УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

К(л)–Н

ФОЛІО

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
К–Н
III

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин

Присвячується 180-й річниці Київського національного університету

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

у 5-ти томах

За загальною редакцією проф. Д. В. Табачника

Том III

Харків
«ФОЛІО»
2013

ББК 66.49я2
У 45

Редакційна колегія:

Д. В. Табачник (голова), **М. М. Гнатовський, В. І. Головченко, К. І. Грищенко, Л. В. Губерський** (заступник голови), **О. В. Задорожній, Л. О. Кожара, В. Ю. Константинов, О. Л. Копиленко, В. В. Копійка** (заступник голови), **В. Г. Кремень, В. П. Крижанівський, М. А. Кулінич, В. М. Литвин, В. А. Манжола, В. М. Матвієнко** (відповідальний секретар), **О. О. Рафальський, Ю. С. Шемшученко, О. І. Шнирков**

Художник-оформлювач
Іванова О. М.

Українська дипломатична енциклопедія: у 5-ти т. / редкол.: Д. В. Табачник (голова) та ін.; худож.-оформлювач О. М. Іванова. — Харків: Фоліо, 2013. — Т. 3. — 495 с.
У 45
ISBN 978-966-03-6609-1.
ISBN 978-966-03-6642-8 (т. 3).

ББК 66.49я2

ISBN 978-966-03-6609-1
ISBN 978-966-03-6642-8 (т. 3)

© В. В. Копійка, В. М. Матвієнко, І. О. Мінгазутдінов, М. М. Рижков, О. І. Шнирков та ін., 2013
© О. М. Іванова, художнє оформлення, 2013

К

Кларендон (Clarendon) Джордж Вільям Фредерик Вільерс (12.01.1800, Лондон, Велика Британія — 27.06.1870, там само) — брит. держ. діяч, *дипломат*, граф; віг (пізніше — ліберал). На *дипломатичній службі* з 1820: у 1820–23 — *аташе* в брит. посольстві в Санкт-Петербурзі, 1833–39 — посол Великої Британії в Мадриді. У 1839–41 — лорд-хранитель печатки, 1846 — міністр торгівлі, 1847–52 — лорд-намісник Ірландії, жорстоко придушив Ірландське нац.-визв. повстання 1848. У 1853–58, 1865–66 та 1868–70 — мін. зак. справ. Прагнучи послаблення позицій Росії в районі Середземного моря, підштовхував Туреччину до війни з нею. У ході *Кримської війни 1853–56* підтримав ідею Г. *Пальмерстона* про поділ Росії.

Р. А. Кривонос

Кларк (Clark) Хелен (26.02.1950, Гамільтон, Нова Зеландія) — новозеландський громад.-політ. і держ. діяч; 1971 — вступила до Лейбористської партії, з 1981 — депутат парламенту; 1984–87 — очолювала комітет закорд. справ і оборони, активно сприяла набуттю Новою Зеландією 1984 статусу *зони, вільної від ядерної зброї*, і прийняттю закону, що забороняв заходити ядерним суднам до портів країни 1987, а також розробленню й підписанню *Договору про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985*; 1986 — удостоєна щорічної Нагороди миру Данської фундації миру. 1987–89 — міністр житлового будівництва, 1989–90 — віце-прем'єр і міністр праці та охорони здоров'я, 1990–93 — заст. лідера парл. опозиції, в грудні 1993 обрана головою Лейбористської партії. 5.12.1999 — 19.11.2008 — прем'єр-міністр Нової Зеландії, потім — керівник *Програми розвитку ООН*.

В. І. Головченко

Клас (Claes) Віллем (24.11.1938, Хасселт, провінція Лімбург, Королівство Бельгія) — бельгійський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. 1964 — обраний до міської ради Хасселта, з 1968 — депутат Палати представників від Соціалістичної партії; 1972–73 — міністр освіти (наймолодший у повоєнній історії Бельгії член уряду); 1973–74, 1977–82 і 1988–92 — міністр економіки, водночас 1979–82 і 1988–92 — віце-прем'єр; 1983–88 — держ. міністр. 1992–94 — віце-прем'єр і мін. зак. справ, голова Партії європ. соціалістів в *Європейському парламенті*. 29.09.1994 — рекомендований міністрами зак. справ країн *НАТО* на посаду Ген. секретаря НАТО після раптової смерті М. *Вернера*; 17.10.1994 — отримав офіц. призначення, але 20.10.1995 змушений був подати у відставку, в зв'язку зі звинуваченням Соціалістичної партії в отримані хабарів від італ. авіакомпанії «Аугуста» в 1988.

В. І. Головченко

Клаузула — особливо важливе положення в *договорі міжнародному* або окрема прав. концепція. Найвідомішими є **К.** про збереження існуючого стану (**К.** rebus sic stantibus); визнання юрисдикції міжнар. судів (юрисдикційна **К.**); відповідальності третьої особи в мор. перевезеннях (гімалайська **К.**); надання д-вою інвесторові гарантій щодо непоширення на зроблені інвестиції майбутніх податкових, валютних змін (стабілізаційна **К.**); відмови зарубіжного інвестора звертатись за дип. захистом своєї країни для врегулювання спорів із д-вою, в якій здійснюються інвестиції (К. Кальво); вибору права д-ви для регулювання відносин за дог-ром (контрактом) тощо.

Д. І. Кулеба

Клаус (Klaus) Вацлав (19.06.1941, Прага, нині — Чеська Республіка) — чеський громад.-політ. і держ. діяч, науковець, 2-й президент Чехії; народився в забезпеченій протестантській сім'ї; закінчив Празьку школу економіки за фахом «економіка зовнішньої торгівлі» (1963), навчався на курсах менеджменту зовн.-екон. діяльності в Італії (1966) і США (1969), кандидат екон. наук (1968). 1963–70 — наук. співробітник Ін-ту економіки Чеської АН; 1987–89 — працівник Ін-ту прогнозування Чеської АН, проф. фінансів Празької школи економіки (1995). У грудні 1989 призначений міністром фінансів Чехословацької Федеративної Республіки, у жовтні 1991 — віце-прем'єр, водночас у квітні 1991 виступив

співзасновником правоцентристської Громадянської демокр. партії, яку очолював до грудня 2002. 2.07.1992–17.12.1997 — Прем'єр-міністр Чеської Республіки (1.01–02.02.1993 — виконував обов'язки президента). 1998–2003 — голова Палати депутатів Національних зборів Чехії; 28.02.2003 — обраний Президентом Чеської Республіки, 15.02.2008 переобраний на другий 5-річний термін. У *зовнішній політиці* здійснював курс на завершення інтеграції країни в *Європейський Союз* 2004 і активізацію її участі в *НАТО*, водночас наполягаючи на збереженні культурної самобутності Чехії; євроскептик, виступав проти федералізації ЄС, американського вторгнення в Ірак у 2003 і бомбардування силами *НАТО* Югославії в 1999.

Л. В. Губерський

Клейтона–Булвера договір — див.: *Американсько-англійський договір про Панамський канал 1850.*

Клемансо (Clemenceau) Жорж Бенжамен (28.09.1841, Муйрон-ан-Паре, Вандея, Французька Республіка — 24.11.1929, Париж, Французька Республіка) — франц. громад.-політ. діяч і *дипломат.* Нар. в сім'ї лікаря. Закінчив мед. ф-т Сорбонни (1865), д-р медицини (1866), брав активну участь у респ. опозиції. 1871–93 — депутат Національних зборів, лідер фракції радикалів, з 1902 — сенатор (з перервами), завоював репутацію самовідданого республіканця і безстрашного полеміста — «руйнівника міністерств» (за що отримав прізвисько «Тигр»). У березні — жовтні 1906 — міністр внутр. справ; 26.10.1906–24.07.1909 — Прем'єр-міністр Франції, відіграв важливу роль у створенні *Антанти* і встановленні франц. протекторату над Марокко; після виходу у відставку сконцентрував зусилля на протистоянні з Німеччиною, виступаючи з цих позицій у сенаті та пресі. 16.11.1917–20.01.1920 — Прем'єр-міністр (глава «кабінету перемоги») і військ. міністр Франції, твердо здійснював курс на доведення *Першої світової війни* до переможного завершення, переконав уряд США відрядити війська до Європи. Голова *Паризької мирної конференції 1919–20,* прагнув встановлення *гегемонії міжнародної* Франції в Європі шляхом закріплення за нею Саарського бас. і всього лівого берега Рейну, відіграв значну роль у виробленні *Версальського мирного договору 1919.* Після поразки в б-бі за президент. посаду з П. Дешанелем відійшов від політ. діяльності й зосередився на літературній.

Твори: «Демосфен» (1926), «Вечірні думки» (1927), «Клод Моне» (1928), «Реконструкція в Америці: 1865–1870», «Велич і злиденність перемоги» (1930).

Р. А. Кривонос

Клерк (Klerk) Фредерік Віллем де (18.03.1936, Йоганнесбург, Південно-Африканський Союз) — півд.-африк. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї провідного діяча Націоналістичної партії (НП). Закінчив юрид. ф-т Почефструмського ун-ту (1958); з 1961 займався адвокатською практикою, професор адмін. права в Почефструмському ун-ті, 1972 — обраний до парламенту від НП, 1979–82 — міністр шахт і енергетики, 1982–85 — міністр внутр. справ, 1984–89 — міністр нац. освіти і планування. У 1989 у зв'язку з хворобою П. *Ботиі* обраний головою НП, 15.08.–20.9.1989 — виконуючий обов'язки Президента, 20.09.1989–10.05.1994 — Президент ПАР. У внутр. політиці ініціював 5-річну програму демокр. реформ, спрямованих на демонтаж *апартеїду.* 2.02.1990 легалізував Африканський національний конгрес (АНК), Панафриканський конгрес і звільнив Н. *Манделу,* того ж місяця зупинив військ. ядерну програму (демонтаж ядерних зарядів тривав до кінця червня 1991), 10.07.1991 приєднався до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968;* на референдумі серед білого населення в березні 1992 дістав підтримку політики реформ від 69 % виборців. 1993 — уклав угоду з керівництвом АНК про створення перехідного уряду на партнерських засадах на 5-річний термін, починаючи з травня 1994. Разом із Н. Манделою удостоєний *Нобелівської премії миру* за співпрацю у встановленні нерасової демократії в ПАР. З 10.05.1994 — 2-й віце-президент в уряді нац. єдності Н. Мандели. У червні 1996 пішов у відставку, щоб зайнятися перетворенням НП у багаторасову опозиційну партію, але наступного року залишив політ. діяльність.

В. І. Головченко

Клеоменова війни 229–222 рр. до н. е. — міжусобна *війна* в Стародавній Греції між Спартою (на чолі з царем Клеоменом III) і *Ахейським союзом,* якому надала допомогу Македонія, що зумовило поразку Спарти. Це був період хаосу в Елладі, яка намагалася боротися з *гегемонією міжнародною* Македонії й одночасно була охоплена міжусобним суперництвом. Воно велося між Ахейським і Етолійським союзом міст, з якими в свою чергу періодично ворогувала Спарта. У 227 р. до н. е. Клеомен III, який набув великої популярності серед населення Пелопоннесу своєю демократичною політикою, виступив проти *експансії* Ахейського союзу і почав війну проти нього, вдало здобувши ряд перемог. Але в 224 р. до н. е. глава і полководець Ахейського союзу Арат пішов на союз із македонським царем Антигоном III. 40-тис. македонське військо прорвалося в Пелопоннес і захопило ряд міст, які були піддані розгрому; Клеомен для порятунку змушений був закликати у свою армію ілотів. У 222 р. до н. е. ахейсько-македонські війська завдали спартанцям поразки в битві при Селласії, що зумовило їх перемогу у війні. Клеомен втік до Єгипту.

С. О. Божко

Климпуш Орест Дмитрович (14.02.1941, с. Ясіня, нині — Рахівського р-ну Закарпатської обл., Україна) — укр. держ. діяч, науковець. У 1964 закінчив Київ. автомобільно-дорожній ін-т; кандидат техн. наук; академік Транспортної академії України (1992), автор (співавтор) понад 60 наукових публікацій, трьох монографій, має 13 авторських свідоцтв. У 1965 — інженер Хустської автобази Головльвівбуду; 1967–70 — аспірант Київ. автодорожнього ін-ту. З 1971 — інженер, молодший наук. співробітник, старший наук. співробітник, завідувач сектору Державного НДІ транспорту, 1977–88 — заст. дир. з наук. роботи, а з 1988 — дир. Державного НДІ транспорту — ген. директор ВО «Автотранспорт». 1992–94 — міністр транспорту України; 1994–97 — народний депутат України, голова підкомісії Комісії Верховної Ради з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку. У грудні 1997–2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці, представник України в Дунайській комісії, одночасно в березні 1998–2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Словенія за сумісництвом. У квітні 2002 — березні 2005 — народний депутат України.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Клімкін Павло Анатолійович (25.12.1967, м. Курськ, РРФСР) — український *дипломат;* у 1991 закінчив Московський фізико-технічний ін-т, факультет аерофізики та космічних досліджень, спеціальність — фізика та прикладна математика. У 1991–93 — науковий співробітник Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона Національної академії наук України; в 1993–97 — на посадах аташе, третього та другого секретаря Управління контролю над озброєннями та роззброєнням МЗС України; в 1997–2000 — третій, другий секретар Посольства України у ФРН (науково-технічні та політичні питання); в 2000–02 — перший секретар, радник Департаменту економічного співробітництва МЗС України (ядерна та енергетична безпека); в 2002–04 — начальник відділу економічного та секторального співробітництва з ЄС Департаменту європейської інтеграції МЗС України; в 2004–08 — радник-посланник Посольства України у Великій Британії; в 2008–10 — директор Департаменту Європейського Союзу МЗС України. В квітні 2010 — квітні 2011 — заступник Міністра закордонних справ України; в квітні 2011 — червні 2012 — заступник Міністра закордонних справ України — керівника апарату. З 22.06.2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в ФРН.

М. С. Дорошко, Б. О. Черкас

Клімчук Борис Петрович (18.03.1951, с. Волошки Ковельського району Волинської області, УРСР) — український державний діяч та *дипломат.* Закінчив Харківський державний університет (1974), викладач географії; Національну юридичну академію України ім. Ярослава Мудрого (1996). З вересня 1974 по серпень 1975 — вчитель в Острозькій школі-інтернаті (Рівненська область), з серпня 1975 по серпень 1980 — вчитель Ковельської СШ №7, з серпня 1980 по січень 1982 — директор Ковельської 8-річної школи №9, з січня 1982 по червень 1982 — інженер заводу «Ковельсільмаш», з червня 1982 по червень 1990 — директор Ковельської середньоосвітньої школи №11. У червні 1990—травні 1992 — заступник голови Ковельського міськвиконкому;

червень 1992—квітень 1998 — голова Волинської обласної ради; липень 1995—червень 2002 — голова Волинської обласної державної адміністрації; в червні 2002 — радник *Президента України*. В лютому 2004—березні 2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці; 15.04.2008—8.04.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Азербайджанській Республіці. У 2010 призначений головою Волинської обласної державної адміністрації.

В. М. Матвієнко

Клінтон (Clinton) Білл (повне ім'я Вільям Джефферсон Клінтон) (19.08.1946, м. Хоуп, штат Арканзас, США) — 42-й президент США (20.01.1993—20.01.2001). Був студентом Джорджтаунського університету (Вашингтон), отримав престижну британську стипендію Родса (для талановитих молодих людей із США і країн *Співдружності Націй*), що дозволило йому навчатися 1968–70 в Оксфордському університеті; 1970–73 — навчався в Єльській школі права; сам фінансував своє навчання, підробляючи на кількох місцях. Викладав у юридичному коледжі Арканзаського університету; в 1974 активно включився у *політику*; 1977 обраний міністром юстиції штату Арканзас, 1978 — губернатором цього штату, ставши наймолодшим керівником штату в історії США; обіймав цю посаду до 1981, а також у 1985–91. У 1992 обраний президентом США від Демократичної партії, перемігши Дж. Г. В.*Буша*. Успіхи в здійсненні економічної політики (скорочення федерального дефіциту з $ 255 млрд в 1993 (4 % ВНП) до $ 167 млрд в 1995 (2,4 % ВНП), реформування системи оподаткування (зменшення податкового пресу на середній клас), збільшення витрат бюджету на освіту і професійне навчання, досягнення найнижчого за останню чверть XX ст. рівня безробіття за допомогою створення 14 млн нових робочих місць та підвищення життєвого рівня американців сприяли його переобранню на другий термін 1996. Міжнародна діяльність К. була спрямована на ствердження США як глобальної держави, що покладає на себе відповідальність за мир і стабільність у різних регіонах світу. Так, К. нормалізував відносини із Соціалістичною Республікою В'єтнам; надав Мексиці позику на $ 52 млрд, що врятувало її від фінансової катастрофи 1994, сприяв підписанню *Дейтонських угод 1995* щодо врегулювання *конфлікту міжнародного* в Боснії та Герцеговині, нормалізації ізраїльсько-палестинських відносин (підписання в 1999 у Шарм-аль-Шейху угоди про відновлення мирного процесу на Близькому Сході). Адміністрація К. підтримала *НАТО розширення на Схід*, ініціювала програму «*Партнерство заради миру*»; одночасно вдалася до військово-силових акцій проти Іраку та в складі *НАТО* проти Сербії, застосувала *санкції міжнародні* проти Куби, Лівії, Ірану.

Прийшовши до Білого дому, К. зробив ставку на розвиток двосторонніх відносин із Російською Федерацією як єдиною спадкоємницею *СРСР*, на підтримку Б.*Єльцина* та його курсу. Ядерна зброя, що залишалася на території незалежної України, стала ключовою проблемою в американсько-українських відносинах. Поміркована і виважена позиція України дала можливість підписати *Тристоронню заяву президентів України, США та Росії 1994* про ліквідацію ядерного арсеналу в Україні. Вона створила підґрунтя для прискорення розвитку американсько-українського економічного співробітництва і контактів у сфері безпеки. Проголосивши 1994 «роком України», К. продемонстрував розуміння американців, що незалежна, демократична Україна може бути фактором стабілізації в Європі. Поступальні кроки у відносинах між США і Україною були зафіксовані в «Спільній заяві про розвиток дружби і партнерства між Україною та Сполученими Штатами» (березень 1994), *Українсько-американській хартії партнерства, дружби і співтовариства 1994*, *Меморандумі про гарантії безпеки України 1994* на *Будапештському саміті НБСЄ 1994*. Візит К. в Україну в травні 1995 закріпив позитивні тенденції і вивів американсько-українські відносини на рівень партнерських. Адміністрація К. надавала Україні значну економічну і фінансову допомогу на продовження політичних реформ, зміцнення демократичних інститутів і розвиток ринкової економіки. Візит К. в Київ у червні 2000 продемонстрував зацікавленість Вашингтона у відносинах з Україною. В 1998 Конгрес в третій раз в історії США порушив процедуру імпічменту (звільнення з посади) проти президента К. за звинуваченням його в «інтимних стосунках» зі стажеркою апарату Білого дому М. Левінскі. В 1999 Сенат, проголосувавши проти звинувачень К. у неправдивих свідченнях і перешкоджанні правосуддю, відхилив пропозицію про імпічмент. Хоч цей скандал заплямував його репутацію, К. став одним із найпопулярніших президентів США завдяки успіхам у соціально-економічному розвитку країни.

Твори: Клинтон У. Дж. Моя жизнь / Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.

Літ.: The Clinton Presidency: First Appraisals / Ed. by C.Campbell and B.Rockman. — Chatham, 1996; Baer K. Reinventing Democrats: The Politics of Liberalism from Reagan to Clinton. — Lawrence, 2000; Berman W. From the Center to the Edge: The Politics and Policies of the Clinton Presidency. — Lanham, 2003; Blumenthal S. The Clinton Wars. — N. Y., 2003; Harris J. The Survivor: Bill Clinton in the White House. — N. Y., 2006; Тэлботт С. Билл и Борис. Записки о президентской дипломатии / Пер. с англ. М. Немцова. — М.: Городец, 2003; Клінтон Г. Р. Жива історія / Пер. з англ. П. Таращука. — К.: Основи, 2008; Печатнов В.О. От Джефферсона до Клинтона: Демократическая партия США в борьбе за избрателя. — М.: «Наука», 2008.

Б. М. Гончар

Клінтон (Clinton) Гілларі Діана Родем (26.10.1947, Чикаго, США) — американський політик та державний діяч, дружина президента США Б.*Клінтона*. Народилася в сім'ї дрібного підприємця; вищу освіту отримала у Велеслі Коледж, штат Массачусетс (1965–69, бакалавр з політології) та Школі права Єльського університету (1969–73, доктор права); під час навчання брала участь у виданні університетського юридичного журналу «Yale Review of Law and Social Action», спеціалізувалася на питаннях захисту прав дітей, на добровільних засадах вела справи про знущання над дітьми та надавала безкоштовну юридичну допомогу незаможним громадянам; на громадських засадах працювала в групах помічників декількох сенаторів від Демократичної партії, у т.ч. в складі комісії, яка займалася справою імпічменту президента Р. *Ніксона*. Викладала юриспруденцію в Університеті Арканзасу, стала першою жінкою-співзасновницею та жінкою-співвласником (партнером) у ряді приватних юридичних фірм та очолювала низку публічних агенцій (Arkansas Advocates for Children and Families, 1977; Legal Services Corporation, 1978; Rose Law Firm, 1979–94; Arkansas Children's Hospital Legal Services, 1988–92; Children's Defense Fund, 1986–92); входила до рад директорів корпорацій TCBY (1985–92), Wal-Mart Stores (1986–92) and Lafarge (1990–92). У 1988 та 1991 була визнана одним із найвпливовіших адвокатів США. Брала активну участь в успішних виборчих компаніях чоловіка на посаду губернатора штату Арканзас у 1978 та 1982 та на посаду президента США у 1992 та 1996 від Демократичної партії. На посаді голови Дорадчого комітету з охорони здоров'я у сільській місцевості штату Арканзас (1978) сприяла розширенню мережі медичних установ у штаті. Очоливши Комітет освітніх стандартів Арканзасу (1983–85), успішно здійснила реформу системи освіти штату. Активно втручалася в ухвалення політичних рішень чоловіком; голова робочої групи Національної реформи охорони здоров'я (1993–94), розроблений групою план реформ передбачав обов'язкове медичне страхування підприємцями найманих працівників у недержавних страхових товариствах. Проте запропоновані проекти реформ, які мали поширити соціальне страхування у сфері охорони здоров'я на широкі верстви незаможних громадян, не знайшли підтримки в жодній із палат Конгресу та стали причиною поразки Демократичної партії на парламентських виборах 1994. У той же час К. вдалося домогтися підтримки з боку конгресу для Програми державного забезпечення охорони здоров'я дітей, програм імунізації від дитячих хвороб та маммографічних обстежень жінок старшого віку; в 1997 ініціювала й домоглася ухвалення конгресом Акту зі всиновлення і безпечної родини. Прихильниця «м'якої сили» в забезпеченні американських зовнішньополітичних ініціатив, як «перша леді» США здійснила 79 візитів до інших держав, у т.ч. окремо від чоловіка, сприяючи, серед іншого, покращенню американсько-індійських та американсько-пакистанських відносин. У вересні 1995 на 4-й Всесвітній конференції жінок у Пекіні виступила з програмною промовою, в якій пов'язала права жінок із іншими *правами людини* та піддала критиці різні форми дискримінації жінки в країнах сучасного світу. Брала участь у створенні, за американської державної підтримки, міжнародної неурядової організації «Vital Voices», покликаної

сприяти посиленню участі жінок у громадському й політичному житті. Стала головою-засновницею Програми збереження американської спадщини та очолила Раду Білого дому зі святкування вступу в нове тисячоліття (2000). Під час офіційного розслідування позашлюбних відносин чоловіка, що спровокувало його звинувачення у порушенні присяги й процес імпічменту президента, не лише твердо стала на бік Б. Клінтона, але й не допустила нових публічних викриттів компрометуючих обставин.

Після завершення президентства чоловіка розпочала самостійну політичну кар'єру в Демократичній партії. Перша жінка-сенатор від штату Нью-Йорк (3.01.2001–21.01.2009, переобрана на другий термін 7.11.2006) та перша дружина колишнього президента, яку було обрано до Сенату; швидко стала одним із провідних політиків-демократів США; після подій 11.09.2001 в складі комітету Конгресу з військових справ активно підтримала заходи президента Дж. В. *Буша* з боротьби із *тероризмом міжнародним*, у т. ч. Патріотичний акт (2001), військову *інтервенцію* США й їхніх союзників до Афганістану в 2001 та надання у жовтні 2002 президенту повноважень для початку військових дій проти Іраку; декілька разів відвідувала американські війська в Афганістані та Іраку. У 2008 балотувалася на посаду президента США, ставши одним із найвірогідніших претендентів від Демократичної партії, однак в ході запеклої боротьби поступилася номінацією Б. *Обамі*; достроково склала з себе повноваження сенатора й обійняла посаду держсекретаря в його адміністрації (21.01.2009–1.02.2013). Прагнула до посилення елементів «м'якої сили» в американській зовнішньополітичній стратегії й практиці, розглядаючи останню як найекономніший засіб реалізації національних інтересів та протидії міжнародним загрозам у глобалізованому світі, вважала за необхідне поєднати у *зовнішній політиці* військову потужність США із використанням їхніх здобутків у економіці, технологіях, захисті прав людини та допомогою країнам, що розвиваються. Оголосила вільний доступ до *глобальної інформаційної мережі* «Інтернет» ключовим пріоритетом американської зовнішньої політики. Вважала права жінок і захист прав людини критично важливими темами американської політики безпеки. Домоглася різкого посилення використання соціальних ЗМІ та мереж у діяльності *Державного департаменту США*. На посаді держсекретаря відвідала 112 країн (у тому числі вперше Того і Східний Тимор) — найбільше серед усіх, хто перебував на цій посаді впродовж американської історії. У вересні 2010 презентувала Глобальну ініціативу з боротьби з голодом та продовольчої безпеки; в жовтні того ж року втручання Г. Клінтон допомогло подолати розбіжності сторін і сприяло підписанню історичної турецько-вірменської угоди, яка дозволила встановити *дипломатичні відносини* та вільне переміщення громадян між двома країнами. Сприяла посиленню дипломатичної присутності США у країнах Близького Сходу, передусім у Іраку. Активно, хоча й не завжди послідовно, підтримала процеси т. зв. «Арабської весни» 2010, у т.ч. дипломатично забезпечила інтервенцію країн НАТО до Лівії (19.03–31.10.2011). У 2011 вперше за понад півстоліття держсекретар США відвідала М'янму, зустрівшись як з керівництвом правлячого в цій країні диктаторського режиму, так і з опозиційними лідерами, та пообіцявши фінансову підтримку здійснюваних у країні економічних і політичних реформ. Зробивши однією з важливих тем американської зовнішньої політики проблематику прав людини, Г. Клінтон неодноразово сприяла реалізації відповідних підходів у американських зовнішньополітичних акціях. Саме їй належала ключова роль у недопущенні розповсюдження фотографій тіла вбитого в ході секретної операції американських військових у Пакистані керівника терористичної мережі *Аль-Каїда* Усами бен Ладена. Але імідж К. як політика й державного діяча зазнав суттєвих втрат унаслідок скандалу «Вікілікс» (2010), коли до ЗМІ потрапили десятки тисяч американських секретних документів, у т.ч. тих, які свідчили про збирання секретної інформації не лише щодо противників, але й союзників США. Значною зовнішньополітичною поразкою стало також вбивство 11.09.2011 американського посла Дж. К. Стівенса й трьох інших американських дипломатів у ході терористичної атаки на американську місію в Бенгазі (Лівія), спричинене нехтуванням вимог безпеки. Почесний доктор багатьох американських та закордонних університетів. Лауреат численних премій і відзнак, у т.ч. премій ім. В. Вільсона за громадську службу (2012), Фундації ім. Дж. Маршалла (2011), американсько-українського фонду «Діти Чорнобиля» (1999). Автор чисельних книг, наукових і публіцистичних статей. У 1995–2000 вела газетну колонку «Talking It Over» у періодичних виданнях корпорації «Creators Syndicate». Книга К. «It Takes a Village: And Other Lessons Children Teach Us» (1996) стала бестселером за даними газети «Нью-Йорк Таймс». За запис авторського читання цього видання нагороджена премією «Греммі» за найкращий світовий читацький аудіо альбом (1997). На честь Б. і Г. Клінтонів названий Національний аеропорт в Арканзасі.

Літ.: Finlay A. Dirty Words on Clean Skin. — Golden Middleway Books, 2012; Guernsey J.B. Hillary Rodham Clinton: Secretary of State. — Twenty-First Century Books, 2010; Shambaugh R. Leadership Secrets of Hillary Clinton. — McGraw-Hill, 2010; Abrams D. Hillary Rodham Clinton: Politician. — Chelsea House Publications, 2009; Gutgold N.D. Almost Madam President: Why Hillary Clinton 'Won' in 2008. — Lexington Books, 2009; Lawrence R. G., Rose M. Hillary Clinton's Race for the White House: Gender Politics and the Media on the Campaign Trail. — Lynne Rienner Publishers, 2009.

Р. А. Кривонос

Клінтона доктрина — зовнішньополітична доктрина, сформульована 42-м президентом США В. *Клінтоном* у низці виступів та офіційних документів у 1990-х, яка відображала зміни принципів, цілей та методів *зовнішньої політики* США в період «однополярного моменту» (див.: *«Однополярного моменту» концепція*). Основними компонентами К. д. були концепції «розширення демократії» та «гнучкого залучення». У вересні 1993 адміністрація Клінтона проголосила концепцію «розширення демократії», визначивши найважливішим зовнішньополітичним завданням США надання підтримки демократичним реформам та будівництву *демократії* в колишніх комуністичних країнах Європи. Стратегія «розширення демократії» передбачала зміцнення відносин США з країнами Європейського Союзу, включення посткомуністичних країн у трансатлантичні інститути та проведення «гуманітарних акцій» для припинення масштабних порушень *прав людини*. Подібно до того, як допомога Західній Європі за *Маршалла планом 1947* була покликана забезпечити прив'язку західноєвропейських країн до США, концепція «розширення демократії» вирішила це завдання стосовно центрально-східноєвропейських держав. Теоретично до таких мала належати і Росія, хоча насправді фактично вся американська допомога демократії адресувалася колишнім учасникам *Організації Варшавського договору*, «за винятком Росії». Більше того, вона сприяла повному руйнуванню їх економічних, культурних та інших зв'язків із Москвою. Країни регіону переорієнтувалися в економічному аспекті на взаємодію з ЄС, а в політичному і військовому — на співпрацю з США. США стали найвпливовішою політичною силою цієї частини світу, «перехопивши» цю роль у «старих» європейських лідерів — Франції та Німеччини.

У липні 1994 була затверджена нова Стратегія національної безпеки США, де стверджувалося, що межі між внутрішньою і зовнішньою політикою зникають, зміцнення вітчизняної економіки необхідне для підтримки військової потужності, проведення зовнішньої політики і підтримки світового впливу США, а активна міжнародна діяльність — для відкриття іноземних ринків і забезпечення нових робочих місць для американців. Для вирішення цих завдань адміністрація Клінтона виробила в 1995 стратегію гнучкого і вибіркового залучення США до регіональних *конфліктів міжнародних*. Граничним випадком «нового інтервенціонізму» стала концепція «гуманітарних інтервенцій» — силових акцій під приводом захисту прав людини. Ці напрацювання були закріплені в «Стратегії національної безпеки США для нового століття» 1997 і 1999.

Є. М. Суліма

Кліринг — система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та послуги, що будується на заліку взаємних вимог та зобов'язань. Розрізняють міжбанківський К. (розрахунки між банками шляхом зарахування взаємних грошових вимог юрид. осіб певної країни) й міжнар. валютний К. (розрахунки в *зовнішній торгівлі* та інших формах екон. відносин між країнами, що здійснюються на основі *угод міжнародних платіжних*). Уперше К. почав застосовуватись через недостачу металевих грошей. Застосування міжнар. К. скоротилося піс-

ля зменшення валютних обмежень, введення оборотності основних резервних *валют* наприкінці 1950-х. Країни, що розвиваються, на частку яких припадає переважна більшість платіжних кліринґових угод, продовжують їх укладати здебільшого внаслідок недостачі конвертованої валюти.

В. І. Серажим

Клочков Юрій Олексійович (3.11.1938, Вінницька область, УРСР — 6.01.2011, Бєлгород, Російська Федерація) — казахстанський *дипломат*; закінчив Харківський сільськогосподарський ін-т і Академію суспільних наук при ЦК КПРС. 1965–69 — агроном, старший агроном Целіноградської обласної станції захисту рослин; 1969–77 — займав різні посади у Компартії Казахської РСР; 1981–83 — перший заступник міністра плодоовочевого господарства Казахської РСР; 1983–88 — другий секретар Джамбульського обкому Компартії Казахської РСР; 1988–90 — голова Джамбульського облвиконкому; 1990–93 — голова комітету з питань роботи Рад народних депутатів, розвитку управління та самоуправління Верховної Ради Казахстану. В 1994–96 — Надзвичайний і Повноважний Посол Казахстану в Україні; 1996–98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Казахстану у Білорусі. В 1998 вийшов на пенсію та проживав у м. Бєлгород.

П. М. Ігнатьєв

Клюєв Андрій Петрович (12.08.1964, Донецьк, УРСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї шахтаря. У 1986 закінчив Донецький політехн. ін-т (нині — Донецький нац. техн. ун-т), канд. техн. наук (1989). Автор 18-ти науково-техн. винаходів у вугільній галузі. Трудову діяльність розпочав в 1983 підземним гірничим робітником шахти ім. Засядька; працював підземним гірничим майстром на шахті ім. Горького (1985–86). 1986–91 — аспірант, наук. співробітник Донецького політехн. ін-ту, викладач. У 1991–94 — техн. директор об'єднання «Шельф», президент АТ «Промкомсервіс», генеральний директор АТ «Укрпідшипник». 1994–95 — заст. голови Донецької обласної ради; 1995–96 — заст. голови Донецької обласної держадміністрації; 1996–98 — 1-й заст. Донецького міського голови. У 1996–2002 — депутат Донецької міськради; 1998–2002 — заст. голови Донецької обласної держадміністрації. У квітні 2002 — травні 2006 — народний депутат України 4-го скликання, голова Комітету ВР України з питань паливно-енергет. комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки. У грудні 2003—грудні 2004 — віце-прем'єр-міністр України; у квітні-серпні 2006 — народний депутат України 5-го скликання. У серпні 2006—грудні 2007 — віце-прем'єр-міністр України. У вересні 2007 — обраний народним депутатом України 6-го скликання, чл. Комітету ВР України з прав. політики (грудень 2007—березень 2010), заст. голови фракції Партії Регіонів у ВР України. У березні—грудні 2010 — 1-й віце-прем'єр-міністр України; у грудні 2010—лютому 2012 — 1-й віце-прем'єр-міністр України — Міністр економічного розвитку і торгівлі України. Із 14.02.2012 — Секретар *Ради національної безпеки і оборони України*. Указом Президента України від 12.03.2013 №127 на Секретаря РНБО покладено повноваження щодо забезпечення узгодженості діяльності центральних органів виконавчої влади та взаємодії з інституціями *Європейського Союзу*. К. забезпечив вдосконалення системи координації та дієвий контроль виконання органами виконавчої влади найважливіших заходів, спрямованих на європейську інтеграцію України. У низці складних переговорів з керівництвом Європейського Союзу та *Європейського парламенту* продемонстрував високі якості успішного, цілеспрямованого та результативного *дипломата*. З 2003 — секретар Політради Партії регіонів; з 2008 — заст. голови Партії Регіонів, чл. президії Політради партії. Упродовж 2006–12 К. був одним з найефективніших керівників успішних парламентських виборчих кампаній Партії регіонів. Нагороджений орденами «За заслуги» III ст. (1999), II ст. (2004), Почесною грамотою ВР України (2005), Почесною грамотою КМ України (2007).

Д. В. Табачник

Ключковскі (Kluczkowski) Яцек (3.08.1953, Лодзь, Польська Народна Республіка) — польський *дипломат*. Закінчив історичний факультет Лодзінського університету, магістр історії. 1979–80 — журналіст редакції газети «Дзеннік Лудзькі» вид-ва «Преса-Книга-Рух» в м. Лодзь; 1980–81 — секретар Комісії з питань культури Головної Ради Соціалістичної Спілки польських студентів; 1982–84 — журналіст Молодіжного агентства вид-ва «Преса—Книга—Рух», щотижневика «ІТД»; 1984–88 — журналіст Молодіжного агентства вид-ва «Преса—Книга—Рух», газета «Штандар молодих»; 1989–91 — керівник Відділу економіки, заступник головного редактора газети «Глос поранні» вид-ва «Прес—Книга—Рух»; 1991–92 — заступник головного редактора місячника «Бестселлер» Інституту кінематографії в м. Лодзь. 1992–94 — голова вид-ва «Спілка» в Києві, кореспондент газети «Кур'єр Польські». 1995–2001 — радник президента Польщі А. *Квасневського*; 1996–2004 — член Консультативного Комітету Президентів Польщі та України; 2001–03 — голова урядового фонду «Польська фундація ноу-хау»; 2001–04 — генеральний директор Кабінету Маршалка Сейму Польщі М. Боровського (керівник апарату спікера парламенту). З 2003 — член Ради Польсько-Українського Форуму; з 2004 — член Ревізійної комісії Євроатлантичного товариства, віце-міністр в Канцелярії Голови Ради Міністрів Республіки Польща, керівник групи радників прем'єр-міністра Польщі проф. М. Бєльки; з листопада 2004 — керівник групи експертів і дипломатів з підготовки міжнародних переговорів під час «помаранчевої революції», учасник «круглого столу» в Маріїнському палаці в Києві. В 2005–10 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні.

Н. Л. Яковенко

КНДР-КНР договір 1961 — Див.: *Китайсько-корейський договір 1961*

Кнередський мир 1613 — дансько-шведська мирна угода, підписана 20.01.1613 у м. Кнеред (територія сучасної Швеції); завершувала Кальмарську війну 1611–13, що велась двома д-вами за контроль на Балтійському морі і була спричинена торг. суперечками, особливо навколо данського мита в протоці Ересунн та домінування на рос. ринку. Данці здобули повну перемогу над Швецією, яка воювала на той час ще й з Московією. К. м. передбачав, що Швеція відмовляється від будь-яких територ. зазіхань на скандинавське узбережжя Баренцового моря, яке належало тоді Данії, як і уся Норвегія. Крім того, до сплати Швецією викупу в розмірі 1 млн срібних талерів Данія зберігала контроль над єдиним у Північному морі шведським портом Ельвсборг, фортецею Кальмар та 7 шведськими повітами уздовж шведсько-данського кордону. Угода надавала право безмитної торгівлі данським купцям — у Швеції та шведським — у Данії.

В. А. Рубель

Кобенцль (Cobenzl) Людвіг (21.11.1753, Брюссель, Південні Нідерланди, Священна Римська імперія — 23.02.1809, Відень, Австрійська імперія) — австр. держ. діяч і *дипломат*, граф. 1774–79 — посланник Австрії в Пруссії; 1779–84 — посланник, 1784–1800 — *посол* Австрії в Росії, відіграв значну роль в укладенні антитур. австр.-рос. союзного дог-ру в травні 1781 та *Кампоформійського мирного договору 1797*; представляв Австрію на *Раштаттському конгресі 1797–99*. 1800–01 — мін. зак. справ і віце-канцлер Австрійської імп., підписав *Люневільський мирний договір 1801*; 1801–05 — глава уряду і мін. зак. справ Австрії, відновив *дипломатичні відносини* з Росією, підписав 1804 таємну австр.-рос. угоду про оборонний союз, а в серпні 1805 таємно приєднався до брит.-рос. військ. союзу. Після поразки союзної армії під Аустерліцем й укладення *Прессбурзького мирного договору 1805* звільнений у відставку.

Р. А. Кривонос

Ковалевський Єгор Петрович (6.02.1811, с. Ярошівка Харківської губ., Російська імперія — 20.09.1868, Петербург, Російська імперія) — рос. *дипломат*, учений-сходознавець і письменник. Походив зі слобідського козацько-старшинського роду. Закінчив Харківський ун-т, служив у Гірському департаменті, на алтайських і уральських заводах. 1837 на запрошення правителя Чорногорії Петра Негоша відвідав цю країну для налагодження пром. розробки золотоносних пластів, але виступив як дипломат, сприявши швидкому вирішенню одного з австрійсько-чорногорських прикордонних конфліктів. У 1839 брав участь у Хивінській експедиції графа Перовського, 1847 на запрошення єгипетського правителя Мохаммеда Алі здійснив геологічне дослідження Півн.-Схід. Африки, 1849 супроводжував рос. дух. місію в Пекін. 25.07(6.08).1851

підписав з представниками Цинської імп. Кульджинський договір про налагодження рос.-китайської торгівлі в Центр. Азії. У 1853 — відряджений комісаром (послом) до Чорногорії, сприяв припиненню воєнних дій з *Османською імперією* і початку мирних переговорів; 1856 — призначений дир. Азійського департаменту МЗС Росії, керував виробленням тексту рос.-китайського *Айгунського договору 1858*. З 1861 — чл. ради МЗС Росії, сенатор; 1856–62 — помічник голови Імператорського геогр. товариства.

Твори: «Чотири місяці в Чорногорії» (1841), «Мандрівник суходолом і морями» (1843–45), «Подорож у внутрішню Африку» (1849), «Подорож у Китай» (1853), «Гр. Блудов і його час. Царювання імператора Олександра I» (1866), «Війна з Туреччиною і розрив із західними державами у 1853 і 1854 роках» (1866).

Н. Ф. Сербіна

Ковалевський Іван (? — ?) — укр. військ. діяч і *дипломат*; ген. осавул Війська Запорозького в 1648–59, особистий перекладач гетьмана Б. *Хмельницького*; за дорученням останнього вів переговори з моск. *послами*, урядами Молдови й Валахії (осінь 1654), Трансільванії (літо 1656, зима 1657), Швеції (весна 1657), Речі Посполитої (1658). Разом із ген. писарем І. *Грушею* уклав *українсько-трансільванський союзний договір 1656*. Влітку 1657 спільно з Ю. *Немиричем* вів у Чигирині переговори з послом шведського короля Карла X — Г. *Лільєкроною* про умови союзної угоди, що увінчалися підписанням *Корсунського договору 1657*. У 1659 за вказівкою наказного гетьмана І. *Безпалого* приводив до присяги моск. урядові населення ряду міст Правобережної України. У 1663 очолював Глинську сотню Лубенського полку. Подальша доля невідома.

В. І. Головченко

Коваленко Олександр Михайлович (10.08.1875, Ромни Полтавської губернії, Російська імперія — 17.10.1963, Женева, Швейцарська Конфедерація) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат*. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив Харківський технологічний ін-т (1902), де брав активну участь у діяльності укр. студентської громади і виступив співзасновником Революційної Української Партії (РУП). Під час проходження служби інженером-механіком на панцерникові «Потьомкін» брав участь у відомому повстанні 1905, до Лютневої рев-ції 1917 в політ. еміграції. 1919–22 — на *дипломатичній службі* УНР як її консул в Женеві, Парижі, секр. делегації УНР на асамблеї *Ліги Націй* у Женеві. З 1922 — доцент Укр. госп. академії в Подєбрадах і Укр. техн.-госп. ін-ту в Празі, водночас — секр. дип. місії екзильного уряду УНР у різних структурах Ліги Націй. Після *Другої світової війни* мешкав і працював у Женеві.

Твори: «Одинадцять днів на панцирнику «"Князь Потемкин-Таврический"» (1906).

В. І. Головченко

Ковалів Левко Борисович (18.12.1894, Харків, Російська імперія — 26.10.1937, Бамлаг) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї техніка електростанції. Закінчив 3-тє петербурзьке реальне училище, з 1913 навчався на техн. відділі Київ. комерційного ін-ту, де вступив до групи укр. есерів; у зв'язку з небезпекою арешту 1915 переїхав до Полтави. Після Лютневої рев-ції 1917 виступив співзасновником УПСР і був обраний до її першого ЦК, чл. Лівобережного бюро УПСР, належав до лівого крила партії й обстоював ідею соціалізації землі. З липня 1917 — товариш голови Полтавської губернської земельної управи, водночас — помічник губернського комісара Тимчасового уряду; обраний депутатом Всеросійських установчих зборів. Після гетьманського перевороту 1918 очолив центр. контррозвідку лівих есерів-боротьбистів. Наприкінці 1918 став на шлях співпраці з більшовиками, на 3-му Всеукраїнському з'їзді Рад у березні 1919 був обраний чл. ВУЦВК, тоді ж виступив співзасновником Української Партії Соціалістів-Революціонерів (комуністів-боротьбистів); 14.06.1919 вніс на розгляд ВУЦВК проект декларації про об'єднання рад. республік на засадах *федерації* (був відхилений більшовицькою більшістю Х. *Раковського*). Після захоплення денікінцями Києва у вересні–жовтні 1919 разом із членами Закордонного бюро боротьбистів Г. Гриньком і М. *Полозом* вів у Москві переговори з керівниками *Комуністичного інтернаціоналу* щодо членства в ньому Української комуніст. партії (боротьбистів) (назва з серпня 1919 УПСР (к-б)) як єдиної комуніст. орг-ції в Україні та самостійності УСРР, але з огляду на військ.-політ. ситуацію 17.12.1919 погодився на підпорядковане становище боротьбистів у Всеукраїнському ревкомі (4:1). Коли Виконком Комінтерну під тиском ЦК РКП(б) і особисто В. *Леніна* 26.02.1920 відмовив УКП(б) у прийомі, виступив проти злиття з більшовиками, проте, поставлений перед фактом об'єднання у березні 1920 боротьбистів із РКП(б), став членом останньої. У лютому 1921 призначений заст. наркома закорд. справ УСРР Х. Раковського і, оскільки той був перевантажений обов'язками голови РНК, керував усією практичною діяльністю зовн.-політ. відомства Радянської України (див.: *Дипломатія УСРР*), в т. ч. щодо укладення українсько-литовського мирного договору 14.02.1921, *Ризького мирного договору 1921*, українсько-латвійського мирного договору 3.08.1921 і українсько-естонського мирного договору 25.11.1921, однак перед підписанням останнього подав заяву про вихід із КП(б)У, що означало водночас звільнення з урядової посади. Переїхавши до Києва, зайнявся вивченням фототехнічних процесів і техніки кольорової фотографії, 1926 у Харкові очолив Українську філію товариства «Радіопередача», 1930 — вступив до аспірантури, котру закінчив 1933 у Моск. фізико-хім. ін-ті ім. Карпова і був зарахований до нього старшим хіміком. 5.11.1934 — заарештований у Харкові за звинуваченням у приналежності до «контрреволюційної боротьбистської організації», на київ. процесі 27–28.03.1935 єдиний не визнав себе винним і отримав вищу міру покарання. Реабілітований Військовою колегією Верховного Суду СРСР 4.08.1956.

В. І. Головченко

Коваль Володимир Олександрович (21.02.1946, с. Стадниця Тетіївського р-ну Київської обл., УРСР) — укр. науковець, *дипломат*. У 1969 закінчив Львівський політехнічний ін-т, інженер-конструктор-технолог радіоапаратури; д-р техн. наук. З 1969 — асистент Львівського політехнічного ін-ту; 1972–75 — аспірант Ленінградського електротехнічного ін-ту. 1975–96 — асистент, старший викладач, доцент, проф., зав. кафедри Львівського політехнічного ін-ту. У 1996–2000 — радник Посольства України в Сполученому Королівстві Великої Британії та Півн. Ірландії. 2000–01 — заст. нач. Управління орг.-техн. забезпечення МЗС України. У 2002–06 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сирійській Арабській Республіці; з червня 2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Лівані.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Коваль Ярослав Григорович (31.07.1958, Ужгород, Закарпатська обл., УРСР) — український *дипломат*; у 1980 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, факультет романо-германської філології; кандидат філологічних наук. 1980–92 — викладач, доцент факультету романо-германської філології Київського університету; в 1993 вступив на *дипломатичну службу*; працював у Постійному представництві України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві (Швейцарія), потім радником, завідувачем відділу країн Західної Європи Управління Європи та Америки в МЗС України; 1998–2001 — радник Посольства України у державах Бенілюксу; 2001–03 — начальник 2-го територіального управління МЗС України; 2003–06 — радник-посланник Посольства України у Франції. У 2006–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Бельгія, водночас у 2007–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Великому Герцогстві Люксембург за сумісництвом. У 2008–11 — директор департаменту Державного протоколу, потім директор 5-го територіального департаменту в МЗС України. З травня 2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Марокко.

В. М. Матвієнко

Ковальська Ніна Климівна (6.07.1937, с. Шкарівці Грицівського р-ну Хмельницької обл., УРСР) — укр. *дипломат*. У 1960 закінчила романо-германське відділення філол. ф-ту Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1960–63 — гід-перекладач Київ. відділення «Інтуристу», 1964–65 — стенографістка Постійного представництва УРСР при ООН (Нью-Йорк), 1966–67 — старший перекладач Київ. відділення «Інтуристу», 1967–70 — техн. секретар відділу металургії, машинобудування і житлового будівництва Європ. екон. комісії ООН у Женеві. 1970–91 — аташе, 3-й, 2-й, 1-й секр. відділу інформації МЗС УРСР; 1991–96 — радник відділу міжнар. орг-цій, зав. сектором гуманітарного

співробітництва і прав людини договірно-прав. відділу; зав. відділом прав людини та соц. питань ООН Управління міжнар. орг-цій МЗС України. 1996–98 — радник, заст. Постійного представника України при Відділенні ООН та в інших міжнар. орг-ціях у Женеві. У лютому 1998—травні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Швейцарській Конфедерації, одночасно у жовтні 1998 — травні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом та у вересні 1998—травні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Ватикані за сумісництвом; згодом, у червні 2000 — червні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Ватикані.

В. М. Матвієнко

Кодифікація та прогресивний розвиток міжнародного права — процес удосконалення та систематизації чинних *норм міжнародного права,* створення нових і зведення їх усіх у внутрішньо узгоджену систему. Відповідно до Положення про *Комісію міжнародного права* вираз «кодифікація міжнародного права» означає більш точне формулювання та систематизацію норм міжнар. права в тих галузях, де вже існує широка держ. практика, прецеденти та доктрини; а під «прогресивним розвитком міжнародного права» мається на увазі підготовка проектів *конвенцій* з тих питань, які ще не регулюються *міжнародним правом* або щодо яких право ще недостатньо розвинуто в практиці д-ав. Межа між кодифікацією і прогресивним розвитком міжнар. права не завжди буває чіткою, оскільки обидва процеси є тісно взаємопов'язаними. Як свідчить практика, **К. та п. р. м. п.** відбувається шляхом: а) встановлення точного змісту та чіткого формулювання вже давно чинних (звичаєвих або договірно-правових) *міжнародного права принципів* і норм у певній сфері міждерж. відносин; б) зміни або перегляду застарілих норм; в) розробки нових принципів і норм з урахуванням наук.-техн. прогресу та актуальних потреб *міжнародних відносин;* г) закріплення в узгодженому вигляді всіх цих принципів і норм в єдиному міжнар.-прав. акті (в конвенції, дог-рі, угоді) або в низці актів (у конвенціях, деклараціях і резолюціях конференцій). Найбільшого поширення кодифікація міжнар. права набула в XX ст., починаючи з прийняття *Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права,* а також роботи Конференції з кодифікації, яка відбулась під егідою *Ліги Націй* у 1930. Нині **К. та п. р. м. п.** відбувається гол. ч. у рамках *Організації Об'єднаних Націй,* її спеціалізованих установах, а також на міжурядових конференціях, що проводяться під егідою ООН. *Генеральна Асамблея ООН,* відповідно до п. 1(а) ст. 13 *Статуту ООН,* має організовувати дослідження та давати рекомендації з метою заохочення прогресивного розвитку міжнар. права та його кодифікації. Вагому роботу в цьому напрямку виконує спеціально створена ГА ООН Комісія міжнар. права, яка за період свого існування підготувала значну кількість проектів міжнар. конвенцій, завдяки чому були кодифіковані цілі галузі та інститути міжнар. права (*дипломатичне право* та *консульське право,* морське право, договірне право, інститут правонаступництв тощо). Активну участь у **К. та п. р. м. п.** беруть також головні комітети ГА ООН, *Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОР)* і її допоміжні органи, Комітет з використання косм. простору в мирних цілях та *спеціалізовані установи ООН.* Серед міжнар. неурядових орг-цій, діяльність яких сприяє **К. та п. р. м. п.**, слід перш за все назвати *Міжнародний комітет Червоного Хреста,* який розробив чимало проектів міжнар. конвенцій у галузі *міжнародного гуманітарного права.* Офіційну **К. та п. р. м. п.**, яка здійснюється д-вами та міжнар. міжурядовими орг-ціями, треба відрізняти від неофіц. (наукової), яка проводиться окремими науковцями та внутр.-держ. наук. інститутами і установами.

О. О. Мережко

Кожара Леонід Олександрович (14.01.1963, Полтава, УРСР) — укр. політик і *дипломат,* міністр закордонних справ України з 24.12.2012. У 1985 закінчив ф-т міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; в 1991 — аспірантуру Інституту держави і права НАНУ за спеціальністю «державне, адміністративне та фінансове право, радянське будівництво». 1985–90 — лаборант, молодший наук. співробітник, зав. кабінетом кафедри рад. держ. будівництва і права Вищої партійної школи. 1990–92 — старший консультант секретаріату ВР України (працював в апараті Комісії з питань держ. суверенітету, міжнац. та міжресп. відносин). 1992–94 — старший консультант Служби з міжнар. питань Адміністрації Президента України. 1994–97 — 1-й секр. Посольства України в США. 1997–2003 — заст. зав. відділу, зав. відділу, заст. керівника Головного управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України. 14.11.2002–6.07.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Швеція; в липні 2004 — січні 2005 — заступник глави Адміністрації Президента України — керівник Головного управління з питань зовн. політики, секретар Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. Народний депутат Верховної Ради України 5-го, 6-го та 7-го скликань; заступник голови *Комітету Верховної Ради України у закордонних справах* (2007–12); водночас із жовтня 2008 — президент Центру міжнародних та порівняльних досліджень; з березня 2010 — радник Президента України з міжнародних питань; з вересня 2010 — заступник голови Партії регіонів з питань *міжнародної політики.* 24.12.2012 Указом Президента України призначений Міністром закордонних справ України. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. (2011).

Д. В. Табачник

Козакевич (Kozakiewicz) Єжи (23.03.1948, Краків, Польська Республіка) — польський *дипломат* і політолог-міжнародник. Закінчив Ягеллонський ун-т. У 1972–85 — асистент, старший асистент, ад'юнкт у Центрі наук. інформації Польської академії наук у Кракові; 1985–90 — ад'юнкт у Центрі наук. інформації Польської академії наук у Варшаві; 1990–91 — консул у Ген. консульстві Республіки Польща в Києві; 1992–93 — радник у посольстві Республіки Польща в Україні, повноважний міністр, Тимчасовий Повірений у справах Республіки Польща в Україні. 1993–97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні. Потім — старший науковий співробітник Інституту політичних досліджень Польської академії наук, з 2004 — викладач Східноєвропейських досліджень Варшавського університету.

О. М. Знахоренко

Козловський Всеволод (1877 — ?) — український громадсько-політичний діяч, *дипломат* і бібліотекознавець. Родом зі Східного Поділля; секретар першої української щоденної газети «Громадська Думка» (1906); після 1907 — в еміграції у Львові; в 1914–17 — секретар *Союзу Визволення України;* в 1918 — секретар *посольства* Центральної Ради і Української Держави в Берліні. Після повернення в УРСР працював у Всенародній Бібліотеці України, в 1930-х переїхав до Алма-Ати (Казахська РСР).

В. М. Матвієнко

Коїдзумі (Koizumi) Дзуньїтіро (8.01.1942, Йокосука, префектура Канагава, Японська імперія) — япон. громад.-політ. і держ. діяч, 89-й прем'єр-міністр Японії. Нар. в сім'ї професійного політика. Закінчив екон. ф-т Ун-ту Кейо (1967); 1970–72 — секр. члена Палати представників Т. *Фукуди;* 1972 вперше був обраний депутатом Палати представників від Ліберально-демократичної партії (ЛДП, переобирався 10 разів); 1979–80 — заст. міністра фінансів; 1980–86 — голова к-ту фінансів ЛДП; 1986–87 — голова к-ту фінансів Палати представників; 1987–88 — 1-й заст. голови к-ту парл. політики ЛДП; 1988–89 і 1996–2001 — міністр охорони здоров'я і добробуту; 1992–96 — міністр зв'язку і телекомунікацій. 1989 — обраний головою нац. орг. комітету ЛДП, 1991 — 1-м заст. ген. секретаря ЛДП, 24.04.2001 — головою ЛДП. 26.04.2001–26.09.2006 — прем'єр-міністр Японії; виявив себе послідовним прихильником держ. реформ, спрямованих на подолання екон. стагнації. У *зовнішній політиці* дотримувався курсу на зміцнення стратегічного союзу зі США й активізацію участі Японії в міжнар. справах; у грудні 2003 вперше в повоєнній історії країни добився згоди парламенту на участь наземних Сил самооборони в миротворчій операції в Іраку.

Л. В. Губерський

Колективна безпека (лат. collectivus — збірний, нагромаджений) — система *норм міжнародного права,* закріплених у *Статуті ООН,* яка регулює колективне застосування сили під егідою ООН з метою підтримання чи відновлення міжнар. миру та безпеки. **К. б.** базується на загальному усвідомленні всіх членів міжнародної спільноти, що порушення заборони стосовно застосування насилля з боку однієї *держави* зобов'язує решту до спіль-

них дій проти *агресора*. **К. б.** як основоположний принцип *міжнародної політики* прийшов на зміну світовому устрою, відомому як «європейський концерт», та був пов'язаний з ідеєю обмеження державної влади максимою збереження універсального миру. Принцип **К. б.**, що знайшов своє втілення у створенні *Ліги Націй*, а з часом й *ООН*, вимагає, з одного боку, визнання всіма *державами* існуючого *статус-кво*, з іншого, щоб усі держави захищали цей статус-кво незалежно від того, хто є агресором, а хто — жертвою *агресії* й, нарешті, всі учасники системи **К. б.** повинні досягти єдиного трактування категорій «агресія» та «агресор». Неспроможність реалізувати на практиці ці передумови призвела до недостатньої ефективності всіх існуючих інституцій міжнародної безпеки. Сучас. система **К. б.** базується на таких основних елементах: система заг.-визнаних принципів і норм міжнародного права, найважливішими з яких є заборона застосування сили чи погрози силою в *міжнародних відносинах*; розв'язання *спорів міжнародних* виключно мирними засобами; суверенна рівність д-ав; повага до основних *прав людини*; невтручання д-ав у внутр. справи одна одної тощо; система засобів мирного розв'язання міжнар. спорів; система колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру, порушень миру та актів агресії; система колективних заходів із роззброєння; система заходів, спрямованих на зміцнення довіри між д-вами. Поняття «колективної безпеки» треба відрізняти від поняття «колективна самооборона» (див.: *Колективна оборона*), оскільки під першою розуміється захист держав-членів певної системи **К. б.** від можливого нападу з боку будь-якого члена цієї ж системи, а не з боку д-ви, що знаходиться поза цією системою. Однак на практиці чіткої межі між **К. б.** та колективною самообороною немає.

Система **К. б.** існує на універсальному та регіональному рівнях. Універсальна система **К. б.** ґрунтується на положеннях Статуту ООН і включає: систему колективних заходів як примусового, так і превентивного характеру, передбачених Статутом ООН (ст. 2, 5, 50); заходи, спрямовані на заборону погрози силою чи її застосування у відносинах між д-вами (п. 4 ст. 2); заходи, спрямовані на роззброєння (ст. 11, 26, 47); заходи з використання регіональних орг-цій безпеки (гл. VIII); заходи, спрямовані на забезпечення безпеки в перехідний період (гл. XVII); тимчасові заходи, спрямовані на припинення порушень миру (ст. 40); примусові заходи без використання збройних сил (ст. 41); примусові заходи з використанням збройних сил (ст. 42). Головна відповідальність за підтримання міжнар. миру та безпеки в рамках універсальної системи **к. б.** покладена на *Раду Безпеки ООН*. Вона є єдиним органом ООН, який має право від імені ООН вдаватися до дій превентивного чи примусового характеру, у т. ч. до створення й застосування міжнар. збройних сил. РБ ООН визначає існування будь-якої загрози миру; будь-якого порушення миру чи *агресії акту*, а її рішення мають обов'язковий характер. Регіональні системи **К. б.** є складовою її всесвітньої системи. До них Статут ООН висуває низку наступних вимог: брати участь у таких регіональних системах **К. б.** можуть лише д-ви одного політ.-геогр. регіону; дії через регіональні угоди не можуть виходити за межі цього регіону; ці дії не можуть суперечити діям ООН і повинні відповідати цілям та принципам Статуту ООН. Головним у системі регіональних заходів **К. б.** є сукупність дій щодо мирного розв'язання міжнар. спорів. Примусові заходи (за винятком заходів щодо колишніх ворожих д-ав) можуть вживатися регіональними орг-ціями лише за рішенням РБ ООН і під її керівництвом (ст. 107 Статуту ООН).

О. О. Мережко

Колективна оборона — спільні та узгоджені дії *держав*, спрямовані на запобігання або відсіч *агресії* проти однієї чи кількох із них з боку *третіх держав*. **К. о.** є проявом конфронтаційного підходу до забезпечення *безпеки міжнародної*; вона передбачає застосування індивід. чи колективної самооборони від супротивника, який не належить до зони **К. о.**, відтак являє собою оборону в традиційному її розумінні. У більшості випадків для реалізації **К. о.** створюються формальні коаліції д-ав, які спрямовані проти певного потенційного супротивника (напр., *НАТО* проти загрози з боку СРСР). Стримування потенційного агресора має пасивний характер і відбувається через погрозу застосуванням сили з боку учасників **К. о.** Превентивний ефект **К. о.** по відношенню до збройних *конфліктів міжнародних* є непрямим і не здатним запобігати т. зв. «випадковим» *війнам*, які є результатом швидкої ескалації міждерж. конфронтації, поширення внутр.-держ. конфліктів тощо.

С. В. Андрущенко

Колективні заходи — спільні дії декількох *держав* або *організацій міжнародних*, спрямовані на примус до відповідальності (заходи санкційного характеру) та/або відновлення порушеного права. **К. з.** можуть мати як невійськовий характер (розрив екон. відносин, залізничного, мор., повітр., поштового, телеграфного та інших видів сполучення, а також розрив дип. відносин), так і у визначених *міжнародним правом* випадках (дії, уповноваження на які надане *Радою Безпеки ООН*, та *колективна оборона*) — військовий (дії сухопутними, мор. або повітр. силами, включаючи демонстрації, розгортання військ, блокади, військ. операції тощо). Глава VII *Статуту ООН* визначає порядок застосування **К. з.**, які мають вживатися на підставі резолюції РБ ООН щодо загрози миру, порушень миру та *агресії актів*. Регіональні орг-ції з питань підтримки *безпеки міжнародної* можуть бути використані РБ ООН для примусових дій під своїм керівництвом там, де це підходить, однак без повноважень від РБ ООН регіональними орг-ціями не можуть бути вжиті жодні примусові заходи (гл. VIII, ст. 53 Статуту ООН). У порядку **К. з.** колективні заходи військового характеру можуть застосовуватися лише на підставі звернення д-ви, яка стала жертвою збройного нападу. Покладені в основу орг-ції універсальної системи колективної безпеки за Статутом ООН уявлення про міжнар. мир як спільну цінність і про загальний для всіх д-ав світу обов'язок його захищати надають **К. з.** винятково важливого значення, зокрема, як засобу підтримки й відновлення міжнар. миру й безпеки, та створюють формальні передумови для того, щоб **К. з.**, застосованим відповідно до вимог міжнар. права, надавалася істотна перевага перед односторонніми діями д-ав. Разом з тим, практична розробка ефективних механізмів застосування **К. з.**, включаючи порядок прийняття рішень про їхнє застосування, залишається одним із завдань сучас. міжнар. права, що вирішені не до кінця.

В. С. Ржевська

Колективні права — *права людини*, що реалізуються колективно (групами осіб) та не зводяться до прав окремих *індивідів*. Це право на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення, право на розвиток, право на користування спільною спадщиною людства, право на мир, право на здоров'я та безпечне довкілля, право на гуманітарну допомогу, права меншин. Колективні права також нерідко називають «третім поколінням» *прав людини*.

В. В. Мицик

Колективного покарання заборона — одна з основоположних гарантій прав *захищених осіб* у *міжнародному гуманітарному праві*, відповідно до якої жодне загальне покарання, як матеріальне, так і будь-яке інше, не може накладатися на населення окупованої території за дії *індивідів*, за які вони не можуть розглядатися відповідальними разом та окремо (ст. 49 Гаазького положення про закони і звичаї війни 1907, ст. 33 (Четвертої) Женевської конвенції про захист цивільних осіб під час війни 1949). (Третя) Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 поширила захист від колективних покарань на *військовополонених*, а Додатковий протокол I 1949 до Женевських конвенцій встановлює заборону колективних покарань як основоположну гарантію для всіх осіб, що не користуються більш сприятливим статусом у силу міжнародного гуманітарного права (п. 2(d) ст. 75).

М. М. Гнатовський

Коленкур (Caulaincourt) Арман Огюстен Луї (9.12.1773, Коленкор, нині — регіон Піккардія, Французька Республіка — 19.02.1827, Париж, Королівство Франція) — франц. держ. діяч і *дипломат*, герцог. 1796–97 служив при франц. *посольстві* в Туреччині, 1801–02 — у Росії, передав від *Наполеона I* поздоровлення *Олександру I* зі вступом на престол; 1807–11 — посол Франції в Росії, виступав за розвиток франц.-рос. союзницьких відносин попри плани Наполеона I; супроводжував останнього під час ерфуртського побачення з рос. імператором 27.09–14.10.1808, коли було поновлено рос.-франц. союз на підставі *Тільзитських мирних договорів 1807*, а також під час походу в Росію 1812. У листопаді 1813—квітні 1814 й у період «Ста днів» Наполеона I (1815) — мін. закордонних справ Франції.

Р. А. Кривонос

Колесса Олександр Михайлович (12.04.1867, с. Ходовичі Стрийського повіту, нині — Львівська область, Україна — 23.05.1945, Прага, ЧСР) — укр. громад.-політ. діяч, літературознавець. Закінчив Львівський ун-т, працював у ньому доцентом (з 1895) і професором (1898–1918), належав до Укр. нац.-демокр. партії, дійсний член НТШ з 1899. 1907–18 — депутат австр. парламенту, де активно відстоював культ.-нац. інтереси укр. населення Галичини, був співзасновником (травень 1915) і заст. голови Загальної Української Ради у Відні. На поч. 1921 очолив дип. місію ЗУНР у Римі, наполягав на підтримці Італією внесення зах.-укр. питання на розгляд *Ліги Націй*. З осені 1921 жив і працював у Празі, став співзасновником Українського вільного університету і кількаразовим його ректором (1921–22, 1925–28, 1935–37, 1943–44), читав на філос. ф-ті лекції з історії укр. мови та літератури, палеографії; 1923–39 — проф. Карлового ун-ту, заст. голови Чесько-українського к-ту приязні.

Твори: «Погляд на сучасний стан історії розслідів української літератури» (1901); «Погляди на історію української мови» (1924); «Південноволинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII–XVI ст.» (1925); «Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору» (1927).

В. І. Головченко

Колізійна норма (в *міжнародному приватному праві*) — норма, яка визначає право *держави*, що застосовується до конкретних цивільних правовідносин з інозем. елементом. **К. н.**, на відміну від матеріал.-прав. норми, яка безпосередньо регулює поведінку суб'єктів міжнародного приватного права, не визначає зміст прав та обов'язків цих суб'єктів, а лише вказує на компетентний матеріал.-прав. закон, який підлягає застосуванню в разі конфлікту (колізії) цивільного законодавства різних країн. Тобто за допомогою **К. н.** здійснюється вибір права країни, яке застосовується до цивільних правовідносин з інозем. елементом з метою подолання колізійної проблеми. **К. н.** міститься у внутр. (національному) законодавстві або в договорі міжнародному й складається з двох елементів: обсягу та прив'язки. Обсяг **К. н.** вказує на відносини цивільно-прав. характеру, до яких ця норма застосовується; а прив'язка вказує на прав. систему тієї країни, що підлягає застосуванню до даного виду відносин. Так, напр., у **К. н.** «речові права визначаються за законом місцезнаходження речі»; слова «речові права» означають обсяг, а слова «закон місцезнаходження речі» — прив'язку. **К. н.**, яка вказує лише на те, коли застосовується право своєї країни, називається односторонньою **К. н.**, що вказує на ознаку (заг. принцип), за якою можна визначити, право якої країни підлягає застосуванню до даних правовідносин з інозем. елементом, називається двосторонньою, оскільки вона вказує на межі застосування як вітчизняного, так й інозем. права. Прив'язка двосторонньої **К. н.** називається формулою прикріплення. Найрозповсюдженішими формулами прикріплення в міжнар. приватному праві є наступні: lex personalis (особистий закон фізич. особи), lex patriae (закон громадянства), lex domicili (закон місця проживання), lex societatis (особистий закон юрид. особи), lex rei sitae (закон місцезнаходження речі), lex voluntatis (закон, обраний особою, що вчинила правочин), lex loci actus (закон місця здійснення акту), lex loci contractus (закон місця укладення дог-ру), locus regit actum (закон місця вчинення правочину, який визначає його форму), lex venditoris (закон країни продавця), lex loci delicti commissi (закон місця вчинення правопорушення), lex causae (закон, який регулює статут (сутність) відносин), lex loci celebrationis (закон місця укладення шлюбу), lex flagi (закон прапора), lex fori (закон суду) тощо.

О. О. Мережко

Колізійне право — сукупність *колізійних норм*, за допомогою яких вирішуються колізії між законами різних *держав*. **К. п.** входить до складу *міжнародного приватного права*, а в деяких країнах заг. права (напр., США та Велика Британія) поняття «колізійне право» ототожнюється з поняттям «міжнародне приватне право». **К. п.** є засобом вирішення колізій, що виникають внаслідок дії законів у просторі (просторові колізії), колізій, що є результатом дії законів у часі (інтертемпоральні колізії), а також колізій, які виникають унаслідок належності фізич. осіб до певної нац. чи реліг. групи (інтерперсональні колізії). На основі того, що з погляду міжнар. приватного права просторові колізії поділяються на колізії законів різних д-ав (міжнародні, інтернаціональні колізії) та колізії законів внутр.-держ. утворень (членів *федерації*) у межах однієї д-ви (внутрішні, міжобласні колізії), **К. п.** поділяється на міжнародне та внутрішнє.

О. О. Мережко

Коллонтай Олександра Михайлівна (19.03.1872, Санкт-Петербург, Російська імперія — 9.03.1952, Москва, СРСР) — рад. парт. діяч і *дипломат*. Нар. в сім'ї генерал-майора Ген. штабу М. Домонтовича. З 90-х рр. XIX ст. — у рев. русі, чл. більшовицької партії з 1915, на 6-му з'їзді РСДРП(б) 26.0–3.08.1917 обрана членом її ЦК, активна учасниця жовтневого перевороту 1917. 30.10.1917–19.03.1918 — нарком соц. забезпечення РСФРР, 1920 — зав. жінвідділом ЦК РКП(б), 1921–22 — учасниця «робітничої опозиції». З 1922 — на *дипломатичній службі*: 1922–23 — радник представництва СРСР, 1923–24 — Тимчасовий Повірений у справах СРСР, 1924–26 — повпред і торгпред СРСР у Норвегії (перша у світі жінка-посол); 1926–27 — повпред СРСР у Мексиці; 1927–30 — повпред СРСР у Норвегії; 1930–41 — повпред, 1941–45 — посланник СРСР в Швеції. 1945–52 — на відповідальних посадах у центр. апараті НКЗС (з 1946 — МЗС) СРСР.

Н. В. Шпакова

Коло (Colot) П'єр (30.04.1942, Брюссель, Бельгія) — бельгійський *дипломат*; закінчив Інститут політичних та соціальних наук, доктор юридичних наук. У 1971–74 — співробітник МЗС Бельгії; 1974–76 — аташе Посольства Бельгії в Пакистані; 1977–78 — секретар Посольства Бельгії в Пакистані; 1978–81 — секретар, перший секретар Посольства Бельгії в АНДР; 1981–85 — перший секретар, радник Посольства Бельгії у Данії; 1985–89 — міністр-радник Посольства Бельгії у Нідерландах; 1989–92 — Міністерство закордонних справ Бельгії. В 1992–94 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії у Бурунді; 1994–97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії у Кот-д'Івуарі; 1997–2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії у Саудівській Аравії. З 2000 по 2003 — в апараті Міністерства закордонних справ Бельгії; в 2003–06 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія в Україні.

О. Ю. Ковтун

Коломацькі петиції Війська Запорозького до Петра I — дві чолобитні укр. козацької старшини з вимогою відновлення давніх прав і вольностей Гетьманщини, складені з ініціативи миргородського полковника Д. *Апостола* на р. Коломак (ліва притока Ворскли) під час походу влітку 1723. У цих поданнях на царське ім'я ставилося питання про відновлення гетьманства і скасування підвищених податків з маєтностей, які були накладені *Малоросійською колегією*, а також її ліквідацію. У відповідь на «Коломацькі чолобитні» рос. уряд заарештував наказного гетьмана П. *Полуботка*, Д. Апостола та їхніх однодумців.

В. І. Сергійчук

Коломацькі статті 1687 — договірні умови між новообраним гетьманом Лівобережної України І. *Мазепою*, козацькою старшиною і царським урядом, ухвалені 25.07.1687 на козацькій раді в містечку Коломак (сучас. смт Харків. обл.). **К. с.** складалися з 22 пунктів (статей), в основі котрих були попередні укр.-моск. договори, затверджені козацькими радами при обранні гетьманів Д. *Многогрішного* та І. *Самойловича*. Вони підтверджували козацькі права і привілеї та зберігали 30-тис. реєстрове військо і компанійські полки. Але гетьманові заборонялося усувати ген. старшину з керівних посад, а старшині — скидати гетьмана без дозволу царського уряду. Було проголошено непорушність володіння старшиною маєтностями, подарованими за царськими грамотами (ст. 4), водночас обмежувалося право гетьмана розпоряджатися військ. землями. Гетьманський уряд був зобов'язаний видавати царському урядові селян-утікачів (ст. 8). Гетьман повинен був направляти козацьке військо на війну з Кримським ханством і Туреччиною, в Батурині — гетьманській столиці — розміщувався полк моск. стрільців (ст. 17). Гетьманському урядові заборонялося підтримувати дип. відносини з інозем. д-вами, а ст. 19 перед гетьманом і старшиною ставилося питання тіснішого держ. об'єднання Війська Запорозького з Московським царством і ліквідації нац. окремішності Гетьманщини.

В. Ю. Крушинський

Коломбо (Colombo) Еміліо (14.04.1920, Потенца, Королівство Італія — 24.06.2013, Рим, Італій-

ська республіка) — італ. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. 1946 — обраний до Установчих зборів від Християнсько-демократичної партії; з 1948 — чл. Палати депутатів італ. парламенту; 1955–58 — міністр с. г-ва, 1958–59 — зовн. торгівлі, 1959–63 — промисловості й торгівлі, 1963–70, 1972 і 1974–76 — міністр казначейства; 1970–72 — голова Ради міністрів; 1972–73 — держ. міністр із відносин з ООН; 1973–74 — міністр фінансів; 1976–80 — депутат, 1977–79 — голова *Європейського парламенту*, 1979–80 — голова його політ. комісії. 1980–83 і 1992–93 — міністр закордонних справ Італії.

Р. А. Кривонос

Коломбо нарада 1962 — зустріч, яка відбулася 10.12.1962 в Коломбо (Цейлон, сучасна Шрі Ланка) за участі міністрів закорд. справ 6 країн, що не приєдналися (Цейлону, Камбоджі, Єгипту, Гани, Індонезії та Бірми); скликана з ініціативи прем'єр-міністра Цейлону С. *Бандаранаїке* з метою вироблення положень мирного врегулювання між Індією та КНР (див.: *Індійсько-китайський конфлікт 1962*). Пропозиції, внесені нарадою, передбачали відведення китайських військ на зах. ділянці інд.-китайського кордону (у Аксай Чіні) на 20 км від позицій, які вони займали на 22.11.1962, і перетворення звільненої ділянки на *демілітаризовану зону*. На схід. ділянці кордону (Півн.-схід. прикордонне агентство, сучас. шт. Аруначал-Прадеш) лінією фактичного контролю вважалась лінія Мак-Магона (за винятком двох спірних районів, доля яких мала вирішуватися в рамках подальших переговорів). Інд. уряд прийняв пропозиції наради без застережень, китайський — як «попередню основу» для подальших консультацій. Головним наслідком згоди сторін стало припинення активних бойових дій вздовж *кордону державного лінії*. Китай продовжував утримувати бл. 36 тис. км^2 інд. території, але Індія уникла збройн. конфлікту і забезпечила міжнар. підтвердження власного *суверенітету* над територіями, щодо яких висувала претензії КНР.

А. М. Кобзаренко

Коломбо план (План співробітництва в інтересах екон. розвитку держав Азійсько-Тихоокеанського регіону) — міжнар. екон. орг-ція, створена на основі угоди, підписаної 28.11.1950 в Коломбо (Цейлон, сучасна Шрі Ланка) представниками країн *Співдружності Націй* (Австралії, Великої Британії, Індії, Канади, Нової Зеландії, Пакистану і Цейлону) з метою сприяння екон. й соц. розвитку д-ав Півд. та Півд.-Схід. Азії (початкова назва — План Коломбо в інтересах співробітництва заради екон. розвитку Півд. та Півд.-Схід. Азії). Учасниками **К. п.** є 27 країн (2013). Пропозиції щодо створення **К. п.** були висунуті у травні 1950 Канадою, Австралією та Новою Зеландією, які прагнули сформувати багатосторонню систему надання екон. допомоги структурному розвитку країн Азії. Безпосередню діяльність **К. п.** розпочато 1.07.1951 терміном на 6 років; він подовжувався кожні 5 років, з 1980 — термін безстроковий. Головними органами є Консультативний комітет, Рада Плану Коломбо та Секретаріат. Консультативний комітет розробляє засади діяльності плану, робить висновки про екон. та соц. розвиток д-ав регіону; складається з представників усіх держав-учасниць і проводить засідання раз на 2 роки. Рада, до складу якої входять представники усіх держав-учасниць (посли країн-учасниць у Шрі Ланці), проводить засідання кілька разів на рік і має дорадчі функції у визначенні кола питань, що повинні розглядатися в рамках здійснення плану, та заходів, що реалізуються країнами-учасницями. Секретаріат керує фінанс. та орг. діяльністю організації. Допомога учасницям — країнам, що розвиваються, здійснюється переважно двосторонніми механізмами, в рамках двосторонніх угод між промислово розвинутими д-вами і реципієнтами допомоги; орг. структура **К. п.** виступає лише форумом для обговорення потреб країн, що розвиваються. На початкових етапах реалізації **К. п.** передбачав надання більш розвиненими країнами менш розвиненим основного капіталу, обладнання та сировини, необхідних для модернізації промисловості, а також продовольчу допомогу, передачу технологій, техн. допомогу, що було спрямовано на забезпечення соц. стабільності та прискорення прогресу країн Півд. й Півд.-Схід. Азії. На сьогодні **К. п.** здійснює 4 програми: з розвитку громад. управління, сприяння співробітництву по лінії Південь-Південь, б-би з поширенням наркотиків та підтримує діяльність Коледжу техн. освіти для співробітників **К. п.** Головними донорами техн. допомоги є Австралія, Японія, Нова Зеландія та США.

А. М. Кобзаренко

Колоніалізм — політика *держав* із поширення безпосереднього територіального контролю на інші держави та території. В процесі розповсюдження колоніального контролю встановлюються нерівноправні відносини між колонізатором (*метрополією*) та суспільними групами й державними утвореннями, на які поширюється контроль (*колоніями*). Історично К. виник ще в Стародавньому Світі, коли провідні держави створювали поселення (колонії) за межами власних кордонів для забезпечення торговельного, військового, а подекуди й політичного контролю. К. сприяв розширенню територіальних меж держав: колонізація англійськими поселенцями територій в Уельсі та Ірландії передувала приєднанню останніх до Англії, розселення американських поселенців на т. зв. «Дикому Заході» сприяло розширенню території США на захід, колонізація частини Центральної Азії Російською імперією призвела до включення її до складу останньої. Найвищого розквіту колоніалізм досяг у другій половині XIX ст., коли провідні колоніальні держави встановили контроль над більшістю територій світу та завершили фактичний його розподіл між собою. В цей період було завершено формування найбільших колоніальних *імперій*, які контролювали території майже на всіх континентах (зокрема, *Британської імперії* та *Французької колоніальної імперії*). У залежності від форми контролю та характеру відносин, що встановлювалися між метрополією та колоніями, в цей період розрізняються напівколоніальні та колоніальні відносини. Напівколоніальні відносини передбачали, за формального збереження незалежності держави, встановлення контролю над її зовнішньою, військовою, фінансовою політикою та запровадження інституту *екстериторіальності* для представників метрополій (наприклад, напівколоніальні відносини встановлювалися *великими державами* з Китаєм, Османською імперією, Персією). Колоніальні відносини передбачали встановлення з боку метрополії прямого управління всіма сферами суспільного життя колоній та заміну власних державних інститутів колоніальною адміністрацією (така форма колоніалізму існувала в Тропічній Африці, Індії, Південній Америці). Створена наприкінці XIX ст. світова колоніальна система проіснувала з певними змінами до сер. XX ст. (див.: *Деколонізація*). Поступово на заміну безпосередньому контролю над територіями з боку метрополій приходили опосередковані форми економічного, політичного, військового контролю (див.: *Неоколоніалізм*).

В. Ю.Константинов

Колоніальне застереження — різновид застереження до *договору міжнародного* про його територіальне застосування, що використовується у практиці *держав*, які мають *колонії* (заморські території), насамперед — Великої Британії. Колоніальне застереження може бути одного з двох видів. Перший передбачає, що держава може шляхом спеціального повідомлення іншій стороні договору встановити, що договір застосовується до всіх територій, за чиї *міжнародні відносини* перша держава несе відповідальність. При цьому мається на увазі, що відсутність подібного повідомлення означає, що договір застосовується тільки до території *метрополії*. Другий вид колоніального застереження передбачає, що договір застосовується як до території метрополії, так і до заморських територій держави, якщо тільки держава шляхом заяви або спеціального повідомлення виключить дію договору на будь-якій чи усіх із цих територій.

О. Р. Поєдинок

Колоніальний протекторат — форма внутрішнього урядування на колоніальній території, що базувалася на *автономії* місцевого населення за умови переходу відповідальності за *міжнародні відносини* протекторату до держави-протектора. Інститут колоніального протекторату виник на основі ст. 34 Загального акту *Берлінської конференції 1884–85* щодо Конго від 26.02.1885, відповідно до якої *держава*, що володіла територією на узбережжі континентальної Африки або приймала щодо неї *протекторат*, повинна була повідомляти про це іншим сторонам Загального акту. За винятком Аденського Протекторату та Британських Соломонових островів, колоніальні протекторати були встановлені лише щодо Африки. Хоча низка угод про протекторат укладалися як *договори міжнародні* з визнаними африканськими державами (напри-

клад, Свазілендом) або з племенами, що мали правовий статус (наприклад, Сомаліленд), поступове нарощування влади держави-протектора шляхом процедури, передбаченої у Загальному акті Берлінської конференції, призвело до повного переходу до неї відповідальності за міжнародні відносини колоніальних протекторатів.

М. М. Гнатовський

Колонія (лат. colonia — поселення людей далеко від дому): 1) Залежні території, що знаходяться під прямим контролем та управлінням *метрополій*. Важливою особливістю розвитку колоній стало спотворення їхньої традиційної еволюції, «природного стану речей» внаслідок вторгнення колонізаторів та впровадження нових принципів державного управління, економічної організації, трансформації традиційної суспільної структури, здійснення культурного впливу. Культурно-історична подвійність К., через яку розвиток суспільства визначається одночасно власними традиціями та цивілізаційним впливом колонізаторів, визначила появу особливого типу суспільств, які зберегли свою специфіку навіть після визволення з-під колоніального панування, — постколоніальних. Постколоніальна парадигма стала одним з найпоширеніших методологічних інструментів вивчення суспільних процесів в колишніх колоніях. З існуванням К. у системі *колоніалізму* також пов'язана поява антиколоніального руху, спочатку як стихійного спротиву місцевого населення, із ізольованими вогнищами боротьби, зрештою — як потужного національно-визвольного руху, який охопив тією чи іншою мірою всі колонії. Антиколоніалізм набув рис універсального політичного руху після *Другої світової війни*, коли боротьба колоній за незалежність отримала підтримку з боку міжнародних організацій (*ООН*) та провідних держав світу (зокрема, СРСР та США) (див. *Деколонізація*).

2) Поселення, географічно віддалене від місцевості/держави, вихідцями з якої воно засновано. Найбільш типовим прикладом К. класичного періоду історії є грецькі К. в Античному світі. Розкидані на великій території Середземномор'я, Причорномор'я та Малої Азії, грецькі колонії стали основою для формування Еллінського світу, фактично першого універсального цивілізаційного простору в історії людства. Згодом колонії-поселення почали використовуватися переважно як відправні точки *експансії* держав в нових землях та як інструмент поширення власного політичного контролю. Такими були К. Давнього Риму, європейські колонії Нового часу в Африці, Америці та Азії. Причинами створення К. могли виступати як прагнення економічної або політичної експансії, так і бажання окремих груп людей залишити батьківщину через економічні негаразди, релігійні або політичні переслідування. Відтак, хоча для К. завжди характерним є збереження спільних із материковою культурою цивілізаційних ознак, в залежності від причин створення К. інтенсивність формальних політичних та економічних зв'язків могла варіюватися.

В. Ю. Константинов

Колос Петро Михайлович (11.07.1948, Київ, УРСР) — український *дипломат*. У 1971 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (відділення перекладачів); у 1979 — юридичний факультет вказаного ВНЗ. 1971–72 — старший методист кафедри міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1972–73 — перекладач з англійської мови, м. Басра, Ірак; 1973–75 — представник нафтового контракту № 77025, м. Багдад, Ірак; 1975–81 — викладач англійської мови і теорії та практики перекладу Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1981–82 — заступник директора студ. містечка Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка з ідейно-виховної роботи; 1982–84 — заступник декана Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка з роботи з іноземними студентами та аспірантами; 1984–88 — заступник головного редактора видавництва Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1988–89 — старший перекладач на будівництві металургійного комбінату у м. Аджаокута, Нігерія; 1989–94 — керівник представництва в м. Лагос будівельно-монтажної організації (СовМО), яка споруджувала Аджаокутський меткомбінат; 1994–95 — представник російської зовнішньо-торговельної фірми «ЭЛЗА» у Нігерії, старший експерт Торговельного представництва Російської Федерації у Нігерії; 1995–96 — представник об'єднання «Зарубежстроймонтаж» у Нігерії та Західній Африці, старший експерт Торговельного представництва Російської Федерації у Нігерії. В 1996–98 — перший секретар, радник, завідувач відділу країн Близького та Середнього Сходу, заступник начальника Управління країн АТР, БСС та Африки МЗС України; 1998–2000 — радник-посланник Посольства України у Державі Ізраїль; 2000 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України у Федеративній Республіці Нігерія; 2000–01 — заступник начальника Першого територіального управління, завідувач відділу Росії; 2001 — заступник начальника Шостого територіального управління; 2002–05 — перший секретар Посольства України в Ісламський Республіці Іран; 2005–07 — начальник відділу країн АТР Третього територіального департаменту МЗС України; 2007–09 — заступник директора Третього територіального департаменту МЗС України. З 4.06.2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Саудівська Аравія, водночас із 2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Султанаті Оман (за сумісництвом).

В. М. Матвієнко

Колосовський Володимир (1886 — ?) — укр. військ. діяч і *дипломат*, підполковник Ген. штабу Республіканської армії УНР. У березні 1918 очолював відділ розвідки Українського Генерального Військового Штабу; в січні 1919 — призначений радником Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919–20*, 1919–20 — військ. аташе УНР у Франції. З 1920 — перебував в еміграції, автор статей на військ. теми у журналі «Табор».

В. І. Головченко

Коль (Kohl) Гельмут (3.04.1930, Людвігсхафен-на-Рейні, нині — земля Рейнланд-Пфальц, ФРН) — нім. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї фінанс. службовця. Вивчав історію та право в ун-тах Франкфурта-на-Майні й Гайдельберга. У 1958 захистив дисертацію з історії утворення політ. партій у західн. зонах окупації Німеччини, отримавши вчений ступінь д-ра філософії. Член Християнсько-демократичного союзу (ХДС) з 1947; був активістом молодіжної орг-ції «Юнге уніон». У 1955 увійшов до складу земельного правління ХДС федер. землі Рейнланд-Пфальц, у 1959 — депутат земельного ландтага; в 1961 — заст. голови, 1963 — голова фракції ХДС в земельному парламенті; 1966–74 — голова ХДС Рейнланд-Пфальца, 1969–76 — прем'єр-міністр цієї землі. З 1973 — голова ХДС; у 1976–82 очолював фракцію ХДС у бундестазі ФРН. 1.10.1982–27.10.1998 — Федер. канцлер ФРН. У *зовнішній політиці* орієнтувався на США та *НАТО*, виступав за посилення координації політики зах. д-ав у рамках НАТО, беззастережно підтримав рішення НАТО щодо *ракет середньої дальності розміщення в Європі*. Одночасно розвивав відносини з СРСР та НДР, був одним з авторів політики стабільної розбудови особливих відносин між ФРН та НДР, незалежно від стану відносин між Сходом і Заходом, та поступового екон. прив'язування НДР до Федеративної Республіки. Після падіння Берлінської стіни 9.11.1989 провадив активну політику, спрямовану на заохочення входження НДР до ФРН. Уряд К. уклав з першим вільно обраним урядом НДР дог-ри про валютний, екон. та соц. союз, про держ. об'єднання та угоду про заг.-нім. вибори, які відкрили шлях до *Німеччини об'єднання 1989–90*. У липні 1990 шляхом вмілої дипломатії досяг згоди керівництва СРСР, очолюваного М. *Горбачовим*, на членство об'єднаної Німеччини в НАТО. Наслідком цього стало підписання в Москві *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990*, яким знімались зовн.-політ. заперечення щодо перспективи об'єднання двох нім. д-ав. Після невдалих для його партії виборів 1998 був змушений залишити посаду канцлера й голови ХДС; був депутатом бундестагу до 2002. Відмовився від висунення своєї кандидатури через фінанс. скандал, пов'язаний із протиправним фінансуванням партії. Активно підтримував розвиток європ. інтеграції, підписав від імені ФРН *Маастрихтський договір 1992* про створення *Європейського Союзу*.

Р. А. Кривонос

Командна відповідальність — див.: *Відповідальність командира*

Комбатанти — особи, що входять до складу будь-яких організованих *збройних сил*, груп і підрозділів, які знаходяться під командуванням особи, відповідальної за поведінку своїх підлеглих; підкоряються внутр. дисциплінарній системі, яка,

серед іншого, забезпечує дотримання *норм міжнародного права,* що застосовуються в період збройних конфліктів (п. 1 ст. 43 1-го Додаткового протоколу 1977 до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*). К. є суб'єктами воєнних дій (лише вони мають право застосовувати збройн. силу) та об'єктами воєнних дій (до них допускається застосування під час бойових дій вищої міри насильства, тобто фізичного знищення). У випадку отримання поранення, захоплення в полон, переведення для роботи в тил або завершення воєнних дій вони перестають бути об'єктами воєнних дій, тобто проти них не може застосовуватись зброя. У полоні К. користуються статусом *військовополоненого.* К. захищені від судового переслідування за участь у законних бойових діях, навіть якщо в мирний час їхні дії кваліфікувалися б як злочини. Вони несуть відповідальність за порушення норм міжнар. гуманітарного права, зокрема за вчинення *злочинів воєнних.* Відповідно до положень Женевських конвенцій 1949 К. є: особовий склад збройних сил; ополчення; загони добровольців, як ті, що входять до складу регулярних збройних сил, так і ті, що до них не входять; особовий склад організованих рухів опору й партизан (при цьому К. повинні відповідати чотирьом критеріям: їх повинна очолювати особа, відповідальна за поведінку підлеглих, зобов'язані мати знаки розрізнення, відкрито носити зброю, дотримуватись законів та звичаїв війни); особи, які слідують разом зі збройними силами, надають їм допомогу, але безпосередньої участі в бойових діях не беруть; члени екіпажів торг. суден та цивільних літаків, які безпосередньо надають допомогу воюючим; населення, яке при наближенні противника озброюється (якщо при цьому воно відкрито носить зброю й дотримується *війни законів і звичаїв*). Також розрізняють «незаконних або таких, що не користуються захистом конвенцій, комбатантів». Цей термін застосовується винятково в контексті права міжнар. збройного конфлікту; зміст поняття охоплює усіх осіб, які беруть безпосередню участь у бойових діях, не маючи на це права. Основна відмінність прав. статусу таких К. полягає в тому, що, потрапивши в полон, вони не можуть розраховувати на статус військовополоненого. Незаконними К. зазвичай вважають цивільних осіб, які фактично беруть безпосередню участь у бойових діях, а також членів народного ополчення та інших добровільних формувань, які не входять до складу регулярних збройних сил, але належать до сторони конфлікту, за умови, що вони не дотримуються вимог, які містяться у ст. 4А(2) 3-ї Женевської конвенції 1949. Захист прав незаконних К. здійснюється відповідно до положень 4-ї Женевської конвенції, але лише в тому випадку, якщо вони відповідають критерію *громадянства* (ст. 4 4-ї Женевської конвенції).

Д. І. Кулеба

Комбол (Combol) Мар'ян (1951, Загреб, Народна Республіка Хорватія) — хорватський *дипломат.* Закінчив механіко-інженерний та кораблебудівний ф-ти Загребського ун-ту (1980); 1981–86 — консультант у сфері винаходів; 1991–92 — радник, керівник Департаменту Азії та Африки МЗС Хорватії; 1992–93 — керівник Департаменту МЗС; 1993–95 — керівник Служби протоколу МЗС; 1995–98 — посол Хорватії в Пакистані. 1999–2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія в Україні.

Р. А. Кривонос

Комерційні права при міжнародних польотах («свободи повітря») — основні договірні стандарти сучас. цивільних міжнар. повітр. перевезень, що застосовуються в практиці держав-членів *Міжнародної організації цивільної авіації.* Під час Чиказької дип. конференції 7.12.1944 поряд із Чиказькою конвенцією про міжнар. цивільну авіацію були підписані Угода про транзит на міжнар. повітр. лініях та Угода про міжнар. повітр. транспорт. Зазначені угоди вперше в міжнар.-прав. практиці закріпили п'ять із семи відомих сучас. доктрині *міжнародного повітряного права* свобод повітря. До першої «свободи повітря» належить право транзитного польоту (без посадки) через повітр. простір д-ви, що надала це право. Друга полягає в праві транзитного польоту з можливістю некомерційної (технічної) посадки на території д-ви, що надала це право. Третя — право на здійснення посадки цивільного повітр. судна на території д-ви, що надала це право, з метою висадки пасажирів і розвантаження вантажу та пошти, що були прийняті на борт цього повітр. судна в його д-ві реєстрації. Четверта — право приймати на борт повітр. судна на території іноземної (щодо цього повітр. судна) д-ви пасажирів, вантажу та пошти, метою призначення яких є д-ва реєстрації цього повітр. судна. П'ята — право приймати на борт повітр. судна інозем. пасажирів, що прямують на територію будь-якої третьої д-ви, вантажі й пошту, що відправляються в тому ж напрямку, а також висаджувати пасажирів і розвантажувати вантажі й пошту, що прямують з території *третьої держави.* Шоста та сьома полягають у праві повітр. перевезення пасажирів, вантажу та пошти між двома д-вами як через повітр. простір д-ви реєстрації повітр. судна, так і з використанням повітр. лінії, що не проходить через повітр. простір цієї д-ви. Окрім семи основних «свобод повітря» в сучас. доктрині міжнар. повітр. права передбачається також восьма, що припускає можливість надання інозем. повітр. перевізнику права здійснювати внутрішні (каботажні) перевезення в повітр. просторі тієї чи іншої д-ви. Порядок та правила міжнар. польотів в укр. д-ві регламентуються положеннями Повітряного кодексу України, а також двосторонніми угодами про повітр. сполучення.

О. М. Григоров

КОМЕСА — див.: *Спільний ринок Східної та Південної Африки.*

Комісаренко Сергій Васильович (9.07.1943, м. Уфа, РФ) — укр. вчений-біохімік та держ. діяч. У 1966 — закінчив Київ. мед. ін-т ім. О.О. Богомольця; д-р біол. наук; академік НАН України (1991), академік Академії мед. наук України (1993). 1966–69 — аспірант Ін-ту біохімії ім. О. Палладіна АН УРСР. 1969–89 — молодший наук. співробітник, вчений секр. ін-ту, керівник лабораторії імунохімії, керівник відділу молекулярної імунології Ін-ту біохімії ім. О. Палладіна АН УРСР, 1989–92 — дир. Ін-ту біохімії ім. О. Палладіна НАН України. 1990–92 — заст. Голови Ради Міністрів УРСР, заст. Прем'єр-міністра України з гуманітарних питань. У травні 1992 — грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Півн. Ірландії, одночасно, у березні 1995 — грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ірландії за сумісництвом. В квітні 1998 — був знову обраний директором Інституту біохімії ім. О. Палладіна НАН України, в 1999 — першим заступником Голови Української ради миру і президентом Українського біохімічного товариства, в 2000 — президентом Українського Інституту миру і демократії. З квітня 2004 — член Президії НАН України та академік-секретар Відділення біохімії, фізіології і молекулярної біології НАН України. Автор біля 400 наукових праць; лауреат Державної премії УРСР (1979).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Комісія зі збереження морських живих ресурсів Антарктики (Commission for the Conservation of Antarctic marine living resources), **КЗМЖРА** (CCAMLR) — створена з метою реалізації Конвенції зі збереження мор. живих ресурсів як складової дог-ру про *Антарктику,* що набула чинності 1982. Метою конвенції є збереження мор. тварин при раціональному веденні промислу. Базуючись гол. ч. на рекомендаціях наук. комітету, комісія розробляє підходи до управління мор. живими ресурсами Антарктики, враховуючи невизначеність у необхідних для цього знаннях, встановлює рівні вилову пром. видів, а також вживає заходів для збереження, метою яких є мінімізація шкоди від можливого впливу промислу на непром. види. Виконання обмежень на вилов чи інших заходів для кожного промислу забезпечується за допомогою розробленої комісією регулятивної системи, яка намагається також реєструвати потенційний вплив промислу на пром. ресурси та інші елементи екосистеми. Контроль за виконанням цих заходів, як правило, входить до обов'язків окремих держав-членів. Разом з тим комісія намагається пропагувати дотримання відп. заходів шляхом різноманітних публікацій. Основними механізмами діяльності Комісії вважаються моніторинг, контроль та спостереження. Засідання комісії проводяться один раз на рік у м. Хобарт (Австралія). Україна є повноправним членом комісії з 1994.

О. Ю. Ковтун

Комісія міжнародного права — допоміжний орган *Генеральної Асамблеї ООН,* створений її резолюцією №174 з метою заохочення *кодифікації*

та прогресивного розвитку міжнародного права. **К. м. п.** щорічно проводить сесії і складається з 34 (до 1981 — 25) юристів-міжнародників, які «користуються визнаним авторитетом у галузі міжнародного права». При цьому весь склад **К. м. п.** має забезпечувати представництво головних форм цивілізації та основних прав. систем світу. Члени **К. м. п.** обираються на 5 років і виконують свої обов'язки в особистій якості, а не як представники своїх урядів. До складу **К. м. п.** входив видатний укр. вчений, юрист-міжнародник В. *Корецький* (1949–52). Основним напрямком роботи **К. м. п.** є підготовка док-тів з питань міжнар. права, деякі з яких для розгляду обирає сама **К. м. п.**, а інші передаються їй ГА ООН та *Економічною і Соціальною Радою ООН (ЕКОСОР).* У процесі своєї роботи К. м. п. може звертатися до урядів з проханням направити до неї тексти законів, судових рішень, дог-рів, *дипломатичного листування* та інших док-тів, які необхідні для вивчення питання, що підлягає кодифікації. Комісія враховує зауваження, зроблені урядами, при створенні остаточного проекту док-та з того чи іншого питання міжнар. права. Після завершення розробки проекту ГА ООН зазвичай скликає міжнар. конференцію представників д-ав для втілення проекту статей у конвенцію, яка потім відкривається для підписання д-ав. Завдяки діяльності **К. м. п.** були розроблені проекти таких конвенцій, як, зокрема, *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* тощо. **К. м. п.** продовжує роботу над кодифікацією та прогресивним розвитком норм права, які стосуються відповідальності д-ви; права несудноплавних видів використання міжнар. водотоків; статусу *кур'єра дипломатичного* та *дипломатичної пошти,* яка не супроводжується дип. кур'єром; застережень до *договорів міжнародних;* міжнар. відповідальності за шкідливі наслідки дій, які не заборонені міжнар. правом; відносин між д-вами й міжнар. орг-ціями, також проектом кодексу *злочинів проти миру* та безпеки людства. **К. м. п.** підзвітна ГА ООН і періодично надає їй доповіді про свої сесії. **К. м. п.** засідає в Європ. відділенні ООН у Женеві (Швейцарія).

О. О. Мережко

Комісія ООН з прав людини — функціональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР),* створена відповідно до рез. №5 ЕКОСОР від 16.02.1946 для надання допомоги ЕКОСОР у здійсненні покладених на неї *Статутом ООН* завдань у сфері захисту *прав людини.* На останньому засіданні 27.03.2006 Комісія складалася з представників 53 держав-членів *Організації Об'єднаних Націй,* які обираються ЕКОСОР строком на 3 роки (15 членів — від д-ав Африки, 12 — Азії, 11 — Лат. Америки й Карибського регіону, 10 — зах.-європ. та інших д-ав, 5 — від д-ав Схід. Європи). Комісія подавала пропозиції, рекомендації та доповіді ЕКОСОР щодо: міжнар. хартії прав, міжнар. декларацій або конвенцій про громадян. свободи, прав жінок, свободи інформації та інших питань подібного характеру, захисту меншин; попередження дискримінації за ознакою раси, статі, мови та релігії; усіх інших питань, які стосуються прав людини. Комісія підготувала проекти Міжнар. пактів про права людини 1966, конвенцій про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, проти *апартеїду* тощо. Вона обирала своїх посадових осіб (голову, заст. голови, доповідача тощо) і створювала допоміжні органи. Серед них Підкомісія з попередження дискримінації та захисту меншин, а також ціла низка органів для вивчення проблем прав людини в конкретних країнах, а також питань, що відносяться до сфери компетенції Комісії. Рішення Комісії приймалися більшістю голосів присутніх членів, які брали участь у голосуванні. Сесії Комісії проводилися один раз на рік у Женеві (Швейцарія). Як спостерігачі в її роботі могли брати участь д-ви, які не були членами Комісії, нац.-визв. рухи, а також ряд неурядових орг-цій. Засідання Комісії проходили відкрито, якщо вона не приймала іншого рішення. Орг.-техн. обслуговування її роботи забезпечувалося Секретаріатом ООН. Офіц. мовами комісії були англійська, іспанська, китайська, французька та російська, а робочими — англійська, іспанська, французька. З огляду на недостатню ефективність і політизацію діяльності в 2007 була замінена Радою з прав людини ООН як допоміжним органом *Генеральної Асамблеї ООН.*

О. О. Мережко

Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (United Nations Commission on International Trade Law), **ЮНСІТРАЛ** (UNCITRAL) — допоміжний орган *Генеральної Асамблеї ООН,* створений на її 21-й сесії (рез. №2205 від 17.12.1966) з метою сприяння прогресивному узгодженню та уніфікації права *міжнародної торгівлі.* Комісія почала роботу в 1968; складається з 36 держав-членів, які представляють різні геогр. регіони й основні прав. системи світу. До завдань, доручених Комісії, входять: координація роботи міжнар. орг-цій, що займаються питаннями права міжнар. торгівлі; сприяння активній участі д-ав в існуючих *конвенціях міжнародних;* розробка нових конвенцій та док-тів, що стосуються права міжнар. торгівлі. До функцій Комісії відносяться підготовка кадрів і надання допомоги в галузі права міжнар. торгівлі з урахуванням особливих потреб країн, що розвиваються. Комісія приділяє увагу переважно вивченню й підготовці однакових норм права в наступних галузях: міжнар. купівля-продаж товарів, міжнар. платежі, міжнар. торг. арбітраж і міжнар. законодавство в галузі мор. перевезень. **ЮНСІТРАЛ** підготувала, зокрема, такі міжнар.-прав. акти: Конвенцію про позовну давність у міжнар. купівлі-продажу товарів 1974 і Протокол про поправки до неї 1980, Конвенцію про мор. перевезення вантажів 1978 (Гамбурзькі правила), Конвенцію ООН про договори міжнар. купівлі-продажу товарів 1980, Конвенцію ООН про міжнар. перевідні векселі та міжнар. прості векселі. Комісія щорічно направляє звіт ГА ООН, а також представляє доповідь *Конференції ООН з торгівлі і розвитку* з тим, щоб остання висловила свої зауваження щодо неї. Комісія проводить щорічні сесії почергово в Нью-Йорку і в Женеві.

О. О. Мережко

Комісія із захисту Чорного моря від забруднення — орган, створений з метою реалізації положень *Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992* (Україна підписала 21.04.1992, ратифікувала 4.02.1994). Кожна з договірних сторін (Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина, Україна) має в Комісії одного представника, головування здійснюється за чергою, проводяться засідання не рідше одного разу на рік, рішення і рекомендації Комісії ухвалюються причорноморськими д-вами на основі принципу одноголосності. Допомогу Комісії в її роботі надає постійно діючий Секретаріат. З метою надання Комісії можливості ефективно здійснювати свої обов'язки, держави-учасниці Конвенції уклали 4.09.2000 у Стамбулі Угоду про привілеї та імунітети Комісії з захисту Чорного моря від забруднення, яка, зокрема, надала їй права юрид. особи. Штаб-квартира Комісії і Секретаріат перебувають у Стамбулі (Туреччина).

Т. І. Шинкаренко

Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції (далі — Комітет) — орган Верховної Ради України (ВРУ), що утворюється з числа народних депутатів на строк повноважень ВРУ, діяльність якого спрямована на участь України в міжнародних інтеграційних процесах. Комітет був утворений постановою ВРУ 4-го скликання (2002–06) від 7.06.2002. Вперше наміри про формування парламентського органу з питань євроінтеграції викладені в резолюції парламентських слухань з питань реалізації державної політики інтеграції України до *Європейського Союзу* від 11.12.2001. Резолюція рекомендувала створити Комітет, що займатиметься питаннями інтеграції в європейські та євроатлантичні наднаціональні структури. Утворений Комітет функціонує і протягом кожних наступних скликань парламенту. Основними завданнями Комітету є: адаптація українського законодавства до правових норм ЄС та *Світової організації торгівлі;* розгляд та підготовка висновків і пропозицій щодо надання згоди на обов'язковість *договорів міжнародних України* чи їхню *денонсацію;* участь у розробці основних засад *зовнішньої політики;* участь у складанні, прийнятті, контролі за виконанням Державного бюджету в частині, що стосується фінансування діяльності, пов'язаної з європейською зовнішньополітичною та зовнішньоекономічною діяльністю; забезпечення міжпарламентських зв'язків і парламентського контролю в рамках співробітництва України з інституціями ЄС, СОТ, *НАТО* тощо.

У своїй роботі Комітет відповідальний перед ВРУ та їй підзвітний. Персональний склад Комітету формується ВРУ нового скликання шляхом обрання голови, першого заступника, заступників голови, секретаря та членів Комітету. Квоти розподілу посад визначаються пропорційно від кількісного складу депутатських фракцій до фактичної чисельності народних депутатів у порядку, встановленому ВРУ.

Ключовою формою роботи Комітету є проведення комітетських слухань. Головна мета слухань у Комітеті — це обговорення проектів найбільш важливих законодавчих актів, з'ясування ефективності реалізації прийнятих законів та інших актів ВРУ з питань євроінтеграції, міжнародних зобов'язань України тощо. Під час слухань доповідачам, що представляють виконавчу гілку влади, народним депутатам України, представникам зацікавлених кіл, фахівцям, поінформованим громадянам надається можливість обґрунтувати перед Комітетом свою точку зору з того чи іншого питання або окремих положень законопроекту чи законодавчого акту. Комітетські слухання є окремим етапом загальнополітичного процесу, що перетворює законопроекти в чинне законодавство.

За результатами слухань Комітет приймає рекомендації, що підлягають обов'язковому розгляду державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами і організаціями. Про результати розгляду та вжиті заходи має бути повідомлено Комітет у встановлений законом термін, якщо відповідними рекомендаціями не встановлено інше. Як правило, слухання в Комітеті є відкритими. Однак Комітет має право проводити їх у закритому режимі, якщо інформація, яка буде використана при проведенні слухань, містить державну чи іншу охоронювану законом таємницю. Комітет своїм рішенням може ухвалити ініціативу про проведення виїзних слухань. Матеріали слухань (як в цілому, так і частково, наприклад, рекомендації) можуть бути розповсюджені у ЗМІ, через бібліотеки та мережу Інтернет. Для забезпечення конкретних напрямів діяльності Комітету у його складі створюються і функціонують підкомітети, а також робочі групи. До складу кожного підкомітету, крім його Голови, входять не менш як по три народних депутати України — члени Комітету. Кількість підкомітетів та напрями їх діяльності у різний час можуть різнитись. Комітетом ВРУ 7-го скликання було розглянуто та ініційовано прийняття проекту заяви ВРУ «Про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» від 22.02.2013.

І. М. Миклащук

Комітет Верховної Ради України у закордонних справах — профільний орган Верховної Ради України; обирається з числа народних депутатів України на строк повноважень Верховної Ради України відп. скликання. До їх числа відносяться: законодавче забезпечення зовнішньополітичної діяльності України; *зовнішня політика*, в тому числі щодо участі України у діяльності *організацій міжнародних*, таких як *Організація Об'єднаних Націй* (ООН), *Організація з безпеки і співробітництва в Європі* (ОБСЄ), *Рада Європи* (РЄ), *Міжпарламентська Асамблея держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав* (МПА СНД), *Організація Чорноморського економічного співробітництва* (ЧЕС), Організація за демократію та економічний розвиток — *ГУАМ* (ГУАМ), *Центральноєвропейська ініціатива* (ЦЄІ), *Міжпарламентський союз* (МПС) та інші, а також *Організації Північноатлантичного договору* (НАТО) і *Світової організації торгівлі* (СОТ) в межах повноважень Комітету; транскордонне та міжрегіональне співробітництво (крім транскордонного та міжрегіонального співробітництва з країнами *Європейського Союзу*); надання згоди на обов'язковість *договорів міжнародних України* (*ратифікація*, приєднання до *договору міжнародного*, прийняття тексту міжнародного договору), денонсація міжнародних договорів України (крім міжнародних договорів України з Європейським Союзом та його державами-членами); співробітництво Верховної Ради України з парламентами зарубіжних держав та з парламентськими органами міжнародних організацій.

Основними завданнями Комітету також є законопроектна робота з питань зовн. зв'язків України, яка включає: орг-цію розроблення за дорученням ВР України або за власною ініціативою проектів законів та інших актів, що розглядаються ВР України; попередній розгляд та підготовка висновків і пропозицій щодо ратифікації чи денонсації договорів міжнародних і угод, внесення їх на розгляд ВР України; аналіз законопроектів, внесених іншими суб'єктами законодавчої ініціативи з погляду забезпечення в них нац. інтересів України, відповідності їх нормам міжнародного права; узагальнення та систематизація пропозицій, поправок і висновків інших комітетів та підготовка їх на розгляд ВР України за умов визначення Комітету головним із законопроекту чи проекту, іншого акту ВР України з питань, що належать до компетенції Комітету; пошук, збір, вивчення, дослідження, аналіз інформації, участь у формуванні стратегії зовн.-політ. та зовн.-екон. діяльності України; здійснення контролю за виконанням органами держ. виконавчої влади законодавчих актів, прийнятих ВР України за поданням Комітету, або тих, що належать до його компетенції; вивчення доцільності та ефективності дій Уряду України, інших органів держ. виконавчої влади, їх посадових осіб у питаннях, пов'язаних із зовн. діяльністю України, підготовка та подання відп. висновків на розгляд ВР України; участь у складанні, прийнятті, контролі за виконанням Державного бюджету України, зокрема в частині, що стосується фінансування зовн.-політ. та зовн.-екон. діяльності України, з метою забезпечення доцільності та ефективності використання держ. коштів; попереднє обговорення кандидатур посадових осіб, які відповідно до Конституції та законів України обираються, призначаються або затверджуються ВР України, підготовка відп. висновків щодо цих кандидатур. Комітет визначається головним із законопроектів про ратифікацію міжнар. договорів і угод: політичних (про дружбу, взаємну допомогу і співпрацю, про нейтралітет), територіальних, мирних; про участь у міждерж. союзах та інших міждерж. об'єднаннях (орг-ціях), системах *колективної безпеки;* інших міжнар. дог-рів, ратифікація яких передбачена законом чи самим міжнар. дог-ром. Всі подані на ратифікацію *договори міжнародні України* попередньо розглядаються Комітетом. Він готує пропозиції щодо складу офіц. делегацій ВР України, формує групи народних депутатів України з двосторонніх міжпарл. зв'язків та подає їх на затвердження Голови ВР України. Комітет координує та контролює діяльність офіц. делегацій, двосторонніх міжпарл. груп, які сформовані на постійній основі. Він організує метод., інформ., консультативну допомогу народним депутатам України з питань *зовнішньої політики*. Комітет бере участь в орг-ції і проведенні наук.-практичних конференцій, семінарів, нарад з питань *міжнародних відносин* як в Україні, так і за кордоном. Він координує проведення підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації народних депутатів України, працівників апарату ВР України за кордоном. Очолює Комітет Голова, який обирається на посаду та відкликається з неї виключно ВР України згідно з процедурою, визначеною гл. 4.4 Регламенту ВР України. Комітет у своїй діяльності керується Конституцією України, Законами України: «Про Комітети Верховної Ради України»; Регламентом ВРУ, постановами ВРУ, Положенням про Комітет ВРУ у закордонних справах, Постановою ВРУ від 25.12. 2012 «Про комітети Верховної Ради України сьомого скликання» тощо.

У своїй роботі Комітет відповідальний перед Верховною Радою України та їй підзвітний. Чисельний і персональний склад Комітету визначається ВРУ відповідно до Регламенту Верховної Ради України. У ВРУ 7-го скликання утворений комітет у складі 16 народних депутатів: голова, 2 перших і 3 заступники, секретар та ще 9 членів Комітету. В ньому представлені всі фракції ВРУ. Діяльність Комітету забезпечує його Секретаріат. З метою сприяння виконанню Комітетом його завдань, пов'язаних із законотворчою діяльністю, при Комітеті створений дорадчий орган — Науково-експертна рада, яка діє на громадських засадах, проводить дослідження, експертизу законопроектів та надає Комітету відповідні рекомендації. Для забезпечення конкретних напрямків діяльності Комітету створюються і функціонують підкомітети. Голови підкомітетів обираються на засіданні Комітету. До складу кожного підкомітету, крім його голови, входять не менш як по два народних депутата України — члена Комітету. Орг-метод. та інформ. обслуговування Комітету, а також забезпечення його функціонування здійснює Секретаріат Комітету.

А. І. Кудряченко, В. І. Резніченко

Комітет проти катувань — створений відповідно до ст. 17 *Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання 1984* комітет з десяти незалежних експертів, який здійснює моніторинг імплементації зазначеної Конвенції. Усі держави-учасниці зобов'язані подавати регулярні звіти до Комітету про імплементацію положень Конвенції. Перший звіт має бути направлено через один рік після набрання Конвенцією сили для відповідної держави, наступні — раз на чотири роки. Комітет розглядає кожен звіт та передає

свої міркування та рекомендації державі-учасниці у формі «заключних зауважень». Крім процедури звітування, Конвенція передбачає три інші механізми, через які Комітет здійснює свої моніторингові функції. Так, за певних обставин Комітет також може розглядати індивідуальні скарги або повідомлення від індивідів, що вважають свої права за Конвенцією порушеними, з'ясовувати факти та розглядати міждержавні скарги. Комітет проти катувань також публікує свої тлумачення змісту положень Конвенції, що відомі під назвою «загальних коментарів». Комітет засідає у Женеві двічі на рік; кожне засідання триває чотири тижні.

К. І. Грищенко

Коммін (Commynes) Філіпп де (бл. 1447, Фландрія — 18.10.1511, Аржантон-сюр-Крез, нині — департамент Ендр, Французька Республіка) — французький історик і *дипломат*, радник бургундського герцога Карла Сміливого, французьких королів Людовіка XI и Карла VIII. Його «Мемуари» — одне з головних джерел з історії середньовічної французької та європейської *дипломатії*, в якому він одним з перших мислителів Раннього Відродження суттєво переосмислює з прагматичного погляду *міжнародні відносини*. К. відмовляється від самого критерію моральної справедливості у міждержавних відносинах, вважає зіткнення інтересів держав неминучим явищем. К. розглядає дипломатію як мистецтво і надає багато порад у цій справі, його думки про дипломатію нерідко порівнюють з поглядами Н. *Макіавеллі*.

К. відзначає особливе місце в дипломатії політичної мудрості. Так, він визнає *війну* як політичний засіб лише в разі необхідності, звертаючи увагу, що воєнні дії часто залежать від випадковостей, а поразки мають надто важкі наслідки, тому мудрий правитель не покладатиметься на фортуну. Для К. немає справедливих чи несправедливих війн, оскільки він взагалі відмовляється від моральних критеріїв. Він вважає, що війна та дипломатія мають підтримувати одна одну. Дипломатія для К. — мистецтво, в якому правителі можуть найкраще застосувати свою мудрість і досвід. Викладаючи певні правила ведення зовнішньополітичної гри, він демонструє майже повну безпринципність: наприклад, наполегливо рекомендує дипломатичне шпигунство, підкуп за допомогою послів впливових людей з оточення противника. К. розглядав дипломатію як приховану боротьбу, в якій виграють наймудріші. Одним із перших К. звернув увагу на принцип силової рівноваги у відносинах між *державами*. Він зазначав, що кожен великий народ та держава мають особливу противагу: королівство Францію Бог створив для протистояння англійцям, для Англії він створив шотландців, для Іспанії — португальців, для Австрійського дому — Баварію. Ці уявлення вплинули на формування *балансу сил концепції* як основи міждержавних відносин в Європі Нового часу.

Д. В. Табачник

Коморовський (Komorowski) Броніслав (4.06.1952, м. Оборники-Шльонські Тшебницького повіту Нижньосілезького воєводства, Польська Республіка) — польський громадсько-політичний і державний діяч, 10-й президент Польщі, історик; народився в сім'ї професора-африканіста й *дипломата* графа Зигмунта Леона Коморовського; закінчив історичний факультет Варшавського університету (1977). У 1977–80 працював у редакції журналу «Słowo Powszechne»; брав участь у діяльності демократичної опозиції в ПНР, разом з А. Маціревічем видавав підпільний журнал «Głos»; був засуджений до місяця тюремного ув'язнення за участь 11.11.1979 у демонстрації протесту, організованій «Рухом на захист прав людини і громадянина»; в 1980–81 працював у Центрі соціальних досліджень профспілки «Солідарність»; 27.09.1981 був серед авторів декларації про заснування організації «Клуби Служби Незалежності». Під час військового стану деякий час утримувався під вартою; в 1981–89 викладав історію в семінарії при католицькому санктуарії Непокалянув. У 1989–90 очолював апарат міністра з питань співпраці з політичними організаціями й асоціаціями О. Халля; 1990–93 виконував обов'язки заступника міністра національної оборони в урядах Т. *Мазовецького*, Я. Білецького та Г. Сухоцької; водночас як генеральний секретар брав участь у діяльності спочатку «Демократичного Союзу», а потім, після його об'єднання з «Ліберально-демократичним конгресом», у християнсько-демократичній партії «Союз Свободи»; як кандидат від «Демократичного Союзу», обирався членом польського Сейму в 1991 та 1993. 5.11.2007—8.07.2010 — маршалок Сейму Польської Республіки; 10.04.2010 відповідно до ст. 131 конституції Польської Республіки приступив до виконання обов'язків *глави держави* внаслідок загибелі в авіакатастрофі президента Польщі Л. *Качинського* й призначив дострокові президентські вибори. 20.06.2010 в 1-му турі виборів виступив кандидатом від «Громадянської платформи» і набрав 6981319 голосів (41,54 %), брат загиблого президента Я. Качинський — від партії «Право і справедливість», посів друге місце, отримавши 36,46 % голосів; в 2-му турі 4.07.2010 за К. проголосувало 53 % електорату. 6.07.2010 відбулась інавгурація, а вже 13.07.2010 К. провів першу зустріч в ранзі Президента Польщі, прийнявши Президента Німеччини К. Вульфа, що прибув до Варшави з офіційним візитом. Кавалер ордену князя Ярослава Мудрого I ст. (19.11.2008) «за вагомий особистий внесок у донесення до світової спільноти правди про геноцид Українського народу під час Голодомору 1932–1933 років, активну участь у проведенні Міжнародної акції вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років «Незгасима свіча».

О. О. Рафальский

Компенсація — у *міжнародному праві* форма матеріальної відповідальності *держави*, найбільш поширена у міжнародній практиці форма відшкодування шкоди. Відповідно до ст. 36 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001, держава, що несе відповідальність за міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана компенсувати шкоду, заподіяну таким діянням, наскільки така шкода не відшкодована *реституцією*. Компенсація охоплює будь-яку шкоду, що може мати фінансовий вираз, включаючи упущену вигоду, наскільки вона встановлена. Аналогічне правило передбачене статтею 36 Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій 2011. Компенсація відрізняється від реституції тим, що не є буквальним поновленням стану, який існував до вчинення протиправного діяння; призначення компенсації полягає в тому, щоб заповнити ті прогіли у відшкодуванні, які не може заповнити сама лише реституція, заради забезпечення повного відшкодування заподіяної шкоди. Реституція може бути частково чи повністю виключена в тому числі в силу того, що потерпіла держава надасть перевагу компенсації. Компенсація відрізняється від *сатисфакції* тим, що є відшкодуванням саме матеріальної, а не моральної шкоди. Компенсація не має на меті покарати державу, що несе відповідальність і не має самостійного значення чи характеру штрафу. Як правило, вона являє собою грошову виплату, хоча за угодою сторін може мати і інші вартісні форми. Грошова компенсація повинна, наскільки це максимально можливо, відповідати розміру шкоди, яка стала результатом порушення і має фінансовий вираз. Право держав на одержання компенсації за заподіяну шкоду від держави, що вчинила міжнародно-протиправне діяння, та право компетентних судів виносити рішення про компенсацію заподіяної шкоди неодноразово підтверджені у практиці застосування міжнародного права. При цьому шкода, що має фінансовий вираз, включає як шкоду, заподіяну самій державі (її власності або персоналу або у зв'язку з понесеними нею розумними витратами з ліквідації або зменшення розмірів заподіяної шкоди), так і шкоду, заподіяну особам чи компаніям, від імені яких держава пред'явила претензію в рамках дипломатичного захисту. Вичерпний перелік категорій шкоди, яка підлягає компенсації, відсутній: у міжнародній практиці шкода може постати як наслідок знищення судна, нападу на *дипломатичні представництва* та персонал, як результат шкоди, заподіяної іншому державному майну, витрат, пов'язаних з ліквідацією шкоди від забруднення довкілля, побічної шкоди, що виникла, наприклад, внаслідок необхідності сплачувати пенсії чи покривати медичні витрати тощо.

В. С. Ржевська

Компетенція щодо компетенції (фр. competence de la competence) — принцип, відповідно до якого міжнародна судова установа або арбітражний трибунал уповноважений самостійно вирішити, чи має він право розглядати спір, що йому переданий, тобто вирішити питання щодо його власної компетенції. Крім того, міжнародна судова установа або арбітражний трибунал перш ніж перейти до розгляду справи по суті зобов'язаний переконатись, що він має повноваження вирішувати таку справу. Таким чином, принцип «компе-

тенції щодо компетенції» є одночасно як правом, так і обов'язком міжнародної судової установи або арбітражного трибуналу.

Стосовно міжнародних судових установ таке повноваження зазвичай прямо передбачено їхніми статутними документами (наприклад, стаття 36 Статуту *Міжнародного Суду ООН*, стаття 19 Статуту *Міжнародного кримінального суду* тощо) або мається на увазі з огляду на особливості застосування установчого акта (див. практику застосування Статуту *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії* чи Статуту *Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди*).

Принцип «компетенції щодо компетенції» має фундаментальне значення для діяльності арбітражних трибуналів і особливо міжнародного комерційного арбітражу, оскільки він нерозривно пов'язаний з принципом автономності арбітражної угоди. Поряд з останнім принцип «компетенції щодо компетенції» є основою принципу автономності арбітражу як окремого правового засобу вирішення спорів. Відповідно, порушення або недотримання принципу «компетенції щодо компетенції» автоматично нівелює існування арбітражу як окремого засобу захисту прав. У контексті діяльності міжнародного комерційного арбітражу принцип «компетенції щодо компетенції» має два аспекти: 1) арбітражний трибунал самостійно вирішує питання щодо своєї компетенції, включаючи питання наявності та дійсності арбітражної угоди; 2) у випадку, якщо суд розпочав провадження у справі і одна із сторін (не пізніше подачі першого заперечення по суті справи) заявила про наявність арбітражної угоди і відсутність у суду компетенції розглядати означену справу, суд повинен припинити провадження та скерувати сторони спору до арбітражу для подальшого вирішення.

З. В. Тропін

Комп'єнське перемир'я 1918 — укладено 11.11.1918 у Комп'єнському лісі, поблизу станції Ретонд (Франція) між країнами *Антанти*, з одного боку, та Німеччиною, яка зазнала поразки в *Першій світовій війні*, — з іншого, терміном на 36 днів з правом продовження. Умови *перемир'я*, які Німеччині продиктував франц. маршал Фош, мали ультимативний характер і передбачали припинення воєнних дій протягом 6-ти годин після підписання перемир'я; звільнення протягом 15 днів зайнятих нім. військами територій Бельгії, Франції, Люксембургу; виведення нім. військ з Ельзасу та Лотарингії, Румунії, Австро-Угорщини і Туреччини, їх *капітуляції* у Схід. Африці та негайне повернення *військовополонених* Антанти. Значна частина нім. озброєння, всі підводні човни передавались переможцям, надводні військ. кораблі підлягали роззброєнню та інтернуванню в нейтральних або союзницьких портах. Умова щодо введення на територію лівого берега Рейну окуп. військ Антанти, з їх утриманням за рахунок майбутнього нім. уряду, викликала найбільший протест делегації Німеччини, яка намагалася зберегти пром. потенціал своєї країни. Крім того, Німеччина мала денонсувати Бухарестський мирний договір 1918 з Румунією та *Брестський мирний договір між РСФРР і Центральними державами 1918*. Однак ст. 12 перемир'я передбачала, що нім. війська залишать територію колишньої Російської імп. лише тоді, коли союзники визнають це за доцільне, беручи до уваги внутр. становище цих територій. **К. п.** діяло до підписання *Версальського мирного договору 1919*.

І. С. Покровська

Комплементарність (англ. complementarity) — принцип, що визначає співвідношення юрисдикції *Міжнародного кримінального суду* та національних судів і передбачає, що однією з цілей процесуальної діяльності першого є доповнення, а не підміна відповідних національних юрисдикцій. Зокрема, в п. 10 преамбули *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду* зазначається, що обов'язком кожної *держави* є здійснення її кримінальної юрисдикції щодо міжнародних злочинів. Стаття 1 Статуту проголошує, що цей Суд «доповнює національні системи кримінального правосуддя». Відповідно, одним з основних принципів діяльності Суду є здійснення його юрисдикції тільки у випадках, коли держава не бажає або не здатна здійснювати кримінальне переслідування осіб, що обвинувачуються у вчиненні *злочинів міжнародних*. Принцип комплементарності є стимулом для держав закріплювати в законодавчому порядку склад міжнародних злочинів відповідно до положень Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, встановлювати, меншою чи більшою мірою, юрисдикцію щодо злочинів, вчинених поза своєю державною територією, та боротися з безкарністю осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів проти *міжнародного права*. Наявність в національному кримінальному законодавстві складів міжнародних злочинів дає змогу розглядати їх на національному рівні без втручання *Міжнародного кримінального суду*.

Уперше концепція комплементарності розроблялася *Комісією міжнародного права* ООН в проектах Статуту Міжнародного кримінального суду, проте в ході переговорів в рамках Римської дипломатичної конференції 1998 її тлумачення істотно змінилося, насамперед завдяки наполяганням делегації США. Врегулювання питання щодо включення та змісту принципу комплементарності на ранній стадії переговорів з ухвалення Римського статуту мало істотне значення для їхнього успіху, оскільки ще до того моменту, коли держави-учасниці Конференції змогли дійти згоди щодо створення нової міжнародної судової установи, ті з них, які були задоволені рівнем здійснення кримінального судочинства на національному рівні, переконалися, що новостворений суд не матиме права розглядати ті кримінальні справи, які розглядаються на належному рівні національними судами.

Принцип комплементарності базується не тільки на загальновизнаній повазі до первинної юрисдикції держав, а й на практичних уявленнях щодо ефективності та результативності здійснення відповідної юрисдикції щодо вчинення міжнародних злочинів, оскільки держави зазвичай мають кращий доступ до доказів та свідків та кращі ресурси для проведення розгляду відповідних справ, ніж Міжнародний кримінальний суд.

Головні положення принципу комплементарності містяться у статті 17 Римського статуту. Відповідно, п. 1 ст. 17 передбачає, що справа не може бути прийнята до розгляду Судом у тих випадках, коли (1) справа розслідується державою, яка має юрисдикцію, за винятком тих випадків, коли така держава не здатна або не бажає вести розслідування або порушити кримінальне переслідування належним чином; (2) справу вже розслідувано державою, яка має юрисдикцію, і ця держава вирішила не порушувати щодо особи, якої це стосується, кримінального переслідування, за винятком тих випадків, коли така держава не здатна або не бажає вести розслідування або порушити кримінальне переслідування належним чином; (3) принцип ne bis in idem, коли відповідна особа вже була засуджена за поведінку, що є предметом відповідної заяви та (4) справа не є достатньо серйозною для розгляду Міжнародним кримінальним судом. Небажання держави вести розслідування згідно з положеннями цієї статті має місце у випадках захисту відповідної особи від несення кримінальної відповідальності за злочини, які підпадають під юрисдикцію Суду ratione materiae, затримки судового розгляду, не сумісною з наміром піддати відповідну особу правосуддю, та відсутністю незалежності і неупередженості під час проведення судового розгляду, не сумісним з наміром піддати відповідну особу правосуддю. Нездатність, в свою чергу, має місце у випадках повного або істотного розвалу чи відсутності у держави власної національної судової системи, неспроможності отримати в своє розпорядження обвинуваченого чи доказів або свідчень свідків, нездатності здійснювати судовий розгляд ще з якихось причин.

В цьому контексті варто наголосити на формулюванні «належним чином» (genuinely), якому віддали перевагу перед формулюванням «ефективно», оскільки, на думку творців Римського Статуту, останнє може справити хибне враження про прийнятність справи у випадку, коли розгляд справи на національному рівні здійснюється повільніше, ніж в рамках Міжнародного кримінального суду, або якщо Суд зможе провести відповідне розслідування на більш високому рівні. У випадку, коли спроби розгляду справи на національному рівні перебувають на стадії виконання, справа буде вважатися прийнятною Міжнародним кримінальним судом тільки якщо такі спроби не будуть визнані як «здійснені належним чином». Вирішувати питання про дотримання цього критерію може лише сам Суд.

О. Б. Кучер

Компроміс арбітражний (третейський запис, спеціальна угода) — угода між сторонами спору про передачу певного питання (спору) на розгляд та остаточне вирішення арбітражним трибуналом.

Арбітражний компроміс є різновидом арбітражної угоди і відрізняється від останнього тим, що арбітражний компроміс укладається щодо передачі до арбітражного трибуналу спору (питання), який вже виник між сторонами. Крім того, на відміну від арбітражної угоди, яка може бути укладена як у вигляді окремого документу (саме арбітражної угоди), так і у вигляді окремого елементу міжнародного договору (арбітражне застереження), арбітражний компроміс може бути укладений лише у вигляді окремого документу.

Зазвичай в арбітражному компромісі зазначають: безпосередньо згоду держав про передачу спору (питання) на вирішення арбітражним трибуналом; предмет спору або суть питання, що має бути вирішене або врегульоване; застосовуване право; порядок, кількість та строк призначення арбітрів; повноваження та порядок діяльності арбітражного трибуналу; мова та місце провадження тощо.

У *міжнародному праві* термін «компроміс» може використовуватись для позначення угоди сторін про передачу існуючого спору або питання на остаточне вирішення не лише арбітражем, але й судовою установою (стаття 40 Статуту *Міжнародного Суду ООН*). Зазначене витікає з особливої природи юрисдикції міжнародних судових установ, що, як і юрисдикція міжнародних арбітраж, та на відміну від національних судових установ, має договірну природу. Арбітражний компроміс може бути укладеним як для вирішення спору, так і для врегулювання будь-якого питання, яке має міжнародно-правову природу.

З. В. Тропін

Комулович (Comuleus) Олександр (? — 1598) — хорватський священик і ватиканський *дипломат*, легат. За дорученням Папи Римського Климента VIII організовував антитур. лігу європ. д-ав (Трансільванія, Литва, Молдова, Московське царство), до якої намагався залучити і запорозьких козаків. З цією метою навесні 1594 відвідав Україну (Поділля), де мав переговори з козацьким провідником С. Наливайком та укр. православними ієрархами.

В. І. Сергійчук

Комунікації кризові міжнародні (international crisis communications) — обмін інформацією між суб'єктами *міжнародних відносин*, світовою громадськістю і засобами масової інформації (ЗМІ) під час кризи. Комунікативна стратегія суб'єкта міжнародних відносин за кризових умов передбачає оперативне реагування на подію та інформування внутрішньої і зовнішньої громадськості про свою позицію і бачення ситуації з метою впливу на сприйняття проблеми та запобігання поширенню чуток і дезінформації. Метою кризових комунікацій є мінімізація негативних наслідків кризи, насамперед для іміджу і репутації суб'єкта міжнародних відносин. Для захисту свого іміджу і репутації за кризових умов суб'єкти міжнародних відносин часто використовують такі комунікативні стратегії, як часткове визнання відповідальності за кризу; заперечення відповідальності (спростування обвинувачень або перенесення провини на іншого суб'єкта); уникнення відповідальності (виправдання дій нестачею інформації або контролю над подіями, інтерпретація події як наслідку збігу непередбачених обставин тощо); пом'якшення негативізму події (зміщення акцентів з небажаних питань на сприятливі для іміджу суб'єкта теми, заниження серйозності події, інтерпретація ситуації у бажаному контексті, контратака на обвинувача); примирення (вибачення, висловлення жалю, надання допомоги постраждалим); коригуючі дії (вживання заходів для попередження подібних ситуацій у майбутньому) тощо. Принципами ефективних кризових комунікацій є: оперативність і чесність у поширенні інформації про кризу; несуперечливість поширюваних повідомлень; людяність, тобто висловлення співчуття, надання допомоги і підтримки постраждалим; відкритість для взаємодії з представниками ЗМІ.

О. Ю. Запорожець

Комунікації стратегічні — з наукового погляду поєднують в собі теоретичні та практичні підходи, концепції, методи в галузі управління комунікаціями в усіх сферах життєдіяльності людини (суспільній, політичній, економічній, культурній, медійній тощо) на різних рівнях комунікаційного процесу; є результатом інтеграції науки стратегічного управління та масової комунікації. **К. с.** увібрали у себе основні методологічні підходи таких наук, як зв'язки з громадськістю, маркетинг, реклама, журналістика, соціальна психологія, соціологія, соціальна та масова комунікація тощо, інтегрувавши їх у власну методологію, зорієнтовану на «синхронізацію дій, слів та зображень з метою досягнення бажаного ефекту» (за Р. Т. Хастінгсом). Як одна з технологій управління **К.с.** визначають концептуально сутність та характер діяльності у сфері *зовнішньої політики* задля досягнення глобальної мети.

Н. Б. Мельничук

Комунікації теорія — (від лат. communicatio, communico — роблю спільним, поєдную, спілкуюсь) — вчення про зміст, форми, фундаментальні принципи та закономірності процесу передачі повідомлень (сигналу, інформації) від джерела до одержувача в часі й просторі, вир-ва та обміну символами, кодами, знаками. Вона об'єднує в собі різні теорет. концепції, що грунтуються на розгляді основоположних питань людської комунікації. Виходячи за рамки конкретної дисципліни, **К. т.** є базовою дисципліною для таких прикладних наук, як журналістика, реклама, зв'язки з громадськістю, *переговорів міжнародних теорія, конфліктів вирішення концепція*, риторика і спічрайтинг та ін., що знаходять своє використання в практиці сусп. комунікацій.

С. І. Даниленко

Комунікація скарги — поняття *міжнародного права* прав людини, що позначає, як правило, передачу скарги від *держави* або *індивіда* до договірного органу відповідно до положень договорів з *прав людини*, що передбачають можливість міждержавних або індивідуальних скарг (*Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966* та Факультативний протокол 1966 до нього, Факультативний протокол 2008 до *Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965*, Факультативний протокол 2009 про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 тощо). Передумовами прийнятності індивідуальної комунікації, як правило, є те, що відповідна скарга не є предметом розгляду в іншому міжнародному органі, а також що заявником вичерпані національні засоби правового захисту.

У практиці *Європейського суду з прав людини* комунікацією називають повідомлення відповідному уряду про надходження скарги, що робиться на початковій стадії її розгляду. Комунікація скарги відповідному уряду з боку Суду не означає, що останнім вже ухвалено рішення про прийнятність скарги.

М. М. Гнатовський

Комуністичний Інтернаціонал (Комінтерн, Третій Інтернаціонал) — міжнар. об'єднання комуніст. партій різних країн; створений на 1-му (Установчому) конгресі, що проходив 2–6.03.1919 в Москві. Завдання Комінтерну полягали в розвиткові міжнар. комуніст. руху, підготовці кадрів компартій та перетворенню їх на масові рев. орг-ції. Усі органи Комінтерну були розташовані в Москві, головним з них був Всесвітній конгрес, але значна влада концентрувалась у Виконкомі та його президії, що сприяло встановленню рад. домінування в Комінтерні та його поступовому перетворенню на інструмент *СРСР дипломатії*. Комінтерн розглядався як важлива ланка в підготовці до «світової комуністичної революції», курс на здійснення якої займав важливе місце в рад. *зовнішній політиці*. Після встановлення нацистської диктатури в Німеччині 7-й конгрес Комінтерну в 1935 відмовився від завдання поширення комуніст. рев-ції в світі та затвердив курс на долучення комуніст. партій до «народних фронтів» разом із соціал. та ліберальними партіями з метою протистояння поширенню фашизму в Європі та в усьому світі. Від підтримки цього курсу Комінтерн фактично відмовився після укладення *німецько-радянського пакту про ненапад 1939*. У 1943 у відповідь на побоювання союзників СРСР по *антигітлерівській коаліції* щодо поширення впливу комуніст. сил у повоєнній Європі Комінтерн було розпущено, а його функції з підтримання зв'язків між комуніст. партіями передано ЦК ВКП(б). У 1947 було створено нову структуру міжнар. комуніст. руху — Комуністичне інформаційне бюро (Комінформбюро), що проіснувало до 1956.

В. Ю. Константинов

Комюніке (з франц. communiqué) — офіц. повідомлення про хід або результати *переговорів*

міжнародних, про досягнуту міжнар. угоду тощо. Двостороннє **К.** зазвичай називають «спільне комюніке», «спільне повідомлення». **К.** може бути докладним або стислим, з викладенням позицій сторін із конкретних питань, прийнятих рішень. Воно може також віддзеркалювати досягнуті між сторонами домовленості та мати в цьому випадку певні правові наслідки для сторін.

Т. І. Шинкаренко

Кон Фелікс Якович (18.05.1864, Варшава, Російська імперія — 28.07.1941, Москва, СРСР) — рад. парт. і держ. діяч. Навчався у Варшавському ун-ті. З 1882 чл. польської партії «Пролетаріат»; 1884–1904 — на каторзі й поселенні у Схід. Сибіру; після повернення до Варшави 1904 вступив до Польської соціалістичної партії (ППС), 1906–08 — чл. Центрального робітничого комітету ППС; 1907–17 — в еміграції в Австро-Угорщині і Швейцарії. З кінця 1917 — в Україні, комісар у польських справах по Харківській губернії; 1918 вступив до РКП(б), був членом колегії народного секретаріату закорд. справ більшовицької УНР; з березня 1919 — член ЦК КП(б)У; 1919–22 — чл. колегії НКЗС УСРР, разом із Ю. *Коцюбинським* 14.02.1921 підписав першу мирну угоду від імені УСРР з Литвою; у липні—серпні 1920 — чл. Польського тимчасового ревкому в Білостоці. 1920–21 — кандидат у члени політбюро і чл. оргбюро ЦК КП(б)У, зав. агітпропвідділом ЦК; у березні — грудні 1921 — 1-й секр. ЦК КП(б)У; 1922–23 — секр. виконкому *Комуністичного Інтернаціоналу*, 1924–35 — чл. інтернаціональної контрольної комісії Комінтерну, редактор газет «Красная звезда» і «Рабочая газета», журналу «Каторга и ссылка»; 1933–37 — зав. музейним відділом наркомату освіти РСФРР; 1937–41 — редактор журналів «Советский музей» і «Наша страна».

Твори: «Спогади» (1935), «За п'ятдесят років» (1933–1935).

М. С. Дорошко

Конвенційний пріоритет — правило, передбачене в ст. 4 Паризької конвенції про охорону пром. власності 1883, за яким заявка, що була подана в одній державі-учасниці, володіє пріоритетом у всіх інших *державах* упродовж 12 місяців (для винаходів та корисних моделей) або 6 місяців (для пром. зразків і товарних знаків), починаючи з моменту подання заявки в першій д-ві. Умовою надання **К. п.** є належне оформлення нац. заявки згідно з внутр. законодавством країни.

О. М. Григоров

Конвенція з психотропних речовин 1971 — *договір міжнародний*, укладений в рамках *ООН* 21.02.1971, набрав чинності 16.08.1976. Кількість учасників — 183, зокрема й Україна (*ратифікація* від 20.11.1978). Основною метою конвенції є контроль щодо психотропних речовин, які здатні викликати зміни у стані свідомості. Конвенція була розроблена та прийнята у зв'язку із розширенням спектра наркотичних засобів і ввела контроль за деякими синтетичними наркотичними засобами у відповідності з доведеним чи можливим потенціалом для зловживання — з одного боку, та їх терапевтичною цінністю з іншого. Конвенція спрямована на створення ефективної універсальної міжнародної системи протидії зловживанням психотропними речовинами шляхом застосування уніфікованих стандартів у цій сфері. Відповідно до Конвенції контроль над психотропними речовинами здійснюють Міжнародний комітет з контролю над наркотиками та Комісія з наркотичних засобів *ЕКОСОР*.

Конвенція встановлює обмеження щодо *імпорту* та *експорту*, а також інші правила (ліцензування, рецептурні), які повинні сприяти використанню відповідних засобів виключно у наукових та медичних цілях. Конвенція містить чотири списки: Список 1 із небезпечними наркотичними засобами, що, як вважається, становлять серйозну загрозу для суспільства та чия терапевтична цінність відсутня або сумнівна; Список 2 охоплює стимулятори та анальгетики із обмеженою терапевтичною цінністю; Список 3 містить речовини, які є предметом серйозних зловживань навіть у випадках терапевтичного застосування; Список 4 містить гіпнотики, транквілізатори та анальгетики, використання яких може призвести до залежності, але які мають доведений терапевтичний ефект. Списки можуть змінюватися, доповнюватися та розширюватися на підставі рекомендацій держав-учасниць і доповідей ВООЗ шляхом проведення відповідних консультацій, перевірки достовірності наявної інформації та на підставі відповідного рішення Комісії з наркотичних засобів ЕКОСОР.

Обіг речовин, які входять до Списку 1, піддається дуже серйозним обмеженням та суворому контролю (стаття 7). Виготовлення, розподіл та торгівля речовинами зі списків 2–4 здійснюється на підставі ліцензування або аналогічних контрольних заходів (стаття 8), надається в індивідуальне користування виключно за рецептами лікарів (стаття 9) та містять відповідні попередження на упаковках (стаття 10). Конвенція містить заходи щодо подолання зловживань та заохочує держави-учасниці до лікування, реабілітації та соціальної інтеграції осіб, що зловживають психотропними речовинами (стаття 20). Конвенція покладає на держави обов'язок здійснювати заходи проти незаконного обігу заборонених або обмежених до застосування психотропних речовин, зокрема шляхом розробки та прийняття відповідних законодавчих актів, проведення інформаційних кампаній, тісної співпраці в процесі виявлення та подолання явищ незаконного обігу відповідних речовин (стаття 21), а також визначити як правопорушення та встановити відповідне переслідування та покарання осіб, які беруть участь у незаконному обігу психотропних речовин (стаття 22).

В Україні на виконання положень Конвенції діє Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» (1995) та Розділ XIII Кримінального кодексу України «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення».

Л. Р. Кузьменко

Конвенція із захисту морських котиків у Північній частині Тихого океану 1911 — офіційна назва «Конвенція між Сполученими Штатами та іншими державами щодо збереження та захисту морських котиків»; *договір міжнародний багатосторонній*, підписаний 7.07.1911, між США, Великою Британією, Японією та Росією. Вступив у силу 14.12.1911 та діяв до початку *Другої світової війни*. Мета Конвенції — регулювання комерційного промислу морських котиків та морських видр на островах Прібилова у Беринговому морі. Згідно з положеннями договору, заборонявся вилов цих морських ссавців у морі, визнавалась виключна юрисдикція США у здійсненні комерційного вилову на березі, іншим сторонам надавалось право на отримання певної мінімальної кількості хутра від кожного такого вилову та певної грошової компенсації. Договір передбачав виняток — право аборигенних народів здійснювати вилов котиків традиційними методами і з некомерційною метою, наприклад, для задоволення життєвих людських потреб. Конвенцію було укладено внаслідок розгляду двох справ стосовно комерційного промислу морських котиків у районі островів Прібилова у Беринговому морі (англ. — Behring Fur Seals Arbitration) та винесення міжнародним арбітражним трибуналом рішень у 1893 (Велика Британія проти США) та 1902 (США проти Росії). Відразу після *ратифікації* Конвенції США наклали п'ятирічний мораторій на комерційний промисел морських ссавців як на морі, так і на березі з метою забезпечення відновлення зникаючих популяцій. Договір став одним із перших міжнародних договорів, присвячених охороні та збереженню видів дикої фауни, і прототипом Міжнародної конвенції з регулювання китобійного промислу 1946.

М. О. Медведєва

Конвенція міжнародна (з лат. conventio — угода) — юридично обов'язкова угода між *суб'єктами міжнародного права*. Застосовується для позначення договірного права загалом (ст. 38 Статуту *Міжнародного Суду ООН*) або міжнар. угод певного виду. Характерною рисою є закріплення в **К. м.** детальних норм для регулювання певного виду відносин. Зазвичай **К. м.** є *договорами міжнародними багатосторонніми (Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969)*, хоча іноді цей термін може застосовуватись до деяких видів двосторонніх угод (напр., *консульські конвенції*).

Д. І. Кулеба

Конвенція ООН з морського права 1982 — *договір міжнародний багатосторонній*, який визначає прав. режим просторів та ресурсів *Світового океану* та встановлює прав. засади співробітництва держав з усіх аспектів його використання. Містить 320 статей у 16 частинах і має 9 додатків. Конвенція ухвалена 30.04.1982 за результатами 3-ї Кон-

ференції *Організації Об'єднаних Націй* з мор. права 3.12.1973–10.12.1982, в якій брало участь понад 160 делегатів. Відкрита для підписання 10.12.1982 на Ямайці у м. Монтего-Бей. У перший день Конвенцію підписали 119 д-ав (у т. ч. Українська РСР) з усіх регіонів земної кулі, як прибережних, так і тих, які не мають виходу до моря, що дало голові Конференції Томмі Ко підстави сказати про «новий рекорд в історії права». Конвенція набула чинності 16.11.1994, через рік після депонування 60-ї ратифікаційної грамоти. Розроблена й ухвалена під час тривалої роботи, спрямованої на поступове досягнення компромісу: суттєві питання не голосувались, а приймались методом консенсусу; вживався т. зв. «пакетний підхід», який спонукав д-ви на поступки тощо. З цієї причини не передбачена можливість робити застереження до Конвенції. Оскільки наймогутніші мор. д-ви висловлювали незгоду з закріпленим у частині XI Конвенції прав. режимом розробки природ. ресурсів дна і надр Світового океану, *ратифікація* ними Конвенції стала можливою лише в 1990-ті після укладення додаткової Угоди про імплементацію частини XI Конвенції. Конвенція повністю систематизувала норми міжнар. мор. права як галузі *міжнародного публічного права*. Вона охоплює всі напрямки використання людиною моря й мор. ресурсів, кодифікує звичаєві норми міжнар. мор. права і запроваджує ряд новацій, зокрема: інститути *виключної економічної зони* та *архіпелажних вод;* право *транзитного проходу в міжнародній протоці;* визначення міжнар.-прав. статусу й режиму Міжнародного району мор. дна з застосуванням концепції заг. спадщини людства; міжнар.-прав. засади охорони мор. середовища та проведення наук. досліджень; гарантії прав д-ав, що не мають виходу до моря, та тих, що перебувають у географічно несприятливому становищі; обов'язкову систему врегулювання мор. спорів; три нові міжнар. органи: Міжнародний орган із мор. дна, Міжнародний трибунал із мор. права й Комісія з меж *континентального шельфу*. Конвенцію доповнюють 2 міжнар. дог-ри: Угода про імплементацію частини XI (29.07.1994, чинна з 28.07.1996) й Угода про імплементацію положень Конвенції про збереження та контроль за мігруючими і немігруючими видами риб (4.08.1995, чинна з 11.12.2001). Станом на 1.01.2013 у Конвенції беруть участь 164 країни та *Європейський Союз*; Україна ратифікувала Конвенцію та Угоду 1994 26.07.1999, Угоду 1995 — 27.02.2003.

В. С. Ржевська

Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання 1984 — універсальний *договір міжнародний*, що встановлює зобов'язання держав у сфері реалізації міжнародно-правової заборони катувань та інших видів жорстокого поводження та покарання. Текст Конвенції було ухвалено *Генеральною Асамблеєю ООН* 19.12.1984. Конвенція набрала чинності 26.06.1987, її ратифіковано Українською РСР 26.01.1987 із застереженнями, які були зняті Україною лише частково (щодо відмови визнавати компетенцію *Комітету проти катувань*) 5.11.1998. Станом на 1.05.2013 Конвенція має 153 держави-учасниці. Надаючи визначення катуванням (ст. 1), Конвенція встановлює низку зобов'язань для *держав* з метою запобігання катуванням та забезпечення притягнення до відповідальності осіб, винних у катуваннях. Жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан *війни* чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, так само, як і наказ вищого начальника або державної влади, не можуть служити виправданням катувань (ст. 2). Конвенція забороняє повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там може загрожувати застосування катувань (ст. 3), вимагає від держав-учасниць розглядати всі акти катування згідно з її кримінальним законодавством як злочини (ст. 4), а також встановлює обов'язок застосовувати aut iudicare aut dedere принцип щодо осіб, які підозрюються у вчиненні катування або пов'язаних з ним діянь (ст. 7). Положення ст. 8 полегшують *екстрадицію* (видачу) таких осіб та встановлюють норми про захист жертв катувань та виплати їм компенсації (ст. 13, 14). Держави-учасниці Конвенції забезпечують включення навчальних матеріалів та інформації про заборону катувань до програм підготовки персоналу правових органів, цивільного чи військового медичного персоналу, державних посадових осіб, які можуть мати відношення до утримання

під вартою й допитів осіб, які зазнали будь-якої форми арешту, затримання чи ув'язнення, або до поводження з ними (ст. 10). Конвенція засновує Комітет проти катувань (ст. 17) та визначає його компетенцію (ст. 18–24).

Факультативний протокол до Конвенції від 18.12.2002, що набрав чинності 22.06.2006 (ратифікований Україною 21.07.2006), встановлює систему регулярних відвідань місць позбавлення волі незалежним міжнародним органом (Підкомітетом із запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження та покарання Комітету проти катувань, заснованим відповідно до ст. 2 Факультативного протоколу) та незалежними національними органами («національними превентивними механізмами», створення яких передбачено ст. 3 Факультативного протоколу). Законодавством України функції національного превентивного механізму відповідно до Факультативного протоколу покладені на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Див. також: *Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.*

М. М. Гнатовський

Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 — *договір міжнародний багатосторонній*, мета якого полягає у сприянні співробітництву в справі більш ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею. Конвенцію прийнято резолюцією *Генеральної Асамблеї ООН* 55/25 від 15.11.2000, набрала чинності 29.09.2003, для України — 21.05.2004. Конвенція застосовується до попередження, розслідування і карного переслідування у зв'язку з участю в організованій злочинній групі, відмиванні доходів від злочинів, корупції, перешкоджанні здійсненню правосуддя, серйозних злочинах, тобто злочинах, які караються позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання, якщо ці злочини мають транснаціональний характер і вчинені за участю організованої злочинної групи. У статті 3 Конвенції визначено, що злочин має транснаціональний характер, якщо: a) він вчинений у більш ніж одній *державі*; b) він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; c) він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі; d) він вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі. Таким чином, Конвенція відіграла важливу роль у розвитку концепції транснаціонального злочину. У статті 2 Конвенції дано визначення організованої злочинної групи як структурно оформленої групи в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або опосередковано, фінансову або іншу матеріальну вигоду.

Конвенція є важливим кроком вперед у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю і свідчить про визнання державами-членами серйозності проблем, пов'язаних з нею, а також необхідність зміцнення і розширення тісного міжнародного співробітництва з метою вирішення цих проблем. Держави, які ратифікували Конвенцію, зобов'язуються вживати заходів з боротьби із транснаціональною організованою злочинністю, зокрема криміналізацію певних діянь за національним законодавством (участь в організованій злочинній групі, відмивання грошей, корупція і перешкоджання здійсненню правосуддя); прийняття нових і розширених підстав для екстрадиції, взаємної правової допомоги та співробітництва правоохоронних органів, а також сприяння підготовці кадрів і технічної допомоги для створення або модернізації необхідної компетенції національних органів влади.

До Конвенції Генеральною Асамблеєю ООН прийнято три важливі протоколи, спрямовані на протидію окремим видам транснаціональної злочинності. Перший — Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що прийнятий резолюцією 55/25 від 15.11.2000, набрав чинності 25.12.2003, для України — 21.05.2004. Це — перший глобальний юридично обов'язковий міжнародно-

правовий акт, який містить погоджене визначення торгівлі людьми. Метою створення даного визначення є сприяння зближенню національних підходів у зв'язку зі скоєнням кримінальних злочинів за національним законодавством, які будуть підтримувати ефективне міжнародне співробітництво в розслідуванні і кримінальному переслідуванні випадків торгівлі людьми. Додатковою метою даного Протоколу є надання захисту і допомоги жертвам торгівлі людьми з дотриманням повної поваги до їхніх *прав людини*.

Протокол проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю і повітрю прийнятий резолюцією 55/25 від 15.11.2000, набрав чинності 28.01.2004, для України — 21.05.2004. Протокол регулює протидію організованим злочинним групам, які займаються незаконним ввезенням мігрантів, часто з високим ризиком для останніх і з великим прибутком для перших. Одним з основних досягнень Протоколу є те, що вперше у глобальному міжнародно-правовому акті було розроблено і погоджено визначення злочину незаконного ввезення мігрантів. Протокол спрямований на запобігання та боротьбу з незаконним ввезенням мігрантів, а також заохочення співпраці між державами-учасницями, забезпечення захисту прав незаконно ввезених мігрантів та запобігання найгіршим формам їхньої експлуатації.

Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 55/255 від 31.05.2001, набрав чинності 3.07.2005, ратифікований Верховною Радою України 02.04.2013. Мета Протоколу, який є першим прийнятим на глобальному рівні юридично обов'язковим міжнародно-правовим актом, що регулює використання стрілецької зброї, полягає у заохоченні, полегшенні і зміцненні співробітництва між державами-учасницями з метою попередження, припинення і знищення незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї. Шляхом *ратифікації* Протоколу держави беруть на себе зобов'язання вжити ряд заходів з боротьби зі злочинами і впроваджувати в свій національний правопорядок три комплекси нормативних положень: 1) щодо криміналізації правопорушень, пов'язаних з незаконним виготовленням і обігом вогнепальної зброї на основі вимог і визначень Протоколу; 2) щодо створення системи державних дозволів або ліцензій з метою забезпечення законного виготовлення та обігу вогнепальної зброї; 3) щодо маркування і відстеження вогнепальної зброї.

А. О. Кориневич, О. Б. Кучер

Конвенція про безпеку персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу 1994 — універсальний міжнар.-прав. договір, укладений з метою попередження нападів і посягань на персонал *Організації Об'єднаних Націй*, а також забезпечення ефективності здійснення операцій ООН з підтримання та відновлення миру. Була відкрита для підписання всіма д-вами до 31.12.1995, набрала чинності 15.01.1999. Україна ратифікувала Конвенцію 6.07.1995, що набула чинності для неї 5.08.1995. Згідно з Конвенцією, військ. та поліцейські складові операцій ООН та їхні трансп. засоби мають спеціальне позначення. Приймаюча д-ва й ООН укладають угоду щодо статусу операцій ООН і задіяного в них персоналу, а також обсягу привілеїв та імунітетів. Передбачено обов'язок персоналу ООН забезпечувати дотримання законів і правил приймаючої д-ви. Згідно з Конвенцією, держави-учасниці зобов'язані вживати заходів безпеки й захисту персоналу ООН; звільняти або повертати персонал, який було затримано чи захоплено; закріплювати на рівні нац. законодавства визнання деяких дій злочинами проти персоналу ООН; встановлювати свою юрисдикцію щодо злочинних діянь; співробітничати в питаннях попередження злочинів проти персоналу; вживати заходів із надання необхідної інформації, забезпечення судового переслідування та видачі злочинців; надавати взаємну допомогу в кримінальних питаннях тощо. Конвенція також надає певні права процесуального характеру особам, щодо яких здійснюється розслідування чи судовий розгляд.

О. В. Задорожній

Конвенція про біологічне різноманіття 1992 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений з метою захисту біол. різноманіття, забезпечення стійкого використання його компонентів, спільного отримання на справедливій основі вигод, пов'язаних із використанням генетичних ресурсів та передачі відп. технологій. Конвенція була відкрита для підписання всіма д-вами й будь-якою регіональною орг-цією в Ріо-де-Жанейро з 5–14.06.1992, а також у Центр. установах *Організації Об'єднаних Націй* у Нью-Йорку 15.06.1992–4.07.1993; набула чинності 29.12.1993. В Україні Конвенція була підписана 11.06.1992, дата набуття чинності для України — 7.02.1995. Конвенція закріпила принцип суверенного права д-ав розробляти свої власні природ. ресурси, а також принцип відповідальності за будь-яку діяльність, що може спричинити шкоду навколишньому середовищу. Конвенція визначає обов'язки д-ав: вживати заходів щодо збереження та стабільного використання біол. різноманіття; здійснювати моніторинг його компонентів; вживати заходів для збереження біол. ресурсів ex-situ та in-situ; розробляти й здійснювати програми підготовки кадрів; заохочувати наук. дослідження, підвищувати обізнаність громадськості; проводити оцінку впливу екологічних проектів на навколишнє середовище тощо. Конвенція регулює питання доступу до генетичних ресурсів і технологій та їхньої передачі, обміну інформацією; питання наук.-техн. співробітництва, застосування біотехнологій. Значну увагу приділено проблемам країн, що розвиваються. Конвенція має Додаток I («Визначення і моніторинг») та Додаток II («Процедура арбітражного розгляду»). До Конвенції прийнято Картахенський протокол із біобезпеки 2000, що регулює питання транскордонного переміщення генетично модифікованих організмів, який набув чинності 11.09.2003. Україна приєдналася до Протоколу 6.12.2002.

М. О. Медведєва

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайного озброєння, які можуть вважатись такими, що спричиняють надмірні ушкодження або мають невибіркову дію 1980 — універсальний міжнар.-прав. акт, спрямований на захист цивільного населення від небезпечних військ. дій, заборону в конфліктах застосування зброї, що спричиняє надмірні пошкодження чи страждання, а також обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї. Набула чинності 2.12.1983, була відкрита для підписання всіма д-вами в Центр. установах *Організації Об'єднаних Націй* у Нью-Йорку протягом 12 місяців, починаючи з 10.04.1981. Україна підписала Конвенцію та всі протоколи 10.04.1981, що набули чинності для неї 23.12.1982. Згідно з Конвецією, д-ви зобов'язані як у мирний час, так і під час збройного конфлікту розповсюджувати тексти Конвенції та протоколів до неї, зокрема включати їх вивчення до програм військ. підготовки. До Конвенції прийнято 3 протоколи: 1-й Протокол про уламки, що не виявляються, згідно з яким забороняється застосовувати зброю, що ушкоджує такими уламками, які неможливо виявити в людському тілі за допомогою рентгенівських променів; 2-й Протокол про заборону чи обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв, згідно з яким встановлено загальні обмеження щодо мін, що управляються дистанційно, мін, що не управляються дистанційно, заборону застосування деяких видів мін-пасток, інших пристроїв; визначено зобов'язання держав реєструвати й обнародувати відомості про розташування мінних полів, мін та мін-пасток, вживати заходів із захисту сил і місій ООН від небезпечних мінних полів, співробітничати в справі розмінування цих полів і мін; 3-й Протокол про заборону чи обмеження застосування запалювальної зброї, згідно з яким забезпечується захист населення й цивільних об'єктів від нападів із застосуванням цього виду зброї. У 1995 до Конвенції прийнято 4-й Протокол про засліплюючу лазерну зброю (підписаний Україною 17.01.2002).

М. О. Медведєва

Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 — універсальний міжнар.-прав. акт, спрямований на попередження використання сил природи як зброї для ведення *війни*, зміцнення миру й припинення *гонки озброєнь*. Конвенція була відкрита для підписання всіма д-вами, набула чинності (у т. ч. для України) 5.10.1978. Вона забороняє здійснення антропогенного впливу шляхом умисного втручання в природ. процеси. Держави-учасниці зобов'язуються не вдаватися до використання засобів впливу на природ. середовище у військ. чи

інших ворожих цілях як способів знищення чи спричинення шкоди, що перевищує встановлену конвенцією межу. Об'єктами виступають не лише природ. ресурси, а й збройні сили та цивільне населення. Вплив на природ. середовище вважається ворожим, якщо він має широкі, довгострокові та серйозні наслідки. Конвенція не забороняє використання засобів впливу на природ. середовище в мирних цілях. Д-ви зобов'язані вживати заходів із заборони та попередження будь-якої діяльності, що суперечить положенням конвенції, а також консультуватись і співпрацювати одна з одною у вирішенні будь-яких питань, що виникають у зв'язку з виконанням Конвенції.

М. О. Медведєва

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення 1972 — універсальний *договір міжнародний,* схвалений 16.12.1971 26-ю сесією *Генеральної Асамблеї ООН;* відкритий для підписання 10.04.1972, набув чинності 26.03.1975, термін дії безстроковий. Депозитарії Конвенції — Велика Британія, Росія та США. Учасницями Конвенції є 167 д-ав (1.02.2013) і Тайвань; Україна приєдналася до неї 26.03.1975. Конвенція забороняє розробку, вир-во, накопичення або придбання будь-якими іншими шляхами і зберігання мікробіологічних та інших біол. агентів чи токсинів, незалежно від їх природи та засобу вир-ва, таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях, а також зброї, обладнання та засобів доставки, призначених для застосування таких агентів і речовин, для використання у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що знаходяться у розпорядженні сторін, або їх перепризначення для мирного використання, мало бути здійснено не пізніше 9 місяців після набуття Конвенцією чинності. Мандатом, наданим Конференцією з огляду та подовження Конвенції у 1996, проведення верифікації та інших заходів, спрямованих на забезпечення дії Конвенції, було доручено Спеціальній робочій групі.

С. П. Галака

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 — універсальний *договір міжнародний,* відкритий для підписання 13.01.1993 в Парижі; набув чинності 29.04.1997, термін дії безстроковий, депозитарій Конвенції — *Генеральний секретар ООН.* Конвенцію підписали 190 д-ав (2012), але Ізраїль і М'янма не ратифікували її; Україна приєдналася до неї 16.10.1998. Перший проект конвенції про заборону та знищення хімічної зброї запропоновано до розгляду в Комітеті ООН із роззброєння в березні 1972 групою д-ав, серед яких була УРСР. У 1976 в Женеві почалися рад.-амер. переговори про заборону хім. зброї, які поновилися у 1985 і завершилися підписанням рад.-амер. Угоди про ліквідацію 80 % запасів хім. зброї сторін протягом 12 років та про відмову від її вир-ва у майбутньому (5.06.1990). Учасники Конвенції зобов'язалися знищити хім. зброю, яку мають в своєму розпорядженні, та демонтувати потужності для її вир-ва протягом 10 років після набуття чинності. Конвенцією розроблена система контролю за імплементацією, центр. інститутом якої виступає створена *Організація по забороні хімічної зброї.*

С. П. Галака

Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 — універсальний *договір міжнародний,* спрямований на забезпечення особистої недоторканності членів *дипломатичного представництва* та інших осіб, що користуються захистом згідно з *міжнародним правом.* Прийнята на 28-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* (1973); була відкрита для підписання 14.12.1973; набрала чинності 20.02.1977; ратифікована Указом Президії ВР УРСР 26.12.1975 і набрала для неї чинності з 20.02.1977. Відповідно до Конвенції, до «осіб, що користуються міжнародним захистом», відносяться глави д-ав, які перебувають в іноземн. д-ві, у т. ч. члени колегіального органу, що виконує функції глави д-ви згідно з її конституцією; глави урядів; міністри закорд. справ, а також члени їхніх сімей, які їх супроводжують; представники або посадові особи д-ав; будь-яка посадова особа чи інший агент міжнар. міжурядової орг-ції, які мають за міжнар. правом спец. право на захист, а також члени сімей, які проживають із ними (ст. 1). Як передбачає Конвенція, навмисне вчинення вбивства, викрадення чи іншого нападу проти особи або свободи особи, що користується міжнар. захистом; насильницький напад на офіц. приміщення, житлове приміщення чи трансп. засоби такої особи, який може їй загрожувати; загрози чи спроби будь-якого такого нападу; співучасть у будь-якому такому нападі повинні розглядатись кожною державою-учасницею Конвенції відповідно до її внутр. законодавства як злочин (ст. 2.1). Кожна держава-учасниця Конвенції повинна передбачити відповідні покарання за такі злочини з урахуванням їхнього тяжкого характеру (ст. 2.2). Держави-учасниці зобов'язані співпрацювати у справі запобігання злочинів, передбачених Конвенцією, та надавати одна одній найповнішу правову допомогу у зв'язку з кримінально-процесуальними діями, які здійснюються щодо таких злочинів (ст. 4, 10). Держава-учасниця Конвенції, на території якої знаходиться передбачуваний злочинець, зобов'язана в тому разі, якщо вона не видає його, передати справу без будь-яких винятків і без необґрунтованого зволікання своїм компетентним органам для кримінального переслідування з дотриманням процедур, встановлених законом цієї д-ви (ст. 7). У разі, якщо держава-учасниця Конвенції, яка обумовлює видачу злочинця наявністю відп. дог-ру, отримає прохання про видачу від іншої держави-учасниці, з якою не має дог-ру про видачу, то може розглядати цю Конвенцію як прав. підставу для видачі у зв'язку зі згаданими злочинами (ст. 8.2).

О. О. Мережко

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 підписана 21.04.1992 у м. Бухаресті (Румунія) 6-ма причорноморськими державами: Болгарією, Грузією, Росією, Румунією, Туреччиною й Україною з метою поглиблення співробітництва цих країн у сфері захисту мор. середовища Чорного моря і збереження його живих ресурсів. Конвенція надала прав. й дип. платформу для спільних дій договірних сторін щодо запобігання забрудненню мор. середовища Чорного моря небезпечними речовинами або матеріалами з будь-яких джерел та захисту мор. живих ресурсів; включає наук.-техн. співробітництво та створення системи моніторингу забруднення для Чорного моря (ст. 15). Для реалізації положень Конвенції договірні сторони домовились про створення *Комісії із захисту Чорного моря від забруднення* (ст. 17). ВР України ратифікувала конвенцію 4.02.1994.

Т. І. Шинкаренко

Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» між УНР і Донською демократичною групою 1921 — двостороння угода про взаємовизнання та об'єднання зусиль УНР і Області Війська Донського (ОВД) в рамках спільного антибільшовицького фронту. Підписана у Тарнові (Польща) 2.04.1921 мін. зак. справ Державного Центру УНР (в екзилі) А. *Ніковським* і заст. голови Донського Військового Кругу полковником М. Гнилорибовим, який представляв Донську демократичну групу, що оформилася у середовищі евакуйованих до Болгарії з Криму підрозділів Донського козачого корпусу на хвилі гострого невдоволення курсом командувача Російською армією генерала П. Врангеля. Конвенція складалася з 14 статей: ст. 1 підтверджувала повну держ. суверенність УНР та ОВД на чолі з відп. демокр. респ. установами; остаточне розмежування території УНР і ОВД відкладалося на розгляд парл. органів обох д-ав у майбутньому, а доти межі ОВД визнавалися за станом на 1917 (ст. 3); принципово новим у вітчизняній дип. практиці стала передбачена ст. 6 можливість створення спільних офіц. представництв до урядів інших країн і до установ *Ліги Націй,* де це буде визнано необхідним. Договірні сторони зобов'язалися за першої ж можливості укласти фінанс. та екон. угоди. З огляду на активізацію антибільшовицького повстанського руху уряд УНР і Донська демокр. група задекларували намір взяти на себе політ. керівництво ним і виробити з цією метою заг. стратегічний план (ст. 9). Ст. 11 передбачала укладення військ. конвенції для спільної б-би своїми регулярними військами проти рад. урядів. Конвенція стала важливою сполучною ланкою договірно-прав. оформлення єдиного антибільшовицького фронту. Спираючись на вже укладені союзні угоди УНР із Кубанню (див.: *Українсько-кубанський союзний договір 1920*), Рос.

політ. комітетом Б. Савінкова (див.: *Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» УНР і Російського Політичного Комітету 1921*) та між останнім і Кубанською Радою, МЗС УНР висунуло завдання завершення договірно-прав. оформлення *Чорноморського союзу* шляхом підписання аналогічних дог-рів із демокр. урядами Грузії, Азербайджану та Вірменії. Департамент чужоземних справ МЗС УНР 21.04.1921 розіслав усім послам і головам дип. місій «Загальну інструкцію у справі організації конференції і союзу Причорноморських держав» у складі України, Дону, Кубані, Тереку, закавказьких республік і Російського політ. комітету.

В. М. Матвієнко

Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» УНР і Російського політичного комітету підписана 1.04.1921 у Варшаві О. *Ейхельманом*, Л. *Михайловим*, С. Стемпковським (від першого уряду *Державного Центру УНР на еміграції* під головуванням В. Прокоповича) та Д. Філософовим і О. Дикгоф-Деренталем (від РПК), затверджена 2.04.1921 А. *Ніковським* і 6.04.1921 Б. Савінковим. Містила взаємне визнання *суверенітету* сторін; передбачала обмін офіц. представниками для інформації та зміцнення союзних відносин, узгодження і, в разі потреби, об'єднання *дипломатичних представництв* (за участю також Білоруської Народної Республіки, Грузинської Демократичної Республіки і Кубанської Народної Республіки) та спільне військ.-політ. керівництво антибільшовицьким повстанським рухом, для чого обрана з представників договірних сторін спец. комісія мала виробити стратегічний план. Термін дії Конвенції передбачалося визначити окремою умовою.

В. І. Головченко

Конвенція про міжнародну інформаційну безпеку — перспективна міжнародна угода щодо міжнародно-правового регулювання інформаційної безпеки і встановлення міжнародного контролю за інформаційними озброєннями. Розробляється на рівні Першого комітету *Організації Об'єднаних Націй* з питань роззброєння і міжнародної безпеки на основі ухвалених *Генеральною Асамблеєю ООН* резолюцій, зокрема резолюції ГА ООН «Роль науки і техніки в контексті міжнародної безпеки і роззброєння» (1999–2012), резолюції ГА ООН «Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» (1998–2012), резолюції ГА ООН «Боротьба зі злочинним використанням інформаційних технологій» (2001), резолюції ГА ООН «Створення глобальної культури кібербезпеки» (2003), доповідей Групи урядових експертів держав-членів ООН щодо досягнень у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки (2004–12) з метою ухвалення відповідного міжнародного документу. Уперше ця проблема розглядалася на 53-й сесії ГА ООН, коли було ухвалено резолюцію 53/73 «Роль науки і техніки в контексті міжнародної безпеки і роззброєння» (1999), за яку проголосувало 77 держав, переважно країни Південної Америки, Африки, Азійсько-Тихоокеанського регіону та Близького Сходу, тобто країни, що розвиваються; проти проголосували 43 держави, переважно країни Північної Америки, Європи, Балтії, Австралії та Нової Зеландії; утримались від голосування 16 держав, переважно держави СНД, Японія, деякі країни Південної Америки та ПАР. У резолюції зазначалися положення про подвійну природу досягнень науки і техніки (як у цивільній, так і у воєнній сферах), про застосування високих технологій у модернізації сучасних озброєнь, зокрема *зброї масового знищення*, про негативні наслідки злочинного використання досягнень науки і техніки у сфері *безпеки міжнародної*, про необхідність встановлення жорстких обмежень щодо передачі інформаційних технологій подвійного призначення у треті країни. У резолюції вказується на застосування узгоджених на багатосторонній основі, загальноприйнятних, недискримінаційних керівних принципів, які мають врахувати законні оборонні потреби всіх держав і потреби з підтримання міжнародного миру та безпеки, сприяти використанню досягнень науки і техніки на основі передачі технічних знань та обміну ними в мирних цілях.

Під час 53-ї сесії ГА ООН також було підтримано ініціативу про активізацію спільних зусиль міжнародного співтовариства з протидії транснаціональним загрозам із застосуванням ІКТ та інших високих технологій з максимальним врахуванням інтересів усіх держав світу і ухвалено резолюцію ГА ООН 53/70 «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки» (1999), в якій наголошується на визнанні ІКТ як рушія змін у глобальному суспільстві, проблеми використання ІКТ терористичними угрупованнями, подвійного впливу ІКТ на міжнародну безпеку і безпеку держав, попередженні використання високих технологій зі злочинною метою та підкреслюється необхідність розробки міжнародно-правової бази, формування нового міжнародно-правового режиму, суб'єктом якого є ІКТ-технології і методи їх використання та вироблення документів на рівні конвенції і закріплення міжнародних принципів в національних законодавствах. Зокрема, Російська Федерація подала на розгляд ГА ООН класифікацію термінів з міжнародної інформаційної безпеки (інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційні війни, інформаційна зброя, інформаційна безпека, загрози інформаційної безпеки, міжнародна інформаційна безпека, неправомірне використання ІКТ-систем та ресурсів, несанкціоноване втручання в ІКТ-системи та ресурси, критично важливі структури, міжнародний інформаційний тероризм, міжнародна інформаційна злочинність) та принципи взаємодії держав у сфері міжнародної інформаційної безпеки як кодекс поведінки держав у міжнародному інформаційному просторі, що визначають роль і права, зобов'язання і відповідальність держав у міжнародному інформаційно-комунікаційному середовищі, визначають заходи, спрямовані на обмеження загроз у сфері міжнародної інформаційної безпеки, а також роль ООН у міжнародному співробітництві в контексті цієї проблеми.

Враховуючи, що проблеми міжнародної безпеки пов'язані із сучасними формами *тероризму міжнародного*, ГА ООН у 2001 проголосувала резолюцію 56/121 під загальною назвою «Боротьба зі злочинним використанням інформаційних технологій», в якій запропоновано різні заходи боротьби з міжнародним тероризмом у зв'язку з використанням терористичними та злочинними угрупованнями високих технологій. Серед заходів, запропонованих державам-членам ООН щодо протидії загрозам злочинного використання ІКТ-технологій, йдеться про удосконалення національних законодавств у сфері боротьби з кіберзлочинністю; співробітництво правоохоронних органів у разі транскордонного злочинного використання ІКТ; обмін інформацією щодо проблем боротьби зі злочинним використанням ІКТ; правовий захист конфіденційності, цілісності і доступності даних; захист комп'ютерних систем від несанкціонованого втручання; покарання за неправомірне зловживання ІКТ; режим взаємодопомоги у розслідуванні злочинів з ІКТ; інформування громадськості щодо попередження злочинів; вдосконалення ІКТ з превентивною складовою; необхідність захисту основних прав і свобод приватного життя.

У розвиток ухвалених резолюцій ГА ООН з ініціативи США прийняла резолюцію 57/239 «Створення глобальної культури кібербезпеки» (2003), у якій йдеться про визнання глобалізації інфраструктур та взаємозалежності держав, про необхідність спільних превентивних заходів щодо кібербезпеки, про елементи створення глобальної культури кібербезпеки, на основі яких має забезпечуватися безпека мереж (від етики і демократії до відповідальності, реагування, оцінки ризиків та управління безпекою) і які сприятимуть державам-членам ООН у розробці міжнародно-правової бази глобального інформаційного суспільства. Доповіді Групи урядових експертів держав-членів ООН (2004–12) охоплюють організаційно-практичні та змістові аспекти проблеми міжнародної безпеки з урахуванням ІКТ-технологій, зокрема: узгодження політичного аспекту у сфері міжнародної інформаційної безпеки, визначення чинників, що впливають на стан міжнародної інформаційної безпеки, та загроз воєнного, цивільного, терористичного та злочинного характеру, виокремлення узгоджених заходів з попередження використання ІКТ-технологій у терористичних цілях, обмеження виробництва і використання інформаційних озброєнь, координацію дій правоохоронних органів з попередження інформаційної агресії, аналіз проблеми координації національних законодавств з проблеми інформаційної діяльності та високих технологій, оцінку можливостей допомоги країнам-жертвам інформаційної війни, ухвалення міжнародних правових принципів щодо діяльності у глобальному інформаційному просторі, яка здійснюється з територій держав чи територій їхньої юрисдикції, тобто створення універсального режиму міжнародної інформаційної безпеки. При розгляді проекту Конвенції про міжнародну інформаційну безпеку на засіданні Першого комітету ООН за до-

кумент проголосували 163 країни Азії, Африки, Латинської Америки, Європи, СНД, проти одна країна — США, оскільки загальні параметри режиму, запропоновані Групою урядових експертів на основі пропозицій РФ, містять положення про відмову від розробки, створення і використання інформаційних озброєнь; про відмову від спрямованого нападу за допомогою інформаційних озброєнь на інші держави; про відмову щодо несанкціонованого втручання в критично важливі інформаційні системи та неправомірне їх використання, монополію в міжнародному інформаційному середовищі; про неправомірність протидії доступу до новітніх ІКТ-технологій і створення технологічної залежності у сфері ІКТ від інформаційно розвинених держав, заохочення терористичних, екстремістських та злочинних угруповань до використання інформаційних озброєнь, розробки планів та доктрин ведення інформаційних воєн, інформаційної експансії тощо.

Україна як держава-співзасновниця ООН підтримує ухвалення Конвенції про міжнародну інформаційну безпеку на рівні ГА ООН і у своїй діяльності виходить з концепції актуальності міжнародного співробітництва в інформаційній сфері, необхідності подолання глобальної напруженості між інформаційно розвиненими та інформаційно бідними країнами, запобігання міжнародним конфліктам із застосуванням інформаційних озброєнь, забезпечення основних прав і свобод людини, протидії впливу на моральні цінності світової і національних спільнот. За ініціативою України в ООН та її спеціалізованих установах були обговорені проблеми узгодження стратегії міжнародної інформаційної політики та національних програм інформаційного розвитку, міжнародно-правові аспекти функціонування мережі Internet (захист конфіденційності інформаційних ресурсів, етика кіберпростору, поширення ідей забороненого змісту, кібербезпека тощо).

Є. А. Макаренко

Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори та фауни, які перебувають під загрозою зникнення 1973 — *договір міжнародний*, який регулює *міжнародну торгівлю* видами дикої флори і фауни, які перебувають під загрозою зникнення, шляхом встановлення певних обмежень. Набула чинності 1.07.1975. Усі види дикої флори і фауни, які перебувають під загрозою зникнення, поділені на три групи: Додаток I включає всі види, які перебувають під загрозою зникнення, торгівля якими здійснює або може здійснюватися на їх існування несприятливий вплив. Торгівля зразками цих видів особливо суворо регулюється з тим, щоб не ставити надалі під загрозу їх виживання, і може бути дозволена тільки у виняткових обставинах. Додаток II включає: всі види, які хоч і не обов'язково перебувають під загрозою зникнення, але можуть опинитися під такою загрозою, якщо торгівля зразками цих видів не буде суворо регулюватися з метою недопущення такого використання, що є несумісним з їхнім виживанням; та інші види, які мають підлягати регулюванню для того, щоб над торгівлею зразками деяких видів, згаданих вище, міг бути встановлений ефективний контроль. Додаток III включає всі види, які за визначенням будь-якої Сторони підлягають регулюванню в межах її юрисдикції для цілей запобігання або обмеження експлуатації і стосовно яких необхідна співпраця в контролі за торгівлею інших сторін. Ефективність Конвенції зменшується через передбачені у статті 7 винятки із загального режиму. Стаття 8 визначає заходи для забезпечення дотримання положень Конвенції та заборони торгівлі зразками з порушенням положень Конвенції. У самому тексті Конвенції не передбачено критеріїв, які б регулювали включення, виключення і переміщення видів з одного додатку до іншого, однак вони були розроблені на першій Конференції сторін у Берні в 1976 і дістали назву Бернських критеріїв. У 1994 їх замінили Критерії Еверглейдс, які закріпили принцип перестороги у переміщенні видів з одного списку в інший, а також підтвердили особливу роль держави походження виду в цьому процесі. Ефективність Конвенції підтримується системою санкцій, які застосовуються до держав — порушниць її основних положень. Стаття 14 Конвенції дозволяє Сторонам вживати жорсткіших заходів, ніж передбачені документом, що послужило практиці застосування односторонніх та колективних торгівельних обмежень з державами, які підривають ефективність цього міжнародно-правового акту.

М. О. Медведєва

Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений з метою збереження цінностей культ. та природ. спадщини людства; підлягає ратифікації або прийняттю державами-членами *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*. Приєднання інших д-ав можливе за умови отримання запрошення від Ген. секретаря ЮНЕСКО. Конвенція вступила в силу 17.12.1975. Ратифікована Україною 4.10.1988, набула чинності 4.01.1989. У Конвенції даються визначення понять «культ. і природ. спадщини». Д-ви зобов'язані забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію й передачу майбутнім поколінням культ. та природ. спадщини, яка перебуває на їхній території, для чого використовують власні ресурси і, за необхідності, міжнар. допомогу. Міжнар. охорона, за Конвенцією, — система міжнар. співробітництва й допомоги д-вам у зусиллях зі збереження цієї спадщини. Конвенція засновує Міжурядовий комітет з охорони всесвітньої культ. та природ. спадщини, а також Фонд охорони всесвітньої культ. та природ. спадщини. Визначаються також умови й форми надання міжнар. допомоги.

М. О. Медведєва

Конвенція про права дитини 1989 — універсальний міжнар.-прав. акт, прийнятий з метою заохочення міжнар. співробітництва задля покращання умов життя дітей, сприяння гармонійному розвитку особистості дитини та надання їй захисту й гарантій здійснення прав. Конвенція відкрита для підписання й приєднання до неї будь-якої д-ви, вступила в силу 2.09.1990. Конвенцію підписано Україною 21.02.1990, набула чинності для неї 27.09.1991. Д-ви зобов'язані гарантувати кожній дитині в межах своєї юрисдикції без будь-якої дискримінації такі права: громадянські (право на життя, на ім'я та громадянство, на збереження індивідуальності, не розлучення з батьками всупереч її бажанню, право на свободу думки, совісті й релігії, право на захист від фізичного та психологічного насильства, від усіх форм сексуальної експлуатації, незаконного переміщення й торгівлі дітьми, право на особисте та сімейне життя, захист від посягань на честь і репутацію, право на свободу від тортур, право на гуманне поводження, право на прав. допомогу); політичні (право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів, право на отримання статусу біженця); соціально-економічні (право на відпочинок, право на захист від екон. експлуатації, від незаконного вживання наркотичних і психотропних речовин, право на врахування особливих інтересів дитини при встановленні усиновлення чи опіки, право користуватися досягненнями системи охорони здоров'я та благами соц. забезпечення, право на достатній рівень розвитку); культурні (право на доступ до інформації, право на освіту, право користуватися правами нац. меншин у випадку належності до них). Конвенцією засновано Комітет з прав дитини.

О. В. Задорожній

Конвенція про права інвалідів 2006 — *договір міжнародний багатосторонній*, що передбачає захист прав та гідності інвалідів шляхом визначення зобов'язань держав щодо заохочення, захисту та гарантування *прав людини* для всіх інвалідів, а також забезпечення їхньої рівності перед законом. Текст конвенції було прийнято *Генеральною Асамблеєю ООН* 13.12.2006, відкрито для підписання її було 30.03.2007. Конвенція набрала чинності 3.05.2008. Україна ратифікувала Конвенцію 16.12.2009, вона набрала чинності для України 6.03.2010. Станом на березень 2013 Конвенція має 130 учасників включно з *Європейським Союзом*. Контроль за виконанням положень Конвенції здійснює Комітет з прав інвалідів. Факультативний протокол до Конвенції, прийнятий одночасно з нею (набрав чинності 3.05.2008, для України — 6.03.2010), передбачає визнання державами компетенції Комітету з прав інвалідів, зокрема щодо розгляду індивідуальних скарг.

Для цілей Конвенції інваліди визначаються як особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими (ст. 1). Основними принципами Конвенції є повага до притаманної людині гідності, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності; недискримінація; повне й ефективне залучення та

включення до суспільства; повага до особливостей інвалідів і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства; рівність можливостей; доступність; рівність чоловіків і жінок; повага до таких здібностей дітей-інвалідів, які розвиваються, і повага до права дітей-інвалідів зберігати свою індивідуальність (ст. 3). Зобов'язання держав-учасниць щодо забезпечення і заохочення повної реалізації всіх прав людини й основоположних свобод всіма інвалідами без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності викладені у ст. 4 Конвенції. У документі також визначаються особливості реалізації прав жінок-інвалідів (ст. 6) та дітей-інвалідів (ст. 7). У Конвенції також розглядаються окремі права людини та особливості їхнього забезпечення для інвалідів (право на життя, захист прав інвалідів у ситуації ризику та надзвичайних гуманітарних ситуаціях, рівність перед законом, доступ до правосуддя, свобода та особиста недоторканність, освіта, здоров'я, участь у політичному та суспільному житті тощо).

М. М. Гнатовський

Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений з метою визначення прав, привілеїв та імунітетів *Організації Об'єднаних Націй* та її персоналу. Конвенція відкрита для приєднання державами-членами ООН, набула чинності для кожної д-ви з дати передачі на зберігання док-та про ратифікацію чи приєднання до Конвенції. Україна приєдналася до Конвенції 22.09.1953, що набула чинності для неї 20.11.1953. Конвенція визначила права ООН як юрид. особи укладати дог-ри, набувати нерухоме й рухоме майно, порушувати справи в суді. Згідно з її положеннями майно, фонди та активи ООН володіють імунітетом і є недоторканними. Активи, прибутки та інша власність ООН звільняються від прямих податків, митних зборів. Передбачені привілеї та імунітети для: офіц. засобів зв'язку; офіц. кореспонденції; кур'єрів ООН; представників держав-членів ООН в її органах і на конференціях під час виконання службових обов'язків; категорій посадових осіб, які визначає *Генеральний секретар ООН;* експертів у відрядженнях у справах ООН; а також додаткові привілеї та імунітети Ген. секретаря і його персоналу. Крім того, регулюється питання видачі спец. пропусків ООН і питання видачі віз.

О. В. Задорожній

Конвенція про спеціальні місії 1969 — універсальний *договір міжнародний,* одне з основних джерел сучас. *права зовнішніх зносин.* Відкрита для підписання в Нью-Йорку 16.12.1969, набула чинності 21.06.1985. Україна приєдналась до Конвенції 26.09.1993. Учасниками Конвенції є 38 країн (2012). Конвенція визначає спец. місію як місію, що має представницький і тимчасовий характер та надсилається однією д-вою до іншої за згодою останньої для розгляду певних питань чи для виконання в цій державі певного завдання. Функції спеціальної місії встановлюються за взаємною згодою д-ви, що приймає, і д-ви, що направляє, та порівняно з постійним дип. органом мають обмежений характер, оскільки спец. місія не здійснює заг. представництва д-ви, що її направляє. Прав. статус спец. місії згідно з Конвенцією багато в чому подібний до статусу *дипломатичного представництва.* Разом з тим, спец. місії можуть направлятись і приймати незалежно від наявності *дипломатичних відносин* чи *консульських відносин* між д-вами, а розрив цих відносин сам по собі не означає припинення діяльності спец. місії, яка відбувається в момент розриву дип. відносин. Главою спец. місії може бути політ. діяч (глава д-ви, глава уряду, міністр, депутат парламенту) чи інша уповноважена особа, у т. ч. така, яка не займає дип. посади. Дип. представник, акредитований як у країні перебування, так і поза її межами, може здійснювати від імені своєї країни спец. місію в країні перебування чи в іншій д-ві. Громадяни приймаючої д-ви не можуть призначатись без її згоди до складу спец. місії, причому така згода може бути анульована в будь-який час. МЗС або інший орган приймаючої д-ви, щодо якого існує домовленість, повідомляється про склад спец. місії та будь-які наступні його зміни, про прибуття і остаточне відбуття членів місії та припинення їхніх функцій в місії, про прибуття та остаточне відбуття будь-якої особи, що супроводжує членів місії, про призначення глави спец. місії, про місцезнаходження приміщень, що займатиме спец. місія, та приміщень осіб, які користуються недоторканністю. Приймаюча д-ва має право в будь-який момент повідомити акредитуючу д-ву про те, що будь-який із представників останньої у спец. місії є *персона нон грата,* або про неприйнятність будь-якого члена персоналу місії. Виконання функцій спец. місії починаються з моменту встановлення нею офіц. контакту з МЗС або іншим органом приймаючої д-ви, щодо якого існує домовленість. Діяти від імені місії та вести листування з приймаючою д-вою уповноважений голова місії або, за відсутності такого, один із представників акредитуючої д-ви, названий останньою. Привілеї та імунітети місії та її членів аналогічні дипломатичним.

В. М. Матвієнко, О. В. Задорожній

Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений із метою охорони навколишнього середовища й б-би з забрудненням повітря, у т. ч. з перенесенням забруднювачів повітря на великі відстані. Була відкрита для підписання у Європ. відділенні ООН у Женеві 13–16.11.1979 й набула чинності (у т. ч. для УРСР у складі СРСР) 16.03.1983. Конвенція закріплює основні принципи, згідно з якими д-ви зобов'язані шляхом обміну інформацією, консультацій, наук.-дослідницької діяльності та моніторингу розробляти політику попередження забруднення повітря та б-би з забруднювачами повітря. Д-ви зобов'язуються розробляти системи регулювання якості повітря через використання безвідходної технології, проводити дослідження й розробки в даній галузі, сприяти взаємному обміну інформацією, здійсненню «Спільної програми нагляду і оцінки розповсюдження забруднювачів повітря на великі відстані в Європі». Конвенція заснувала Виконавчий орган для здійснення її положень. До Конвенції прийнято 8 протоколів.

О. В. Задорожній

Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження 2005 — один з ключових *договорів міжнародних багатосторонніх,* укладених в рамках *ЮНЕСКО,* що регулює чотири складові творчого розмаїття: культурну та природну спадщину, рухомі культурні цінності, нематеріальну культурну спадщину та сучасну творчу діяльність. Текст Конвенції прийнято 20.10.2005 під час тридцять третьої сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у Парижі. Конвенція ратифікована Україною 20.01.2010, набрала чинності для України 10.06.2010. Культурне розмаїття визначається у Конвенції як розмаїття форм, за допомогою яких культури груп і суспільств знаходять своє вираження (ст. 4(1)). Ст. 2 Конвенції роз'яснює її керівні принципи. Серед них: повага до *прав людини* та основоположних свобод, суверенне право кожної *держави* проводити власну політику із заохочення розмаїття форм культурного самовираження, принцип рівної гідності та поваги до всіх культур, взаємодоповнюваності економічних і культурних аспектів розвитку та принцип сталого розвитку. Для специфікації прав та обов'язків сторін наведені приклади засобів заохочення (ст. 7) та охорони (ст. 8) форм культурного самовираження. Наголошується на ролі обміну інформації та прозорості (ст. 9) для процесу імплементації Конвенції. Задля цього сторони раз на чотири роки надають звіт ЮНЕСКО про заходи щодо заохочення та охорони різноманіття форм культурного самовираження, а також призначають національного координатора, який відповідає за обмін інформацією щодо даного інструменту. Велика роль у досягненні цілей конвенції відводиться просвітництву та участі громадськості (ст. 10–11), а також міжнародному співробітництву (ст. 12).

Конвенція роз'яснює її взаємозв'язок з іншими *договорами міжнародними* — він заснований на принципах підтримки, взаємодоповнюваності та непідпорядкованості (ст. 20). Так, ніщо у Конвенції не може тлумачитись як таке, що змінює права та обов'язки за іншими договорами. Тим не менш, її положення мають враховуватись при застосуванні чи підписанні інших міжнародно-правових інструментів. Моніторинг імплементації положень Конвенції покладений на Конференцію Сторін, що збирається раз на два роки. Конференція Сторін також створила Міжурядовий комітет із виконання Конвенції. Комітет складається з 24 делегатів, які відповідають за поширення обізнаності про цілі документу та сприяння його імплементації відповідно до принципів прозорості та збалансованості. Комітетом визначено два критерії ефективної імплементації Конвенції: міжнародна

підтримка держав, що розвиваються, і розширення участі цивільного суспільства у реалізації цілей документу. Конвенцією також створено Міжнародний фонд культурного розмаїття (ст. 14(d.i), 18). Він акумулює цільові внески, використання яких здійснюється за рішенням Міжурядового комітету на основі керівних принципів, визначених Конференцією Сторін.

К. І. Бусол

Конвергенція — процес наближення за зовн. формою та змістом феноменів і процесів, різних за істотними характеристиками. У соц. дисциплінах категорія К. активно обстоювалась у теорії зближення в процесі істор. еволюції основних соц.-екон. характеристик ринкової капіталістичної та командної соціал. економік завдяки впливу технології (теорія конвергенції). У сфері *міжнародних відносин* теорія К. використовувалась для ідеолог. обґрунтування політики міжнар. розрядки в сер. 1960–70-х.

А. А. Суботін

Конверсія (від лат. conversio — перетворення) — у вузькому розумінні перехід від воєнного виробництва на цивільне, переорієнтація всієї сукупності ресурсів воєнної сфери в цивільний сектор. К. є складним системним явищем, де поєднуються економічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні, військові та інші аспекти, зокрема екологічна конверсія, «конверсія умів», «конверсія воєнної науки» і «конверсія новітніх технологій». Розширене тлумачення поняття передбачає розгляд К. як об'єктивного процесу розвитку суспільства, що дозволяє від проблеми К. згодом перейти до потреби глобальних змін в усіх сферах життя, а також у масовій свідомості в напрямі конструктивних перетворень. Вперше поняття К. було використано в США, Британії й Франції після *Першої світової війни*, по завершенню *Другої світової війни* стало більш активно вживатися в США та країнах Заходу у сенсі широкої стратегії переведення мілітаризованої національної економіки на мирні рейки. Офіційні американські джерела визначали К. як політичний, економічний і технічний процес забезпечення впорядкованого переводу ресурсів, що використовуються на воєнні цілі, на альтернативні цивільні потреби. У 2-й пол. 1970-х явище К., особливо на Заході, починають сприймати як складний динамічний процес — демократичну структурну перебудову господарства; у 1980-ті посилюється міжнародне співробітництво між громадськими організаціями на підтримку конверсії. В радянській міжнародно-політичній науці термін К. починав широко використовуватися лише після виступу М.*Горбачова* з трибуни *ООН* 7.12.1988, коли він заявив про неї як про перехід від економіки озброєнь до економіки роззброєнь.

Нині К. розглядається як механізм здійснення *демілітаризації* частини суспільства, пов'язаної з *військово-промисловим комплексом (ВПК)*, і в такому аспекті визначається як і соціально-економічний імператив, без якого неможливе розв'язання ані національних господарських проблем окремих країн, ані глобальних проблем людства. Класифікація К. може здійснюватись за наступними характеристиками: 1) просторовими: глобальна, регіональна і така, що ведеться в рамках окремої *держави*; 2) часовими: швидка (різке скорочення армій та згортання військово-економічної, науково-технічної та іншої діяльності) та повільніша; тимчасова (після *війни*) або постійна (застарілих видів зброї); 3) за динамікою: поетапна, тобто динамічна, та розтягнута, тобто в'яла; 4) за масштабами: вичерпна — охоплює ВПК повністю, часткова — охоплює ті чи інші елементи ВПК та символічна — демонстраційна; 5) за методами та засобами: добровільна та примусова. Саме така К. відбувалась в переможених країнах після двох світових воєн. К. може бути й вимушеною, що відбувається внаслідок міжнародної ситуації, наприклад, після завершення *«холодної війни»* в США, СРСР, країнах *Організації Варшавського договору* й *НАТО*, чи внутрішньополітичної ситуації, приміром, конверсія в період «хрущовської відлиги» в СРСР, чи в США після *Корейської війни 1950–55* та *В'єтнамської війни 1964–75*, в колишніх республіках СРСР в 2-й пол. 1990-х.

Існують кілька базових моделей К.: 1) в США, Канаді, країнах Західної Європи, що характеризується поступовістю й синхронністю визрівання процесу перетворень з врахуваннях складових К.; при згортанні військово-економічної діяльності має існувати прагнення до переорієнтації виробничих і науково-технічних ресурсів таким чином, щоб, з одного боку, національна безпека посилювалася за рахунок використання більш ефективних засобів задоволення військових потреб, незважаючи на скорочення оборонних бюджетів, а з іншого боку, зміцнювалася цивільна економіка; 2) в Китаї й Ізраїлі, що більше наближена до європейського стандарту й має такі визначальні риси, як державне планування, опанування прогресивних іноземних «зразків» на національному ґрунті, впровадження західних технологій, техніки, нових економічних відносин; 3) «обвальна конверсія» орієнтована на якнайшвидше вивільнення значних ресурсів та на одержання від неї максимальної економічної вигоди в найкоротший термін. Реформування оборонного комплексу відбувається без чіткої концепції й належної законодавчої бази, науково обґрунтованих оцінок поточних і перспективних потреб на оборону країни. Для конверсійних заходів характерні недостатня продуманість і ефективність застосовуваних методів, форм і темпів скорочення оборонного комплексу, відсутність конкретних механізмів здійснення в організаційному, економічному і правовому аспектах .

Літ.: Michael V. Alexeev, Raymond C. Sikorra, Clifford G. Gaddy. Post-Cold War Military Conversion in the US and Russia: A Comparative Approach. — Washington, D.C.: National Council for Soviet and East European Research, 1995; Пархомчук О.С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі. — К., 2004; Пархомчук О.С. Системна еволюція міжнародних відносин і процеси демілітаризації та конверсії. — К., 2006.

О. С. Пархомчук

Конголезька криза 1960–67 — збройний конфлікт, що виник у липні 1960 в Республіці Конго (Леопольдвіль) (з 1.07.1966 — Демократична Республіка Конго, з 27.10.1971 — Республіка Заїр, з 17.05.1997 — знову Демократична Республіка Конго) у зв'язку з введенням бельгійських військ. 30.06.1960 — проголошено незалежність Республіки Конго; Президентом Республіки Конго став Дж. Касавубу, який виступав за федерат. устрій д-ви та мав прозах. орієнтацію, а уряд очолив лівий націоналіст П. *Лумумба*, прихильник унітаризму. 5.07.1960 в столиці Леопольдвілі (з 1966 — Кіншаса) почалися виступи солдатів конголезької армії, що стало приводом для початку Бельгією *інтервенції*, під гаслами захисту своїх громадян та власності. Почався процес розчленування д-ви: 11.07.1960 М. Чомбе проголосив незалежність найбагатшої корисними копалинами провінції Катанга, фактично самостійною стала провінція Східне Касаї. На прохання конголезького уряду 14.07.1960 *Рада Безпеки ООН* прийняла резолюцію, яка закликала Бельгію вивести війська з території Конго і зобов'язувала *Генерального секретаря ООН* Д. *Хаммаршельда* вжити заходів для стабілізації ситуації в країні. 15.07.1960 в Конго почали розгортатися *Збройні сили ООН*, наступного місяця Д. Хаммаршельд направив контингенти військ Ірландії та Швеції до Катанги і розпочав переговори з Чомбе. У відповідь Лумумба виступив із вимогою відкликати зах. контингенти з Катанги та ввести війська африк. країн. 14.09.1960 в результаті військ. заколоту, очолюваного начальником штабу сухопутних військ полковником *Мобуту*, уряд Лумумби було скинуто; Касавубу призначив новий уряд і надав ООН дозвіл на реорганізацію конголезьких збройних сил. 21.02.1961 РБ ООН прийняла резолюцію, яка дозволяла військам ООН у Конго застосовувати силу для попередження виникнення громадян. війни. У вересні 1961 вони почали наступальні операції в Катанзі й до грудня 1962 спільно з урядовими конголезькими військами розбили сили Чомбе. Після відновлення цілісності країни до середини 1964 війська ООН було виведено з Конго. Активну роль у вирішені К. к. відіграла *Організація африканської єдності (ОАЄ)*. 30.12.1964 РБ ООН ухвалила резолюцію, яка пропонувала усім д-вам утримуватися від збройного втручання у внутр. справи Республіки Конго й вимагала вивести з її території іноземн. війська; контроль за виконанням резолюції покладався на ОАЄ, яка стала першою регіональною орг-цією, що отримала такий мандат від РБ ООН. Завершення кризи відбулося після приходу до влади 24.11.1965 головнокомандувача конголезькою нац. армією Мобуту і розгрому в листопаді 1967 урядовими військами десанту *найманців* (південноафриканців, південнородезійців та португальців), який висадився в липні 1967 в Букаву та Кісангані з метою захоплення столиці.

С. В. Андрущенко

Конгрес міжнародний — вид *конференції міжнародної.* У XVII—XIX ст. конгресами називали зібрання глав держав, міністрів закорд. справ, дипломатів, що були скликані для обговорення і вирішення важливих політ. питань, гол. ч. для укладення миру та розробки нового територ.-політ. устрою (Карловицький конгрес 1698–99, *Віденський конгрес 1814–15, Паризький конгрес 1856, Берлінський конгрес 1878*). У XX ст. цей термін частіше застосовано відносно конференцій неурядового характеру: міжнар. наук. з'їздів (Конгрес архітекторів, Конгрес лікарів, Конгрес вчених та ін.), форумів руху за мир та роззброєння (Всесвітній конгрес миролюбних сил 1973), представників жіночого руху (Всесвітній конгрес жінок 1961), представників міжнар. громад. орг-цій та ін.

Н. Л. Яковенко

Кондомініум (з лат. con- — разом і dominium — володіння) — спільне володіння та здійснення юрисдикції над однією територією двома чи декількома *державами.* При цьому управління здійснюється такими державами над усією територією К., а не окремо над її частинами; термін виник у Німеччині бл. 1700. Необхідність встановлення К. може бути пов'язана з істор. особливостями або геополіт. становищем певної території. Зазвичай К. встановлювався з метою усунення нерозв'язаних іншим шляхом суперечностей між двома чи кількома д-вами з приводу юрисдикції над однією й тією ж територією. В історії *міжнародних відносин* відомо кілька випадків К., напр., К. у Морені на прус.-бельгійському кордоні виник через те, що Пруссія та Королівство Нідерланди не змогли домовитись щодо проходження кордону в цьому районі на підставі акта *Віденського конгресу 1814–15* й дог-ру від 26.06.1816. Цей К. проіснував до *Версальського мирного договору 1919.* У 1889–99 існував К. США, Великої Британії та Німеччини над о-вами Самоа; в 1898–1955 під К. Великої Британії та Єгипту знаходився Судан із метою захисту витоків р. Ніл. Велика Британія та Франція здійснювали К. над о-вами Нові Гебриди з 1906 до отримання ними незалежності в 1980 (нині — Республіка Вануату). Австралія та Нова Зеландія здійснювали спільну юрисдикцію над копальнями на о-вах Різдва.

Найбільшою проблемою К. є розподіл функцій управління та забезпечення співпраці між державами. Приклади сучасних К.: 1) р. Мозель — К. Німеччини та Люксембургу з 1816; 2) о-в Фазан на р. Бідассоа — К. Іспанії та Франції з 1659; 3) ділянка Аравійського півострову — К. Оману та ОАЕ (емірату Аджман). Австрія вважає більшу частину Боденського озера К. Австрії, Німеччини та Швейцарії. У 2001 Велика Британія запропонувала Іспанії К. над Гібралтаром, що було відкинуто на референдумі населенням Гібралтару у 2002. За законами Франції, Андорра певний час вважалася К. Франції та Іспанії, але насправді була суверенною державою під подвійним *протекторатом.* Своєрідним К. 16-ти держав (Бельгія, Бразилія, Британія, Данія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Росія, США, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія) є Міжнародна космічна станція. Нині К. має більше історичне, ніж практичне значення.

Літ.: Большой юридический словарь. Под ред. А.Я. Сухарева и др. — М.: Норинт, 1998; Броунли М. Международное право / Пер. с англ. в 2-х кн. — М.: Прогресс, 1977; Ian Brown. The Principles of Public International Law. Second edition. — Oxford: Clarendon press, 1973.

М. Г. Капітоненко, О. О. Мережко

Конкордат (з лат. concordatum — угода) — угода між Папою Римським як головою католицької церкви та світським урядом; як правило, вона визначає статус католицької церкви в тій чи іншій д-ві. Сучас. прав. статус К. регулюється нормами *міжнародного права* і визначається як угода між церквою та д-вою. Перший К. було укладено 1122 (Вормський К.) між Папою Римським та імператором *Священної Римської імперії;* він розмежував функції світської та церк. влади при призначенні єпископів і завершив т. ч. б-бу за інвеституру. Болонський К. 1516 між Папою Левом X та королем Франції Франциском I давав королю право призначати єпископів та абатів, але залишав за Папою право затвердження таких призначень. К. Папи Пія VII із *Наполеоном I* (15.07.1801) визначив становище католицької церкви у Франції. 22.02.1847 було укладено К. між Російською імп. та Римським престолом, який значно розширив владу Папи над католицьким духовенством у Росії; 22.11.1866 його було розірвано. 1929 Папа уклав К. із урядом Б. *Муссоліні,* який разом із *Латеранськими угодами 1929* визнав *суверенітет* Папи над територією Ватікану. Термін «конкордат» також використовувався для визначення інших прав. актів: напр., у Швейцарії до 1848 федер. рішення мали назву «конкордати». В 1933 К. було укладено із А.*Гітлером,* але його умови були одразу порушені останнім; після *Другої світової війни* К. було підписано з Іспанією 1953. Укладання ряду К., зокрема з Польщею, було зірвано через політичне втручання *СРСР.*

Літ.: Большаков А.А. Генезис властеотношений и легитимация власти в теократиях // Вестник Московского университета. — 2003. — №6; Оппенгейм Л. Международное право. — М.: Иностранная литература, 1948; Сальгин Е.Н. Теократическое государство. — Москва: Московский общественный научный фонд, 1999; New Commentary on the Code of Canon Law / Ed. by John P. Beal, James A. Coriden, Thomas J. Green. — New York: Paulist Press, 1989.

М. Г. Капітоненко

Конкурентоспроможність міжнародна — споживчі властивості товару (послуги), які відрізняють його від товару-конкурента за ступенем їх відповідності конкретним потребам, вимогам конкурентного ринку з урахуванням витрат на їхнє задоволення на міжнародних ринках. Поняття «конкурентоспроможність» відносне, міцно пов'язане з ринком і часом продажу та індивідуалізацією споживчих переваг. Головними елементами К. є: рівень цін, якість продукції, умови сервісу, термін гарантії, обсяг післяпродажних послуг у процесі використання, реклама та ін. Чинники К.: техн.-екон. рівень і якість продукції, її здатність задовольнити потреби певної категорії споживачів. Для визначення та оцінки К. використовують триєдину систему показників: одиничні (відсоткове співвідношення величин будь-якого екон. або техн.-технол. параметра певного товару з відповідним параметром товару-конкурента); групові (зведений показник, який синтезує одиничні та відображає рівень К. за однаковими групами параметрів); інтегровані (дають кількісну характеристику К. товару у вигляді відношення групового показника за екон. параметрами). У реальних маркетингових дослідженнях використовується увесь комплекс показників К. товарів у різних їх комбінаціях. Етапи оцінки К. власного товару: аналіз ринку та вибір найбільш конкурентоспроможного товару як бази для порівняння й визначення рівня К. власного товару; визначення набору порівняльних параметрів власного товару та товару конкурента; розрахунок інтегрального показника К. власного товару. В екон. практиці розрізняють К. нац. економіки, галузі, підприємства та товару.

О. І. Ступницький

Коное Фумімаро (12.10.1891, Токіо, Японська імперія — 16.12.1945, там само) — японський князь, державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Японії 4.06.1937—5.01.1939 та 22.07.1940—18.10.1941. Член давнього аристократичного роду Фудзівара. У 1917 закінчив юридичний факультет Кіотського університету. Ще студентом став членом японського парламенту. Отримав прізвисько «меланхолійний принц». В складі японської делегації, яку очолював К. Сайондзі, брав участь у *Паризькій мирній конференції 1919–20.* Визнаючи Німеччину порушником миру і винуватцем *Першої світової війни,* К. скептично оцінив можливості *Ліги Націй,* орієнтованої на атлантистські держави, піддав різкій критиці пацифістські гасла і заклики атлантистів, вбачаючи в них лише прагнення зберегти статус-кво, тобто плоди своєї перемоги. Також зробив висновок, що не тільки військова сила є загрозою миру і справедливості, але більш небезпечним стає «економічний імперіалізм», під яким розуміється атлантистська економічна *експансія.* На початку 1930-х став одним із головних ідеологів військового проникнення в Китай і пізніше в Південно-Східну Азію, вбачаючи в цьому не тільки головний, а й винятковий напрям воєнної, політичної та економічної експансії Японії. У 1937 створив та очолив «Лігу з мобілізації національного духу». Одним з її програмних документів стала декларація принца про «новий порядок у Східній Азії», сфера діяльності якого охоплювала спочатку Японію, Китай і Маньчжоу-Го. Його перший уряд у липні 1937 розпочав війну за захоплення всього континентального Китаю. А в травні—червні 1938 японська *дипломатія* розгорнула пропагандистську кампанію щодо т. зв. спірних територій радянського Примор'я, на кор-

доні з *Маньчжоу-Го*. Наприкінці липня, виконуючи заздалегідь затверджений урядом план, японські війська вторглися на територію СРСР в районі оз. Хасан, але радянські війська розгромили їх у ході *Хасанського конфлікту*.

Пріоритетами політичного курсу К. були «нова структура» у внутрішній політиці, реалізація «Великої східноазійської сфери співпроцвітання» концепції та зовнішньополітичний курс, орієнтований на союз з Німеччиною і СРСР проти США та Великої Британії. К. ненавидів комунізм, але вважав СРСР потенційним союзником проти атлантистських держав, а поразки японських військ біля оз. Хасан та на Халхін-Голі остаточно налаштували його проти війни з СРСР. Він був прибічником проекту континентального блоку Берлін — Москва — Токіо, розробленого К. Хаусхофером. Вважаючи, що для створення «сфери співпроцвітання» необхідний як мінімум доброзичливий нейтралітет з боку СРСР, К. не відкидав і тіснішого співробітництва в рамках плану «Союзу чотирьох» (Тристоронній пакт плюс СРСР). «Зрозуміло без слів, — зазначав К., — що Японія і СРСР, які є сусідами на Далекому Сході, повинні будувати свої дружні відносини на міцній основі». У лютому 1945 у доповіді імператору К. зазначав, що «продовжувати війну, в якій у нас немає перспектив на перемогу, означає цілком грати на руку комуністичній партії. Отже, з позицій збереження нашого національного державного ладу необхідно якомога швидше закінчити війну». У червні 1945 японський уряд, сподіваючись уникнути беззастережної капітуляції, намагався відправити К. до Москви, щоб умовити радянське керівництво виступити посередником між Японією і союзниками. Увійшов до складу «капітуляційного» уряду Хігасікуні. Після капітуляції Японії був включений до списку *злочинців воєнних* і мав стати одним з головних обвинувачуваних на *Токійському процесі 1946–48*, але скінчив життя самогубством.

М. А. Шепелєв

Коносамент (франц. connaissement) — документ, що містить умови договору мор. перевезення вантажу. Складається мор. перевізником (фрахтівником) на підставі наданих відправником (фрахтувальником) даних. За видами визначають чартерний К. (якщо прийому вантажу передує укладення між сторонами чартеру) та лінійний К. (за лінійними перевезеннями). Залежно від особи, за якою визначено право на отримання вантажу, розрізняють іменні К., ордерні К. та К. на пред'явника. Відповідальність перевізника (фрахтівника) за перевезення вантажів з використанням К. визначається Міжнар. конвенцією про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 з Протоколом 1968 про зміни цієї Конвенції та/або відп. нац. законодавством. Видача К. презюмує прийом вантажу фрахтівником виключно на умовах, які в ньому зазначені (якщо не буде доведено зворотне). У разі, якщо К. передається третій особі, оскарження даних К. не дозволяється. Положеннями Конвенції ООН із мор. перевезень вантажів 1978 були розширені права сторін при використанні К. Зокрема, дані, зазначені в К., є доказом prima facie у стосунках фрахтівника та фрахтувальника й доказом про його відносини із третім добросовісним набувачем.

І. М. Забара

Конотопські статті 1672 — договір між лівобережним Військом Запорозьким і Московською державою, укладений 17.06.1672 у Козачій Діброві під Конотопом при обранні на козацькій старшинській раді гетьманом ген. судді І. *Самойловича*. 10 пунктів, ухвалених за участю моск. посольства Г. Ромодановського і архієпископа Л. Барановича, в основному підтверджували попередні *Глухівські статті 1669*, доповнюючи їх новими обмеженнями гетьманських повноважень. Зокрема, відтепер укр. *послам* заборонялося брати участь у зустрічах моск. *дипломатів* з іноземними навіть тоді, коли обговорювалися справи, які стосувалися Війська Запорозького. Гетьман не мав права без царського дозволу і рішення козацької ради посилати своїх представників до чужоземних монархів. Крім того, І. Самойлович не мав права входити в будь-які зносини з правобережним гетьманом П. *Дорошенком*, а укр. козакам заборонялося порушувати кордон з Річчю Посполитою, який встановлювався по Дніпру. Були чинні до ухвалення *Коломацьких статей 1687*.

В. І. Сергійчук

Константинеску (Constantinescu) Еміль (Іон) (19.11.1939, Тигіна, нині — Бендери, Республіка Молдова) — румунський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юридичний, а потім — геологічний ф-ти Бухарестського ун-ту. У 1966–93 — викладач Бухарестського ун-ту, академік, ректор. У 1989 — засновник низки орг-цій, опозиційних диктаторському режиму *Н. Чаушеску* («Університетська солідарність», «Меморія», «Громадянський альянс» та інших). У 1992 безуспішно балотувався на посаду Президента Румунії від Демократичного конвенту Румунії, що об'єднав політ. партії та орг-ції, опозиційні до лівого Фронту нац. порятунку. 1993 очолив Демократичний конвент. 29.11.1996–20.12.2000 — президент Румунії. Здійснював послідовну політику ринкових реформ та інтеграції Румунії до *Європейського Союзу* і *НАТО*; діяльно сприяв налагодженню добросусідських стосунків із Києвом, підписавши *українсько-румунський договір 1997* про відносини добросусідства і співробітництва.

Р. А. Кривонос

Константинопольська конференція 1876–77 — проходила 11(23).12.1876–8(20).01.1877 в Стамбулі за участю представників Австро-Угорщини, Великої Британії, Німеччини, Росії та Франції. Була скликана за ініціативою Росії та Великої Британії для обговорення становища, яке склалося в балканських володіннях *Османської імперії* внаслідок повстання в Герцеговині, Боснії та початку Стамбулом бойових дій проти Сербії та Чорногорії (див.: *Східна криза 1875–78*). На попередніх переговорах представників *великих держав* було домовлено про необхідність надання Боснії, Герцеговині та Болгарії статусу автономних провінцій Османської імп.; за введенням авт. устрою в кожній провінції мав наглядати комісар, призначений всіма великими д-вами. За вимогою Австро-Угорщини, Болгарія мала бути розділена на Східну та Західну. Росія відмовилась від *окупації воєнної* Болгарії, а Австро-Угорщина — Боснії і Герцеговини. Але 23.12.1876(4.01.1877), в день офіц. відкриття Константинопольської конференції, султан проголосив у Туреччині конституцію; наголошуючи, що конституція вже закріпила всі необхідні реформи. Представник Туреччини, мін. закорд. справ Саффет-паша, на заключному засіданні конференції заявив, що вимоги д-ав — учасниць конференції безпідставні. Усі подальші спроби д-ав переконати Туреччину прийняти проект рішення конференції хоча б частково, не мали успіху.

М. С. Бур'ян

Константинопольська конференція послів 1885 — дип. нарада, що проходила 24.10(05.11)–18(30).11.1885 у Стамбулі (Константинополі) за участю *послів* Росії, Німеччини, Великої Британії, Франції, Австро-Угорщини та Італії й представника Туреччини; була спробою *великих держав* узгодити позицію щодо об'єднання Півд. та Півн. Болгарії, яке відбулося внаслідок вересневого повстання 1885 у Східн. Румелії. Після *Берлінського конгресу 1878* позиції Росії на Балканах послаблювалися внаслідок політ. і ще більшою мірою екон. переорієнтації Сербії та Болгарії на Австро-Угорщину, тому Росія не бажала посилення Болгарії і виступила за збереження рішень Берлінського трактату 1878. Рос. пропозиції лягли в основу рішення «румелійського питання», запропонованого конференцією, але через протиріччя між її учасниками домовленість не була досягнута. 24.03(5.04).1886 у Константинополі послами країн-учасниць конференції підписаний протокол, за яким підтверджувались положення *Берлінського трактату 1878*, однак Східн. Румелія була визнана авт. провінцією Туреччини, де генерал-губернатором міг бути тільки болгарський князь.

М. С. Бур'ян

Константинопольський «вічний» мир 1720 — рос.-тур. *договір мирний*, підписаний 5(16).11.1720 в Стамбулі рос. уповноваженим О. Дашковим і тур. великим візирем Ібрагім-пашою. В останні роки *Північної війни 1700–21* учасники антирос. блоку на чолі з Великою Британією, Ганновером і Австрією підштовхували Туреччину до військ. конфлікту з Росією, щоб відтягнути сили останньої від Балтики. Як привід для загострення рос.-тур. відносин було використано розміщення військ *Петра I* в Польщі, що суперечило статтям *Прутського миру 1711* і *Адріанопольського мирного договору 1713*. Однак тур. уряд був більше занепокоєний можливістю нової війни з Росією через Азов, тому, побоюючись, що після завершення Північної війни Росія вимагатиме повернення Азова, Стамбул добивався укла-

дення з нею міцного миру. Зі свого боку, рос. уряд теж не бажав конфлікту з *Османською імперією* і прагнув до завершення Північної війни утримати Стамбул від воєнного виступу. З метою досягти угоди, в Стамбул був відправлений рос. посланець О. Дашков, який запропонував Туреччині підтвердити мир на основі умов Прутського і Адріанопольського дог-рів. **К. д.** встановлював «вічний мир» між рос. царем і тур. султаном, сторони зобов'язалися не надавати жодної допомоги д-вам, які перебували з іншою стороною у стані війни. Росія отримала право мати у Стамбулі постійного дип. представника. Тур. уряд не заперечував проти введення в Польщу рос. військ у випадку необхідності охорони існуючого ладу і територ. цілісності Речі Посполитої. Азов лишався в тур. володінні; заборонялося будівництво фортець між Азовом і Черкасами, в гирлі р. Самари і між річками Орель і Самара. Підтверджувалися взаємні права рос. і тур. купців на вільну торгівлю в обох д-вах. Рос. підданим дозволялося без сплати тур. податків відвідувати «святі місця» в Єрусалимі. Договір урегулював рос.-тур. відносини, забезпечив півд. кордони Росії і сприяв зміцненню її міжнар. становища.

В. М. Вдовенко

Константинопольський договір 1879 — рос.-тур. угода, підписана 27.01(8.02).1879 у Стамбулі (Константинополі) рос. послом кн. О. *Лобановим-Ростовським* та тур. міністром інозем. справ О. Каратеодорі. Угода проголошувала мир та дружбу між обома країнами і закріплювала зміни до положень *Сан-Стефанського мирного договору 1878*, внесені на *Берлінському конгресі 1878*. Додатково Туреччина зобов'язувалася сплатити Росії 802,5 млн франків у відшкодування військ. витрат та компенсацію рос. підданим і установам збитків, завданих унаслідок *війни*; проголошувалась амністія всім учасникам визв. руху балканських народів проти тур. влади; відновлювалась дія всіх попередніх домовленостей, що регулювали питання торгівлі та становище рос. підданих у Туреччині.

М. С. Бур'ян

Константинопольський мир 1479 — *договір мирний* між Венецією й *Османською імперією*; підписаний 25.01.1479. Венеція, яка зазнала поразки у *війні* проти Османської імперії, віддавала Шкодер та інші території Далматинського узбережжя, а також відмовлялася від контролю над островами Евбея та Лемнос. Венеція сплачувала *репарації* в розмірі 100 тис. дукатів та погоджувалася щорічну сплачувати Османській імперії 10 тис. дукатів у обмін на торговельні привілеї на Чорному морі. Результатом угоди стало значне послаблення позицій Венеції у Леванті.

К. Ю. Денисенко

Константинопольський мир 1700 — рос.-тур. договір, підписаний 3(13).07.1700 у Стамбулі (Константинополі) у вигляді *перемир'я* на 30 років. Він юридично оформив фактичне завершення рос.-тур. військ. протистояння у війні *Османської імперії* проти коаліції христ. д-ав *Священної Ліги*, інші учасники якої вже вийшли з війни та уклали з Туреччиною сепаратні від Росії *Карловицькі мирні договори 1699*. **К. м.** передбачав припинення всіх бойових дій, звільняв Росію від щорічних данницьких виплат васалу тур. султана — кримському хану та повертав під контроль Османської імп. захоплене росіянами м. Казикермень, де турки зобов'язувалися знищити всі фортифікаційні оборонні споруди. Із територій, завойованих росіянами, за Московським царством залишався лише Азов з навколишніми землями; Москва отримувала право мати флот в Азовському морі. **К. м.** дозволив *Петру I* зосередити військ.-екон. зусилля на *Північній війні 1700–21* зі Швецією, але рос. політ. елітою сприймався як вимушений, оскільки не зафіксував за Московським царством усіх земель, окупованих його військами в ході воєнних дій. **К. м.** фактично припинив дію, коли цар Петро I розпочав Прутський похід 1710–11 (див.: *Прутський мир 1711*).

В. А. Рубель

Константинопольський мирний договір 1712 був одним із моментів дипломатичної «гри» часів російсько-турецької *війни* 1710–13, коли все правління *Петра I* було однією суцільною війною, що велася як проти зовнішніх ворогів, так і власного народу, котрий нещадно визискувався й експлуатувався. За словами провідного російського історика В.Ключевського, лише 1724 був більш-менш мирним, а з решти років царювання цього діяча без воєнних дій обійшлося не

більше 13 місяців. Перманентна військово-політична *експансія* тогочасної Росії здійснювалася, з огляду на її континентально-євразійське розташування, за двома основними геостратегічними напрямками — північним та південним. Імперське поширення виправдовувалося двома основними цілями: захисту від «природних» ворогів та зміцнення зовнішніх геополітичних рубежів і об'єднання «російської народності» (доволі часто до цієї «народності» зараховувалися всі — «від молдаванина до фіна»). Діяльність Петра I за північним геостратегічним вектором виявилась більш успішною, призвівши до укорінення Російської імперії на Балтійському морі та витіснення з цього геополітичного ареалу попередньої домінуючої сили — Швеції. Однак згодом з'ясувалося, що перемогти середню північноєвропейську державу, і то з великим трудом, легше, ніж велику східну імперію. Початок дипломатичної діяльності Петра I ознаменувався протистоянням з *Османською імперією* — протистоянням досить успішним, що було відображено *Константинопольським миром 1700*, згідно з яким Московське царство отримувало Азов та припиняло виплату данини Кримському ханату. Однак внаслідок початку *Північної війни 1700–21*, російська держава змушена була переорієнтувати свої військово-політичні та дипломатичні зусилля з південного на північний геополітичний фланг та відповідний театр бойових дій. Після поразки Карла XII під Полтавою та його втечі до Туреччини геостратегічна ситуація змінилася. Внаслідок дипломатичних інтриг (передусім шведських та французьких); природного прагнення *Порти* взяти реванш за минулі поразки та остраху зайвого посилення Росії; зрослої самовпевненості останньої, що підігрівалася нещодавніми військовими перемогами та закликами про допомогу з боку слов'янських і православних підданих Оттоманської імперії; агресивної антиросійської позиції Кримського ханату та українсько-козацьких дисидентів (на чолі з П. *Орликом*) — виникли всі передумови для появи нового осередку воєнних дій та відповідної переорієнтації зусиль Росії з півночі на південь.

В 1710 Оттоманська Порта оголосила їй війну, яку та вщент і ганебно програла, нейтралізувавши моральний ефект від своїх попередніх перемог над Швецією в Північній війні. Карл XII міг особливо втішатися помстою, адже війна з Туреччиною розпочалася за його безпосереднього сприяння і гинули в ній здебільшого переможці шведів під Лісною і Полтавою. Прутський похід Петра I закінчився поразкою, і від остаточного розгрому й загибелі (чи ганебного полону) царя врятували лише хабарі турецькому головнокомандувачу і великому візиру Балтаджі Мехмед-паші та загроза заколоту яничарів. Результатом цього походу став *Прутський мир 1711*, який більше скидався на акт почесної *капітуляції*. Росії не лише не вдалося реалізувати свої стратегічні цілі — встановити контроль над Молдовою і Валахією, звільнити від турецького панування балканських православних і слов'ян, максимально ослабити саму Порту; вона втратила все те, що здобула під час одного з перших великих «діянь Петрових» — Азовських походів. Особливо ганебним стало відновлення сплати данини Кримському ханату, що цілковито відповідало жорсткій антиросійській політиці тодішнього хана *Девлета II Герая*. Москва також втратила свій вплив у Молдові, позаяк її проросійський господар Д. *Кантемір* залишив батьківщину разом з невеликою кількістю прихильників та залишками російської армії.

Військову поразку Московське царство намагалося частково компенсувати дипломатичними зусиллями, затягуючи виконання умов Прутського договору та «виторговуючи» для себе більш сприятливі умови в наступних (зокрема Константинопольському) мирних договорах. Натомість Туреччина реагувала на такі зволікання черговим оголошенням війни; після 1710 війна оголошувалась ще двічі, було укладено ще два мирних договори — Константинопольський (1712) та *Адріанопольський мирний договір 1713*. Останнім і завершилась ця російсько-турецька війна, довівши неспроможність тогочасної Росії здійснювати одночасну військово-політичну *експансію* одразу на північному й південному геополітичному флангах. Росія все ще залишалась регіональною державою, що була «відгородженою» від великої європейської політики необхідністю вирішити три основні питання — турецьке, польське, шведське.

Константинопольський мирний договір випливав з Прутського та доповнював його. Потреба в цьому новому договорі зумовлювалась невиконанням російською стороною умов попереднього. Петро I, оскільки Карл XII не поспішав залишати

територію Оттоманської імперії, не виводив військ із Речі Посполитої та не повертав Азов. Реакцією Туреччини стало нове оголошення війни, що спонукало російську сторону до чергових переговорів та нової угоди. Константинопольський мирний договір містив такі основні положення: 1) Росія повертає Османській імперії Азов та руйнує вже зведені на її південних рубежах фортеці — Таганрог, Кам'яний Затон, Новобогородицьк; 2) Росія виводить (протягом трьох місяців) з Польщі свої війська, однак зберігає право знову повернути їх до цієї країни в разі введення шведських військ; 3) Росія гарантує вільне й безперешкодне повернення Карла XII до Швеції, натомість рішення щодо часу й умов такого повернення залишається за Туреччиною; 4) Московське царство відмовляється від політичного та адміністративного контролю над Правобережною Україною (за винятком Києва й околиць) та землями Війська Запорозького. Перський похід Петра I (1722–23) може вважатися спробою компенсувати поразку, зазнану від Туреччини. Однак сам цей похід призвів до чергового витка напруженості у відносинах Російської й Османської імперій, а все, що Росія здобула тоді в Персії, було втрачено за часів правління його племінниці — Анни Іоаннівни.

С. В. Кононенко

Констанцький мир — *договір міжнародний двосторонній*, укладений 25.06.1183 між імператором *Священної Римської імперії* Фрідріхом I Барбароссою і *Ломбардською лігою* у м. Констанц (нині — земля Баден-Вюртемберг, ФРН). За **К. м.** імператор відмовлявся від призначення своїх чиновників у міста Італії, що входили до Ломбардської ліги; міста отримували право обрання своїх консулів, котрі лише затверджувалися імператором. У разі походу імператора в Італію міста зобов'язані були надавати йому допоміжні війська і утримувати його двір, але імператор не повинен був утискати їх довгим перебуванням. **К. м.** фактично оформив *автономію* ломбардських міст.

С. О. Божко

Конститутивна теорія визнання держав — міжнародно-правова теорія визнання *держав*, відповідно до якої конститутивний акт визнання є попередньою умовою виникнення та існування нової держави як *суб'єкта міжнародного права*. Теорія доводить, що саме односторонній акт визнання породжує і забезпечує міжнародну правосуб'єктність нової держави. Її фактичне користування правами та обов'язками відбувається на підставі бажання і згоди вже існуючих держав. До визнання нова держава ніби не існує. Конститутивне визнання нової держави є політичним актом і здійснюється зазвичай за допомогою письмової заяви органу держави, що володіє відповідними повноваженнями і компетенцією, адресованими визнаній державі, про намір або готовність вступити з нею у взаємовідносини як із суверенною державою, зокрема — установити з нею *дипломатичні відносини*. Саме визнання як юридичний факт є базою для всіх наступних відносин між державами, оскільки будь-які правовідносини можливі лише в тому випадку, якщо учасники визнають один одного суб'єктами права.

Ця теорія була вперше сформульована в декларації міністра закордонних справ Еквадору К.Р. Тобара в 1907 (див.: *Тобара доктрина*). Пізніше вона отримала схвалення президента США В. *Вільсона*, тому в деяких джерелах іменується як доктрина Тобара-Вільсона. Вона набула практичного втілення в політиці європейських держав після *Віденського конгресу 1814–15* і була широко поширена до *Другої світової війни*, її прихильники — Д. Анцилотті, Л. Оппенгейм, Г. *Лаутерпахт*, Г. Кельзен, Г. Тріпель та інші. Так, Г. Лаутерпахт розглядає визнання як акт, що має на меті створити міжнародні права та обов'язки. Натомість Л. Оппенгейм вважає, що держава набуває статусу суб'єкта міжнародного права виключно завдяки *визнанню де-юре*. Характерно, що визнання, за твердженням Л.Оппенгейма, будучи декларативним щодо існуючого факту, за своєю природою є конститутивним, оскільки означає виникнення міжнародних прав та обов'язків у держави.

Сучасні міркування вчених-міжнародників і практика держав свідчать про те, що визнання нових держав дедалі частіше пов'язують із тим, чи задовольняють вони необхідні міжнародні вимоги державності (населення, територія та уряд) та низку інших специфічних вимог. Відповідно до положень ухваленої *Європейськими співтовариствами* у грудні 1991 Декларації про керівні принципи визнання нових держав у Східній Європі і Радянському Союзі, визнання нових держав потребує виконання ними таких умов: поваги до настанов *Статуту Організації Об'єднаних Націй* і зобов'язань, підписаних у *Заключному акті НБСЄ 1975* і в *Паризькій хартії для нової Європи* 1990, особливо щодо *норм міжнародного права, демократії* і *прав людини*; гарантії прав національних груп та меншин відповідно до зобов'язань, ухвалених у межах ОБСЄ; поваги недоторканності всіх кордонів, які можуть бути змінені лише мирними засобами та відповідно до загальної угоди; ухвалення всіх відповідних зобов'язань стосовно *роззброєння* і нерозповсюдження ядерної зброї, а також безпеки і регіональної стабільності; зобов'язання вирішувати всі питання щодо правонаступництва держав та регіональних спорів відповідно до угод, включаючи, якщо це потрібно, звернення до арбітражу.

З практичного погляду акт визнання є актом підвищеної політичної важливості для нової держави як в міжнародному, так і внутрішньодержавному значеннях. Роблячи її повноправним членом міжнародного співтовариства, визнання зміцнює її позиції в міжнародній системі, відкриває перед нею можливості повної реалізації своїх прав у взаємовідносинах з іншими державами та створенні і забезпеченні міжнародно-правових норм. У внутрішньодержавному плані акти компетентної влади про визнання мають вирішальний вплив в рамках розгляду в національних судах держав важливих матеріальних та фінансових позовів іноземних держав та урядів. Оскільки національні суди не компетентні визнавати держави та уряди, то державне владне рішення про їх визнання для них має конститутивний характер.

Конститутивна теорія визнання держав часто піддається критиці, оскільки процес набуття правосуб'єктності державою ставиться у залежність від волевиявлення інших держав, що, в свою чергу, як стверджують її супротивники, суперечить *суверенної рівності держав принципу*, занижує значення державного *суверенітету* як невід'ємної ознаки держави. Без відповіді залишаються традиційні їх зауваження про наявність міжнародної правосуб'єктності нової держави, якщо вона визнана не більшістю, а лише кількома державами, або навпаки, лише кілька держав відмовляються від її визнання на тлі всього міжнародного співтовариства. Відповідно постає питання про необхідну кількість визнань для набуття новою державою статусу *суб'єкта міжнародного права*. Звертається увага на те, що держава, на відміну від інших суб'єктів міжнародного права, володіє універсальною правосуб'єктністю, яка, однак, за відсутності акту визнання, так і залишиться юридичною фікцією, якщо жоден з існуючих суб'єктів міжнародного права не виявить бажання підтримувати з нею міжнародні правовідносини. Теоретично невизнана держава, не будучи суб'єктом міжнародного права, не обтяжена його нормами і вільна, зокрема, від виконання настанов Статуту ООН та інших універсальних міжнародно-правових актів і загальновизнаних міжнародних звичаєвих норм, які є гарантом підтримання сучасного міжнародного правопорядку, міжнародного миру та безпеки. З іншого боку, як показує практика, держави можуть існувати і вступати в ті або інші відносини з іншими державами, реалізовуючи встановлені міжнародно-правовими нормами права і обов'язки, і без офіційного визнання (наприклад, Тайвань, Турецька Республіка Північного Кіпру тощо).

О. В. Задорожній

Конституційні основи зовнішньої політики України — основні засади, що містять принципи формування та механізм реалізації *зовнішньої політики України*, систему органів зовн. зносин держави та *зовнішньополітичного рішення механізм прийняття*, які закріплені в чинній Конституції України. Основну роль у визначенні та формуванні зовн. курсу України згідно з Конституцією України покладено на *главу держави*. Президент має широкі повноваження в галузі здійснення зовн. політики країни. Так, відповідно до ст. 102 Конституції України він «є гарантом державного *суверенітету*, територ. цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». Як глава д-ви *Президент України* є вищою посадовою особою, і саме він наділяється повноваженнями виступати від імені України, представляти її в усіх питаннях міжнар. життя. Тобто Президент України діє як гарант Конституції України щодо

забезпечення відповідності внутр. й зовн. політики інтересам д-ви. Ст. 106 Конституції України містить перелік конкретних повноважень Президента України в галузі здійснення дип. діяльності та реалізації зовн. зносин. Так, Президент України «звертається з посланнями до народу та із щорічними та позачерговими посланнями до Верховної Ради України» (п. 2); «представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України» (п. 3); «приймає рішення про визнання іноземних держав» (п. 4); «призначає та звільняє глав *дипломатичних представництв* України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає *вірчі* і *відкличні грамоти* дипломатичних представників іноземних держав» (п. 5); «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану *війни* та приймає рішення про використання Збройних сил України у разі збройної *агресії* проти України» (п. 19); «присвоює вищі військові звання, вищі *дипломатичні ранги* та інші вищі спеціальні звання і класні чини» (п. 24).

Значну роль у визначенні основних принципів і напрямів реалізації зовнішньополітичного курсу України відповідно до Конституції України відводиться вищому законодавчого органу держави — Верховній Раді України. Згідно з Конституцією України (ст. 85) до повноважень ВР України належать: «визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики» (п. 5); «затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням» (п. 14); «схвалення рішень про надання військової допомоги державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України» (п. 23); «надання у встановлений законом строк згоди щодо обов'язковості міжнародних договорів України та *денонсація* міжнародних договорів України» (п. 32). Безпосередньо питаннями зовнішньої політики у ВР України опікується *Комітет Верховної Ради України у закордонних справах*. Реалізовуючи свої повноваження, Верховна Рада України прийняла у 2010 *Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»*, яким визначаються головні принципи *зовнішньої політики* держави. У відповідності зі ст.11, в їх числі: суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з *тероризмом міжнародним* та піратством або в інших випадках, передбачених *договорами міжнародними України*, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування *санкцій міжнародних*, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до *міжнародного права* у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам.

Згідно визначень Закону від 2010, Україна є позаблоковою державою, яка здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур. Україна прагне забезпечувати національні інтереси і безпеку країни шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і *нормами міжнародного права*. Основними засадами зовнішньої політики держави визначені: забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту *суверенітету*, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів; використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, її сталого економічного розвитку; створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України усіх національностей; утвердження провідного місця України у системі *міжнародних відносин*, зміцнення міжнародного авторитету держави; сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці; дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з *Організацією Північноатлантичного договору* та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес. Чільне місце у здійсненні зовнішньополітичного курсу в Конституції України закріплено за урядом держави. Так, згідно з п. 1 ст. 116 Конституції України КМ України «забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України». Безпосередньо керівництво зовнішньополітичною діяльністю діями та дипломатичною службою уряд здійснює через Міністерство закордонних справ України, керівникові якого уряд дає прямі доручення і настанови та слідкує за їх виконанням.

М. А. Кулінич

Конструктивізм — теорет. напрямок досліджень *міжнародних відносин;* розглядає світову політику як сусп. феномен, що відтворюється соціально. У дослідженні міжнар. відносин ця теза конкретизується в таких положеннях: *акторами міжнародними* є індивіди та колективні ідентичності; інтереси створюються в ході процесу соц. взаємодії; *система міжнародна* та колективні ідентичності взаємно відтворюють одна одну; наслідками співробітництва акторів є реконструкція їх тотожностей та інтересів у спільні соц. норми і формування нової колективної тотожності, міжнар. інституції здатні трансформувати і керувати ідентичністю та інтересами акторів; норми ефективно встановлюють і регулюють поведінку акторів; взаємодія між акторами, з одного боку, та акторами і структурою, з іншого, викликає і відтворює політ. зміни в міжнар. системі. К. не є універсальною теорією міжнар. відносин, а лише системою принципів для застосування в теорет. та прикладному аналізі.

А. А. Суботін

Консул (з лат. consul) — посадова особа однієї *держави*, призначена в певний район (*консульський округ*) іншої держави, за згоди останньої, для виконання там покладених на неї відп. *консульських функцій*. Згідно з *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963*, К. — це глава *консульської установи* відп. класу; встановлено поділ глав конс. установ на 4 класи: генеральні консули, консули, віце-консули, конс. агенти (ст. 9). *Консульський статут України 1994* терміном «консул» узагальнює найменування глав конс. установ всіх чотирьох класів. К. як глава самостійної конс. установи приступає до виконання своїх обов'язків після отримання *консульського патенту* від направляючої д-ви та *екзекватури* від д-ви перебування. У своїй діяльності К. підпорядкований МЗС країни, яку він представляє, та діє під заг. керівництвом глави її *дипломатичного представництва* (якщо воно є). Нерідко К. — конс. посадова особа, що має відп. *консульський ранг* та займає відп. посаду в ген. консульстві і виконує в цьому статусі доручені конс. функції.

У сучас. конс. практиці К. поділяються на штатних (професійних) та нештатних (*почесних консулів*). Штатний К. — особа, що перебуває на держ. службі країни, яку він представляє, і, як правило, є її громадянином. Консульський статут України визначає, що «консульські службові особи перебувають на дипломатичній службі в Україні. Працівники консульських установ, які є громадянами

України і постійно проживають в Україні, перебувають на державній службі в МЗС України». При виконанні своїх функцій К. користуються *консульськими привілеями та імунітетами.*

В. М. Матвієнко

Консула функції визначаються міжнар. угодами (*Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Європейська конвенція про консульські функції 1967*), двосторонніми конс. конвенціями, дог-рами про торгівлю і мореплавство, а також внутр.-держ. законодавством. Згідно з *міжнародним правом* і практикою основними функціями *консула* є: захист у д-ві перебування інтересів своєї д-ви та її *громадян* (фізич. осіб); сприяння розвиткові торг., екон., культ. і наук. зв'язків між посилаючою д-вою і д-вою перебування; сприяння розвиткові дружніх відносин між іншими д-вами; з'ясування всіма законними засобами умов і подій у торг., екон., культ. та наук. житті д-ви перебування, повідомлення про них урядові своєї д-ви та надання відомостей заінтересованим особам; надання в необхідних випадках юрид. сприяння громадянам, юрид. особам, мор. суднам і літакам акредитуючої д-ви, а також їх екіпажам; ведення обліку громадян своєї д-ви, які проживають або тимчасово знаходяться в межах його *консульського округу,* і підтримання з ними контактів у необхідних випадках; видача, продовження терміну дії та внесення змін до паспортів громадян посилаючої д-ви; видача, продовження терміну дії, погашення віз громадянам своєї д-ви та іноземн. громадянам, бажаючим поїхати в акредитуючу д-ву; прийом заяв від осіб, які проживають у межах його конс. округу з питань *громадянства;* реєстрація актів громадян. стану (громадян акредитуючої д-ви); здійснення нотаріальних дій стосовно оформлення док-тів і угод, заповітів і спадкоємних прав тощо; охорона інтересів громадян (фізич. осіб) посилаючої д-ви у випадках правонаступництва на території д-ви перебування згідно з законами і правилами д-ви перебування; здійснення *консульської легалізації* док-тів і актів, складених за участю органів влади конс. округу або таких, що виходять від них. При здійсненні своїх функцій консул може представляти громадян і юрид. осіб своєї країни перед судами та іншими органами влади д-ви перебування згідно з порядком, передбаченим у *консульських конвенціях,* або відповідно до місцевих звичаїв та практики. Функції консулів України детально регламентовані *Консульським статутом України 1994,* а також укладеними Україною конс. конвенціями.

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Консульська картка — вид *карток акредитаційних,* що видаються в країні перебування штатним конс. посадовим особам *консульських установ* інозем. д-ав та членам їхніх сімей, а також почесним конс. посадовим особам; визначають належність до осіб, які користуються *консульськими привілеями та імунітетами.* В Україні, згідно з Положенням про акредитацію співробітників дип. і конс. установ інозем. д-ав, міжнар. орг-цій та їхніх представництв, інших інозем. орг-цій від 28.01.2003, К. к. (серія «К») оформляються *Департаментом державного протоколу МЗС України* на підставі відп. паспортів та *нотифікації.*

В. М. Матвієнко

Консульська конвенція — угода між двома і більше *державами,* що визначає порядок заснування *консульств* і призначення *консулів,* коло їх компетенції, а також *консульські привілеї та імунітети,* що надаються конс. посадовим особам і співробітникам *консульських установ.* До багатосторонніх К. к. відносяться, зокрема, *Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928* та ін. Двосторонні К. к. укладаються між д-вами для врегулювання питань, які не мають належного закріплення в універсальних дог-рах. Вони мають різний обсяг, але подібну структуру. Складаються, гол. ч., із наступних розділів: преамбула, заснування консульств, призначення консулів, персонал консульств, права, консульські привілеї та імунітети, *консулів функції,* заключні положення. К. к., надаючи права і привілеї персоналу консульств, передбачають, що всі особи, які користуються недоторканністю, повинні поважати закони д-ви, в якій вони перебувають.

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Консульська легалізація (від лат. legalis — законний) — встановлення і засвідчення *консулом* особистим підписом та печаткою *консульської установи* дійсності підписів на будь-якому акті або документі, складеному і затвердженому місцевими органами влади *консульського округу.* К. л. здійснюється по відношенню як до громадян своєї д-ви, так і до громадян д-ви перебування. Практикується також К. л. док-тів, складених у д-ві, яку представляє консул, і призначених для пред'явлення в д-ві перебування. К. л. підтверджує законну силу (чинність) док-тів у міжнар. спілкуванні. Право консула легалізувати док-ти є заг.-визнаною *консула функцією.* Метою К. л. є забезпечення гарантії органам д-ви, де документ має діяти, в тому, що він є справжнім і оформлений належним чином. За зміст док-та консул відповідальності не несе.

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Консульська установа — постійний орган зовн. зносин *держави,* що здійснює в межах відп. *консульського округа* на території інозем. країни конс. функції щодо захисту інтересів своєї держави, її громадян та юрид. осіб. К. у. входить до системи МЗС посилаючої д-ви, в д-ві перебування вона підпорядкована главі *дипломатичного представництва.* Розрізняють самостійні К. у. та конс. відділи дип. представництв. Самостійні К. у. діють лише в межах свого конс. округу та поділяються на 4 класи: ген. консульство, консульство, віце-консульство та конс. агентство. Їх очолюють відповідно ген. консули, *консули,* віце-консули, конс. агенти. Згідно з *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963* місце розташування К. у., її клас і межі конс. округу визначаються посилаючою д-вою і потребують згоди д-ви перебування. Внутр. структура К. у., встановлення відп. посад і т. ін. визначається законодавством посилаючої д-ви і залежить від особливості завдань та виконуваних функцій К. у. Як правило, персонал К. у. поділяється на: конс. посадових осіб, яким доручено виконання конс. функцій; конс. службовців, які виконують адмін.-техн. функції; працівників обслуговуючого персоналу, які виконують обов'язки щодо обслуговування К. у. Загалом конс. персонал не має чіткої міжнар.-прав. класифікації. Присвоєння *консульського рангу* регулюється внутр. законодавством посилаючої д-ви. Щодо конс. служби України, то її особливістю є фактичне об'єднання з дип. службою, і працівникам конс. служби присвоюються *дипломатичні ранги,* в порядку *ротації* кадрів вони можуть використовуватися на іншій оперативній дип. роботі. К. у. та її персонал користуються *консульськими привілеями та імунітетами.* На приміщенні К. у. може вивішуватися Державний прапор та встановлюватися щит із зображенням Державного герба і назви К. у. держ. мовами акредитуючої д-ви та д-ви перебування. До К. у. відноситься також конс. відділ дипломатичного представництва, який очолюється завідувачем конс. відділу та, як правило, іменується ген. консулом чи консулом. Завідувач та співробітники цього відділу входять до складу дип. персоналу представництва, що визначає всі зв'язані з цим особливості їх роботи та статусу; вони мають право виконувати конс. дії стосовно громадян своєї країни, які проживають в межах всієї території країни перебування, за виключенням тієї частини, що входить до конс. округу інших самостійних К. у. посилаючої д-ви.

В. М. Матвієнко

Консульська юрисдикція (від лат. jurisdicto — судочинство; jus — право, dictio — проголошення) — повноваження *консульської установи* в особі *консула* давати прав. оцінку юрид. фактам, засвідчувати правомірність вчинених дій та вирішувати інші прав. питання стосовно юрид. і фізич. осіб своєї держави. Конс. установа захищає інтереси своєї д-ви, її громадян та орг-цій, контролює їх діяльність, стежить за виконанням фізич. та юрид. особами нац. законодавства, а також за тим, щоб цих осіб не обмежували в їх правах, за виконанням д-вою перебування дог-рів зі своєю д-вою. У *Консульському статуті України 1994* визначено функції конс. служби, в яких містяться ознаки нормотворчості, виконавчої та судової юрисдикції: «Консул інформує громадян України, які тимчасово перебувають у його *консульському окрузі,* про законодавство держави перебування, а також про місцеві звичаї. Розпорядження консула, видані у межах його повноважень з питань, що стосуються перебування громадян України за кордоном, мають для них обов'язкову чинність» (ст. 25). Ознаки судової юрисдикції закріплено в ст. 21, 28 Консульського статуту України, в яких передбачені обов'язки консула приймати від своїх

та інозем. фізич. і юрид. осіб заяви та звернення, виконання консулом доручень слідчих або судових органів України. Найбільшою за обсягом є виконавча юрисдикція, яка виявляється в наданні допомоги та захисті інтересів громадян України (ст. 20, 24. 26), сприянні проведенню всеукр. референдуму та виборів (ст. 23), веденні військ. обліку громадян (ст. 27), а також у повноваженнях із питань паспортів і віз (ст. 40, 41), громадянства (ст. 42, 43) тощо. Значними юрисдикційними повноваженнями наділений консул щодо вчинення нотаріальних дій (ст. 44, 48, 54), щодо військ. кораблів і військ.-допоміжних суден військ.-мор. сил України (ст. 58, 59, 60, 62, 63), суден України (ст. 67, 69. 72, 73, 77, 79). Відп. повноваженнями наділений консул стосовно цивільних повітр. суден України (ст. 84, 85–87). *Консульські конвенції* та внутр. законодавство д-ав визначають межі **К. ю.**, обсяг, повноважень консулів, суб'єктний склад щодо яких поширюється **К. ю.** та прав. наслідки від виконання цих дій. Обсяг юрисдикційних повноважень *почесних консулів* визначається *відомством закордонних справ.*

В. М. Репецький

Консульське право — сукупність міжнар.-прав. норм і принципів, які регулюють діяльність *консульських установ,* визначають їх прав. статус, функції, права та обов'язки. Джерелами **К. п.** є *договір міжнародний,* міжнар. звичай та законодавство окремих д-ав. У преамбулі *Віденської конвенції про консульські зносини 1963* зазначено, що «норми міжнар. звичаєвого права продовжують регламентувати питання, які прямо не передбачені положеннями даної конвенції». Сучасне **К. п.** прийнято вважати конвенційним правом, оскільки за останнє сторіччя воно зазнало суттєвих змін у плані як кодифікації, так і розширення сфери застосування. Перші спроби кодифікації у сфері **К. п.** здійснені в XIX ст. відомими спеціалістами в галузі *міжнародного права* і за своїм характером мали неофіц. характер. Значну увагу приділив цьому питанню Інститут міжнародного права на декількох сесіях: у Лозанні (1888), Гамбурзі (1891), Женеві (1892). На одній із сесій інституту у Венеції (1896) було прийнято проект конвенції з питань конс. імунітетів, що складався з 21 статті. Проект, що стосувався прав. статусу *консулів,* був також підготовлений Гарвардською школою права в 1932. Однак комітет експертів з питань кодифікації міжнар. права *Ліги Націй,* розглянувши ці матеріали, не зумів довести справу до кодифікації норм **К. п.** До відп. міжнар.-прав. актів, крім Віденської конвенції про конс. зносини 1963, належать також *Каракаська конвенція про консульські функції 1911* (укладена між Болівією, Венесуелою, Еквадором, Колумбією та Перу), *Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928* (її ратифікували 12 амер. д-ав), *Європейська конвенція про консульські функції 1967,* а також двосторонні *консульські конвенції.* Значний вплив на формування норм **К. п.** справляють акти міжнар. органів і нац. прав. доктрини. Основними прав. актами України в галузі **К. п.** є *Консульський статут України 1994, Закон України про засади внутрішньої і зовнішньої політики 2010,* «Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні (1993)» тощо.

В. М. Репецький

Консульський корпус — сукупність глав *консульських установ,* що знаходяться в тому чи іншому пункті країни перебування (в межах *консульського округу,* де вони виконують свої функції). У більш широкому розумінні — це всі конс. посадові особи інозем. конс. установ у даному пункті, а також члени їх родин. До **К. к.** також відносяться *почесні консули* і співробітники конс. відділів *дипломатичних представництв.* **К. к.** очолює старший за рангом (див.: *Консульські ранги*) і перший за часом отримання *екзекватури* або попереднього визнання глава конс. установи, який іменується дуаєном. Він виконує, в основному, церемоніальні функції: представляє весь **К. к.**; знайомить новоприбулих членів **К. к.** з особливостями і традиціями д-ви перебування; вирішує внутр. питання в рамках **К. к.**; захищає права членів **К. к.** у випадку їх порушення в д-ві перебування. На відміну від *дипломатичного корпусу* в країні перебування можуть бути декілька **К. к.** (відповідно до числа пунктів, де розташовані конс. установи). **К. к.** не володіє правами юрид. особи і цей інститут, як правило, не має постійного характеру.

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Консульський округ — район у країні перебування, що відведений *консульській установі* посилаючої держави для виконання конс. функцій. Межі **К. о.** визначаються за домовленістю між двома д-вами і зазначаються в *консульському патенті.* До складу **К. о.** можуть входити декілька адмін.-територ. одиниць, одна й та ж д-ва може мати в д-ві перебування кілька **К. о.**, що визначається за взаємною домовленістю між ними. Зміна межі **К. о.** може бути лише з дозволу країни перебування. *Консул* виконує конс. функції в межах свого **К. о.** і лише за особливих обставин та за згоди д-ви перебування може виконувати їх за його межами. Завідувачі конс. відділами *посольств* мають право виконувати конс. дії стосовно громадян своєї країни, які проживають у межах всієї території країни перебування, за виключенням тієї частини, що входить до **К. о.** інших самостійних конс. установ акредитуючої д-ви. Консул у межах свого **К. о.** може звертатися письмово чи усно з усіх питань, що пов'язані з виконанням визначених функцій конс. установи, до компетентних властей тих адмін.-територ. районів, що входять до складу даного **К. о.** До центр. органів влади країни перебування він, як правило, може звертатися тільки через *дипломатичне представництво* своєї д-ви, якщо інше не передбачено спец. угодами. Згідно зі ст. 18 *Консульського статуту України 1994,* консул зобов'язаний не менш, як раз на рік, проводити об'їзд свого **К. о.**

В. М. Матвієнко

Консульський патент — документ, що підтверджує факт призначення відп. особи главою *консульської установи;* видається компетентними органами посилаючої *держави* і направляється по дип. каналам чи іншим шляхом уряду *приймаючої держави.* У **К. п.** вказується повне ім'я, прізвище, *громадянство* особи, яка призначається, категорія або клас, до якого належить цей консул, *консульський округ* та місцезнаходження конс. установи. Залежно від визначеної законодавством тієї чи іншої д-ви процедури **К. п.** видається главою д-ви, урядом чи керівником *відомства закордонних справ.* В Україні **К. п.** видається МЗС за двома підписами — міністра та керівника конс. управління, засвідчується гербовою печаткою. Видача нового **К. п.** передбачається при кожному новому призначенні глави конс. установи, зміні класу, місцезнаходження чи території конс. округу конс. установи. Згідно з *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963* главі конс. установи для виконання *консульських функцій* передбачається обов'язкова видача і, відповідно, наявність **К. п.** і *екзекватури.* У процесі призначення особи главою конс. установи країна перебування, розглянувши **К. п.**, надає цій особі спец. дозвіл на виконання конс. обов'язків — конс. екзекватуру.

В. М. Матвієнко

Консульський статут України 1994 — основний законодавчий акт із питань конс. служби України, який представляє кодифіковане зібрання положень про *консулів* і *консульські установи* України, в якому визначені задачі та орг-ція конс. установ України на території інозем. д-ав, їх класи і функції. Затверджений Указом *Президента України* 2.04.1994 **К. с. У.** складається з 94 статей і 9 розділів: 1. Завдання і орг-ція конс. установ України. 2. Функції консула щодо юрид. осіб і громадян України. 3. Нотаріальні дії, конс. легалізація, конс. збір. 4. *Консула функції* щодо військ. кораблів і військ.-допоміжних суден Військ.-морських сил України. 5. Функції консула щодо суден України. 6. Функції консула щодо цивільних повітр. суден України. 7. Функції консула щодо засобів автомобільного, залізничного транспорту і суден річкового флоту. 8. Функції консула з санітарної, фітосанітарної і ветеринарної охорони. 9. Нештатні (почесні) консули. Згідно з **К. с. У.** метою діяльності конс. установ України є захист за кордоном прав та інтересів України, юрид. осіб і громадян України; сприяння розвиткові дружніх відносин України з іншими д-вами, розширення екон., торг., наук.-техн., гуманітарних, культ., спортивних зв'язків і туризму. При здійсненні своєї діяльності конс. установи України керуються положеннями **К. с. У.**, законодавства України, *договорів міжнародних України* та міжнар. звичаїв.

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Консульський щит — назва, що закріпилася в конс. практиці за емблемою (щитом) направляючої *держави* з зображенням її Державного герба та

назви *консульської установи* держ. мовами країни, яку представляє консульство, і країни перебування. Право конс. установи встановлювати Державний герб на своєму приміщенні закріплено внутр. законодавством д-ав у двосторонніх та багатосторонніх *консульських конвенціях,* в т. ч. у *Віденській конвенції про консульські зносини 1963.* Згідно із ст. 8 *Консульського статуту України* «конс. установа має право встановлювати на будинку, зайнятому нею, щит із держ. гербом України і назвою конс. установи укр. мовою і мовою д-ви перебування».

В. М. Матвієнко

Консульські відносини — врегульовані нормами *міжнародного права* стосунки між *державами,* які направлені на захист юрид. осіб та *громадян* власної д-ви за кордоном та покликані сприяти розширенню екон., торг., наук.-техн., гуманітарних, культ., спортивних зв'язків і туризму. Історично корені інституту консульства беруть свій початок у полісах Еллади та Стародавнього Риму. Нерівноправне становище чужоземців у Стародавньому світі зумовило виникнення звичаю гостинності, який значно пом'якшував їхнє перебування. Давні греки зобов'язувалися оберігати недоторканність життя та власності тих чужоземців, які просили їх заступництва. Така приватна гостинність саме в Стародавній Греції отримує статус публічного інституту — звичаю, який охороняється держ. владою. Чужоземці почали звертатися за заступництвом до знатних громадян міста — проксенів (див.: *Проксенія*). Ті, відповідно, брали на себе добровільні обов'язки турбуватися про перебування приїжджих, а в разі потреби виступали з клопотанням за них перед народними зборами. За заг. правилом, проксеном можна було стати лише згідно з офіц. постановою ради і народних зборів поліса, інтереси якого він представляв. Оскільки проксена призначала іноземн. д-ва з-поміж підданих країни перебування, акредитуюча д-ва не могла вимагати від нього вірності й покірності, тоді як країна перебування могла застосувати до нього заходи примусу (як до свого підданого). Проксени виконували досить широкі функції, зокрема: встановлення порядку ліквідації спадщини чужоземця, який не залишив нащадків; засвідчення складання заповітів чужоземцями; спостереження за продажем ними товарів; забезпечення чужоземцям доступу в культові споруди для здійснення реліг. обрядів; посередництво між д-вою, яку він представляв, і д-вою перебування чужеземця; ведення дип. переговорів тощо. Інститут проксенії на практиці сприяв значному розвитку торгівлі, політ., культ. зв'язків між містами-державами. У Стародавньому Римі також був відомий принцип публічної гостинності стосовно чужоземців (hospitium publicum), а також патронат над чужоземцями, наближений за статусом до грец. проксена. Як і в Греції, патронами у Римі ставали представники вельможних родів патриціїв. Крім цього, у Римі виник інститут чужоземного претора (praetor peregrinus), який розглядав спори на основі права народів (jus gentium), де одна або обидві сторони були чужоземцями.

У період Середньовіччя у зв'язку з розвитком торг. мореплавства виник інститут спец. суддів, які на підставі мор. правил і звичаїв розглядали спори між чужоземцями і місцевими купцями. Вони отримали назву морських (consules marinariorum) і торгових (consules mercatorum) *консулів.* Торг. суди утворювались здебільшого у торг. містах. У VIII ст. вони з'явились у Китаї, у IX ст. — у містах Півд. Франції, в XIII ст. — у Іспанії, а в XIV–XV ст. — у портових містах Півн. Європи. Хрестові походи дали значний поштовх зближенню христ. та мусульм. народів і зумовили інтенсивний розвиток торг. відносин зі Сходом. Разом із хрестоносцями сюди мандрували купці, які отримували певні права і пільги на території окупованих країн. Представники купецтва влаштовували там під охороною христ. властей *колонії* (факторії), які керувалися у своїй діяльності законодавством своєї д-ви та її органів. Ці колонії очолювали консули, які зобов'язані були турбуватися про торгівлю і мореплавство співвітчизників, охороняти їхні інтереси. Їхня юрисдикція поширювалась не лише на торгові та цивільні, але й на кримінальні справи. У цей період формується практика поділу консулів на *генеральних консулів,* консулів і віце-консулів. Перше ґен. консульство в Європі було засноване в 1267. У XI-XVI ст. майже всі країни Європи мали своїх консулів в іноземн. д-вах. **К. в.** зазнали певних змін у період абсолютизму. Згідно з *Вестфальським миром 1648, консульські установи* позбавлялися права виконувати дип. функції та виступати єдиними органами акредитуючої д-ви; для консулів відводились функції захисту торг. і приватних інтересів підданих своїх д-ав.

Відродження **К. в.** було пов'язане передусім із пром. рев-цією, яка відбулася наприкінці XVIII–XIX ст. У торг. і конс. угодах закріплювались функції, *консульські привілеї та імунітети.* Найбільші мор. і торг. д-ви почали запроваджувати статути, в яких визначались функції їхніх консулів за кордоном (Французькі ордонанси 1781 та 1833, Голландське консульське регулювання 1786, Акти про конс. службу США 1792 та 1856). Під впливом *Віденського конгресу 1814–15* в країнах Європи та інших регіонах стали приймати прав. акти, що закріплювали орг. основи конс. служби, визначали прав. становище консулів, характер їх діяльності, права та привілеї. Між д-вами укладаються двосторонні конс. угоди, яких на поч. XX ст. нараховувалось понад 150. Фактично з цього періоду **К. в.** базуються на конвенційному праві з широким використанням звичаєвого права. У 1918–21 Україна брала участь у **К. в.** як незалежна і суверенна д-ва; до середини 1918 укр. конс. установи функціонували в Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті, Грузії. За часів Директорії вони були зорієнтовані на країни Зах. Європи, які ще раніше мали розвинутий товарообмін з УНР (див.: *Консульські відносини українських національних урядів 1917–21*). Справжній розвиток **К. в.** у глобальному масштабі настає в кінці *Другої світової війни* і особливо в сер. 1980-х, коли міжнар. напруга між *наддержавами* починає спадати під впливом демократизації сусп. відносин. Тепер вони регламентуються універсальною *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963,* двосторонніми *консульськими конвенціями* між зацікавленими д-вами та нац. законодавством кожної із д-ав. Зміна *консульських функцій,* розвиток техн. засобів транспорту і зв'язку приводить до того, що конс. установи відкриваються не лише в портових містах, як у минулому сторіччі, але й в багатьох великих екон. і культ. центрах. За останні десятиріччя компетенція конс. установ зазнала значних змін. З одного боку, сьогодні вони виконують багато нових функцій у політ., екон. і культ. сферах. З іншого боку, посилилось підпорядкування конс. діяльності інтересам д-ви; головним завданням конс. органів став захист суверенних прав посилаючої д-ви. Особливо розширились функції конс. установ у сфері туризму, культури, освіти і науки. Відбувається переорієнтація їх основних завдань на захист приватно-прав. інтересів громадян і юрид. осіб за кордоном. Згідно з Віденською конвенцією про конс. зносини 1963 вони здійснюються за взаємною згодою між д-вами. Конвенція визначає, що згода на встановлення *дипломатичних відносин* означає, якщо інше не застережено, згоду також і на встановлення **К. в.** Розірвання дип. відносин не тягне за собою розірвання **К. в.** При відсутності дип. відносин для встановлення **К. в.** необхідна спец. угода між зацікавленими д-вами. **К. в.** України з іноземн. д-вами регулюється двосторонніми конс. конвенціями, а також внутр. законодавством України.

В. М. Репецький

Консульські відносини українських національних урядів 1917–21 формувалися згідно із законами та розпорядженнями УНР і гетьманського уряду, котрі, незалежно від характеру держ. влади, зводили конс. систему в єдину й нерозривну цілісність, що регулювала взаємини з укр. *громадянами* за кордоном, стосунки з іноземцями, здавна пов'язаними з екон. життям України. Конс. служба сприяла регламентації перебування іноземців на території України, а укр. громадяни, урядовці, працівники посольств, члени особливих місій (торговельних, санітарних, пресових тощо) за кордоном мали опіку й допомогу від конс. апарату, який до того ж був і пропагандистом укр. справи.

Поряд із заснуванням на території України *консульств* цілого ряду країн, УНР з січня 1918 у рамках міждерж. відносин із суміжними та союзними країнами приступила до формування штату осіб, які, крім дипломатичних, могли б виконувати й *консула функції.* Ще наприкінці 1917 був розроблений проект закону «Про установи для охорони інтересів українських підданих за межами УНР». Основні положення законопроекту знайшли відображення й конкретизацію у створеному пізніше «Статуті про консульські установи УНР», згідно з яким планувалося запровадити 68 *консульських установ* різних типів у 23 іноземн. д-вах. Провідними районами розміщення конс. закладів мали стати д-ви, що утворилися на території Російської імп. і де мешкали численні громади українців (33 установи)

та регіони Центральних держав (21 установа). Проте через несприятливі зовн. фактори та брак коштів Центральна Рада не змогла реалізувати план створення широкої конс. мережі. До травня 1918 конс. служба України лише певною мірою розпочала діяльність у Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті, в Грузії (з поширенням повноважень на Вірменію та Азербайджан) і в Росії.

Повномасштабні конс. відносини України розгорнулися за доби гетьманату П. *Скоропадського.* Тоді працювало загалом 50 конс. установ, у т. ч.: генеральні — в Берліні, Яссах, Москві, Петрограді; консульства — в Астрахані, Баку, Бухаресті, Варшаві, Владивостоці, Вільнюсі, Відні, Воронежі, Гданську, Галаці, Гельсінкі, Стамбулі, Казані, Катеринодарі, Мінську, Новочеркаську, Омську, Ризі, Саратові, Софії, Ташкенті, Стокгольмі, Чернівцях, Харбіні; віце-консульства — в Архангельську, Благовєщенську, Іркутську, Красноярську, Курську, Ніколаєвську-на-Амурі, Москві, Новосибірську, Орші, Пензі, Поті, Рибінську, Самарі, Тобольську, Тулі, Читі, Хабаровську; конс. агентства — в Імані, Нікольську-Уссурійському, Петропавловську-Камчатському, Свободному.

Протягом 7 місяців існування Української Держави конс. мережа розвивалася насамперед за рахунок розширення її в регіонах Росії, де діяло 30 конс. установ. Тут, як це намітилося ще за доби Центральної Ради, укр. конс. установи створювалися насамперед на основі укр. допомогових комітетів або рад. Загалом же кількість місцевостей, де належало заснувати консульства та агентства, гетьманський уряд планував довести до 100; передбачалося крім штатних конс. установ заснувати почесні (нештатні) консульства, співробітники яких не належали до числа офіц. урядовців.

Основним завданням укр. консульств було опікування громадян України, незалежно від їхнього нац. походження та реліг. належності. За кордоном громадянином України ставав кожний, хто склав присягу вірності Українській Державі в приміщенні представництва, згідно з законами про укр. громадянство від 4.03.1918 та 2.07.1918. Зростання обсягу конс. функцій, особливо щодо *репатріації,* а пізніше — закупівлі потрібного Україні військ. та мед. майна, зумовлювало необхідність відп. збільшення штату співробітників і коштів, у зв'язку з чим до консульств і посольств включалися окремі торг. місії, виділялися спец. грошові фонди. У деяких випадках віце-консульські установи переводилися в ранг консульства.

Встановлення конс. відносин і призначення конс. службовців Української Держави відбувалися залежно від характеру *дипломатичних відносин* України з конкретною д-вою. *Визнання де-юре* Української Держави, напр. Центральними д-вами, зумовлювало чітко окреслені функції та компетенції конс. служби на території цих країн. Дещо по-іншому виглядали функції укр. консульств у д-вах, які визнавали укр. місію лише де-факто чи напівофіційно. У таких випадках укр. дип. місія могла розгортати свою конс. та інформ. діяльність лише через певний час після отримання статусу де-факто. Все залежало від інтересів конкретної д-ви в Україні, істор. традицій, а подекуди й від ставлення до укр. проблематики керівних діячів даної д-ви — міністрів, прем'єрів тощо. Напр., у таких д-вах, як Швеція чи Швейцарія, укр. *місії дипломатичні,* консульства чи уповноважені в конс. справах секретарі посольств, місій, не маючи визнання де-юре, фактично не відчували будь-яких складностей у роботі, оскільки уряди цих країн цінували гостинне прийняття їхніх представників у Києві та проявляли зацікавленість у подальшому розвитку відносин. Укр. консули в містах Європи призначалися укр. урядом у випадках, коли конс. бюро існувало при *посольстві* чи дип. місії; голова представництва згідно з *міжнародним правом* повідомляв МЗС країни перебування прізвища осіб, уповноважених вести конс. справи. Офіційно визнані укр. консули користувалися всіма привілеями міжнар. представника. У розглядуваний період не було жодного випадку усунення укр. консула внаслідок порушення правил чи порядків, передбачених міжнар. правом чи законами країни перебування. Як консули інозем. д-ав в Україні, так і укр. консули чи уповноважені для ведення конс. справ у зарубіжних країнах офіційно приймалися у *відомствах закордонних справ* цих країн. Зазвичай консулами призначали фахівців із числа добре підготовлених осіб із вищою освітою, здебільшого з економічною або юридичною, інші проходили підготовку на *Консульських курсах* при Українському товаристві економістів, які діяли за держ. підтримки та замовленням. Конс. працівники, які перебували в Росії, очолювали укр. клуби або ради за обранням місцевими укр. громадами; на пропозицію громад їх затверджувало МЗС у Києві. Конс. апарат Української Держави становив 73 особи, не рахуючи допоміжного персоналу. Розбудова дип. та конс. служби Директорії відбувалася на фоні згортання конс. відносин з Радянською Росією. У зв'язку з розірванням урядом Радянської Росії (в листопаді 1918) *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918* й відносин з Українською Державою (в жовтні 1918) конс. контакти між Росією та Україною припинилися. З Києва, Полтави, Одеси, Харкова виїхали рос. консули. Одночасно ліквідувалися укр. конс. установи в Росії. Цей процес тривав бл. 3 місяців, і на пов'язані з ним витрати Директорія виділила 400 тис. крб. Внаслідок швидкого закриття укр. консульств у Росії паспортні та репатріаційні справи, захист інтересів укр. громадян було передано представництву Данії, інтереси ж громадян колишньої царської Росії в УНР представляли конс. установи Іспанії. Інтереси громадян Радянської Росії представляли її консульства, що залишилися в 4 містах України. Характерною рисою конс. служби за часів Директорії стала орієнтація на Захід, на Європу, що ставила за мету налагодження торг. відносин, насамперед з Італією, Швейцарією, Бельгією, Францією, Великою Британією, які ще з царських часів мали досить розвинутий товарообмін із пром. осередками України. Направлені до цих країн укр. торг.-фінанс. місії представляли інтереси УНР як активного партнера на зах.-європ. ринках. Так, згідно з планом товарообміну та екон. співробітництва між УНР і Швейцарською Конфедерацією, детально розробленим укр.-швейцарською торг. палатою, Швейцарія мала будувати в Україні фабрики, залізничні та трамвайні лінії, постачати локомотиви та пром. обладнання, одержуючи натомість льон, цукор, вовну, збіжжя. За прелімінарним дог-ром з Нідерландами (від 8.07.1919) насіння, зерно, цукор, пром. сировину Україна зобов'язувалася постачати цій країні в обмін на пром. продукцію, кораблі, допомогу в будівництві портів. Подібні угоди були укладені з Італією, Бельгією, прибалтійськими д-вами. Питання *репатріації* й транспортування полонених з Італії, Німеччини, Румунії, Югославії, Австрії до Чехословаччини з перспективою їх наступного переправлення в Україну також було нелегкою й відповідальною ділянкою роботи укр. консульств. До того ж усі укр. громадяни потребували паспортів.

На той період конс. служба України мала конс. установи в Берліні, Тифлісі, Афінах, Баку, Берні, Брюсселі, Будапешті, Бухаресті, Варшаві, Відні, Данцігу (Гданську), Єревані, Женеві, Гаазі, Гельсінкі, Стамбулі, Копенгагені, Кошиці, Лондоні, Мюнхені, Парижі, Празі, Ризі, Софії, Сухумі, Таллінні, Стокгольмі, Цюріху, Чернівцях. Це при тому, що дип. представництвам УНР у той період часто доводилося обмежувати свою роботу виконанням конс. функцій. За доби Директорії останнім держ. актом УНР, що стосувався конс. служби, був закон про укр. *громадянство* від 15.11.1921, який замінив закон, прийнятий за гетьманування П. Скоропадського. Новим законом регулювалися справи громадянства аж до кінця 1924, коли було закрито останні конс. установи УНР у Берні та Будапешті. Укр. консульства ліквідовувалися, починаючи від весни 1921, тобто після підписання *Ризького мирного договору 1921* між Радянською Росією та Польщею; в 1922–23 було майже повністю скорочено конс. персонал, 1923–24 остаточно ліквідовано конс. установи УНР.

Діяльність конс. установ УНР та Української Держави, що існували в багатьох д-вах світу, була незаперечним виявом становлення суверенної Укр. Держави в 1918–21: 5 ген. консульств, 42 консульства, 3 віце-консульства й 17 конс. агентств у 67 містах 32 країн Європи та Азії здійснили велику роботу з розбудови міжнар. відносин України в той період.

Література: Трембіцький В. Консуляти в Українській державі 1917–20 років і українська консульська служба // Вісник (Нью-Йорк). — 1968. — №2; Веденєєв Д., Гошуляк І. Ровесник національного відродження // Політика і час. — 1997. — №2; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923. — Т. 1–2. — К., 2002; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 роки: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В. М. Матвієнко

Консульські закони Української Держави 1918 — нормативні акти гетьманату П. *Скоропадського,* що визначали розбудову конс. служби Украї-

ни (прийняті 4.07.1918 та 6.11.1918). Перший конс. Закон України від 4.07.1918 поклав на *консульства* такі завдання, як підготовка грунту для поширення торг.-екон. зносин між Україною та Радянською Росією, матеріал. та юрид. допомоги *громадянам* України в РСФРР, піклування про потреби українців у схід. діаспорі та на території інших регіонів колишньої Російської імп. Відповідальною функцією консульств ставала й допомога у справі *репатріації*, особливо за умов розгортання в Росії громадян. війни та «червоного терору». Відповідно до цього закону запроваджувалися такі типи *консульських установ*, як ген. консульство (ген. консул, секретар), конс. агентство 1 розряду (конс. агент, секретар), конс. агентство 2 розряду (конс. агент); клас закладу обирався МЗС у залежності від ваги місцевої укр. громади в житті регіону. Ген. консульства відкривалися в Москві та Петрограді, 10 конс. агентств 1 розряду мали розміститися у важливих адмін. центрах Росії, Білорусії, Фінляндії, Закавказзя, а конс. агентства 2 розряду повинні були дислокуватися в місцях компактного проживання українців у Центр. Чорнозем'ї та Поволжі (9 установ), Сибіру та на Уралі (5), Кавказі (6), Дал. Сході (4), Туркестані та Сер. Азії (3). Всього ж у рамках реалізації згаданого закону було створено 2 ген. консульства і 19 конс. агентств. Набула поширення практика, коли конс. представниками затверджувалися голови місцевих укр. громад або особи, рекомендовані ними. Дозволялося також встановлювати при ген. консульствах на громад. засадах посади радників із числа авторитетних і компетентних місцевих українців. Розвиток політ. та зовн.-екон. зв'язків України з іншими, насамперед, європ. д-вами вимагав поширення діючої конс. мережі та вдосконалення її орг.-прав. засад. 6.11.1918 приймається конс. закон, котрий вводив нову градацію конс. установ України: ген. консульство, віце-консульство, конс. агентство. Передбачалося розміщення нових консульств у більшості країн Європи, «окраїнних державах» колишньої Російської імп., в Туреччині та Ірані. Загалом мало бути створено 57 конс. установ у 24 країнах та регіонах колишньої Російської імп. Порядок дислокації консульств відбивав провідну міжнар. орієнтацію гетьманату на стосунки з Центр. д-вами, тому в Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині повинні були розміститися 24 конс. установи. У нових д-вах постімперського простору (в т. ч. — РСФРР) передбачалося організувати 23 конс. установи, у нейтральних д-вах Європи — 8 консульств, в Ірані — 2 конс. установи. Повномасштабно втілити другий конс. закон у життя не вдалося через антигетьманське повстання і ліквідацію гетьманату, однак сформована мережа конс. установ Української Держави слугувала доброю основою для подальшого розгортання конс. служби УНР доби Директорії.

Література: Трембіцький В. Консуляти в Українській державі 1917–20 років і українська консульська служба // Вісник (Нью-Йорк). — 1968. — №2; Гайдуков Л., Веденєєв Д. Служба повного профілю // Політика і час. — 1998. — №6.

В. М. Матвієнко

Консульські збори — платежі, що справляються *консулом* (консульством) з інозем. і своїх громадян, закладів й орг-цій за виконання консулом (консульством) на прохання зацікавлених осіб офіц. дій, таких як видача паспортів або продовження терміну їх дії, видача віз, прийом та оформлення клопотань з питань громадянства, реєстрація актів громадян. стану, *консульська легалізація* док-тів, нотаріальні та деякі інші дії. **К. з.** справляються згідно з тарифом, встановленим відповідно до законодавства країни, яка призначила консула, і надходять до держ. бюджету цієї країни. Збори, які справляються *почесними консулами*, є доходом цих консулів. Відповідно до принципу взаємності всі або деякі конс. дії, що здійснюються в інтересах інозем. громадян і підлягають оплаті, можуть справлятись безоплатно. Відповідно до *Консульського статуту України 1994* **К. з.** справляються за конс. дії, що виконуються за кордоном і на території України відповідно до Тарифу конс. збору України й Положення про конс. збір України: за кордоном — у *валюті* країни перебування, в Україні — в нац. валюті. Положення про конс. збір затверджується *Міністерством закордонних справ України* за погодженням з Мін-вом фінансів України. Тариф передбачає справляння **К. з.** за: видачу або продовження термінів дії паспортів; оформлення й розгляд клопотань з питань *громадянства;* реєстрацію актів громадян. стану; *легалізацію* док-тів тощо.

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Консульські курси — навч. підрозділ для підготовки укр. конс. працівників у період *Української революції 1917–20.* Перші **К. к.** були створені наприкінці 1917 — на поч. 1918 при Українському товаристві економістів (УТЕ), яке очолював відомий вчений і громад. діяч, проф. Київ. ун-ту ім. Св. Володимира М. Туган-Барановський (офіц. датою відкриття **К. к.** при УТЕ слід вважати 20.04.1918). Уряд П. *Скоропадського* активно підтримав ініціативу створення **К. к.** На перший потік курсів було зараховано 99 слухачів із вищою юрид. та екон. освітою, 63 з яких — за держ. набором. Заняття на курсах велися за 10-тижневою програмою. Навч. процес органічно поєднувався з вихованням у слухачів вірності ідеям укр. державності, її нац. інтересам. Упродовж 240 лекційних і практичних занять слухачі курсів повинні були опановувати 18 основних дисциплін, зокрема міжнар. право, економіку, конс. справу, діловодство, інозем. мови тощо. Значна увага приділялась урядом питанням кадрового забезпечення, добору професорсько-викладацького складу **К. к.** (викладачами, як правило, були відомі вчені, громад. діячі України). Високим авторитетом серед слухачів **К. к.** користувався, зокрема, проф. міжнар. права Київ. ун-ту О. *Ейхельман,* якого пізніше було призначено головою держ. екзаменаційної комісії при МЗС, що почала працювати 8.06.1918. Укр. д-ва належну увагу приділяла не лише підготовці конс. працівників, але й створенню необхідної законодавчої бази розбудови конс. служби. Так, ще за доби Центральної Ради, наприкінці 1917, став розроблятись проект Закону «Про установи для охорони інтересів укр. підданих за межами УНР», але саме за гетьманату П. Скоропадського був затверджений «Статут про консульські установи УНР». Досвід підготовки конс. працівників та створення законодавчої бази їх діяльності відіграли важливу роль у розбудові дип. та конс. служби тогочасної України.

Л. Ф. Гайдуков

Консульські привілеї та імунітети — сукупність пільг і переваг, які надаються державою перебування *консульським установам,* конс. посадовим особам (які виконують *консула функції*) і співробітникам конс. установ з метою забезпечення безперешкодного здійснення ними своїх обов'язків. Привілеї конс. установи включають: право встановлювати *консульський щит* і піднімати прапор посилаючої д-ви на будівлі консульства; право на здійснення безперешкодних зносин із урядом своєї д-ви, з *дипломатичним представництвом* і конс. установами своєї країни, що знаходяться на території д-ви перебування, а також на територіях третіх країн за допомогою звичайних засобів зв'язку, шифрованих депеш, *дипломатичної пошти* і конс. кур'єрів (зі згоди д-ви перебування конс. установа може використовувати радіопередавач як засіб зв'язку); звільнення від усіх видів податків, зборів і мит всіх конс. приміщень та помешкань конс. посадових осіб і співробітників конс. установ, власником, наймачем або користувачем яких є посилаюча д-ва або будь-яка особа, яка діє від її імені; звільнення *консульських зборів* від усіх податків і мит. *Імунітети* конс. установи передбачають недоторканність конс. приміщень, яка забезпечується на основі взаємності. Проте це не дає право використовувати їх у цілях, не сумісних із функціями конс. установи. Конс. приміщення, предмети їх обстановки, майно конс. установи, а також її засоби пересування користуються імунітетом від будь-яких видів реквізиції. Конс. архіви і док-ти є недоторканними в будь-який час і незалежно від їх місця знаходження. Імунітети конс. посадових осіб включають їх особисту недоторканність; вони не можуть бути заарештовані або підлягати попередньому ув'язненню інакше як на підставі постанов компетентних судових органів у випадку вчинення тяжких злочинів. Конс. посадові особи і співробітники консульств не підлягають юрисдикції д-ви перебування щодо дій, вчинених ними при виконанні конс. функцій; це положення не застосовується відносно деяких цивільних позовів. У випадку відмови конс. посадової особи, викликаної як свідка при веденні судових або адмін. справ, давати свідчення до неї не можуть застосовуватися жодні засоби примусу або покарання. Д-ва перебування надає конс. посадовим особам і співробітникам консульства, а також членам їх родин різноманітні пільги у вигляді звільнення від податків, зборів і мит, виконання особистих повинностей і обкладень, огляду особистого багажу (див.: *Митні привілеї*).

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Консульські ранги — особливі службові звання *консулів*, що, як правило, відповідають їх посадам, котрі мають аналогічні найменування. Ранги поділяються на 4 групи (згідно з положеннями *Віденської конвенції про консульські зносини 1963* вони іменуються класами): ген. консули, консули, віце-консули, конс. агенти. Як свідчить практика д-ав стосовно питання **К. р.**, за згодою сторін, які бажають встановити *консульські відносини*, визначається клас *консульської установи* і ранг її глави. Відносно інших посадових осіб єдина класифікація відсутня. Присвоєння **К. р.** здійснюється посилаючою д-вою і є внутр. справою цієї д-ви. У штаті ген. консульства може бути лише один ген. консул — глава конс. установи і різна кількість конс. посадових осіб, які мають інші **К. р.** У ряді випадків вимагається формальне визнання їхнього статусу з боку д-ви перебування, пов'язане з допуском до виконання функцій на території цієї д-ви. Країна, яка приймає консула, може не визнати його в ранзі вище того, про який було домовлено при заснуванні консульства. Глава конс. установи повідомляє *відомство закордонних справ* д-ви перебування про порядок старшинства конс. посадових осіб.

М. А. Кулінич

Консультативний комітет ООН з адміністративних та бюджетних питань — допоміжний орган *Генеральної Асамблеї ООН*, створений відповідно до Резолюції 14 (I) від 13.02.1946. В обов'язки входить компетентний розгляд бюджету програм ООН, надання Генеральній Асамблеї звітів з усіх переданих на розгляд адміністративних та бюджетних питань, розгляд звітів аудиторів ООН та спеціалізованих установ, а також сприяння Комітету з адміністративних і бюджетних питань (П'ятому комітету). На початку кожної чергової сесії, на якій має розглядатися проект бюджету програм на наступний дворічний період, Консультативний комітет надає Генеральній Асамблеї детальну доповідь щодо цього проекту. Він також подає доповідь про звітність ООН і всіх підрозділів ООН, за які Генеральний секретар несе адміністративну відповідальність. Діючи від імені Генеральної Асамблеї, розглядає адміністративні бюджети спеціалізованих установ та пропозиції фінансових і бюджетних угод з цими установами, а також виконує інші обов'язки, які можуть бути покладені на нього відповідно до фінансових положень ООН. Консультативний комітет призначається Генеральною Асамблеєю у складі шістнадцяти членів, в число яких має входити не менше трьох загальновизнаних експертів з фінансових питань.

Л. О. Кожара

Консультативні висновки Міжнародного суду ООН — висновки з «будь-якого юридичного питання», що надає *Міжнародний Суд ООН* відповідно до ст. 96 *Статуту ООН* на прохання *Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН* чи інших органів ООН та її спеціалізованих установ, яким Генеральна Асамблея дозволила звертатись за такими висновками. Нині право звертатися за **К. в.** надано *Економічній і Соціальній Раді ООН*, деяким іншим органам ООН, усім спеціалізованим установам ООН і *Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ)*. Міжнародний Суд ООН може відмовити в наданні **К. в.** незалежно від того, який орган чи установа звернулись до нього з проханням. Процедура прийняття **К. в.** є подібною до процедури прийняття Судом його обов'язкових рішень. Судові направляється письмова заява, що містить точне формулювання питань, щодо яких орган чи установа ООН просить надати **К. в.** До заяви додаються всі необхідні док-ти. Д-вам, які мають право доступу до Суду, а також міжнар. орг-ціям, які, на думку Суду, можуть дати відомості з питання, що розглядається, пропонується надати свої письмові чи усні доповіді, які враховуються при винесенні **К. в.** Слід зазначити, що хоча **К. в.** і мають значну морально-політ. силу, але вони не є юридично обов'язковими навіть для того органу чи установи, які зверталися до Суду з проханням їх надати. За деякими *договорами міжнародними* **К. в.** можуть визнаватися вирішальними для сторін у спорі (напр., відповідно до *Конвенції про привілеї та імунітети ООН 1946* у разі виникнення розбіжностей між ООН і державами-членами ці висновки мають вирішальну силу). За час свого існування Судом було винесено бл. 20 **К. в.** на запити РБ ООН, ГА ООН, *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ)*, ІМО та інших орг-цій. Висновки, зокрема, торкалися таких питань, як статус територій (Півд.-Зах. Африки — 1971, *Західної Сахари проблеми* — 1975), тлумачення дог-рів (угода 1951 між ВООЗ і Єгиптом — 1980) тощо. **К. в.** сприяють розвиткові *міжнародного права* та з'ясуванню юрид. змісту його норм.

О. О. Мережко

Консультації міжнародні — особлива форма мирного врегулювання міждерж. відносин і розв'язання *спорів міжнародних*. Більшість юристів-міжнародників розглядає **К. м.** як особливу форму переговорів, що застосовується з метою запобігання виникненню потенційного спору. У міжнар. практиці використовують два різновиди **К. м.**: факультативні та обов'язкові. Факультативними є консультації, до яких сторони в спорі вдаються за взаємною згодою. Використання обов'язкових консультацій за певних обставин передбачається в *договорі міжнародному* за вимогою будь-якої сторони спору. Обов'язкові (договірні) консультації характеризуються такими особливостями: зумовлені заздалегідь взятими зобов'язаннями сторін консультуватися між собою з метою розв'язання визначених у дог-рі спорів; мають обов'язковий характер і повинні проводитись на вимогу будь-якої із сторін, що прийняли на себе зобов'язання щодо консультацій; під час їх проходження д-ви, незалежно від їхнього військ., екон., політ. потенціалу, розмірів території та чисельності населення, повинні радитись одна з одною як рівні, узгоджувати, а не протиставляти свої позиції; застосовуються, коли необхідним є термінове з'ясування обставин, швидка координація дій та швидке прийняття рішень (тоді як переговори, як правило, розраховані на тривале обговорення спірних питань); їхнім предметом звичайно є питання, які мають життєво важливе значення для сторін, окремих регіонів або всього міжнар. співтовариства (тоді як предметом переговорів можуть бути й незначні питання); їхньою метою є розв'язання спору на початковій стадії, тоді як переговори застосовуються на будь-якій стадії спору. Нині існує чимало двосторонніх і багатосторонніх міжнар. дог-рів, які містять положення щодо обов'язкових консультацій у разі виникнення спорів між їхніми учасниками. Зокрема, проведення обов'язкових консультацій передбачають: Договір про принципи діяльності д-ав щодо використання і дослідження косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1967; Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї та токсичної зброї та про їх знищення 1972* тощо.

О. О. Мережко

Контадорська група — регіональний форум, створений 9.01.1983 за ініціативою Мексики, Колумбії, Венесуели та Панами з метою сприяння *Центральноамериканському мирному врегулюванню*, а також вирішенню політ., екон. і соц. проблем у країнах регіону. Пропозиції, з якими неодноразово виступала **К. г.**, не знаходили підтримки лише в адміністрації США, яка вважала їх занадто сприятливими для сандіністського режиму в Нікарагуа, тоді як Вашингтон підтримував антисандіністські партиз. формування («контрас»). Створення Групи підтримки Контадори (або Лімської групи) 28.07.1985 у складі Аргентини, Бразилії, Перу та Уругваю надало більшої політ. ваги зусиллям **К. г.** Важливим досягненням став заключний документ другої зустрічі «Групи восьми» — членів **К. г.** та Групи підтримки Контадори, — що відбулася 11–12.01.1986 у Венесуелі під назвою «Послання з Карабайеди в ім'я миру, безпеки та демократії в Центр. Америці». У ньому наголошувалося на необхідності припинення інозем. допомоги воюючим сторонам, скороченні закупівлі зброї, прогресивному скороченні та відмові від послуг інозем. військ. радників у зоні конфлікту; 5 центр.-амер. країн закликали укласти угоди про ненапад, започаткувати постійний політ. діалог усіх зацікавлених сторін, створити Центр.-амер. парламент. У Гватемальській декларації 14.01.1986 усі центр.-амер. країни взяли на себе зобов'язання дотримуватися принципів Послання з Карабайеди. Значну увагу члени «Групи восьми» надавали проблемі зовн. боргу: Уругвайська декларація 29.10.1988 закликала розпочати новий діалог зі США для вирішення цієї, а також проблеми *протекціонізму* в торгівлі. Незважаючи на невисоку ефективність рекомендацій **К. г.**, спільні зусилля лат.-амер. країн для досягнення миру у Центр. Америці породили процес консультацій і

координації, створили клімат взаємної довіри, а цілі, принципи і зміст плану мирного врегулювання, запропоновані **К. г.**, визначили параметри наступних мирних угод. Країни, що входили до **К. г.** та до Групи підтримки Контадори, стали засновниками *Групи Ріо.*

Н. М. Весела

Контактна група — неформальна міждерж. орг-ція, що складається з представників США, Росії, Великої Британії, Франції та Німеччини, створена 25.04.1994 у Лондоні, за пропозицією співголови *Міжнародної конференції з колишньої Югославії (МККЮ)* Д. Оуена для сприяння встановленню миру на теренах колишньої Югославії. 18.03.1994 було підписано Вашингтонський договір між боснійськими хорватами і боснійськими мусульманами, за яким утворювалася мусульм.-хорватська Федерація Боснії і Герцеговини і фактично створювався єдиний фронт проти сербів. 11.05.1994 **К. г.** затвердила підхід, за яким мусульм.-хорватська *федерація* мала отримати 58% території Боснії і Герцеговини і переважне право формування місцевих органів влади у 8 кантонах. 13.05.1994 у Женеві міністри закорд. справ країн **К. г.** домовилися про єдину стратегію у вирішенні Боснійського конфлікту. Підписаний того ж дня план передбачав поділ Боснії і Герцеговини на 2 частини: 51% — мусульм.-хорватській федерації та 49% — боснійським сербам; столиця Боснії та Герцеговини — Сараєво отримувала особливий статус під міжнар. контролем. У разі, якщо федерація прийняла б умови плану, а боснійські серби відмовилися, передбачалося надати федерації міжнар. гарантії реалізації мирного плану і міжнар. допомогу у відновленні госп-ва та облаштуванні *біженців;* проти сербів мав запровадитись жорсткіший режим *санкцій міжнародних.* У випадку, якщо боснійські серби погодилися б з планом, а федерація відмовилась, скасовувались санкції проти сербів та розпочинався процес поступового скасування санкцій проти СРЮ.

Переговорний процес під егідою **К. г.** було розбито на кілька етапів. Спочатку передбачалося досягти угоду про *перемир'я,* потім підписати договір про територ. розподіл, після цього почати обговорення питання про конституційний устрій єдиної д-ви. **К. г.** відмовилася від ведення прямих переговорів з учасниками конфлікту, зустрічі проходили індивідуально з кожною делегацією тільки з метою консультацій. Примусовий характер дипломатії **К. г.** проявився в застосуванні тиску на учасників конфлікту, основним механізмом якого стала ультимативна формула «візьми або залиш» («take it or leave it»), що передбачала застосування заходів заохочувального характеру і заходів покарання. Набір примусових засобів **К. г.** одержав назву «мирного ультиматуму». 18.07.1994 парламент мусульм.-хорватської федерації прийняв план **К. г.**, парламент Республіки Сербської прийняв його лише умовно, посилаючись на невизначеність у плані майбутнього конституційного устрою Боснії і Герцеговини. На прохання країн **К. г.** Росія вдалася до тиску на боснійських сербів з метою змусити їх схвалити план. 26.07.1994 в Белград зі спец. посланням Президента Росії Б. *Єльцина* прилетіли міністр оборони П. Грачов і спец. посланець Росії на Балканах В. Чуркін, але їх зусилля не принесли результату. Керівництво боснійських сербів так само не зважало на тиск з боку президента Сербії С. *Милошевича.* 4.08.1994 Белград закрив свій кордон із Боснією і Герцеговиною й дав дозвіл *Європейському Союзу* на розміщення уздовж кордону міжнар. спостерігачів із метою контролю режиму екон. санкцій проти Республіки Сербської. Після відмови боснійських сербів підписати план **К. г.** її члени розійшлися в оцінках подальших дій: США пропонували застосувати повітр. удари з одночасним скасуванням *ембарго* на постачання зброї для боснійських мусульман; Росія пропонувала застосувати заохочувальні заходи — пом'якшення і поступове зняття екон. санкцій із СРЮ; Британія і Франція виступали проти скасування ембарго на постачання зброї для боснійських мусульман. «Мирний ультиматум» зазнав невдачі також через незгоду країн **К. г.** щодо застосування сили — європ. члени *НАТО* не схвалювали застосування повітр. ударів через побоювання за безпеку власних миротворчих контингентів, розгорнутих у регіоні, США не бажали виділяти для миротворчої операції свої сухопутні війська. Основні положення плану **К. г.** були використані в *Дейтонських угодах 1995* по Боснії та Герцеговині. Сама **К. г.** зіграла важливу миротворчу роль і під час переговорів із *Косовської проблеми.*

М. С. Каменецький

Конте (Conte) Лансана (30.11.1934, с. Муссайя, префектура Дубрека, Французька Західна Африка — 22.12.2008, Конакрі, Гвінейська Республіка) — гвінейський держ. і військ. діяч. Вищу військ. освіту отримав у навч. закладах Франції, Кот д'Івуару, Сенегалу і Гвінеї. 1955–58 — проходив службу у франц. колоніальній армії, з 1962 — у Народній армії Гвінеї, з 1975 — заст. нач. штабу сухопутних військ, полковник. Внаслідок держ. перевороту 3.04.1984 очолив Військовий к-т нац. відродження, 5.04.1984 — затверджений ним на посаді президента і міністра оборони, обирався президентом на заг. виборах 1993, 1998 і 2003; генерал армії (2002). У внутр. політиці проводив курс ринкового реформування і залучення в країну інозем. капіталу, у зовнішній — диверсифікації гвінейської *дипломатії* та участі в мирному урегулюванні регіональних конфліктів. 16–19.06.1998 здійснив офіц. візит в Україну, під час якого було підписано *українсько-гвінейську декларацію 1998 про принципи відносин дружби та співробітництва.*

В. І. Головченко

Контент-аналіз: 1. Якісно-кількісний метод вивчення док-тів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікації тексту з подальшою інтерпретацією результатів. **2.** Переведення у кількісні показники масової текстової (чи будь-якої іншої) інформації. Сутність **К.-а.** полягає в підрахунку репрезентованих у певному інформ. масиві смислових одиниць, обраних для дослідження. Предметом **К.-а.** є проблеми соц. дійсності, що виявляються чи приховуються в контексті; внутр. закономірності самого об'єкта дослідження; соц. орієнтації та установки комунікатора. Процедура **К.-а.** передбачає виявлення категорій — ключових понять дослідження, відповідно до яких аналізується зміст та залежить характер отриманих даних.

Виділяють два типи **К.-а.**: кількісний (розглядається лише частота присутності цих елементів) та якісний (фіксується присутність чи відсутність елементів змісту). Становлення методу **К.-а.** відносять до поч. XX ст. У 1927 вийшла праця Г. Лассуелла «Пропагандистська техніка у світовій війні». Г. Лассуелл, у зв'язку з великою роллю, яку відігравала пропаганда в *Першій світовій війні,* проаналізував, якими соц. моделями поведінки маніпулювала пропаганда воюючих країн, а потім з цього зробив висновки щодо того, які цілі вона переслідувала. Суть цієї моделі була в розчленуванні тексту на окремі частини (стандарти чи символи), які мали обиратись і враховуватись залежно від мети дослідження.

О. В. Швець, О. М. Флюр

Континентальна блокада — екон. *блокада* Великої Британії, проголошена декретом *Наполеона I* у Берліні 21.11.1806. Відповідно до нього, всім країнам, що були підвладні Франції або залежали від неї, заборонялося підтримувати будь-які відносини з Лондоном та його *колоніями.* Судна нейтральних д-ав не мали права заходити до континентальних портів у разі, якщо, прямуючи до них, вони побували в брит. портах. Всі брит. піддані, що знаходилися в країнах континенту, мали бути негайно заарештовані, а товари брит. походження — конфісковуватися. 23.11.1807 та 17.12.1807 Наполеоном I були підписані т. зв «Міланські декрети», які посилювали режим **К. б.**, зокрема прирівнювали судна нейтральних д-ав, що співпрацювали з брит. владою, до ворожих. Екон. важелі, за умови нездатності Наполеона I здійснити переможне вторгнення до Великої Британії через Ла-Манш або захопити Індію, найважливішу брит. колонію, були спрямовані на суттєве зменшення спроможності Лондона протистояти подальшій *експансії* Франції. **К. б.** була знята 1814 з поразкою Наполеона I (див.: *Паризький мирний договір 1814*).

В.В. Копійка

Континентальний конгрес — зібрання представників 13 повсталих амер. *колоній* Великої Британії (потім — штатів), яке проголосило незалежність і створило США. Обрані офіц. палатами представників, або спеціально скликаними зборами, 56 представників, спочатку 12 колоній (за винятком Джорджії), зібралися 5.09.1774 у Філадельфії (Пенсильванія) для вироблення спільних заходів з метою подолання порушень метрополією екон. прав колоній. **К. к.** прийняв Декларацію прав і скарг, яка засуджувала репресивні акти брит. парламенту проти колоній, наголошувала на збереженні їхніх прав «на життя, свободу і власність» та закликала

американців до опору *метрополії*. **К. к.** прийняв рішення про повне припинення торг. відносин із Британією, а 26.10.1774 його члени оголосили про свій розпуск, прийнявши постанову про нове зібрання в разі невиконання метрополією їх вимог. 2-й **К. к.**, який зібрався у Філадельфії 10.05.1775 вже після перших військ. сутичок між повсталими колоністами і англ. військами, перебрав на себе функції центр. органу влади повсталих колоній. Він створив континентальну армію під командуванням Дж. *Вашингтона*, а 15.05.1776 ухвалив рішення про перетворення колоній у незалежні республіки-штати. 4.07.1776 **К. к.** схвалив Декларацію незалежності, яка проголошувала відокремлення 13 колоній від Великої Британії та створення США. Декларація, автором якої був Т. *Джеферсон*, містила положення про *права людини*, зокрема про рівність людей та їх невід'ємні права на життя, свободу і прагнення до щастя; вона стверджувала принципи народного *суверенітету* і самовизначення *націй*. День 4 липня став нац. святом США. **К. к.** з президентом на чолі взяв на себе централізоване керівництво *Війною за незалежність у Північній Америці 1775–83*, а у відповідності зі «Статтями *конфедерації*» (1781) також і управління США. Завершальним етапом діяльності **К. к.** стало скликання Конституційного конвенту та прийняття 17.09.1787 Конституції США. Після виборів президента США, віце-президента і Конгресу США у 1789 **К. к.** припинив своє існування.

Б. М. Гончар

Континентальний шельф — у *міжнародному морському праві* різновид мор. просторів з особливим прав. режимом. Поняття «Континентальний шельф» у геології та в міжнар. мор. праві не співпадають, оскільки для *міжнародного права* вирішальне значення мають формально встановлені межі **К. ш.**, тобто межі простору, на яких діють особливі права прибережної д-ви. Статус і режим **К. ш.** у міжнар. мор. праві визначаються частиною VI *Конвенції ООН з морського права 1982* та Женевською конвенцією про континентальний шельф 1958. Відповідно до ст. 76 Конвенції ООН з мор. права 1982, **К. ш.** прибережної д-ви включає в себе мор. дно й надра підводних районів, що сягають за межі її *територіальних вод* уздовж природ. продовження її сухопутної території до зовн. кордону підводної окраїни материка або на відстань 200 мор. миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територ. моря, коли зовн. межа підводної окраїни материка не сягає такої відстані. Макс. ширина **К. ш.** прибережної д-ви встановлена Конвенцію 1982 з мор. права, — 350 мор. миль від вихідних ліній або 100 мор. миль від ізобати, яка з'єднує глибини 2 500 метрів. Така найдальша межа визначена для випадків, коли підводна окраїна материка сягає далі, ніж на 200 мор. миль від вихідних ліній. **К. ш.** є підводним мор. простором, що покритий водами, які мають статус територіальних вод та *виключної економічної зони*. Права прибережної д-ви на **К. ш.** не зачіпають прав. статусу вод, що покривають шельф, та повітр. простору над цими водами. **К. ш.** є *територією міжнародною*. Особливості його міжнар.-прав. режиму зумовлені суверенними правами прибережної д-ви, якими вона володіє щодо **К. ш.** в цілях розвідки й розробки його природ. ресурсів (ст. 77 Конвенції ООН з мор. права 1982). Виключний характер цих прав полягає в тому, що навіть коли прибережна д-ва не проводить розвідку **К. ш.** або не розробляє його природ. ресурси, ніхто не має права цього робити без явно вираженої згоди прибережної д-ви. Права прибережної д-ви на шельф не залежать від його окупації нею ефективно або фіктивно або від прямої про це заяви. Відповідні обов'язки прибережної д-ви за Конвенцією 1982: здійснювати свої права щодо **К. ш.** так, щоб не шкодити судноплавству та іншим правам і свободам решти д-ав, передбаченим Конвенцією 1982 (насамперед — свободам *відкритого моря*), або призводити до будь-яких невиправданих перешкод для них; публікувати карти, на яких зазначено лінії проходження зовн. кордонів **К. ш.** або переліки геогр. координат відп. точок, і депонувати у *Генерального секретаря ООН* копії цих карт; робити відрахування або внески натурою у зв'язку з розробкою неживих ресурсів **К. ш.** за межами 200 мор. миль від вихідних ліній. Ці відрахування або внески робляться через Міжнародний орган з мор. дна, який розподіляє їх між державами-учасницями Конвенції ООН з мор. права 1982 на основі критеріїв справедливості, беручи до уваги інтереси та потреби країн, що розвиваються, особливо тих, які найменш розвинені й не мають виходу до моря. Право прокладати на **К. ш.** підводні кабелі та трубопроводи належить усім д-вам, але траса для прокладання визначається за згоди прибережної д-ви. Вона має право визначати умови прокладання кабелів або трубопроводів, що проходять її територією чи в територ. морі, та володіє юрисдикцією щодо кабелів та трубопроводів, які прокладені або використовуються у зв'язку з розвідкою її **К. ш.**, розробкою його ресурсів або експлуатацією штучних островів, установок або споруд під її юрисдикцією.

В. С. Ржевська

Континентального шельфу розмежування між державами з протилежними або суміжними узбережжями відбувається за угодою між ними. Женевська конвенція про континентальний шельф 1958 передбачає, на випадок відсутності угоди, і якщо інша *кордону державного лінія* не виправдана особливими обставинами, принцип рівного віддалення: кордоном може слугувати серединна, або рівновіддалена лінія, що відміряється від найближчих точок тих висхідних ліній, від яких відміряється ширина *територіальних вод* кожної з цих д-ав (п. 2 ст. 6 цієї Конвенції). Розв'язуючи спір про розмежування континентального шельфу між ФРН, з одного боку, і Данією та Нідерландами — з іншого, *Міжнародний Суд ООН* в рішенні 20.02.1969 постановив, що принцип рівного віддалення не є міжнар.-прав. звичаєм, отже, не може бути обов'язковий для д-ав, які не беруть участі в Женевській конвенції 1958. Ст. 38 *Конвенції ООН з морського права 1982* закріплює, що делімітація континентального шельфу між д-вами з протилежними або суміжними узбережжями відбувається шляхом угоди на основі *міжнародного права*, як це визначається у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду, в цілях досягнення справедливого рішення. До того як угоду буде укладено, зацікавлені д-ви в дусі взаєморозуміння і співробітництва вживають усіх зусиль, щоб досягти тимчасової домовленості практ. характеру і не ставити під загрозу досягнення остаточної угоди або не перешкоджати її досягненню. Тимчасова домовленість не має зашкоджувати остаточній делімітації. Якщо ж остаточна угода не може бути досягнута за розумний термін, то зацікавлені д-ви вдаються до мирного врегулювання спорів відповідно до правил і процедур, передбачених ч. XV *Конвенції ООН з морського права 1982*: вони можуть застосувати погоджувальну процедуру, звернутися до Міжнародного трибуналу з мор. права, Міжнародного Суду, *арбітражу* чи спец. арбітражу або можуть у будь-який час домовитися про вирішення спорів будь-якими іншими мирними засобами за їх вибором. Після **К. ш. р.** делімітаційні лінії, як і встановлені лінії його зовн. кордонів, мають бути вказані на картах. Там, де це прийнятне, такі лінії можуть бути замінені на переліки геогр. координат точок із зазначенням основних висхідних геодезичних даних. Прибережна д-ва належним чином публікує такі карти або переліки координат і депонує їх копії в *Генерального секретаря ООН*. Мор. карти і переліки геогр. координат, які показують зовн. кордони континентального шельфу, мають бути депоновані і в Ген. секретаря ООН, і в Ген. секретаря Міжнародного органу з мор. дна.

В. С. Ржевська

Континуїтету теорія — теорія, відповідно до якої *держава* як *суб'єкт міжнародного права*, незважаючи на зміни, пов'язані з її територією, конституційним устроєм, урядом чи назвою, все одно залишається тим самим суб'єктом міжнар. права. **К. т.** передбачає продовження існування д-ви як суб'єкта міжнар. права та збереження її ідентичності. Слід відокремлювати континуїтет д-ви від *правонаступництва держави* в *міжнародному праві*, при якому замість держави-попередниці виникає новий суб'єкт міжнар. права — держава-правонаступниця. Питання щодо континуїтету набуває важливості, зокрема тоді, коли відбуваються зміни офіц. назви д-ви чи її території в результаті *цесії*, *анексії*, об'єднання з іншою д-вою, відділення частин території д-ви. Д-ва, яка продовжує існувати, але в якій відбулись відп. зміни, в доктрині отримала назву «держава-продовжувач». **К. т.** не завжди послідовно застосовується в міжнар. практиці. Так, напр., Австрійська Республіка, яка виникла після краху *Австро-Угорської імперії* 1918, стала новим суб'єктом міжнар. права, але Австрія після *Другої світової війни* в цілому розглядалась як той самий суб'єкт міжнар. права, що й Австрія до її *аншлюсу* 1938. Сербія продовжувала залишатись тим самим суб'єктом міжнар. права й після *Першої світової війни*, коли вона називалась Королівством Сербів,

Хорватів і Словенців, а також пізніше, коли вона з 1929 стала називатися Королівством Югославія. Що стосується СРСР, то висуваються різні погляди щодо кваліфікацій територ. змін, які відбулись на його терені. З одного боку, в низці міжнар. актів (у т. ч. *Біловезькій угоді про створення Співдружності Незалежних Держав 1991*) та *Алматинською зустріччю країн-учасниць СНД 1991* закріплено, що СРСР припинив своє існування як суб'єкт міжнар. права, а тому не може йтись про континуїтет держави. З іншого боку, РФ була визнана державою-продовжувачем СРСР для цілей продовження членства СРСР в *Організації Об'єднаних Націй*, у т. ч. у *Раді Безпеки ООН*, а також в односторонньому порядку підтвердила несення прав та обов'язків за дог-рами колишнього СРСР. Україна є державою-продовжувачем УРСР, оскільки зміна назви, а також вихід з федер. союзу не припинили її міжнар. правосуб'єктність.

О. О. Мережко

Контра (Kontra) Ференц (1954, Будапешт) — угорський *дипломат*. Закінчив ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1977). 1977–78 — на дійсній військ. службі; 1980–85 — *консул*, прес-аташе посольства Угорської Народної Республіки в Ірані; 1985–92 — співробітник Територіального департаменту МЗС Угорської Республіки; 1989–90 — працював у Намібії у складі ЮНТАГ; 1992–97 — заст. дир. Територіального департаменту МЗС, за сумісництвом — заст. посла в Афінах; 1997–98 — керівник Секретаріату політ. держ. секретаря МЗС; 1998–2000 — співробітник, заст. директора, дир. Територіального департаменту МЗС. У 2001–02 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорської Республіки в Україні. В 2002–05 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Росії, за сумісництвом в Білорусії, Вірменії та Узбекистані; 2005–08 — очолював в МЗС Угорщини *політику* у відносинах з Білорусією та Молдовою. З 2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Білорусі.

Р. А. Кривонос

Контрабанда — *злочин міжнародного характеру*, що полягає в переміщенні через митний кордон *держави* поза митним контролем або з підробленими документами чи з недостовірним декларуванням: наркотичних засобів, психотропних, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних і вибухових речовин; зброї, запальних пристроїв, вогнепальної зброї, боєприпасів; ядерної, хім., біол. та інших видів зброї масового знищення, а також матеріалів та приладів, що можуть використовуватись при її створенні; стратегічно важливих сировинних товарів; предметів художнього, істор. й археологічного надбання. К. також визнається неповернення на митну територію д-ви предметів художнього, істор. й археологічного надбання народу цієї д-ви, якщо таке повернення є обов'язковим. Єдиної універсальної міжнар. конвенції проти К. не існує, проте для б-би з нею можуть застосовуватись такі міжнар.-прав. акти: Конвенція ООН про б-бу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних засобів 1988, Міжнародна конвенція про б-бу з підробкою грошових знаків 1929, Міжнародна конвенція про попередження обігу порнографічних видань і торгівлі ними 1910, Міжнародна конвенція про б-бу з торгівлею жінками й дітьми 1921, Конвенція про б-бу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами 1950, Міжнародна конвенція Ради митного співробітництва про взаємне адмін. сприяння в попередженні, розслідуванні та припиненні митних правопорушень 1977, Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону й попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культ. цінності 1970. Нині ведеться робота щодо прийняття Рамкової конвенції про контроль над тютюном.

М. О. Медведєва

Контрабанда воєнна — предмети й речі, які під час *війни* постачаються противнику мор. шляхами нейтральною д-вою чи її громадянами всупереч її нейтральному статусу. На початку війни воюючі д-ви публікують списки предметів, що відносяться ними до К. в., яка поділяється на пряму (предмети, безпосередньо призначені для військ. цілей: озброєння, боєприпаси тощо) та непряму (предмети, що однаковою мірою можуть слугувати як для військових, так і для мирних цілей). Перша підлягає захопленню в будь-якому випадку, друга — лише якщо встановлено, що вона призначена для збройних сил чи військ. командування противника. Виявлення К. в. здійснюється шляхом огляду судових док-тів офіцерами військового корабля. Згідно з Паризькою декларацією 1856 на К. в. не розповсюджується заборона захоплювати вантаж противника, якщо він знаходиться на нейтральному судні, та вантаж нейтральної д-ви, навіть якщо він транспортується судном противника. К. в. не можуть вважатись предмети догляду за пораненими й хворими. К. в. підлягає конфіскації разом із засобами її постачання.

М. О. Медведєва

Контрзаходи міжнародні — примусові заходи, вживані *державою*, потерпілою від міжнародно-протиправного діяння, проти держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, з метою спонукати цю останню виконати свої зобов'язання з *відповідальності міжнародно-правової*. Застосування контрзаходів має відбуватися з додержанням умов, встановлених *міжнародним правом*; зокрема, *Комісія міжнародного права* ООН зробила спробу надати авторитетну систематизацію правил міжнародного права стосовно правомірного застосування контрзаходів у главі II (ст. 49–54) частини третьої Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 та у главі II (ст. 51–57) частини четвертої проекту Статей про відповідальність міжнародних організацій 2011. За змістом контрзаходи являють собою тимчасове невиконання міжнародно-правових зобов'язань держави або *організації міжнародної*, яка їх застосовує, щодо відповідальної держави чи міжнародної організації і обмежуються таким тимчасовим невиконанням. По можливості контрзаходи застосовуються у такий спосіб, щоб дозволити поновлення виконання відповідних зобов'язань. Окрім цих умов, деякі додаткові умови застосування контрзаходів встановлені Комісією міжнародного права для контрзаходів щодо міжнародної організації з боку її членів: їх контрзаходи мають бути сумісні з правилами цієї організації і мають бути відсутні інші належні засоби для того, щоб спонукати відповідальну міжнародну організацію додержати своїх зобов'язань щодо припинення порушення та відшкодування. У відповідь на порушення міжнародного зобов'язання за правилами міжнародної організації контрзаходи можуть бути застосовані її членами тільки у випадку, якщо ці правила передбачають такі контрзаходи. Також у випадку відповідальності *організації міжнародної* контрзаходи мають застосовуватися по можливості так, щоб їх наслідки обмежувалися впливом на виконання відповідальною міжнародною організацією її функцій. Право на контрзаходи належить саме державі чи міжнародній організації, потерпілій від міжнародно-протиправного діяння; інші держави чи міжнародні організації, ніж потерпіла, які мають право закликати державу чи міжнародну організацію, що вчинила міжнародно-протиправне діяння, до відповідальності, мають також право вжити щодо цієї відповідальної держави або міжнародної організації правомірні заходи для забезпечення припинення порушення і надання відшкодування в інтересах потерпілої держави або бенефіціарів порушеного зобов'язання.

Контрзаходи не можуть зачіпати низку міжнародно-правових зобов'язань, а саме: зобов'язання утримуватися від загрози силою або її застосування, закріпленого у *Статуті ООН*, зобов'язань про захист основних *прав людини*, зобов'язань гуманітарного характеру, що забороняють *репресалії*, та інших зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права. Окрім цього, держава чи міжнародна організація, яка застосовує контрзаходи, не звільняється від виконання своїх зобов'язань щодо будь-якої процедури врегулювання спору, що застосовується між нею та відповідальною державою, та зобов'язань поважати недоторканність дипломатичних агентів і консульських посадових осіб, дипломатичних і консульських приміщень, архівів і документів, а також недоторканність представників відповідальної міжнародної організації, її приміщень, архівів і документів. Відповідно до принципу пропорційності, який має додержуватись при застосуванні контрзаходів, вони мають бути сумірні заподіяній шкоді з урахуванням тяжкості міжнародно-протиправного діяння і прав, які воно зачепило. Потерпіла держава чи міжнародна організація до застосування контрзаходів має вимагати від відповідальної держави чи міжнародної організації виконання її зобов'язань щодо міжнародної відповідальності та повідомити відповідальну державу чи міжнародну організацію про будь-яке рішення вжити

контрзаходи і запропонувати провести переговори з відповідальною державою чи міжнародною організацією, проте потерпіла держава чи міжнародна організація може застосувати такі невідкладні контрзаходи, які необхідні для забезпечення її прав. У випадку, якщо міжнародно-протиправне діяння припинене і спір перебуває на розгляді суду або трибуналу, компетентного виносити обов'язкові для сторін рішення, контрзаходи не можуть застосовуватися, а у випадку їх застосування — мають призупинятися без необґрунтованого зволікання. Це правило не застосовується, якщо відповідальна держава чи міжнародна організація не здійснює сумлінно процедури врегулювання спору. Контрзаходи мають бути припинені, тільки-но відповідальна держава чи міжнародна організація виконає свої зобов'язання щодо міжнародно-правової відповідальності. Контрзаходи, вжиті відповідно до міжнародного права, належать до обставин, що виключають міжнародну протиправність діяння.

В. С. Ржевська

Контрибуція (з лат. contribuo — збираю, стягую) — примусові платежі або вилучення майна, що здійснюється *державою*, яка перемогла у *війні*, в іншої переможеної держави або в її населення. Розглядають контрибуції двох типів. До контрибуції першого типу відносять примусові платежі або вилучення майна з території завойованої країни без припинення на ній військових дій. Така контрибуція може в себе включати як грошові збори, так і майнові чи продуктові побори. За таких умов населення переможеної країни повністю утримувало інтервентів. Контрибуцію другого типу накладають на уряд переможеної держави. Як правило, це має назву «відшкодування військових витрат» або «відшкодування матеріальних втрат, пов'язаних з війною». Обидва поняття досить розпливчасті, тому сторона, яка перемогла, найчастіше стягувала несправедливо значно вищий розмір контрибуції. Контрибуція як форма міжнародної відповідальності може розглядатися лише в історико-правовому аспекті, оскільки сучасним *міжнародним правом* розглядається як незаконна (суперечить нормам jus cogens) і не застосовується. Контрибуція перестала застосовуватися уже після *Першої світової війни*. Женевською конвенцією 1949 про захист цивільного населення у війні заборонено стягнення будь-якої контрибуції.

В. П. Мазуренко

Контроль за виконанням міжнародних зобов'язань — система нормативних та практичних заходів, спрямованих на перевірку відповідності поведінки *суб'єктів міжнародного права* їх зобов'язанням за *міжнародним правом*. Контроль за виконанням міжнародних зобов'язань може бути національним (самоконтроль через функціонування відповідних нормативних та інституційних механізмів, закріплених національним правом) та міжнародним (здійснюється на підставі відповідних інструментів та не може виходити за їх межі). Існування Національного плану дій щодо імплементації угоди про реадмісію із *Європейським Союзом*, який містить конкретні індикатори та критерії оцінки відповідності, є прикладом національного контролю. Наявність міжнародних контрольних механізмів є запорукою ефективної реалізації *норм міжнародного права*. Міжнародний контроль здійснюється як державами, так і міжнародними організаціями та органами. Спеціально утворені для контролю за виконанням договірних зобов'язань органи здійснюють конвенційний контроль. Основною метою контролю за виконанням міжнародних зобов'язань є досягнення такого ступеня міжнародної довіри, за якого кількість міжнародних правопорушень буде наближатися до нуля. Особливу роль у здійсненні контролю виконують інститут міжнародної відповідальності, санкції та контрзаходи.

Л. Р. Кузьменко

Контумас (Contumas) Дімітріс (1946, Афіни) — грец. *дипломат*. Закінчив Афінський ун-т за спеціальністю «цивільне право» (1973). 1973–75 — *аташе* МЗС Греції, 1975–78 — 3-й секр. ген. консульства Греції у Стамбулі; 1978–81 — 2-й, 1-й секр. *посольства* Греції в Республіці Кіпр (Нікосія); 1981–84 — ген. консул Греції в Ганновері (ФРН); 1984–85 — радник посольства у ФРН; 1985–91 — працівник постійного представництва Греції при *Європейських співтовариствах*; 1991–94 — співробітник МЗС; 1994–95 — повноважний міністр 2-го класу; 1995–98 — міністр-радник посольства Греції в ФРН. 1998–2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Україні.

В. І. Головченко

Конфедерація (з лат. confoederatio — союз, об'єднання, спілка) — форма союзу, за якої *держави*, що в нього входять, зберігають свій *суверенітет* у повному обсязі. К. поєднує риси як міжнар.-прав., так і держ. орг-ції. К. створюються з метою досягнення спільних цілей їхніх членів. Заг. органи координують діяльність членів конфедерації у певних сферах (зокрема, зовнішньополітичній, військовій, валютно-фінансовій, митній, зв'язку, комунікацій тощо). Як правило, органи К. створюються з представників держав-членів і рішення в них приймаються одностайно або кваліфікованою більшістю голосів. К. зазвичай утворюються на основі *договору міжнародного*. Члени К. продовжують залишатись *суб'єктами міжнародного права*. У *доктрині міжнародного права* К. розглядаються як перехідна (або проміжна) форма до більш тісного міждерж. союзу або як засіб розпаду такого союзу. За всіма членами К. зберігається право вільного виходу з неї. У доктрині висловлюється думка, що у світі існує лише одна К.: *Європейський Союз*. У різні часи конфедераціями були: Австро-Угорщина — у 1867–1918, Швеція і Норвегія — у 1814–1905, США — у 1781–89, Швейцарія — у 1815–48 (сучас. д-ва Швейцарська Конфедерація є, по суті, *федерацією*); у 1958–61 К. складали Єгипет і Сирія; у 1982–89 — Гамбія та Сенегал (див.: *Сенегамбія*).

О. В. Буткевич

Конференції міжнародні — з'їзди представників держав, міжнар. міжурядових і міжнар. неурядових орг-цій для обговорення якогось питання та прийняття відп. рішень (резолюцій). К. м. поділяються на міжурядові та неурядові. Сучас. міжурядова конференція — це тимчасовий колективний орган держав-учасниць, який складається з офіц. представників щонайменше трьох д-ав, кожна з яких має один голос, із можливою участю спостерігачів від третіх д-ав, міжурядових та неурядових орг-цій, які не мають права голосу. Міжурядові конференції переслідують узгоджені державами-учасницями цілі й мають, як правило, закріплену в правилах процедури певну орг. структуру та компетенцію. Цілі та діяльність будь-якої К. м. повинні відповідати основним *міжнародного права принципам*. Різниця в назвах міжурядових конференцій (з'їзд, конгрес, конференція, форум, нарада) не має юрид. значення. За колом учасників міжурядові конференції поділяються на універсальні (всесвітні), в роботі яких має право брати участь будь-яка д-ва, та регіональні, у яких беруть участь д-ви, що належать до певного політ.-геогр. регіону. Залежно від рівня проведення конференції, який визначається важливістю питань або ступенем їх готовності для обговорення та врегулювання, делегації, що направляються на міжурядові конференції, очолюють: глави д-ав та урядів (нарада на найвищому рівні), міністри закорд. справ, інші офіц. особи. Міжурядові конференції поділяються на періодичні та конференції *ад гок*, які скликаються для вирішення окремих питань разового характеру, напр., прийняття міжнар. конвенції. Залежно від сфери діяльності міжурядові конференції поділяються на мирні, політичні, економічні, дипломатичні та змішані. Здебільшого вони скликаються для однієї з таких цілей: а) підготовка та прийняття тексту *договору міжнародного*, у т. ч. й установчого акта міжнар. орг-ції (напр., *Сан-Франциська конференція 1945*, на якій було прийнято *Статут ООН*, Конференція ООН 1968–69 з права міжнар. договорів, на якій була прийнята *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969*); б) для обговорення певних міжнар. проблем і вироблення спільної заяви (напр., Тегеранська конф. з прав людини 1968, Бухарестська конф. з питань народонаселення 1975); в) для обміну думками та інформацією з певних проблем, а також вироблення рекомендацій (напр., Конференція ООН з використання науки й техніки у слаборозвинутих районах, Женева, 1963).

Як правило, К. м. відкриває представник приймаючої д-ви або орг-ції, під егідою якої була скликана конференція. Орг. питання (правила процедури, фінансування, робочі та офіц. мови, робота секретаріату тощо) вирішуються самими К. м. Рішення К. м. приймаються або більшістю голосів — простою чи кваліфікованою, або шляхом консенсусу, акламації тощо. К. м., які скликаються в рамках *Організації Об'єднаних Націй*, здебільшого керуються правилами процедури *Генеральної Асамб-*

леї ООН. Неурядові конференції найчастіше мають наук. або сусп. характер, і в них беруть участь переважно представники неурядових орг-цій або окремі особи з різних країн.

О. О. Мережко

Конференції НБСЄ з людського виміру — проходили у Парижі (30.05–23.06.1989), Копенгагені (5–29.06.1990) та Москві (10.09–4.10.1991) згідно з рішенням *Віденської зустрічі представників країн-учасниць НБСЄ 1986–89*; реалізовували заходи т. зв. «третього кошика» Наради з безпеки та співробітництва в Європі в Гельсінкі 1975, який містив комплекс гуманітарних питань, у т. ч. дотримання *прав людини* (права вільного пересування людей, права вільно обирати місце свого проживання тощо). У ході Конференцій держави-учасниці НБСЄ підтвердили свою відданість всім принципам *Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975, Паризької хартії для нової Європи* та інших док-тів НБСЄ, що стосуються визначення поваги до прав людини і основних свобод, а також розвитку суспільств на основі плюралістичної демократії та верховенства закону як необхідну умову для створення стабільного і тривкого миру в Європі. Було відзначено, що існують серйозні загрози для принципів і положень НБСЄ, відбуваються їх порушення; зокрема, йшлося про акти дискримінації, ворожості та насильства проти осіб або груп за нац., етнічною або реліг. ознакою. Держави-учасниці підкреслили, що питання прав людини, основних свобод, демократії та верховенства закону мають міжнар. характер, оскільки дотримання цих прав і свобод складає одну з основ міжнар. порядку; було заявлено, що зобов'язання, прийняті у людському вимірі, є питаннями, які становлять безпосередній та законний інтерес для всіх держав-учасниць НБСЄ і не відносяться до категорії суто внутр. справ окремих д-ав.

І. О. Мінгазутдінов

Конференції послів — істор. форма *дипломатії багатосторонньої*, яка передбачає дип. діяльність за участю *послів* кількох *держав*, тобто тимчасове зібрання акредитованих в будь-якій столиці глав *дипломатичних представництв* декількох країн, уповноважених своїми урядами, для вирішення спільної міжнар. проблеми або низки проблем. Вперше **К. п.** діяла протягом 1816–18 у Парижі і мала спостерігати за тогочасним слабким франц. урядом. Інша **К. п.**, що діяла в Парижі в 1822–26, обговорювала питання, пов'язані з іспанською революцією. У 1823 **К. п.** зібралася в Римі для обговорення проблем реформування Папської держави. Великого значення набула **К. п.** 1839, результатом якої було міжнародне визнання *нейтралітету* Королівства Бельгії. Берлінська **К. п.** 1880 виступала як посередник у вирішенні грецько-турецького конфлікту. Константинопольська **К. п.** 1885 за участю акредитованих послів Росії, Німеччини, Великої Британії, Франції, Австро-Угорщини та представника Туреччини була скликана з метою розробити узгоджену позицію щодо возз'єднання автономної Східної Румелії з Болгарським князівством; Лондонська **К. п.** 1913 займалася врегулюванням албанської проблеми. На порядку денному інших **К. п.** стояли питання припинення Балканських війн та протидії більшовицькому режиму в Росії.

В дипломатичній термінології новітнього часу під назвою **К. п.** мають на увазі орган, утворений згідно рішення Верховної ради *Антанти* 13.12.1919 для розглядання практичних питань, що виникали в ході втілення *Версальського мирного договору 1919* з Німеччиною. При цьому було передбачено, що «великі політ. питання вирішуватимуться шляхом безпосередніх зносин між самими урядами, а питання деталей — конференцією послів в Парижі». Названа **К. п.** розпочала свої засідання в січні 1920 в складі представників Великої Британії, Італії та Японії під головуванням спеціально призначеного французького представника. Американський посол був присутнім як спостерігач. При розгляданні питань стосовно Бельгії на засідання запрошувався також бельгійський представник. Обсяг повноважень **К. п.** був доволі невизначеним, рівно як і ступінь її юрисдикції. **К. п.** спостерігала за військовою, військово-технічною та авіаційною міжсоюзними комісіями, які були створені для контролювання за скороченням збройних сил Німеччини згідно з *договором мирним*. **К. п.** також здійснювала спостереження за діяльністю міжсоюзної комісії по окупованим (в Німеччині) регіонам та плебісцитними комісіями, вона публікувала й результати плебісцитів. Зокрема нею було розроблене рішення з найбільш дискусійного питання щодо Верхньої Сілезії (20.10.1921). На 1924 функції **К. п.** вийшли за межі спостереження за виконанням Версальської угоди. **К. п.** стала органом англо-французької диктатури у важливих питаннях європейської політики, що діяв поза *Лігою Націй* та диктував їй рішення. Така ситуація спричиняла підрив престижу Ліги націй, тому в 1924 союзники вирішили обмежити повноваження **К. п.** питаннями виконання Версальської угоди. По укладенні *Локарнських угод 1925* та вступі Німеччини до Ліги Націй роль **К. п.** зменшилася, засідання відбувалися з довгими перервами, і після 1931 вона фактично припинила своє існування без відповідного офіційного рішення.

Н. Л. Яковенко

Конференція в Спарті — зібрання *Пелопоннеської ліги*, скликане 432 до н. е. за ініціативою Коринфа, який звинуватив Афіни у порушенні однієї зі статей *Тридцятилітнього миру 446 до н. е.* (нею Афінам і Спарті заборонялося розширювати свої союзи за рахунок залучення до них нових членів) через т. зв. Епідамнський інцидент, коли Афіни взяли участь в одній із мор. битв між Коринфом і Керкірою на боці останньої. На Конференції були присутні й представники Афін, однак, не діставши підтримки з боку інших учасників, вони залишили її. Спартанський цар Архідам висловився проти проголошення Афінам війни, посилаючись на положення Тридцятилітнього миру, за якими не дозволялося застосовувати збройну силу проти д-ви, що готова до переговорів чи арбітражу. Проте після тривалих дебатів більшість делегатів Конференції ухвалили рішення про оголошення війни; розпочалася *Пелопоннесська війна.*

О. А. Борділовська

Конференція договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя (Conference of the contracting parties of the Convention on Wetlands) — орган, заснований з метою реалізації Конвенції про водно-болотні угіддя, підписаної 1975 у м. Рамсар (Іран). На 1.01.2013 сторонами конвенції були 164 країни; *депозитарієм* угоди є *Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).* Україна, після ратифікації Конвенції про водно-болотні угіддя 29.10.1996, поновила своє членство як договірна сторона цієї угоди. Основною метою Конвенції є збереження та розумне використання водно-болотних угідь та їхнього біосвіту. Конференція договірних сторін цієї Конвенції складається з представників усіх держав-учасниць і є найвищим органом, який визначає напрямки діяльності для реалізації угоди і координує співробітництво з іншими міжнар. урядовими і неурядовими орг-ціями в цій галузі. Засідання Конференції, під час яких розробляються і поглиблюються норми Конвенції та розглядаються звіти держав-учасниць щодо імплементації угоди, відбувалися раз на 3 роки; між засіданнями проходять техн. сесії, на яких розглядаються й аналізуються поточні питання щодо імплементації угоди. У своїй діяльності Конференція спирається на Постійний комітет та Секретаріат, а також дорадчу наук.-техн. комісію. Постійний комітет складається з 13 членів, які обираються на пропорційній основі від 6 регіонів: Африки, Азії, Європи, тропічних країн, Півн. Америки, Океанії. Збирається Постійний комітет щорічно у проміжках між засіданнями Конференції; він готує документацію для наступних засідань Конференції, затверджує бюджет і політику секретаріату, розглядає проекти, що подані з метою отримання грантів від Рамсарського фонду малих грантів. Секретаріат здійснює поточну роботу Конференції, очолює її ген. секретар. Штаб-квартира Конференції знаходиться в м. Гланд (Швейцарія).

О. Ю. Ковтун

Конференція з координації розвитку Півдня Африки 1980 — міжурядова організація держав Південної Африки, утворена 1.04.1980 на *саміті* в Лусаці. Переговори з утворення ККРПА розпочалися в 1977, в них брали участь представники «прифронтових по відношенню до ПАР» держав, таких, як Ангола, Ботсвана, Лесото, Мозамбік, Свазіленд, Танзанія та Замбія, що спільно протидіяли режиму *апартеїду* і в травні 1979 в м. Габороне (Ботсвана) провели зустріч міністрів економіки. В липні 1979 на зустрічі в м. Аруша (Танзанія) були узгоджені основні параметри майбутньої ор-

ганізації, яка офіційно розпочала роботу 1.04.1980 після підписання Лусакської Декларації «До економічного звільнення». Учасниками ККРПА стали, окрім вказаних прифронтових держав, також Малаві та Зімбабве. Основними цілями ККРПА стали: зменшення залежності держав-членів, і не лише від південноафриканського режиму апартеїду; налагодження зв'язків для справжньої та справедливої інтеграції; мобілізація ресурсів держав з метою забезпечення реалізації національних, міждержавних та регіональних політик; узгодження дій з міжнародної кооперації в рамках стратегії економічного звільнення.

Вищим органом ККРПА став Саміт дев'яти *глав держав* та *урядів*, який збирався щорічно. Головним виконавчим органом стала Рада міністрів, яка збиралася тричі на рік: перший раз перед самітом ККРПА, вдруге в середині року для аналізу розвитку та затвердження бюджету і втретє — перед щорічною донорською конференцією. Постійний комітет посадових осіб виконував роль дорадчого органу. Також працювали дві секторальні комісії — з питань транспорту та комунікацій й сільсько-господарча. Штаб-квартира ККРПА розміщувалася в м. Габороне (Ботсвана). На саміті 1989 в м. Хараре (Зімбабве) було вирішено, що ККРПА має стати більш формалізованою структурою з новим правовим статусом, а Лусакська декларація має бути замінена на угоду чи статут.

17.08.1992 на саміті в м. Віндгук (Намібія) голови держав та урядів ККРПА підписали Декларацію та договір про трансформацію ККРПА в *Співтовариство розвитку Півдня Африки*, яке мало стати лідером економічної інтеграції на Півдні Африки. В цілому ККРПА змогла досягти значних успіхів в сфері продовольчої безпеки та транспорту. Інші цілі, пов'язані зі зменшенням економічної залежності від ПАР та розвитком регіонального економічного співробітництва, були досягнуті лише частково. Причинами цього стали, по-перше, висока залежність держав-членів ККРПА від донорської допомоги держав Заходу, інтересам яких не відповідала тривала дестабілізація ситуації в ПАР, а по-друге, неспроможність держав блоку відмовитись від власних раціональних національних інтересів на користь втілення задач ККРПА.

С. В. Андрущенко

Конференція зі скорочення та обмеження озброєнь 1932–34 (Conference for the Reduction and Limitation of Armaments) — була скликана 2.02.1932 в Женеві (Швейцарія) і проходила за участі представників держав-членів *Ліги Націй*, а також Афганістану, Бразилії, Єгипту, Еквадору, Коста-Рики, Мексики, СРСР, США і Туреччини. Перші спроби досягти на міжнар. рівні домовленостей щодо обмеження озброєнь були здійснені на Гаазьких конференціях 1899 та 1907. Країни *Антанти*, окрім США, взяли на себе зобов'язання розпочати процес роззброєння за *Версальським мирним договором 1919*. У 1925 Ліга Націй створила підготовчу комісію з роззброєння (1926–32), завданням якої стало визначення переліку озброєнь, що підлягатимуть обмеженням, та розробка заходів з роззброєння. До 1931 вона розробила проект для дискусії, який став основою роботи Конференції. Перше її спільне засідання відбулося 2–24.02.1932. Франція висунула пропозицію щодо інтернаціоналізації деяких видів озброєнь (зокрема, бомбардувальної авіації, лінкорів тоннажем понад 10 тис. т, далекобійної артилерії тощо) та створення міжнар. військ. сил під егідою Ліги Націй. Водночас вона виступила проти обговорення заг. скорочення сухопутних та повітр. озброєнь і наполягала на збережені диференційованого підходу до різних д-ав в залежності від їх ролі в європ. безпеці та «історії ведення агресивних війн»; Велика Британія і Японія виступили проти включення питання про скорочення мор. озброєнь в обговорення в принципі. СРСР запропонували два плани — негайного повного роззброєння і пропорційно-послідовного скорочення всіх озброєнь. Німеччина пропонувала прийняти за основу для скорочення озброєнь та збройних сил кількісні обмеження, накладені на неї Версальським мирним дог-ром; в разі незгоди Берлін залишав за собою право збільшити кількісні параметри власних збройних сил для досягнення паритету з іншими великими д-вами. Принцип «рівності в озброєннях» разом з Німеччиною підтримала також Італія. 22.06.1932 амер. делегація висунула план паритетного скорочення озброєнь на 1/3 всіма д-вами світу (план Г. *Гувера*). Однак жоден із планів не дістав значної підтримки в учасників Конференції. Більшість делегацій наполягала на необхідності в першу чергу провести скорочення озброєнь, які могли використовуватися для наступальних дій і становили безпосередню загрозу міжнар. миру. Відтак основне обговорення зосередилося навколо визначення понять «агресивної» та «неагресивної» зброї. Після того як учасниками не вдалося дійти згоди і з цього питання, 23.07.1932 в роботі була оголошена перерва, після якої загальні сесії більше не проводилися, Конференція фактично припинила роботу, а обговорення проблем роззброєння проводились в комісіях та групах експертів. Відновлення роботи Конференції блокувалося Німеччиною, що наполягала на якомога швидшому вирішені питання про рівні з іншими д-вами права щодо озброєнь. 14.09.1932 Німеччина офіційно припинила участь в Конференції і повернулася лише після підписання 11.12.1932 п'ятьма д-вами (Великою Британією, Італією, Німеччиною, США та Францією) протоколу про надання Німеччині рівних з іншими прав у рамках майбутньої єдиної системи безпеки. Одночасно Велика Британія, Італія, Німеччина та Франція підписали декларацію про відмову від застосування сили для вирішення *спорів міжнародних*. Після відновлення обговорення проектів роззброєння ключовим планом став т. зв. план *Ерріо*-Поль-Бонкура, який передбачив орг-цію системи взаємних гарантій безпеки, заборони далекобійної артилерії та важких танків, встановлення єдиного 3-міс. терміну військ. служби. У плані повторювались франц. пропозиції про створення міжнар. військ. формувань під проводом Ліги Націй, встановлення міжнар. контролю над європ. повітр. шляхами та цивільною авіацією, а також пропонувалося скоротити мор. озброєння. Оскільки план надавав однобічні переваги Франції, проти нього виступили представники Великої Британії, Італії та Німеччини, і в лютому 1933 сесія Ген. комісії Конференції відхилила план Ерріо-Поль-Бонкура, формально вмотивувавши це невідповідністю плану до формату Конференції, оскільки він передбачав заходи, спрямовані не на скорочення, а на обмеження озброєнь. У березні 1933 брит. делегація запропонувала план Дж. *Макдональда*, який передбачав встановлення граничних рівнів сухопутних озброєнь для д-ав континентальної Європи, однакових рівнів повітр. озброєнь для всіх *великих держав*, встановлення короткострокового (8–12 місяців) військ. обов'язку та створення постійної міжнар. комісії з роззброєння, яка мала перебрати на себе вирішення питань, що залишалися б нерозв'язаними після закриття Конференції. 8.04.1933 Ген. комісія прийняла план Дж. Макдональда за основу майбутньої конвенції з роззброєння, але 14.10.1933 Німеччина, яка взяла курс на *ремілітаризацію*, відкликала своїх представників із Женеви та офіційно припинила участь у Конференції. Остання сесія Ген. комісії Конференції відбулася 29.05–11.06.1934 і завершилась фактично без результату.

В. Ю. Константинов

Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку («Саміт Землі») — відбувалась 3–14.06.1992 в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) за участю представників 172 д-ав, 108 з яких було представлено *главами держав* та *урядів*. Метою Конференції було вироблення спільних підходів до забезпечення сталого розвитку країн світу в XXI ст., на ній було ухвалено низку загальних та конкретних міжнар. док-тів, що мали визначити основні напрями розвитку світу на наступне століття й встановити механізми вирішення нагальних проблем людства. Основними док-тами, ухваленими на Конференції, стали: Декларація Ріо-де-Жанейро, в якій було визначено 27 заг. принципів міжнар. співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища та забезпечення екон. розвитку; «Порядок денний 21» — широка програма дій сталого розвитку світового співтовариства в XXI ст.; Рамкова конвенція ООН про зміну клімату — юридично зобов'язуюча міжнар. угода, спрямована на обмеження та скорочення викидів у атмосферу газів, що призводять до глобального потепління; Принципи сталого розвитку лісових ресурсів — угода про розвиток, збереження та управління світовими лісовими ресурсами; Конвенція про біол. різноманіття — юридично зобов'язуюча міжнар. угода, спрямована на посилення контролю та збереження біол. ресурсів на нац. рівні. У Декларації Ріо-де-Жанейро було закріплено, зокрема, принципи: відповідальності д-ав за наслідки їхньої діяльності для навколишнього середовища в глобальному масштабі; рівного доступу д-ав світу до проектів з екон. розвитку та охорони навколишнього середовища; обмеження шкоди для навколишнього середовища під час збройних конфліктів; прозорості

інформації щодо природ. та техногенних інцидентів, що спричинюють негативні наслідки для навколишнього середовища. Декларація проголосила завдання б-би з бідністю, визначила принципову та першочергову важливість нац. заходів та нац. законодавства в забезпеченні ефективності та результативності охорони навколишнього середовища тощо. Рішеннями Конференції було створено низку міжнар. механізмів, відп. за координацію співробітництва у сферах, визначених нею, зокрема Комісію зі сталого розвитку. Принципи, закріплені на Конференції, було покладено в основу подальших міжнар. заходів зі сталого розвитку та охорони навколишнього середовища на глобальному й регіональному рівнях.

В. Ю. Константинов

Конференція ООН із торгівлі і розвитку (United Nations Conference on Trade and Development), **ЮНКТАД** (UNCTAD) — постійний міжурядовий орган *Генеральної Асамблеї ООН*, заснований 30.12.1964; до його складу входять усі держави — члени ООН (193), а також Ватикан. Основною метою ЮНКТАД є інтеграція країн, що розвиваються, у світову екон. систему, а також сприяння використанню можливостей у сфері торгівлі та розвитку, що виникли внаслідок процесів *глобалізації*. До компетенції ЮНКТАД відносяться питання торгівлі, фінансів, технологій, інвестицій та сталого розвитку. За півстоліття свого існування ЮНКТАД набула досвіду в розробленні багатосторонніх механізмів стимулювання торгівлі, зокрема в таких галузях, як надання торг. пільг і преференцій, торгівлі сировинними товарами, послугами, програмах управління зовн. заборгованістю, взаємозв'язку між інозем. інвестиціями і передачею технологій, а також у здійсненні програм техн. допомоги, перш за все країнам, що розвиваються, у розробленні нац. політики і створенні відп. інституційних структур з метою сприяння розвиткові *зовнішньої торгівлі* шляхом оптимізації експортного вир-ва, вдосконалення податкової системи тощо. Міжурядовий механізм ЮНКТАД включає Конференцію, що є найвищим органом, який визначає політ. курс орг-ції; Раду з торгівлі та розвитку, що відповідає за забезпечення загальної відповідності діяльності ЮНКТАД пріоритетам, визначеним Конференцією; і допоміжні органи Ради, що обслуговуються постійним Секретаріатом. 13-та сесія Конференції ЮНКТАД відбулась 21–26.04.2012 року у м.Доха (Катар). В березні 2005 Ген. секретарем ЮНКТАД було призначено доктора економіки Супачаї Панітчпакді (1946), який до цього обіймав посади віце-прем'єра Таїланду і Генерального директора *Світової організації торгівлі*. Рада з торгівлі та розвитку проводить свої засідання двічі на рік; на першій частині своєї щорічної сесії Рада розглядає питання, що відносяться до міжнар. наслідків макроекон. політики, використовуючи як аналітичний матеріал дані щорічної Доповіді з питань торгівлі та розвитку; на другій частині щорічної сесії вона розглядає питання *торгової політики*, структурного регулювання та екон. реформ. Допоміжними органами Ради є Комісія з інвестицій, технологій та інших фінанс. питань; Комісія з торгівлі товарами та послугами; Комісія з підприємництва, сприяння бізнесу та розвитку.

Співробітництво України з ЮНКТАД відбувається на таких напрямках: 1) представлення інтересів та позицій України на засіданнях робочих органів ЮНКТАД; 2) співробітництво з підрозділами ЮНКТАД з метою реалізації в Україні спільних проектів у сфері розвитку малого та сер. бізнесу, імплементації міжнародних стандартів фінансової звітності, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій, реалізації конкурентної політики тощо; 3) співробітництво з країнами, що входять до регіональної групи «D», з метою відстоювання інтересів України в рамках ЮНКТАД; 4) надання сприяння участі експертам з України у засіданнях Робочих груп експертів ЮНКТАД. До 2008 взаємодія України з ЮНКТАД базувалася на необхідності використання можливостей орг-ції з надання консультативної та матеріал.-техн. допомоги на шляху приєднання держави до *Світової організації торгівлі*. У роботі Міжурядової групи експертів з питань законодавства та політики в галузі конкуренції, створеної в рамках ЮНКТАД, бере активну участь Антимонопольний комітет України. Секретаріат ЮНКТАД знаходиться в Женеві (Швейцарія).

А. Г. Гуменюк

Конференція сторін Віденської конвенції про охорону озонового шару (Conference of the Parties of the Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer) — орган, створений з метою реалізації відп. конвенції, підписаної в 1985 і ратифікованої в 1987; станом на 1.01.2013 її підписала 191 країна світу, включаючи членів *Європейського Союзу* як одиницю (Україна в 1986). Діяльність Конференції визначається ст. 7 Конвенції, яка передбачає такі функції: постійний нагляд за імплементацією Конвенції; обмін наук. інформацією про озоновий шар, його можливу модифікацію та передбачуваний ефект від неї; розвиток та гармонізація політики, стратегії й засобів виявлення речовин, що впливають на модифікацію озонового шару, та мінімізація їхньої дії; вироблення рекомендацій, пов'язаних із конвенцією; координація програм дослідження, систематичного спостереження, наук. і технол. співробітництва, обмін інформацією та технологіями; внесення поправок та доповнень до конвенції; співробітництво з іншими орг-ціями і інституціями орг-цій (*Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня метеорологічна організація*, Координаційний комітет з озонового шару, Екологічна програма *Організації Об'єднаних Націй*); визначення правил процедури та фінанс. питань; заснування допоміжних інституцій. Сесії Конференції відбуваються щорічно почергово в кожній із країн-учасниць, конвенцією передбачена також можливість проведення позачергових сесій. У перервах між засіданнями Конференції працює секретаріат, який обслуговує сесії Конференції; займається підготовкою звітів про роботу та про отриману інформацію щодо стану озонового шару, його модифікації тощо; здійснює необхідну координацію між відп. інституціями; виконує додаткові функції, покладені на нього Конференцією. ООН, її спеціалізовані установи (напр., *МАГАТЕ*), а також будь-яка д-ва — не член Конференції, неурядова орг-ція може бути присутня на сесіях Конференції як спостерігач. Секретаріат Конференції знаходиться в Найробі (Кенія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Конференція сторін Конвенції про охорону біологічного різноманіття (Conference of the parties of the Convention on biological diversity) — орган, створений з метою імплементації Конвенції про охорону біол. різноманіття 1994. Конференція є основним органом, який приймає рішення щодо напрямків співробітництва з метою подальшої реалізації Конвенції. Функціями Конференції визначені: розгляд звітів від підлеглих установ та виконавчого секретаря найбільш важливих питань і визначення нових пріоритетних напрямків діяльності, контроль фінанс. механізмів, узгодження робочих планів для держав-учасниць, створення необхідних додаткових органів, співробітництво з іншими міжнар. орг-ціями та угодами. У 1994–96 засідання Конференції проводились щорічно; з 2000, після прийняття відп. процедурних змін, — один раз на два роки. Конференція діє у відповідності до Стратегічного плану з біорізноманіття, прийнятого на 10-му засіданні Конференції 18–29.10.2010 у Нагоя (Японія) і розрахованого на період 2011–20. Поступово відбувається розширення тематики засідань Конференції (напр., екосистеми різних природ. комплексів, фінанс. механізми й обмін технологіями тощо) та перегляд і прийняття змін у плани для реалізації угоди; станом на 1.01.2013 відбулося 11 нарад Конференції. У своїй діяльності Конференція спирається на роботу дорадчого к-ту з науки, техніки і технологій, який складається з експертів урядового рівня у відп. галузях, та секретаріат на чолі з виконавчим секретарем. Основними функціями секретаріату є: підготовка зустрічей Конференції, ведення документації, допомога країнам-учасницям в імплементації угоди, збір та аналіз інформації. Діяльність Конференції фінансується державами-учасницями Конвенції, Екологічною програмою ООН, *Програмою розвитку ООН*, Світовим банком.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Конференція сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) — орган, відповідальний за виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, прийнята 9.05.1992 в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. На *Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку* Рамкову Конвенцію підписали 155 країн, у т. ч. Україна; вона набула чинності 24.03.1994. Головна мета Конвенції — розробка глобальної стратегії захисту системи клімату та її збереження для сучас. і май-

бутнього поколінь, спільному пошуку можливостей стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, що запобігав би дестабілізуючому антропогенному впливу на клімат. Конвенція має два додатки, які є її невід'ємною частиною. До 1-го Додатку включено 35 промислово розвинутих країн, у т. ч. Україну, які повинні робити найбільший внесок у справу зменшення викидів парникових газів. Робочі органи Конвенції: Допоміжний орган із виконання та Допоміжний орган для консультування з наук. та техн. аспектів РКЗК ООН. Допоміжні органи збираються на сесії, що проводяться паралельно, та яким, як правило, передує тиждень неформальних консультацій і семінарів. Станом на 1.01.2013 відбулось 18 сесій конференції. Україна ратифікувала Конвенцію 29.12.1996, а на поч. 1998 подала до Секретаріату Конвенції 1-е нац. повідомлення з питань зміни клімату. 14.04.1999 постановою КМ України за №583 було створено Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, поновлений склад якої затверджено постановою КМ України за №1262 від 11.08.2000. Координацію роботи міністерств та відомств з питань, пов'язаних із виконанням Україною зобов'язань за Конвенцією, здійснює Міністерство охорони навколишнього природ. середовища України.

В. І. Резніченко

Конфлікт міжнародний — стан *міжнародних відносин*, який характеризується зіткненням інтересів їхніх суб'єктів із застосуванням військ. сили або інших силових засобів їх реалізації, для досягнення політ. панування в міжнар. середовищі. У **К. м.** кожен із суб'єктів реалізує свої претензії на володіння об'єктом конфлікту. Найтиповішими серед **К. м.** є зовн. симетричні та асиметричні (див.: *Асиметрія в міжнародних відносинах*) конфлікти. У випадках, коли основним суб'єктом зовн. симетричних конфліктів виступає д-ва, конфлікт набуває ознак міждерж. конфлікту. Об'єднуючи зусилля суспільства, д-ва спрямовує їх на реалізацію своїх інтересів у **К. м.**, спираючись при цьому на силові інститути, а також на норми *міжнародного права*. Міждерж. конфлікт відрізняється надзвичайною багатогранністю і різноманіттям. Його крайньою формою є *війна*, в якій переслідуються насамперед держ. інтереси і яку ведуть нац. збройні сили. Найвищим і наймасштабнішим рівнем симетричного **К. м.** є конфлікт між коаліціями д-ав (коаліційні конфлікти). Коаліційними конфліктами були *Перша світова війна* між країнами *Антанти* і *Троїстим союзом*, *Друга світова війна* між державами «Осі» й *антигітлерівською коаліцією*. Особливість таких конфліктів полягає в тому, що в складі ворогуючих сторін як суб'єкт виступає не одна, а відразу кілька д-ав, які утворюють коаліцію. Відтак, у конфлікті проявляються коаліційні інтереси (визначені або на базі спільних життєво важливих інтересів д-ав коаліції, або на базі спільної загрози цим життєво важливим інтересам). До зовн. асиметричних конфліктів належать конфлікти між суб'єктами різних соц. орг-цій: між соц. групою однієї д-ви й соц. прошарком іншої д-ви; між соц. групою й інозем. д-вою; між соц. прошарком й інозем. д-вою; між д-вою й блоком д-ав. У зовн. асиметричних конфліктах соц. групи можуть здійснювати воєнні акції з метою відторгнення частини території д-ви або встановлення свого панування над населенням, що мешкає на даній території. Подібні цілі можуть переслідувати й соц. прошарки в конфлікті з інозем. д-вою. Але, на відміну від соц. груп, дії соц. прошарків у конфліктах даного типу носять масштабніший, гостріший і відкритіший характер. Такі конфлікти мають широку соц. базу, вони тривалі й зберігають значні руйнівні можливості. Д-ва, до якої належить такий соц. прошарок, досить часто не в змозі придушити його войовничі наміри та змушена займати нейтральну або посередницьку позицію, щоб не перетворити такий конфлікт у міждержавний. Подібна ситуація характерна для конфлікту між Туреччиною й іракськими курдами, а також для конфлікту між Таджикистаном і фундаменталістсько налаштованими ісламськими прошарками Афганістану.

К. м. між д-вою та коаліцією ворожих д-ав, характерні як для минулого сторіччя, так і для сучасності. Такими були війни *антифранцузьких коаліцій*, конфлікти між РСФРР і Антантою 1918–20, між Іраком й антиіракською коаліцією в 1990 та 2003. Інтереси, співвідношення сил і поєднання суб'єктів у подібних конфліктах можуть бути різноманітними: *наддержави* проти коаліції невеличких д-ав, об'єднаних спільною загрозою, коаліція д-ав проти д-ви, що представляє загрозу інтересам світового співтовариства тощо. Важливою характеристикою протікання **К. м.** є його масштаб, який визначається двома критеріями: геогр. ознакою й тривалістю протікання. За геогр. ознакою виділяються: глобальні, регіональні та локальні конфлікти. До глобальних **К. м.** відносяться війни, що виходять за межі одного континенту (театру війни), в яких беруть участь одна чи кілька *великих держав* або блоків д-ав. Регіональний **К. м.** — збройна сутичка між д-вами, які належать до одного регіону й не виходять за його межі. Локальний **К. м.** — збройне зіткнення між д-вами, обмежене рамками певного геогр. району, а також кількістю застосовуваних *збройних сил* і засобів.

К. м. сучас. доби мають такі особливості: відбуваються на регіональному та локальному рівнях (регіональні та локальні конфлікти все частіше набувають форми озброєного протистояння, супроводжуються зростанням тероризму); для них характерне зникнення межі між внутр. та зовн. конфліктами (внутр. конфлікт може набувати рис міжнародного через збільшення кількості учасників — представників інших країн); їх сторонами все частіше виступають не д-ви, а різного роду угруповання (політичні, етнічні, релігійні, економічні); їх регулювання потребує зусиль як традиційної дипломатії, так і недержавних, неурядових орг-цій. До **К. м.** відносять також екстремальні ситуації як наслідки конфлікту, різноманітні за своїм характером кризи (ідеологічні, соціальні, демографічні, політичні), які впливають на існування і життєдіяльність значних груп, спільнот та етносів.

І. А. Валевська, Г. М. Перепелиця

Конфліктів вирішення концепція — система поглядів, ідей і принципів, спрямованих на припинення протидії та розв'язання протиріччя, що призвело до зіткнення інтересів суб'єктів конфлікту. Головна мета розробки та реалізації **К. в. к.** полягає в мінімізації збитків та негативних наслідків для кожної зі сторін, завдяки чому сам конфлікт стає продуктивнішим. **К. в. к.** окреслює основні умови, за яких конфлікт може мати позитивний результат, і передбачає розробку теорет. положень прогностичного характеру, а також відп. стратегій розв'язання конфліктів; включає діагноз конфлікту (визначення його поточного стану); прогнозування (окреслення варіантів його майбутнього розвитку); розробку рекомендацій, планування практ. дій та визначення конкретних засобів і шляхів розв'язання конфлікту. Розробка рекомендацій у **К. в. к.** складається з проробки теорет. основ розв'язання конфлікту (його структура розбивається на окремі фрагменти: суб'єкти конфлікту, їхні засоби, рівень конфліктної свідомості, конфліктні відносини, збройна конфліктна взаємодія) та визначення заг. ідей щодо необхідних дій для його розв'язання (висуваються робочі гіпотези стосовно шляхів нейтралізації кожного з елементів структури конфлікту), на основі яких будуються стратегії розв'язання конфлікту. Зміст стратегій включає визначення завдань, шляхів, сил, засобів і методів, за допомогою яких передбачається досягти врегулювання конфлікту, а також план найважливіших заходів щодо реалізації завдань врегулювання. Із можливих стратегій урегулювання вибирається найоптимальніша, що враховує стратегії дій і намірів воюючих сторін. Потім розробляються конкретні заходи з реалізації обраної стратегії. У стратегії може акцентуватись увага як на окремих особливо важливих фрагментах, так і на питаннях розв'язання конфлікту в цілому. Так, для нейтралізації суб'єктів конфлікту може бути застосована стратегія деконсолідації конфліктуючих сторін — система заходів, що дозволяють відітнути шляхом дискредитації або в інший спосіб найрадикальніші, екстремістські групи від основної маси соц. прошарків у конфлікті, і надати підтримку тим силам, які найбільшою мірою схильні до компромісів та мирних угод. Із метою нейтралізації кількох елементів конфлікту використовується стратегія *санкцій міжнародних*. Дуже поширеною є також стратегія превентивної дипломатії, що включає складний комплекс заходів розв'язання конфлікту в цілому. До них належать: відновлення довіри, посередництво, раннє попередження, превентивне розгортання миротворчих сил, створення *демілітаризованих зон* тощо. Наявність рекомендацій дозволяє перейти до планування практ. дій щодо розв'язання конфлікту. Планування є продовженням процесу прогнозування конфлікту й будується на базі останнього, воно зводиться до вибору тих стратегій, які найнеобхідніші для реалізації бажаного сценарію.

Г. М. Перепелиця

Конфронтація міжнародна — стан зіткнення інтересів *держав*, їх об'єднань та коаліцій. К. м. — складова частина *конфлікту міжнародного*, за деякими теоріями — одна з початкових його фаз. За своїм походженням протиріччя, які породжують К. м. між д-вами, можуть бути територ., нац., реліг., екон., військ.-стратегічними, наук.-техн. тощо. Але К. м. завжди набуває політ. форми, оскільки ці протиріччя усвідомлюються і вирішуються д-вами з властивою їм внутр., зовн. і військ. політикою через механізм формування та здійснення цієї політики. Виникнення конфронтації пов'язане не тільки з об'єктивними протиріччями, що виникають у відносинах між д-вами, але й з суб'єктивними чинниками, що визначаються зовн.-політ. курсом д-ав. К. м. виникає, готується та вирішується свідомою цілеспрямованою *зовнішньою політикою* д-ав.

М. С. Каменецький

Концесійний договір — договір між державою-реципієнтом та іноземн. інвестором (концесіонером), який регламентує правовідносини між учасниками договору стосовно надання державою (концесієдавцем) іноземн. інвестору особливих прав щодо об'єктів держ. власності, вилучених зі звичайного комерційного обігу, а також стосовно прав на заняття такими видами госп. діяльності, які є монополією держави. Дог-ри концесії укладаються між уповноваженими органами виконавчої влади та іноземн. інвестором. В укр. д-ві концесійна діяльність регулюється Законом України «Про концесії» та «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг».

О. М. Григоров

Кон'юнктура (з лат. conjunctura; від лат. conjungo — поєдную, з'єдную) — сукупність умов, взаємозв'язків, ситуацій, обставин, здатних вплинути на реалізацію певних планів, програм, вирішити справу, досягти певних результатів. Поняття «кон'юнктура» пов'язане з розвитком конкретних умов сусп.-екон., соц., політ. характеру, що діють у певний час і суттєво впливають або можуть впливати на протікання сусп. життя. Екон. зміст поняття «кон'юнктура» полягає у визначенні поточного стану справ (речей) на ринку і окреслює найближчу перспективу розвитку економіки країни в цілому або окремих товарних чи регіональних ринків. К. ринку характеризує екон. процеси і явища, що доступні для безпосереднього спостереження за ринковими процесами (співвідношенням попиту і пропозиції, рівнем цін, ступенем і розвитком товаропровідної мережі, рівнем орг-ції торгівлі і культурою обслуговування, засобами формування попиту і ступенем його задоволення тощо) крізь призму сфери обміну для їх кількісної і якісної оцінки з метою прогнозування ринкових процесів та їх регулювання. На стан К. ринку впливають такі чинники: розвиток продуктивних сил, рівень товарного вир-ва та обсяги експортно-імпортних операцій, умови формування попиту населення, його обсяги, структура, якість і динаміка, матеріал. база і якість торг. обслуговування населення, рівень цін, стан соц. забезпечення населення і його доходи, рівень культури, освіченості і духовності населення тощо. К. ринку може бути сприятлива, коли ринок збалансований, і несприятлива — за умов розбалансованості ринку. Для одержання достовірних інформ. матеріалів про стан К. (співвідношення інтересів провідних сусп. сил) у певних сферах сусп. життя на заг.-нац., регіональному чи міжнар. рівнях проводяться кон'юнктурні дослідження. Наявність даних про К., що склалася в досліджуваній сфері, дає змогу приймати рішення щодо поліпшення там ситуації і розв'язання назрілої проблеми на основі нац. інтересів.

В. І. Серажим

Координаційна рада керівників системи Організації Об'єднаних Націй — орган, відповідальний за координацію роботи *Організації Об'єднаних Націй* з роботою її спеціалізованих установ. Створений *Генеральним секретарем ООН* під назвою «Адміністративний комітет ООН з координації» 21.09.1946 на прохання *Економічної і соціальної ради ООН* (ЕКОСОР). Відповідно до резолюції ЕКОСОР 13 (III), завданням нового органу мало стати «забезпечення найбільш повної та ефективної імплементації угод, укладених між Організацією Об'єднаних Націй та її спеціалізованими установами», яких на момент створення Адміністративного комітету було всього три. Комітет діяв під головуванням Генерального секретаря ООН. У 2001 комітет перейменовано на Координаційну раду керівників системи Організації Об'єднаних Націй. Рада так само очолюється Генеральним секретарем ООН. До неї входять керівники організацій системи ООН, 15 спеціалізованих установ, *СОТ*, *МАГАТЕ*, а також 11 фондів і програм, започаткованих *Генеральною Асамблеєю ООН*. Координаційна рада збирається двічі на рік під головуванням Генерального секретаря ООН. Щорічно Рада публікує звіт про основні здобутки міжінституційної співпраці в рамках системи ООН. Звіт формується за результатами діяльності трьох опор Координаційної ради: Комітету високого рівня з програм, Комітету високого рівня з питань управління та Групи з питань розвитку ООН. Перший комітет відповідає за стимулювання міжсистемної співпраці, координації та поширення інформації. Комітет високого рівня з питань управління аналізує реформи у сфері управління задля підвищення діяльності організацій та програм системи ООН в цілому. Група з питань розвитку координує оперативну діяльність на рівні кожної з держав-членів ООН.

Л. О. Кожара

Копенгагенський договір 1709 — моск.-данська угода, підписана 11(22).10.1709 у Копенгагені за ініціативою данського короля Фредеріка IV; передбачала відновлення антишведського союзу. До її укладення призвів корінний перелом на користь Московського царства в ході *Північної війни 1700–21*, що стався після розгрому 27.06(8.07).1709 шведської армії короля Карла XII під Полтавою. За умовами К. д. Данія зобов'язувалася поновити бойові дії проти Швеції, сприяти поверненню саксонського курфюрста *Августа II Фрідріха* на втрачений ним престол Речі Посполитої, схилити до входження в антишведську коаліцію Пруссію та узгоджувати свою подальшу *зовнішню політику* з інтересами Росії. Між обома д-вами поновлювалася взаємна торгівля на умовах вільного мореплавства.

В. А. Рубель

Копенгагенський мир 1660 — шведсько-данський договір, підписаний 27.05.1660 в Копенгагені; завершив *війну* 1658–60. Мир було укладено після підписання Олівського мирного дог-ру Швецією та союзниками Данії. За К. м. Швеція зберігала територ. надбання в Скандинавії, закріплені *Роскілльським миром 1658*, але повертала Данії Тронхеймський лен та о. Борнхольм. Було відмінено заборону на плавання в Балтійському морі флотів небалтійських д-ав.

М. Г. Капітоненко

Копенгагенський трактат 1758 — франц.-данський договір, підписаний 4.05.1758 у Копенгагені; оформив вступ Данії до антипрус. коаліції в *Семилітній війні 1756–63*. Пізніше К. т. як його гаранти підписали Австрія і Росія. Згідно з К. т. Данія, залишаючись нейтральною, повинна була сконцентрувати в Голштейні 24-тис. армію і направити її проти Пруссії у випадку нападу останньої на Голштинію, Любек або Гамбург. Пруссії та Великій Британії заборонялося вербувати людей і закупати припаси й коней у данських володіннях. У випадку нападу Пруссії на Данію Франція зобов'язувалася надати останній допомогу і сприяти в отриманні від приватних осіб позики в 6 млн ліврів та в оформленні угоди із спадкоємцем рос. престолу голштинським герцогом Петром Федоровичем (див.: *Петро III*) щодо обміну Голштинії на графства Ольденбург і Дельменхорст (Півн. Німеччина), які належали Данії, але були оточені прус. володіннями. Намагаючись закріпити приєднання Данії до антипрус. союзу, Росія погодилася на переговорах сприяти укладенню угоди щодо обміну, заявивши в той же час, що це не може розглядатися як поступки правам Петра Федоровича.

В. М. Вдовенко

Корбейський договір 1258 — угода між французьким королем Людовіком IX та арагонським королем Хайме I; підписана 11.05.1258 у Корбей (Франція). Людовік IX, який був нащадком Каролінгів, відмовлявся від успадкованого сюзеренітету над іспанськими землями. Хайме I відмовлявся від претензій на Фенуйє-де-Разе та Пьер Пертуз (землі на кордоні Нарбонни та Барселони, в сучасному французькому департаменті Од), а також від сюзеренітету над Тулузою, Термом, Менербом, Ругом та Живоданом. Таким чином, К. д. впорядковув *кордон державний* між французькими та арагонськими володіннями. В продовження укладеного договору 17.07.1258 Хайме I відмовився від спадкових прав на Прованс.

С. О. Божко

Корбейський договір 1326 — угода між французьким королем Карлом IV Красивим та шотландським королем Робертом I Брюсом; підписана 26.04.1326 у Корбей (Франція). **К. д.** поновлював «*Старий союз*» 1295 між Францією та Шотландією і підтверджував забов'язання сторін виступити на боці іншої в разі, якщо вона буде атакована Англією.

М. Г. Капітоненко

Кордон України повітряний — частина *кордону держави* Україна, яким, згідно зі ст. 1 Закону України «Про державний кордон України», є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітр. простору. Повітр. простором України є частина повітр. сфери (умовно до висоти 100–110 км над рівнем Світового океану), яка знаходиться над держ. територією України. Згідно з положеннями ст. 9, 10 вказаного Закону та ст. 58 Повітряного кодексу України порядок виходу з повітр. простору України визначається законодавством України.

О. М. Григоров

Кордони держави — лінія на суші та воді, а також вертикальна поверхня, що проходить цією лінією через надра, води й повітря, яка визначає межі території держави та її територ. суверенітету. Розрізняють суходільні, водні (річні, озерні, морські), повітр. кордони. У *доктрині міжнародного права* за принципом проведення розрізняють орографічні (проводяться з урахуванням особливостей місцевості: по хребту гір, уздовж річки), геометричні (проводяться по прямій між певними точками) та астрономічні (проводяться відповідно до проходження паралелей та меридіанів) кордони. Встановлення кордонів д-ви включає *делімітацію кордону* та *демаркацію кордону. Міжнародне право* спрямоване на забезпечення стабільності держ. кордонів. Цій меті служать: принцип непорушності держ. кордону, який є звичаєвим в Європі й закріплений у договірному порядку у відносинах між деякими д-вами інших регіонів; принцип *уті посідетіс*, який визначає кордони новоутвореної д-ви; ст. 62 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*, яка забороняє посилання на *докорінну зміну обставин* як на підставу для припинення або вихід із дог-рів, що встановлюють кордон; ст. 11 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978*, що виключає вплив правонаступництва на кордон та його режим, що встановлені дог-ром. Визначення, статус і режим держ. кордону України закріплено в Законі України «Про державний кордон України» від 4.11.1991.

Ю. О. Ноговіцина

Кордону державного лінія — лінія, описана в документах, позначена на карті та/чи на місцевості, яка визначає межі території держави та просторові межі її *суверенітету*. У сучас. *міжнародному праві* лінія держ. кордону визначається на підставі *договору міжнародного* між сусідніми д-вами; внутр. акта д-ви (напр., зовн. межа територ. моря, що межує з *відкритим морем*); рішення міжнар. судового органу або *арбітражу міжнародного. Міжнародний Суд ООН* неодноразово розглядав спори д-ав щодо **К. д. л.** (напр., справа щодо *територіального спору* між Лівією та Чадом, спір про кордон між Буркіна-Фасо й Малі, спір про *делімітацію кордону* морського в затоці Мейн Еріа між Канадою та США, спір про суходільний, острівний та мор. кордон між Сальвадором та Гондурасом за участю Нікарагуа). Відомі випадки, коли **К. д. л.** між колоніальними країнами визначалась дог-рами між метрополіями, а також на підставі звичаю. При утворенні нової д-ви, яка здобула незалежність, **К. д. л.** визначається на основі принципу *уті посідетіс*, що трансформує лінії адмін. розмежування колишнього суб'єкта федерації або іншої адмін.-територ. одиниці в держ. кордон. **К. д. л.** між двома країнами не може бути змінена в односторонньому порядку. Закріплена в дог-рі **К. д. л.** не залежить від його дії, залишається чинною навіть у разі його припинення на підставі принципу стабільності кордонів, але вона може бути змінена угодою сторін. У міжнар. дог-рах термін «лінія державного кордону», як правило, вживається в тому самому значенні, що й термін «державний кордон» або «кордон» (напр., Договір між Україною та Словацькою Республікою про спільний держ. кордон від 14.10.1993).

Ю. О. Ноговіцина

Корейська війна 1950–53 — *війна* між Корейською Народно-Демократичною Республікою (КНДР) і Республікою Корея (РК) з метою об'єднати Корейський півострів збройн. шляхом. Питання повоєнної долі Кореї стояло на порядку денному *Каїрської американсько-англійсько-китайської конференції 1943*, в ході якої глава Тимчасового уряду Кореї в імміграції Кім Гу шукав підтримки Китаю щодо вимог незалежності Кореї. На пропозицію президента Китаю *Чан Кайші* учасники конференції домовилися включити в Каїрську декларацію положення про право Кореї на самовизначення і незалежність. Після звільнення від япон. колоніального гноблення Корею було розділено по 38-й паралелі внаслідок *окупації воєнної* півн. частини *збройними силами* СРСР, а південної — США. Військ. адміністрації СРСР та США розпочали формування в своїх зонах відповідальності органів місцевої влади. У травні 1948 в результаті проведених на Півдні виборів в Національні збори був сформований уряд, який претендував на наступництво Тимчасового уряду Кореї в імміграції, тобто на представництво всього корейського народу; його очолив Лі Син Ман, колишній голова створеного у Вашингтоні в роки *Другої світової війни* Комітету з європ.-амер. зв'язків. 15.08.1948 в Сеулі було проголошено утворення Республіки Корея. Тоді ж півн.-корейськими політ. орг-ціями на території всієї Кореї були проведені вибори до Верховних народних зборів, а 9.09.1948 в Пхеньяні проголошено КНДР. Її лідер *Кім Ір Сен* сформував уряд, який заявив, що виступає єдиним законним представником корейського народу. Т. ч., у 1948 на Корейському півострові де-факто оформилися дві д-ви, КНДР та РК, зорієнтовані відповідно на СРСР та США. Претензії урядів обох д-ав на законне представництво всього корейського народу, жорстка ідеолог. конфронтація між ними призвели до військ. протистояння, яке невдовзі переросло у міжкорейську війну. 25.06.1950 відбулися бої в районі 38-ої паралелі, в результаті яких півн.-корейська армія розгромила війська РК, розгорнула наступ на Сеул, за 3 дні оволоділа ним і вийшла на р. Нактонган в районі м. Тегу. Обидві сторони звинувачували одна одну в розв'язанні конфлікту, але на скликаному 25.06.1950 засіданні *Ради Безпеки ООН*, що проходила за відсутності представника СРСР, була прийнята резолюція, яка звинувачувала КНДР в *агресії* і зобов'язувала її відвести свої війська за 38-у паралель. 27.06.1950 президент США Г. *Трумен* віддав наказ збройним силам США вступити у воєнні дії на Корейському півострові на боці РК. Того ж дня РБ ООН прийняла резолюцію, яка закликала членів *Організації Об'єднаних Націй* надати допомогу РК. 1.07.1950 в Півд. Корею почали прибувати з Японії війська США і 15 інших країн: Австралії, Нової Зеландії, Великої Британії, Франції, Канади, ПАС, Туреччини, Греції, Нідерландів, Бельгії, Люксембургу, Колумбії, Ефіопії, Таїланду і Філіппін. Три скандинавські країни надіслали до РК військ.-польові госпіталі з мед. персоналом. 7.07.1950 РБ ООН прийняла резолюцію, за якою об'єднані війська країн-членів ООН стали називатися *Збройними силами ООН*, їх командувачем був призначений амер. генерал Д. Макартур.

На сер. вересня 1950 півн.-корейська армія тримала під своїм контролем майже увесь Корейський півострів, проте після висадки союзників в Інчхоні (15.09.1950) вона втратила військ. ініціативу. 1.10.1950 війська ООН і РК перейшли 38-у паралель і на кінець жовтня, фактично розгромивши армію КНДР, підійшли до кордонів Китаю. З 25.10.1950 у бойові дії на боці КНДР вступили китайські добровольчі з'єднання, 25.11.1950 вони разом з рештками армії КНДР перейшли в контрнаступ і протягом місяця звільнили всю територію на північ від 38-ої паралелі, а 4.01.1951 знову заволоділи Сеулом. Перегрупувавшись, війська ООН у свою чергу перейшли в контрнаступ і 14.03.1951 звільнили Сеул та вийшли на 38-у паралель. З цього часу і до підписання перемир'я фронт у цілому стабілізувався вздовж 38-ої паралелі. Основний тягар війни КНДР проти військ ООН і РК до підписання *перемир'я* несли на собі китайські добровольці, які отримували значну матеріал.-техн. допомогу СРСР.

Затяжний характер міжкорейської війни, потенційна можливість використання в ній ядерної зброї і, як наслідок, зіткнення СРСР та США підштовхнули останніх до пошуків шляхів урегулювання конфлікту. На пропозицію рад. керівництва переговори про перемир'я розпочалися в липні 1951 в м. Кесоні, а в листопаді того ж року були перенесені в с. Пханмунджом, де продовжувалися 2 роки. 27.07.1953 була підписана угода про перемир'я

між командуванням військ ООН, з однієї сторони, і представниками КНДР і китайських народних добровольців — з іншої. Лі Син Ман відмовився підписати угоду про перемир'я, наполягаючи на продовженні війни «до переможного кінця». До підписання Угоди про примирення і ненапад в ході міжкорейських переговорів 18–21.02.1992 у Пхеньяні юридично РК не була учасницею угоди про перемир'я на Корейському півострові. К. в. засвідчила неможливість вирішення корейської проблеми силовими методами і продемонструвала об'єктивну небезпеку в ядерну епоху переростання будь-якого конфлікту в зіткнення між ядерними д-вами.

І. Д. Коміренко

Корейська проблема — військ.-політ. напруженість на Корейському півострові, що виникла наприкінці 1940-х у зв'язку зі створенням двох корейських *держав*, їх політ. протистоянням та втручанням *великих держав* у розвиток міжкорейських відносин. Виникнення проблеми пов'язується з розгортанням «холодної війни», яке унеможливило формування єдиної Корейської д-ви. Погіршення відносин між СРСР та США стало причиною припинення діяльності Спільної комісії з представників рад. та амер. командування в Кореї (жовтень 1947) і не дало можливості сформувати Тимчасовий уряд Кореї, як це було передбачено рішеннями *Московської наради міністрів закордонних справ США, СРСР та Великої Британії 1945*. Тоді згідно з резолюцією *Генеральної Асамблеї ООН* було створено Тимчасову комісію ООН з Кореї, під наглядом якої в травні 1948 в амер. зоні окупації було проведено вибори і сформовано уряд на чолі з Лі Син Маном. 15.08.1948 він заявив про створення Республіки Корея, *суверенітет* якої мав поширюватися і на рад. зону окупації. У серпні 1948 прорад. Трудова партія Кореї провела у Північній та частково (шляхом збору підписів) Півд. Кореї альтернативні вибори, які дали формальні підстави для формування уряду на чолі з *Кім Ір Сеном*. 9.09.1948 у Пхеньяні було проголошено Корейську Народно-Демократичну Республіку, конституція якої оголосила КНДР «представником усього корейського народу». Політ. режими корейських д-ав відмовилися визнати легітимність один одного, уникали контактів на офіц. рівні і взяли курс на об'єднання країни силовим шляхом, розраховуючи на підтримку великих д-ав. Наслідком конфронтації стала *Корейська війна 1950–53*, за підсумками якої було підтверджено фактичний поділ Кореї на дві д-ви, між котрими формально зберігався стан війни (Республіка Корея не підписала угоди про перемир'я) та не існувало дип. відносин. СРСР, КНР та країни «соціалістичного табору» не визнавали РК, США та переважна більшість країн світу — КНДР.

Розгляд **К. п.** на *Женевській нараді з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954* за участю представників корейських д-ав засвідчив істотні суперечності в позиціях сторін з питання об'єднання Кореї. Згідно із зробленою після наради заявою 16 д-в, війська яких перебували у складі Збройних сил ООН на Корейському півострові, подальші переговори з **К. п.** мали відбуватися виключно в рамках ООН. Обговорення **К. п.** в ООН у 1950–60-ті не внесло змін до ситуації, оскільки вступ корейських д-ав до орг-ції блокувався США та СРСР. Водночас у питанні об'єднання Кореї Пхеньян та Сеул зайняли протилежні позиції: Республіка Корея пропонувала здійснити його шляхом проведення заг. виборів під наглядом ООН, КНДР наполягала на виведенні амер. військ і дотримувалася курсу на «здійснення в Південній Кореї народно-демократичної революції», що передбачало силове усунення півд.-корейського режиму. Напруженість між обома д-вами посилювалася у зв'язку з формуванням у них протилежних зовн.-політ. орієнтацій та соц.-екон. устрою, присутністю іноземн. військ (китайські війська перебували в КНДР до 1958, амер. військ. присутність в Республіці Корея зберігається), наявністю на озброєнні амер. контингенту в Кореї тактичної ядерної зброї, а також значними обсягами військ. та техн. допомоги Півн. та Півд. Кореї з боку США, СРСР та КНР, що у 2-й пол. 1950-х фактично визнали статус-кво на Корейському півострові. У 1953 було підписано *американсько-корейський договір про взаємну оборону 1953*, 1961 — рад.-північнокорейський договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу та *китайсько-корейський договір 1961*, які формально забезпечили обом корейським д-вам з боку великих держав гарантії військ. допомоги в разі *агресії* проти них.

У серпні 1971 за взаємною домовленістю відбулися контакти представників товариств Червоного Хреста КНДР та Республіки Корея, за підсумками яких у червні 1972 було узгоджено порядок денний міжкорейського діалогу, що передбачав ряд заходів із возз'єднання родин, розлучених війною 1950–53. За результатами серії закритих переговорів між представниками урядів КНДР та Республіки Корея (проходили в травні—червні 1972) було узгоджено «Спільну заяву Півночі та Півдня» (4.06.1972), яка зафіксувала спільний підхід сторін до вирішення корейської проблеми на основі трьох принципів об'єднання країни: воно мало здійснюватися без втручання ззовні, мирним шляхом і на основі «національної консолідації». Сторони зобов'язалися утримуватися від ворожої пропаганди, військ. акцій, запобігати збройним зіткненням у *демілітаризованій зоні*, сприяти обмінам між Північчю та Півднем. Відразу після підписання заяви між Сеулом та Пхеньяном почала працювати «гаряча лінія». У грудні 1972 було створено Координаційний комітет із реалізації домовленостей (у складі підкомітетів з політ., військ., дип., екон. та культ. питань). У рамках комітету сторони домовилися про окремі заходи розрядки напруженості, запобігання військ. зіткненням, скорочення *збройних сил* до 100 тис. чол. із кожного боку, проведення узгодженої лінії на міжнар. арені. Але 1973–79 міжкорейський діалог було згорнуто внаслідок розбіжностей у підходах сторін, загострення внутр.-політ. ситуації в Півд. Кореї (запровадження надзвичайного становища в 1972) та початку проведення амер.-південнокорейських військ. навчань в районі демілітаризованої зони (1976). 23.08.1973 КНДР припинила участь у діяльності Координаційного комітету, 1976 було згорнуто «гарячу лінію», у 1977 — розірвано зв'язки за лінією Червоного Хреста. Сторони зайняли протилежні позиції з питань об'єднання: КНДР пропонувала здійснити об'єднання в короткі терміни, для чого провести нараду представників політ. партій сторін і об'єднати парламенти (пропозиції 1972), скликати заг.-нац. збори, створити конфедерацію і вступити до ООН під єдиною назвою («п'ять пунктів» 1973), проголосити Демократичну Конфедеративну Республіку Корея, що мала стати нейтральною д-вою, забезпечити скорочення збройних сил, денонсувати військ. дог-ри з іншими д-вами, забезпечити виведення іноземн. військ (пропозиції 1980). Республіка Корея наполягала на продовженні політики «малих кроків» і співіснуванні корейських д-ав: самостійний вступ в ООН корейських д-ав (пропозиції 1974), укладення пакту про ненапад, встановлення торг.-екон. зв'язків, проведення заг. виборів («три пункти» 1977). У сер. 80-х міжкорейський діалог було поновлено: відбулася зустріч представників КНДР та Республіки Корея на рівні заступників міністрів (листопад 1984, Пханмунчжом), створено Спільний комітет з екон. співпраці Півночі та Півдня, що мав визначити напрямки співробітництва сторін в освоєнні природ. ресурсів, риболовстві, с. г-ві, торгівлі та транспорті (травень 1985), відновлено конференції представників товариств Червоного Хреста (травень 1985), ініційовано міжпарл. співробітництво (липень 1985). Водночас у військ.-політ. сфері змін не відбулося: США та Республікою Корея були відхилені пропозиції КНДР з проведення тристоронніх переговорів і укладення мирного дог-ру між США та КНДР (1984), обмеження військ. маневрів (1985) та формування на Корейському півострові *зони, вільної від ядерної зброї*, (1986, 1989); амер. пропозиції щодо здійснення заходів безпеки та довіри в Кореї (1986) були відхилені КНДР. 1987 політ. діалог було перервано внаслідок звинувачення Сеулом Пхеньяна в аварії півд.-корейського пасажирського літака. І все ж у зв'язку з проголошенням 7.07.1988 нового курсу Республіки Корея щодо КНДР («північна політика»: розвиток «внутрішньонаціональної торгівлі», припинення дип. протистояння, суспільні обміни, сприяння покращанню відносин КНДР із США і Японією, заява про незастосування сили першою), а також формулюванням президентом Ро Де У концепції «корейського співтовариства» як проміжного етапу об'єднання (створення Ради глав д-ав, Ради міністрів, органів міжпарл. співпраці) міжкорейський діалог було поновлено. У вересні 1990—вересні 1992 відбулася серія зустрічей прем'єр-міністрів д-ав, у лютому 1992 було підписано Спільну декларацію про перетворення Корейського півострова в без'ядерну зону, 18.09.1992 — Основоположну угоду про примирення, ненапад, обмін та спів-

робітництво, що передбачала створення координаційних органів з екон. співробітництва, культ. обмінів, примирення, а також військ. комісії. Після 1993 у зв'язку зі зміною влади в Республіці Корея та загостренням міжнар. напруженості навколо питання півн.-корейських ядерних озброєнь міжкорейський діалог було перервано (призначена на 25.07.1994 зустріч глав д-ав не відбулася у зв'язку зі смертю Кім Ір Сена).

У 1990-х визначальним фактором **К. п.** стала криза, пов'язана зі звинуваченнями КНДР у розробці ядерної зброї з боку США та *МАГАТЕ* (1992 були підтверджені факти приховування КНДР плутонію). 12.03.1993 КНДР оголосила про початок процедури виходу з *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*, пізніше — провела випробування балістичної ракети середнього радіусу дії. Під тиском з боку США 11.07.1993 КНДР погодилася на призупинення процедури виходу з ДНЯЗ. У результаті амер.-північнокорейських переговорів у Женеві (липень — серпень 1994) було підписано Рамкову угоду (21.10.1994), згідно з якою КНДР погоджувалася закрити реактор в м. Йонгбйон, зупинити спорудження двох нових ядерних реакторів та дотримуватися положень ДНЯЗ. США зобов'язувалися мобілізувати 4 млрд дол. для спорудження міжнар. консорціумом (США, Японія, РК) двох ядерних реакторів на легкій воді, а також надавати паливо для півн.-корейських теплових електростанцій. 5.03.1997 міжкорейський діалог було поновлено в рамках тристоронньої зустрічі представників США, КНДР та Республіки Корея в Нью-Йорку. Ініціатором серії зустрічей на різних рівнях виступило керівництво Півд. Кореї (т. зв. «сонячна політика»). 13.07.2000 у Пхеньяні відбулася перша зустріч керівників КНДР *(Кім Чен Ір)* та Республіки Корея (*Кім Те Чжун*), за підсумками якої було зроблено Спільну заяву щодо принципів об'єднання Кореї.

Але у вересні 2001–02 загострилися амер.-північнокорейські відносини (КНДР було включено до т. зв. *«Осі зла»*, США звинувачували її у невиконанні умов Рамкової угоди 1994). У грудні 2002 КНДР обмежила доступ інспекторів МАГАТЕ до ядерного реактора в Йонгбйоні, а 10.01.2003 заявила про вихід з ДНЯЗ; 12.05.2003 КНДР відмовилася від своїх зобов'язань за декларацією про без'ядерну зону на Корейському півострові. Під тиском США та МАГАТЕ КНДР погодилася на проведення 27–29.08.2003 у Пекіні переговорів за участю представників КНДР, Республіки Корея, США, Японії, КНР та Росії щодо врегулювання ядерної кризи. Вони засвідчили розбіжність у позиціях сторін: КНДР погоджувалася згорнути свою ядерну програму в обмін на гарантії безпеки з боку США, які, в свою чергу, вимагали поновлення інспекцій МАГАТЕ. Неофіційна делегація США отримала доступ до реактора в Йонгбйоні 10.01.2004, але другий раунд шестисторонніх переговорів з ядерної проблеми КНДР у Пекіні 25–28.02.2004 закінчився безрезультатно, а проведення третього раунда наприкінці червня того ж року було зірване Пхеньяном (див.: *Північнокорейська ядерна проблема*).

Літ.: Галака С.П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах: Монографія. — К., 2002; Матвійчук В. Релікт холодної війни. Ядерне протистояння на Корейському півострові // Політика і час. — 2005. — № 4; Торкунов А.В. Загадочная война: корейский конфликт 1950–1953 годов. — М., 2000.

А. М. Кобзаренко

Корейсько-російський договір 1884 про дружбу та торгівлю — двостороння угода, підписана 25.06(7.07).1884 у Сеулі; встановлювала *дипломатичні відносини* між *державами*. За умовами дог-ру для рос. торгівлі відкривались порти Інчхон, Вонсан, Пусан, а також міста Сеул та Янхваджин, де рос. підданим надавалось право купувати або орендувати землю та будівлі, будувати будинки, склади, фабрики. Вони також отримували право вільного пересування на певну відстань від відкритих для інозем. торгівлі міст і портів, а з рос. паспортом за підписом та з печаткою місцевої влади — по всій території Кореї. Рос. військ. кораблям надавалось право заходу в усі, в т. ч. й не відкриті для інозем. торгівлі, корейські порти. Договір містив статтю про надання рос. підданим *режиму найбільшого сприяння*.

М. А. Миронова

Корейсько-французький договір 1886 про дружбу, торгівлю і мореплавство — угода, підписана 4.06.1886 у Сеулі; за її умовами між Кореєю і Францією встановлювались *дипломатичні* та *консульські відносини*. Для франц. торгівлі відкривались порти Інчхон (Чемульпо), Вонсан і Пусан та міста Сеул і Янхваджин. Франц. *громадянам* у Кореї надавалося право *екстериторіальності* та інші привілеї, якими користувалися в Кореї за аналогічними угодами піддані інших д-ав. Договір забезпечив можливості ефективного франц. втручання у внутр. справи Кореї.

В. В. Копійка

Корейсько-японський договір 1894 про союз у війні проти Китаю — підписаний 26.08.1894 у Сеулі мін. зак. справ Кореї Кім Єн Сиком та япон. посланцем Оторі Кейсуке. Він став для Японії черговим етапом у б-бі з Китаєм за контроль над Кореєю, яка на той час перебувала у васальній залежності від Пекіна. Договір було підписано в умовах япон. *окупації воєнної* Кореї: 23.06.1894 япон. війська зайняли королівський палац та домоглися створення фактично підконтрольного їм уряду, який 25.07.1894 уповноважив Японію, щоб китайські війська залишили корейську територію. Угода визнавала головними завданнями япон.-корейського союзу «встановлення незалежності Кореї» та реалізацію взаємних інтересів Японії й Кореї «шляхом вигнання китайських військ з Корейського півострова». Договір передбачав, що вести бойові дії проти китайських військ мають япон. збройні сили, а Корея повинна гарантувати їм необхідні умови для пересування та забезпечення. Термін дії Договору визначався до завершення війни проти Китаю, але фактично япон. окуп. режим в Кореї зберігся і після укладення *Сімоносекського мирного договору 1895*.

В. Ю. Константинов

Корейсько-японський договір 1905 (Договір про *протекторат*, Друга корейсько-японська конвенція) — встановлював контроль Японії над зовнішніми зносинами Кореї; підписаний 17.11.1905. В результаті перемоги в російсько-японській війні 1904–05 Японія прагнула розширення зони власного домінування. Віднести Корею до японської сфери впливу дозволили домовленості зі США (згідно *Кацури-Тафта угоді* від 27.07.1905), Великою Британією (згідно англо-японському договору від 12.08.1905) та Росією (згідно з умовами *Портсмутського миру 1905*). Після отримання гарантій *великих держав* представник Японії *Іто Хіробумі* вів переговори з імператором Кореї про фактичне підпорядкування *суверенітету* Кореї Японії та передання останній права на ведення зовнішніх зносин Кореї. Корейська сторона відхилила японські умови. Після цього Японія прийняла рішення тиснути на Корею військовим шляхом, її війська оточили палац імператора та зайняли ряд стратегічних місць по всій території країни. Під таким тиском голова корейського МЗС та ще 4 міністри (із восьми) підписали Договір, згідно з яким Корея втрачала право на проведення своєї *зовнішньої політики* — воно переходило до міністерства закордонних справ Японії; японський дипломатичний апарат за кордоном брав на себе захист інтересів корейців в інших державах; уряд Японії брав на себе відповідальність за виконання діючих між Кореєю та іншими державами договорів, а Корея зобов'язувалась не укладати ніяких угод міжнародного характеру інакше як за посередництва Японії. В Сеулі Японію мав представляти генерал-резидент, який мав право керувати зовнішньополітичними питаннями. Він мав право доступу до імператора Кореї. Вся торгівля в корейських портах здійснювалась під спостереженням японців.

Імператор Кореї не скріпив Договір своєю печаткою, відтак його легітимність вважалась сумнівною, про що й повідомляв імператор Вашингтон. В 1907 Корея намагались оскаржити Договір на Гаазькій мирній конференції, проте учасники конференції відмовились винести це питання на порядок денний. США закрили свою дипломатичну місію в Сеулі. В 1907 і 1910 між Японією і Кореєю були укладені ще два договори (див.: *Корейсько-японський договір 1910*). Протягом наступних років корейці чинили громадський опір японській владі, проте Договір 1905 залишався в силі і був офіційно анульований лише в 1965 згідно Договору про основоположні відносини між Японією і Республікою Корея.

М. А. Миронова

Корейсько-японський договір 1910 — *договір міжнародний двосторонній*, підписаний

22.08.1910 прем'єр-міністром Кореї Лі Ван-Йонгом і генерал-резидентом Японії в Кореї Тераучі Масатаке. Згідно з його положеннями, всі суверенні права на управління Кореєю переходили до імператора Японії — з метою «збереження миру в Східній Азії». Договір став підсумковим в ряду документів та заходів, які здійснювала Японія з моменту своєї перемоги в російсько-японській війні 1904–05. Йому передували *корейсько-японський договір 1905* та угода 1907, за якою японські чиновники отримали право обіймати високі урядові посади в уряді Кореї, а також укладати фактичні домовленості Японії з *великими державами* про включення Кореї до японської сфери впливу. З метою задовольнити економічні інтереси Великої Британії в Кореї Японія залишила в силі існуючий *митний тариф* та економічні привілеї іноземців на десять років.

Ці договори викликали акції протесту і громадської непокори в Кореї. В 1909 корейцями був вбитий представник Японії в Кореї *Іто Хіробумі*, після чого Японія ввела в Кореї військовий стан. До літа 1910 між японськими військами і корейськими партизанами відбувались збройні сутички, доки японці не відтіснили їх на околиці країни. Проти членів громадськості, які відмовлялись підкорятись, застосовувались поліцейські репресії. За Договором, уряд Японії брав на себе повноваження уряду й адміністрації Кореї. Корея перетворювалась на генерал-губернаторство Чосон. На Корею поширювались всі японські *договори міжнародні*. Всі привілеї, титули і звання зберігались за імператором Кореї, членами його сім'ї та всім імператорським домом. Всім корейцям, які «не порушують закони», надавався захист їх прав і власності. Японія зобов'язувалась найняти на державну службу в Кореї тих корейців, які проявлять лояльність до нової влади. Імператор Кореї відмовився поставити свій підпис під Договором (відтак його підписав прем'єр-міністр), хоча він був скріплений національною печаткою Корейської імперії. Договір набув чинності 29.08.1910 з моменту його опублікування. І сьогодні тривають дискусії серед юристів, експертів та інших представників громадськості щодо його легальності. Договір фактично припинив свою чинність в 1945 після поразки Японії в *Другій світовій війні*, а офіційно був анульований в 1965 згідно Договору про основоположні відносини між Японією і Республікою Корея.

М. А. Миронова

Корецький Володимир Михайлович (5.02.1890, Катеринослав, Російська імперія — 25.06.1984, Київ, УРСР) — укр. юрист-міжнародник. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив юрид. ф-т Харківського ун-ту (1916). 1919–49 — на навч.-викладацькій роботі у вузах Харкова і Ташкента, професор (1920), д-р юрид. наук (1939), заслужений діяч науки УРСР (1947), академік АН УРСР (1948); 1949 очолив Сектор (з 1969 — Інститут) д-ви і права АН УРСР. Був юрид. радником рад. делегацій на I, II і IV сесіях *Генеральної Асамблеї ООН*, в *Раді міністрів закордонних справ*, на *Паризькій мирній конференції 1946*, в *Раді Безпеки ООН* (1946). 1949–51 — чл. *Комісії міжнародного права*, брав участь у роботі *Комісії ООН з прав людини*, Комітету з прогресивного розвитку міжнар. права та його кодифікації, 1957–69 — чл. Постійної палати міжнар. арбітражу, голова делегації УРСР на 1-й і 2-й (Женевських) Конференціях ООН з мор. права 1958 і 1960. З 1959 — чл. Польсько-норвезької постійної узгоджувальної комісії, 1961–70 — чл. *Міжнародного Суду ООН*, 1967–70 — його віце-голова. Заст. голови Рад. асоціації міжнар. права (1959–84), чл. Мексиканської академії міжнар. права (1969), чл.-кор. Ін-ту міжнар. права, Герой Соціалістичної Праці (1980).

Твори: «Нариси міжнародного господарського права» (1928); «Лекції з історії держави і права» (1947); «Нариси англо-американської доктрини і практики міжнародного приватного права» (1948); ««Загальні принципи права» у міжнародному праві» (1957); «Декларація прав і обов'язків держав» (1962).

В. І. Головченко

Корзаченко Василь Григорович (14.02.1951, с. Боденьки Вишгородського району Київської області, УРСР) — український *дипломат*; закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (1975), юрист-міжнародник, перекладач-референт з англійської мови. В 1975–83 — референт, старший референт Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами; 1983–90 — старший референт відділу зовнішніх зв'язків Київського міськвиконкому; 1990–91 — другий секретар Консульського відділу МЗС України; 1991–97 — другий секретар, перший секретар, в.о. завідуючого сектором, радник — завідуючий сектором, заступник начальника, в.о. начальника Договірно-правового управління МЗС України; 1997–98 — радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Канаді; 1998–2000 — начальник Договірно-правового управління МЗС України; 2000–03 — Генеральний консул України в Сіднеї (Австралія); 2003–05 — заступник директора Департаменту Секретаріату Міністра МЗС України; 2005–06 — заступник директора Договірно-правового департаменту МЗС України; 2006–08 — Генеральний консул України в Чикаго. В 2008–11 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Нідерланди, водночас Постійний представник України при *Організації із заборони хімічної зброї*.

В. М. Матвієнко

Коридор валютний — межа коливання *валютного курсу*, що встановлюється з метою його держ. регулювання та підтримки нац. банком за допомогою купівлі й продажу *валюти*.

М.Ю. Рубцова

Коринфська війна (395–87 до н. е.) — *війна* між коаліцією давньогрец. д-в (Фів, Аргоса, Коринфа, Еліди, Акарнанії, Мегар та ін.), що групувалися навколо Афін, і *Пелопоннеської ліги* на чолі зі Спартою. Причиною війни стало прагнення розвинених полісів звільнитися від гегемонії Спарти, що підтримувала збройною силою антидемократичні режими в підлеглих містах. Антиспартанську коаліцію активно фінансувала Персія, що знаходилася в цей час в стані війни зі Спартою. Перс. флот на чолі з афінянином Кононом завдав у 394 до н. е. в битві біля Кніда поразки спартанцям. Ця битва назавжди поклала край морському пануванню Спарти. Подальші успіхи військ антиспарт. коаліції в 394 до н. е. біля Короней і на Істмі змусили Персію, що побоювалась посилення Афін, підтримати Спарту. Фінанс. виснаження Афін у результаті тривалої війни, початок відходу союзників змусили Афіни разом з Фівами та ін. давньогрец. д-вами прийняти фактично продиктований Персією *Анталкідів мир*.

С. О. Божко

Коринфський конгрес — з'їзд представників давньогрецьких міст-держав, що відбувся 147 до н. е. для обговорення проблем відносин Риму та *Ахейського союзу*; спричинений зверненням до Риму за посередництвом та допомогою союзної йому Спарти, яка знаходилась у стані *війни* з союзом. До конгресу звернулася делегація від римського Сенату із закликом припинити ворожнечу із Спартою, але рим. посланців було вилучено від участі в зібранні. Невдовзі з Риму прибуло нове *посольство*, яке також не досягло успіху у врегулюванні протиріч між Римом та Ахейським союзом. Провал конгресу призвів до початку *Ахейської війни* 147–146 до н. е., в якій рим. армія завдала грекам поразки в битві на Істмі (146 до н. е.) та зруйнувала Коринф. Ахейський союз було частково розпущено і підпорядковано Риму.

О. А. Борділовська

Корінні народи — особлива категорія спільнот, які мають істор. безперервність із суспільствами, що розвинулися на їхніх територіях до *окупації воєнної* чи колонізації, та зберегли соц., культ., екон. й політ. особливості, що відрізняють їх від суспільства, в якому вони живуть. Вперше проблема **К. н.** знайшла своє висвітлення в Конвенції *Міжнародної організації праці* №107 «Про захист та інтеграцію корінного й іншого населення, що веде племінний чи напівплемінний спосіб життя, в незалежних країнах» 1957. На сьогодні нараховується бл. 300 млн представників **К. н.** У сучас. *міжнародному праві* не вирішене питання щодо статусу **К. н.**; тривають дискусії стосовно захисту прав **К. н.** як самостійних народів і визнання їхньої міжнар. правосуб'єктності. Значної уваги проблемі надається в рамках *Організації Об'єднаних Націй*. Одним із головних форумів, на якому вирішуються питання щодо **К. н.**, є Робоча група з **К. н.**, створена 1982 *Економічною і Соціальною Радою ООН (ЕКОСОР)* як координаційна ланка в системі ООН із заохочення захисту прав **К. н.** Робоча група складається з 5 незалежних експертів, що є членами Підкомісії з заохо-

чення і захисту прав людини. Засідання Робочої групи відкриті для представників усіх **К. н.**, їхніх громад та орг-цій. Завдяки її зусиллям упродовж 1985–93 розроблено проект Декларації ООН про права корінних народів. Хоча вона не має юридично обов'язкової сили, її значення полягає у визнанні індивід. і колективних прав **К. н.**, зокрема, права на самовизначення, права на виживання, права на політичну й культурну самобутність, права на захист від геноциду, а також права на контроль над своїми ресурсами. Проект охоплює права, що стосуються релігії, мови, освіти, самоврядування, участі в житті д-ви тощо. Декларація є системою мінім. стандартів для забезпечення захисту прав і добробуту **К. н.** Нараховується бл. 16 орг-цій **К. н.**, які мають консультативний статус при ЕКОСОР, що дає їм право бути присутніми на *конференціях міжнародних*, а також брати участь у засіданнях ООН. Значним кроком у підвищенні ролі корінних представників **К. н.** у діяльності ООН стало створення Постійного форуму з питань корінних народів.

М. О. Медведєва

Корнєєнко Борис Іванович (18.11.1935, м. Ніколаєвськ-на-Амурі Хабаровського краю, РСФРР) — укр. *дипломат*. Закінчив Ін-т схід. мов при Моск. ун-ті ім. М.В. Ломоносова (1960). У 1960–63 — перекладач групи рад. спеціалістів у Республіці Індія. З 1963 — на дипломатичній роботі в МЗС УРСР; 1975–79 — 1-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН; 1979–83 — нач. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1983–86 — заст. Постійного представника УРСР при ООН; 1986–91 — заст. нач. відділу (по резерву) МЗС УРСР; 1991–92 — нач. відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва, нач. Управління двосторонніх відносин МЗС України. У лютому 1993 — вересні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Грецькій Республіці; згодом — консультант МЗС України.

В. М. Матвієнко

Корнієнко Георгій Маркович (13.02.1925, с. Андріївка Казанковського району Миколаївської області, УСРР — 10.05.2006, Москва, РФ) — радянський *дипломат*, народився в сім'ї агронома, закінчив Вищу школу МДБ СРСР (1946); 1946–47 — службовець Інформаційного управління 1-го головного управління МДБ СРСР; 1947–59 — працівник Комітету інформації при МЗС СРСР; 1960–63 — радник, 1963–1965 — радник-посланник *посольства* СРСР у США; 1965–66 — заступник завідувача, 1966–1975 — завідувач Відділом США МЗС СРСР; 1975–77 — заступник міністра закордонних справ, 1977–86 — 1-й заступник міністра закордонних справ СРСР, водночас у 1966–86 — член Колегії МЗС; 1986–88 — заступник завідуючого Міжнародним відділом ЦК КПРС; 1989–96 — головний спеціаліст з міжнародних проблем Інституту сходознавства Російської академії наук. Герой Соціалістичної Праці (1985).

В. І. Головченко

Корнійчук Олександр Євдокимович (12.05.1905, ст. Христинівка Київ. губ. (тепер м. Христинівка Черкас. обл., Україна) — 14.05.1972, Київ) — укр. рад. громад.-політ. і держ. діяч, письм.-драматург. Закінчив 1929 Київ. ін-т нар. освіти. Працював на Одеській кінофабриці, у тресті «Українфільм». У 1938–41 — голова правління Спілки письменників України. Перші п'єси написав наприкінці 1920-х; літературну славу здобув після постановки (1933) п'єси «Загибель ескадри». Широкою популярністю користувались його довоєнні твори «Платон Кречет», «Правда», «В степах України», а також воєнного періоду — «Партизани в степах України» (1941), «Фронт» (1942). Остання за розпорядженням Й. *Сталіна* друкувалась у газеті «Правда» укр. мовою. У 1943–44 як представник нац. кадрів працював заст. наркома закорд. справ СРСР. Відповідно до ухваленого ВР СРСР закону «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат» 5.02.1944 постановою політбюро ЦК КП(б)У був утворений Народний комісаріат закордонних справ УРСР, який очолив **К.** За півроку перебування на посаді республіканського наркома закорд. справ він розробив концепцію зовн.-політ. відомства, штатний розклад, структуру, розпочав його формування у визволеному від нім. окупації Києві. У структурі НКЗС УРСР передбачалось створити більше 10 відділів. Спочатку було засновано політ., протокольно-конс., секретно-шифрувальний та кілька відділів службового обслуговування. Заг. штат було затверджено із 75 співробітників. До червня 1944 у відомстві працювало 40 дипломатів, які виконували окремі доручення союзного НКЗС та уряду республіки. Було складено істор. довідки та етнографічні карти сусідн. д-ав, аналогічні матеріали щодо стану укр. еміграції у США, запропоновано відкрити *дипломатичні представництва* УРСР за кордоном. У концепції діяльності зовн.-політ. відомства республіки **К.** зазначив, що військова могутність і міжнар. авторитет СРСР, а також перетворення за роки рад. влади УРСР на велику індустріально-колгоспну д-ву дають їй усі підстави розраховувати на широкі міжнар. зв'язки з інозем. д-вами. Нарком виступив ініціатором виходу України на міжнар. арену через встановлення *дипломатичних відносин* із Великою Британією і США: «Якщо ми встановимо дипломатичні зв'язки з цими країнами або тільки з однією з них, то багато інших країн антигітлерівської коаліції наслідують їх приклад, оскільки уряди цих країн у своїй політиці переважно орієнтуються на Велику Британію і США, цим актом ми не тільки прискоримо встановлення необхідних нам зв'язків з іноземними країнами, але й забезпечимо позитивне вирішення питання про нашу участь у мирних переговорах». Пропонував також встановити дип. відносини з Польщею, Чехословаччиною та післявоєнною Румунією. **К.** наголошував на необхідності активізувати пропагандистську діяльність на зовн.-екон. арені, аби роз'яснити роль України як великої європ. д-ви, її внесок у б-бу з нацистською Німеччиною, політ., екон. та культ. розвиток за роки рад. влади. Однак ці плани залишились романтичною мрією наркома. З призначенням на посаду одержав вітальні листи в т. ч. від брит. і амер. послів Керра та В. *Гарріманa*. 11.07.1944 **К.** дізнався про звільнення з посади. Вірогідно це відбулось за особистою вказівкою Й. Сталіна. **К.** заступив Д. *Мануїльський*, в акті про передачу справ зазначалось: НКЗС УРСР перебуває тепер у такій стадії орг-ції, що може забезпечити початкове виконання безпосередніх функцій дип. зв'язків УРСР з інозем. д-вами. Наркомат виконав корисну роботу зі складання етнографічних карт зах. областей України, зробив до них істор. довідки. Підкреслювалось, що орг. структура здатна забезпечити спец. вивчення сусідніх з УРСР країн, не дублюючи союзного НКЗС, а доповнюючи його. Однак зазначалось, що слабким місцем політ. діяльності наркомату була недостатня інформація про найближчі країни (Польща, Чехословаччина, Румунія, Угорщина, Болгарія, Югославія, Туреччина). Звільнення з посади першого наркома могло бути викликане зайвою активністю в розбудові зовн.-політ. відомства. На Заході утвердився погляд, ніби звільнення гол. ч. викликане міжнар. діяльністю дружини **К.** — голови спілки польських патріотів В. Василевської, яка невдовзі, 21.07.1944, стала заст. голови *Польського комітету національного визволення*. За традицією тоталітарного часу чоловік з дружиною не могли зустрічатись як представники різних д-ав. Від 12.07.1944 **К.** — голова Комітету у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР; 1953–55 — 1-й заст. голови Ради Міністрів УРСР. Опісля повністю зосереджується на творчій роботі. Брав активну участь у міжнар. русі борців за мир. З 1950 — чл. Всесвітньої Ради Миру та її бюро, чл. президії (1949), з 1957 — 1-й заст. рад. Комітету захисту миру, з 1959 — чл. Президії Всесвітньої Ради Миру. Після війни **К.** написав п'єси: «Приїздіть у Дзвінкове» (1945), «Макар Діброва» (1948), «Калиновий гай» (1950), «Крила» (1954), «Чому посміхалися зорі» (1958), «Над Дніпром» (1960), «Розплата» (1967), «Мої друзі» (1968), «Пам'ять серця» (1970). Його творчість поряд із майстерністю позначена й політ. кон'юнктурністю. Обирався чл. ЦК КПРС (1952–72), чл. ЦК КПУ (1949–72), чл. президії ЦК КПУ (1953–54). Депутат ВР СРСР і УРСР 1939–72, Голова ВР УРСР 2, 3, 5, 8-го скликання. Герой Соціалістичної Праці (1967), нагороджений багатьма орденами і медалями СРСР.

Д. В. Табачник

Корня (Cornea) Александру (1956, Москва, СРСР) — румунський *дипломат*. Закінчив ф-т технологій машинобудування Бухарестського політехн. ін-ту і Коледж стратегічних досліджень та економіки оборони при Європ. центрі для досліджень у галузі безпеки ім. Дж. Маршалла (1996). 1981–84 — інженер на підприємстві електричної апаратури в м. Титу; 1984–90 — інженер-дослідник ф-ту механіки Бухарестського політехн. ін-ту; 1990 — 3-й секр.

МЗС Румунії; 1990–93 — 3-й, 2-й секр. посольства Румунії в Москві; 1993–97 — 2-й, 1-й секр. МЗС; 1997–98 — дир. Управління сусідніх країн та нових незалежних д-ав МЗС. У 2000–05 — Надзвичайний і Повноважний Посол Румунії в Україні.

Р. А. Кривонос

Коробка Федір (? — ?) — укр. військ. діяч і *дипломат*, один із найближчих соратників Б. *Хмельницького*. У 1648–49 — чигиринський городовий отаман, 1649 — наказний полковник Чигиринського полку, 1650–54 і 1669 — ген. обозний; постійно виконував дип. доручення гетьманів Б. і Ю. *Хмельницьких* та І. *Виговського*, очолював посольства до Москви (1657), Швеції (1657 і 1658), Туреччини (1657), Молдови (1657) тощо.

В. І. Сергійчук

Корпорація (corporation) — слово, запозичене з французької мови в першій половині XIX ст., первинний спектр значень: союз, об'єднання, група осіб, що об'єднується спільністю інтересів — професійних або станових. Потім сфера використання слова істотно розширилася, до первинних його тлумачень додалися два десятки інших, серед них: *федерація*, партія, коаліція, угруповання, братство, товариство, ліга, блок, клас. Одне з сучасних, часто використовуваних значень слова «корпорація» — юридична особа. В основі всього спектру значень слова — його первинний сенс. Латинське corporare — вдягатися плоттю, створювати єдине ціле, від corpus — тіло, плоть, речовина, єдина ціла, община. Витоки слова відбиваються і у використанні слова як економічного поняття. У широкому сенсі під корпорацією розуміється будь-яке об'єднання з економічними цілями діяльності. У вузькому сенсі це таке об'єднання, що як юридична особа є самоврядним, тобто незалежним щодо фізичних осіб, які організували це об'єднання.

Юридичне відокремлення корпорації від її учасників визначає таку принципову особливість корпорації, як неспівпадання власності, праці й управління. Оскільки така особливість збігається з принциповою характеристикою акціонерних товариств, поняття «корпорація» застосовується як синонім терміну «акціонерне товариство». Саме в акціонерній компанії як формі корпорації суб'єкти власності, праці і управління — різні особи. Корпорація як акціонерне товариство — найпоширеніша в розвинених країнах організаційно-правова форма підприємства. Переваги корпорації визначаються пайовою власністю, юридичним статусом і зосередженням функцій управління у професійних найманих менеджерів. Форми корпорації можуть бути як державними, так і приватними. Юридичний статус корпорації зумовлює систему оподаткування їх прибутків.

В. І. Серажим

«Корпус миру» — амер. волонтерська неполіт. урядова орг-ція, яка підпорядковується Президенту США; створена 1.03.1961 за ініціативою президента США Дж. *Кеннеді*. Завдання «К. м.»: допомагати країнам, що розвиваються, у підготовці кваліфікованих спеціалістів у галузях освіти, охорони здоров'я та с. г-ва тощо, сприяти кращому розумінню Америки у світі і допомогти американцям краще зрозуміти світ та інші країни. «К. м.» фінансується з держбюджету США, штаб-квартира знаходиться у Вашингтоні; бл. 210 тис. американців працювали в 139 країнах світу. В Україні функціонує з 1992.

В. М. Вдовенко

Корреа (Correa Delgado) Рафаель (6.04.1963, Гуаякіль, Республіка Еквадор) — еквадорський громадсько-політичний і державний діяч, економіст, 55-й президент Еквадору; народився в сім'ї робітника; закінчив факультет економіки Католицького університету Сантьяго (Гуаякіль, 1987), Католицький університет Лувен (Бельгія, 1991) і Університет Іллінойс (США, 1999), магістр в галузі економіки; доктор економічних наук (2001), тема дисертації «Три нариси сучасного латиноамериканського розвитку». До призначення на посаду міністра економіки в квітні 2005 не був відомий широкій громадськості; через 106 днів пішов у відставку на знак незгоди з втручанням міжнародних кредитних організацій в ухвалення урядових рішень; опинившись поза урядом, став надзвичайно популярною фігурою й створив власну політичну партію Альянс «Горда й суверенна батьківщина», проголосивши своїм завданням побудову «соціалізму XXI століття». З такою програмою перемагав на президентських виборах 26.11.2006, 26.04.2009 і 17.02.2013, причому в двох останніх перегонах уже в першому турі. Відразу ж розірвав співпрацю з *Міжнародним валютним фондом*, відмовився від реалізації *«Вашингтонського консенсусу»*, сплати відсотків за глобальними облігаціями й підвищення оподаткування приватних нафтових компаній; ініціював приєднання Еквадору 24.06.2009 до *Боліваріанського альянсу для народів нашої Америки*. Т. зв. «соціалістична конституція» Еквадору, схвалена на референдумі 28.09.2008, гарантувала безплатну освіту, а також впровадила загальне обов'язкове медичне страхування; значно розширилася участь громадян у державному управлінні, оскільки виборці отримали право відкликати депутатів і чиновників місцевої адміністрації; введено було також спеціальний податок на користь індіанців, а їхні мови кечуа і шуар набули офіційного статусу; конституція заборонила розташування іноземних баз на території країни. Але хоча Основний закон не дозволяє *експорт* природних ресурсів (на відміну від аналогічних «соціалістичних конституцій» Венесуели й Болівії), *націоналізація* галузей економіки не передбачалася; однак у 2010 президент оголосив про ухвалення поправок до закону про вуглеводні, що уможливлюють перехід нафтових родовищ у державну власність.

В. І. Головченко

Корсунський договір 1657 між Військом Запорозьким і Швецією — двостороння союзна угода, укладена 25.10.1657 у Корсуні на старшинській козацькій раді, підписана козацькими старшинами Ю. *Немиричем*, І. *Ковалевським* та І. Богуном за дорученням новообраного гетьмана І. *Виговського*, а з шведського боку — Г. *Лільєкроною*. Статті цього дог-ру, зокрема, передбачали: «воєнна спілка має бути наступальна, крім Московського царства, проти котрого Військо Запорозьке відмовляється підняти зброю; шведський король Карл-Густав X признає і проголошує Військо Запорозьке з підвладними йому провінціями за вільний і нікому не підлеглий народ, і цю свободу й інтереси боронитиме проти усіх ворогів; границі і території володінь Війська Запорозького признає і проголошує, що вони простягаються не тільки до Вісли, але й до границь Пруссії, пообіцяє спільними силами добувати й до рук Запорозького Війська віддавати як от у Литві воєводства Берестейське і Новгородське; коли Бог поможе обом союзникам так, що вони зможуть погодити короля польського (в землях) за Віслою, то він має бути вибраний спільно і під такою умовою, щоб присягнув всіляко пильнувати приязні, свободи і згаданих границь Війська Запорозького; якби довелось королеві шведському миритись з поляками, то не інакше він мав би увійти в згоду, ніж би поляки проголосили Військо Запорозьке з його землями за народ вільний, відреклися всіх претензій і згадані границі потвердили б не тільки спец. записом, але і присягою, за котру поручиться король шведський; обидві сторони подбають про те, щоб обопільні зносини і торг. операції не перервалися між Пруссією і Військом Запорозьким; скільки потрібно буде Війську Запорозькому зібрати і найняти на свою потребу офіцерів і вояків, також майстрів і ремісників у Шведському королівстві і в землях короля, він то йому дозволить; вільно буде набувати, купувати і вивозити для потреб Війська Запорозького з королівства і земель короля шведського зброю і амуніцію, і взагалі обидві сторони можуть вести всяку торгівлю сухопутну і морську, платячи податки і мита». Але початок шведсько-данської війни і складна внутр.-політ. ситуація в Гетьманщині унеможливили реалізацію укр.-шведської угоди, підштовхнувши І. Виговського до укладення *Гадяцького договору 1658*.

В. І. Сергійчук

Корсунський Сергій Володимирович (10.08.1962) — український *дипломат* та науковець; у 1984 закінчив механіко-математичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, протягом 1985–88 навчався в аспірантурі Інституту гідромеханіки АН УРСР, доктор фізико-математичних наук; заслужений економіст України (2008). 1984–88 — молодший науковий співробітник Інституту гідромеханіки; 1988–91 — науковий співробітник-консультант Науково-організаційного відділу Президії НАН України, старший науковий співробітник Інституту теоретичної фізики НАН України; 1991–94 — начальник Управління державних науково-технічних программ Державного комітету України з питань науки і технологій; 1994–95 — перший секретар Національної комісії

України у справах *ЮНЕСКО*; 1995–98 — радник з питань економіки, науки і техніки Посольства України в Державі Ізраїль; 1998–2000 — заступник начальника Управління економічного і науково-технічного співробітництва МЗС України, Національний координатор України у *Центральноєвропейській ініціативі*; 2000–06 — радник, радник-посланник Посольства України у США, Тимчасовий Повірений у справах України у США; 2006–08 — директор Департаменту економічного співробітництва МЗС України. З липня 2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці.

В. М. Матвієнко, І. П. Черінько

Кортеж (з франц. cortege — урочиста хода, виїзд, процесія). Держ. протокол України передбачає формування кортежів під час візитів держ. діячів на високому та найвищому рівні при їх слідуванні в автотранспорті. Заг. правилом при розсадженні офіц. гостей в трансп. засобах є їх розміщення за протокольним старшинством. На автомашині, в якій слідує високий гість та особа, що його зустрічає, встановлюються відп. розмірів прапори (зменшені копії держ. прапорів) інозем. д-ви та прапорець України або, за домовленістю сторін, прапорці (штандарти) відп. держ. діячів. До складу К., крім автомобілів у яких їдуть високі гості, включають також трансп. засоби ДАІ й охорони. Окремими автомобілями їдуть посол країни гостя в країні перебування, дип. працівники й супроводжуючі особи. Під час *візитів державних* і офіційних від аеропорту (вокзалу) до держ. резиденції, в якій розміщується високий гість, а також при пересуванні по м. Києву автомашину гостей супроводжує почесний ескорт мотоциклістів.

Т. І. Шинкаренко

Корте-Реал (Corte-Real) Мануель (29.10.1940) — португальський *дипломат*. Навчався на історичному факультеті Лісабонського університету. Аташе, третій секретар (1970–73), другий, перший секретар (1974–77) у центральному апараті МЗС Португальської Республіки; працював у *посольствах* Португалії у ФРН (1973–74), Бразилії (1977–80), Великій Британії (1984–90); голова дипломатичного кабінету в МЗС (1980–81); керівник управління міжнародних політичних організацій МЗС (1981–84); генеральний консул Португальської Республіки в Севільї, Іспанія (1990–93). У 1993–98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португалії в Україні.

Р. А. Кривонос

Корутюрк (Koruturk) Фахрі (3.08.1903, Стамбул, нині — Турецька Республіка — 12.10.1987, там само) — тур. держ. і військ. діяч, *дипломат*. З 1934 проходив службу у розвідувальному відділенні Ген. штабу, 1935 — військ.-мор. аташе Турецької Республіки в Німеччині, 1936 — в Італії, брав активну участь у *Монтрьо конференції 1936*, де наполягав на передачі Чорноморських проток під військ. контроль Туреччини, 1942–43 — військ.-мор. аташе в Німеччині та Швеції. 1953–57 — займав командні посади у ВМС Туреччини, 1957–60 — командувач ВМС Туреччини, адмірал флоту (1957). 1960–64 — *посол* Турецької Республіки в СРСР, 1964–65 — в Іспанії, 1968–73 — сенатор. 6.04.1973–6.04.1980 — Президент Турецької Республіки; скориставшись заколотом прибічників енозиса на Кіпрі, 20.07.1974 відрядив на острів експедиційний корпус, що окупував бл. 40% його території; підтримав проголошення 13.02.1975 «Турецької федеративної держави Кіпру» (див.: *Кіпрська проблема*), що призвело до гострої конфронтації Анкари з Грецією й тимчасового погіршення відносин із США.

В. І. Головченко

Корфуська декларація 1917 про принципи створення незалежної держави сербів, хорватів і словенців — підписана 20.07.1917 на о. Корфу прем'єр-міністром Сербії Н. *Пашичем* і А. Трумбичем, головою емігрантського Півд.-слов. нац. к-ту, який було утворено у травні 1915 в Лондоні представниками хорватської, словенської і сербської буржуазії півд.-слов. областей Австро-Угорщини. Сербський уряд пішов на компроміс із Півд.-слов. нац. к-том, оскільки останній мав підтримку Великої Британії та Франції. Декларація проголошувала нац. єдність сербів, хорватів і словенців, вимагала відділення сербських, хорватських і словенських областей від Австро-Угорщини та їх об'єднання із Сербією і Чорногорією в єдину нац. незалежну д-ву — Королівство сербів, хорватів і словенців, яке мало стати конституційною, демокр. і парл. монархією під проводом династії Карагеоргійовичів. Проголошувалась рівноправність сербів, хорватів і словенців у майбутній д-ві, започаткування конституційного процесу в рамках Установчих зборів, обраних на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування; водночас зазначалось, що Установчі збори мали безумовно визнати монархічний лад і династію Карагеоргійовичів, а сама конституція та інші закони, прийняті Установчими зборами, набували сили лише після санкції короля. Заявою від 11.08.1917 до Декларації приєдналися представники Чорногорського нац. к-ту. Основні положення Декларації були покладені в основу конституції майбутнього Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 — Югославія).

О.С. Пархомчук

Корфуське засідання Європейської ради 1994 — проходило 24–25.06.1994 на о. Корфу в період головування Греції в *Європейському Союзі*. На зустрічі були підписані Угоди про вступ до ЄС Австрії, Швеції, Фінляндії та Норвегії, після *ратифікації* яких Австрія, Швеція та Фінляндія з 1.01.1995 стали членами ЄС. У Норвегії результати референдуму продемонстрували небажання населення приєднатися до європ. інтеграційних процесів, внаслідок чого країна не вступила до ЄС. На саміті обговорювалися питання координації *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС* з регіональних проблем (щодо *конфліктів міжнародних* на Бл. Сході, в Руанді та колишній Югославії), розвитку відносин з країнами Середземномор'я, розробки нових угод про партнерство з Ізраїлем, Марокко та Тунісом. *Європейська рада* доручила *Раді Європейського Союзу* та *Європейській комісії* підготувати конференцію ЄС-Середземномор'я (див.: *Барселонський процес*) та стратегію ЄС в Середземноморському регіоні. Під час К. з. також було підписано Угоду про партнерство та співробітництво між ЄС і Росією (24.06.1994). У заключному док-ті К. з. наголошувалося на підтримці незалежності, суверенітету та територ. цілісності України і проголошувалась необхідність розвитку відносин у відповідності до *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994*. Водночас розвиток двосторонніх відносин пов'язувався з проведенням в Україні екон. та політ. реформ, ратифікацією *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* як без'ядерною д-вою, розв'язанням проблем ядерної безпеки, включно з закриттям Чорнобильської АЕС.

М. А. Миронова

Космічний простір — простір за межами земної атмосфери. Відповідно до рішення 22-ї сесії Комітету ООН з космосу 1979 умовний кордон розмежування повітр. простору й косм. простору проходить на висоті 100–110 км над рівнем Світового океану. Проблема чіткого визначення поняття «космічний простір», а також делімітації повітр. й К. п. є найгострішими в доктрині сучас. *міжнародного космічного права*. Відповідно до його норм К. п. і небесні тіла відкриті для дослідження та використання всіма д-вами на основі рівності й без дискримінації. Вони не підлягають нац. привласненню ані шляхом проголошення на них *суверенітету*, ані шляхом використання чи *окупації воєнної*, ані будь-якими іншими засобами. Існує розбіжність у режимах К. п. і небесних тіл. Останні мають використовуватись лише в мирних цілях; на них забороняється створення військ. баз, споруджень й укріплень, випробування будь-яких типів зброї, проведення військ. маневрів, загроза або застосування сили, будь-які інші ворожі дії чи погроза їх здійснення. Особливе значення має частина К. п., відома як геостаціонарна орбіта (ГСО) — являє собою просторове кільце на висоті бл. 36 тис. км у площині земного екватора. Запущений в ГСО супутник робить обороти з кутовою швидкістю, що дорівнює кутовій швидкості обертання Землі навколо своєї осі. Тому супутник залишається практично нерухомим щодо поверхні Землі, що створює оптимальні умови, зокрема для здійснення безпосереднього телевізійного мовлення. Низка екваторіальних країн у 1976 на конференції в Боготі (Колумбія) заявили свої претензії на сегменти ГСО, які відповідають їхнім територіям, що суперечить принципу заборони привласнення космосу.

О. М. Григоров

Космічних об'єктів реєстрація — дії запускаючої *держави*, яка згідно з положеннями Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в косм. простір, 1974, реєструє нац. косм. об'єкт шляхом

запису у відп. держ. реєстр. Кожна запускаюча д-ва додатково надає *Генеральному секретарю ООН* належну інформацію про кожний косм. об'єкт, що запускається на орбіту навколо Землі або далі у косм. простір. У рамках ООН під керівництвом Ген. секретаря ООН ведеться міжнар. реєстр, до якого всі держави-члени ООН мають відкритий доступ. Порядок ведення реєстру косм. об'єктів в Україні визначають ст. 12–14 Закону України «Про космічну діяльність».

О. М. Григоров

Косовська проблема — комплекс політ., екон. та етнічних суперечностей у співіснуванні албанського та сербсько-чорногорського населення в Косово, який переріс у протиріччя між косовськими албанцями та югославською *федерацією*, а згодом Сербією, і став проблемою *міжнародних відносин* в Півд. Європі. За останньою конституцією СФРЮ 1974 Косово було одним з двох автономних країв в складі Сербії. На початок 1990-х край був майже етнічно однорідний — понад 90% його населення становили албанці. Сербів та чорногорців в Косові нараховується до 100 тис. Тут найвища у Європі народжуваність, албанські сім'ї нараховують в середньому по 7 осіб, більше 50% населення молодші за 20 років. Одночасно це найбідніша територія колишньої Югославії з найнижчим рівнем економічного розвитку. На несприятливому соц.-екон. тлі загострювався міжетнічний конфлікт у Косові, який розпочався в 1981: албанці вважали сербське керівництво винним у підтриманні граничної відсталості краю, нерівноправного становища по відношенню до Сербії. Крім цього, албанці вважали, що за всіма параметрами край може бути республікою — чисельність його населення трохи перевищувала кількість населення Словенії і більш ніж удвічі — Чорногорії, двох з шести республік у складі СФРЮ. Для захисту неалбанського населення на початку 1982 до Косова був введений спеціальний загін міліції та служби безпеки. Після придушення відкритих виступів албанці Косова почали проводити *політику* бойкоту сербів та чорногорців, які там мешкали. За конституцією СФРЮ 1974 автономні краї були суб'єктами федерації, що давало крайовим керівництвам певну свободу дій. З іншого боку, Сербія певний час не хотіла ліквідувати *автономію* Косова та Воєводини з огляду на те, що по одному їх представнику входило до складу Президії СФРЮ, даючи Сербії 4 місця в керівництві країни, на відміну від інших республік, які мали по 2 представника.

Подальше загострення **К. п.** пов'язане з діяльністю С. *Милошевича*, який з січня 1986 зайняв посаду голови Союзу комуністів Сербії. Коли був опублікований Меморандум Академії наук та мистецтв Сербії, і переважна більшість керівництва Сербії засудила цей документ, С. Милошевич продемонстрував, що поділяє висловлені в цьому документі ідеї про пригнічення сербського населення з боку косовських албанців. В 1987 з ініціативи С. Милошевича були прийняті поправки до конституції Сербії, які значно обмежували права автономій, а наступного року, за сприяння С. Милошевича, в Сербії був створений Комітет захисту косовських сербів та чорногорців. В березні 1989 вміло підібраний С. Милошевичем керівний склад представницьких органів Косова та Воєводини висловився за повернення ключових функцій автономій сербському керівництву. Таким чином, автономія Косова та Воєводини була зведена нанівець шляхом введення в краї прямого правління Сербії, що було затверджено відповідними поправками до конституції; була змінена і назва — замість Соціалістичний автономний край Косово він став називатися Край Косово та Метохія. У відповідь на такі дії сербського керівництва влітку 1990 косовська опозиція, яка мала більшість в Скупщині Косово, проголосила край республікою у складі СФРЮ. Одразу після цього представницькі органи Косово були розпущені і край поставлено під пряму юрисдикцію сербського уряду. Засоби масової інформації та навчальні заклади взято під контроль, проведено чистку кадрів, внаслідок якої багато албанців втратило робочі місця, що в умовах великого безробіття суттєво загострило ситуацію. Понад 400 тис. албанців переїхали до Македонії, саме на території Македонії політичні емігранти з Косова — депутати розігнаної крайової скупщини проголосили «Республіку Косово». Нова Конституція Республіки Сербія (1990) гарантувала територіальну та культурну автономію Воєводині й Косова та Метохії, але без атрибутів держави (ст. 108–112). Незважаючи на декларовані демократичні норми конституцій Сербії та СРЮ з 1990 в Косові було скасовано викладання албанською мовою у всіх навчальних закладах, а в 1994 відновлене викладання албанською лише в середніх школах.

Албанський рух опору краю очолив поміркований політичний діяч Ібрагім Ругова, професор літературознавства, в минулому — викладач університету в Приштині; він створив та очолив Демократичний союз Косова. Косово стало найбільш неспокійним районом СРЮ, дедалі частіше відбувалися збройні сутички албанців з сербською поліцією і, таким чином, спалахнуло нове вогнище *Балканської кризи 1990-х*. Ситуація в краї ускладнилася тим, що протягом 1992–95 сербські власті розмістили тут понад 80 тис. сербських біженців з Хорватії та з Боснії і Герцеговини. Озброєні загони албанського населення Косова об'єдналися в Визвольну армію Косово (ВАК); першою її акцією вважається скоординований напад на сербські поліцейські дільниці навесні 1996. Поліція СРЮ розпочала активні бойові дії проти албанського руху опору 28.02.1998 в с. Лікошани, що в 40 км на захід від Приштини; тоді ж було зареєстровано різке збільшення виїзду сербів та чорногорців з Косова. З огляду на небезпеку поширення косовської кризи на сусідні країни, серед яких Греція та Туреччина мали протилежні інтереси в краї, *НАТО* почала розробку програми військової допомоги Албанії та її сусідам у випадку ескалації конфлікту. США також вдались до ряду зовнішньополітичних кроків з метою вивчення ситуації, що склалася в регіоні. Для встановлення діалогу між косовською опозицією та офіційним Белградом президент США призначив свого спеціального представника на Балканах Р. Гелбарда. Але в РБ ООН не було єдності стосовно косовської проблеми. Якщо представник США висловлювався за рішучі дії світового співтовариства проти СРЮ, представники РФ та КНР виступали за те, щоб визнати **К. п.** внутрішньою справою СРЮ. Восени 1998 збройна конфронтація в Косові ще більше загострилася, *ОБСЄ* закликала обидві сторони — сербські сили і ВАК — припинити збройні акції, звинувачуючи в кровопролитті обидві сторони.

17.01.1999 голова місії ОБСЄ в Косово В. Уолкер виступив із повідомленням про вбивство сербською поліцією 40 мирних албанців у с. Рачак, президент Сербії М. Мілутинович звинуватив Уолкера в упередженості і перевищенні своїх повноважень, федер. уряд наказав Уолкеру протягом 48 годин залишити країну. На своєму надзвичайному засіданні Рада НАТО висунула вимогу до сербської влади знайти та притягнути до суду винних у подіях в Рачаку, а також надати представникам *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ)* можливість розслідувати це масове вбивство, проте групу слідчих Трибуналу було затримано на югославсько-македонському кордоні. 19.01.1999 представники командування НАТО направили С. Милошевичу вимоги про скасування рішення про висилку Уолкера та надання дозволу групі слідчих МТКЮ на проведення розслідування. Після візиту в Белград голови ОБСЄ К. Волєбека 22.01.1999 уряд СРЮ призупинив виконання рішення про висилку Уолкера. Тоді ж представники країн *Контактної групи* почали роботу над розробкою плану проведення переговорів між сербами й албанцями; за основу було взято «план Хілла», запропонований наприкінці 1998 послом США в Македонії К. Хіллом, який пропонував надання автономії Косово без повної незалежності краю. План Контактної групи передбачав також розгортання в Косові миротворчих сил НАТО. Наприкінці січня 1999 Рада НАТО висунула ультиматум сербам і косовським албанцям, вимагаючи негайно розпочати переговори за планом Контактної групи. Міжнар. конференція з мирного врегулювання в Косові почалася 6.02.1999 в Шато-Рамбуйє, неподалік від Парижа; сторонам на досягнення угоди було відведено три тижні. Рішення про участь у мирних переговорах виходило від сербського, а не від федерального парламенту СРЮ, що відображало головну позицію С. Милошевича: конфлікт у Косові є внутрішньою справою Сербії; делегацію косовських албанців очолив І. Ругова. Делегації безпосередньо не зустрічалися одна з одною, посередники ознайомили обидві сторони з планом Контактної групи і додатками до нього.

Термін підписання угоди минув опівдні 20.02.1999, проте він був продовжений до 23.02 з тим, щоб дати сторонам можливість дійти згоди по додатку, що визначав статус і склад миротворчих сил. 22.02 держсекретар США М. *Олбрайт* попередила серб-

ську делегацію, що в разі зриву ними переговорів по СРЮ будуть нанесені повітр. удари. Більшість пунктів плану мирного врегулювання в Косово були прийняті обома сторонами, невирішеними залишались лише два: косовські албанці наполягали на проведенні референдуму з питання про незалежність Косова після закінчення 3-річного перехідного періоду, представники Сербії категорично заперечували проти введення на територію Косова інозем. військ, особливо військ НАТО як миротворчих сил. На переговорах була оголошена перерва, а сторонам запропоновано протягом 2 тижнів обміркувати план мирного врегулювання. 15.03.1999 албанська сторона оголосила про готовність підписати план Контактної групи, серби відповіді не дали. 24.03.1999 НАТО почала бомбардування території СРЮ (Сербії) з метою змусити її прийняти план мирного врегулювання, але згоди *Ради Безпеки ООН* на це отримано не було; 26.03.1999 12 із 15 членів РБ ООН висловилися за схвалення дій, проти виступили Росія, КНР та Нігерія; Росія висунула пропозицію засудити дії НАТО проти СРЮ як *агресію*. По території СРЮ було нанесено 2300 повітряних ударів по 995 об'єктах, для цього використано 23 тис. бомб і ракет. В результаті операції людські втрати СРЮ склали 1,2 тис. убитих, 5 тис. поранених; системи електропостачання були виведені на 35 % по всій території Сербії і на 70 % в районі Белграда; знищено і виведено з ладу 45 % радіо- і телестанцій. Втрати сил НАТО оцінюються у бл. 50 осіб загиблих, 1 збитий літак і 3 втрачені гелікоптери. Шляхом проведення повітряної наступальної операції НАТО добилася *капітуляції* керівництва СРЮ на умовах, висунених Альянсом до початку бойових дій; війська СРЮ було виведено з Косова. До початку бойових дій з території Косова додатково виїхало 350–400 тис. албанців, до 150 тис. албанців були переміщені сербськими силами безпеки всередині краю; удари НАТО викликали втечу до 150 тис. албанців та до 50 тис. сербів; після завершення операції до 500 тис. албанців повернулося до Косова, а бл. 200 тис. сербів його залишили.

З метою закріпити результати повітряної кампанії, повернути албанських *біженців*, а також вивести Косово з-під влади уряду СРЮ, НАТО розпочало миротворчу операцію, у якій брало участь бл. 50 тис. військовослужбовців зі США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії та ряду інших держав. Росія представлена 3600 військовослужбовцями, що діяли під національним контролем. Ці сили з підтримання миру отримали назву KFOR; до їх складу також входили бл. 3 тис. поліцейських з різних країн, які підтримували порядок в краї за умови на початку відсутності власних албанських сил правопорядку. 10.06.1999, після закінчення кампанії НАТО проти СРЮ, РБ ООН було прийнято базовий документ — резолюцію №1244, яка окреслювала вимоги до косовських албанців, влади СРЮ та міжнародного співтовариства щодо врегулювання ситуації в краї. Основні вимоги — *демілітаризація* сторін в краї, збереження формального статусу краю у складі Сербії, запровадження міжнародної адміністрації управління ООН в Косово (UNMIK), початок переговорних процедур з вирішення майбутнього краю. Белград мав право ввести в Косово поліцейський контингент у разі, якщо ситуація там вийде з-під контролю ООН та командування НАТО. 23.10.2004 під контролем міжнародної тимчасової адміністрації пройшли вибори до парламенту Косова. Більшість голосів отримав Демократичний союз Косова (лідер І. Ругова); Демократична партія Косова більш радикального Х.Тачі посіла друге місце; переважна більшість сербів у виборах участі не брала. Розподіл місць у парламенті Косова здійснений і за етнічним принципом — з 120 мандатів 100 відводиться албанцям, 10 — сербам і 10 — представникам решти національних меншин, які мешкають у краї. Президент та уряд обираються у парламенті; в компетенції міжнародних організацій (зовнішнього управління) початково знаходилися охорона правопорядку, правосуддя, економічний розвиток та розбудова громадянського суспільства.

Світове співтовариство при вирішенні **К. п.** намагалося спершу забезпечити консенсус між усіма політичними та етнічними силами краю, а лише потім розглядати майбутній статус краю. Однак неможливість досягти спільної мови між сербами та албанцями призвела до рішення РБ ООН в жовтні 2005 про початок переговорів про статус краю. 7.10 Контактна група зареєструвала в *Секретаріаті ООН* основний робочий документ — «Керівні принципи», які були покладені в основу переговорів, а 31.01.2006 на засіданні Контактної групи по Косово було прийнято спільну заяву, яка посилалася як на складність характеру проблеми, її тривалий характер, а також підтверджувала відданість принципам резолюції № 1244: 1) Косово не може бути повернуте під повне управління Сербії; 2) Косово не може бути поділене; 3) Косово не може відійти до складу інших держав. Головуючим групи міжнародних посередників на переговорах про майбутній статус Косова був призначений колишній президент Фінляндії М. *Ахтісаарі* в ранзі спеціального представника Генсека ООН. Переговорний процес почався 20.02.2006 і тривав до 20.11.2007 у Відні, при цьому албанська позиція полягала у відстоюванні повної незалежності Косова. Сербська позиція передбачала збереження Косова у своєму складі при наданні албанцям прав широкої автономії у соціальних, освітніх та безпекових галузях у районах їх компактного проживання. Сторони зайшли у безвихідь через несумісність вимог сторін, тому формальною підставою для подальшого розвитку проблеми Косова став т.зв. «план М. Ахтісаарі». Застосувавши формулу «обмеженої незалежності» для Косова під міжнародним контролем, посилаючись на розпад СРЮ (вихід зі складу СРЮ Чорногорії), він де-факто домігся перегляду положень резолюції РБ ООН №1244, якою стверджувався *суверенітет* СРЮ над Косовом, а місія ООН лише управляла цією територією. Після закінчення переговорів у листопаді 2007 відводилося 120 діб на безпосередні контакти між сторонами сербів та косовських албанців для остаточного вирішення статусу краю. М. Ахтісаарі запропонував для Косова «міжнародне цивільне управління»: воно прийшло на зміну місії ООН і завершило становлення політичних структур краю з наступним переходом до незалежного існування. Завдання з виконання плану взяв на себе *Європейський Союз*, який 16.02.2008 ухвалив рішення про розміщення місії в Косові (що отримала назву Eulex), М. Ахтісаарі було присуджено *Нобелівську премію миру* за 2008.

17.02.2008, після закінчення перехідного 120-добового періоду, парламент Косова оголосив рішення про вихід Косова з складу Сербії і про набуття краєм повної незалежності. 8.10.2008 ГА ООН ухвалила рішення («за» 77, «проти» 6, та 74 країни утрималися) передати питання про те, чи відповідає міжнародному праву акт проголошення незалежності Косова, на розгляд *Міжнародного суду ООН* в Гаазі. Перші місяці після проголошення незалежності Косова активно йшов процес *визнання де-юре* нової держави, появу якої вітали більшість країн ЄС та США. 15.11.2009 в Косові пройшли перші з моменту проголошення незалежності муніципальні вибори. Перемогу на них отримала Демократична партія Косова, яку очолював прем'єр-міністр Х.Тачі. 1.12.2009 Міжнародний суд ООН в Гаазі почав слухання справи про законність проголошення незалежності парламентом Косова, 22.07.2010 він прийняв постанову, яка визнавала проголошення незалежності Косова таким, що не порушує *норми міжнародного права*. 8.03.2011 в Брюсселі почалися перші прямі переговори між делегаціями Сербії та Республіки Косово, на яких албанська сторона намагалася нормалізувати відносини з Сербією, а сербська — виступала за покращення ситуації з правами сербів в Косові. Албанська влада Косова не змогла стати виразниками інтересів усіх народів, що мешкають у ньому (не лише сербів, а й, наприклад, циганів); влада сербських анклавів з центром у м. Мітровіца, не визнає суверенітет Приштини і в усьому узгоджує свої дії з Белградом. На 1.10.2013 незалежність Республіки Косово визнали 106 держав — понад половина усіх членів ООН. Україна заявила 23.07.2010, що не може визнати незалежність Косова, про це також наголосили КНР, РФ, Іспанія, Кіпр, Греція та деякі інші держави.

Література: Бондар Р. «Балканізація Європи?» Деякі аспекти Косовської кризи // Політика і час. — 2000. — № 7–8; Самохвалов В. Нова гаряча точка. Албанський сепаратизм на Балканах: формування і сучасний етап // Політика і час. — 2001. — № 9; Матвійчик В. В ім'я «Великої Албанії». Південні Балкани на порозі нових потрясінь // Політика і час. — 2002. — № 1; Маначинский А.Я. Югославия: приговор вынесен. — К.: Изд. дом «Румб», 2005. — 288 с.

М. С. Каменецький

Костенко Юрій Васильович (6.11.1945, Київ, УРСР) — укр. *дипломат*. У 1968 закінчив істор. ф-тет Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1968–71 — аташе, 3-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР. 1971–72 — служба в Збройних силах

СРСР. 1972–74 — 3-й, 2-й секр. ген. секретаріату МЗС УРСР; 1974–75 — помічник міністра зак. справ УРСР; 1975–84 — 1-й секр., радник відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР. 1984–85 — відповідальний секр. Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО. 1985–88 — нач. відділу кадрів, член Колегії МЗС УРСР. 1988–94 — Постійний представник України при міжнар. орг-ціях у Відні, водночас у березні 1992—грудні 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці. У грудні 1994—серпні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Німеччина. У грудні 1997 призначений послом з особливих доручень МЗС України, у березні 1998 — ген. інспектором МЗС України. 2001–06 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії, водночас у 2004–06 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Філіппіни за сумісництвом. У 2006–09 — заступник міністра закордонних справ України; 2009–12 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній Республіці та Надзвичайний і Повноважний Посол України в Монголії за сумісництвом.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Котирування іноземних валют — встановлення курсу інозем. *валюти* щодо валюти даної країни на певну дату або на певний період часу; здійснюється на основі законів, норм, правил, чинних у даній країні, держ. (національними) або найбільшими комерційними банками. **К. і. в.** може бути прямим, за яким ціна одиниці інозем. валюти виражається в певній кількості нац. грошових одиниць, або непрямим — прирівнюванням одиниці нац. валюти до певної кількості інозем. валюти. Пряме котирування здійснюється в більшості країн світу. Непрямого — традиційно дотримуються Велика Британія та її колишні *домініони* — Австралія і Нова Зеландія. У США практикується як пряме, так і непряме котирування валют. В Україні для визначення обмінного курсу гривні використовується пряме **К. і. в.**

О. К. Єременко

Кофод (Kofod) Мартін (1937) — данський *дипломат*. 1961–64 — співробітник МЗС Данії; 1964–69 — секр. представництва Данії при ООН; 1969–71 — зав. відділом МЗС Данії; 1971–74 — 1-й секр., радник посольства Данії у Польщі; 1974–82 — зав. відділом, нач. управління МЗС Данії; 1982–86 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія у Бразилії; 1986–92 — нач. управління МЗС Данії; 1992–97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Данії у Мексиці; 1997–2001 — ген. консул Данії в Лос-Анджелесі (США). 2001–02 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія в Україні.

Р. А. Кривонос

Коцюбинський Юрій Михайлович (25.11.1896, Вінниця, Подільська губернія, Російська імперія — 8.03.1937, Москва, СРСР) — укр. рад. парт. і держ. діяч. Син письменника М. Коцюбинського. Закінчив Чернігівську гімназію (1916), Одеську школу прапорщиків (1917) і Соціалістичну академію (1934); член більшовицької партії з 1913, учасник жовтневого перевороту 1917 у Петрограді, делегат 1-го і 2-го Всеросійських з'їздів рад. З грудня 1917 входив до складу Народного Секретаріату як заступник, а потім — в. о. народного секр. у військ. справах; у січні–лютому 1918 — головнокомандувач військами більшовицької УНР, потім — голова Надзвичайного к-ту оборони України, чл. Всеукраїнського ВРК, оргбюро по скликанню 1-го з'їзду КП(б)У, Тимчасового робітничо-селянського уряду України; 1919 — голова Чернігівського губвиконкому, секр. губкому КП(б)У; з серпня 1919 — чл. Зафронтбюро ЦК КП(б)У. З 1920 — на дип. роботі, зокрема у грудні 1920 — голова делегації УСРР на переговорах із Грузинською Демократичною Республікою, на поч. січня 1921 очолив дип. місію УСРР при уряді РСФРР, 14.02.1921 разом із спец. посланником уряду УСРР Ф. *Коном* уклав у Москві перший у короткій історії незалежної *дипломатії УСРР* договір про встановлення *дипломатичних відносин* із Литвою; у грудні 1921–22 — повноважний представник УСРР в Австрії, 1925–26 — радник постпредства СРСР в Австрії, 1927–30 — радник постпредства СРСР у Польщі. 1930–33 — заступник, 1933–34 — голова Держплану і заст. голови РНК УСРР. З 1925 — в опозиції Й. *Сталіну*, але 1928 написав заяву до ЦК ВКП(б), в якій «визнав помилки опозиції, заявив, що фракційної роботи не вів і що лінію партії вважає цілком вірною». 3.11.1934 — звільнений пленумом ЦК КП(б)У від обов'язків голови Держплану і виключений зі складу ЦК КП(б)У, 7.02.1935 — заарештований і засуджений до 6 років заслання у Зах. Сибіру; у жовтні 1936 — заарештований на засланні і звинувачений у створенні «Українського троцькістського центру», 8.03.1937 — засуджений до розстрілу. Реабілітований у грудні 1955.

М. С. Дорошко

Кочарян (Kocharyan) Роберт (31.08.1954, м. Степанакерт, Нагірно-Карабахська автономна обл. Азербайджанської РСР) — вірменський держ. і громад.-політ. діяч, 2-й (1998–2008) президент Вірменії; з відзнакою закінчив ф-т електроніки Єреванського політехн. ін-ту (1982). У 1980–81 працював на Степанакертському електротехнічному заводі, у 1981–89 займав різні посади в комсомольських і парт. органах. З лютого 1988 брав активну участь у русі за приєднання Нагірного Карабаху до Вірменії; був членом вірменської націоналістичної орг-ції «Крунк». Після її розпуску в 1989 заснував громад.-політ. орг-цію «Міацум» («Об'єднання»). У 1989–90 був депутатом і членом президії Верховної Ради Вірменської РСР. У 1992 — прем'єр-міністр та голова комітету оборони Нагірно-Карабахської Республіки. 29.12.1994 обраний парламентом президентом Нагірного Карабаху; у 1996 на всенародних виборах переобраний президентом Нагірного Карабаху. 20.03.1997–10.04.1998 — Прем'єр-міністр Республіки Вірменія; у другому турі виборів 30.03.1998 обраний Президентом Республіки Вірменія (отримав 59,5% голосів) переобраний на другий п'ятирічний термін у березні 2003, отримавши 67,5% голосів. Проводив *політику* балансування між Росією (з якою Вірменія пов'язана договорами щодо прав. статусу рос. збройних сил 1992, рос. військ. бази на терені країни 1995 та «Про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу» 1997, що створили передумови для тісного військ. союзу обох країн) та зах. д-вами, передусім США, на допомогу яких Вірменія покладає надії при позитивному для неї розв'язанні *Нагірно-Карабахського конфлікту*. Після відставки був обраний незалежним директором російської фінансово-промислової групи АФК «Система».

Л. В. Губерський

Кочубей Віктор Павлович (11.11.1768, с. Диканька Полтавського полку, Російська імперія — 3.06.1834, Москва, Російська імперія) — рос. держ. діяч і *дипломат*, граф (з 1799), князь (з 1831). Походив з укр. козацько-старшинського роду. Виховувався в Петербурзі у дядька — О. *Безбородька;* в дитинстві був записаний у гвардію, отримав прекрасну освіту в аристократичному пансіоні. 1784 направлений в рос. посольство в Швеції; продовжив освіту в Упсальському ун-ті; 1784–97 — перебував на дип. службі у Швеції, Великій Британії, Туреччині; 1786–87 супроводжував *Катерину II* в її подорожі до Криму. З 1798 — віце-канцлер; 1801–02 — управляючий Колегії інозем. справ; 1802–08 і 1819–23 — міністр внутр. справ, відзначався ліберальним підходом до вирішення держ. справ. За правління *Миколи I* призначений головою Державної ради і Кабінету міністрів (з 1827).

Н. Ф. Сербіна

Кочубей Юрій Миколайович (9.07.1932, Полтава, УСРР) — укр. *дипломат*, літературознавець, перекладач. У 1955 закінчив ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка; кандидат філол. наук. 1957–63 — 3-й, 2-й, 1-й секр. МЗС УРСР. 1963–68 — 2-й, 1-й секр. *Постійного представництва України при ООН*, згодом в *ЮНЕСКО*. 1968–71 — 1-й секр. відділу преси МЗС УРСР. 1971–77 — Постійний представник УРСР при ЮНЕСКО у Парижі. 1977–87 — заст. нач. відділу, нач. відділу, заст. мін. зак. справ УРСР, голова нац. комісії у справах ЮНЕСКО. 1987–90 — заст. ген. директора ЮНЕСКО у Парижі; 1990–92 — заст. ген. директора, представник ЮНЕСКО при ООН та спеціалізованих установах у Женеві; у серпні 1992—серпні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці, Постійний представник України при ЮНЕСКО. З 2000 — гол. редактор журналу «Східний світ»; з 2007 — Почесний доктор *Дипломатичної академії України при МЗС України*, водночас провідний науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Автор численних публікацій, присвячених арабській літературі, фольклору, театру; переклав окремі твори М. Дервіша, А. Джарека, М. Дакруба, Ю. Ідріса. Член Спілки письменників України (1972).

Твори: «Марокко. Сучасне і майбутнє» (1960); «Арабсько-мусульманська культура» (1978); «Що таке євразійство» (1992) та ін.

В. М. Матвієнко

Кошова канцелярія — владно-адміністративний орган, через який здійснювалося керівництво всіма зовнішніми й внутрішніми справами «Вільностей Війська Запорозького низового»; через неї проходило все офіційне й навіть приватне листування кошової адміністрації. До штату К. к. входило в різний час до 20 службовців — від підписаря й до простих канцеляристів та писарчуків, які всі підлягали безпосередньо кошовому писареві. Військові канцеляристи поділялися на старших і молодших, або на власне канцеляристів і підканцеляристів, писарів і підписарів; керував ними кошовий військовий писар, який обирався щороку на загальній козацькій раді і відав усією канцелярією Війська Запорозького низового. Увесь штат канцеляристів призначався особисто кошовим (військовим) писарем і виконував обов'язки як секретаріату Коша Запорозької Січі, так і його *дипломатичної служби*.

В. М. Матвієнко

Коштуніца (Koštunica) Воїслав (24.03.1944, Белград, нині — Республіка Сербія) — югославський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Белградського ун-ту (1966), у 1970 отримав ступінь магістра права за роботу «Політична теорія і практика Конституційного суду в Югославії», 1976 — докторський ступінь за роботу «Опозиція в політичній системі капіталізму». У 1970–74 — асистент на юрид. ф-ті Белградського ун-ту, звільнений з політ. мотивів; був співробітником редакцій і гол. редактором кількох великих юрид. і філос. журналів, чл. Філософського товариства Сербії і ПЕН-центру Сербії; у 1980-х займався правозахисною діяльністю, виступив співзасновником Демократичної партії, в якій перебував до її розколу на поч. 1992. У тому ж році заснував нову партію — Демократична партія Сербії, є її головою. У 1990 і 1993 обирався в Скупщину (парламент) Сербії (був депутатом до 1997); відмовився підтримати *Дейтонські угоди 1995*, заявивши, що вони несправедливі стосовно боснійських сербів. У жовтні 2000 К. переміг С. *Милошевича* на президент. виборах, результати яких влада була змушена визнати під тиском європ. д-ав і США. У *зовнішній політиці* зосередився на відновленні зв'язків Югославії зі світовим співтовариством; водночас критикував політику *НАТО* в Косово, так само як і поведінку С. Милошевича, однак дав зрозуміти, що не збирається видавати його Міжнародному трибуналові з військ. злочинів у Косово (див.: *Косовська проблема*). 4.03.2004 — обраний прем'єр-міністром Сербії; в травні 2007 разом із політичною силою президента Сербії Б.Тадіча створив коаліцію, знову посівши посаду *глави уряду*. 10.03.2008 заявив про свою відставку на знак протесту проти політики президента в косовському питанні; особисто виступав проти зближення Сербії з *Європейським Союзом*, оскільки той підтримав незалежність Республіки Косово. На дострокових парламентських виборах 11.05.2008 партія К. посіла третє місце, після чого він залишив велику політику.

М. С. Каменецький

Кравець Володимир Олексійович (3.05.1930, с. Шарни Уманського р-ну Черкаської обл., УРСР — 22.07.2011, Київ, Україна) — укр. держ. діяч, *дипломат*. Закінчив 1953 ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту, 1956 — аспірантуру Харків. ун-ту, кандидат істор. наук. 1954–55 інструктор Київ. міськкому КПУ, 1956–61 — асистент, старший викладач Харк. авіаційного й Уманського с.-г. ін-тів. У 1961–65 — консультант ЦК КПУ; 1965–67 — старший викладач Київ. інженерно-будівельного ін-ту; 1967–71 — радник Постійного представництва УРСР при ООН; 1971–79 — заст. мін. зак. справ УРСР; 1979–84 — Постійний представник УРСР при ООН. 29.12.1984–27.07.90 — мін. зак. справ УРСР. Брав участь у роботі 22-ї, 23-ї, 24-ї, 36-ї та 39-ї сесій *Генеральної Асамблеї ООН*; очолював укр. делегації на 40–44-й сесіях ГА ООН, на 6-й, 8-й і 9-й Надзвичайних спец. сесіях ГА ООН, 3-й спец. сесії з роззброєння і 14-й спец. сесії з намібійської проблеми. 1985 кілька разів головував на засіданнях *Ради Безпеки ООН*. Дбав про активізацію ролі ООН у вирішенні *глобальних проблем*. У листі до *Генерального секретаря ООН* 26.06.1985 писав: «Підвищення ефективності й авторитету Організації Об'єднаних Націй залежить від готовності держав-членів діяти у строгій відповідності з положенням Статуту, на ділі довести прихильність демократичним принципам і нормам міжнародного спілкування. Українська РСР — одна з засновниць Організації Об'єднаних Націй, яка взяла безпосередню участь у розробці її Статуту, знову заявляє про свою незмінну відданість цілям і принципам *Статуту ООН* і всемірну підтримку зусиль Організації, спрямованих на збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки». Проявляв активність у просуванні ініціатив України на форумах ООН, *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури*, інших міжнар. орг-цій. Був депутатом ВР УРСР, делегатом з'їзду народних депутатів СРСР, чл. ЦК КПУ (1986).

Д. В. Табачник

Кравчук Леонід Макарович (10.01.1934, с. Великий Житин, Волинське воєводство, Польська Республіка, нині — Рівненський р-н Рівненської обл., Україна) — укр. держ. і громад.-політ. діяч, кандидат екон. наук (1970), почесний доктор, проф. багатьох вітчизняних і зарубіжних ун-тів, Герой України (2001). Закінчив 1953 Рівненський кооперативний технікум, 1958 — екон. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. У 1958–60 — викладач політекономії Чернівецького фінанс. технікуму. З 1960 — на парт. роботі в Чернівецькому обкомі КПУ. У 1967–70 навчався в аспірантурі Академії сусп. наук (Москва). З 1970 — в апараті ЦК КПУ, де пройшов шлях від зав. сектора до 2-го секр. ЦК, чл. політбюро ЦК КПУ. У 1989–90 — секр. ЦК КПУ з ідеолог. роботи; одночасно (з липня 1990) — чл. ЦК КПРС. 19.081991 вийшов з КПРС. Депутат ВР УРСР 10–11-го скликань, народний депутат України 1–4 скликань. 23.07.1990–5.12.1991 — Голова ВР УРСР/України; був чл. Ради Федерації СРСР і чл. Держ. Ради СРСР. Як Голова ВР УРСР підписав постанову ВР УРСР «Про проголошення незалежності України» (24.08.1991) та указ Президії ВР України «Про заборону діяльності Компартії України» (30.08.1991), Заяву ВР України «Про без'ядерний статус України» (24.10.1991). З 5.12.1991–19.07.1994 — *Президент України*; одночасно (з 25 лютого по жовтень 1992) — голова Держ. думи України. Підписав *Біловезьку угоду про створення Співдружності Незалежних Держав 1991*. Під час перебування К. на посаді Президента Україна стала членом Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1992), була прийнята до *Ради північноатлантичного співробітництва* (10.03.1992), приєдналась до Програми НАТО «*Партнерство заради миру*» (8.02.1994), встановила партнерські та взаємовигідні міжнар. відносини з багатьма країнами світу. У 1994–98 — чл. Комісії/Комітету ВР України з питань культури й духовності, з 1998 — чл. *Комітету ВР України у закордонних справах* і зв'язках із СНД. Від 7.07.1997 — голова Держ. комісії з проведення в Україні адмін. реформи, голова Укр. ради миру, президент Укр. товариства «Інтелект нації», шеф-редактор укр. культурологічного альманаху «Хроніка-2000». Один із лідерів Соціал-демократичної партії України (об'єднаної). Обраний народним депутатом у 1994 — на довиборах в одному з мажоритарних округів на Тернопільщині; в 1998, залишаючись безпартійним, очолив виборчий список СДПУ (о) і привів її до Верховної Ради. З жовтня 1998 — член Політбюро і Політради СДПУ(о); в 2002–06 очолював фракцію СДПУ(о) у Верховній Раді України; в 2006 очолив список опозиційного блоку «Не так», але за підсумками виборів той не подолав 3% бар'єр. Нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора, орденами Жовтневої революції, князя Ярослава Мудрого V ст. (1996), IV ст. (1999), III ст. (2004), II ст. (2007), Почесними грамотами Президії ВР України та КМ України (2004).

Твори: «Оплата праці і матеріальне стимулювання» (1972); «Є така держава — Україна» (1992); «Останні дні імперії... Перші кроки надії» (1994); «Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми» (2002)); «Одна Україна, єдиний народ: політичні роздуми над записами в щоденнику» (2010) та ін.

Літ.: Чемерис В. Л. Президент. — К., 1994; Михальченко Н. И., Андрущенко В. П. Беловежье. Л. Кравчук. Украина. 1991–1995. — К., 1996; Литвин В. М. Украина: политика, политики, власть: На фоне полит. портрета Л. Кравчука. — К., 1997.

Л. В. Губерський

Країна-рантьє — країна, яка має значні капіталовкладення в інших країнах з метою отримання прибутків у вигляді дивідендів від вкладів у цінні

папери та відсотків за надані кредити. **К.-р.** — *держави*, в яких монополії й *транснаціональні корпорації* здійснюють широкомасштабний вивіз капіталу та отримують відп. дивіденди. На поч. XX ст. найважливішими **К.-р.** були Велика Британія і Франція. Після *Другої світової війни* найбільшими експортерами капіталу, окрім названих країн, стали США, Німеччина, Японія. Таке визначення **К.-р.** переважало в маркс. політ. та екон. думці.

В. П. Мазуренко

Крайовський договір 1940 (болг. Крайовска спогодба, рум. Tratatul de la Craiova) — мирне врегулювання *територіальних претензій* між урядами Болгарії та Румунії; підписаний у м. Крайова (нині — регіон Олтенія, Румунія) 7.09.1940. Румунія поступилася Болгарії регіоном Південна Добруджа, обидві учасниці договору погодилися провести обмін населенням (меншинами) на прилеглих до нового кордону територіях. Румуномовні поселенці в Південній Добруджі (румуни, мокани, аромуни, мегленорумуни), всього близько 80 тис. чол., більшість із яких осіло там за наполяганням уряду після Другої балканської війни 1913 (див.: *Балканські війни 1912–13, Бухарестський мир 1913*), покинули болгарську територію. Замість них прибули болгарські жителі з румунської території, всього близько 65 тис. чол. З часом, з урахуванням кількості пізніх переселенців, число румунів, що виїхали, було оцінено в 110 тис., а болгар, які приїхали — 77 тис. Обмін населенням призвів до значної гомогенізації населення Добруджі, а також Румунії, створивши умови для початку політики румунізації меншин у країні. У самій Болгарії почався активний процес болгарізації неболгарських груп, які залишились.

С. О. Божко

Крайський (Kreisky) Бруно (11.01.1911, Відень, нині — Австрійська Республіка — 7.08.1990, там само) — австр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Нар. в сім'ї фабриканта. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1937). 1925 — вступив до молодіжної орг-ції Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА), після встановлення 1932 диктатури Е. *Дольфуса* і заборони СДРПА був одним із засновників орг-ції «Революційні соціалісти»; під час *Другої світової війни* перебував в еміграції в Швеції, працював журналістом, 1946–51 — радник австр. місії у Стокгольмі. По поверненні на батьківщину 1951 — віце-директор канцелярії президента; 1953–59 — статс-секретар у закорд. справах, брав активну участь у підготовці *Державного договору про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955*, наполягав на оформленні статусу постійного нейтралітету для країни. 1959–66 — мін. зак. справ, 1970–83 — Федеральний канцлер Австрії («ера Крайського»); ініціював низку реформ, спрямованих на побудову соц. д-ви, а також відкриття у Відні Міжнар. центру *Організації Об'єднаних Націй*. 1967–83 — голова, 1983–86 — почесний голова Соціалістичної партії Австрії; з 1976 — один із заст. голови Соціалістичного Інтернаціоналу, співавтор концепції «демократичного соціалізму».

Р. А. Кривонос

Красін Леонід Борисович (27.07.1870, Курган, Тобольська губернія, Російська імперія — 24.11.1926, Лондон, Велика Британія) — рад. парт. і держ. діяч, *дипломат*. Нар. у сім'ї дрібного урядовця. Закінчив Харківський технол. ін-т (1900), інженер; з 1890 брав участь у рев. русі, 1903–07 — чл. ЦК РСДРП. У грудні 1917 — березні 1918 — чл. рос. більшовицької делегації на *Брестських мирних переговорах 1917–18* з Німеччиною в Брест-Литовську, потім працював у НКЗС РСФРР, 27.08.1918 у Берліні підписав «додаткові угоди» до Брестського дог-ру, за якими Кремль визнав незалежність Грузинської Демократичної Республіки і погодився сплатити Німеччині 6 млрд марок контрибуції. У березні 1919 — березні 1920 — нарком шляхів, 1920–24 — нарком зовн. торгівлі РСФРР; водночас перебував на дип. роботі: у грудні 1919 — лютому 1920 — голова рад. делегації на мирних переговорах з Естонією, 1920–23 — повпред і торгпред РСФРР у Великій Британії, у березні 1921 підписав з нею першу торг. угоду (що означало *визнання де-факто* Лондоном РСФРР), чл. рад. делегацій на *Генуезькій конференції 1922* і *Гаазькій конференції 1922*, 1924–25 — повпред СРСР у Франції, 1925–26 — у Великій Британії. Член ЦК ВКП(б) в 1924–26. Автор наук. праць з екон. питань. Похований у Кремлівській стіні.

Н. В. Шпакова

Красковський Іван Гнатович (24.07.1880, с. Дубичі Гродненської губернії, Російська імперія — 23.08.1955, Братислава, ЧСР) — укр. і білоруський громад.-політ. діяч, дипломат і науковець. Нар. в сім'ї священика; навчався на історико-філологічному факультеті Варшавського ун-ту (1903–05), закінчив Петербурзький університет (1907), історик-економіст. Активний учасник білоруського й укр. нац. рухів; під час *Першої світової війни* — уповноважений комітету Півд.-Зах. фронту Всеросійського союзу міст у Галичині. Після Лютневої рев-ції 1917 — губернський комісар Тимчасового уряду на Тернопільщині, вступив до УПСР, з 8.09.1917 — товариш ген. секретаря внутр. справ в урядах В. *Винниченка* і В. *Голубовича;* за гетьманату П. *Скоропадського* — чл. Ради МЗС. 26.01.1919–19.10.1920 — голова Української дип. місії на Кавказі (Тифліс), активно обстоював ідею створення *Чорноморського союзу* за участю Кубанської Республіки, Республіки Горців Півн. Кавказу, Грузинської, Вірменської й Азербайджанської демокр. республік при провідній ролі УНР. 1925 — повернувся до БСРР; працював у Держплані й був доцентом Білоруського держ. ун-ту (Мінськ); у 1930 репресований і засланий до Самари. Після звільнення в 1940 працював учителем у населених пунктах Куйбишевської області; в 1953 виїхав до дочки у Чехословаччину. Реабілітований в СРСР у травні 1962.

В. М. Матвієнко

Красовський Олександр (1891—1921) — укр. громад.-політ. і військ. діяч, *дипломат*. Чл. УСДРП, 1917 — чл. Київ. губернського виконавчого комітету, 1919 — помічник держ. інспектора Республіканської армії УНР В. *Кедровського*, сотник. 2.11.1919 за наказом Ради Міністрів УНР очолив делегацію до штабу 12-ї армії РСФРР (Гомель) з метою укладення тимчасової військ. угоди для б-би з А. Денікіним і проведення переговорів щодо визнання Кремлем незалежності УНР; останні відбулися в Москві 14.11–1.12.1919 за участю члена політбюро, секр. ЦК РКП(б) М. *Крестинського*, який запевнив укр. делегацію у можливості визнання суверенності УНР і невтручання у її внутр. справи в обмежених територ. кордонах (переважно на Правобережжі); уряд УНР мав прийняти повноважного представника ЦК РКП(б) П. Красикова, але внаслідок військ. поразок укр. армії реалізація домовленості виявилася неможливою. Загинув у бою з більшовиками.

В. І. Головченко

Кревська унія 1385 (Кревський акт) — укладена 14.08.1385 у замку Крево поблизу м. Вільно (сучасний Вільнюс) династична угода про входження Великого князівства Литовсько-Руського «до корони Польської на вічні часи», оформлена шлюбом великого князя литовського *Ягайла Ольгердовича* з польською королевою Ядвіґою; мала за мету об'єднання сил Польщі та Литви для спільної відсічі тевтонській *експансії* на схід. Унія передбачала, що після прийняття католицтва та шлюбу з Ядвіґою Ягайло ставав польським королем, за що обіцяв обернути в латинство всіх «нехрещених литвинів», видати полякам всіх католиків, що перебували в Литві в полоні, «на вічні часи прилучити свої землі, литовські й руські до корони Польської», сплатити 200 тис. срібних флоринів неустойки колишньому нареченому Ядвіґи австр. ерцгерцогу Вільгельму, а також повернути від сусідів землі, втрачені Польщею та Литвою в минулому. Після прийняття у лютому 1386 католицтва Ягайло повінчався з Ядвіґою та став польським королем під ім'ям Владислава II. **К. у.** викликала масове невдоволення серед православних литовсько-руських князів і бояр, яких очолив кузен Ягайла князь *Вітовт*. Результатом протистояння стало підписання між Владиславом II (Ягайлом) та Вітовтом 5.03.1392 Островської угоди, що передбачала відновлення авт. прав Великого князівства Литовського на чолі з довічним правителем Вітовтом, але вже без титулу великого князя.

В. А. Рубель

Кредит міжнародний — рух капіталу в сфері *міжнародних економічних відносин*, пов'язаний із наданням одними *державами* товарних і валютних ресурсів іншим. Міжнародний кредит бере участь у кругообігу капіталу на всіх його стадіях: при перетворенні грошового капіталу у виробничий шляхом придбання імпортного устаткування, сировини, палива; у процесі виробництва у формі

кредитування під незавершене виробництво; при реалізації товарів на світових ринках. Джерелами міжнародного кредиту служать: тимчасово вивільнена частина капіталу в грошовій формі міжнародних компаній; грошові нагромадження держави й приватного сектора, акумульовані банками. По своєму цільовому призначенню міжнародні кредити підрозділяються на зв'язані і фінансові. Зв'язані кредити мають строго цільовий характер, закріплений у кредитній угоді. До них відносяться, зокрема, комерційні кредити, надані на закупівлю товарів або сплату послуг; інвестиційні кредити, призначені для будівництва конкретних об'єктів і т.п. На відміну від них фінансові кредити не мають строгого цільового призначення. Вони можуть бути використані по розсуду позичальника на будь-які цілі (закупівлю товарів, інвестиції, проведення фінансових операцій, покриття дефіциту *балансу платіжного*, погашення зовнішньої заборгованості і т. п.). Зв'язані і фінансові кредити можуть доповнювати один одного, наприклад, при кредитуванні підрядних робіт, постачанні комплектного устаткування (в останньому випадку фінансові кредити залучаються для здійснення авансових платежів).

Міжнародний кредит у сфері міжнародних економічних відносин виконує такі функції: 1) забезпечує перерозподіл фінансових і матеріальних ресурсів між країнами, дозволяючи використовувати їх з більшою ефективністю або задовольняти найбільш гострі потреби в позикових коштах країн; 2) підсилює процес нагромадження в межах усього світового господарства. Через механізм міжнародного кредиту позиковий капітал спрямовується в найбільш прибуткові сфери, яким віддають перевагу економічні агенти. Тим самим кредит сприяє вирівнюванню норми національного прибутку до світової; 3) прискорює концентрацію і централізацію капіталу. Міжнародний кредит надає можливість одним країнам розпоряджатися капіталом, власністю і працею інших країн.

М. Ю. Рубцова

Крестинський Микола Миколайович (13.10.1883, Могильов, Російська імперія — 15.03.1938, Москва, СРСР) — рад. парт. і держ. діяч. Нар. в сім'ї вчителя гімназії. Закінчив юрид. ф-т Петербурзького ун-ту (1907); з 1903 — чл. РСДРП, більшовик, входив до складу юрид. комісії с.-д. фракцій 3-ї і 4-ї Державних дум. 1917 — голова Уральського обласного і заст. голови Катеринбурзького комітетів РСДРП(б), заочно обраний чл. ЦК; 22.12.1917 — виїхав до Петрограда для участі в роботі Установчих зборів, призначений чл. колегії наркомату фінансів, заст. гол. комісара Народного банку; 1918–21 — нарком фінансів РСФРР, чл. політбюро ЦК РКП(б), секретар ЦК РКП(б). З 1921 на дип. роботі: 1921–30 — повпред СРСР у Німеччині, чл. рад. делегації на *Гаазькій конференції 1922*, з 1930 — заст. наркома закорд. справ СРСР, член ЦВК СРСР. Репресований, реабілітований посмертно.

Н. В. Шпакова

Кретьєн (Chrétien) Жан (11.01.1934, Шавініган, провінція Квебек, Канада) — канадський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї канадців франц. походження. Закінчив юрид. ф-т Ун-ту Лаваль (1958), 1957–58 був віце-президентом «Ліберальних студентів Канади». 1958–63 — займався юрид. практикою, очолював колегію адвокатів м. Труа-Рів'єр (Квебек); 1963 — обраний до Палати громад федер. парламенту від Ліберальної партії (переобирався за винятком 1986–90), був парл. секретарем прем'єр-міністра (1965) і міністра фінансів (1966). 1967–68 — держ. міністр при міністрі фінансів, 1968 — міністр нац. прибутку, 1968–74 — міністр у справах індіанців і Північних територій, 1974–76 — голова федер. казначейства, 1977–79 — міністр фінансів; 1980–82 — міністр юстиції й Ген. прокурор, активно виступав проти гасла незалежності Квебеку на референдумі 1980 за єдність англомовної й франкомовної частин країни, водночас сприяв ухваленню законів, які послаблювали зв'язки Канади з Великою Британією; 1982–84 — міністр енергетики, 1984 — віце-прем'єр і держ. секретар закорд. справ; після поразки Ліберальної партії на виборах 1984 виступав у парламенті як офіційний критик від опозиції з питань зовн. політики. 23.06.1990 — очолив Ліберальну партію Канади, яка здобула перемогу на парл. виборах 26.10.1993. 4.11.1993–12.12.2003 — прем'єр-міністр Канади, домігся ратифікації *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю* і прийняття низки законопроектів, спрямованих на упередження квебекського *сепаратизму*. Відносини з Україною підняв на рівень «особливого партнерства» (Спільна декларація 31.03.1994, Київ), формалізований в *українсько-канадській угоді про дружбу і співробітництво 1994;* ініціював проведення у жовтні 1994 у Ванкувері конференції «Партнерство заради економічних перетворень в Україні» за участю представників країн *великої вісімки* та міжнар. фінанс. установ; під час головування на саміті *великої вісімки* в Галіфаксі 15–17.06.1995 підтримав надання Україні фінанс. допомоги; сприяв виділенню Києву кредиту розширеного фінансування *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* в серпні 1998 та його чергового траншу в березні 1999. 27–28.01.1999 — здійснив офіц. візит до України. В листопаді 2003 оголосив про завершення політичної кар'єри і через місяць пішов у відставку з посади *глави уряду* й глави Ліберальної партії.

Л. В. Губерський

Креховецький-Демкович Іван (?, с. Крехівці, Руське воєводство, Річ Посполита, нині — в околицях Івано-Франківська, Україна — ?) — укр. військ. діяч і *дипломат*. У сер. 1640-х — поручник панцирної хоругви польської армії, у 1648 перейшов на бік Б. *Хмельницького* і був призначений писарем Корсунського полку, потім — наказним полковником ніжинським і генеральним писарем Війська Запорозького. У січні 1650 разом із М. *Нестеренком* за дорученням гетьмана прибув до Варшави на сесію сейму, що мав ратифікувати *Зборівський договір 1649*, представив на затвердження урядові Речі Посполитої 40-тис. козацький реєстр. У вересні 1654 і червні 1655 очолював посольства до трансільванського князя Юрія II Ракоці. Наприкінці 1656 призначений радником командувача 20-тис. експедиційного корпусу полковника А. Ждановича, що спільно з трансільванськими військами вів бойові дії на польській території; потім займався підготовкою *Корсунського договору 1657*. З 1658 — полковник корсунський; за гетьманування П. *Тетері* — ген. суддя. 4.04.1665 потрапив у моск. полон, але бл. 1668 був звільнений і повернувся в Гетьманщину.

В. І. Головченко

Крижанівський Віктор Володимирович (21.12.1961, Житомир, УРСР) — український *дипломат*; у 1984 році закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юрист, у 1987 — аспірантуру Інституту держави і права Академії наук УРСР, кандидат юридичних наук. 1984–89 — аспірант, молодший науковий співробітник Інституту держави і права Академії наук УРСР; 1990–92 — комерційний директор спільного підприємства «Аполо»; лютий — грудень 1992 — другий, перший секретар відділу Наради з безпеки і співробітництва у Європі та регіонального співробітництва МЗС України; 1993–95 — завідуючий відділом — начальник Управління Наради з безпеки і співробітництва у Європі та Європейського регіонального співробітництва МЗС України; 1995–98 — радник Постійного представництва України при міжнародних організаціях у Відні; червень — серпень 1998 — заступник начальника Управління європейської та трансатлантичної інтеграції МЗС України; 1998–99 — заступник начальника Управління Євроатлантичної інтеграції МЗС України — завідуючий відділом НАТО та Західноєвропейського співробітництва; 1999–2000 — заступник начальника Управління Євроатлантичної інтеграції МЗС України; 2000–03 — заступник Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні; 2003–05 — заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України; 2005–08 — заступник Постійного представника України при Організації Об'єднаних Націй; 2008–10 — Спеціальний представник України з питань придністровського врегулювання. З 27.10.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Естонській Республіці.

В. М. Матвієнко, І. П. Черінько

Крижанівський Володимир Петрович (24.01.1940, м. Вінниця, УРСР) — укр. громад.-політ. та держ. діяч, інженер. У 1963 закінчив Київ. інженерно-будівельний ін-т. 1963–64 — інженер НДІ «Укрдніпросільмаш» (м. Київ), інженер тресту «Київоргтехбуд» (м. Київ); 1964–90 — старший інженер, керівник бригади, гол. спеціаліст, зав. відділу «УкрНДІпроектстальконструкція» (м. Київ). Народний депутат України (1990); 1990–91 — голова підкомісії Комісії ВР України у правах людини. 1991–92 — Повноважний представник України в Росії, у червні 1992 — вересні 1994 — перший Надзвичайний і Повно-

важний Посол України в РФ; потім — виконавчий директор МП «Пластик» (м. Київ).

В. М. Матвієнко

Криза боргова — криза зовнішньої заборгованості, яка проявляється в неспроможності країни-боржника обслуговувати зовнішню заборгованість у повному обсязі, зокрема здійснювати виплати з обслуговування накопиченої суми боргу відповідно до початкових угод. Неплатоспроможність країн-боржників спричиняє падіння платоспроможності фінансових інститутів країн-кредиторів. Вихід з боргової кризи передбачає стабілізацію розмірів та зміну структури заборгованості, відстрочку сплати боргу або перегляд інших умов його повернення. Традиційним методом зменшення боргу є його реструктуризація. При реструктуризації боргу умови його обслуговування (процент, сума, строки сплати) переглядаються. Сьогодні загальноприйнятним методом скорочення *зовнішнього боргу* є конверсія боргу (борговий своп), яка може набирати таких форм: викуп боргу — надання країні-боржникові можливості викупити власні боргові зобов'язання на вторинному ринку боргів. Викуп боргів здійснюється за грошові кошти зі знижкою з їх номінальної ціни. Капіталізація боргу, тобто обмін зовнішнього боргу на власність (акціонерний капітал) зі знижкою. Конверсія «борг-борг», тобто заміна існуючих боргових зобов'язань новими борговими зобов'язаннями. У даному випадку змінюються умови боргових зобов'язань: відсоток доходу за новими цінними паперами може бути нижчим, ніж за старими, при збереженні номінальної вартості облігацій; номінальна вартість нових зобов'язань може бути встановлена з дисконтом до номіналу старих боргових зобов'язань; може змінитися валюта боргу і т. ін. Протягом першого півріччя 2012 рівень валового зовнішнього боргу України зменшився відносно ВВП з 76,4% до 74,1% та за станом на 1.07.2012 становив 129,0 млрд дол. США. Зовнішній борг сектору загального державного управління (далі — ЗДУ) скоротився за звітний період на 1,9 млрд дол. США — до 23,9 млрд дол. США. Основною валютою зовнішніх запозичень за станом на 1.07.2012 залишається долар США (72,8%). Питома вага зобов'язань в *спеціальних правах запозичення* за півріччя скоротилася з 12,8% до 11,5%; частка зовнішньої заборгованості в гривні залишається незначною — 2,2% від валового обсягу боргу.

В. А. Вергун, Д. А. Глухова

Криза валютна — масштабна спекулятивна атака на *валютному ринку*, яка призводить до девальвації національної *валюти* або змушує владу вдаватися до активних заходів щодо захисту стабільності національної валюти. До можливих ознак **К. в.** належать *девальвація*, зменшення валютних резервів, використання надзвичайної допомоги, підвищення процентних ставок, введення додаткових валютних обмежень. За масштабами поділяються на світові, регіональні й К. в. на рівні окремих країн. За переважною формою прояву виділяють валютні крахи та резервні кризи. Валютні крахи є результатом вдалих спекулятивних атак і характеризуються різкими змінами валютного курсу. При резервних кризах зміни валютного курсу незначні порівняно із зменшенням золотовалютних резервів. За характером зв'язку з екон. кризами розрізняють циклічні **К. в.**, що виникають внаслідок циклічних екон. криз, і специфічні **К. в.**, пов'язані з іншими факторами. За причинами виникнення виділяють: а) кризи *балансу платіжного* внаслідок неузгодженості цілей макроекон. політики (поєднання експансіоністської грошово-кредитної політики з підтримкою фіксованого валютного курсу); б) зростання внутр. заборгованості д-ви; в) зростання внутр. заборгованості приватного сектору; г) зростання зовн. заборгованості. Виникненню **К. в.** сприяють такі основні фактори: завищений реальний валютний курс, недостатні валютні резерви, недостатні темпи зростання вир-ва, негативний поточний рахунок платіжного балансу, надмірні темпи зростання грошової маси та кредитування, зростання інозем. відсоткових ставок, **К. в.** в інших країнах. В епоху *золотого стандарту* **К. в.** були порівняно рідким явищем. У міжвоєнний період частота виникнення **К. в.** зросла більш ніж у 3 рази, а в післявоєнний — ще більш ніж у 1,5 раза. Почастішанню **К. в.** сприяли *Перша* та *Друга світові війни* та екон. рецесії поч. 1930-х і 1970-х. З другої половини 1990-х **К. в.** у розвинутих країнах стали рідшими, особливо у порівнянні з країнами, що розвиваються, і країнами з перехідною економікою. Піковими роками за кількістю **К. в.** виявились 1980-ті для Лат. Америки і 1990-ті — для країн Центр. Європи, СНД та Схід. Азії. Глобальна фінансова криза, яка почалася у 2008, за своєю формою прояву була переважно банківською і біржовою кризою, а пізніше *кризою борговою*. В ряді країн це супроводжувалося і **К. в.**, зокрема й в Україні у 2008–09.

О. І. Рогач, О. А. Чугаєв

Криза міжнародна (давньогрец. κρίσις — переломний момент) — фаза розвитку міжнародної конфліктної ситуації, що характеризується такими змінами на протязі відносно короткого часу основних компонентів міжнародної конфліктної системи (склад учасників, сфери їхньої взаємодії, об'єкт конфлікту, географічна локалізація, цілі сторін, характер засобів, що застосовуються сторонами), які свідчать про ескалацію антагоністичного протистояння конфліктуючих сторін. Однієї з центральних категорій системного підходу в дослідженні *міжнародних відносин* є категорія системної кризи, під якою розуміють динамічний процес трансформаційних змін базисних компонентів *системи міжнародної*, наслідком чого є або її перехід з однієї історично обумовленої конфігурації в іншу, або припинення її існування в даній системній якості. Саме за допомогою цієї категорії системна концепція намагається відтворити дію еволюційного механізму саморозвитку міжнародної системи в контексті її взаємодії із зовнішнім середовищем. Вважається, що основним протиріччям, що з періодичністю викликає системну кризу, є неадекватність можливостей регуляторного механізму міжнародної системи щодо рівня інтенсивності внутрішніх процесів та конфігурації структури системи, або, безпосередньо, дії факторів зовнішнього середовища.

Літ.: Shelling, Thomas S. The Strategy of Conflict. — New York: Oxford University Press, 1960; Boswell, Terry, and Immanuel Wallerstein, eds. Revolution in the World System. — Westpoint CT: Greenwood, 1989; Brecher, Michael. Crisis in World Politics. — Oxford: Pegramon Press, 1993.

А. А. Суботін

Криза системна — динамічний процес трансформації базисних компонентів *системи міжнародної*, наслідком якого є або її перехід із однієї історично обумовленої конфігурації в іншу, або припинення її існування в даній системній якості. Категорія «системної кризи» є фундаментальною в апараті системних досліджень; за її допомогою відтворюється дія еволюційного механізму саморозвитку міжнар. системи в її взаємодії зі зовн. середовищем. Періодичне відтворення **К. с.** зумовлюється неадекватністю можливостей регуляторного механізму міжнар. системи по відношенню до рівня інтенсивності внутр. процесів та конфігурації структури системи або безпосередньо дією факторів зовн. середовища.

А. А. Суботін

Криза фінансова — порушення рівноваги у функціонуванні системи фінансових відносин, що проявляється в нестабільності фінансів підприємств та кредитно-фінанс. установ і виражається в різкому падінні ВВП, яке дестабілізує процес формування та розподілу централізованих фондів *держави*. Термін «фінансова криза» використовується як найбільш заг. й широке поняття. **К. ф.** складається з бюджетної кризи, кризи грошового обігу, банківської, біржової та валютної криз. **К. ф.** — глибокий розлад фінансової системи держави, зумовлений економічними і політичними явищами, показником наявності якого є дефіцит державного бюджету. **К. ф.** може розгорнутись і без бюджетних дефіцитів як наслідок погіршення умов торгівлі та балансу за поточними операціями, які разом призводять до підриву валютного курсу, котрий, в свою чергу, через взаємопов'язаність валютного та фінансового ринків може негативно вплинути на стан фінансового сектору країни.

Н. В. Резнікова

Кризове управління у *міжнародних відносинах* — контроль над розвитком кризової ситуації, усунення в ній невизначеності. **К. у.** застосовується в розв'язанні *конфліктів міжнародних*, подоланні наслідків стихійного лиха й техногенних катастроф тощо. **К. у.** передбачає дослідження й аналіз наслідків криз, негативних сусп. тенденцій, пород-

жених кризою, а також нейтральних і позитивних тенденцій у посткризовий період.

І. А. Валевська

Кризові комунікації міжнародні — обмін інформацією між суб'єктами *міжнародних відносин,* світовою громадськістю та засобами масової інформації (ЗМІ) під час кризи. Комунікативна стратегія *актора міжнародного* за кризових умов передбачає оперативне реагування на подію та інформування внутр. й зовн. громадськості про свою позицію і бачення ситуації з метою впливу на сприйняття проблеми та запобігання поширенню чуток і дезінформації. **К. к. м.** включають також заходи з нейтралізації чи мінімізації наслідків кризи, зокрема для іміджу суб'єкта міжнар. відносин. Для реалізації цілей кризових комунікацій використовується широкий спектр каналів комунікації, насамперед ЗМІ.

О. М. Запорожець

Кримська війна 1853—56 (Східна війна 1853–56) — між Росією, з одного боку, та Великою Британією, Францією, *Османською Імперією* і Сардинським Королівством, з іншого; причиною *війни* стала б-ба за домінування на Бл. Сході та в зоні чорноморських проток. На сер. XIX ст. Велика Британія й Франція витіснили Росію з ринків Малої Азії, Бл. Сходу та Балкан і встановили фактичний контроль над *зовнішньою політикою* Османської імп. Спроби Росії домовитися з Великою Британією про розподіл сфер впливу на Бл. Сході не дали результатів, тому Петербург вирішив удатися до безпосереднього тиску на Туреччину з вимогою прав. закріплення рос. преференцій на Бл. Сході. У протистоянні з Росією підтримку Туреччині надали європ. *великі держави.* Безпосереднім приводом до війни стала суперечка між католицькою та православною церквами щодо контролю над христ. святими місцями в Палестині. За дог-ром 1740 між Францією та Туреччиною вони були закріплені за католиками, проте з кінця XVIII ст. єрусалимські патріархи за підтримки Росії стали поступово перебирати від католиків контроль над святими місцями в Єрусалимі. Загострення суперечки відбулося в сер. XIX ст., коли підтримувані Францією католики вимагали перегляду умов, що існували, а права православних ієрархів підтримала Росія. На бік Туреччини стала Франція, чим спричинила дип. демарші Росії. У січні 1853 до Стамбула було надіслано рос. надзвичайну місію на чолі з князем О. *Меншиковим* з метою забезпечити поновлення прав православних. 8.04.1853 він передав тур. урядові *ноту* з формальною вимогою укласти конвенцію про права та преференції Росії в Османській імп. А 23.04.1853 О. Меншиков висунув тур. уряду *ультиматум* впродовж 5 днів відповісти на попередню ноту. Велика Британія пообіцяла Туреччині захистити Стамбул силами свого флоту, і, попри пряму погрозу війни з боку Росії, 6.05.1853 Туреччина відхилила вимоги Петербурга. 2.06.1853 на стоянку в Мармуровому морі стала об'єднана англ.-франц. ескадра.

14(26).06.1853 імп. *Микола I* проголосив маніфест про окупацію дунайських князівств для гарантії виконання Туреччиною рос. вимог. 21.06.1853 рос. війська перетнули Прут і почали окупацію Молдови та Валахії. 27.09.1853 Туреччина, підтримувана Великою Британією, висунула вимогу звільнити територію князівств протягом 18 днів і, не отримавши відповіді на свої вимоги, почала просувати війська на Дунаї та на кавказькому узбережжі. 4.10.1853 Туреччина оголосила війну Росії й почала проти неї бойові дії. 21.10.(2.11).1853 Петербург оголосив війну Стамбулу. Після знищення рос. ескадрою тур. кораблів біля Синопа (18.11.1853) активізувалися європ. д-ви. 22.11.1853 Австрія, Велика Британія, Пруссія та Франція запропонували сторонам своє посередництво для ліквідації конфлікту, передумовою для початку переговорів було виведення рос. військ з дунайських князівств. Росія відхилила пропозицію, після чого англ.-франц. флот увійшов до Чорного моря (23.12.1853). 28.02.1854 Велика Британія та Франція уклали договір про оборонний союз з Туреччиною й висунули Росії ультиматум звільнити Молдову та Валахію. Не отримавши відповіді від Росії, Велика Британія та Франція проголосили їй війну (відповідно 15.03 та 16.03.1854). Росія звернулася по допомогу до Австрії та Пруссії, але отримала відмову. 30.03.1854 Австрія, Велика Британія, Пруссія та Франція підписали угоду про колективні зобов'язання захищати недоторканність Туреччини, вимагати звільнення дунайських князівств, спільно охороняти права християн в Османській імп. та не вступати з Росією в сепаратні переговори. Росія опинилася в дип. ізоляції. У квітні 1854 англ.-франц. флот бомбардував Одесу, після чого Росія оголосила війну Великій Британії та Франції (11(23).04.1854). На першому етапі війни союзники встановили повний контроль над Чорним морем, але не втручались у бойові дії між рос. та тур. військами. Рос. війська успішно просувалися в напрямку Сілістрії та Варни, але через концентрацію австр. сил на кордоні та небезпеку англ.-франц. десанту у Варні було прийнято рішення про їх відведення на лівий берег Дунаю. До кінця літа 1854 бойові дій на Дунайському фронті було фактично припинено, а до 3.09.1854 рос. війська було відведено за Прут. Велика Британія та Франція продовжували діяти лише на морі, здійснивши бомбардування рос. портів на Чорному морі, а також Аландських о-вів у Балтійському, Соловецького монастиря на Білому морі та Петропавловська-Камчатського на Тихому океані. Одночасно союзники вирішили сконцентрувати свої зусилля проти Севастополя, головної бази рос. Чорноморського флоту, вважаючи, що його падіння сприятиме ліквідації впливу Росії на Бл. Сході та в чорноморському басейні. Формування антирос. коаліції було завершено з підписанням англ.-франц. союзного дог-ру 2.12.1854 та проголошенням Сардинією війни Росії (22.02.1855). 2–6.09.1854 союзники висадили 60-тис. десант в Криму, біля Євпаторії, й відкрили Кримський фронт, який фактично став основним у війні. 13.09.1854 союзники вийшли до Севастополя й почали його облогу, яка тривала 11 місяців. Перемоги союзників при р. Альма (8.09.1854) та на Інкерманських висотах (24.10.1854) паралізували основні сили рос. армії в Криму і дозволили повністю блокувати Севастополь. Намагаючись уникнути військової поразки, Росія пішла на переговори з союзниками на основі попередніх умов (див.: *«Чотири пункти» Наполеона III*). Але організована для проведення цих переговорів *Віденська конференція 1855* завершилась невдачею через незгоду Росії нейтралізувати Чорне море. 27.08.1855 Севастополь було захоплено союзниками. Були також окуповані Керч і Єнікале на Азовському морі, Анапа на кавказькому узбережжі та фортеця Кінбурн на Дніпровському лимані. Певних успіхів Росії вдалося досягти тільки на Кавказькому фронті, де протягом 1854–55 були захоплені фортеці Баязет, Ардаган та Карс. Після падіння Севастополя Росія відновила переговори з союзниками, але продовжувала виступати проти нейтралізації Чорного моря. 16.12.1855 Австрія висунула Росії ультиматум, вимагаючи укласти мир на основі чотирьох попередніх умов із приєднанням двох додаткових: виправлення бессарабського кордону на користь Молдови та обговорення на міжнар. конгресі додаткових умов миру, зміст яких Росії не повідомляли. У разі відмови від ультиматуму Австрія погрожувала розпочати війну. Росія змушена була погодитися на австр. умови та прийняти посередництво Відня в переговорах з союзниками.

13.02.1856 в Парижі було відкрито мирну конференцію і в перший день її роботи підписано попередній договір про перемир'я та припинення бойових дій. За результатами *Паризького конгресу 1856* було укладено *Паризький мирний договір 1856,* який завершив **К. в.** Внаслідок неї Росія втратила вплив на Бл. Сході, було підірвано її міжнар. престиж та вплив в Європі в цілому. Безпосереднім наслідком поразки у війні стали внутр. реформи в Російській імп., спрямовані на подолання технол. відсталості та відставання у сусп.-екон. розвитку від європ. д-ав, що проявились під час **К. в.**

В. Ю. Константинов

Кримська (Ялтинська) конференція 1945 — зустріч *глав держав антигітлерівської коаліції* 4–11.02.1945 у Лівадійському палаці поблизу Ялти за участю делегацій СРСР, США та Великої Британії, очолюваних Й. *Сталіним,* Г. *Труменом* та В. *Черчіллем.* Мета конференції: координація військ. дій для прискорення остаточного розгрому нацистської Німеччини та її беззастережної *капітуляції,* завершення *війни* з Японією та визначення основних принципів повоєнного урегулювання. На конференції були ухвалені рішення про спільну політику і плани примусового здійснення умов капітуляції Німеччини на засадах док-тів, вироблених Європ. консультативною комісією (ЄКК), які визначили зони *окупації воєнної* Німеччини, механізм управління «Великим Берліном» та контрольний механізм для всієї Німеччини, а також надання в ньому міс-

ця для Франції. З брит. та амер. зон окупації було виділено окрему окуп. зону для Франції. У заяві глав урядів про окупацію Німеччини та контроль над нею йшлося про необхідність знищення нім. мілітаризму і нацизму та створення гарантій того, що Німеччина «ніколи більше не буде здатна порушити мир». Для цього було вирішено роззброїти всі нім. *збройні сили*, ліквідувати ген. штаб, знищити військ. обладнання, ліквідувати або поставити під контроль всю нім. військ. промисловість, покарати військ. злочинців. Глави трьох урядів прийняли рішення доручити міністрам закорд. справ розглянути можливість включення до умов беззастережної капітуляції Німеччини положення щодо її розчленування. Після розгляду питання про відшкодування збитків, заподіяних Німеччиною країнам антигітлерівської коаліції, було вирішено створити в Москві спец. комісію з *репарацій* з метою розробки рішення про їхні обсяги та форми вилучення; за основу була взята рад. пропозиція, за якою заг. сума репарацій мала становити 20 млрд дол., а частка СРСР — 50 %.

Важливе місце в роботі конференції зайняло обговорення питань щодо створення *Організації Об'єднаних Націй*, які залишились невирішеними після *Думбартон-Окс конференції 1944*. Зокрема, для вирішення питання про голосування в *Раді Безпеки* була прийнята формула, за якою міжнар. конфлікти і суперечки поділялись на дві категорії: ті, що загрожують міжнар. миру й безпеці і вимагають застосування санкцій ООН; ті, що в разі їх продовження можуть загрожувати миру, але вирішуються без застосування санкцій. При голосуванні з питань першої категорії постійні члени Ради Безпеки ООН мають право вето, питання другої категорії вирішуються простою більшістю голосів, причому сторона, що є учасницею суперечки, не бере участі в голосуванні. З метою остаточного опрацювання й прийняття *Статуту ООН* було вирішено провести в США 25.04.1945 конференцію Об'єднаних Націй (див.: *Сан-Франциська конференція 1945*) за участю країн, які підписали «Декларацію Об'єднаних Націй» або оголосили війну д-вам «Осі» до 1.03.1945. Д-вами, які запрошували на конференцію, визначалися США, СРСР, Велика Британія, Франція та Китай. Однак уряд Франції відмовився від розсилки запрошень, мотивуючи це своєю неучастю в конференціях у Думбартон-Оксі та в Ялті. Було також досягнуто домовленості, що Українська РСР та Білоруська РСР стануть засновниками ООН. Важливе значення мала узгоджена союзниками «Декларація про визволену Європу», яка передбачала погодження *політики* трьох д-ав у вирішенні екон. та політ. проблем визволених європ. країн, формування в них демокр. урядів шляхом проведення вільних виборів, до завершення яких мав діяти тристоронній контроль держав-союзниць. Польське питання на конференції було одним із найгостріших. Воно складалося з двох частин: польських кордонів та створення і визнання польського уряду. Стосовно схід. кордону Польщі було вирішено, що він повинен проходити вздовж т. зв. *«Керзона лінії»* з передачею у деяких місцях від 5 до 9 км території на користь Польщі. Лінія зах. кордону визначена не була внаслідок розбіжностей між союзниками, остаточне рішення цієї проблеми було залишено до закінчення війни, але глави трьох урядів визнали, що Польща повинна отримати суттєві збільшення території на півночі та заході. Щодо питання про польський уряд було домовлено про реорганізацію діючого Тимчасового уряду на демокр. засадах, з включенням до його складу демокр. діячів із самої Польщі та поляків з-за кордону. З югославського питання було вирішено прискорити введення в дію Угоди про створення єдиного уряду і тимчасового парламенту, укладеної в листопаді 1944 між маршалом *Й. Б. Тіто* і прем'єр-міністром югославського уряду в еміграції І. Шубашичем.

11.02.1945 було підписано угоду трьох великих д-ав з питань Дал. Сходу, згідно з якою СРСР давав згоду вступити у війну проти Японії через 2–3 місяці після капітуляції Німеччини на умовах збереження *статус-кво* МНР, відновлення прав Росії, що були порушені внаслідок її поразки у рос.-япон. війні 1904–05 (див.: *Портсмутський мир 1905*), а також передачі їй Курильських о-вів. К. к. започаткувала процес створення *Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин.*

І. С. Покровська

Кримського ханату дипломатія. Оформлення самостійної кримсько-татарської д-ви на чолі з представниками династії Гераїв сталося в серпні 1449 в умовах екон. і військ. послаблення Золотої Орди. Союз першого кримського хана *Гадджі Герая* з *Вітовтом* і гірським князівством Феодоро та вміле використання конфліктів ґенуезьких колоній із Венецією й *Османською імперією* дозволило йому в сер. 60-х XV ст. поширити свою владу на весь Кримський півострів (за винятком південного узбережжя); невдовзі територія ханату збільшилася за рахунок земель Півн. Причорномор'я і Приазов'я (Джамбуйлуцька і Єдичкульська орда) та Прикубання (Кубанська орда, черкеські племена). В умовах феодальних міжусобиць і спроб золотоординського хана Ахмата відновити владу над колишнім Кримським улусом османські війська у травні — грудні 1475 захопили всі ґенуезькі колонії та князівство Феодоро, 1478 тур. султан Мехмед II поновив на ханстві *Менглі І Герая* з умовою визнання османської зверхності. Але аж до поч. XVIII ст. Стамбул активно не втручався у внутр. справи ханату, штучно консервуючи його степові традиції, й залишав простір для самостійних дій у *зовнішній політиці*, за тур. законами навіть вважалося, що в разі припинення чоловічої лінії Османської династії її місце посядуть Гераї як легендарні нащадки Чингіз-хана. За т. зв. «етнічним» поділом праці в Османській імп. Кримському ханатові було доручено зносини з Валахією, Молдовою, Польщею, Литвою, Московською державою і Півн. Кавказом. Гераями ці стосунки розумілися передусім як данницькі (сплата сусідами «поминків»), причому данина залишалася в розпорядженні ханів, лише невільники, котрих постачали черкеси, частково відправлялися до Стамбула. У посольській практиці польсько-литовські, укр. й півн.-кавказькі *дипломати* могли відвідувати Стамбул, оминаючи ханат, але моск. *посли* мусили обов'язково завітати до Бахчисарая, передати «поминки» і дістати від кримського хана дозвіл на продовження подорожі (така практика офіційно проіснувала до *Константинопольського мирного договору 1700*). Водночас Кримський ханат міг підтримувати дип. відносини з тими зах.-європ. д-вами, що ворогували з Москвою — Габсбурзькою імп., Данією і Швецією.

З огляду на ступінь автономності Кримського ханату і пріоритетні напрямки зовн.-політ. діяльності його дипломатію можна умовно поділити на 3 етапи: 1449 — кінець XVI; кінець XVI — кінець XVII; кінець XVII — 1783. Основним змістом 1-го етапу було забезпечення міжнар. правосуб'єктності кримсько-татарської д-ви шляхом опанування золотоординською спадщиною, що закріпило б за Гераями статус і титул ханів в очах підданих та сусідів. Спершу головним зовн. союзником Кримського ханату виступало Велике князівство Московське, що прагнуло остаточно позбавитися залежності від Золотої Орди і спрямувати войовничу енергію Гераїв проти Литви. Ще на поч. 70-х XV ст. Менглі І Герай запропонував рівний союз («братство») *Івану III* проти Ахмата, однак тоді великий моск. князь не ризикнув відкрито виступити проти Золотої Орди. Та вже 1478–80 між Кримом і Москвою відбувся подвійний обмін посольствами (одне з них очолювалося везиром ханату Аллаг-бірди і кн. Темеш Уланом), який увінчався укладенням військ.-політ. союзу проти Золотої Орди і Литви. Завдяки йому Івану III і Менглі І Гераю вдалося розіграти блискучу операцію, що увінчалася катастрофічною поразкою Ахмата після безрезультатного «стояння на Угрі». 1502 кримсько-татарські війська узяли Сарай, що традиційно вважається кінцем існування Золотої Орди як д-ви.

Оскільки після перемоги над Ахматом Іван III утратив інтерес до золотоординських справ, кримсько-моск. союз обернувся проти підвладних Литві укр. земель: 1.09.1482 татарські війська спустошили Київщину і сплюндрували Київ, Менглі І Герай відправив у дар моск. князю награбовані речі із собору Св. Софії. Кримськотатарські напади на укр. землі, що мали екон. природу (работоргівля), стали постійною складовою життя ханату, яка виявилася сильнішою від його політ. альянсів, у т. ч. з Литвою.

На поч. XVI у зв'язку з суперництвом за контроль над Середнім Поволжям відбулося охолодження кримсько-моск. відносин, що швидко переросло в силове протистояння, коли Мехмеду І Гераю вдалося знову накласти на Москву данину, а 1521 скинути моск. ставленика з казанського трону і посадити на нього свого брата *Сагіба І Герая*, тоді ж брати здійснили перший кримсько-татарський напад на Москву. До поч. 50-х XVI ст. дип. засобами Кримському ханату вдавалося контролювати Казань і астраханських ханів, але *Іван IV* перехопив ініціативу в цих регіонах і приєднав їх до Московського

царства протягом 1551–56. До кінця XVI кримська дипломатія на моск. напрямі набула оборонного характеру, укладення 1593 Гази II Гераєм мирного дог-ру з царем Федором Івановичем означало поразку ханату в змаганні за золотоординську спадщину. Тому на 2-му етапі історії кримсько-татарської дипломатії її вістря змістилося на захід, і вона перетворилася в активний чинник формування структури міжнар. відносин Центр.-Схід. Європи (чому сприяла відносна слабкість османського уряду і його зав'язаність на протистоянні з Габсбургами, Венецією та Сефевідською Персією). В орбіті зовн.-політ. інтересів ханату опинилося укр. козацтво, яке вступило у гострий конфлікт із тогочасним головним регіональним суперником Криму — Річчю Посполитою. Ще 1585 Іслам II Герай схвально поставився до посольства гетьмана Я. Оришовського, що пропонував примирення і перехід на службу до ханату, щоправда, до реалізації цього проекту справа не дійшла. *Мехмед III Герай* і його брат Шагін Герай розраховували на допомогу Січі в б-бі за самостійність ханату від Османської імп. й уклали перший *запорозько-кримський союзний договір 1624.* Автономіст Інаєт Герай у б-бі з ногайцями і бунтівливими феодалами 1637 залучив 5-тис. загін реєстровців під проводом майбутнього ватажка антишляхетського повстання Павлюка, причому акція була дипломатично узгоджена з польським королем Владиславом IV в обмін на обіцянку припинення набігів. *Іслам III Герай* планував заснувати в Наддніпрянщині підконтрольну союзну д-ву і утвердитись у Молдові, щоб створити широку спілку для відвоювання в Москви золотоординської спадщини, й тому погодився на *українсько-кримський союзний договір 1648.*

Але перехід Війська Запорозького під моск. протекцію і поразка Укр. нац. рев-ції 1648–76, внутр. нестійкість Кримського ханату і успішні централізаторські реформи в Османській імп. поклали край великим самостійним дип. проектам Гераїв щодо відновлення Золотої Орди. За умов наростаючої з кінця XVII рос. експансії та подальшої втрати автономії ханат швидко перетворився в рядового учасника військ.-дип. протиборства між Османською імп. та Московським царством (після підписання *Бахчисарайського мирного договору 1681* Москва стала безпосередньо зноситися із Стамбулом). З початком 3-го етапу кримсько-татарської дипломатії її ініціатива остаточно перейшла до Туреччини, хоча Гераї ще тривалий час зацікавлено ставилися до перспективи відриву України від Росії, про що свідчать договір *Петрика* з ханатом 1692, надання протекції запорожцям 1709–34 та *українсько-кримський союзний договір 1711 Девлета II Герая* і *П.Орлика.*

Протягом XVIII ст. відбулося скасування практики *посольств* (єзуїтські місії в ханаті у своїх функціях не виходили за межі проповідей християнства та обслуговування католиків із місцевих невільників), що призвело до занепаду застарілу систему кримсько-татарської дип. служби, котра не мала спец. орг-ції. Навіть останній більш-менш самостійний хан Кирим Герай (1758–64, 1768–69), відомий як особистий приятель прус. короля Фрідріха II, мусив зноситися з османським великим везиром в усіх справах, що найменшою мірою стосувалися зовн.-політ. інтересів Стамбула. Дип. активність ханату зводилася до спорадичних стосунків із Запорозькою Січчю та підтримання відносин із консулами європ. д-ав у Стамбулі й франц. консульством у Криму (1748–69). 8.02.1783 *Катерина II* видала маніфест про анексію формально незалежного за *Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774* Кримського ханату.

Літ.: Брехуненко В.А. Витоки кримської політики Богдана Хмельницького // Український історичний журнал. — 1995. — № 4; Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року // Київська Старовина. — 1994. — № 6; Санин Г.А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века. — М., 1987; Станіславський В.В. Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством (початок XVIII ст.) // Український історичний журнал. — 1995. — № 6.

В. І. Головченко

Критична дата (у *міжнародному праві*) — дата юридичного початку *територіального спору*, після якої жодні односторонні дії по відношенню до спірної території, спрямовані на поліпшення позиції сторони у спорі, не розглядаються арбітражем або міжнародним судом як такі, що мають силу доказів. Ця правова концепція не означає заборони будь-яких дій держав по відношенню до спірної території, а лише позбавляє деякі такі дії сили юридичного факту. Її застосовують з метою ефективної оцінки доказів у міжнародному судовому чи арбітражному процесі вирішення конкретних територіальних спорів. Функцією критичної дати є захист позитивного прояву *суверенітету* і охорона спірної території від односторонніх дій сторін у спорі, спрямованих на зміну становища, що склалося, на їх користь з метою підвищення своєї правової позиції у спорі. Такі односторонні дії здатні викликати реакцію у відповідь з боку іншої сторони, і спір, таким чином, загострюється, а його розв'язання ускладнюється.

Вперше концепція критичної дати була сформована арбітром Максом Губером у рішенні у спорі між США і Нідерландами про острів Пальмас, де як критичну дату встановлено дату 10.12.1898, коли був укладений Паризький договір, за яким Іспанія поступилася США територіями Філіпінського архіпелагу (див.: *Американсько-іспанська війна 1898*). Особливої складності визначення критичної дати набуває, якщо територіальний спір має довгу історію зародження і розвитку й, навпаки, чим коротша тривалість спору, тим простіше для суду або арбітражу визначити критичну дату. Д. Фіцморіс запропонував і проаналізував різні теоретичні критерії встановлення критичної дати, серед них: дата початку спору — незадовільний критерій, оскільки територіальний спір не завжди починається як спір про суверенітет над територією; дата, коли держава вперше пред'явила певну претензію на територію, — може бути критичною за умови, якщо держава-претендент постійно і сумлінно вживає всіх заходів для розв'язання питання, а претензія є реальною і обґрунтованою; дата визначення позицій сторін, з'ясування їхніх розбіжностей і їх перетворення — найбільш прийнятний критерій за відсутності яких-небудь надзвичайних фактів; дата, коли одна зі сторін почала докладати всіх зусиль для мирного вирішення спору шляхом застосування мирних засобів, — може бути критичною, якщо не виявляється більш ранньої критичної дати; дата, коли сторони вдалися до будь-якої з процедур мирного врегулювання спорів, і вона була застосована (навіть якщо спір не було вирішено) — може вважатися критичною датою, якщо не буде встановлено більш ранньої критичної дати; дата, на яку було запропоновано передати спір до арбітражу чи міжнародного суду, — може визнаватися критичною датою, якщо не буде встановлено більш ранньої, на яку вже викристалізувався спір і позиції сторін. У будь-якому випадку очевидно, що критична дата не може бути встановлена пізніше судового чи арбітражного порушення справи. У міжнародній судовій практиці критична дата встановлюється у переважній більшості територіальних спорів, проте міжнародний суд чи *арбітраж міжнародний* може вирішити не визначати її у випадку практичної необхідності розглядати всі подані йому докази (Рішення *Міжнародного Суду ООН* у справі Буркіна-Фасо проти Республіки Малі, 1986).

О. В. Задорожній

Кріспі (Crispi) Франческо (4.10.1819, Рібера, Королівство Обох Сицилій — 12.08.1901, Неаполь, Королівство Італія) — італ. громад.-політ. і держ. діяч. В юності був прибічником демократів-республіканців, брав участь у плануванні успішного повстання на Сицилії, був членом тимчасового уряду острова 1848. Розраховував розпочати процес *Італії об'єднання 1858–70* з орг-ції повстання на Сицилії. У 1860 брав участь у поході Дж. Гарібальді та його «тисячі». Після захоплення острова Гарібальді призначив себе диктатором, а К. — міністром внутр. справ. На цій посаді вступив у конфлікт із *Віктором-Емануїлом II* і К. *Кавуром,* був змушений піти у відставку. З 1861 — чл. парламенту Італії, після приходу до влади лівих очолив палату парламенту (1876). У 1887 сформував свій перший кабінет, у якому, крім посади прем'єра, очолив мін-ва внутр. та закорд. справ. *Зовнішня політика* К. була непопулярною в Італії, тому що він у 1889 розірвав торгівлю з Францією, викликавши серйозні екон. проблеми, та відновив непопулярні союзні відносини з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Екон. прорахунки уряду змусили К. піти у відставку 1891; знову очолив уряд у 1893. Його політика цього періоду відрізнялась жорсткістю щодо соціалістів та репресіями у відповідь на соц. заворушення. З урахуванням попередніх помилок екон. політика останнього кабінету К. була успішнішою. У галузі *міжнародних відносин* висунув ідею перетворення Італії на колоніальну д-ву шляхом захоплення нових територій в Африці. Поразка італ. військ у битві при Адуа 1896 (Ефіопія) змусила кабінет К. піти у відставку.

М. С. Каменецький

Крістофер (Christopher) Воррен (27.10.1925, Скрентон, шт. Півн. Дакота, США — 18.03.2011, Лос-Анджелес, Каліфорнія, США) — амер. держ.-політ. діяч і *дипломат*. Закінчив юрид. ф-т Стенфордського ун-ту (1949). У 1949–67 — працював у Верховному суді США і займався приватною юрид. практикою; 1967–69 — заст. Ген. прокурора США; 1977–81 — заст. держсекретаря США, відіграв ключову роль у дип. вирішенні проблеми 52-х працівників посольства в Ірані (січень 1981), захоплених у заручники студентами Тегеранського ун-ту, що вимагали екстрадиції шаха Мохаммеда Рези Пехлеві; нагороджений за це «Медаллю Свободи». 1993–97 — *державний секретар США* в уряді президента Б. *Клінтона*, зосередився на просуванні близькосхід. миротворчого процесу в рамках, започаткованих *Мадридською мирною конференцією 1991*, а також на урегулюванні конфлікту в Боснії та Герцеговині; головував у Незалежній комісії у справах Лос-Анджелеського департаменту поліції. У 2000 — невдало очолював передвиборчу президент. кампанію А. Гора.

Твори: «У плині історії» (1998), «Шанси життя» (2001).

В. І. Головченко

Крістофферсен (Cristoffersen) Інгеборг (29.04.1944, Антверпен, Королівство Бельгія) — бельгійський *дипломат*, д-р політ. і дип. наук. 1968 — склала екзамен для допуску на дип. службу. Від 1970 працювала в Орг-ції сприяння екон. розвитку (Париж, Дублін, Гаага); 1982–84 — в департаменті європ. справ МЗС Бельгії; 1984–89 — ген. консул Бельгії в Торонто (Канада); 1989–92 — Повноважний міністр посольства Бельгії в Москві. 1992–95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія в Україні.

Р. А. Кривонос

Крогберк (Crogberc) Йорн (1938) — данський *дипломат*. Має вищу юрид. освіту (1965). 1966–70 — працівник центр. апарату МЗС Королівства Данія; 1970–74 — секр. *посольства* Данії в Аргентині; 1974–77 — 1-й секр., радник посольства в Індії; 1977–88 — зав. секції, відділу МЗС Данії; 1988–91 — посол Данії в Бангладеш; 1991–94 — посол Данії в Гані й за сумісництвом у Буркіна-Фасо та Гвінейській Республіці; 1994–97 — посол Данії в Замбії. 1997–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія в Україні та в Грузії і Вірменії за сумісництвом.

В. І. Головченко

Крос-дефолт — **1.** За англ.-амер. договірним правом можливість розриву кредитодавцем (банком-кредитором) дог-рів кредитування та позики на євроринку щодо всіх боржників. Причини розриву: несплата сум, термін погашення яких наступив, зокрема, боргів, процентів, премій та інших вимог упродовж короткого проміжку часу; неправдивість зроблених кредитоодержувачем в дог-рі заяв у важливих пунктах або невиконання інших договірних зобов'язань (напр., нецільове використання кредитних коштів); погіршення екон. становища кредитоодержувача; позбавлення важливих для гарантування кредиту держ. дозволів та ліцензій. Правило **К.-д.**: можливість розриву дог-ру, якщо кредитоодержувач не виконує нагальні платіжні зобов'язання щодо третіх осіб (переважно залучаються дочірні підприємства та пов'язані з кредитоодержувачем підприємства, а також інші форми невиконаних зобов'язань, напр. із забезпечень та гарантій).

2. Пред'явлення до негайної оплати всіх міжнар. зобов'язань д-ви, термін погашення яких вже настав і тих, що ще не настали. Як правило, зумовлений невиконанням країною поточних платежів щодо обслуговування її боргу без попереднього узгодження з її кредиторами. Після пред'явлення країні до оплати всіх боргових зобов'язань формується клуб її кредиторів, який вирішує подальшу долю щодо обслуговування заборгованості шляхом реструктуризації боргів або заміни іншими майновими чи корпоративними правами за попередньою згодою кредитора про прийняття їх у погашення заборгованої суми. На час дії **К.-д.** зовн.-екон. діяльність країни блокується неможливістю здійснення міжнар. розрахунків.

З. О. Луцишин

Круз-де-Мелло (Kruz-de-Mello) Антоніо Фернандо (9.10.1949, Ріо-де-Жанейро, Федеративна Республіка Бразилія) — бразильський *дипломат*; у 1974 закінчив Інститут Ріо Бранко (спеціальність дипломатія), у 1993 захистив дисертацію на тему «Уругвай: виклик для *МЕРКОСУР*». 1998 — призначений головою Секретаріату Міністерства навколишнього середовища, водних ресурсів та Амазонки; з 1999 — радник Міністерства навколишнього середовища, водних ресурсів та Амазонки; у 2000 відряджений як офіційний представник Бразилії на сесію Комісії зі сталого розвитку ООН; у 2001 призначений міжнародним радником Міністерства навколишнього середовища; 2002–09 — спеціальний помічник з міжнародних питань Міністерства навколишнього середовища. З вересня 2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол в Україні та Молдові (за сумісництвом).

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Кув де Мюрвіль (Couve de Murville) Моріс Жак (24.01.1907, Реймс, Французька Республіка — 24.12.1999, Париж, Французька Республіка) — франц. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. З 1930 працював фінанс. інспектором; 1943–44 — комісар фінансів Франц. к-ту нац. визволення; 1944–45 — представник Франції в Консультативній раді у справах Італії; 1945 — *посол* Франції в Італії; 1945–50 — ген. директор політ. департаменту МЗС Франції, відіграв важливу роль у розробленні *договорів мирних* із колишніми союзниками нацистської Німеччини на *Паризькій мирній конференції 1946;* 1950–54 — посол Франції в Єгипті, 1954 — постійний представник Франції при Північноатлантичній раді, 1955–56 — посол Франції у США, 1956–58 — у ФРН. 1958–68 — мін. зак. справ, активно сприяв укладенню франц.-нім. дог-ру про військ. співпрацю 22.01.1963, виступав проти прийняття Великої Британії до *ЄЕС*, підтримав вихід Франції з військ. орг-ції *НАТО* і *визнання де-юре* КНР; у травні — липні 1968 — міністр економіки і фінансів; 1968–69 — Прем'єр-міністр Французької Республіки; 1973–86 — депутат Національних зборів, 1986–95 — сенатор; 1973–78 — голова парл. Комісії в закорд. справах; 1978–81 — чл. постійного представництва Франції при ООН.

Р. А. Кривонос

Кулеба Іван Дмитрович (11.07.1953, с. Погарщина Лохвицького р-ну Полтавської обл., УРСР) — укр. громад.-політ. та держ. діяч, *дипломат*. У 1982 закінчив Полтавський с.-г. ін-т; у 1992 — Всеросійську академію зовн. торгівлі. У 1992 — комерційний директор на будівництві газопроводу в Туркменистані; 1992–95 — 1-й секр., радник, зав. відділом Управління міжнар. орг-цій МЗС України; 1995–97 — радник, заст. Постійного представника України при міжнар. орг-ціях у Відні. У листопаді 1997 — серпні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет. З січня 2001 по червень 2002 — дир. Департаменту адмін.-фінанс. питань, документації та архіву МЗС, у червні 2002 — липні 2003 — заст. державного секретаря МЗС України; в серпні 2003 — липні 2004 — заступник міністра МЗС України. В серпні 2004 — червні 2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чехії.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Кулик Маркіян Зиновійович (27.07.1970 Львів, УРСР) — *дипломат*, Надзвичайний і Повноважний Посол України, суддя Міжнародного трибуналу з морського права. Навчався на міжнародно-правовому факультеті *Московського державного інституту міжнародних відносин* (1987–1992). Дисертація на здобуття наукового ступеню к.ю.н. на тему «Шляхи оптимізації міжнародно-правового регулювання делімітації морських просторів» (2007). У 1994–98 працював у Постійному представництві України при ООН. Під час головування України в *Генеральній Асамблеї ООН* (1997–98) — юридичний радник в офісі Голови ГА ООН. Був заступником голови договірно-правового департаменту МЗС України (1998–2001). Заступник Постійного представника України при ООН (2001–04). Був представником в Третьому комітеті (соціальні та гуманітарні питання, права людини; 1994–1997) та Шостому комітеті (правові питання; 1995–1997 та 1999–2003). Неодноразово обирався на посади в робочих органах ООН: очолював Спеціальний комітет зі *Статуту ООН* та зміцнення ролі ООН, а також Комітет з програм та координації. Начальник Управління ООН та інших міжнародних організацій МЗС України (2004–2006). У 2006–2008 працював заступником керівника Головної Служби зовнішньої політики Секретаріату *Президента України*. З 14.04.2008 по 1.09.2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії. У 2011 був обраний суддею Міжнародного трибуналу з

морського права. Неодноразовий учасник делегацій України на зустрічах держав-членів Конвенції ООН з морського права (1996–99; 2001–03; заступник Голови під час Дванадцятої зустрічі у 2002) та на сесіях Асамблеї та Ради Міжнародного органу з морського дна (1995–98).

Твори: «Встановлення критеріїв справедливості правового регулювання делімітації континентального шельфу» (2001); «Про побудову несуперечливої моделі делімітації морських просторів» (2001); «Проблема врахування островів при встановленні правових засад делімітації морських просторів» (2001); «Спільне використання нафтогазових покладів континентального шельфу — можливі шляхи активізації співробітництва між Україною та Румунією» (2006); «Ретроспективний аналіз окремих ключових рішень Міжнародного Суду ООН з питань делімітації морських просторів» (2006); «Шляхи вирішення проблеми розмежування морських просторів України» (2007); «Проблеми міжнародно-правового режиму боротьби з піратством в сучасних умовах» (2010).

Л. Р. Кузьменко

Кулінич Микола Андрійович (19.07.1953, Київ, УРСР) — український *дипломат*, науковець та педагог; закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка, факультет міжнародних відносин та міжнародного права, спеціальність «міжнародні відносини»; кандидат історичних наук, доцент. 1979–88 — асистент, старший викладач кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1988–91 — доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародного права; 1991–94 — перший заступник директора *Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*; 1994–97 — радник Посольства України в Японії; 1997–98 — радник-посланник Посольства України в Японії; 1998–2001 — заступник начальника П'ятого територіального управління (Азійсько-Тихоокеанський регіон, Близький Схід, Африка) МЗС України; червень 2001—листопад 2003 — радник-посланник Посольства України в Республіці Корея; 2003–06 і з 18.03.2013 — ректор *Дипломатичної академії України при МЗС України*. 22.11.2006 — 29.01.2013 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії, водночас 2.10.2007 — 29.01.2013 і з 18.03.2013 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Філіппіни за сумісництвом.

В. М. Матвієнко

Кумановський договір 1999 (Військово-технічна угода) — угода між Міжнародними силами безпеки у Косово (КФОР) та урядами Союзної Республіки Югославія й Республіки Сербія; підписана 9.06.1999. Угода передбачала припинення бойових дій між *НАТО* та *збройними силами* СРЮ, а також припинення бомбардувань СРЮ в разі належного виконання останньою умов угоди. Створювалися зони безпеки — наземна у 5 км та повітряна у 25 км — у Сербії від кордону з Косово, в які збройні сили СРЮ не могли входити без дозволу НАТО. В 11-денний термін з моменту підписання угоди збройні сили СРЮ мали бути виведені з Косова, а також мали бути розміновані лінії всіх комунікацій. СРЮ визнавала право НАТО на розміщення у Косово сил та засобів, необхідних для гарантування безпеки.

М. Ю. Корюкалов

Кумжа (Kumza) Альгірдас (29.11.1956 Тельшяйський р-н Литовської РСР) — литовський *дипломат*; у 1980 закінчив факультет права Вільнюського університету. В 1988–90 — член вільнюської ради Національного руху «Саюдіс»; 1990–92 — депутат Верховної Ради (згодом Сейму) Литовської Республіки; 1994–97 — заступник головного редактора газети «Летувос Рітас». 1998–99 — радник з питань *зовнішньої політики* президента Литви А. *Адамкуса*; 2006–09 — Надзвичайний і Повноважний Посол Литви в Україні.

А. П. Сапсай

Кун Бела (20.02.1886, с. Леле побл. м. Сіладьчех, нині — Румунія — 29.08.1938, Москва, СРСР) — угорський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї сільського писаря. Навчався в Клужському ун-ті. З 1902 — чл. Соціал-демократичної партії Угорщини; у *Першу світову війну* — прапорщик австр.-угорської армії, потрапив до рос. полону, де вступив до РСДРП. У березні 1918 створив угорську групу РКП(б), редагував угорські газети, з травня 1918 — голова федерації іноземн. груп РКП(б). У листопаді 1918 нелегально повернувся до Угорщини, став одним із засновників комуніст. партії, обраний її головою; після проголошення Угорської радянської республіки 21–22.03.1919 — нарком інозем. та військ. справ; ініціював у червні 1919 вторгнення угорської Червоної армії до Словаччини і проголошення її рад. республікою (7.07.1919 на вимогу Ж. *Клемансо* угорські війська залишили Словаччину); під час перебування в Будапешті В. *Винниченка* відстоював ідею створення заг. рев. фронту рад. Угорщини, УНР та РСФРР проти *Антанти*. Після поразки диктатури пролетаріату в Угорщині 1.08.1919 емігрував до Австрії, а в серпні 1920 приїхав до РСФРР, був чл. Реввійськради Південного фронту і чл. президії ВЦВК; 1921–36 — чл. виконкому *Комуністичного Інтернаціоналу*. Репресований, реабілітований посмертно.

Н. В. Шпакова

Кунео (Cuneo) Мігель Анхель (1944, Буенос-Айрес, Аргентинська Республіка) — аргентинський *дипломат*. Закінчив ф-т права та соц. наук Нац. Ун-ту Буенос-Айреса (1971), Ін-т держ. зовн. служби (1972), Ун-т Дж. Хонкінса і Вищу школу міжнар. наук (Вашингтон, 1987–88), магістр міжнар. політики. 1972 — 3-й секр. Головного управління конс. справ МЗС Аргентини; 1973–78 — працівник посольства Аргентини в Таїланді; 1978 — урядовець Управління держ. церемоніалу; 1979–86 — працівник Секретаріату з адмін.-техн. питань; 1989–91 — працівник посольства Аргентини в СРСР; 1992–93 — урядовець посольства Аргентини в Парагваї; 1993–99 — заст. директора Управління Центр. та Схід. Європи. В 2000–07 — Надзвичайний і Повноважний Посол Аргентинської Республіки в Україні.

В. І. Головченко

Куницький Стефан (Степан) (1640, Брацлавщина — март 1684, м. Могилів, нині — Могилів-Подільський Вінницької області, Україна) — український козацький військовий і державний діяч; народився в шляхетській сім'ї. Виконував дипломатичні доручення гетьманів І. *Виговського*, П. *Дорошенка* та І. *Самойловича*; в 1672 був військовим товаришем Війська Запорозького, під час перебування наступного року у Варшаві таємно нобілітувався в шляхетський стан сеймом Речі Посполитої, за що після повернення до Батурина був заарештований і певний час перебував у в'язниці. Після звільнення переїхав на Правобережжя, де з 1677 займав посаду немирівського старости; неодноразово передавав лівобережному гетьману І. Самойловичу важливу інформацію, яка об'єктивно характеризувала міжнародно-політичне та військове становище у Центрально-Східній Європі й на Балканах. У 1681, згідно з універсалом наказного гетьмана Я. Драгинича, призначений полковником Білоцерківського полку, але через два роки взяв активну участь у вигнанні згаданого турецько-молдовського ставленика з Правобережжя. У липні 1683 зібрав козацьку раду, яка ухвалила визнати *протекторат* короля Яна III Собеського (1629–96) над Військом Запорозьким на Правобережжі, підтримати війну Речі Посполитої з *Османською імперією* й здійснити похід на турецько-татарські володіння в Північному Причорномор'ї. 24.08.1683 королівським універсалом призначений гетьманом Війська Запорозького в Правобережній Україні; в листопаді того ж року на чолі 6-тис. війська здійснив похід до Молдавського князівства та Буджаку, відволікаючи тим самим частину османських сил від участі у боях з Австрією та Річчю Посполитою після Віденської битви. 4.12.1683 здобув перемогу над турецько-татарськими військами Яли-паші під м. Кіцкани (нині — село в Молдові), після чого рушив углиб володінь Ногайської орди і дійшов до Чорного моря, де розорив передмістя Ізмаїла та Килії. Зважаючи на гучний міжнародний резонанс цих подій, король Ян III Собеський намагався використати відповідну інформацію на польсько-російських переговорах у Москві, змусивши останню поступитися в окремих питаннях майбутнього *Вічного миру 1686*. Під час свого гетьманування у Правобережній Україні від імені короля зумів відродити окремі інститути козацької державності, які були знищені тут у попередні роки під тиском Речі Посполитої, Османської імперії та Московського царства.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Купчишин Олександр Михайлович (12.06.1952, с. Перегінське Рожнятівського району Івано-Франківської області, УРСР) — український *дипломат*; закінчив факультет міжнародних відносин і міжна-

родного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1972, спеціальність — «міжнародне право»), аспірантуру на кафедрі міжнародного права та іноземного законодавства Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (1977) і Дипломатичну академію МЗС СРСР (Москва, 1990); кандидат юридичних наук (1977). У 1982–88 — співробітник (Р-3) Центру з прав людини Секретаріату відділення ООН у Женеві; 1990–92 — другий, перший секретар відділу міжнародних організацій МЗС України; 1992–93 — начальник Договірно-правового управління МЗС України; 1993–96 — радник-посланник Посольства України у Франції; 1996–98 — начальник Управління європейської і трансатлантичної інтеграції МЗС України; 1998–2001 — Постійний Представник України при *Раді Європи*; 2001–03 — директор Правового департаменту МЗС України; 2003–05 — Посол з особливих доручень МЗС України. 5.11.2005 — 15.02.2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Нідерланди, водночас — Постійний Представник України при *Організації із заборони хімічної зброї*; 2008–10 — заступник міністра закордонних справ України. З 31.05.2010 — Надзвичайний та Повноважний Посол України у Французькій Республіці, водночас — Постійний представник України при *ЮНЕСКО* і з 1.09.2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Князівстві Монако (за сумісництвом).

В. М. Матвієнко

Курашик Віталій Володимирович (8.05.1939, с. Дивин, нині — Дивинського району Брестської обл., Республіка Білорусь) — білоруський *дипломат*. Закінчив механічний факультет Українського заочного політехнічного інституту (Харків). 1963–74 — технолог, гол. технолог Костянтинівського заводу високовольтної апаратури; 1974–82 — зав. відділу промисловості, 2-й, 1-й секр. Костянтинівського міськкому Компартії України Донецької обл.; 1982–85 — голова міськвиконкому м. Євпаторія Кримської обл.; 1985–87 — зав. відділу промисловості Кримського обкому партії; 1987–89 — заст. голови Кримського облвиконкому з питань будівництва і комунального госп-ва, 1-й заст. голови облвиконкому; 1989–93 — голова Кримського облвиконкому, Голова Ради Міністрів Республіки Крим. 1993–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Україні. З 2001 — перший віце-президент Міжрегіональної академії управління персоналом; з 2003 — радник Представника Президента ВАТ «ЛУКОЙЛ» в Україні. З 2005 — член Партії патріотичних сил України.

Н. В. Шпакова

Курдська проблема належить до числа найважливіших проблем, що мають нац., регіональний та міжнар. характер, і пов'язана з вирішенням питання самовизначення курдського народу, чия чисельність перевищує 35 млн чол. на сумарній площі 450–500 тис. км² на стику Вірменського й Іранського нагір'їв. Відсутність власної державності стала причиною незавершеності процесу становлення курдів як етнодержавної спільноти. Процес політ. роздробленості Курдистану у своєму політ. розвитку проходить два етапи. Перший міждерж. етап поділу курдського етнічного ареалу розпочався в 1514, коли тур. султан Селім I Явуз завдав поразки військам перського шаха Ісмаїла Сефеві-да. Територія етногеогр. простору Курдистану стала об'єктом суперництва Перської та *Османської імперій*. Другий етап поділу Курдистану — міжнародний, відбувався в період *Першої світової війни*. Як політ. явище на Бл. Сході **К. п.** загострилась вже після розпаду Османської імп. та її поділу на сфери екон. і політ. впливу між країнами-переможницями у війні. Нині основна частина території Курдистану входить до складу Туреччини, Іраку, Ірану, менша — Сирії й Вірменії. З усіх згаданих країн лише Ірак та Іран визнають за частиною цього геогр. простору істор. назву «Курдистан». Курди є четвертою за чисельністю етнолінгвістичною групою Бл. Сходу (у Туреччині, за різними оцінками, 13–18 млн чол., Ірані — 6–8 млн, Іраку — більше 6,5 млн, Сирії — 1,7–2,2 млн). Курдська мова належить до іранської групи індоєвропейських мов і близька до фарсі — держ. мови Ірану, але більшість курдів — мусульмани-суніти. Вони дотепер залишаються слабко інтегрованим народом, для якого здавна була характерна кланова структура. Зберігається сильний вплив племен, очолюваних шейхами чи племінними вождями. Цей гірський народ існує на своїй етнічній території декілька тисячоліть, про племена, що звалися «курд», згадують

письмові джерела стародавньої Месопотамії. Єгипетський правитель кінця XII в. Салах-ад-Дін, або Саладін, що очолив опір мусульман хрестоносцям, також був курдом. Останні 6 сторіч своєї історії Курдистан служив прикордонням між Персією (Іраном) і Османською імп. (Туреччиною) з усіма наслідками, що звідси випливають: часті війни, екон. і культ. периферійність та ін. При цьому деякі курдські феод. володіння змогли зберегти елементи політ. самостійності аж до 1-ї пол. XIX ст. В історії курдського народу було декілька невдалих спроб створення державності. Перша датується 1920, коли в результаті розпаду Османської імп. на її уламках з'явилася дуже урізана територіально Турецька Республіка. Створення незалежної курдської д-ви (поряд із сусідньою суверенною Вірменією) гарантувалося *Севрським мирним договором 1920*, підписаним представниками *Антанти* і султанської Туреччини. Цей договір так і не був ратифікованим, залишивши тільки на папері проекти створення на території Мосульського вілайєту д-ви Курдистан. *Лозаннський мирний договір 1923* уже не містив згадувань ні про Курдистан, ні про курдів. Територія колишнього Мосульського вілайєту була в 1924–25 поділена між Туреччиною й Іраком — новоутвореною брит. підмандатною територією (див.: *Мандатна система*). До другої можна віднести утворення 24.01.1946 рад. окуп. владою Півн. Ірану Курдської Мехабадської республіки. Республіка припинила своє існування після виведення рад. військ у 1947. Третя спроба мала місце в сер. 1970-х, коли на півн. сході Іраку був створений Курдський авт. район. *Автономія* охоплювала лише близько половини населеної курдами території Іраку, за її межами виявилася, напр., багата нафтою провінція Кіркук. Досвід автономізації виявився невдалим і був незабаром перерваний багдадським урядом С. *Хуссейна*. Курди продовжили б-бу за свої права, яка найчастіше велася насильницькими методами з використанням воєнних дій і терористичних актів.

Міжнар. аспект **К. п.** після *Другої світової війни* полягає в тому, що Курдистан входить до терену *Близькосхідного конфлікту* й споконвіку був геополітично ключовим регіоном, тому курдами часто маніпулювали зовн. сили. Найяскравішим прикладом може служити використання курдських угруповань конфронтуючими сторонами під час *іраксько-іранської війни 1980–88*. Нац. рух у кожній з частин Курдистану розвивався ізольовано, зокрема, становище курдів в Іраку було пов'язане з політикою *геноциду* стосовно цієї численної нац. меншини (20 % населення країни) і з насильницькою *депортацією* з районів традиційного проживання задля зміни в них нац. складу. Хоча, на відміну від законів Туреччини, Ірану і Сирії, Конституція Іраку 1970 визнавала існування в країні курдів і проголошувала, що іракський народ складається з двох основних національностей — арабської і курдської, підтверджувала нац. права курдського народу і законні права всіх меншин у межах єдиного Іраку. Але права, формально надані курдам владою Іраку, грубо порушувалися, т. ч., курдська автономія 1974 залишалася тільки на папері. Іракська влада розпочала терор проти курдів, що з 1975 набув тотального характеру. За даними курдських і зах. джерел, у 1970–80-ті в Іраку було знищено більше 3 тис. курдських сіл, а жителі насильно виселені на південь, у болотисті і пустельні райони. *Рада Безпеки ООН* лише після поразки Іраку у *війні в Перській затоці 1990–91* прийняла рез. №688, що засуджувала репресії багдадського режиму проти цивільного населення, особливо курдів. Під тиском країн коаліції С. Хуссейн був змушений вивести свої війська з багатьох районів Іракського Курдистану. Користуючись цим, курди Іраку почали формувати там власні органи держ. влади і місцевого самоврядування. 4.06.1992 Національна асамблея (парламент) Курдистану сформувала Регіональний уряд, а 4.10.1992, після ряду невдалих спроб лідерів найбільших орг-цій — Демократичної партії Курдистану (ДПК) і Патріотичного союзу Курдистану (ПСК) домовитися в Багдаді з С. Хуссейном про статус курдів, прийняла Декларацію про Федеративний союз. Особливий статус Іракського Курдистану був визнаний ООН, а також багатьма д-вами Заходу. Однак незабаром, не без участі зовн. сил (гол. ч. Туреччини, Ірану і Сирії), відбувся розкол серед двох основних військ.-політ. орг-цій іракських курдів — ДПК і ПСК. Справа дійшла в 1994–96 навіть до збройних зіткнень між ними, в яких періодично брали участь армійські підрозділи Туреччини, Ірану й Іраку. Адміністрація США організувала перегово-

ри між керівниками ПСК і ДПК, 17.09.1998 у Вашингтоні лідерами курдів Іраку, у присутності *державного секретаря США*, була укладена угода про мирне врегулювання конфлікту. Конституція 2005 проголосила Ірак федеративною парламентською республікою, заснованою на консенсусі трьох головних етнорелігійних громад: арабів-шиїтів, арабів-сунітів і курдів; того ж року на регіональних виборах в автономному Курдистані 89,5 % голосів і 104 мандати з 111-ти здобув список «Демократичний Курдистан» за участю кандидатів Демократичної партії Курдистану Масуда Барзані (сина Мустафи Барзані, з 12.06.2005 — президент Іракського Курдистану) й Патріотичного союзу Курдистану, очолюваного президентом демократичного Іраку Д.Талабані. По-іншому розвивалися події в Турецькій Республіці, де курди не тільки економічно пригноблені, а й позбавлені всіх політ. та культ. прав. На держ. рівні заперечується сам факт існування в цій країні курдського етносу. Активність курдських повстанських угруповань у Туреччині стала різко зростати з 1970-х. Найважливішим політ. і військ. угрупованням тут була Курдська робітнича партія (КРП), що вела збройну б-бу з урядовими силами у 1983–99, користуючись при цьому базами, розташованими на території Півн. Іраку і Сирії. Позиція країн Заходу в **К. п.** в цілому визначалася їх інтересами в близькосхід. регіоні, що ґрунтуються на геогр. положенні Курдистану, його багатих природ. ресурсах (насамперед нафти), трансп. комунікаціях тощо. Ставлення до курдів і їхньої б-би розглядається крізь призму відносин США і Європи з країнами регіону (Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією), а також суперництва з Росією. Береться до уваги готовність самих курдів до співробітництва з Заходом, їхня політ. й ідеолог. платформа, орг. сила. Захід розглядає **К. п.** не як цілісну проблему багатомільйонного народу, що веде б-бу за свої права, а як внутр. **К. п.** окремо в Туреччині, Ірані, Іраку і Сирії. Стосовно Туреччини Захід обмежується осудом влади за порушення *прав людини* і нац. меншин. Такому стану справ багато в чому сприяє і відсутність єдності в самому курдському нац. русі, непогодженість і ворожнеча між політ. орг-ціями в окремих частинах Курдистану, відсутність заг.-нац. структур, що виражають інтереси курдської нації на міжнар. арені.

Зростання значення **К. п.** в системі міжнар. відносин на Бл. Сході веде до її подальшої інтернаціоналізації. У даний час існують реальні можливості для поетапного вирішення **К. п.** Світове співтовариство навряд чи допустить прецедент зміни держ. кордонів на Бл. Сході — найбільш конфліктному регіоні світу, що може зруйнувати тендітну стабільність політ. сил у цьому геополіт. просторі. До того ж курдський нац. рух роз'єднаний на кілька воєнізованих партій, що мають між собою серйозні розбіжності. Курди ніколи не мали своєї державності і їм необхідно її розбудовувати практично на порожньому місці. Курди не мають виходу до моря й оточені винятково недружніми народами, вони вкрай уразливі геополітично. Виходом з конфлікту може бути створення в кожній з основних частин Курдистану широких нац.-культ. курдських автономій, що мають органи місцевого самоврядування і, можливо, нац. парламенти. У перспективі на основі цих авт. утворень можливе створення наддержавної заг.-курдської територ.-політ. структури.

О. А. Коппель

Кур'єр дипломатичний (з франц. courrier — гонець) — уповноважена офіц. особа, якій доручається доставка *дипломатичної пошти*. Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*, **К. д.** під час виконання своїх обов'язків користується захистом д-ви перебування, особистою недоторканністю і не підлягає арешту або затриманню в будь-якій формі. **К. д.** користується привілеями та імунітетами при проїзді через територію інозем. д-в до місця призначення. Основою для визнання за відп. особою статусу **К. д.** є офіц. документ, що підтверджує його повноваження *(кур'єрський лист)*, із зазначенням статусу кур'єра та кількості місць дип. пошти, належним чином оформлений установою, яка відряджає **К. д.**, і в необхідних випадках завізований правомочними органами д-ав, через які він слідує. В Україні доставка дип. пошти до її представництв за кордоном та з цих представництв в Україну доручається спеціально сформованій Службі дип. кур'єрів, що перебуває у складі Державної фельд'єгерської служби при Державному комітеті зв'язку України (згодом Міністерстві транспорту і зв'язку). Згідно з Положенням про порядок доставки дип. пошти

України, затвердженим розпорядженням Президента України від 27.07.1992 (з відп. змінами від 27.01.1999), призначення **К. д.**, розробка розкладу і маршруту доставки дип. пошти здійснюється Державною фельд'єгерською службою за погодженням з МЗС України. МЗС України за поданням Служби оформляє **К. д.** *дипломатичні паспорти* з відп. візами та веде облік кур'єрських листів. Згідно з Віденською конвенцією про дип. зносини 1961, акредитуюча д-ва чи *дипломатичне представництво* можуть призначати тимчасових **К. д.** (**К. д.** *ад гок*) для перевезення тільки конкретної дип. пошти; дія імунітетів, що надаються тимчасовим **К. д.**, завершується в момент доставки ними дорученої пошти за призначенням. Дип. пошта може бути ввірена командирові екіпажу цивільного літака; в такому випадку командир екіпажу повинен отримати офіц. документ із зазначенням числа місць, що складають дип. пошту, але сам він не вважається **К. д.**; дип. представництво може направити одного із своїх співробітників прийняти дип. пошту безпосередньо і безперешкодно від командира літака. Відп. органи д-ви перебування зобов'язані всебічно сприяти **К. д.** у виконанні їхніх офіц. повноважень і функцій. Більшість д-ав прирівнюють статус **К. д.** до статусу дипломатів і звільняють їх від податків, митних зборів, огляду речей.

В. М. Матвієнко

Кур'єрський лист — спец. документ, який визначає статус *кур'єра дипломатичного* і дає право на провезення через кордон указаної в ньому кількості місць *дипломатичної пошти*. **К. л.** надається кур'єру дипломатичному, спеціальному *(ад гок)*, а також командирові екіпажу цивільного літака, якому ввірена доставка дип. пошти. В останньому випадку в ньому вказується лише кількість місць, що складають пошту, оскільки сам командир цивільного літака не вважається дип. кур'єром. Наявність **К. л.** зобов'язує владу країни, через яку слідує дип. кур'єр, надавати йому особливе сприяння та допомогу у виконанні своїх функцій. **К. л.** видається *відомством закордонних справ* або *дипломатичним* (консульським) *представництвом* д-ви, якій належить дип. пошта. При її відправленні з акредитуючої країни **К. л.** підписується особою, уповноваженою мін. зак. справ даної д-ви, а при ввезенні — головою дип., конс. чи іншого представництва даної д-ви за кордоном, чи особою, що його заміщає. Зазвичай, **К. л.** має бути завізованим у відомстві закорд. справ чи дип. (консульському) представництві країни, в яку направляється пошта. Візування не обов'язкове лише в тому випадку, якщо між двома країнами існує домовленість стосовно цього, або коли воно не вимагається правилами інозем. д-ви. Україна має домовленості з багатьма країнами про взаємну відмову від їх візування. Список країн, для яких скасовано візування **К. л.**, повідомляється митним органам.

Т. І. Шинкаренко

Курніаді (Kurniadi) Роні Хендраван (7.01.1933, Модкоагунг, Нідерландська Індія) — індонезійський *дипломат*. Закінчив Академію закорд. служби і 1956 зарахований до складу МЗС Індонезії, провів на молодших дип. посадах 15 років; 1975–80 — радник посольства Індонезії в Бангкоці; 1980 — призначений нач. відділу у справах країн Індокитаю; 1982–85 — заст. голови місії в Манілі; 1985 — нач. Управління у справах європ. країн; 1990 — секретарем Ген. директорату МЗС Індонезії з політ. питань. 1994–97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні.

П. М. Ігнатьєв

Курокава Юдзі (1944, префектура Айті, о. Хонсю, Японська імперія) — япон. *дипломат*. Закінчив ф-т міжнар. відносин Токійського ун-ту (1976). 1977–81 — 1-й секр. посольства Японії в Пакистані, 1981–83 — заст. директора відділу Управління Півд.-Зах. Азії МЗС Японії; 1983–86 — дир. відділу техн. співробітництва Управління екон. співробітництва МЗС; 1986–89 — радник посольств у Швейцарії й Таїланді; 1994–96 — ген. консул у Монреалі. 1996–99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні.

П. М. Ігнатьєв

Куруківська угода 1625 між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою підписана 26.10.1625 новообраним козацьким гетьманом М. *Дорошенком* і польським коронним гетьманом С. Конецпольським в урочищі Медвежі Лозки біля Курукового озера (поблизу сучасного м. Кременчука Полтав-

ської обл.); завершила козацько-селянське повстання під проводом гетьмана М. Жмайла. З огляду на взаємне виснаження ворогуючих сторін і відсутність очевидної військ. переваги, мала компромісний характер: козацький реєстр збільшувався з 3 до 6 тис. чол., йому встановлювалася платня в сумі 60 тис. злотих, реєстровим козакам дозволялося обирати гетьмана, але затверджувати його мав король, всім учасникам повстання оголошувалася амністія, козаки зобов'язувалися спалити човни і відмовитися від мор. походів проти *Османської імперії* й Кримського ханату, не підтримувати дип. стосунків з інозем. д-вами і не втручатися у справи міських та замкових влад на волості. Особи, виписані з реєстру (бл. 40 тис. чол.), не позбавлялися козацьких прав, але той, хто розраховував і надалі володіти своєю землею на території приватних маєтків, перетворювався на підданого, а якщо ні — мусив переселитися в одну із 6 королівщин, які проголошувалися відповідно резиденціями козацьких полків: Білоцерківського, Канівського, Корсунського, Переяславського, Черкаського і Чигиринського. Умови угоди обговорювалися на заг. козацькій раді, після її підписання від козаків було прийнято присягу. Фактично угода зберігала чинність лише 3 роки.

В. І. Головченко

Курусу місія 1941 — місія колишнього *посла* Японії в Берліні С. Курусу, яка розпочалася 16.11.1941 у Вашингтоні; була формально відряджена япон. урядом до США для продовження *дипломатичних переговорів* з питань урегулювання спірних проблем, які велися з березня 1941. Мета місії — відвертання уваги амер. керівництва від активізації Японією підготовки до нападу на володіння США в Тихому океані. Місія мала посилити позиції япон. посла у США К. Номури на переговорах з *Державним департаментом США* після япон. *окупації воєнної* Індокитаю та продемонструвати зацікавленість япон. сторони в поліпшенні двосторонніх відносин. На цей час уряд США на знак протесту проти поширення япон. *агресії* ввів екон. санкції щодо Японії. 20.11.1941 урядові США були передані останні пропозиції Японії, в яких вона вимагала запровадження принципу рівних екон. можливостей у Китаї та на Тихому океані, залишення япон. військ у Півн. Китаї, Монголії та на Хайнані ще бл. 25 років. Японія обіцяла вивести свої війська з інших районів Китаю після того, як там буде наведено порядок, а з Індокитаю — після підписання дог-ру зі США. 26.11.1941 уряд США офіційно відхилив ці пропозиції і висунув контрпропозиції: укласти багатосторонній пакт про ненапад між усіма країнами, зацікавленими в проблемах Дал. Сходу, вивести всі війська з Китаю та Індокитаю, анулювати *Потрійний пакт 1940*. Не припиняючи офіційно переговорів, япон. уряд здійснив 7.12.1941 неоголошений напад на амер. військ.-мор. базу *Перл-Харбор* на Гаваях. 8.12.1941 США відповіли оголошенням війни, що прискорило остаточне оформлення *антигітлерівської коаліції*.

І. С. Покровська

Куско декларація — *декларація*, підписана 8.12.2004 президентами Аргентини, Болівії, Бразилії, Венесуели, Гайани, Еквадору, Колумбії, Парагваю, Перу, Суринаму, Уругваю, Чилі на Третьому *саміті* країн Південної Америки, що відбувся в м. Куско (Республіка Перу). Декларація проголошувала створення *Південноамериканської співдружності націй*. Підписання Декларації відбулося в обстановці відзначення 180-ї річниці перемоги армії на чолі з С. *Боліваром-і-Понте* та Антоніо Хосе де Сукре в битві поблизу Хуніна та Аякучо, Перу, що знайшло відбиття у тексті документу і мало символізувати історичну єдність усіх країн регіону. Передбачалося створити спільний південноамериканський політичний, соціальний та *єдиний економічний простір*, що «зміцнить ідентичність, притаманну Південній Америці», шляхом «поглиблення конвергенції» між *МЕРКОСУР*, *Андським співтовариством* і Чилі в рамках *зони вільної торгівлі* та переходу на вищі рівні *інтеграції міжнародної*. Суринам і Гайана приєднувалися до цього процесу тією мірою, наскільки дозволяли їх зобов'язання, пов'язані з членством у *Карибському співтоваристві*. Зазначалося, що південноамериканська інтеграція є інтеграцією (об'єднанням) народів. В цьому контексті головним зобов'язанням, якому підпорядковувалась діяльність Південноамериканської співдружності націй, декларувалося подолання бідності і голоду, створення робочих місць, забезпечення широкого доступу до системи

охорони здоров'я та освіти. Основними напрямами створення єдиного південноамериканського простору було визначено координацію політики і дипломатичних зусиль зі зміцнення позицій регіону у *міжнародних відносинах*, реалізацію інвестиційних проектів у сфері енергетичної та комунікаційної інфраструктури, узгодження *політики* щодо розвитку сільського господарства, співпрацю у сфері науки, освіти і культури та ін.

Н. М. Весела

Кухта Іван Петрович (15.07.1958, с. Велика Тур'я Долинського району Івано-Франківської області, УРСР) — український *дипломат*; у 1987 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, викладач філософії; в 2001 — *Дипломатичну академію України при МЗС України*, магістр зовнішньої політики та дипломатії. На *дипломатичній службі* з 1994: *консул* Генерального консульства України в Тюмені (РФ, 1994–99); третій секретар, перший секретар, радник, заступник начальника Консульського управління — начальник відділу міграційно-візової політики та євроінтеграції Департаменту консульської служби МЗС України (2001–03); радник, завідувач консульським відділом Посольства України в Російській Федерації (2003–07); заступник директора Департаменту персоналу МЗС України (2007–10). З 26.10.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Вірменія.

В. М. Матвієнко, І. П. Черінько

Кучабський Василь (4.11.1895, с. Волиця, нині — Пустомитівського району Львівської області, Україна — 28.06.1971, Бланкенбург, земля Саксонія-Ангальт, НДР) — укр. військ. діяч, історик і *дипломат*, дійсний чл. НТШ (1938). Закінчив Академічну гімназію у Львові (1913), навчався на юрид. ф-ті Львівського ун-ту, був активним учасником січово-стрілецького руху. З початком *Першої світової війни* вступив до Легіону українських січових стрільців, сотник, за хоробрість нагороджений Військовим Хрестом Заслуги 3-го класу. 21.09.1916 потрапив у рос. полон, у січні 1918 здійснив втечу з табору для військовополонених біля Царицина і дістався Києва, де вступив до Куреня січових стрільців; у складі січових стрільців командував запасною сотнею і 2-м піхотним полком, був членом Старшинської ради. На поч. 1919 призначений до складу Української дип. місії К. *Лоського* у Швеції, але невдовзі повернувся на батьківщину і взяв участь в *українсько-польській війні 1918–19*; в грудні 1919 потрапив у польський полон; після звільнення навесні 1920 перебрався до Праги, де взяв участь у створенні Української Військової Організації. 1921–24 жив у Львові і спільно з Д. *Донцовим* редагував націоналістичний журнал «Заграва»; потім емігрував до Німеччини, закінчив філософський ф-т (відділення історії та державознавства) Берлінського ун-ту і захистив докторську дисертацію (1926). З 1934 викладав історію та літературу в гімназії м. Кіль, активно співпрацював з Українським Науковим Ін-том у Берліні, належав до прихильників *П. Скоропадського*; під час *Другої світової війни* — дир. бібліотеки в Кракові. 1945 пропав безвісти (вважалося, ніби переїхав до Відня, де був заарештований НКВС СРСР і розстріляний у Львові).

Твори: «Українська дипломатія і держави Антанти в 1919» (1931), «Польська дипломатія і східногалицьке питання на Паризькій мировій конференції в 1919» (1931), «Україна і Польща» (1933), «Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом в 1918–1923 рр.» (нім. мовою, 1934), «Симон Петлюра в світлі історії» (1936); «Січові стрільці. Воєнно-історичний нарис» (1937).

В. І. Головченко

Кучан (Kučan) Мілан (14.01.1941, Кріжевці, Королівство Югославія) — югославський і словенський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив середню школу в м. Мурска Собота і юрид. ф-т Ун-ту в Любляні; чл. СКЮ з 1958. Після закінчення навчання — на парт. роботі (від університетського к-ту Союзу Комуністів до ЦК Союзу комуніст. молоді Словенії); з сер. 70-х — депутат парламенту Словенії, 1978–82 — голова парламенту Словенії; 1982–86 — один із двох представників Союзу комуністів Словенії у федер. Президії ЦК СКЮ; у 1986–89 — голова ЦК Союзу комуністів Словенії. Виступав за необхідність проведення в країні ліберальних реформ, що стало причиною його конфлікту з керівництвами Сербії і СКЮ, які стояли на ортодоксальних позиціях. У 1989 першим з вищих комуніст. лідерів Югославії схвалив багатопартійну систему і вибори на такій основі. На них у квітні 1990 словенські ліві,

очолювані К., поступилися позиціями в парламенті некомуніст. коаліції ДЕМОС. К. був обраний першим Президентом Словенії і 25.06.1991 оголосив її незалежність, що здобула міжнар. визнання на поч. 1992. У 1992 та 1997 переобирався Президентом Словенії, внаслідок закінчення другого терміну президентства, максимально можливого за конституцією (прийнята 23.12.1991), пішов з цієї посади 22.01.2002. Брав активну участь у кампанії за вступ країни до *НАТО* і *ЄС*; з 2008 — член Європейської ради з толерантності та взаємоповаги.

М. С. Каменецький

Кучинський Валерій Павлович (25.10.1944, Київ) — укр. *дипломат*. У 1967 — закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка (за фахом — референт-перекладач з англ. та франц. мов), у 1988 — Вищі курси Дипломатичної академії МЗС СРСР. 1967–70 — перекладач на будівництві лінії електропередач в Асуані (Єгипет). З 1971 — на дип. роботі: аташе конс. відділу, 2-й секр. Секретаріату Комісії у справах ЮНЕСКО, 1-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР. 1975–80 — співробітник Секретаріату ООН. 1980–92 — радник відділу міжнар. орг-цій, нач. відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС УРСР (МЗС України). 1992–97 — радник-посланник Посольства України в США. З жовтня 1997 по грудень 1999 — нач. Управління міжнар. орг-цій, нач. Четвертого територ. управління МЗС України. З грудня 1999 — 1-й заст. Постійного представника України при ООН та заст. Представника України при РБ ООН. У серпні 2001 — травні 2006 — Постійний представник України при ООН (з 4.01.2003 — представник України в *Комісії ООН з прав людини*), член Колегії МЗС; одночасно з січня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ямайці за сумісництвом, з березня 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Трінідад і Тобаго за сумісництвом.

В. М. Матвієнко

Кучма Леонід Данилович (9.08.1938, с. Чайкине Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл., УРСР) — укр. держ. і громад.-політ. діяч, 2-й (1994–2005) *Президент України*; кандидат техн. наук (1990), проф. (1992), чл. Інженерної академії України, почесний доктор багатьох вищих навч. закладів, дійсний чл. ряду академій наук зарубіжних країн. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив фізико-техн. ф-т Дніпропетровського ун-ту (1960), за фахом «інженер-механік у галузі ракетної техніки». З 1960 працював у конструкторському бюро «Південне» (Дніпропетровськ): інженер (1960–64), старший інженер (1964–66), провідний конструктор (1966–72); техн. керівник випробувань ракетних комплексів на космодромі «Байконур», помічник гол. конструктора (1972–75), секр. парт. комітету КБ «Південне» (1975–80) та ВО «Південний машинобудівний завод» (1980–82). З 1982 — 1-й заст. начальника і ген. конструктора КБ; 1986–92 — ген. директор ВО «Південний машинобудівний завод». У 1990–94 — народний депутат України 1-го та 2-го скликань, чл. Комісії ВР України з питань оборони і держ. безпеки (1990–92), чл. Ради нац. безпеки (1992–93). Був президентом Укр. союзу промисловців і підприємців (1993–94). 13.10.1992–21.09.1993 — Прем'єр-міністр України. 10.07.1994 обраний Президентом України. Запровадив Програму радикальних екон. перетворень в Україні. Співголова Конституційної комісії (1994–96), активно сприяв прийняттю Конституції України 1996. Як глава д-ви К. підписав *Меморандум про гарантії безпеки України 1994, українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997, Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997;* видав Указ про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (1998). За президентства К. Україна стала повноправним членом міжнар. співтовариства, членом *Ради Європи*, вперше у своїй історії врегулювала відносини з усіма сусідніми д-вами, створивши навколо себе пояс добросусідства й безпеки. 14.11.1999 К. вдруге обраний Президентом України (до 23.01.2005). Запропонував стратегію екон. та соц. політики на 2000–2004 «Україна: поступ у XXI століття». Після відставки не брав участі в активних політичних проектах, лише зрідка виступаючи публічно з коментарями стосовно поточної ситуації. За участь у створенні унікальних косм. технологій К. удостоєний Ленінської премії в галузі науки і техніки (1981). Лауреат Держ. премії України у галузі науки і техніки (1993).

Твори: «Про найголовніше» (1999), «Вірю в український народ» (2000), «Україна — не Росія» (2003); «После майдана: Записки президента. 2005 — 2006» (2007).

Літ.: Луканов Ю. В. Третій Президент: Політ. портрет Леоніда Кучми. — К., 1996; Леонід Кучма: людина і Президент. — К., 1998; Земні шляхи і зоряні дороги: Штрих до портрета Леоніда Кучми. — К., 1998; Бондаренко К. П. Леонид Кучма. Портрет на фоне эпохи. — Х., 2008.

Д. В. Табачник

Кушнір Макар Олександрович (10.08.1890, Черкаси, Київська губернія, Російська імперія — 16.09.1951, Королівство Бельгія) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат*. Нар. у сім'ї священика. Закінчив черкаську гімназію, істор.-філол. ф-т Петербурзького ун-ту, був секр. Головної ради укр. студ. громад Петербурга, співпрацював у часописі «Український студент» (1913–14). По завершенні навчання залишений професорським стипендіатом, але після Лютневої революції 1917 повернувся до Києва, у червні увійшов до складу Головного к-ту УПСФ, від котрої був обраний до Центральної і Малої рад; на Київ. З'їзді народів 8–14.09.1917 виступив із доповіддю «Про принципи і проект розподілу Росії на країни (штати)». 1919 — член (радник) Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919–20*, займав виразну самостійницьку позицію; згодом — в еміграції у Парижі, Женеві, де керував роботою Українського Пресового бюро, та Відні. 1929–38 — чл. Проводу і гол. суддя Організації Українських Націоналістів, після втрати зору в 1934 відійшов від активної політ. діяльності.

В. І. Головченко

Кельнське засідання Європейської ради — відбулося 3–4.06.1999 в м. Кьольн (ФРН); прийнято рішення про розробку та реалізацію спільної європ. політики в галузі безпеки і оборони в межах *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС*. Передбачалось надання ЄС повноважень для самостійного здійснення військ. операцій щодо підтримання миру в умовах збройних конфліктів, а також створення необхідних для цього органів ЄС (Комітету з політики безпеки, Військового комітету, штабу сил ЄС тощо). Фактично, рішення К. з. означали повну інтеграцію *Західноєвропейського союзу* до *Європейського Союзу*.

І. О. Мінгазутдінов

Кюльман (Kuhlmann) Ріхард (3.05.1873, Стамбул, Османська імперія — 6.02.1948, Ольштадт, нині — ФРН) — нім. *дипломат*. На *дипломатичній службі* з 1899, працював у *дипломатичних представництвах* Німеччини в Росії (1900–01), Персії (1901–04), Танжері (1904–06), США (1906–07), Нідерландах (1907–08). 1908–14 — радник посольства Німеччини у Великій Британії, брав участь у брит.-нім. переговорах з приводу Багдадської залізниці та португальських колоній; 1915–16 — посланник Німеччини у Нідерландах; 1916–17 — посол Німеччини в Туреччині; 1917–18 — статс-секретар закорд. справ, очолював нім. делегацію на *Брестських мирних переговорах 1917–18* і при укладенні Бухарестського мирного дог-ру 7.05.1918 («нафтового договору») між Центр. д-вами та Румунією.

Р. А. Кривонос

Кючук-Кайнарджійський мирний договір 1774 — рос.-тур. угода, укладена 10(21).07.1774 у с. Кючук-Кайнарджі поблизу м. Сілістрія (сучасна територія Болгарії) після завершення рос.-тур. війни 1768–74. За її умовами Кримський ханат оголошувався незалежною д-вою; Російська імп. приєднувала укр. землі в межиріччі Дніпра і Півд. Бугу до узбережжя Чорного моря та частину мор. узбережжя з фортецями Керч, Єнікале, Кінбурн і Азов; остаточно потрапляли під царську владу Велика і Мала Кабарда; рос.-тур. кордон на Півн. Кавказі встановлювався по р. Кубань. Договір передбачав відновлення Туреччиною *автономії* Молдовського князівства та Волощини, які фактично потрапляли під *протекторат* Російської імп. Рос. торг. судам дозволялося плавати в Чорному морі та вільно проходити через Босфор і Дарданелли. Стамбул сплачував Росії 4 млн рублів контрибуції й оголошував амністію своїм підданим (болгарам, грекам, грузинам, румунам, сербам), що боролися проти османського панування.

Н. Ф. Сербіна

Л

Лаваль (Laval) П'єр (28.06.1883, Шательдон, нині — регіон Овернь, Французька Республіка — 15.10.1945, Париж, Французька Республіка) — французький громадсько-політичний і державний діяч, народився в сім'ї дрібного підприємця, закінчив юридичний факультет Паризького університету. 1914–1926 — депутат парламенту від Французької соціалістичної партії, з 1927 — безпартійний сенатор; 1925 — міністр суспільних робіт, 1926 — міністр юстиції; 27.01.1931–20.02.1932 і 07.06.1935–24.01.1936 — прем'єр-міністр Франції; водночас 1932, 1934–1935 і 1935–1936 міністр закордонних справ Франції, 1934 — міністр колоній. Взяв діяльну участь в укладенні *Римського пакту 1935* і *Хора-Лаваля угоди 1935*, активно підбурював Б. *Муссоліні* до *Італійської агресії проти Ефіопії 1935–36*. У червні-липні 1940 — державний міністр; в липні-грудні 1940 — заступник прем'єр-міністра і міністр закордонних справ, 18.04.1942–17.08.1944 — прем'єр-міністр *«Віші уряду»*. 15.10.1945 страчений за вироком французького Верховного суду як зрадник.

Р. А. Кривонос

Лаваля — Муссоліні угода 1935 — див.: *Римський пакт 1935.*

Лавров Сергій Вікторович (21.03.1950, Москва, СРСР) — російський державний діяч і *дипломат*. Після закінчення в 1972 східного відділення факультету міжнародних відносин *Московського державного інституту міжнародних відносин* — на дипломатичній службі. У 1991–94 — начальник управління, директор департаменту, заступник міністра закордонних справ РФ. У 1994–2004 — Постійний представник Росії при *ООН*. Міністр закордонних справ Росії з 9.03.2004, з 2011 — член Піклувальної ради *Російської ради з міжнародних відносин*. Під керівництвом Л. МЗС РФ активізував діяльність у напрямах посилення впливу Росії на формування глобального порядку денного, утвердження ідеї колективного світового лідерства великих держав, розвитку інтеграційних процесів на пострадянському просторі та стратегічного партнерства з *Європейським Союзом* і країнами БРІКС, захисту прав «російських співвітчизників». Позиція Росії у світових справах стала більш самостійною і жорсткою у відстоюванні національних інтересів, частіше почали використовувати право вето в *Раді Безпеки ООН*. Л. активно виступає проти використання Заходом «подвійних стандартів» у міжнародних справах, проти міжнародного *визнання де-юре* незалежності Косова, розгортання системи ПРО в Європі, застосування сили щодо Ірану і Сирії. *Зовнішня політика* Росії набула концептуального обґрунтування, більш адекватного сучасним реаліям, а діяльність МЗС РФ — системнішого характеру. Зокрема, почалося видання щорічного «Огляду зовнішньої політики РФ».

М. А. Шепелєв

Лазич Душан (1937) — сербський *дипломат*. Освіта — Белградський університет, спеціальність «юриспунденція». Працював Головою Групи аналізу та планування, Головою 1-го політичного відділу, радником у Федеративному секретаріаті іноземних справ СФРЮ. 1975–79 — радник з політичних питань; 1984–88 — радник міністра закордонних справ СФРЮ; 1992–93 — Союзної Республіки Югославія в Росії. 1993–2000 — займався консалтинговою практикою. 2002 — Генеральний секретар МЗС Союзної Республіки Югославія. З 2009—13 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Сербія в Україні.

Н. В. Балюк

Лайбахський конгрес 1821 — зібрання монархів *Священного союзу*, що відбулося 26.01–12.05.1821 в м. Лайбах (нині — Любляна, Словенія); був продовженням *Троппауського конгресу 1820*. В конгресі прийняли участь австрійський та російський імператори, прусський король, представники Великої Британії, Франції, італійських держав та Папи Римського. На прохання неаполітанського короля Фердинанда I учасники конгресу прийняли рішення надати йому військову допомогу для відновлення абсолютної монархії з використанням австрійської армії, що було підтримано представниками всіх італійських держав, за виключенням Папської області. Після офіційного закриття засідань конгресу розпочалася революція в П'ємонті та *Війна за незалежність Греції 1821–29*. Росія запропонувала Австрії військову допомогу для придушення виступу в П'ємонті, але австрійські війська після швидкоплинної військової компанії своїми силами відновили абсолютистські режими в Неаполі (березень) та П'ємонті (квітень). 30.04(12.05) Австрія, Пруссія та Росія підписали в Лайбаху декларацію, що підтверджувала принципи Священного союзу.

В. Ю. Константинов

Лакомов Володимир Іванович (14.08.1958, Луганськ, УРСР) — український *дипломат*; у 1981 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, економіст-міжнародник, перекладач з англійської мови. В 1981–85 працював економістом, інспектором ГДІП; 1985–89 — на партійно-комсомольській роботі; 1991–93 — заступник начальника Управління сприяння міжнародному економічному співробітництву Державного комітету України по сприянню малим підприємствам та підприємництву; 1993–95 — начальник Управління іноземних інвестицій Агентства міжнародного співробітництва та інвестицій України; 1995–97 — заступник начальника Управління міжнародного економічного співробітництва МЗС України, начальник Управління розвитку інфраструктури інвестиційної діяльності Національного агентства України з реконструкції та розвитку; 1997–2002 — радник Посольства України в Федеративній Республіці Бразилія; 2002–04 — заступник начальника УЕНТС — начальник відділу аналізу двостороннього та регіонального економічного співробітництва МЗС України, Посол з особливих доручень Управління двостороннього економічного співробітництва. В 2004–07 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Ангола й Республіці Мозамбік за сумісництвом (2006–07); 2007–10 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Федеративній Республіці Бразилія й Кооперативній Республіці Гайана та Багатонаціональній Державі Болівія за сумісництвом (2009–10). 2010–11 — директор Департаменту зовнішньоекономічного співробітництва МЗС України; 2011–12 — Посол з особливих доручень відділу іноземних *дипломатичних представництв* та місій в Україні *Департаменту державного протоколу МЗС України*. З 25.01.2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Пакистан.

В. М. Матвієнко

Ламбетські договори 1212, 1217 — угоди укладені в ході конфлікту між Англією та Францією. У 1212 англійський король Іоанн Плантагенет, який належав до однієї з гілок анжуйського дому, втратив свої володіння у Франції, захоплені французьким королем Філіпом II. Для того щоб повернути втрачене, Іоанн увійшов до антифранцузької коаліції, яку створив Рено де Дамартен, граф Булоні. 4.05.1212 учасники коаліції підписали перший Ламбетський договір, за яким зобов'язувалися не укладати із Францією сепаратного *договору мирного*. 1214 у битві при Бувіні сили коаліції були розбиті французами, де Дамартен потрапив у полон, а коаліція розпалася. Другий Ламбетський договір був підписаний 20.09.1217. Він закріплював мирну угоду, підписану між Вільямом Маршалом, від імені неповнолітнього англійського короля Генріха III, та Луї, французьким дофіном. У 1215 році розпочалася Перша війна баронів — боротьба Луї за права на англійську корону, в якій його підтримала частина англійського дворянства, що виступала особисто проти короля Іоанна. Але після смерті Іоанна у 1216, значна частина англійців покинула французькі сили, й Луї був не в змозі вести війну далі. За умовами Другого Л. д. Луї відмовлявся від прав на англійську корону, разом із військами повертався до Франції, але отримував компенсацію у розмірі 10 тис. марок.

М. В. Корюкалов

Ламздорф Володимир Миколайович (25.11.1844, Санкт-Петербург, Російська імперія — 6(19).03.1907, Сан-Ремо, Королівство Італія) — російський *дипломат*, граф, закінчив Олександрівський ліцей і Пажеський корпус (1862). З 1866 — на службі в МЗС Росії; у 1882–96 — директор канцелярії МЗС; 1897–1900 — товариш міністра закордонних

справ; 1900–06 — керуючий міністерством, потім міністр закордонних справ. Дотримувався пронімецької орієнтації, але після відмови Берліна в 1890 поновити *договір «перестрахування» 1887* про взаємний сприятливий *нейтралітет* у разі війни з *третьою державою* став активно підтримувати франко-російський союз; виступав за «помірний» курс далекосхідної політики Росії, що суперечило поглядам царського оточення. Напередодні російсько-японської війни 1904–05 Л. був усунутий від далекосхідних справ. Виступав за зміцнення впливу Росії в Персії й Османській імперії та послаблення в останній позицій Німеччини. У жовтні 1905 увійшов у кабінет С. *Вітте*, разом з яким наполіг на розірванні *Бьоркського договору 1905* з Німеччиною. У травні 1906–07 — член Державної ради.

Н. Ф. Сербіна

Ландсбергіс (Landsbergis) Вітаутас (18.10.1932, Каунас, Литва) — литовський громадсько-політичний і державний діяч, музикознавець, мистецтвознавець, публіцист. Нар. в сім'ї литовського архітектора Вітаутаса Ландсбергіса-Жямкальніса; в Каунасі закінчив середню школу і музичну школу ім. Ю. Груодіса; 1950–55 — навчався у Вільнюській державній консерваторії, по її закінченні викладав в музичній школі ім. М. Чюрльоніса, Вільнюському педагогічному інституті. 1969 захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства про творчість видатного литовського композитора М. Чюрльоніса. З 1974 — викладач, у 1978–90 — професор Вільнюської державної консерваторії; 1994 захистив докторську дисертацію. Член правління і секретаріату Спілки композиторів Литви, голова Товариства М. Чюрльоніса і почесний голова Литовської федерації шахів. З 1988 — у великій *політиці*: у червні 1988 увійшов до ініціативної групи Литовського руху за перебудову «Саюдіс», на установчому з'їзді «Саюдіса» 22–23.10.1988 обраний до Сейму і Ради Сейму «Саюдісу». В листопаді 1988 — квітні 1990 — голова Ради Сейму «Саюдісу», з грудня 1991 — почесний голова. В березні 1989 обраний народним депутатом СРСР. 11.03.1990–7.07.1992 — голова Верховної Ради Литви, 7.07–22.11.1992 і 26.11.1996–18.10.2000 — Сейму Литовської Республіки; один із засновників (1993) і лідер правої партії Спілка Вітчизни (Консерватори Литви). 1993, 1995, 1998 і 2000 обирався головою партії, з 2003 — голова її політичного комітету і член президії. В червні 2004 і 2009 обирався до *Європейського парламенту*, входив до його найбільшої фракції — Європейської народної партії (християнські демократи) — Європейські демократи (European People's Party (Christian Democrats) and European Democrats).

Твори: «Pavasario sonata» (1965), «Творчество Чюрлёниса» (1975), «Vainikas Čiurlioniui» (1980), збірник музично-критичних статей «Geresnės muzikos troškimas» (1990), публіцистичні твори і мемуари «Atgavę viltį» (1990), «Laisvės byla» (1992), «Kryžkelė» (1995), «Sunki laisvė: 1991 m. ruduo — 1992 m. ruduo» (2000), політична автобіографія «Lūžis prie Baltijos» (1997). Під псевдонімом Jonas Žemkalnis видав дві книги віршів «Intermezzo» (1991) і «Intermezzo non finito» (2004).

Літ.: Anatol Lieven. The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence. — New Haven: Yale University Press, 1993.

М. С. Дорошко

Ланге (Lange) Девід Рассел (4.08.1942, Окленд, Нова Зеландія — 13.08.2005, там само) — новозеландський громадсько-політичний і держаний діяч, закінчив юридичний факультет Оклендського університету (1966), де вступив до Лейбористської партії (ЛП, 1963); займався юридичною практикою до обрання 1977 в парламент від округу Мангер; у жовтні 1979 став заступником керівника ЛП у парламенті, у лютому 1983 очолив партію і опозицію. 26.07.1984–8.08.1989 — прем'єр-міністр (наймолодший в історії країни) і міністр закордонних справ; заборонив заходити до портів Нової Зеландії американським та іншим військовим суднам із ядерною зброєю на борту та атомними двигунами, проголосив Нову Зеландію і навколишню 200-мильну акваторію *без'ядерною зоною* (відповідний закон набув чинності у червні 1987); виступив співініціатором підписання *Договору Раротонга 1985*. 1996 пішов у відставку з посади лідера ЛП.

П. М. Ігнатьєв

Лансінг (Lansing) Роберт (17.10.1864, Вотертаун, штат Нью-Йорк, США — 30.10.1928, Вашингтон, США) — американський державний діяч і *дипломат*, за фахом — юрист; 1892–1914 — юрисконсульт у міжнародних арбітражних комісіях з питань рибальства; 1914–1915 — радник *Державного департаменту США* з права; 1915–20 — *державний секретар* в уряді В. *Вільсона*, виступав за встановлення тісних союзних відносин із Великою Британією та вступ США у *Першу світову війну* на боці *Антанти*; взяв активну участь у виробленні *Лансінга-Ісії угоди 1917*, підготовці й проведенні *Паризької мирної конференції 1919–20*, де очолив делегацію США.

В. І. Головченко

Лансінга-Ісії угода 1917 — домовленість, укладена 2.11.1917 у Вашингтоні у формі обміну нотами між держсекретарем США Р. *Лансінгом* і керівником спеціальної японської місії К. *Ісії*; за нею США визначали «спеціальні інтереси» Японії в Китаї. Вступ США у *Першу світову війну* 6.04.1917 викликав занепокоєння Японії, яка побоювалася, що посилення США у Тихому океані поставить під загрозу інтереси Японії в Північному Китаї, де за роки війни вона зайняла домінуючі позиції. Намагаючись отримати американську згоду на *статус-кво* в Китаї, 13.08.1917 в США прибула японська місія на чолі з колишнім міністром закордонних справ віконтом Ісії. Офіційно місія мала висловити «задоволення» в зв'язку зі вступом США у війну. Японія домоглася американського визнання своїх «особливих інтересів» у Китаї. США, у відповідь, отримали формальне запевнення Японії у визнанні цілісності й *суверенітету* Китаю та дотриманні *«відкритих дверей» доктрини*. В секретному додатку говорилося, що США і Японія не будуть добиватися особливих прав чи привілеїв у Китаї, які б урізували права *громадян* інших держав. Угода була укладена без згоди Китаю, який не визнав її законної сили, і все ж вона дещо послабила напруженість у двосторонніх відносинах, але не призупинила зростання протиріч між США і Японією та посилення їх суперечностей за домінування на Тихому океані. 1923 США і Японія визнали Лансінга-Ісії угоду як таку, що втратила силу.

Б. М. Гончар

Лаоська проблема — комплекс політичних суперечностей, пов'язаних із відновленням *суверенітету* Лаосу, втручанням іноземних держав до внутрішньополітичної боротьби та порушенням ними суверенітету країни у 1940–70-х. Згідно з рішеннями *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945* територію Індокитаю на північ від 16 паралелі було окуповано китайськими, на південь — британськими військами. У зв'язку із намаганнями Китаю анексувати Північний Лаос, рух «Вільний Лаос» сформував тимчасовий уряд і 12.10.1945 проголосив незалежність країни Патет Лао (країна лао). У лютому-травні 1946, згідно з угодами про заміну військ між Францією та Британією і Китаєм, французький контроль над Лаосом було відновлено. 27.08.1946 між Францією та королем Лаосу підписано конвенцію про встановлення тимчасового *модус вівенді*, згідно з якою королівство Луанг Прабанг та чотири провінції Південного Лаосу об'єднувалися в Державу Лаос, що ставала частиною Індокитайської Федерації та Французького Союзу. Згідно з підписаною 19.07.1949 в Парижі франко-лаоською генеральною конвенцією, Франція визнавала Лаос незалежною державою у складі Французького Союзу та здобувала право розміщувати на його території війська. Конвенцію було схвалено рухом «Вільний Лаос», представники якого увійшли до уряду.

Але з 1950 у Лаосі розпочалася війна між королівським урядом, підтримуваним французькою владою, з одного боку, та Фронтом визволення Лаосу (створений 15.08.1950 за підтримки ДРВ та Комуністичної партії Індокитаю, 11.03.1951 увійшов до Союзу В'єт-Кхмер-Лао) і «в'єтнамськими добровольцями» (див.: *Індокитайська війна 1946–54*). На 1952 країну фактично було розподілено на зони: контрольовану урядом і т. зв. «визволені райони», що блокували сполучення між Лаосом та головним театром бойових дій у В'єтнамі. З 1951 в рамках *«стримування» доктрини 1947* та згідно з Угодою про допомогу для спільної оборони в Індокитаї (підписана 23.12.1950 В'єтнамом, Камбоджею, Лаосом, США та Францією) США розпочали надання допомоги уряду Лаосу в боротьбі з ФВЛ, 1953 до Лаосу були направлені американські військові радники.

За підсумками *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954* було підписано Угоду про припинення бойових дій в Лаосі (20.07.1954), згідно з якою командування зброй-

них сил Французького Союзу в Індокитаї та міністерство національної оборони ДРВ, що підписало угоду від імені ФВЛ, погоджувалися на припинення з 6.08.1954 бойових дій на всій території Лаосу. Іноземні війська виводилися з території країни (підтверджено спеціальною заявою уряду Франції) протягом 120 днів, починаючи з дати вступу угоди в дію — 22.07.1954 (присутність 5 тис. французьких військових на 2 військових об'єктах зберігалася). Сили ФВЛ та ДРВ відводилися у північні провінції Пхонгсалі та Хуапхан до остаточного політичного врегулювання. В країні заборонялося створювати нові військові бази, ввозити озброєння та боєприпаси (підтверджено спеціальною заявою уряду Лаосу). Виконання угоди покладалося на командування королівської армії та сил ФВЛ. Контроль за виконанням положень угоди покладався на Міжнародну комісію зі спостереження й контролю (МКК) у складі представників Індії, Канади та Польщі. В Заключній Заяві наради Франція зобов'язувалася поважати суверенітет, незалежність, єдність та територіальну цілісність Лаосу. Окремими заявами уряд Лаосу взяв на себе зобов'язання не вступати до військових союзів та не надавати свою територію для військових цілей інших держав, а також провести в 1955 загальнонаціональні вибори. Але всупереч рішенням Женевської наради на територію Лаосу було поширено дію Договору про оборону Південно-Східної Азії від 8.09.1954 (див.: *Організація договору Південно-Східної Азії (СЕАТО)*).

У 1955 відновилась війна між центральним урядом, військові витрати якого повністю покривалися за рахунок допомоги США, та ФВЛ, що спирався на підтримку ДРВ та КНР; бойові дії тривали до 1960. 11.02.1959 уряд Лаосу заявив про завершення виконання Угоди про припинення бойових дій у Лаосі 1954 і активізував наступ проти Патріотичного Фронту Лаосу (сформований 6.01.1956 на основі ФВЛ), водночас звернувшись по допомогу до СЕАТО, США та Таїланду, які надали озброєння та військових інструкторів. Внаслідок військового перевороту 9.08.1960 до влади в країні прийшов нейтралістський уряд на чолі з Суванна Фумою, що домовився про спільні дії з лідером ПФЛ принцем Суфанувонгом. Праві політичні сили (саванакхетське угруповання) розпочали боротьбу проти уряду, отримавши військову допомогу від США, Таїланду, Південного В'єтнаму та Філіппін. У Південно-Китайське море було передислоковано 7-й флот США, на територію Таїланду додатково введено 4 тис. американських військових. У березні 1961 сесія СЕАТО розглянула можливість *інтервенції* в Лаосі (рішення було заблоковано Францією та Великою Британією).

За ініціативою короля Камбоджі *Сіанука Нородома* СРСР та Велика Британія, як співголови Женевської наради 1954, закликали 24.04.1961 ворогуючі сторони в Лаосі припинити бойові дії та запросили 9 держав-учасниць Женевської наради, членів МКК, а також Бірму і Таїланд до участі в переговорах на рівні міністрів іноземних справ для розв'язання Лаоської кризи. 16.05.1961–23.07.1962 відбулася *Женевська нарада з врегулювання лаоського питання*, за підсумками якої були підписані Декларація про нейтралітет Лаосу та протокол до неї. В Лаосі створювався уряд національної єдності у складі представників нейтралістів (Суванна Фума), ПФЛ (Суфанувонг) та саванакхетського угруповання (Фумі Носаван). Але у 1963 громадянська війна в Лаосі відновилася, набувши додаткової гостроти внаслідок активного використання території країни Національним Фронтом Визволення Південного В'єтнаму (НФВПВ) для ведення бойових дій проти урядових та американських військ, у зв'язку з чим з 17.05.1964 по 22.02.1973 ВПС США завдавали повітряні удари по території Лаосу. Протягом 1964–71 в бойових діях у Лаосі на боці уряду брали участь американські, таїландські і південнов'єтнамські військові радники та *найманці*, активну підтримку ПФЛ надавали ДРВ та НФВПВ. У лютому-березні 1971 відбулося вторгнення військ Республіки В'єтнам та США до Лаосу.

Згідно з В'єнтьянськими угодами між урядом та опозицією (Угода про відновлення миру та досягнення національної згоди в Лаосі 21.02.1973, Протокол 14.09.1973) припинялася громадянська війна, іноземні війська виводилися з території країни, сторони зобов'язувалися дотримуватися Женевських угод 1962 та утримуватися від наступальних операцій одна проти одної, формувався тимчасовий уряд національної єдності, В'єнтьян та Луангпрабанг нейтралізувалися. Протягом 1974–75 військова ПФЛ встановили контроль над усією країною. 2.12.1975 скасовано монархію і проголошено Лаоську Народно-Демократичну Республіку.

А. М. Кобзаренко

Ла-Платська група (Organizacion de la Cuenca de la Plata) — субрегіональне міжурядове економічне угруповання в Південній Америці; створене 23.04.1969 у відповідності з так званим «Договором Бразиліа» в рамках *Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі*. Об'єднує 5 країн басейну річки Ла-Плата — Аргентину, Болівію, Бразилію, Парагвай і Уругвай. Загальна площа території басейну р. Ла-Плата становить 3 млн 200 тис. кв. км і є третьою за розмірами після басейну р. Амазонка (6 млн 110 тис. км^2) та р. Конго (3 млн 700 тис. км^2); на ній проживає 70% населення країн-членів об'єднання, що складає майже 200 млн чол. Учасники Ла-Платської групи ставлять за мету: сприяння розвитку судноплавства, залізничних і повітряних шляхів сполучення; збереження і розвиток природних ресурсів басейну р. Ла-Плата; спільне використання водних ресурсів; розвиток прикордонних областей тощо. У 1986 між Аргентиною та Бразилією було підписано Акт інтеграції — програму економічної співпраці, до якої пізніше приєдналися Уругвай та Парагвай. Керівними органами об'єднання є Рада міністрів закордонних справ і Міждержавний координаційний комітет. З 1976 діє Фінансовий фонд для басейну річки Ла-Плата (Фонплата) для фінансової підтримки дій об'єднання. У 2001 Рада міністрів закордонних справ запропонувала реформувати Статут Міждержавного координаційного комітету для оновлення програм об'єднання. Діють програми сприяння інтеграції та гармонічного розвитку басейну р. Ла-Плата (наприклад, Програма водних шляхів, Програма розвитку інфраструктури, Програма збереження природних ресурсів). Штаб-квартира знаходиться в м. Буенос-Айресі (Аргентина).

Г. Д. Хоменко, Н. В. Балюк

Лапчинський Георгій Федорович (7.01.1887, Царське Село поблизу Санкт-Петербурга, Російська імперія — 13.03.1938) — український громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат*, нар. в сім'ї військового лікаря, закінчив гімназію у Петербурзі (1906) і юридичний факультет Петербурзького університету (1911). У революційному русі з 1905; у листопаді 1912 заарештований і висланий в Естляндську губернію, навесні 1914 отримав дозвіл поселитися в м. Новогеоргієвську (нині — Світловодськ, Україна), де займався адвокатською практикою, 1915 перебрався до Кременчука. З березня 1917 — член комітету Кременчуцької об'єднаної організації РСДРП, голова Кременчуцької ради робітничих і солдатських депутатів; у грудні 1917 обраний до складу Головного комітету РСДРП(б) — соціал-демократії України, керуючий справами Народного Секретаріату, член ЦВК Рад України. У травні 1918 був відкликаний до Москви, де працював у НКЗС РСФРР як завідувач українським відділенням, входив до складу більшовицької делегації під час *Українсько-російських мирних переговорів 1918*; у грудні 1918 — уповноважений Тимчасового робітничо-селянського уряду України на Чернігівщині, 1919 — голова Чернігівського губревкому, секретар ВУЦВК, член Київського губревкому та губкому КП(б)У. 1920 виключений з КП(б)У за т. зв. «федералістський ухил», учасники котрого добивалися утворення самостійної української комуністичної партії та рівноправних федеративних відносин між УСРР і РСФРР; звинуватив керівництво РКП(б) в імперіалістичному й колонізаторському ставленні до України. З тактичних міркувань 1926 поновив членство в КП(б)У і в лютому 1928 був призначений генеральним консулом СРСР у Львові; у жовтні 1930 — березні 1931 — помічник завідувача консульським відділом НКЗС СРСР; у листопаді 1931 — квітні 1934 член президії Держплану УСРР. 1935 заарештований, 21.04.1936 засуджений на 5 років спецтаборів і засланий на Колиму, де був розстріляний. Реабілітований 30.10.1956.

М. С. Дорошко

Латеранські договори (Латеранський конкордат 1929) — підписані 11.02.1929 у Латеранському палаці в Римі; визначали юридичні та фінансові взаємовідносини між Ватиканом та Італією. Договори вирішували т. зв. «римське питання»: повертали Папі світську владу над територією в 0,44 кв. км у межах Риму, на якій проголошувалась держа-

ва-місто Ватикан. Італія визнавала її *суверенітет* у міжнародних справах, між Ватиканом та Італією встановлювалися *дипломатичні відносини* (див.: *Ватикан у світовій політиці*). Римо-католицька релігія визнавалася державною в Італії, питання сім'ї і шлюбу передавалися у компетенцію церкви, в усіх початкових та середніх школах вводилося викладання католицької релігії. При призначенні єпископів Ватикан зобов'язувався попередньо консультуватися з урядом відносно політичної благонадійності кандидатур. Будівлі, в яких розташовувалися церковні установи, звільнялися від сплати податків. Фінансова конвенція, яка була частиною договорів, передбачала відшкодування Ватикану збитків, пов'язаних з ліквідацією Папської області 1870. 18.02.1984 до Латеранських договорів було внесено зміни, які затверджували принципи відокремлення церкви від держави і освіти від церкви, що містилися в італійській конституції 1947, а також зафіксували відмову від визнання римо-католицької релігії єдиною державною релігією в Італії.

О. А. Волошин

Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (Asociation Latinoamericana de Libre Comercio), **ЛАВТ** (ALALC) — регіональна міжурядова торговельно-економічна організація; створена у відповідності з Договором Монтевідео 18.02.1960, який підписали Аргентина, Бразилія, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай і Чилі, набув чинності 02.04.1961. Згодом до договору приєднались Еквадор, Колумбія, Венесуела і Болівія. Метою ЛАВТ проголошувалося утворення в Латинській Америці *зони вільної торгівлі* шляхом поступової відміни митних зборів та інших засобів регулювання зонального товарообігу, що повинно створити основу для розвитку більш досконалих форм економічної інтеграції. Договір передбачав щорічне зниження митних тарифів й інших зборів на товари в середньому не менше ніж на 8 % для того, щоб до середини 1973 основна частина взаємної торгівлі здійснювалась без застосування митних тарифів. Передбачалась також координація планів індустріалізації і заохочення розвитку взаємодоповнюваності виробничих структур в різних галузях економіки, а також уніфікація режиму торгівлі з третіми країнами.

Відмінності в рівнях соціально-економічного і політичного розвитку країн ЛАВТ, а також сильні позиції іноземного капіталу в їхній економіці створили значні ускладнення в діяльності організації. З метою зниження протиріч в сер. 1960-х для економічно менш розвинутих країн ЛАВТ — Болівії, Еквадору і Парагваю були введені торговельні пільги. Проблеми при узгодженні загальних списків товарів, торгівля якими повинна була здійснюватись на безмитній основі, прискорила формування в рамках ЛАВТ субрегіональних угруповань (*Ла-Платська група, Андська група, Амазонський пакт*). У 1969 термін дії зони вільної торгівлі було продовжено до 31.12.1980, а в сер. 1970-х — до 1985. 27.09.1975 вступив в дію протокол про створення Ради Міністрів ЛАВТ. Рада була вищим керівним органом асоціації і ухвалювала до виконання відповідні рішення. Намагаючись розширити можливості для інтеграції країн Латинської Америки і Карибського басейну, у 1980 ЛАВТ прийняла рішення про її перетворення в *Латиноамериканську асоціацію інтеграції* (ЛАІ).

Г. Д. Хоменко

Латиноамериканська асоціація інтеграції (Asociacion Latinoamericana de Integracion, **ЛАІ** (ALADI) — регіональна міжурядова економічна організація; створена на базі *Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛАВТ)* у відповідності до *Монтевідео договору 1980*, підписаного Аргентиною, Болівією, Бразилією, Венесуелою, Еквадором, Колумбією, Мексикою, Парагваєм, Перу, Уругваєм і Чилі. Разом зазначені країни виробляють 95 % ВНП, займають 87 % території, в них проживає 86 % населення Латинської Америки і Карибського басейну. У листопаді 1999 асоціацією схвалена резолюція про прийняття до її складу Куби; 2011 Нікарагуа висловила бажання вступити до організації, того ж року Панама стала 14-ю державою-членом організації. *Спостерігачами* організації є Україна, Іспанія, Португалія, Гватемала, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Росія, Нікарагуа, Китай та ін. У відповідності з договором ЛАІ є правонаступницею ЛАВТ. Відносини між державами, які не ратифікували договір Монтевідео 1980 між собою та країнами, які його ратифікували, будуються у відповідності з положеннями договору про створення ЛАВТ за винятком пунктів, що відносяться до організаційної структури ЛАІ. Метою ЛАІ проголошено утворення латиноамериканського спільного ринку шляхом регулювання взаємної торгівлі і розвитку економічного співробітництва. . Учасники заклали наступні принципи діяльності: плюралізм в політичній та економічній прогресивній конвергенції часткових дій щодо формування спільного ринку Латинської Америки, гнучкість та різноманітність форм використання економічних інструментів співпраці. ЛАІ заохочує створення області економічних преференцій в регіоні, маючи на меті досягнення латиноамериканського спільного ринку за допомогою трьох механізмів: надання регіональних тарифів преференцій, підписання регіональних угод (за участю всіх держав-членів), підписання часткових угод (за участю кількох держав регіону).

Договір 1980 визначає характер регіональних угод, які можуть підписувати країни-учасниці, встановлює систему надання підтримки країнам з відносно нижчим рівнем економічного розвитку, а також принципи співробітництва членів ЛАІ з іншими державами і зонами економічної інтеграції як в Латинській Америці, так і за її межами. Найменш розвинуті країни-члени асоціації (Болівія, Еквадор і Парагвай) користуються спеціальними пільгами. ЛАІ залишається відкритою для вступу інших країн Латинської Америки і Карибського басейну як на індивідуальній основі, так і в рамках регіональних інтеграційних об'єднань. Асоціація розвиває горизонтальні зв'язки з інтеграційними угрупованнями інших частин світу та третіми країнами в окремих сферах, що приносить взаємну вигоду всім сторонам. Правова основа ЛАІ дозволяє включати до свого складу двосторонні, багатосторонні та субрегіональні інтеграційні об'єднання континенту (*Андське співтовариство* (*Андська група*), *Група трьох, МЕРКОСУР* та інші).

Управління ЛАІ здійснюється трьома політичними органами: Радою міністрів закордонних справ, Конференцією з оцінки і конвергенції та Комітетом представників; існує і технічний орган — Генеральний Секретаріат. Рада міністрів закордонних справ є вищим органом ЛАІ і приймає рішення щодо напрямків інтеграції. Конференція з оцінки і конвергенції розглядає питання процесу інтеграції в усіх її аспектах з метою сприяння подолання розбіжностей угод. Комітет представників є постійно діючим політичним і переговорним форумом, який аналізує та узгоджує всі ініціативи для досягнення цілей, встановлених договором. Проводить регулярні зустрічі кожні 15 днів, рішення приймаються в дві треті голосів держав-членів. Генеральний Секретаріат займається наданням пропозицій, оцінки діяльності організації та дослідженням питань управління задля досягнення цілей асоціації. Організація має ряд допоміжних органів, рішення яких має рекомендаційний характер. Серед них: Рада з фінансових та валютних питань; Комітет з технічної допомоги і співробітництва; Рада з питань спрощення процедур торгівлі; Рада з туризму; Консультативна рада з праці.

З моменту заснування в рамках асоціації було підписано більше 80 договорів двостороннього і субрегіонального характеру, які передбачають різний рівень співробітництва. В останні роки було підписано 11 угод «нової генерації», з них 2 про митний союз і 9 про вільну торгівлю, що надало додатковий імпульс процесам лібералізації, кооперації та економічної взаємодоповнюваності. Кінцевою метою угод проголошується встановлення *зони вільної торгівлі* між членами асоціації. На початку третього тисячоліття поглиблюється процес політичної інтеграції, який уособлюють угоди так званого третього покоління. Цей процес прискорюється завдяки конкретним крокам у політичному, економічному і культурному житті країн-членів ЛАІ та набуває стійкої позитивної динаміки. Тривають переговори між інтеграційними угрупованнями регіону з метою підписання угод про співробітництво на зразок підписаної у 1998 угоди третього покоління між Андським співтовариством і *МЕРКОСУР*. Штаб-квартира ЛАІ знаходиться в Монтевідео (Уругвай).

Г. Д. Хоменко, Н. В. Балюк

Латиноамериканська економічна система (ЛАЕС) — регіональна міжурядова організація країн Латинської Америки і Карибського басейну. Панамську угоду про створення ЛАЕС

17.10.1975 підписали Аргентина, Багами, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гаяна, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініканська Республіка, Еквадор, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Чилі, Ямайка. Основними завданнями організації були визначені: формування єдиних позицій і стратегій економічного розвитку країн Латинської Америки і Карибського басейну, відстоювання їх інтересів у відносинах з державами, групами держав і міжнародними організаціями, сприяння співробітництву та інтеграції в регіоні. Найвищий орган ЛАЕС — Латиноамериканська рада — формує основні напрями її діяльності. Спеціалізовані комітети сприяють розробці і впровадженню спільних програм та проектів у різних сферах; Постійний секретаріат виконує адміністративно-технічні функції. Штаб-квартира ЛАЕС знаходиться у Каракасі (Венесуела). З метою приведення цілей і завдань організації у відповідність до сучасної міжнародної ситуації та з'ясування пріоритетних потреб її членів на XXIV сесії Латиноамериканської ради, яка проходила з 30.11–03.12.1998 у Гавані (Куба), першочерговими напрямами було визначено сприяння включенню країн Латинської Америки і Карибського басейну у процес глобалізації світової економіки, покращенню зв'язків між різними субрегіонами, розвитку регіонального співробітництва. Нова програма дій ЛАЕС охопила три великих групи питань — міжнародні відносини, внутрішньорегіональні відносини та регіональне співробітництво.

Н. М. Весела

Латій Геннадій Георгійович (28.09.1968, Одеса, УРСР) — український *дипломат*. 14.12.2001–27.08.2003 — заступник начальника Управління міжнародного співробітництва, міждержавних відносин та зовнішньоекономічної політики; завідуючий сектором міждержавних відносин Департаменту економічної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України; 2003–06 — начальник Шостого територіального управління МЗС України; 22.05.2006–12.05.2010 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Лівії, а також у Республіці Малі, Республіці Чад і Центральноафриканській Республіці за сумісництвом. З 28.12.2012 — Спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки.

В. М. Матвієнко

Латуріув (Laturiuw) Альбертус Емануель Александр (16.04.1945) — індонезійський *дипломат*; закінчив юридичний факультет Християнського університету Сатья Вачана. 1977–79 — інспектор загальних обов'язків та проекту розвитку МЗС Індонезії; 1979–83 — третій секретар, голова політичного та консульського відділу посольства Індонезії в Нідерландах; 1983–86 — голова південноєвропейського відділу МЗС Індонезії; 1986–90 — перший секретар, голова консульського та протокольного відділу, голова відділу інформації та соціально-культурних питань генерального консульства Індонезії у Ванкувері, Канада; 1990–94 — в. о. заступника директора управління інфраструктурного розвитку МЗС Індонезії; 1994–98 — радник-посланник, голова політичного, консульського відділу та відділу дипломатичного протоколу посольства Індонезії в Фінляндії; 1998–2000 — співробітник, керівник адміністрації управління міжнародних угод МЗС Індонезії; 2000–01 — асистент заступника голови секції міжнародного співробітництва в офісі державного міністра з прав людини; 2002–05 — заступник посла Індонезії в Філіппінах. 2005–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні.

Р. К. Петюр

Лаур (Lauro) Михаїл (18.11.1942) — молдовський *дипломат*; доктор історичних наук. У 2001–04 — Надзвичайний і Повноважний Посол Молдови в Угорщині та за сумісництвом у Чехії, Хорватії, Словенії, Ватикані, Боснії і Герцеговині; 26.05.2005–27.10.2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол Молдови в Україні та водночас за сумісництвом в Грузії й Азербайджані.

А. П. Сапсай

Лаурель (Laurel) Сальвадор Ідальго (18.11.1928, Сан-Хуан, провінція Батангас, Філіппіни — 27.01.2004, Атертон, штат Каліфорнія, США) — філіппінський громадсько-політичний і державний діяч; народився в сім'ї сенатора і майбутнього президента прояпонської Республіки Філіппіни 1943–45. З сер. 1960-х брав активну участь у політичному житті як активіст Націоналістичної партії; обирався сенатором, очолював у Конгресі комісії у справах юстиції, економіки, реорганізації уряду, комунального розвитку; входив до складу філіппінських делегацій на *конференції міжнародні*. У 1978–83 — депутат тимчасового парламенту, призначався віце-головою комісій з питань юстиції, *прав людини*, закордонних справ, національної безпеки; у 1982 очолив легальну опозиційну режиму Ф. *Маркоса* «Об'єднану націоналістичну демократичну організацію», що спільно з рухом К. *Акіно* в лютому 1986 поклала край диктатурі. 25.02–25.03.1986 — прем'єр-міністр; 25.03.1986–2.02.1987 — міністр закордонних справ; 25.02.1986–30.06.1992 — віце-президент Філіппін, активно просував ідею створення у Південно-Східній Азії *без'ядерної зони*, виступав за прискорення створення *зони вільної торгівлі* в рамках *АСЕАН*. Після поразки на президентських виборах 1992 відійшов від політичної діяльності, але у березні 2003 був безпідставно звинувачений у хабарництві, невдовзі отримав дозвіл виїхати на лікування до США.

В. І. Головченко

Лаутерпахт (Lauterpacht) Герш (16.08.1897, Жовква — 08.05.1960, Лондон) — англійський юрист, доктор права, член Британської академії наук, професор міжнародного права Кембриджського університету, член *Комісії міжнародного права ООН* (1952–54), суддя *Міжнародного Суду ООН* (1955–60).

Здобув середню освіту у Львові, вивчав німецьку, англійську, французьку та польську мови. Навчався у Віденському університеті, був першим президентом Всесвітньої федерації єврейських студентів. У Віденському університеті отримав ступінь доктора права і доктора політичних наук. Його докторська дисертація мала назву «Міжнародний мандат у Статуті Ліги Націй» (Das völkerrechtliche Mandat in der Satzung des Völkerbundes) лягла в основу іншої його роботи «Джерела приватного права та аналогія з міжнародним правом» (Private Law Sources and Analogies of International Law, 1927). 1927–1938 — лектор у Лондонській школі економіки (London School of Economics) і Лондонському університеті (University of London), 1938–1955 — професор *міжнародного права* Кембриджського університету (Cambridge University). Л. завжди уникав тем, що мають короткочасне значення, і надавав перевагу тим, що складали, на його погляд, довготривалу цінність. 1933 з'явилася праця «Функція права в міжнародному співтоваристві» (The Function of Law in the International Community). Основна ідея Л. — перетворення *норм міжнародного права* на основу відносин між державами та дотримання державами тих самих принципів законності та моралі, які є обов'язковими для окремих осіб. 1935 Л. написав працю «Розвиток міжнародного права Постійною Палатою міжнародного правосуддя» (The Development of International Law by the Permanent Court of International Justice) і став редактором нового видання курсу міжнародного права Л. Оппенгейма, в якому Л. працював над I томом про право миру, над II томом про спори в міжнародних і національних судових установах, був редактором глави XIV (право війни) «Британського підручника з військового права» (British Manual of Military Law). З 1944 обіймав посаду редактора «Британського щорічника міжнародного права» (British Year Book of International Law). Л. неодноразово запрошували викладати у Гаазькій академії міжнародного права. 1945 було опубліковано його працю «Міжнародний біль про права людини» (An International Bill of Human Rights), у якій автор визначив необхідність і можливість захисту фундаментальних *прав людини* за допомогою *договору міжнародного*. Інша важлива робота Л. — «Визнання в міжнародному праві» (Recognition in International Law, 1947). В основу цього наукового твору лягло досконале вивчення практики держав у питанні міжнародного визнання. 1946–1947 Л. був членом Британської комісії у справах воєнних злочинців і зробив важливий внесок у розробку законодавства в сфері воєнних злочинів і формулювання Статуту *Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі*.

Під час виконання обов'язків судді *Міжнародного Суду ООН* Л. виявив глибоке розуміння міжнародного права. Його окремі думки, найвідоміша з яких була висловлена у справі про норвезькі по-

зики, стали важливими віхами у теорії міжнародного права. 1950 було видано працю «Міжнародне право та права людини» (International law and Human Rights), 1958 — «Розвиток міжнародного права Міжнародним судом ООН» (The Development of International Law by the International Court). Л. належить ініціатива внесення до *Статуту ООН* пункту про дотримання прав людини як однієї з цілей організації. 1956 за заслуги у розробці та застосуванні норм міжнародного права вчений отримав лицарське звання. Його визначні заслуги в міжнародному праві засвідчуються членством в Інституті міжнародного права (Institut de Droit International) та Британській Академії наук. Його іменем названий Центр міжнародного права в Кембриджському університеті.

К. І. Грищенко

Лахуд Еміль Джаміль (12.01.1936, м. Баабдат, провінція Гірський Ліван, Ліванська Республіка) — ліванський державний і військовий діяч, 11-й (1998–2007) президент Лівану; народився в сім'ї християн-маронітів; закінчив Королівський військово-морський коледж у Дартмуті (Велика Британія, 1959). Служив на базі ВМС Лівану в Бейруті, командував 2-м і 1-м дивізіонами ВМС; в серпні 1973 очолив особистий штаб головнокомандувача ліванською армією; з 1980 — директор кадрового департаменту ліванської армії; з лютого 1983 — глава військового департаменту в міністерстві оборони; контр-адмірал (1985). На завершальному етапі *Ліванського конфлікту 1975–90* став прибічником Сирії й був звільнений у відставку із *збройних сил* головнокомандувачем — генералом Мішелем Ауном, але 28.11.1989 просирійськи налаштований прем'єр-міністр Лівану С. *Хосс* призначив Л. на місце останнього; в жовтні 1990 чотири бригади під командуванням Л. розбили війська Ауна й поклали кінець *громадянській війні* в Лівані, після чого Л. зайнявся реформуванням армії. 15.10.1998 обраний президентом Лівану на 6-річний термін, склав присягу 24.11.1998; 3.09.2004 повноваження були продовжені ще на три роки; коли внаслідок т. зв. «кедрової революції», спричиненої вбивством у лютому 2005 колишнього прем'єра Р. *Харірі*, на чергових парламентських виборах антисирійська опозиція отримала більшість і зажадала відставки президента, той публічно заявив, що залишиться на своєму посту до завершення терміну повноважень у листопаді 2007. Під час *Ліванської війни 2006* звинуватив Ізраїль у руйнуванні країни й підтримав рух опору під проводом «Хезбалли».

В. І. Головченко

Ле Дик Тхо (14.10.1911, провінція Ханам, Французький Індокитай — 13.10.1990, Ханой, Соціалістична Республіка В'єтнам) — в'єтнамський політик, *дипломат*, лауреат *Нобелівської премії миру* (1973). Замолоду брав участь у діяльності в'єтнамського комуністичного руху, в 1930 був одним із засновників Комуністичної партії Індокитаю; в 1930–36 і 1939–44 ув'язнювався французькою колоніальною владою; після звільнення в 1945 допомагав керувати патріотичним фронтом В'єт-Мінь, під час *Індокитайської війни 1946–54* працював у центральному комітеті партії на півдні країни; в 1955–86 був членом політбюро Партії трудящих В'єтнаму (з 1976 — Комуністичної партії В'єтнаму). Під час *В'єтнамської війни 1964–75* очолював північнов'єтнамську делегацію на *Паризьких переговорах про врегулювання у В'єтнамі* й таємно контактував із Г. *Кіссінджером*; після кількох років важких переговорів було підписано *Паризьку угоду про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі 1973*. За свої зусилля в досягненні угоди спільно з Г. Кіссінджером отримав Нобелівську премію миру за 1973, але відмовився від неї, наголосивши, що угода не поклала край *війні*. Брав участь у керівництві в'єтнамським вторгненням до Камбоджі в 1978–79; в 1979–82 був головним радником Об'єднаного фронту національного порятунку Кампучії й уряду Народної Республіки Кампучії.

В. І. Головченко

Лебідь Микола (11.01.1909, с. Нові Стрілища, нині — Жидачівського району Львівської області, Україна — 18.07.1998, Піттсбург, штат Пенсільванія, США) — український громадсько-політичний діяч, закінчив Львівську гімназію (1930); 1930–1932 — організатор молодіжних груп ОУН, 1932–1934 — зв'язковий крайової екзекутиви ОУН з Проводом за кордоном; 1934 підготував замах на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, затриманий німецькою поліцією в Гданську і екстрадований, засуджений на Варшавському процесі 1935–1936 до смертної кари, заміненої довічним ув'язненням, 5.09.1939 здійснив втечу з в'язниці. Під час розколу ОУН 1939–1940 підтримав С. Бандеру і став його заступником; 30.06.1941 увійшов до складу створеного у Львові Я. Стецьком Українського Державного Правління як міністр державної безпеки; уникнувши німецького арешту, очолив ОУН(б) на західноукраїнських землях, один з організаторів УПА; на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН(б) у серпні 1943 обраний членом Головної ради і керівником Референтури зовнішніх зв'язків при Проводі ОУН(б); у серпні 1944 став співзасновником Української Головної Визвольної Ради (УГВР), призначений нею Генеральним секретарем закордонних справ, здійснював координацію військово-політичних переговорів ОУН-УПА з командуванням угорських і румунських окупаційних військ та польським збройним підпіллям і емігрантським урядом у Лондоні. Наприкінці 1944 за дорученням УГВР відбув за кордон для здійснення зовнішньополітичної діяльності від імені українського визвольного руху і встановлення контактів із західними союзниками; з грудня 1949 мешкав у США, 1952–74 — директор дослідно-видавничого інституту «Пролог», з 1974 — член Ради директорів, видавець журналу «Сучасність»; 1956–91 — член управи Українського товариства закордонних студій у Мюнхені та Торонтського видавничого комітету «Літопис УПА».

Спогади: «УПА» (1946, 1987).

В. І. Головченко

Лев I Данилович (бл.1228 — бл.1301) — галицький і перемишльський князь, 2-й син *Данила Галицького* і доньки Мстислава Мстиславича Удатного — Анни. З юних років брав участь у військових акціях батька; 1247 одружився з дочкою угорського короля *Бели IV* — Констанцією, скріпивши *русько-угорську мирну угоду 1246*; на політичну арену виступив на початку 1250-х, відбиваючи за наказом батька наступ татарського воєводи Куремси на південні рубежі Галицько-Волинського князівства, проявив себе вмілим воєводою та мужнім, хоробрим воїном. По смерті Данила Галицького (1264) успадкував Галицьку і Перемишльську землі, зробившись найсильнішим серед Романовичів. У 1267 литовський князь Войшелк віддав Литву молодшому братові Л. Д. Шварнові, а сам постригся у ченці. За це розлючений Л. Д., що сподівався стати литовським князем, забив Войшелка, після чого Литовське князівство (по смерті Шварна 1269) було назавжди втрачене для Романовичів, і канула у вічність ідея створення Русько-Литовської держави під їхньою зверхністю. Довгі роки свого князювання в Галицькій і Волинській землях Л. Д. провів майже у безперервних війнах з сусідами: Польщею, Угорщиною, Литвою і ятвягами, не гребуючи союзами з польськими і литовськими князями для зведення рахунків із своїми братами, насамперед з *Володимиром Васильковичем*, володимиро-волинським князем. Л. Д. був недалекоглядним і зрадливим політиком, неодноразово порушував угоди з сусідами, визнаючи головною зброєю *дипломатії* війну; у 1270–80-х невдало намагався стати краківським князем (але малопольські нобілі-барони відмовили йому), ходив у походи на Литву і ятвягів, залучаючи до них монголів; так само не вдалося йому заволодіти Люблінською землею Польщі. Нацьковував монгольських ханів і воєначальників на своїх суперників. Був васалом Орди, 1283 разом із татаро-монголами воював в Угорщині, на час захопивши частину її території (Закарпаття). Завдяки його безперервним війнам з близькими і далекими сусідами Галицьке князівство і Галич економічно підупали.

М. Ф.Котляр

Лев II Юрійович (? — бл. VI.1323) — король Русі (1308–23), князь галицький; правнук *Данила Галицького*, третій син Юрія Львовича (1252/57–1308) і Євфимії Куявської з молодшої гілки польських П'ястів. Формально вважався співправителем із братом Андрієм Юрійовичем; ім'я Л. Ю. уперше згадане в грамоті 27.06.1315 краківського князя й майбутнього короля Польщі — Владислава I Локетека (1260/61–1333), що доводився братам рідним дядьком по матері. У латиномовній грамоті 9.08.1316, якою відновлювався союз із Тевтонським орденом, Л. Ю. і Андрій Юрійо-

вич називають себе князями (герцогами) «всієї Русі», що боронили свою державу від зазіхань Великого князівства Литовського, яке відібрало у Юрійовичів Берестейську й Дорогичинську землі. **Л. Ю.** проводив активну *зовнішню політику*: в 1315 допомагав краківському і поморському князям дати відсіч магдебурзьким маркграфам, домовився з тевтонськими рицарями про спільний захист від монголів. Обставини смерті **Л. Ю.** і Андрія Юрійовича залишаються невідомими науці: в 1323 польський король Владислав I Локетек у листі до Папи Римського Іоанна XXII написав, що князі, які захищали Польщу від монголо-татар, недавно загинули; найімовірніше, що це сталося на війні із Золотою Ордою. На Андрієві і Левові Юрійовичах припинилася династія Романовичів.

В. М. Матвієнко

Левитський Микола Григорович (26.07.1883, с. Хрінівка, нині — Іллінецького району Вінницької області, Україна — 1935) — український громадсько-політичний діяч і *дипломат*, закінчив юридичний факультет Університету Св. Володимира (Київ, 1909) і Вищу політичну школу (Берлін, 1924). Під час *Першої світової війни* — поручик російської армії; на Всеукраїнському національному конгресі 6–8.04.1917 був обраний до Центральної Ради від УСДРП, очолював її агітаційно-просвітній відділ, був членом комісій для розроблення Статуту автономії України і законодавчих внесень, в Українському Генеральному Військовому Комітеті завідував юрисконсультським відділом. 28.12.1917–27.01.1918 брав активну участь у *Брестських мирних переговорах*, разом із О. *Севрюком* і М. *Любинським* поставив підпис під *Брестським мирним договором між УНР і Центральними державами*; 17.03.1918 призначений *послом* УНР до Османської імперії, урегулював можливі непорозуміння між обома країнами щодо державної належності Криму на основі *статус-кво*; за гетьманату П. *Скоропадського* — віце-директор Департаменту чужоземних зносин МЗС Української Держави, учасник *Українсько-російських мирних переговорів 1918*; за Директорії входив до складу Надзвичайної дипломатичної місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919–20*. В еміграції перейшов на радянофільські позиції; в листопаді 1923 призначений повноважним представником СРСР у Німеччині (Берлін). В січні 1925 з дозволу Кремля повернувся в УСРР, працював у Харкові старшим економістом об'єднання «Сталь», у березні 1931 — заарештований, 1932 засуджений у сфабрикованій справі «Українського національного центру» і засланий до таборів Красноярського краю. Страчений за вироком військового трибуналу, реабілітований у березні 1989.

В. І. Головченко

Левицький Дмитро Павлович (1877, с. Добрячин, нині — Сокальського району Львівської області, Україна — 31.10.1942, Бухара, Узбецька РСР) — український громадсько-політичний діяч і *дипломат*, народився в сім'ї будівельника, закінчив юридичний факультет Віденського університету, доктор права; з 1912 працював адвокатом у Рава-Руській і Бережанах. Під час *Першої світової війни* був офіцером австрійської армії, 1915 потрапив у російський полон і був вивезений до Ташкента; після Лютневої революції 1917 перебрався до Києва і очолив Галицько-Буковинський комітет допомоги жертвам війни; за гетьманату П. *Скоропадського* був секретарем опозиційного Українського Національного Союзу. 1.12.1918 разом із Л. *Цегельським* від імені Державного Секретаріату ЗУНР підписав у Фастові з представниками Директорії «Передвступний договір» про злуку українських земель; 10.01.1919–1921 — голова *місії дипломатичної* УНР у Данії, значною мірою сприяв формуванню позитивної щодо *Української революції 1917–20* громадської думки цієї країни. 1919–21 очолював патріотичну організацію «Молода Галичина» у Відні, по поверненні до Львова редагував газету «Діло»; виступив співзасновником і першим головою центристського Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО, 1925–1935); 1928–35 — депутат польського сейму і голова Української парламентської репрезентації; 1936–39 — керівник Українського координаційного комітету і заступник голови УНДО. 28.09.1939 заарештований НКВС СРСР і ув'язнений у Луб'янці, згодом засланий до Бухари.

В. І. Головченко

Левицький Євген Йосипович (17.01.1870, с. Сидорів, нині — Гусятинського району Тернопільської області, Україна — 21.11.1925, Відень, Австрійська Республіка) — український громадсько-політичний діяч і *дипломат*, закінчив тернопільську гімназію і юридичний факультет Львівського університету; був прихильником західноєвропейського марксизму, 1890 виступив співзасновником Русько-Української Радикальної Партії, 1892 обирався головою Всеслов'янського студентського конгресу у Відні, згодом перейшов на більш поміркованi позиції й узяв участь у створенні Української Національно-Демократичної Партії; 1907 і 1911 обирався депутатом австрійського парламенту. Під час *Першої світової війни* за дорученням СВУ вів організаційну і просвітницьку роботу серед полонених-українців у німецьких таборах; 1918–19 — депутат Української Національної Ради ЗУНР; 1919–20 — голова *місій дипломатичних* ЗУНР у Берліні й Празі; потім займався адвокатської практикою у Відні.

В. І. Головченко

Левицький Костянтин Антонович (18.11.1859, м. Тисмениця, нині — райцентр Івано-Франківської області, Україна — 12.11.1941, Львів, УРСР) — український громадсько-політичний і державний діяч, походив із родини священика; навчався у Станіславській гімназії, Віденському і Львівському університетах, де здобув ступінь доктора права, займався адвокатською практикою. Зі створенням 1899 Української Національно-Демократичної Партії (УНДП) увійшов до президії Народного Комітету (проводу), згодом став його головою і перебував на цій посаді до 1919; 1907 обраний депутатом Австрійського парламенту, 1910–1916 очолював Український парламентський клуб, водночас з 1908 — депутат Галицького сейму, керівник українського сеймового клубу. 01.08.1914 очолив організовану політичними партіями Галичини Головну Українську Раду (ГУР), бойова управа якої сформувала легіон Українських Січових стрільців; 1915 ГУР поповнилася послами від Буковини і представниками *Союзу Визволення України*, прибравши назву Загальної Української Ради, що в роки *Першої світової війни* відстоювала ідею коронного краю для українців Австро-Угорщини і гасло самостійної України для Наддніпрянщини. 18.10.1918 у Львові було сформовано Конституанту — Українську Національну Раду (УНРаду) на чолі з Є. *Петрушевичем*, а невдовзі — Галицьку делегацію УНРади під керівництвом К. Левицького, що стала організаційним центром національно-політичного руху. К. Левицький вів переговори з цісарським намісником про передачу влади в Східній Галичині українській адміністрації, а після відмови віддав наказ про зайняття в ніч на 01.11.1918 українськими вояками державних установ у Львові. Перебуваючи в епіцентрі тогочасних подій у Львові, К. Левицький зосереджував у своїх руках важелі керівництва політичним життям, процесом становлення української державності; 09.11.1918 сформував перший уряд держави на західноукраїнських землях (з 13.11.1918 — ЗУНР) — Державний Секретаріат (згодом — Рада Державних Секретарів) і став його президентом; виступав прибічником об`єднання обох гілок українського народу в одне ціле, зробив внесок у започаткування соборницького процесу, що завершився 22.01.1919 проголошенням *Акту Злуки*. В умовах польської агресії, що змусила провід ЗУНР залишити Львів і переїхати до Тернополя, вирішив піти у відставку; політичну роботу 1919–20 обмежував законотворчістю в УНРаді; 1920–21 входив до еміграційного уряду ЗУНР у Відні як уповноважений з питань преси і пропаганди, потім — закордонних справ, відстоював у міжнародних організаціях і на конференціях, конгресах інтереси галицьких українців. Повернувшись 1924 до Львова, входив до різних культурних, господарських, професійних установ, займався адвокатською практикою. З приходом у Західну Україну радянських військ був заарештований органами НКВС і провів у тюрмах 20 місяців, повернувся до Львова напередодні нападу Німеччини на СРСР; після проголошення 30.06.1941 Акту відновлення Української Держави 6.07.1941 був обраний головою Ради Сеньйорів, в якій вбачався майбутній загальнонаціональний парламент.

Твори: «Німецько-український правничий словник» (1893, 1920), «Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914» (1926), «Історія визвольних змагань галицьких українців в часи Світової війни 1914–1918 рр.» (1928), «Великий зрив» (1931).

В. Ф. Солдатенко

Левицький Михайло Васильович (9.02.1891, с. Явне, нині — Рогатинського району Івано-Франківської області, Україна — 1933, Сормово, РСФРР) — український громадсько-політичний діяч і *дипломат*, народився в селянській сім'ї, отримав агрономічну освіту, з 1912 — член Української соціал-демократичної партії Галичини. Під час *Першої світової війни* був мобілізований до австрійської армії і потрапив до російського полону, інтернований у Ташкенті; 1917 вступив до Червоної гвардії й організував Українську секцію при Туркестанському крайовому комітеті РСДРП (б). З 1919 — в Україні, військом Школи червоних командирів при 14-й армії, голова Галбюро при ЦК КП(б)У, член Тимчасового комітету Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ); у 1920 — член Галицького організаційного комітету КП(б)У, делегат II конгресу *Комуністичного Інтернаціоналу*, член політбюро і оргбюро ЦК КПСГ, Галицького ревкому. З кінця 1920 — на *дипломатичній службі*: повноважний представник УСРР у Чехословаччині, Німеччині, Австрії. З 1924 — на партійній роботі в УСРР, кандидат у члени ЦК КП(б)У, 1933 заарештований у справі т. зв. «Українського національного центру»; застрелився.

М. С. Дорошко

Левицький Модест Пилипович (13.07.1866, с. Вихилівка, нині — Ярмолинецького району Хмельницької області, Україна — 16.06.1932, Луцьк, Волинське воєводство, Польська Республіка) — український громадсько-політичний діяч, *дипломат* і лікар, народився у шляхетській сім'ї; закінчив історико-філологічний (1888) і медичний (1893) факультети Університету Св. Володимира (Київ). Працював лікарем на Волині, Поділлі, у Боярці й Білій Церкві; 1905 виступив співзасновником Української Радикальної і Української Радикально-Демократичної партій, брав активну участь в українських громадсько-культурних організаціях, Товаристві Українських Поступовців. За гетьманату П. *Скоропадського* — головний санітарний лікар залізниць України і директор культурно-освітнього відділу міністерства шляхів; за Директорії — радник, голова *місії дипломатичної* УНР у Греції, чимало зробив для популяризації українського питання. 1921 переїхав до Тарнова і був призначений міністром здоров'я екзильного уряду УНР; 1922–27 — лектор і лікар Української господарської академії у Подєбрадах, потім — учителював у гімназії в Луцьку.

В. І. Головченко

Левченко Олександр Михайлович (3.11.1963, Київ, УРСР) — український *дипломат*; у 1985 з відзнакою закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, в 1993 — аспірантуру Інституту соціально-економічних проблем зарубіжних країн АН України, в 1999 — *Дипломатичну академію України при МЗС України* (магістр зовнішньої політики), в 2003 — Українську академію зовнішньої торгівлі (магістр менеджменту зовнішньоекономічної діяльності); почесний професор Української академії податкової служби. З березня 1992 — на *дипломатичній службі* в системі МЗС України: третій секретар Управління двосторонніх відносин МЗС України (1992–93); віце-консул Генконсульства України в Белграді, перший секретар Посольства України в Югославії (1993–97); начальник відділу інформаційно-аналітичної роботи Управління інформації, в. о. заступника начальника управління політичного аналізу МЗС України (1999–2002). 2002–06 — радник Посольства України в Хорватії, заступник керівника дипломатичної місії; 2006–07 — заступник Постійного Представника Президента України в АР Крим; 2007–10 — заступник директора, в. о. директора Четвертого територіального департаменту МЗС України. З 1.09.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Хорватія, водночас з 1.09.2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Боснії і Герцеговині за сумісництвом.

В. М. Матвієнко, І. П. Черінько

Легалізація — процедура встановлення та підтвердження відповідності документів законодавству *держави* їхнього походження з метою використання в міжнародному спілкуванні, що полягає в засвідченні дійсності підпису, печатки державної установи, а також у підтвердженні повноважень посадової особи, що видала документ чи акт. Легалізація необхідна для надання документу юридичної сили на території іншої держави. Існує два види легалізації: консульська (дипломатична) Л. і проставлення штампу *«Апостиль»*. Іноземні документи, призначені для використання на території певної держави, можуть бути легалізовані в ній або на території держави, де вони були видані. Функції легалізації виконують: за кордоном — консульський відділ *посольства* держави (*консул*); в самій державі — департамент консульської служби міністерства закордонних справ. Консульська легалізація являє собою послідовне проставлення різними органами підтверджуючих написів на документах. Легалізація не вимагається в тих випадках, коли це прямо передбачено в *договорі міжнародному* (наприклад, у двосторонніх договорах про надання правової допомоги). Між державами-учасницями *СНД* 22.01.93 підписано Конвенцію про правову допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах, ст. 13 якої закріплює норму про скасування необхідності легалізації документів, виданих на території однієї з держав, що підписали цю Конвенцію (в т. ч. Україна). Легалізації не підлягають документи і акти, які суперечать законодавству держави або можуть спричинити шкоду її національним інтересам; які оформлені з порушенням відповідних інструкцій, або містять відомості, які завдають шкоди честі й гідності громадян. «Апостиль» застосовується в тих випадках, коли держава є учасницею Гаазької конвенції, що відміняє вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961.

М. О. Медведєва

Легалізація злочинних доходів — *злочин міжнародного характеру*, який полягає у вчиненні дій з метою надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню доходами або дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів. До легалізації доходів відносять дії, спрямовані на приховування чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерел їхнього походження, місцезнаходження, переміщення, набуття, володіння або використання коштів або іншого майна, за умови усвідомлення особою, що вони були доходами. Міжнародне співтовариство приділяє значну увагу боротьбі з легалізацією злочинних доходів. Положення, спрямовані на боротьбу з легалізацією злочинних доходів містяться у Конвенціях ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 (для України набула чинності 27.11.1991) та проти транснаціональної організованої злочинності 2000 (Україна ратифікувала 24.02.2004). З 1990 діє Конвенція *Ради Європи* про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (Україна приєдналася 17.12.1997). На інституційному рівні боротьбою з легалізацією займаються різні міжнародні організації. Відповідні стандарти для держав розробляються в *ООН*, *ЄС*, Раді Європи, *ОАД*. У 1988 було створено Групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), основне завдання якої полягає у допомозі державам боротися з легалізацією злочинних доходів коштів. Вона розробила так звані 40 Рекомендацій FATF — документ, що містить основні положення, імплементація котрих у національне законодавство створює перешкоди на шляху до легалізації злочинних доходів. Групи такого ж характеру створено для країн Карибського регіону, Азії, Європи, Південної Африки. В Україні основним нормативно-правовим актом, присвяченим цій проблематиці, є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002.

Д.І. Кулеба

Лекс меркаторія (Lex mercatoria, від лат. — «торгове право») — сукупність автономних норм, відокремлених від національних систем права, створених безпосередньо учасниками *міжнародної торгівлі* з метою регламентації зовнішньоекономічних операцій. Lex mercatoria є результатом самоорганізації міжнародного ділового співтовариства і спробою самостійно регулювати комерційні відносини в рамках цього співтовариства за допомогою позадержавних правових засобів. Lex mercatoria виникло у зв'язку з невдоволеністю міжнародного ділового співтовариства наявними національно-правовими механізмами нормативної регламентації міжнародних торгово-економічних відносин. У цьому відношенні Lex mercatoria являє собою альтернативу колізійному методу

правового регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом. Існує історичний зв'язок сучасного lex mercatoria з середньовічним lex mercatoria італійських міст. Термін «lex mercatoria» набув великого поширення в юридичній літературі та арбітражній практиці, хоча окремі юристи користуються ще й такими термінами, як «транснаціональне право», «позанаціональне право», «міжнародне купецьке право» тощо. До джерел lex mercatoria, зокрема, відносять: міжнародні торгові звичаї та узвичаєння; арбітражну практику; конвенції, що регулюють міжнародну торгівлю; типові закони, котрі розробляються на міжнародному рівні. У літературі нерідко вказується на неможливість дати вичерпний перелік всіх джерел lex mercatoria. Разом з тим, одним із основних джерел, які містять норми lex mercatoria, слід вважати Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 1994. У сучасній практиці існує тенденція поступового визнання теорії lex mercatoria не тільки міжнародними комерційними арбітражами, але й також національними судовими органами.

Літ.: Мережко А. А. Lex Mercatoria: теория и принципы транснационального торгового права. — К., 1999.

О. О. Мережко

Лелантська війна — збройний конфлікт між давньогрецькими містами-державами 720–660 до н. е. Перша *війна* з часів легендарної *Троянської війни XIII-XII ст. до н. е.*, до якої, за твердженням Фукідіда, так чи інакше була втягнута більшість провідних полісів; найменування війни є умовним, елліни називали її просто «війною халкідян з еретрійцями». Приводом до зіткнення, швидше всього, став конфлікт між сусідніми і колись дружніми евбейськими містами Халкіда й Еретрія за контроль над Лелантською рівниною, що була багата родючими землями і покладами металів — заліза й міді, для тодішніх греків — стратегічних ресурсів. Поступово до конфлікту долучилися й інші держави, іноді досить віддалені від Евбеї. Так, союзниками Еретрії були, окрім її власних колоній, — Мілет, Хіос, Мегари і Егіна, пізніше — Аргос (хоча останній, можливо, прямого союзу з еретрійцями не укладав). На боці Халкіди були її колонії, Коринф, Еріфри, Самос, можливо, навіть Спарта. На завершальному етапі війни халкідян підтримали фессалійці, власне кіннота з Фарсала і забезпечила у підсумку перемогу коаліції на чолі з Халкідою.

Війна складалася з окремих сутичок і військових операцій, зокрема, на початковому етапі халкідському війську на чолі з Амфідамантом вдалося отримати кілька перемог над еретрійцями, але в одній із сутичок полководець загинув. За археологічними даними можна виокремити захоплення і руйнування халкідянами у 710 до н. е. м. Лефканді біля гирла р. Лелант — посередині спірної території, і сутички на Андросі, що супроводжувалися знищенням місцевого поселення, дружнього еретрійцям (бл. 700 до н. е.). З письмових джерел відомо про невдалу операцію союзників Еретрії проти млійців і здобуття мілетянами під керівництвом Леодаманта евбейського міста Карист — вже на завершальному етапі війни. Врешті-решт відомо, що у вирішальній битві за участю фессалійської кінноти загинув її ватажок — фарсалієць Клеомах. Вдячні халкідяни поховали його разом із загиблими на своєму акрополі, що мало свідчити про особливі заслуги полеглих перед містом. Певною мірою з війною були пов'язані і конфлікти, які зазвичай вважають просто сучасними Лелантській війні — зокрема війна Аргоса зі Спартою — із битвою біля Гісій (669 до н. е.), громадянські заворушення у Пітекуссах та поневіряння мегарських колоністів, яких виселили з Леонтін.

Під час війни вперше була застосована тактика зімкненого порядку важкоозброєних піхотинців — фаланга, проте перемогу забезпечила все-таки кіннота (можливо, це була остання війна, в якій архаїчна кіннота, пов'язана з аристократією, зіграла вирішальну роль). З кількох джерел відомо, що під час війни між халкідянами і еретрійцями було досягнуто чи не першу в письмовій історії угоду про «обмеження озброєнь» — заборону використання метальної зброї (дротиків і праць). Перемогу у війні здобули халкідяни, які встановили свій контроль над Лелантською рівниною, хоча й спустошеною під час бойових дій. Еретрія втратила Андрос, Тінос і Кею. Війна виснажила обидва евбейські поліси, що втратили провідну роль в давньогрецькому світі. Натомість зміцнилися і здобули вплив їхні союзники — Коринф і Мілет, що фактично розмежували між собою сфери впливу (Коринфу «дісталися» материкова Греція і Західне Середземномор'я, Мілету «залишилися» Анатолія, Кіпр і Чорне море). Широкий і запеклий характер **Л. в.** значною мірою був зумовлений протиріччями на ґрунті торг. конкуренції.

С. О. Божко

Ленд-ліз (англ. Lend-lease) — система передачі в оренду або в борг озброєнь, боєприпасів, стратегічної сировини, продовольства, інших товарів між США та іншими державам *Антигітлерівської коаліції* під час *Другої світової війни*. Закон про ленд-ліз, який офіційно називався «Акт сприяння обороні США», був підписаний президентом Ф. *Рузвельтом* 11.03.1941. Дія закону спершу поширювалася на Велику Британію і країни Британської *Співдружності Націй*; допомога почала надаватися з весни 1941, детально умови ленд-лізу між двома країнами були визначені за Англо-американською угодою 23.02.1942 та Угодою про взаємну допомогу між Великою Британією та США 11.06.1942. Переговори представників СРСР щодо ленд-лізу почалися 29.09.1941, вже 1.10.1941 був підписаний перший протокол про постачання озброєнь в СРСР на суму 1 млрд дол. США протягом дев'яти місяців, але лише 7.11.1941 Рузвельт підписав документ про поширення ленд-лізу на СРСР; наприкінці року було здійснено перші поставки до СРСР. Постачання по ленд-лізу отримували 42 держави, загальний обсяг склав біля 49 млрд дол. США, у тому числі Велика Британія і країни Співдружності близько 30 млрд дол. США, СРСР — 9,8 млрд, Франція — 2,4 млрд, Китай — 1,4 млрд, іншим країнам — біля 1 млрд. За свою допомогу США одержували зворотний ленд-ліз: продукцію машинобудування, зброю і боєприпаси, стратегічну сировину і дорогоцінні метали. В результаті за період Другої світової війни обсяг зворотних ленд-лізів склав $7,3 млрд дол. США.

В. М. Вдовенко

Ленін (Ульянов) Володимир (10(22).04. 1870, Симбірськ, Російська імперія — 21.01.1924, Москва, СРСР) — російський громадсько-політичний і державний діяч, основоположник *зовнішньої політики* і *СРСР дипломатії*; походив із дворянської сім'ї, навчався в Казанському університеті, однак за революційну діяльність був виключений, склав екзамени екстерном за курс юридичного факультету в Петербурзькому університеті; до 1917 — професійний революціонер. Призначений 26.10.1917 2-м Всеросійським з'їздом Рад головою РНК Росії, справляв визначальний вплив на вироблення і здійснення курсу країни на міжнародній арені. З'їзд ухвалив перший зовнішньополітичний документ, підготовлений В. Леніним, — *Декрет про мир*. Урядам всіх країн, що брали участь в імперіалістичній *війні*, пропонувалося негайно закінчити її *демократичним миром*. Коли на заклик Радянської Росії відгукнулися лише країни Четверного союзу, В. Ленін виступив за сепаратний мир з блоком. Після укладення *перемир'я* на австро-німецькому фронті розпочалися *Брестські мирні переговори 1917–18* щодо вироблення *договору мирного*, подолавши внутріпартійну опозицію «лівих комуністів» і Л. *Троцького*, 3.03.1918 домігся його підписання. Вимушена погодитися на значні територіальні втрати на користь Німеччині та Австро-Угорщині, Радянська Росія одержала мирний перепочинок і змогла зосередитися на розв'язанні внутрішніх проблем, нагромадженні сил. Виправдався розрахунок В. Леніна на поразку країн Четверного союзу і неминучий революційний зрив у них, скориставшись із чого 13.11.1918 *Брестський мирний договір між РСФРР і Центральними державами* було денонсовано.

В. Ленін став автором першого дипломатичного документа, адресованого УНР, — *Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради* (3.12.1917). Однак політичний демарш не досяг мети — Центральна Рада відмовилася визнати висунуті претензії, що призвело до формального проголошення війни між УНР і Радянською Росією і переведення конфлікту у військову фазу на початку 1918. Не вдалося досягти порозуміння і з Директорією УНР у січні 1919 (див.: *Українсько-російські мирні переговори 1919*), хоча в обох випадках В. Ленін, зважаючи на низький військовий потенціал РСФРР, прагнув домогтися мирного розв'язання конфліктів. Не увінчалися успіхом і зусилля В. Леніна, всієї радянської дипломатії щодо налагодження стосунків із *Антан-*

тою, яка не тільки сама здійснювала *інтервенції* в різних регіонах Росії, а й надавала велику військову та фінансову допомогу угрупованням, що вели громадянську війну проти соціалістичної влади в РСФРР. Однак всі спроби силою повалити більшовицьку владу зазнали краху, що детермінувало пошук варіантів мирного розв'язання назрілих проблем міждержавних відносин. Найяскравішим уособленням тогочасної радянської дипломатії стала позиція делегації РСФРР (її головою був В. Ленін, однак згідно спеціального урядового рішення з причин безпеки утримався від поїздки за межі Росії, на той же час припало і чергове загострення хвороби) на *Генуезькій конференції 1922*. Прагнучи будь-що зірвати економічну *блокаду* західних країн, водночас вправно використовуючи гострі суперечності в їх таборі, радянська делегація уклала з Німеччиною *Рапалльський договір 1922*, що стало значним успіхом ленінської дипломатії, означало зрив планів створення єдиного антирадянського фронту, зміцнення міжнародних позицій радянських республік.

Процес підготовки і проведення Генуезької конференції став важливим етапом формування дипломатичного союзу радянських республік. Невизнання їх західними державами, штучні перешкоди, спрямовані на недопущення їх представництва на міжнародному форумі змусили політичне керівництво УСРР та інших республік передати свої повноваження делегації РСФРР на захист їх інтересів, ведення переговорів і підписання договорів. Доповнюючи існуючий воєнно-політичний союз республік, двосторонні домовленості (зокрема, *Союзний робітничо-селянський договір між РСФРР і УСРР 1920*), єдиний дипломатичний фронт наближав створення Союзу РСР (31.12.1922), принципи організації якого випливали з ленінської національної політики, хоча й були істотно деформовані *Й. Сталіним* під час конституювання федеративної держави. Значним був і внесок В. Леніна в розвиток міжнародного комуністичного руху. Розпочавши роботу з консолідації лівих течій і груп соціал-демократичних партій Європи ще в роки *Першої світової війни*, коли II Інтернаціонал, по суті, зазнав краху, лідер РКП(б) максимально скористався з процесу оформлення комуністичних партій у світі під впливом Жовтневої революції, ініціював створення у березні 1919 III *Комуністичного Інтернаціоналу*, заклав ідейно-політичні та організаційні основи його діяльності. У зв'язку з хворобою в останній рік життя В. Ленін не міг справляти значного впливу на вироблення і здійснення курсу СРСР на міжнародній арені. Однак обґрунтовані ним принципи, програмні положення, фундаментальні висновки і оцінки (вони містились, зокрема, в численних виступах на партійних і радянських з'їздах, конгресах Комінтерну) офіційно визнавались відправними, визначальними в усій зовнішньополітичній, дипломатичній діяльності КПРС і радянської держави практично до *СРСР розпаду* в 1991.

В. Ф. Солдатенко

Леопольд II (Léopold II) (9.04.1835, Брюссель, Королівство Бельгія — 17.12.1909, там само) — король бельгійців (roi des Belges) з грудня 1865. Під час *франко-прусської війни 1870–71* зберіг *нейтралітет* Бельгії попри сильний тиск з боку обох воюючих сторін. Шляхом вмілої *дипломатії* прагнув перетворити Бельгію на колоніальну державу; з метою освоєння нерозвіданих африканських земель скликав у 1876 в Брюсселі Міжнародну конференцію географів для розгляду комплексу проблем Центральної Африки; заснував *Міжнародну асоціацію розвитку й цивілізації Африки*. У 1878 в рамках діяльності створеного ним Комітету з вивчення Верхнього Конго субсидіював експедицію англійця Генрі Мортона Стенлі до Конго. Після утворення Вільної держави Конго на *Берлінській конференції 1884–85* визнаний сувереном цієї держави; у 1889 оголосив, що заповідає Конго бельгійському народові. У 1903 були оприлюднені відомості про зловживання бельгійського керівного апарату в Конго та безжальну експлуатацію місцевого населення з метою збільшення особистих доходів короля. Під тиском громадської думки у 1908 за велику компенсацію поступився правами щодо Конго на користь Бельгійської держави, і воно було перетворено на *колонію*.

Р. А. Кривонос

Летельєр (Letelier) Орландо (13.04.1932, Темуко, Республіка Чилі — 21.09.1976, Вашингтон, США) — чилійський громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат*, член керівництва Соціалістичної партії; 1955–59 — радник з економічних питань міністерства гірничорудної промисловості; 1964–70 — займав відповідальні посади в низці *організацій міжнародних*, у т. ч. *МБРР* і *Міжамериканському банкові розвитку*, а також *посольстві* Чилі у США; в уряді Народної єдності С. *Альєнде* 1971–73 — *посол* Чилі у США, 22.05–9.08.1973 — міністр закордонних справ Чилі, 9–23.08.1973 — міністр внутрішніх справ, 23.08–11.09.1973 — міністр національної оборони. Після військового перевороту 11.9.1973 був заарештований і засланий на о. Досон в Магеллановій протоці, 1974 під тиском міжнародної громадськості звільнений і депортований із країни, працював в Інституті політичних досліджень (Вашингтон), здійснював помітний вплив на демократичні кола США у справі організації ізоляції режиму А. *Піночета*. Убитий внаслідок вибуху бомби, підкладеної в його автомобіль агентами чилійських спецслужб в ході операції «Кондор».

В. І. Головченко

Леттенс (*Lettens*) Пауль (22.01.1949, Таллінн, Естонська РСР) — естонський *дипломат*, лікар-кардіолог. Закінчив медичний факультет Тартуського державного університету (1975), Вищу школу торгівлі у Таллінні та Естонську дипломатичну школу, був слухачем лекцій у Центрі політики та дипломатії Університету м. Лідс (Велика Британія). Кардіолог Республіканського шпиталю Таллінна (1983–85); науковий співробітник Таллінського інституту наукових досліджень з кардіології (1985–91); директор Естонського національного центру здоров'я (1991–92); у 1992–94 займався підприємницькою діяльністю. В 1994–98 — начальник підрозділу МЗС Естонії; 1998–99 — радник з питань *зовнішньої політики* прем'єр-міністра Естонії; 1999–2002 — Тимчасовий Повірений у справах посольства Естонії в Лісабоні, Португалія. В 2002–06 — Надзвичайний і Повноважний Посол Естонії в Україні і Молдові (за сумісництвом). Зумів налагодити непублічний, але ефективний діалог з усіма гілками влади України, сприяв зростанню двосторонньої торгівлі; активно працював зі ЗМІ, пропагуючи цінності *ЄС* та *НАТО*, естонську модель європейської інтеграції, підтримував демократичні перетворення в Україні. Налагодив щільні зв'язки з естонською діаспорою, зокрема, сприяв проведенню національного естонського фестивалю у Криму, добившись візиту на півострів спікера парламенту Естонії Ене Ергма. З 2006 працює в апараті МЗС Естонії.

Р. А. Кривонос

Лжедмитрій I (? — 17(27).05.1606, Москва, Московське царство) — усталене серед науковців іменування політичного авантюриста, який видавав себе за сина *Івана IV Грозного* — Дмитрія — і який став московським царем (1(11).06.1605–17(27).05.1606). На думку багатьох істориків, під іменем «царевича Дмитрія» переховувався збіглий чернець («розстрига») московського Чудова монастиря Юрій (у чернецтві — Григорій) Отреп'єв; в 1602 він з'явився в Києво-Печерській Лаврі, а деякий час по тому за рекомендацією архімандрита Лаври і відомого українського церковно-культурного діяча Є. Плетенецького (1550–1624) жив у володіннях князя В.-К. Острозького (1526–1608) в Дерманському Свято-Троїцькому монастирі, звідти перебрався до м. Гоща на Рівненщині, де навчався в аріанській школі латини та польської мови. В 1603 став на службу до князя А. Вишневецького (бл. 1566–1622) й зізнався йому, що є «царевичем Дмитрієм»; був доставлений до польського короля Сигізмунда III Вази (1566–1632), який визнав прибульця московським царевичем і призначив йому щорічне утримання в 40 тис. злотих, але не захотів допомагати військом. Л. обіцяв королеві, що по сходженню на престол поверне польській короні Смоленськ і Сіверську землю, дозволить споруджувати у своїй *державі* костьоли, а також допоможе Сигізмундові III в поверненні шведської корони. Король доручив опіку над московським «царевичем» сандомирському воєводі Ю. Мнішеку, доньці якого Л. запропонував свою руку. 15.08.1604 військо самозванця вирушило в похід, в Сіверській Україні його підтримали козаки та частина селянства; в червні 1605 Л. зайняв Москву, а цариця-черниця Марфа, яка прибула із заслання, визнала в «царевичі Дмитрії» свого сина. Вступивши на трон, Л. намагався проводити самостійну внутрішню політику, спрямовану на те, щоб забезпечити підтримку з боку провінційного дворянства; однак збільшення податків і посилення засад кріпосництва, а

також поширення чуток про недостойну поведінку нового царя, який оточив себе іноземцями, не дотримується постів, ходить в іноземному одязі, марно витрачає казну, затіває війну з Османською імперією, дратує шведів на догоду Сигізмунду III і збирається одружитися на полячці — все це разом викликало величезне невдоволення в суспільстві; очолив рух проти Л. кн. В. Шуйський, до нього приєдналися кн. В. *Голіцин*, М. Татіщев і дехто з духовних сановників. На світанку 17(27).05.1606 В. Шуйський велів відчинити в'язниці, випустити злочинців і роздати їм сокири й мечі; під гаслом «Литва має намір убити царя і перебити бояр!» народ кинувся на поляків; Л. намагався втекти, проте боярський син Г. Валуй вистрелив у нього, а інші наздогнали й порубали.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Липа Юрій Іванович (5.05.1900, Одеса, Російська імперія — 20.08.1944, с. Шутова Яворівського району Львівської обл., УРСР) — український геополітик, письменник, публіцист. Народився в сім'ї активного діяча українського національного відродження, майбутнього члена ЦК Української партії соціалістів-самостійників і міністра віросповідань УНР доби Директорії Івана Липи (1865–1923); закінчив медичний факультет Познанського університету (1929), вивчав політичні та економічні дисципліни у Варшавській школі політичних наук. Учасник *Української революції 1917–20*; з поч. 1930-х мав лікарську практику у Варшаві, водночас займався громадською та літературно-публіцистичною діяльністю, був одним з ідеологів українського націоналістичного руху, згодом — член Української головної визвольної ради. Основні праці: «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940) та «Поділ Росії» (1941), видані Українським чорноморським інститутом. Визначаючи природні кордони України, Л. зауважував, що на заході визвольна боротьба українців твердо визначила їх етнічні межі в Галичині, Буковині, Карпатській Україні. Також, на його думку, досить легко окреслити північні кордони України, і лише «у верхів'ях Дону і Десни лежить значна спірна територія — Центральне Чорнозем'я. Кілька останніх століть була вона ареною запеклої боротьби найрізноманітніших осілих і неосілих груп, головно південних москалів і сіверських та слобідських українців». Л. був переконаний, що активну участь у формуванні тієї етнокультурної спільноти, яка нині проживає на українських землях, впродовж тисячоліть брала мережа річок, плин яких він порівнював з «пульсуванням окремої системи обігу крови в безформній плазмі». Саме вона визначила цілість території, її торгівлі, влади, звичаїв, врешті-решт мови й релігії. У свою чергу, річки становлять ланку сполучення з іншою, ще більшою системою міжнародних комунікацій — Чорним морем. Його «чорноморська доктрина» базувалася на протиставленні Чорноморського простору як Заходу (Європі), так і Сходу (Росії).

Л. пов'язував стратегічні пріоритети української *геополітики* з меридіональною експансією по вісі Північ — Південь. Він вважав, що основним напрямом української експансії історично є здобування чорноморських берегів, адже з кінця XVIII ст. українські селянські маси посунули на Південь, розміщуючись на просторах від гирла Дунаю і Добруджі аж до гирла Дону. Л. доводив: саме природна система внутрішніх водних шляхів визначила, що «тільки вісь Південь — Північ є віссю українських земель», і саме вона визначає спрямованість України до Чорного моря. Але, за його словами, Росія всіляко намагалася зупинити дорогу українським масам до нього, форсуючи переселення туди московських селян. Зазначаючи, що з давніх часів українці населяли басейни найбільших річок, які впадають у Чорне море, Л. вважав природною для України потребу в створенні Чорноморської федерації, до складу якої входили б Польща, Литва, Білорусь та Україна (див.: *Балто-Чорноморський союз*, *Чорноморський союз*). Вона дасть змогу країнам-учасницям стати незалежними від зазіхань ближчих і дальших могутніх держав і блоків.

У спільній з Л. Биковським праці «Чорноморський простір» (1941), Л. звертав увагу на те, що згаданий простір «становить географічну цілість, має свій геополітичний зміст та власні, вироблені торговельні, культурні й державні традиції». Він вважав, що Україні належить беззаперечне перше місце, з огляду на її територію та природні багатства, і вона повинна головувати серед країн цієї «геополітичної і культурної спільноти». Систему природних кордонів Чорноморського простору формують на півночі ліси й болота Білорусі, на північному сході — калмицько-саратовські пустелі, на південь від них розташовані Каспійське море і гірські масиви Кавказу, далі на захід — плоскогір'я Малої Азії, Балканські та Карпатські гори. Окреслюючи таким чином географічні межі Чорномор'я, Л. вказував, що державна належність Криму Росії робить її господарем Чорного моря і ставить у залежність від неї Балканські країни, Північний і Південний Кавказ, без союзу з якими побудувати Чорноморську федерацію неможливо. Хто володіє Кримом, підкреслював він, той володіє Чорним морем. «Тому не відокремлення України від Росії є нашою головною метою, а витіснення її з Чорного моря». Для того щоб убезпечити північний кордон України, Л. пропонував союз із Болгарією і Туреччиною — причорноморськими країнами, які у прагненні до національної консолідації близькі до домагань України.

Водночас, усупереч власній ідеї меридіональної експансії по вісі Північ — Південь, Л. стверджував, що Україна має здійснювати *експансію* на Схід, здійснити «поділ Росії» і контролювати не тільки Північне Причорномор'я, а й території, прилеглі до Каспію, та мати в союзниках Кавказ. Він намагався довести, що сукупність російських земель є не органічним, а механічним утворенням, і утримати її можна лише силою. У своєму проекті «поділу Росії» він виокремлював Московію із сусідніми Помор'ям, Надбалтією, Україну із сусідніми Кавказом та Закавказзям, Сибір із Далеким Сходом, Монголією, Сіньцзяном та Киргизію з туранськими республіками. У своїх працях Л. підкреслював стратегічне значення України як транзитної держави. Він наголошував: «Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і геополітичним — це одна з найвагоміших земель світу. Це значіння України тільки зросте в сучасному... Бачимо, що Україна від початку існування осілого в ній населення аж донині була краєм, завжди зв'язаним з великими торговельними магістралями. В майбутньому треба сподіватися на скоріше збільшення її значіння серед видатних геополітичних одностей світу».

Після переїзду влітку 1943 до Яворова (нині — Львівська область України) Л. взяв активну участь у націоналістичному русі Опору: працюючи лікарем, організував підпільні курси з підготовки медичних кадрів для Української Повстанської Армії, готував тексти листівок та відозв до населення і німецьких солдат. 19.08.1944 схоплений підрозділом Внутрішніх військ НКВС СРСР і наступного дня розстріляний; похований у с. Бунів Яворівського району.

Є. М. Суліма

Липинський В'ячеслав (Вацлав) Казимирович (5.04.1882, с. Затурці Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, Російська імперія — 14.06.1931, санаторій Вінервальд поблизу Відня, Австрійська Республіка) — український громадсько-політичний діяч, історик і *дипломат*, народився в сім'ї поміщика польського походження; закінчив 1-шу Київську гімназію, філософський та історичний факультети Ягеллонського університету (Краків, 1903–06), навчався на суспільно-політичному факультеті Вищої школи політичних наук у Женеві (1906–08). Після повернення на батьківщину оселився поблизу Умані й займався науковою діяльністю (з 1914 — дійсний член НТШ), започаткував державницький напрям української історіографії; 1912 виступив співорганізатором Українського інформаційного комітету у Львові, що мав пропагувати за кордоном ідею державної незалежності України, під час *Першої світової війни* був мобілізований до російської армії; у червні 1917 взяв участь у створенні консервативної Української Хліборобсько-Демократичної партії. Після державного перевороту П. *Скоропадського* 29.04.1918 розглядався як кандидат на посаду міністра закордонних справ, але відмовився; у червні 1918 був призначений *послом* Української Держави в Австро-Угорщині, забезпечив обмін ратифікаційними грамотами *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами* з Німеччиною, Болгарією і *Османською імперією*; після приходу до влади Директорії УНР продовжував до червня 1919 керувати справами *посольства*, потім залишився у Відні в еміграції (за винятком 1926–1927, коли очолював кафедру історії української державності в берлінському Українському науковому інституті). Влітку 1920 заснував Український

союз хліборобів-державників, метою котрого була боротьба за відновлення національної державності у формі трудової монархії (традиційного гетьманату зі спадковою владою). Після розриву з П. Скоропадським 1930 спільно з В. *Залозецьким-Сасом* і В. *Кучабським* створив Братство українських класократів-монархістів.

Твори: «Шляхта на Україні» (1909), «Данило Братковський» (1909), «Назва Русь і Україна та їх історичне значення» (1912), «Станіслав-Михайло Кричевський» (1912), «Україна на переломі. 1657–1659» (1920), «Релігія і церква в історії України» (1925), «Листи до братів-хліборобів» (1926).

В. І. Головченко

Липнева криза 1914 — період дипломатичної підготовки держав *Троїстого союзу* і *Антанти* до розв'язання *Першої світової війни (1914–18)*; розпочалася з убивства сербськими терористами австрійського престолонаступника ерцгерцога Франца-Фердинанда 28.06.1914 в Сараєво (Боснія). У Австро-Угорщині прихильники *війни* з Сербією вирішили скористатися сараєвським вбивством як приводом для нападу на неї. Сербія, що намагалася об'єднати навколо себе південнослов'янські народи в єдину державу і орієнтувалася на Антанту, була суттєвою перешкодою на шляху експансіоністської політики *Австро-Угорської імперії* на Балканах. Ще 13–14.06.1914 в Конопішті, маєтку ерцгерцога Франца-Фердинанда, відбулося його побачення з кайзером *Вільгельмом II*, під час якого німецький імператор схвалив план війни Австро-Угорщини з Сербією, обіцяючи повну підтримку. Маневри австрійської армії в Боснії, на які поспішав ерцгерцог, були безпосередньою підготовкою до такої війни.

Відразу ж після сараєвського замаху керівництво Австро-Угорщини вирішило отримати санкцію Німеччини на війну проти Сербії, оскільки це питання фактично вирішувалося в Берліні. Імператор Австро-Угорщини Франц Йосип I направив Вільгельму II особистого листа і *меморандум* віденського уряду з приводу балканської політики. Ці документи повіз начальник канцелярії міністерства закордонних справ граф Хойос. 5.06.1914 Вільгельм II прийняв у Потсдамі австрійського посла Сегені і порекомендував не затримуватися з виступом проти Сербії. Німецький канцлер Т. *Бетман-Гольвег* на зустрічі з Сегені й Хойосом запевнив, що Німеччина буде дотримуватися союзницьких зобов'язань щодо Австро-Угорщини. Таким чином німецький уряд забезпечив перемогу воєнної партії у Відні; вирішальний крок до війни був зроблений. В Берліні розраховували на непідготовленість Росії до війни: якщо Петербург не втрутиться в австро-сербський конфлікт, Австро-Угорщина знищить Сербію, яка є головною опорою політики Росії на Балканах, а це буде серйозним виграшем для австро-німецького блоку. Якщо Росія усе ж вирішить воювати, то виникне велика війна в умовах, вигідних для Німеччини. Росія, тісніше інших членів Антанти пов'язана з Сербією, спершу намагалася уникнути загострення *конфлікту міжнародного*. Лише під час візиту президента Франції Р. *Пуанкаре* в Петербург, що розпочався 20.07.1914, було прийнято остаточне рішення, що у випадку надзвичайних обставин Росія підтримає Сербію і, в свою чергу, буде підтримана Францією. В другій половині липня чітко сформувалося безпосереднє протистояння Німеччини і Австро-Угорщини, з одного боку, Росії та Франції — з другого. Вирішальну роль відігравала позиція Великої Британії. Якщо б вона зайняла чітку і визначену позицію, Німеччина, напевне, не змогла б діяти з безоглядною рішучістю. Але британські урядовці підкреслено дистанціювалися від кризи, що розпалювалася, уникаючи проголошення чіткої позиції.

У день від'їзду Пуанкаре з Росії 23.07.1914, австрійський посол барон Гізель вручив сербському прем'єр-міністру Н. *Пашичу* ноту, що мала характер *ультиматуму*. Прийняття австрійських вимог, відповідь на які необхідно було дати через 48 годин, означало б відмову Сербії від політичної самостійності. Сама нота була складена в підкреслено образливому тоні. Сербські дипломати дали задовільну відповідь на всі вимоги, за винятком однієї, що торкалася дозволу діяльності австрійських поліцейських на території Сербії з метою припинення антиавстрійської діяльності. Загалом відповідь була витримана в примирливих тонах. Проте 25.07.1914 австрійський посол покинув Белград, *дипломатичні відносини* були розірвані. 28.07.1914 Австро-Угорщина оголосила Сербії війну і на наступний день почала бомбардувати її столицю. Наступного дня Росія, побоюючись, що подальша поступливість приведе до втрати будь-якого впливу на Балканах, оголосила часткову мобілізацію.

Німеччина сподівалася на *нейтралітет* Великої Британії. Проте 29.07.1914 британський міністр закордонних справ Е. *Грей* заявив німецькому послу, що у випадку втягнення у війну Німеччини і Франції Лондон буде на боці французів. Після цього німецька дипломатія, яка тривалий час провокувала початок війни, зробила спробу спонукати австрійців до компромісу, проте німецький Генштаб виступив категорично проти компромісів і наполягав на прискоренні вступу самої Німеччини у війну. 31.07.1914 уряд Німеччини ультимативно поставив Росії вимогу припинити розпочату мобілізацію, а коли ультиматум був відхилений, 1.08.1914 Німеччина оголосила війну Росії. 3.08.1914 Німеччина оголосила війну Франції, а її війська вдерлися на територію Бельгії. Захищаючи бельгійський нейтралітет, Велика Британія 4.08.1914 оголосила війну Німеччині. Розпочалася Перша світова війна.

Гончар Б. М.

Лисиця Іван Павлович (?-?) — український військовий діяч і *дипломат*; походив з козацького роду; 1670–74 очолював Брацлавський і Білоцерківський полки, пізніше був полковником охочекомонним (добровільним) на Лівобережжі, часто виконував дипломатичні доручення гетьманів І. *Самойловича* та І. *Мазепи*. Зокрема, наприкінці 1684 за дорученням І. Самойловича разом з московським *посольством* виїхав до Константинопольського патріарха з проханням санкціонувати передачу Київської митрополії до Московської патріархії.

В.І. Сергійчук

Лисовець Дем'ян Михайлович (? — XI.1654) — український військовий діяч і *дипломат*; 1649–54 — генеральний осавул Війська Запорозького, як один із найближчих соратників Б. *Хмельницького* часто виконував обов'язки наказного гетьмана, зокрема, 1650 у поході на Дін, 1651 — під час штурму Кам'янця: «И гетман ясаулу своему Демке дал знамя и булаву, что быть ему вторым гетманом, и послал за Потоцким и Калиновским, а с ним послал 60000 казаков да 30000 нагайских татар». Крім того, часто залучався до *місій дипломатичних*, у лютому 1651 вів переговори з представниками Туреччини щодо участі останньої у *війні* проти Речі Посполитої; у листі до гетьмана силістрійський паша дуже високо оцінював дипломатичні здібності Л.: «А Демка человек умный и смышленный, благочесному государю нашему, его великопомесному порогу, будет такова человека пришлите, годен будет, потому, что про все разумеет и ответы дате знает и всякое дело ему за обычай, и я видел в нем, что он радителен и добра хочет...». 1654 за дорученням Б. Хмельницького уклав угоду про союз з воєводою молдавським Стефаном, котрий «и крест целовал при нашем посланнике Демке ясауле».

В. І. Сергійчук

Литвин Володимир Михайлович (28.04.1956, с. Слобода Романівська Новоград-Волинського р-ну Житом. обл., Українська РСР) — укр. громад.-політ. та держ. діяч, історик, Герой України (2004). Народився в селянській сім'ї: в 1978 закін. істор. ф-т Київського державного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка; доктор історичних наук (1995), професор (1996), академік Академії прав. наук України (2000), академік НАН України (2003). З 1978 працював у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка: старший методист, помічник ректора, викладач, старший викладач, доцент істор. ф-ту. 1986–89 — нач. управління М-ва вищої і серед. спец. освіти УРСР. З 1989 — в апараті ЦК КПУ: лектор, консультант, пом. секретаря ЦК. Від 1991 — знову в Київ. ун-ті: доцент, докторант. З серпня 1994 — пом. Президента України, з листопада 1995 — заст. глави Адміністрації Президента України, у вересні 1996 — листопаді 1999 — перший пом. Президента України, керівник групи помічників і референтів Президента України. В листопаді 1999 — березні 2002 — глава Адміністрації Президента України, водночас — професор Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (з 1996). Очолював ряд консультативних, дорадчих та ін. допоміж. органів, утв. Президентом України, або входив до їх складу. З грудня 1999 — член Ради нац. безпеки і оборони України, заст. голови

Держ. комісії з проведення в Україні адм. реформи. З березня 2000 — голова Координац. ради з питань держ. служби; з червня 2000 — член К-ту з Держ. премій України в галузі науки і техніки; з серпня 2000 — голова Комісії з питань адм.-тер. устрою; з листопада 2000 — голова Громад. ради експертів з внутрішньополіт. питань, член Ради з питань реформування суд. системи України; з грудня 2000 — член Нац. ради з питань адаптації законодавства України до законодавства *Європейського Союзу* та ін. Лідер виборчого блоку «За єдину Україну» (2001). Народний депутат України 4-го скликання, 28.05.2002–25.05.2006 — голова Верховної Ради України, водночас — голова Виконавчого комітету Національної парламентської групи України у *Міжпарламентському союзі*. Після поразки на виборах 2006 очолюваної Л. Народної партії, він, як сам сказав, повернувся до наукової діяльності; в той же час, внаслідок політичної кризи в Україні 2007, дедалі частіше з'являвся у ЗМІ, а передвиборну парламентську кампанію провів під гаслом «Країні потрібен Литвин!» і здолав виборчий поріг. 9.12.2008 обраний Головою Верховної Ради VI скликання (до 12.12.2012); 4.07.2012 подав у відставку (не була прийнята) після ухвалення Верховною Радою України контроверсійного закону «Про засади державної мовної політики» (хоча парламентська фракція Народної партії підтримала закон майже в повному складі), однак вже 31.07.2012 підписав мовний законопроект, посилаючись на «безвихідь». Депутат Верховної Ради України 7-го скликання, позафракційний.

Член спеціалізованих вчених рад в Інституті історії України НАН України, на історичному факультеті Київського нац. університету ім. Т. Шевченка, редколегій авторитетних наукових видань з історичної проблематики. Засл. діяч науки і техніки України (1998), лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (1999). Нагороджений Почесною грамотою КМ України (2003), Орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (2011).

Твори: автор понад 270 публікацій з питань новіт. історії України, теорії і практики державотворення, в тому числі «Політична арена України: дійові особи та виконавці» (1994), «Україна: політика, політики, влада» (1997), «Україна на межі тисячоліть (1991–2000)» (2000), «Україна: хроніка поступу (1991–2000 рр.)» (2000), «Україна: доба війн і революцій (1914–1920)» (2003), «Україна: міжвоєнна доба (1921–1938)» (2003) та ін.

Л. В. Губерський

Литвин Ігор Антонович (11.05.1954, м. Клімовськ Подольського р-ну Московської обл., РРФСР) — укр. *дипломат*; у 1976 закінчив ф-т міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1976–80 — аташе, 3-й, 2-й секретар МЗС УРСР; у 1981–88 — політичний оглядач Держтелерадіо УРСР. У 1988–92 — перекладач, експерт, помічник керівника групи спеціалістів зовнішньоекономічного об'єднання «Технопромекспорт» у м. Дакка (Бангладеш); у 1992–97–1-й секретар, завідувач відділом країн Азії і Тихоокеанського регіону, заступник начальника, начальник Управління країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України. У січні 1997 — серпні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індонезія, а також Надзвичайний і Повноважний Посол України у Брунеї Даруссаламі, Малайзії, Республіці Сінгапур, Королівстві Таїланд та Республіці Філіппіни за сумісництвом. У серпні 1999 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Китайській Народній Республіці, одночасно, у червні 2000 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Корейській Народно-Демократичній Республіці за сумісництвом та Надзвичайний і Повноважний Посол України у Монголії за сумісництвом. 2002–06 — Посол МЗС України з особливих доручень. З 2008 — голова Правління Асоціації українсько-китайського співробітництва, з 2009 — заступник голови Української частини Українсько-Китайської ділової ради

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Литвинов (справжнє прізвище — Валлах Макс) Максим Максимович (5.07.1876, м. Білосток Гродненської губ., Російська імперія, нині — адміністративний центр Підляського воєводства, Польща — 31.12.1951, Москва, СРСР) — радянський громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат*; народився в сім'ї службовця; з 1898 — член РСДРП. Після арешту в 1901 за підпільну роботу втік разом із соратниками з Лук'янівської в'язниці (Київ); перебував за кордоном, розповсюджував у Росії більшовицьку газету «Іскра»; в Лондоні одружився на англійській письменниці, а після Жовтневої революції 1917 повернувся до Росії, де був залучений до дипломатичної роботи. З 1918 — член колегії НКЗС РСФРР, у 1920 — повпред в Естонії, з 1921 — заступник, а у 1930–39 — нарком закордонних справ СРСР. Виступав за *колективну безпеку* в зв'язку із загрозою *агресії* з боку нацистської Німеччини, за співробітництво з європейськими демократіями та США; був звільнений з посади, коли СРСР взяв курс на зближення з Берліном. Після нападу Німеччини на СРСР у 1941–46 був заступником наркома закордонних справ, водночас у 1941–43 — *послом* СРСР у США; брав участь у плануванні повоєнної *зовнішньої політики*, з 1946 — на пенсії. З початком *«холодної війни»* не приховував від іноземних журналістів своєї незгоди з радянським курсом на загострення відносин із західними державами та територіальні придбання.

М. М. Білоусов

Лі Гобан (Li Guobang) (1951) — китайський *дипломат*; 1975–76 — урядовець Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР; 1976–80 — працівник *посольства* КНР у СФРЮ; 1980–84–3-й секретар Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи; 1984–87– 2-й секретар посольства КНР у СФРЮ; 1987–91 — завідувач відділом, 1-й секретар Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи; 1991–92 — 1-й секретар посольства КНР у СФРЮ; 1992–93 — 1-й секретар посольства КНР у Словенії; 1993–95 — 1-й секретар Департаменту з питань країн Східної Європи і Центральної Азії; 1995–97 — радник, заступник начальника Департаменту з питань країн Східної Європи і Центральної Азії; 1997–2000 — посол КНР у Хорватії. В листопаді 2000 — вересні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР в Україні.

В. І. Головченко

Лі (Lie) Трюгве (16.07.1896, Християнія, нині — Осло, Королівство Норвегія — 30.12.1968, Гекло, комуна Хуль губернії Бускеруд, Королівство Норвегія) — норвезький громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат*, перший *Генеральний секретар ООН* (2.02.1946–10.11.1952). Народився в сім'ї столяра, закінчив юридичний факультет Університету Осло (1919), з молодих років був зв'язаний з Норвезькою робітничою партією, в 1926–46 — секретар її ЦК. 1935–40 і 1945–46 — депутат парламенту, 1935–39 — міністр юстиції, 1939 — торгівлі, промисловості, судноплавства і рибальства, 1939–40 — постачання Королівства Норвегія. У червні 1940 у зв'язку з нацистською *агресією* разом із норвезьким урядом перебрався до Великої Британії для продовження боротьби з-за кордону, був призначений міністром закордонних справ Норвегії, очолював норвезьку делегацію на *Сан-Франциській конференції 1945*, був головою комісії з підготовки розділу *Статуту ООН*, присвяченого *Раді Безпеки ООН*. На 1-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* був обраний її першим Генеральним секретарем, очолив багатопланову організаційну роботу з комплектування штату співробітників *Секретаріату ООН*; 1950 направив членам ООН меморандум з 10-ти пунктів, назвавши його «20-річною програмою досягнення миру», пропонував, зокрема, створити *Збройні сили ООН* і переглянути право «вето» в РБ ООН, однак його пропозиції не зустріли одностайної підтримки її постійних членів. В умовах *«холодної війни»* зазнав звинувачень від СРСР у сприянні американській *інтервенції* в Кореї під прапором ООН (див.: *Корейська війна 1950–53*). Коли закінчився 5-річний термін його перебування на посту Генерального секретаря, СРСР виступив проти його переобрання; західні країни, використовуючи свою більшість у ГА ООН, продовжили його контракт на 3 роки, але Кремль зайняв позицію бойкоту Генерального секретаря. 10.11.1952 Т. Лі подав у відставку; 1955–63 — губернатор Осло-Акерсхюс, водночас 1959–63 — голова комітету у справах іноземної промисловості і 1959–66 — посол з особливих доручень; 1963–64 — міністр промисловості, 1964–65 — торгівлі.

В. С. Бруз

Лі Хан Чун (18.01.1935) — південнокорейський *дипломат*, закінчив юридичний факультет Сеульського національного університету (1957); 1977–

79 — торговельний *аташе* посольства Республіки Корея у Канаді; 1979–82 — торговельний аташе посольства Республіки Корея у США; 1982–84 — генеральний директор Бюро сприяння торгівлі міністерства торгівлі та промисловості (МТП); 1984 — генеральний інспектор МТП; 1984–85 — генеральний директор Бюро електроніки та електронних приладів МТП; 1985–87 — голова Ради по апеляціях організації з промислової власності; 1987–88 — старший спеціаліст-дослідник Інституту закордонних справ і національної безпеки МЗС; 1988–91 — радник посольства в Японії. В 1991–94 — *посол* Республіки Корея в Хашимітському Королівстві Йорданія; 1994–95 — комісар з досліджень Інституту закордонних справ і національної безпеки МЗС; 1995–98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея в Україні.

В. І. Головченко

Лі Хунчжан (15.02.1823, м. Хефей, провінція Аньхой, Китайська імперія — 7.11.1901, Пекін, Китайська імперія) — китайський державний діяч і *дипломат*; 1853–64 брав активну участь у придушенні повстання тайпінів, з 1867 — намісник провінцій Цзянсу і Аньхой, з 1870 — намісник столичної провінції Чжилі, в подальшому — надзвичайний уповноважений з торгівлі північних портів і член Цзунліяміню — *відомства закордонних справ* Китаю, прагнув попередити іноземну залежність країни шляхом лавірування у *міжнародних відносинах* і використання суперечностей між *великими державами*. При укладенні *Тяньцзінського французько-китайського договору 1885* добився збереження за Китаєм Тайваню і островів Пенхуледао, але не зумів уникнути японсько-китайської війни 1894–95 і був звинувачений за поразку в ній та усунений від управління Чжилі; під час візиту до Петербурга підписав секретний антияпонський *китайсько-російський договір 1896* в обмін на *концесійний договір* з Росією про побудову КСЗД. В умовах прискорення процесу територіального поділу Китаю 25.08.1898 був звільнений із Цзунліяміню і відряджений намісником провінцій Гуанчжоу та Гансі, але в розпал повстання іхетуанів 7.08.1900 призначений главою маньчжурської делегації на переговорах із великими державами; 7.09.1901 змушений був підписати принизливий для Китаю Заключний протокол, що передбачав сплату *контрибуції* розміром 1,5 млрд золотих рублів і розташування іноземних гарнізонів у Пекіні та 12-ти інших важливих пунктах.

В. І. Головченко

Лібералізм — течія суспільно-політичної думки, що обстоює абсолютну цінність та правовий примат індивідуальних свобод, політичну вторинність *держави* по відношенню до громадянського суспільства та провідну роль державних інститутів у захисті прав індивідів. Ліберальна ідея здійснювала значний вплив на дослідження *міжнародних відносин* на протязі історії розвитку дисципліни, починаючи з класичної теорії *політичного ідеалізму*. Ліберальна концепція розглядає громадянське суспільство як центральний елемент зовнішньополітичного процесу, а державу — в ролі агента, що реалізує сформований всередині громадянського суспільства комплекс зовнішньополітичних пріоритетів, які, в свою чергу, перетворюються в зовнішньополітичні дії лише після співставлення та урахування інтересів інших міжнародних суб'єктів; взаємозалежність, яка спочатку виникає як результат взаємодії держав, що намагаються максимально збільшити ефективність власної міжнародної діяльності, згодом перетворюється на об'єктивну реальність, яка нарівні з національним політичним процесом детермінує поведінку держави в міжнародних відносинах.

А. А. Суботін

Лібералізм економічний — напрям зовнішньоторговельної *політики*, що передбачає мінімальне втручання *держави* в *зовнішньоекономічну діяльність*, здійснюваної переважно на основі механізму ринкового саморегулювання, поступового скасування різного роду обмежень на шляху ввезення і вивозу товарів, послуг і факторів виробництва, не прибігаючи при цьому в цілях заохочення торгівлі до надання національним експортерам різних пільг і привілеїв як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Крайнім проявом лібералізму є «вільна торгівля» — абсолютне невтручання держави у підприємницьку діяльність. Л. е. у зовнішньоторговельній політиці є наслідком ефективності внутрішньої економічної політики держави, а не її причиною, результатом успішності застосування *протекціонізму* заходів у зовнішньоторговельній політиці, а не принциповою альтернативою першому.

Н. В. Резнікова

Ліберальний Інтернаціонал — міжнародна політична організація, що об'єднує політичні партії ліберального спрямування. Штаб-квартира розташована в Лондоні, в приміщенні Національно-ліберального клубу. Заснований в Оксфорді у 1947, Л. І. став найпрестижнішою структурою для ліберальних партій та засобом для зміцнення ліберальної *демократії* в усьому світі. Програмні положення й основні політичні принципи Л. І. викладені в Оксфордському ліберальному маніфесті (1947), Оксфордській ліберальній декларації (1967), ліберальному заклику (1981), Заклику до прав людини (Оттава, 1987), Декларації про захист довкілля (Гельсінкі, 1990), Ліберальному мініфесті для XXI ст. (1997). Основними принципами, що об'єднують ліберальні партії на п'яти континентах, є *права людини*, вільні і чесні вибори, багатопартійна *демократія*, соціальна справедливість, толерантність, соціально спрямована ринкова економіка, *вільної торгівлі політика*, громадянська та міжнародна солідарність. На 1.01.2013 Л. І. об'єднує 66 партій-повноправних членів і 27 партій-спостерігачів ліберального спрямування з 70-ти країн. До його складу, зокрема, входять: Радикальна Венстре (Данія), Вільна демократична партія (ФРН), Союз лібералів і центру (Литва), Партія Центру (Швеція), партія «Яблуко» (Росія). В жовтні 2012 статус спостерігача отримала партія «Україна майбутнього». В межах організації здійснюється координація діяльності її членів, обмін програмами. Друкований орган — «Бюлетень Ліберального Інтернаціоналу» (виходить 6 разів на рік). Ліберальний Інтернаціонал видає часописи «Ліберальний час» («Liberal Times»), «Факти і постаті» («Facts and Figures»), «Хто є хто в Ліберальному Інтернаціоналі». Як неурядова організація Л. І. має консультативний статус в *ООН*, *Раді Європи*, інших міжнародних політичних структурах. Керівний орган — бюро Л. І. в складі 10 осіб, керівництво апаратом і поточною роботою здійснює генеральний секретар. В жовтні 2009 президентом Л. І. обрано депутата Європейського парламенту, члена Народної партії за свободу і демократію (Нідерланди) — Ганса Ван Баалена.

М. С. Дорошко

ЛІБОР — національна відсоткова ставка за короткотермінові кредити, які надають європейські банки в Лондоні переважно на 3–6 місяців, що встановлюється на основі ставки відсотків лондонських банків іншим першокласним позичальникам.

Н. В. Резнікова

Лівадійський договір 1879 — російсько-китайська угода, підписана 20.09(02.10).1879 в Лівадії (Росія) керівником Азійського департаменту та помічником міністра закордонних справ Російської імперії М. *Гірсом*, російським посланником в Пекіні Є. К. Бюцовим та уповноваженим китайського уряду Чун Хоу. За умовами договору російські війська, введені в Ілійський край для придушення антицинського дунгано-уйгурського повстання (1877–78), виводилися з нього, населенню краю гарантувалася амністія. За Росією залишалася західна частина долини р. Ілі та долина р. Текес. Крім того, Росія зберігала контроль над районом Музартського перевалу через Тянь-Шань. Питання торгівлі регламентувалися спеціальними правилами, які були оформлені у вигляді додатку до договору. Уряд Китаю зобов'язався виплатити Росії 5 млн рублів *компенсації* за витрати на утримання військ та управління територією. Умови договору викликали незадоволення серед урядових кіл Китаю, внаслідок чого його не було ратифіковано. Згодом розпочалися нові переговори, які завершилися підписанням *Петербурзького договору 1881*.

М. Г. Капітоненко

Ліванська війна 2006 (Друга ліванська *війна*, «Липнева війна») — збройний конфлікт між Ізраїлем та силами угруповання «Хезболла», яке фактично контролювало південні райони Лівану. Конфлікт тривав 12.07–14.08.2006, після чого в зоні бойових дій було припинено вогонь у відповідності до резолюції *Ради Безпеки ООН* №1701 від 11.08.2006. Війна була спровокована ракетним обстрілом території

Ізраїлю та нападом на ізраїльський прикордонний патруль бойовиків «Хезболли» з території Лівану, під час якого було захоплено двох ізраїльських військовослужбовців. У відповідь Ізраїль розпочав масштабну військову операцію, яка переслідувала дві мети: знищити позиції ракетних установок та відповідну інфраструктуру, а також звільнити захоплених військовослужбовців.

26.07.2006 у Римі було скликано міжнародну конференцію з врегулювання конфлікту; США підтримала позицію Ізраїлю про неможливість *перемир'я* без досягнення цілей війни, Франція й Росія наполягали на негайному припиненні вогню. 1.10.2006 Ізраїль завершив виведення військ з території Лівану; контроль над цією зоною перейшов до військовослужбовців ліванської армії та миротворців ООН. Тіла двох військовослужбовців, які загинули під час нападу на патруль, було повернуто до Ізраїлю лише в липні 2008.

С. О. Маковський

Ліванська криза 1982 (п'ята арабо-ізраїльська *війна*) — воєнна операція Ізраїлю в Лівані, здійснена в рамках курсу на територіальну *експансію* щодо арабських країн. Основними її цілями були: ліквідація палестинської присутності в Лівані; укладення з ліванським урядом сепаратного *договору мирного*; приведення до влади в Лівані уряду правих християн — союзників Ізраїлю; витіснення Сирії з Лівану. Головна мета — знищення військової і політичної структури Організації визволення Палестини (ОВП). Агресивні дії Ізраїлю проти Лівану спиралися на плани встановлення ізраїльсько-ліванського кордону по р. Літані, що передбачало *анексію* півдня Лівану (план М. *Даяна* 1955). Після *арабо-ізраїльської війни 1967* Ізраїль повернувся до цього плану, розпочавши в 1968 бомбардування Південного Лівану. Продовженням цієї політики стали ізраїльська *агресія* в Лівані 1978 (див.: *Ліванський конфлікт 1975–90*) та операція «Мир для Галілеї». Бойові дії розпочалися 4.06.1982 з інтенсивних ударів сухопутних, військово-морських і повітряних сил Ізраїлю по районах зосередження палестинців у Лівані. 6.06.1982 ізраїльські сухопутні війська за підтримки танків, авіації і військово-морських сил перейшли ліванський кордон і, зламавши опір формувань Палестинського руху опору (ПРО), ліванських національно-патріотичних сил і сирійських військ, що входили до складу міжарабських сил стримування (МСС), дійшли до Бейрута. До середини червня 1982 ізраїльські війська захопили більшу частину території Лівану на південь від Бейрута і за допомоги правохристиянських сил Лівану, що діяли у Східному Бейруті, блокували в західному секторі ліванської столиці основні сили ПРО, окремі підрозділи МСС, а також керівництво ОВП та інших палестинських організацій. Місто було піддане масованим бомбардуванням з повітря і з моря, було відрізане від водо- та електропостачання.

Агресію Ізраїлю проти Лівану було засуджено світовою спільнотою. 5.06.1982 *Ради Безпеки ООН* прийняла резолюцію №508, яка закликала всі сторони конфлікту негайно й одночасно припинити воєнні дії в Лівані. Резолюція РБ ООН №509 (6.06.1982) вимагала від Ізраїлю негайно і безумовно вивести свої *збройні сили* за міжнародно визнані кордони Лівану. Нарада міністрів закордонних справ *Ліги арабських держав* зібралась у Тунісі лише 26.06.1982; вона засудила агресію, але не затвердила пропозиції Сирії й ОВП щодо спільної боротьби проти Ізраїлю та обмежилася пропозицією створити комітет і звернутися до постійних членів *Рада Безпеки* ООН за посередництвом в конфлікті. Попри значну перевагу ізраїльської армії в живій силі і техніці, збройні формування ПРО, ліванських національно-патріотичних сил і МСС продовжували чинити опір у Західному Бейруті. Щоб уникнути подальших жертв серед мирного населення Бейрута і повного руйнування міста, керівництво ОВП дало згоду на виведення своїх збройних формувань із ліванської столиці. Протягом 21.08–1.09.1982 з Бейрута евакуювалося біля 12 тис. палестинських бійців, яких було розміщено в Сирії, Алжирі, НДРЄ, ЄАР, Іраку, Йорданії, Тунісі й Судані. Для спостереження за припиненням вогню і роз'єднанням сторін конфлікту в Бейруті за рішенням РБ ООН були направлені *спостерігачі* ООН. На прохання ліванського уряду в кінці серпня 1982 в Ліван було введено військові контингенти США, Франції та Італії, а згодом Великої Британії («багатонаціональні сили»). На 1.09.1982 евакуація палестинських підрозділів і контингенту МСС з ліванської столиці практично була завершена. «Багатонаціональні сили» також було відведено, але невдовзі вони повернулися для забезпечення стабільності та недопущення повторення різанини, яка була вчинена 16.09.1982 ізраїльськими військами і ліванським правохристиянським ополченням у палестинських таборах Сабра і Шатіла, де загинуло більше 1000 осіб. Після низки терактів, у лютому 1984 Велика Британія, Італія і Франція вивели з Лівану свої контингенти, а США передислокували підрозділи морських піхотинців на кораблі 6-го флоту США, що знаходилися біля берегів Лівану.

Ізраїльсько-ліванські *переговори міжнародні* за безпосередньої участі США розпочалися 29.12.1982 і проходили почергово в Кирьят-Шемона (Ізраїль) і Хальді (передмістя Бейрута). Ізраїльська сторона обумовила виведення своїх військ з Лівану підписанням мирного договору, встановленням на півдні Лівану демілітаризованої «зони безпеки» глибиною 40–45 км і включенням маріонеткової «південноліванської армії» майора Саада Хаддада до складу ліванської армії. 17.05.1983 було узгоджено текст лівансько-ізраїльської угоди про мир, за якою формально припинявся стан війни між сторонами, Ліван зобов'язувався не надавати свою територію для проходу чи розміщення військ держав, які не мали *дипломатичних відносин* з Ізраїлем, або для будь-якої ворожої діяльності проти Ізраїлю, а також погоджувався на створення «зони безпеки»; фактично Ліван перетворювався на ізраїльський *протекторат*. Підписання угоди спричинило посилення конфронтації між США, Ізраїлем і їхніми ліванськими союзниками, з одного боку, і створеним 23.06.1983 національно-патріотичними силами Лівану Фронтом національного порятунку, Сирією і ПРО, з іншого. 5.03.1984 ліванський парламент, під тиском Сирії, ухвалив рішення про анулювання угоди. Ізраїль вивів свої війська в 1985, але в Південному Лівані до травня 2000 зберігалась «зона безпеки».

Літ.: Скороход Ю. С. Діяльність міжнародних міждержавних організацій із врегулювання ліванського конфлікту. — К.: ВПЦ «Київський університет». — 2012. — 207 с.

І. Д. Коміренко

Ліванський конфлікт 1975–90 — етноконфесійний за своїм характером, в його основі лежала боротьба між християнською та мусульманською общинами за перерозподіл влади, що ґрунтується на принципах конфесіоналізму (розподіл державних посад за релігійною ознакою). Затяжний характер ліванського конфлікту був зумовлений стійкістю причин, які лежали в його основі: невідповідність демографічним реаліям країни кількісно-пропорційних параметрів представництва (залишалися незмінними з 1943) у владних структурах общин/субобщин; криза зовнішньополітичної орієнтації (Ліван розташований на стику західно-християнської та арабо-мусульманської цивілізацій, і тому зміни на рівні регіональної системи трансформувалися у загрози стабільності Лівану); полярність підходів християнської та мусульманської общин до палестинської присутності в Лівані, яка призвела до порушення міжобщинного балансу сил; «ліванізація» *палестинської проблеми* (тобто спроби регіональних держав використати ліванських акторів з метою посилення тиску на керівництво ОВП), наслідком чого стало інтегрування ліванського конфлікту в *Близькосхідний конфлікт* тощо. Особливість ліванського конфлікту полягала саме в тісному поєднанні та взаємозалежності внутрішніх та зовнішніх чинників. Ліван протягом тривалого часу був зосередженням як власне ліванських, так і міжарабських, близькосхідних та глобальних протиріч, а сам конфлікт мав три виміри: внутрішній, регіональний та глобальний.

Конфлікт у Лівані розпочався 13.04.1975 і набув форми протистояння правих християн, з одного боку, та мусульмансько-палестинського блоку, з іншого, яке розгорнулося на фоні дезінтеграції ліванської армії та втрати центральним урядом контролю над країною. 1.06.1976 Сирія ввела свої війська в Ліван, щоб запобігти перемозі лівого мусульмансько-палестинського блоку, який вже контролював 80 % території країни. На позачерговій сесії Ради *ЛАД* 8.06.1976, скликаній з метою припинення вогню та роз'єднання конфліктуючих сторін, було прийнято рішення про створення та розгортання в Лівані Міжарабських сил безпеки (МАСБ) чисельністю 2,5 тис. чол. (Лівія, Сирія, Судан, Саудівська Аравія), які знаходились під керівництвом Генерального секретаря ЛАД. При цьому Сирія зберігала свою військову присутність в Лівані (понад 20 тис. чол.).

В таких умовах МАСБ не вдалося відновити безпеку і стабільність в Лівані; відбувалася подальша ескалація конфлікту. На шестисторонній зустрічі (Єгипет, Ліван, Кувейт, Саудівська Аравія, Сирія, ОВП) 16–17.10.1976 в Саудівській Аравії ухвалено рішення (підтверджені зустріччю арабських держав на вищому рівні 25–26.10.1976 в Каїрі), що були визнані конфліктуючими сторонами як основа для урегулювання ліванського конфлікту; вони передбачали: трансформацію МАСБ в Міжарабські сили стримування (МАСС) (Лівія, Сирія, Судан, Саудівська Аравія, НДРЄ, ОАЕ), підпорядкування їх ліванському президенту та збільшення їх чисельності до 30 тис., із них 25 тис. — сирійські війська (з 1979 МАСС репрезентовані виключно сирійським контингентом; на вимогу ліванського уряду в 1983 припинено дію мандату МАСС); припинення вогню; роз'єднання конфліктуючих сторін та їх повернення на позиції, які вони займали 13.04.1975; вилучення важкої зброї; наголошувалось на необхідності виконання Каїрської угоди 1969 між Ліваном та ОВП. Питання про ліквідацію військових формувань (міліцій) не ставилося. Не було започатковано політичні реформи.

Стабілізація ситуації на півночі та в центральних районах одночасно супроводжувалась її загостренням на півдні Лівану. Військові контингенти МАСС не були розміщені в цьому регіоні (як це передбачалось їх мандатом), оскільки, згідно із таємною угодою між Сирією та Ізраїлем (угода про «червону лінію»), сирійські війська не мали просуватися на південь від р. Літані. З кін. 1970-х і до сер. 1980-х саме ізраїльська політика була чинником загострення ліванського конфлікту. Ізраїль здійснив дві масштабні воєнні операції в Лівані: в березні 1978 (її наслідком стала окупація частини ліванської території, т. зв. 10-км «зона безпеки» для попередження можливих військових операцій палестинців; існувала до 2000); та в червні 1982 (див.: *Ліванська криза 1982*), які мали на меті ліквідацію військової присутності палестинців на Півдні Лівану, приведення до влади в Лівані проізраїльського президента (союзник Тель-Авіву Б. Жмайєль був обраний президентом 23.08.1982, загинув 14.09.1982) та підписання мирної угоди з Ліваном. У 1982–84 були двічі сформовані та розміщені в Лівані багатонаціональні сили (БНС): у серпні-вересні 1982 БНС-І (США, Франція, Італія) для гарантування безпеки евакуації палестинців із Західного Бейруту та з кінця вересня 1982 по лютий 1984 — БНС-ІІ (США, Франція, Італія, Велика Британія) — для відновлення стабільності в Лівані шляхом поширення влади центрального уряду на всю країну; забезпечення виводу іноземних військ (насамперед, ізраїльських, що передбачало сприяння підписанню та реалізації лівано-ізраїльської угоди, яка б визначала умови та термін їх виводу).

Збройне протистояння прихильників та противників (23.07.1983 створено Фронт національного порятунку (ФНП) Лівану, який активно підтримувала Сирія) лівано-ізраїльської мирної угоди 17.05.1983 (денонсована Ліваном 5.03.1984) визначало суть цього етапу громадянської війни. Ліванська армія зазнала поразки від сил ФНП в Гірському Лівані. Досягнення 25.09.1983 при посередництві Саудівської Аравії та Сирії угоди про припинення вогню створило умови для проведення конференції з національного діалогу (перший раунд у Женеві, 31.10–4.11.1983; другий — у Лозанні, 12–20.03.1984), на якій сторони затвердили заходи з припинення вогню та схвалили принципи вироблення нової конституції; домовленостей про прийнятний для всіх план політичних реформ не було досягнуто. В січні 1985 ізраїльські війська були виведені із Лівану (за винятком «зони безпеки»). Період 1985–88 був позначений поглибленням ліванського конфлікту: поновилося протистояння між правими християнами та мусульманськими угрупованнями (район м. Сайди), відбулися збройні сутички між шиїтськими організаціями «Амаль» та «Хізболлах», між палестинцями та «Амаль»; в лютому 1987 з метою припинення протистояння сирійські війська були введені в Західний Бейрут.

У 1988 в Лівані встановлюється двовладдя. Оскільки нового президента у встановлений термін не було обрано, діючий президент А. Жмайєль 22.09.1988 призначив головою перехідного уряду генерала М. Ауна, але кабінет міністрів *С. Хосса* відмовився піти у відставку. Уряд М. Ауна поширив свою владу на християнські райони, а уряд С. Хосса (який активно підтримувала Сирія) — на мусульманські. 14.03.1989 М. Аун проголосив «визвольну війну» проти Сирії, 21.03.1989 Сирія та її ліванські союзники запровадили тотальну *блокаду* території, контрольованої урядом М. Ауна. На зустрічі 23.05.1989 арабських країн на вищому рівні (м. Касабланка, Марокко) був створений «Комітет трьох з Лівану» (Саудівська Аравія, Марокко, Алжир), який розробив комплексний план урегулювання ліванського конфлікту (схвалений як урядом С. Хосса, так і урядом М. Ауна), який був затверджений 30.09.1989 депутатами ліванського парламенту в Ет-Таїфі (Саудівська Аравія). Таїфська угода («Хартія національної згоди») запропонувала нову чітко визначену формулу для розподілу влади в країні на основі реально існуючого кількісного співвідношення між субобщинами Лівану; згідно з нею колективний статус мусульманської общини був підвищений. Вона передбачала: 1) обмеження повноважень президента-мароніта та розширення функцій ради міністрів, яку очолював мусульманин-суніт; 2) збільшення кількості депутатських місць у ліванському парламенті з 99 до 108 при одночасному встановленні рівного представництва від християн і мусульман (54:54 на відміну 54:45 у попередні роки); 3) проголошення національною метою ліквідацію конфесіоналізму; 4) вибори нового президента та формування «уряду національної єдності»; 5) поширення влади центрального уряду на територію всієї країни; зміцнення сил внутрішньої безпеки та ліванської армії; роззброєння всіх ліванських та неліванських військових формувань; 6) передислокацію сирійських військ після формування нового уряду в долину Бекаа; їх подальше перебування мало визначатися спеціальною угодою між Сирією та Ліваном. Таїфська угода була підтримана всіма ліванськими субобщинами, більшістю арабських держав, США, Францією, СРСР, Великою Британією. Проте генерал М. Аун виступив проти неї як такої, що не вирішувала проблему виводу сирійських військ, і розпустив своїм указом 4.11.1989 ліванський парламент. Однак 5.11.1989 ліванський парламент схвалив політичні реформи та обрав президентом Лівану Р. Муавада, а після його загибелі президентом 23.11.1989 був обраний І. Храуі. На перешкоді реалізації таїфської угоди та врегулювання конфлікту стала політика М. Ауна, який не визнав легітимності нового президента і спробував встановити свій контроль над християнською общиною; в січні 1990 мали місце військові сутички між армією М. Ауна та «Ліванськими силами». 10.10.1990 І. Храуі звернувся за допомогою до Сирії, а 13.10.1990 режим М. Ауна капітулював. Формування у грудні 1990 «уряду національної єдності» знаменувало собою закінчення ліванського конфлікту.

Літ.: Скороход Ю. С. Міжнародний аспект урегулювання ліванського конфлікту (80–90-ті роки). — К., 2000; Hanf T. Coexistence in Wartime Lebanon. Decline of a State and Rise of a Nation. — L., 1993.

Ю. С. Скороход

Лівицький Андрій Миколайович (9.04.1879, с. Ліпляве Золотоніського повіту Полтавської губ., Російська імперія — 17.01.1954, Карлсруе, ФРН) — український громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат*; освіту здобув у Прилуцькій гімназії та Колегії П. Галагана в Києві; навчався на математичному та юридичному факультетах Київського університету, з якого був виключений за участь у студентському політичному русі, однак 1903 все ж закінчив університетський курс; працював у різних судових установах. З 1901 — член РУП, у 1905–20 — один з провідних членів УСДРП; у березні 1917 був обраний Золотоніським повітовим комісаром, а у серпні 1917 призначений губернським комісаром Полтавщини; входив до складу ЦК Селянської спілки і Української Центральної Ради. Усунутий з посади губернського комісара за гетьманату П. *Скоропадського*, приєднався до опозиційного Українського Національного Союзу; після встановлення влади Директорії був одним з організаторів та керівників Трудового Конгресу України. З січня 1919 обіймав посади: тимчасово керуючого МВС УНР, товариша міністра юстиції; з 9.04.1919 — міністр юстиції і заступник голови Ради Народних Міністрів, водночас з червня 1919 — керуючий МЗС, активно обстоював ідею формування *Балто-Чорноморського союзу* під егідою УНР. У жовтні 1919 очолив Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Польщі, відряджену для вироблення союзного *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*. З того часу користувався особливою довірою голови Директорії УНР С. *Петлюри*, з яким зблизився за час перебування у Варшаві, однак в українських політич-

них колах виникла надзвичайно гостра опозиція угоді з Річчю Посполитою, вони сприйняли умови договору як образливі, національно-принизливі. Лише 16.10.1920 у неймовірно критичній ситуації С. Петлюра поклав виконання обов`язків голови Ради Народних Міністрів на А. Лівицького, що за три дні до цього вийшов із УСДРП. Спроба уряду вплинути на моральний стан вояків, підняти їх бойовий дух на фронті проти Червоної армії на Правобережній Україні (інших можливостей у уряду практично не залишалось) перелому в ситуацію не внесли. Урядові установи УНР 14.11.1920 евакуювалися до окупованої Польщею Галичини, а 21.11.1920 останні підрозділи Республіканської Армії УНР залишили терени України. Уряд А. Лівицького опинився у вигнанні; 1920–21 та 1922–26 він очолював його в екзилі. Після загибелі 25.05.1926 С. Петлюри став його наступником (згідно із Законом про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в УНР від 12.11.1920), очоливши Державний Центр УНР в екзилі (див.: *Дипломатія Державного Центру УНР в екзилі*). Жив у Варшаві під постійним наглядом польської поліції, був одним з ініціаторів створення та активним учасником *Прометеївського руху*; в роки *Другої світової війни* перебував на окупованій гітлерівцями території; з травня 1945 значно активізував роботу уряду, з метою консолідації політичних сил в еміграції та реорганізації Державного Центру ініціював скликання 1948 Української Національної Ради в екзилі. Після смерті спочатку був похований на цвинтарі Вальдфрідгоф у Мюнхені, згодом перепохований у с. Баунд Бруці (Нью-Джерсі, США).

В. Ф. Солдатенко

Ліга арабських держав (ЛАД) — *організація міжнародна* міжурядова регіональна; створена 22.03.1945, коли представники Єгипту, Іраку, Лівану, Північного Ємену (приєднався 5.05.1945), Сирії, Трансйорданії та Саудівської Аравії підписали Пакт ЛАД, який набув чинності 11.05.1945. Нині до складу ЛАД входить 22 члени: Алжир (1962); Бахрейн (1971); Джибуті (1977); Єгипет (1945); Ємен (1945); Ірак (1945); Йорданія (1945); Катар (1971); Коморські острови (1993); Кувейт (1961); Ліван (1945); Лівія (1953); Мавританія (1973); Марокко (1958); Об'єднані Арабські Емірати (1971); Оман (1971); Палестина (1976); Саудівська Аравія (1945); Сирія (1945); Сомалі (1974); Судан (1956); Туніс (1958). Згідно із Пактом ЛАД, її метою діяльності є зміцнення зв'язків між державами-членами; координація їх політичних дій та розвиток тісного співробітництва в економічній, фінансовій, соціальній, культурній та інших сферах, в галузі охорони здоров'я, транспорту, зв'язку; реалізація спільних інтересів арабських держав; забезпечення їх незалежності та суверенітету. Пакт забороняє застосування сили для вирішення суперечок між державами-членами Ліги, вимагає, щоб кожен учасник ЛАД поважав існуючі політичні режими в інших державах-членах і не вживав дій з метою зміни цих режимів.

До керівних органів ЛАД належать: 1) Нарада керівників держав та урядів (де-факто); 2) Рада ЛАД; 3) Рада спільної оборони; 4) Економічна та соціальна Рада; 5) Генеральний секретаріат. У відповідності з Пактом, Рада ЛАД, до складу якої входять представники всіх держав-членів, кожна із яких має один голос, є головним органом ЛАД. Вона збирається на свої чергові сесії 2 рази на рік — у березні та жовтні; можуть скликатися надзвичайні сесії. Рада ЛАД забезпечує реалізацію цілей ЛАД; контролює виконання домовленостей, які були досягнуті членами Ліги в різних сферах співробітництва; здійснює співробітництво та розвиває зв'язки з міжнародними організаціями; виконує інші функції, які покладені на неї Пактом ЛАД. При Раді ЛАД функціонує низка спеціалізованих комітетів (комітет з фінансових та адміністративних питань; комітет з питань інформації, комітет з правових питань, постійний військовий комітет тощо), спеціалізованих міністерських рад, а також спеціалізованих установ, на які покладено завдання вироблення спільної політики з метою регулювання та розвитку співробітництва в різних сферах (Арабський фонд економічного та соціального розвитку (1968, м. Кувейт), Арабський валютний фонд (1975, м. Абу-Дабі), Арабська організація промислового розвитку та мінералогії (1978, м. Рабат); Арабська організація освіти, культури та науки (1964, м. Туніс), Арабська організація праці (1965, м. Каїр) тощо). У період між сесіями Ради ЛАД керівництво здійснює Генеральний секретаріат, який очолюється Генеральним секретарем, що обирається терміном на 5 років Радою ЛАД.

Рада спільної оборони, яка була створена Договором про спільну оборону та економічне співробітництво арабських держав від 13.04.1950, складається з міністрів закордонних справ та оборони арабських країн або ж їх представників. У її функції входить адекватний вибір та застосування необхідних заходів, включаючи, якщо в цьому є потреба, використання *збройних сил*, для відбиття *агресії*, здійсненої проти будь-якої держави-члена ЛАД, та відновлення миру та безпеки; узгодження планів та організація співробітництва арабських країн у сфері оборони. Рішення Ради спільної оборони, які прийняті більшістю в дві третини голосів, є обов'язковими для всіх держав-учасників Договору. Економічна та соціальна Рада у складі міністрів має сприяти розвитку економік країн-учасниць; використанню їх природних ресурсів; в цілому організації та координації їх економічної діяльності; укладанню відповідних угод між країнами-членами. З січня 1964 функціонує де-факто головний орган ЛАД — Нарада керівників держав та урядів — що, однак, не знайшло поки що відповідного юридичного оформлення в Пакті Ліги. В 2005 на саміті ЛАД в Алжирі було прийнято рішення про створення тимчасового загальноарабського парламенту (перше засідання відбулося 27.12.2005 в Каїрі), до складу якого входять по 4 представники від всіх членів ЛАД, включаючи Палестину (в подальшому планується перехід до прямих виборів), і на який покладено консультативні функції.

У жовтні 1947 ЛАД була офіційно визнана *Генеральною Асамблеєю ООН* як регіональна організація. З 1953 ЛАД має постійне представництво в штаб-квартирі *ООН* у Нью-Йорку. В 1960 були визначені основні напрямки та принципи співробітництва між цими двома організаціями. В 1961 в рамках ЛАД було створено Бюро зв'язку із ООН, а на заступника *Генерального секретаря ООН* з економічних та соціальних питань було покладено обов'язки з підтримки контактів із ЛАД. Не дивлячись на те, що арабо-ізраїльському конфлікту завжди відводилося пріоритетне місце в діяльності ЛАД, вона не стала тим механізмом, який послідовно просував би вперед близькосхідний мирний процес. Ліга зберігає традиційно досить жорстку позицію стосовно переговорів з Ізраїлем. До цього часу в повному обсязі не зняті заборони на розвиток торгово-економічного співробітництва арабських країн з Ізраїлем. На своїй позачерговій сесії в березні 1997 ЛАД ухвалила рекомендації утриматися від подальшої нормалізації відносин з Ізраїлем доти, доки не буде досягнуто істотного прогресу в рамках мирного близькосхідного процесу. На Бейрутському самміті ЛАД (березень 2002) арабські країни підтримали мирну ініціативу Саудівської Аравії, яка передбачала досягнення миру з Ізраїлем в обмін на повне виведення ізраїльських військ з усіх арабських територій, окупованих під час *арабо-ізраїльської війни 1967*, повернення арабських *біженців* та створення незалежної Палестинської держави. Ізраїль відхилив цю пропозицію. ЛАД ініціювала значну кількість проектів для розвитку співробітництва та координації дій арабських держав в економічній, культурній, технічній, військовій та політичних сферах. В 1996 на *саміті* держав-членів ЛАД було ухвалено рішення щодо створення Великої арабської *зони вільної торгівлі*, яка почала функціонувати в січні 2005. Однак далеко не всі рішення, ухвалені на форумах ЛАД, були реалізовані або ж були втілені в життя в повному обсязі. Однією із основних причин низької ефективності діяльності ЛАД є відсутність єдності серед її членів, що спричинює виникнення кризових ситуацій в рамках ЛАД. Нагальною потребою сьогодні є реформування ЛАД. Штаб-квартира ЛАД розташована в Каїрі.

Ю. С. Скороход

Ліга Націй (League of Nations) — перша універсальна міжнародна міжурядова організація з підтримки миру та безпеки, що діяла в період між *Першою* і *Другою світовими війнами*. На *Паризькій мирній конференції 1919–20* за пропозицією президента США В. *Вільсона* питання про створення *організації міжнародної*, яка мала «назавжди покласти кінець війнам», було поставлено на першочерговий розгляд. У делегацій різних країн були власні варіанти статуту майбутньої організації (американський проект В. Вільсона та Е. *Хауза*, британський план лорда У. Філлімора, фран-

цузький проект Л. *Буржуа*, пропозиції фельдмаршала Я. Сметса (Південно-Африканський Союз), італійський план та проект Урядової Скандинавської комісії). Основою Статуту Л. Н. став компромісний американсько-британський проект, який було ухвалено 28.04.1919. Статут Л. Н. складався з 26 статей, які були тотожні 26 статтям мирних договорів, що закріплювали міжнародний порядок після Першої світової війни («пакт Ліги Націй» як частина перша ввійшов до текстів *договорів мирних* з Німеччиною та її союзниками). Насамперед, Статут зобов'язував держав-членів «поважати та захищати територіальну цілісність і незалежність усіх держав-членів Ліги Націй» (ст. 10); встановлювалася *мандатна система* для колишніх колоній Німеччини та арабських територій Туреччини (ст. 22). Датою народження Л. Н. стало 10.01.1920, що пов'язано з ратифікацією *Версальського мирного договору 1919*.

Згідно зі Статутом Л. Н. до неї приймалися союзні держави, які підписали мирні договори; 13 нейтральних держав, які визнали Статут; будь-які інші незалежні держави, за яких проголосують дві третини членів Асамблеї. Уже в середині 1920-х до складу Л. Н. входили 56 держав, у тому числі й колишні учасники німецького блоку; в той період до організації було прийнято Австрію, Албанію, Болгарію, Коста-Рику, Люксембург, Фінляндію (1920); Литву, Латвію і Естонію (1921); Угорщину (1922); Ірландію та Ефіопію (1923); Домініканську Республіку (1924). Згодом до Л. Н. було прийнято Німеччину (1926); Мексику (1931); Ірак, Туреччину (1932); СРСР (1934). Утворення Л. Н. не підтримали у США, сенат у березні 1920 відмовився від вступу до організації і *ратифікації* Версальського мирного договору.

До структури Л. Н. входили Генеральна асамблея, Рада, Постійний секретаріат, різноманітні технічні комісії та допоміжні служби. Місцем перебування головних органів організації була Женева, а щорічний бюджет складав близько 6 млн доларів США. До Асамблеї входили представники усіх держав, що були членами Л. Н. Сесії Асамблеї проходили щорічно у вересні (час від часу скликались спеціальні сесії), кожен член Асамблеї мав один голос. Асамблея дістала широкі повноваження, які охоплювали всі сфери діяльності Ліги. Внутрішня структура Асамблеї відповідала принципам побудови законодавчого органа і включала 7 постійних комісій, які, зазвичай, діяли паралельно технічним службам організації. Спочатку планувалось, що до складу Ради Л. Н. входитимуть 9 представників держав, однак неучасть США скоротила кількість її членів до 8. У наступні двадцять років ця цифра змінювалась, і 1.01.1940 кількість членів Ради становила 14 представників. Членство у Раді могло бути постійним та тимчасовим. Представництво малих держав здійснювалось на основі принципу ротації. Згідно Статуту сесії Ради проводились 4 рази на рік, не враховуючи спеціальних. Функції Ради були такими ж широкими, як і функції Асамблеї, хоча Рада мала виключні права у вирішенні проблем меншин, питань, пов'язаних з системою мандатів, проблеми Данцига (Гданська), Саару, врегулюванні конфліктів та застосування статей Статуту, присвячених питанням *колективної безпеки*. Постійними членами Ради були Франція, Велика Британія, Італія та Японія, пізніше цього статусу набули Німеччина та Радянський Союз. Спочатку Рада мала 4 постійних члени і 4 тимчасових, у наступні роки кількість останніх зростала і у 1936 сягнула 11-ти. У 1939, після того як Німеччина, Італія і Японія вийшли з організації, а Радянський Союз було виключено за напад на Фінляндію, у Раді залишилося лише 2 постійних члени — Велика Британія і Франція. Вимога прийняття рішень одноголосно зумовлювала впевненість держав у тому, що Рада не зможе ухвалити жодного рішення без їхньої згоди. Крім цього, кожна з *великих держав* контролювала голоси деякої кількості середніх і малих держав. Фактично Л. Н. перебувала під керівництвом і впливом 2 держав — Франції і Великої Британії, а наприкінці свого існування практично лише під керівництвом останньої. Адміністративним органом організації був Секретаріат, який діяв на постійній основі та мав значний вплив на політику Л. Н.; очолював його генеральний секретар — адміністративний керівник Ліги. У 1940 до штату Секретаріату входили співробітники з 50 країн світу.

Основними завданнями Л. Н. було збереження миру та поліпшення умов людського життя. До заходів, які застосовувалися для збереження миру, відносились скорочення озброєнь, зобов'язання держав-членів виступати проти *агресії*, взаємні угоди з *арбітражу міжнародного*, юридичного врегулювання чи проведення спеціальних розслідувань Ради, угоди членів про спільні дії у застосуванні економічних та воєнних санкцій. Крім цього, було прийнято ряд різних положень, наприклад, про реєстрацію договорів та захист меншин. Незважаючи на те, що Л. Н. вдалося врегулювати, більш чи менш успішно, понад 35 політичних конфліктів, зусилля щодо розв'язання основних протиріч шляхом застосування ст.16 Статуту про колективну безпеку призвели до її послаблення та припинення діяльності. Невдала спроба застосувати у 1931 ефективні санкції проти Японії, яка напала на Китай, нездатність впливати на події у ході *італійської агресії проти Ефіопії 1935–36* та Албанії 1939, *аншлюс* Австрії, окупація нацистською Німеччиною Чехословаччини та частини Литви, *інтервенція* Берліна й Рима в Іспанії явно показали потенційним *агресорам* слабкість механізму застосування силових рішень у мирному врегулюванні. У грудні 1939 Л. Н. виключила зі свого складу СРСР, а в січні 1940 припинила діяльність з урегулювання політичних питань. На останній сесії Асамблеї 18.04.1946 було прийнято рішення про передачу власності та матеріальних цінностей Ліги *Організації Об'єднаних Націй*, а її соціальних та економічних функцій — *Економічній і Соціальній Раді ООН*. Л. Н., яка об'єднувала на той час 34 члени, саморозпустилася. Вона не виконала свого завдання — не упередила виникнення *Другої світової війни*. Провал Л. Н. значною мірою обумовлювався недоліками її Статуту, а з іншого боку, організація фактично перетворилася на знаряддя політики великих держав, трибуну для нескінченних дискусій і джерело нереальних рішень щодо мирного врегулювання. Але попри невдачі Л. Н. у вирішенні політичних проблем, вона мала значні досягнення у соціальній та гуманітарній сферах, у сфері міжнародної економічної політики та фінансового регулювання, міжнародних комунікацій та системи транзиту, у поліпшенні системи охорони здоров'я у багатьох країнах світу, у галузі наукового співробітництва, кодифікації *міжнародного права*, підготовки конференцій із роззброєння та інших соціальних і гуманітарних сферах. До успіхів необхідно віднести встановлення контролю за поширенням опіуму та работоргівлею (насамперед, жінками).

У 1920 Україною була зроблена спроба вступу до Л. Н. Після прикрої невдачі української *дипломатії* на Паризькій мирній конференції чи не єдиним для УНР шляхом до здобуття міжнародного визнання та прориву зовнішньополітичної ізоляції ставав її вступ до Л. Н. Західноукраїнське керівництво пов'язувало з Л. Н. сподівання на справедливе вирішення проблеми міжнародно-правового самовизначення Східної Галичини. Принципово важливим було те, що до завдань Л. Н. відносився захист прав національних меншин, гарантований міжнародними угодами, в тому числі за участю Польщі, Чехословаччини та Румунії, котрі на той час контролювали майже третину української етнічної території. Статут Л. Н. теоретично відводив для України місце у третій категорії держав, прийняття котрих вимагало згоди двох третин членів Асамблеї Л. Н. та одноголосної ухвали Радою. Країни третьої категорії, що з'являлися на політичній карті світу під час і після Першої світової війни, за винятком Польщі, Чехословаччини і Хіджазу (Саудівської Аравії), спершу могли входити до створеного при Л. Н. Міжнародного бюро праці — своєрідної випробувальної комісії для всіх бажаючих бути прийнятими до Ліги.

14.04.1920 до постійного секретаріату Л. Н. у Женеві надійшла заявка на вступ УНР до організації (ймовірно, вона була складена О. *Шульгиним*, що саме тоді перебував у швейцарській столиці). Паралельно, влітку того ж року голова дип. місії УНР у Лондоні А. *Марголін* і радник місії Я. *Олесницький* у погодженні з *Міністерством закордонних справ УНР доби Директорії* подали до Женеви клопотання про членство України в Л. Н. Обидва заходи української дипломатії мали успіх: генеральний секретар Л. Н. Дж. Драммонд 25.08.1920 відповів урядові УНР листом із проханням надіслати йому докладні відомості про конституювання української держави. Зусиллями центрального апарату МЗС УНР у короткий термін потрібні документи через лондонське представництво були переправлені до Женеви, і вже у жовтні, до відкриття Першої Асамблеї Л. Н., за

сприяння Дж. Драммонда вони були опубліковані в збірці під №88. Це були тексти універсалів Центральної Ради, матеріали про дип. визнання УНР низкою іноземних держав, до яких генеральний секретар Ліги додав власний меморандум у справі прийняття України. Вирішення проблеми членства УНР у Л. Н. було покладене Радою Міністрів на урядову делегацію у складі О. Шульгіна (голова) і О. *Коваленка* (секретар), для юридичних консультацій з Лондона прибув А. Марголін, а технічним радником делегації став француз Ніколас Ґе.

На початку листопада 1920, коли розпочала роботу Перша Асамблея Л. Н., шанси УНР на вступ до неї були досить реальними. Питання про прийняття нових членів розглядалися у 5-й комісії Л. Н. під головуванням чилійського представника Гунеуша. Їй допомагали 3 підкомісії, що готували матеріали для засідань та ухвалювали попередні рішення. Українське подання (разом із кандидатурами балтійських республік та Грузії) потрапило до підкомісії «С» під головуванням норвезького представника Ф. *Нансена*. 25.11.1920, після докладних розмов із членами української делегації, підкомісія Ф. Нансена з огляду на невизначеність внутрішньополітичної ситуації в Україні, Естонії, Латвії, Литві та Грузії ухвалила негативну відповідь на їхні подання, відклавши розгляд на майбутнє. Безсумнівно, вирішальний вплив на таке рішення справив факт залишення 21.11.1920 армією та урядом УНР національної території й перехід під ударами Червоної армії за Збруч на територію, окуповану Польщею. 1.12–6.12.1920 проблема членства УНР з аналогічним результатом обговорювалася на засіданнях 5-ї комісії, а після доповіді її голови Асамблея Л. Н. остаточно прийняла негативне рішення щодо вступу України. Однак Україна зберігала за собою право знову виставити свою кандидатуру до Л. Н.

Після підписання *Ризького мирного договору 1921* між Польщею і Радянськими Росією та Україною міжнародне становище Державного центру УНР у Тарнові, як і можливість офіційної постановки питання про вступ України до Л. Н., вкрай погіршилися. Однак дипломатична активність представників екзильних урядів УНР та ЗУНР на терені Л. Н. ще тривалий час здійснювалася опосередковано — через *Українське товариство прихильників Ліги Націй* та *Західноукраїнське товариство Ліги Націй* (до 1923). Спроба вступу України до Л. Н. у 1920 складає один із найвагоміших розділів діяльності новітньої вітчизняної дипломатії періоду *Української революції 1917–20*, і попри її неуспіх екзильні уряди УНР та ЗУНР чимало попрацювали на теренах Л. Н. для захисту і пропаганди української справи.

Літ.: Р. М. Илюхина. Лига наций, 1919–1934. — М., 1982; О. Шульгин. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — К., 1998; В. Матвієнко. Україна і Ліга Націй. — К., 2000.

В. М. Матвієнко

Ліга товариств Червоного Хреста (з 1983 — Ліга товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця) (засн. 5.05.1919 у м. Париж, Франція) — одна з трьох учасниць Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, добровільна гуманітарна організація, що об'єднує національні товариства Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. Штаб-квартира — м. Женева, Швейцарія. Здійснює гуманітарні програми, спрямовані на надання медичної допомоги постраждалим від військових дій, природних лих, епідемій тощо. Проводить пропагандистську, освітню та просвітницьку діяльність, надає консультативну допомогу урядам, медичним закладам та неурядовим організаціям. 1963, на честь сторіччя руху Червоного Хреста, Лізі була присвоєна *Нобелівська премія миру*.

О. В. Сахаренко

«Лікарі без кордонів» (фр. Medecins sans frontieres) — міжнародна некомерційна гуманітарна організація, що надає медичну допомогу населенню, яке постраждало внаслідок військових *конфліктів міжнародних*, голоду і епідемій у 80 країнах світу. Вона була заснована в 1971 у Парижі французькими лікарями та журналістами для допомоги людям, що опинилися у гострій кризовій ситуації і яким немає на кого розраховувати. В 1999 «Лікарі без кордонів» отримали *Нобелівську премію миру* за гуманітарну діяльність на декількох континентах. Під час своїх місій члени організації керуються принципами медичної етики і не мають політичних симпатій до будь-якої сторони конфлікту. На пострадянському просторі вони займаються боротьбою з туберкульозом і СНІДом. 80 відсотків бюджету організації забезпечується за рахунок приватних пожертв, а в ній на постійній основі працює 2800 співробітників.

П. М. Ігнатьєв

«Лікарі світу за запобігання ядерній війні» (International Physicians for the Prevention of Nuclear War) — міжнародна неурядова федерація, яка виникла в 1980 на конференції у Женеві завдяки спільним зусиллям авторитетних радянських і американських медиків, як представників двох *наддержав* із 95 відсотками світових ядерних арсеналів. За свою діяльність у 1984 вона була відзначена премією *ЮНЕСКО*, а в 1985 – удостоєна *Нобелівської премії миру* за заслуги у розповсюдженні у всьому світі важливої інформації про катастрофічні наслідки ядерної війни. Її отримали співзасновники руху — професор Ґарвардського університету Б. Лаун і академік Є.І. Чазов. Організація здійснює свою діяльність у 62 країнах світу, хоча нині вона у більшій мірі займається роз'ясненнями небезпечності галузі атомної енергетики.

П. М. Ігнатьєв

Лільєкрона (Liljecrona) Густав (10.10.1623, Кіхолмгард, Королівство Швеція — 24.04.1687, Стокгольм, Королівство Швеція) — шведський *дипломат* і державний діяч; народився в сім'ї державного службовця, навчався в університетах Уппсали і Лейдена. З 1647 працював у королівському суді, виконував дипломатичні доручення; 10.04.1657 разом із *Греком Данилом* був відряджений королем Карлом X Густавом з дипломатичною місією до Б. *Хмельницького*; 22.06.1657 урочисто прийнятий гетьманом у Чигирині, де виклав умови українсько-шведського союзу, спрямованого проти Речі Посполитої: в разі перемоги Швеція мала отримати значну частину етнічних польських земель, а Військо Запорозьке — західноукраїнські землі й Південну Білорусь, українська сторона повинна була виставити 30-тис. контингент для ведення бойових дій на території Польщі; козацька старшина запропонувала своє посередництво в досягненні миру між Швецією й Московським царством. За результатами переговорів був укладений *Корсунський договір 1657* між Військом Запорозьким і Швецією. 1679 Л. призначено губернатором провінції, 1685 — президентом комерц-колегії, 1686 — канцлером Лундського університету. Інструкція Карла X Густава і листи Л. шведському урядові опубліковані в «Архиве Юго-Западной России», ч. 3, т. 6., 1908.

В. І. Головченко

Лімітроф — а) прикордонна живильна область між *імперіями*, цивілізаціями; б) прикордонні (білякордонні) області, що повинні були утримувати військо, яке стояло на кордонах; в) *держави*, що є «*санітарним кордоном*» між ворожими блоками, державами. Україна є лімітроф для Росії та Європи, проміжний, міжцивілізаційний простір між західною і російсько-євразійською цивілізацією; до того ж Л. із подвійною оцінкою. Європа (натовська) вважає східні кордони України лінією розламу між Європою та Росією (Росія з тюркськими анклавами і є окремою російсько-євразійською цивілізацією). А Росія вважає західні кордони України лінією розламу між *НАТО* й простором *СНД*, позначаючи останній як зону своїх особливих інтересів.

Лімітрофне положення, стан — це проміжне цивілізаційне положення і стан. Якщо народ Л. не вкорінюється в структуру якоїсь регіональної цивілізації, то самовизначення цього народу у формі незалежної держави залишається проблематичним, як і створення своєї локальної цивілізації. Така ситуація була однозначно жорсткою в епоху «*холодної війни*» між НАТО і *Організацією Варшавського договору*. Тепер, коли США почали претендувати на роль світового арбітра в однині, діапазон маневру Л. Європи, у т. ч. й України, розширився, оскільки Росія через програш у «холодній війні», *СРСР розпад* і нинішні внутрішні негаразди, слабкі місця влади не може накидати своєї волі сусіднім Л. Навпаки, вторгнення в Чечню призвело до того, що всередині Росії створений Л., який став зоною суперництва Росії і мусульманського світу.

Україна є лімітрофом у трьох значеннях. 1) У геополітичному вона, дійсно, виявилася між НАТО і Росією. 2) В економічному — між країнами з переважно ринковою, соціально орієнтованою економікою Заходу і хаотичною, грабіжницько-експлуатованою новим панівним класом, еконо-

мікою Росії. 3) У духовно-моральному — між тоталітарним, моноідеологічним і лжеморальним минулим та невизначеним, навіть Невідомим Майбутнім, яке функціонує у формі соціальної утопії (міфу) про багатопартійну, правову, демократичну державу, основу якої ще тільки закладено. Усі три значення характеризують межовий, перехідний характер держави і суспільства. Показником лімітрофізму України є незріла національна політична свідомість, нестійкі політична і економічні системи, аморфні політичні інститути, нечітка зовнішньополітична визначеність. Знайти своє місце у світі — центральне завдання будь-якої новосформованої держави. Для цього структурам влади треба усвідомити, чим є нова держава, куди вона рухається, якими інтелектуальними, економічними й політичними ресурсами володіє, хто її партнери і противники. Ідея політичного самовизначення нової держави має бути підкріплена економічним і духовним самовизначенням нації, встановленням нового типу цивілізаційних зв'язків з сусідами і зі світом.

Літ.: Михальченко М. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К.: Ін-т соціології НАНУ, 2001. — 440 с.; Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич-Київ, «Відродження», 2004. — 488 с.

М.І. Михальченко

Лімес (лат. limes — межа) — межа між окремими ділянками землі, відведеної для громадян певної спільноти; в період Римської імперії так називався укріплений кордон *держави*; система Л. включала мережу доріг, військових таборів, сигнальних постів. Фрагментарне будівництво Л. розпочалося за правління Октавіана Августа (31 до н. е. — 14 н. е.), його залишки збереглися на території Шотландії, в районах Рейну та Дунаю, в західній частині Північної Африки. Латинське слово Л. спочатку означало межу між територіями; декілька античних авторів використали його для позначення кордонів Римської імперії. Пізніші дослідники розширили трактування терміну, поширивши його на окремі елементи системи оборони *імперії*, тактичні та стратегічні аспекти, дипломатичні та військові засоби, укріплення та навіть економічні й релігійні елементи. Період системного спорудження Л. та, відповідно, використання терміну у вищеописаному значенні відноситься до приблизно 40–280; нижня межа пов'язана із завершенням початкового періоду експансії Римської імперії за правління імператорів Тиберія (14–37), коли річки Рейн, Дунай та Євфрат було визнано за природні кордони Римського світу; та Калігули (37–41), коли розпочалося будівництво перших фортифікаційних прикордонних систем. Найбільш відомі приклади римських Л. — «Адріанів вал», «вал Антонія», Верхньогерманський та Рейнський Л. (2005 включений *ЮНЕСКО* до списку світової культурної спадщини людства) та ін.

Літ.: Лисовый И., Ревяко К. Античный мир в терминах, именах и названиях: Словарь-справочник по истории и культуре Древней Греции и Рима / Науч. ред. А. И. Немировский. — 3-е изд. — Минск, 2001; Johnson S. Hadrian's Wall. — New York: Sterling Publishing Company, Inc, 2004.

М. Г. Капітоненко

Лімська декларація 1938 («Декларація принципів американської солідарності») — універсальна угода, одноголосно ухвалена 24.12.1938 на Восьмій *міжамериканській конференції*, що проходила 9–27.12.1938 у столиці Перу м. Ліма. Необхідність узгодження дій американських держав була викликана загостренням міжнародної ситуації в світі напередодні *Другої світової війни*, а також посиленням спроб нацистської Німеччини встановити вплив у південноамериканських державах. У цих умовах США домагались укладення зобов'язуючої угоди про спільні дії американських держав у сфері безпеки та оборони, але ряд південноамериканських держав, побоюючись закріплення *гегемонії міжнародної* США в Західній півкулі, виступали проти підписання такої міждержавної угоди та фактичного створення системи регіональної безпеки під егідою США. Результатом компромісу між різними позиціями стало ухвалення Декларації. Вона підтверджувала принципи континентальної солідарності задля підтримки миру і стабільності в Західній півкулі та готовність американських держав протистояти будь-якому втручанню ззовні, яке могло б загрожувати їх незалежності та *суверенітету*. В разі виникнення безпосередньої загрози миру в регіоні або територіальній цілісності будь якої з них, американські держави погоджувались координувати зусилля, спрямовані на відвернення такої загрози. Задля забезпечення ефективності механізму консультацій з питань регіональної безпеки передбачалось регулярно проводити консультативні наради на рівні міністрів закордонних справ американських держав. Засади, на яких була побудована міжамериканська система міжнародних відносин, і які зголошувались захищати американські держави, було підтверджено «Декларацією американських принципів» (24.12.1938). Американські держави підтверджували неприпустимість втручання у внутрішні справи одна одної або втручання з боку неамериканських держав, наголошували на необхідності вирішення міждержавних суперечок виключно мирним шляхом та на відмові від застосування сили в міжнародних справах, а також висловлювались за сприяння розвитку міжнародного співробітництва. Ці принципи стали основою для створення міжамериканської системи оборони (див.: *Ріо-де-Жанейро договір 1947*).

В. Ю. Константинов

Лінгаджатська угода 1946 — угода про припинення вогню між нідерландськими та індонезійськими силами в ході індонезійської війни за незалежність; підписана в селищі Лінгаджаті на острові Ява 15.11.1946. В жовтні 1946 Нідерланди запропонували визвольним силам укласти *перемир'я*; індонезійська сторона прийняла пропозицію, й 11–12.11.1946 в Лінгаджаті відбулися переговори представників колоніальної адміністрації та самопроголошеної Республіки Індонезія. За умовами Л. у. Нідерланди визнавали владу Республіки Індонезія над островами Ява, Суматра та Мадура. Республіка Індонезія мала увійти до складу федеративної держави Сполучені Штати Індонезія, створення якої мало відбутися 1.01.1949, й через членство в СШІ увійти до унії з Нідерландами. Головою СШІ мала бути нідерландська королева. 25.03.1947 нідерландський парламент ратифікував угоду із виключеннями, що стосувалися прав Республіки Індонезія на самостійну безпекову та *зовнішню політику*. Такий формат домовленостей був відкинутий індонезійською стороною, 20.07.1947 Л. у. була розірвана, невдовзі відновилися бойові дії між сторонами.

К. Б. Денисенко

«Лінія дружби» — інструмент урегулювання відносин колоніальних держав. Т. зв. Л. д. виникли наприкінці XV ст. і використовувалися для врегулювання відносин колоніальних держав. Формально «Л. д.» вперше встановив Папа Римський Олександр VI у буллі «Inter caetera» у травні 1493, прагнучи уникнути іспансько-португальського суперництва у справі відкриття нових земель. Він видав кілька булл, які визначили лінію поділу світу на дві зони панування — іспанську та португальську. Ця «Л. д.» проходила на захід від о-вів Зеленого Мису, причому всі землі і моря, розташовані на захід від неї, оголошувалися власністю короля Іспанії, а розташовані на схід — власністю короля Португалії. Таким чином, майже всі американські землі (крім Бразилії) опинилися в зоні іспанського панування. Ця лінія була додатково уточнена *Тордесільясським договором 1494* про поділ світу, а в 1529 був визначений ще один меридіан, що проходив на схід від Молуккських о-вів. Однак європейські уряди (Франція, Англія за *Єлизавети I*, а потім і Голландія) поділу світу не визнавали. Оскільки *договори мирні*, які Іспанія і Португалія час від часу укладали зі своїми супротивниками в Європі, обходили питання про право іноземних купців торгувати в її заморських володіннях, англійці, французи і голландці «винайшли» формулу «немає миру за Л. д.», відповідно до якої вважали, що будь-які збройні сутички в *колоніях* не повинні впливати на політичну ситуацію в Європі.

Під час обговорення миру в Като-Камбрезі, що поклав край *Італійським війнам 1494–1559*, представники Франції та Іспанії вирішували питання про право іноземців відвідувати Новий світ. Згідно з передбачуваною усною домовленістю встановлювалася нова т. зв. Л. д. на захід від меридіана, що проходив через острів Іерро (спочатку через Азорські о-ви), і на південь від тропіка Рака, де європейський мир не діяв, а «призи», захоплені тут, вважалися законними. Вже в XVII ст. «Л. д.» з'являється на деяких картах і глобусах, а формулювання «No peace beyond the line» трапляється в

письмових джерелах. «Л. д.» перестає бути актуальною після того, як Іспанія і Португалія почали робити офіційні поступки в питаннях колонізації заморських територій і ведення там торгівлі, і в європейські договори почали включати питання, пов'язані з Новим світом. Тільки після цього Голландія, Англія і Франція стали відмовлятися від формули «немає миру за Л. д.». Наприклад, Англія, уклавши з Іспанією Мадридський мир 1670, за яким іспанська сторона визнала Ямайку володінням англійської корони, відмовилася від заохочення своїх приватирів (піратів) у Вест-Індії і суворо заборонила антиіспанські експедиції. Франція за *Рісвікським миром 1697* домоглася від Іспанії визнання своїх прав на західну частину Гаїті й теж заборонила антиіспанські рейди французьких флібустьєрів у Вест-Індії.

М. А. Шепелєв

Лінкольн (Lincoln) Авраам (12.02.1809, побл. Ходженвілла, округ Гардін, штат Кентуккі, США — 15.04.1865, Вашингтон, США) — північноамериканський громадсько-політичний і державний діяч, 16-й президент США (4.03.1861–15.04.1865); народився в сім'ї фермера, самоук; працював поштмейстером, помічником окружного землеміра; 1834–42 — депутат Палати представників штату Іллінойс, лідер фракції вігів і голова комітету з фінансів, вважав, що конституція й закони країни мають шануватися як своєрідна «політична релігія»; 1836 отримав ліцензію на юридичну практику; 1847–49 — конгресмен від партії вігів, активно виступав проти загарбницької *американсько-мексиканської війни 1846–48*, наполягав на забороні *рабства* в нових штатах, стверджуючи, що воно засноване на «несправедливості й нерозумній політиці»; став втіленням людини, «що зробила саму себе», й відтак — «Американської мрії». 1856 вступив у щойно засновану Республіканську партію, що висунула гасло: «Вільна земля, вільна праця, свобода слова, вільна людина», й очолив її осередок в Іллінойсі; на Республіканському конвенті в Чикаго 18.05.1860 висунутий кандидатом у президенти; скориставшись розколом Демократичної партії, що мала двох претендентів, і небаченою мобілізацією електорату (більше 80 %), переміг на виборах 6.11.1860 (180 виборщиків проти 123). Це призвело до негайного виходу із Союзу штатів Південна Кароліна, Міссісіпі, Флорида, Алабама, Джорджія, Луїзіана і Техас, які проголосили на поч. лютого 1861 рабовласницьку «Конфедерацію штатів Америки». Після подальшого відділення Вірджинії, Арканзасу, Теннессі й Північної Кароліни наказав запровадити *блокаду морську* бунтівних штатів, а під впливом сухопутних поразок армії «північан» відважився на впровадження в травні 1862 гомстед-акту (будь-який громадянин США чи іммігрант старше 21 року, що не воював проти Півночі, міг отримати від уряду ділянку землі до 65 га (160 акрів) після сплати реєстраційного збору в 10 дол. з перспективою безкоштовного набуття його у власність через 5 років), а 22.09.1862 оприлюднив прокламацію про визволення рабів на території «бунтівних штатів», якщо останні не повернуться в Союз до 1.01.1863, що, зрештою, призвело до прийняття 1864 13-ї поправки до конституції про ліквідацію рабства в усій державі.

В умовах *Американської громадянської війни 1861–65* («другої американської революції») забезпечив стабільне проходження політичного процесу, коли не лише військові, а й виборці могли вирішувати долю *нації*, внаслідок чого двопартійна система на Півночі залишилася неушкодженою й навіть зміцнила тили президента (т. зв. «воєнні демократи» увійшли в урядову коаліцію з республіканцями), спрямувавши розбіжності й протести в партійно-політичне русло. В «Геттісберзькому зверненні» 19.11.1863 визначив демократичні цінності, за які велася війна, — рівноправність усіх людей, їхнє право на свободу й народне правління, наголосивши на тому, що саме «правління народу, завдяки народу й для народу ніколи не зникне з лиця землі». У *зовнішній політиці* зумів нейтралізувати спроби Великої Британії й Франції організувати *інтервенцію* для допомоги Півдню й зручно скористався російсько-британськими суперечностями з польського питання, щоб заручитися підтримкою Петербурга (дві російські ескадри 1863 прибули до Нью-Йорка й Сан-Франциско з таємним завданням розпочати крейсерські операції проти британського флоту в разі початку чергової американсько-англійської війни). 8.11.1864 переобраний на другий президентський термін із перевагою в 400 тис. голосів, в інаугураційній промові 4.03.1865 висловився за мирну реконструкцію південних штатів і закликав «перев'язати рани нації», але невдовзі загинув унаслідок замаху фанатика-змовника.

Літ.: Сэндберг К. Линкольн. — М., 1961; Трояновская М. О. США: у истоков двухпартийной системы. — М., 1989; Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. — Ростов-на-Дону, 1997; Согрин В. В. Политическая история США, XVIII–XX вв. — М., 2001; Neely M., Jr. The Fate of Liberty. Abraham Lincoln and Civil Liberties. — Wash., 1991; Paludan Ph. Sh. The Presidency of Abraham Lincoln. — N. Y., 1994.

В. І. Головченко

Лісабонський договір 2007 про внесення змін в Договір про Європейський Союз й Договір про заснування Європейського Співтовариства (Treaty of Lisbon, amending the Treaty on European Union and the Treaty, establishing the European Community) — нова базова угода щодо принципів функціонування *Європейського Союзу*. Був підписаний у Лісабоні 13.01.2007, набрав чинності 1.12.2009 після *ратифікації* національними парламентами 27 держав-членів ЄС. Європейський Союз зберіг свою назву й таким чином замінив Співтовариство, став його правонаступником й набув єдину правосуб'єктність. Згідно з Лісабонським договором Європейський Союз став *суб'єктом міжнародного права*, був ліквідований поділ ЄС на три опори. В тексті договору скорочено перелік стратегічних пріоритетів ЄС. Водночас внесені додаткові зобов'язання про солідарність в питанні енергетичної політики і боротьби з глобальним потеплінням клімату. В питанні розширення ЄС прийняте нове положення, яке приписує країнам, що вступають в ЄС, брати на себе зобов'язання поважати й культивувати «цінності» ЄС. Вперше в Договорі передбачена можливість виходу з ЄС. Після того як *держава* повідомляє про вихід з ЄС, обидві сторони приступають до обговорення формальних умов виходу.

Договір передбачив чіткий розподіл повноважень ЄС на виключні, спільні з державами-членами, доповнюючи та спеціальні. Розширено коло інститутів ЄС з п'яти до семи — *Європейський парламент*, *Європейська рада*, *Рада ЄС*, *Європейська комісія*, Суд *Європейського Союзу*, Європейський центральний банк, Рахункова палата. Договір заснував посаду Голови Європейської ради, якого обирає Європейська рада на два з половиною роки, і який представляє ЄС на міжнародній арені. Головування в Раді ЄС залишилось обмеженим, як і раніше, шестимісячним терміном. Високий представник з питань спільної зовнішньої та безпекової політики отримав фактично повноваження міністра закордонних справ. Він став віце-головою Єврокомісії, йому передані повноваження комісара ЄС з питань *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки*. Також створювалась дипломатична служба ЄС.

Процедуру ухвалення рішень кваліфікованою більшістю поширено на сферу повноважень органів юстиції і поліції. Запроваджена нова система голосування в Раді ЄС по формулі «подвійної більшості». Згідно із цим нововведенням рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосували представники 55 % держав, в яких проживає не менше 65 % населення ЄС. Новий принцип голосування набуде чинності у 2014. Але після 2014 передбачено перехідний період до 2017, протягом якого кожний член Ради може вимагати застосування ніццької системи голосування з окремих питань політики ЄС. 13.03.2017 новий механізм голосування остаточно набуде чинності. З 2014 кількість членів Європейської комісії буде еквівалентною двом третинам держав-членів ЄС, при цьому передбачається розробка системи ротації, яка дозволить всім державам-членам брати участь у формуванні її складу.

Договір посилив роль Європейського парламенту, який разом із Радою ЄС отримав право схвалювати законодавчі акти в таких сферах, як юстиція, безпека та імміграційна політика. Крім того, право на участь у законотворчій діяльності ЄС отримали національні парламенти, наприклад вони можуть вносити пропозиції до текстів законодавчих актів. А якщо третина законодавчих органів держав-членів буде проти того чи іншого законопроекту, його відправлятимуть на доопрацювання в Єврокомісію. На неї, як і раніше, покладено функцію розробки проектів зако-

нодавчих актів. Загальна кількість місць в Європарламенті скоротиться з 785 до 750.

Таким чином, Лісабонський договір посилював дієвість ЄС та його можливості ефективно досягати своїх цілей, спростивши механізм управління в ЄС, а також зміцнював європейську демократію, посиливши повноваження Європейського парламенту і роль національних парламентів в європейських справах. Реформування зазнали судові установи ЄС. Суд ЄС включає Суд, Трибунал і спеціалізовані трибунали. Створено додаткові посади генеральних адвокатів, розширено права фізичних і юридичних осіб щодо випадків звернень до судових установ ЄС.

Т. І. Шинкаренко

Лісабонський договір 1703 — англійсько-португальська угода про «вічний союз», підписана 16.05.1703 у Лісабоні; передбачала спільні дії країн для перемоги над іспансько-французькою коаліцією у *Війні за іспанську спадщину 1701–14*. За умовами договору Англія зобов'язалась допомагати Португалії обороняти володіння останньої в Європі та за її межами, за що Португалія відкривала свої порти для постійного перебування англійських кораблів та зобов'язалась всіляко допомагати англійським армії та флоту у війні проти іспансько-французьких сил. Фактично, Лісабонський договір ставив Португалію у велику залежність від Англії, оскільки в усіх її портах мали знаходитися англійські кораблі. Але заради збереження власних заморських колоніальних володінь Португалія, котра вже не могла утримувати їх під контролем самостійно, погодилась на ці умови. У день підписання Лісабонського договору до нього приєдналися Нідерланди й Австрія, інші союзники Англії у війні.

В. А. Рубель

Лісабонський мир 1668 — іспансько-португальська угода, підписана 13.02.1668 у Лісабоні за посередництва англійського короля Карла II; завершив війну Португалії за незалежність від Іспанії 1640–68. За умовами договору Іспанія і Португалія зобов'язувалися припинити бойові дії, повернути володіння, захоплені одне в одного в ході *війни*, за винятком фортеці Сеута, яка залишалася під владою іспанського короля. Сторони також мали відновити торговельні відносини між своїми підданими, надавши їм такі самі свободи, привілеї та гарантії, які мали в обох державах піддані Англії. Сторони взаємно зобов'язалися забезпечити безпеку та свободу морського і річкового судноплавства та допомагати одна одній у боротьбі з *піратством*. Португалія отримала право приєднатися до всіх військових договорів між Англією та Іспанією, а також між ними та їхніми союзниками. Угода підлягала, окрім *ратифікації* договірними сторонами, також ратифікації англійським королем.

М. Г. Капітоненко

Лісабонський протокол (Протокол до *Американсько-радянського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991, СНО-1 договору*) — підписаний 23.05.1992 в Лісабоні (Португалія) міністрами закордонних справ Білорусі, Казахстану, Росії, США та України. *СРСР розпад*, який відбувся до *ратифікації* Договору СНО-1 і внаслідок якого частина радянських стратегічних озброєнь, що підлягали скороченню, опинилась на території незалежних України, Білорусі та Казахстану, поставив питання про виконання умов угоди. За Лісабонським протоколом, Росія, Україна, Білорусь та Казахстан взяли на себе зобов'язання колишнього СРСР за СНО-1, а також зобов'язались у найкоротший час приєднатися до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 (ДНЯЗ)* як без'ядерні держави. Відтак єдиною ядерною державою — правонаступницею СРСР фактично визнавалась Росія. Фінансування ліквідації українських важких бомбардувальників та стратегічних ракет здійснювалось США згідно з затвердженою Конгресом програмою спільного зменшення ядерної загрози (див.: *Нанна-Лугара програма*). Україна ратифікувала Лісабонський протокол 18.11.1993 із застереженнями, які були зняті 2.02.1994. У відповідності до його положень 16.11.1994 Верховна Рада України прийняла Акт про приєднання України до ДНЯЗ.

С. П. Галака

Лісабонський саміт ОБСЄ 1996 — проходив 2–03.12.1996 в Лісабоні (Португалія) за участю 54 країн-членів *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*; мав на меті оцінку ситуації, що склалася в європейському регіоні після закінчення *«холодної війни»* в умовах очікуваного *НАТО розширення на Схід*, та розробку моделі безпеки в Європі для XXI ст. Рішення Лісабонського саміту визначили шляхи врегулювання міжнародних політичних проблем та заходи підвищення ефективності ОБСЄ у протидії загрозам безпеці та стабільності в Європі в нових історичних умовах. Одним із головних результатів *саміту* стало рішення про розробку нової системи загальноєвропейської безпеки, яка має будуватися на кооперативному підході (див.: *Безпека міжнародна*), на основі взаємодії держав і регіональних організацій безпеки, рівноправності, партнерства і солідарності усіх держав. Схвалений учасниками Лісабонського саміту Заключний документ складався з двох частин — Декларації Лісабонського саміту та Лісабонської Декларації про модель загальної та всеохоплюючої безпеки для Європи XXI ст. Декларація Лісабонського саміту визначала завдання організації в галузі безпеки на наступні два роки, зокрема, щодо найшвидшого початку переговорів про перегляд *Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990*. Підтверджувалося право кожної держави самостійно обирати засоби забезпечення своєї безпеки, включно з правом вступати до військово-політичних союзів. Наголошувалось, що в рамках ОБСЄ жодна держава, організація або угруповання не можуть бути наділені виключними повноваженнями щодо підтримання миру та стабільності в регіоні ОБСЄ або розглядати будь-яку частину цього регіону як сферу свого впливу. Учасники саміту погодилися із необхідністю розробки «Хартії європейської безпеки», основоположного документу ОБСЄ у XXI ст., який мав переглянути відповідні положення *Заключного акту НБСЄ 1975*.

І. О. Мінгазутдінов

Літвін (Litwin) Генрік (13.03.1959, Варшава, Польська Народна Республіка) — польський історик та *дипломат*; закінчив Історичний інститут Варшавського університету (1982), аспірантуру Інституту польської історії Польської академії наук, захистив кандидатську дисертацію на тему «Наплив польської шляхти в Україну в 1569–1648 роках» (1988). 1988–91 — ад'юнкт Інституту історії Польської академії наук; з 1991 — керівник Консульського агентства Польщі у Львові (Україна), в 1993–94 — перший *генеральний консул* Польщі у Львові. В 1994–95 працював в Польському інституті історії Фонду Лянцкоронських в Римі (Італія); потім повернувся до *дипломатичної служби*, в 1995–96 — заступник директора Департаменту Європа-Схід МЗС Польщі, відповідав за взаємини з Білоруссю, Україною і Молдовою; в 1997–2002 — повноважний радник-міністр і керівник консульського відділу в Посольстві Республіки Польща в Італії; 2002–05 — заступник *посла* і керівник політичного відділу Посольства Республіки Польща в Росії. Після повернення до Польщі — начальник відділу Російської Федерації, заступник директора Департаменту східної політики МЗС Польщі; в лютому 2006 — травні 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол Польщі в Білорусі, через напругу в двосторонніх взаєминах *вірчі грамоти* вручив лише 11.12.2007. З 7.05.2010 — заступник міністра закордонних справ Польщі (після загибелі А. Кремера в Смоленській авіакатастрофі 10.04.2010). З червня 2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні.

Н. Л. Яковенко

Літтона комісія — група, створена 10.12.1931 *Лігою Націй* для розгляду скарги уряду Китайської Республіки в зв'язку із вторгненням 19.09.1931 японських військ до Північно-Східного Китаю. Питання обговорювалось Радою Ліги Націй з 21.09.1931; 30.09.1931 була ухвалена резолюція, в якій обидві сторони закликалися не поширювати інциденту. Протягом наступних трьох місяців Японія завершила *окупацію воєнну* Північної Маньчжурії й дійшла до кордонів СРСР. За цей період Рада Ліги Націй неодноразово розглядала т. зв. «маньчжурське питання», засудивши дії Японії, однак відмовившись від застосування колективних *санкцій міжнародних* відповідно до ст. 16 Статуту Ліги Націй. Посилаючись на брак об'єктивної інформації, для подальшого вивчення питання на місці Рада Ліги створила комісію на чолі з британським лордом В. Літто-

ном, колишнім віце-королем Індії. За час до приїзду комісії, Японія розширила військові операції. «Маньчжурське питання» спонукало США вперше піти на співробітництво з Лігою Націй і направити свого представника для участі в засіданнях її Ради. Реакцією Білого Дому на японські загарбання в Китаї стала «доктрина *Стімсона*», що проголошувала невизнання будь-яких дій, які порушують *суверенітет* та цілісність Китаю і принцип рівних можливостей, а також будь-яких угод, що легалізують *анексію* Маньчжурії. Комісія Літтона розпочала роботу в Маньчжурії в квітні 1932, коли Японія вже проголосила там створення «незалежної держави Маньчжоу-Го» на чолі з Пу І, останнім представником китайської імператорської династії Цин. Доповідь комісії Літтона була оприлюднена 2.10.1932, у ній констатувалось, що Маньчжурія є складовою частиною Китаю і лише присутність японських військ гарантує «незалежність» Маньчжоу-Го; пропонувалось не визнавати останню, провести міжнародну конференцію, що б визначила новий статус Маньчжурії як автономної одиниці в складі Китаю під наглядом міжнародної комісії, розглядалася можливість обмеженої військової присутності іноземних держав на її території. 24.02.1933 Асамблея Ліги, стурбована подальшим поширенням японської *агресії*, схвалила резолюцію про невизнання Маньчжоу-Го де-юре або де-факто, необхідність виведення японських військ і дотримання Японією Статуту Ліги Націй, *Бріана-Келлога пакту 1928* та Вашингтонського договору дев'яти держав (див.: *Вашингтонська конференція 1921–22*). Таким чином, Ліга Націй лише морально засудила Японію, утримавшись при цьому від застосування економічних або військових санкцій проти неї. У відповідь Японія 27.03.1933 вийшла з Ліги Націй, остаточно взявши курс на ліквідацію встановленого після *Першої світової війни* консенсусу держав-переможниць щодо збереження *статус-кво* в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та на Далекому Сході.

І. С. Покровська

Ліховий Ігор Дмитрович (12.06.1957, с. Врубівка Романівського району Житомирської області, УРСР) — український політик і *дипломат*, Заслужений працівник культури України (1997). Закінчив Одеський політехнічний інститут (1979) за спеціальністю «інженер-електромеханік», має також кваліфікацію соціолога. 1979–85 — енергетик цеху, інженер-конструктор на канівському електромеханічному заводі «Магніт»; 1985–87 — інструктор та завідувач відділу міському КПУ в м. Каневі (Черкаська область); 1987–89 — 1-й заступник голови Канівського міськвиконкому (питання розвитку культури та спорту, освіти, туризму, зарубіжних зв'язків та роботи комунальних служб); серпень 1989 — жовтень 2005 — директор Канівського державного музею-заповідника Т. Г. Шевченка, генеральний директор Шевченківського національного заповідника. 5.10.2005–1.11.2006 — міністр культури і туризму України; в лютому 2007 — квітні 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь.

В. М. Матвієнко

Ллойд Джордж (Lloyd George) Девід граф Дуайфор (Dwyfor) (17.01.1863, Манчестер, Велика Британія — 26.03.1945, Тайнвід, графство Карнарвон, Північний Уельс, Велика Британія) — британський громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат*; народився в сім'ї директора школи, закінчив парафіяльну школу, займався юридичною практикою. Член Палати громад у 1890–1945 від Ліберальної партії, активно обстоював право Уельсу на *автономію* і виступав проти *англо-бурської війни 1899–1902*; 1905–08 — міністр торгівлі; 1908–15 — канцлер казначейства (міністр фінансів), ініціював прийняття білля про гомруль для Ірландії і обмеження повноважень Палати лордів (1911), 1915–16 — міністр військового постачання, у 1916 — військовий міністр. 7.12.1916–23.10.1922 — прем'єр-міністр Великої Британії; відіграв визначну роль на *Паризькій мирній конференції 1919–20* та при виробленні *Версальського мирного договору 1919*, започаткував у дипломатії систему зустрічей «на вищому рівні» (*Сан-Ремо конференція 1920*, *Генуезька конференція 1922* та ін.); наполегливо утверджував британський контроль над енергетичними ресурсами «на Схід від Суецу»; виявляв певне розуміння ваги українського питання у повоєнному облаштуванні Європи. 1922 вийшов у відставку у зв'язку з провалом інтервенції *Антанти* в Туреччині (див.: *Муданійське перемир'я 1922*). Після приходу А. *Гітлера* до влади в Німеччини вважав, що нацизм не загрожує позиціям Великої Британії у Європі та світі, але після *громадянської війни в Іспанії 1936–39*, пересвідчившись у зворотному, активно виступав за створення системи *колективної безпеки* у Європі, у тому числі із залученням СРСР.

Твори: «Воєнні мемуари» (1933–1936); «Правда про мирні договори» (1938).

Р. А. Кривонос

Лобанов-Ростовський Олексій Борисович (18.12.1824, Воронізька губернія, Російська імперія — 18.08.1896, Шепетівка Рівненського повіту Волинської губернії, Російська імперія) — російський *дипломат*, князь, закінчив Олександрійський ліцей. *Дипломатичну службу* почав у 1844; 1856–59 — радник *посольства*, а в 1859–63 — посланник Росії в Туреччині. 1863–67 — у відставці, жив у Франції, продовжуючи цікавитись дипломатичними питаннями і виконуючи деякі неофіційні доручення російського уряду. 1867–78 — товариш міністра внутрішніх справ; 1878–79 — *посол* Росії в Туреччині, де йому вдалося в короткий термін установити тісні зв'язки з султанським урядом і домогтися укладення *Константинопольського договору 1879*, що передбачав сплату Стамбулом Росії 802,5 млн франків грошового винагородження за збитки у війні 1877–78. 1879–82 — посол Росії у Великій Британії, 1882–95 — в Австрії, 1895 — у Німеччині; з березня 1895 по серпень 1896 — міністр закордонних справ. Був прихильником активізації *зовнішньої політики* Росії на Далекому Сході, ініціював спільний дипломатичний виступ (квітень 1895) Росії, Німеччини і Франції, щоб змусити Японію пом'якшити умови *Сімоносекського мирного договору 1895*. Наслідком такої політики було укладення сепаратного *китайсько-російського договору 1896* про союз та будівництво Китайської Східної залізниці. Чимало часу присвятив вивченню генеалогії російських дворянських родів, а також збиранню і виданню історичних документів.

Н. Ф. Сербіна

Лобанова—Ямагати протокол 1896 про Корею — російсько-японська угода, підписана 28.05(09.06).1896 у Москві, під час коронації російського імператора *Миколи II*, міністром закордонних справ Росії О. *Лобановим-Ростовським* та Надзвичайним Послом Японії маршалом А. *Ямагатою*. Відмова Китаю від сюзеренітету над Кореєю відповідно до положень *Сімоносекського мирного договору 1895* посилила колоніальну *експансію* Японії на Корейському півострові. Зміцнення японських позицій спровокувало активізацію російської дипломатії, спрямованої на збереження незалежності Кореї. Для ліквідації проросійської партії в оточенні королівської родини японці організували заколот, в результаті якого 8.10.1895 було вбито корейську королеву Мін. Загроза фізичної розправи змусила короля Кочжона звернутися до російського повіреного К. Вебера з проханням надати притулок. Переїзд короля до російської *місії дипломатичної* в Сеулі послаблював домінуючий до того часу політичний вплив Японії в Кореї та посилював вплив Росії. В умовах зростання антияпонських настроїв Японія погодилася на підписання угоди з Росією. У відповідності до російсько-японського *меморандуму* від 2(14).05.1896 Росія отримувала право тримати рівну з Японією кількість солдат для охорони місії. Лобанова—Ямагати протокол підтверджував це положення, а також передбачав рівність сторін у контролі над внутрішньою та *зовнішньою політикою* країни, започаткування механізму консультацій сторін з питань корейської політики, спільний контроль над бюджетом та іноземними позиками Кореї, формуванням корейських збройних сил та поліції. Японія зберігала за собою управління проведеними телеграфними лініями в Кореї, а Росія отримала право на встановлення телеграфного сполучення між Сеулом та російським кордоном. Протокол передбачав, що в майбутньому ці телеграфні лінії зможе викупити корейський уряд. У 1898 між Японією та Росією було укладено нову угоду з корейського питання (див.: *Розена—Нісі протокол 1898*).

М. А. Миронова

Лобіювання в міжнародних відносинах (від англ. lobby — кулуари) — діяльність соціальних груп, які відстоюють свої політичні, економічні (бізнесові, фінансові, промислові) інтереси, інтереси *держав*, коаліції держав або *ТНК* у *міжнарод-*

них відносинах; групи тиску на національні або міждержавні органи законодавчої та виконавчої влади з метою прийняття рішень на користь лоббі. Лобіювання вважається важливим елементом процесу управління у міжнародному співробітництві, воно відіграє важливу роль у передачі та отриманні інформації в політичному процесі, який забезпечує життєздатність демократичних інститутів та суспільств. Відкритість лобіювання запобігає маніпулюванню у міждержавних зносинах, виявляє групи, зацікавлені у прийнятті відповідних до лобістських інтересів зовнішньополітичних та міжнародних рішень, внаслідок чого групи тиску відіграють цілком визначену роль у зовнішньополітичній діяльності. Лобізм виник як специфічний інститут політичної системи США для впливу на процеси ухвалення рішень з питань внутрішньої і *зовнішньої політики*. Лобісти США здійснюють вплив на законодавчий процес держави, практика лобіювання також захищається Конституцією США в межах права на звернення до уряду. Групи тиску є чисельними, ресурсозабезпеченими і контролюють практично всі питання, віднесені до внутрішньої та зовнішньої політики. Вони також працюють над розширенням наукових досліджень у галузі медицини, захисту природних ресурсів, покращення транспортних комунікацій, реалізацією підтримки освітніх програм та забезпеченням свободи совісті, розробкою законопроектів про захист основних громадянських прав і свобод, законопроектами щодо зменшення бюджетного дефіциту. Лобіювання є третім за своїми масштабами видом діяльності у США після державного управління і туризму. Центром лобіювання у Європі є Брюссель, де вже у 1980 нараховувалося 439 груп тиску на інститути *Європейських співтовариств* та понад 10000 лобістів. Європейські лобісти в галузі публічної політики забезпечують широкий спектр послуг, включаючи такі, як: «Огляд політичної біографії», що є аналізом поглядів відповідальних брюссельських функціонерів, або «Політичний аудит», в якому розглядається можливий вплив на ухвалення рішень.

Головне завдання демократичного лобіювання — врахування інтересів суверенних держав та інших зацікавлених суб'єктів *міжнародних відносин* у законодавчих і нормативних міждержавних актах та інших рішеннях на міжнародному рівні. Водночас, демократичне лобіювання (т. зв. «кулуарна дипломатія») є найскладнішою формою діяльності у міжнародних відносинах. Виділяють дві основні групи інтересів, на захист і просування яких спрямоване лобіювання. До них відносять групи політичних і економічних інтересів тієї або іншої держави, групи держав, ТНК. Незалежно від того, на захист якої групи інтересів спрямована діяльність лобістів (суб'єктів, які безпосередньо здійснюють лобіювання в міжнародних відносинах), їхні механізми і дії істотно не відрізняються і здійснюються, як правило, у форматі переговорів (від невимушеного спілкування до жорсткого відстоювання потрібної позиції в тому або іншому питанні), зустрічей, візитів тощо. Сучасна практика лобіювання використовує офіційні і неофіційні методи співробітництва з представниками органів влади; участь у засіданнях комітетів і комісій парламентів, урядів держав та *організацій міжнародних*, у колегіях відомчих міністерств шляхом надання професійних послуг, допомоги у підготовці законопроектів; через запрошення законодавців, членів урядів на важливі з'їзди, конгреси, наради; впливає через громадську думку і ЗМІ; доповіді, послання від бізнесу до органів влади; зустрічі з високопосадовими керівниками держав та міжнародних організацій; фінансування виборчих кампаній. Своєрідним різновидом лобістської діяльності є іноземний лобізм, суть якого полягає в тому, що зарубіжним урядам, бізнесменам та різним приватним організаціям офіційно дозволено впливати недипломатичними методами на органи державної влади або виконавчі структури міжнародних організацій з метою ухвалення певних рішень. Останнім часом у міжнародних відносинах використовується такий вид, як колегіальне лобіювання, відповідно до якого усі відповідальні внутрішні (національні) відомства (органи національної безпеки, розвідувальні та контррозвідувальні інституції, зовнішньополітичні відомства, ТНК) здійснюють скоординовану (формальну й неформальну) спільну діяльність з лобіювання державних інтересів у міжнародних відносинах.

Для здійснення лобіювання, суб'єкту переговорів (лобісту) у багатьох випадках не обов'язково мати статус офіційного представника держави або ТНК. Невід'ємним атрибутом лобіста, незалежно від статусу (офіційного/неофіційного), є або його персональний авторитет, або беззастережний авторитет посередника між суб'єктами переговорів. Лобізм спрямований на конкретного суб'єкта, відповідального за прийняття «потрібного» рішення, лідера думки або групу людей, що мають беззастережний авторитет у колах політичної/економічної еліти тієї або іншої держави, ТНК. Найбільш успішними лобістами в міжнародних відносинах є авторитетні представники економічної дипломатії та відомі успішні підприємці, які здійснюють підприємницьку діяльність у транскордонному (міжнародному) форматі. Кінцевим результатом такого лобіювання, в залежності від спрямованості, може бути виграш міжнародного тендеру, підписання комерційної угоди в міжнародному форматі між державами, підприємствами різних держав, ТНК. Відкритість міжнародного лобіювання стимулює інтерес груп тиску до нових технологій і пов'язаних з ними можливостей, зокрема, до використання *глобальної інформаційної мережі* (Інтернету) з метою прогнозування політичних кампаній та інших важливих змін у суспільному і діловому житті міжнародної спільноти на основі експертизи інформації у міжнародних інформаційних потоках, а також інших прогресивних високих технологій (орбітальні супутники, радіолокаційне устаткування тощо). Лобіювання інтересів України у міжнародних відносинах має базуватися на забезпеченні реалізації експортного потенціалу держави; залучення іноземних інвестицій; дипломатичного захисту економічних інтересів у випадку їхнього порушення іноземними партнерами; підтримки участі українського бізнесу в перспективних міжнародних проектах і тендерах. Лобістська програма «Посли українського бізнесу» спрямована на залучення вітчизняних успішних бізнесменів для представлення на міжнародному рівні прикладів успішного ведення бізнесу в Україні і тим самим поліпшення інвестиційного іміджу України на світовій арені. Головним завданням даної ідеї є забезпечення на законодавчому рівні чесних і прозорих правил ведення бізнесу, стабільність банківських систем, чітка робота органів державної влади, оперативне реагування на пропозиції, що надходять у зовнішньополітичні відомства з *дипломатичних представництв* тощо. Саме такі заходи сприятимуть позитивній репутації України як на політичному, так і на економічному рівнях — поширенню інформації про її промислові можливості й науковий потенціал.

Є. А. Макаренко, А. В. Яковець, О. П. Кучмій

Логінов Ігор Борисович (9.02.1960, м. Київ, УРСР) — український *дипломат*. 1982 — закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка за фахом «спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови»; 1998 — *Дипломатичну академію України при МЗС України* за фахом «магістр зовнішньої політики». 1982–84 — служба в Радянських збройних силах; 1984–85 — науковий співробітник-консультант управління міжнародних зв'язків Президії Академії наук України. 1985–92 — третій, другий, перший секретар консульського управління МЗС України; 1992–96 — перший секретар посольства України у Великій Британії; 1996–98 — слухач Дипломатичної академії України при МЗС України; 1998–99 — заступник начальника консульського управління МЗС України; 1999–2000 — радник, завідувач консульського відділу посольства України в Канаді; 2000–01 — в. о. генерального консула України в Торонто; 2001–04 — радник посольства України в Сербії і Чорногорії. 2004–05 — головний радник Управління у зв'язках з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів та регіонами України МЗС України; 2005–06 — начальник відділу організації законотворчого процесу та зв'язків з Верховною Радою України департаменту секретаріату міністра закордонних справ України; 2006–07 — начальник Управління взаємодії з державними органами та координації зовнішніх зносин МЗС України. 2007–10 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран.

Р. К. Петюр

Лодський мир 1454 — багатостороння угода, підписана 09.04.1454 у м. Лоді (Ломбардія) між Флоренцією й Міланом, з одного боку, та Венецією, Неаполем, Савойєю і Монферратом, з іншого; завершила *війни* за домінування в Пів-

нічній Італії 1447–54. За умовами договору під контролем Мілана залишились Павія, Комо, Парма і П'яченца, до Венеції відійшли Падуя, Верона, Віченца, Удіно й Бергамо, за Флоренцією закріпили Пізу та Ліворно. Політичним наслідком миру стала суттєва зміна балансу сил в регіоні: зміцнили свої позиції Флоренція, в якій володарювала родина Медичі, та Мілан, де панувала родина герцогів Сфорца. Остаточно склалася система балансу сил між «п'ятьма великими» Італії (Мілан, Венеція, Флоренція, Неаполь, Папська область). Стратегічним результатом миру стало збереження в Італії режиму стабільної політичної роздробленості, в умовах якої заради збереження свого етнодержавного *суверенітету* та спільної відсічі територіальним зазіханням на італійські землі з боку *Священної Римської імперії*, Арагону, Франції та *Османської імперії* того ж 1454 була сформована Італійська ліга у складі Флоренції, Мілана й Венеції.

В. А. Рубель

Лозаннська конференція 1922–23 — *конференція міжнародна*, що проходила 20.11.1922–24.07.1923 (з перервою 4.02–22.04.1923) у Лозанні (Швейцарія) за участю Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Греції, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців, а також Туреччини; розглядала питання остаточного мирного урегулювання з Туреччиною після *Першої світової війни* та встановлення режиму Чорноморських проток. Делегацію РСФРР, до складу якої входили представники УСРР та Грузинської СРР, запросили лише для обговорення питання про режим Чорноморських проток, як і делегацію Болгарії; США були представлені *спостерігачами*. Велику увагу на конференції було приділено питанню підготовки нового *договору мирного* між країнами *Антанти* та Туреччиною, котрий мав замінити підписаний султанським урядом *Севрський мирний договір 1920*, що викликав піднесення в країні національного руху та створення уряду на чолі з генералом Мустафою Кемалем-пашею (*Ататюрком*). Він розпочав успішні бойові дії проти грецьких військ, які за підтримки британських та французьких частин намагалися з окупованої ними території Анатолії розпочати наступ на Анкару. Після визволення Анатолії від грецьких військ у вересні 1922 і підписання *Муданійського перемир'я 1922* розпочалася підготовка до Лозаннської конференції, на якій Туреччина могла розраховувати на укладення більш справедливого мирного договору. Три комісії (економічна, юридична та політична), що були створені конференцією, вирішували питання європейських кордонів Туреччини та близькосхідні проблеми. Важливе місце у роботі конференції зайняло питання про встановлення режиму Чорноморських проток, стосовно якого були запропоновані три проекти конвенції — британський, радянський і турецький. Внаслідок розбіжностей, що виникли під час їх обговорення, конференція була перервана. Після відновлення її роботи 24.07.1923 були підписані Заключний акт, *Лозаннський мирний договір 1923* та конвенція про режим проток, яку СРСР не ратифікував. Конвенція була переглянута на *Монтрьо конференції 1936*.

І. С. Покровська

Лозаннський мирний договір 1923 — *договір міжнародний багатосторонній*, підписаний 24.07.1923 на заключному засіданні *Лозаннської конференції 1922–23* представниками Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Греції, Королівства сербів, хорватів та словенців і Румунії з Туреччиною; замінив *Севрський мирний договір 1920*. Ратифікований Туреччиною 23.08.1923, рештою учасників — 6.08.1924; Королівство сербів, хорватів та словенців не ратифікувало через протест проти віднесення частини оттоманського боргу на його рахунок. Внаслідок перемог у 1922 над грецькими інтервентами Туреччина домоглася суттєвих поступок з боку держав-переможниць, що було зафіксовано новим *договором мирним*: скасовувалися привілеї іноземних громадян і режим капітуляцій в країні; встановлювалися нові кордони Туреччини, згідно з якими вона зберігала свої етнічні території, але відмовлялась від прав на арабські території, Мосул, визнавала *анексію* Кіпру Великою Британією та її *протекторат* над Єгиптом; погоджувалась із запропонованою країнами *Антанти* системою розподілення оттоманського боргу (див.: *Оттоманського боргу проблема*). На конференції була схвалена конвенція про режим Чорноморських проток, основою якої став британський проект. Вона передбачала *демілітаризацію* Босфору й Дарданелл, вільний прохід у мирний час через ці протоки не лише торговельних, але й військових суден усіх держав із певними обмеженнями для останніх за тоннажністю та кількістю. У військовий час право вільного проходу отримували торговельні судна та військові кораблі нейтральних держав. За дотриманням конвенції мала спостерігати створена під егідою *Ліги Націй* у Стамбулі міжнародна комісія проток у складі Великої Британії, Італії, Франції, Японії, Болгарії, Греції, Румунії, СРСР, Королівства сербів, хорватів та словенців і Туреччини. За США залишалося право надіслати до комісії свого представника після їх приєднання до конвенції.

І. С. Покровська

Лозинський Михайло Михайлович (30.07.1880, с. Бабине Калуського повіту, нині — Калуського району Івано-Франківської області, Україна — 3.11.1937, урочище Сандармох, нині — Медвежогорський район, Республіка Карелія, РФ) — український громадсько-політичний і державний діяч, юрист, народився у селянській сім'ї, навчався на юридичних факультетах Львівського і Віденського університетів (1901–03), доктор права Віденського університету (1914). Був прибічником анархо-комунізму; з 1906 редагував львівський щоденник «Діло»; під час *Першої світової війни* співпрацював з *Союзом Визволення України*. На початку листопада 1918 був кооптований до Української Національної Ради і взяв участь у невдалих переговорах із Польським комітетом Львова та представником *Антанти* — ст. лейтенантом Віллемом щодо укладення українсько-польського *перемир'я*; наприкінці лютого 1919 був учасником аналогічних переговорів зі спеціальною *місією дипломатичною* Антанти генерала Ж. Бартелемі (див.: *Бартелемі лінія*). 10.03.1919 призначений заступником державного секретаря закордонних справ ЗО УНР з керівництвом секретаріатом на час відсутності В. *Панейка*, наприкінці березня 1919 очолював західноукраїнську делегацію на третіх, за чергою, переговорах із польською стороною за участю генерала США Ф. Кернана, що також зайшли у глухий кут унаслідок непоступливості Варшави. 17.04.1919 очолив Надзвичайну дипломатичну місію ЗО УНР на *Паризьку мирну конференцію* для вирішення конфліктних проблем у взаєминах із Польщею, невдовзі увійшов до складу Надзвичайної дипломатичної місії УНР Г. *Сидоренка*, займав виразно самостійницьку і соборницьку позицію, за що 12.12.1919 був увільнений з посади Є. *Петрушевичем*. 1921–27 — професор міжнародного права і історії української політичної думки Українського Вільного Університету у Празі, з міжнародно-правового погляду доводив нелегітимність входження західноукраїнських земель до складу II Речі Посполитої. Наприкінці 1923 встановив зв'язки з повпредством СРСР у ЧСР і перейшов на радянофільські та націонал-комуністичні позиції, вважав УСРР основою для реалізації ідеї соборної української держави. У вересні 1927 прибув до Харкова, працював професором міжнародного права в Харківському інституті народного господарства (1928–30) і Всеукраїнському комуністичному інституті радянського будівництва та права (1930–33). 21.03.1933 заарештований за звинуваченням у належності до «Української військової організації» і засуджений до 10 років виправно-трудових таборів, страчений рішенням особливої трійки Управління НКВС СРСР по Ленінградській області. Реабілітований Військовим трибуналом Київського військового округу 24.9.1957.

Твори: «Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання» (1906), «Польський і руський революційний рух і Україна» (1908), «Автономія країв в австрійській конституції» (1912), «Галичина в житті України» (1916), «Галичина на мировій конференції в Парижі» (1919), «Галичина в рр. 1918–20. Розвідки і матеріали» (1922), «Охорона національних меншостей в міжнародному праві» (1923), «Уваги про українську державність» (1927), «У десятиріччя галицької революції: факти і спроба оцінки» (1928), «Міжнародне право» (1931).

В. І. Головченко

Локарнські угоди 1925 — низка угод, парафованих на конференції в Локарно (Швейцарія), що проходила 5–16.10.1925 за участю міністрів за-

кордонних справ Бельгії, Великої Британії, Італії, Німеччини, Франції, а також Польщі й Чехословаччини. Метою конференції було послаблення міжнародної напруженості, яка виникла внаслідок гострої політичної кризи в Європі в 1923 через відмову Німеччини сплатити черговий репараційний внесок відповідно до *Версальського мирного договору 1919*. Локарнські угоди були підписані 1.12.1925 в Лондоні. Їхньою головною метою було об'єднання Європи на засадах політичної інтеграції Німеччини до *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин*. Головним документом конференції став Рейнський гарантійний пакт між Бельгією, Німеччиною та Францією, яким установлювалась непорушність кордонів між цими державами під гарантією Британії та Італії і виконання статей Версальського мирного договору 1919 щодо рейнської *демілітаризованої зони*. Були також схвалені двосторонні арбітражні договори Німеччини з Бельгією, Францією, Чехословаччиною та Польщею, які визначали порядок вирішення прикордонних суперечок в разі виникнення таких. Відсутність гарантійних угод щодо східних кордонів Німеччини викликала занепокоєння Польщі та Чехословаччини — союзників Франції. Наслідком цього стало підписання Францією з ними договорів про взаємну допомогу в разі нападу на одну із сторін. Слабким місцем цих договорів було те, що надання військової допомоги ставилось у залежність від виконання громіздкої процедури прийняття відповідного рішення *Лігою Націй*.

Локарнські угоди передбачали вступ Німеччини до Ліги Націй і надання їй місця як *великій державі* у Раді Ліги. Найбільші розбіжності між державами-учасницями з цього приводу виникли через різне тлумачення ними ст.16 Статуту Ліги відносно колективних *санкцій міжнародних*. Німеччині вдалося зафіксувати такий підхід, за яким кожний член Ліги повинен був брати участь у санкціях за принципом ad usum, тобто в тому обсязі, який відповідає його воєнному становищу та з урахуванням особливостей географічного положення. Наслідками угод стало зміцнення міжнародних позицій Німеччини, яка у вересні 1926 увійшла до Ліги Націй, послаблення ролі Франції у вирішенні європейських проблем та системи її військових союзів на континенті, підвищення ролі Великої Британії. Різний статус кордонів Німеччини фактично створював два стандарти європейської безпеки: західний (з наданням гарантій сусіднім з Німеччиною державам щодо недоторканності кордонів) і східний (без надання таких гарантій, що відкривало Німеччині шлях до ревізії територіальних статей Версальського мирного договору). 7.03.1936 за наказом А. *Гітлера* німецькі війська були введені в демілітаризовану Рейнську зону, чим Німеччина порушила Рейнський гарантійний пакт. Однак інші країни, що підписали цей документ, виступили лише з формальним протестом, який засвідчив початок політики «умиротворення агресора».

І. С. Покровська

Ломбардська ліга — об'єднання північноіталійських міст на чолі з Міланом, створене 1167 з ініціативи Папи Римського Олександра III; ставило за мету домогтися формальної незалежності від імператора *Священної Римської імперії*. Міста Ломбардії фактично являли собою самостійні *держави* з власним управлінням і мали підтримку з боку Папи. Ситуацію спробував змінити імператор Фрідріх I Барбаросса (1122–90), який вимагав від них беззастережного визнання своєї верховної влади і сплати великої данини. 1162 імперські війська захопили і зруйнували Мілан. Зростання загрози з боку імперії спричинило створення Ломбардської ліги, об'єднані війська якої завдали імперським силам поразки 1176 у битві при Леньяно (поблизу Верони). 1177 у Венеції відбувся конгрес за участю імператора Священної Римської імперії, Папи Римського та представників міст Ломбардії. Було досягнуто *перемир'я*, за умовами якого міста відновлювали своє самоврядування. Остаточний мир з ломбардськими містами було підписано 1183 у Констанці (на Боденському озері); за його умовами північноіталійські міста отримали підтвердження своєї самостійності, за імператором закріплювалось право верховного суду, а під час його перебування в Італії міста мали утримувати імператорський двір (див.: *Констанцький мир*).

О. А. Борділовська

Ломейські конвенції — система угод про співробітництво між країнами *Європейських співтовариств*, Африки, Карибського і Тихоокеанського регіонів. Ломейська конвенція I, підписана 28.02.1975 у м. Ломе (Того) представниками 9 держав *Європейського економічного співтовариства* та 46 держав Африки, Карибського і Тихоокеанського регіонів, містила зобов'язання європейських країн надавати країнам, що розвиваються, економічну допомогу та розповсюдити на них торговельні преференції, зокрема відкрити ринок продуктів харчування для їхніх товарів. Основні положення Ломейської конвенції I з часом уточнювалися і доповнювалися. Заходи, закріплені у Ломейській конвенції II (1979), спрямовувалися на створення нових галузей економіки або реконструкцію галузей, які були зруйновані за часів колоніального панування європейських держав. Основні положення Ломейської конвенції III (1984) стосувалися розвитку сільських районів і безпеки харчування. В центрі уваги Ломейської конвенції IV (1990) була проблема структурного упорядкування, яке, в першу чергу, охоплювало соціальний сектор — охорону здоров'я, освіту, розвиток людських ресурсів. У 1994 відбувся перегляд останньої конвенції, до неї були включені пункти про сприяння розвитку *демократії* й ринкової економіки, боротьбу з бідністю, підвищення торговельної конкурентоспроможності економік країн, що розвиваються. Для недиверсифікованих аграрних економік африканських, карибських і тихоокеанських країн Ломейські конвенції забезпечували *експорт* продукції до Європи і гарантували сталий прибуток, хоча не вирішили проблему економічного розвитку. Із завершенням у 2000 терміну дії чергової Ломейської угоди, 29.02.2000 у м. Сува (Фіджі) країнами-учасницями Ломейських конвенцій була підписана Угода про партнерство між країнами ЄС, Африки, Карибського і Тихоокеанського регіонів.

Н. М. Весела

Ломиковський Іван (1646, с. Деражня Велика побл. Звягеля, нині — Новограда-Волинського Житомирської області, Україна — 1714, Ясси, нині — Румунія) — український військовий діяч і *дипломат*; народився на Волині. Як свояк правобережного гетьмана М. Ханенка очолював у нього на поч. 1670-х уряд генерального писаря; після переходу на Лівобережжя зарахований до знатних військових товаришів (1677, 1681). З 1688 — член генерального суду, в 1689–92 — генеральний хорунжий, у 1692–1707 — генеральний осавул, водночас одержав титул стольника, з 1707 — генеральний обозний аж до смерті І. *Мазепи*. Належав до відвертих прихильників розриву з Москвою, підтримував політичну концепцію Великого Князівства Руського у федеративному чи конфедеративному зв'язку з Річчю Посполитою. Саме в його помешканні, починаючи з 1707, козацька старшина збиралася й обговорювала проблему повернення статусу України до умов *Гадяцького договору 1658*. Як послідовний прихильник розриву з Москвою пішов у вигнання разом із І. Мазепою, після обрання на гетьмана П. *Орлика* залишився генеральним обозним.

В.І. Сергійчук

Лондонська декларація 1909 — міжнародна угода про кодифікацію загальновизнаних *війни морської правил ведення*; прийнята на конференції 10-ти провідних *держав* (Великої Британії, Німеччини, Росії, Японії, США, Франції, Італії, Іспанії, Нідерландів, Австро-Угорщини), яка відбулася 4.12.1908–26.02.1909. Сформульовані у декларації принципи були направлені на захист нейтрального судноплавства, завдяки чому вона стала найважливішим й останнім в історії *міжнародного права* документом, що обґрунтував доктрину *відкритого моря свободи* у воєнний час. Декларація не була ратифікована парламентом Великої Британії, яка володіла наймогутнішим флотом у світі, після чого від *ратифікації* відмовилася решта держав. З початком *Першої світової війни* воюючі держави практично відмовилися від принципів Лондонської декларації.

Б. М. Гончар

Лондонська конвенція 1841 про протоки — *договір міжнародний багатосторонній*, підписаний 1(13).07.1841 представниками Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії, Туреччини і Франції; вперше у дипломатичній практиці був присвячений спеціально регламентації режиму Чорноморських проток.

Підтверджувала т. зв. «давнє правило *Османської імперії*», згідно якого в мирний час протоки залишалися закритими для *суден морських військових* усіх *держав*, і зобов'язувала Туреччину не допускати в мирний час у протоки жоден іноземний військовий корабель. Режим проток у військовий час не визначався. За султаном закріплювалося право надавати дозвіл на проходження протоками легких військових кораблів, що знаходились у розпорядженні іноземних *місій дипломатичних* дружніх держав. Підписання конвенції ліквідувало переваги Росії у встановлені режиму проток двосторонніми російсько-турецькими домовленостями, як це було визначено *Ункіяр-Іскелесійським договором 1833*. Режим Чорноморських проток, встановлений конвенцією, в цілому зберігся до *Першої світової війни*.

В. Ю. Константинов

Лондонська конвенція 1861 — багатостороння англо-франко-іспанська угода про спільну *інтервенцію* в Мексиці, підписана 31.10.1861 в Лондоні міністром закордонних справ Великої Британії графом Д. Росселем, французьким послом графом Флао де ла Більярдері та іспанським посланцем Істуріс-і-Монтеро. Після перемоги у громадянській війні в Мексиці лібералів, яких очолював Б. *Хуарес*, і ухвалення 17.07.1861 мексиканським конгресом декрету про тимчасове припинення платежів за іноземними борговими зобов'язаннями розгорнулась активна підготовка інтервенції Великої Британії, Франції та Іспанії в Мексику. Спільною метою трьох держав було повалення уряду Хуареса і заміна його на підконтрольний. Крім того, Лондон і Париж розглядали інтервенцію в Мексиці у контексті створення плацдарму для активного втручання в *Американську громадянську війну 1861–65*. *Наполеон III* розраховував у разі успіху перетворити Мексику на монархію під правлінням свого ставленика — австрійського ерцгерцога Максиміліана. Іспанія прагнула, якщо їй не вдасться повернути колишню *колонію* Мексику під свій контроль, принаймні посадити на мексиканський престол принца з династії іспанських Бурбонів. Сторони зобов'язалися відправити до узбережжя Мексики сухопутні і морські сили для захоплення й окупації укріплень на узбережжі, погоджувалися не здійснювати на внутрішні справи Мексики «жодного впливу, що може завдати шкоди праву мексиканської нації обрати і вільно конституювати форму свого правління». Держави, що підписали Конвенцію, запросили до участі США, але не отримали згоди останніх. Навесні 1862 Франція розпочала війну проти Мексики. Іспанія, яка вбачала в діях Франції загрозу для власних планів щодо Мексики, але не маючи змоги піти на конфлікт з Францією і США, у квітні 1862 вийшла з числа учасників Конвенції. Так само зробила й Велика Британія, яка на той час відмовилась від планів війни проти США. Однак британський уряд підтримав дії Наполеона III, оскільки останні були спрямовані на скинення уряду Хуареса в Мексиці та могли спричинити погіршення стратегічного становища США і послаблення Франції в Європі. Провал мексиканської експедиції французьких сил у 1867 означав припинення дії Лондонської конвенції 1861.

В. М. Вдовенко

Лондонська конвенція 1871 — *договір міжнародний багатосторонній*, підписаний 1(13).03.1871 представниками Австро-Угорщини, Великої Британії, Німеччини, Італії, Росії, Туреччини та Франції; переглядав режим Чорного моря, встановлений *Паризьким мирним договором 1856*. 19(31).10.1870 міністр закордонних справ Росії О. *Горчаков* розіслав російським дипломатичним представникам в Австро-Угорщині, Великій Британії, Італії та *Османській імперії* циркуляр, в якому повідомляв держави, які підписали Паризький мирний договір, про те, що Росія надалі не вважає себе пов'язаною його положеннями, які обмежували її права та *суверенітет* на Чорному морі. Петербург вмотивовував свої дії численними порушеннями відповідних положень *договору мирного* іншими державами-учасницями, в той час як сама Росія чітко їх дотримувалася. Австро-Угорщина, Велика Британія і Франція висловили протест проти дій Росії, британський уряд запропонував винести питання на розгляд *конференції міжнародної*. Лондонська конференція для розгляду вимог Росія відкрилась 5(17).01.1871 і завершилась прийняттям Лондонської конвенції. Вона відмінила «нейтралізацію» Чорного моря, дозволивши Росії та Туреччині тримати на Чорному морі необмежену кількість військових кораблів, суверенні права Росії на Чорному морі були відновлені. По відношенню до Чорноморських проток зберігався встановлений *Лондонською конвенцією 1841* і Паризьким мирним договором принцип закритості для військових кораблів нечорноморських держав. Лондонська конвенція 1871 дозволяла Туреччині відкривати протоки у мирний час для військових кораблів дружніх і союзних їй країн, у випадку якщо вона буде вважати це за необхідне для забезпечення виконання Паризького мирного договору. Конвенція визначала режим Чорноморських проток до прийняття нової конвенції на *Лозаннській конференції 1922–23*.

В. В. Вербовський

Лондонська конференція 1830–31 — міжнародна нарада за участі представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та Франції у листопаді 1830 — листопаді 1831; мала вирішити питання про статус Бельгії, яке загострилося внаслідок проголошення 4.10.1830 незалежності останньої від Королівства Нідерландів. Проблема міжнародного статусу Бельгії гостро постала під час революційних воєн Франції, що окупувала її 1792 і згодом включила до складу Батавської Республіки; 1810 Бельгія увійшла до складу Французької імперії. Контроль над бельгійськими та нідерландськими портами був для Франції важливим чинником у здійсненні *Континентальної блокади*. Під час наполеонівських воєн звільнення Бельгії з-під французького панування було одним із основних завдань Великої Британії, що почала розглядати бельгійську територію як стратегічно важливу для забезпечення власних інтересів на континенті. В жовтні 1813 розпочалися консультації між Лондоном і Петербургом з приводу майбутнього Бельгії, що завершилися в лютому 1814 досягненням двосторонньої домовленості про включення територій Бельгії та Голландії до єдиного Королівства Нідерландів. Того ж року до цих домовленостей приєднались Австрія і Пруссія. Додатковими таємними статтями до *Паризького мирного договору 1814* було формально затверджено унію між Бельгією та Нідерландами. Існування об'єднаних Нідерландів у таких межах, які забезпечили б їхню спроможність самостійно захищати власну незалежність, було підтверджено *великими державами* як елемент європейського балансу сил. Передача бельгійської території під нідерландську корону найбільшою мірою відповідала інтересам Великої Британії, що сподівалась використати нову державу як противагу Франції в разі її повернення до експансіоністської політики. Питання про приєднання бельгійської території до Нідерландів було остаточно вирішено під час *Віденського конгресу 1814–15*. У меморандумі від 28.01.1815 Велика Британія проголошувала свою готовність будь-якими засобами перешкоджати можливим спробам Франції окупувати Нідерланди. Цей меморандум не лише став одним із формальних приводів для Лондона виступити на захист Нідерландів проти *Наполеона I* після його втечі з о. Ельба (ще в 1814 між союзними державами було досягнуто згоди щодо гарантування британськими силами військової безпеки бельгійських провінцій), але й став формальною декларацією британської позиції стосовно Бельгії, яка зберігалась до початку *Першої світової війни*.

31.05.1815 у Відні було підписано договори про створення Об'єднаного Королівства Нідерландів, до якого увійшли бельгійська та голландська території. Але *унія* мала штучний характер і не відповідала інтересам бельгійських провінцій, чий економічний розвиток у новій державі уповільнився порівняно з періодом французького панування, а політичний вплив у королівстві був незначним. Загостренню відносин сприяли також мовні і релігійні розбіжності між франкомовними бельгійськими (валлонськими) провінціями та власне Нідерландами. У серпні 1830 в Бельгії розпочалася революція, яка призвела до проголошення 4.10.1830 її незалежності від Королівства Нідерландів. Події у Бельгії безпосередньо зачіпали інтереси *великих держав*. Відокремлення Бельгії від Нідерландів розглядалось ними як порушення європейського балансу сил, невід'ємною частиною котрого виступало об'єднане Королівство Нідерландів. Після того як воно, з огляду на неспроможність власними силами перемогти повсталі бельгійські провінції, звернулося до великих держав по допомогу, було створено формальний привід для їх втручання з метою вирішення «бельгійського

питання». З ініціативи Франції, підтриманої Великою Британією, було скликано конференцію великих держав, яка відкрилась 4.11.1830 в Лондоні. Франція фактично підтримувала прагнення Бельгії до *незалежності*, оскільки таким чином намагалася позбутися створеного Віденським конгресом бар'єру на своєму північному кордоні; з іншого боку, Париж не висував вимог приєднання бельгійської території, оскільки це безумовно призвело б до опозиції всіх інших великих держав. Велика Британія не могла підтримати Нідерланди через побоювання підштовхнути Бельгію до союзу із Францією, і тому була схильна задовольнити бельгійське прагнення до відокремлення за умови забезпечення її нейтрального статусу щодо Франції. Австрія, Пруссія та Росія вбачали в відокремленні Бельгії загрозу *Віденській системі міжнародних відносин*, але їх увага була прикута до революційних виступів в Італії та до польського повстання. Відтак основні суперечки під час конференції виникли між Великою Британією та Францією, а їх урегулювання становило сутність вирішення бельгійського питання.

18.12.1830 представники Великої Британії й Франції погодилися в принципі підтримувати відокремлення Бельгії від Нідерландів. Під час пленарного засідання 20.12.1830 спільна позиція двох держав була доведена до відома інших учасників Конференції і врахована при визначенні порядку денного подальшої роботи; на цьому ж засіданні учасники Конференції в окремому протоколі узгодили її мету: досягти такого врегулювання щодо Бельгії, яке поєднуватиме забезпечення незалежності останньої із гарантуванням інтересів великих держав та недоторканістю балансу сил в Європі. В січні 1831 спільне розуміння принципів врегулювання щодо Бельгії було розширено, зокрема, сторони домовились, що Бельгія має стати постійно нейтральною державою, а усі великі держави — гарантами її нейтралітету, недоторканності кордонів та збереження територіальної цілісності. 27.01.1831 учасники конференції узгодили основні засади, на яких мало відбуватися відокремлення бельгійської території в окрему державу (т. зв. «Вісімнадцять статей»), які юридично закріпили домовленість великих держав про майбутній нейтральний статус Бельгії. Але як Нідерланди, так і Бельгія тривалий час не приймали умов, запропонованих великими державами. Нідерланди в принципі заперечували проти відокремлення Бельгії і вимагали досягнення врегулювання за умови збереження цілісності об'єднаного королівства. Бельгійський тимчасовий уряд заперечував нейтральний статус своєї держави як умову її визнання з боку великих держав. Лише в липні 1831 Бельгія визнала «Вісімнадцять статей» за основу для майбутнього договору; 21.07.1831 зі схвалення великих держав принц Леопольд Саксен-Кобург і Готта став першим королем Бельгії під іменем Леопольда I, що означало фактичне визнання Бельгії незалежною державою. Але нідерландський король Вільгельм I відмовився визнавати проект урегулювання, розроблений Конференцією, розірвав перемир'я, а його війська увійшли на бельгійську територію. Лише під загрозою виступу на стороні Бельгії французьких військ наступ нідерландської армії було зупинено.

Тоді учасники Конференції вирішили підписати окремий договір з Бельгією 15.11.1831 про визнання її незалежності. Великі держави також брали на себе зобов'язання домогтися приєднання до угоди Королівства Нідерландів. До складу Королівства Бельгія увійшли провінції: Південний Брабант, Льєж, Намюр, Геннегау, Західна та Східна Фландрія, Антверпен, частина Лімбургу та частина території Великого Герцогства Люксембург; останнє отримувало як компенсацію частину Лімбурзької провінції. За договором Бельгія і Нідерланди взаємно відмовлялись від *територіальних претензій*; визначались умови використання обома державами водних шляхів на території Бельгії та Нідерландів. Окремо підтверджувалось збереження статті Паризького мирного договору 1814, за якою Антверпен мав залишатися виключно комерційним портом. Договір затвердив навіки нейтральний статус Бельгії. 14.12.1831 представники великих держав підписали в Лондоні ще один договір, за яким кілька фортець (Менен, Ат, Монс, Філіпвіль та Марієнбург), побудованих Королівством Нідерландів на французько-бельгійському кордоні після Віденського конгресу, мали бути знищені за кошти, які великі держави надавали спеціально для цієї мети. Не визнавши умов Лондонського договору 1831, Нідерланди спробували силою зброї повернути контроль над Бельгією, але французька армія та британський військово-морський флот змусили Нідерланди до припинення бойових дій. 21.05.1833 було підписано Конвенцію між Королівством Нідерландів, з одного боку, та Великою Британією і Францією, з іншого, про припинення бойових дій та згоду Нідерландів досягти остаточного врегулювання шляхом укладення відповідного договору. Цією конвенцією Нідерланди офіційно визнавали незалежність Бельгії на основі умов Лондонського договору 1831. Остаточне врегулювання бельгійського питання відбулося з підписанням 19.04.1839 в Лондоні трьох договорів: між п'ятьма великими державами та Нідерландами, між п'ятьма великими державами та Бельгією і між Бельгією та Нідерландами; ці договори підтвердили розподіл територій між Бельгією та Нідерландами, встановлений Лондонським договором 1831, взаємне визнання кордонів двома державами та визнання кордонів з боку великих держав, а також затвердили гарантії нейтрального статусу Бельгії з боку великих держав.

В. Ю. Константинов

Лондонська конференція 1921 — проходила 21.02–14.03.1921 у Лондоні за участю представників держав *Антанти* (Бельгії, Великої Британії, Греції, Італії, Франції, Японії), з одного боку, і переможених країн (Німеччини і Туреччини), з іншого. На конференції були розглянуті близькосхідне та репараційне питання. Франція й Італія запропонувала обговорити шляхи завершення грецько-турецької війни і перегляду тих статей *Севрського мирного договору 1920*, які давали однобічні переваги Великій Британії. Делегація уряду Великого національного зібрання Туреччини, що представляла на Лондонській конференції Туреччину, вимагала відновлення території держави в кордонах 1913 (без арабських територій), встановлення режиму протоків, що гарантував би безпеку та суверенітет країни, забезпечення Туреччині права мати військово-морські сили, необхідні для оборони, а також відміни режиму капітуляцій. Пропозиції країн Антанти, які не передбачали перегляду положень Севрського договору і лише незначною мірою враховували вимоги Туреччини й Греції, були відхилені представниками останніх. Після закриття конференції бойові дії між грецькими та турецькими військами в Анатолії було поновлено. Остаточне вирішення близькосхідного питання відбулося за результатами роботи *Лозаннської конференції 1922–23*.

Запропонований на Лондонській конференції репараційний план країн Антанти передбачав виплату Німеччиною 226 млрд золотих марок. Німеччина погоджувалася на сплату лише 30 млрд золотих марок, тоді її делегації вручили *меморандум*, в яком вказувалося, в разі невиконання зазначених вимог до 7.03.1921, війська країн Антанти окупують Дуйсбург, Рурорт та Дюссельдорф, а також залишать за собою право встановити митний кордон по Рейну і обертати на свою користь все мито, що збирають німецькі митниці на кордонах окупованих територій. Внаслідок невиконання Німеччиною вимог країн Антанти, 9.03.1921 ці погрози були здійснені. Репараційне питання для Німеччини було остаточно вирішено із прийняттям *Дауеса плану*.

В. В. Вербовський

Лондонська конференція 1930 з морських озброєнь — проходила 21.01–22.04.1930 за участі представників Великої Британії, Італії, США, Франції та Японії. Після *Вашингтонської конференції 1921–22*, на якій було досягнуто домовленостей щодо обмеження тоннажу авіаносців та лінкорів п'яти провідних морських держав, останні значно активізували програми будівництва і модернізації крейсерів та інших бойових кораблів своїх ВМС. Лондонську конференцію було скликано для укладення нової угоди п'яти держав щодо обмеження будівництва нових кораблів у класах, не передбачених попередніми домовленостями. Італія вимагала встановлення рівних з Францією квот в усіх класах бойових кораблів, Японія — рівної з Великою Британією та США кількості підводних човнів. Наявність суперечок між сторонами призвела до ухвалення рішення, за яким учасники конференції могли приєднуватися лише до тих статей кінцевого договору, з якими були згодні. До 1.04.1930 було досягнуто компроміс між Великою Британією, США та Японією, що передбачав наступні умови: Японія отримувала право на 60 % від тонна-

жу американських важких крейсерів, 70 % — американських легких крейсерів та есмінців і рівний із Великою Британією та США тоннаж підводних човнів. Хоча Японія продовжувала висувати вимоги про збільшення квоти у важких крейсерах до 70 % тоннажу США в цьому класі, досягнутий компроміс дозволяв трьом державам підписати остаточну угоду. Франція та Італія не досягли жодної домовленості.

На заключному пленарному засіданні Конференції 22.04.1930 було підписано договір про обмеження та скорочення морських озброєнь. За ним сторони зобов'язувались не спускати на воду нові лінкори у 1931–36 (із застереженням, що Франція та Італія залишають за собою право добудовувати лінкори до досягнення власної граничної норми тоннажу в цьому класі, встановленої для кожної держави на Вашингтонській конференції 1921–22); Велика Британія, США та Японія зобов'язувалися демонтувати або переобладнати кілька лінкорів з тим, щоб за 14 місяців після *ратифікації* угоди у Великої Британії та США залишилось по 15 лінкорів, а в Японії — 9. Договір встановлював граничний тоннаж підводних човнів у 2 тис. т, кожна держава отримувала право на три підводні човни тоннажем до 2,8 тис. т. Також у договорі було закріплено норми використання підводних човнів у воєнний час, зокрема визначалося, що по відношенню до цивільних кораблів підводні човни дотримуються таких самих *норм міжнародного права*, що й надводні бойові кораблі. Велика Британія, США та Японія також підписали частину договору, в якій визначались квоти тоннажу в класах крейсерів, есмінців та підводних човнів: сумарний тоннаж в цих класах для Великої Британії склав 541,7 тис. т, для США — 526, 2 тис. т, для Японії — 367,05 тис. т. Гранична кількість важких крейсерів для США складала 18 од., для Великої Британії — 15 та для Японії — 12. Договір набув чинності 1.01.1931, термін його дії визначався до 31.12.1936. Угода формально закріпила рівність американського та британського флотів, але також дозволяла Японії суттєво скоротити відставання від США. Для Великої Британії значення договору нівелювалось тим, що його не підписали в повному обсязі Італія та Франція.

В. Ю. Константинов

Лондонська морська конференція — проходила 9.12.1935–25.03.1936 за участю представників Великої Британії, Італії, США, Франції та Японії; була скликана з ініціативи Лондона і Вашингтона та мала на меті продовжити регламентацію морських озброєнь, розпочату *Вашингтонською конференцією 1921–22* та *Лондонською конференцією 1930*. Формальним приводом для її скликання став оголошений 1934 Токіо намір вийти з Вашингтонського договору 1922. Під час конференції японські представники виступили з вимогою підписання нової угоди на основі паритету японського флоту із американським та британським, але, отримавши відмову інших учасників, залишили зібрання. Італія взяла участь у роботі конференції, але відмовилась підписувати будь-який документ. Договір було укладено 25.03.1936 Великою Британією, США та Францією. Залишаючись відкритим для підписання іншими державами, він, на відміну від попередніх міжнародних домовленостей у сфері морських озброєнь, встановлював не кількісні, а якісні обмеження на тоннажність та калібр гармат для різних класів кораблів: лінкорів (35 тис. т та 14 дюймів відповідно), авіаносців (23 тис. т та 6,1 дюйма), крейсерів (8 тис. т та 6,1 дюйма) і підводних човнів (2 тис. т та 5,1 дюйма). Після закладення Японією лінкорів, тоннаж яких перевищував 35 тис. т, договір було переглянуто і обмеження на тоннаж лінкорів знято. Договір фактично втратив силу з початком *Другої світової війни*.

В. Ю. Константинов

Лондонський договір 1915 — таємна угода щодо умов вступу Італії в *Першу світову війну* на боці *Антанти*, підписана 13(26).04.1915 у Лондоні Великою Британією, Росією, Францією й Італією. Відповідно до договору Італія мала розпочати бойові дії проти держав *Троїстого союзу* протягом одного місяця після його підписання, за що країни Антанти погодилися на вимоги Італії передати їй по закінченні війни австрійські провінції Трентіно, Південний Тіроль, Гориця, Градіска, Істрія та Трієст, широку смугу далматинського узбережжя з островами, частину албанської провінції Валона, повний *суверенітет* над Додеканезькими островами, які Італія загарбала в *Османської імперії* раніше

(див.: *Італійсько-турецька війна 1911–12*), окремі турецькі середземноморські території (зокрема, провінцію Анталія), колоніальні території в Африці, а також частку *контрибуцій*. Приймаючи умови, країни Антанти сподівались на швидкий розгром італійськими військами Австро-Угорщини, що, на їх думку, мало прискорити перемогу над Німеччиною. 4.05.1915 Італія направила Австро-Угорщині *ноту дипломатичну* про вихід із Троїстого союзу. Однак після оголошення 23.05.1915 війни Австро-Угорщині Італія не змогла здійснити наступальні операції, які б докорінно змінили ситуацію на фронті на користь Антанти. На *Паризькій мирній конференції 1919–20* президент США В. *Вільсон* виступив за дотримання етнічного принципу визначення кордонів, чим фактично озвучив необов'язковість договору для США. Франція та Велика Британія також виступили проти задоволення всіх вимог Італії, внаслідок чого вона отримала значно менше компенсацій за участь у війні, ніж було передбачено угодою, що спричинило погіршення відносин між союзниками в повоєнний період.

І. С. Покровська

Лондонський договір 1946 про дружбу і союз між Великою Британією і Трансйорданією — проголошував *незалежність* Трансйорданії; підписаний 22.03.1946 в Лондоні. Після поразки Османської імперії в *Першій світовій війні* територія, що пізніше стала Трансйорданією, була зайнята арабськими військами і перейшла разом із Сирією (вона вважалась частиною сирійського Дамаського вілайєту) під управлінням еміра Фейсала (з 1920 — король Іраку). На *Сан-Ремо конференції 1920* ця територія була включена до британського мандату на Палестину (див.: *Мандатна система*), що викликало протест місцевого населення. Це змусило Британію переглянути форму управління і на Каїрській конференції 1921 вона оголосила про створення Трансйорданського емірату під управлінням лояльного до Британії еміра Абдаллаха (старшого брата Фейсала). У березні 1921 між британським міністром колоній В. *Черчіллем* і Абдаллахом було досягнуто угоду, згідно з якою Британія визнавала Абдаллаха еміром Трансйорданії й обіцяла виплачувати йому субсидію. Абдаллах приймав британський мандат і підкорявся представникам британської влади в Єрусалимі. 9.09.1922 Рада *Ліги Націй* затвердила мандат Британії на Трансйорданію. У травні 1923 британський верховний комісар в Єрусалимі проголосив відділення Трансйорданії від Палестини. Британські війська увійшли до Трансйорданії.

Англійсько-трансйорданський договір від 20.02.1928 закріплював британську владу над територією. Емір Трансйорданії мав керуватися в питаннях *зовнішньої політики*, фінансів, податків, юрисдикції і свободи совісті «порадами», які даються британським резидентом в Аммані і британським верховним комісаром в Єрусалимі; приймати закони за вказівкою англійських радників, покривати витрати за перебування британських військ. У 1934 Британія дозволила Трансйорданії призначати своїх консульських представників в сусідніх арабських країнах. 19.06.1941 Договір був доповнений новою статтею, що дозволяла Британії тримати, формувати і контролювати в Трансйорданії «таку кількість військ, яку, на думку британського уряду, буде необхідно для оборони країни». Протест місцевого населення змусив Британію до формального визнання незалежності Трансйорданії.

Відтак, 22.03.1946 Договір 1928 було замінено новим Договором — про дружбу і союз терміном на 25 років, згідно з яким Британія скасувала мандат на Трансйорданію і визнала її незалежним королівством. Разом з тим, при трансйорданському уряді зберігались британські радники і експерти, а Британія залишила за собою право тримати в необмеженій кількості свої війська і будувати бази на території Трансйорданії. Абдаллах, діставши титул короля, продовжував отримувати англійські субсидії. Договір передбачав співробітництво в сфері зовнішньої політики і взаємну допомогу під час війни. Британські війська зберігали судовий імунітет. В серпні 1946 Британія здійснила невдалу спробу домогтися прийому Трансйорданії в *ООН* (радянська делегація проголосувала проти). 15.03.1948 Договір 1946 був замінений новим союзним договором, згідно з яким Британія зберігала військові бази в Аммані і Мафраку, право утримувати там свої військові частини та контролювати трансйорданську армію, мала пра-

во вводити свої війська в будь-яку точку країни у разі війни чи загрози її виникнення. Було створено Раду спільної англійсько-трансйорданської оборони. В 1957 і 1958 внаслідок анулювання договору 1948 і пізніше, згідно рішенню *Генеральної Асамблеї ООН*, Британія остаточно вивела свої війська з країни.

О. Л. Хилько

Лондонський клуб кредиторів — консультативний комітет найбільших банків-кредиторів, який засідає у зв'язку з переговорами їх з урядами країн-боржників з питань реструктуризації приватної заборгованості. Як правило, переговори ведуться одним із банків від імені та за дорученням інших банків, що беруть участь у консультативній раді. Лондонський клуб не має чітко визначеної структури і збирається у складі тих банків, які мають найбільші вимоги до країни-боржника, справу якої вони розглядають. У рамках Лондонського клубу банки укладають з урядом країни-боржника угоду або про щорічну реструктуризацію боргу, або про багаторічну реструктуризацію, якій підлягають лише виплати основного боргу. Всі інші прострочені суми повинні бути виплачені в момент підписання угоди про реструктуризацію. Лондонським клубом передбачені такі заходи, спрямовані на реструктуризацію боргу: викуп зі знижкою урядом країни-боржника приватного боргу своїх компаній в іноземних банків; обмін зі знижкою боргів на інші активи (наприклад, акції національних компаній), скорочення платежів для обслуговування боргу і надання нових позик для виплати старих боргів. У 1990-ті через механізм Лондонського клубу пройшли такі країни, як Аргентина, Болівія, Бразилія, Болгарія, Мексика, Нігерія, Польща, Філіппіни та ін.

Однією з головних передумов підписання угоди про реструктуризацію є, як правило, прийняття країною програми *Міжнародного валютного фонду* зі структурної перебудови економіки і здійснення економічних реформ. Угоди про реструктуризацію боргів комерційними банками під егідою Лондонського клубу засновані на трьох головних положеннях: 1) положення про спільний доступ. При виплаті заборгованості не допускається дискримінація жодного з кредиторів; 2) положення про рівноправ'я. Усі позики розглядаються на рівноправній основі, що передбачає однакові права на платежі і заставу, які залежать від фактичного обсягу ризику банку; 3) положення про обов'язкову передплату. У випадку дострокових платежів у рахунок погашення боргу їх розподіл між кредиторами проводиться на рівній основі. Етапи реструктуризації боргу Лондонським клубом: боржник оголошує мораторій на платежі та складає Інформаційний *меморандум*; кредитори формують Банківський консультативний комітет; вибір посередників з обслуговування, адвокатів та юридичних консультантів; збори з вивчення стану заборгованості, боржника; узгодження основних умов; документальне оформлення угоди про перегляд боргу; підписання юридичних документів усіма сторонами.

О.І. Рогач, О. Ю. Анісімова

Лондонський мир 1913 — *договір мирний*, що визначив територіально-політичний устрій на Балканському півострові після 1-ї Балканської війни (див.: *Балканські війни*), яка велася між Сербією, Болгарією, Грецією, Чорногорією, з одного боку, і Османською імперією — з іншого; підписаний в Лондоні 30.05.1913. Війна завершилася поразкою турецьких військ, 3.11.1912 уряд *Османської імперії* звернувся до *великих держав* із проханням про посередництво. 3.12.1912 було підписано *перемир'я*, а 17.12.1912 в Лондоні відкрилася мирна конференція, яка фактично поділялася на дві частини: конференція балканських країн і Османської імперії та нарада послів шести *великих держав* (Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії та Франції). Переговори були тривалими і важкими через опір Туреччини, втручання великих держав і загострення суперництва між самими балканськими країнами-переможницями. Під час конференції проявилися протиріччя між *Троїстим союзом* і *Антантою*, перш за все — між Росією та Австро-Угорщиною. Сербія претендувала на Північну Албанію, щоб отримати вихід до моря, але наштовхнулася на рішучий опір Австро-Угорщини, яка загрожувала Сербії війною. Уряд Росії підтримував Сербію в суперечці з Австро-Угорщиною, але через непідготовленість до війни не наважився на рішучі дії. Сербія була змушена відмовитися від своїх вимог. Туреччина, враховуючи антисербську позицію Австро-Угорщини та Німеччини, зайняла непоступливу позицію. На початку лютого 1913 військові дії відновилися, однак турецькі війська знову зазнали поразки. 21.04.1913 Османська імперія підписала нове перемир'я з балканськими країнами, в Лондоні відновилися мирні переговори, які завершилися підписанням миру.

За ним Османська імперія поступалася балканським країнам усією територією в Європі на захід від лінії Мідія — Енос. Македонія, у відповідності з попереднім договором, була поділена між Сербією та Болгарією, частина Південної Македонії відійшла до Греції. Албанія, яка проголосила себе незалежною 28.11.1912, зберегла свою цілісність, вирішення питання про її кордони і внутрішній устрій передавалися на розгляд великих держав. Доля о. Кріт й інших турецьких островів в Егейському морі, що були окуповані Італією в результаті *Італійсько-турецької війни 1911–12*, також мала визначатися великими державами. Лондонський мир остаточно звільнив Балкани з-під влади Османської імперії і одночасно призвів до посилення напруженості у відносинах великих держав та загострення протиріччя між балканськими країнами, що призвело до 2-ї Балканської війни. 29.04.1913 договір було анульовано.

Б. М. Гончар

Лондонський протокол 1877 — угода, підписана 19(31).03.1877 представниками Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії й Франції. Після провалу *Константинопольської конференції 1876–77* російсько-турецькі відносини різко погіршилися, в лютому-березні 1877 М. *Ігнатьєв*, російський *посол* в *Османській імперії*, був відряджений зі спеціальною місією в Берлін, Лондон, Париж та Відень з метою схилити *великі держави* до підписання протоколу, що мав підтвердити домовленості Константинопольської конференції та забезпечити *нейтралітет* великих держав у можливій російсько-турецькій війні. У результаті переговорів було підписано Лондонський протокол та дві додаткові декларації: про зобов'язання Росії розпочати переговори щодо роззброєння у випадку, якщо Туреччина переведе свої війська на мирне положення і розпочне адміністративно-політичні реформи на територіях, населених переважно християнами, та про автоматичне позбавлення сили Лондонського протоколу в разі, якщо угоди про спільне *роззброєння* не буде досягнуто. Туреччина, яку підтримувала Велика Британія, відхилила Лондонський протокол; 24.04.1877 розпочалася російсько-турецька війна.

В. В. Копійка

Лондонські конвенції про визначення агресії 1933 — *договори міжнародні багатосторонні*, укладені 3–5.08.1933 з ініціативи СРСР на міжнародній економічній конференції в Лондоні: 1) Конвенція 3.08.1933, яку підписали СРСР і суміжні з ним *держави*: Афганістан, Естонія, Іран, Латвія, Польща, Румунія (в 1934 до неї приєдналась Фінляндія); 2) Конвенція 4.08.1933 за участю Румунії, СРСР, Туреччини, Чехословаччини та Югославії, була відкрита для приєднання інших держав; 3) Конвенція 5.08.1933 між Литвою та СРСР. Тексти всіх конвенцій були ідентичними. Згідно з ними *агресором* мала вважатися держава, яка першою здійснила одну з таких дій: оголошення *війни* іншій державі; вторгнення своїми *збройними силами* на територію іншої держави навіть без оголошення війни; напад своїми сухопутними, морськими або повітряними силами навіть без оголошення війни на територію, морські або повітряні сили іншої держави; оголошення *блокади морської* берегів іншої держави; надання допомоги озброєним бандам, що були створені на власній території і вторглися на територію іншої держави, або відмова, незважаючи на вимоги держави, на яку було здійснено напад, застосувати на власній території всі можливі заходи для позбавлення цих банд всілякої допомоги або заступництва. Конвенція наголошувала, що ніякі міркування політичного, військового, економічного або іншого роду не можуть бути вибаченням або виправданням *агресії*. Лондонські конвенції були першими міжнародними договорами, в яких давалось визначення агресії.

І. С. Покровська

Лопес Мікельсен (Lopez Michelsen) Альфонсо (30.06.1913, Богота, Республіка Колумбія — 11.07.2007, там само) — колумбійський громадсько-політичний і державний діяч, юрист; народився в сім'ї Альфонсо Лопеса Пумарехо — президента

Колумбії в 1934–38 і 1942–45; закінчив столичний Університет Росаріо. 1958–67 — один із лідерів опозиційного Революційно-ліберального руху, з 1967 — лівого крила Ліберальної партії, що на поч. 1990-х перейшло на соціал-демократичні позиції; 1960–66 — член палати депутатів Національного конгресу, 1966–70 — сенатор; 1968–70 — міністр закордонних справ. 7.08.1974–7.08.1978 — президент Колумбії; у вересні 1974 запровадив у країні «надзвичайний економічний стан», що передбачав заходи з оздоровлення національної економіки та обмеження її залежності від іноземного капіталу, зокрема 1975 був прийнятий закон про викуп контрольного пакету акцій 6-ти іноземних банків; у *зовнішній політиці* здійснив низку кроків, спрямованих на збалансованість відносин із Заходом і Сходом; активно сприяв створенню 1975 *Латиноамериканської економічної системи* (за участю Куби, але без США).

В. І. Головченко

Лоссовський Ігор Євгенович (22.04.1957, Київ, УРСР) — український *дипломат* і науковець; закінчив геологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (інженер-геофізик), аспірантуру Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР (1987, кандидат фізико-математичних наук), Європейський центр досліджень у галузі безпеки ім. Дж. Маршалла (1997) і Національну академію державного управління при Президенті України (2007, магістр державного управління). У 1987–93 — молодший науковий співробітник, науковий співробітник Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України; 1993–97 — 2-й секретар, 1-й секретар відділу двосторонніх відносин з країнами СНД Першого територіального управління МЗС України, завідувач відділу ОБСЄ Управління євроатлантичного співробітництва (УЄАС) МЗС України; 1997–99 — завідувач відділу НАТО Управління європейської і трансатлантичної інтеграції МЗС України, керівник польового офісу Місії ОБСЄ в Хорватії; 1999–2002 — начальник відділу ОБСЄ та Ради Європи УЄАС, в. о. начальника УЄАС Департаменту з питань політики і безпеки МЗС України; 2002–06 — Генеральний консул України в Торонто (Канада); 2007–09 — заступник директора Першого територіального департаменту МЗС України. 4.04.2009–5.02.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Малайзії; потім — заступник начальника Управління країн Південної Європи, Балкан та Південного Кавказу Третього територіального управління МЗС України.

В. І. Головченко

Лоський Костянтин Володимирович (28.01.1874, Петербург, Російська імперія — 14.10.1933, Прага, ЧСР) — український громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат*, правник; народився у дворянській сім'ї, закінчив історичний та юридичний факультети у Варшавському і Петербурзькому університетах; служив на різних адміністративних посадах у Сибіру й Холмщині, де став одним з ініціаторів національного відродження, 1905 заснував «Просвіту» в Грубешові, видавав газету «Буг». У квітні 1917 призначений Центральною Радою товаришем губернського комісара Тернопільщини, у червні 1917 вступив до УПСФ і був обраний до її Головного комітету, з початку серпня 1917 — директор департаменту в справах *біженців* Генерального секретарства внутрішніх справ; 25.08.1917 на з'їзді делегатів від холмських біженців-селян у Києві обраний комісаром Холмщини і затверджений Центральною Радою; у жовтні-листопаді 1917 — представник Генерального секретаріату при штабі Київського військового округу. З 5.12.1917 виконував обов'язки директора канцелярії секретарства міжнародних справ. За гетьманату П. *Скоропадського* — директор Загального департаменту МЗС Української Держави, 8.10.1918 призначений т. в. о. повіреного у справах Української Держави в Фінляндії, 17.01.1919 Директорією УНР призначений головою *місії дипломатичної* в Швеції й Норвегії, багато зробив для формування прихильної до української справи громадської й урядової думки в цих країнах. З 1920 — в еміграції в ЧСР, професор римського права Українського Вільного Університету, 1927–28 — декан правничого факультету, 1929–30 — проректор.

Твори: «Українське питання: Росія і Антанта» (1918), «Нарис римської історії» (1919), «Короткий нарис грецької історії» (1921), «Історія джерел римського права» (1921).

В. І. Головченко

Лотоцький Олександр Гнатович (9.03.1870, с. Брониця, нині — Могилів-Подільського району Вінницької області, Україна — 22.10.1939, Варшава, Польська Республіка) — український громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат* і історик; народився в сім'ї священика, закінчив Київську духовну Академію зі званням кандидата богослов'я (1896), дійсний член НТШ (1900). Працював урядовцем державного контролю в Києві й Петербурзі (остання посада — товариш генерального контролера), водночас був засновником видавництв «Вік» (Київ) і «Благодійного товариства видання загальнокорисних книг» (Петербург), сприяв організації українських фракцій у 1-й і 2-й Державних Думах, з 1908 — член Товариства Українських Поступовців. Після Лютневої революції 1917 очолив Українську національну раду в Петербурзі, у травні 1917 Тимчасовим урядом призначений губернським комісаром Буковини і Покуття, вступив до УПСФ і був обраний до її Головного комітету, у вересні-листопаді 1917 — генеральний писар Генерального секретаріату, 1918 — державний контролер УНР. 24.10–14.11.1918 — міністр віросповідань Української Держави; виконуючи обов'язки міністра віросповідань в уряді УНР доби Директорії під головуванням В. *Чехівського*, ініціював проголошення 1.01.1919 автокефалії Української Православної Церкви. У квітні 1919 — березні 1920 — голова Дипломатичної місії УНР у Стамбулі, вів переговори зі Вселенським патріархом у справі визнання української автокефалії. 1920 емігрував до Відня, потім до Праги, 1922–29 — доцент, професор церковного права Українського Вільного Університету; в 1929–39 — професор історії Православної Церкви у Варшавському університеті, водночас (1930–39) — засновник і директор Українського Наукового Інституту у Варшаві; 1927–30 — заступник прем'єр-міністра і міністр внутрішніх справ екзильного уряду УНР.

Твори: «Церковна справа в Україні» (1923), «Українські джерела церковного права» (1931), «Автокефалія» (1938). *Спогади*: «Сторінки минулого» (1932–1934), «В Царгороді» (1939).

В. І. Головченко

Лубе (Loubet) Еміль (30.12.1838, Марсанн, департамент Дром, Королівство Франція — 20.12.1929, Монтелімар, департамент Дром, нині — регіон Рона — Альпи, Французька Республіка) — французький громадсько-політичний і державний діяч. Почав свою трудову діяльність як юрист, у 1876 обраний до палати депутатів від Республіканської партії, у 1885 обраний до сенату, в 1887 призначений міністром суспільних робіт, у 1892 — Прем'єр-міністром Французької Республіки, але невдовзі пішов у відставку у зв'язку з банкрутством Кампанії *Панамського каналу*, що призвело до масового розорення французьких вкладників; у 1896 став головою сенату. 18.02.1899–18.02.1906 — Президент Французької Республіки; в умовах розколу французького суспільства справою капітана А. Дрейфуса, якого було звинувачено в державній зраді, рішуче виступив на його захист. Як *глава держави* приймав російського імператора *Миколу II* під час його візиту до Франції в 1901 й побував із візитом-відповіддю в Росії у 1902. Приймав також британського короля Едуарда VI і відвідав його в Лондоні з офіційним візитом у 1904. Ці візити стали важливою складовою укладання договору *Антанти*. З 1906 мешкав у Монтелімарі, де займав посаду мера міста.

П. М. Ігнатьєв

Лубківський Роман Мар'янович (10.08.1941, с. Острівець Теребовлянського р-ну Тернопільської обл., УРСР) — український громадсько-політичний діяч, письменник, перекладач, *дипломат*; у 1963 закінчив філологічний факультет Львівського державного університету. У 1963–65 — служба в Збройних Силах СРСР; 1965–66 — завідувач відділу газети «Ленінська молодь» (м. Львів), завідувач відділу поезії журналу «Жовтень»; 1966–80 — заступник головного редактору журналу «Жовтень»; у 1980–92 — голова правління Львівської організації Спілки письменників України. 1990–92 — народний депутат України; член *Комісії Верховної Ради України у закордонних справах*. З березня 1992 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Чеській і Словацькій Федеративній Республіці, у вересні 1992—березні 1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Чеській Республіці. 1995–97 — професор Львівського державного університету імені Івана Франка, згодом — начальник управління культури Львівської обласної держав-

ної адміністрації; 2006–07 — голова Комітету з Національної премії імені Тараса Шевченка. Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1992).

Твори: «Зачудовані олені» (Львів, 1965); «Громове дерево» (К., 1967); «Рамена» (К., 1969); «Високі радуги» (К., 1979); «Львів очима письменника» (Л., 1985).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Луїзіани купівля 1803 — найбільше одночасне територіальне придбання в історії США, що вдвічі збільшило площу країни. Луїзіана, яка обіймала територію в західній частині долини річки Міссісіпі від витоків до гирла і до Скелястих гір на північному заході, була колоніальним володінням Франції, яке вона втратила після поразки в *Семилітній війні 1756–63*. За *Паризьким мирним договором 1763* більша частина Луїзіани відійшла Іспанії. *Наполеон I*, сподіваючись відновити в Америці колоніальну *імперію*, в 1800 спонукав Іспанію повернути Луїзіану Франції. Це викликало у США серйозне занепокоєння. У травні 1802 посланнику США в Парижі Р. Лівінгстону було доручено почати переговори про придбання частини Луїзіани — Нового Орлеана і обох Флорид. У січні 1803 на допомогу посланнику був направлений Дж. *Монро*, який мав повноваження запропонувати за цю територію понад 10 млн доларів. Через поразки французьких військ від повсталих рабів у Сан-Домінго і перспективи відновлення *війни* з Британією Луїзіана почала втрачати свою привабливість для Наполеона, який вирішив запропонувати її США разом із Новим Орлеаном. Переговори Левінгстона і Монро з французьким міністром фінансів Ф. Барбе-Марбуа завершилися підписанням договору 30.04.1803. Замість Флорид, якими Іспанія не поступилася, США отримали у Франції 500 млн акрів землі за 11,25 млн доларів і взяли на себе борги Франції перед американськими громадянами на суму 3,75 млн доларів. Невизначеність східного кордону Луїзіани дали США привід до висування претензій на сусідні іспанські володіння. 1810 вони захопили Західну Флориду, північний кордон був визначений за угодою з Лондоном у 1818 (див.: *Американсько-англійська конвенція 1818*), південно-західний кордон — за *Американсько-іспанським договором 1819*.

Б. М. Гончар

Лукасевич Євмен Кирилович (26.12.1871, м. Біла, нині — село Чортківського району Тернопільської області, Україна — 20.12.1929, Варшава, Польська Республіка) — український громадсько-політичний діяч і *дипломат*; народився в сім'ї священика, навчався на медичних факультетах Львівського і Віденського університетів (був виключений за участь у студентських виступах), закінчив медичний факультет Цюріхського університету; займався лікарською практикою у Харкові й Києві, водночас брав активну участь у діяльності громадських організацій, з 1907 — член медичної секції Українського Наукового Товариства. Після Лютневої революції 1917 — один з організаторів медично-санітарної служби УНР і Українського Червоного Хреста, заступник голови Всеукраїнської спілки лікарів, редактор «Українських медичних вістей». 1.06.1918 призначений радником при міністрі закордонних справ Української Держави; у липні-серпні 1918 відвідав зі спеціальною місією Швейцарію, уряд котрої висловив готовність до *визнання де-факто* Української Держави і встановлення з нею торговельно-економічних зв'язків; у жовтні 1918 — червні 1919 — голова Української дипломатичної місії (charge d'affaires) у Швейцарії, видав один із кращих інформаційних довідників про Україну. З 1920 мешкав у Варшаві, займався лікарською практикою, видавав газету «Українська трибуна» і уклав «Анатомічний словник» (1926).

В. І. Головченко

Лукашенко Олександр Григорович (30.08.1954, с. Копись Оршанського району Вітебської обл., Білоруська РСР) — білоруський громадсько-політичний і державний діяч, 1-й президент Білорусі; народився в бідній селянській сім'ї; закінчив Могильовський державний університет ім. А. А. Кулешова (1975) за спеціальністю «викладач історії і суспільствознавства» та Білоруську сільгоспакадемію (1985). У 1975–77 — інструктор політвідділу Західного прикордонного округу (м. Брест), у 1977 — секретар комітету комсомолу Могильовського міськхарчоторгу, у 1977–78 — інструктор Октябрського райвиконкому м. Могильова, у 1978–80 — секретар районного товариства «Знання», у 1980–82 — заступник командира роти з політроботи, у 1982–83 — заступник голови колгоспу «Ударник» Шкловського р-ну, у 1983–85 — заступник директора Шкловського заводу будматеріалів, у 1985–87 — секретар парторганізації колгоспу ім. Леніна Шкловського р-ну, у 1987–94 — директор радгоспу «Городець» Шкловського р-ну. У 1990–94 — депутат Верховної Ради Білоруської РСР. З 20.07.1994 — Президент Республіки Білорусь; у листопаді 1996 ініціював референдум щодо поправок до Конституції Білорусі 1994, які розширили його повноваження і продовжили термін перебування на посаді президента до 2001. На президентських виборах 9.09.2001 переобраний на другий термін (отримав 75 % голосів). Наприкінці 1990-х проводив активну політику реінтеграції Білорусі з Росією та посилення інтеграційних процесів у рамках *СНД*; 8.12.1999 підписав Договір про створення Союзної держави Росії та Білорусі; обіймав посаду голови Вищої державної ради Союзної держави. Однак останнім часом намітилися певні проблеми у стосунках з Російською Федерацією. Прагне тісної інтеграції в рамках СНД та активнішої участі України у цьому міждержавному об'єднанні; виступив одним з ініціаторів створення *ЄЕП*. Підписав *українсько-білоруський договір про дружбу, добросусідство та співробітництво 1995*, проте, попри набуття чинності *українсько-білоруським договіром про державний кордон 1997*, домовленості про *демаркацію кордону* між обома державами не досягнуто. У 2004 у Білорусі був проведений референдум, за результатами якого скасовано обмеження на кількість обрань президентом, тому ніщо не завадило Л. балотуватися на третій термін; переміг у 1-му турі 19.03.2006 з результатом 83%; США, *Європейський Союз* і *Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)* не визнали результати виборів, але СНД, Росія і КНР заявили що вони були прозорими і демократичними. 19.12.2010 відбулися четверті президентські вибори, Л. знову переміг у 1-му турі з результатом 79,65%; спостерігачі від ОБСЄ заявили що у порівнянні з минулими виборами відбулися покращення, хоча міжнародним нормам вони ще не відповідають, Євросоюз ввів низку *санкцій міжнародних*, які забороняли в'їзд на його територію деяким білоруським чиновникам і Л. особисто; Україна висловила «стурбованість непропорційним застосуванням сили проти учасників акції протесту та журналістів, зіткненням представників опозиції з силами правопорядку і затриманням деяких кандидатів».

Д. В. Табачник

Лукшич (Lukšić) Ігор (14.06.1976, м. Бар, Соціалістична Республіка Чорногорія, СФРЮ) — чорногорський громадсько-політичний і державний діяч, 6-й (2010–12) прем'єр-міністр Чорногорії; народився в сім'ї морського інженера; закінчив факультет економіки Університету Чорногорії (Підгориця, бакалаврат — 1998, магістратура — 2002), навчався в Віденській дипломатичній академії (1999), 10.09.2005 захистив докторську дисертацію на тему: «Транзит — процес досягнення економічних і політичних свобод». У 2003 призначений радником прем'єр-міністра М. *Джукановича* у сфері зв'язків з громадськістю (разом із заступником міністра закордонних справ Сербії і Чорногорії); 16.02.2004–29.12.2010 — міністр фінансів Чорногорії; 3.10.2006 М. Джуканович заявив, що не буде кандидатом на посаду прем'єр-міністра на наступних виборах і вказав на Л. як оптимального кандидата, але натомість новим компромісним прем'єром було обрано Ж. Штурановича (10.11.2006–29.02.2009). Л. став прем'єром 29.12.2009–4.12.2012, потім перейшов на посаду віце-прем'єра і очолив *відомство закордонних справ* Чорногорії.

В. В. Копійка

Лук'яненко Левко Григорович (24.08.1927, с. Хрипівка, нині — Городнянського р-ну Чернігівської обл., УРСР) — український громадсько-політичний діяч, правозахисник, *дипломат*; у 1958 закінчив юридичний факультет Московського державного університету імені Михайла Ломоносова. У 1958–59 — пропагандист райкому КПУ на Львівщині; 1959–61 — адвокат. У 1961 був заарештований за «антирадянську діяльність» (участь у підпільній групі, яка опрацювала юридичні аспекти виходу України з СРСР); 1961–76 і 1977–89 перебував в ув'язненні та на засланні за дисидентську діяльність. 1989–90 — голова виконкому Української Гельсінської Спілки (брав активну участь у відрод-

женні української державності); 1990–92 — голова Української республіканської партії. Депутат Верховної Ради України 1-го (1990), 2-го (1998), 4-го (2002) і 5-го (2006) скликань. У травні 1992 — листопаді 1993 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді.

Твори: «Сповідь у камері смертників» (К.,1991); «За Україну, за її волю ...» (К.,1993); «Не дам загинуть Україні...» (К.,1995).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Лула да Сілва (Lula da Silva) Луїс Інасіо (27.10.1945, Гаранхунс, штат Пернамбуку, Федеративна Республіка Бразилія) — бразильський громадсько-політичний і державний діяч, 35-й президент Бразилії (2003–11); народився в багатодітній сім'ї портового вантажника; закінчив неповну середню школу в Сан-Паулу (1959), після чого працював токарем на підприємствах міста, беручи з 1966 активну участь у профспілковому русі. У 1969 обраний заступником члена виконкому профспілки робітників-металургів Сан-Паулу, 1975 очолив профспілку; у січні 1979 на з'їзді металургів індустріального пояса Сан-Паулу виступив з ініціативою створення Партії трудящих Бразилії, яка невдовзі стала впливовою загальнонаціональною лівою політичною силою, що діяльно боролася за відновлення в країні *демократії*, ліквідацію каральних органів і скликання Національної установчої асамблеї; у 1983 став співзасновником Національної федерації профспілок. Після завершення періоду військової диктатури на парламентських виборах 1986 був обраний до федерального сенату від штату Сан-Паулу; висував свою кандидатуру як лідер лівої опозиції від Партії трудящих на президентських виборах 1989 (40% голосів), 1994 і 1998; гостро виступав проти неоліберальних економічних реформ президента Бразилії Ф. *Кардозу*, на захист соціальних прав трудящих і національного виробника, за зміцнення державного сектору економіки, стимулювання *експорту*, проведення переговорів з проблеми *зовнішнього боргу* країни, ширше використання плебісцитів і референдумів. У другому турі президентських виборів 6.11.2002 здобув переконливу перемогу, отримавши 61,27% голосів; 1.01.2003–1.01.2011 — Президент Федеративної Республіки Бразилії. У *зовнішній політиці* під час першого 4-річного терміну президентства спирався на принцип «національного розвитку», що означав боротьбу з американським і європейським *протекціонізмом*, залучення до країни іноземних інвестицій, зміцнення торговельних зв'язків із південноамериканськими сусідами та активну участь у формуванні *Американської зони вільної торгівлі* (до листопада 2005), жорстку позицію при проведенні переговорів і укладанні міжнародних торговельних угод; ініціював створення неформальної «лівої вісі» в Латинській Америці за участю президентів Куби Ф. *Кастро*, Венесуели У. *Чавеса* (допоміг виконати йому зобов'язання з експортних поставок нафти) і Еквадору Л. Гутьєрреса. У вересні 2003 прийняв з офіційним візитом Президента України Л. *Кучму*, а у травні 2004 відвідав з робочим візитом Київ, задекларувавши повну підтримку завершенню будівництва українського ракетно-космічного стартового комплексу «Циклон-4» на бразильському космодромі Алкантара (будівництво почалося наприкінці 2008). Під час відвідин Л. України 1–2.12.2009 двосторонні відносини були визначені як *стратегічне партнерство*.

Збалансована економічна політика припинила паніку серед підприємницьких кіл, завдяки чому вдалося добитися поліпшення макроекономічних показників, окреслилися позитивні зрушення і в соціальній сфері: вже в 2003 інфляція знизилася до 3,6%, лише протягом 2003–04 було створено 2,4 млн нових робочих місць; в рамках програми боротьби з голодом надавалися грошові субсидії більш ніж 6,5 млн родин; 106,7 тис. малоземельних фермерів отримали земельні наділи й допомогу в рамках «Національної програми розвитку сімейного сільського господарства». 12 млн найбідніших бразильських родин у рамках програми Bolsa Familia мали невеликі щомісячні виплати за умови, що їхні діти регулярно відвідують школу й пройдуть необхідні медичні щеплення. За півтора місяця до чергових загальних виборів 1.10.2006 Л. на засіданні ним же створеної Ради економічного й соціального розвитку представив програму розвитку країни до 2021, де, зокрема, було передбачено підтримання темпів економічного зростання не менше 6% в рік, зменшення процентної ставки з 10% до 3%, щомісячне створення 100–150 тис. нових робочих місць і систематичну роботу над зниженням інфляції. На виконання цієї амбітної програми президент був налаштований мобілізувати все суспільство й всі гілки влади, як державний, так і приватний сектор. Л. зберіг незвично високий для країн Латинської Америки рівень громадської довіри (65–70%) й принципово відмовився задіяти в президентській кампанії-2006 горезвісний «адміністративний ресурс» (на відміну від «традиційних лівих», Партія трудящих постійно наполягає на дотриманні демократичних принципів, розширенні демократичного простору на основі партисипативної демократії й досягненні консенсусу з різними політичними силами) та сміливо пішов на другий тур, отримавши 29.10.2006 60,83% голосів проти 39,17% у кандидата від соціал-демократів — колишнього губернатора штату Сан-Паулу Ж. Алкміна. На міжнародній арені виступив співзасновником *Союзу південноамериканських націй* і *Співтовариства держав Латинської Америки й Карибського басейну*. Маючи 81% довіри населення наприкінці другого президентського терміну, Л. своїм авторитетом забезпечив перемогу в другому турі виборів 31.10.2010 колишнього міністра енергетики й глави президентської адміністрації — кандидата від Партії трудящих Д. *Руссеф*. Нагороджений Орденом князя Ярослава Мудрого I ст. (20.10.2003) «за визначний особистий внесок у розвиток українсько-бразильських відносин» і Орденом Свободи (24.11.2009).

В. І. Головченко

Лулашник (Lulashnyk) Трой — канадський *дипломат*; у 1992 отримав ступінь бакалавра гуманітарних наук з відзнакою в Університеті Манітоби (спеціальність — політологія), в 1995 здобув ступінь магістра гуманітарних наук в тому ж університеті (спеціальність — політологія). 1996–98 — експерт з питань нерозповсюдження ядерної зброї в Комісії з ядерної безпеки Канади; 1999–2002 — старший радник з питань політики в Агенції з ядерного та хімічного роззброєння Міністерства закордонних справ і міжнародної торгівлі Канади; 2002–06 — директор, генеральний директор Програми глобального партнерства МЗС Канади — ініціативи, спрямованої на унеможливлення доступу терористичних груп і країн, ймовірно зацікавлених у розповсюдженні зброї та матеріалів масового знищення, до спадщини *«холодної війни»* — зброї та матеріалів масового знищення і відповідних знань та умінь в країнах *СНД*. 2010–11 — генеральний директор Управління основних програм МЗС Канади, відповідального за *міжнародну політику* та програми Канади з питань *зброї масового знищення*, зменшення загроз, міжнародної кримінальної активності та протидії *тероризму міжнародному*, за участь у відповідних міжнародних форумах, таких як Саміт з ядерної безпеки та Всесвітня ініціатива для боротьби з ядерним тероризмом. З листопада 2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні.

Р. К. Петюр

Лумумба (Lumumba) Патріс Емері (2.07.1925, с. Оналуа, регіон Катакокомбе, провінція Касаї, Бельгійське Конго — 17.01.1961, поблизу Елізабетвіля, нині — м. Лубумбаші, провінція Верхня Катанга, Демократична Республіка Конго) — конголезький громадсько-політичний і державний діяч, народився в селянській сім'ї, закінчив середню школу при католицькій місії та курси поштових службовців. Працював у Стенлівілі писарем, поштовим урядовцем, службовцем бельгійських промислових компаній; з поч. 1950-х брав активну участь у політичному житті країни, видавав газети «Ухуру» («Свобода») і «Ендепенданс» («Незалежність»); спершу поділяв поміркованi погляди, був прибічником ідеї «бельгійсько-конголезького співтовариства», виступав за «європеїзацію» Конго і поступову ліквідацію расової сегрегації; у подальшому під впливом антиколоніальної боротьби в Африці перейшов на радикальні позиції й у жовтні 1958 заснував Національний рух Конго, що мав на меті негайне здобуття незалежності ненасильницькими засобами; у грудні 1958 представляв Конго на 1-й конференції народів Африки (Аккра), був обраний членом її постійного секретаріату; двічі заарештовувався за антиколоніальну діяльність; після звільнення 1960 увійшов до делегації національних сил на Брюссельських конференціях круглого столу щодо самовизначення Конго, наполягав на збереженні його територіальної

цілісності. 24.06.-14.09.1960 — прем'єр-міністр Республіки Конго, з патріотичних позицій виступав проти *сепаратизму* і спроб розколу країни, вимагав виведення з Конго бельгійських військ і ліквідації баз країн *НАТО* в Африці, збирався жорстко обмежити роль європейських держав у Конго. Після усунення від влади в умовах *Конголезької кризи 1960–67* був заарештований змовниками і убитий, але 30.06.1966 причетний до цього злочину тогочасний президент країни *Мобуту* проголосив Л. національним героєм.

Головченко В.І.

Лунс (Luns) Йозеф Марі Антуан Хуберт (28.08.1911, Роттердам, Королівство Нідерланди — 17.07.2002, там само) — нідерландський державний діяч і *дипломат*, закінчив юридичний факультет Амстердамського університету (1937), навчався у Лондонській школі економіки і Берлінському університеті. На *дипломатичній службі* з 1938; працював у МЗС Нідерландів (1938–40, 1943–44), *дипломатичних представництвах* Нідерландів у Швейцарії (1940–41), Португалії (1941–43), Великій Британії (1944–49); у 1949–52 — постійний представник Нідерландів при *ООН*; у 1952–56 — міністр без портфеля; у 1956–71 — міністр закордонних справ Нідерландів; чотири рази обирався до парламенту від Католицької народної партії. Від імені Нідерландів підписав Римські договори 1957 про створення *ЄЕС*; 1971–84 — генеральний секретар *НАТО*.

Р. А. Кривонос

Лусакська мирна угода 1994 (Лусакський протокол 1994) — договір про мирне врегулювання в Республіці Ангола, підписаний 20.11.1994 в м. Лусака (Замбія). Після укладення 1988 договору про припинення вогню між урядом Анголи на чолі з президентом Ж. Е. душ *Сантушем* та Національним союзом за повну незалежність Анголи (УНІТА), очолюваним Ж. Савімбі, 31.05.1991 в Лісабоні було підписано мирну угоду (Ешторільська угода), яка передбачала перехід до багатопартійної *демократії*, ринкової економіки, входження військових формувань УНІТА до складу національної армії і підготовку до вільних виборів у другій половині 1992; *спостерігачами* при підписанні угоди були представники США, СРСР та Португалії. Але результати виборів, які відбулися у вересні 1992 і були визнані *ООН* вільними й справедливими, УНІТА не визнала, і виконання мирної угоди було зірвано. В країні відновилась громадянська війна. Після відмови США продовжити підтримку УНІТА та нормалізації відносин між ангольським урядом і ПАР, відновилися мирні переговори за посередництва США, Росії та Португалії, які завершились підписанням Лусакської угоди.

Вона передбачала демобілізацію збройних формувань УНІТА, 26 тис. її колишніх вояків, в тому числі 18 генералів, мали бути інтегровані у збройні сили та поліцію Анголи. У травні 1995 Савімбі офіційно визнав душ Сантуша законним президентом Анголи, у 1997 було сформовано уряд національної єдності, до парламенту повернулися депутати від УНІТА, обрані в 1992. Проте УНІТА на виконала зобов'язань за угодою про розпуск збройних формувань до лютого 1998, продовжувала здійснювати напади на урядові війська. 20.03.1999 ООН фактично визнала провал мирного процесу, започаткованого угодою, і згорнула місію *спостерігачів*. Савімбі відмовився співробітничати з США, Португалією та Росією, *дипломати* яких разом із представниками УНІТА та ангольського уряду спостерігали за мирним процесом в Анголі. Лише після загибелі Савімбі в березні 2002 УНІТА погодилась на відновлення мирних переговорів про реалізацію Лусакського протоколу. 30.03.2002 за підтримки ООН, США, *ЄС*, Нігерії і ПАР було підписано додаток до угоди — *меморандум* про наміри, що передбачає припинення вогню та вирішення політичних і адміністративних питань, які перешкоджають реалізації угоди.

С. В. Андрущенко

Лусакська угода про припинення вогню 1999 — *договір мирний* багатосторонній, укладений 10.07.1999 в Лусаці (Замбія) представниками Демократичної Республіки Конго (ДРК), Анголи, Зімбабве, Намібії, Руанди й Уганди; 1.08.1999 до Л. у. приєднався Рух за визволення Конго — одна з основних опозиційних сил. Складна ситуація хиткого балансу різних політ. сил, сформованих після набуття Конго (Кіншаса) незалежності в 1960 на етнорегіональній основі, неодноразово призводила до збройної конфронтації й *конфліктів міжнародних* (див.: *Конголезька криза 1960–67*). Під час президентства *Мобуту* природні копалини країни активно використовувались зах. державами, а у відповідь на підтримку свого авторитарного режиму з боку США президент надавав територію Республіки Заїр, як називалась країна в 1971–97, для матеріал. забезпечення й перегрупування ангольського антиурядового угруповання УНІТА. З території Заїру також активно діяли збройні формування угандійської опозиції, якій Мобуту надавав матеріал. допомогу. Але навесні 1997 владу Мобуту було повалено силами повстанського лідера Л.-Д. *Кабіли*, допомогу якому надали угруповання етнічних тутсі з провінції Південне Ківу, а також *збройні сили* Руанди й Уганди. Між президентом ДРК Кабілою й президентом Уганди Й. *Мусевені* 27.04.1998 було укладено угоду, за якою сторони домовились співпрацювати в справі гарантування безпеки та миру в зоні конголезько-угандійського кордону. На підставі цієї угоди угандійські війська увійшли на територію ДРК і виступили на боці урядових сил, що призвело до остаточної інтернаціоналізації конфлікту.

Після спроби тутсі закріпити свій контроль у столиці ДРК — Кіншасі, Кабіла розірвав відносини зі своїми колишніми союзниками й 27.07.1998 заявив, що висилає з країни всіх інозем. військових і цивільних чиновників, переважно етнічних тутсі; було також розформовано всі підрозділи конголезької армії, укомплектовані «особами неконголезького походження». Водночас Кабіла звинуватив Бурунді, Руанду й Уганду в спробах захопити схід. райони ДРК й відновити «середньовічну імперію тутсі». У відповідь військові-тутсі й прихильники екс-президента Мобуту розпочали антиурядовий заколот, підтриманий Руандою, Угандою й Бурунді. Збройні формування Конголезького об'єднання за демократію й Руху за визволення Конго розгорнули зі сходу стрімкий наступ на столицю, який урядовим силам вдалося зупинити лише завдяки втручанню інозем. збройних сил: повстанців на підступах до Кіншаси було розбито ангольськими військами (Кабіла припинив діяльність УНІТА з території ДРК й блокував її тилові позиції, що забезпечувало успішні бойові дії ангольських урядових сил). Крім того, допомогу урядові ДРК в б-бі проти повстанців надавали Судан (у відповідь на підтримку Угандою опозиційної Народної армії визволення Судану, що діяла на півдні країни), Намібія і Зімбабве. На боці Кабіли виступили також збройні формування хуту, що час від часу вдиралися й на територію Руанди та Бурунді, де влада належала тутсі.

На червень 1999 під контролем уряду Кабіли перебувала лише приблизно половина території ДРК, переважно слабо розвинені зах. та півд. провінції, тому ДРК звернулась до *Міжнародного Суду ООН* в Гаазі з проханням визнати Бурунді, Руанду й Уганду *агресорами*, що порушили *Статут ООН*. Загострення збройного конфлікту в ДРК, що швидко переріс у *Велику африканську континентальну війну (Друга конголезька війна) 1998–2002*, спричинило зростання напруги в цілому макрорегіоні Тропічної та Південної Африки. В квітні 1999 *Генеральний секретар ООН* К. *Аннан* призначив М. Ньяссе своїм спец. представником у мирному процесі в ДРК; *Рада Безпеки ООН* в рез. №1234 від 9.04.1999 підтримала цей крок та висловила готовність долучитися до врегулювання силами *ООН*. Водночас РБ ООН наголосила на неприпустимості подальшого перебування інозем. військ на території ДРК і закликала до їхнього виведення з метою створення передумов для внутр. конголезького мирного процесу. Резолюція стала основою для Л. у., що передбачала: припинення сутичок між ворогуючими сторонами; нормалізацію становища на кордонах ДРК; контроль за незаконним ввезенням зброї та проникненням озброєних груп; початок нац. діалогу; створення механізму роззброєння бойових формувань та сприяння інтеграції їхніх членів у суспільство. Було також передбачено створити Політичний комітет і Спільну військ. комісію, до складу якої мали увійти по два представники від кожної сторони; головою планувалось призначити представника нейтральної країни, визначеного *Організацією африканської єдності (ОАЄ)*. В зоні конфлікту мали розташуватися миротворчі сили під егідою ООН у співробітництві з ОАЄ.

6.08.1999 РБ ООН рез. №1258 привітала укладення Л. у., закликала іншу повстанську орг-цію Конголезький рух за демократію, приєднатися до неї, а також ухвалила рішення про розгортання в

зоні конфлікту 90 військ. *спостерігачів* ООН для нагляду за виконанням умов Л. у. За резолюцією РБ ООН №1279 від 30.11.1999 тимчасову місію було перетворено на місію ООН у ДРК (МООНДРК), до компетенції якої, крім нагляду за виконанням Л. у., увійшли заходи із забезпечення гуманітарної допомоги постраждалим унаслідок бойових дій, розташування й надання допомоги *біженцям*, надання мед. допомоги та забезпечення адмін. підтримки у виконанні умов Л. у.; особовий склад МООНДРК було збільшено до 500 спостерігачів. За резолюцією РБ ООН №1291 від 24.02.2000 мандат місії було розширено, а кількість військового персоналу доведено до 5537 чол., включно з 500 військ. *спостерігачами*. Розширений мандат МООНДРК також передбачав реалізацію заходів із припинення вогню та розведення ворогуючих сторін, звільнення військовополонених. За резолюцією РБ ООН №1493 від 28.07.2003 МООНДРК вже включала 737 військ. спостерігачів (у т. ч. й від України) та контингент *Збройних сил ООН* у кількості 10,8 тис. чол.

Започаткований Л. у. мирний процес було інтенсифіковано під час зустрічі президентів Анголи, ДРК, Замбії, Зімбабве, Руанди й Уганди, що відбулась 24.01.2000 у штаб-кваритирі ООН у Нью-Йорку з ініціативи постійного представника США в ООН Р. Холбрука. Але зусилля ООН і ОАЄ, що сприяли укладенню низки нових домовленостей про врегулювання в ДРК, зокрема угоди про роз'єднання ворогуючих сторін від 27.11.2000 (Мапуту, Мозамбік) і плану роз'єднання від 8.04.2000 (Кампала, Уганда), не призвели до припинення бойових дій, а сторони Л. у. неодноразово порушували її умови. Вбивство 16.01.2001 Л. Кабіли спричинило чергове загострення ситуації в ДРК, що погіршувалась унаслідок невиконання учасниками Л. у. її положень.

С. В. Андрущенко

Лутаціїв мир 241 до н. е. — *договір мирний*, що офіційно завершив Першу *Пунічну війну*. Свою назву отримав від імені римського консула Гая Лутація Катула, який отримав перемогу над флотом Карфагену в битві при Егатських островах в 241 до н. е., що остаточно визначила хід *війни*. За умовами миру володіння Карфагену на Сицилії переходили до Риму, Карфаген зобов'язувався не входити зі своїми кораблями до сиракузьких вод, не вербувати нових солдат у римських областях і повернути всіх *військовополонених*. Карфаген мав виплатити *контрибуцію* в розмірі 2200 талантів (66 тонн) срібла протягом 20 років. В такому вигляді мирна угода була відхилена римським народом, однак згодом вона була прийнята з невеликими змінами. В остаточному варіанті Карфаген мав виплатити 3200 талантів (96 тонн) протягом 10 років і передати Риму острови між Сицилією та Італією (Устіка і Еолійські о-ви) та Егадські острови біля західного узбережжя Сицилії.

С. О. Божко

Луцький з'їзд європейських монархів — зустріч у Луцьку в січні 1429 короля польського і верховного кн. литов. Владислава II (*Ягайла Ольгердовича*) та вел. кн. литов. *Вітовта Кейстутовича* з королем Угорщини, Німеччини і Чехії Сигізмундом — Люксембургом (1368–1437) і королем Данії, Норвегії та Швеції Еріком (1382–1459) за участі мазовецьких князів і представників Тевтонського ордену. На ній розглядалися питання участі Польщі в антитурец. кампанії, позиція, зайнята в конфлікті Молдовою, перспективи боротьби проти гуситського руху в Чехії, *територіальні спори* тощо. Уперше було офіційно підняте питання про коронацію володаря Великого князівства Литовського (попереднього року з відповідним проектом Сигізмунд I Люксембург звернувся до Вітовта). З'їзд не мав скільки-небудь помітних політ. наслідків, однак нині завдяки літописній контамінації, тобто об'єднанню в білорусько-литовських літописах 2-ї редакції «Похвали Вітовту» з оповіданням про коронаційний з'їзд 1430 у Вільно (нині — Вільнюс), він без належного міжнародно-історичного аналізу результатів характеризується як «перша в історії міжнародної політики багатостороння зустріч на найвищому рівні».

В. І. Головченко

Лучинський (Lucinschi) Петру (27.01.1940, с. Редуленій Вєк, нині — Флорештського р-ну, Молдова) — молдовський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, президент Республіки Молдова (15.01.1997–7.04.2001). Закінчив історичний факультет Кишинівського державного ун-ту (1962); кандидат історичних наук (1977). 1962–63 — служив у Збройних Силах СРСР; у 1963–71 — на комсомольській роботі: 1964–67–1-й секретар Бєльцького міськкому ЛКСМ Молдавії; 1967–71 — 1-й секретар ЦК ЛКСМ Молдавії. 1971–76 — секретар ЦК Компартії Молдавії; 1976–78 — 1-й секретар Кишинівського міськкому Компартії Молдавії; 1978–86 — заступник завідувача відділу пропаганди ЦК КПРС; 1986–89 — 2-й секретар ЦК Компартії Таджикистану, кандидат у члени ЦК КПРС, депутат Верховної Ради СРСР; 1989–91 — 1-й секретар ЦК Компартії Молдавії, член ЦК КПРС; січень-серпень 1991 — секретар ЦК КПРС та член Політбюро ЦК КПРС; народний депутат СРСР. 1991–92 — старший науковий співробітник Інституту суспільно-політичних досліджень АН СРСР (РАН), виконавчий директор Фонду суспільних наук РАН. У 1992–93 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова у Російській Федерації; 1993–96 — голова парламенту Республіки Молдова; голова Аграрної демократичної партії Молдови. 1.12.1996 виграв 2-й тур президентських виборів у М. *Снєгура*, отримавши 54 % голосів. Активно сприяв розбудові українсько-молдовських відносин: 23.10.1998 підписав Договір про економічне співробітництво між Україною та Молдовою на 1998–2007, 18.08.1999 — *Українсько-молдовський договір про державний кордон 1999* та Додатковий протокол до нього про передачу у власність України ділянки автомобільної дороги Одеса-Рені в районі населеного пункту Паланка (Республіка Молдова). З 2001 — у відставці; очолює дослідницьку фундацію власного імені, що спеціалізується на проблематиці *міжнародних відносин* та глобальних проблем сучасності.

Л. В. Губерський

Лхаський договір 1904 — двостороння британсько-тибетська угода, підписана 7.09.1904 в Лхасі, що стала важливим етапом експансії Великої Британії в Центральній Азії. Наприкінці XIX ст. із захопленням Бутану, Сіккиму та інших гімалайських князівств англ. війська підійшли до кордонів Тибету, що розглядався як стратегічно важливий регіон для подальшого проникнення в Півд.-Зах. Китай і Центр. Азію. Влітку 1903 англ. війська здійснили збройну *інтервенцію* в Тибеті; 3.08.1904 вони захопили столицю країни — Лхасу, але глава тибетського уряду — Далай-лама XIII залишив її ще до взяття. Відтак командувач брит. експедиційних сил уклав Л. д. із групою тибетських сановників, які не мали офіц. повноважень ані від Далай-лами, ані від китайської влади, під *суверенітетом* якої формально знаходився Тибет. За Л. д. Велика Британія отримувала право безмитної торгівлі в містах Ятунзі, Гартоці та Г'янтзе; тибетський уряд не міг без дозволу британського пускати на свою територію представників інших *держав*. Тибет мав сплатити *контрибуцію* в розмірі 500 тис. ф. ст., до чого долина Чумбі залишалася під англ. *окупацією воєнною*. 6.11.1904 Л. д. було доповнено додатковою угодою, за якою Велика Британія отримала право відряджати в Тибет постійних політ. і торг. агентів. Л. д. не був визнаний центр. китайською владою, але попри очевидну нелегітимність він залишався центр. елементом системи міжнар. відносин у регіоні й надалі використовувався як основа в *переговорах міжнародних* щодо статусу Тибету й визначення відп. кордонів.

М. А. Миронова

Любекський мир 1629 — *договір мирний* між Данією та *Священною Римською імперією*, підписаний дипломатичними представниками данського короля Крістіана IV та імперським полководцем Валленштейном у м. Любек (сучасна ФРН) 12.05.1629; завершила «данський період» (1625–29) *Тридцятилітньої війни 1618–48*. Побоюючись посилення в Північній Німеччині влади імператора Фердинанда II та сподіваючись на допомогу Англії й Нідерландів, данський король Крістіан IV навесні 1625 розпочав проти Священної Римської імперії військові дії, але при спробі проникнути у Середню Німеччину його було розбито. Загроза вступу Швеції у *війну* примусила імператора укласти із Данією мирний договір, за яким останній поверталися її володіння, окуповані імперськими військами, а данський король брав на себе зобов'язання не втручатися в німецькі справи.

М. Г. Капітоненко

Любинський Микола Михайлович (23.09.1891, с. Стріхівці Новоушицького повіту Подільської губернії, Російська імперія — 8.01.1938, урочище

Сандармох, нині — Республіка Карелія, РФ) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, вчений-філолог; закінчив філологічний факультет Університету Св. Володимира (1916). У квітні 1917 від УПСР був обраний до складу УЦР і її Комітету — Малої ради; за дорученням Центральної Ради працював секретарем комісії для скликання З'їзду народів Росії, що відбувся у Києві у вересні 1917, був обраний секретарем утвореної на цьому з'їзді Ради Народів. На початку грудня 1917 був відряджений на Румунський фронт із зверненням УЦР до всіх воюючих держав укласти загальний *демократичний мир*. Член делегації УНР на *Брестських мирних переговорах 1917–18*, де виявив багато наполегливості, витримки і такту, зокрема у гострій полеміці з головою делегації російського Раднаркому Л. *Троцьким*, коли той заперечував повноваження делегатів УНР і намагався довести монопольне право представляти інтереси України прибулих на переговори представників українського радянського уряду (Ю. *Медведєва*, В. *Шахрая*). В складі делегації УЦР добився підтвердження з боку Німеччини й Австро-Угорщини міжнародного визнання самостійної УНР і підписання *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*; від імені української делегації підписав «Відозву до німецького народу» (30.01(12.02).1918), у якій йшлося про необхідність надання Німеччиною військової допомоги УНР в обороні її незалежності. Повернувшись до Києва, з 14.03.1918 увійшов до складу уряду В. *Голубовича* як керуючий МЗС УНР; займався поточною роботою, розбудовою *дипломатичної служби*. 28.04.1918 за розпорядженням німецького командування був заарештований і ув'язнений. За доби Директорії певний час перебував на дип. службі УНР. У 1920-х проживав в УСРР, працював у ВУАН: членом Комісії для складання енциклопедичного словника (1921–1923), науковим співробітником, секретарем, головою однієї з секцій Інституту української наукової мови, співредактором «Вісника Інституту української наукової мови» (1930). 14.10.1930 був заарештований, а у березні 1932 — засуджений до 3 років позбавлення волі. Відбував покарання у «Біломорбалтлагу» в Карелії, згодом одержав ще 3 роки заслання; розстріляний. Посмертно реабілітований 15.09.1989.

В. М. Матвієнко

Люблінська унія 1569 — угода про об'єднання Польського Королівства і Великого князівства Литовського у спільну державу під назвою «Річ Посполита» («Республіка», польск. Rzeczpospolita), прийнята 1.07.1569 у Любліні (Польща) депутатами польського й литовського сеймів та затверджена 4.07.1569 першим «королем» польсько-литовської «Республіки» Сигізмундом II Августом. Метою унії було, насамперед, об'єднання сил Польщі й Литви для боротьби з *експансією* Московської держави під час Лівонської війни 1558–83. Угода передбачала уніфікацію державного устрою новоствореної *держави*, створення спільного польсько-литовського сейму, запровадження єдиної грошової системи. Главою держави вважався король польський і він же князь литовський, якого обирав польсько-литовський сейм, однак збереження різноманітних шляхетських привілеїв сильно обмежувало повноваження «короля Речі Посполитої», причому відтоді всі права й привілеї польської шляхти були цілковито поширені і на литовську шляхту католицького віросповідання. Проте, враховуючи потужні державницькі традиції Великого князівства Литовського, унія передбачала збереження в межах Речі Посполитої за урізаним до меж сучасних Литви й Білорусі Литовським князівством значних елементів *автономії*: власної системи судочинства на базі Литовських статутів, окремої казни та власного війська, очоленого окремим литовським гетьманом. Без суттєвих змін основні положення унії зберігали чинність до ліквідації Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. (див.: *Поділи Речі Посполитої*). Враховуючи, що Люблінська унія передбачила перехід більшості українських земель під пряму юрисдикцію польської корони, її наслідком стала активізація польсько-католицької експансії на православних українських землях, що належали до того Великому князівству Литовському. Унія сприяла посиленню національно-релігійного й феодально-кріпосницького тиску на Україну і стала одною з причин посилення визвольного руху українського народу, починаючи з кінця XVI ст.

В. А. Рубель

Людина економічна (з лат. Homo economicus) — умовне загальне поняття, яке розкриває уяву про сутність людини, абстрагуючись від різноманітностей людської особистості, мотивів її поведінки, психологічних характеристик особи тощо, бере до уваги передусім мотиви господарської діяльності, економічні потреби та інтереси в різних економічних системах, закони, які управляють цими процесами. Розглядаючи сутність людини економічної як сукупність її економічних потреб, інтересів і захоплень, передбачає, що потреби відображають цю суть лише потенційно, як внутрішній мотив, що спонукає людину до дії. У цьому плані антиподом потреб людини є її здібності, які виступають потенційними сутнісними силами людини. Світова економічна думка в процесі еволюції економічних систем розглядала людину економічну як егоїстичну, що прагне максимізації своєї вигоди; раціональну з погляду механізмів прийняття рішення; незалежну, що приймає рішення, виходячи з власних особистісних смаків; інформовану, оскільки не тільки добре знає власні потреби, але й має достатню інформацію про засоби їх задоволення; винахідливу, цілеспрямовану, оцінюючу, з високою економічною інтуїцією та винятковими знаннями в галузі теорії та практики підприємницької діяльності тощо. Разом з тим, залежно від цілей (мотивів) економічної діяльності, економічні індивіди поділяють на людину економічну (Homo economicus, HE) та людину інституційну (Homo institutius, HI), відзначаючи спрямованість цілей економічної діяльності першої групи на максимізацію матеріальних благ, а другої — на зміцнення свого стану і статусу в суспільстві. Мотивами останніх можуть бути самореалізація, творча діяльність, прагнення до досконалості, влади, слава, душевний комфорт, внутрішня психологічна рівновага тощо.

В. П. Мазуренко

Людовик XVIII (Louis XVIII) (17.11.1755, Версаль — 16.09.1824, Париж, Королівство Франція) — 67-й король Франції, молодший брат Людовика XVI і другий син дофіна Людовика та Марії Жозефи Саксонської. Напередодні *Французької буржуазної революції 1789–99* був втягнутий в численні політичні інтриги і вважався керівником реакційної партії при королівському дворі. У 1791–1814 перебував в еміграції; після розгрому *Наполеона I* у 1814 проголошений королем Франції. Провадив політику суспільного компромісу та поступок середнім верствам; установив конституційну монархію і зберіг окремі досягнення революції та наполеонівського режиму. У 1815–20 підтримував певний рівень *лібералізму* в країні, протистояв реакціонерам, що об'єднувалися навколо його брата Карла Артуа. Здійснив реформи в армії, пом'якшив цензуру, досяг виведення у 1818 окупаційних армій *Священного союзу* з терену Франції. Після вбивства у 1820 герцога Беррійського, племінника і спадкоємця престола, почав провадити реакційніший курс — насаджував жорстку цензуру друку, обмеження прав виборців тощо.

Р. А. Кривонос

Люксембурзьке засідання Європейської ради 1997 — проходило 12–13.12.1997 в період головування Люксембургу в *Європейському Союзі*. На ньому було ухвалено формальне рішення щодо переговорів про розширення з 10-ма країнами Центральної та Східної Європи і Кіпром, які мали розпочатися 30.03.1998 у Лондоні на конференції міністрів закордонних справ при збереженні єдиних умов і критеріїв вступу для всіх кандидатів. Згідно з рішенням *Європейської ради* навесні 1998 на двосторонній основі розпочалися переговори з т. зв. «першою хвилею розширення»: Республікою Кіпр, Угорщиною, Польщею, Естонією, Чеською Республікою та Словенією; одночасно розпочиналась підготовка до переговорів із країнами «другої хвилі»: Словаччиною, Латвією, Литвою, Румунією та Болгарією. Було прийнято рішення щодо проведення з кінця 1998 щорічного моніторингу виконання країнами-кандидатами Копенгагенських критеріїв для вступу в ЄС. Через невідповідність Туреччини економічним та політичним критеріям на Люксембурзькому засіданні їй було відмовлено у включенні навіть до «другої хвилі» розширення. В той самий час було вирішено ухвалити спеціальну стратегію відносин ЄС із Туреччиною, яка передбачала інтенсифікацію фінансової, митної та правової співпраці. При цьому рівень співробітництва пов'язувався зі станом дотримання Туреччиною *прав людини* та національних меншин, встановленням стабільних добросусідських відносин із Грецією та сприянням політичному врегулюванню *Кіпрської проблеми*. Європейська рада прийняла

резолюцію щодо координації економічної політики, яка мала завершити підготовку третього етапу *Економічного і валютного союзу ЄС.*

М. А. Миронова

Люневільський мирний договір 1801 — австрійсько-французька мирна угода, підписана 9.02.1801 в м. Люневіль (Франція) після розгрому габсбурзьких військ у битвах при Маренго (14.06.1800) та Гогенліндені (3.12.1800). Встановлювала більш жорсткі умови, ніж попередній *Кампоформійський мирний договір 1797.* Австрія цілком залишала лівий берег Рейну, який переходив до Франції, що також отримувала нідерландські володіння Габсбургів (територія сучасної Бельгії) та Люксембург. Австрія визнавала васальні до Франції республіки: Гельветичну (Швейцарія), Батавську (Нідерланди), Лігурійську (район Генуї) та Цизальпінську (Ломбардія), П'ємонт залишався під французькою *окупацією воєнною.* Австрія залишала за собою Істрію та Далмацію, до неї також відходила Венеція з частиною області до річки Еч, правий берег переходив до Цизальпінської Республіки. Велике герцогство Тосканське перетворювалося на Королівство Етрурію. З укладенням договору припинила своє існування 2-га *антифранцузька коаліція.*

Н. Л. Яковенко

Лясота (Lassota) Еріх (бл.1550, Герліц, нині — земля Саксонія, ФРН — 1616, Кошице, нині Словаччина) — австрійський *дипломат,* народився в шляхетській сім'ї; навчався у Лейпцігському і Падуанському університетах. У 1576–84 перебував на військовій і *дипломатичній службі* в Іспанії й Португалії; з 1585 — при дворі імператора Рудольфа II. У червні 1594 року за завданням останнього побував на Запорозькій Січі, де, зустрічаючись з провідниками дніпровської вольниці Богданом Микошинським, Северином Наливайком і Григорієм Лободою, намагався схилити низове козацтво до походу проти Туреччини. Залишив цікаві спогади про військовий устрій та побут запорозького козацтва — «Щоденник Еріха Лясоти фон Стеблау» (1573–94). У ньому, зокрема, називається козацький посол до Московської держави полковник Станіслав Хлопицький і сотники Сасько Федорович та Ничипор, котрих у його присутності вирядили до австрійського імператора.

В. І. Сергійчук

М

Маастрихтський договір 1992 про Європейський Союз — підписаний 7.02.1992 в Маастрихті (Нідерланди) 12 державами-членами *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС).* Вніс зміни та доповнення до установчих документів *Європейських співтовариств* (Паризького договору 1951 та *Римського договору 1957)* і *Єдиного європейського акту 1986,* значно поглибивши та розширивши сфери діяльності ЄЕС. Набув чинності 1.11.1993. За **М. д.** на базі Європ. співтовариств та системи Європ. політ. співробітництва створювалася нова структура — *Європейський Союз (ЄС).* Цілями ЄС проголошувалися: сприяння екон. та соц. прогресу шляхом побудови простору без внутр. кордонів; посилення екон. та соц. зближення та створення екон. й валютного союзу з подальшим введенням спільної *валюти;* утвердження ідентичності ЄС на міжнар. арені шляхом проведення *спільної зовнішньої політики та політики безпеки* з можливим визначенням у майбутньому спільної оборонної політики; зміцнення захисту прав та інтересів громадян країн-членів шляхом впровадження інституту *громадянства* ЄС і розширення співробітництва у сфері юстиції та внутр. справ, що включало в себе проведення спільної імміграційної та візової політики й співробітництво між судовими, правоохоронними і митними органами. До набуття 1.12.2009 чинності *Лісабонським договором 2007* структура ЄС складалася з трьох опор — Європейського співтовариства, спільної зовн. політики та політики безпеки, співробітництва у сфері юстиції та внутр. справ. **М. д.** було внесено зміни до інституційної структури та механізмів прийняття рішень в ЄС; посилено роль *Європейської комісії* та *Європейського парламенту,* якому надавалося право брати участь у прийнятті рішень в ЄС; створено Комітет регіонів та запроваджено посаду омбудсмена. **М. д.** розширив поле застосування голосування кваліфікованою більшістю в *Раді Європейського Союзу;* характер прийняття рішень з питань другої та третьої опор залишився міждержавним, заснованим на принципі одностайності. В основу функціонування ЄС було покладено принцип субсидіарності, що стосувався розподілу повноважень між Союзом та країнами-членами. Відповідно до цього принципу повноваження орг-ції (крім сфер, які належать виключно до її компетенції) поширюються лише на питання, що не можуть бути ефективно вирішені на нац. рівні. Зміни у системі міжнар. відносин та прискорення процесів політ. і екон. інтеграції в ЄС вимагали перегляду **М. д.,** що було зроблено з прийняттям *Амстердамського договору 1997.*

М. А. Миронова

Маатаї Вангарі (1.04.1940, с. Іхіте, регіон Ньєрі, Центральна провінція, колонія і протекторат Кенія, Британська імперія — 25.09.2011, Найробі, Республіка Кенія) — кенійська активістка із захисту довкілля. В 1964 закінчила коледж у Атчісоні (Канзас, США), а в 1966 отримала ступінь магістра в Університеті Піттсбургу. В 1971 захистила дисертацію в Університеті Найробі та очолила кафедру ветеринарної анатомії. В 1970-х роках оприлюднила стратегічний план щодо висаджування у Кенії дерев, необхідних, аби вирішити проблему хижацької вирубки лісів. В 1977 стала організатором кенійського руху «Зелений пояс», який через десятиліття став панафриканським, а його активісти за роки своєї діяльності висадили на континенті 30 млн дерев. В 2002 Маатаї Вангарі була обрана депутатом парламенту Кенії, а через рік посіла посаду заступника міністра довкілля. В 2004 стала першою жінкою з Африки, що отримала *Нобелівську премію миру* за лідерство у боротьбі за екологічно орієнтований соціальний, економічний і культурний розвиток Кенії та Африки загалом. Нобелівський комітет був розкритикований за це рішення багатьма міжнародними організаціями, адже діяльність **М. В.** та її фонду практично не стосувалася міжнародного миру. В 2009 була призначена Посланцем миру ООН у питаннях глобальних кліматичних змін. Померла через злоякісну пухлину.

П. М. Ігнатьєв

Мабучі (Mabuchi) Муцуо (26.01.1946) — японський *дипломат*; закінчив Кіотський університет, юридичний факультет. У 1968–84 — співробітник міністерства закордонних справ Японії; 1984–86 — директор Відділу соціального співробітництва Департаменту ООН МЗС Японії; 1986–87 — керуючий директор Навчального інституту дипломатичної служби МЗС Японії; 1987–89 — перший заступник директора з координування політики Відділу координування політики МЗС Японії, директор Першого відділу з питань культури Департаменту з питань культури МЗС Японії; 1989–91 — радник Постійного представництва Японії в *Європейських співтовариствах*; 1991–92 — радник Посольства Японії в Ізраїлі; 1992–95 — посланник Японії в Тель-Авіві (Ізраїль); 1995–97 — генеральний директор із закордонних справ Токійської мерії; 1997–98 — посланник Посольства Японії в Таїланді. В 1998–2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Таїланді; 2000–03 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Республіці Куба; 2003–05 — виконавчий директор Фонду поглибленого вивчення питань міжнародного розвитку. В 2005–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні та в Молдові за сумісництвом.

А. П. Сапсай

Мавританьсько-сенегальський прикордонний конфлікт 1989 — прикордонне збройне протистояння між Сенегалом та Мавританією в 1989–91, яке супроводжувалося численними спалахами насильства всередині обох країн. В основі конфлікту знаходиться проблема визначення *кордону державного лінії* уздовж р. Сенегал. Басейн р. Сенегал заселений негроїдними племенами фула, тукулер, волоф, сонінке, бамбара, а також арабами й берберами. В 1980-х внаслідок тривалих періодів посух почала зростати конкуренція за контроль над доступом до оброблюваних земель. Діяльність Органу з розвитку долини р. Сенегал, який будував дві дамби — одну в Малі, а іншу — на кордоні Сенегалу та Мавританії, змінила баланс між кочовими та землеробськими племенами, оскільки з'явилися нові простори долини, придатні для іригації. В 1983 в Мавританії розпочалася аграрна реформа, яка прагнула посилити роль держави на аграрному ринку, проте спричинила руйнацію традиційного укладу ведення сільського господарства з обох боків р. Сенегал. Прагнення Мавританії розширити контроль над новими масивами землі, мала негативний вплив на сенегальських фермерів, які володіли земельними ділянками на мавританській території. Розбіжності між колишніми французькими колоніями Мавританією та Сенегалом поглиблювали політичні суперечності, пов'язані з орієнтацією на міжнародній арені. Якщо Мавританія взяла курс на посилення зв'язків з арабськими державами Магрибу й інтенсифікувала політику арабізації, то Сенегал зберіг профранцузьку орієнтацію та прихильність політиці підтримки Міжнародної організації *франкофонії*. Одним із факторів конфронтації між країнами виступили спроби перенести увагу з внутрішніх проблем на зовнішні, до яких вдавався президент Сенегалу Абду Діуф з метою зміцнення власного електорального рейтингу.

Безпосереднім приводом для погіршення відносин виступив інцидент 9.04.1989 в м. Дівара на сході Сенегалу. Згідно з даними офіційного Дакара, 2 сенегальских селян було вбито мавританськими прикордонниками, а 12 заарештовано, тоді як Нуакшот стверджував, що їх смерть стала наслідком міжплемінних сутичок між фула та сонінке. В сенегальській пресі з'явилися публікації про те, як мавританські правоохоронці проводять арешти їх окремих одноплемінників на протилежному боці р. Сенегал. 21–24.04.1989 відбулася серія погромів магазинів, якими володіли мавританці, при цьому загинуло 70 мавританців. Наприкінці квітня 1989 200 сенегальців було вбито в Нуакшоті та інших містах Мавританії. Мавританські урядові війська розпочали каральні операції в прикордонній провінції Гідімака, де місцеве негроїдне населення повстало проти постійних витоптувань їх посівів з боку кочівників. Уряд полковника М. Сіді ульд Тайї скористався етнічними бунтами для ліквідації політичної опозиції, представленої організацією Африканський фронт визволення Мавританії (АФВМ), членами якої були мавританці сенегальського походження. З 29.04.1989 в обох країнах розпочалися репресії, які спричинили масові міграції населення. Жертвами конфлікту стала спільнота сенегальців у Мавританії та спільнота маврів і ліванців у Сенегалі. 21.08.1989 Дакар закрив кордон з Мавританією та розірвав з нею дипломатичні відносини. З Сенегалу були депортовані 300 тис. осіб мавританського походження, а з Мавританії 50 тис. сенегальців. Понад 250 тис. осіб стали *біженцями*. Масова *репатріація* мавританців була проведена за допомогою авіації Франції, Алжиру, Марокко та Іспанії. В Дакарі було запроваджено надзвичайний стан, а сенегальська армія захищала мавританців, які потрапили у вороже оточення та стали вигнанцями. В 1990 за посередництвом *ОАЄ* небезпечний розвиток подій було зупинено, але напруження між сторонами продовжувало зберігатися. 18.07.1991 за ініціативи президента Сенегалу Абду Діуфа була укладена угода, внаслідок якої в квітні 1992 були відновлені двосторонні відносини, а 2.05.1992 було відкрито кордон. Протягом наступних декількох років тривав повільний процес повернення мавританців до Сенегалу, а АФВМ переніс центр свого базування на північ Сенегалу.

С. В. Андрущенко

МАГАТЕ гарантії — способи забезпечення дотримання *норм міжнародного права* у сфері ядерної безпеки, зокрема *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*, шляхом контролю *Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ)* за ядерною діяльністю д-ав (Україна приєдналася до Дог-ру 16.11.1994 як неядерна д-ва); здійснюються на підставі дог-рів МАГАТЕ з відп. д-вами згідно з розробленою спец. контрольною системою, яка застосовується до ядерної діяльності держав-учасниць Договору з метою не допустити переключення матеріалів із мирної ядерної діяльності на створення ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв. Встановлена в рамках міжнар. політики нерозповсюдження ядерної зброї система перевірки, що застосовується у сфері мирного використання ядерної енергії, здійснюється МАГАТЕ відповідно до Статуту Агентства, Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, *Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967, Договору про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985, Бангкокського договору 1995* і *Договору про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Африці 1996*. Ст. 12 Статуту МАГАТЕ закріплює особливий інститут — систему гарантій, що є різновидом міжнар. контролю, під який ставляться певні ядерні об'єкти. Зокрема, гарантії МАГАТЕ поширюються на всі проекти, які здійснюються за допомогою цієї орг-ції; вони також можуть бути прийняті д-вами добровільно. Процедури гарантій, передбачені ст. 3 Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968, здійснюються відносно вихідного або спец. матеріалу, який підлягає розщепленню, незалежно від того, чи він виробляється, переробляється або використовується в будь-якій основній ядерній установці, чи знаходиться за межами такої установки. Кожна неядерна держава-учасниця Договору зобов'язана укласти угоду з МАГАТЕ щодо реалізації положень про гарантії. У секретаріаті МАГАТЕ створено спец. контрольний апарат — департамент гарантій. Контроль здійснюється шляхом вивчення облікових док-тів щодо переміщення ядерних матеріалів, перевірки роботи операторів на ядерних установках, вибіркових вимірів у «ключових точках» на установках, направлення інспекторів МАГАТЕ для проведення перевірок на місцях (протягом року проводиться близько тисячі інспекційних поїздок). Основними формами контролю є аналіз інформації та звітів, які надаються д-вами, спостереження та інспекції силами МАГАТЕ на місцях.

О. В. Задорожній

Маген (Magen) Цві (29.09.1945, Чернівці, УРСР) — ізраїльський *дипломат*. Бакалавр гуманітарних наук (1975) і магістр істор. наук (1978) Тель-Авівського ун-ту. 1970–87 — службовець Управління розвідки генерального штабу ЦАХАЛ; 1987–93 — урядовець із зв'язків з євреями в країнах *СНД* канцелярії Прем'єр-міністра Ізраїлю. 1993–98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Ізраїль в Україні і в Молдові за сумісництвом; 1998–99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Ізраїль в Росії. В 1999–2006 — керівник Бюро із зв'язків «Натів», що опікується вихідцями з СНД і держав Балтії; з 2006 — керівник інституту «Європа-Азія» при Міждисциплінарному центрі в Герцлії.

В. І. Головченко

Мадридська мирна конференція 1991 з урегулювання *Близькосхідного конфлікту* розпочала роботу 30.10.1991, перше засідання тривало

до 3.11.1991. Започаткувала двосторонні арабо-ізраїльські мирні переговори й багатосторонні переговори з регіональних питань. Вперше представники усіх головних учасників арабо-ізраїльського конфлікту — Ізраїль, Єгипет, Сирія, Ліван і спільна йордансько-палестинська делегація — зібрались для обговорення шляхів мирного врегулювання і вирішення *Палестинської проблеми.* Загострення відносин на Бл. Сході після *агресії* Іраку в Кувейті в серпні 1990 й активне втручання США у справи регіону під час *війни в Перській затоці 1990–91* та після неї сприяли пошукові мирного врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту з метою забезпечення стабільності в регіоні. На порядку денному постало питання про відновлення роботи міжнар. мирної конференції з Бл. Сходу, ідея скликання якої отримала широку міжнар. підтримку ще в кінці 1980-х. Так, у п. 6 резолюції *Генеральної Асамблеї ООН* 42/66Д (2.12.1987) підкреслювалась нагальна необхідність конкретних і конструктивних зусиль усіх урядів із метою скликання зазначеної конференції. Проте вирішити це завдання тоді виявилося неможливо. Відновленню роботи міжнар. мирної конференції з Бл. Сходу в жовтні 1991 передувала низка важливих подій на глобальному і регіональному рівнях: закінчення *«Холодної війни»,* певна деідеологізація відносин *великих держав* з арабськими країнами й Ізраїлем, перетворення палестинського чинника з об'єкта на суб'єкт регіональних міжнар. відносин, зростання воєнної вразливості сторін конфлікту через появу на озброєнні їхніх армій сучасної військ. техніки, в т. ч. ракетної.

СРСР розпад і перемога міжнар. коаліції у війні в Перській затоці 1990–91 сприяли встановленню домінування США на Бл. Сході. 6.03.1991 на спільному засіданні Конгресу США президент Дж. Г. В. *Буш* оголосив про необхідність для США приділити серйозну увагу проблемам Бл. Сходу. Білий Дім взяв курс на орг-цію прямих арабо-ізраїльських переговорів та покращання відносин з арабськими країнами, особливо прозахідної орієнтації. Виступивши з ініціативою відновлення близькосхід. мирного процесу, США підтвердили, що арабо-ізраїльський мир має базуватися на положеннях *Ради Безпеки ООН* резолюцій №242 і № 338, гарантуванні безпеки Ізраїлю й визнанні його арабськими країнами, наданні палестинцям законних політ. прав. 31.07.1991 під час візиту до Москви Дж. Г. В. Буша була зроблена спільна рад.-амер. заява, в якій обидві д-ви закликали до скликання в жовтні 1991 за їхньої спільної підтримки мирної конференції з Бл. Сходу. У середині жовтня 1991 усім учасникам майбутньої конференції від імені керівництва США було розіслано гарантійні листи, в яких визначалися умови проведення зустрічі: конференція не матиме повноважень ухвалювати рішення, проводити голосування чи нав'язувати певну точку зору; переговори будуть виключно прямими; жодній із сторін не доведеться вести переговори з іншою стороною проти своєї волі; США не будуть наполягати на діалозі Ізраїлю з Організацією визволення Палестини (ОВП); у переговорах братимуть участь лише ті палестинці, що проживають на Зах. березі р. Йордан та в секторі Газа, які згодні з проведенням прямих поетапних переговорів і готові мирно співіснувати з ізраїльтянами; США не будуть підтримувати створення незалежної Палестинської д-ви; Ізраїль може продовжувати дотримуватися власної інтерпретації резолюції РБ ООН №242; США як і раніше виконуватимуть письмові зобов'язання, дані у вересні 1975 щодо значення Голанських висот для безпеки Ізраїлю й готові забезпечити будь-який кордон, що про нього домовляться між собою Ізраїль і Сирія; США підтримають безпеку Ізраїлю.

18.10.1991 держсекретар США *Дж. Бейкер* і мін. зак. справ СРСР Б. *Панкін* оголосили в Єрусалимі, що їхні уряди запросили представників Ізраїлю, Єгипту, Лівану, Сирії, Йорданії та Палестини до участі в мирній конференції з Бл. Сходу. На 18.10.1991 свою участь у майбутній міжнар. конференції офіційно підтвердили всі її арабські учасники. Ізраїльський Кабінет Міністрів прийняв рішення про участь країни в **М. м. к.** лише 20.10.1991. Одразу після її початку визначились основні перешкоди щодо успіху в проходженні мирного процесу: непоступливість Ізраїлю з питань повернення окупованих територій, проведення переговорів з ОВП й участі ООН у процесі врегулювання. За формою *Мадридський мирний процес* був компромісом між вимогами арабських д-ав щодо проведення міжнар. мирної конференції й Ізраїлю — про прямі двосторонні переговори

без жодних попередніх умов. Фактично учасники **М. м. к.** брали участь у двох різних за характером переговорах: двосторонніх, увага яких була сконцентрована переважно на проблемах територій і кордонів, і багатосторонніх, присвячених цілому комплексу регіональних проблем: контролю над озброєннями, проблемі водних ресурсів, проблемі *біженців,* економіки, екології тощо. Двосторонні переговори, які розпочалися 3.11.1991 безпосередньо після закінчення **М. м. к.**, проводилися між делегаціями Ізраїлю, з одного боку, і Сирії, Лівану та об'єднаною йордано-палестинською делегацією — з іншого. Багатосторонні переговори відкрились у січні 1992 в Москві й проходили на рівні робочих груп. До червня 1992 (коли до влади в Ізраїлі прийшов уряд Партії праці на чолі з І. *Рабином*) відбулося 5 раундів двосторонніх арабо-ізраїльських переговорів, які фактично не привели до прогресу в мирному врегулюванні. Він намітився на 6–8-му раундах переговорів, що відбулись у серпні й жовтні–листопаді 1992. Проте загострення палестинсько-ізраїльського протистояння в грудні 1992, а також потужна опозиція переговорному процесові як в Ізраїлі, так і в арабському світі, на кілька місяців заблокували арабо-ізраїльський переговорний процес. Лише 27.04.1993 держсекретар США В. *Крістофер* відкрив 9-й раунд арабо-ізраїльських переговорів. Перший етап переговорного процесу, попри відсутність практичних результатів, дозволив сторонам з'ясувати позиції одна одної й визначити шляхи можливого досягнення компромісу, особливо під час таємних палестино-ізраїльських переговорів в Осло (Норвегія), що розпочались у липні 1992. 13.09.1993 у Вашингтоні була підписана спільна палестино-ізраїльська «Декларація про принципи організації тимчасового самоврядування», яка стала проривом в арабо-ізраїльському мирному процесі; вона заклала основи врегулювання конфлікту між палестинцями та Ізраїлем і передбачала опрацювання та реалізацію плану палестинського самоврядування в секторі Газа й м. Єрихон, відомого як план «Газа і Єрихон спочатку». Він був парафований 9.02.1994 в Каїрі після закінчення 12-го раунду арабо-ізраїльських переговорів, що проходили в рамках **М. м. к.** Повномасштабна палестино-ізраїльська угода про автономію палестинців у секторі Газа та Єрихоні була підписана в Каїрі 4.05.1994 і встановила рамки реалізації «Декларації про принципи...». 14.09.1993 у Вашингтоні був підписаний раніше погоджений «Спільний порядок денний» переговорів між Йорданією та Ізраїлем. Першим реальним результатом йордансько-ізраїльських переговорів у рамках **М. м. к.** стала підписана 1.10.1993 у Вашингтоні йордансько-ізраїльська двостороння угода, спрямована на нормалізацію відносин на період до укладення повномасштабного мирного договору. Найважливішою подією в йордансько-ізраїльських відносинах того періоду стала Вашингтонська декларація, підписана 25.07.1994 королем Йорданії *Хусейном бен Талалом,* прем'єр-міністром Ізраїлю І. Рабином і президентом США Б. *Клінтоном.* У Декларації керівники Йорданії та Ізраїлю заявили, що вони припиняють стан війни між двома країнами й домовилися про продовження переговорів, метою яких було укладення мирного дог-ру на базі резолюцій РБ ООН №242 і №338. 26.07.1994 на спільному засіданні обох палат амер. конгресу король Хусейн оголосив про припинення стану війни між Йорданією та Ізраїлем, а ізраїльський прем'єр-міністр І. Рабин подякував королю Хусейну від імені ізраїльського народу за прийняття запропонованого Ізраїлем миру. *Ізраїльсько-йорданський мирний договір 1994* був підписаний 26.10.1994 у прикордонному пункті Арава. Він вирішив питання *демаркації кордонів,* їх перетину для громадян обох д-ав, розподілу водних ресурсів, співробітництва правоохоронних органів, спільних заходів з охорони навколишнього середовища. Договір став першим повномасштабним міжнар.-прав. актом, укладеним у рамках Мадридського мирного процесу. Підписання ізраїльсько-йорданського мирного дог-ру мало важливе соц.-політ. значення не лише для двох д-ав, але для усього близькосхід. регіону й арабського світу в цілому. Основним його соц.-політ. наслідком на регіональному рівні стало поглиблення та подальший розвиток мирного процесу, а також наповнення арабо-ізраїльських взаємовідносин якісно новим концептуальним змістом. Замість завдання знищення Ізраїлю політика арабських країн набувала конструктивного характеру й спрямовувалася на забезпечення створення Палестинської держави мирним шляхом.

Літ.: Егорин А. З. Война за мир на Ближнем Востоке. — М., 1995; Магда Є. Близькосхідна криза: ретроспектива та прогноз // Нова політика. — 2001. — № 4; Эпштейн А. Д. Войны и дипломатия. Арабо-израильский конфликт в XX веке. — К., 2003.

І. Д. Коміренко

Мадридський мирний процес — див.: *Мадридська мирна конференція 1991.*

Мадридський саміт НАТО 1997 проходив 8–9.07.1997 у Мадриді. Головним його результатом стало ухвалення офіційного рішення про початок переговорів про вступ до *НАТО* з трьома країнами — колишніми членами *Організації Варшавського договору*: Польщею, Угорщиною та Чеською Республікою. На саміті були прийняті рішення про започаткування діяльності Постійної Ради НАТО — Росія, положення про утворення якої містилися в *Основоположному акті про взаємні відносини, співпрацю та безпеку між НАТО і Російською Федерацією 1997;* про створення Групи з питань Середземноморського співробітництва, на яку покладалися функції координації та розвитку «Середземноморського діалогу» НАТО, перш за все, з політ. питань безпеки, а також контролю над озброєннями в цьому регіоні. На зустрічі глав д-ав та урядів країн-членів НАТО і Президента України було підписано *Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997.* У ході **М. с.** були визначені напрями і форми подальшої співпраці НАТО з країнами-партнерами, членами *Ради євроатлантичного партнерства* та учасницями програми *«Партнерство заради миру».*

І. О. Мінгазутдінов

Мазаріні (італ. Mazarini, Mazzarino; франц. Mazarin) Джуліо (14.07.1602, Пешина, нині — регіон Абруццо, Італійська Республіка — 9.03.1661, Весен, Париж, нині — Французька Республіка) — франц. держ. діяч і папський *дипломат.* Нар. в аристократичній сім'ї. Освіту здобув в Італії та Іспанії. 1629–34 перебував на держ. службі Святого престолу. У 1634–36 — папський віце-легат в Авіньйоні й нунцій у Франції. У 1640 перейшов на франц. дип. службу й був призначений послом до Савойї. З 1641 — кардинал. У 1643–61 (з перервами в 1651 та в 1652–53) очолював франц. уряд. У *зовнішній політиці* продовжував антигабсбурзький курс А. Ж. *Рішельє* й привів до вигідного для Франції завершення *Тридцятилітньої війни 1618–48,* підписавши *Вестфальський мир 1648.* Після довгих переговорів уклав з Англією мирний і торг. дог-ри (1655), а потім і військ. альянс (1657). Забезпечив підписання 7.11.1659 Піренейського мирного дог-ру з Іспанією, за яким Париж зберіг більшість завоювань в Іспанських Нідерландах і на піренейському кордоні, а також укладався шлюбний контракт між Людовіком XIV та іспан. інфантою Марією Терезією, що в подальшому дало підстави франц. королеві висувати претензії на іспан. володіння (див.: *Війна за іспанську спадщину 1701–14*). Виступив посередником при укладенні Оливського мирного дог-ру 3.05.1660 між Швецією та польсько-австрійсько-бранденбурзькою коаліцією.

Р. А. Кривонос

Мазепа (Мазепа-Колєдинський) Іван Степанович (20.03.1639, с. Мазепинці побл. Білої Церкви, нині — Київська область, Україна — 21.09.1709, передм. Бендер, нині — Республіка Молдова) — укр. держ. і військ. діяч, *дипломат.* Нар. в сім'ї православного шляхтича. Навчався в Києво-Могилянській колегії, Варшавській єзуїтській колегії. У 1656–59 як «покойовий» короля Речі Посполитої Яна II Казимира вивчав військ. й дип. справу в Німеччині, Італії, Франції та Нідерландах. Після повернення до Варшави 1659–63 виконував дип. доручення польського уряду, зокрема очолював посольства до правобережного гетьмана П. *Тетері;* отримав звання чернігівського підчашого (1665). У 1669 вступив на службу до гетьмана П. *Дорошенка* й очолив його охорону, невдовзі призначений ген. осавулом; 1673–74 очолював посольства до Кримського ханату й лівобережного гетьмана І. *Самойловича;* перейшов на бік останнього і 1682 призначений ген. осавулом, виконував дип. доручення гетьмана до Москви. Після невдачі 1-го Кримського походу й арешту І. Самойловича 25.07.1687 обраний гетьманом Війська Запорозького, домігся укладення *Коломацьких статтей 1687.* Активно використовував тісні особисті зв'язки з В. *Голіцином* і *Петром I* для зміцнення внутр. й міжнар. становища Гетьманщини, зокрема побудови міцної авторитарної гетьманської влади і станової д-ви європ. типу та здобуття нею виходу до Чорного й Азовського морів (участь у 2-му Кримському 1689 й Азовських 1695–96 походах Петра I проти Османської імп. та Кримського ханату) і взяття під контроль Правобережної України (1704). 1700 став 2-м кавалером заснованого Петром I ордена Андрія Первозванного, 1703 — польського ордена Білого орла, 1707 — отримав титул князя *Священної Римської імперії.* Але з огляду на поразки моск. військ на початковому етапі *Північної війни 1700–21,* а також на наміри Петра I скасувати гетьманство, навесні 1705 розпочав таємні переговори з союзником Швеції польським королем Станіславом Лещинським, а згодом і з шведським королем Карлом XII, що увінчались укладенням *українсько-шведського союзу 1708.* Після його поразки разом із Карлом XII емігрував до *Османської імперії,* розраховуючи на продовження б-би, але невдовзі помер. Похований у Святогорському монастирі Галаца (сучас. Румунія).

В. І. Головченко

Мазепа Ісаак Прохорович (16.08.1884, с. Костобобр Новгород-Сіверського повіту, Чернігівської губернії, нині — с. Костобобрів Семенівського району Чернігівської області, Україна — 18.03.1952, м. Аугсбург, Баварія, ФРН) — український громадсько-політичний і державний діяч; народився у сім'ї міщан козацького походження; закінчив природничий факультет Петербурзького університету (1910), де був активним діячем української студентської громади. Від 1905 — член Революційної української партії, 1906 — Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), редагував часопис «Вільна Україна»; в 1912–13 працював агрономом у Нижегородському, від 1914 — Катеринославському губернських земствах. У 1917 — член Катеринославської губернської революційної ради, в 1918 — член управи Катеринославського губернського земства, організатор вільного козацтва на Катеринославщині, провідний діяч УСДРП, редактор партійних видань «Наше слово» і «Голос робітника». В січні 1919 обраний депутатом Трудового конгресу народу України; з 9.04.1919 — народний міністр внутрішніх справ УНР; 27.08.1919–25.05.1920 — голова Ради народних міністрів УНР, брав участь у Першому Зимовому поході Армії УНР 1919–20; на знак незгоди з укладенням *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920* подав у відставку; у травні-червні 1920 — народний міністр земельних справ УНР. На еміграції спершу жив у Львові, був редактором часопису «Соціалістична думка»; з 1923 — в Чехословаччині, професор Української господарської академії в Подєбрадах та Українського соціологічного інституту в Празі; належав до проводу Закордонної групи УСДРП, був членом виконкому Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. Після *Другої світової війни* мешкав в Австрії та Німеччині; з жовтня 1946 — професор Українського технічно-господарського інституту в Мюнхені (Баварія); виступив співзасновником Української національної ради на еміграції (1948), голова уряду УНР на еміграції (1948 — січень 1952), засновник Української соціалістичної партії (1950).

Твори: «Большевизм і окупація України» (Львів, 1922); «З історії Української революції 1917–1921, ч. 1–2» (Прага, 1930, у співав.); «Україна в огні і бурі революції» (Прага, 1942); «Підстави нашого відродження, ч. 1» (б/м, 1946).

В. М. Матвієнко

«Мазепинська еміграція» — соціальне і міжнародно-політичне явище, пов'язане з перебуванням та діяльністю в 1709–50-х в *Османській імперії,* Кримському ханаті, Молдовському князівстві, Швед. королівстві, Речі Посполитій, Франції, *Священній Римській імперії* й ін. державах генеральних та ін. старшин, козаків і їхніх родин з Гетьманщини та Запорозької Січі. Виникла в результаті поразки союзних військ гетьмана І. *Мазепи* та шведського короля Карла XII у військовій кампанії 1708–09 проти Московського царства під час *Північної війни 1700–21.* Еміграція була зумовлена неприйняттям частиною старшин, городового та запорозького козацтва централізаційної політики уряду *Петра I* й активізована масовими репресіями проти «мазепинців» та проголошенням запорозького козацтва поза законом указом російського царя від 26.05.1709. Еміграція з Гетьманщини очолювалася гетьманськими урядами І. Мазепи, а зго-

дом — П. *Орлика*, що проголошували себе єдиними легітимними представниками Гетьманщини, вступали в *дипломатичні відносини* з іншими *державами*, ухвалювали нормативно-правові акти тощо. Серед емігрантів у Бендерах (нині — в складі самопроголошеної Придністровської Молдовської Республіки) під османською протекцією було бл. 45 старшинських родин, зокрема генеральний обозний І. *Ломиковський*, генеральний писар П. Орлик, генеральні бунчужні І. *Максимович* та Ф. Мирович, прилуцький полковник Д. Горленко, племінник І. Мазепи — А. *Войнаровський* та ін., а також бл. 500 городових і запорозьких козаків; протягом кількох років їхня кількість збільшилася до кількох тисяч за рахунок індивідуальної еміграції українських козаків з Московського царства. Після смерті І. Мазепи в Бендерах 5.04.1710 відбулася рада козацька, на якій було обрано нового гетьмана — П. Орлика, його уряд, а також затверджено *Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького 1710*. У 1711–14 **М. е.** брала на боці Османської імперії участь у російсько-турецькій війні 1710–13, а також воювала з Річчю Посполитою за опанування Правобережною Україною, проте більша частина старшин-емігрантів, починаючи від 1709, за посередництва гетьмана І. Скоропадського, молдовського князя Д. *Кантеміра* та єрусалимського патріарха Хрисанфа намагалася отримати царську амністію. Гетьман П. Орлик з родиною та 24-ма старшинами, які складали його еміграційний уряд (зокрема, Г. *Герцик*, І. Герцик, О. Герцик, Ф. Мирович, Ф. Нахимовський, К. Довгополий, Ф. Третяк, І. Бистрицький), у 1715 прибув до Швеції, де проживав у м. Істад (провінція Сканія). Через кілька років діяльність еміграційного уряду фактично припинилася, 11.10.1720 П. Орлик з родиною та кількома старшинами виїхав зі Швеції й, після відмови Священної Римської імперії надати йому політичний притулок, 10.03.1722 перейшов до Османської імперії, де за розпорядженням султанського уряду був поселений у м. Серес (нині — в Македонії), а потім — у м. Салоніки (нині — в Греції); в 1734–35 П. Орлик разом з І. Герциком, Ф. Мировичем і Ф. Нахимовським намагався утворити новий політичний центр еміграції в м. Каушани (адміністративний центр Буджацької орди; нині — м. Каушень, Молдова), а згодом — знову в Бендерах.

Правовою основою участі І. Мазепи у війні проти Петра І на боці короля Карла XII був договір, укладений у с. Великі Будища (нині — Диканського району Полтавської області) 28.03(8.04).1709 окремо гетьманом та Кошем Запорозької Січі (див.: *Українсько-шведський союз 1708*). Згідно з ним Карл XII зобов'язався не укладати мир з Московським царством доти, доки від нього не буде відокремлено Гетьманщину; вірогідно, договір установлював шведський *протекторат* над Гетьманщиною та Вольностями Війська Запорозького низового; це ж було підтверджено в Пактах та Конституції 1710; там також вказувалося, що вибори гетьмана відбулися з дозволу Карла XII, а від гетьмана вимагалося домогтися від шведського короля по закінченні Північної війни безстрокового договору про протекторат над Гетьманщиною; збереження цієї умови було постійною вимогою уряду П. Орлика на переговорах з Кримським ханатом і Османською імперією в 1710–12, проте у відповідних договорах протекторат не визнано. Неофіційні відносини уряду П. Орлика з Річчю Посполитою (представленою конкуруючими урядами *Августа II Фрідріха* і С. Лещинського) активізувалися в 1712; **М. е.** пропонувала визнати *суверенітет* Речі Посполитої над Правобережною Україною в разі визнання на цих землях особливих станових прав козацтва, включаючи самоврядування та становий суд. Безпосередніх відносин з російським урядом **М. е.** не мала, але з ініціативи П. Орлика в 1728–29 на міжнародному Суассонському конгресі пропонувалося розглянути питання про відновлення цілісності Гетьманщини (Право- і Лівобережна Україна та землі Запорозької Січі) як автономного політичного утворення у складі Російської імперії — на основі відновлення та міжнародного гарантування *Переяславсько-Московської угоди 1654*. **М. е.** також вступала у відносини з дипломатами та урядовцями інших європейських країн — як чинниками, що могли вплинути на її відносини з Кримським ханатом, Османською імперією, Річчю Посполитою, Російською імперією (див.: *Маніфест до європейських урядів П. Орлика 1712*).

Літ.: Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. — Львів: «Слово», 1991; Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001; Мельник Л. Г. Українсько-турецькі взаємовідносини і політичні проекти П. Орлика // Український історичний журнал. — 1997. — №6; Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К.: «Либідь», 1994.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Маззуз (Mazzuz) Мохаммед Башир (20.03.1951) — алжирський *дипломат*; магістр з економіки Університету Ніцци, Франція. В 1980–82 — заступник директора з торгівлі в міністерстві торгівлі Алжиру; 1982–89 — директор Credit Agricole міністерства фінансів Алжиру; 1989–93 — заступник директора з персоналу в МЗС Алжиру; в 1993–97 — повноважний міністр з економічних питань Посольства Алжиру у Франції; 1997–2001 — заступник директора з персоналу МЗС Алжиру; 2001–05 — консул АНДР в Ніцці та Монако; 2005–08 — заступник директора з економічних питань МЗС Алжиру. З січня 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол Алжирської Народної Демократичної Республіки в Україні.

Р. К. Петюр

Мазовецький (Mazowiecki) Тадеуш (18.04.1927, Плоцьк, Мазовецьке воєводство, Польська Республіка) — польський громад.-політ. і держ. діяч, публіцист. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив юрид. ф-т Варшавського ун-ту. У 1953–55 — гол. редактор католицького тижневика «WTK» (Вроцлав). 1956 — співзасновник Варшавського клубу католицької інтелігенції. 1958 виступив співзасновником католицького місячника «В'язень», гол. редактором якого був до 1981. Депутат Сейму від католицької орг-ції «Знак» (1961–72). У 2-й пол. 1970-х перейшов на антикомуністичні позиції, 1980 став радником «Солідарності», 1981 був гол. редактором її тижневика. 1981–82 — інтернований, потім працював радником Л. *Валенси*. З 1987 — радник Всепольської виконавчої комісії «Солідарності». 1989 взяв активну участь у засіданнях «круглого столу», очоливши робочу групу з профспілкового плюралізму. 24.08.1989–4.01.1991 — Прем'єр-міністр Республіки Польща. Для забезпечення успіху прискореного ринкового реформування («шокової терапії») добився надання МВФ стабілізаційного фонду розміром 1 млрд дол. США і списання *зовнішнього боргу* Сполученим Штатам Америки на 70 %. 1992–95 — спец. посланник Комісії прав людини ООН до колишньої Югославії. Офіцер Французького Почесного Легіону. В 1997 написав преамбулу чинної Конституції Польщі.

О. М. Знахоренко

Мазуренко Василь Петрович (1877, с. Криворядне Донецького округу Області війська Донського, нині — Ростовська область РФ — 21.11.1937, Алма-Ата, Казахська РСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Петербурзький технол. ін-т (1904), де був одним з організаторів укр. студ. руху й членом Північної громади РУП. Під час рев-ції 1905–07 — активіст УСДРП і співзасновник Всеросійського селянського союзу. У березні 1917 — чл. президії виконкому Області Війська Донського. На Всеукраїнському нац. конгресі 6–8.04.1917 обраний членом Центральної Ради від Херсонської губернії. З 2.10.1917 — заст. ген. секретаря (із січня 1918 — народного міністра) фінансів УНР. За гетьманату П. *Скоропадського* — товариш міністра фінансів і водночас чл. опозиційного Українського нац. союзу. 26.12.1918–19.02.1919 — міністр фінансів УНР, на VI з'їзді УСДРП у січні 1919 обраний кандидатом у члени ЦК партії; потім — радник дип. місій УНР в Австрії й Італії, опікувався *репатріацією* військовополонених українців. 1922 повернувся до УСРР. Працював професором Харківського технол. ін-ту, заст. керуючого Палатою мір і ваги. Написав перший підручник з хімії укр. мовою. 1931 заарештований за звинуваченням у належності до «Українського національного центру» й засуджений до 6 років ув'язнення, що відбував у Суздалі; потім був висланий в Алма-Ату, де страчений за вироком «трійки». Реабілітований у жовтні 1957 за відсутністю складу злочину.

В. І. Головченко

Мазуренко Семен Петрович (1879, с. Криворядне Донецького округу Області війська Донського, нині — Ростовська область РФ — ?) — укр.

громад.-політ. діяч і *дипломат*, молодший брат В. *Мазуренка*. Нар. в селянській сім'ї. Активний учасник рев-ції 1905–07, співзасновник Всеросійського селянського союзу. 1906 був заарештований і засланий. Після Лютневої рев-ції 1917 повернувся в Україну та вступив до УСДРП. 17.01.-4.02.1919 за дорученням В. *Винниченка* та В. *Чехівського* вів у Москві *українсько-російські мирні переговори 1919* (голова делегації РНК РСФРР — Д. *Мануїльський*) щодо припинення *агресії* проти УНР та визнання її незалежності Кремлем. За урядовими директивами погоджувався на запровадження рад. форми влади в УНР за умови пропорційного представництва робітників і селян у радах, укладення укр.-рос. екон. союзу і дотримання УНР принципу *нейтралітету*. Але ці пропозиції були блоковані більшовицькою стороною, що наполягала обмежитись угодою про спільну б-бу з експедиційними військами *Антанти*, Військом Донським й А. Денікіним без *визнання де-юре* УНР. Після припинення переговорів недовгий час працював в Українському Червоному Хресті. 1920 повернувся до УСРР. 1925 був заарештований. Подальша доля невідома.

В. І. Головченко

Ма Інцзю (13.07.1950, Гонконг) — тайванський громадсько-політичний і партійний діяч, 6-й президент Китайської Республіки; народився в знатній сім'ї; закінчив юридичний факультет Тайванського національного університету (1972, бакалавр права), Школу права Університету Нью-Йорка (1976) і Гарвардську школу права (1981), захистив докторську дисертацію з юридичних аспектів *суверенітету* Тайваню над островами Сенкаку. В 1984 став помічником і перекладачем президента Цзян Цзінго та вступив до Гоміндану, де став заступником генерального секретаря; в 1991–93 — заступник голови Ради у справах материкового Китаю; в 1993–96 — міністр юстиції; 1996–97 — міністр без портфеля. В 1998–2006 — мер Тайбея, висловлював помірковану підтримку ідеї поступового об'єднання з КНР і заявляв про неприпустимість незалежності Тайваню, в 2004 виступив проти розкритикованого в КНР і США референдуму про відносини з материковим Китаєм, але водночас задекларував незгоду із Законом КНР проти відокремлення, внаслідок чого у 2005 не зміг відвідати Гонконг, де планував виступити з низкою публічних промов. У червні 2007 очолював тайванські делегації, що відвідали Індію й Сінгапур, провів переговори про поліпшення двосторонніх відносин. Перемагав на президентських виборах 22.03.2008 (58 % голосів) і 14.01.2012 (51,6 %); у серпні 2008 відвідав з офіційними візитами Домініканську Республіку і Парагвай, зустрічався з президентом Панами М. Торріхосом; сприяв швидкому поліпшенню відносин між Тайванем і КНР, ініціював встановлення прямого чартерного авіасполучення, відкрив Тайвань для туристів із КНР, послабив обмеження на тайванські *інвестиції прямі* в китайську економіку, дозволив інвесторам із КНР купувати активи тайванських компаній.

В. І. Головченко

Майдан Іван Григорович (2.12.1935, с. Заудайка Ічнянського р-ну Чернігівської обл., УРСР) — укр. *дипломат*, сходознавець. Закінчив Ін-т схід. мов при Моск. держ. ун-ті ім. М. Ломоносова (1964); кандидат істор. наук (1973). У 1964–70 — старший референт управління зовн. зв'язків Міністерства вищої і середньої спец. освіти УРСР, економіст апарату радника з екон. питань посольства СРСР в Афганістані. 1970–75–3-й секр. відділу преси МЗС УРСР, викладач, старший викладач Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. 1975–77 — старший економіст посольства СРСР в Ірані. 1978–83 і 1986–90 — старший наук. співробітник Ін-ту соц.-екон. проблем зарубіжних країн АН УРСР. 1983–86 — радник посольства СРСР в Афганістані. 1990–92 — доцент кафедри історії міжнар. відносин і зовн. політики Ін-ту міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. У 1992–93 — Тимчасовий Повірений у справах України в Ісламській Республіці Іран. У січні 1994 — жовтні 1996 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Іран. У 1997–2003 — проректор, викладач Дипломатичної академії України при МЗС України.

В. М. Матвієнко

Майданник Олександр Іванович (15.05.1956, с. Миронівка Київської обл., УРСР) — укр. *дипломат*. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1978); кандидат істор. наук (1985), тема дисертації: «Концепції культурних зв'язків в політиці США по відношенню до СРСР в повоєнний період». У 1978–80 — стажист-дослідник кафедри історії міжнар. відносин і зовн. політики СРСР Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. 1980–87 — політ. коментатор, зав. відділом Держтелерадіо УРСР; 1987–91 — інструктор, консультант відділу зарубіжних зв'язків ЦК КПУ. У 1991–92 — нач. Управління міждерж. відносин Міністерства природи України. У 1992–95 — радник, Тимчасовий Повірений у справах України у Державі Ізраїль; у січні 1996 — лютому 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Державі Ізраїль. У березні–листопаді 1998 — прес-секретар Адміністрації Президента України, у листопаді 1998–2000 — заст. мін. зак. справ України. У 2001–03 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, а також Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Парагвай, Республіці Чилі та Схід. Республіці Уругвай за сумісництвом. У грудні 2003 — серпні 2007 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Фінляндській Республіці, водночас з травня 2004 по серпень 2007 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісландії за сумісництвом.

В. М. Матвієнко

Майко Віктор Анатолійович (6.07.1960, м. Дніпропетровськ, УРСР) — український *дипломат*. 1982 — закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка за фахом «міжнародна журналістика»; 1999 — аспірантуру Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі при Міністерстві фінансів України, кандидат економічних наук. 1982–84 — кореспондент газети «Прапор змагання» на Київському авіазаводі ім. Антонова; 1984–89 — служба в Радянських збройних силах; 1989–91 — головний науковий редактор Інституту підвищення кваліфікації керівних працівників МВС України; 1992–94 — директор СП «Інтерпрофсервіс». 1994–99 — заступник керівника, керівник ТЕМ у складі посольства України у Великій Британії; 1999–2000 — начальник управління з питань валютного регулювання, начальник головного управління багатостороннього економічного співробітництва міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України; виконавчий секретар міжвідомчої комісії з вступу України до *СОТ*. 2000–05 — перший заступник голови правління ЗАТ «Інтербудмонтаж»; 2005–10 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Туркменістані, водночас у 2006–10 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Афганістан (за сумісництвом). З травня 2010 — заступник міністра закордонних справ України.

Р. К. Петюр

Майський (справжнє прізвище — Ляховецький) Іван Михайлович (7.01.1884, Кирилів Новгородської губернії, нині Вологодська обл., РФ — 3.09.1975, Москва, СРСР) — рад. *дипломат*, історик. Нар. в сім'ї військ. лікаря. Закінчив гімназію в Омську, навчався в Петербурзькому ун-ті. З 1902 — чл. РСДРП. У 1908–17 — в еміграції (Німеччина, Велика Британія), закінчив Мюнхенський ун-т (1912). Після Лютневої рев-ції 1917 повернувся в Росію, був службовцем в органах Тимчасового уряду, потім на рад. роботі. З 1922 — на дип. службі. У 1925–32 працював у повпредствах (посольствах) СРСР у Великій Британії, Японії, Фінляндії. У 1932–43 — повпред (з 1941 — посол) СРСР у Великій Британії, де помітно сприяв розвитку брит.-рад. відносин, особливо після поч. Великої Вітчизняної війни. У 1943–46 — заст. наркома (з 1946 — міністра) закорд. справ СРСР, учасник міжнар. конференцій та нарад; був головою міжсоюзницької репараційної комісії, розташованої в Москві. З 1946 — академік АН СРСР. У 1947–68 — на наук. роботі в Ін-ті історії АН СРСР, у 1968–75 — в Ін-ті заг. історії АН СРСР.

Твори: «Німеччина і війна» (1916), «Політична Німеччина» (1917), «У світі німецького професійного руху» (1917), «Монголія напередодні революції» (1960), «Іспанія. 1808–1917» (1957), «Спогади радянського посла» (1965), «Спогади радянського дипломата. 1925–1945» (1971).

М. М. Білоусов

Макаревич Микола Петрович (28.10.1940, с. Камінно-Товкачі Овруцького р-ну Житомирської обл., УРСР) — укр. *дипломат*. Закінчив юрид. ф-т (відділення міжнар. права) Київ. держ. ун-ту

ім. Т. Г. Шевченка (1966). У 1966–67 — *аташе* протокольно-конс. відділу МЗС УРСР; 1967–71 — 2-й секр. відділу преси, відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1971–77 — аташе, 3-й, 2-й секр. *Постійного представництва України при ООН*; 1977–82 — радник відділу міжнар. екон. орг-цій, ген. секретар МЗС УРСР, гол. радник МЗС УРСР; 1982–86–1-й секр. постійного представництва СРСР при міжнар. орг-ціях у Відні; 1986–89 — нач. конс. відділу МЗС УРСР; 1989–90 — заст. Постійного представника України при ООН. У 1990–94 — 1-й заст. мін. зак. справ України (із серпня 1991 — голова комісії України у справах *ЮНЕСКО*). У грудні 1994 — липні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці та Постійний представник України при міжнар. орг-ціях у Відні. В липні 1999 — листопаді 2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Естонській Республіці.

В. М. Матвієнко

Макаріос III (Μακάριος, в миру — Мускос Михаїл Христодулос) (13.08.1913, с. Панагія, нині — округ Пафос, Республіка Кіпр — 3.08.1977, Нікосія, Республіка Кіпр) — кіпрський держ. і церк. діяч. Закінчив богословський (1942) і юридичний (1944) ф-ти Афінського ун-ту, навчався в Бостонському ун-ті за спеціальністю «соціологія релігії». 1948–50 — єпископ Кітионський. 1950 обраний архієпископом — главою Кіпрської автокефальної православної церкви й етнархом (лідером) грец. громади. Брав активну участь у нац.-визв. русі кіпрського народу проти брит. колоніального панування. 1956–57 — на засланні на Сейшельських о-вах. У 1959 взяв участь у Лондонській конференції та підписав від імені грец. громади острова вироблені Великою Британією, Грецією й Туреччиною угоди, на підставі яких Кіпру було надано незалежність (див.: *Кіпрська проблема*). 16.08.1960–15.07.1974 і 23.07.1974–3.08.1977 — Президент Республіки Кіпр. Рішучими діями на міжнар. арені та в *ООН* блокував спробу реакційного офіцерства приєднати острів до Греції під час держ. перевороту 15–23.07.1974. Був одним із співзасновників *Руху неприєднання*. Здійснював курс на розвиток відносин із д-вами рад. блоку.

В. І. Головченко

Макбрайд (MacBride) Шон (26.01.1904, Париж, Французька Республіка — 15.01.1988, Дублін, Республіка Ірландія) — ірландський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, активний учасник б-би за незалежність Ірландії. У 1946 заснував Республіканську партію і став її першим лідером. 1947–58 — депутат палати представників. 1948–51 — мін. зак. справ Ірландії, одночасно віце-президент Організації європ. екон. співробітництва (див.: *Організація економічного співробітництва та розвитку*). 1954–57 — представник Ірландії в *Раді Європи*. 1973–76 — Верховний комісар ООН з Намібії й одночасно помічник *Генерального секретаря ООН*. Був ген. секретарем Міжнар. комісії юристів (1963–71), головою правозахисної орг-ції «Міжнародна амністія» (1961–74). З 1973 — голова Всесвітньої федерації асоціацій сприяння ООН. Лауреат *Нобелівської премії миру* (1974) та низки інших престижних міжнар. нагород, активний учасник міжнар. пацифістських рухів та орг-цій.

Р. А. Кривонос

Макдональд (MacDonald) Джеймс Рамсей (12.10.1866, Лоссімут, Шотландія, Велика Британія — 9.11.1937) — брит. громад.-політ. і держ. діяч. Працював помічником учителя й клерком, займався журналістикою. 1894 вступив до Незалежної робітничої партії, 1900 став секретарем Комітету робітничого представництва для орг-ції виборчої кампанії (з 1905 — Лейбористська партія). 1906 обраний до палати громад від Лейбористської партії, 1911 очолив її фракцію, виступав проти вступу Великої Британії в *Першу світову війну*, але не дістав підтримки однопартійців. З 1922 — лідер Лейбористської партії. 22.01.–4.11.1924 — прем'єр-міністр і мін. зак. справ; встановив *дипломатичні відносини* з СРСР та підписав із ним заг. і торг. договори, наполіг на виведенні франц. військ із Рурської обл. Німеччини та згоді Парижа з умовами *репарацій*. Вдруге очолив уряд 5.06.1929–7.06.1935, погодився на скликання в Лондоні 1930–32 конференції «круглого столу» щодо нового конституційного устрою Індії. Вестмінстерським статутом 1931 надав суверенні права *домініонам*, ініціював укладення у квітні 1930 Лондонської угоди про обмеження й скорочення мор. озброєнь. 1935–37 — лорд-голова Ради. Помер під час подорожі до Півд. Америки.

Твори: «Соціалізм і суспільство» (1905), «Соціалізм» (1907), «Соціалізм і уряд» (1909), «Пробудження Індії» (1911), «Синдикалізм» (1912), «Парламент і революція» (1919), «Уряд Індії» (1919), «Соціалізм критичний і конструктивний» (1921).

Р. А. Кривонос

Македонська криза — комплекс протиріч між частиною албанського населення та центр. владою Македонії, що виник внаслідок заг. загострення албанської проблеми в колишній Югославії під час *Балканської кризи 1990-х*. Македонія за складом населення є багатонац. д-вою, в якій слов'яни-македонці складають 64,2 %, албанці — 25,2 %. Унаслідок проведення військ. кампанії сил *НАТО* проти СРЮ (див.: *Косовська криза*) відбулась радикалізація позиції частини албанського населення, яке вимагало ширшого політ. представництва у владних інституціях Македонії, розширення прав албанської меншини. Загострення протистояння відбулось після парл. та президент. виборів 1998–99, на яких підтримувані албанцями політ. сили зазнали поразки, та масового притоку біженців (до 180 тис., переважно албанців) із Косова. Відбувся розкол у проурядовій парл. Демократичній партії албанців, з неї виділилась опозиційна Партія демокр. реформ. Розпочалось формування збройних албанських загонів Національної визвольної армії (НВА) та Албанської національної армії (АНА), тісно пов'язаних з Армією визволення Косова. Албанські радикальні політики вимагали внесення змін до македонської конституції: перейти до федерат. форми держ. устрою країни, визнати албанську мову держ. нарівні з македонською, припинити дискримінацію албанців при прийнятті до навч. закладів та на держ. й військ. службу, надати можливість формування муніципальної албанської поліції з загонів НВА та АНА, збільшити представництво албанців у місцевих та центр. виборчих органах. Збройні сутички албанських загонів із македонською поліцією розпочались у Тетово в березні 2001, коли муніципальне керівництво, в якому на місцевих виборах 2000 більшість одержали албанці, прийняло рішення вивісити в місті албанські прапори та дозволило діяльність забороненого центр. македонською владою албанського університету. Коли поліція спробувала відновити порядок, вона зіткнулася зі спротивом албанських збройних формувань. Крім Тетово, збройні сутички відбулися в інших районах Півн. Македонії — Арачіново, Гошніково, Малино Мало. 25.03.2001 македонська влада розпочала військ. операцію з відновлення порядку в районах, де діяли албанські загони. Активна фаза операції тривала до сер. квітня 2001 і завершилась під тиском міжнар. спільноти по обидва боки конфлікту. За посередництва комісара *ЄС* зі спільної зовн. та безпекової політики Х. *Солани* уряд Македонії та керівники македонських албанців розпочали в Охриді переговори з мирного врегулювання, які закінчились підписанням *Охридської угоди 2001*.

М. С. Каменецький

Македонські війни 215—168 до н. е. — три *війни* між Македонією і Римом за гегемонію в Давній Греції та елліністичних країнах. В першій війні в 215–05 до н. е. македонський цар Філіпп V, уклавши союз із Карфагеном проти Риму (Див.: *Македонсько-карфагенський договір 215 до н. е.*), намагався захопити Іллірію та розширити свої володіння в Малій Азії. Але Рим тоді головним чином був зайнятий боротьбою з Ганнібалом на Апеннінському півострові (див.: *Пунічні війни 264–146 до н. е.*), тому на Балкани надіслав незначні сили. Македонські війська діяли нерішуче, а римляни активно підтримували антимакедонський рух в елліністичному світі. Перша війна не призвела до значних територіальних змін, однак Риму вдалось розширити свій вплив у Елладі. Філіпп V після укладення миру з Римом продовжував військові дії проти Родосу, Пергаму, Карії та ін. Після перемоги у Другій Пунічній війні Рим активізував свою політику на Балканах і звинуватив Македонію в порушенні договору 205 до н. е. (встановлення контактів з Карфагеном, напад на союзників Риму та ін.). Друга війна розпочалась в 200 до н. е., Риму вдалось зміцнити свій вплив у Давній Греції. Сили Македонії були вичерпані, всередині країни зростала опозиція царю, війна з Римом була непопулярною. Спроби Філіппа V укласти мир з Римом завершились безрезультатно. В липні 197 до н. е. біля Кіноскефал (Фессалія) македонські війська були розгромлені. При укладенні миру Філіпп V відмовився від усіх володінь

поза Македонією, віддав Риму весь флот, окрім 6 кораблів, зобов'язався скоротити армію до 5 тис. осіб і не воювати з союзниками Риму. Греція була проголошена «вільною» і фактично опинилась під владою Риму. Після смерті Філіппа V (179 до н. е.) його син Персей почав готуватися до війни з Римом. Він подолав опір македонської знаті, зміцнив економіку країни, зібрав 40-тис. армію та установив зв'язки з ворожими для Риму країнами (в т. ч. з Карфагеном). Римський сенат звинуватив Персея в порушенні попередніх договорів і розпочав Третю війну (171–168 до н. е.), 30-тис. римська армія висадилась у Греції. Спочатку військові дії йшли з перемінним успіхом, але 22.06.168 до н. е. у вирішальній битві при Підні македонські війська було розгромлено. Римська армія окупувала і розграбувала Македонію. Римський сенат скасував царську владу і розділив країну на 4 округи, позбавлених політичних і економічних зв'язків між собою. Після придушення антиримського повстання Андріска в 148 до н. е. на території Македонії, остання разом з Іллірією та Епіром була перетворена на римську провінцію.

О. О. Рафальський

Македонсько-карфагенський договір 215 до н. е. — союзна угода, укладена між Карфагеном та Македонією проти Риму під час Другої *Пунічної війни* та Першої *Македонської війни*. Після перемоги Ганнібала над римськими військами при Каннах у 216 до н. е.., македонський цар Філіп V відправив до карфагенського командувача посольство з метою створення військового союзу проти спільного ворога — Риму. Влітку 215 до н. е. було укладено договір про взаємну допомогу та оборону в разі нападу на одну із сторін будь-яких *третіх держав*, окрім союзників, яких сторони мали на час підписання договору. Договір був спрямований перш за все проти Риму. Ганнібал міг окремо укладати мир з Римом, але мав враховувати інтереси Македонії в Іллірії. Сторони ніколи не планували скоординованих дій проти Риму, але після того, як римлянам стало відомо про союз, вони змушені були виділити окремі сили, щоб зв'язати Філіппа в Іллірії та попередити можливість об'єднання македонських та карфагенських сил в Італії.

Л. Ф. Гайдуков

Макіавеллі (Machiavelli) Нікколо (3.05.1469, місто-держава Флоренція — 21.06.1527, там само) — італ. мислитель, *дипломат* і держ. діяч. Нар. в сім'ї адвоката. Університетської освіти не отримав, але постійно й цілеспрямовано займався самоосвітою і, за твердженням сучасників, був блискуче освіченою людиною. Оволодівши основами юриспруденції та комерції, витримав конкурс і одержав у червні 1498 посаду канцлера другої канцелярії, яка відала внутр. справами Флорентійської республіки. Того ж року був призначений канцлером-секретарем Ради десяти. Як урядовий посланник брав участь у понад 30 дип. місіях, включаючи чотири місії до Франції (1500–11) та Сієни (1501–10), по дві до Цезаря Борджіа (1502) та папського двору (1503, 1506), а також одну до імператора *Священної Римської імперії* (1507–08). Після падіння республіки і відновлення правління Медичі 1512 розпочав літературну кар'єру. Вимушений відхід від держ. служби та прагнення обміркувати суть політ. явищ сприяли формуванню політ. доктрини, названої макіавеллізмом, за якою *політика* здійснюється поза моральністю, є мистецтвом дії та оцінюється залежно від досягнутих результатів. М. став фактично першим дослідником політики, який використав для її аналізу наукові методи; результатом його досліджень стала доктрина моральної стійкості та цілеспрямованості в здійсненні політики. Ідеї М. стали однією з основ республіканської політ. доктрини, яка вплинула на англ. й амер. політ. думку XVII та XVIII ст.

Твори: «Державець» (1513), «Роздуми з приводу перших десяти книг Тита Лівія» (1513–17), «Мистецтво війни» (1520), «Роздуми» (1520).

М. С. Дорошко

Мак-Кінлі (McKinley) Вільям (29.01.1843, Найлс, шт. Огайо, США — 14.09.1901, Буффало, шт. Нью-Йорк) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 25-й президент США (4.03.1897–14.09.1901). У 18 років вступив рядовим до 23-го піхотного полку добровольців для участі в *Американській громадянській війні 1861–65*. Заслужив чин офіцера та закінчив війну з почесним званням майора. У 1867 закінчив школу права (Олбані, шт. Нью-Йорк), почав юрид. практику, проявив активність у політ. житті шт. Огайо. У 1877–91 (із перервою 1883–85, коли його повноваження не були визнані більшістю демократів у Палаті представників) — чл. Конгресу. Обирався до складу юрид. к-ту, бюджетного к-ту, брав активну участь у роботі Республіканської партії. У 1892–96 був губернатором Огайо. У 1896 обраний президентом США, а в 1900 переобраний на другий термін. Адміністрація М.-К. здійснювала політику жорстокого *протекціонізму*, сприяла перетворенню США у світову й колоніальну д-ву. США розв'язали та виграли *американсько-іспанську війну 1898*, анексували Гаваї, частину Самоа та інші території, окупували Кубу й Філіппіни, проголосили *«Відкритих дверей» доктрину*, взяли участь у придушенні нац.-визв. повстання в Китаї, розпочали переговори з Британією про виняткові права США на зону майбутнього *Панамського каналу*. 5.09.1901 на Всесвітній виставці в Буффало М.-К. виклав програму розширення амер. пром. й зовн. ринків для неї на основі переходу до політики взаємного сприяння в торгівлі з зарубіжними д-вами. Наступного дня був смертельно поранений анархістом і через 8 днів помер, залишивши Білий дім у розпорядженні віце-президента Т. *Рузвельта*.

Б. М. Гончар

Макконен (Makkonen) Ар'я — фінляндський *дипломат*; розпочала свою роботу в МЗС Фінляндської Республіки в 1989; займала посади в Департаменті розвитку співпраці, Департаменті зовнішніх економічних зв'язків, Європейському Департаменті, Секретаріаті *Європейського Союзу*. В 2000–03 працювала радником міністрів закордонних справ, продовжувала кар'єру на посту постійного представника Фінляндії у ЄС у Брюсселі та радника з питань преси у Посольствах Фінляндії в Куала-Лумпурі й Парижі; 2003–07 — радник посла в Фінляндії в Польщі; 2007–11 — заступник Голови Посольства Фінляндії у Росії. З 1.09.2011 розпочала свою місію Посла Фінляндії в Україні.

А. П. Сапсай

Мак-Магон (Mac-Mahon) Марі-Едм-Патріс-Моріс де (13.07.1808, Сюллі, департамент Сона і Луара, Французька імперія — 17.10.1893, Шато-Ла-Форе, департамент Луаре, Французька Республіка) — франц. держ. і військ. діяч, 2-й президент Третьої республіки у Франції. Закінчив у 1827 військ. уч-ще Сен-Сір і почав військ. кар'єру в Алжирі. Командував дивізією, яка 1855 оволоділа Малаховим курганом під час *Кримської війни 1853–56*. У 1859 здобув перемогу при Мадженте в австр.-італ.-франц. війні, за що отримав титул герцога Маджентського та звання маршала Франції. У 1864–70 — генерал-губернатор Алжиру. З початком *франко-прусської війни 1870–71* відкликаний з посади й прийняв командування армією, розгромленою при Седані 1–2.09.1870, був поранений і потрапив у полон. Звільнений після *Франкфуртського миру 1871*. Отримав дозвіл командувати армією версальського уряду, яка придушила Паризьку комуну. У 1873 був обраний тимчасовим Президентом Франц. Республіки, здійснював неформальний курс на відновлення монархії. У 1879 подав у відставку.

Р. А. Кривонос

Мак-Магона–Хусейна угода — двосторонній договір, укладений 14.06.1915–10.03.1916 шляхом обміну листами між брит. верховним комісаром у Каїрі Генрі Мак-Магоном та васальним правителем Хіджазу й шерифом Мекки Алі ібн Хусейном; визначав умови збройного виступу арабів проти *Османської імперії* на боці *Антанти* в період *Першої світової війни*. Ще на її початку в керівництві брит. адміністрації в Єгипті та Судані виник план встановлення брит. контролю над територіями Османської імп., населеними арабами, для чого передбачалось створити *федерацію* напівзалежних арабських д-ав. Після поразки брит. сил на Галліполійському півострові під Стамбулом 1915 цей план набув більшої ваги для Великої Британії також у зв'язку з необхідністю підтримання активних бойових дій проти Туреччини в Малій Азії. Брит. представники встановили контакти з Хусейном і намагались схилити його до участі в бойових діях проти турків. За участь арабів у війні на боці Антанти Хусейн вимагав створення незалежного Арабського ісламського халіфату, до складу якого мали увійти території Османської імп. до 37 паралелі на півночі, включно з вілайєтами Мерсіна та Адани, по кордону з Персією до Перської затоки на сході, до Індійського океану на півдні, за винятком району брит. *протекторату* Аден та по узбережжю Червоного і Середземного морів на заході

(території Сирії, Кілікії, Палестини, Іраку та всього Аравійського півострова за винятком Адена), визнання нової д-ви Великою Британією. Хусейн також пропонував Великій Британії виключні екон. привілеї в майбутній д-ві.

Брит. сторона не погодилась із включенням до складу нової д-ви вілайєтів Мерсіна та Адани, частини Сирії на захід від Дамаска, Хами, Хомса та Алеппо (Халеба) як таких, що не були населені виключно арабами. Відтак, при визначенні їхньої долі було необхідно враховувати побажання й інших груп населення. Британці також заперечували проти включення до складу арабської д-ви брит. протекторатів на Аравійському півострові (Бахрейн, Катар, Кувейт, Маскат, Договірний Оман). Майбутнє вілайєтів Багдада та Басри, в яких британці мали особливі інтереси, пропонувалось вирішити додатковими угодами. До того ж існувала пропозиція залишити остаточне врегулювання питання про кордони до завершення війни, оскільки в деяких районах Малої Азії, особливо щодо вілайєтів Алеппо та Бейрут, вимоги арабів зачіпали інтереси Франції, брит. союзника у війні. Крім того, Лондон вимагав передати Великій Британії виключні права на забезпечення оборони арабської д-ви, а також закріпити за британцями посади радників та чиновників в її уряді, проти чого заперечував Хусейн. Велика Британія також зобов'язувалась захищати Святі місця на Аравійському півострові від будь-якої зовн. агресії, надавати арабам необхідну допомогу для встановлення їхньої адміністрації на території нової д-ви. Сторони узгодили порядок бойових операцій арабських сил проти турків у Сирії. Велика Британія також зобов'язалась надати Хусейну військ. та фінанс. допомогу для проведення цих операцій. Хоча чіткого визначення кордонів майбутньої арабської д-ви не було зроблено, в 1916 розпочалось повстання арабів проти тур. панування, яке було найактивнішим у Хіджазі. Проте зобов'язання брит. сторони за угодою було виконано лише незначною мірою, оскільки чимало її положень суперечили *Сайкса—Піко угоді 1916* та *Бальфура декларації 1917*. Після завершення Першої світової війни Велика Британія і Франція отримали мандат на контроль над Сирією, Ліваном, Палестиною та Іраком (див.: *Мандатна система*).

В. Ю. Константинов

Макміллан (Macmillan) Гарольд, граф Стоктонський (1984) (10.02.1894, Лондон, Велика Британія — 29.12.1986, Бірч-Гроу, графство Суссекс, Велика Британія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Закінчив Бейліол-коледж Оксфордського ун-ту. Учасник *Першої світової війни*, тричі поранений. 1924–29 і 1931–64 — чл. Палати громад від Консервативної партії. У 30-х XX ст. гостро критикував політику «умиротворення» нацистської Німеччини *Н. Чемберлена*, виступив проти *Мюнхенської угоди 1938*. У 1940–42 — парл. секретар мін-ва постачання; 1942 — парл. заст. міністра колоній; 1942–45 — міністр-резидент при штабі союзницьких військ у Півн. Африці, брав участь у роботі *Каїрської американсько-англійсько-китайської конференції 1943, Каїрської американсько-англійсько-турецької конференції 1943 й Тегеранської конференцій 1943*; 1943–44 — представник Великої Британії при Французькому к-ті нац. визволення, 1944–45 — у Консультативній раді з питань Італії; 1945 — міністр авіації. З поверненням до влади консерваторів у 1951–54 — міністр у справах житлового будівництва й місцевого самоврядування; 1954–55 — міністр оборони; 1955 — мін. закорд. справ; 1955–57 — міністр фінансів Великої Британії. 10.01.1957–19.10.1963 — прем'єр-міністр Великої Британії. У *зовнішній політиці* зосередився на поліпшенні зв'язків зі США після *Суецької кризи 1956* і вирішенні *Кіпрської проблеми*; активно підтримував курс на євроінтеграцію Великої Британії. Після виходу у відставку очолив родинну видавничу фірму.

Спогади: «Вітри змін» (1966), «Подих війни. 1939–45» (1967), «Хвилі долі. 1945–55» (1969), «Шторм, який насувається. 1956–59» (1971), «Вказівка шляху. 1959–61» (1972), «На заході дня. 1961–63» (1974).

Р. А. Кривонос

Максимович Іван Петрович (бл. 1670, Ніжин, Військо Запорозьке — 1.08.1732, Москва, Російська імперія) — укр. держ. і військ. діяч, *дипломат*, науковець. Нар. в козацько-старшинській сім'ї. Закінчив Києво-Могилянську Академію. За гетьманування І. *Мазепи* — ген. бунчужний, учасник вироблення *українсько-шведського союзу 1708*. Після Полтавської битви 27.06.1709 емігрував до Бендер (сучас. Молдова), де наступного року був обраний ген. писарем в уряді гетьмана П. *Орлика*; очолив козацьке посольство до Бахчисарая, яке 23.01.1711 уклало союзну угоду з ханом *Девлетом II Гераєм* і продовжив переговори щодо створення широкої антирос. коаліції у Стамбулі (див.: *Українсько-турецький союзний договір 1712*). 1715 повернувся в Гетьманщину й був депортований до Москви. У 1722–26 — «справщик» Моск. синодальної друкарні, де завідував бібліотекою та склав її каталог і підготував лат.-слов. словник. У 1728 звільнений за політ. неблагонадійність.

В. І. Головченко

Макуха Володимир Олексійович (7.06.1955, Ярославль, РРФСР) — український політик, *дипломат* та державний діяч; у 1977 закінчив механіко-математичний факультет Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, за спеціальністю — математик, кандидат економічних наук. 1977–80 працював інженером; травень 1984—грудень 1991 — начальник сектору Українського філіалу Всесоюзного науково-дослідного інституту споживчої кооперації; січень 1992 — жовтень 1996 — начальник відділу Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем, м. Києва; жовтень 1996—лютий 2000 — заступник начальника управління Національного агентства України з розвитку та європейської інтеграції; лютий 2000—червень 2000 — заступник начальника управління Міністерства економіки України; червень 2000—жовтень 2003 — перший секретар, радник з економічних питань Посольства України в США; жовтень 2003—липень 2004 — начальник управління економічного співробітництва МЗС; липень 2004—травень 2006 — заступник міністра закордонних справ України, куратор економічного департаменту, 5-го територіального управління (Близький Схід та Африка), пізніше департаменту розвитку дипломатичної служби та валютно-фінансового департаменту; травень 2006—серпень 2006 — посол України в Японії; 4.08.2006–21.03.2007 — міністр економіки України. 20.06.2007 призначений на посаду заступника міністра палива та енергетики України.

В. М. Матвієнко

Мала Пелопоннеська війна 460—445 до н. е. — *війна* Афін проти Пелопоннеських міст-полісів з метою зміцнення своєї політичної та економічної могутності. Становила собою серію локальних зіткнень; зрештою завершилася для Афін поразкою. Тоді Афіни і Спарта були двома провідними містами-державами Еллади, вони співпрацювали в цілому, оскільки їх об'єднувала мета зупинити перську навалу (499–448 до н. е.). Протягом цих років Спарта домінувала у *Пелопоннеській лізі*, яка включала в себе більшість полісів Пелопоннеського півострова та центральної частини Греції. З виходом в 461 до н. е. Спарти й значної частини її союзників з греко-перської війни політичне і економічне суперництво, прагнення зайняти панівне становище на зовнішніх ринках підштовхнули Афіни на війну проти Коринфа і деяких інших міст Пелопоннеської ліги (Мегар, Епідавра, Егіни, Доріди). Після того як у 458 до н. е.. афіняни розбили егинський флот, війська афінян та союзників взяли Егину та Доріду, у війну вступила Спарта. Її війська звільнили Доріду і завдали поразки афінянам в битві при Танагре в Беотії. Оскільки спартанці не здійснили наступ на Афіни, скориставшись цим останні здобули перемогу над беотійцями при Енофітах. Залучення значної частини афінських сил у військові дії проти персів сприяло тому, що Спарта і її союзники в 446–445 до н. е. позбавили Афіни всіх їх завоювань на материковій Давній Греції. За ініціативи Афін було укладено мир, який мав тривати тридцять років. Афіни відмовлялися від своїх володінь в Пелопоннесі і Центральній Греції. Спарта погодилася визнати афінську гегемонію в Егейському морі. Тим не менш, жодна зі сторін повністю не виконала умови *перемир'я*.

М. Г. Кононенко

Мала Русь — історична область руських земель. Візантія у XIV ст. відносила до **М. Р.** галицько-волинські єпархії: Галицьку, Володимирську, Холмську, Перемишльську, Луцьку і Туровську, вважаючи Київ скоріше частиною *Великої Русі*, оскільки він був пов'язаний з нею єдністю церковної влади. Останній галицько-волинський князь Юрій II Болеслав у своїй грамоті до великого магістра Тевтонського ордена (1331) говорить про себе, як про «природного князя всієї Малої Русі». Разом з тим

за списком руських єпархій 1347 до **М. Р.** віднесено не лише галицько-волинські землі, але й Смоленськ як сферу впливу Литви. Утверджується розуміння **М. Р.** як усіх руських земель, що знаходяться під владою Литви і Польщі. Однак при цьому Київ з його переходом під владу Литви не розглядається як частина **М. Р.** У 1361 константинопольський патріарх заснував дві митрополії, одну — в **М. Р.** («Мікра Росіа»), з центром у Новгородку та Галичі, другу — у «Великій Русі», з центром у Владимирі й Києві. З кінця XIV до кінця XVI ст. поділ на Велику і Малу Русь не згадується у церковних колах, оскільки західні і східні митрополити обидва називали себе митрополитами «всієї Русі». Надалі назва **М. Р.**, або «Мала Росія» застосовувалася православним духовенством. Починаючи з XVII ст. назва **М. Р.** вживалася в церковному листуванні Києва з Москвою. У грудні 1622 І. Косинський звертався до Філарета Микитовича, як до «преосвященного патріарха Великої і Малої Росії і до останніх Великого Океану». Після *Переяславсько-Московської угоди 1654* ця назва також поширилася в урядовому листуванні, хроніках і літературі, зокрема її вживали Б. *Хмельницький* та І. Сірко.

Говорячи про прийняття *Олексієм Михайловичем* нового титулу «всія Великої і Малої і Білої Росії самодержавця», побіжний піддячий Посольського наказу Г. Котошихін зазначив, що це сталося «як учинилося у вічному підданстві Мала Росія, Військо Запорозьке, Великою Росією прозвана Московська держава, Біла Росія — білорусці, які живуть біля Смоленська і Полоцька та в інших містах». При цьому **М. Р.** вже прямо ототожнюється з Військом Запорозьким, тоді як раніше цей термін позначав всю сукупність східнослов'янських земель Речі Посполитої. На думку академіка П. П. Толочка, у першій половині XVII ст. назва **М. Р.** стосувалася «всієї колишньої Південної Русі». «Україна» з'явилась як топонім, що означав окраїнні землі Речі Посполитої та Московської держави, а «Малоросія» (або Південна Русь) була дійсним на той момент етнонімом для «малоросійської/південноросійської» народності. До середини XVII ст. назва «Україна» стала польським терміном для позначення всієї території **М. Р.** Входження Гетьманщини до складу Російської держави зупинило процес поширення назви «Україна», яка відродилася тільки на початку XIX ст., після того як до складу Російської імперії увійшла Правобережна Україна внаслідок *Поділів Речі Посполитої 1772, 1793 і 1795.*

Д. В. Табачник

Малик Яків Олександрович (23.11.1906, с. Островерхівка Харківської губернії, нині — Зміївський район Харківської області, Україна — 11.02.1980, Москва, СРСР) — рад. *дипломат.* На дип. роботі з 1937. 1937–39 — співробітник центр. апарату НКЗС СРСР. 1939–42 — радник повпредства (з 1941 — посольства) СРСР в Японії, 1942–45 — *посол* СРСР в Японії. 1945–46 — політрадник у Союзній раді для Японії. 1946–53 — заст. мін. закорд. справ СРСР, одночасно 1948–52 — постійний представник СРСР при ООН і представник СРСР у *Раді Безпеки ООН.* 1953–60 — посол СРСР у Великій Британії. 1960–80 — заст. мін. закорд. справ СРСР, одночасно 1967–76 — постійний представник СРСР при ООН і представник СРСР у РБ ООН.

Н. В. Шпакова

Малік (Malik) Адам (22.07.1917, Пематангсіантар, Півн. Суматра, Нідерландська Ост-Індія — 5.09.1984, Бандунг, Західна Ява, Республіка Індонезія) — індонезійський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат.* З юнацьких років був членом однієї з радикальних груп опору голландським колонізаторам. Активний учасник визв. б-би проти Нідерландів після *Другої світової війни.* Став засновником офіційного Індонезійського агентства новин. 1945–56 — депутат тимчасового парламенту, 1956–60 — депутат парламенту Республіки Індонезія. Як довірена особа президента *Сукарно* був призначений *послом* у Москві й за сумісництвом у Варшаві (1959–63), згодом прийняв із рук Сукарно посаду міністра комерції. У 1965 разом із генералом *Сухарто* відіграв вирішальну роль у придушенні спроби ліворадикального держ. перевороту («руху 30 вересня»), за що отримав посаду міністра-координатора екон. розвитку. 1966 — заст. прем'єр-міністра Індонезії з політ. і соц. питань, виступив одним з ініціаторів масових репресій проти китайської етнічної меншини в Індонезії, у результаті яких загинуло 500 тис. чол. 1966–77 — мін. закорд. справ, провів успішні переговори щодо повернення Індонезії до *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та нормалізації відносин із Малайзією, активно підтримав створення *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).* 1977–78 — голова Ради народних представників (парламенту) й Народного консультативного конгресу. 1978–83 — віце-президент Індонезії.

П. М. Ігнатьєв

Малоросійська колегія — центр. орган держ. управління у справах Лівобережної України в Російській імп. Після смерті І. *Скоропадського* рос. уряд заборонив вибори нового гетьмана, натомість указом *Петра І* від 16.05.1722 було створено **М. к.** (т. зв. першу **М. к.**) з місцеперебуванням у Глухові. До її складу входили президент (бригадир Вельямінов), 6 офіцерів рос. полків, розташованих в Україні, та прокурор, яких призначав імператор. У цивільних справах **М. к.** підлягала Сенатові, у військових — головнокомандувачу рос. військами в Україні М. Голіцину. На **М. к.** покладались функції контролю за Ген. військ. канцелярією, роздачі землі офіцерам і старшині, нагляду за діяльністю гетьмана й старшини, встановлення та стягнення податків до царської казни, розквартирування рос. війська в Україні. В усіх судових справах, які розглядались у Гетьманщині, **М. к.** була апеляційною інстанцією, з нею погоджувались усі питання держ. життя автономії. У зв'язку із загостренням рос.-тур. відносин і відновленням гетьманства 1727 **М. к.** була ліквідована. Але з остаточним скасуванням гетьманства указом *Катерини II* від 10.11.1764 у Глухові було відновлено **М. к.** (другу **М. к.**), яку очолив президент П. Румянцев — одночасно й генерал-губернатор Малоросії. **М. к.** складалася з чотирьох рос. урядовців, чотирьох укр. старшин, прокурора (полковника рос. армії) та двох секретарів (росіянина й українця); підлягала канцелярії малоросійського генерал-губернатора. Основним завданням **М. к.** було знищення залишків укр. *автономії;* після поширення на Гетьманщину адмін. системи Російської держави — запровадження намісництв, перетворення козацьких полків у регулярні кавалерійські частини рос. армії. Указом від 20.08.1786 **М. к.** була ліквідована.

В. Ю. Крушинський

Малоросійський приказ («Приказ Малия Росії») — одна з центр. установ Московської держави, що відала справами Лівобережної України (31.12.1662–16.05.1722). Підпорядковувався *Посольському приказу,* але фактично боярин, який очолював **М. п.**, був підлеглий самому цареві, здебільшого він був і начальником Посольського приказу. Через **М. п.** відбувався зв'язок органів гетьманського управління з Московською державою, здійснювалось «заступництво» в укр. справах перед царем, санкціонувались вибори нового гетьмана та козацької старшини, реалізовувалось клопотання гетьмана про надання царської військ. допомоги Україні. **М. п.** контролював діяльність моск. воєвод в укр. землях; займався справами оборони Лівобережної України від вторгнення польських, тур., татарських, шведських військ; відав питаннями розміщення моск. військ в Україні й спорудженням нових фортець та укріплень; наглядав за Генеральним військ. судом і міським самоврядуванням, православною церквою в укр. землях; остаточно вирішував питання про міру покарання за злочини, вчинені гетьманом чи козацькою старшиною (крім смертної кари, що санкціонувалася царем). Запорозька Січ підпорядковувалась **М. п.** через гетьмана Лівобережної України. Ліквідований у зв'язку зі створенням *Малоросійської колегії.*

В. Ю. Крушинський

Малруні (Mulroney) Брайан (20.03.1939, Бе-Комо, провінція Квебек, Канада) — канад. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив ун-т Св. Франсиса Ксав'є в Антигониші (Нова Скотія), вивчав право в Лавальському ун-ті в Квебеку. Працював в юрид. конторі в Огілві, в апараті Прогресивно-консервативної партії (ПКП). 1968 і 1972 входив до виборчих штабів консерваторів. 1976–77 — віце-президент, 1977–83 — президент Залізорудної компанії Канади. На з'їзді ПКП 11.06.1983 обраний її головою; привів партію до перемоги на парл. виборах 1984. Під час першого терміну на посаді прем'єр-міністра Канади (1984–88) зумів забезпечити підвищення темпів зростання нац. доходу, тому на виборах 21.11.1988 ПКП, попри скандали й викриття зловживань, вдалося зберегти парл. більшість. Під час другого терміну перебування на посаді прем'єр-міністра Канади (1988–91) прагнув досягти конституційної угоди, яка б задовольнила

претензії франкомовного Квебеку на «особливий статус», але угода, укладена з прем'єрами провінцій у Міч-Лейку (провінція Квебек) у квітні 1987, не набула юрид. чинності через відмову легіслатур двох провінцій ратифікувати її. Другий договір, укладений у серпні 1992 в Шарлоттауні, був відкинутий на заг.-нац. референдумі в жовтні 1992. У грудні 1992 підписав від імені Канади *Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА)*. У відставці з 24.02.1993.

Р. А. Кривонос

Мальвінська декларація — багатостороння заява, підписана 25.06.1996 у Потреро-де-лос-Фунесі (Аргентина) президентами Аргентини, Бразилії, Парагваю й Уругваю, тобто держав-членів на той час *Спільного ринку країн Південного конуса (МРКОСУР)*, а також Чилі та Болівії. Декларація підтримує права Аргентинської Республіки на суверенітет над Мальвінськими о-вами (див.: *Англійсько-аргентинський конфлікт 1982*). Країни, що підписали М. д., висловлювали побажання найшвидшого врегулювання суперечки навколо островів відповідно до рішень *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та *Організації американських держав (ОАД)*. Поглиблення інтеграційних процесів у МЕРКОСУР спричинило розширення сфер співробітництва його членів не лише в економічному, але й у військ.-політ. вимірі. Активізувалась роль країн-членів МЕРКОСУР у пошуку шляхів розв'язання англ.-аргентинської суперечки. У 1999 члени МЕРКОСУР, Болівія і Чилі ще раз наголосили на своїй відданості ідеям М. д.

Н. М. Весела

Малько Юрій Феодосійович (29.10.1946, Київ, УРСР) — український *дипломат*; закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка у 1975, факультет романо-германської філології та в 1977 економічний факультет. У 1971–74 — військовий перекладач в Алжирській Народній Демократичній Республіці; 1974–75 — старший методист підготовчого факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; 1975–79 — старший консультант, виконуючий обов'язки начальника відділу Торгово-промислової палати УРСР. У 1979–82 — *аташе*, 3-й, 2-й секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР; 1982–86 — 2-й секретар Постійного представництва УРСР при відділенні ООН та інших Міжнародних організацій у Женеві; 1986–92 — 1-й секретар відділу міжнародного економічного співробітництва МЗС України; 1992–93 — головний консультант Служби Президента України з міжнародних питань; 1993–96 — радник-посланник Посольства України в Королівстві Бельгія; 1996–97 — начальник Управління міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва МЗС України; 1997–2000 — заступник керівника апарату Ради національної безпеки та оборони України. В серпні 2000 — лютому 2004 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Марокко, водночас — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Мавританії за сумісництвом. 2004–05 — заступник керівника апарату Ради національної безпеки та оборони України; 19.12.2005–14.04.2008 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Румунії; 7.05.2008–12.05.2010 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Хашимітському Королівстві Йорданія.

В. М. Матвієнко

Мальмієрка Пеолі (Malmierca Peoli) Ісидоро (25.09.1930, Гавана, Республіка Куба — 11.08.2001, там само) — кубинський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, активний учасник Кубинської рев-ції 1956–59. 1959–61 — заст. голови, голова нац. к-ту Союзу соціалістичної молоді Куби; 1961–73 — на відповідальних посадах у парт.-держ. апараті; 1975–76 — чл. секретаріату ЦК Компартії Куби. З 1981 — депутат Національної асамблеї народної влади. 1976–92 — мін. закорд. справ Куби. Активно намагався надати антиімперіалістичної й антиамер. спрямованості *Рухові неприєднання*; виступав за пільгові для країн, що розвиваються, *міжнародні економічні відносини*, на підтримку спільних дій лат.-амер. д-ав щодо проблеми зовн. боргу; забезпечував на міжнар. арені перехід Куби до «особливого періоду в мирний час».

В. І. Головченко

Мамкулов Еркін Бейшеналієвич (22.04.1955) — киргизький державний діяч і *дипломат*; закінчив історичний факультет Киргизького державного університету, кандидат історичних наук. 1977–78 — стажист-викладач кафедри нової та найновішої історії Московського державного університету ім. М. Ломоносова; 1979–89 — викладач, старший викладач Киргизького державного університету; 1989–91 — інструктор, старший консультант ЦК компартії Киргизстану; 1991–92 — провідний спеціаліст, заступник начальника управління міністерства народної освіти Республіки Киргизстан. 1992–93 — референт відділу соціально-політичного прогнозування апарату президента Киргизької Республіки; 1993–96 — завідувач відділу країн Центральної Азії та Закавказзя; начальник управління СНД МЗС Киргизії; 1996–98 — радник посольства Киргизії в США і Канаді; 1998–2004 — начальник управління ООН та міжнародної співпраці в галузі безпеки; начальник управління СНД МЗС Киргизії; 2004–05 — заступник міністра закордонних справ Киргизької Республіки. 2006–11 — Надзвичайний і Повноважний Посол Киргизької Республіки в Україні.

Р. К. Петюр

Мандали концепція (на санскриті — «концепція коло») — доктрина теорії міждерж. відносин Давньої Індії, обґрунтовувала гегемонію *великої держави* над малими сусідніми державами. Згідно з М. к., правитель великої д-ви знаходився в центрі «кола», що утворювали менші д-ви, і його мета полягала в здійсненні «дігвіджайя» — підкоренні інших д-ав. Головною метою *зовнішньої політики* великої д-ви є поширення влади її правителя на нові території. М. к. сформульована в «Артхашастрі» — давньоіндійському трактаті про політику та держ. управління. За «Артхашастрою» мандалу утворюють 12 класів д-ав в оточенні великої д-ви — вороже налаштовані безпосередні сусіди, потенційно союзні сусіди сусідів, а також союзники ворогів і союзники союзників, союзники союзників ворогів тощо. Правитель за допомогою своїх *послів* і таємних агентів спостерігає за оточенням, оцінює можливості інших д-ав, враховує усі зміни в міждерж. стосунках і в розвитку сусідів. Завдяки системі угод та домовленостей (а не шляхом *війни*), він підтримує свою потугу і зберігає власну незалежність та домінування в мандалі. Серед засобів зовн. політики «Артхашастра» виділяє два основні — мир та війну, відводячи війні місце останнього засобу політики, коли всі інші є вичерпаними. М. к. розглядає як основний напрямок розвитку *міжнародної системи* такий, що спрямований на поглинання великою д-вою решти й утворення єдиної великої д-ви.

Л. Ф. Гайдуков

Мандатна система — система колоніальної опіки, в межах якої окремим країнам надавались мандати на керування територіями, що складали раніше колоніальні володіння держав, які зазнали поразки в *Першій світовій війні*. За пропозицією В. *Вільсона*, до статуту *Ліги Націй* (ст. 22) було введено поняття «мандату» — повноваження на управління тією чи іншою територією від імені Ліги Націй. Згідно з М. с. усі території були поділені на 3 групи: «А», «В» і «С». До групи «А» входили колишні володіння *Османської імперії*, статус яких наближався до статусу *протекторату*. Група «В» охоплювала колишні німецькі *колонії* в Центр. та Східній Африці, які передавались під безпосереднє управління держави-мандаторія зі збереженням певного ступеня самоврядування. Мандати групи «С» стосувались Півд.-Зах. Африки та островів Тихого океану, що належали Німеччині, й фактично означали цілковиту *анексію* цих територій державою-мандаторієм. Розподіл нім. колоній було затверджено на засіданні Верховної ради *Антанти* 7.05.1919, а колонії колишньої Османської імп. — на *Сан-Ремо конференції 1920*. Велика Британія отримала мандати «А» на Ірак, Палестину й Трансйорданію та мандати «В» на Танганьїку, частину Того і Камеруну; Франція — мандати «А» на Сирію й Ліван, мандати «В» на частину Того й Камеруну; Бельгія — мандат «В» на Руанду-Урунді; Японія — мандати «С» на Маршаллові, Каролінські та Маріанські о-ви в Тихому океані. Решту мандатів «С» одержали ПАР (Півд.-Зах. Африка), Австралія (нім. Нова Гвінея, тихоокеанські о-ви на південь від екватора; спільно з Великою Британією та Новою Зеландією — о. Науру) і Нова Зеландія (о-ви Зах. Самоа). Т. ч., Ліга Націй легітимізувала перерозподіл світу між державами-переможницями.

О. С. Пархомчук

Мандела (Mandela) Нельсон Роліхлала (18.07.1918, с. Куну поблизу м. Умтати, провін-

ція Транскей, Південно-Африканський Союз) — південноафриканський громадсько-політичний і державний діяч, народився в сім'ї племінного вождя темпу з народу коса, закінчив методистську місіонерську школу (1939), навчався в Університетському коледжі Форт-Хейера (виключений 1940 за участь у бойкоті) і заочно в Південно-Африканському університеті (Преторія), бакалавр мистецтв і права Вітватерсрандського університету. З 1943 займався активною політичною діяльністю, співзасновник Молодіжної ліги Африканського національного конгресу (АНК), з 1948 — її національний секретар, з радикальних позицій виступив проти впровадження режиму *апартеїду* і розробив план «М» переходу партійних осередків на нелегальне становище; 1951 обраний членом колегії адвокатів Йоганнесбурга, відкрив першу африканську юридичну фірму. 1952 під тиском молодих активістів обраний заступником голови АНК А. Лутулі й очолив кампанію громадянської непокори расистським законам; з 1953 — президент АНК у Трансваалі, 1955 взяв участь в організації Конгресу народів Південної Африки, що ухвалив «Хартію свободи» й задекларував рішимість добиватися її виконання будь-якими засобами; 1956 був ув'язнений за звинуваченнями у «державній зраді». Після виправдання і звільнення в 1960 М. перейшов на нелегальне становище (АНК був оголошений поза законом) й у відповідь на урядові репресії почав обстоювати застосування АНК «контрольованого насилля», наступного року заснував і очолив військове крило АНК — «Умконто ве сізве» («Спис нації»), що провело низку диверсійних і саботажних акцій у Капській провінції. Таємно виїхав до Алжиру й Британії для набору добровольців до «Спису нації», але по поверненні на батьківщину 5.08.1962 був заарештований за нелегальний перетин кордону й підбурювання до заколоту, засуджений до 5 років каторги на о. Роббен, а після арешту керівництва «Умконто ве сізве», коли з'ясувалася провідна роль М. в організації, 11.06.1964 отримав вирок на довічне ув'язнення; загалом перебував під вартою 26 років, спершу на о. Роббен, потім у тюрмі «Полсмоор» (1982–88), і, зрештою, під домашнім арештом під Йоганнесбургом; неодноразові пропозиції офіційної Преторії про свободу взамін за відмову від терористичних методів боротьби незмінно відхиляв.

Звільнений президентом-реформатором Ф. де *Клерком* 11.02.1990, після чого заявив про перемир'я з урядом ПАР і припинення збройної боротьби; в травні того ж року на зустрічі з президентом у Кейптауні домовився про обопільне подолання насилля в країні, сприяння стабільності й мирному переговорному процесу щодо демонтажу апартеїду та розроблення нової демократичної конституції; відвідав США, Західну Європу й низку держав Африки, закликаючи до продовження *санкцій міжнародних* проти ПАР з метою тиску на владу. В липні 1991 очолив АНК й спільно з де Клерком скликав багатопартійний та міжрасовий Конвент за демократичну Південну Африку, чия робота увінчалася створенням у лютому 1993 перехідного уряду на засадах партнерства АНК і Національної партії; в липні того ж року спільно з президентом відвідав США, а вже у вересні у виступі на *Генеральній Асамблеї ООН* закликав світове співтовариство до скасування економічних санкцій проти країни; в жовтні разом із де Клерком став лауреатом *Нобелівської премії миру* за зусилля в ліквідації режиму апартеїду й забезпечення переходу до нерасової демократії в Південній Африці. Тріумфальна перемога АНК на перших в історії країни багаторасових парламентських виборах 26–29.04.1994 забезпечила обрання М. 9.05.1994 головою Національної асамблеї, а 10.05.1994 — президентом ПАР (де Клерк став віце-президентом); у внутрішній політиці проводив виважений курс, спрямований на збереження міжетнічного й міжрасового миру в країні, економічне зростання й поступове вирівнювання соціально-економічних стандартів життя різних груп населення, ініціював окрему програму житлового будівництва й розвитку освіти; забезпечив ухвалення 8.05.1996 демократичної конституції країни (набула чинності 04.02.1997); в *зовнішній політиці* зосередився на подоланні дипломатичної ізоляції ПАР, яка була поновлена в *Співдружності Націй* і прийнята до *ОАЄ*; 1998–99 — генеральний секретар *Руху неприєднання*. В грудні 1997 склав повноваження голови АНК і заявив, що не висуватиме свою кандидатуру на другий президентський термін; після виходу на пенсію 16.06.1999 активно займається посередницькою миротворчою діяльністю в Лівані, Демократичній Республіці Конго, Латинській Америці, з 2000 бере участь в Арушському мирному процесі, що має врегулювати етнічний конфлікт у Бурунді. Почесний член більше 50-ти міжнародних університетів

Твори: «Немає легкого шляху до свободи» (1965), «Я готовий померти» (1979). «Боротьба — моє життя», «Нельсон Мандела говорить: виковуючи демократичну, нерасову Південну Африку»

Літ.: Hoobler Dorothy, Hoobler Thomas. Mandela: The Man, the Struggle, the Triumph. — Scholastic Library Publishing, 1992; Meredith Martin. Nelson Mandela: A Biography. — St. Martin's Press, 1998; Sampson Anthony. Nelson Mandela. — Deutsche Verlags-Anstalt, 1999; Cooper Floyd. Mandela: From the Life of the South African Statesman. — Penguin Putnam Inc, 2000; Корочанцев В. «Я вернусь!» // О них говорят: (20 полит. портретов). — М.: Политиздат, 1989; Кто есть кто в мировой политике / Редкол.: Кравченко Л. П. (отв. ред.) и др. — М.: Политиздат, 1990.

В. І. Головченко

Манільська доктрина — див. *Фукуди доктрина.*

Манільський договір 1946 — договір про основи взаємовідносин між США та Республікою Філіппіни; підписаний 4.07.1946 в м. Маніла (Філіппіни) терміном до 1974. Договір передбачав встановлення суверенної влади уряду Філіппін над територією держави за умови збереження на архіпелазі військових баз США до укладення в дворічний термін особливої угоди про їхній статус. США зобов'язувались представляти Філіппіни за кордоном до організації її власної *дипломатичної служби*. Філіппіни взяли на себе всі борги колишньої американської колоніальної адміністрації. У березні 1947 було підписано договір, згідно з яким в користування США на 99 років передавалося 23 ділянки на території архіпелагу для облаштування військових баз. Союзні відносини між двома державами були закріпленні із підписанням *Американсько-філіппінського договору про взаємну оборону 1951.*

С. П. Галака

Маніфест до європейських урядів П. Орлика 1712 — декларація гетьмана Війська Запорозького в еміграції, чільного представника *«мазепинської еміграції»* П. *Орлика*, що проголошувала відновлення української козацької державності в Правобережній Україні та союз з *Османською імперією*, згідно з привілеєм султана Ахмеда III (1673–1736) від 16.03.1712 та ін. документами; написаний у м. Димотика (нині — Дідимотика, Греція) біля Адріанополя (нині — Едірне, Турецька Республіка), датований 4.04.1712. Маніфест існує в латино- та французькомовній версіях і адресований урядам європейських християнських *держав*; у ньому викладено бачення П. Орликом міжнародно-правового статусу Війська Запорозького, принципів та напрямів *зовнішньої політики* останнього: 1) союз із Османською імперією є тимчасовим, спрямованим на звільнення Козацької України з-під влади московського царя *Петра I* й не порушує укладеного раніше союзу із Швецією, не передбачає входження Правобережної України до Османської імперії; 2) майбутня Українська держава після звільнення українських земель (у межах, окреслених *Зборівським договором 1649)* згодна на міжнародне посередництво для вирішення питання про кордони тощо. Документ є також цінним джерелом до історії вітчизняної політико-правової думки того часу; він інтерпретує *Переяславсько-Московську угоду 1654* як характерну для Середньовічної Європи угоду про васалітет; за маніфестом, Україна в складі Речі Посполитої мала автономний статус, а за гетьманування Б. *Хмельницького* стала незалежною державою і як така увійшла у відносини з Московським царством. Маніфест стверджує, що царський уряд порушив умови *Переяславсько-Московської угоди 1654* і, покликаючись на ідею про право *нації* (на той час — територіального угруповання знаті, репрезентованого васалом) звільнятися від тиранічного правителя, обґрунтовує необхідність відновлення незалежності Війська Запорозького. Маніфест також містить оригінальні геополітичні ідеї «мазепинської еміграції» — бачення України як буферної держави, що своїм існуванням захищає західноєвропейську та інші цивілізації від агресивного Московського царства. Маніфест зберігається в Архіві МЗС Франції; віднайдений у 1922 І. *Борщаком.*

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради — один із найважливіших дип. док-тів, що з'явився в момент загострення відносин між УНР і Рад. Росією та визначив принципи стосунків між ленінським РНК і Центральною Радою наприкінці 1917 — на поч. 1918. Текст маніфесту написаний 3.12.1917 В. *Леніним,* а ультимативні вимоги сформульовані Л. *Троцьким* і потім редакційно правлені В. Леніним і Й. *Сталіним.* На поч. грудня 1917 достатньою мірою з'ясувалась різноспрямованість розвитку сусп. процесів у центрах Росії та в Україні, відповідно — суперечливість державотворчих векторів. Центральна Рада засудила збройне повстання в Петрограді; заявила про рішучу б-бу з будь-якою підтримкою рад. влади в Україні; відмовилась визнати РНК центр. владою; задекларувала себе вищою крайовою владою; проголосила створення УНР; звернулась до урядів нац.-держ. й адмін. утворень на окраїнах Росії з пропозицією створити федерат. держ. об'єднання на основі однорідно-соціал. влади. На тлі цієї природно наростаючої напруги в самій Україні значного розмаху набули процеси б-би за владу більшовизованих рад. Місцеві орг-ції РСДРП(б) запропонували Центральній Раді скликати спільний з'їзд усіх існуючих на місцях рад з розрахунком отримати переваги при формуванні центр. держ. органів. Прогнозуючи можливість несприятливого для себе розвитку подій, Центральна Рада, Генеральний Секретаріат вдались до протидії, контрзаходів, що призвело до сплеску сусп. суперечностей, переросло в масштабний конфлікт. Продовжуючи вважати Україну складовою Росії (юридично це було зафіксовано 3-м Універсалом), Раднарком вирішив вдатись до тиску на Центральну Раду за допомогою *ультиматуму.*

У ньому РНК визнавав «народну Українську республіку, її право зовсім відокремитися від Росії або вступити в договір із Російською республікою про федеративні й тому подібні взаємовідносини між ними». Без обмежень і безумовно визнавались нац. права й нац. незалежність укр. народу. Одночасно документ звинувачував Центральну Раду у відкликанні з фронту українізованих частин, роззброєнні військ Червоної гвардії в Україні, терорі проти Рад робітничих і солдатських депутатів, підтримці кадетсько-каледінського заколоту на Дону проти радянської влади. У Маніфесті, зокрема, зазначалось: «Стаючи на цей шлях нечуваної зради щодо революції, на шлях підтримки найлютіших ворогів як національної незалежності народів Росії, так і радянської влади, ворогів трудящої та експлуатованої маси, кадетів і каледінців, Рада змусила б нас оголосити, без усяких вагань, війну їй, навіть якби вона була вже цілком формально визнаним і безспірним органом вищої державної влади, незалежної буржуазної республіки української». Старанно уникаючи вживання офіц. назви УНР, вважаючи тогочасну нац. державність буржуазною, контрреволюційною, не визнаючи Центральну Раду за виразника народних інтересів, Маніфест, при всій зовн. суворості застосованого тону, містив у собі латентний сутнісний натяк на можливість компромісу при пом'якшенні позиції Центральної Ради щодо ленінського РНК. Із посиланням на приклад із Фінляндією проглядалась навіть перспектива встановлення міждерж. стосунків, якщо буде подолано взаємну ворожість.

Отже, з допомогою політ.-дип. демаршу РНК прагнув домогтись від Української Ради зайняття лояльнішої до Рад. Росії позиції. Маніфест передбачав різні варіанти подальшого розвитку подій і наприкінці містив ультимативні вимоги до Центральної Ради: відмовитись від спроб дезорганізації заг. фронту, зобов'язатись не пропускати на Дон козацькі частини, сприяти більшовицьким військам у б-бі з каледінцями, припинити роззброєння рад. військ і червоногвардійських загонів в Україні, повернути вже відібрану у них зброю. У разі неодержання задовільної відповіді на свої питання протягом 48 годин, Рада Народних Комісарів вважала Центральну Раду в стані відкритої війни проти рад. влади в Росії та на Україні. Центральна Рада відхилила ультиматум, кваліфікувавши його як втручання у внутр. справи УНР, як оголошення війни Українській республіці. 5.12.1917 РНК на своєму засіданні оцінив відповідь Центральної Ради незадовільною й вирішив вважати її «у стані війни» з ним. Однак воєнні дії ще цілий місяць не розгортались. Радянська Росія, окрім усього іншого, не мала наявних збройних сил. Тому конфлікт намагались вичерпати дип. засобами, а ідейно-політ. платформою переговорних ініціатив з боку офіц. Петрограда залишився Маніфест.

В. Ф. Солдатенко

Манна доктрина — програма зовн.-політ. курсу США у відносинах із країнами Лат. Америки, сформульована в 1964 у виступах помічника держсекретаря США з міжамер. справ Т. Манна. Згідно з М. д., США відмовлялись від засудження диктаторських режимів і підтримки виключно представницьких демократій у Лат. Америці; визнавали будь-який лат.-амер. уряд і співпрацювали з ним за умови, що він виступав проти комунізму й задовольняв вимоги амер. монополій. Основними завданнями доктрини стали б-ба з поширенням комунізму в Зах. півкулі, посилення ізоляції революційної Куби й створення сприятливих умов для амер. капіталовкладень у країнах регіону.

С. П. Галака

Маннергейм (Mannerheim) Карл Густав Еміль (4.06.1867, Вільняс побл. Турку, Велике князівство Фінляндське, Російська імперія — 27.01.1952, Лозанна, Швейцарська Конфедерація) — фінляндський військ. і держ. діяч. Нар. в дворянській сім'ї шведського походження. Закінчив Гельсінгфорський ун-т (1887) і Миколаївське кавалерійське уч-ще в Петербурзі. Учасник рос.-япон. війни 1904–05, тричі удостоєний бойових нагород. Під час *Першої світової війни* — командир кавалерійської дивізії, генерал-лейтенант (1917). 1.01.1918 подав заяву на ім'я нач. генштабу рос. армії про перехід на службу до незалежної Фінляндії; 16.01.1918 був призначений Сенатом Фінляндії головнокомандувачем фінляндської армії, очолив «білих» у громадян. війні березня—квітня 1918. У листопаді—грудні 1918 провів переговори (спершу як приватна особа, потім — за дорученням уряду) з представниками країн *Антанти* в Парижі й Лондоні, пообіцявши відмову від пронім. орієнтації та зближення з ними. 12.12.1918 був обраний регентом Фінляндії (до 27.07.1919) замість короля Фрідріха-Карла Гессенського (шурина кайзера *Вільгельма II*), який невдовзі заявив про своє відречення від престолу. Щоб продемонструвати країнам Антанти свій антибільшовизм і пришвидшити *визнання де-юре* ними Фінляндії, М. надав суттєву військ. допомогу нац. силам Естонії в їхній б-бі з рос. Червоною армією (вже 6.05.1919 Велика Британія визнала незалежність Фінляндії, наступного дня це зробили США та Франція). Проте коли головнокомандувач білогвардійськими військами Півн.-Зах. Росії генерал М. Юденич, прагнучи схилити М. до захоплення Петрограда, пообіцяв визнати самостійність Фінляндії, провести референдум у Східн. Карелії та надати Інгерманландії культ.-нац. *автономію*, регент утримався від необачного кроку. М. прихильно ставився до утвердження незалежної укр. державності в Наддніпрянщині. Після проголошення 17.07.1919 Фінляндії республікою та поразки на президент. виборах залишився впливовим політиком, очолював Фінський Червоний Хрест і Скаутську орг-цію, був директором одного з найбільших у країні Об'єднаного банку. У 1931 призначений головою Ради оборони д-ви. 1933 отримав звання фельдмаршала та взявся за керівництво спорудженням 135-км системи довгочасових фортифікаційних споруд на Карельському перешийку («лінія Маннергейма»), що надовго спинила і знекровила наступ Червоної армії в *радянсько-фінляндській війні 1939–40.* У 1939–40 і 1941–44 — головнокомандувач фінляндської армії, маршал (1942); зумів вивести 1944 країну з *Другої світової війни* без окупації її рад. військами. 5.08.1944–11.03.1946 — Президент Фінляндської Республіки, нормалізував міждерж. відносини з СРСР. Пішов у відставку за станом здоров'я.

В. І. Головченко

Мануїльський Дмитро Захарович (21.09.1883, с. Святець Кременецького повіту Волинської губернії Російської імперії (сучас. с. Мануїльське Теофіпільського р-ну Хмельницької обл.) — 22.02.1959, Київ, УРСР) — укр. рад. громад.-політ. і держ. діяч; д-р істор. наук (1940), проф. (1940), академік АН УРСР (1945). З родини волосного писаря. Закінчив Острозьку гімназію, навчався (1903) в Петербурзькому ун-ті (історико-філософський ф-т); тоді ж вступив до РСДРП. Чл. колегії (1905) агітаторів при Петербурзькому к-ті більшовиків, один із керівників Кронштадського та Свеаборзького збройних повстань (19–29.06.1906), за що був засуджений до

3-х років заслання в Архангельську губернію, згодом заміненого на 5-річний термін до Якутської губернії. Утік (1906) з Вологодської пересильної в'язниці до Києва, де брав участь у підготовці повстання солдатів 21-го саперного батальйону й 41-го Селенгінського піхотного полку. Восени 1907, після розгрому підпільної військ. орг-ції більшовиків, емігрував до Франції, де 1911 закінчив юрид. ф-т Сорбонського ун-ту. У 1912–13 займався рев. пропагандою в Петербурзі й Москві. З початком *Першої світової війни* знову емігрував до Франції, разом із Л. *Троцьким* та В. *Антоновим-Овсієнком* редагував газету «Наше слово» (антивоєнна). З травня 1917 — у Петербурзі: працював у газеті «Правда» та журналі «Вперед», у складі Військ.-рев. к-ту при Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів, Петроградської міської думи. З грудня 1917 — чл. колегії, з лютого до квітня 1918 — заст. наркома Наркомпроду РСФРР. У квітні 1918 призначений заст. керівника делегації РСФРР Х. *Раковського* для проведення *українсько-російських мирних переговорів 1918;* справив приємне враження на Д. *Дорошенка.* На поч. 1919 у Парижі в складі місії Червоного Хреста займався *репатріацією* Російського експедиційного корпусу; разом із *Ф. Коном* на чолі спец. комісії розслідував масові розправи, вчинені в Києві 1918–19 Всеукраїнською надзвичайною комісією. У червні 1919 направлений в Україну, де зблизився з групою федералістів у керівництві КП(б)У, очолюваних Г. *Лапчинським,* які виступали за створення самостійної Української комуніст. партії та насправді рівноправні федерат. відносини між РСФРР та УСРР. Був членом тимчасового бюро ЦК КП(б)У, Всеукраїнського ревкому; у 1920–21 — нарком землеробства УСРР; брав участь у Ризькій мирній конференції 1920–21. З грудня 1921–1-й секр. ЦК КП(б)У, редактор газети «Комуніст». На посаді компартійного лідера України змінив попередні погляди щодо «автономізації», підтримавши моск. проект, який передбачав обмеження прав союзних республік (у т. ч. у сфері зовн. зносин), звинувативши Х. Раковського і М. *Скрипника* в конфедералізмі. За це Л. Троцький охрестив його «одним із найбільших ренегатів українського комунізму». З 1922 — у *Комуністичному Інтернаціоналі:* чл. президії, пізніше (1925–43) — секр. виконкому; також обіймав посаду керівника делегації ВКП(б) у цій орг-ції. У 1942–44 працював у апараті ЦК ВКП(б), у Раді військ.-політ. пропаганди при Гол. політ. управлінні Червоної армії. З вересня 1943 — у складі комісії політбюро ЦК ВКП(б) з питань мирних переговорів та повоєнного устрою. У 1944–53 — заст. Голови Раднаркому (з 1946 — Ради міністрів) УРСР, одночасно — нарком (міністр) закорд. справ УРСР (12.07.1944–10.06.1952).

Брав безпосередню участь у становленні *міжнародних відносин* повоєнного періоду; відповідно до політ. кон'юнктури того часу розробив догідливий керівництву ЦК ВКП(б) і СРСР проект Положення про наркомати закорд. справ союзних республік. На противагу проекту першого керівника МЗС УРСР *О. Корнійчука,* який наполягав на необхідності прямих *дипломатичних відносин* республік СРСР з іноземн. д-вами, за проектом М. респ. зовн.-політ. відомства створювались «бутафорними», без будь-яких реальних прав. У проекті визнавалась укр. еміграція. У листопаді 1944 у Київ. держ. ун-ті ім. Т. Шевченка зусиллями М. було відкрито ф-т міжнар. відносин, закритий після його відставки. Значний внесок М. у створення *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* На 1-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* обраний Головою Першого комітету, який займався підготовкою преамбул та початкового розділу *Статуту ООН;* був причетний до його третьої комісії, що розглядала структуру й процедурні питання *Ради Безпеки ООН.* Очолював делегації УРСР також на 2-й, 3-й, 4-й сесіях ГА ООН, на *Паризькій мирній конференції 1946,* де брав участь в обговоренні мирних дог-рів із Болгарією, Італією, Угорщиною та процедурних питань з проблем Дунаю. 26.06.1945 поставив підпис під статутами ООН і *Міжнародного Суду ООН.* Проводив типово сталінський зовн. політ. курс. У таких умовах роль України й керівника її зовн. відомства, зокрема, відповідала політ. реаліям, у яких перебувала республіка, що зводилась до зайвого голосу на підтримку політики Москви на міжнар. арені. Однак світ дізнався про Україну завдяки палким виступам М. в ООН та її орг-ціях, які республіка конструювала як суб'єкт міжнар. права. Був у пошані в дип. колах завдяки ерудиції, знанням іноземн. мов та інтелігентній вихованості. Це дало привід зах. дослідникам писати про «еру Мануїльського в ООН», «золотий вік української радянської дипломатії». Мав немало вдячних відгуків преси країн, яких захищав від реваншистських зазіхань колонізаторів (Індонезія, Цейлон та ін.). Провадив значну громад.-політ. роботу. У 1920–23 і 1949–52 обирався членом політбюро ЦК КП(б)У; був чл. ЦВК та депутатом Верховних Рад СРСР і УРСР 2-го та 3-го скликань.

Д. В. Табачник

Манукян (Manukyan) Андранік (22.12.1954, с. Ахванадзар Разданського району, Вірменська РСР) — вірменський політичний і державний діяч, *дипломат*; у 1976–78 навчався в Єреванському ін-ті нар. госп-ва, в 1978–82 Ленінградському фінансово-економ. ін-ті ім. М. Вознесенського. З 1984 — канд. екон. наук, після служби в Прикордонних військах СРСР перебував на посаді старшого наукового співробітника в Єреванському ін-ті нар. госп-ва. В 1985–90 — інструктор, а потім завідуючий відділом Єреванського міського комітету компартії Вірменії; в 1990–99 — депутат парламенту Вірменії, член фракції «Республіка», постійної комісії з фінансово-кредитних, бюджетних та економічних питань. Впродовж 2000–01 — міністр державних доходів Вірменії, потім — міністр транспорту і зв'язку; в квітні 2008—квітні 2010 — радник президента Вірменії. З квітня 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол Вірменії в Україні.

А. П. Сапсай

Маньчжоу-Го — маріонеткова держава, створена 1.03.1932 Японією на окупованій в 1931 території Півн.-Схід. Китаю (Маньчжурії). Експансіоністська політика Токіо була спрямована проти Китаю ще з кінця XIX ст. і значно активізувалась із формуванням політики поетапного розчленування та перетворення Китаю на япон. *колонію,* яка була сформульована на Східній конференції вищих цивільних і військ. посадовців Японії, що відбулась у Токіо в липні 1927. Окупація Маньчжурії й Внутр. Монголії та їх підпорядкування япон. контролю мала стати першим кроком реалізації цієї *політики.* У таємній частині доповіді япон. прем'єр-міністра Г. *Танаки* на Східній конференції була сформульована ідея створення маріонеткового режиму на півн. сході Китаю. Японія вже тримала у своїх руках Порт-Артур, Дальній, зону Південно-Маньчжурської залізниці (ПМЗ). На Маньчжурію припадало від 2/3 до 3/4 япон. капіталовкладень у Китаї, більше 50 % усього япон. *експорту* в Китай. Япон. напівдержавний концерн ПМЗ контролював економіку Маньчжурії: вугільні копальні Фушуня і Яньтаю, великі міста Мукден і Чанчунь. Проте на рубежі 1920–30-х Японія зіткнулась у Маньчжурії з опором із боку Китаю, який не давав згоди на будівництво Японією нових залізничних ліній і намагався зробити це самотужки.

У ніч на 19.09.1931 япон. армія розпочала збройне вторгнення в Маньчжурію. Упродовж доби япон. Квантунська армія, майже не зустрічаючи опору, окупувала всі головні центри Півд. Маньчжурії. Наприкінці 1931 під япон. контролем опинилась вся Маньчжурія, на території якої японцями була створена д-ва **М.-Г.** на чолі з імп. Пу І, нащадком правлячої в Китаї до поч. 1912 маньчжурської династії Цин. Реальний контроль над **М.-Г.** належав япон. радникам, Маньчжурія була перетворена Японією на стратегічну й військ.-пром. базу для розширення *експансії* в регіоні. У грудні 1941 М.-Г., як союзна з Японією д-ва, оголосила війну США й Великій Британії відразу після вступу Токіо у війну на Тихому океані. **М.-Г.** припинила своє існування з *капітуляцією* Японії 2.09.1945.

І. Д. Коміренко

Мао Цзедун (Mao Zedong) (26.12.1893, с. Шаошань, провінція Хунань, Китайська імперія — 9.09.1976, Пекін, Китайська Народна Республіка) — китайський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в заможній селянській сім'ї. Закінчив учительську семінарію в м. Чанша (1918). Учасник Сіньхайської рев-ції 1911–12, під час якої познайомився з анархістськими й соціал. ідеями. 1918–19 — помічник завідувача бібліотекою Пекінського ун-ту марксиста Лі Дачжао; у липні 1921 — делегат Установчого з'їзду КПК, обраний членом її ЦК і завідувачем оргвідділу; у січні 1924 на Об'єднавчому з'їзді Гоміндану обраний до складу ЦВК, потім очолював відділ пропаганди та Інститут селянського руху в Гуанчжоу. У вересні 1927 підняв селянське повстання в провінції Хунань, після поразки якого був виключений із керівних органів КПК за військ. авантюризм. 1.12.1931–15.10.1934 — Голова

ЦВК Китайської Радянської Республіки. Всупереч маркс. доктрині провідну роль у революції визнавав за селянством. Під час «Великого північно-західного походу» Китайської Червоної армії 1934–36 встановив контроль над ЦК КПК і посилив нац. спрямованість її діяльності. З 1945 — голова КПК. 1.10.1949–27.09.1954 — голова Центрального Народного Уряду (Пекін), 27.09.1954–27.04.1959 — Голова КНР. Після смерті Й. *Сталіна* претендував на лідерство у світовому комуніст. рухові та «світовій соціалістичній системі», що призвело до загострення у 1958 *Тайванської проблеми* і виникнення китайсько-рад. конфронтації (див.: *Китайсько-радянський прикордонний конфлікт 1969*). У вирішенні міжнар. проблем виходив із неминучості третьої світової війни й заперечував можливість політики мирного співіснування з капіталістичними д-вами. Ініціювавши й очоливши 1966 «Велику пролетарську культурну революцію», встановив у країні тоталітарний режим.

Твори: «Китайська революція і Комуністична партія Китаю» (1960), «Про демократичну диктатуру народу» (1960).

В. І. Головченко

Марголін Арнольд Давидович (17.11.1877, Київ, Російська імперія — 29.10.1956, Вашингтон, США) — укр. і євр. громад.-політ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї багатого цукрозаводчика. Закінчив юрид. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (1900). Був членом Російської колегії адвокатів. Виступав у судових процесах, пов'язаних з євр. погромами. За критику властей, що сфабрикували «справу М. Бейліса» (1911–13), позбавлений звання адвоката. 1905–17 — ген. секретар Південноросійського відділу Союзу б-би за досягнення рівних прав євреїв. 1906–13 — засновник і президент Єврейської територ. орг-ції. Після Лютневої рев-ції 1917 поновлений у правах адвоката, у червні 1917 увійшов до ЦК Трудової народно-соціалістичної партії, згодом перейшов до УПСФ. 21.01.1918 став членом Фінансово-економічної ради УНР, 20.04.1918 обраний ген. суддею УНР. 26.07.1918 призначений сенатором карного ген. суду Державного сенату гетьманату *П. Скоропадського*. За Директорії УНР — товариш мін. закорд. справ в урядах *В. Чехівського* й С. Остапенка, чл. Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризькій мирній конференції 1919–20*, потім — голова укр. дип. місії у Великій Британії, займався підготовчою роботою щодо вступу УНР до *Ліги Націй*. З 1922 мешкав у США, був членом-кореспондентом УВАН і професором Українського техн. ін-ту в Нью-Йорку, займався адвокатською практикою та співпрацював у тижневику «Народна воля». Обстоював право укр. народу на власну державність і доводив безпідставність звинувачень *С. Петлюри* в антисемітизмі.

Твори: «Україна і політика Антанти» (1922), «Євреї Східної Європи» (1926), «З політичного щоденника. Росія, Україна, Америка 1905–1945» (1946), «Україна і політика Антанти» (1977).

В. І. Головченко

Маржиналізм — один із напрямків західної економічної науки, що виник у 1970-ті, серед представників якого К. Менгер, У. Джевонс, Л. Вальрас. Основою **М.** є теорія граничної корисності, згідно з якою ринкова ціна товару визначається не суспільно необхідними витратами праці, а ступенем насичення потреби у ньому, корисністю останньої одиниці запасу певного виду товарів. Назву цьому напряму дав метод marginal analysis (граничний аналіз), який заснували представники цього напряму. Характерною рисою **М.** є ідеологічна нейтральність його аналізу. Згідно **М.** перетворення політекономії в дійсну науку передбачає звільнення її від впливу ідеології і відокремлення від конкретних економічних дисциплін. «Чиста» економічна теорія призначена для з'ясування універсальних закономірностей, незалежних від місця і часу. Щоб підкреслити ідеологічну нейтральність, «незацікавленість» своїх досліджень, маржиналісти стали застосовувати замість терміна політекономія — термін економікс. **М.** властиве визначення предмета дослідження. Якщо економічна теорія, на думку маржиналістів, призначена вивчати універсальні закони і не залежні від ідеології, то перед нею слід поставити таку загальну проблему, яка не міняється з розвитком суспільства, і не стосується класових (соціальних) інтересів, а тому проблема раціонального розподілу обмежених ресурсів стає центральною у маржиналістів.

Усі маржиналістські теорії передбачають існування статичної рівноваги, за якої попит дорівнює пропозиції, ресурси використовуються повністю, а національний доход максимальний. Положення про стабільність, визначеність рівня виробництва означало прихильність маржиналізму до ідеї примата обміну над виробництвом. Маржиналісти відмовляються від категорії класів. На їхню думку, власники благ і в тому числі чинників виробництва є принципово однорідними господарськими суб'єктами, між якими існують рівноправні відносини продавця і покупця або виробника і споживача. Через суб'єктивно-психологічне пояснення економічних явищ відмова маржиналістів від поділу суспільства на класи зумовила зникнення соціальної детермінації господарських суб'єктів. В маржинилістській системі, де усі економічні суб'єкти однорідні та рівноправні, кожен діє виключно у власних інтересах. Внаслідок цього економічні закони є результатом взаємодії індивідуальних рішень, заснованих на вільному виборі суб'єктів.

Н. В. Резнікова

Маріїнський палац — держ. резиденція *Президента України*, пам'ятка архітектури та декоративно-прикладного мистецтва України. Будівництво **М. п.** як імператорського задумано 1744 до приїзду в Київ імп. Єлизавети Петрівни й було доручено архітекторові І. Мічуріну (допомагали відомі зодчі М. Васильєв, П. Нейолов, М. Сальников). **М. п.** будувався протягом 1747–55, оздоблювальні роботи продовжувалися до 1770, а 1874 закладено Маріїнський парк. За зразок було взято заміський палац О. *Розумовського* в с. Перово під Москвою (проект В. Растреллі). План **М. п.** — анфіладний (чергування залів), подібно до стилю палаців у Петергофі (Петродворець) та Царському Селі (Пушкін) за проектами В. Растреллі. Із вестибюля палацу центр. сходи ведуть до головної — Білої зали, з якої у два боки переходи до Зеленої вітальні та Бенкетної зали, за ними слідують анфілади менших залів. Інтер'єри кожного з них різні: від яскравих і урочистих форм головного залу до стриманих у тоні й декорі форм Блакитної вітальні. Другий поверх був дерев'яний, він неодноразово перебудовувався. Після однієї з пожеж **М. п.** відновлено архітектором К. Маєвським (1868–70). Тоді замість дерев'яного було надбудовано кам'яний другий поверх і відновлено інтер'єри у стилях бароко й класицизму. Відтоді палац отримав назву «Маріїнський» — на честь дружини імп. *Олександра II*. У **М. п.** зупинялись та жили особи царської сім'ї, київ. генерал-губернатори, зокрема М. Кутузов. Після 1917 в палаці розташовувались різні держ. установи, пізніше — с.-г. музей, музей Т. Г. Шевченка. Значно пошкоджений під час Великої Вітчизняної війни, **М. п.** було відбудовано в 1945–49, а відреставровано в 1979–82. З набуттям Україною незалежності **М. п.** став держ. резиденцією. Тут відбуваються основні заходи під час *візитів державних* та *візитів офіційних* в Україну глав інозем. д-ав і урядів (церемонії зустрічі Президентом України високих гостей, церемонії фотографування, переговори у вузькому колі, переговори «віч-на-віч», переговори в розширеному складі під головуванням Президента України та Високого гостя, підписання міжнар. угод, держ. прийняття, зустрічі з представниками ЗМІ та ін.), проходять церемонії вручення Президентові України *вірчих грамот* та *відкличних грамот* послами зарубіжних країн, а також церемонії вручення держ. нагород Президентом України.

В. І. Резніченко

Маркес (Marces) Ренато Луїз Родрігес (1944, Ріо-Гранде, Федеративна Республіка Бразилія) — бразильський *дипломат*. Навчався в Інституті Ріо Бранко, Джорджтаунському університеті та Вільному університеті (Брюсель). 1970–73 — службовець відділу країн Азії та Океанії та відділу Східної Європи МЗС Бразилії; 1973–76 — Тимчасовий Повірений у Представництві Бразилії в *Латиноамериканській асоціації вільної торгівлі*; 1976–80 — працював у Посольстві Бразилії в США; 1980–83 — начальник відділу розповсюдження документів та відділу систематизації та інформатизації МЗС Бразилії; 1983–87 — радник Представництва Бразилії в ЄС; 1987–89 — радник Представництва Бразилії в Латиноамериканській асоціації інтеграції; 1991–92 — начальник відділу торговельних операцій МЗС Бразилії; 1992–93 — секретар Міністерства науки та технологій Бразилії; 1994–99 — очолив Департамент латиноамериканської інтеграції МЗС Бразилії; 1999–2002 — Генеральний консул

Бразилії в Барселоні (Іспанія). В 2003–09 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Бразилія в Україні.

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Марков Дмитро Юхимович (30.05.1948, Ногінськ Московської обл., РРФСР) — укр. *дипломат* і радіожурналіст. Закінчив ф-т романо-германської філології Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1971). У 1971–88 — редактор, старший редактор, заст. гол. редактора, гол. редактор Головної редакції радіомовлення англ. мовою Головної дирекції програм респ. радіомовлення на зарубіжні країни Держтелерадіо УРСР. 1988–92 — гол. редактор Ген. дирекції всесвітньої служби радіомовлення України Укртелерадіокомпанії. У 1992–95 — 1-й секр., радник Посольства України в США. 1995–98 — прес-секретар — керівник прес-служби Президента України. У березні 1998 — липні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль, одночасно в лютому 1999 — липні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кіпр за сумісництвом. У липні 2002 — листопаді 2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Нідерланди, Постійний Представник України при *Організації із заборони хімічної зброї*.

В. М. Матвієнко

Марков Петр Кристев (20.01.1958, Софія, Народна Республіка Болгарія) — болгарський *дипломат*. Закінчив Ун-т нац. та всесвітньої економіки в Софії. 1983–84 — спеціаліст столичної дирекції соц. забезпечення; 1984–88 — наук. співробітник 3-го і 2-го ступеня в НДІ фінансів при Міністерстві фінансів; 1988–89 — спеціаліст у мін-ві економіки і планування; 1990–91 — наук. співробітник 2-го ступеня в НДІ фінансів при Міністерстві фінансів. 1990 обраний депутатом Великого Народного Зібрання. 1991–92 — парл. секретар Міністерства фінансів і радник з екон. питань у Великій громаді м. Софія. 1992–98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Болгарія в Україні.

Р. А. Кривонос

Маркос (Marcos) Фердинанд (11.09.1917, Саррат, о. Лусон, Філіппіни — 28.09.1989, Гаваї, США) — нар. в сім'ї губернатора провінції. Закінчив із відзнакою юрид. коледж Філіппінського держ. ун-ту (1939). З початком Тихоокеанської війни 1941–45 вступив до союзних США Збройних сил Філіппін і взяв участь у бойових операціях. У квітні 1942 потрапив у полон до японців, а після втечі приєднався до партизанів Півн. Лусону. Війну закінчив зі званням майора військ.-юрид. служби армії США. 1946 повернувся до Маніли й став радником з юрид. питань президента Філіппін. 1949 обраний до палати представників Конгресу за підтримки Ліберальної партії. 1959 став сенатором, 1961 — віце-президентом Ліберальної партії, але 1964 залишив її й наступного року виставив свою кандидату на президент. виборах від Націоналістичної партії. 30.12.1965–25.02.1986 — Президент Республіки Філіппіни. Здійснюючи політику «особистої дипломатії», відмовився підтримати *«Холодну війну»* й слідував курсом консолідації Півд.-Схід. Азії та зміцнення *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*. Більшість його заходів у внутр. політиці щодо подолання бідності й соц. нерівності викликали супротив з боку конгресу, ліберальної та комуніст. опозиції. 21.09.1972 оголосив у країні надзвичайний стан і призупинив діяльність парламенту. 1973 наполіг на прийнятті нової конституції, що передбачала можливість для президента залишатись на своїй посаді необмежений термін і керувати країною за допомогою декретів. Імельда — дружина **М.** — стала мером Маніли; на ключових посадах опинились люди клану **М.** й офіцери з його рідної провінції. В економіці стали домінувати олігархи, які разом із сім'єю **М.** поділили між собою найпродуктивніші сектори. 1986 в умовах політ. кризи **М.** оголосив дострокові президент. вибори, на яких здобув перемогу в опозиційного кандидата К. *Акіно* лише завдяки грубій фальсифікації. Унаслідок організованої нею масової кампанії громадської непокори змушений був рятуватися втечею на Гаваї (США). Помер у вигнанні.

П. М. Ігнатьєв

Мармазов Василь Євгенович (20.01.1962, Донецьк, УРСР) — український правник та *дипломат*; у 1984 закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; заслужений юрист України (2007), кандидат юридичних наук (1995), професор Київського університету права НАН України, у 2000–05 був членом Міжнародного арбітражного суду при *Міжнародній торговій палаті*, стажувався у Кембриджському та Лондонському університетах, Міжнародному інституті прав людини (Страсбург). Трудову діяльність розпочав у 1984 викладачем юридичного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка; в 1984–2004 був слухачем аспірантури та докторантури КДУ ім. Т. Г. Шевченка, працював в університеті асистентом, заступником декана юридичного факультету, пізніше доцентом кафедри історії та теорії держави і права, одночасно у 1993–2003 працював адвокатом, запрошеним юристом юридичної фірми «Linklaters» (Лондон), юристом Секретаріату *Європейського суду з прав людини*. В липні 2003 — жовтні 2005 обіймав посаду заступника міністра юстиції України; 2005–06 — президент адвокатського об'єднання «Юріс»; 2006–10 — заступник міністра внутрішніх справ України; 2010–11 — заступник міністра економіки України. 1.09.2011 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Корея.

В. М. Матвієнко

Марокканська криза 1905 спровокована урядом Німеччини, який намагався зруйнувати англ.-франц. *Антанту*, не дозволити Франції встановити контроль над Марокко й зберегти його відкритим для нім. капіталу. 1904 за згодою Великої Британії Франція розпочала встановлення *протекторату* над Марокко. Марокканському султану Франція запропонувала проект реформ: орг-ція поліції, створення банку під керівництвом франц. радників, надання франц. фірмам великих концесій тощо. Нім. дипломатія переконувала султана Марокко відхилити франц. пропозиції. За ініціативою нім. канцлера Б. *Бюлова*, кайзер *Вільгельм II* здійснив публічну демонстрацію проти франц. претензій на контроль за Марокко. 31.03.1905 кайзер на власній яхті відвідав марокканський порт Танжер. Там, виступаючи перед представниками марокканського султана, він заявив, що Німецька імп. розглядає Марокко як незалежну й вільну д-ву, відкриту для вільної конкуренції на принципах рівності для всіх д-ав. Незабаром Німеччина запропонувала скликати міжнар. конференцію з питань прав. й політ. статусу Марокко та підтвердження Мадридської конвенції 1880, відповідно до якої ніяка іноземн. д-ва не мала права на жодні переваги на марокканський території. Німеччина супроводжувала свою пропозицію загрозою війни проти Франції, але Париж не погоджувався на конференцію. Виникла небезпечна міжнар. криза, яка упродовж літа-осені 1905 набула форми гострої дип. та політ. полеміки й військ. приготувань. Уряд Великої Британії запропонував військ. допомогу Франції, проте в правлячих колах Франції не було єдності. Мін. закорд. справ Т. *Делькассе* вважав за необхідне прийняти нім. виклик і діяти рішуче аж до військ. зіткнення. Президент Франції Е. *Лубе* і прем'єр-міністр Рув'є зайняли обережнішу позицію та вважали, що допомога Великої Британії не могла компенсувати військ. послаблення Росії внаслідок поразки від Японії у війні 1904–05. Т. Делькассе був змушений піти у відставку, й уряд Франції дав згоду на конференцію, яка зібралась 15.01.1906 в іспан. місті Альхесірасі. На конференції Німеччина опинилась в ізоляції та не змогла реалізувати свої задуми (див.: *Альхесіраська конференція 1906*). **М. к.** поглибила протиріччя між Німеччиною й англ.-франц. Антантою.

Б. М. Гончар

Марокканська угода 1909 — див. Німецько-французька угода 1909.

Марокканськo-лівійський договір (Договір про арабсько-африканську *федерацію*) — підписаний 13.08.1984, того ж року схвалений на референдумі в Марокко і Загальним народним конгресом Лівії. Передбачав створення «союзу держав» як перший крок на шляху до формування Великого арабського Магрибу; тісне економічне та політичне співробітництво між двома державами та взаємну оборону у випадку нападу на одну із сторін. Цей договір забезпечив Марокко (що перебувало в політичній ізоляції на той момент) союзника та надання автоматичної військової допомоги Марокко з боку Лівії у випадку конфлікту з Іспанією щодо спірних територій. Внаслідок визнання Іспанією

незалежності Марокко в 1956, під іспанським володінням залишився ряд територій на північному заході Африканського континенту, на які претендувало Марокко, зокрема, міста-порти Сеута та Мелілья, що мали стратегічну важливість для забезпечення військово-морської безпеки країни та економічного розвитку району Рифа. Марокко вважає ці території марокканськими і, коментуючи небажання Іспанії передати їх під владу Марокко, проводить аналогію із вимогою Іспанії до Британії стосовно Гібралтару.

Після підписання угоди відносини Марокко з Іспанією загострились. М. *Каддафі* заявив, що Сеута та Мелілья були арабськими містами і мають такими і залишитись. Угода потягнула за собою певні економічні поступки Марокко з боку Іспанії, проте статус спірних міст досі залишається предметом переговорів. Марокко пропонує створити «зону безпеки в Гібралтарській протоці під захистом Іспанії, Марокко і Великої Британії, що може вирішити одночасно проблеми Гібралтару, Сеути і Мелільї через встановлення контролю за зоною протоки в руках прибережних країн. Іспанія не вважає ці міста колоніями і стверджує, що, на відміну від Гібралтару, вони ніколи не були внесені *ООН* в перелік територій, що підлягають *деколонізації*. Специфіка статусу міст Сеути і Мелільї обумовлюється членством Іспанії в *НАТО*. Марокканськo-лівійська угода символізувала кінець ізоляції також і лівійського режиму, який тоді не підтримував відносин з усіма арабськими державами (окрім Сирії та Йемену). Каддафі погодився припинити допомогу військово-політичній організації ПОЛІСАРІО, що вела збройну боротьбу в Західній Сахарі проти марокканської влади (див.: *Західної Сахари проблема*).

О. А. Коппель

Мартенса застереження — положення, що на пропозицію відомого рос. юриста-міжнародника та дипломата Ф. Мартенса (1845–1909) було включене до преамбули Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899 (див.: *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*), а пізніше стало самостійною нормою, яка з редакційними змінами включалась до наступних конвенцій з *міжнародного гуманітарного права*. При складанні Консультативного висновку 1996 про законність погрози ядерною зброєю або її застосування на **М. з.** посилався *Міжнародний Суд ООН*. У п. 2 ст. 1 1-го Додаткового протоколу 1977 до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права* 1949 **М. з.** включено в такій редакції: «У випадках, не передбачених цим Протоколом або іншими міжнародними угодами, *цивільні особи* та *комбатанти* залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що походять зі сталих звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості». Сьогодні **М. з.** є частиною заг. міжнар. звичаєвого права, обов'язкового для всіх *суб'єктів міжнародного права* незалежно від того, чи є вони сторонами конкретної конвенції з міжнар. гуманітарного права. **М. з.** не тільки має нормативний (обов'язковий) характер, а й повинне розглядатись як головний принцип міжнар. гуманітарного права.

М. М. Гнатовський

Мартиненко Володимир Никифорович (6.10.1923, с. Горбулів Волинської губ., сучас. Черняхівського р-ну Житомирської обл., Україна — 18.04.1988, Київ, УРСР) — укр. держ. діяч і *дипломат*, кандидат істор. наук. 1951 закінчив ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1964 — Академію сусп. наук при ЦК КПРС. 1951–61 — співробітник Укр. товариства культ. зв'язків із закордоном (сучас. товариство «Україна») та інструктор ЦК КПУ. 1965–68 — 1-й секр. посольства СРСР у Канаді; 1968–73 — заст. мін. закорд. справ УРСР; 1973–79 — постійний представник УРСР при ООН; 1979–80 — заст. мін. закорд. справ УРСР. 18.11.1980–28.12.1984 — мін. закорд. справ УРСР. У ранзі заст. міністра очолював комісію УРСР у справах *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*. Керівник делегації УРСР на 36–39 сесіях, а також 2-й спец. сесії та на 2-й спец. сесії з роззброєння й 9-й спец. сесії *Генеральної Асамблеї ООН*. На 1.01.1984 УРСР була членом 15-ти спец. установ ООН, понад 70-ти її постійних або тимчасових структур. На 35-й і 36-й сесіях ГА ООН за ініціативою УРСР і НДР було ухвалено резолюції про засудження фашизму й неонацизму та вжиття заходів щодо викорінення цих явищ, попередження їх відродження. На 36-й сесії ГА ООН УРСР виступила співавтором (разом із СРСР) резолюцій щодо укладення дог-ру про заборону розміщення будь-якої зброї в косм. просторі, засудження вир-ва та розгортання нейтронної зброї, заборони й вир-ва нових видів *зброї масового знищення*, припинення вир-ва ядерної зброї та поступової ліквідації її запасів, заборони вир-ва бінарних та інших нових видів хім. зброї. УРСР зініціювала окрему доповідь Спеціального комітету до 35-ї сесії ГА ООН проти апартеїду. На 38-й сесії ГА ООН УРСР було обрано непостійним членом Ради Безпеки ООН на 1984–85; у 1981 — втретє обрано на трирічний термін до вищого виконавчого органу *Міжнародної організації праці (МОП)* — Адміністративної ради (раніше в 1963 та 1972 як заст. члена з урядової групи). Водночас УРСР була призначена членом 4 к-тів Адміністративної ради — з програмних, фінанс. й адмін. питань, з міжнар. орг-цій, з техн. допомоги та з галузевих проблем. Крім того, УРСР стала членом 5 галузевих к-тів МОП — з умов праці в чорній металургії, вугільній промисловості, металообробній промисловості, будівництві та на внутр. транспорті. Після 12-річної перерви УРСР у 1983 поновила членство в *Комісії ООН з прав людини*. На Генеральній конф. ЮНЕСКО у 1980 делегація УРСР ініціювала резолюцію про міжнар. відзначення 1500-річчя Києва та здійснила конкретні заходи для популяризації цієї істор. дати. 1982 представник УРСР був обраний до складу бюро Міжнар. асоціації з вивчення й поширення слов. культур. **М.** неодноразово обирався членом ЦК КПУ і депутатом Верховної Ради УРСР. У 1985–88 — старший наук. співробіт. Інституту історії АН УРСР. Автор публ. з історії Канади, діяльності ООН та ролі України в міжнар. відносинах.

Д. В. Табачник

Мартос Борис (20.05.1879, м. Градизьк Лубенського повіту Полтавської губернії, нині — смт Глобинського району Полтавської області, Україна — 19.10.1977, округ Юніон, штат Нью-Джерсі, США) — український громадсько-політичний і державний діяч, економіст; народився в сім'ї козацького походження; закінчив класичну гімназію в Лубнах і фізико-математичний факультет Харківського університету (1908). У 1899 вступив до Української студентської громади в Харкові і невдовзі став членом Революційної української партії (РУП, з грудня 1905 — УСДРП), за політичну діяльність тричі сидів у царській тюрмі. У 1906–10 викладав у гімназіях та на вищих курсах Харкова, але як «неблагонадійний» був позбавлений педагогічної практики; протягом 1910–13 працював у кооперативних організаціях Волині, Полтавщини та Кубані; в 1913–17, з незначними перервами, працював у Полтавському губернському земстві інструктором кооперації, був організатором кредитних і споживчих спілок та кооперативних курсів. Після Лютневої демократичної революції 1917 включився у розбудову української державності, на I Всеукраїнському селянському з'їзді обраний до складу Центральної Ради (ЦР), член Малої Ради від фракції УСДРП, член і заступник голови ЦК Селянської Спілки, редактор тижневика УСДРП «Воля»; у першому уряді В. *Винниченка* був генеральним секретарем земельних справ, виступив одним із авторів земельного закону ЦР, на відміну від інших українських соціалістів, негативно ставився до скасування інституту земельної власності й попереджав, що такий крок спричинить земельну анархію. За гетьманату П. *Скоропадського* очолював управу Українського кооперативного комітету, викладав у Київському комерційному інституті, був одним із засновників Кооперативного інституту ім. М. Туган-Барановського у Києві, членом ради директорів «Дніпросоюзу» і «Українбанку». Після перемоги повстання під проводом Директорії в грудні 1918 призначений міністром продовольчих справ в уряді В. *Чехівського*; 9.04.—27.08.1919 — голова Ради Народних Міністрів УНР і міністр фінансів, сприяв упровадженню української грошової одиниці — гривні, під тиском лідера ЗО УНР Є. *Петрушевича*, що відкидав проведення аграрної реформи, склав з себе обов'язки голови уряду, залишившись у його складі на посаді міністра фінансів. У 1920 емігрував до Німеччини, згодом — до Чехословаччини, займався науковою роботою та підготовкою фахівців для української кооперації, опублікував дослідження «Теорія кооперації» (1924), «Кооперативна ревізія» (1927) та ін.; був одним із організаторів та професором (з 1924) Української господарської академії в Подєбрадах; у 1936–38 працював директором Українського тех-

нічно-господарського інституту. В 1945 переїхав до Мюнхена, де став засновником і ректором Української вищої школи економіки (1945–49) та Українського господарського інституту (1949–54), був співзасновником і працював в Інституті вивчення СРСР (1954–58). З 1958 жив у США, викладав в Українському технічному інституті (Нью-Йорк), брав посильну участь у роботі Української Вільної академії та Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Похований на українському цвинтарі у Баунд-Бруці (штат Нью-Джерсі).

Твори: «Завоювання України більшовиками» (1954); «Оскілко й Болбочан. Спогади» (1958); «Як відновлено Українську державу» (1968); «Гроші Української держави» (1972); «Перші кроки Центральної Ради» (1973).

В. М. Матвієнко

Марчук Євген Кирилович (28.01.1941, с. Долинівка Одеської області Української РСР (нині — Гайворонського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. держ. діяч; народився в селянській сім'ї; в 1963 закін. Кіровогр. пед. ін-т (за фахом вчитель укр. мови та літератури, нім. мови); кандидат юрид. наук (1998). Здобув професійну освіту працівника спецслужби; генерал армії (1994). З 1963 — в органах держ. безпеки України: співробітник управління КДБ в Кіровоградській області, нач. управління КДБ в Полтавській області, у вересні 1991 — жовтні 1994 — голова Служби безпеки України. У 1994–95 — віце-прем'єр-міністр, 1-й віце-прем'єр-міністр України. З 3.03.1995 — в. о. Прем'єр-міністра України; 8.06.1995–28.05.1996 — Прем'єр-міністр України. Як глава уряду очолював укр. делегацію з підготовки широкомасштабного *українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997* й парафував його від імені України. У грудні 1995 обраний нар. депутатом України 2-го скликання по Миргородському виборчому округу Полтавської області; народний депутат України 3-го скликання (1998–99). У квітні—грудні 1998 очолював парл. фракцію соц. політики та праці. Балотувався на посаду Президента України на виборах 1999. З 10.09.1999 — секр. *Ради національної безпеки та оборони України* (РНБОУ), водночас із 17.12.1999 — голова Держ. міжвідомчої комісії з питань співробітництва України з *НАТО*; ініціював прийняття РНБОУ рішення щодо поглиблення відносин України з НАТО (23.05.2002). 25.06.2003–22.09.2004 — міністр оборони України. Підтримав участь України в миротворчій операції в Іраку у 2004; взяв безпосередню участь в розробленні й проведенні через Верховну Раду *Закону України про основи національної безпеки 2003* і Воєнної доктрини України (червень 2004); сприяв завершенню створення нормативної бази для здійснення корінних реформ в Українській армії. 19.05.2008 призначений радником (поза штатом) Президента України В. *Ющенка*. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (01.2001), Командорським Хрестом із зіркою за заслуги перед Республікою Польща, 7-ма медалями, іменною вогнепальною зброєю. Лауреат Міжнародної української премії ім. Г. Сковороди (1997).

Твори: «Виступи. Інтерв'ю. Статті» (кн. 1–3, 1997–99), «П'ять років української трагедії» (1999).

Л. В. Губерський

Маршалл (Marshall) Джордж Кетлетт (31.12.1880, Юніонтаун, шт. Пенсільванія, США — 16.10.1959, Вашингтон, США) — амер. держ. і військ. діяч, *дипломат*. Закінчив Віргінський військ. коледж (1901), піхотно-кавалерійське уч-ще й командно-штабний коледж у форті Лівенворт (шт. Канзас). З 1901 — на дійсній військ. службі, учасник *Першої світової війни*. 1938 — нач. Управління військ. планування військ. міністерства. 1939–45 — нач. штабу сухопутних військ, генерал армії (1944). Наполягав на відкритті *Другого фронту* в півн.-зах. Франції з форсуванням Ла-Маншу. Як військ. радник амер. президентів Ф. *Рузвельта* і Г. *Трумена* брав участь у підготовці *Атлантичної хартії 1941*, роботі *Касабланкської конференції 1943, Квебекської конференції, Тегеранської конференції 1943, Кримської конференції 1945 і Потсдамської конференції 1945*. 1945–47 — особистий представник президента США в ранзі посла при уряді *Чан Кайші* (див.: *Маршалла місія 1945–47*); 1947–49 — *держсекретар США*. Брав діяльну участь у створенні *НАТО* і *Організації американських держав (ОАД)*, виробленні *Ріо-де-Жанейро договору 1947*, проведенні сесій *Ради міністрів закордонних справ*. У промові в Гарвардському ун-ті запропонував план допомоги США країнам Європи в подоланні повоєнних екон. труднощів (див. *Маршалла план 1947*). 1950–51 — міністр оборони; добивався збільшення чисельності збройних сил і їхньої модернізації. 1953 удостоєний *Нобелівської премії миру* за внесок у відновлення економіки Зах. Європи.

В. І. Головченко

Маршалла місія 1945—47 направлена президентом США Г. *Труменом* до Китаю з метою посередництва між гоміндaнівським урядом і керівництвом КПК. Очолювалась особистим представником президента США генералом Дж. *Маршаллом*. Упродовж *Другої світової війни* США активно співпрацювали з Китайською Республікою в протиборстві з Японією. Амер. допомога сприяла посиленню китайських збройних сил. Водночас використання регулярних з'єднань, підготованих за амер. допомоги, не проти японців, а для участі в громадян. війні з силами КПК викликало незадоволення в деяких амер. представників (див.: *Стілуелла місія*). Значна активізація дій китайських військ проти японців, з одного боку, та збільшення амер. військ.-техн. й фінанс. допомоги — з іншого, на останньому етапі війни сприяли подальшому зближенню США з урядом *Чан Кайші* (див.: *Уоллеса місія*). Але США продовжували розглядати збройне протистояння між гоміндaнівським урядом та силами КПК як чинник дестабілізації ситуації в Китаї та в Схід. Азії в цілому, а також як безпосередню загрозу амер. інтересам у регіоні. Після завершення Другої світової війни в Китаї активізувались бойові дії між урядовими військами та силами КПК. Відтак, у повоєнний час одним з основних завдань амер. політики щодо Китаю було визначено сприяння в розв'язанні внутр. конфлікту в країні шляхом досягнення консенсусу між його сторонами. Позицію США щодо конфлікту було остаточно сформульовано в меморандумі держсекретаря Дж. *Бірнса* від 9.12.1945, який було включено до інструкцій, наданих М. м. США вважали єдиним шляхом до припинення громадян. війни замирення між урядом та КПК і створення коаліційного уряду за участі обох провідних політ. сил та інших китайських опозиційних партій, а свою роль убачали в забезпеченні поступок з боку головних учасників протистояння та посередництві в переговорному процесі. 15.12.1945 Г. Трумен підтвердив амер. позицію щодо врегулювання в Китаї, яка передбачала, зокрема, включення представників КПК до майбутнього коаліційного уряду та інтегрування неурядових збройних формувань до китайських урядових збройних сил. Ще одним важливим фактором, що спонукав США до пошуку шляхів внутр. врегулювання в Китаї, стало прагнення запобігти конфронтації із СРСР та погіршенню амер.-рад. відносин через надмірне залучення до внутр.-китайського конфлікту. 27.12.1945 Г. Трумен призначив Дж. Маршалла своїм спец. представником у Китаї в ранзі посла. Наприкінці грудня Дж. Маршалл прибув до Китаю, де взяв участь у переговорах між урядом та КПК як посередник. В особистих переговорах з обома сторонами він наголошував, що США продовжуватимуть надавати екон. та військ. допомогу Китайській Республіці лише в разі остаточного врегулювання конфлікту, досягнення стійкого миру та початку демокр. реформ у країні. 10.01.1946 між гоміндaнівським урядом та КПК за посередництва Дж. Маршалла було підписано угоду про припинення вогню, що набула чинності 13.01.1946. За її умовами сторони залишались на позиціях, які займали на час укладення угоди; урядові війська отримували право зайняти ті райони в Маньчжурії, які ще перебували під контролем рад. військ, одразу після виведення останніх. Для контролю над виконанням умов угоди між сторонами створювалась тристороння комісія за участю представників гоміндaнівського уряду, КПК та амер. місії. Але вже навесні 1946 між ворогуючими сторонами відновились бойові дії, під час яких урядовим військам вдалося досягти значних успіхів. За посередництва Дж. Маршалла в червні 1946 було укладено нову угоду про припинення вогню. Водночас КПК відмовилась підтримати пропозицію Дж. Маршалла про надання амер. місії повноважень для здійснення остаточного арбітражу в питаннях, які не будуть розв'язані сторонами конфлікту в процесі переговорів. Невдовзі після укладення *перемир'я* було порушено. У жовтні 1946 переговори між представниками уряду та КПК за посередництва Дж. Маршалла поновились. 8.11.1946 знову було припинено бойові дії. У ході переговорів Дж. Маршалл запропонував політ. врегулювання на основі проведення Всекитайської національної асамблеї за участю всіх політ. сил країни та включення пред-

ставників КПК до китайського коаліційного уряду. КПК не підтримала цю пропозицію, а в грудні 1946 фактично відмовилась від посередницьких послуг Дж. Маршалла в подальших переговорах із китайським гоміндановським урядом. Провал переговорів та активні партиз. дії сил КПК, численні диверсії на залізницях й автошляхах, що переривали трансп. зв'язок між різними частинами країни, спричинили відновлення широкомасштабних бойових дій між сторонами конфлікту. Після проведення Національної асамблеї без участі представників КПК та ухвалення нової китайської конституції в заяві від 7.01.1947 Дж. Маршалл висловив жаль з приводу невдачі місії з примирення Гоміндану та КПК і залучення останньої до коаліційного уряду; його заява означала фактичне припинення **М. м.**

В. Ю. Константинов

Маршалла план — програма амер. допомоги для відновлення й розвитку економіки країн Зах. Європи після *Другої світової війни;* вперше була проголошена *держсекретарем США* Дж. *Маршаллом* у промові в Гарвардському ун-ті 5.06.1947. Вона включала стабілізацію соц.-екон. ситуації в Зах. Європі, нормалізацію екон. зв'язків; передбачала включення Зах. Німеччини в реалізацію плану, зміцнення впливу США в Зах. Європі. Спочатку **М. п.** пропонувався всім д-вам Європи, в т. ч. СРСР. Фактично це було спробою вивести з-під впливу Кремля країни Центр.-Схід. Європи, бо їхня участь у плані була можлива лише за відмови від орієнтації економіки на Радянський Союз. СРСР разом із Великою Британією та Францією взяв участь у нараді міністрів закорд. справ трьох д-ав 27.06–2.07.1947 в Парижі для консультацій з приводу **М. п.** У ході наради рад. делегація відкинула будь-які форми міжнар. контролю економіки СРСР і країн Схід. Європи, погоджуючись на пропозиції Дж. Маршалла лише у вигляді отримання амер. кредитів для повоєнної відбудови. Паризька нарада завершилася відмовою делегації СРСР брати участь у реалізації **М. п.** Уряди Британії й Франції запросили всі європ. країни, за винятком Іспанії, взяти участь у Європ. екон. конференції, яка відбулась 12–15.07.1947 в Парижі. На конференції були присутні представники 16 європ. д-ав: Великої Британії, Франції, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, Швеції, Норвегії, Данії, Австрії, Ірландії, Ісландії, Греції, Туреччини, Португалії, Швейцарії. 16.04.1948 ці д-ви уклали конвенцію про створення Організації європ. екон. співпраці, у завдання якої входило вироблення спільної програми відновлення Європи. 31.03.1948 Конгрес США ухвалив «Закон про економічну співпрацю», після чого почалась реалізація **М. п.** Закон передбачав виділення щорічно певної суми на відбудову Європи; на перший рік програми було асигновано 5,3 млрд дол. Керувала реалізацією Плану Адміністрація екон. співпраці під керівництвом впливового амер. підприємця П. Хоффмана. Допомога надавалася з федер. бюджету США у вигляді безвідплатних субсидій і позик. Заг. сума асигнувань за **М. п.** з квітня 1948 по грудень 1951 становила 11,821 млрд дол., і ще 1,505 млрд дол. довгострокових позик, які згодом були повернені. Основна частка припала на Велику Британію (3,2 млрд.), Францію (2,7 млрд), Італію (1,5 млрд) і Німеччину (1,4 млрд). За допомогою **М. п.** економіка всіх країн-реципієнтів майже зрівнялась за основними параметрами з довоєнним рівнем, обсяг пром. вир-ва перевищив довоєнний на 15 %. 30.12.1951 **М. п.** офіційно припинив своє існування та був замінений на «Закон про взаємне забезпечення безпеки» (прийнятий Конгресом США 10.10.1951).

В. Ю. Крушинський

Масарик (Masaryk) Томаш Гарріг (7.03.1850, Годонін, Моравія, Австрійська імп. — 14.09.1937, Лани, ЧСР) — чеський громад.-політ. і держ. діяч, перший президент Чехословаччини. Закінчив гімназію у Брно (1869), Академічну гімназію у Відні (1872) і філос. ф-т Віденського ун-ту (1876); д-р філософії, професор (1878). Із 1882 — проф. Чеського ун-ту (Прага). 1883–91 видавав щомісячник «Атенеум», у якому вперше виклав власну програму розвитку чеської культури; 1890 створив ліберальну партію «Реалісти»; 1891 обраний до австр. рейхстагу, 1892 — до богемського ландтагу, виступав там з питань освіти й вимагав розширення *автономії* Чехії у складі *Австро-Угорської імперії.* 1894 склав із себе депутатські повноваження через розходження з керівництвом «Реалістів». Повернувшись до викладацької роботи, видавав ліберальний щомісячник «Наша доба»; пропагував ідею об'єднання чеського народу та набув широкої популярності як борець за рівноправність євреїв. У 1900 заснував Народну партію, програма якої включала вимоги рівності мов, розширення чеської автономії, союзу між чехами та словаками. 1907 знову обраний до парламенту, у дебатах 1908 обстоював право галицьких українців на вільний розвиток. Переобраний депутатом у 1913. У серпні 1914, після початку *Першої світової війни,* розпочав орг-цію руху за визволення Чехії й Словаччини з-під влади Габсбургів, емігрував до Франції та спільно з Е. *Бенешем* і словацьким астрономом М. Штефаником організував у Парижі Чеську (пізніше Чехословацьку) нац. раду. Був представником Ради в Лондоні, де йому вдалось добитись її визнання *Антантою* як повноважного представництва обох народів. Після проголошення в Празі Чехословацької Республіки 21.12.1918 обраний її президентом; тричі переобирався на цю посаду — у 1920, 1927 та 1934. 14.12.1935 подав у відставку за станом здоров'я. Незважаючи на русофільські тенденції, із симпатією ставився до укр. нац.-визв. руху й *автономістсько-федералістського курсу Центральної Ради.* Під час перебування 1917–18 в Росії й Україні організував добровольчий легіон із чеських військовополонених, уклав угоду з Центральною Радою про його екстериторіальність, анульовану після підписання останньою *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918.* На підставі угоди з Угро-русинською радою в США (листопад 1918) добився включення Закарпаття до складу ЧСР. У 1920–1930-х підтримував діяльність укр. емігрантських груп у Празі й фінансував створені ними освітні та культурологічні заклади.

Твори: «Чеське питання» (1895), «Ян Гус» (1896), «Карел Гавличек» (1896), «Соціальне питання» (1898), «Філософські і соціологічні засади марксизму» (1898), «Росія і Європа» (1913), «Світова революція» (1930).

Р. А. Кривонос

Масарик (Masaryk) Ян Гарріг (14.09.1886, Прага, Австро-Угорщина — 10.03.1948, там само) — чехословацький громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат.* Син Т. Г. *Масарика;* закінчив Празький ун-т (1907). До *Першої світової війни* мешкав у США (Нью-Йорк), потім був призваний до австр.-угорської армії. Після проголошення 28.10.1918 незалежної Чехословацької Республіки (ЧСР) вступив на дип. службу. У 1919–22 — посланник ЧСР у США; у 1925–38 — посол ЧСР у Великій Британії, виступав за створення заг.-європ. системи *колективної безпеки,* проти політики «умиротворення» нацистської Німеччини. Пішов у відставку на знак протесту проти *Мюнхенської угоди 1938* й емігрував до США, де займався читанням лекцій. У 1940 призначений *Е. Бенешем* мін. закорд. справ в екзильному уряді ЧСР у Лондоні. З 1941 — віце-прем'єр-міністр. Забезпечив *визнання де-юре* екзильного уряду з боку Великої Британії та США, підтримував політику тісної співпраці з СРСР у рамках *антигітлерівської коаліції.* З квітня 1945 — мін. закорд. справ в уряді Національного фронту чехів і словаків. У 1946 і 1947 відвідав Москву в складі урядових делегацій. Під тиском Кремля змушений був відмовитись від участі ЧСР у *Маршалла плані* й укласти торг. угоду з СРСР на 1948–52, що поклала початок залежності чехословацької економіки від радянської. Напередодні встановлення комуніст. диктатури 22–25.02.1948 отримав офіц. заяву від урядів США та Великої Британії про те, що ті реально не зможуть надати силової підтримки демокр. силам у ЧСР. Невдовзі на знак протесту проти проведення масової чистки держ. органів від «контрреволюціонерів» наклав на себе руки (за іншою версією — вбитий спецслужбами СРСР).

В. І. Головченко

Масик Костянтин Іванович (9.07.1936, Волочиськ Хмельницької обл., УРСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Горьківський ін-т інженерів водного транспорту (1959). У 1959–60 — інженер-конструктор Київ. суднобудівного-судноремонтного заводу. 1960–81 — на комсомольській та парт. роботі: інструктор райкому ЛКСМ України, інструктор, заст. завідувача відділу Київ. обкому ЛКСМ України; з 1965 — 1-й секр. Київ. міськкому й обкому ЛКСМ України; з 1972 — 1-й секр. Дарницького райкому КПУ (Київ); у 1974–75 — інспектор ЦК КПУ. У 1976–80 — секретар, 2-й секр. Одеського обкому КПУ. 1981–86 та 1989–90 — заст. Голови Ради Міністрів УРСР; 1986–87 — інспектор ЦК КПРС; 1987–89 — 1-й секр. Київ. міськкому КПУ. У 1990–91 — 1-й заст. Голови Ради Міністрів УРСР.

У 1991–92–1 — й віце-прем'єр-міністр України. У вересні 1992 — травні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Фінляндській Республіці, а також Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Данія, Королівстві Норвегія та Королівстві Швеція за сумісництвом; потім — радник Прем'єр-міністра України.

В. М. Матвієнко

Масованої відплати доктрина — зовн.-політ. й військ. стратегія США в сер. 1950-х, спрямована на стримування СРСР. Основні положення доктрини були викладені в меморандумі *Ради національної безпеки США* №162/2 і промові *держсекретаря США* Дж. Ф. *Даллеса* 12.01.1954. Головний наголос в оборонній стратегії робився на ядерну зброю, яка за статусом прирівнювалась до звичайної. Тому **М. в. д.** передбачала масоване використання ядерної зброї в разі конфлікту з СРСР, до якого США були готові вдатися миттєво, за власним вибором засобів і районів застосування. На поч. 1960-х **М. в. д.** була замінена *Гнучкого реагування стратегією.*

С. П. Галака

Матвєєв Артамон Сергійович (1625, Москва — 15.05.1682, там само) — рос. держ. і військ. діяч, *дипломат*, боярин (з 1674). Нар. в сім'ї дяка. У 13-річному віці був узятий до царського палацу «в життя» і виховувався разом з *Олексієм Михайловичем*, зі сходженням якого на престол почав виконувати відповідальні доручення. У травні 1653 разом з І. Фоміним вів переговори з урядом Б. *Хмельницького*. Згодом у складі моск. *посольства* В. *Бутурліна* взяв участь у Переяславській раді 8.01.1654, того ж року брав участь у переговорах із литовськими *послами* про повернення Росії Смоленська. 1655 в чині полковника командував стрільцями, які спільно з укр. армією здійснили похід на Кам'янець-Подільський і Львів. 1656–57 вів переговори в Польщі й Литві щодо обрання Олексія Михайловича королем Речі Посполитої та з гетьманом І. *Виговським* про урегулювання конфліктної ситуації в Півд. Білорусі. У березні 1669 разом із боярином Г. Ромодановським був присутній при обранні Д. *Многогрішного* гетьманом Лівобережної України та укладенні *Глухівських статей 1669*. Повернувшись до Москви, очолив *Малоросійський приказ* і водночас із 1671 — *Посольський наказ*. Відігравав головну роль у формуванні моск. політики щодо Гетьманщини. Основним завданням моск. *зовнішньої політики* вважав повне приєднання України до Росії й для його вирішення вважав за можливе тимчасово відмовитись від б-би зі Швецією за Балтійське узбережжя. У 1672 уклав із польськими послами, що прибули до Москви, угоду, яка закріплювала за нею Київ. Після смерті в 1676 царя Олексія Михайловича, одруженого з племінницею М. Н. Наришкіною, потрапив в опалу і був засланий. Із вступом на престол *Петра I* повернувся до Москви; загинув під час стрілецького повстання в травні 1682. М. зробив помітний внесок у поширення в Росії істор. і геогр. знань, був автором низки істор. творів, організував перший придворний театр.

Н. Ф. Сербіна

Матушевський Федір Павлович (21.06.1869, Сміла Черкаського повіту Київської губернії, Російська імперія — 21.11.1919, Афіни, Королівство Греція) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат*. Нар. в сім'ї священика. Закінчив Київ. дух. семінарію та юрид. ф-т Дерптського (Тартуського) ун-ту (1904), де організував укр. студ. громаду. Повернувшись до Києва, редагував першу в Наддніпрянщині укр. щоденну газету «Громадська думка» (1906), потім «Раду», часопис «Нова громада»; був секретарем редакції «Київської старовини»; належав до керівництва Української радикальної й Української радикально-демократичної (УРДП) партій; 1908 увійшов до ради Товариства укр. поступовців. 1915 — чл. укр. комітету допомоги жертвам рос. політики в Галичині; 1916–17 — уповноважений к-ту Півд.-Зах. фронту Всеросійського союзу міст. Після Лютневої рев-ції 1917 виступив співзасновником Центр. Ради й представляв у ній УРДП (з червня 1917 — УПСФ), чл. президії та скарбник Союзу автономістів-федералістів. У січні 1919 призначений головою Української дип. місії до Греції.

Твори: «Із щоденника українського посла» (1939).

В. І. Головченко

Матюшенко Борис Павлович (2.11.1883, Петербург, Російська імперія — 25.03.1944, Прага, ЧСР) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат*. Нар. в сім'ї офіцера рос. армії, закінчив мед. ф-т Ун-ту Св. Володимира в Києві (1909). Працював лікарем у Києві, водночас очолював Київську Вільну громаду РУП (1903) і був активістом УСДРП. 1917 представляв у Малій раді фракцію УСДРП, очолював Головну медично-санітарну управу при Ген. Секретаріаті. За гетьманату П. *Скоропадського* — товариш міністра народного здоров'я та опікування. У січні 1919 призначений від УСДРП до складу Надзвичайної дип. місії УНР на Паризьку мирну конференцію, виконував обов'язки радника; водночас 1919–21 — голова Закордонного бюро Українського Червоного Хреста. З грудня 1921 мешкав у Празі. Працював професором кафедри гігієни Українського вільного ун-ту. Засновник і голова Спілки укр. лікарів у ЧСР, редагував її орган — журнал «Український медичний вісник» (1923–25). Був співредактором «Латинсько-українського медичного словника» (1926). З 1931 — дійсний член НТШ.

В. І. Головченко

Маунтбеттен (Mountbatten) Луїс (Ерл) (25.06.1900, Фрогмор-хаус, Віндзор, Велика Британія — 27.08.1979, Сайго-бей, графство Слігоу, Республіка Ірландія) — брит. держ. і військ. діяч, онук королеви Вікторії та кузен короля Георга V. Освіту здобув в аристократичній школі Осборн і Дартмаутському королівському військ.-мор. коледжі (1913–16). Під час *Першої світової війни* служив офіцером на флоті. Після початку *Другої світової війни* 27.10.1941 призначений командиром десантних операцій, зазнав критики за великі втрати серед союзників в атаці на Дьепп (серпень 1942). У 1943 отримав звання віце-адмірала, генерал-лейтенанта, маршала авіації. Із жовтня 1943 — головнокомандувач брит. військ у Півд.-Схід. Азії; гол. зусилля спрямував на повернення Бірми та Сінгапуру. 1945 — віконт, 1947 — граф. У 1947–48 як останній віце-король і генерал-губернатор Брит. Індії здійснював контроль за деколонізацією Індостану та створенням на його території двох д-ав — Індії й Пакистану. 1952–55 — 4-й лорд адміралтейства та командувач Середземноморським флотом Великої Британії; 1955–59 — 1-й лорд адміралтейства (військ.-мор. міністр); 1959–65 — нач. Штабу оборони Великої Британії. Загинув від вибуху бомби, підкладеної на борт його яхти Ірландською Республіканською Армією (ІРА).

Р. А. Кривонос

Махатхір (Mahathir) Мохамад (20.12.1925, м. Алор Сетар, султанат Кедах, Британська Малайя) — малайзійський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Медичний коледж короля Едварда VII у Сінгапурі (1954), практикував у рідному місті. У студ. роки захопився політ. діяльністю і в 1946 вступив в Об'єднану малайську нац. орг-цію (ОМНО). У 1964 був обраний до парламенту від ОМНО, але 1969 виключений з партії за критику прем'єр-міністра країни *Абдул Рахман Путра*. Під час свого «вигнання» написав книгу «Малайська дилема», у якій підкреслив нерівноправність малайців (порівняно з етнічними китайцями) в країні, що залишилась у спадок від колоніального періоду, та їхнє небажання змінювати ситуацію на краще й удосконалюватись. Книга набула широкого розголосу, її автора поновили 1974 в ОМНО та дозволили йому очолити міністерство освіти. 16.07.1981–31.10.2003 — Прем'єр-міністр Федерації Малайзія. Серед головних здобутків М.: перетворення Малайзії на нову індустріальну країну; здійснення широких освітніх програм; створення технол. зон; «позитивна» дискримінація малайців, що дозволила їм перерозподілити екон. багатства країни на свою користь; реалізація мегапроектів — будівництво найвищих у світі хмарочосів «Петронас твін тауерс» та найдорожчого в Азії аеропорту «Куала-Лумпура», адмін. столиці Путраджайї, створення автомобільної промисловості Малайзії та будівництво найкращої у світі траси «Формула-1». У жовтні 2003 на 10-й сесії *Організації ісламської співробітництва* обраний її головою.

Твори: «Киньте виклик» (1986), «Регіоналізація, глобалізм та сфери впливів» (1989), «Голос Азії» (1995), «Європа та ісламський світ: виправляючи сприйняття, шляхом до порозуміння» (1998), «Шлях уперед» (1998), «Нова справа для Азії» (1999) «Глобалізація і нові реалії» (2002).

П. М. Ігнатьєв

Мацієвич Кость Андріанович (18.05.1874, с. Деремезна Васильківського повіту Київ. губернії, Російська імперія — 2.04.1942, Подєбради, ЧСР) — укр.

гром.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, вчений-агроном. Закінчив агрономічний ф-т Новоолександрівського с.-г. ін-ту в Пулавах (сучас. Польща). 1899–1901 — вчений секретар Полтавського с.-г. товариства, у 1901–05 — губернський агроном Саратовського земства. Упродовж 1907–15 працював у Харківському с.-г. товаристві, редагував часописи «Хлібороб» (1907–18) та «Агрономический журнал». У 1915–17 — професор Вищих с.-г. жіночих курсів у Петербурзі. У 1917 повернувся до Києва, був обраний до складу Центральної Ради та Малої ради. 21.08.1917 призначений заст. ген. секретаря земельних справ М. Савченка-Більського. Розробив проект земельної реформи в Україні, викладав с.-г. економіку у ВНЗ, редагував «Вісник громадської агрономії», брав активну участь в орг-ції с.-г. кооперації. Вступив до Української партії соціалістів-федералістів і на її з'їзді в середині травня 1918 був обраний до Головного комітету. У січні — лютому 1919 входив до складу дип. місії А. *Марголіна*, що вела в Одесі *українсько-антантівські переговори 1919*, наполягав на жорсткому курсі щодо Рад. Росії з метою призупинення агресії Червоної армії. 13.02.1919 призначений мін. закорд. справ центристського кабінету С. *Остапенка*. Вирізнявся проантантівськими симпатіями та принципово негативною позицією щодо мирних переговорів із Кремлем. Під тиском д-в *Антанти* від імені Директорії наприкінці лютого 1919 зобов'язався тісно співпрацювати з Добровольчою армією А. Денікіна у б-бі проти більшовиків. Крах проантантівської зовн.-політ. лінії С. Остапенка й **М.** (Антанта не підтримала Директорію та була змушена евакуювати свої війська з Півн. Причорномор'я) призвів до відставки 9.04.1919 усього складу уряду, хоча до 25.04.1919 **М.** продовжував виконувати свої обов'язки на правах тимчасового керуючого МЗС. Потім був призначений головою Української дип. місії в Румунії, де перебував до кінця 1923. Домагався реальної військ.-політ. допомоги Бухареста в б-бі проти більшовиків, зокрема дозволу на постачання зброї та спорядження армії УНР та формування укр. дивізії, але безуспішно. Після закриття дип. місії УНР переїхав до Чехословаччини і як професор Української госп. академії в Подєбрадах викладав агрономію. Брав участь у громад.-політ. житті укр. еміграції, був членом Української радикально-демократичної партії та президентом Українського демокр. союзу в Празі.

Твори: «Головні принципи земельної реформи на Україні» (1917); «Сільськогосподарська політика СРСР в світлі сучасної кризи» (1931); «Колективізація селянських господарств на Україні» (1936) та ін.

В. М. Матвієнко

Мацулевич (Matsulevich) Тійт (27.09.1958, Таллінн, Естонська РСР) — естонський *дипломат* і журналіст. Закінчив ф-т журналістики Тартуського держ. ун-ту (1982), навчався в гамбурзькій Школі журналістики (1990), Школі Акселя Шпрінгера (Гамбург) і на курсах Тугласького товариства (Фінляндія, 1991). У 1982–91 — асистент, викладач на кафедрі журналістики Тартуського ун-ту, водночас у 1988–91 — керівник відділу зв'язків з громадськістю і гол. редактор щоквартальника «Університет» Тартуського ун-ту. У 1991–96 — посол Естонії у ФРН і за сумісництвом у 1993–96 — посол Естонії у Ватикані. У 1996–99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Естонської Республіки в Україні.

В. І. Головченко

Мацуока (Matsuoka) Йосуке (3.1880, префектура Ямагуті, Японська імперія — 06.1946, Токіо) — япон. держ. діяч і *дипломат*. Освіту здобув у США в Ун-ті Орегону. Працював у дип. представництвах Японії в Китаї, Бельгії, Росії, США, був секретарем МЗС і прем'єр-міністра Японії, членом япон. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919–20*. З 1921 почав працювати в компанії Південно-маньчжурської залізниці. 1932–33 — глава япон. делегації в *Лізі Націй*. Зарекомендував себе крайнім націоналістом і прибічником силових методів розв'язання міжнар. проблем. Здійснив вихід Японії з Ліги Націй 1933 у відповідь на гостру критику зазіхань Токіо на Китай. У липні 1940 — липні 1941 — мін. закорд. справ Японії. Сприяв зближенню Токіо з нацистською Німеччиною й укладенню *Потрійного пакту 1940*, але водночас підписав 5-річний *радянсько-японський пакт про ненапад 1941*. Після нападу нацистської Німеччини на СРСР пішов у відставку, що не врятувало його від *Токійського процесу 1946–48*, під час слухань якого помер.

П. М. Ігнатьєв

Маша (Máša) Павел (17.09.1959) — чеський *дипломат*, політолог та журналіст. Закінчив філософський факультет Карлового університету в Празі. Викладав у середніх навчальних закладах (1983–90). На дипломатичній роботі з 1990. 1993–97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Чехії в Україні. У 1999 залишив дипломатичну роботу, повернувшись до журналістики; працював у міжнародному відділі газети «Народні новини»; пізніше вів власні колонки у цьому виданні. З 2006 є незалежним журналістом. Автор низки статей з історії та політичного розвитку країн пострадянського простору, які набули широкого розголосу у Чеській Республіці.

Р. А. Кривонос

Машел (Machel) Самора (29.09.1933, с. Мадрагоа, провінція Газа, Португальський Мозамбік — 19.10.1986, Мбузіні, гори Лебомбо, ПАР) — мозамбікський політичний і державний діяч, перший президент незалежної *держави*, маршал Народної Республіки Мозамбік; народився в селянській сім'ї; закінчив 4 класи початкової школи, чотири роки навчався в католицькій семінарії. В 1962 вступив до новоствореного Фронту визволення Мозамбіку (ФРЕЛІМО), наступного року був відряджений ФРЕЛІМО до Алжиру для оволодіння методами партизанської війни, після повернення створив у Танзанії перший табір для підготовки повстанців; з 1966 — секретар ФРЕЛІМО з оборони, з 1968 — головнокомандуючий партизанською армією, в 1970 затверджений керівником ФРЕЛІМО (після вбивства у попередньому році португальськими спецслужбами засновника Фронту Е. Мондлане); користувався військовою підтримкою СРСР і КНР. Після надання 25.06.1975 революційним військовим урядом Португалії *незалежності* Мозамбіку очолив державу; здійснив націоналізацію землі, торгівлі й промисловості; надав бази і військову допомогу зімбабвійським партизанам та бойовикам Африканського національного конгресу (АНК); підтримував союзницькі взаємини з державами радянського блоку й КНР. Але громадянська війна, розв'язана «Мозамбікським національним опором», і голод змусили **М.** піти на укладення *Нкоматі угоди 1984 між ПАР і Мозамбіком* й вислати сотні бойовиків АНК. Загинув в авіаційній катастрофі після візиту в Замбію.

В. І. Головченко

Маштабей Віктор Якович (23.07.1944, с. Орловець Городищенського району Черкаської області, УРСР) — український науковець і *дипломат*. До 1992 — займався дослідницькою роботою в Академії наук України, в *Раді економічної взаємодопомоги*. 1992–98 — працівник у МЗС України; 2006 — директор Департаменту економічного співробітництва МЗС України. 29.05.2006–21.07.2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сінгапурі, водночас 5.05.2008–21.07.2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Брунеї—Даруссаламі.

В. М. Матвієнко

Машфедж (Mashfej) Гайсам (1949, м. Ель-Кунейтра, Сирійська Республіка) — сирійський *дипломат*. У 1972 закінчив факультет економіки Берлінського університету ім. Гумбольдта, здобув ступінь бакалавра. В 1972–81 — співробітник міністерства економіки Сирії; 1982–87 — *аташе* посольства Сирії в Індонезії; 1987–89 — співробітник МЗС Сирії; 1989–95 — працівник *посольства* Сирії в Лівії; 1995–96 — співробітник МЗС Сирії; 1996–2002 — Тимчасовий Повірений у справах Сирії в Чехії; 2002–04 — начальник управління цензури та контролю МЗС Сирії; 2004–06 — Генеральний консул Сирії в м. Дубаї, ОАЕ. В 2006–09 — директор консульського управління МЗС Сирії. В 2009–11 — Тимчасовий Повірений у справах Сирійської Арабської Республіки в Україні.

Р. К. Петюр

Мбекі (Mbeki) Табо Мвуєлва (18.06.1942, с. Мбевулені, Східна Капська провінція, Південно-Африканський Союз) — півд.-африк. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив середню школу Св. Джонса в Умтаті (1959), навчався на заочному відділенні екон. ф-ту Лондонського ун-ту (1961–62). Спеціаліст економіки Ун-ту в Суссексі (1966), почесний д-р Ун-ту «Ренд африкаанс» (17.09.1999) і Ун-ту Глазго (19.05.2000). 1956 вступив до Молодіжної ліги Африканського нац. конгресу (АНК). Організовував масові протести проти створення расистської ПАР.

1962 рішенням АНК емігрував до Танганьїки і Великої Британії для продовження навчання. 1967–70 — співробітник офісу АНК у Лондоні. Пройшов військ. підготовку в СРСР. 1971 — помічник секр. Революційної ради АНК у Лусакі (Замбія). 1973–74 займався консолідацією опозиційних півд.-африк. структур у Ботсвані, сприяв відкриттю там офісу АНК і 1974 представляв АНК у Свазіленді. З 1975 — чл. Національного виконавчого к-ту АНК; 1976–78 — представник АНК у Нігерії; 1978–84 — політ. секретар адміністрації президента АНК; 1984–89 — дир. Департаменту інформації й публічної діяльності, водночас з 1985 — секр. президента АНК, чл. політ. та військ. ради. 1989–90 очолював делегацію АНК на переговорах із урядом Ф. де *Клерка*, які привели до звільнення політв'язнів і досягнення домовленості щодо демонтажу системи *апартеїду*. З 1993 — голова АНК, 1994–99 — представник Президента ПАР Н. *Мандели* в уряді. З 14.06.1999 — Президент ПАР. 27.04.2004 приведений до присяги на другий термін після одноголосного переобрання Національною асамблеєю. Співініціатор реформування *Організації африканської єдності (ОАЄ)* в *Африканський Союз* і його перший голова в липні 2002 — липні 2003. Погодився піти у відставку 20.09.2008, після того, як АНК зажадав від нього залишити посаду глави *держави*; конфлікт викликало судове рішення у справі про корупцію відносно лідера Конгресу Дж. *Зуми*, політичного суперника М.; суд прийшов до висновку, що звинувачення на адресу Зуми, можливо, були висунуті під тиском президента, процес у справі лідера правлячої партії припинили, зважаючи на відсутність доказів його провини.

В. І. Головченко

М'Боу (M'Bow) Амаду Махтар (1921) — сенегальський держ. діяч і *дипломат*; учасник *Другої світової війни*; вивчав географію в Сорбонні; в 1957–58 — міністр нац. освіти й культури Сенегалу; 1958–66 — на викладацькій роботі; 1966–68 — міністр нац. освіти; 1968–70 — міністр у справах культури та молоді. Водночас із 1966 — чл. Виконкому *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*, голова групи африк. держав-членів ЮНЕСКО і *«Групи 77»*. У 1970–74 — заст. ген. директора ЮНЕСКО з питань освіти. 15.11.1974–14.11.1987 — ген. директор ЮНЕСКО. Відзначався авторитарним стилем керівництва й збільшенням витрат на соц. проекти та адміністрацію в паризьких установах орг-ції. Активно підтримував ініціативу країн, що розвиваються, про запровадження «Нового світового інформаційного і комунікаційного порядку», що передбачав встановлення контролю нац. урядів над діяльністю журналістів. США (1984) і Велика Британія (1985) вийшли з ЮНЕСКО на знак протесту проти антизахідних тенденцій у її діяльності (повернулися відповідно в 2003 і 1997). Почесний доктор низки університетів, у т. ч. Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1982).

В. І. Головченко

МДП книжка — супроводжувальний документ, що використовується при перевезенні вантажів від митного місця відправлення до митного місця призначення з дотриманням процедури МДП, встановленої Митною конвенцією про міжнар. перевезення вантажів із застосуванням **МДП к.** 1975. **МДП к.** видаються певними об'єднаннями договірних д-ав. Вимоги до зовн. виду **МДП к.** та її заповнення викладені в додатку № 1 до Конвенції. Згідно зі ст. 4, 5, 6 Конвенції вантажі, що перевозяться з відп. чином оформленою **МДП к.**, звільняються від сплати депозиту ввізного та вивізного мита та зборів на проміжних митницях і, як правило, не підлягають митному огляду на шляху пересування.

О. М. Григоров

Мегмед IV (Авджи «Мисливець») (1642, Стамбул, Османська імперія — 1692, там само) — султан *Османської імперії* (1648–87); єдиний син султана Ібрагіма, що правив у 1640–48, від дружини українського походження; зведений на престол унаслідок змови матері з яничарами, від його імені спершу управління державою здійснював інститут великих візирів. Вів постійні війни з Річчю Посполитою, Московським царством, Венецією, *Священною Римською імперією* й Ватиканом; у 1650, 1653 і 1655 на прохання уряду Б. *Хмельницького* надавав *протекторат* Війську Запорозькому; приймав *посольства* від гетьманів І. *Виговського*, Ю. *Хмельницького*, П. *Тетері*, С. *Опари* та І. *Брюховецького* й обіцяв надати їм військову підтримку. У 1669 уклав договір з П. *Дорошенком*, за яким визнавалася васальна залежність Козацької України від Османської імперії; особисто очолював походи османської армії на Правобережну Україну в 1672 і 1674; протягом 1676–81 підтримував існування «Руського» князівства на чолі з Ю. Хмельницьким; уклав із Річчю Посполитою *Бучацький мирний договір 1672* і *Журавненський мир 1676*, за якими отримав Західне Поділля з одночасним переданням під владу українських гетьманів Брацлавщини й Південної Київщини. Після невдачі чигиринських походів 1677 і 1678 уклав із Московським царством *Бахчисарайський мирний договір 1681*, після чого призначив управляти Правобережною Україною молдовського господаря Г. Дуку (1681–83). Втратив владу внаслідок поразки під Віднем 1683 і внутрішньополітичної кризи в імперії.

В. М. Матвієнко

Мегмед IV Герай (Софу «суфій») (1610, Бахчисарай, Кримський ханат, нині — райцентр Автономної Республіки Крим, Україна — 1674, Дагестан) — кримський хан у 1641–44 та 1654–66; син хана Селямета I Герая, що правив у 1608–10. Був нуреддіном (третя після хана і калги особа в ієрархії ханату, другий спадкоємець хана) і калгою за правління свого брата по матері Джанібека Герая (1610–23, 1628–35); потім жив у Туреччині й був призначений ханом з огляду на миролюбну вдачу. Під час першого правління заборонив походи на Москву, що були недопустимі в міжнародній ситуації, яка склалася на той час; послабив контроль над залежними від Криму кавказькими територіями, що призвело до їхнього переходу під московську протекцію; як наслідок був замінений *Ісламом III Гераєм* і засланий на Родос. За другого правління допоміг військом гетьману І. *Виговському* в Конотопській битві 1659, поновив договір про дружбу з Річчю Посполитою, але відмовився брати участь в угорських походах султана *Мегмеда IV* і був позбавлений трону; пішов до Дагестану, де прожив решту життя дервішем; був визнаним поетом.

В. М. Матвієнко

Медведєв Дмитро Анатолійович (14.09.1965, Ленінград, РРФСР, СРСР) — російський громадсько-політичний і державний діяч, 3-й (2008–12) президент Російської Федерації. Нар. у сім'ї професора Ленінградського технологічного інституту; 1987 закінчив юридичний факультет Ленінградського державного університету (ЛДУ); під час навчання в університеті у 1982–83 працював лаборантом в Ленінградському технологічному інституті. Після закінчення ЛДУ вступив до аспірантури і в 1990 захистив кандидатську дисертацію з приватного права; у 1990–99 працював асистентом, потім доцентом юридичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету; одночасно залучався до роботи як юридичний експерт комітету із зовнішніх зв'язків мерії Санкт-Петербурга, який на поч. 1990-х очолював В. *Путін*. У листопаді 1999, коли В. Путін обіймав посаду прем'єр-міністра Росії, М. був призначений заступником керівника урядового апарату. У грудні 1999 указом в. о. президента Росії В. Путіна був призначений заступником керівника Адміністрації президента РФ О. Волошина; в лютому–березні 2000 очолював передвиборний штаб кандидата на пост президента РФ В. Путіна. 03.06.2000 був призначений першим заступником керівника Адміністрації президента РФ, а 30.06.2000 очолив раду директорів РАТ «Газпром» як представник держави. Перебуваючи на цих посадах став безпосереднім учасником процесу, який В. Путін свого часу назвав «суперечкою господарюючих суб'єктів акціонерів НТВ—РАТ «Газпром» і компанії медіа-магната В. Гусинського «Медіа-МОСТ». 30.10.2003 призначений керівником Адміністрації президента РФ; на виборах 2004 очолював передвиборний штаб кандидата в президенти В. Путіна. У 2004 глава Адміністрації президента РФ М., контактуючи з главою Адміністрації президента України В. Медведчуком, відповідав за підтримку російською владою кандидата у президенти України В. *Януковича*. 14.11.2005 призначений першим заступником голови уряду РФ, очолював т. зв. *Українсько-російський газовий конфлікт 2005–06*.

10.12.2007 партія «Єдина Росія» висунула кандидатуру М. на посаду президента Росії; 02.03.2008 переміг на президентських виборах в Росії, отримавши 70,28 % голосів виборців; 07.05.2008 прийняв присягу й обійняв посаду 3-го президента РФ. Восени 2008 ініціював внесення змін до Конституції РФ

щодо збільшення терміну перебування президента РФ на посаді з 4 до 6 років. У *зовнішній політиці* продовжував курс свого попередника В. Путіна, в основі якого повернення Росії статусу *наддержави*. Є противником *НАТО розширення на Схід* і прибічником ведення політики з позиції сили, прикладом чого є проведення 08–12.2008 під його керівництвом як головнокомандувача Збройних сил РФ контроперації в Південній Осетії з «примушування Грузії до миру» під приводом захисту співвітчизників — військових російського миротворчого батальйону, дислокованого в зоні грузинсько-осетинського конфлікту з 1992, а також осетинів, що отримали російське *громадянство* (їхня чисельність, за неофіційними даними, складає понад 90 % населення Цхінвальського регіону). В результаті *грузинсько-російської п'ятиденної війни в Південній Осетії 2008* офіційний Тбілісі практично втратив бунтівні регіони, а Росія, всупереч позиції світової спільноти, 26.08.2008 визнала *незалежність* Абхазії і Південної Осетії. На поч. 2009 координував дії російської влади і РАТ «Газпром» у черговій «газовій війні» з Україною, головними потерпілими в якій стали споживачі російського природного газу в Центральній і Західній Європі; 29.11.2009 підписав із О. *Лукашенком* і Н. *Назарбаєвим* договір про створення на території Росії, Білорусі й Казахстану з 1.01.2010 єдиного митного простору; в квітні 2010 провів переговори з В. Януковичем, за підсумками яких була підписана *Українсько-російська угода з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України 2010 (Харківська угода)*. З 8.05.2012 — 10-й Голова Уряду Російської Федерації.

Літ.: Politkovskaya Anna, Tait Arch. Putin's Russia: Life in a Failing Democracy. — New York: Henry Holt and Co., 2007; Klare Michael T. Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy. — New York: Metropolitan Books, 2008; Медведев Р. Дмитрий Медведев — Президент Российской Федерации. — М.: «Время», 2008.

В. В. Копійка

Медвєдєв Юхим Григорович (1.04.1886, Бахмут Катеринославської губернії Російської імперії (нині — Артемівськ Донецької обл., Україна) — 11.05.1938, Москва, СРСР) — укр. громад.-політ. діяч. Нар. у сім'ї робітника-шахтаря, закінчив земське й ремісниче уч-ща, отримав середню освіту, спеціальність електротехніка. Працював на заводах Бахмута, Костянтинівки, Катеринослава. 1904–08 — чл. РСДРП, у 1917 вступив до УСДРП. З листопада 1917 — чл. Харківської ради робітничих і солдатських депутатів і член виконкому ради за списком РСДРП(б). На 1-му Всеукраїнському з'їзді рад у Харкові (1917, грудень) як представник лівої групи УСДРП обраний членом, а 15(28).12.1917 — головою ЦВК рад України. У січні—лютому 1918 — голова делегації рад. УНР на *Брестських мирних переговорах 1917–18*. 28.01.1918 поставив свій підпис під заявою голови рос. делегації на переговорах Л. *Троцького* про відмову укласти мир. На 2-му з'їзді рад у Катеринославі (17–19.03.1918) знову обраний до складу ЦВК рад України. Закликав утворити з представників Української Центральної Ради і ЦВК рад України спільне бюро для скликання 3-го Всеукраїнського з'їзду рад. На 1-му з'їзді КП(б)У (1918, липень) разом із 225 лівими есдеками вступив до КП(б)У. Із серпня 1919 — в УКП (боротьбистів), у травні — липні 1920 — знову в КП(б)У, звідки влітку чи восени 1920 вийшов через несприйняття більшовицької політики щодо України. З поч. 1920-х — на госп. роботі, з 1935 — персональний пенсіонер респ. значення. 28.01.1938 — заарештований і безпідставно звинувачений в участі в «контрреволюційній військово-терористичній організації та здійсненні антирадянської діяльності». 11.05.1938 засуджений до розстрілу. 22.11.1957 — повністю реабілітований.

М. С. Дорошко

Медіна дель Кампо договір 1431 — мирний договір між Королівством Кастилія та Португалією, підписаний 30.10.1431 в м. Медіна дель Кампо (Кастилія). Договір підвів риску під довгою ворожнечею двох держав, що фактично стала наслідком протистояння між Англією та Францією на Піренейському півострові впродовж *Столітньої війни 1337–1453*. Держави Піренейського півострова стали об'єктом активної дипломатичної боротьби між Англією та Францією з 1360-х. Саме в цей час, коли більша частина південно-західної Франції відійшла під контроль англійців, значно зросло військово-стратегічне значення піренейських держав для ворогуючих сторін. У 1362 англійський король Едуард III уклав договір із королем Кастилії та Леону Педро I. У відповідь Франція підтримала претензії на кастильський престол з боку Енріке Трастамарського, зведеного брата Педро I. Франція допомогла Енріке військами, англійці надіслали свої війська на допомогу Педро I. У битві при Райєрі (1367) за претендентів на кастильський престол воювали по суті англійські та французькі війська, а сама битва стала ще однією битвою Столітньої війни.

Після перемоги Енріке уклав із Францією союзний договір (1368), спрямований проти Англії. Кастилія надіслала свій флот на допомогу французькому, крім того вона створювала небезпеку війни на два фронти для англійців в Аквітанії. Для того, щоб виключити Кастилію з боротьби, Англія надала фінансову допомогу Португалії та підштовхнула її до війни з Кастилією. Внаслідок англійської політики Португалія та Кастилія воювали між собою у 1369–71, 1373–74, 1381–82 та 1384–86. У 1381 Кастилія поновила союз із Францією, а Португалія уклала військовий союз із Англією. Внаслідок цього у війні 1381–82 англійці брали безпосередню участь на боці Португалії. А у війні 1384–86 в кількох битвах на стороні своїх союзників сходилися англійці та французи.

Хоча в останній війні Кастилія зазнала поразки, французька допомога змусила англійців та португальців піти на підписання у січні 1389 *перемир'я*. Як і попередні три, остання війна не призвела до суттєвих територіальних переділів між супротивниками. У листопаді 1389 між Кастилією та Португалією було підписано угоду про припинення бойових дій на три роки. Одночасно розпочалися тривалі переговори про підписання остаточного мирного договору. У 1393 у Лісабоні було підписано угоду про продовження перемир'я на 15 років. Однак у 1396–99 відновилися бойові дії між двома державами, й хоча вони й мали менші масштаби, ніж попередні конфлікти. Лише у 1402 вдалося підписати нову угоду про *перемир'я* та поновити мирні переговори. Подовження терміну цієї угоди були домовлені сторонами у 1411 та 1423, й лише у 1431 був нарешті підписаний остаточний *договір мирний* між сторонами.

І. С. Покровська

Медіа-дипломатія — ведення *зовнішньої політики* д-ви шляхом використання ЗМК для впливу на зарубіжну громад. думку. Поняття виникло в сер. 1970-х та увійшло в політ. та наук. обіг у зв'язку з широким використанням традиційних (преса, радіо, ефірне телебачення) й нових (кабельне та супутникове телебачення, відео, факси, телекси тощо) ЗМК у дип. практиці, зростанням їх ролі у виробленні зовн.-політ. рішень. Особливу роль у розвитку М.-д. відіграла перша глобальна телевізійна мережа новин CNN (Cable News Network), що з початку функціонування у 1980 здійснювала прямі репортажі з місця подій з усього світу в майже невідредагованому форматі; це зробило її репортажі одним із суттєвих джерел інформації для держ. діячів, особливо в періоди політ. криз, збройних конфліктів, стихійних лих тощо. ЗМК часто випереджають офіц. дип. канали інформації, залишаючи керівництву д-в обмаль часу на вироблення офіц. позиції, використовуються як засіб оприлюднення політ. послань, що перетворює їх на специфічну форму дип. спілкування у практиці *міжнародних відносин*.

О. В. Зернецька

Медісон (Madison) Джеймс (16.03.1751, Порт-Конуей, шт. Вірджинія, британська Нова Англія — 28.06.1836, Монпельє, шт. Вірджинія, США) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 4-й президент США (4.03.1809–4.03.1817). Нар. у сім'ї багатого плантатора. Закінчив Прінстонський коледж (1771). 1776 став членом Конституційного конвенту Вірджинії; брав участь у підготовці конституції штату. У 1780–83 і 1787–88 — делегат *Континентального конгресу*, найактивніший учасник Конституційного конвенту 1787 у Філадельфії, який прийняв Конституцію США, добиваючись ратифікації Конституції штатами. Став одним з авторів «Федераліста». У 1789–97 — чл. палати представників. 1789 ініціював прийняття Білля про права й перших законів про федеральні міністерства. У 1801–09 — *державний секретар США* в адміністрації Т. *Джефферсона*. Сприяв *Луїзіани купівлі*. У 1808 обраний Президентом США, а в 1812 був переобраний на 2-й термін. Політ. курс М. був гол. ч. продовженням джефферсоновської демократії. Як глава д-ви втягнув США у безуспішну *американсько-англійську вій-*

ну 1812–14. З 1817 жив у своєму маєтку Монпельє, брав участь у заснуванні Вірджинського ун-ту та в діяльності Американського колонізаційного товариства. 1829–30 — чл. Конституційного конвенту Вірджинії. Визнаний майстер політ. компромісів, знавець і теоретик міжнар. й конституційного права, політ. мислитель.

Б. М. Гончар

Меїр (Meir, уроджена Мабович, у шлюбі Мейерсон) Голда (3.05.1898, Київ, Російська імперія — 8.12.1978, Єрусалим, Держава Ізраїль) — ізраїльський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат.* Нар. у сім'ї ремісника. Закінчила пед. коледж у Мілуокі (шт. Вісконсин, США), де мешкала з родиною у 1906–21. З 1915 — чл. «Поалей-Ціон» (Єврейської СДРП). Після переїзду до Палестини активно включилась у кібуцький (кооперативний) рух. З 1924 — чл. жіночої робітничої ради Гістадруту (Загальної федерації праці Ізраїлю), з 1934 — секр. виконкому цієї профспілки. У 1946 очолила політ. відділ Єврейського агентства, займалась збором коштів серед євр. діаспори для майбутньої д-ви, намагалась налагодити контакти з поміркованими арабськими лідерами, зокрема йорданським королем Абдаллахом I. У червні 1948 отримала призначення *послом* Держави Ізраїль до СРСР (виконувала обов'язки впродовж 7 місяців). У 1949–56 — міністр праці й держ. страхування. 1956–66 — мін. зак. справ і постійний представник Ізраїлю в *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* Ініціювала політику налагодження дружніх відносин та співпраці з країнами Африки й Лат. Америки, водночас наполягаючи на тіснішому зближенні зі США. У 1966–68 — ген. секретар правлячої Партії робітників Ізраїлю. 17.03.1969–3.06.1974 — Прем'єр-міністр Держави Ізраїль. Вміло поєднувала персональну дипломатію з широким використанням мас-медіа. Поряд із висловленням згоди з планом мирного урегулювання, запропонованим держсекретарем США В. *Роджерсом* та укладенням 7.08.1970 ізраїльсько-єгипетської угоди про *перемир'я* з недовірою поставилась до початкових мирних ініціатив А. *Садата* й виявила твердість під час *арабо-ізраїльської війни 1973,* особисто забезпечивши налагодження амер. «повітряного мосту» зброї та боєприпасів. Хоча парл. слідча комісія звільнила М. від прямої відповідальності за непідготованість Ізраїлю до зазначеного конфлікту, під тиском громад. думки вона подала у відставку й залишила публічне життя. З 1976 — почесний голова Соцінтерну. У листопаді 1977 у кнесеті вітала виступ А. Садата з пропозицією миру.

Твори: «Дім мого батька» (1972), «Моє життя» (1975).

В. І. Головченко

Мейджор (Major) Джон (29.03.1943, Лондон, Велика Британія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у робітничій сім'ї. Змушений був залишити школу у 16 років. Зробив відносно успішну кар'єру в банківській справі. У 1968 вступив до Консервативної партії. У 1979 обраний до палати громад, 1983 став помічником М. *Тетчер* у парламенті, 1987 призначений гол. секретарем мін-ва фінансів (розпорядником бюджету). 1989 — держ. секретар у закорд. справах та у справах *Співдружності Націй,* активно підтримував поглиблення євроінтеграції. 1989–90 — міністр фінансів. Коли 22.11.1990 М. Тетчер відійшла від керівництва Консервативною партією, був обраний її наступником. 28.11.1990–2.05.1997 — Прем'єр-міністр Великої Британії. Відрядженням 45 тис. військовослужбовців для участі у *війні у Перській затоці 1990–91* сприяв зміцненню позицій уряду й забезпечив перемогу консерваторів на парл. виборах 9.04.1992 (42,8 % голосів). У 1993 започаткував мирний політ. діалог з Ірландською респ. армією, що увінчався припиненням нею вогню 31.08.1994 (до лютого 1996). У цілому не виділявся помітними зовн.-політ. ініціативами, зосередившись на подоланні екон. рецесії 1990–93. Під час візиту до Великої Британії 9–12.02.1993 Президента України Л. *Кравчука* підписав *українсько-британський договір про принципи відносин і співробітництво 1993.* Як лідер країни-депозитарію *ДНЯЗ* погодився надати гарантії безпеки Україні. 18.04.1996 відвідав з офіц. візитом Київ, уклав угоди про арешт і конфіскацію прибутків та знарядь, пов'язаних із злочинною діяльністю, та про надання взаємодопомоги в б-бі з незаконним обігом наркотиків. Після поразки консерваторів від неолейбористів Е. *Блера* на парл. виборах 1.05.1997 з найгіршим результатом за минулі 90 років (25,7 % депутатських мандатів) подав у відставку з посади лідера Консервативної партії.

В. І. Головченко

Меленевський Мар'ян Мар'янович (1878, с. Федюківка Таращанського повіту Київської губернії, нині — Лисянського району Черкаської області, Україна — 1938) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат.* Нар. у шляхетській сім'ї. Закінчив 2-гу Київську гімназію (1896). Навчався в Ново-Олександрівському ін-ті с. г-ва і лісництва, 1898 виключений за участь у студ. рев. русі. 1900–02 — на засланні. 1903 вступив до РУП, входив до її Закордонного комітету й редакції партійних видань. 1905–08 — чл. керівництва «Українського соціал-демократичного союзу Спілки РСДРП»; 1912 перейшов до УСДРП. З початком *Першої світової війни* приєднався до *Союзу визволення України,* очолив його інформ.-політ. представництво у Стамбулі. Забезпечив оприлюднення 24.11.1914 декларації міністра внутр. справ Туреччини Талаат-бея з укр. питання, що передбачала підтримку Османською імп. справи відновлення незалежної Укр. д-ви після розгрому Російської імп. 1915 створив у Софії осередок «Української соціал-демократії». Під час *Української революції 1917–20* надавав дип. послуги нац. урядам, зокрема 1919–20 був радником дип. місії УНР у Великій Британії, але в сер. 1920-х перейшов на радянофільські позиції й повернувся до УСРР. Працював у Держплані. Був репресований.

В. І. Головченко

Мелес Зенаві (8.05.1955, м. Адуа, провінція Тигре, імперія Ефіопія — 20.08.2012, Брюссель, Королівство Бельгія, при народженні мав ім'я Легессе) — ефіопський політичний і державний діяч, 2-й (1991–95) президент і 8-й (1995–2012) прем'єр-міністр Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія; навчався на медичному факультеті Університету Аддис-Абеби. У 1974 залишив навчання і приєднався до Народно-визвольного фронту Тигре (TPLF), що виступав проти військового уряду Ефіопії (Дерга) *Менгісту* Хайле Маріама; очолював Марксистсько-ленінську лігу Тигре, що входила до TPLF, тоді ж взяв псевдонім Мелес в пам'ять про загиблого товариша; з 1989 був головою TPLF і коаліції революційних сил — Революційно-демократичного фронту ефіопських народів (EPRDF). Після повалення влади Менгісту 28.05.1991 став президентом нової Ефіопії; комуністична ідеологія TPLF поступилася місцем орієнтації на економічну лібералізацію, про що М. оголосив у 1990; виступив одним із творців конституції 1994, яка встановила в Ефіопії федеративний устрій. 22.08.1995 обраний прем'єр-міністром, фактично став главою держави при номінальному президенті. У 1993 була проголошена *незалежність* Еритреї, в результаті чого Ефіопія позбулася виходу до океану, але в той час уряд М. не виступив проти еритрейського режиму, представники якого на чолі з І. Афеверкі теж боролися проти режиму Менгісту і входили в EPRDF; ситуація змінилася з початком *Ефіопсько-еритрейського конфлікту 1998–2000.* Через рік після його завершення частина керівників ЦК TPLF виступила проти проведених ринкових реформ і звинуватила М. в зайвій м'якості по відношенню до Еритреї, але прем'єрові вдалося зберегти і зміцнити свою владу, особливо після того, як в 2001 США розгорнули «війну проти терору»; встановив тісні відносини з західними країнами, у 2004 увійшов в Африканську комісію прем'єра Великої Британії Т. *Блера,* яка була покликана боротися з бідністю на африканському континенті. Наприкінці 2006 — на поч. 2007 Ефіопія втрутилася у протистояння між тимчасовою адміністрацією Сомалі, якою керував президент Абдулла Юсуф Ахмед, і Радою ісламських судів Сомалі, М. встановив контроль над центральною і південною частиною території Сомалі, ефіопські війська відіграли вирішальну роль у розгромі ісламістів, які були витіснені з Могадішо і більшості зайнятих раніше позицій. Помер від інфекції.

В. І. Головченко

Меморандум (з лат. memorandum — для запам'ятовування) — різновид *дипломатичного листування.* М. може бути самостійним док-том чи додатком до *ноти вербальної* або особистої. В останньому випадку він розвиває та обґрунтовує зміст ноти. Відмітна риса М. — детальний виклад фактичної чи юрид. сторони певного питання. Інколи М. доцільно супроводжувати короткою пояснювальною нотою. У сучас. практиці зросла кількість М., які направляються від одного уряду

іншому або представляються на міжнар. нарадах, в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* з основних питань *міжнародних відносин.* **М.**, вручений особисто або надісланий з кур'єром як самостійний документ, друкується на відп. бланку МЗС або закорд. установи, не містить звернення й компліменту. Адреса та вихідний номер не вказуються. Під текстом вказуються місце і дата відправлення, печатка не проставляється.

Т. І. Шинкаренко

Меморандум взаєморозуміння (меморандум розуміння) — двостороння або багатостороння міжнар. угода, що може укладатися з широкого кола питань: політ., фінанс., торг., оборонних, пром. кооперації, співробітництва в аерокосм. сфері тощо. Як правило, означена форма *договору міжнародного* не передбачає ратифікації та реєстрації в *Організації Об'єднаних Націй (ООН),* повідомлення про досягнуту угоду в ЗМІ. **М. в.** за згодою сторін може бути доповнений іншими статтями. Документ зазвичай набуває чинності з моменту підписання. **М. в.** може бути продовженням раніше укладених угод, їхньою конкретизацією, уточненням або розвитком.

Т. І. Шинкаренко

Меморандум про гарантії безпеки України 1994 — політ. документ, підписаний 5.12.1994 президентами США *(Б. Клінтон),* Російської Федерації *(Б. Єльцин),* України *(Л. Кучма)* та прем'єр-міністром Великої Британії *(Дж. Мейджор)* на *Будапештському саміті НБСЄ 1994,* у якому фіксувались зобов'язання ядерних д-в щодо нац. безпеки України відповідно до заг.-визнаних *міжнародного права принципів.* Укладення *меморандуму* було ініційоване Києвом як необхідна умова завершення ядерного роззброєння України після оприлюднення *Тристоронньої угоди президентів України, США та Росії 1994* і пов'язувалось із набуттям чинності Закону про приєднання України до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* від 16.11.1994 (п. 6). У ноті МЗС Великої Британії від 4.02.1994 було підтверджено брит. стороною гарантії безпеки України, а також готовність надати техн. допомогу для демонтажу ядерної зброї. 4.03.1994 Україна розпочала передачу перших 60 ядерних боєголовок до Росії для розукомплектування й утилізації, а 10.05.1994 було підписано укр.-рос. урядову домовленість про реалізацію Тристоронньої угоди, що передбачала поставки Росією Україні твелів (тепловиділяючих елементів для АЕС) й співробітництво в обслуговуванні й ліквідації ядерних боєзарядів на території України до закінчення їх вивезення. Після отримання в ході держ. візиту Президента України до США 19–23.11.1994 згоди адміністрації В. Клінтона на оприлюднення гарантій Україні в публічній формі було вирішено доповнити його заявою Л. Кучми з підтвердженням зобов'язання України приєднатись до ДНЯЗ як без'ядерна д-ва. Тому 5.12.1994 під час Будапештського саміту відбувся обмін ратифікаційними грамотами *американсько-російського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991,* а док-ти про приєднання України до ДНЯЗ були передані Л. Кучмою керівникам країн-депозитаріїв. Того ж дня в односторонньому порядку Францією й КНР були надані гарантії безпеки Україні.

У меморандумі підтверджувались зобов'язання США, Росії й Великої Британії «згідно з принципами *Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975* поважати незалежність і *суверенітет* та існуючі кордони України» (п. 1); «утримуватися від загрози силою чи її використання проти територ. цілісності чи політ. незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі *Статутом ООН*» (п. 2), та «утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету» (п. 3). Крім зазначених *негативних гарантій* безпеки в меморандумі містилися й *позитивні гарантії:* ядерні д-ви зобов'язались «домагатися негайних дій з боку *Ради Безпеки ООН* із метою надання допомоги Україні... в разі, якщо Україна стане жертвою *агресії акту* або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї» (п. 4) та погодились «проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань» (п. 6). Меморандум набув чинності з моменту підписання.

В. І. Головченко

Менгісту Хайле Маріам (Mengistu Haile Mariam) (21.05.1941, Валаїтта, нині — регіон Харарі, Федеративна Демократична Республіка Ефіопія) — ефіопський держ. і військ. діяч. Нар. у сім'ї військовослужбовця. Закінчив Військову академію в Холеті (сучас. Геннет, провінція Шоа), курси перепідготовки у Форт-Лівенроті (1970, США, шт. Канзас), вивчав економіку в Мерілендському й Аддис-Абебському ун-тах. З 1970 — командир 3-го дивізіону на кордоні із Сомалі, майор, активний учасник підпільного антимонархічного руху. 12.09.1974 як голова Координаційного комітету збройних сил, поліції й територ. армії очолив безкровний держ. переворот і усунення від влади імп. *Хайле Селассіє I.* 17–28.11.1974 і 11.02.1977–10.09.1987 — голова Тимчасової військ. адмін. ради Соціалістичної Ефіопії, 10.09.1987–21.05.1991 — Президент Народної Демократичної Республіки Ефіопія та головнокомандувач Революційної армії. З 1979 — голова Комісії з орг-ції Партії трудящих Ефіопії, з 1984 — ген. секретар ЦК Робітничої партії Ефіопії. У *зовнішній політиці* послідовно орієнтувався на СРСР і Кубу, що надали військ. й матеріал.-техн. допомогу (в сер. 1980-х — 3 млрд дол. на рік) в б-бі із сомалійським режимом М. С. *Барре* й сепаратистськими рухами в Еритреї. 20.11.1978 уклав Договір про дружбу та співробітництво з СРСР. В умовах екон. катастрофи, спричиненої комуніст. експериментами й засухою, 5.05.1990 відмовився від маркс.-ленінської ідеології, але в травні 1991 змушений був рятуватися втечею до Зімбабве перед загрозою взяття столиці військами опозиційного Революційно-демократичного фронту ефіопських народів. У 1994 в Аддис-Абебі відбувся заочний процес у справі здійснюваного **М.** *геноциду* щодо народів Ефіопії, а 26.05.2008 Верховний Суд Ефіопії заочно засудив **М.** і 18 його поплічників до страти через повішення.

В. І. Головченко

Менглі І Герай (1445, Чуфут-Кале, нині — Бахчисарайський район Автономної Республіки Крим, Україна — 1515, с. Салачик поблизу Чуфут-Кале) — кримсько-татарський держ. діяч, шостий син засновника Кримського ханату *Гаджі Герая.* Виховувався і навчався в генуезькій Кафі (Феодосії). 1467, 1469–75 і 1478–1515 — правитель кримсько-татарської д-ви. У б-бі за владу спершу спирався на підтримку генуезьких колоній, а після османського завоювання Південного узбережжя Криму й ув'язнення у Стамбулі 1475–78 в умовах васальної залежності від *Османської імперії* встановив військ.-політ. союз з *Іваном III* (той у дип. листуванні називав кримського правителя «царем», що було рівнозначно звертанню до монгольського великого хана), спрямований проти Золотої Орди та Великого князівства Литовського й Руського. Започаткував практику систематичних походів на підвладні Литві й Польщі укр. землі, що сприяло розвиткові работоргівлі та припливу до Криму кочівників із Поволжя та Приуралля. Після завоювання золотоординської столиці Сарая 1502 оголосив Кримський улус ханатом, а рід нащадків Гаджі Герая — новою династією.

В. І. Головченко

Мендес-Франс (Mendes-France) П'єр (11.01. 1907, Париж, Французька Республіка — 18.10.1982, там само) — франц. держ. діяч й економіст. У 1932–40, 1945–58 і 1967–68 — депутат Національних зборів. У 1938 — держ. секретар Франції з фінансів. У 1942–43 брав активну участь у б-бі з нацистами в лавах збройних сил *«Вільної Франції».* У 1943–44 — комісар Французького к-ту нац. визволення з фінанс. питань; був керівником франц. делегації на Бреттон-Вудській конференції 1944. У 1944–45 — міністр нац. економіки Франції; у 1946–58 — заст. голови *Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР);* у 1947–58 — чл. ради директорів *Міжнародного валютного фонду (МВФ),* водночас у 1947–50 — представник Франції в *Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОР).* 18.06.1954–23.02.1955 — Прем'єр-міністр і Міністр зак. справ Французької Республіки. Забезпечив успіх *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954.* У 1977–80 — чл. Незалежної комісії з питань міжнар. розвитку.

П. М. Ігнатьєв

Менеджмент інформаційний (від англ. management — управління) — система управління інформаційними потоками у сфері *зовнішньої політики* з метою експертно-аналітичного і прогностичного обґрунтування організаційно-політичних

та адміністративно-управлінських рішень. Як система управління **М. і.**, передбачає вибір і відстеження джерел міжнародної інформації щодо політичних, економічних, гуманітарних тощо процесів у сфері зовнішньої політики та *міжнародних відносин*, зокрема офіційних джерел інформації (урядових відомчих структур з питань економіки, статистики, соціальної, військової сфери, промисловості, сільського господарства; силових структур; науково-дослідних установ, банківських інституцій та інших установ, які фінансуються з бюджету); спеціалізованих джерел інформації (соціологічні та соціопсихологічні дослідження *інформаційно-аналітичних центрів*, інститутів моніторингу, суспільної думки, спеціалізованих науково-дослідних експертних організацій); незалежних (альтернативні, опозиційні) джерел інформації, які дають змогу розширити банки даних, врахувати альтернативні проекти, підвищити вірогідність ухвалення адекватних ситуації зовнішньополітичних рішень. Менеджмент інформаційний визначає побудову інформаційної системи, яка реалізує наступні функції: превентивну (виявлення і запобігання на основі інформаційного аналізу кризових (небажаних, негативних) ситуацій у міжнародних відносинах); інформаційну (інформування про факти разом із компетентною експертною оцінкою); прогностичну (передбачення можливих подій, часу та наслідків на зміну ситуації в міжнародних відносинах).

Система управління інформаційними потоками та ресурсами, банками даних включає: структуру інформаційно-дослідницької компетенції, структури комутації та аналізу, структуру моніторингу ЗМК, структуру дослідження громадської думки, структуру накопичення і тематичного аналізу масивів та розподілу міжнародної інформації для внутрішнього використання, структуру оперативного інформаційного реагування в режимі on-line, локальну інформаційно-комунікаційну мережу, електронну пошту тощо. **М. і.** включає: зовнішньополітичний маркетинг, інформаційний аналіз міжнародної політичної діяльності, формування і підтримання іміджу зовнішньої політики, використання технологій цивілізованого лобіювання, *позиціонування*, ефективне опрацювання інформаційних ресурсів. Наприклад, інформаційна мережа Білого дому обробляє щоденно близько 5–6 тисяч вибраних повідомлень, які аналізуються співробітниками ситуаційної структури Адміністрації президента США з використанням базового країнознавчого ресурсу, що дає змогу класифікувати повідомлення за ключовими ознаками — країна, політичний лідер, зовнішньополітичні рішення, важлива тематика тощо. Зведення Білого дому для Президента США (подаються чотири рази на день: о 7.00; 11.30; 15.00; 17.30) включають аналіз інформаційних масивів провідних міжнародних агенцій, каналів масової інформації США, тематичний інформаційно-аналітичний моніторинг «Реакція зарубіжжя на політику США», оперативний ситуативний моніторинг. Системи управління інформаційними потоками у розвідувальній службі США дозволяють проаналізувати близько мільйона повідомлень, враховуючи попередню обробку інформації, тематичний розподіл даних, акцентацію актуальних, поточних, термінових та екстремальних повідомлень. **М. і.** дозволяє щоденно готувати стандартизований пакет оперативної достовірної інформації для керівництва зовнішньополітичних відомств та інших установ, що ведуть міжнародну діяльність.

Є. А. Макаренко

Менем (Menem) Карлос Сауль (2.07.1930, Анілако, провінція Ла-Ріоха, Аргентинська Республіка) — аргентинський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї іммігрантів із Сирії. Закінчив юрид. ф-т ун-ту м. Кордови (1955). Під час навчання вступив до Хустісіалістської партії Президента Аргентинської Республіки Х. *Перона*. З 1955 займався адвокатською практикою. 1962 обраний депутатом Законодавчих зборів провінції Ла-Ріоха, 1973–76 — губернатор цієї провінції. Після військ. перевороту 24.03.1976 був ув'язнений на 5 років. 1983–88 — знову губернатор провінції Ла-Ріоха. 8.07.1989–10.12.1999 — Президент Аргентинської Республіки. Головними завданнями вважав стабілізацію економіки й політики, зміцнення фінанс. системи й дотримання прав людини. У *зовнішній політиці* зробив ставку на індустріально розвинені д-ви, передусім США; відрядив аргентинські військ. контингенти для участі у *війні в Перській затоці 1990–91*, миротворчих акціях у Боснії та на Гаїті, за що Б. *Клінтон* назвав Аргентину «найважливішим міжнародним партнером»; забезпечив урегулювання *англійсько-аргентинського конфлікту 1982*, погодившись ділити прибутки від експлуатації нафтових родовищ у спірних районах у пропорції 50:50; разом із президентами Бразилії, Парагваю та Уругваю підписав в Асунсьйоні угоду про створення *Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР)*; відмовився від військ. ядерної програми, приєднавшись 18.01.1994 до *Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967* і 10.02.1995 до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*. 28–30.06.1998 здійснив держ. візит до Києва, під час якого був підписаний *українсько-аргентинський договір про дружні відносини і співробітництво 1998*. На президент. виборах 27.04.2003 як кандидат від Хустісіалістської партії здобув 19,4 % голосів і посів друге місце, але відмовився від продовження 6-би в 2-му турі.

В. І. Головченко

Менлі (Manley) Майкл Норман (10.12.1924, Сент-Ендрю, Ямайка — 6.03.1997, Кінгстон, Ямайка) — ямайський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї відомого політ. діяча — засновника лівоцентристської Народної національної партії (ННП). Закінчив юрид. ф-т Лондонського ун-ту (1950). Працював журналістом. 1952 вступив до ННП. 1969–92 — голова ННП, віце-голова *Соціалістичного Інтернаціоналу*. 2.03.1972–1.11.1980 і 10.02.1989–30.03.1992 — прем'єр-міністр Ямайки, водночас 1972–77 — мін. зак. справ й економіки, 1972–80 — міністр оборони. Під час першого урядування відстоював ідею побудови демокр. соціалізму мирним шляхом, встановив *дипломатичні відносини* з Кубою (1972) і СРСР (1975). 1979 відвідав з офіц. візитом Москву, прагнув посісти провідні позиції в *Русі неприєднання* шляхом гострої критики політики США, наполягання на встановленні *нового міжнародного економічного порядку*, зближення з Гаваною та розриву із «системою світового капіталізму». 1980 анулював укладену з *Міжнародним валютним фондом (МВФ)* угоду, але внаслідок підтриманої Вашингтоном кампанії проти «наступу марксизму в регіоні» зазнав поразки на виборах у жовтні 1980. Під час другого терміну сприйняв неоліберальну модель розвитку (не відмовляючись теоретично від с.-д. перспективи), урегулював відносини з МВФ і диверсифікував зовн.-політ. зв'язки країни з наголосом на активізації контактів із Заходом та д-вами *Карибського співтовариства*.

В. І. Головченко

Менон (Menon) Венгаліл Крішнан Крішна (3.05.1897, Паннікара, Британська Індія — 6.10.1974, Нью-Делі, Республіка Індія) — інд. політ. діяч і *дипломат*. Закінчив коледж права Мадраса, працював викладачем у Національному ун-ті Адаяра (шт. Мадрас). 1927 здобув учений ступінь у Лондонській школі економіки та ще три дипломи про вищу освіту в інших лондонських навч. закладах. 1927–47 — секр., з 1947 — голова правлячого Індійського національного конгресу. Один із найдосвідченіших дипломатів Індії повоєнного періоду. Неодноразово представляв Інд. нац. конгрес на міжнар. конференціях. 1947–52 — Верховний комісар Індії в Лондоні й за сумісництвом у Дубліні. 1952–62 представляв Індію на сесіях *Генеральної Асамблеї* ООН; водночас 1956–57 — міністр без портфеля, 1957–62 — міністр оборони. Після принизливої поразки інд. військ у Тибеті в *індійсько-китайському конфлікті 1962* був вимушений піти у відставку. 1956–57 і 1969–74 — депутат парламенту від ІНК, 1969–72 — президент Всеіндійської ради миру, 1971–74 — один із почесних президентів Всесвітньої ради миру.

П. М. Ігнатьєв

Меншиков Олександр Сергійович (15.08.1787, Санкт-Петербург, Російська імперія — 19.04.1869, там само) — рос. держ. і військ. діяч, *дипломат*, ясновельможний князь. З 1805 — на службі в МЗС Росії. Деякий час служив у посольстві Росії в Австрії, але незабаром перейшов на військ. службу. Брав участь у Вітчизняній війні 1812. У 1816 призначений дир. канцелярії нач. Гол. штабу; приймав участь у роботі конгресів *Священного союзу*, супроводжував *Олександра I* під час його поїздок на *Троппауський конгрес 1820, Лайбахський конгрес 1821, Веронський конгрес 1822*; виконував різні дип. доручення царя; генерал-ад'ютант (1817). У 1823 повернувся в МЗС, але, не вдоволений запропонованою йому посадою, 1824 подав у відставку. У 1825 поновив дип. діяльність і в 1826 очо-

лив рос. місію в Іран. З 1829 — на військ. службі: нач. Гол. мор. штабу (адмірал, 1833), чл. Кабінету міністрів, Державної ради (з 1830), генерал-губернатор Фінляндії (з 1831). Напередодні *Кримської війни 1853–56* — Надзвичайний Посол, відряджений до Стамбула з дорученням отримати від султана визнання права Росії на заступництво православного населення *Османської імперії*. Після розриву відносин із *Портою* у 1853 призначений командуючим Чорноморським флотом і сухопутними військами в Криму. За поразки від англ.-франц. десанту в Кримській війні 15.02.1855 усунений від командування. У грудні 1855 — квітні 1856 — генерал-губернатор Кронштадта, потім у відставці.

Н. Ф. Сербіна

Мері (Meri) Леннарт (29.03.1929, Таллінн, Естонія — 14.03.2006, там само) — естонський держ. та громад.-політ. діяч, публіцист та письменник, 2-й (1992–2001) президент Естонії; народився в сім'ї дипломата; в 1941 вся сім'я М. була репресована і заслана радянськими властями до Сибіру, де в 12 років він почав трудитися на лісоповалі; по поверненні до Естонії 1953 закінчив істор.-філол. ф-т Тартуського ун-ту, академік АН Естонії (2001). 1953–55 — працював у літературній частині театру «Ванемюйне». 1955–61 — редактор Естонського радіо; 1963–71 — сценарист, режисер студії Таллінфільм (з 1963 член Спілки письменників Естонії); 1986–88 — секр. правління Спілки письменників Естонії. Наприкінці 1980-х — один із лідерів естонського нац. руху за незалежність. У 1988 заснував недерж. Естонський ін-т із метою розширення освітніх та культ. контактів Естонії з країнами Заходу; його представництва за кордоном (у Великій Британії, Франції, Швеції, Фінляндії, ФРН та в інших країнах) фактично діяли як *дипломатичні представництва* до проголошення держ. *незалежності* Естонії 20.08.1991. З 12.04.1990 — мін. зак. справ Естонської Республіки: займався створенням апарату мін-ва, його закорд. представництв; брав участь у конференціях *Організації з безпеки та співробітництва (ОБСЄ)*, установчій конференції *Ради держав Балтійського моря*. 23.04.1992–10.10.1992 — Надзвичайний і Повноважний Посол Естонської Республіки у Фінляндській Республіці. 6.10.1992 обраний Президентом Естонської Республіки. Під час його президентства були підписані Договір між Україною та Естонською Республікою про прав. допомогу та прав. відносини в цивільних та кримінальних справах (15.02.1995), Угода про вільну торгівлю (24.05.1995), ратифікований *українсько-естонський договір про дружбу і співробітництво 1992*. У березні 1994 здійснив Державний візит в Україну. 20.09.1996 повторно обраний Президентом Естонської Республіки (перебував на посаді до 8.10.2001). У 2002–03 був представником уряду Естонії в Конвенті *Європейського Союзу*. Удостоєний титулів почесного доктора університету Гельсінкі, члена-кореспондента Європейської академії наук і мистецтв.

Твори: «По слідах кобр та чорних вдів» (1959), «Кораблі зеленого океану» (1961), «Біля брами Північного світла» (1974), «З країни, що зветься Естонія» (1995). Фільми: «Водяний народ» (1970), «Вітер Чумацького Шляху» (1977), «Звуки Калеви» (1986) та інші.

Л. В. Губерський

Меріч (Meriç) Ахмед Бюлент (22.02.1957, м. Анкара, Турецька Республіка) — турецький *дипломат*. Закінчив Університет м. Анкара, факультет політології, бакалавр міжнародних відносин. Здобув диплом магістра міжнародних відносин Університету м. Халл, Велика Британія. 1980–81 — помічник експерта генерального департаменту казначейства міністерства фінансів Туреччини. 1981–82 — *аташе*, третій секретар генерального департаменту багатосторонніх політичних організацій МЗС Туреччини. 1982–83 — третій секретар департаменту *Ради Європи* МЗС Туреччини; 1983–86 — третій, другий секретар посольства Туреччини в Ізраїлі; 1986–88 — другий, перший секретар посольства Туреччини в Японії; 1988–90 — перший секретар департаменту Ради Європи МЗС Туреччини; 1990–92 — перший секретар посольства Туреччини у Фінляндії; 1992–94 — перший секретар Постійного представництва Туреччини в Раді Європи; 1994–96 — перший секретар, керівник відділу департаменту прав людини МЗС Туреччини; 1996–2000 — радник, перший радник Постійного представництва Туреччини в Офісі ООН, м. Женева. 2000–02 — перший радник посольства Туреччини в Ірані; 2002–03 — керівник управління департаменту політичних питань НАТО і євроатлантичної безпеки МЗС Туреччини; 2003–04 — керівник управління департаменту глобального контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС Туреччини; 2004–07 — радник-посланник, заступник генерального директора департаменту глобального контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС Туреччини; 2007–09 — посол Туреччини в Сінгапурі. В 2009–11 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Туреччина в Україні.

Р. К. Петюр

Меркадо Харрін (Mercado Jarrin) Луї Едгардо (19.09.1919, Ліма, Перу — 18.06.2012, там само) — перуанський державно-політичний і військовий діяч; закінчив Національний коледж у Такні й військове училище Чоррільос. З 1940 — на дійсній військ. службі; генерал-майор; 1968–72 — мін. зак. справ у Революційному уряді збройних сил Х. Веласко Альварадо; 31.01.1973–01.02.1975 — прем'єр-міністр, військ. міністр і головнокомандувач сухопутних військ Перу. Наполегливо відстоював самостійний зовн.-політ. курс країни, сприяв висиланню з Перу військ. місій США (1969) і встановленню *дипломатичних відносин* із комуністичними Румунією, Югославією (1968), СРСР, Чехословаччиною, Польщею, Угорщиною (1969) та Кубою (1972). Активізував участь країни в роботі *Андської групи* й підготовці до створення *Латиноамериканської економічної системи*. 1975–80 — керівник Ін-ту геополітичних і стратегічних досліджень.

В. І. Головченко

Меркантилізм — ця перша теорія *міжнародної торгівлі* була розроблена європейськими вченими й практиками Чарльзом Дейвіантом (1656–1714), Жаном Батістом Колбером (1619–83), сером Вільямом Петті (1623–87). Обґрунтувала роль товару та необхідність економічного виходу національних держав на зовнішні ринки. Меркантилізм — це економічне вчення та економічна політика, яка представляє інтереси торгової буржуазії у періоди феодалізму та становлення капіталізму. Згідно з теорією меркантилізму багатство країни вимірюється кількістю золота та срібла, якою вони володіють. Меркантилісти вважали, що економічна система складається з трьох секторів: виробничого, сільськогосподарського та іноземних колоній. Для ефективного функціонування економічної системи найважливішими, на їхню думку, були торговці, їхня праця розглядалась як основний фактор виробництва. Отже, джерелом багатства є сфера обігу, а не сфера виробництва; багатство ототожнювалося з грошовим капіталом. Грошові кошти (у формі золота та срібла) дають змогу утримувати армію, зміцнювати становище правителя, сприяють проведенню колоніальних *війн*, виникненню фабрик (мануфактур), утворенню нових робочих місць. Оскільки у світі, на думку прихильників цієї теорії, існує обмежена кількість багатства (золота та срібла), то країни можуть збільшувати своє багатство і за рахунок зубожіння інших, тобто внаслідок перерозподілу.

Однією з головних передумов меркантилістської теорії було те, що економічна система функціонувала в умовах неповної зайнятості, внаслідок чого приплив додаткового золота з-за кордону міг в поєднанні з надлишковою робочою силою збільшити виробництво. Якщо б зайнятість населення була повною, приплив золота з-за кордону спричиняв би зростання *інфляції імпортованої* й не знаходив ефективного використання. Заслугою меркантилістів є те, що вони першими запропонували струнку теорію міжнародної торгівлі, показали її значення для економічного зростання країн, розробили можливу модель її розвитку, вперше описали те, що у сучасній економіці зветься *балансом платіжним*. Але обмеженість меркантилістів полягає у тому, що вони вважали, ніби збагачення країн можливе не тільки внаслідок перерозподілу вже існуючого багатства, але й за рахунок його нарощування.

Л. С. Поліщук

Меркель (Merkel) Ангела (17.07.1954, м. Гамбург, ФРН) — німецький громадсько-політичний і державний діяч, 8-й федеральний канцлер ФРН, перша жінка-канцлер в історії Німеччини; народилася в сім'ї лютеранського пастора; закінчила фізичний факультет Лейпцизького університету імені Карла Маркса (1978), у 1986 в Центральному інституті фізичної хімії захистила докторську дисертацію на тему: «Дослідження механізму реакцій розпаду з простим розривом зв'язків і розрахунок їхніх швидкісних констант на основі квантово-

хімічного і статистичного методів». Після її народження сім'я переїхала в НДР, де її батько очолив парафію у містечку Темплін, відкрив семінарію і керував будинком для інвалідів; в юності М. була в піонерській організації, Комуністичному союзі молоді й одночасно належала до молодіжної організації християнських демократів; у школі добре опанувала російську мову, пізніше вивчила англійську. В 1978–90 працювала в Центральному інституті фізичної хімії Академії наук НДР; у 1989 після падіння *Берлінського муру* вступила в ряди «Німецької вільної молоді» і стала активістом Партії демократичного відновлення, де отримала посаду секретаря Департаменту агітації і пропаганди; через кілька місяців раптово змінила свій політичний табір і вступила в організацію «Демократичний прорив» — новий рух, ініційований західнонімецькою християнською демократією. Після останніх парламентських виборів у НДР увійшла до уряду Лотара де Мезьера і стала його прес-секретарем; у цей період взяла активну участь у «переговорах 2+4», які поклали край *чотиристоронній угоді 1971* про статус Берліна і його *окупації воєнній* союзниками, а також у переговорах з приводу *Німеччини об'єднання 1989–90*; щоб уникнути масованої еміграції на захід без зволікання запустила процес інтеграції НДР у ринкову економіку і зону марки; по його завершенню вступила в Християнсько-демократичний союз (ХДС), який був тоді при владі у ФРН; 2.12.1990 була обрана депутатом Бундестагу. 18.01.1991 в уряді Г. *Коля* стала міністром у справах жінок і молоді й водночас — віце-головою ХДС; у 1994 перейшла на посаду міністра навколишнього середовища.

Коли в 1998 ХДС був змушений піти в опозицію, а навколо Г. Коля вибухнув скандал із приводу незаконних зовнішніх пожертвувань на рахунки ХДС, М. відреклася від екс-канцлера і зажадала від партійного активу змінити керівництво ХДС та почати партійне «відновлення»; 10.04.2000 на федеральному з'їзді 96 % членів партії обрали М. головою ХДС; у 2003 демонстративно підтримала американське вторгнення в Ірак, поїхавши в США, наступного року зуміла домогтися обрання кандидата від ХДС/ ХСС Г. *Келера* на посаду президента ФРН. Після несподіваної ініціативи Ґ. *Шрьодера* про дострокові вибори 18.09.2005, М. була обрана ХДС/ХСС кандидатом на посаду федерального канцлера Німеччини; у зв'язку з нездатністю сформувати стійку парламентську більшість християнським демократам довелося піти на створення «великої» коаліції з СДПН — другий раз в історії ФРН після 1966–69. 22.11.2005 була обрана федеральним канцлером ФРН (397 депутатів бундестагу проголосували «за», 202 — «проти», 12 — «утрималися»), 28.10.2009 переобрана на посаду голови уряду ФРН за підсумками виборів до бундестагу і коаліційних переговорів з вільними демократами на парламентських виборах 22.09.2013 очолювана М. коаліція ХДС/ХСС втретє здобула більшість голосів — 41,3%. У *зовнішній політиці* відома своєю беззастережною підтримкою американського курсу, виступаючи за зближення зі США; неодноразово критикувала Ґ. Шредера за «надмірну» дружбу з В. *Путіним* і заявляла про те, що, в разі обрання канцлером, займе твердішу позицію у відношенні до Росії; є послідовним противником прийняття Туреччини до *Європейського Союзу*, найбільше, що вона згодна надати Туреччині, — «привілейоване партнерство»; у березні 2010, після того, як економіка Греції опинилась на межі дефолту, заявила, що Єврозоні необхідний механізм виключення з неї окремих країн за систематичне порушення правил фінансової стабільності. Журнал «Форбс» вважає М. найвпливовішою жінкою сучасності (станом на 24.08.2011).

Д. В. Табачник

Мерсенський договір 870, угода, укладена 8(9) серпня в Мерсені (Meerssen, нині — на території сучасних Нідерландів) між західно-франкським королем Карлом II Лисим і східно-франкським королем Людовиком Німецьким, про розділ Лотарингії (зважаючи на відсутність прямих спадкоємців у лотарингського короля Лотаря II, помер у 869). Її західна частина відійшла Карлу Лисому, а східна (більша) — Людовику Німецькому.

С. О. Божко

Месич (Mesić) Стієпан (24.12.1934, Ораховиця, Королівство Югославія, сучас. Хорватська Республіка) — хорватський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Загребського ун-ту (1961). На поч. 1970-х брав участь у русі за рівноправність Хорватії в тодішній Югославії (т. зв. «Хорватська весна», «мас-пок»), був засуджений і провів рік у в'язниці. Працював юристом і займався наук. діяльністю. У 1989 вступив до руху (потім партія) Хорватський демократичний союз (ХДС). Був секретарем, а потім головою виконкому партії. Після перших вільних виборів у 1990 очолив уряд республіки, за її квотою був членом Президії СФРЮ та останнім головою Президії СФРЮ (до травня 1991). У 1992 став головою Сабору (парламенту) незалежної Республіки Хорватії, займав цю посаду до 1994. Був відправлений у відставку через незгоду з політикою ХДС, насамперед, щодо боснійського питання. У травні 1997 добровільно виступив у Гаазькому трибуналі, давши свідчення щодо діяльності хорватських формувань у Боснії та Герцеговині; вийшов із ХДС і заснував нову партію Хорватських незалежних демократів (ХНД). Після її розколу став членом ліберально-центристської Хорватської національної партії (ХНП), очолив її Загребську орг-цію. На президент. виборах, які відбулись після смерті Ф. *Туджмана* 10.12.1999 висунув свою кандидатуру під гаслом «на каву до Президента», що демонструвало бажання відкритості в держ. політиці. 18.02.2000–18.02.2010 — Президент Республіки Хорватія. Ініціював процес нормалізації відносин Хорватії із сусідніми країнами, відновлення євроінтеграційних устремлінь. У грудні 2001 здійснив офіц. візит до України.

М. С. Каменецький

Мессенські війни 735-455 до н. е. — конфлікт між давньогрецькими державами Спартою та Мессенією, який завершився перемогою Спарти та завоюванням спартанцями більшої частини південно-західного Пелопоннесу. Вважається, що саме Мессенські війни сприяли *мілітаризації* суспільства Спарти. Виділяють три Мессенські війни: впродовж першої (735–710 до н. е.) та другої (685–668 до н. е.) відбувалося завоювання спартанцями Мессенії, третю (464–455 до н. е.) Спарта вела для придушення масштабного повстання ілотів у гірських районах Мессенії (в Ітомі).

Л. Ф. Гайдуков

Метрополія (від грецьких слів μήτηρ — мати і πόλις — місто): 1) в Античній Греції — назва міста-держави (полісу), головного щодо заснованих ним в інших землях поселень (*колоній*); найбільшою М. Еллади був іонійський Мілет на південно-західному узбережжі Малої Азії, що в період свого розквіту в VII–VI ст. до н. е. мав більше 90 колоній, у т. ч. на чорноморському узбережжі України (Борисфеніда — на о. Березань, Ольвія — поблизу Миколаєва, Пантикапей — на території Керчі, Тіра — на місці Білгорода-Дністровського, Феодосія та ін.). Протегуючи своїм колоніям, антична М. не поширювала на них свою владу, а у випадку спорів надавала третейський суд, у разі ж воєнної небезпеки М. допомагала колоніям військом та іншими засобами. Державний лад М. запозичувався колоніями, тому ворожі взаємини між ними вважалися непристойними й траплялися украй рідко. 2) У Давньоримській державі — місто, в якому зосереджувалося управління провінцією (а Азії — загалом будь-яке велике місто), тому після прийняття християнства в якості державної релігії єпископи великих міст називалися митрополитами; з цим пов'язане й використання слова М. як синоніму «столиці». 3) Держава, що володіє захопленими нею колоніями і експлуатує їх; найбільшими М. Середньовіччя й Нового часу були послідовно Іспанія, Португалія, Нідерланди, Швеція, Франція, Велика Британія, Німеччина, Росія, Японія.

В. І. Головченко

Меттерніх (Metternich) Клеменс Лотар Венцель (15.05.1773, Кобленц, Рейнська обл., Священна Римська імперія — 11.07.1859, Відень, Австрійська імперія) — австр. держ. діяч і *дипломат*, князь. Нар. в аристократичній родині. Вивчав право у Страсбурзі (1788–90) і Майнці (1790–92). У 1798–99 — представник вестфальських католицьких графств на *Раштаттському конгресі 1797–99*. 1801–03 — посланник Австрії у Саксонії, 1803–05 — у Пруссії, 1806–09 — посол у Франції. У 1807 уклав із Францією конвенцію у Фонтебло, яка послабила суворі для Австрії умови *Пресбурзького миру 1805*. 1810 задля порятунку імперії забезпечив укладення шлюбу між *Наполеоном I* й австр. принцесою Марією Луїзою. 1809–21 — мін. зак. справ Австрії й фактично глава уряду; 1821–48 — австр. канцлер. Прийшовши до влади, взяв курс на зближення з наполеонівською Францією, але після розгрому її армії в Росії уклав із Петербургом та Пруссією Рейхенбахську

конвенцію 1813 про союз. Відіграв значну посередницьку роль на Празькому конгресі 1813 Франції, Росії та Пруссії й при укладенні союзного австр.-англ.-рос.-прус. *Шомонського трактату 1814.* Був головуючим на *Віденському конгресі 1814–15,* де добився ухвалення рішення про створення Німецького союзу на чолі з Австрією. Прагнучи ізолювати Росію, уклав проти неї таємну потрійну угоду з Великою Британією та Францією, виступив одним із організаторів *Священного союзу.* Рев. події поч. 1830-х змусили М. піти на зближення з Російською імп. (див.: *Мюнхенгрецька конференція 1833*). Після поч. рев-ції 1848 в Австрії втік до Великої Британії. Повернувся до Відня 1851.

Р. А. Кривонос

Метуена договір 1703 — англ.-португальська торг. угода, підписана 27.12.1703 в Лісабоні надзвичайним посланником Англії лордом Метуеном і першим міністром Португалії маркізом Алегрето; був доповненням до *Лісабонського договору 1703.* За М. д. Англія отримала право ввозити в Португалію без мита промислові, у т. ч. текстильні, вироби, імпорт яких раніше був заборонений португальським урядом. Португалії було дозволено ввозити в Англію вина зі знижкою на 1/3, порівняно з митом, що стягувалось із франц. вин. Надані за М. д. переваги дозволили Лондону в найкоротший термін зайняти панівне становище в зовн. торгівлі Португалії та загальмувати розвиток португальської промті, що посилило екон. та політ. залежність країни від Англії. 1836 М. д. було формально відмінено, однак залежність Португалії від Великої Британії зберігалась і надалі.

В. М. Вдовенко

Мегмед III Герай (1584, Астрахань, нині — РФ — 1629, поблизу Бахчисарая, нині — Автономна Республіка Крим, Україна) — кримсько-татарський держ. діяч. Нар. у вигнанні. 1601–08 і 1614–23 перебував у тур. ув'язненні в Стамбулі й на о. Родос. 1623–28 — правитель Кримського ханату, здійснив спробу запровадження одноосібного правління за султанським зразком. 1623 відмовився відрядити військо для участі у війні з Персією. У травні 1624, очоливши невдоволених османською залежністю кримсько-татарських феодалів і закликавши на допомогу запорозьких козаків, завдав поразки тур. каральній експедиції біля Сари-Су. 14.08.1624 запропонував польському королеві Сигізмунду III союзну угоду про відрядження 10 тис. запорозьких козаків для ведення війни з *Османською імперію* та заміну грошових «поминків» поставками олова й пороху в обмін на передачу Польському королівству фортець Бендери, Білгород-Дністровський і Кілія, але, зрештою, відрядив до Запорозької Січі брата Шагін Герая для укладення *запорозько-кримського союзного договору 1624.* Водночас намагався дип. шляхом перепідпорядкувати Кримові Велику й Малу Ногайські орди, встановив зв'язки з головним ворогом Туреччини — Персією. Чергова спроба Стамбула руками ногайців усунути від влади М. III. Г. 1628 зазнала поразки завдяки допомозі, наданій запорозькими козаками на чолі з гетьманом М. *Дорошенком,* який загинув біля Кафи (сучасна Феодосія). Проте хан разом із братом змушений був відступити на Січ; султан Мурад IV висловив обурення діями козаків і зажадав від Сигізмунда III видачі Гераїв, але отримав відмову. Варшава неофіційно запропонувала запорожцям підтримати кримського хана. Однак подвійна спроба союзників прорватись у Крим зазнала невдачі, в останньому поході М. III Г. був страчений козаками за спробу здатись тур. ставленику Джанібеку Гераю.

В. І. Головченко

Микитей Григорій (10.10.1888, с. Городище Королівське, нині с. Городище Жидачівського району Львівської області, Україна — 1945, Австрія) — укр. журналіст і *дипломат.* Навесні—влітку 1919 — нач. пресової квартири Начальної команди Галицької армії та редактор її друкованого органу — фронтової газети «Стрілець». Восени 1919–20 — голова Дип. місії ЗУНР у Королівстві сербів, хорватів і словенців (Белград). 1920–23 — працівник секретаріату уповноваженого з закорд. справ екзильного уряду ЗУНР у Відні. 1924–39 — учитель середніх шкіл у Львові. 1925–30 — редактор тижневика радянофільської Української партії праці «Рада» (Львів). Помер в Австрії.

В. І. Головченко

Микитенко Євген Олегович (25.08.1953, Київ, УРСР) — укр. *дипломат,* сходознавець і журналіст. Закінчив Ін-т країн Азії та Африки при Моск. держ. ун-ті ім. М. В. Ломоносова (1978). У 1981 — відповідальний секр. Комітету зі зв'язків із письменниками країн Азії та Африки, консультант Спілки письменників СРСР. 1982–85 — редактор, старший редактор Головної редакції Бл. Сходу й Африки агентства «Новини» (м. Москва). 1986–90 — 1-й секр. посольства СРСР в Іраку та завідуючий бюро інформ. агентства «Новини» в Багдаді. 1990–91 — редактор-консультант Головної редакції Бл. Сходу та Африки агентства преси «Новини». 1991–92 — експерт дирекції міжнар. проектів рос. інформагентства «Новини». У 1992–96 — радник, зав. відділу, заст. нач. Управління країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. У квітні 1996 — грудні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Саудівська Аравія, одночасно в жовтні 1997 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Хашимітському Королівстві Йорданія за сумісництвом. У грудні 1999 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сирійській Арабській Республіці. Згодом — 1-й заст. керівника Головного управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України, представник України на Бл. та Сер. Сході. У березні 2004—червні 2010 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах, 28.03.2007–4.06.2010 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Судані за сумісництвом; з 9.06.2010 — заступник Міністра закордонних справ України; 4.06.2010 був призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Об'єднаних Арабських Еміратах, а 30.05.2011–28.12.2012 — Спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки. З 28.12.2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Катар.

В. М. Матвієнко

Микола I (Микола Павлович Романов) (25.06.1796, Санкт-Петербург, Російська імперія — 18.02.1855, там само) — рос. імператор (1825–55), третій син *Павла I.* Зайняв престол після смерті *Олександра I* й придушення повстання декабристів 14.12.1825. Прагнучи зміцнити *імперію,* встановив у країні режим військ.-поліцейської диктатури, за якої величезну роль у держ. управлінні відігравала особиста канцелярія царя, особливо її «Третій відділ» — управління таємної політ. поліції й жандармерія. Придушив *Польське повстання 1830–31,* був одним з організаторів розгрому Угорської рев-ції 1848–49 (див.: *Угорська війна 1848–49*), активно підтримував реакційні режими за кордоном, перетворивши Росію на «жандарма Європи». Щодо України проводив політику цілковитої нівеляції нац. особливостей, прав і традицій: скасування магдебурзького права (1835) і Литовського статуту (1838), ліквідація греко-католицької церкви на Правобережній Україні, арешт членів Кирило-Мефодіївського братства, переслідування та заслання Т. Шевченка. Вів війни за завоювання Кавказу й Сер. Азії (російсько-іранська 1826–28, російсько-турецька 1828–29 та ін.). Поразка Росії в *Кримській війні 1853–56* стала причиною глибокої кризи режиму, встановленого М. I, та прискорила його смерть (ймовірно самогубство).

Н. Ф. Сербіна

Микола II (Микола Олександрович Романов) (6.05.1868, Царське Село, Російська імперія — 17.07.1918, Єкатеринбург, РСФРР) — останній рос. імператор (1894–1917), старший син *Олександра III.* Отримав домашню освіту (університетський курс за об'єднаною програмою держ. й екон. відділень юрид. ф-ту, курс Академії Генштабу). Продовжував реакційну внутр. та зовн. політику свого попередника, спрямовану на зміцнення самодержавства, посилення жорстоких репресій щодо нац.-визв. руху поневолених народів імперії та розширення колоніальних володінь. За М. II Росія зазнала поразки в рос.-япон. війні 1904–05; відбулася перша рос. рев-ція 1905–07, події якої примусили уряд піти на обмеження конституційних реформ. 23.08.1915 М. II зайняв пост Верховного головнокомандуючого рос. армії в *Першій світовій війні,* невдачі на фронтах якої, величезні втрати, розруха, голод викликали незадоволення самодержавством у всіх колах суспільства. Після перемоги Лютневої рев-ції 2.03.1917 зрікся престолу, 8.03.1918 був заарештований в Олександрівському палаці (Царське Село), відправлений

у Тобольськ, у квітні 1918 — у Єкатеринбург. За рішенням Уральської обласної ради, схваленим 18.07.1918 президією ВЦВК, розстріляний разом із родиною.

Н. Ф. Сербіна

Миколайчик (Mikoiajczyk, псевдонім — Стем) Станіслав (18.07.1901, Голстерхаузен, Німецька імп. — 13.12.1966, Вашингтон, США) — польський громад.-політ. і держ. діяч, активний учасник антинім. повстання на Познанщині й рад.-польської війни 1920. З 1922 — чл. центристського Польського сторонництва людового (ПСЛ) «П'яст». 1928 став співзасновником й очолив Великопольське об'єднання сільської молоді. 1930–35 — депутат Сейму від ПСЛ. У вересні 1939 — учасник «Оборонної війни» проти Німеччини. Після поразки Польщі виїхав до Франції, а пізніше до Великої Британії. 1939–40 — віце-голова Національної Ради Польщі в еміграції. 1940–43 — віце-прем'єр і міністр внутр. справ еміграційного уряду. 3.07.1943–29.11.1944 — Прем'єр-міністр Польської Республіки. Активно виступав проти міжнар. визнання польсько-рад. кордону по *Керзона лінії* та приєднання до Польщі великих територій на Заході, щоб уникнути конфліктів із нім. меншиною. Але змушений був поступитись під тиском Й. *Сталіна* та В. *Черчілля* під час візиту до Москви в жовтні 1944. У серпні 1945 призначений на посаду віце-прем'єра Тимчасового уряду нац. єдності, який об'єднував комуністів й еміграційних політиків. Відстоював «третій (селянський) шлях розвитку» країни. 20.10.1947 під загрозою арешту таємно виїхав із Польщі й до кінця життя перебував в еміграції у США. Прах М. і його дружини 2.06.2000 було перевезено до Варшави й поховано на Цвинтарі заслужених великих поляків.

О. М. Знахоренко

Миколич (Mikolić) Маріо (24.03.1937, Каройба, Істрія, Королівство Югославія) — югославський і хорватський *дипломат*. Закінчив Загребський університет. Доктор історичних наук. На *дипломатичній службі* СФРЮ з 1976: перший секретар югославського посольства в Сомалі; радник з питань Італії у Федеральному секретаріаті закордонних справ СФРЮ (Белград); керівник відділів країн Близького та Середнього Сходу та Південно-Східної Азії Федерального секретаріату закордонних справ; радник посольства СФРЮ у Великій Британії; голова протоколу Федерального секретаріату закордонних справ з присвоєнням рангу повноважного посла. З 1992 — на дипломатичній службі Республіки Хорватія: Голова протоколу президента з присвоєнням рангу посла; засновник і перший директор державного протоколу Республіки Хорватія; лектор у Дипломатичній академії хорватського МЗС. Надзвичайний і Повноважний Посол Хорватії в Данії, Ісландії та Норвегії з резиденцією в Копенгагені (1996–2000). У 2000–02 працював у центральному апараті хорватського МЗС. Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія в Україні (2002–06).

Твори: Diplomatski i poslovni protocol, Zagreb: Barbat, 2002.

Р. А. Кривонос

Микошинський Богдан (сер. XVI ст. — після 1596) — український військовий діяч, обирався гетьманом у 1584, 1586 і 1594. Перша згадка (1586) про М. пов'язана з боротьбою козаків проти кримських татар на дніпровських переправах; у червні 1594 запорожці на чолі з М. протягом кількох днів стримували переправу кримсько-татарського війська через Дніпро, але після підходу турецької флотилії змушені були відступити. У липні того ж року М. на Базавлуцькій Січі вів переговори з послом імператора Священної Римської імперії Рудольфа II Габсбурга — Е. *Лясотою* щодо участі козаків у протистоянні натиску *Османської імперії* в Європі. Під час повстання К. Косинського 1591–93 і повстання С. Наливайка 1594–96 тримався осторонь соціальної боротьби.

В. М. Матвієнко

Милошевич (Milošević) Слободан (29.08.1941, Пожаревац, Королівство Югославія, сучас. Сербія — 11.03.2006, Гаага, Королівство Нідерланди) — сербський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Белградського ун-ту (1964). Зробив кар'єру в Союзі комуністів Югославії (СКЮ), до якого вступив 1959. Керував белградською інформ. службою. У 1973 очолив Белградський банк, а 1978–82 — міськком СКЮ Белграда, 1986–89 — респ. парт. орг-цію Сербії. У 1989 став Президентом Сербії. Проводив нац. політику, підтримуючи ідею, що сер-

би поза межами Сербії (в Косові, Хорватії, Боснії) знаходяться під загрозою (зах. політики називають М. «балканським м'ясником» і звинувачують у геноциді албанців, хорватів і боснійських мусульман); ініціював ліквідацію *автономії* Воєводини та Косова (1989–90). У 1995 був уповноважений боснійськими сербами вести переговори й підписати *Дейтонські угоди 1995*. 23.07.1997–7.10.2000 — Президент Союзної Республіки Югославія; програв президент. вибори демократу В. *Коштуніці* й пішов із посади президента, але залишився лідером Соціалістичної партії. 1.04.2001 був заарештований у Белграді й виданий Міжнародному трибуналу з військ. злочинів у колишній Югославії (Гаага), який домагався цього з 1999. Злочини, в яких звинувачувано М. на основі його особистої відповідальності: 1) Боснія і Герцеговина, 29 злочинів з 1.08.1991 по 31.12.1995; *геноцид*: масові вбивства боснійських мусульман і хорватів (страта декількох тисяч мусульман у Сребрениці в липні 1995), створення концтаборів (близько 50 на території Боснії), насильницьке переселення більш як 250 тис. осіб; 2) 10 *злочинів проти людяності*: переслідування на політичному, національному й релігійному ґрунті, вбивства, тортури, антигуманні дії, незаконне ув'язнення; 3) 8 порушень Женевських конвенцій 1949: вбивства, спричинення страждань, невиправдані руйнування, псування майна; 4) 9 порушень законів і звичаїв ведення війни: варварське руйнування населених пунктів (обстріл Сараєва), руйнування й завдання збитку історичним пам'яткам, привласнення майна, напад на мирних жителів. У зв'язку з погіршенням стану здоров'я процес над М. переривали 22 рази. Він клопотав про лікування в Росії, заявивши, що лікарські заходи, зроблені в місці утримання, результату не дали й носили суто поверхневий характер. Трибунал відмовив йому, мотивувавши це тим, що посилання на хворобу є лише приводом для того, щоб сховатися від суду. 11.03.2006 М. знайдено мертвим у своїй камері у в'язниці Гаазького трибуналу від інфаркту міокарда, викликаного порушенням ним самим дозування прописаних препаратів. Частина політичних сил у Сербії вважає, що М. у Гаазі було свідомо вбито невірною системою лікування. Однак ця точка зору доказами не підкріплюється.

М. С. Каменецький

Мирне врегулювання в Гватемалі отримало імпульс після підписання *Ескіпулаських мирних пропозицій* 7.08.1987, внаслідок чого було створено Комісію національного примирення. З 1960 у Гватемалі тривала *громадянська війна* між урядовими військами та лівими партизанськими рухами, представленими об'єднанням «Гватемальська революційна національна єдність» (ГРНЄ), яка супроводжувалася масовим винищенням індіанського населення (80 % жертв складали індіанці). 29.03.1990 уряд Гватемали та ГРНЄ підписали Угоду Осло, яка кінцевою метою двосторонніх переговорів визначила врегулювання внутрішнього збройного протистояння мирними засобами. У 1991 президент Гватемали Х. Серрано Еліас (Serrano Elías Jorge) оприлюднив план мирного врегулювання, акцентувавши увагу на необхідності проведення прямих переговорів з представниками ГРНЄ. Невдовзі, 26.04.1991, сторони підписали Угоду Мехіко, в якій демобілізації партизанських загонів мало передувати підписання політичних угод щодо демократизації і дотримання прав людини, захисту прав індіанського населення, конституційної реформи та виборчого законодавства та ін. У 1994 переговори було поновлено і за посередництва *ООН* досягнуто підписання низки угод щодо мирного процесу. 4.12.1996 між урядом Гватемали та Гватемальською революційною національною єдністю в м. Осло, Норвегія, було підписано Угоду про остаточне припинення вогню, а 29.12.1996 у столиці Гватемали — мирну угоду, яка підвела риску під найбільш тривалим збройним і політичним конфліктом у Центральній Америці (див.: *Центральноамериканське мирне врегулювання*). Згідно з доповіддю ООН, трагічним підсумком громадянської війни у Гватемалі стало 200 тис. чол. загиблих, 45 тис. чол. зниклих без вісти, 1,5 млн чол. біженців. Умови мирного договору передбачали припинення вогню, проведення широких політичних та економічних реформ, в тому числі конституційної, розширення прав індіанської більшості населення, повернення біженців, інтеграцію лівих партизан у суспільне життя, скорочення збройних сил і контроль за дотриманням прав людини. Гватемальська армія та військові видатки протягом 1997–99 планувалося скоротити на третину, поліція виводилася з-під

контролю військових, таємні служби підпорядковувалися парламенту. Перші позитивні наслідки мирної угоди з'явилися вже на початку 1997, частина лівих партизан була роззброєна; на кінець 1998 завершилося скорочення армії. Згодом ГРНЄ трансформувалася у політичну партію.

Н. М. Весела

Мирне населення — категорія *міжнародного гуманітарного права,* яка позначає осіб, що не є *комбатантами* та знаходяться під захистом *міжнародного права.* Поняття «мирне населення» включає в себе також «цивільне населення». Під останнім розуміють осіб, які в певний момент або якимось чином перебувають у випадку збройного конфлікту або *окупації воєнної* під владою сторони, що перебуває в конфлікті, або окупуючої д-ви, громадянами якої вони не є (ст. 4 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949). При віднесенні особи до категорії **М. н.** не можуть статусу **М. н.** братись до уваги расові, нац., реліг., політ. або інші фактори. Специфіка прав. під час збройного конфлікту проявляється в тому, що до них не можуть застосовуватись воєнна сила противника (Гаазька конвенція про закони та звичаї війни 1907). Заборонені також дії та погрози, які мають за мету залякування населення; напади на об'єкти, необхідні для життя мирного населення, а саме: запаси продовольства, джерела води; об'єкти, які містять небезпеку для **М. н.**, зокрема ядерні електростанції, нафтопромисли тощо (Додатковий протокол 1977). Особливий статус серед **М. н.** мають хворі, інваліди, люди похилого віку, діти, вагітні жінки та матері з дітьми. Для охорони цієї категорії осіб воюючі сторони можуть як на власній, так і на окупованій території створювати спец. санітарні та безпечні зони, організовувати їхню евакуацію, забезпечувати доступ до них санітарного персоналу та служителів реліг. культу (розділ II Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949). Захист **М. н.** від наслідків воєнних дій є одним з основних принципів міжнар. гуманітарного права.

Д. І. Кулеба

Мирний прохід у територіальних водах у *міжнародному морському праві* — право інозем. суден на безперервне та швидке плавання, яке не порушує мир, добрий порядок або безпеку прибережної держави, через її *територіальні води* (територ. море). **М. п.** відбувається для того, щоб перетнути територ. море, не заходячи у *внутрішні води* або не стаючи на рейді чи біля портової споруди за їхніми межами або пройти у внутр. води чи вийти з них; стати на такому рейді чи біля такої портової споруди. Право **М. п.** з'явилось і розвивалось як міжнар.-прав. звичай. Одержало договірно-прав. закріплення в Женевській конвенції про територ. море й прилеглу зону 1958 та *Конвенції ООН із морського права 1982.* Право **М. п.** належить без дискримінації суднам усіх д-в, як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря. Прохід не визнається мирним, якщо інозем. судно, знаходячись у територ. морі, здійснює будь-що з того, що не стосується безпосередньо проходу (частина 2 ст. 19 Конвенції ООН із мор. права 1982 містить примірний перелік видів такої діяльності). Під час **М. п.** дозволяються зупинка та стоянка на якорі, але лише остільки, оскільки вони пов'язані зі звичайним плаванням або необхідні внаслідок непереборної сили чи лиха або проводяться з метою надання допомоги особам, суднам чи літальним апаратам, які перебувають у небезпеці або потерпають від лиха. Підводні човни та інші підводні трансп. засоби здійснюють **М. п.** на поверхні з піднятим прапором. Судна з ядерними двигунами та ті, що перевозять ядерні та інші небезпечні або отруйні за своєю природою речовини, при здійсненні **М. п.** повинні мати на борту док-ти та дотримуватись особливих застережних заходів, які встановлені для таких суден міжнар. угодами. При здійсненні **М. п.** інозем. судно може обкладатись зборами лише для оплати за конкретні надані йому послуги, але не за прохід через територ. море. Прибережна д-ва має наступні права щодо здійснення інозем. суднами **М. п.** в її територ. водах: ухвалювати відповідно до міжнар. права закони й правила щодо **М. п.** через територ. море, які підлягають опублікуванню належним чином; встановлювати мор. коридори та схеми розподілу руху та вимагати їх додержання від інозем. суден, зокрема танкерів, суден з ядерними двигунами та суден, що перевозять ядерні й інші небезпечні чи отруйні за своєю природою речовини; вживати у своєму територ. морі заходів, необхідних для недопущення проходу, який не є мирним; вживати необхідних заходів для запобігання будь-якого порушення умов, завдяки якому інозем. судна допускаються у внутр. води та використовують портові споруди; тимчасово зупинити здійснення права М. п. у певних районах територ. моря, якщо такий захід важливий для охорони безпеки прибережної д-ви, в т. ч. проведення навчань з використанням зброї (призупинення набуде чинності лише після належного опублікування й не може включати дискримінацію за формою чи за суттю між інозем. суднами). Обов'язки прибережної д-ви: не перешкоджати **М. п.** інозем. суден через її територ. море, за винятком випадків, передбачених Конвенцією 1982; не пред'являти до інозем. суден вимоги, які на практиці зводяться до позбавлення їх права М. п. чи порушення цього права; не допускати дискримінацію ані за формою, ані за суттю щодо суден будь-якої д-ви або щодо суден, які перевозять вантажі в будь-яку д-ву, з неї або від її імені; оголошувати належним чином про будь-яку відому їй небезпеку для судноплавства в її територ. морі; публікувати належним чином усі закони та правила, встановлені нею щодо мирного проходу, та мор. карти, на яких зазначені мор. коридори і схеми розподілу руху. Право **М. п.** через територ. море України підтверджене ст. 13 Закону України «Про державний кордон України» від 4.11.1991.

В. С. Ржевська

Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947 підписані 10.02.1947 у Парижі (міністри закорд. справ СРСР, США та Великої Британії підписали дог-ри 29.01.1947 окремо, відповідно в Москві, Вашингтоні та Лондоні; у Парижі в день офіц. підписання їх підписували заступники керівників делегацій великих д-в) з Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією; Українська РСР підписала всі 5 дог-рів. Набули чинності 15.09.1947 після *ратифікації* СРСР, США, Великою Британією та Францією. **1.** Мирний договір з Італією був підписаний 20 д-вами; Албанія не підписувала, але пізніше приєдналась. Територ. рішення фіксували кордони Італії станом на 1.01.1938 із незначними змінами італ.-франц. кордону на користь Франції. До Югославії відходили частина Юлійської Крайни, півострів Істрія, м. Фіуме Рієка), комуна Зара та о. Пелагоза. Трієст разом із невеличким округом був виокремлений у «Вільну територію Трієст», а Греції передавались Додеканезькі о-ви. Італія визнавала *суверенітет* і незалежність Албанії та Ефіопії, відмовлялась від будь-яких прав та привілеїв, отриманих у цих країнах унаслідок агресії. Італія зобов'язувалась забезпечити своїм громадянам рівні *права людини* й основні свободи, а також не припускати утворення на своїй території фаш. орг-цій. Передбачалось знищення всіх військ. споруд уздовж італ.-франц. та італ.-югославського кордонів, заборона побудови нових військ.-мор. баз, часткова *демілітаризація* островів Сардинія, Сицилія та повна *демілітаризація території* Пелазьких о-вів, о. Пантеллерія та о. Піаноза. Італії заборонялося мати будь-які види ядерної зброї. Вводилися кількісні обмеження на чисельність збройних сил (250 тис. осіб, а в регулярній армії не більше 185 тис.) і кількісні та якісні — на деякі види озброєнь. Обмежувався кількісний та якісний склад італ. військ.-мор. флоту; надлишки Італія мала знищити або передати союзникам. Виведення союзних військ з Італії мало відбутись упродовж 90 днів від моменту набуття мирним дог-ром чинності. Репараційні зобов'язання Італії було розподілено наступним чином: СРСР — 100 млн дол., Албанії — 5, Ефіопії — 25, Греції — 105, Югославії — 125. Претензії решти союзних д-в мали задовольнятись за рахунок італ. активів, які перебували в межах їхньої юрисдикції, а також шляхом безоплатної передачі тим д-вам, до яких переходила частина італ. території, пром. підприємств та обладнання, що на ній знаходились. Італія втрачала права на свою власність, що перебувала на території будь-якої союзної д-ви, а вартість цієї власності використовувалась для покриття претензій цих д-в до Італії. Італія відмовлялась від своїх колоній (Лівії, Еритреї та Італійського Сомалі), визначення їх статусу було перенесено на розгляд *Організації Об'єднаних Націй (ООН).*

2. Мирний договір із Фінляндією був підписаний 10 д-вами; її кордони встановлювались станом на 1.01.1941; згідно з угодою про перемир'я з СРСР від 19.09.1944 Фінляндія підтверджувала повернення СРСР області Петсамо (Печенга). Чинність *радянсько-фінляндського мирного договору*

1940 поновлювалась із певними застереженнями: СРСР підтвердив відмову від прав на оренду півострова Ханко, замінивши її орендою території та акваторії бази Порккала-Удд терміном на 50 років з арендною платнею 5 млн фінських марок щорічно. Договір передбачав також збереження статусу Аландських о-вів як *демілітаризованої зони.* Фінляндія зобов'язувалась забезпечувати дотримання для своїх громадян рівних прав та основних свобод, не допускати утворення на своїй території фаш. орг-цій або таких, що ведуть діяльність, ворожу до СРСР чи будь-якої іншої держави-члена ООН. Фінляндії заборонялось розробляти та мати будь-які види ядерної зброї, кількісний склад збройних сил обмежувався 42,5 тис, а також обмежувались кількісно та якісно деякі види озброєнь. Фінляндія зобов'язувалась відшкодувати збитки розміром 300 млн дол., завдані СРСР, за рахунок товарних постачань упродовж 8 років, а також повернути всі цінності та матеріали, вивезені з рад. території. У 1948 СРСР в односторонньому порядку заявив про 50 % скорочення репараційних зобов'язань Фінляндії. Фінляндія визнавала права СРСР на всі активи Німеччини у Фінляндії та мала сприяти їх передачі СРСР.

3. Мирний договір із Болгарією був підписаний 12 д-вами; її кордони визначались станом на 1.01.1941, а війська союзників виводились упродовж 90 днів від моменту набуття договором чинності. Болгарія зобов'язувалась розпустити всі фаш. орг-ції та видати військ. злочинців союзникам. Обмежувалась заг. кількість збройних сил Болгарії (65 500) та їхній якісний склад. Заг. сума репарацій, які мала сплатити Болгарія протягом 7 років, склала 70 млн дол.; з них Югославії — 45 млн, Греції — 25 млн. Застосовувався принцип часткового відшкодування, Болгарія визнала права СРСР на всі нім. активи на своїй території.

4. Мирний договір із Румунією був підписаний 12 д-вами; її кордони визначались станом на 1.01.1941, румунсько-угорського кордону — станом на 1.01.1938; рішення *Віденських арбітражів 1938 і 1940* визнавалися недійсними. Рад.-угорський кордон встановлювався згідно з рад.-румунською угодою 28.06.1940 та рад.-чехословацькою угодою 29.06.1945. Союзні війська виводились із території Румунії впродовж 80 днів від моменту набуття дог-ром чинності. При цьому СРСР дозволялось надалі тримати таку кількість своїх військ, яка необхідна для підтримання комунікацій з Австрією, де перебували рад. окуп. сили. Румунія зобов'язувалась забезпечувати дотримання для всіх своїх громадян рівних прав та основних свобод, не допускати утворення на своїй території фаш. орг-цій. Обмежувалась заг. кількість збройних сил Румунії (138 тис.) та їхній якісний склад, країні заборонялось розробляти та мати будь-які види ядерної зброї. Румунія відшкодовувала СРСР товарами 300 млн дол. протягом 8 років, визнала права СРСР на всі нім. активи на своїй території та мала повернути все майно СРСР і союзників, яке було вивезене на її територію під час війни.

5. Мирний договір з Угорщиною було підписано 12 д-вами; її кордони з Австрією, Угорщиною та Югославією визначались станом на 1.01.1938; рішення Віденського арбітражу 1940 визнавали недійсними. Рад.-угорський кордон встановлювався за лінією старого угорсько-чехословацького кордону станом на 1.01.1938; рішення Віденського арбітражу 1938 визнавали недійсними. Угорсько-чехословацький кордон визначався станом на 1.01.1938, за винятком незначного прирощення на користь Чехословаччини поблизу Братислави. Союзні війська виводились із території Угорщини упродовж 90 днів від моменту набуття дог-ром чинності. При цьому СРСР дозволялось надалі тримати таку кількість своїх військ, яка необхідна для підтримання комунікацій з Австрією, де перебували рад. окуп. сили. Угорщина зобов'язувалась забезпечувати дотримання для всіх своїх громадян рівних прав та основних свобод, не допускати утворення на своїй території фаш. орг-цій або таких, що ведуть діяльність, ворожу до будь-якої держави-члена ООН. Угорщина вступала в переговори з Чехословаччиною з метою вирішення питання про права мадярів, які проживають у Чехословаччині та не переселяться в Угорщину згідно з угорсько-чехословацькою угодою 27.02.1946, а також у переговори з Румунією за посередництва СРСР з метою припинення стану війни між Румунією та Угорщиною. Обмежувалась заг. кількість збройних сил Угорщини (70 тис.) та їхній якісний склад. Їй заборонялося розробляти та мати будь-які види ядерної зброї. Заг. обсяг репарацій складав 300 млн дол. із погашенням упродовж 8 років, Угорщина відшкодовувала збитки СРСР (200 млн дол.), Чехословаччині та Югославії (по 100 млн дол.). У мирні договори з Болгарією, Румунією та Угорщиною були включені спец. статті про вільне судноплавство на Дунаї, але остаточне вирішення дунайської проблеми відбулось на *Дунайській конференції 1948.*

І. О. Мінгазутдінов

Мирні засоби вирішення міжнародних спорів — передбачені сучас. *міжнародним правом* механізми врегулювання *спорів міжнародних,* метою яких є збереження міжнар. миру та безпеки. Зобов'язуючи д-ви мирно вирішувати всі спори, заг. міжнар. право не передбачає їхнього обов'язку звертатись до конкретного способу такого вирішення. У практиці д-в домінує застосування політ., а не юрид. засобів вирішення спорів. У доктрині, однак, залишаються суперечки щодо існування обов'язкової черговості (ієрархії) застосування **М. з. в. м. с.** У *доктрині міжнародного права* **М. з. в. м. с.** поділяють на судові та несудові; за участі третіх осіб та двосторонні; *ад гок* та постійно діючі; дип., прав. та інституційні тощо. Інститут **М. з. в. м. с.** є одним із найдавніших у міжнар. праві. До основних його джерел нині відносяться Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнар. зіткнень 1907, Загальний акт про мирне вирішення міжнар. спорів 1928 (у редакції 1949), *Статут ООН,* статути регіональних орг-цій, Декларація про принципи міжнар. права 1970, *Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975,* Підсумковий документ *Віденської зустрічі представників країн-учасниць НБСЄ* та інші документи НБСЄ, а також звичаєві норми, що регулюють процедуру окремих **М. з. в. м. с.** Найповніший, хоча й не вичерпний перелік **М. з. в. м. с.** міститься у ст. 33 *Статуту ООН.* Він включає: переговори; обстеження; посередництво; примирення; *арбітраж;* судовий розгляд; звернення до регіональних органів або угод. Під переговорами як **М. з. в. м. с.** розуміють дво- або багатостороннє обговорення наявних проблем, метою якого є досягнення компромісу. Різновидом переговорів є консультації. Виділяють факультативні консультації (сторони звертаються до них за взаємною згодою) та обов'язкові (можливість або обов'язковість консультацій передбачена в догрі). Основні принципи ведення переговорів були кодифіковані *Генеральною Асамблеєю ООН* у рез. № 53/101 від 8.12.1998 «Принципи і настанови для ведення міжнародних переговорів». Обстеження — механізм дослідження фактів, які призвели до виникнення конфлікту з метою встановлення їхньої достовірності, суті та супутніх обставин. Якщо слідча комісія розглядає лише факти справи, то застосування цього засобу не призводить до розв'язання спору, а лише створює передумови для цього. На практиці обстеження, здійснювані під егідою міжнар. орг-цій, довели свою більшу ефективність, ніж проведені на основі двосторонньої угоди сторін спору. Посередництво — участь суб'єкта на запрошення сторін спору, третьої сторони або з власної ініціативи у встановленні контакту між сторонами спору, приведенні їх до переговорів та активної участі в переговорному процесі. Посередник має широке коло прав: бере участь у переговорах від самого початку й до кінця; пропонує зміни вимог сторін, що позиваються з метою їх зближення, вносить власні пропозиції; готує проекти угод для сторін спору. Основним обов'язком посередника є здійснення ним своїх функцій відповідно до *міжнародного права принципів.* Посередництво слід відрізняти від надання добрих послуг. Добрі послуги — участь третьої сторони в зближенні сторін спору та встановленні контактів між ними. Основна відмінність між цими двома засобами полягає в тому, що останній не передбачає участі третьої сторони у вирішенні питання по суті. Україна здійснює функції посередника у врегулюванні *Придністровського конфлікту.* Примирення (узгодження) — процедура розгляду спору заздалегідь створеним органом або органом, створеним за згодою сторін спору, результатом роботи якого є пропозиції про шляхи врегулювання конфлікту. *Арбітраж міжнародний* та *судова процедура міжнародна* є юрид. М. з. в. м. с. Їхнє значення постійно зростає, незважаючи на те, що д-ви продовжують з обережністю ставитись до передання своїх спорів до міжнар. арбітражних та судових установ.

Звернення до регіональних органів та угод — використання потенціалу інституційних механізмів

міжнар. орг-цій з метою вирішення спору. Особливістю міжнар. орг-цій у цій сфері є те, що вони пропонують сторонам спору названі вище засоби врегулювання, підкріплені можливостями самої орг-ції. Не тільки регіональні, а й універсальні орг-ції передбачають важливі **М. з. в. м. с.** В ООН такими повноваженнями наділені *Генеральний секретар ООН*, ГА ООН та *Рада Безпеки ООН*. Останнім часом різко зросла роль механізму з розв'язання спорів, що створено в рамках *Світової організації торгівлі*. В Європі на регіональному рівні повноваження в цій сфері мають *НАТО* (добрі послуги Ген. секретаря НАТО в зоні *Суецької кризи 1956*), *Організація з безпеки та співробітництва в Європі* («механізм Ла-Валетти» 1991 та Стокгольмська конвенція 1992 поєднують добрі послуги, посередництво, арбітражну процедуру, комісію з примирення).

М. М. Гнатовський, Д. І. Кулеба

Мирного вирішення міжнародних спорів принцип — один з *міжнародного права принципів основних* (п. 3 ст. 2 *Статуту ООН*). Важливими етапами в подальшому утвердженні цього принципу було прийняття Декларації про принципи міжнар. права 1970, *Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, Підсумкового документа Наради НБСЄ у Валетті 1991 тощо. Принцип мирного вирішення спорів покладає на *суб'єктів міжнародного права* такі зобов'язання: вирішувати всі свої спори, розбіжності винятково мирними засобами; врегульовувати спори в найкоротший строк; не зупиняти процес мирного врегулювання і пошуку взаємоприйнятних рішень; використовувати визнані в міжнар. праві мирні засоби вирішення міжнародних спорів; утримуватися від ультимативності; утримуватись від будь-яких дій, які можуть поглибити спір; враховувати інтереси іншої сторони-учасника спору; виконувати прийняте в узгодженому порядку рішення. На відміну від становлення і розвитку інших принципів сучас. *міжнародного права* для принципу мирного вирішення спорів характерна стабільність, послідовність визнання, різнобічне докладання зусиль д-вами для його практ. зміцнення.

Д. В. Скринька

Мирного співіснування принцип — принцип взаємовідносин держав із різним політ. та соц. устроєм. Передбачає відмову від *війни* як засобу *зовнішньої політики* держав, невтручання в справи одна одної, повагу суверенітету й територ. цілісності, рівність і взаємну вигоду, розвиток екон. та політ. співпраці. Був розроблений рад. керівництвом на поч. 1920-х і формально став одним із основних принципів зовн. політики Кремля, що передбачав можливість нормалізації відносин і співробітництва СРСР із капіталістичними країнами на міждерж. рівні. Але, водночас, навіть офіційно **М. с. п.** не означав припинення ідеолог. війни між соціалізмом і капіталізмом та не виключав надання підтримки з боку СРСР рев. рухам у будь-якій країні світу. М. с. п. був специфічною формою міжнар. класової б-би. Зах. країни не визнавали **М. с. п.**, вважаючи його прикриттям спроб експорту рев-ції. **М. с. п.** були сформульовані в преамбулі Угоди про торгівлю та зв'язки між Індією й Тибетським районом КНР від 29.04.1954 і закріплені в рішеннях *Бандунзької конференції 1955* (див.: *«Панча шила»*). Принципи **М. с.** закріплені в багатьох міжнар.-прав. актах, зокрема в *Статуті ООН, Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*.

В. Ю. Крушинський

Мирович Іван Іванович (? — 1753) — укр. військ. діяч і *дипломат*. Нар. у старшинсько-козацькій сім'ї. За активну підтримку його братом, ген. бунчужним Федором, антирос. політики гетьмана П. *Орлика* в 1712 був депортований до Москви, а в 1716 висланий до Сибіру, де в ранзі капітан-поручника служив на казенних гірничих заводах. У 1730 під час конвоювання транспорту заліза до Петербурга втік до Бахчисарая, де став перекладачем у кримського хана. Спільно з братом був зв'язковим між П. Орликом і Кримським ханатом та Запоріжжям. 1735 очолив дип. місію до польського короля С. Лещинського у Франції. У 1736 — представник гетьмана при тур. військ. командуванні.

В. І. Головченко

Миротворча операція ООН у Сомалі (United Nations Operation in Somalia), **ЮНОСОМ** (UNOSOM) проводилась у 1992–95 для забезпечення гуманітарної допомоги населенню країни, яке потерпало через громадян. війну, що точиться в ній з 1981. Операція проходила в два етапи. Після захоплення в січні 1991 Могадішо збройними формуваннями трьох опозиційних режиму М. С. *Барре* політ. рухів у країні фактично зникла централізована влада, Сомалі було поділено на 20 районів, які опинились під контролем різних збройних угруповань. Із метою запобігання подальшій активізації збройних сутичок у Сомалі *Рада Безпеки ООН* закликала сторони конфлікту припинити бойові дії, запровадила повне *ембарго* на постачання до країни зброї та військ. обладнання (рез. № 733 від 23.01.1992) й ухвалила рішення про початок миротворчої операції. На першому етапі ЮНОСОМ I (квітень 1992 — березень 1993) до складу місії ООН входили 50 військ. спостерігачів, 3500 співробітників безпеки, 719 працівників тилового забезпечення, бл. 200 міжнар. цивільних співробітників. Резолюція РБ ООН № 751 (21.04.1992) визначила функції ЮНОСОМ I: спостереження за дотриманням припинення вогню та забезпечення охорони гуманітарних конвоїв. У серпні 1992 мандат ЮНОСОМ I було розширено з метою забезпечення захисту центрів розподілу гуманітарної допомоги на всій території Сомалі. Подальше загострення конфлікту в Сомалі призвело до перегляду мандата ЮНОСОМ. Другий етап операції ЮНОСОМ II (березень 1993 — березень 1995), у реалізації якого взяли участь 28 тис. військових та поліцейських і 2800 міжнар. і місцевих співробітників, передбачав активне втручання в ситуацію в країні. Основою ЮНОСОМ II стали сформовані в грудні 1992 Об'єднані оперативні сили (ЮНІТАФ) з розширеними повноваженнями використовувати всі необхідні засоби для встановлення безпечного середовища для заходів гуманітарної допомоги населенню Сомалі. Завданням ЮНІТАФ було попередження насильства, вилучення нелегальної зброї, підтримання безпеки гуманітарних трансп. коридорів, розмінування території країни та сприяння поверненню біженців до Сомалі. ЮНІТАФ фактично були організовані та контролювалися США, мали на озброєнні важку бронетехніку та бойові вертольоти. Активні дії ЮНІТАФ спричинили напади на миротворців. 5.06.1993 спроба захоплення одного з військ. лідерів М. Айдіда призвела до збройних сутичок між силами ЮНІТАФ та бойовиками, під час яких загинули 22 миротворці, у т. ч. 18 амер. мор. піхотинців. До сер. 1994 ЮНІТАФ втратила вбитими 150 військовослужбовців. Після провалу мирних переговорів у березні 1994 США вивели свої війська із Сомалі. РБ ООН переглянула мандат ЮНОСОМ II та виключила з нього положення про можливість використання примусових заходів. Фактична втрата засобів впливу на ситуацію та чисельні втрати серед миротворців призвели до згортання ЮНОСОМ II у березні 1995.

С. В. Андрущенко

Миротворча операція ООН у Сьєрра-Леоне — місії *ООН* (1998–99, 2000–05, 2004–07, 2008–10), санкціоновані *Радою Безпеки ООН* з метою нормалізації військово-політичної ситуації та відновлення сталого миру в Сьєрра-Леоне, яка із березня 1991 була охоплена громадянською війною. Після скинення уряду Страсера 16.01.1996 його заступником Джуліосом Біо та лояльними до нього офіцерами, в умовах боїв між силами Об'єднаного революційного фронту (ОРФ) та камайорами (урядові ополченці) й південноафриканським континентом, в Сьєрра-Леоне відбулися президентські вибори, в другому турі яких мусульманин Ахмед Кабба отримав 60 % голосів. У листопаді 1996 камайори та вояки ПАР захопили штаб ОРФ, після чого за посередництва Спеціального представника *Генерального секретаря ООН* — Б. Дінка в Абіджані (Кот-д'Івуар) 20.11.1996 була укладена мирна угода, згідно якої передбачалося формування нейтральної моніторингової групи з 700 осіб, повне роззброєння вояків ОРФ та їхню інтеграцію до мирного життя; після формування моніторингової групи нігерійські та південноафриканські найманці мали залишити Сьєрра-Леоне. Мирна угода була зірвана в результаті ще одного військового перевороту в травні 1997. На цей раз армія об'єдналася із силами ОРФ і сформувала правлячу хунту. Президент Кабба і його уряд опинилися у вигнанні в сусідній Гвінеї. Новий Спеціальний посланник Франсіс Дж. Окело (Уганда) та інші представники міжнародного співтовариства намагалися переконати хунту відмовитися від влади, але безуспішно. 8.10.1997 Рада Безпеки ООН ввела ембарго на постачання нафти і зброї і уповноважила *Економічне співтовариство*

західноафриканських держав (ЕКОВАС) забезпечити його здійснення, використовуючи війська Групи військових спостерігачів (ЕКОМОГ). 23.10.1997 Комітет п'яти ЕКОВАС по Сьєрра-Леоне і делегація, що представляла керівництво хунти, провели переговори в Конакрі (Гвінея) і підписали мирний план, в якому, серед іншого, передбачалося припинення вогню під наглядом ЕКОМОГ і — в разі схвалення Радою Безпеки ООН — за сприяння військових спостерігачів ООН. 5.11 президент Кабба розповсюдив заяву, в якій говорилося про визнання ним угоди, і висловив готовність свого уряду співпрацювати з ЕКОВАС, ЕКОМОГ, Організацією Об'єднаних Націй і Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ) щодо здійснення їх відповідних функцій. Хоча хунта публічно заявила про свою прихильність здійсненню угоди, згодом вона піддала критиці основні його положення і підняла ряд спірних питань, в результаті чого угода не була виконана. У лютому 1998 ЕКОМОГ у відповідь на напад з боку сил хунти, сформованих із заколотників і армійських підрозділів, почала військовий наступ, який завершився падінням хунти і її вигнанням з Фритауна. 10.03.1998 президент Кабба повернувся до виконання своїх обов'язків. Рада Безпеки скасувала ембарго на поставки нафти і зброї й зміцнила канцелярію Спеціального посланника, включивши до її складу офіцерів зв'язку *Організації Об'єднаних Націй* та радників з питань безпеки.

13.07.1998 РБ ООН одностайно схвалила Резолюцію 1181, яка засновувала миротворчу операцію — Місію спостерігачів ООН у Сьєрра-Леоне (МСООНСЛ), яка мала строком на півроку працювати в тісній координації з групою військових спостерігачів ЕКОМОГ-ЕКОВАС. Чисельно МСООНСЛ складалися з 51 особи, в тому числі з 2 військовослужбовців, 49 військових спостерігачів, 2 медиків, окрім того допомогу місії надавали 53 цивільних співробітника. Головою МСООНСЛ було призначено Спеціального представника Генерального секретаря ООН Олуйеме Аденіджі. Військовий компонент МСООНСЛ передбачав нагляд за військовою ситуацією в країні в плані безпеки, нагляд за процесом роззброєння та демобілізації колишніх *комбатантів*, у тому числі і за діями групи ЕКОМОГ по збору та знищенню вилученої зброї, а також спостереження за дотриманням норм міжнародного права. Цивільний компонент місії передбачав надання уряду Сьєрра-Леоне консультацій з питань практичної діяльності поліції та поліцейської реформи та сприяти уряду країни в задоволенні потреб в області *міжнародного гуманітарного права* та *прав людини*. Неозброєні групи МСООНСЛ під охороною ЕКОМОГ документально підтверджували повідомлення щодо звірств та порушень прав людини, які здійснювалися по відношенню до цивільного населення.

Бойові дії тривали: під контролем об'єднаних сил бунтівників виявилося більше половини території країни. У грудні 1998 об'єднані сили почали наступ, з тим щоб знову захопити Фритаун, і в січні зайняли більшу частину міста. Весь персонал МСООНСЛ був евакуйований. Спеціальний представник і Головний військовий спостерігач продовжували виконувати свої обов'язки, підтримуючи тісні контакти з усіма сторонами в конфлікті і здійснюючи нагляд за ситуацією. Пізніше, в тому ж місяці війська ЕКОМОГ знову зайняли столицю і відновили владу цивільного уряду, хоча тисячі повстанців, за повідомленнями, переховувалися у довколишніх сільських районах. У травні 1999 почалися переговори між урядом і повстанцями, і 7.07 всі сторони в конфлікті підписали в Ломе (Того) угоду, що передбачала припинення бойових дій і формування уряду національної єдності. Крім того, сторони в конфлікті звернулися з проханням розширити роль МСООНСЛ. 20 серпня Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй санкціонувала збільшення чисельності військових спостерігачів до 210 чоловік. 22.10.1999 Рада Безпеки ООН санкціонувала створення нової та більшої місії з максимальною чисельністю в 6000 військовослужбовців, включаючи 260 військових спостерігачів, якій доручалося сприяти уряду і сторонам у здійсненні положень Ломейської угоди про мир. Одночасно з цим Рада постановила скасувати МСООНСЛ. 7.02.2000 в своїй резолюції 1289 (2000) РБ ООН ухвалила рішення про перегляд мандату МСООНСЛ, включивши в нього ряд додаткових завдань. Рада постановила розширити військовий компонент до максимальної чисельності в 11100 військовослужбовців, включаючи 260 вже розміщених військових спостерігачів. Крім того, РБ ООН санкціонувала збільшення чисельності співробітників з цивільних питань, персоналу цивільної поліції, адміністративного та технічного персоналу МСООНСЛ, запропоноване Генеральним секретарем ООН в його доповіді від 11.01.2000. Надалі РБ ООН неодноразово переглядала мандат Місії і збільшувала чисельність її персоналу.

Своєю резолюцією 1562 (2004) від 17.09.2004 Рада Безпеки продовжила мандат МСООНСЛ на 6 місяців до червня-вересня 2005. В грудні 2005 МСООНСЛ успішно завершила свій мандат, і її функції перейшли до Об'єднаного представництва ООН в Сьєрра-Леоне (ОПООНСЛ), яке було створене 31.08.2005 на підставі Резолюції РБ ООН 1620. Головна задача ОПООНСЛ полягала в наданні сприяння уряду Сьєрра-Леоне в нарощуванні потенціалу державних інститутів, створенню національної комісії з прав людини та укріпленню сектору безпеки. В свою чергу правонаступником ОПООНСЛ стало Об'єднане представництво ООН з миробудівництва в Сьєрра-Леоне (ОПООНМСЛ), яке розпочало функціонувати на підставі Резолюції РБ ООН 1829 від 4.08.2008. Мандат даного органу передбачав надання консультаційних послуг з питань миру та політичної консолідації, сприяння програмам професійної підготовки співробітників національної поліції та сил безпеки, нарощування потенціалу демократичних інститутів з метою підвищення ефективності управління та сприяння захисту прав людини. Дана місія продовжує свою роботу по теперішній час.

О. В. Мішин

Миротворчі сили ООН (UN Peacekeeping forces) також відомі як «голубі шоломи», вперше розпочали свою діяльність в 1948, коли *ООН* надіслала військових *спостерігачів* на Близький Схід. У 1988 миротворці організації отримали *Нобелівську премію миру* за те, що у надзвичайно складних умовах сприяли зменшенню конфліктності у тих районах, де діяло *перемир'я*, але *договори мирні* ще не були укладені. Присудження цієї відзнаки слід розглядати переважно у контексті 40-річчя миротворчих операцій під егідою ООН, які довели свою ефективність. Нині Бангладеш, Пакистан, Індія та Непал є країнами, що надсилають найбільше військовослужбовців до контингентів, дислокованих у конфліктних зонах, а трьома головними донорами миротворчих операцій організації є США, Японія та Велика Британія. Нині до складу сил ООН входить 93 тис. осіб, серед яких налічується 12,4 тис. поліцейських і 1808 військових спостерігачів. Загалом у 67 місіях брали участь представники 120 країн, а під час виконання свого міжнародного обов'язку загинуло 3000 представників персоналу ООН. 29 травня відзначається Міжнародний день миротворців.

П. М. Ігнатьєв

Миротворчість — військ.-політ. й екон. діяльність цивільного і військ. персоналу, здійснювана відповідно до мандата міжнар. або регіональної орг-ції та спрямована на запобігання, вирішення або пост-конфліктне врегулювання між- або внутр.-держ. конфліктів із метою забезпечення міжнар. безпеки, стабільності й усунення загрози миру. М. підрозділяють на *превентивну дипломатію*, операції з підтримки миру (peacekeeping) й операції примусу до миру (peace enforcement). Підтримка миру — це дії військового, поліцейського й політ. персоналу міжнар. орг-ції в районі міжнар. або внутр.-держ. конфлікту, що здійснюються за згодою його учасників. Як правило, ці дії спрямовані на підтримку перемир'я з метою врегулювання конфлікту політ. засобами. Операції з підтримки миру проводяться на основі гл. VI *Статуту ООН* і не передбачають застосування сили. Концепція примусу до миру базується на положеннях гл. VII Статуту ООН і розглядається як використання «таких дій військових повітряних, морських і сухопутних сил, що можуть бути необхідні для підтримки міжнародного миру і безпеки». У структурі *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* відповідальність за здійснення комплексу миротворчих заходів лежить на Департаменті з політ. питань, очолюваному заступником Ген. секретаря. Для проведення миротворчих операцій *Генеральний секретар ООН* отримує відп. мандати від *Генеральної Асамблеї ООН* і *Ради Безпеки ООН*. Основу міжнар. миротворчої діяльності складає превентивна дипломатія як засіб попередження конфліктів. Але в миротворчій діяльності застосовується й ряд інших заходів: превентивне розгортання миротворчих сил; превентивне роззброєння;

превентивні гуманітарні дії та превентивні заходи щодо зміцнення миру, які здійснюються з відома урядів д-в і можуть включати різні конкретні заходи у сфері сусп. управління, прав людини, екон. й соц. розвитку тощо.

М. С. Каменецький

Миру міжнародного відновлення — діяльність держав та міжнар. орг-цій внаслідок порушення якоюсь державою принципу незастосування сили або загрози силою. За сучас. *міжнародним правом* відбувається в рамках універсальної системи *колективної безпеки* на засадах, визначених *Статутом ООН,* та з використанням засобів регіональних орг-цій з питань безпеки. Конкретні форми **М. м. в.** залежать від форми порушення миру, а також від здатності д-в дійти згоди щодо способу реагування на порушення миру в даному конкретному випадку. Гл. VII Статуту ООН визначає порядок дій *Ради Безпеки ООН* у випадку загрози миру, порушень миру та актів агресії. Відповідно РБ ООН уповноважена визначати існування будь-якої з цих загроз, робити рекомендації або вирішувати про заходи, які слід вжити для підтримки або відновлення міжнар. миру та безпеки. Ці заходи можуть не бути пов'язані із застосуванням збройних сил, але, якщо Рада вважатиме невійськ. засоби **М. м. в.** недостатніми, вона уповноважується на підставі ст. 42 Статуту ООН вжити таких заходів повітр., мор. чи сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримки чи відновлення міжнар. миру та безпеки. Такі дії можуть включати демонстрації, *блокаду* й інші операції повітр., мор. чи сухопутних сил членів Організації. На практиці РБ ООН, починаючи з 1990, як правило, уповноважує у формі спец. резолюцій членів Організації вжити всіх необхідних заходів для **М. м. в.** Таке уповноваження сприймається як дозвіл для т. зв. «коаліцій здатних і згодних» д-в застосувати збройну силу проти країни, визнаної порушницею міжнар. миру, діючи при цьому від імені світового співтовариства. Незалежно від того, чи визнає РБ ООН конкретне порушення миру *агресії актом,* д-ва, проти якої вчинено збройний напад, має право застосувати збройну силу або використати військ. допомогу інших д-в проти держави-порушниці миру на підставі права на самооборону, визнаного звичаєвим міжнародним правом та ст. 51 Статуту ООН. Треті д-ви, до яких д-ва — безпосередня жертва збройного нападу звернеться за військ. допомогою, мають право їй надати таку допомогу в порядку самооборони колективної на підставі тієї ж ст. 51 Статуту ООН. Регіональні орг-ції, угоди чи органи, створені на підставі гл. VIII Статуту ООН, можуть використовуватись державами-членами або РБ ООН для мирного врегулювання місцевих спорів (тобто спорів між д-вами в окремих регіонах земної кулі) та примусових дій із **М. м. в.** під керівництвом РБ ООН. Однак ст. 53 Статуту ООН забороняє таким регіональним орг-ціям застосування будь-яких примусових заходів без уповноваження з боку РБ ООН. Виняток становить лише надання державами-сторонами регіональної угоди військ. допомоги одній із них у порядку самооборони колективної, якщо відп. регіональна угода містить посилання на ст. 51 Статуту ООН і передбачає, що збройний напад на одну з договірних сторін розглядається як збройний напад на всі держави-учасниці угоди.

В. С. Ржевська

Миру міжнародного й безпеки підтримання згідно зі *Статутом ООН* — колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру і припинення *агресії актів* або інших порушень миру (порядок регулюється гл. VII Статуту), а також шляхом здійснення мирними засобами, у згоді з принципами справедливості та міжнар. права, улагодження або вирішення *спорів міжнародних* чи ситуацій, які можуть призвести до порушення миру (порядок визначений гл. VI Статуту). Головна відповідальність за підтримку міжнар. миру і безпеки покладена державами-членами на *Раду Безпеки ООН,* яка при виконанні обов'язків, що випливають із цієї відповідальності, діє від імені держав-членів *ООН.* Однак підтримка міжнар. миру і безпеки не вичерпується заходами, вживаними в рамках ООН, оскільки, по-перше, на основі принципів сучас. *міжнародного права* вона є заг. обов'язком усіх д-в при тому, що ООН не спроможна моментально реагувати на будь-яку загрозу мирові чи порушення миру; по-друге, Статут ООН передбачає взаємодію орг-ції з регіональними структурами у сфері безпеки та встановлює нормативні засади такої взаємодії. У найширшому розумінні будь-яка діяльність д-в як на універсальному, так і на регіональному та двосторонньому рівнях, якщо її метою є розвиток співробітництва, запобігання конфліктам та їх врегулювання, виступає як підтримка міжнар. миру і безпеки. Серед визнаних сучас. міжнар. правом форм діяльності д-в з підтримки міжнар. миру і безпеки можуть бути названі: політика роззброєння та обмеження озброєнь, заходи зміцнення довіри; мирне вирішення міжнар. спорів; превентивні та примусові заходи, вживані під егідою ООН щодо загрози мирові, порушень миру та актів агресії; операції ООН із підтримання миру; реалізація д-вами права на *самооборону індивідуальну* або *самооборону колективну;* політика регіональних орг-цій з питань міжнар. безпеки, спрямована на усунення загроз для міжнар. миру й безпеки та врегулювання спорів і ситуацій, продовження яких могло б створювати такі загрози.

В. С. Ржевська

Миру порушення у *міжнародному праві* — протиправне діяння, що порушує принцип незастосування сили або загрози силою й відповідно до *Статуту ООН* є підставою для застосування *Радою Безпеки ООН* заходів із підтримки та відновлення міжнар. миру в порядку, визначеному гл. VII Статуту ООН. Найтяжчим і найнебезпечнішим **М. п.** є *агресії акт.* РБ ООН може визнати **М. п.** і менш серйозні за масштабом та наслідками, ніж акт агресії, діяння та ситуації, пов'язані із застосуванням збройної сили. У своїй практиці РБ ООН уникає констатування актів агресії й надає перевагу їх кваліфікації як **М. п.** (напр., напад Іраку на Кувейт 2.08.1990 РБ ООН у резолюції № 660 (1990) визнала **М. п.**, але від вживання терміна «агресія» ухилилась).

В. С. Ржевська

Митна вільна зона — *анклав* на нац. митній території, що має спец. (зручне) місцезнаходження, зазвичай, недалеко від міжнар. мор. порту або аеропорту, на території якого без митних формальностей відбуваються імпортні поставки іноземн. обладнання, сировини й товарів з метою їх переробки й подальшого *експорту* виробленої продукції, звільненого від втручання митних властей д-ви розташування **М. в. з.**

О. М. Григоров

Митна декларація — офіц. заява власника (розпорядника) вантажу, що представляється митниці для виконання митних процедур під час міжнар. поставок товарів, перевезення вантажів. Містить дані про обсяги та структуру вантажів, специфіку товарів, сертифікат про якість, перелік вантажних док-тів. Оформлюється відповідно до вимог нац. законодавства. Заповнюється юрид. і фізич. особами та слугує основою для пропуску вантажу через *кордони держави* при ввезенні, вивезенні чи транзиті. Відповідальність за правильність і повноту даних про вантаж, що підлягає митному контролю, несе подавач **М. д.** Предмети, не вказані в **М. д.**, тобто приховані від митного контролю, підлягають конфіскації. У практиці міжнар. перевезень застосовується вантажна **М. д.** (ВМД). Оформлена ВМД засвідчує надання суб'єктові зовн.-екон. діяльності права на переміщення товарів у певний митний режим і підтверджує права та обов'язки зазначених у ВМД осіб щодо здійснення ними відп. прав., фінанс., госп. й інших операцій. Товари можуть бути експортовані чи імпортовані лише на підставі дозволів відп. держ. органів. Існує дві форми дозволів на ввезення та вивезення: розгорнута (детальна) для неторгових вантажів і коротка — для комерційних вантажів. Остання видається на тривалий термін на провезення певної групи товарів або всіх товарів даної фірми чи підприємства.

Л. С. Поліщук

Митна конвенція — багатостороння чи двостороння міжнар. угода, що регулює питання стягнення мита й митні формальності у взаємній торгівлі країн-учасниць, де зазначаються принципи митного режиму, контролю та митних зборів між країнами, що приєдналися до неї. Ціль **М. к.** — зниження мита на товари, що імпортуються з країн-учасниць, та полегшення проходження ними митних формальностей як у країні-експортері, так і в країні-імпортері. Учасники **М. к.** беруть на себе зобов'язання

надавати один одному митні пільги (на комерційні й неторг. операціях, обмін туристами, продукцією кооперування тощо) і сприяти тому, щоб митні правила не шкодили розвитку взаємної торгівлі та іншим видам зовн.-екон. зв'язків, ділових контактів, туризму тощо. Прикладом багатосторонньої **М. к.** може слугувати Угода з митної оцінки, укладена під час багатосторонніх торг. переговорів «Токіо раунду» в рамках *ГАТТ* і доповнює відп. положення ген. угоди. Вона передбачає уніфікацію методів оцінювання вартості товарів, що імпортуються, для цілей митного оподаткування.

Л. С. Поліщук

Митна політика — сукупність заходів щодо екон. охорони *кордонів держави,* які полягають у контролі за ввезенням інозем. і вивезенням вітчизняних товарів, майна, *валюти,* цінностей в інші країни шляхом обкладання їх митом та іншими зборами при транспортуванні через кордон; або заборони їх до ввезення чи вивезення. Основними засобами здійснення **М. п.** є: застосування мита та митних зборів, митних формальностей, встановлений режим проходження вантажів через кордон; система держ. органів митного контролю; участь у *митних союзах, зонах вільної торгівлі* та *митних конвенціях.* **М. п.** забезпечує надходження в дохідну частину держ. бюджету грошових зборів за митні процедури, які називають митними доходами (мито, прикордонні митні збори, штрафи й виторг від реалізації товарів, конфіскованих митницею). **М. п.** є складовою екон. та *зовнішньоторговельної політики* д-ви. Існує два основні види **М. п.** — *протекціонізм* і «вільна торгівля». Протекціонізм передбачає встановлення високого рівня митного оподаткування інозем. товарів, які ввозяться на внутр. ринок країни, та спрямований на підтримку вітчизняних товаровиробників. Політика «вільної торгівлі» спрямована на заохочення *імпорту* товарів шляхом встановлення мінім. рівня мита. В умовах ринкової економіки **М. п.** впливає на процеси відтворення в країні, норму прибутку і, відповідно, темпи розвитку в окремих галузях, оскільки мита впливають на рівень внутр. цін. Вона сприяє нівелюванню відмінностей у нац. і міжнар. умовах вирва. Нині основною орг-цією на міждерж. рівні, що регулює митно-тарифну політику країн-учасниць на багатосторонній основі, є *Світова організація торгівлі (СОТ),* яка має наступні цілі та завдання: здійснення зовн.-торг. політики переважно за допомогою *митних тарифів,* регулярного проведення переговорів щодо зниження мита, узгодження країнами-учасницями митних поступок у взаємній торгівлі тощо. Однак роль митно-тарифної політики в сучас. міжнар. торг. відносинах при зростанні значення нетарифних заходів регулювання може суттєво знижуватись.

Л. С. Поліщук

Митна служба України була та залишається одним із важливих факторів державності і незалежності країни, свідоцтвом її владного та економічного *суверенітету.* У 1991 із здобуттям Україною *незалежності* з метою спрямування координації та контролю за діяльністю митних органів та організацій щодо виконання національного законодавства з питань митної справи було створено уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі митної справи зі спеціальним статусом — Державну митну службу України (ДМСУ). Українська митниця має славетні багатовікові традиції; ще у *руско-візантійських договорах 907 і 911* обумовлювалися питання митних стосунків між двома країнами. За часів існування Козацько-гетьманської держави працював інститут Державного скарбу, який виконував функції фінансово-банківської та митної служби, зокрема, організовував і контролював збір прикордонного мита. Четвертим Універсалом Центральної Ради УНР 1918 визначалися, зокрема, основні засади функціонування митної сфери. Того ж року, за рішенням гетьмана П. *Скоропадського,* було організовано Корпус прикордонної варти, якому доручалося й здійснення окремих митних функцій. Радянський період характеризувався фактичною безправністю нечисленних українських митниць, керівні та координуючі органи яких знаходилися в Москві. Виходячи з цього, організацію митної служби в незалежній Україні довелося починати майже з нуля. Поступово, завдяки притаманним українським митникам професійної майстерності, самовідданому служінню народові та зразковому виконанню своїх обов'язків вдалось налагодити і кардинально поліпшити за короткий час ситуацію у цей сфері. Наприкінці 2012 майже 16 000 співробітників у складі ДМСУ забезпечували безперебійну та ефективну діяльність центрального апарату, 27 територіальних митниць та понад 200 пунктів пропуску на *кордонах держави.* Основні засади організації та здійснення митної справи визначають Закон України від 16.04.91 «Про зовнішньоекономічну діяльність», яким запроваджена правова основа регулювання зовнішньоекономічних зв'язків, та Митний кодекс України від 12.12.91, який встановлює правові, економічні та організаційні основи митної справи. Крім цього, станом на січень 2012 укладені 48 двосторонніх договорів міждержавного та міжурядового характеру, 159 *договорів міжнародних двосторонніх* міжвідомчого характеру та 30 багатосторонніх угод міжурядового та міжвідомчого характеру, якими регламентуються окремі аспекти митної діяльності в Україні.

На Митну службу держави покладені такі основні завдання: 1) захист економічних інтересів України, розвиток зовнішньоекономічних зв'язків; 2) контроль за додержанням вимог митного законодавства; 3) використання засобів митного регулювання торговельно-економічних відносин, сприяння участі України у міжнародному співробітництві; 4) удосконалення митного контролю, митного оформлення і оподаткування товарів та інших предметів, що переміщуються через митний кордон України; 5) захист інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку; 6) сприяння прискорення товарообігу та збільшення пасажиропотоку через митний кордон України; 7) боротьба з контрабандою, запобігання порушенню митних правил. У результаті діяльності митних органів держбюджет України щорічно отримує більше 30 % надходжень. При цьому постійно зменшується фіскальна складова завдань українських митників (у 2012 митному огляду підлягало лише 9,9 % товарів, хоча за домовленостями з Євросоюзом цей показник може складати до 15 %). Водночас результативність перевірочних заходів зросла до 100 % у порівнянні з попереднім десятиріччям. Поступово забезпечується перехід на оформлення електронних митних декларацій (до 60 % в останні роки). Приділяється значна увага здійсненню комплексних заходів із недопущення виведення бюджетних коштів в офшорні зони та підвищення ефективності боротьби з корупцією та контрабандою. З метою подальшої оптимізації діяльності митної системи України було проведено аналіз та консультації з представниками бізнесу. Завдяки цьому підготовлено 60 ключових заходів, які дозволять значно спростити процедури і зняти зауваження громадян і підприємців. По кожному заходу розроблено чіткий план його впровадження. Під час реформування планується оптимізувати структуру митних органів, спростити митні процедури, удосконалити організацію митного контролю в пунктах пропуску, створити електронну митницю тощо. У результаті реалізації цього проекту очікується перехід на якісно новий етап розвитку вітчизняних митних органів у напрямі задоволення економічних, соціальних, духовних потреб українського суспільства й здобуття Україною належного місця у світовому співтоваристві. З метою подальшого підвищення ефективності митної справи Указом Президента України від 24.12.12 № 726/2012 було утворено Міністерство доходів і зборів України шляхом об'єднання і реорганізації Державної митної служби та Державної податкової служби України.

І. І. Богданович

Митна територія — державна територія, тобто частина земної кулі, яка належить *державі* і в межах якої вона здійснює своє територіальне верховенство та територія з єдиним режимом ввозу і вивозу товарів. На митній території держава має виключну юрисдикцію стосовно митної справи. Це означає, що основою правового режиму митної території, як і державної території, є *суверенітет* країни. На митній території в повній мірі діє єдине митне законодавство, єдині митні тарифи і інші засоби державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Однак поняття митної території не співпадає з поняттям державної території. У ряді випадків із митної території можуть виключатися частини державної території і, навпаки, включатися частини, що знаходяться за межами державного кордону, наприклад, вільна митна зона не входить до складу митної території, хоча є частиною державної території країни. Сухопутними частинами митної території України є: су-

хопутна територія, територіальні і *внутрішні води* та повітряний простір над ними. Сухопутною територією України є вся суша, що знаходиться в межах її кордонів. До внутрішніх вод відносяться прибережні морські води, які розміщені в бік берегу від вихідних ліній, що прийняті для підрахунку ширини територіальних вод; води портів, заток, бухт, губ, лиманів, береги яких повністю належать Україні, якщо ширина проходів не перевищує 24 морських милі. До цієї ж категорії відносяться води заток, бухт, лиманів, морських проток, що історично належали Україні, а також води річок, озер, інших водойм, береги яких належать Україні. Територіальні води — це прибережні морські води і 12 морських миль, що відраховуються від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні.

Л. С. Поліщук

Митний союз — політико-економічне об'єднання, яке створюється з метою координації зовнішньоекономічної політики держав, регламентації обсягів, структури та умов здійснення експорту, імпорту та транзиту товарів чи інших предметів. У ст. XXIV *ГАТТ* митний союз визначається як заміна двох чи більше митних територій у такий спосіб, що: 1) мито та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі (за винятком деяких дозволів у разі необхідності) скасовуються відносно основної частини торгівлі між складовими територіями союзу чи, принаймні, відносно основної частини торгівлі товарами, які походять із таких територій; 2) в основному таке саме мито та інші засоби регулювання торгівлі застосовуються кожним з членів союзу до торгівлі з територіями, які не включені до митного союзу

О. І. Шнирков, Л. С. Поліщук

Митний союз Росії, Білорусі та Казахстану (МС) є найважливішим інститутом торгово-економічної інтеграції у рамках *Євразійського економічного співтовариства*. У контексті євразійських об'єднувальних концепцій МС розглядується як один з основних елементів формування *єдиного економічного простору* на території *Співдружності Незалежних Держав*. Історія створення МС налічує більше 17 років: перший договір про торговельні відносини з погодженими митними зборами був підписаний Росією, Білоруссю, Казахстаном, Киргизією, Узбекистаном і Таджикистаном у 1995 (див.: *Митний союз СНД*). Пізніше ця договірна база була використана для ЄврАзЕС. У 2007 Білоруссю, Казахстаном і Росією підписаний основний нормативний акт МС — «Договір про створення єдиної митної території і формування Митного союзу», яким також було затверджено створення єдиного регулюючого органу об'єднання — Комісії митного союзу (КМС). У 2009 на рівні керівників держав і урядів цих країн було ратифіковано близько 40 міжнародних договорів, що склали основу Митного союзу. На засіданні керівництва ЄврАзЕС у 2010 було заявлено про можливий вступ до МС Киргизстану. У 2011 почалося вивчення перспектив членства в МС Таджикистаном і Молдовою. Нова Зеландія та В'єтнам також висловлюють зацікавленість в укладанні з МС угоди про вільну торгівлю. Тоді ж скасовано митний контроль на кордонах між країнами-засновницями МС, і наступний 2012 став першим роком праці об'єднання у повному обсязі.

Головним пріоритетом МС є створення Єдиної митної території (ЄМТ), вільної від застосування митних зборів і обмежень економічного характеру у взаємній торгівлі товарами, за винятком спеціальних захисних, антидемпінгових і компенсаційних заходів. При цьому країни-учасниці МС застосовують погоджений *митний тариф* та інші єдині засади регулювання торгівлі товарами з *третіми державами*. Єдина митна територія МС на цей час розповсюджується на Росію, Білорусь і Казахстан. До складу ЄМТ також можуть входити штучні території, що знаходяться за межами вище перелічених країн, установки, споруди та інші об'єкти, які підпадають під виняткову юрисдикцію членів Митного союзу. Наприкінці 2011 країнами-членами МС було створено Євразійську економічну комісію (ЄЕК), якій були передані повноваження діючої до цього КМС. На сьогоднішній день ЄЕК є єдиним наднаціональним регулюючим органом постійної дії МС, основні завдання якої зосереджені у сфері забезпечення умов сталого функціонування і розвитку МС та Єдиного економічного простору, а також вироблення пропозицій щодо подальшої інтеграції в рамках останніх.

Фінансово-економічні перспективи країн-членів МС полягають в отриманні пов'язаних з його діяльністю прибутків у розмірі близько 15 % ВВП до 2015 ($400 млрд — у Росії, по $16 млрд — у Білорусі та Казахстані). При повному використанні потенціалу МС терміни перевезення вантажів з Китаю до Європи можуть скоротитися орієнтовно в 4 рази, що в свою чергу додатково збільшить прибуткову частку членів МС. Також очікується, що членство в МС дозволить істотного поліпшити ситуацію у високотехнологічних галузях економік країн-учасниць шляхом активізації використання колись спільного науково-виробничого потенціалу, поступового переходу на інноваційний шлях розвитку і подолання прикордонних бар'єрів для зміцнення кооперації та спеціалізації виробництва.

На погляд російських експертів, у разі приєднання до МС України приріст її ВВП у розрахунках до 2015 також міг би скласти близько $ 60 млрд. Водночас, українські фахівці прогнозують негативні наслідки для України від такого кроку; наприклад, тільки одна сума втрат від задоволення потенційних претензій інших держав-членів *Світової організації торгівлі*, які не входять у МС, може скласти від $ 2,0 до 6 млрд. За даними Євразійської економічної комісії, з часу відміни митного контролю на спільних кордонах країн-учасниць, за підсумками 2012 спостерігається динаміка річної торгівлі у рамках МС; показник збільшення складає 108,2 %, Республіки Білорусь — 112,3 %, Республіки Казахстан — 90,0 %, Російської Федерації — 110,2 %. Погодженим висновком спеціалістів є наступне: при оцінці загального ефекту від вступу до МС необхідно брати в розрахунок те, що сукупні результати від створення Єдиної митної території можна коректно оцінити через 10–15 років у разі повної інтеграції до структур МС.

О. І. Шнирков, І. І. Богданович

Митний союз СНД — субрегіональне екон. угруповання, створене на основі Угоди про митний союз Росії та Білорусі від 6.01.1995, до якої приєдналися Казахстан (20.01.1995) і Киргизстан (29.03.1996); 1999 до нього увійшов Таджикистан. **М. с.** передбачає повне скасування обмежень у взаємній торгівлі, введення єдиного торг. режиму та митних тарифів, а також узгодження заходів нетарифного регулювання щодо третіх країн. Відповідно до прийнятих рішень, реалізація **М. с.** відбувається в два етапи: на першому — повністю скасовуються тарифні обмеження та квоти у взаємній торгівлі, встановлюється єдиний торг. режим, спільні митні тарифи та узгоджуються заходи нетарифного регулювання щодо третіх країн; на другому — планується об'єднання митних територій країн в єдину митну територію з встановленням єдиного митного контролю на зовн. кордонах. У липні 1995 були скасовані митний контроль та митне оформлення товарів на кордоні Росії та Білорусі, введено спрощений порядок митного контролю на рос.-казахському кордоні. 1-й етап формування **М. с.** був в основному завершений Росією, Білоруссю й Казахстаном на поч. 1996; були повністю зняті тарифні та нетарифні обмеження у взаємній торгівлі країн, уніфіковані митні законодавства. З 1996 розпочалась реалізація 2-го етапу формування **М. с.** Для Киргизстану, після його приєднання до **М. с.**, було запроваджено індивід. графік реалізації програми 1-го етапу. Координація прийняття узгоджених рішень, пов'язаних зі створенням **М. с.**, покладена на Інтеграційний комітет, створений згідно з Договором про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній галузях між Росією, Білоруссю, Казахстаном і Киргизстаном (29.03.1996). Інтеграційний комітет визначив умови, які мають бути виконані для повноцінного формування **М. с.**: створення *зони вільної торгівлі* без винятків і обмежень, уніфікація зовн.-торг. законодавства, встановлення єдиного порядку зовн.-торг. регулювання та єдиного торг. режиму з *третіми державами*. У 1999 була прийнята нова угода, яка вносила певні інституційні зміни, зокрема щодо встановлення спільних митних тарифів з уніфікованими імпортними митами. У жовтні 2000 члени **М. с.** СНД фактично інкорпорували його в структури *Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС)*. Реалізація проекту **М. с.** на практиці була здійснена лише частково через значні відмінності в рівні екон. розвитку держав-членів, нац. законодавствах, асинхронність проведення екон. реформ.

С. В. Андрущенко

Митний тариф — систематизований згідно з державною або міжнародною класифікацією то-

варів зовн.-екон. діяльності перелік ставок увізного мита, яке складається з товарів, що ввозяться на *митну територію* країни. Це класичний засіб заг.-держ. управління *імпортом.* **М. т.** має такий вид: код товару, назва товару, ставка (чи ставки) мита. Розмір ставок **М. т.** збільшується залежно від ступеня переробки товару. Структурно **М. т.** поділяються на прості й складні. Простий **М. т.** передбачає оподаткування товару за єдиною ставкою мита. Складні **М. т.** складаються з двох і більше ставок: максимальних (або генеральних), що поширюються на товари з тих країн, з якими дана країна не знаходиться в торг.-договірних відносинах; і пільгових ставок — мінімальних, відносно тих країн, яким надано *найбільшого сприяння режим,* преференційних, проміжних, що застосовуються до товарів тих країн, з якими існують подібні договірні стосунки. Зазвичай **М. т.** встановлюються на нац. рівні, але існують й єдині **М. т.** кількох країн у межах *митних союзів.* Основними елементами **М. т.** є товарна класифікація, методи оцінки митної вартості імпортних товарів, методи визначення країни походження товарів, митні ставки. В основу товарної класифікаційної схеми **М. т.** країн (товарна номенклатура) покладено нац. класифікації товарів зовн.-екон. діяльності, які базуються на Комбінованій номенклатурі *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)* і Гармонізованій системі опису та кодування товарів (*Всесвітня митна організація,* редакція 2007, використовують понад 100 країн). Розмір ставок і види мита в Україні встановлюються відповідно до митного тарифу України, що визначається законом України та «Про митний тариф України» на основі Української класифікації товарів зовн.-екон. діяльності (УКТЗД), яка базується на Гармонізованій системі опису та кодування товарів.

Л. С. Поліщук

Митні привілеї — пільги щодо митних формальностей (звільнення від митного огляду й зборів вантажів, особистого багажу та ін.), які надаються інозем. *дипломатичним представництвам, консульським установам,* міжнар. міжурядовим орг-ціям і представництвам інозем. д-в при них, а також певним категоріям осіб, які перетинають держ. кордон. **М. п.** передбачаються як *договорами міжнародними (Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська консульська конвенція про консульські зносини 1963, Віденська конвенція про представництва держав в їх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975),* так і нац. законами та правилами (Митний кодекс України, Положення про дип. представництва та конс. установи інозем. держав в Україні). Згідно з діючими *нормами міжнародного права* предмети, призначені для офіц. використання інозем. дип. і конс. представництвами, а також прирівняними до них щодо **М. п.** установами, не обкладаються митом. Особистий багаж (у т. ч. предмети першочергового облаштування) *дипломатичному персоналу* інозем. дипломатичних представництв та інозем. конс. посадових осіб, так само, як і членів їхніх родин, а також осіб, прирівняних до них, звільняється від митного огляду і зборів. Однак особистий багаж вказаних осіб може бути оглянутий, якщо є серйозні підстави вважати, що він містить предмети, ввезення чи вивезення яких заборонене, або регулюється спец. правилами. Такий огляд повинен здійснюватись лише за умов присутності власника багажу або його уповноваженого представника. Особистий багаж членів адмін.-техн. й обслуговуючого персоналу дип. і конс. представництв підлягає митному огляду, але пропускається безоплатно через митний кордон у межах особистої потреби на заг. підставах. **М. п.,** передбачені для дип. персоналу, розповсюджуються на представників інозем. д-в, членів парл. та урядових делегацій, а також на основі взаємності на співробітників делегацій інозем. д-в, що прибувають для участі в міждерж. переговорах, міжнар. конференціях і нарадах або з іншими офіц. дорученнями.

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Михайлов Леонід (1884 — ?) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат,* чл. УСДРП. З 14.08.1917 — товариш ген. секретаря праці Центральної Ради; 18.01–29.04.1918 — народний міністр праці в уряді В. *Голубовича;* 26.12.1918–13.02.1919 — міністр праці в уряді В. *Чехівського;* восени 1919–20 — радник, заст. голови Надзвичайної дип. місії УНР у Польщі. Брав активну участь у виробленні *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920.* З 1921 працював у Луцькому Українбанку. 1939 репресований НКВС СРСР. Подальша доля невідома.

В. І. Головченко

Михайловський Віктор Іванович (31.08.1939, с. Нова Поляна Знам'янського р-ну Кіровоградської обл., УРСР) — укр. держ. діяч і *дипломат.* Закінчив екон. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1961) й Дипломатичну академію МЗС СРСР (1977); кандидат екон. наук. Працював на керівних посадах у Державному комітеті УРСР по пресі. У 1995–96 — зав. відділу перспективного планування та аналізу ефективності зовн. політики, заст. керівника Управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України. У січні 1997 — жовтні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Латвійській Республіці.

В. М. Матвієнко

Мишуга Лука (3.10.1887, с. Новий Витків, нині — Радехівського району Львівської області, Україна — 8.02.1955, Нью-Йорк, США) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат.* Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1911). Працював суддею у Львові й адвокатом у Жовклі. З початком *Першої світової війни* взяв активну участь у формуванні Легіону Українських січових стрільців (УСС). 1915–18 разом із Д. *Вітовським* та О. *Назаруком* займався орг-цією культ.-освітньої роботи УСС на Волині. Наприкінці 1918 — повітовий комісар ЗУНР на Радехівщині, потім — представник ЗУНР у Ген. штабі Республіканської армії УНР, пресовий референт при квартирмейстерському відділі армії УНР у Кам'янці-Подільському. З грудня 1919 — на дип. службі ЗУНР у Відні. Узимку 1920/21 — секр. місії ЗУНР на *Ризьку мирну конференцію 1920–21.* У липні 1921 — березні 1923 — представник ЗУНР у США. Для поширення інформації про військ.-політ. події у Схід. Галичині відкрив у Нью-Йорку Українське пресове бюро, у рамках позик «Національної оборони» й «Фонду негайної допомоги рідному краєві» зібрав серед діаспори 138,5 тис. дол. 1923 ініціював створення Об'єднання українських організацій в Америці й був його ген. секретарем до 1940. 1940 виступив співзасновником Українського конгресового комітету Америки, був членом його політ. ради, 1953–55 очолював Об'єднаний укр.-амер. комітет; водночас 1926–55 — редактор, гол. редактор газети «Свобода», провідний діяч Українського народного союзу, був одним з ініціаторів видання і членом редакції англомовної «Енциклопедії українознавства».

Твори: «Державна адміністрація на Україні» (1919), «Які тепер суди на Україні» (1919), «На Волині. Перші хвилі української державності», «Україна і американська демократія» (1939) «Шевченко і жінка» (1940), «Українці у вільному світі» (1954), «Похід українських військ на Київ (серпень 1919 р.)».

В. І. Головченко

Мігаш (Migaš) Йозеф (7.01.1954) — словацький державний і політичний діяч, *дипломат.* Середню освіту отримав у гімназії м. Прешов (1969–73); закінчив філософський факультет (1978) та аспірантуру (1982) Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; кандидат філософських наук; проходив стажування з міжнародних відносин та практики англійської мови в Американському мовно-комунікаційному центрі (США, 2003). У 1982–89 — асистент, доцент у Вищій політичній школі ЦК Комуністичної партії Словаччини в Братиславі та, одночасно, у структурах Словацької академії наук у м. Кошице. Один із засновників Партії демократичних лівих (ПДЛ), керівник виконавчого комітету ПДЛ (1989–93). На *дипломатичній службі* з 1993; Радник-посланник посольства Словацької Республіки в Україні (1993–95); Надзвичайний і Повноважний Посол Словацької Республіки в Україні (1995–96). Голова Партії демократичних лівих (1996–2001); Голова Національної ради Словацької Республіки (1998–2002); виконував обов'язки президента Словаччини (1998–99). У 2003–09 займався підприємницькою діяльністю. З 2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол Словацької Республіки в Російській Федерації.

Р. А. Кривонос

Міграція нелегальна — *злочин міжнародного характеру,* який завдає шкоди соц.-екон. розвитку держав і полягає в незаконному в'їзді в чужу країну з метою облаштування в ній (зазвичай з екон. мотивів). Незаконними мігрантами визнаються гро-

мадяни інших країн та особи без *громадянства*, які порушили правила в'їзду, виїзду, перебування чи транзитного проїзду через територію певної д-ви. Бланкетні норми, що відсилають до нац. кримінального законодавства д-в із б-би з **М. н.**, містяться в конвенціях *Міжнародної організації праці (МОП)*: Конвенції МОП № 97 «Про трудящих-мігрантів» 1949 та Конвенції МОП № 143 «Про зловживання в галузі міграції та про забезпечення трудящим-мігрантам рівності можливостей і поводження» 1975. Згідно з умовами цих міжнар.-прав. актів, д-ви повинні виявляти на своїй території випадки **М. н.** та вживати необхідних заходів щодо їх скорочення; особа або орг-ція, що сприяють **М. н.**, підлягають відп. покаранню. Гарантією ефективного контролю над **М. н.** є Міжнародна конвенція ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей 1990, а також Угода про співробітництво держав-учасниць *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* у б-бі з незаконної міграцією 1998. Збільшується роль *Міжнародної організації з питань міграції*, метою якої є забезпечення впорядкованої та планової міжнар. міграції. **М. н.** включає також проблему б-би з торгівлею людьми та експлуатацією проституції. Б-ба з цими явищами регулюється Конвенцією про б-бу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами 1950 (об'єднала в собі інші міжнар. угоди, які ухвалювались, починаючи з 1904) і Додатковою конвенцією про ліквідацію рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства 1956. У грудні 2000 *Генеральна Асамблея ООН* ухвалила Конвенцію проти транснац. організованої злочинності та два протоколи до неї: Протокол про попередження, ліквідацію та покарання за торгівлю людьми, особливо жінками й дітьми, і Протокол проти контрабанди мігрантів на суші, в повітрі та на морі.

О. В. Задорожній, М. О. Медведєва

Міжамериканська декларація взаємної допомоги та солідарності 1945 — див.: *Чапультепекський акт 1945.*

Міжамериканська конвенція про права та обов'язки держав 1933 — регіональний *договір міжнародний*, що став першою спробою закріплення в позитивному *міжнародному праві* ознак держави та основних рис її існування як *суб'єкта міжнародного права* в системі міждерж. відносин. Конвенція була прийнята 26.12.1933 у Монтевідео та набула чинності 26.12.1934. Її учасницями є 14 д-в, у т. ч. США. Ст. 1 Конвенції називає ознаки, якими має володіти д-ва як суб'єкт міжнар. права: постійне населення, визначена територія, уряд та здатність вступати у відносини з іншими д-вами. Таке визначення д-ви нині є заг.-прийнятим як у науці міжнар. права, так і в практиці д-в. Ст. 2 Конвенції містить важливе положення про те, що федерат. д-ва становить лише одну особу перед міжнар. правом. Ст. 4 Конвенції проголошує всі д-ви рівними й такими, права яких залежать виключно від простого факту їх існування як суб'єктів міжнар. права. Відповідно основні права д-ви не можуть бути ніяким чином порушені (ст. 5). Одним із наслідків проголошення цього принципу є визнання *невтручання принципу* однієї д-ви у внутр. або зовн. справи іншої (ст. 8). Конвенція також визнає, що юрисдикція д-ви поширюється на всіх її мешканців у межах нац. території, а іноземці не можуть вимагати більших прав, ніж права місцевих громадян (ст. 9). Першорядним інтересом д-в проголошується збереження миру, здійснення якого забезпечується через реалізацію принципу врегулювання міждерж. розбіжностей визнаними мирними засобами (ст. 10). Конвенція встановлює суворий обов'язок д-в не визнавати надбання територій або особливих переваг, здобутих силою, незалежно від фактичної форми її прояву; територія д-ви проголошується недоторканною (ст. 11).

Окремі статті Конвенції присвячені питанням взаємозв'язку інституту визнання з існуванням д-ви: політ. існування д-ви не залежить від її визнання іншими д-вами (ст. 3). Відповідно, навіть невизнана д-ва користується певними правами, не пов'язаними з участю в міждерж. відносинах, напр., правом на захист своєї цілісності та незалежності, прийняття законів щодо своїх інтересів, визнання юрисдикції своїх судів тощо. Відповідно до ст. 6 Конвенції визнання д-ви означає лише те, що той, хто визнає, сприймає особу іншого з усіма правами та обов'язками, визнаними міжнар. правом. Визнання є безумовним. Воно може бути явним або мовчазним. Дія Конвенції не зачіпає зобов'язань, прийнятих державами-учасницями в рамках інших міжнар. угод. Прийняття Конвенції, обумовлене особливостями розвитку міждерж. відносин у Зах. півкулі впродовж XVIII — поч. XX ст., справило значний вплив на розвиток як *міжнародних відносин* у цьому регіоні, так й у світовому масштабі. Окремі положення Конвенції були згодом сприйняті заг. міжнар. правом і стали заг.-визнаними.

О. В. Задорожній

Міжамериканський банк розвитку (Inter-American Development Bank), **МаБР** (IADB) — регіональний міжнародний фінансовий інститут, метою діяльності якого є фінансування програм економічного розвитку країн Латинської Америки. Створений у 1959, розпочав операції з жовтня 1960. Членами банку є 28 країн регіону, серед них США і Канада, а також 18 нерегіональних країн, розташованих у Європі та Азії, зокрема і Японія, Велика Британія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Швеція та інші. Найвищий орган банку — Рада керуючих, до якої кожна країна делегує свого представника, виконавчий орган — Рада директорів. Штаб-квартира банку розташована у Вашингтоні, а його представництва відкриті у кожній латинськоамериканській країні, що є членом банку, а також у Парижі і Токіо. За роки діяльності **МаБР** у його межах створено такі спеціалізовані структури, як Міжамериканську інвестиційну корпорацію, Фонд спеціальних операцій, Багатосторонній інвестиційний фонд та кілька інвестиційних фондів, засновниками яких стали окремі країни-донори чи міжнародні організації. Найбільшу частину наданих банком кредитів спрямовано на розвиток ключових галузей економіки Латиноамериканського континенту — сільського господарства (23%) та енергетики (25%), а також на розвиток інфраструктури портів цих країн. **МаБР** надає кредити на таких умовах: а) зі звичайних ресурсів і міжрегіонального капіталу — на термін від 15 до 30 років за ставками: за кредити у вільно конвертованій валюті 7,9%; за кредити в національних валютах країн-позичальниць 4% річних; б) із фонду для спеціальних операцій — на термін від 20 до 40 років за ставкою від 1% до 4% річних залежно від рівня економічного розвитку країни-позичальниці і характеру кредитованого проекту. Фінансову основу діяльності **МаБР** становлять його статутний капітал, резерви, цільові внески країн-донорів і запозичення самого **МаБР** на світових ринках капіталу — загалом близько 200 млрд дол. Пріоритетними напрямками діяльності **МаБР** на початку XXI ст. є програмна допомога розбудові в країнах регіону конкурентного середовища, модернізація державних інституцій, фінансування соціальних програм боротьби зі злиднями, сприяння регіональній інтеграції.

Л. І. Вергун

Міжамериканський договір про взаємну допомогу 1947 — див. *Ріо-де-Жанейро договір 1947.*

Міжамериканські конференції (Панамериканські конференції) — конференції представників США та країн Лат. Америки, що періодично скликались у 1889–1967; до 1948 офіційно називались Міжнародними конференціями американських держав. Ідея скликання **М. к.** належала лат.-амер. республікам, що виникли внаслідок Війни за незалежність Іспан. Америки 1810–26. У перших регіональних форумах (*Панамський конгрес 1826*, конференції в Лімі 1864–65 та Сантьяго 1856) брали участь лише лат.-амер. д-ви. Наприкінці XIX ст., з активізацією політики США, спрямованої на встановлення контролю над Лат. Америкою, ініціативу орг-ції та проведення таких конференцій перебрав на себе Вашингтон. 2.10.1889–19.04.1890 у Вашингтоні відбулась 1-ша *Панамериканська конференція*, в якій взяли участь представники США та всіх лат.-амер. д-в за виключенням Домініканської Республіки. США виступили з ініціативою створення Міжамериканського митного союзу та підписання дог-ру про арбітраж між амер. д-вами, але ці пропозиції не знайшли широкої підтримки з боку лат.-амер. учасників. Тоді з ініціативи США було запроваджено Міжамериканський союз американських республік, основною метою якого стало сприяння екон. співробітництву й обмін екон. інформацією. 2-га Міжамериканська конференція відбувалась 22.10.1901–31.01.1902 в Мехіко (Мексика), під час якої було оформлено приєднання амер. республік до Гаазьких конвенцій про арбітраж 1899. У рамках

Міжамериканського союзу було створено постійне Міжнар. бюро амер. республік та Керівна рада Бюро на чолі з держсекретарем США, до складу якого увійшли дип. представники лат.-амер. д-в у Вашингтоні. 3-я Міжамериканська конференція, що проходила 23.07–27.08.1906 в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), розглянула питання, пов'язані з Венесуельським конфліктом 1902–03 та ухвалила винесення на розгляд II Гаазької конференції питання про неприпустимість застосування сили для стягнення держ. боргів. Під час 4-ї Міжамериканської конференції 12.07–30.08.1910 в Буенос-Айресі (Аргентина) було ухвалено рішення про перейменування Міжнар. бюро амер. республік у *Панамериканський союз*, а **М. к.** стали вищим органом нової регіональної орг-ції. Водночас відхилено пропозицію США про визнання *Монро доктрини* основним принципом зовн. політики усіх амер. д-в. На 5-й Міжамериканській конференції, що проходила 25.03–3.05.1923 в Сантьяго (Чилі), було підписано Договір про запобігання конфліктів між амер. д-вами *(Гондра договір)*. 6-а Міжамериканська конференція (16.01–20.02.1928, Гавана) також приділила значну увагу проблемі інтервенції амер. д-в у справи одна одної та запобіганню конфліктів між ними (див. *Гаванська конференція 1928*). Крім того, на 6-й Міжамериканській конференції було прийнято кодекс міжнар. приватного права (*Бустаманте* кодекс) та конвенції з питань дип. і конс. зносин та імунітетів (див. *Гаванська конвенція про дипломатичний притулок 1928, Гаванська конвенція про дипломатичних чиновників 1928, Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928*). 7-ма Міжамериканська конференція проходила 3–26.12.1933 у Монтевідео (Уругвай), під час якої виявились протиріччя між США та рядом лат.-амер. д-в (перш за все Аргентиною), викликане бажанням останніх обмежити вплив США в регіоні і не допустити створення контрольованої США регіональної системи безпеки та оборони. На конференції всіма учасниками було ухвалено Пакт про ненапад та примирення («Пакт Сааведри Ламаса», названий за ім'ям мін. зак. справ Аргентини), який було підписано Аргентиною, Бразилією, Мексикою, Парагваєм та Чилі ще в жовтні 1933. Він засуджував агресивні війни, встановлював принцип урегулювання учасниками всіх конфліктів та суперечок лише мирними засобами, відповідно до *норм міжнародного права*. Не визнавались будь-які територ. надбання, здобуті за допомогою збройної сили. У разі порушення принципів незастосування сили однією зі сторін, інші зобов'язувались застосовувати всі передбачені *міжнародним правом* політ., екон. та юрид. засоби для збереження миру, але в жодному разі не вдаватись до дип. або військ. інтервенції. Положення про відмову від дип. та військ. інтервенції було спрямоване на протидію посиленню впливу США в регіоні. США приєднались до Пакту із застереженням, що Аргентина у свою чергу підпише *Бріана — Келлога пакт 1928*, Гондра договір 1923 та Міжамериканський договір про арбітраж 1929. Водночас під час конференції США було проголошено *«Доброго сусіда політику»*, яка зокрема закріплювала їх відхід від політики інтервенціонізму в Лат. Америці. 8-ма Міжамериканська конференція, що проходила 9–27.12.1938 в Лімі (Перу), приділила найбільше уваги розгляду проблем створення регіонального блоку д-в Зах. півкулі в умовах загострення міжнар. ситуації та ухвалила Декларацію принципів амер. солідарності (див. *Лімська декларація 1938*). Під час *Другої світової війни* **М. к.** не скликались, але основними питаннями регіонального співробітництва в рамках консультативних нарад міністрів закорд. справ залишались питання регіональної безпеки в Зах. півкулі та оборони проти можливої агресії ззовні (див. *Панамська нарада 1939, Гаванські декларації 1940, Чапультепекська декларація 1945, Ріо-де-Жанейро договір 1947*). Під час 9-ї Міжамериканської конференції, яка проходила 30.03–2.05.1948 в Боготі (Колумбія), було ухвалено рішення про створення *Організації американських держав (ОАД)*, а також розглянуто коло питань щодо розширення регіонального співробітництва у сферах економіки та безпеки. За ухваленим на конференції статутом ОАД **М. к.** стали вищим органом нової орг-ції та мали скликатись кожні 5 років (див. *Боготська конференція 1948*). 10-та Міжамериканська конференція, яка проходила 1–28.03.1954 в Каракасі (Венесуела), була позначена новим загостренням відносин між США та деякими лат.-амер. д-вами, викликаним поверненням Сполучених Штатів до політики інтервенціонізму в регіоні. Запропоновану США резолюцію, що передбачала можливість втручання у внутр. справи амер. д-в задля збереження «політичної цілісності американських держав» та протидії загрозі міжнар. комунізму, не була ухвалена через спротив Гватемали, Аргентини та Мексики. Значну увагу на конференції було приділено обговоренню проблем екон. розвитку країн регіону й ухвалено резолюцію, що рекомендувала проведення аграрних реформ та відмову від нетарифних бар'єрів, спрямованих проти с.-г. товарів у торгівлі між амер. країнами. З кінця 1950-х чергові **М. к.** не скликались, натомість у процесі реформи ОАД було проведено три надзвичайні **М. к.**: 16–18.12.1964 у Вашингтоні, 17–30.11.1965 у Ріо-де-Жанейро та 15–27.02.1967 в Буенос-Айресі. На останній конференції було затверджено протокол Буенос-Айрес, який вносив зміни та поправки до статуту ОАД. Вищим органом ОАД визнавалась Генеральна асамблея, до якої перейшли функції **М. к.**

В. Ю. Константинов

Міжкультурні комунікації — процес взаємного обміну цінностями, ціннісними установками, який здійснюється під час міжкульт. взаємодії цивілізацій, соц. груп, культур, індивідів. Цей процес відбувається як у політиці, так і в міжособистісному спілкуванні, у неформальних контактах. **М. к.** є важливим чинником *міжнародних відносин* й одним із пріоритетних напрямків зовн. політики та реалізації зовн.-політ. інтересів суб'єктів міжнар. співробітництва. **М. к.** в міжнар. відносинах проявляються також у діяльності спец. міжнар. організацій (напр., *Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури*), які здійснюють цілеспрямовану політику у сфері гуманітарного й культур. співробітництва. Наслідки **М. к.** мають дуалістичний характер і можуть проявлятися як у засвоєнні елементів іншої культури (що сприяє інтеграційним процесам, взаємному збагаченню, обміну), так і в посиленні етнічної самосвідомості, прагненні до закріплення етнічної специфіки.

О. П. Кучмій

«Міжмор'я» (польськ. «Międzymorze») — геополітична концепція реорганізації східноєвропейського простору, висунута у 1920-ті Ю. *Пілсудським*, яка передбачала створення під егідою відновленої Речі Посполитої *конфедерації* у складі Польщі, України, Білорусі, Литви, а також, можливо, Латвії, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії, Югославії, Чехословаччини. У такому вигляді «М.» простягалося б від Балтійського моря до Чорного (як варіант, Адріатичного). У цій концепції відчувається відлуння середньовічного гасла «Польщі від моря до моря». Пілсудський вважав, що відновлення в новому вигляді Речі Посполитої дасть змогу державам Центральної Європи не лише уникнути домінування Німеччині або Росії, але й «виштовхнути» Росію з Європи і замкнути її в Азії, відгородившись буфером з квазінезалежних Литви, України та Білорусі.

Україні відводилася головна роль у реалізації проекту «М.». Передбачалося створення за допомогою Польщі самостійної Української держави — «Великої України». Вона мала відмовитися від Західної України та укласти *унію* з Польщею, увійшовши до нової конфедерації. Як вважалося, створення т. зв. Великої України відповідає польським інтересам «як засіб зміцнення Польщі». У наші дні «М.» — швидше, розширене поняття Центрально-Східної Європи. Основний її нерв тепер — ідея диверсифікації поставок нафти і газу для подолання залежності від *імпорту* енергоносіїв із Росії. Відповідно, «М.» має значення насамперед як регіон, що пов'язує Польщу через Чорне море і Кавказ з каспійськими і центральноазійськими джерелами енергетичної сировини. Проекти *Східного партнерства ЄС*, Балто-Чорноморського коридору розвитку та ін. у польській свідомості є лише варіаціями на тему «М.» та відродження Речі Посполитої як головного форпосту західної цивілізації. У свою чергу, така політика Польщі відповідає стратегічним цілям глобальної політики США та інших західних держав.

Д. В. Табачник

«Міжнародна амністія» (Amnesty International) — неурядова організація, яка виступає за дотримання *прав людини* у всьому світі. Її діяльність пов'язана з вивченням цього питання у різних країнах і наданні рекомендацій для виправлення ситуації, що публікуються у щорічній доповіді. Організація, яка була створена у Великій Британії в 1961 юристом П. Бенансоном на знак протесту

проти утисків населення у Португалії у роки правління Антоніу де Олівейри *Салазара*, нині налічує у своїх лавах 3,2 млн членів у 150 країнах світу. Її дослідження і аналітичні матеріали неодноразово слугували підґрунтям при підготовці документів *ООН*, які стосувалися захисту прав людини, а також допомагали урядам впливових країн запроваджувати санкції проти репресивних режимів у країнах, що розвиваються. У 1977 «Міжнародна амністія» отримала *Нобелівську премію миру* за визначний внесок у справу захисту людської гідності від тортур і насильства у контексті досягнення глобального миру. Організація також має статус радника ООН у правах людини, а у своїй діяльності приділяє значну увагу забороні смертної кари у всьому світі, відмові від тортур, захисту інтересів в'язнів сумління. Фінансується за рахунок приватних пожертв і ніколи не приймає кошти від будь-яких урядів, щоб цей чинник не міг негативно вплинути на її репутацію.

П. М.Ігнатьєв

Міжнародна асоціація розвитку (International Development Association), **МАР** (IDA) — *спеціалізована установа ООН*, створена в 1960 як філія *Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР)* з метою надання на пільгових умовах фінанс. підтримки найменш розвинутим країнам. Цілями діяльності МАР є: подолання бідності; стабілізація й екон. зростання; ліквідація нерівності між країнами та всередині країн (доступ до початкової освіти, мед. обслуговування, водопостачання); захист навколишнього середовища. Членами МАР можуть бути лише держави-члени МБРР. Усі 164 держави-члени МАР поділяються на дві групи: економічно більш розвинуті д-ви, що здійснюють підписні внески в конвертованій *валюті*, яка може бути цілком використана МАР у кредитних операціях; країни, що вносять у конвертованій валюті одну десяту підписних внесків, решту — в нац. валюті, яка не може бути використана без їхньої згоди. Фінанс. ресурси МАР відокремлені від МБРР і формуються з трьох основних джерел: підписний капітал та внески переважно більш багатих членів МАР; перекази з чистого прибутку МБРР у вигляді безоплатних субсидій; погашені суми по раніше виданих кредитах МАР. Поповнення ресурсів МАР за рахунок держ. внесків промислово розвинутих країн відбувається в рамках угод, що надають МАР кошти для покриття її кредитних зобов'язань на 3-річний бюджетний період. 13-та угода про поповнення ресурсів МАР (2002), у якій брали участь 34 д-ви, дозволить МАР надати кредити на суму 23 млрд дол. Структура МАР: Рада керуючих; Виконавчий директорат; президент. Незважаючи на юрид. незалежність, МАР має спільний персонал, спільну штаб-квартиру, очолюється одним і тим же президентом, користується при оцінці проектів тими ж стандартами, що й МБРР. Штат співробітників МАР розподілено по 4-х функціональних секторах: операції, фінансування, політика, планування та дослідження. Основним напрямом діяльності МАР є надання на довгостроковій основі кредитів країнам-членам відповідно до наступних критеріїв: належність до групи найбідніших країн світу, річний прибуток в яких на душу населення не перевищує 835 дол.; достатня екон., фінанс. й політ. стабільність; наявність значних труднощів із *балансом платіжним* і відсутність перспектив самостійного розв'язання проблеми; реальне прагнення до розвитку, що втілюються у відп. політиці; недостатня кредитоспроможність для отримання позик на ринках капіталів. Нині 81 країна має право на отримання кредитів МАР. Терміни погашення безвідсоткових кредитів МАР — 20, 35, 40 років, включаючи 10-річний пільговий період. Структура кредитів МАР має більшу, порівняно з МБРР, соц. спрямованість: вища питома вага кредитів на освіту, охорону здоров'я, с. г-во й розвиток сільських районів. З моменту створення МАР надала кредити на заг. суму 238 млрд дол.

Ю. С. Скороход

Міжнародна асоціація розвитку й цивілізації Африки (Міжнародна африканська асоціація) створена 1876 з ініціативи бельгійського короля *Леопольда II* для управління територіями в басейні р. Конго. Її формуванню передувало скликання «Географічної конференції» у Брюсселі, на якій було засновано нац. комітети з метою б-би з *работоргівлею* та сприяння цивілізації Центр. Африки. Асоціація фінансувалась і контролювалась безпосередньо королем Леопольдом II; ключові позиції в ній займали бельгійці або іноземці, яких особисто наймав бельгійський король. Основною формою діяльності Асоціації стали експедиції, що фінансувались бельгійськими держ. та приватними фондами. Перші військ. пости на Нижньому Конго були створені експедиціями Асоціації, які очолював відомий амер. дослідник Африки Г. Стенлі. Інші колоніальні д-ви фактично зайняли нейтральну позицію щодо діяльності Асоціації. Згодом Леопольд II поставив питання про визнання за створеною ним асоціацією та її володіннями статусу д-ви. Упродовж 1884 США, Німеччина й Британія визнали держ. статус Асоціації, назва якої була змінена на Міжнародну асоціацію Конго. Під час *Берлінської конференції 1884–85* було визнано формування *зони вільної торгівлі* на території басейну р. Конго, а відповідно — на території Асоціації. Під час конференції у Бельгії вдалось урегулювати спірні питання з Францією та Португалією, які визнали Асоціацію й домовились про її кордони з португ. та франц. володіннями. У серпні 1885 парламент Бельгії прийняв закон, що дозволяв унію Бельгії та Конго, і Леопольд II повідомив країни-учасниці Берлінської конференції про перетворення Міжнародної асоціації Конго на Незалежну державу Конго.

С. В. Андрущенко

Міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння (International Seed Testing Association), **МАКЯН** (ISTA) — міжнар. галузева орг-ція, створена з метою розробки та поширення методів контролю за якістю насіння. Відправною точкою в діяльності орг-ції стали Правила міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння, що були оприлюднені 1931. Основними завданнями орг-ції є: розробка, адаптація та опублікування стандартних процедур для збирання та контролювання якості насіння; розвиток досліджень у всіх галузях науки та технологій збирання, контролю, обробки й продажу насіння; створення міжнар. системи сертифікації; обмін знаннями та досвідом; співробітництво з іншими міжнар. орг-ціями, що мають спільні інтереси з Асоціацією. Членами орг-ції є особи чи лабораторії з контролю за якістю насіння, що поділяють цілі орг-ції. Станом на 1.01.2013 орг-ція налічувала 201 члена із 72 країн світу. Структура орг-ції складається з виконавчого комітету, секретаріату, техн. комітетів; передбачені зустрічі членів орг-ції та наук. симпозіум. Чергові зустрічі відбуваються 1 раз на 3 роки, під час яких приймаються найважливіші рішення щодо діяльності орг-ції. У перервах між зустрічами роботою орг-ції керує виконавчий комітет, адмін. діяльність здійснює секретаріат. Техн. комітети відповідають за окремі напрямки роботи орг-ції. Україна є асоційованим членом орг-ції з 1999. Штаб-квартира орг-ції знаходиться у м. Цюріх (Швейцарія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна асоціація юристів-демократів (МАЮД) — міжнар. неурядова орг-ція, яка об'єднує юристів та їхні нац. й міжнар. асоціації для співробітництва в питаннях забезпечення верховенства права, демокр. цінностей, прав і свобод людини. МАЮД створена в 1946 і діє на основі Конституції (у редакції 1996). Органами Асоціації є Генеральна асамблея, Рада та Бюро; очолює орг-цію президент; місце перебування — Брюссель. Відповідно до ст. 2 Конституції цілями Асоціації є: розвиток контактів і обмін думками між юристами всіх країн та їхніми асоціаціями і сприяння взаєморозумінню між ними, спільна діяльність задля досягнення цілей, визначених у *Статуті ООН*, забезпечення спільних дій юристів у таких сферах, як дослідження та практ. застосування принципів демократії заради підтримання миру і співробітництва між націями; відновлення, захист і розвиток демокр. прав і свобод у законодавстві та практиці; розвиток незалежності усіх народів та б-ба з її обмеженням; захист і розвиток *прав людей* і народів; сприяння захисту збереження навколишнього середовища та екології; б-ба за суворе дотримання верховенства права і незалежності судової та юрид. професій; захист права народів на розвиток та створення умов для екон. рівності, використання надбань наук. прогресу і природ. ресурсів. Відповідно до поставлених цілей Асоціація та її члени беруть активну участь у вирішенні різноманітних питань *міжнародного права*. Активна позиція МАЮД сприяла всезаг. визнанню важливості права на самовизначення, зміни тлумачення доктрини «внутрішньої юрисдикції», як вона визначена у ст. 2 Статуту ООН. Члени Асоціації зробили значний внесок у розвиток таких важливих концепцій, як віднесення *апартеїду* до

злочинів проти людяності, надання *комбатантам* з визв. рухів статусу *військовополоненого*, визнання юрид. права на самовизначення, прав жінок та дітей, забезпечення інструментів прав. захисту прав людини. Окремим напрямком роботи Асоціації є участь у роботі міжнар. конференцій як спостерігача (напр., Дипломатична конф. зі створення Міжнародного кримінального суду), міжнар. судових установ тощо. МАЮД має консультативний статус при *Економічній і Соціальній раді ООН (ЕКОСОР)* та *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*.

Д. І. Кулеба

Міжнародна африканська асоціація — див. *Міжнародна асоціація розвитку і цивілізації Африки.*

Міжнародна гідрографічна організація (International Hydrographic Organization), **МГО** (IHO) — міжнар. міжурядова консультативна й техн. орг-ція. Створена на основі Міжнародного гідрографічного бюро, заснованого у 1921 на базі кількох конференцій з питань гідрографії — Вашингтонської 1899, Санкт-Петербурзьких 1908 і 1912, Лондонської 1919 з метою підтримки безпечної навігації та захисту мор. середовища. Тоді орг-ція налічувала 19 держав-членів. Із набуттям чинності в 1970 міжурядової конвенції змінилась назва та юрид. статус цієї орг-ції. Станом на 1.01.2013 до її складу входила 81 мор. д-ва, кілька країн очікували набуття статусу повноправного члена. Основними завданнями орг-ції є координація діяльності нац. гідрографічних установ, якомога більша уніфікація відп. документації, застосування надійних та ефективних методів експлуатації мор. шляхів, розвиток науки в галузі гідрографії і мор. картографії, океанографії. Вищим органом МГО є Конференція, що відбувається кожні 5 років у Монако. Конференція складається з офіц. делегацій від кожної держави-учасниці і розглядає питання діяльності орг-ції, виконання програм та заходів упродовж попередніх років. Також обирається склад Бюро орг-ції, на яке покладене виконання адмін. функцій. Керівний комітет разом із невеликою групою техн. експертів із гідрографії та мор. картографії координують техн. програми і здійснюють консультативну допомогу державам-членам орг-ції. Усі держави-учасниці мають рівне право голосу, кожна з них може вносити пропозиції щодо стандартизації та програми діяльності Бюро. Україна є повноправним членом орг-ції з 1998. Штаб-квартира МГО знаходиться в Монако.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна дипломатична академія (МДА) — міжнар. неурядова орг-ція, заснована в 1926 у Парижі. Метою її діяльності є створення умов для проведення спільних досліджень міжнар. проблем держ. діячами та співробітниками *дипломатичних служб* різних д-в. Членство в МДА надається урядам, главам урядів, керівникам зовн.-політ. відомств, послам та посланникам. Нараховує бл. 800 членів із більш ніж 100 країн світу. Керівництво МДА здійснює Ген. секретар та Виконавчий комітет. Бюджет формується із щорічних внесків країн-членів. МДА проводить щомісячні пленарні сесії, на яких обговорюються міжнар. проблеми; видає дип. словник; публікує повідомлення про свої пленарні сесії, дослідження з міжнар. проблематики.

М. А. Кулінич

Міжнародна економічна фундація (МЕФ) — громад. об'єднання підприємців, товаровиробників, фінансистів, економістів, юристів та представників різних ділових кіл України і зарубіжних країн. Має статус міжнар. орг-ції. Основною метою є сприяння екон. розбудові Української держави, підтримка розвитку підприємств та налагодження *міжнародних економічних відносин* і ділового партнерства України із зарубіжними країнами. Створена в 1999 у Києві, має відділення та представництва в різних областях України і за кордоном (у США, Німеччині, Пакистані, Польщі, Росії, Молдові тощо). Для здійснення своїх статутних завдань проводить міжнар. конференції, семінари, бізнес-форуми. Надає своїм членам послуги: юридичні, методичні, маркетингові, консалтингові, інформаційні щодо налагодження ділового партнерства підприємців різних регіонів України між собою та з бізнесменами інших країн. Здійснює підготовку та видання метод., наук., просвітницької, екон. та відп. довідкової літератури. Відстоює інтереси своїх членів, сприяє входженню укр. товаровиробників у світовий ринок та розвиткові інвестиційних процесів.

В. І. Серажим

Міжнародна електротехнічна комісія (International Electro-technical Commission), **МЕК** (IEC) — міжнар. неурядова орг-ція у сфері стандартизації та сертифікації, заснована в червні 1906 згідно з рішенням Міжнародного електричного конгресу з метою здійснення стандартизації параметрів електричних машин. Перший статут був прийнятий 1908 (остання переглянута редакція статуту ухвалена 1992). Членами МЕК є нац. комітети 49 д-в світу та 2-х асоційованих країн, Україна є членом МЕК з 1993. Основною метою МЕК є сприяння міжнар. співробітництву з усіх питань стандартизації та суміжних проблем у сфері електрики, електроніки та відп. технологій, зокрема таких, як верифікація відповідності стандартів, а також сприяння міжнар. розумінню цих проблем. Вищим органом МЕК є Рада (Генеральна асамблея), яка збирається не менше як 1 раз на рік і складається з голови Комісії, голів нац. комітетів, колишніх голів Комісії, віце-голів, скарбника та Ген. секретаря. До інших органів відноситься також Керівна рада, Комітет із заг. політики, Комітет дії, техн. комітети та підкомітети. Поточну роботу виконує постійний штат у складі 120 співробітників. Фінансування діяльності Комісії здійснюється за рахунок внесків нац. комітетів. Офіц. мовами є англійська, французька та російська. МЕК тісно співпрацює з *Міжнародним союзом електрозв'язку, МАГАТЕ, ЮНЕСКО, Всесвітнім поштовим союзом, ГАТТ, Європейською економічною комісією ООН, Організацією економічного співробітництва та розвитку, ВОІВ, ЮНКТАД* та багатьма іншими міжурядовими і міжнар. неурядовими орг-ціями. Особливо активна співпраця з *Міжнародною організацією стандартизації*, яка відповідає за розробку стандартів у неелектричній галузі. Діяльність МЕК пов'язана з проблематикою стандартизації з метою надання допомоги нац. комітетам у гармонізації нац. стандартів зі стандартами МЕК. Техн. комітети здійснюють зв'язки з відп. міжурядовими та неурядовими орг-ціями і готують техн. доповіді з окремих питань. За роки свого існування МЕК розробила стандарти в таких сферах: міжнар. система одиниць вимірювання; всесвітня система сертифікації для електричних компонентів; стандарти безпеки; стандартні розміри та сумісність електричних компонентів, у т. ч. лампи і розетки; видання багатомовного словника електричних термінів. Нині у сферу діяльності МЕК включені питання, пов'язані з високими технологіями: оптичні волокна, обладнання для інформ. технологій, аудіо- та відеосистеми, лазерне обладнання, ядерне устаткування. МЕК публікує: Бюлетень МЕК (6 випусків на рік), Каталог публікацій МЕК (щорічно), Щорічник МЕК, Багатомовний словник із питань електрики, електроніки та електрозв'язку, Міжнародний електротехнічний словник. Штаб-квартира орг-ції розташована в Женеві (Швейцарія).

В. І. Резніченко

Міжнародна енергетична безпека (МЕБ) виступає одним з аспектів всезагальної/глобальної *безпеки міжнародної*, поряд з військово-політичною, економічною, екологічною, продовольчою, інформаційною і т. п. На жаль, зараз питання забезпечення МЕБ ще не знаходять належного відбиття саме в міжнародно-правових документах. В *ЄС* загалом уникають використання в правових документах цього терміна, частіше кажуть про «забезпечення надійності енергопостачання в Союз» (ст. 194.16 ДФЄС). Акти «м'якого права», такі як «План дій енергетичної безпеки і солідарності ЄС» (2008) визначають її як таку що «забезпечує більш ефективну енергетичну конкуренцію і створення умов, що сприяють інвестиціям, розмаїтості і безпеці поставок, конкурентному енергетичному ринку і є основною у досягненні цілей «20–20–20»» (п. 1). Експерти Світового банку розглядають енергетичну безпеку так — «країна може стабільно виробляти і використовувати енергію за розумними цінами з метою сприяння економічному зростанню, зниженню бідності та безпосередньому поліпшенню якості життя населення шляхом розширення доступу до сучасних послуг у сфері енергетики». Своєю чергою, Світова енергетична рада визначила енергетичну безпеку як «стан захищеності окремих громадян, суспільства, економіки та держави від загроз надійному паливному та енергозабезпеченню». У рамках Міжнародного енергетичного агентства її визначають, як «доступ

до достатньої (за об'ємом), надійної та доступної (за ціною) енергії». У запропонованому Росією проекті Конвенції з міжнародної енергетичної безпеки (2010) її визначають як досягнення «такого стану світової системи енергетики, при якому досягається надійне і безперебійне постачання енергетичними матеріалами і продуктами країн споживачів за умов, що задовольняють всіх учасників світового енергетичного ринку, з мінімальним збитком для навколишнього середовища і з метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку світового співтовариства» (ст. 1.1).

Наразі видається доречним стверджувати про існування МЕБ на двох рівнях — універсальному/глобальному та регіональному, причому по суті другий має не суперечити першому. Доктринальним визначенням МЕБ є система заходів, спрямованих на створення єдиного енергетичного простору на основі врахування інтересів країн-споживачів, країн-виробників енергетичних ресурсів, а також транзитних країн. Розглядаючи проблему енергетичної безпеки, виділяють такі її сегменти: 1) стабільні і безперервні поставки енергії ззовні. Саме на цьому аспекті (а не на внутрішньому видобутку) зосереджується увага, оскільки контроль над зовнішніми поставками може бути у більшості випадків обмежений; 2) розумна ціна. На жаль не існує жодного універсального критерію її оцінки. Навряд можна вважати безперечним критерієм співвідношення попиту та пропозиції на ринку, зважаючи на спекулятивні моменти або вплив зовнішніх політичних чинників; 3) справедливий розподіл енергетичних ресурсів. У той же час цей сегмент не має вступати в суперечку з принципом невтручання у внутрішні справи держав; 4) використання різних видів енергії, в т. ч. і відновлюваної; 5) диверсифікація джерел *імпорту*; 6) додержання екологічної складової.

Але зараз вважати фактично сформованим універсальний рівень міжнародної безпеки не має можливості. Причиною цього власне є протиріччя інтересів між постачальниками та споживачами енергетичних ресурсів, що є сформованими в рамках регіональних систем енергетичної безпеки. Наприклад, країни-постачальники визначають енергетичну безпеку в сенсі «безпеки поставок», яку розуміють як надійність постачань і наявність енергоресурсів за розумними цінами. Інтереси постачальників представляють і захищають такі організації, як *ОПЕК* та Форум країн-експортерів газу, інтереси споживачів — Міжнародне енергетичне агентство, Конференція країн-учасниць Договору до Енергетичної хартії.

С. Д. Білоцький

Міжнародна інформаційна політика — стратегія діяльності міжнародних організацій, держав, транснаціональних корпорацій та неурядових інституцій щодо вирішення проблем глобального і національного інформаційного розвитку. Головними напрямами **М. і. п.** є: сприяння міжнар. співробітництву в інформ.-комунікаційній сфері; заохочення до міжнар. обміну інформацією через кордони й рівноправна участь у міжнар. інформ. взаємодії; забезпечення прав національних спільнот на вільне вираження поглядів, свободу слова та свободу засобів масової комунікації; використання глобальної екон. інтеграції на основі міжнар. інфоінфраструктури в інтересах акторів міжнародних відносин; об'єднання інтелектуальних ресурсів світу для впровадження інновацій. До пріоритетів **М. і. п.** відносять: формування суспільства знань; міжкульт. діалог, безпеку глобального інформаційного середовища; збереження інтелектуального потенціалу та інформаційної спадщини людства, інформаційну економіку, регламентацію міжнародної інформаційної діяльності, інформаційну екологію, освіту упродовж всього життя. Розробка стратегій та впровадження **М. і. п.** належить до компетенції *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та її спеціалізованих установ — *ЮНЕСКО, ЮНКТАД, ЮНІДО, ІКАО,* діяльність яких передбачає створення дієвого механізму у формі постійних консультацій з нац. урядами щодо реалізації **М. і. п.**, вироблення спільних підходів до здійснення трансдисциплінарних проектів у різних регіонах світу. ООН забезпечуються такі напрями **М. і. п.**, як Світовий саміт з інформаційного суспільства, гуманітарні та соціально-економічні програми, пов'язані з інформатизацією та використанням ІКТ; нормотворча діяльність у сфері використання ІКТ та формування інформаційного середовища, концепції і механізми забезпечення міжнародної інформаційної безпеки. Під егідою ЮНЕСКО було розроблено та впроваджено такі стратегії **М. і. п.**, як Концепція нового міжнар. інформ. та комунікаційного порядку (НМІКП, 1980), Нова комунікаційна стратегія ЮНЕСКО (1989), «Інформаційне суспільство для всіх» (1996 і на перспективу до 2015), програми «Комунікація, інформація» (2001 і на перспективу до 2020), «Міжнародна програма розвитку комунікації», «Інформація для всіх», «Пам'ять світу» тощо. Концепція НМІКП була спрямована на подолання асиметрії інформаційного розвитку *акторів міжнародних*, дисбалансу у міжнар. інформ. потоках розвинутих країн та країн, що розвиваються, дисбалансу в галузі ЗМК, протидію політиці «інформаційного імперіалізму» в глобальному інформаційному просторі. Нова комунікаційна стратегія ЮНЕСКО реалізувала зах. концепцію «вільного потоку інформації та загальнолюдських цінностей» «відповідно до принципів вільного поширення ідей, свободи ЗМК, а також їх незалежності, плюралізму і багатоманітності» в умовах монополії зах. країн у міжнар. інформ. просторі. Зміна політ. курсу в галузі комунікації зумовлювалась різними чинниками: порушенням усталеного балансу сил у світі *(СРСР розпад)*; кризою ідентичності в *Русі неприєднання (Югославії розпад)*, концепцією неприєднання на основі розподілу Схід—Захід); закінченням *«холодної війни»* та ідеолог. протистояння; глобалізацією інформаційних процесів, концентрацією діяльності *транснаціональних корпорацій* в інформ. секторі світової економіки; підтримкою нової комунікаційної стратегії як пріоритетної програмної діяльності ЮНЕСКО. Концепція **М. і. п.** «Інформаційне суспільство для всіх» передбачає забезпечення широкого і вільного доступу до інформ. ресурсів, необхідних для рівноправної участі в житті нової сусп. формації й у вільному обміні ідеями та знаннями. Програма ЮНЕСКО «Комунікація, інформація», основою якої є Резолюція ООН «Про роль інформаційних і комунікаційних технологій у контексті глобалізації» (2000), а також Декларація тисячоліття, охоплює міжнар. співробітництва в галузі інформації та комунікації за такими напрямами, як: подолання інформаційного розриву між державами, формування відкритого суспільства знань, вільне вираження поглядів, безпека професійної діяльності журналістів у зонах збройних конфліктів, поширення ідеї толерантності, розробка норм і принципів правового регулювання інформаційної діяльності, тобто йдеться про гуманітарний розвиток і гуманітарну безпеку цивілізації, про суспільство, в якому діє принцип обміну знаннями й об'єднані всі соц.-культ. та етичні аспекти цивілізаційного розвитку.

Компетенція МСЕ з реалізації **М. і. п.** полягає у регулюванні використання радіочастотного спектра, реєстрації частотних ресурсів геостаціонарних супутників, розробці рекомендацій з технічних, експлуатаційних та тарифних аспектів наземного та космічного зв'язку, стандартів ІКТ і телекомунікаційних послуг, координацію технічної та фінансової допомоги країнам світу. Діяльність МСЕ відзначається вагомою роллю у політичній, економічній і науково-технічній сферах з огляду на те, що керівні рішення організації визначають магістральні напрями розвитку телекомунікацій у глобальному вимірі. **М. і. п.** реалізується на регіональному рівні за сприяння регіональних організацій, зокрема, *Ради Європи, Європейського Союзу, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, НАТО, АТЕС, АСЕАН, ОАД, ШОС* та неформального об'єднання БРІКС. У сучас. міжнародних інформаційних відносинах реалізуються європ., панафрик., азіатсько-тихоокеанська, лат.-амер., панарабська та ін. стратегії **М. і. п.**, зокрема, європ. інфор. політика реалізується через стратегії, програми й проекти міжурядових регіональних орг-цій, які стосуються вирішення проблем розвитку інформ. суспільства в Європі, об'єднання «інфоінфраструктури», інформ. магістралей, телекомунікаційних мереж, впровадження інформ. економіки, електронної торгівлі, електронного урядування, гуманітарної та інформаційної безпеки. *Рада Європи* реалізує **М. і. п.** через гуманітарне співробітництво в регіоні шляхом забезпечення прав людини та розвитку плюралістичної демократії, створення системи європ. інформ. права, впровадження європ. стандартів і принципів у нац. інформ. програми й чинне законодавство. ЄС реалізує **М. і. п.** через програми інформ. економіки, впровадження нових технологій у традиційні сектори господарства; розвиток «інтелектуальної» торгівлі задля конкурентоспроможності Європи на світовому ринку. ОБСЄ здійснює **М. і. п.** у напрямку превентивної

дипломатії, врегулювання конфліктів, забезпечення професійної інформ. діяльності, охорони інформ. прав етнічних спільнот і меншин.

Є. А. Макаренко, О. П. Кучмій

Міжнародна інформаційна система (МІС) — інформ. система, яка займається прийняттям, переробкою, запам'ятовуванням та видачею міжнар. інформації; виступає засобом міжнар. комунікацій. У розвитку МІС та їхніх структур розрізняють три періоди, що пов'язані з особливостями розв'язування функціональних завдань, залежно від характеру інформ. процесу. У системах першого покоління (у зарубіжній літературі відомі під назвою «Системи електронної обробки даних», а у вітчизняній — «Автоматизовані системи управління») в основі алгоритмічної структури лежить «задачний підхід», тобто для вирішення кожного завдання системою окремо готувалися дані та створювалась алгоритмічна модель. Друге покоління систем («Управлінські інформаційні системи») зорієнтоване на операційну обробку даних, для якої характерний структуризований потік інформації, інтеграція задач обробки даних та звітів, застосування єдиної централізованої бази даних (БД), яка управляється системою керування базою даних. Структура інформ. систем третього покоління («Системи прийняття рішень») зорієнтована на спільний аналіз даних та алгоритмічних моделей прийняття рішень; такі системи мають не тільки заг. інформ. забезпечення (БД), але й заг. алгоритмічне (математичне) забезпечення — базу моделей (БМ). Основою їх структури є концепція розподілу алгоритмічних процедур подібно до того, як вирішується розподіл даних у системах другого покоління.

В. Ф. Коломієць

Міжнародна картографічна асоціація (International Cartographic association), **МКА** (ICA) — міжнар. галузева орг-ція; створена 1959 (до її складу входять як урядові структури, так і наукові товариства та окремі підприємства картографічної галузі). Основні завдання МКА: розвиток стандартів у галузі картографії, вивченні, вирві та поширенні карт; сприяння взаєморозумінню у вирішенні важливих питань світового розвитку шляхом використання картографії при прийнятті рішень; поширення важливої екологічної, екон., соц. та ін. інформації через картографічну продукцію; обмін новими знаннями й технологіями між д-вами в галузі картографії. Вищий орган орг-ції — Генеральна асамблея, що складається з представників держав-учасниць орг-ції та приймає рішення щодо заг. політики МКА, затверджує бюджет орг-ції й вирішує питання щодо прийняття нових членів. Виконавчий комітет керує діяльністю МКА в перервах між засіданнями Генеральної асамблеї (відбуваються раз на рік), відповідає за реалізацію програм і проектів, керує діяльністю секретаріату, комісій та робочих груп. Станом на 1.01.2004 членами орг-ції були 83 країни. Україна є її повноправним учасником з 1993. Штаб-квартира МКА знаходиться в Утрехті (Нідерланди).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна комісія з розслідування голоду в Україні 1932–33 була скликана 12–14.02.1988 в Торонто (Канада) за зверненням Світового конгресу вільних українців до юристів і вчених-правознавців із проханням взяти участь у розслідуванні голодомору 1932–33 в УСРР. До її складу увійшло 7 осіб: професор права Лондонського університету, колишній прокурор на *Нюрнберзькому процесі 1945–46* Дж. Дрейпер; професор Макгілського університету (Канада), колишній голова комітету захисту прав людини Секретаріату *ООН* Дж. Хамфрі; професор Паризького університету, колишній член комісії з перегляду французького карного кодексу Дж. Левассер; професор Буенос-Айреського університету, голова Верховного Суду Аргентини Р. Левене; професор міжнародного права Пенсільванського університету (США), колишній посол США в Колумбії К. Олівер; професор Стокгольмського університету Дж. Сандберг і професор права Католицького університету Лувена (Бельгія) Дж. Верховен. На зібрані українською діаспорою кошти було проведено два слухання: 23–27.06.1988 в Брюсселі й 31.10.-4.11.1988 в Нью-Йорку; підсумкове засідання відбулося 15–18.11.1989 в Лондоні. На засіданнях розглядалися свідчення, надані позивачем, серед них матеріали комісії Конгресу США по голоду 1932–33 в Україні та перша в УРСР наукова публікація з проблеми в газеті «Вісті з України» (1988, № 3), на яку вказало *посольство* СРСР у Канаді. Комісія дійшла висновку, що радянське керівництво 1930-х проігнорувало у випадку з голодом основні норми моралі; було зазначено, що голод і *політика*, внаслідок якої він виник, не обмежувалися Радянською Україною, «навіть якщо території з українською більшістю населення мали трагічну перевагу». Комісія також визнала достовірною інформацію, що підтверджувала існування складових елементів *геноциду* в подіях 1932–33 в УСРР.

В. М. Матвієнко

Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 — універсальний *договір міжнародний*, що визнає *злочином міжнародним* вербування, фінансування, використання та навчання *найманців*, що порушує такі *міжнародного права принципи*, як суверенна рівність, політ. незалежність, територ. цілісність держав та самовизначення народів і зобов'язує держави переслідувати в судовому порядку або видавати будь-яку особу, що вчинила такий злочин. Конвенцію було укладено в рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* 4.12.1989 (Україна є учасницею конвенції, ратифікувала її 14.07.1993). Документ базується на цілях і принципах *Статуту ООН*, заг. *міжнародного права*. Конвенція визначає найманця як спеціально завербовану на місці або за кордоном особу, що бере участь у воєнних діях з метою отримання матеріал. винагороди чи іншої особистої вигоди. При цьому найманець не є громадянином чи особою, що постійно проживає на території воюючої сторони, та не входить до особового складу збройних сил воюючих сторін і не є офіційно направленим будь-якою третьою стороною для участі в конфлікті. У док-ті визнано злочинцями всіх учасників процесу вербування, фінансування, навчання і використання найманців, а також самих найманців та їх співучасників. Сторони Конвенції зобов'язуються заборонити таку злочинну діяльність у своєму кримінальному законодавстві та переслідувати всіх винних у ній осіб у межах своєї юрисдикції. Конвенція відносить до найманців не тільки осіб, що безпосередньо беруть участь у збройних конфліктах, а й осіб, завербованих для участі в наперед запланованих актах насильства, спрямованих на повалення уряду будь-якої д-ви, підрив її конституційного порядку або порушення територ. цілісності й недоторканності. Злочинними визнаються також дії осіб, що вербують, використовують, фінансують, навчають найманців, а також здійснюють замах на співучасть у такого роду діях. Відповідно до Конвенції держава-учасник, на території якої знаходиться передбачуваний злочинець, згідно зі своїми законами ув'язнює його та зобов'язана негайно провести попереднє розслідування фактів. Держави-учасниці надають одна одній прав. допомогу, включаючи надання всіх доказів, що є в їхньому розпорядженні, необхідних для судового розгляду. Конвенція зобов'язує держав-учасниць вживати відповідно до міжнар. права всіх можливих заходів з попередження вербування, використання, фінансування чи навчання найманців у межах чи поза межами їхніх територій. Док-том передбачено механізми координації в міжнар. б-бі з найманством. Відповідна роль у цьому процесі передбачена для *Генерального секретаря ООН*. Для досягнення цілей Конвенції її сторони можуть встановлювати свою юрисдикцію щодо вказаних злочинів, які були вчинені на їхній території або на борту мор. чи повітр. судна, зареєстрованого в цій д-ві, та будь-яким із громадян цієї д-ви чи *апатридів*, що постійно проживають на її території. Конвенція зобов'язує д-ву, на території якої перебуває особа, обвинувачена у вчиненні такого злочину, негайно взяти її під арешт та провести попереднє розслідування фактів. Про це д-ва негайно повідомляє інші сторони Конвенції та всі зацікавлені сторони через Ген. секретаря ООН або безпосередньо. Конвенція гарантує будь-якій особі, щодо якої здійснюється судовий розгляд, безстороннє поводження та всі права, передбачені законодавством відп. д-ви. Держава-учасниця, на території якої знаходиться ймовірний злочинець, або видає його, або зобов'язується передати справу своїм компетентним органам із метою кримінального переслідування. Відп. зобов'язання держав-учасниць поширюються на них незалежно від того, чи був злочин найманства скоєний на їхній території чи поза нею. Конвенція вимагає від держав-учасниць включати злочини щодо вербування, фі-

нансування, використання та навчання найманців у будь-які дог-ри про видачу, що існують між сторонами як злочини, які передбачають видачу.

О. В. Буткевич

Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 — універсальний *договір міжнародний,* що є частиною міжнар.-прав. механізму б-би з *тероризмом міжнародним.* Була укладена за ініціативою Спеціального комітету *Генеральної Асамблеї ООН* для вироблення заходів з викорінювання тероризму в рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* Прийнята рез. ГА ООН № 54/109 від 9.12.1999. Відповідно до Конвенції д-ва, що її ратифікувала, зобов'язується блокувати всі «номерні» банківські рахунки утримувачів, яких не вдається ідентифікувати. Вона також повинна повідомляти про всі «незвичайні» та великі операції банків з переміщення коштів. При цьому поняття «банківська таємниця» не може служити підставою для відмови в сприянні судовому розслідуванню. Україна є учасницею Конвенції, ратифікувала її 12.09.2002. Конвенція встановлює кримінальну, прав. й адмін. відповідальність за злочини, пов'язані з фінансуванням тероризму, а також встановлює новий склад злочину, не вказаний у попередніх конвенціях. Згідно з Конвенцією фінансування тероризму кваліфікується як злочинний вчинок, незважаючи на те, фізич. чи юрид. особа його вчинила. На д-ви покладається зобов'язання перешкоджати та протидіяти шляхом відп. внутр. заходів фінансуванню терористів та терористичних орг-цій, незалежно від того, чи здійснюється таке фінансування прямо або опосередковано через орг-ції, що мають інші цілі. Положеннями Конвенції передбачено, що кошти, які були виділені будь-якою фізич. чи юрид. особою з метою фінансування тероризму, а також кошти, отримані в результаті таких злочинів, можуть бути конфісковані та передані потерпілим або членам їхніх сімей як компенсація. Держави-учасниці Конвенції мають вжити заходів на нац. рівні для того, щоб визначити, виявити, заблокувати або арештувати будь-які кошти, які використовуються або виділяються з метою вчинення терористичних актів. При цьому вільний обіг законного капіталу не повинен зазнавати шкоди. Також передбачається тісна взаємодопомога д-в при розслідуванні таких злочинів. Зокрема передбачається, що держави-учасниці цієї Конвенції не можуть відхиляти прохання про взаємну прав. допомогу, посилаючись на банківську таємницю.

О. В. Буткевич

Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 — універсальний *договір міжнародний,* що має на меті визнання акту *заручників захоплення* тяжким злочином та встановлення принципу, згідно з яким винуваті в ньому мають підлягати міжнар. переслідуванню або видачі. Конвенція була укладена в рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* 17.12.1979 (Україна бере участь у конвенції). Конвенція поширюється на випадки захоплення заручників, у яких хоча б один з елементів виходить за межі юрисдикції однієї д-ви, і в б-бі з таким злочином зацікавлені інші д-ви. Конвенція вимагає від сторін передбачити в нац. законодавстві відп. покарання за захоплення заручників з урахуванням тяжкого характеру цього злочину. Держави-учасниці зобов'язуються співробітничати в попередженні злочинів, пов'язаних із захопленням заручників, шляхом вживання всіх можливих заходів щодо попередження підготовки і скоєння цих злочинів на їхній території та міжнар. взаємного обміну інформацією й координацією. Держави-учасниці Конвенції зобов'язані вживати заходів із припинення в межах своїх територій незаконної діяльності осіб, груп та орг-цій, що організовують або беруть пряму чи опосередковану участь в орг-ції захоплення заручників. Для досягнення мети Конвенції її сторони можуть встановлювати свою юрисдикцію щодо вказаних злочинів, які були скоєні на їхній території або на борту мор. чи повітр. судна, зареєстрованого в цій д-ві, та будь-яким із громадян цієї д-ви чи *апатридів,* що постійно проживають на її території. Також держави-сторони Конвенції можуть поширювати свою юрисдикцію щодо попередження, припинення чи покарання за вказані злочини у випадку, якщо метою захоплення заручників був тиск на дану д-ву або серед заручників перебували її громадяни. Конвенція зобов'язує д-ву, на території якої утримується захоплений злочинцем заручник, вжити всіх заходів, які вона вважає доцільними для полегшення положення заручника, зокрема забезпечення його звільнення та сприяння, у відп. випадку, його від'їзду після звільнення. Конвенція зобов'язує д-ву, на території якої перебуває обвинувачений у вчиненні злочину захоплення заручників, негайно взяти його під арешт та провести попереднє розслідування фактів. Про арешт такої особи д-ва зобов'язана негайно повідомити всі зацікавлені сторони, а також повідомити *Генерального секретаря ООН* про результати попереднього розслідування щодо особи, підозрюваної у вчиненні даного злочину. Одним із ключових положень Конвенції є зобов'язання д-ви, на території якої знаходиться вірогідний злочинець і яка його не видала іншій відп. д-ві, передати його своїм компетентним органам із метою кримінального переслідування та негайно повідомити про це всі зацікавлені сторони. Документ передбачає низку гарантій дотримання *прав людини* щодо підозрюваних у вчиненні даного злочину. Зокрема, сторони Конвенції зобов'язуються гарантувати будь-якій особі, щодо якої здійснюється судове провадження, справедливе ставлення на всіх стадіях судового розгляду. У т. ч. Конвенція передбачає право д-ви відмовити у видачі злочинця іншій стороні в разі, якщо є підстави вважати, що прохання про видачу було спрямувано з метою переслідування або покарання особи з причин, пов'язаних з його расовою, реліг., нац. або етнічною приналежністю чи політ. поглядами. Встановлюється пріоритет норм Конвенції над нормами інших дог-рів між її сторонами щодо видачі злочинців. Реалізація Конвенції базується на принципах міжнар. координації зусиль із попередження та покарання за злочини захоплення заручників, взаємної допомоги та обміну інформації між сторонами. Дія Конвенції не поширюється на б-бу із захопленням заручників під час *збройних конфліктів,* що регулюється *Женевськими конвенціями з міжнародного гуманітарного права.*

О. В. Буткевич

Міжнародна конвенція про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 2006 — *договір міжнародний багатосторонній,* що має на меті запобігти насильницьким зникненням людей, що визнані у *міжнародному кримінальному праві* як *злочини проти людяності.* Текст конвенції було прийнято *Генеральною Асамблеєю ООН* 20.12.2006 та відкрито для підписання 6.02.2007. Конвенція набрала чинності 23.12.2010; станом на 1.05.2013 Конвенцію підписала 91 держава (зокрема, й Україна), 37 держав її ратифікували або приєдналися до неї. Моделлю для Конвенції стала *Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання 1984.* Необхідність прийняття Конвенції обумовлено необхідністю скоординованої міжнародної боротьби проти злочинної практики насильницьких зникнень, приклади якої в історії є численними. Найбільш відомими з них є директива «Ніч і туман» від 7.12.1941, підписана начальником штабу Верховного головнокомандування збройними силами нацистської Німеччини генерал-фельдмаршалом В. Кейтелем, яка передбачала викрадення антинацистських політичних діячів на всій території, що була окупована Німеччиною під час *Другої світової війни,* з подальшою їхньою стратою без повідомлення родичам про долю та місцезнаходження цих осіб. Подібна практика була також характерна для операції «Кондор» — широкомасштабної кампанії політичних репресій, що у 1975–83 здійснювалися спецслужбами диктаторських режимів у Чилі, Аргентині, Уругваї, Парагваї, Болівії, Бразилії та, частково, Еквадорі й Перу. Масові насильницькі зникнення людей вчинялися під час *громадянської війни* в Алжирі (1991–2002), на Північному Кавказі (переважно на початку так званої «другої чеченської війни» у 1999), в Іраку за правління С. *Хусейна.* У Радянському Союзі під час сталінських репресій насильницьке зникнення людей було поширеним способом кримінального покарання, що офіційно йменувалося позбавленням волі «без права листування». Менш масові, проте доволі регулярні випадки насильницького зникнення людей дотепер фіксуються правозахисними організаціями у різних країнах світу.

Ст. 2 Конвенції визначає насильницьке зникнення як арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення

волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону. Відповідно до ст. 3, кожна держава-учасниця вживає відповідних заходів для розслідування насильницьких зникнень і для віддання правосуддю відповідальних за це осіб. Ст. 4 встановлює зобов'язання держав криміналізувати насильницькі зникнення у національному праві, а ст. 5 констатує, що широкомасштабні та масові насильницькі зникнення є злочином проти людяності, що вперше було встановлено у підпункті «і» пункту 1 ст. 7 *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду*. Ст. 26 Конвенції передбачає для контролю за виконанням конвенції створення комітету у складі десяти експертів, які обираються на чотири роки з можливістю однократного переобрання. До функцій комітету належать: розгляд доповідей, котрі держави повинні представити протягом двох років після набуття чинності для них конвенції; подача прохань та рекомендацій державам-учасницям за проханнями про розшук та встановлення місцезнаходження зниклої особи; розгляд повідомлень про порушення Конвенції державами, котрі дозволили такі повідомлення, зробив декларацію згідно зі ст. 31 (повідомлення від приватних осіб) або 32 (повідомлення від інших держав-учасниць, які зробили аналогічну декларацію); відвідування держав з їх дозволу за наявності відомостей про вчинення державою дій, які завдають серйозну шкоду положенням Конвенції; надання щорічної доповіді про свою діяльність; доведення питання про широку або систематичну практику насильницьких зникнень в будь-якій з держав-учасниць до відома ГА ООН.

М. М. Гнатовський

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 — універсальний *договір міжнародний* у сфері міжнар. захисту прав людини. Затверджена рез. *Генеральної Асамблеї ООН* № 2106 від 21.12.1965, набула чинності 4.01.1969. Станом на листопад 2003 учасницями Конвенції є 175 д-в. Ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 21.01.1969. Відповідно до ст. 1 Конвенції поняття «расова дискримінація» означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, базовані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, нац. чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політ., екон., соц., культ. чи будь-яких інших галузях сусп. життя. Важливо зазначити, що Конвенція не застосовується до відмінностей, винятків, обмежень чи переваг, які держави-учасниці Конвенції проводять чи роблять між громадянами й негромадянами. При цьому Конвенція передбачає можливість вжиття спец. заходів із винятковою метою забезпечення належного прогресу деяких расових або етнічних груп чи окремих осіб, що потребують захисту, який може виявитись необхідним для того, щоб забезпечити таким групам чи особам рівне використання та здійснення прав людини й основних свобод. Такі дії не розглядаються, однак, як расова дискримінація за умови, що вжиті заходи не ведуть до збереження особливих прав для різних расових груп і що їх не буде залишено чинними після досягнення тих цілей, заради яких вони були запроваджені. Ст. 2 Конвенції містить заг. зобов'язання держав-учасниць невідкладно всіма можливими способами проводити політику ліквідації всіх форм расової дискримінації та сприяти взаєморозумінню між усіма расами. Конвенція наводить також численні форми реалізації цього зобов'язання (ст. 2–7), які охоплюють заходи від перегляду відп. політики уряду в нац. й місцевому масштабах та оголошення злочином, що карається за законом, будь-якого поширення ідей та протизаконної діяльності орг-цій, заснованих на расовій перевазі або ненависті, до забезпечення рівноправності кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, нац. або етнічного походження, включаючи право на ефективний захист у нац. судах і держ. інститутах. Відповідно до ст. 8 Конвенції створюється Комітет із ліквідації расової дискримінації, який складається з 18 експертів. Комітет через *Генерального секретаря ООН* отримує від держав-учасниць конвенції доповіді про законодавчі, судові, адмін. та інші заходи, прийняті ними з метою здійснення положень Конвенції. Комітет може запитувати у д-в додаткову інформацію. На підставі отриманої інформації Комітет робить доповіді ГА ООН і може вносити свої пропозиції та рекомендації

(ст. 9). Комітет має також повноваження приймати й розглядати скарги щодо порушень Конвенції. Конвенція передбачає цілий механізм врегулювання спорів між державами-учасницями, який включає надання Комітетові петиції про порушення з боку однієї держави-учасниці та пояснень з боку іншої й проведення двосторонніх переговорів (ст. 11) і створення погоджувальної комісії у складі 5 осіб (ст. 12) для врегулювання спору. При цьому в ст. 16 Конвенції зазначено, що її положення щодо врегулювання спорів або розгляду скарг застосовуються без шкоди для інших методів розв'язання спорів чи скарг у питанні дискримінації й не перешкоджають державам-учасницям використати інші методи розв'язання спорів відповідно до заг. чи спец. міжнар. угод, чинних у відносинах між ними. Важливим є положення ст. 14 Конвенції, відповідно до якого держави-учасниці можуть визнавати компетенцію Комітету в межах його юрисдикції, приймати й розглядати повідомлення від окремих осіб чи груп осіб, які твердять, що вони є жертвами порушення даною державою-учасницею якихось прав, викладених у Конвенції. Але Комітет не повинен приймати ніяких повідомлень, якщо вони стосуються держави-учасниці Конвенції, яка не зробила такої заяви. Альтернативою індивід. звернення до Комітету є передбачена Конвенцією можливість заснувати або вказати орган у межах своєї нац. прав. системи, компетентний приймати й розглядати петиції окремих осіб і груп осіб у межах своєї юрисдикції, які заявляють, що вони є жертвами порушення якогось із прав, викладених у Конвенції, і які вичерпали інші доступні місцеві засоби прав. захисту. Із включенням цих положень були здійснені перші спроби створити ефективні механізми захисту прав людини (хоча лише в контексті б-би з расовою дискримінацією), які базуються на поєднанні нац. та міжнар. засобів.

О. В. Задорожній

Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 — універсальний *договір міжнародний* у сфері співробітництва держав у б-бі зі злочинністю. Конвенція затверджена рез. *Генеральної Асамблеї ООН* № 3068 від 30.11.1973, набула чинності 18.07.1976. Станом на 19.05.2009 учасницями Конвенції є 108 держав. Для України Конвенція набула чинності після її ратифікації Верховною Радою СРСР 15.10.1975. Конвенція кваліфікує *апартеїд* як *злочин проти людяності*, вчинення якого призводить до порушення *міжнародного права принципів* та створює серйозну загрозу для міжнар. миру й безпеки (ст. 1/1). Конвенція визначає також склад «злочину апартеїду», відносячи до нього наступні дії: позбавлення члена або членів расової групи (груп) права на життя та свободу особистості шляхом вбивства таких осіб або завдання їм серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу і посягання на їхню свободу чи гідність у результаті застосування до них тортур, жорсткого, нелюдського чи принижуючого гідність поводження й покарання; навмисне створення для расової групи (груп) таких життєвих умов, які розраховані на її (їхнє) повне чи часткове фізичне знищення; будь-які заходи законодавчого характеру та інші заходи, розраховані на те, щоб перешкодити участі расової групи (груп) у політ., соц., екон. й культ. житті країни, повноцінному розвитку групи (груп) через порушення основних прав її (їхніх) представників; будь-які заходи, спрямовані на розподіл населення за расовою ознакою шляхом створення ізольованих резервацій і гетто для членів расової групи (груп), заборони змішаних шлюбів, експропріації земельної власності групи (груп) та її (їхніх) членів; експлуатація праці членів расової групи (груп); переслідування орг-цій та осіб шляхом позбавлення їх основних прав і свобод за те, що вони виступають проти апартеїду. Важливо зазначити, що відповідно до ст. 11 Конвенції перелічені акти не можуть розглядатись як політ. злочини для цілей видачі злочинців іншій д-ві або його передачі міжнар. трибуналові. При цьому *екстрадиція* здійснюється виключно на підставі законодавства сторін та їхніх міжнар. дог-рів.

Міжнар. кримінальна відповідальність за вчинення, участь у вчиненні або сприяння злочинові апартеїду поширюється не лише на окремих осіб, а й на членів орг-ції та установ, представників д-в, незалежно від того, чи перебувають такі особи на території д-ви, де вчинюються такі дії, чи в будь-якій іншій д-ві (ст. 3). Конвенція закріплює також механізм співробітництва д-в у сфері б-би з апартеїдом. На нац. рівні держави-учасниці зобов'язуються

вживати законодавчих, судових та адмін. заходів для припинення й попередження апартеїду й покарання осіб за його вчинення незалежно від того, чи перебувають такі особи на території д-ви, де вчиняються такі дії, чи є вони громадянами цієї або будь-якої іншої д-ви чи особами без громадянства (ст. 4). На основі цього положення логічною виглядає норма, закріплена в ст. 5 Конвенції про те, що юрисдикцію над особами, яких підозрюють у вчиненні злочину апартеїду, можуть встановлювати компетентні суди будь-якої іншої країни-учасниці Конвенції або міжнар. кримінальний трибунал, за умови, що його юрисдикцію визнають відп. держави-учасниці Конвенції. Це положення було закріплено ще до створення перших органів міжнар. кримінального правосуддя з відп. компетенцією. Тому на практиці юрисдикцію у цій сфері мали лише нац. суди держав-учасниць Конвенції. На міжнар. рівні держави-учасниці підтверджують готовність визнавати й виконувати рішення *Ради Безпеки ООН* та інших компетентних органів ООН щодо переслідування осіб за вчинення злочину апартеїду та досягнення цілей Конвенції (ст. 6). Конвенція також передбачає, що в рамках Комісії з прав людини створюється група у складі трьох осіб, яка розглядає доповіді держав-учасниць Конвенції щодо заходів, вжитих ними для виконання її положень.

О. В. Задорожній

Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті 1985 — універсальний *договір міжнародний* у сфері міжнар. захисту *прав людини*. Конвенція затверджена рез. *Генеральної Асамблеї ООН* № 40/64 від 10.12.1985 (набула чинності 3.04.1988); станом на 15.05.2009 учасницями конвенції є 87 д-в. Ратифікована Указом Президії Української РСР від 8.05.1987; набула чинності для УРСР 19.06.1987. Конвенція спрямована на припинення практики *апартеїду* в спорті. Її прийняття обумовлювалось ганебною практикою расової дискримінації в ПАР. Вислів «апартеїд у спорті» означає здійснення політики та практики системи узаконеної расової дискримінації з метою встановлення і підтримки панування однієї расової групи осіб над іншою та її систематичного пригнічення в спортивній діяльності як серед професіоналів, так і серед любителів (ст. 1). Засуджуючи явище апартеїду (ст. 2), держави-учасниці зобов'язуються не підтримувати спортивні контакти з країнами, які практикують апартеїд (ст. 3); вживають заходів для обмеження чи заборони своїм спортивним орг-ціям, командам та окремим спортсменам для участі в змаганнях у країнах, які практикують апартеїд або для зустрічей зі спортивними орг-ціями, командами та спортсменами, відібраними на основі апартеїду, зокрема відмовляються надавати їм фінанс. допомогу, надавати в розпорядження спортивні споруди тощо (ст. 5, 6); відмовляють у наданні віз, дозволів на в'їзд спортивним орг-ціям, командам та спортсменам країн, які практикують апартеїд (ст. 7). Відповідно до положень ст. 10 Конвенції держави-учасниці можуть накладати такі ж обмеження та заборони на представників третіх країн, які вступають у контакти зі спортивними представниками країн, які практикують апартеїд. Ця ж стаття містить санкції проти ПАР. Проте відповідно до п. 5 цієї статті санкційні положення втратили чинність з моменту ліквідації в цій країні політики апартеїду. На міжнар. інституційному рівні Конвенція передбачає створення Комісії проти апартеїду в спорті в складі 15 осіб (ст. 11). Комісія через *Генерального секретаря ООН* отримує від держав-учасниць Конвенції доповіді про законодавчі, юрид., адмін. та інші заходи, прийняті ними з метою здійснення положень Конвенції. Комісія може запитувати в д-в додаткову інформацію (ст. 12). На підставі отриманої інформації Комісія робить доповіді ГА ООН і може вносити свої пропозиції та рекомендації. Комісія має також повноваження (за умови визнання її компетенції з боку держав-учасниць конвенції) приймати та розглядати скарги щодо порушень конвенції (ст. 13).

О. В. Задорожній

Міжнародна конференція з колишньої Югославії (МККЮ) — тимчасова міждерж. орг-ція для сприяння припиненню міжетнічних та міждерж. конфліктів, які виникли внаслідок *Югославії розпаду;* створена за спільною ініціативою *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та *Європейського Союзу (ЄС)*. Рішення про заснування прийнято 26–28.08.1992 в Лондоні, під час роботи першої сесії МККЮ. Працювала із серпня 1992 по березень 1995 переважно в Женеві (Швейцарія) під співголовуванням С. *Венса* (з 2.04.1993 — Т. Столтенберг) від ООН та Д. Оуена від ЄС. У рамках МККЮ були створені робочі групи: з питань щодо Боснії та Герцеговини, з гуманітарних питань, з питань правонаступництва, з екон. питань, із заходів довіри, безпеки та контролю за виконанням рішень, з питань щодо етнічних та нац. спільнот і меншин.

М. С. Каменецький

Міжнародна міграція робочої сили (ММРС) — переміщення працівників між окремими країнами. Поділяється на еміграцію (виїзд) та імміграцію (в'їзд до країни). Розрізняють планову (існувала до кінця 1980-х на основі угод про роботу громадян В'єтнаму, Північної Кореї тощо в плановій економіці країн т. зв. «соціалістичного табору»), регульовану (за міждержавними угодами про кількість та умови доступу іноземних робітників на національні ринки праці) та стихійну ММРС. До основних її форм відносяться такі, як постійна (із втратою *громадянства* країни походження емігрантів), тимчасову (із поверненням до таких країн після певного періоду), сезонну (на короткий період піку сільгоспробіт), а також маятникову (робота в сусідній країні із регулярним поверненням додому, що можливо лише в прикордонних зонах). Різновидом тимчасової міграції є ротаційна міграція, коли відбувається постійна ротація (заміна) іноземних працівників, але в межах узгоджених імміграційних квот. Основні центри імміграції — США, країни *ЄС* та Перської затоки з їх великими валютними резервами, інші держави з високим життєвим рівнем. Головними постачальниками робочої сили виступають країни, що розвиваються, а в останнє десятиріччя — посткомуністичні країни, у тому числі Україна.

В. С. Будкін

Міжнародна морська організація (ММО) — спеціалізований орган *ООН*, що опікується безпекою судноплавства та попередженням забруднення суднами вод *Світового океану*. Організацію створено у 1948 шляхом прийняття Конвенції про Міжурядову морську організацію (Женева, 6.03.1948). Чинну назву Організація отримала після ухвалення поправок до Конвенції у 1977. Станом на 1.01.2013 членами ММО є 170 держав. ММО є головною *організацією міжнародною*, яка здійснює правове регулювання міжнародного торговельного судноплавства у технічній сфері, забезпеченні охорони людського життя на морі, в галузі запобігання забрудненню моря і атмосфери з суден, встановленні режиму відповідальності за шкоду, завдану третім особам забрудненням з суден. Штаб квартира ММО знаходиться у Лондоні. «Безпечне та ефективне судноплавство у чистому океані», — це девіз Організації, який узагальнює її цілі. Головні завдання ММО: 1) забезпечення взаємодії між державами у ході ухвалення ними рішень і провадження регуляторної діяльності у технічній сфері, що охоплює міжнародні морські перевезення; 2) сприяння та полегшення прийняття універсальних стандартів, які стосуються безпеки на морі, ефективності судноплавства, захисту морського середовища, а також сприяє вирішенню юридичних і адміністративних питань, пов'язаних з міжнародним судноплавством; 3) сприяння реалізації програм технічного співробітництва у сфері міжнародного торговельного судноплавства, боротьбі з забрудненням морського середовища. У рамках ММО було прийнято інструменти, які започаткували діяльність окремих міжнародних організацій у галузях правового регулювання, споріднених із *судноплавством міжнародним торговельним*: *Міжнародна організація морського супутникового зв'язку*, IMSO із штаб квартирою у Лондоні. Україна є членом цієї Організації з 1979; Міжнародні фонди для компенсації збитків від забруднення нафтою, IOPC Funds. З 2008 Україна має статус *спостерігача* у цій Організації. Штаб-квартира організації в Лондоні. Окрім згаданих організацій у Штаб-квартирі ММО розгорнутий і діє секретаріат Конвенції про запобігання забрудненню моря скиданнями відходів та інших матеріалів (Лондонська конвенція). Україна є учасницею цієї Конвенції з 1976. Україна, як незалежна держава, є членом ММО з 1994.

Б. І. Гуменюк

Міжнародна організація вищих органів фінансового контролю (International Organization of Supreme Audit Institutions), **МОВОФК** (INTOSAI) — міжурядова галузева орг-ція вищих органів фінанс.

контролю держав-учасниць *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та її спеціалізованих установ. Заснована 1953, до її складу входять понад 170 нац. органів фінанс. контролю, які відіграють провідну роль при контролі фінанс. діяльності урядів. Україна є повноправним членом орг-ції з 1998. Орг-ція встановлює провідні принципи для фінанс. управління та інших галузей, сприяє розвитку пов'язаних з цими питаннями методологій, обміну інформацією між учасниками та організовує навчання фахівців у відп. галузях. Статутні основи діяльності орг-ції відображені у т. зв. декларації Ліми, більш відомої як Велика хартія урядового контролю, були переглянуті на Вашингтонському конгресі 1992 і визначили структуру, умови членства та функціонування орг-ції. Разом із цим було прийнято такі важливі док-ти, як Стандарти фінанс. контролю та Принципи для стандартів внутр. контролю. Найвищим органом орг-ції є Міжнародний конгрес вищих органів фінанс. контролю, який збирається один раз на 3 роки (дає можливість для обміну досвідом, обговорення проблем та вироблення рекомендацій щодо поліпшення відповідальності урядів в усьому світі). У конгресах беруть участь представники ООН, *Світового банку* та інших провідних професійних орг-цій. Правління МОВОФК складається з 16 членів, які зустрічаються щорічно з метою координації діяльності орг-ції між конгресами. Члени правління обираються від 7 регіональних структур МОВОФК та головних типів систем публічного фінанс. контрою. Голова правління є представником д-ви, що приймала останній конгрес та є головою орг-ції. Ген. секретаріат забезпечує адмін. діяльність орг-ції, управління бюджетом орг-ції, діяльність правління та конгресів; сприяє обміну досвідом між членами орг-ції; організовує навчальні семінари й тренінги. У рамках МОВОФК працюють робочі групи та комітети, а також 7 регіональних структур: для Лат. Америки; для Карибського басейну; для Африки; для арабських країн; для Півд.-Тихоокеанського регіону; для Європи; для Азії. Секретаріат орг-ції знаходиться у Відні (Австрія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна організація законодавчої метрології (Organisation Internationale de Metrologie Legale), **МОЗМ** (OIML) — міжнар. міжурядова орг-ція створена відповідно до Конвенції про заснування міжнар. орг-ції законодавчої метрології 1955 з метою заг. гармонізації законних процедур метрології. Членами орг-ції є 60 країн, асоційованими членами — 49 (Україна асоційований член з 1997). Орг-ція визначає для своїх членів керівні принципи для розробки нац. та регіональних вимог щодо виготовлення і використання вимірювальних приладів; розробляє інструкції, міжнар. рекомендації для нац. законодавства щодо різноманітних категорій вимірювальних приладів. Проекти рекомендацій та документації готують техн. комітети і підкомісії. Орг-ція співпрацює з такими міжнар. орг-ціями як *Міжнародна організація стандартизації* та *Міжнародна електротехнічна комісія* з метою уніфікації вимог і запобігання виникненню протиріч у вимогах щодо вимірювальних приладів (вирішується завдання, щоб прилади та лабораторії могли відповідати одразу кільком міжнар. стандартам). Вищим органом орг-ції є Конференція, яка скликається раз на 4 роки й визначає пріоритетні напрямки діяльності орг-ції та вирішує бюджетні питання. Виконавчим органом орг-ції є Міжнар. комітет, який відповідає за діяльність орг-ції в перервах між конференціями та складається з представників кожної держави-учасниці. Основна діяльність орг-ції здійснюється через роботу техн. комітетів і підкомісій, які складаються з представників урядів країн-учасниць, техн. орг-цій та експертів зі стандартизації. Секретаріат відповідає за поточну діяльність орг-ції, обслуговує зустрічі комітету та міжнар. конференції, організовує навч. семінари і тренінги. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Парижі (Франція).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна організація ІТЕР з термоядерної енергетики створена в 2006 *Європейським співтовариством з атомної енергії (Євратомом)*, Францією, Росією, Індією, Китаєм, Республікою Корея, США та Японією на 35 років для реалізації фізичного *проекту ІТЕР* (International Thermonuclear Experimental Reactor). Ця *організація міжнародна* має кілька міжнародних об'єднань-попередників, що займалися в різних складах реалізацією проекту ІТЕР. Угода ІТЕР набула чинності 2007 після *ратифікації* усіма учасниками. При укладанні угоди, вона поширювалася також завдяки членству Євратому і на Болгарію, Румунію і Швейцарію, як асоційованих членів програми Євратому з термоядерного синтезу (ст. 21). Але зі вступом перших двох в ЄС і відповідно Євратом, норми ст. 21 поширюються тільки на Швейцарію. Організація має міжнародну правосуб'єктність і є юридичною особою в державах-членах (ст. 5). Вищим органом Організації ІТЕР є Рада, до якої делеговано по 4 представники від кожного члена. Таке делегування пов'язане з процедурою голосування, яке можливе у двох варіантах: одноголосно і через систему зважених голосів, вага яких визначається через рівень внесків до Організації. Вищою посадовою особою та представником Організації ІТЕР при реалізації її правоздатності є обираний на 5 років Генеральний директор, відповідальний перед Радою. Персонал, що працює в Організації складається з двох груп — штатних співробітників ІТЕР і співробітників, відряджених державами. Перша група персоналу призначається Генеральним директором. Весь персонал і Генеральний директор є міжнародними чиновниками (ст. 7).

Угода ІТЕР передбачає специфічне для міжнародної організацій формулювання бюджетної статті. Йдеться власне про більш широке поняття — «ресурси організації» (ст. 8). Вони складаються з майна (внески в натуральній формі і персонал), фінансових внесків членів і додаткових внесків. Привілеї та імунітети організації, її персоналу, майна і активів також сформульовані незвично для міжнародної організації. Формально в угоді не визначено їх обсяг, а лише встановлено, що на території держав-членів вони такі, «які необхідні для виконання її функцій» (ст. 12). При цьому персонал і Генеральний директор повинні дотримуватися відповідних національних законів і нормативних актів приймаючої держави у сфері охорони здоров'я населення та персоналу, безпеки, ядерної безпеки, радіаційного захисту, ліцензування, ядерних речовин, охорони навколишнього середовища та захисту від зловмисних дій (ст. 14) . Цікаво, що мова йде не про всі держави-члени організації, а лише про приймаючу. Крім того, існує окрема угода про привілеї та імунітети ІТЕР, підписана обмеженою кількістю учасників проекту (Євратом, Індія, Китай, Республіка Корея, Росія і Японія). Щодо відповідальності, то прямо передбачена відсутність відповідальності держав-членів за дії організації, тому ІТЕР може відповідати тільки в рамках своїх ресурсів або за одноголосним рішенням членів Ради додатковими фінансами організації. У зв'язку з використанням у рамках практичної діяльності ІТЕР ядерних та інших матеріалів, в угоді встановлено режим нерозповсюдження та загальна заборона передачі матеріалів, отриманих за угодою третім особам, а так само виключно мирні цілі угоди (ст. 20).

Приймаючою стороною, що забезпечує майданчик проекту, є Франція (ст. 11), з Францією має бути укладена також угода про штаб-квартири, зараз існує лише протокол про забезпечення майданчиком. У зв'язку з роботою в процесі проекту ІТЕР з особливо небезпечними матеріалами (ядерними), особливою є і процедура завершення дії угоди. Початковий термін дії угоди встановлено у 35 років, однак за рішенням Ради його можна пролонгувати максимум на 10 років. Причому рішення про пролонгацію угоди має бути прийнято за 6 років до закінчення терміну його дії. Це пов'язано з необхідністю почати за 5 років до закінчення терміну дії угоди процедуру деактивації установок ІТЕР (ст. 24). Спеціальним є і вихід сторін з угоди. Він можливий тільки через 10 років після набуття чинності угоди, причому для приймаючої сторони він взагалі неможливий. Якщо вихід проходить у процесі експлуатації установок, то сторона, що виходить з угоди, повинна виплатити всю свою частку. Додаткові аспекти виходу з угоди повинні регулюватися в процесі консультацій про вихід сторони (ст. 26). Площі та послуги безкоштовно і безпосередньо виділено державою, що приймає (Францією) через її приймаючу організацію під проект ІТЕР і конкретизовано в Додатку про забезпечення майданчика до угоди ІТЕР.

С. Д. Білоцький

Міжнародна організація комісій з цінних паперів (International Organization of Securities Commissions), **МОКЦП** (IOSCO) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена в 1983 на основі трасформації відп. міжамер. регіональної асоціації (існувала з 1974). Станом на 1.01.2013 членами орг-ції були 182 нац. комісії з цінних паперів. Україна є повно-

правним учасником орг-ції з 1996. Основними завданнями орг-ції є просування високих стандартів регулювання ефективності ринків, обмін інформацією та досвідом щодо розвитку внутр. ринків, встановлення стандартів та ефективний контроль за безпекою міжнар. ділових угод, взаємна допомога у забезпеченні прозорості ринків через застосування високих стандартів і ефективного запобігання їх порушенням. Вищим органом орг-ції є Комітет президентів, який складається з глав нац. комісій з цінних паперів, що зустрічається в рамках щорічної конференції, що відбувається почергово в кожній з країн-учасниць орг-ції та приймає рішення щодо життєво важливих питань діяльності орг-ції. Виконавчий комітет складається з 19 членів і працює упродовж року з метою реалізації завдань орг-ції. У рамках орг-ції діють 4 регіональні комітети: для Африки й Бл. Сходу, Азійсько-Тихоокеанського регіону, Європи та міжамер. комітет. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Монреалі (Канада).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна організація космічного зв'язку (ІНТЕРСУПУТНИК) — міжнар. орг-ція, заснована відповідно до угоди про створення єдиної системи супутникового зв'язку 1971 (на час заснування входили лише соціал. країни). Основним завданням орг-ції є забезпечення співробітництва та координації зусиль з проектування, створення, експлуатації та розвитку міжнар. системи супутникового зв'язку. У 1996–98 Рада ІНТЕРСУПУТНИКА визначила нові пріоритетні напрямки співробітництва, серед яких створення стратегічних альянсів із компаніями-операторами супутникового зв'язку та виробниками косм. апаратів, що призвело до певної комерціалізації орг-ції. Нині орг-ція виступає в ролі супутникового оператора. Станом на 1.01.2013 до її складу входили 24 країни; Україна член ІНТЕРСУПУТНИКА з 1997. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Москві (Росія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна організація морського супутникового зв'язку (International Maritime Satellite Organization), **ІНМАРСАТ** (Inmarsat) — міжнар. інституція, створена у 1976 на основі прийнятої в рамках *Міжнародної морської організації (ММО)* Конвенції про міжнар. орг-цію мор. супутникового зв'язку. Розпочала діяльність у 1982. Відповідно до установчих док-тів основною метою орг-ції було визначено забезпечення надійним зв'язком суб'єктів *судноплавства міжнародного торговельного*. Пізніше за рішеннями Асамблеї ІНМАРСАТ 1989 і 1994 її функції поширені на повітр. простір і рухомий зв'язок на суходолі. Основні завдання орг-ції: забезпечення косм. сегмента, необхідного для вдосконалення мор. зв'язку в інтересах сповіщення про лихо; забезпечення охорони людського життя на морі; підвищення ефективності роботи суден і керування ними; встановлення за допомогою цього сегмента авіаційного та наземного рухомого зв'язку, а також інших рухомих служб тощо. У 1998 Асамблея орг-ції погодилась на приватизацію ІНМАРСАТ. З 1999 ІНМАРСАТ функціонує у формі підприємства з обмеженою відповідальністю. Нова структура складається з двох установ — Інмарсат Лтд. та Міжнар. орг-ції мобільного супутникового зв'язку, заснованої для контролю за виконанням Інмарсат своїх зобов'язань перед громад. службами. Орг-ція складається з Асамблеї, до якої входять представники всіх сторін, що підписали Конвенцію. Рада орг-ції складається з 22 представників сторін Конвенції. Поточну діяльність здійснює директорат на чолі з Ген. директором. Україна є членом орг-ції з 1979. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Лондоні (Велика Британія). ІНМАРСАТ має також регіональні представництва в Дубаї (ОАЕ), Сінгапурі та Індії.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна організація праці (МОП) — одна із найстаріших міжнародних міжурядових організацій, була заснована у 1919 згідно з *Версальським мирним договором 1919*. У 1946 МОП стала першою *спеціалізованою установою ООН*. МОП розробляє міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій, що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборона примусової праці, гендерна рівність тощо. Основними стратегічними цілями МОП є сприяння реалізації основоположних принципів та прав у сфері праці, створення більш широких можливостей для жінок та чоловіків з метою забезпечення гідної зайнятості та отримання належної заробітної плати, підвищення ефективності соціального захисту для всіх верств населення, а також зміцнення трипартизму та соціального діалогу. Статут МОП базується на 2-х основних принципах — універсальності та тристороннього представництва. Універсальність означає, перш за все, можливість вступу до Організації будь-якої держави, яка погоджується виконувати зобов'язання відповідно до Статуту. Якщо цей принцип є характерним для більшості міжнародних організацій, то принцип тристороннього представництва є особливістю лише МОП. Ця Організація є єдиною у системі ООН, в якій представники роботодавців і працівників — соціальні партнери мають однакове з представниками уряду право голосу у формуванні її політики та програм діяльності. Станом на 1.01.2013 членами МОП є 185 держав. Основними органами МОП є Міжнародна конференція праці, Адміністративна рада та розташований у Женеві постійний Секретаріат — Міжнародне бюро праці (МБП). Вищим керівним органом МОП є Міжнародна конференція праці, яка збирається раз на рік у Женеві. Конференція розробляє та приймає міжнародні конвенції та рекомендації, ухвалює бюджет та програму роботи Організації, обирає Адміністративну раду МОП, слугує форумом для обговорення актуальних проблем у соціально-трудовій сфері. Виконавчим органом МОП є Адміністративна рада, яка обирається терміном на 3 роки, складається з 28 представників урядів, 14 представників роботодавців, 14 представників працівників. Адміністративна рада, що збирається тричі на рік, розробляє програму діяльності та бюджет Організації, які в подальшому виносяться на розгляд Міжнародної конференції праці. За часів своєї діяльності МОП ухвалила 189 конвенцій (міжнародні угоди, які підлягають ратифікації державами-членами Організації) і 202 рекомендації. Щорічно МОП витрачає близько 130 млн дол. США для запровадження в країнах-членах МОП окремих проектів технічної допомоги. МОП здійснює понад 1000 програм технічного співробітництва більш ніж у 80 країнах світу. Пріоритетними напрямками технічного співробітництва є реалізація програми гідної праці на національному рівні, реформування трудового законодавства, впорядкування трудових відносин і вирішення спорів, зміцнення потенціалу організацій роботодавців та профспілок при укладанні колективних договорів. Діяльність МОП зосереджується на наступних темах: викорінення дитячої та примусової праці, гідна праця для жінок та чоловіків, економічний та соціальний розвиток, ліквідація безробіття, рівність та усунення дискримінації, ВІЛ/СНІД у сфері праці, законодавство у сфері праці, трудова міграція, соціальний захист, працевлаштування молоді, безпека на робочих місцях. У рамках МОП проводяться регіональні конференції, діють галузеві комітети, які опікуються проблемами окремих секторів економіки. При МОП діє Міжнародний інститут соціально-трудових проблем (Женева) та Міжнародний навчальний центр (Турін). Україна є членом МОП з 12.05.1954 та ратифікувала 61 конвенцію МОП. За часів незалежності Україна двічі обиралася до складу Адміністративної ради — на період 1996–99 та 1999–2002. Ключовим елементом співпраці України та МОП є Програма гідної праці МОП. Вона визначає пріоритети державної соціальної політики, програм дій багатьох організацій профспілок та роботодавців та охоплює основні сфери ринку праці, в тому числі сприяння зайнятості, викорінення дитячої праці та запобігання торгівлі людьми, реформування трудового законодавства та соціального забезпечення, запобігання поширенню ВІЛ/СНІД у сфері праці, посилення превентивної культури охорони праці, сприяння реалізації основоположних принципів і прав у сфері праці.

У червні 2012 Міністерство праці та соціальної політики України та Міжнародна організація праці підписали нову Програму гідної праці в Україні на 2012–15. Основною метою цієї програми є сприяння гідній праці як фактору продуктивності та як ключовому елементу розвитку соціально-трудової галузі України. Програма визначає основні цілі та очікувані результати спільних заходів, які реалізуються МОП спільно з її тристоронніми партнерами в Україні. Протягом останніх років в Україні за допомогою МОП було реалізовано 8 проектів спільно з *Програмою розвитку ООН*, 2 проекти спільно з Об'єднаною програмою ООН з ВІЛ/СНІД та Фондом ООН у сфері народонаселення та один проект у співпраці з *Міжнародною організацією у*

справах міграції. За роки незалежності в Україні реалізовано понад 30 проектів і програм МОП. Наразі, Програма гідної праці в Україні охоплює 7 проектів і програм на загальну суму близько 10 млн дол. США.

Б. І. Гуменюк

Міжнародна організація стандартизації (International Organization for Standardization), **ІСО** (ISO) — міжнар. інституція, створена 23.02.1947 з ініціативи *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* на засіданні Комітету ООН із координації стандартів. Основними завданнями орг-ції є сприяння розвитку стандартизації та пов'язаних із цим видів діяльності для забезпечення міжнар. обміну товарами і послугами, а також розвитку співробітництва в інтелектуальній, наук.-техн. та екон. галузях. ІСО займається розробкою міжнар. стандартів готової продукції, напівфабрикатів і сировини та питаннями сертифікації в різних галузях на основі координації й уніфікації нац. стандартів, за винятком електротехніки і електроніки, які належать до компетенції *Міжнародної електротехнічної комісії.* До складу ІСО входять 135 нац. орг-цій з питань стандартизації (членів, членів-кореспондентів та членів-абонентів). У складі ІСО більше 80 комітетів-членів, а також членів-кореспондентів, якими є орг-ції стандартизації країн, що розвиваються. Комітети-члени беруть участь у роботі техн. комітетів, вони можуть голосувати з проектів стандартів, обиратись до складу Ради ІСО і бути представленими на засіданнях Генеральної асамблеї. Члени-кореспонденти не ведуть активної роботи в ІСО, але мають право на отримання інформації про розроблювані стандарти. Вищим органом ІСО є Генеральна асамблея, яка складається з представників усіх країн-членів орг-ції та приймає рішення з найважливіших питань її діяльності (скликається один раз на рік). У період між сесіями роботою ІСО керує Рада, якій підпорядковуються 7 к-тів: техн. бюро; комітет із вивчення наук. принципів стандартизації; комітет з оцінки відповідності; комітет із наук.-техн. інформації; комітет із надання допомоги країнам, що розвиваються; комітет із захисту інтересів споживачів; комітет із стандартних зразків. Поточну роботу орг-ції здійснює Ген. секретаріат. Орг-ція має консультативний статус при *Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОР), Міжнародній організації праці (МОП), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародній організації цивільної авіації (ІКАО), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), Всесвітній організації інтелектуальної власності (ВОІВ).* ІСО співпрацює з майже 40 міжнар. орг-ціями (*Світовою організацією торгівлі (СОТ), Міжнародним валютним фондом (МВФ), Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ)* та ін.) і 500 міжнар. неурядовими орг-ціями. Україна є повноправним членом орг-ції з січня 1993. Штаб-квартира ІСО знаходиться в Женеві (Швейцарія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна організація супутникового зв'язку (International Telecommunication Satellte Organization), **Інтелсат** (Intelsat) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена в 1964 як Консорціум супутникового зв'язку з метою забезпечення функціонування й розвитку глобальної комерційної системи косм. зв'язку, орг-ції послуг міжнар. комунікації на відп. якісному рівні без дискримінації окремих регіонів світу (з 12.02.1973 прийнята назва — Міжнар. орг-ція супутникового зв'язку). Відповідно до резолюції *Генеральної Асамблеї ООН,* за рішенням якої створено Інтелсат, виконавчий орган орг-ції щорічно звітує перед *Генеральним секретарем ООН.* Станом на 1.01.2013 членами Інтелсат було 149 країн світу. Членство України тимчасово призупинено через невиконання фінанс. зобов'язань. Упродовж 1999–2001 орг-ція зазнала значних структурних змін. Певну частину її активів, включно із супутниками, передано комерційному підприємству Інтелсат Лтд, над яким зберігає контроль виконавчий орган Інтелсат. Вищим органом орг-ції є Асамблея сторін, яка складається з представників усіх держав-учасниць і зустрічається один раз на 2 роки та вирішує найважливіші питання функціонування орг-ції. Виконавчий орган очолюється Ген. директором і підзвітний Асамблеї; однією з його основних функцій є контроль за діяльністю Інтелсат Лтд. Структура орг-ції включає також Консультативний комітет та Групу юрид. експертів. Штаб-квартира орг-ції знаходиться у Вашингтоні (США).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна організація у справах міграції (International Organization for Migration), **МОМ** (IOM) — міжнар. міжурядова орг-ція, заснована 1951 як Тимчасовий міжурядовий комітет із пересування мігрантів по Європі; 15.11.1952 перейменований у Міжурядовий комітет у справах європ. міграції, у листопаді 1980 — у Міжурядовий комітет у справах міграції; нинішню назву прийнято 14.11.1989. Основні завдання орг-ції: надання допомоги в подоланні зростаючих труднощів, що виникають у зв'язку з міграцією; сприяння кращому розумінню питань міграції; заохочення соц.-екон. розвитку за допомогою міграції; підтримка людської гідності й добробуту мігрантів. Станом на 1.01.2013 МОМ нараховувала 146 держав-членів і 17 держав-спостерігачів, а також 81 різна орг-ція, що мають статус спостерігача в цій орг-ції. Структура орг-ції включає: Раду МОМ, Виконавчий комітет, підкомітет з адмін.-бюджетних питань, робочі групи та неформальні консультації. Рада МОМ є найвищим органом, який приймає рішення щодо основних питань життєдіяльності орг-ції. Виконавчий комітет керує поточною роботою МОМ та контролює діяльність робочих груп. Ефективній роботі МОМ сприяє функціонування 185 представництв, розташованих у 80 країнах світу. Україна є повноправним членом орг-ції з 2001. Штаб-квартира МОМ знаходиться в Женеві (Швейцарія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна організація цивільної авіації (International Civil Aviation Organization), **ІКАО** (ICAO) — міжнар. міжурядова орг-ція, *спеціалізована установа ООН,* заснована в 1944 у Чикаго на міжнар. конференції 52-ма країнами, які 7.12.1944 прийняли Конвенцію про міжнародну цивільну авіацію (містить основні статутні положення орг-ції). Приєднання до Конвенції означає набуття членства в ІКАО. Почала функціонувати з 4.04.1947; з жовтня 1947 має статус спеціалізованої установи ООН. На 1.01.2013 членами ІКАО була 191 країна; Україна — з 9.09.1992. Завдання ІКАО: розвиток принципів і техніки міжнар. повітр. сполучення; заохочення проектування та розвитку міжнар. повітр. транспорту; задоволення потреб народів світу в безпечній, регулярній, ефективній та екон. експлуатації повітр. транспорту. З цією метою ІКАО узагальнює світовий досвід у сфері цивільної авіації; розробляє єдині міжнар. стандарти в галузі цивільної авіації, які визначають діяльність пілотів, операторів служб польотів, характеристику літаків та їх обладнання, радіонавігації, метеорологічної й пошуково-рятувальних служб; розробляє правила польотів; створює аеронавігаційні карти; сприяє спрощенню митних, імміграційних і санітарних правил; запобігає зайвим витратам як наслідкам надмірної конкуренції; сприяє розвитку *міжнародного повітряного права;* допомагає цивільній авіації країн, що розвиваються. Структура орг-ції: Асамблея; Рада; Ген. секретаріат. Вищим органом ІКАО є Асамблея, до складу якої входять представники всіх держав-членів. Її чергові сесії скликаються один раз на 3 роки. Асамблея оцінює роботу ІКАО за 3 роки, визначає політику орг-ції на наступні роки, приймає 3-річний бюджет. Виконавчим органом є Рада, до складу якої входять представники 33-х д-в, які обираються Асамблеєю на 3-річний період з урахуванням того, щоб у цьому органі адекватно були репрезентовані д-ви, які посідають провідні позиції в повітр. транспорті та країни, включення яких гарантує дотримання принципу геогр. представництва. Рада приймає стандарти та рекомендації у вигляді додатків до Чиказької конвенції; виконує рішення Асамблеї; розробляє, вивчає та публікує інформацію з питань аеронавігації; може діяти на прохання зацікавлених сторін як арбітр у вирішенні міждерж. суперечок, що стосуються справ цивільної авіації та виконання Конвенції; може вживати заходів, необхідних для підтримання безпеки та регулярності міжнар. повітр. сполучення. Основні допоміжні органи Ради: Комісія з питань навігації (техн. справи), Комітет повітр. транспорту (екон. питання), Комітет зі спільної підтримки авіанавігаційних служб, Фінансовий комітет, Правовий комітет. Секретаріат, який очолюється Ген. секретарем, має 5 бюро: авіанавігації; повітр. транспорту; техн. співробітництва; правове; адміністрації та послуг. ІКАО має 7 регіональних відділень: азійське й тихоокеанське (Бангкок); зах.-африканське та центр.-африканське (Дакар); бл.-східне (Каїр); півд.-американське (Ліма); півн.-американське, центр.-американське й карибське (Мехіко); схід.-африканське та півд.-африканське (Найробі); європ.

та півн.-атлантичне (Париж). Штаб-квартира ІКАО розташована в Монреалі (Канада).

Ю. С. Скороход

Міжнародна організація цивільної оборони (International Civil Defence Organization), **МОЦО** (ICDO) — міжурядова орг-ція, створена у 1949 з метою співробітництва в розвиткові структур, відповідальних за захист і допомогу населенню та збереження власності й оточуючого середовища від стихійних та техногенних катастроф. Повноваження орг-ції базуються на Статуті (1966), Аманській (1994) та Беїнській (1998) деклараціях, прийнятих під час всесвітніх конференцій з цивільної оборони. Станом на 1.01.2013 членами орг-ції були 50 країн, спостерігачами — 16. Вищим органом МОЦО є Ген. асамблея, яка складається з представників кожної держави-учасниці; збирається не рідше одного разу на 2 роки й приймає рішення з життєво важливих питань діяльності орг-ції. Виконавча рада МОЦО збирається щороку, виконує рішення Ген. асамблеї та приводить діяльність орг-ції у відповідність до цих рішень. У структурі МОЦО діє Постійний секретаріат, відповідальний за адмін. й техн. забезпечення орг-ції. Статутом МОЦО передбачений статус спостерігача, члена орг-ції (повноправного, об'єднаного, приєднаного), а також можливість набуття членства іншими міжнар. орг-ціями (урядовими чи неурядовими) та приватними підприємствами. Україна має статус спостерігача в цій міжнар. орг-ції. Штаб-квартира МОЦО знаходиться у Женеві (Швейцарія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна охорона живих ресурсів Антарктики — система договорів про *Антарктику,* які регулюють міжнар. охорону її живих ресурсів. До системи входять такі док-ти: Узгоджені заходи з охорони фауни і флори Антарктики, схвалені Консультативною нарадою 1964; Конвенція про збереження антарктичних тюленів 1972 (дозволила відловлювання трьох із шести видів антарктичних тюленів, визначила допустимі рівні їх видобутку, відкриті й закриті для промислу райони, системи інспекції тощо); Конвенція про збереження мор. живих ресурсів Антарктики 1980, район дії якої ширший району дії Договору про Антарктику 1959 (розповсюджується на мор. простори південніше 60° півд. широти до лінії конвергенції). Конвенція розповсюджує сферу своєї дії на всі популяції риб, молюсків, ракоподібних, пташок, тюленів, китів тощо. Діяльність д-ви не повинна суперечити принципам і цілям Договору про Антарктику. Конвенцією 1980 утворено Комісію зі збереження мор. живих ресурсів Антарктики, завданнями якої є: визначення квот вилову в районі, видів популяцій, які знаходяться під охороною, сезонів і зон, відкритих і закритих для вилову; розробка системи нагляду та інспекції її впровадження; Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику 1991, згідно зі ст. 2 якого Антарктику визначено «природним заповідником, призначеним для миру і науки». Ст. 3 встановлює систему природоохоронних принципів: одним з основних факторів при здійсненні будь-якої діяльності в районі дії Договору про Антарктику повинна бути охорона навколишнього середовища й виключна її цінність, включаючи первозданність природи, естетичну цінність і значення як району проведення наук. досліджень; обмеження негативного впливу на навколишнє середовище; здійснення діяльності на основі інформації, достатньої для проведення попередніх оцінок і винесення обґрунтованих висновків про можливий вплив; постійний та ефективний моніторинг для виявлення непередбачуваних наслідків діяльності тощо. Додаток 2 до Протоколу встановлює процедуру обов'язкової попередньої оцінки впливу на навколишнє середовище Антарктики будь-якої діяльності в регіоні перед її здійсненням. В інших додатках визначаються допустимі й недопустимі види діяльності, що стосуються місцевої флори й фауни, а також вир-ва, вилучення відходів і попередження забруднення мор. середовища (Додатки 3 і 4). Протокол засновує Комітет з охорони навколишнього середовища, а також спонукає Консультативні Сторони Договору про Антарктику організувати інспекції з контролю належного виконання положень Протоколу.

М. О. Медведєва

Міжнародна охорона живих ресурсів міжнародних рік і озер — напрямок природоохоронної діяльності прибережних держав, спрямованої на недопущення забруднення акваторії та збереження живих ресурсів міжнар. водних систем. Це питання регулюється регіональними конвенціями або угодами прибережних д-в. Дог-ри в цій галузі містять переважно заборонні норми щодо викидів нафти, хім. й органічних речовин у водне середовище. Згідно зі ст. 2 Конвенції з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнар. озер 1992 держави-учасниці зобов'язані вживати всіх заходів для попередження, обмеження і зменшення забруднення вод та їхніх ресурсів, які здійснює чи може здійснювати транскордонний вплив. Такі заходи не повинні вести до перенесення забруднення на інші компоненти навколишнього середовища й мають відповідати принципу запобігання, принципу «той, хто забруднює, відшкодовує» та принципу заборони завдання шкоди можливостям майбутніх поколінь. Норми й правила з охорони живих ресурсів міжнар. рік та озер містяться також у: Конвенції про право несудноплавного використання міжнар. водотоків 1997; Європ. конвенції про захист прісної води від забруднення 1969; Європ. конвенції про захист міжнар. водотоків від забруднення 1974; Конвенції про співробітництво в галузі охорони і стійкого використання річки Дунай 1994; Угоді про рибальство у водах Дунаю 1958; Декларації про співробітництво придунайських д-в щодо питань водного госп-ва р. Дунай, особливо забруднення його вод 1985, Конвенції про захист Рейну від забруднення хлоридами 1976; Конвенції про захист Рейну від забруднення хім. речовинами 1976; Угоді про регулювання використання й охорону р. Мозель (притока Рейну) 1956; Угоді з попередження забруднення оз. Констанца 1960 (з нього Рейн бере свій початок); Конвенції щодо управління верхньою течією Рейну 1956; Угоді про створення міжнар. комісії з б-би з забрудненням Рейну 1960; Угоді між Швецією та Францією про захист вод оз. Ломан 1962.

М. О. Медведєва

Міжнародна охорона людського життя на морі — інститут сучас. *міжнародного морського права,* що регулюється Міжнародною конвенцією з охорони людського життя на морі 1974 (СОЛАС) з поправками 1978 і 1981, Протоколом 1978 до Міжнародної конвенції 1974, Міжнародною конвенцією з пошуку і рятування на морі 1979 (САР), Міжнародною конвенцією про рятування 1989. Конвенція СОЛАС-74 детально регламентує правила техн. безпеки, яких слід дотримуватись на судах із метою охорони людського життя. Конвенція САР-79 зобов'язує держави-учасниці вживати заходів з метою ефективного пошуку та рятування людей на морі й біля їхніх берегів, у т. ч. створювати нац. мор. пошуково-рятувальні служби, рятувально-координаційні центри і рятувальні одиниці. Гл. 5 присвячена порядку проведення операцій з рятування людей. Ст. 10 Конвенції 1989 встановлює обов'язок капітана судна надавати допомогу будь-якій особі, якій загрожує загибель у морі. На відміну від рятування майна, рятування людей не дає права вимагати будь-якої винагороди (ст. 16). Конвенція про попередження забруднення моря викидами відходів та інших матеріалів 1972 дозволяє викиди лише у виняткових випадках: для забезпечення безпеки людського життя, причому викиди повинні здійснюватись таким чином, щоб звести до мінімуму можливу шкоду для життя людей. Цьому питанню присвячені також деякі положення *Конвенції ООН із морського права 1982:* ст. 98 (обов'язок капітана судна надавати допомогу у відкритому морі й обов'язок прибережних д-в сприяти орг-ції та діяльності пошуково-рятувальної служби для забезпечення безпеки в морі й над морем) і ст. 146 (забезпечення ефективної охорони людського життя в районі).

М. О. Медведєва

Міжнародна охорона мігруючих тварин — інститут *міжнародного екологічного права,* головне завдання якого — збереження мігруючих видів диких тварин. Основним док-том із міжнар. охорони мігруючих тварин є Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979. Мігруючий вид означає всю популяцію або географічно ізольовану частину популяції будь-якого виду диких тварин, значна частина якої циклічно й передбачливо перетинає один або більше кордонів нац. юрисдикції. У Додатку 1 до Конвенції включений перелік мігруючих видів, які знаходяться під загрозою зникнення. Д-ви ареалів таких мігруючих видів повинні докладати зусиль, щоб зберегти та відновити середовища існування, необхідні для запобігання зникненню цих видів, відвертати й зменшу-

вати вплив факторів, які перешкоджають міграції та можуть загрожувати цим видам. Сторони, які є д-вами ареалів мігруючих видів, включених до Додатка 1, забороняють промисловий вилов тварин таких видів. Додаток 2 включає мігруючі види, статус яких є несприятливим, для збереження та регулювання яких необхідні міжнар. угоди, а також ті види, стан збереження яких був би значно поліпшений у результаті міжнар. співробітництва. Конвенція 1979 містить положення, що визначають орієнтовані рамки таких угод. У Конвенції про охорону дикої флори та фауни й природ. середовищ існування в Європі 1979 розділ IV присвячений питанню охорони мігруючих видів. Конвенція приділяє особливу увагу зникаючим та вразливим видам, а також охороні середовищ їхнього перебування (місця зимування, годівлі, виведення потомства, линяння тощо). Договірні сторони вживають заходів із метою забезпечення додержання заборони щодо полювання і/або будь-якої іншої експлуатації видів дикої фауни, намагаються належним чином забезпечити безпеку мігрування тварин та їх збереження.

М. О. Медведєва

Міжнародна охорона морських рибних ресурсів — система міжнар. угод, які регулюють обсяг оптимально допустимого вилову мор. риби, розмір знарядь вилову, райони й сезони промислу, спец. правила захисту рибного молодняку тощо. До них відносяться: Конвенція про збереження запасів анадромних видів у півн. частині Тихого океану 1992, Конвенція про збереження лосося в півн. частині Атлантичного океану 1982, Міжнар. конвенція про збереження атлантичних тунців 1966, Конвенція про збереження ресурсів минтая та про управління ними в центр. частині Берингового моря 1994, Конвенція про майбутнє багатостороннє співробітництво в галузі рибальства в півн.-зах. частині Атлантичного океану 1978, Конвенція про майбутнє багатостороннє співробітництво в галузі рибальства в Півн.-Схід. Атлантиці 1980, Конвенція про рибальство та збереження живих ресурсів у Балтійському морі й Бельтах 1973. Збереження та раціональне використання багатьох конкретних видів риб регламентується Угодою про здійснення положень *Конвенції ООН із морського права 1982*, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів і запасів далеко мігруючих риб та управління ними 1995.

М. О. Медведєва

Міжнародна охорона морських тварин — інститут сучас. *міжнародного морського права* й *міжнародного екологічного права. Конвенція ООН із морського права 1982* містить деякі положення щодо захисту мор. тварин: ст. 65 (збереження запасів мор. ссавців), ст. 117, 118 і 119 (збереження живих ресурсів *відкритого моря*). Міжнар. конвенція з регулювання китобійного промислу 1946 передбачає, що створена згідно з нею Міжнародна китобійна комісія (МКК) має право встановлювати «типи і специфікації знарядь, апаратури й пристроїв, які можуть використовуватися» при промислі китів (ст. 5). З 1985 встановлений мораторій на видобуток усіх видів китів (окрім дрібних китів — малих смугастиків) для країн, що ведуть експедиційний промисел за допомогою флотилій, а з 1986 — з берегових китобійних станцій. З 1980 діє рішення МКК про створення у відкритій частині Індійського океану на північ від 55° півд. широти китового заповідника. Конвенція про збереження антарктичних тюленів 1972, яка дозволила відловлювання трьох із шести видів антарктичних тюленів, визначила допустимі рівні їх видобутку, відкриті й закриті для промислу райони, системи інспекції тощо. Конвенція про збереження мор. живих ресурсів Антарктики 1980 розповсюджує сферу своєї дії на всі популяції риб, молюсків, ракоподібних, пташок, тюленів, китів та інших мор. тварин. Женевський протокол 1982 щодо зон Середземного моря, які знаходяться під спец. охороною, до Конвенції про захист Середземного моря від забруднення 1976 і ряд наступних декларацій на розвиток положень Конвенції визначають захист мор. черепах першочерговою метою держав-учасниць. Міжнар. охороні мор. тварин присвячені також положення Угоди про збереження китоподібних у Чорному і Середземному морях і в прилеглих районах Атлантичного океану, Угоди про збереження дрібних китоподібних у Балтійському та Північному морях, Угоди про збереження тюленів у Вадденському морі, а також Додатка 5 до Конвенції про захист мор. середовища півн.-схід. частини Атлантичного океану 1992.

М. О. Медведєва

Міжнародна охорона морського середовища — інститут сучас. *міжнародного морського права* та *міжнародного екологічного права*. Регламентується частиною XII *Конвенції ООН із морського права 1982* («Захист і збереження морського середовища») і ст. 145 (захист мор. середовища в районі). Ст. 192 Конвенції визначає джерела забруднення мор. середовища: викиди токсичних, шкідливих чи отруйних речовин із джерел, що знаходяться на суші, з атмосфери або шляхом захоронення; забруднення із суден; забруднення з приладів і пристроїв, які використовуються для різних цілей. До спец. угод щодо захисту мор. середовища відносяться такі: Міжнар. конвенція з попередження забруднення моря нафтою 1954; Міжнар. конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969; Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969; Конвенція про цивільну відповідальність в галузі мор. перевезень ядерних матеріалів 1971; Конвенція про попередження забруднення моря викидами відходів та інших матеріалів 1972; Міжнар. конвенція про попередження забруднення із суден 1973 (МАРПОЛ) з Протоколом 1978; Міжнар. конвенція про забезпечення готовності на випадок забруднення нафтою, б-бу з ним і співробітництво в ній 1990. Конвенція про втручання у випадку аварій 1969 надала прибережним д-вам широкі повноваження аж до права знищувати судно у випадку загрози серйозного забруднення узбережжя та прибережних вод. Згідно з Конвенцією 1973 судна повинні мати Міжнародне свідоцтво про попередження забруднення нафтою та стічними водами із суден, а також Міжнар. свідоцтво про попередження забруднення при перевезенні отруйних рідин. Цей договір встановлює особливі райони з жорстким режимом, де викиди небезпечних речовин категорично заборонені — це Балтійське, Чорне, Середземне і Червоне моря, Перська й Оманська затоки. Конвенція 1972 забороняє викиди в море відходів та інших матеріалів із суден, літаків, платформ та інших конструкцій, а також їхнє потоплення. У Додатку 1 до Конвенції перераховуються речовини, викиди яких повністю заборонено, а в Додатку 2 — речовини, які можуть викидатись із попереднього дозволу. Згідно з вищезгаданими конвенціями встановлюється абс. відповідальність за забруднення моря, межа якої залежить від тоннажу судна, а також визначаються підстави для обмеження відповідальності. Серед регіональних угод про попередження забруднення мор. середовища слід назвати такі: Конвенція про захист Середземного моря від забруднення 1976 і 4 протоколи до неї, Кувейтська регіональна конвенція про захист мор. середовища й розвиток прибережних районів 1978, Конвенція про охорону мор. середовища та прибережних зон півд.-схід. частини Тихого океану 1981, Регіональна конвенція про охорону мор. середовища Червоного моря та Аденської затоки 1982, Конвенція про охорону й освоєння мор. середовища Великого Карибського району 1983, Угода про співробітництво в б-бі із забрудненням Північного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами 1983, Конвенція про захист Чорного моря від забруднення й протоколи до неї 1992, Конвенція про захист мор. середовища Балтійського моря 1992.

М. О. Медведєва

Міжнародна охорона навколишнього середовища — об'єкт *міжнародного права* навколишнього середовища, предметом якого є відносини суб'єктів щодо охорони навколишнього середовища (див.: *Міжнародне екологічне право*).

М. О. Медведєва

Міжнародна охорона птахів — інститут *міжнародного екологічного права*. Першим міжнар. актом у цій сфері була Конвенція про захист птахів, корисних для с. г-ва 1902. Міжнар. конвенція про захист птахів 1950 взяла під охорону (принаймні, на час розмноження) всі види птахів і, крім того, перелітних птахів під час польоту до місць гніздування, особливо в березні — липні. Упродовж усього року під охороною знаходяться ті види птахів, яким загрожує вимирання або які становлять наук. інтерес. Конвенція забороняє такі методи полювання на птахів, у результаті яких можлива їх масова загибель, або які без необхідності спричиняють їм страждання. Згідно з Конвенцією 1971 про

водно-болотні угіддя, що мають міжнар. значення передусім як середовища існування водоплавних птахів, держави-члени визначають принаймні одне нац. водно-болотне угіддя для внесення до Списку водно-болотних угідь міжнар. значення (ст. 2). Держави враховують свою міжнар. відповідальність за охорону, управління й раціональне використання популяцій мігруючих диких птахів. Одним із засобів захисту є створення природ. заповідників на водно-болотних угіддях. Конвенція про міжнар. торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою знищення 1973, стосується також регулювання торгівлі птахами на основі видачі дозволів і сертифікатів. Конвенція про захист тварин при міжнар. перевезеннях 1968 спрямована на зменшення страждань тварин у тих випадках, коли непередбачувані обставини перешкоджають виконанню положень Конвенції, і містить окремі глави III та V про особливості перевезень птахів. Конвенція про збереження мор. живих ресурсів Антарктики 1980 поширює сферу своєї дії також на птахів. До регіональних актів відноситься Угода про охорону афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів 1996; існують також двосторонні конвенції про охорону перелітних птахів і середовища їх мешкання. У 1922 створено Міжнародну асоціацію захисту птахів.

М. О. Медведєва

Міжнародна політика — в традиційних теоріях *міжнародних відносин* — сукупність політичних взаємин між *державами*; відбувається в середовищі, екзогенному щодо *актора міжнародного*, який, в свою чергу, є унітарним суб'єктом, — національною державою. В такому розумінні **М. п.** існувала в класичний період VII—XIX ст., коли формуванням та проведенням *зовнішньої політики* навіть у провідних державах того часу займалась відносна невелика кількість людей, а самі міжнародні події безпосередньо мало впливали на соціальні й політичні процеси всередині самих держав. У сучасних теоріях міжнародних відносин, особливо в тих, які зазнали впливу соціологічних концепції та системного аналізу, **М. п.** розглядається як підсистема системи міжнародних відносин, що спрямована на реалізацію її цільової функції та діалектично виступає водночас як передумова і як результат окремих зовнішніх політик міжнародних акторів. Активне використання синонімічної до категорії **М. п.** категорії «транснаціональна політика» характерне для авторів, які виходять із факту існування множини міжнародних акторів, визнають політичну значимість недержавних суб'єктів міжнародних відносин та діалектичний характер взаємодії сфер внутрішньої та зовнішньої політики.

Літ.: Rosenau, James. Pre-theories and Theories of Foreign Policy / Appraoches to Comparative and International Politics. — Evanston, 1966; Keohane, Robert, and Joseph Nye. Transgovernmental Relations and International Organizations // World Politics. — 1974/1975. — № 27. — P. 39–62; Waltz, K. Theory of International Politics. — Reading: Addison-Wesley, 1979.

А. А. Субботін

Міжнародна посадова особа — оплачувана або неоплачувана особа, яка працює на постійній або непостійній основі, і за дорученням того чи іншого органу орг-ції здійснює або сприяє здійсненню однієї з функцій даної орг-ції, тобто будь-яка особа, через яку функціонує орг-ція (Консультативний висновок *Міжнародного Суду ООН* «Про відшкодування шкоди, завданої при виконанні службових обов'язків в ООН» 1949). Паралельно з терміном «міжнародна посадова особа» застосовують термін «міжнародний службовець». Серед міжнар. службовців в окрему групу виділяють міжнар. функціонерів — осіб, які працюють в орг-ції на постійній та виключній основі. У деяких міжнар. орг-ціях існують класифікатори міжнар. службовців *(Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, Європейський Союз)*. На посаду **М. п. о.** може претендувати лише кваліфікована особа, придатна для здійснення справ міжнар. характеру. Прав. статус **М. п. о.** встановлюється на основі норм т. зв. «права *міжнародної цивільної служби*». Джерелами цього права є міжнар. звичаї, дог-ри, рішення міжнар. орг-цій. Зазвичай прав. статус **М. п. о.** визначається керівним органом орг-ції та приймається у формі внутр. акта міжнар. орг-ції. У виконанні своїх функцій **М. п. о.** є незалежною від д-ви, громадянином якої вона є. Внаслідок цього така особа підпорядковується міжнар. орг-ції в усіх питаннях, які стосуються її професійної діяльності. **М. п. о.** зобов'язана здійснювати свої функції на основі принципів лояльності, сумлінності та захисту інтересів міжнар. орг-ції. **М. п. о.** знаходиться під захистом не лише д-ви, громадянином якої вона є, але й самих міжнар. орг-цій. Право посадової особи на «функціональний» захист перед іншими д-вами, включаючи д-ви, які не є членами орг-ції, є заг.-визнаним. Так само визнається й право орг-ції на захист **М. п. о.** На території держав-членів орг-ції **М. п. о.** користується всіма привілеями та імунітетами, необхідними для незалежного виконання ними своїх функцій. Як правило, привілеї та імунітети **М. п. о.** та дип. агентів співпадають. **М. п. о.** має право на захист своїх прав у відносинах із міжнар. орг-цією. Засобами захисту виступають як внут. орг-ційні механізми (напр., Адміністративний трибунал ООН), так і нац. засоби прав. захисту. У багатьох орг-ціях **М. п. о.** має право на соц. допомогу, зокрема мед. страхування. Після припинення виконання своїх обов'язків **М. п. о.** отримує право на грант або пенсію. Грант є одноразовою грошовою допомогою, що, залежно від статусу та досвіду роботи в орг-ції, надається особі, яка з виходом на пенсію припиняє свою діяльність як **М. п. о.** Пенсійні системи для **М. п. о.** функціонують в ООН, Раді Європи, *НАТО*, ЄС тощо. Пенсійний фонд орг-цій зазвичай складається з внесків самих **М. п. о.** та міжнар. орг-цій. У сучас. *міжнародному праві* спостерігається стійка тенденція до уніфікації правил діяльності та визначення статусу **М. п. о.**

Д. І. Кулеба

Міжнародна рада щодо зерна (International Grain Council), **МРЗ** (IGC) — міжурядовий форум із регулювання світових товарних ринків зерна; створений на основі Міжнар. угоди щодо пшениці 1949 (нині діє з метою реалізації Конвенції про торгівлю зерном 1995, що разом з Конвенцією про надання продовольчої допомоги 1995 складають Міжнар. угоду щодо зерна 1995). Основними завданнями МРЗ є: сприяння міжнар. співробітництву в усіх галузях торгівлі зерном; сприяння поширенню *міжнародної торгівлі* зерном; ліквідація торг. бар'єрів та недоброякісної конкуренції, дискримінаційної практики в інтересах усіх сторін, у т. ч. й країн, що розвиваються; сприяння стабілізації зернових ринків та міжнар. продовольчій безпеці; забезпечення діалогу для обміну інформацією. МРЗ має свої правила й процедуру. Кожен учасник є членом Ради з правом голосу. Рада є вищим органом й обирає голову та заступника терміном на один с.-г. рік (з 1.07 до 30.06). Рада затверджує Виконавчий комітет, який зазвичай проводить 3 сесії на рік (його основним завданням є попереднє обговорення порядку денного й відп. док-тів до сесій Ради). Рада проводить дві регулярні зустрічі, а також може скликати позачергову сесію. Виконавчий комітет затверджує Комітет з кон'юнктури ринку у складі техн. представників (по 5 учасників зі сторони країн-експортерів та імпортерів). Поточну оперативну діяльність МРЗ здійснює Секретаріат, який очолює Виконавчий директор. Діяльність МРЗ фінансується з адмін. бюджету, що створюється за рахунок щорічних внесків країн-учасниць, які визначаються пропорційно числу голосів учасників Угоди. Україна є повноправним членом МРЗ. Членство отримується на основі підписання відповідних конвенцій: Про торгівлю зерном (Україна приєдналася 6.07.2010) та Про надання продовольчої допомоги. Штаб-квартира Ради знаходиться в Лондоні (Велика Британія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна ситуація — сукупність обставин суб'єктивного характеру, що призвели до зіткнення інтересів *суб'єктів міжнародного права* та тертя між ними без зв'язку з конкретним предметом спору. **М. с.** є явищем ширшого порядку, ніж *спір міжнародний*. У випадках, коли **М. с.** супроводжується заявою і визнанням претензій з боку сторін ситуації, її можна вважати передумовою виникнення міжнар. спору. Термін «міжнародна ситуація» застосовується в *Статуті ООН*, відповідно до якого лише *Рада Безпеки ООН* може кваліфікувати певний стан міждерж. відносин як «міжнародну ситуацію» і прийняти її до розгляду. На відміну від міжнар. спору, при розгляді «ситуації» в РБ ООН д-ва, яка є стороною в ситуації, може голосувати з приводу прийняття відп. рішення. Відповідно до ст. 37, 38 Статуту ООН, РБ ООН може рекомендувати сторонам умови

розв'язання спору, які вона визнає придатними, проте не ситуації. До *Міжнародного Суду ООН* можуть бути передані лише справи щодо міжнар. спорів, але не ситуацій.

Д. І. Кулеба

«Міжнародна стратегія розвитку кіберпростору: процвітання, безпека та відкритість у мережевому світі» (англ. «The International Strategy for Cyberspace: Prosperity, Security, and Openness in a Networked World») — американський документ з питань *зовнішньої політики* й безпеки, вперше оприлюднений 16.05.2011 у Вашингтоні як проект міжнародної угоди щодо правил поведінки у кіберпросторі. Документові, який намітив напрями зовнішньої та безпекової політики США, покликаної убезпечити діяльність в *Інтернеті* та споріднених з ним сегментах кіберпростору, притаманний геополітичний підхід до «п'ятого простору». На відміну від космосу, суходолу, води й повітря кіберпростір розглядається як суто штучний витвір людини, характер якого постійно видозмінюватимуть новітні інформаційні технології. У документі підкреслюється необхідність збереження свободи й недоторканності кіберпростору та його убезпечення від втручання тоталітарних та авторитарних політичних режимів, терористів тощо. Виокремлено сім пріоритетних принципів й напрямів діяльності в кіберпросторі з відповідними «правилами гри»: економічне залучення (economic engagement); захист мереж (protecting networks); правопорядок (law enforcement); військова співпраця (military cooperation); багатостороннє управління Інтернетом (multi-stakeholder Internet governance); міжнародний розвиток (international development); свобода Інтернету (Internet freedom). «Міжнародна стратегія розвитку кіберпростору» — документ декларативного плану, оскільки він не прописує механізми практичної імплементації заходів з кібербезпеки, які можуть бути ефективними лише за умови тісної взаємодії держави та приватного сектору. Ще однією «стратегією» США у сфері кібербезпеки та кібероборони стала затверджена наприкінці 2011. «Стратегія проведення операцій у кіберпросторі» (Strategy for Operating in Cyberspace), яка передбачає нищівну воєнну відсіч у відповідь на будь-які кібератаки, які загрожуватимуть національній безпеці США. Така місія покладається на кібервійсько США (U. S. Cybercommando) — перше у світі військове об'єднання такого типу. Щоправда, США декларують, що, перш ніж вони вдадуться до подібних ударів, вони постараються вичерпати інші засоби розв'язання конфліктів у кіберпросторі: дипломатичні, міжнародно-правові, економічні тощо. Законотворчі, стратегічні та воєнні ініціативи США щодо кіберпростору активно критикують міжнародні правозахисні організації, представники яких наполягають на тому, що від надмірної оперативно-пошукової активності в Мережі правоохоронців можуть постраждати традиційні права й свободи громадян. Зазначений документ зазнав також критики з боку низки країн й передусім Китаю та Росії. Якщо США з певними обмовками наполягають на інтернаціоналізації кіберпростору, роглядаючи правила поведінки в ньому за аналогією з правилами поведінки в космічному просторі, де не діють принципи національно-державного суверенітету, то Китай й Росія є прихильниками поширення на кіберпростір інформаційного суверенітету держав, збереження за державою права вводити додаткові обмеження в національних сегментах Інтернету тощо. КНР просуває на міжнародній арені ідеал «здорового й впорядкованого кіберпростору», вдаючись разом з іншими країнами (Пакистан, Туреччина, Іран, країни Центральної Азії тощо) до здійснення політики цензури в Інтернеті, видаляючи звідти не тільки сторінки, де містяться порнографія й заклики до терору (насильства) тощо, але й усе, що може дестабілізувати ситуацію в країні. Такі погляди відображені, зокрема, в Бішкекській декларації *Шанхайської організації співробітництва* з питань забезпечення міжнародної інформаційної безпеки й ухвалених зазначеною організацією «Правилах поведінки в Інтернеті» (2007), а також оприлюдненому у 2012 Російською Федерацією у відповідь на американські ініціативи проекті конвенції ООН «Про забезпечення міжнародної інформаційної безпеки». Для просування на міжнародній арені подібних ініціатив РФ створила в 2013 у структурі свого МЗС навіть спеціальний департамент інформаційної безпеки.

М. А. Ожеван, В. В. Петров, І. І. Улицька

Міжнародна торгівля — процес обміну товарами та послугами між державно оформленими нац. госп-вами різних країн, пов'язаний із заг. інтернаціоналізацією світової економіки та інтенсифікацією міжнар. поділу праці. **М. т.** є важливою складовою системи *міжнародних економічних відносин* і реалізується як на рівні приватних підприємств, так і держ. органів. Показники **М. т.** можна класифікувати за обсягом: *експорту*, *імпорту*, *зовнішньоторговельного обороту*, фізич. обсягу торгівлі, генеральної торгівлі, спец, торгівлі; структурою: товарною, географічною, інституціональною; динамікою: темпів зростання, темпів приросту; результатами: сальдо торг. балансу, сальдо балансу послуг і некомерційних операцій, сальдо балансу поточних операцій, умови торгівлі, обсяг експорту, імпорту й зовн.-торг. обороту на душу населення, експортні та імпортні зовн.-торг. квоти. Класифікація видів **М. т.** відбувається за специфікою: об'єкта (**М. т.** товарами, що включає сировину, паливо і продовольчі товари, напівфабрикати, кінцеві товари та міжнародна торгівля послугами, що поєднує ліцензійну торгівлю, передачу ноу-хау, інжинірингові операції, орендні операції, туристичний бізнес тощо); взаємодії суб'єктів (традиційна торгівля, торгівля кооперaційною продукцією, *міжнародна торгівля зустрічна*); регулювання (звичайна, дискримінаційна, преференційна). Основними чинниками зростання темпів **М. т.** є: розвиток науково-технічного прогресу, експорт капіталу та посилення *транснаціональних корпорацій*, міжнар. інтеграція та створення наднац. регіональних екон. угруповань.

О. І. Ступницький

Міжнародна торгівля зустрічна — товарообмінна операція з повним чи частковим погашенням боргу іншими товарами; її формами є авансова закупівля (спосіб експортного фінансування контрагента, застосовуваний у тих випадках, коли експортер не має достатніх засобів для оплати необхідних по *імпорту* товарів, а фірма-контрагент не упевнена у платоспроможності партнера); бартерний обмін (обмін товарів на інші товари без наявної оплати); приватний товарообмін (бартерна угода, при якій експортер і імпортер звертаються до компетентних держ. органів з метою одержання дозволу на одночасне проведення експортних і імпортних операцій, що припускає вартісну еквівалентність експортованих та імпортованих товарів і виключає необхідність взаємних грошових розрахунків); безвалютний обмін (обмін товарами і послугами в міжнар. торговій практиці без використання *валюти* як засобу платежу); зустрічна закупівля (передбачає зустрічні зобов'язання експортера по закупівлі в імпортера товарної маси в межах вартості *експорту*); зустрічні контракти (у *міжнародних відносинах* — угоди, регламентовані комітетом з розвитку торгівлі *Організації Об'єднаних Націй*); обумовлена закупівля (залежна товарна угода, при якій одна сторона купує товари при зобов'язанні іншої сторони купити в майбутньому товари на рівну суму); офсетна угода (припускає поряд з обміном товарами і послугами надання можливості вкладати капітал в обмін на різного роду послуги і пільги); кліринг (система взаємних безготівкових розрахунків за товари, цінні папери і надані послуги, заснована на обліку взаємних фінанс. вимог і зобов'язань); комерційна компенсація (продавець одержує цілком чи частково оплату у вигляді постачань товарів покупця, однак, на відміну від бартерної угоди, кожний з партнерів виставляє рахунок за свої поставки товарів у грошовій формі). Відмітною рисою торг. угод у **М. т. з.** є взаємні відносини між товарними постачаннями у двох напрямах.

Р. О. Заблоцька

Міжнародна торгівля послугами (МТП) являє систему міжнародних товарно-грошових відносин, що перетворилась у специфічну форму світогосподарських зв'язків з обміну послугами між продавцями і покупцями різних країн. У комерції послуга — це трудова доцільна діяльність, результати якої відображаються у корисному ефекті, особливій споживній вартості. Особливістю послуги є збіг у часі та в просторі процесів виробництва, реалізації і споживанні її споживної вартості. Послуги входять до третинного сектору економіки, який став провідним у розвинутих країнах в епоху постіндустріалізму. Послуги є об'єктом цивільних прав. Міжнародна торгівля послугами може відбуватися у формі: перетинання кордонів сервісними продуктами; руху споживачів до країни *імпорту*;

встановлення комерційної присутності у країні, де надаватиметься послуга; тимчасового переїзду фахівців до країни з метою надання послуг. Враховуючи невидиму природу послуг, а також те, що у разі надання послуг це не передбачає переміщення через державні кордони, до послуг не можуть вживатися прикордонні протекціоністські заходи, що вживаються до товарів. Сферу послуг за участю іноземців можна регулювати законодавством про зарубіжні інвестиції, або про участь іноземців у підприємницькій діяльності. Стосовно іноземних надавачів послуг можуть застосовуватися або не застосовуватися режим нації найбільшого сприяння, або принцип національного режиму. Протягом 2010–11 обсяги світової торгівлі послугами зростали рекордними темпами, зростання становило 6 %, причому цей показник постійно зростає та призводить до збільшення частки сектору послуг в світовій торгівлі.

Д. А. Глухова

Міжнародна торговельна палата (International Chamber of Commerce), **МТП** (ICC) — інститут міжнародного економічного самоуправління, що об'єднує торговельно-промислові палати, федерації підприємців, ділові кола і фірми понад 130 країн. Штаб-квартира МТП знаходиться у Парижі. Світова мережа національних комітетів дозволяє МТП бути в курсі всіх національних регіональних бізнес-пріоритетів. МТП була заснована в 1919 для того, щоб сприяти розвитку торгівлі та інвестування, відкриттю національних ринків для вільного руху товарів та послуг, а також необмеженій міграції капіталу. В 1923 в рамках МТП був створений Міжнародний арбітражний суд, який з часу початку свого існування розглянув понад 15 тис. справ. У 1951 МТП було створено Всесвітню федерацію торговельних палат (ВФТП) в якості Міжнародного бюро МТП. ВФТП є неполітичною, неурядовою організацією, яка представляє інтереси місцевих, національних, регіональних, двосторонніх та транснаціональних торгово-промислових палат (ТППП). Палати включають компанії всіх розмірів, зокрема і малий та середній бізнес. ВФТП забезпечує можливість ТППП бути посередниками в діалозі між комерційними та урядовими структурами. Головним управляючим органом МТП виступає Всесвітня рада, яка складається з представників національних комітетів. Стратегічні напрями діяльності МТП визначаються Виконавчою радою МТП, яка складається з 30 бізнес-лідерів та членів МТП за посадою (ex-officio), персональний склад Виконавчої ради вибирається Всесвітньою радою МТП. Збори Виконавчої ради проходять тричі на рік. Оперативне керування МТП здійснює Міжнародний секретаріат. Він розробляє та впроваджує робочу програму МТП. Очолюється Міжнародний секретаріат Генеральним секретарем, який призначається Всесвітньою радою. У 90 країнах світу, зокрема і в Україні, члени організації створили формальні структури МТП, які отримали назву національних комітетів. Існує два способи членства в МТП: 1) через афілійований зв'язок з національним комітетом або ж групою МТП, або ж, через пряме членство в Міжнародному секретаріаті МТП, коли національний комітет/група ще не засновані в країні, з якої походить організація. МТП реалізовує свою діяльність через експертні комісії, підкомітети та робочі групи. МТП регламентує міжнародні умови, стандартизує засоби платежу, зокрема, нею було розроблені Уніфіковані правила для договірних гарантій (1978), Уніфіковані правила з інкасо (1978), Узгоджувальний та арбітражний регламент (1975) та ін. МТП приймала участь в розробці Міжнародних комерційних умов Інкотéрмс (англ. Incoterms, International commerce terms). Нова редакція правил Incoterms 2010 набули чинності 1.01.2011. В Україні переклад українською мовою Інкотермс здійснено Українським національним комітетом МТП. У вересні 2011 МТП запропоновано змінену версію Консолідованого Кодексу із практики реклами та маркетингових комунікацій (2006).

Р. Д. Стаканов

Міжнародна угода про повітряні перевезення (International Air Transport Agreement) **1944** — *договір міжнародний багатосторонній*, що закріпив у *міжнародному повітряному праві* так звані «свободи повітря» або «комерційні свободи повітря», пов'язані з діяльністю міжнародної цивільної авіації. Була відкрита для підписання 7.12.1944 під час Конференції з міжнародної авіації, скликаної у Чикаго (США) (набрала чинності 8.02.1945). Ця Угода відома також під іншою назвою «Угода про п'ять свобод повітря». «Свободи повітря» надаються на взаємній основі договірним державам для забезпечення регулярних міжнародних повітряних перевезень і мають такий юридичний зміст: перша свобода повітря — переважне право пролітати над територією договірної держави без посадки; друга свобода повітря — переважне право приземлятися на території договірної держави з некомерційними цілями; третя свобода повітря — переважне право вивантажувати на території договірної держави пасажирів, пошту й вантаж, взяті на борт на території держави, національність (або реєстрацію) якої має повітряне судно; четверта свобода повітря — переважне право брати на борт на території договірної держави пасажирів, пошту й вантаж з місцем призначення на території держави, національність якої має повітряне судно; п'ята свобода повітря — переважне право брати на борт пасажирів, пошту й вантаж з місцем призначення на території будь-якої іншої договірної держави та переважне право вивантажувати пасажирів, пошту й вантаж, що прибувають до будь-якої такої території.

Слід зазначити, що ця Угода не отримала до сього часу широкого міжнародного визнання. Станом на 1.01.2012 її учасницями є 11 держав (Болівія, Бурунді, Коста-Рика, Сальвадор, Ефіопія, Греція, Гондурас, Ліберія, Нідерланди, Парагвай, Туреччина). Більшість рішень, що приймаються у рамках *Міжнародної організації цивільної авіації* (ІКАО), містять заклики до держав-учасниць про якнайскоріше приєднання до Угоди. Хоча Україна не бере участь в Угоді, «свободи повітря», зафіксовані у ній, активно використовуються Українською державою у практиці міжнародних двосторонніх угод про повітряне сполучення. Україна, як і абсолютна більшість держав-учасниць ІКАО, є учасницею (з 14.08.1997) *Міжнародної угоди про транзит у міжнародному повітряному сполученні* (International Air Services Transit Agreement) 1944, що також відома як Угода про дві свободи повітря (набрала чинності 30.01.1945), учасниками якої станом на 1.01.2013 є 129 держав.

О. М. Григоров

Міжнародна угода про транзит у міжнародному повітряному сполученні (International Air Services Transit Agreement) **1944** — *договір міжнародний багатосторонній*, що вперше в *міжнародному праві* закріпив так звані «першу» та «другу свободи повітря». Була відкрита для підписання 7.12.1944 у рамках Конференції з міжнародної авіації, скликаної у Чикаго (США), набрала чинності 30.01.1945. Ця угода відома також під назвою «Угода про дві свободи повітря». Відповідно до ст. 1 розділу 1 Угоди договірні держави зобов'язані надавати іншим договірним державам свободи повітря стосовно регулярних міжнародних перевезень, а саме: привілей здійснювати польоти через їх територію без посадки; привілей здійснювати посадку з некомерційною метою.

Станом на 1.01.2013 в Угоді беруть участь 129 держав — абсолютна більшість держав-учасниць *Міжнародної організації цивільної авіації* (ІКАО), зокрема й Україна (з 14.08.1997). Закріплені в Угоді свободи повітря фактично на постійній основі використовуються державами-учасницями в їх двосторонніх угодах про повітряне сполучення.

О. М. Григоров

Міжнародна фінансова корпорація (International Finance Corporation), **МФК** (IFC) — одна з чотирьох основних інституцій Групи *Світового банку*, заснована в 1956. Штаб-квартира — Вашингтон. Нараховує 184 країни-члени станом на 1.07.2013, серед них Україна (з 1993). Корпорація фінансує проекти приватного сектору, мобілізує додаткове фінансування від інших інвесторів і кредитодавців, а також забезпечує надання консультаційних послуг і технічної допомоги урядовим і діловим колам із проблем інвестицій. На відміну від Світового банку, МФК надає позики приватним компаніям і не потребує гарантій від урядів, яким надається допомога. Джерелами фінансування є: внески країн-членів в уставний капітал; кредити від *МБРР*; відрахування від прибутків; кошти від повернення кредитів; залучені на зовнішніх ринках кошти. МФК, як правило, кредитує тільки високорентабельні підприємства в нових індустріальних країнах. Менш розвиненим країнам важче одержати кредит через високу кредитну ставку, яка вище пересічних ставок на основних ринках позичкових капіталів. Привабливою ж стороною цих кредитів є те, що вони спрямовані на реалізацію таких проектів, які не одержали б коштів з інших джерел. Звичайно МФК фінансує не більше

як 25 % загальної вартості проекту, решта коштів відшукується за рахунок приватних компаній і комерційних банків.

Д. А. Глухова

Міжнародна цивільна служба — сукупність відносин та діяльності осіб, які складають персонал міжнар. міжурядових орг-цій. **М. ц. с.** здійснюється на основі статутів цих орг-цій та згідно з прийнятими спец. нормативними актами в інтересах усіх держав-членів даної орг-ції. Кожна міжнар. орг-ція має власну цивільну службу. З виникненням *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та її спеціалізованих інститутів з'явилась ідея утворення єдиної **М. ц. с.** Для її втілення між ООН та низкою *спеціалізованих установ ООН* були укладені міжорг. кадрові угоди, спрямовані на врегулювання спільних проблем, що поставали перед **М. ц. с.** системи ООН. Незалежність від будь-якої д-ви зумовила відп. підхід у функціонуванні *Секретаріату ООН* та багатьох спеціалізованих орг-цій, забезпечила їхню нейтральну позицію впродовж *«холодної війни»*. Для запобігання впливу можливих політ. неузгоджень всередині ООН на діяльність спеціалізованих інститутів заг. системі **М. ц. с.** надано децентралізованого характеру. Основні стандарти, етичні та професійні принципи **М. ц. с.** висвітлено в доповіді Консультативної ради ООН із міжнар. цивільної служби (КРМЦС) «Стандарти поведінки на міжнародній цивільній службі» (1954). Вони стали основою правил про персонал міжнар. міжурядових орг-цій. У 1986 вийшла нова передмова до доповіді з висвітленням важливих змін, що відбулися після її першого видання. Для орг-цій системи ООН характерними є 3 особливості, які впливають на управління людськими ресурсами й відрізняють нац. цивільну службу та **М. ц. с.**: система управління (всі орг-ції є відповідальними перед великою кількістю держав-членів, які визначають їхні завдання, мандати та стратегії); прав. статус (міжнар. орг-ції є екстратериторіальними, і на них не поширюється дія нац. законодавства та міжнар. конвенцій про працю); міжнар., багатокульт. характер (мета й діяльність орг-цій носять глобальний характер, а їхні співробітники відбираються з різних країн світу). **М. ц. с.** відрізняє від національної також те, що остання є частиною держ. системи й бере участь у забезпеченні реалізації конституційного права громадянина своєї країни на працю, тобто постійну зайнятість. **М. ц. с.** таких зобов'язань не має. Станом на 1.01.2013 понад 64 тис. осіб — співробітників єдиної **М. ц. с.** були зайняті різноманітною діяльністю приблизно в 600 місцях служби — філіях та місіях, розташованих у понад 200 країнах та регіонах світу.

Н. Л. Яковенко

Міжнародне агентство з атомної енергії (International Atomic Energy Agency), **МАГАТЕ** (IAEA) є міжнародною міжурядовою організацією, створеною у 1957 відповідно до рішення *Генеральної Асамблеї ООН*. МАГАТЕ входить до загальної системи міжнародних організацій ООН, а його відносини з останньою базуються на відповідній угоді від 14.11.1957. Станом на 1.01.2013 до складу Агентства входить 152 країни-члени. Згідно зі Статутом, який набув чинності 29.07.1957, діяльність МАГАТЕ спрямована на досягнення найширшого використання країнами ядерної енергії в мирних цілях. Серед основних завдань діяльності МАГАТЕ також є контроль за мирним використанням атомної енергії та забезпечення того, щоб допомога Агентства, яка надається країнам у ядерній сфері, не була використана для військових цілей. У цьому зв'язку МАГАТЕ служить міжнародним контролюючим органом для перевірки непереключення ядерних матеріалів, обладнання та технологій у країнах, що не мають ядерної зброї, з дозволеної мирної діяльності на військові потреби (система *МАГАТЕ гарантій*). МАГАТЕ встановлює рекомендовані стандарти ядерної та фізичної ядерної безпеки, захисту довкілля, надає країнам-членам технічну допомогу, а також заохочує обмін науковою і технічною інформацією у галузі ядерної енергії. Агентство також надає консультаційну допомогу, сприяє передачі навичок і знань країнам для ефективної реалізації національних програм мирного використання ядерної енергії. Під егідою Агентства було розроблено та схвалено 12 міжнародних конвенцій у галузі ядерної безпеки, фізичної безпеки та ядерної відповідальності.

Штаб-квартира МАГАТЕ розташована у Відні (Австрія). Крім цього, МАГАТЕ має два бюро зв'язку у Женеві (Швейцарія) та Нью-Йорку (США), два регіональні бюро з гарантій у Токіо (Японія) та Торонто (Канада). Агентство також оперує спеціалізованим підрозділом — Аналітичною лабораторію у Зайберсдорфі (Австрія). Разом з *ЮНЕСКО* Агентство координує роботу Міжнародної лабораторії морського довкілля у Монако та Міжнародного центру теоретичної фізики у Трієсті (Італія). Разом з Всесвітньою сільськогосподарською організацією Агентство керує Спільним підрозділом МАГАТЕ/FAO у Відні, яке вивчає застосування ядерних технологій у продовольстві та сільському господарстві. Агентство також співпрацює з Всесвітньою організацією охорони здоров'я на напрямку вирішення проблем використання радіації в медицині і біології та з ICAO і IMO з питань безпечного транспортування ядерних матеріалів та відходів. Головними політичними органами Агентства є щорічна Генеральна конференція МАГАТЕ, участь у роботі якої беруть усі члени Агентства, та Рада керуючих МАГАТЕ, до складу якої входять, за географічною приналежністю, 35 країн, які змінюються на ротаційній основі. Генеральний директор МАГАТЕ, який обирається на чотири роки, очолює роботу Агентства та його Секретаріат. У структурі Секретаріату Агентства налічується шість департаментів: ядерної енергії (питання ядерної енергетики, паливного циклу та поводження з відходами), ядерної безпеки (питання ядерної безпеки, радіаційної безпеки та безпеки відходів), ядерних наук та застосувань (використання ядерних технологій у мирних цілях), гарантій (перевірка мирного використання ядерної енергії), технічного співробітництва (програми та технології) та адміністративний (фінансово-бюджетні питання, програма роботи, юридичні питання). У Секретаріаті Агентства працює майже 2400 співробітників.

Річний регулярний бюджет МАГАТЕ складає більше 315 млн євро і формується з обов'язкових та добровільних внесків країн-членів. Фонд технічного співробітництва Агентства, через який здійснюється фінансування програм технічної допомоги, складає 85 млн євро. Основними напрямками діяльності МАГАТЕ є такі: 1) ядерна енергетика, паливний цикл та ядерна наука (програма ІНПРО, технології ядерного паливного циклу та матеріалів, створення потенціалу та збереження ядерних знань для сталого енергетичного розвитку, сприяння розвитку різних галузей ядерної науки); 2) ядерні застосування у сферах продовольства та сільського господарства, здоров'я людини, водних ресурсів, оцінка та раціональне використання морського та наземного середовища, виробництво радіоізотопів та радіаційні технології, управління технічним співробітництвом у цілях розвитку; 3) ядерна безпека та фізична ядерна безпека (безпека ядерних установок, радіаційна безпека та безпека перевезень, поводження з радіоактивними відходами, фізична ядерна безпека, готовність на реагування у випадку інцидентів та аварійних ситуацій); 4) ядерна перевірка (застосування системи гарантій МАГАТЕ, імплементація гарантій Агентства в Ірані, Сирії та КНДР).

А. Г. Гуменюк

Міжнародне агентство з відновлюваних джерел енергії (International Renewable Energy Agency), **ІРЕНА** є ключовою організацією в сфері міжнародного співробітництва держав у сфері *відновлюваних джерел енергії* (ВДЕ). ІРЕНА є універсальною міжурядовою організацією, статут якої був підписаний у 2009, а набрав чинності в 2010. Її членами на 1.01.2013 є 108 держав і *Європейський Союз*. Першочерговою метою ІРЕНА є прискорення темпів широкого та сталого використання ВДЕ в усьому світі. Ці великомасштабні завдання втілюються у низці конкретних заходів, зокрема: поліпшення політичних рамкових умов для ВДЕ шляхом цілеспрямованого політичного консультування; розвиток трансферту технологій і знань у сфері ВДЕ; сприяння нарощуванню потенціалу в галузі відновлюваної енергії. Серед напрямків діяльності агентства: складання національних програм з впровадження технологій використання ВДЕ; підтримка освіти, навчання та поширення інформації про ВДЕ; організація навчання адміністраторів, техніків і фахівців для малих і середніх енергетичних підприємств; спільне створення регіональних центрів дослідження, розвитку та обміну досвідом; оцінка та аналіз інформації про використовувані технології і вироблення практичних рекомендацій; планування фінансового забезпечення програм з використання ВДЕ; збір даних та складання статистики. Агентство не повинно брати на себе функції урядових і неурядових організацій і під-

приємств, але при необхідності буде підтримувати їх. У тих країнах і регіонах, де поки не ведеться ніякої роботи з використання ВДЕ, воно сприятиме створенню відповідних структур.

Агентство має міжнародну правосуб'єктність, а в державах-членах є юридичною особою («має правоздатність, необхідну для виконання своїх функцій») (ст. 13 Статуту). Структура ІРЕНА включає Асамблею, Раду і Секретаріат. Перші два органи можуть створювати допоміжні органи. Асамблея — вищий орган ІРЕНА, що складається з представників всіх членів організації, проводить щорічні сесії. Вона має право приймати рішення і рекомендації для органів, а також рекомендації за запитом членів. Рішення з процедурних питань приймаються простою більшістю, з інших, як зазначено в Статуті «істотних питань» — консенсусом. Рада збирається раз на півроку і складається з нефіксованого числа членів від 11 до 21, що має відповідати 1/3 членів організації, за умови рівного географічного представництва. По суті, вона є виконавчим органом Агентства, наділеним правом розглядати робочі програми, бюджет, план сесії Асамблеї, готувати звіти, укладати від імені Агентства угоди з державами та міжнародними організаціями, засновувати нові органи. Персонал секретаріату ІРЕНА вважається міжнародними службовцями і не повинен отримувати інструкцій від своїх урядів і «інших зовнішніх для Агентства джерел». Агентство створювалося своїми членами з прицілом на отримання статусу спеціалізованої *установи ООН*: «має право укладати від імені Агентства угоди про встановлення відповідних зв'язків з ООН» (ст. 14), але поки має лише статус *спостерігача* в *Генеральній Асамблеї ООН* (з 2012). Місцем розташування штаб-квартири ІРЕНА є Абу-Дабі.

С. Д. Білоцький

Міжнародне бюро виноградарства та виноробства (International Vine and Wine Office), **МБВВ** (OIV) — міжурядова орг-ція наук.-техн. характеру в галузі виноградарства й виготовлення продукції з виноматеріалів, що створена на основі угоди, яка започаткувала діяльність міжнар. бюро виноградарства в 1924 (сучас. назву орг-ція отримала в 1958). Станом на 1.01.2013 членами орг-ції були 45 країн, а також спостерігачі — Квебек, Ірландія та низка міжнар. галузевих орг-цій. Україна є повноправним членом орг-ції з 1996. Основні завдання орг-ції: інформування своїх членів про спосіб входження до переліку виробників, споживачів та інших учасників виноробного сектору; допомога іншим міжурядовим та міжнар. орг-ціям у галузі виноградарства та виноробства; гармонізація існуючої міжнар. практики та стандартів; підготовка у разі необхідності нових стандартів щодо умов вирва та маркетингу в галузі, зважаючи на інтереси споживачів. Інституційна структура орг-ції складається з Ген. асамблеї та Виконавчого комітету, очолюваного Ген. директором орг-ції. Наук.-техн. комітет виконує допоміжні функції. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Парижі (Франція).

О. Ю. Ковтун

Міжнародне бюро виставок (Bureau International des Expositions), **МБВ** (BIE) — міжнар. орг-ція, заснована відповідно до положень Паризької конвенції 1928 про міжнародні (всесвітні) виставки (набула чинності у 1931) з метою контролю за виконанням конвенції та для вирішення низки питань щодо орг-ції й проведення міжнар. виставок. Вищим органом МБВ є сесія Генеральної асамблеї, що проводиться 2 рази на рік. У її роботі беруть участь делегати, що надсилаються урядами держав-членів орг-ції з розрахунку 1–3 від кожної країни. При цьому незалежно від числа делегатів кожна країна в Генеральній асамблеї має один голос. До структури керівних органів МБВ входять 4 комісії: виконавча, адмін.-бюджетна, з питань регламенту та інформ. забезпечення. Президент МБВ обирається на 2 роки, до його компетенції входить здійснення представницьких функцій і проведення засідань Генеральної асамблеї. Основна робота здійснюється Секретаріатом МБВ на чолі з Ген. секретарем. Секретаріат координує всю поточну роботу виконавчих органів МБВ, здійснює підготовку засідань Генеральної асамблеї, готує висновки на заявки країн про проведення виставок, займається оцінкою запропонованих проектів, аналізує хід і результати роботи виставок тощо. Фінанс. основою діяльності МБВ є надходження від країн-організаторів всесвітніх виставок. Станом на 1.01.2013 членами МБВ було 160 країн. Україна є повноправним членом орг-ції з 1960. Штаб-квартира МБВ знаходиться в Парижі (Франція).

О. Ю. Ковтун

Міжнародне бюро миру (International Peace Bureau) — найстаріший пацифістський рух, членами якого є 300 організацій в усьому світі. Створене в 1891 під час конференції у Римі на знак протесту проти *гонки озброєнь*, що відбувалася у Європі. Одним із головних ініціаторів появи Міжнародного бюро миру став колишній данський офіцер, письменник і політичний діяч Ф. *Байєр*. У тому ж році постійне Бюро миру було засноване у місті Берн для організації щорічних мирних конференцій, метою проведення яких була пропаганда миру і публікація праць авторів, що критикували *війну*. Рух був удостоєний *Нобелівської премії миру* в 1910 за свою пафицістську діяльність, завдяки чому став всесвітньовідомим і здобув багато нових спонсорів. Припиняв своє функціонування у роки *Першої* та *Другої світової війни*. Нині він займається координацією роботи багатьох неурядових організацій, професійна діяльність яких стосується питань миру та роззброєння. Штаб-квартира Міжнародного бюро миру знаходиться у місті Женева (Швейцарія).

П. М. Ігнатьєв

Міжнародне гуманітарне право — галузь *міжнародного публічного права*, що об'єднує прав. норми, засновані на принципах гуманності й спрямовані на обмеження наслідків *збройних конфліктів міжнародного характеру* та *збройних конфліктів неміжнародного характеру*. Інша доктринальна назва **М. г. п.** — «право збройних конфліктів»; воно застосовується лише до збройних конфліктів і не охоплює спорадичні та окремі акти насильства всередині д-в. **М. г. п.** діє щодо всіх сторін конфлікту, незалежно від того, хто і з яких причин його розпочав. **М. г. п.** поділяється на «право Женеви» або «право Міжнародного Червоного Хреста», що спрямоване на захист осіб, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєнних діях, та «право Гааги», яке встановлює обмеження щодо способів ведення війни, зокрема застосування окремих видів зброї та методів ведення воєнних дій (зокрема воєнної тактики). Сучас. **М. г. п.** здебільшого кодифіковане. Найбільше значення серед його джерел мають *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права* та *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*, а також Гаазька конвенція про захист культ. цінностей під час збройного конфлікту 1954 та Протокол до неї; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення 1972; Конвенція про заборону військового чи будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайного озброєння, які можуть вважатись такими, що спричиняють надмірні пошкодження або мають невибіркову дію, та три протоколи до неї 1980; Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993*. Значна кількість норм **М. г. п.** нині визнаються як звичаєві, а тому діють і для д-в, які не беруть участі в окремих міжнар. дог-рах у цій сфері. Головними суб'єктами **М. г. п.** є д-ви, народи та нації, що борються за свою свободу і незалежність, міжнар. орг-ції. Принципи **М. г. п.** є прав. підґрунтям окремих норм цієї галузі, що регулюють конкретні правовідносини під час збройної б-би. Основні принципи **М. г. п.**: гуманності; неприпустимості дискримінації; відповідальності д-в та індивідів за порушення законів і звичаїв війни; заборони застосування зброї, що не має вибіркової дії; розмежування військ. та цивільних об'єктів; захисту довкілля; захисту прав *комбатантів* та *некомбатантів*; недоторканності комбатантів, які не беруть безпосередньої участі в бойових діях; недоторканності некомбатантів; ненападу на цивільне населення; обмеження військ. нападу за об'єктами (лат. ratione loci) тощо (див.: *Мирне населення; Міжнародний комітет Червоного Хреста*).

М. М. Гнатовський

Міжнародне екологічне право — галузь *міжнародного права*, принципи й норми якої регулюють відносини суб'єктів у сфері охорони навколишнього середовища та раціонального використання природ. ресурсів з метою забезпечення екологічно безпечних умов життя теперішнього й майбутнього поколінь. Синонім «міжнародного екологічно-

го права» — «міжнародне право навколишнього середовища». Ця галузь міжнар. права є однією з найдинамічніших і нараховує бл. 900 міжнар. угод. Першим глобальним форумом з питань охорони навколишнього середовища стала Стокгольмська конференція *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* 1972, а в 1992 в Ріо-де-Жанейро відбулась Конференція ООН з навколишнього середовища й розвитку. Обидві конференції ухвалили Декларації принципів, які покладені в основу формування системи принципів МЕП. До них належать: принцип охорони навколишнього середовища на благо теперішнього та майбутнього поколінь, принцип міжнар. природоохоронного співробітництва, принцип держ. суверенітету над природ. ресурсами, принцип відповідальності за шкоду навколишньому середовищу, принцип запобігання транскордонному забрудненню, принцип консультацій та обміну інформацією про екологічну ситуацію, принцип екологічної безпеки, принцип попереджання, принцип попередньої оцінки впливу на навколишнє середовище, принцип контролю за дотриманням *договорів міжнародних* з охорони навколишнього середовища, принцип єдності захисту навколишнього середовища і стійкого розвитку, принцип урахування інтересів країн, що розвиваються тощо. Особливістю цих принципів **М. е. п.** є те, що вони мають синтетичний характер: більшість із них не є юридично обов'язковими з огляду на рекомендаційну силу самих декларацій, водночас вони втілюють деякі основні принципи **М. е. п.**, а також можуть розглядатись як звичаєві норми.

У галузі охорони навколишнього середовища існує 2 типи регламентації: об'єктна (охорона окремих компонентів (об'єктів) навколишнього середовища); функціональна (регулювання діяльності держав у тій чи іншій сфері навколишнього середовища). До першого типу дог-рів відносяться ті, що забезпечують охорону Світового океану та його ресурсів (див. *Міжнародна охорона живих ресурсів Антарктики, Міжнародна охорона морського середовища, Міжнародна охорона морських рибних ресурсів, Міжнародна охорона морських тварин*); міжнар. водних систем (див.: *Міжнародна охорона живих ресурсів міжнародних рік і озер*); атмосфери й озонового шару (Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 і протоколи до неї, Віденська конвенція про захист озонового шару 1985 і протоколи до неї, Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті 1991, Рамкова конвенція про зміни клімату 1992, *Кіотський протокол 1997*); фауни і флори (Конвенція про захист світової культ. та природ. спадщини 1972, Конвенція про міжнар. торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою знищення 1973, Угода про охорону полярних ведмедів у Європі 1973, Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природ. середовищ існування в Європі 1979, Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979, Угода *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)* про охорону природи і природ. ресурсів 1985, Конвенція про біологічне різноманіття 1992, Міжнар. конвенція із захисту рослин 1997 (див. також *Міжнародна охорона птахів*). До другого типу дог-рів відноситься ряд конвенцій щодо захисту навколишнього середовища від радіоактивного забруднення або ядерної небезпеки (напр., Конвенція про цивільну відповідальність у галузі мор. перевезень ядерних матеріалів 1971, Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію чи радіаційну аварійну ситуацію 1986, *Договір про заборону випробовувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963* тощо), Додаток 16 до Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944, Договір про космос 1967, Конвенція про заборону військ. чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природ. середовище 1977, Базельська конвенція щодо контролю за транскордонним перевезенням небезпечних відходів і про їх вилучення 1989, Конвенція про транскордонний вплив пром. аварій 1992. Питаннями охорони навколишнього середовища займаються такі міжнар. структури, як ЮНЕП, *ЮНЕСКО, ЕКОСОР, ЄЕК ООН, ФАО, ВООЗ, МАГАТЕ, ІМО, ІКАО, ОБСЄ* тощо.

М. О. Медведєва

Міжнародне економічне право — галузь *міжнародного публічного права*, що складається із заг. і спец. принципів та *норм міжнародного права*, що регулюють відносини між державами та іншими *суб'єктами міжнародного права* у зв'язку з їхньою діяльністю у сфері *міжнародних економічних відносин*, зокрема в галузі торгівлі, фінансів, інвестицій тощо. Предметом регулювання **М. е. п.** є дві основні групи відносин між суб'єктами міжнародного права: щодо транскордонного руху ресурсів у двосторонньому або багатосторонньому порядку (у т. ч. на макрорівні) та щодо внутр. прав. режимів, у яких у міжнар. екон. відносинах взаємодіють приватні особи, здійснюється рух на приватноправовому рівні товарів і послуг, інвестицій, робочої сили тощо.

О. М. Григоров

Міжнародне енергетичне право — галузь у рамках *міжнародного права* або інститут у рамках *міжнародного економічного права*, що має на меті регулювання *міжнародних відносин* у рамках поводження з корисними копалинами — енергоносіями, їх спільного видобутку, транскордонного використання та постачання в якості енергоресурсів. Учасниками правовідносин у рамках **МЕнП** виступають держави, *організації міжнародні* та *транснаціональні корпорації*. Окремими блоками правовідносин у рамках **МЕнП**, що мають специфічне правове регулювання, є видобуток, постачання і транзит енергоресурсів, інвестування і захист інвестицій, відповідальність за шкоду завдану в процесі видобутку, використання та постачання енергоресурсів, екологічно орієнтована (альтернативна) енергетика, атомна енергетика. Джерелами **МЕнП** є дво- та багатосторонні *договори міжнародні*, звичаї, рішення-стандарти міжнародних організацій (директиви, регламенти *Європейського Союзу*) та судові рішення (наприклад, американо-іранський арбітраж з нафтових платформ). Важливу роль у захисті інвестицій в енергетику відіграє *Договір до Енергетичної хартії* (1994). Принципами, на яких базується **МЕнП** є: *суверенітет* держави над її природними ресурсами, співробітництво держав, розвиток екологічно безпечних механізмів видобутку енергії. Застосовуються регіональні принципи — наприклад, «забруднювач платить». У сфері **МЕнП** працюють міжнародні організації загальної і спеціалізованої компетенції. Так, в рамках *ООН* запроваджено механізм «ООН—Енергетика», що має сприяти науково-технічній співпраці, а *Генеральна Асамблея ООН* приймає резолюції, присвячені суверенітету над природними ресурсами, транзиту енергоресурсів, розвитку нових та відновлюваних джерел енергії, атомній енергетиці. *МАГАТЕ* функціонує в рамках мирного використання атомної енергетики та контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї. Міжнародне енергетичне агентство координує співпрацю західних держав зі створення 90-денного запасу нафтопродуктів та готує звіти з розвитку і перспектив різних типів енергоресурсів в світі. *ІРЕНА* координує діяльність держав з розвитку відновлюваних джерел енергії, надає підтримку країнам, що розвиваються в цьому процесі.

С. Д. Білоцький

Міжнародне епізоотичне бюро (International Office of Epizootics), **МЕБ** (OIE) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена у 1924; станом на 1.01.2013 нараховувала 178 членів. Основними завданнями МЕБ є контроль за хворобами тварин, сприяння обміну та аналізу інформації, міжнар. співробітництву в галузі ветеринарного контролю, розробка ветеринарних стандартів у галузі торгівлі тваринами. Бюро надає техн. допомогу д-вам, які звертаються з таким проханням у випадках особливо тяжких захворювань тварин, особливо якщо вони передаються людині. Значну допомогу орг-ція надає країнам, що розвиваються. Міжнар. санітарні правила, розроблені епізоотичним бюро, беруться за основу *Світовою організацією торгівлі (СОТ)*. Вищим органом МЕБ є Міжнар. комітет, який складається з представників усіх держав-членів. Поточну діяльність орг-ції здійснює центр. бюро, що знаходиться в Парижі (Франція). Україна є повноправним членом орг-ції з 1993.

О. Ю. Ковтун

Міжнародне інвестиційне право — підгалузь *міжнародного економічного права*, а також відповідний предмет наукових досліджень та навчальна дисципліна. Економічна потреба багатьох урядів у залученні інвестицій, зокрема іноземних, а також об'єктивне зростання обсягів іноземних інвестицій у світі є чинниками, що визначають постійний розвиток міжнародної нормотворчості в цій сфері, яка особливо активізувалася в останні десятиліття. Особливістю міжнародного інвестиційного права є, зокрема, велика кількість *договорів міжнародних двосто-*

ронніх, на тлі відносно недостатнього розвитку універсальних міжнародно-правових норм, що встановлювали б загальносвітову систему правил поведінки *держав* у таких питаннях іноземного інвестування як умови іноземного інвестування, захист інвестицій від націоналізації тощо. Серед *договорів міжнародних багатосторонніх* у сфері міжнародного інвестиційного права, укладених на універсальному рівні, провідне місце посідають Вашингтонська конвенція 1965 року про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, Сеульська конвенція 1985 року про заснування Багатостороннього агентства гарантування інвестицій, а також деякі договори *СОТ*, такі як Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС), Угода про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (*ТРІМС*) та Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (*ТРІПС*).

Аналіз сучасної системи двосторонніх та багатосторонніх договорів у сфері міжнародного інвестиційного права показує, що до основних функцій сучасного міжнародного інвестиційного права належить, зокрема, лібералізація правового режиму іноземних інвестицій, підвищення рівня захисту таких інвестицій. У багатьох двосторонніх міжнародних договорах іноземним інвесторам надається режим найбільшого сприяння та/або національний режим.

Крім того, в багатьох *договорах міжнародних* у міжнародного інвестиційного права передбачено, що відповідні спори розглядатимуться в рамках Міжнародного центру вирішення інвестиційних спорів, що за останні десятиліття перетворився на дуже ефективний механізм вирішення інвестиційних спорів, що в свою чергу, стимулює подальший розвиток іноземного інвестування.

Д. В. Скринька

Міжнародне інформаційне право (МІП) — галузь *міжнародного права*, норми якої регулюють міжнародно-правові відносини, що здійснюються в інформаційній сфері. Інформаційна сфера — це система суспільних інформаційних відносин, що здійснюються суб'єктами права за допомогою використання існуючої на національному та глобальному рівнях інформаційної інфраструктури. МІП — порівняно нова галузь міжнародного права, оскільки потреба в нормах, які б регулювали діяльність щодо використання інфокомунікацій, значною мірою зросла з появою можливостей для масової транскордонної передачі інформації, а саме електронних інфокомунікацій. Хоча зародження міжнародно-правового забезпечення транскордонної передачі інформації відбувалось впродовж не одного століття (наприклад, ще у XV ст. у період колонізації Нового світу Іспанією теологом Франческо де Віторія використовувалась теорія jus communicationis що, виправдовувала присутність колонізаторів на чужих землях, під приводом т. зв. «природного спілкування»), найбільш потужного ґенезу ця галузь зазнає саме у XX ст., а у теперішній час відбувається його подальше унормування та систематизація. Комплексність МІП виражається у такій її галузевій особливості як перетинання міжнародно-правових режимів окремих видів інформації та типів інформаційної діяльності, що регулюються різними галузями міжнародного права (наприклад, свобода вираження та обмеження використання об'єктів інтелектуальної власності і т. ін.).

Міжнародно-правові відносини, що здійснюються в інформаційній сфері, як об'єкт **МІП** включають в себе три основні групи відносин між *суб'єктами міжнародного права* за специфічними предметами регулювання. Перша група охоплює відносини стосовно внутрішньодержавних правових режимів, в рамках яких здійснюється інформаційна діяльність — діяльність суб'єктів як міжнародного права так і внутрішньодержавного права спрямована на створення, поширення, використання, обмеження та будь-яке інше оброблення інформації будь-якого змісту, форми відображення та її правового режиму. Здебільшого поширення в цьому напряму міжнародно-правового регулювання набули принципи вільного поширення інформації через кордони (Ст. 19 *Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966*; Ст. 10 *Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод*, 1950); санкціонування державами масової передачі інформації за допомогою електрозв'язку всередині внутрішньодержавного інформаційного простору (Преамбула Статуту *Міжнародного союзу електрозв'язку*, 1992); контролю держав над інформаційним змістом (контентом) та обмеження поширення забороненої в міжнародному праві інформації, такої як пропаганди війни (п.1 Ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, 1966); підбурювання до *геноциду* (Ст. 3 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, 1948) або вчинення інших злочинів проти людства (Додатковий протокол до *Європейської конвенції про кіберзлочинність 2001*, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, 2003); виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства (п. 2 Ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, 1966); дитяча порнографія (Факультативний протокол до *Конвенції про права дитини*, 2000; Ст. 9 Європейської конвенції про кіберзлочинність 2001); підбурювання до вчинення терористичного злочину (Ст. 5 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, 2005).

Друга група об'єднує відносини стосовно інфокомунікаційних ресурсів (на багатосторонньому та двосторонньому рівнях). У цьому секторі застосовуються принципи раціонального, рівноправного, ефективного та економічного використання обмежених інфокомунікаційних ресурсів (Ст. 44 п. 196 2 Статуту Міжнародного союзу електрозв'язку, 1992), подолання відставання окремих регіонів, країн та груп населення в інформаційному суспільстві (подолання цифрового розриву / digital divide) (п. 10 Женевської декларації принципів *Світового саміту з інформаційного суспільства*, 2003; *Окінавська хартія Глобального інформаційного суспільства 2000*), а також міжнародного співробітництва та економічного і соціального розвитку народів за допомогою ефективно діючого електрозв'язку (Преамбула Статуту Міжнародного союзу електрозв'язку, 1992) та міжнародної взаємодопомоги, зокрема у випадках використання ІКТ для подолання наслідків стихійних лих (Конвенція Тампере про надання телекомунікаційних ресурсів для полегшення наслідків стихійних лих та здійснення операцій з надання допомоги, 1998).

Нарешті, третя група охоплює відносини з приводу виконання державами охоронних функцій в інформаційній сфері (боротьба із кіберзлочинністю, протидія інформаційній агресії, підтримання кібермиру та кіберстабільності). Згаданим функціональним обов'язкам держав в інформаційній сфері кореспондують відповідні принципи МІП, що містяться в Європейської конвенції про кіберзлочинність 2001, Резолюціях ГА ООН «Створення глобальної культури кібербезпеки і захист найважливіших інформаційних структур» № 57/239 (2002), № 58/199 (2003), № 64/211 (2009), Декларації Еріче про принципи кіберстабільності та кібермиру (2009), Глобальна програма кібербезпеки Міжнародного союзу електрозв'язку (2007).

О. В. Задорожній, А. В. Пазюк

Міжнародне космічне право — галузь *міжнародного публічного права*, яка складається із заг. і спец. принципів та *норм міжнародного права*, що визначає основи співробітництва держав у сфері дослідження *космічного простору*, регулює відносини між його суб'єктами у зв'язку з їхньою діяльністю щодо використання косм. простору, у т. ч. небесних тіл, а також відносини, що регулюють права та обов'язки учасників косм. діяльності.

О. М. Григоров

Міжнародне кримінальне право — система юрид. принципів та норм, які регулюють відносини між *суб'єктами міжнародного права* у питаннях б-би зі злочинністю. Доктрина загалом обережно ставилась до ідеї формування **М. к. п.** До останнього часу частіше йшлось про *Міжнародне співробітництво з боротьби зі злочинністю*. Стрімкий розвиток **М. к. п.**, що відбувся в 1990-ті, значно впливає на розвиток інших галузей та інститутів *міжнародного права*. Джерелами **М. к. п.** є: заг. принципи права, *договори міжнародні* та звичаї, рішення міжнар. орг-цій. Дискусійним залишається питання про те, чи є джерелами рішення міжнар. трибуналів та судів. Міжнар. дог-ром найзаг. характеру, спрямованим на орг-цію співробітництва д-в у сфері б-би зі злочинністю, є Конвенція ООН проти транснац. орг. злочинності, прийнята рез. *Генеральної Асамблеї ООН* № 55/25 від 15.11.2000. Провідне значення для формування **М. к. п.** мала діяльність Нюрнберзького та Токійського міжнар. трибуналів для покарання *злочинців воєнних* (див.:

Нюрнберзький процес 1945–46, Токійський процес 1946–48). Розвиток **М. к. п.** отримало в практиці *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії* та *Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди*. Визначним етапом формування **М. к. п.** стало прийняття 17.07.1998 *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду*, який вважається найповнішою сучас. кодифікацією матеріал. та процесуальних норм **М. к. п.** До принципів **М. к. п.** відносять: принцип персональної відповідальності за міжнар. правом; статус посадової особи, яка вчинила злочин за міжнар. правом, не звільняє її від кримінальної відповідальності та не є обставиною, яка пом'якшує покарання; вищі посадові особи несуть відповідальність за дії підлеглих, якщо вони знали або повинні були знати, що їхні підлеглі причетні до вчинення злочину; ніхто не може бути засуджений за одне й те саме двічі (ne bis in idem). **М. к. п.** визнає 5 підстав для здійснення юрисдикції суб'єктами міжнар. права: принцип національності (розрізняють активний та пасивний принципи національності; перший означає, що д-ва може встановлювати свою юрисдикцію над своїми громадянами в усіх країнах світу, а відповідно до другого д-ва може встановлювати свою юрисдикцію над особою, яка за кордоном вчинила злочин проти громадян цієї д-ви); принцип територіальності; принцип універсальності; принцип захисту (встановлення юрисдикції над інозем. громадянином, який вчиняє на території іншої д-ви злочин, що безпосередньо зачіпає права й інтереси д-ви, яка встановлює юрисдикцію); принцип пасивної персональності (залежно від нац. приналежності жертви). **М. к. п.** як галузь міжнар. права включає: матеріал. та процесуальні норми; норми, які регламентують порядок виконання покарань; норми, які стосуються судового устрою. У **М. к. п.** злочинні діяння поділяють на *злочини міжнародного характеру* (конвенційні злочини) та *злочини міжнародні* (заг. злочини за міжнар. правом). Дія норм **М. к. п.** щодо переслідування за вчинення заг. злочинів поширюється на всіх осіб, незалежно від місця їх перебування та від того, чи були ці злочини порушенням внутр. права країни, в якій вони вчинені. Вирок за вчинення конвенційного злочину нац. суд виносить на основі нац. права. Заг. злочини переслідуються в міжнар. судах на підставі міжнар. права, а в національних — на підставі як міжнар., так і внутр.-держ. права.

О. В. Задорожній, Д. І. Кулеба

Міжнародне кримінальне правосуддя — діяльність міжнар. судових органів щодо застосування матеріал. та процесуальних норм нац. й *міжнародного кримінального права* з метою здійснення правосуддя над особами, винними у вчиненні *злочинів міжнародних*, захисту прав і законних інтересів індивідів та міжнар. співтовариства в цілому. Розвиток **М. к. п.** безпосередньо пов'язаний із розвитком ідей про необхідність покарання осіб за вчинення *воєнних злочинів*. Сучас. етап розвитку міжнар. правосуддя розпочинається із завершенням *Першої світової війни*. Одне з положень *Версальського мирного договору 1919* передбачало право союзників створювати військ. трибунали для розслідування воєнних злочинів, вчинених нім. солдатами (ст. 228–230). Утім, на практиці суди над воєнними злочинцями проводились у нац. судах Німеччини («Лейпцизькі суди»), а союзники лише надали список обвинувачених осіб. Ці процеси не змогли забезпечити об'єктивного покарання злочинців, хоча деякі з рішень стали важливими прецедентами для подальшого розвитку цієї сфери. Безперечно, найважливіший вплив на розвиток **М. к. п.** справила діяльність міжнар. трибуналів у Нюрнбергу та Токіо. Практика саме цих органів було покладена в основу створення й діяльності всіх подальших міжнар. судів та була реципійована на нац. рівні. Крім того, завдяки діяльності цих органів було суттєво розширене розуміння меж здійснення **М. к. п.** (яке вийшло за рамки переслідування лише за *злочини воєнні*). Сучас. система **М. к. п.** складається з органів, які можуть бути класифіковані на основі таких критеріїв, як: прав. природа; характер діяльності; межі юрисдикції; право, що застосовується; статус щодо нац. судів. Залежно від прав. природи органи **М. к. п.** поділяють на міжнародні, національні та змішані. Перші поділяються на такі, що були створені на основі *договору міжнародного* д-в (*Римський Статут Міжнародного кримінального суду* від 17.07.1998), створені на основі рішення міжнар. орг-ції (*Міжнародний трибунал для колишньої Югославії* та *Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди* — Резолюції *Ради Безпеки ООН* 1993 та 1994). Нац. суди стають частиною системи **М. к. п.** у випадках, коли здійснюють правосуддя над особами, що вчинили злочини, притягнення до відповідальності за які становить інтерес для міжнар. співтовариства в цілому. Розмежування на міжнар. та нац. суди стає зайвим, якщо сприйняти підтриману деякими вченими (Ж. Ссель) концепцію подвійної природи нац. судів, відповідно до якої в рамках нац. прав. системи суди діють як держ. органи, а в межах міжнар. системи (при здійсненні правосуддя над особами, які вчинили міжнар. злочини) — як органи міжнар. співтовариства. Органи зі змішаною прав. природою («гібридні») є новим явищем і знаменують початок нового етапу розвитку системи **М. к. п.** Такі органи не можуть бути віднесені ані до нац., ані до міжнар. судів. Розрізняють два види «гібридних» судів. До першого відносять нац. суди країн, до складу яких міжнар. орг-ція *(Організація Об'єднаних Націй)*, що діє в межах свого мандату, призначає міжнар. суддів. Така практика існує в Косові (Місія ООН в Косові), мала місце на Схід. Тиморі (Перехідна адміністрація на Схід. Тиморі). Прикладом другого виду таких органів є створений за дог-ром між ООН та урядом Сьєрра-Леоне у 2002 спец. суд для цієї країни. Ці ж суб'єкти в рівній мірі здійснюють управління судом. Такий суд, як й інші міжнар. суди, має власний статут та правила процедури. Проте, на відміну від суто міжнародних, цей суд має юрисдикцію над деякими злочинами згідно з правом Сьєрра-Леоне, а судовий корпус представлений як міжнар. суддями, так і суддями цієї країни. На таких же принципах буде побудовано й суд для Камбоджі, угоду про створення якого було досягнуто в березні 2003. Формування таких судів «другого покоління» є перспективним напрямком з огляду на їхню порівняну дешевизну та можливість компромісу із *суверенітетом* держави, щодо громадян якої здійснюватиметься правосуддя. За характером діяльності органи **М. к. п.** поділяються на постійно діючі та тимчасові *(ад гок)*. Лише МКС є першим постійно діючим судом, всі інші органи створювались ад гок, а отже розпускались після виконання своєї місії *(Нюрнберзький процес 1945–46, Токійський процес 1946–48)*. Не є виключенням і діючі Трибунали для Югославії та Руанди, які припинять своє існування після завершення мандату. Залежно від застосовуваного права органи **М. к. п.** поділяють на такі, що застосовують лише *норми міжнародного права*, й такі, що застосовують норми міжнар. та нац. права. Ця класифікація безпосередньо пов'язана з поділом на міжнар. та нац. органи **М. к. п.** Міжнар. суди завжди застосовують лише норми міжнар. права, у той час як нац. та змішані суди при здійсненні правосуддя застосовують як норми нац., так і міжнар. права. Варто пам'ятати, що нац. суди стають частиною **М. к. п.** незалежно від того, чи застосовують вони у своїй діяльності норми міжнар. кримінального права чи норми нац. права. Залежно від меж юрисдикції органи **М. к. п.** поділяються на такі, юрисдикція яких обмежена в часі, просторі й за особами, та на такі, юрисдикція яких обмежена лише в одному із зазначених компонентів. На сьогодні не існує жодного органу **М. к. п.**, який мав би необмежену юрисдикцію в просторі, часі та персональну юрисдикцію. Навіть МКС має обмежену в часі юрисдикцію, оскільки дія норм його Статуту не поширюється на злочини, вчинені до набуття ним чинності. Всі інші міжнар. суди розглядають справи про злочини, вчинені за певний проміжок часу, на певній території та певними особами. Спробою розширення меж здійснення юрисдикції нац. судів слід вважати прийняття принципу універсальної юрисдикції, яка робить персональну юрисдикцію та юрисдикцію таких органів у просторі й часі практично необмеженою. Залежно від співвідношення між нац. і міжнар. органами виділяють органи, які застосовують принципи виключної компетенції (примат міжнар. або нац. судів), паралельної (конкуруючої) компетенції та компетенції щодо перегляду. На принципі виключної компетенції побудовані Трибунали для колишньої Югославії та Руанди. Це означає, що у випадку прийняття прокурором трибуналів рішення про відкриття справи, нац. суди втрачають можливість втручатись у судовий процес або відкривати паралельний процес. Цей принцип означає також, що трибунал має право вимагати передачу справи на свій розгляд, яка в цей же час розглядається в нац. суді. Принцип паралельної (конкуруючої) юрисдикції відображає принцип комплементарності, покладений в осно-

ву діяльності МКС. Відповідно до цього принципу Суд отримує право на розгляд справи лише у випадку, коли нац. суди не бажали або не могли проводити власне розслідування. Компетенція щодо перегляду передбачає, що міжнар. органи по відношенню до нац. виступають в ролі апеляційної або касаційної інстанції.

Д. І. Кулеба

Міжнародне морське право — галузь *міжнародного публічного права,* система норм, що визначають прав. статус та режим просторів *Світового океану* й регулюють співробітництво держав та міжнар. міжурядових орг-цій у використанні його ресурсів; одна з галузей *міжнародного права* (у системі сучас. міжнар. права — поряд із *міжнародним повітряним правом* та *міжнародним космічним правом*), які регулюють міждерж. відносини щодо специфічного предмета — особливого виду території; найдавніша система норм у складі міжнар. публічного права. Новітні дослідження доводять існування, ймовірно, перших звичаєвих норм, спрямованих на регламентацію статусу суден та статусу й режиму мор. просторів у народів Стародавнього Сходу (фінікійців, єгиптян, хетів, шумерів) у IV—III тис. до н. е. Наступний істор. розвиток **М. м. п.** визначався в т. ч. змаганням двох тенденцій: розглядати Світовий океан як нічийну територію (res nullius) або спільне надбання (res communis), яким слід користуватись усім на рівних прав. засадах; або ж поширити на нього владу й територ. верховенство наймогутніших мор. д-в як у торг., так й у військ. галузях. Офіц. кодифікація **М. м. п.** була здійснена вперше в 1958, коли Перша конференція ООН із мор. права ухвалила 4 Женевські конвенції: про *відкрите море,* про територ. море та прилеглу зону, про *континентальний шельф,* про рибальство й охорону живих ресурсів відкритого моря. Нову сторінку в розвитку **М. м. п.** розпочала *Конвенція ООН із морського права 1982.* Вона розширила сферу прав. регулювання **М. м. п.** за рахунок низки нових питань (захист мор. середовища, проведення наук. досліджень) і додала до нього кілька нових інститутів. Розвиток **М. м. п.** досить помітно віддзеркалює всі головні процеси, які переживає система міжнар. права як ціле. Слід відрізняти **М. м. п.**, яке є галуззю міжнар. публічного права, від т. зв. міжнар. мор. приватного права, яке є частиною *міжнародного приватного права* та регулює приватноправові відносини з інозем. елементом у сфері міжнар. мор. перевезень.

В. С. Ржевська

Міжнародне повітряне право — галузь *міжнародного права,* норми якої встановлюють прав. статус і режим повітр. простору, а також регулюють порядок його використання. **М. п. п.** — порівняно нова галузь міжнар. права, оскільки потреба в нормах, які регулювали б діяльність щодо використання повітр. простору, виникла лише з появою можливостей його використання, а саме — повітр. перельотів. Становлення **М. п. п.** відбулось на поч. XX ст., коли була прийнята Декларація про заборону бомбардувань з повітр. куль 1899. У 1919 було ухвалено Паризьку конвенцію, яка визнала повний виключний *суверенітет* д-ви над її повітр. простором. Основним джерелом **М. п. п.** є Чиказька конвенція про міжнар. цивільну авіацію 1944, яка закріпила його основні принципи та норми. **М. п. п.** ґрунтується на принципах суверенітету д-ви над повітр. простором, що знаходиться в межах її суходільної та водної території (до висоти 100–110 км, яка встановлена звичаєвою нормою, і від якої розпочинається косм. простір), і вільного використання **М. п. п.** (тобто простору, на який не розповсюджується суверенітет жодної д-ви). Становлення принципу суверенітету над повітр. простором д-ви відбулось у б-бі між цим принципом та принципом вільного використання повітр. простору. Проте в цілях безпеки як у воєнний, так і в мирний час був звичаєво, а згодом і конвенційно закріплений принцип держ. суверенітету над повітр. простором д-ви. На Чиказькій конференції 1944, крім Конвенції про міжнар. цивільну авіацію, були прийняті Статут *Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО),* Угода про транзит міжнар. повітр. лініями, Угода про міжнар. повітр. транспорт. Безпека повітр. польотів регулюється Конвенцією про злочини й деякі інші дії, вчинені на борту повітр. судна 1963, Конвенцією про б-бу з незаконним захопленням повітр. суден 1970, Конвенцією про б-бу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971. Правила щодо міжнар. повітр. перевезень містяться у Варшавській конвенції для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнар. повітр. перевезень, 1929, яка в 1999 була замінена Монреальською конвенцією ІКАО для уніфікації деяких правил міжнар. повітр. перевезень.

О. В. Задорожній

Міжнародне податкове право — система норм та принципів, що регулюють відносини суб'єктів у сфері оподаткування. Ця підгалузь *міжнародного економічного права* є відносно молодою, оскільки традиційно питання оподаткування входило до внутрішньої компетенції *держав.* Лише з розвитком іноземних інвестицій, свободи руху капіталу, робочої сили, товарів та послуг, виникла необхідність у міжнародному (насамперед — двосторонньому) регулюванні питань уникнення подвійного оподаткування. З часом до основних функцій міжнародного податкового права, крім функції забезпечення уникнення подвійного оподаткування, додалась ще одна — запобігання уникненню оподаткування та боротьби з агресивним податковим плануванням. Ця функція останнім часом набуває визначального значення, у зв'язку з чим на перше місце виходять питання обміну податковою та економічною інформацією між державами, боротьби з «податковими гаванями», уніфікації податкових політик (найбільше в цьому напряму просунулись держави-члени *Європейського Союзу,* які керуються нормами Директив з оподаткування материнських та дочірніх компаній, із загальної системи ПДВ, з оподаткування процентів та роялті, з оподаткування заощаджень тощо). Основним джерелом норм міжнародного податкового права є двосторонні угоди про уникнення подвійного оподаткування, а також деякі інші двосторонні угоди (наприклад, угоди про надання матеріально-технічної допомоги, угоди про захист інвестицій). Набагато меншу питому вагу займають багатосторонні угоди, які повністю (наприклад, Багатостороння конвенція про взаємну адміністративну допомогу в податкових питаннях) або частково (деякі договори *Світової організації торгівлі*) присвячені питанням оподаткування. Суттєву роль відіграють також рішення та рекомендації міжнародних органів та організацій (директиви ЄС, рішення *Суду Європейського Союзу,* рекомендації *Організації економічного співробітництва та розвитку* тощо). Вагомий внесок до розвитку міжнародного податкового права робить Комітет ОЕСР з податкових питань. Зокрема, Комітет розробив та регулярно переглядає модельну типову конвенцію з питань уникнення подвійного оподаткування (та коментарі до неї), типові угоди про обмін податковою інформацією, керівні принципи з трансфертного ціноутворення для мультинаціональних підприємств та податкових органів тощо.

Ю. О. Ноговіцина

Міжнародне право — система договірних та звичаєвих юрид. норм, а також принципів та інститутів, які регулюють *міжнародні відносини* з метою їх упорядкування, забезпечення миру й запобігання *війни* та насильства, а також забезпечення процесу реалізації спільних інтересів їхніх суб'єктів. Визначення **М. п.** залежить від позиції того чи іншого автора, переважно від його прихильності до природ.-прав. чи позитивно-прав. концепції **М. п.** Об'єктом регулювання **М. п.** є міжнар. відносини. У доктрині **М. п.** поділяють за регіональною сферою дії на універсальне, загальне, регіональне, партикулярне. **М. п.** є комплексною прав. системою, відмінною від нац. прав. систем учасників міжнар. відносин. За критерієм прав. наповнення та особливостей суб'єктів **М. п.** традиційно поділяють на *міжнародне публічне право й міжнародне приватне право.* Міжнар. публічне право регулює відносини між д-вами та іншими утвореннями публічно-прав. характеру й міжнар. орг-ціями, які вони створюють. Природа міжнар. публічного права випливає з характеру міжнар.-владних відносин суверенних утворень. Міжнар. приватне право регулює відносини цивільно-прав. характеру, що виходять за межі окремої д-ви або мають іноземн. елемент. Дотримання **М. п.** його учасниками ґрунтується на існуванні та дії імперативних *міжнародного права принципів* та забезпечується індивід. і колективним примусом, межі та форми якого визначаються згодою учасників міжнар. спілкування. Доктрина **М. п.** виділяє фактори його юрид. обов'язковості: норми **М. п.** створені узгодженням воль д-в або інших його суб'єктів і тому є зобов'язуючими для них (рад. теорія); існування вищої (первинної) норми **М. п.** (pacta sunt servanda), що зобов'язує

суб'єктів **М. п.** діяти відповідно до нього (теорія вищої або основної норми — Grandnorm); **М. п.**, як процес прийняття політ. рішень, що відповідають інтересам д-в і реалізовуються ними (реалістична теорія); норми та принципи **М. п.** походять з положень природи, вищого розуму, заг. розуму тощо і є зобов'язуючими для всіх його суб'єктів (природ.-прав. концепція) тощо.

За характером **М. п.** є переважно координаційним, а не наднац. (на основі з принципу суверенної рівності д-в) та універсальним (що базується на заг.-визнаних нормах і принципах, закріплених у *Статуті ООН*, Декларації про принципи міжнар. права 1970 тощо). До особливостей **М. п.** належать: характер його суб'єктів, міжнар.-прав. статус яких походить з принципу суверенної рівності; порядок створення норм **М. п.** самими його суб'єктами; специфіка *міжнародного права джерел*, що поділяються за мірою їх впливовості на *договори міжнародні*, звичаї, рішення міжнар. орг-цій та ін.; головна спрямованість на забезпечення міжнар. миру (принципи співробітництва, заборони застосування сили та погрози силою, мирного розв'язання міжнар. спорів тощо). У сучас. **М. п.** існує ряд характерних тенденцій, зокрема: виділення й набуття одного з ключових місць галуззю *прав людини;* створення процесуальних галузей міжнар. права, виділення в окрему галузь *міжнародного кримінального права;* універсалізація **М. п.**, поглиблення процесів кодифікації **М. п.**, залучення ширшого кола суб'єктів **М. п.** (зростання ролі індивіда, транснаціональних корпорацій у міжнар. відносинах); створення регіональних підсистем **М. п.** поглиблення міжнар.-прав. інтеграції д-в. Існує тенденція до закріплення примату норм **М. п.** Законодавство України загалом встановлює пріоритет норм **М. п.** над нормами нац. права у випадку, якщо перші належним чином імплементовані в систему законодавства України.

Літ.: Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії. — К., 2002; Буткевич В. Г. Походження терміна «міжнародне право» // Український часопис міжнародного права. — 1994. — № 1; Василенко В. А. Основы теории международного права. — К., 1988; Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — М., 1996.

О. В. Задорожній, О. В. Буткевич

Міжнародне право прав людини — нова галузь *міжнародного публічного права;* сукупність принципів та *норм міжнародного права,* що регулюють відносини між д-вами у сфері захисту прав та основних свобод людини. Об'єктом регулювання міжнар. права *прав людини* є впорядкування співробітництва д-в у галузі захисту прав людини шляхом встановлення для д-в відп. зобов'язань щодо осіб, які належать до їхньої юрисдикції, щодо забезпечення, дотримання й захисту їхніх прав та свобод. Розвиток галузі відбувся у 2-й пол. XX ст. Характер галузі відображає особливості прав людини як універсальної категорії. *Права людини* — це права, об'єктивні по своїй суті, невід'ємні, невідчужувані; вони є певними соц. домаганнями, заходами соціально виправданої свободи поведінки людини. Обсяг прав людини та ефективність їх реалізації залежать від стану суспільства, рівня його розвитку й характеру орг-ції тощо. Ефективність реалізації прав людини залежить і від їхнього нормативного оформлення, включення в тій або іншій формі (як норми звичаїв, моралі тощо) до системи нормативного регулювання суспільства. Згідно з критерієм розвитку прав людини й прогресом суспільства в цілому виділяють кілька поколінь прав людини. Перше покоління — права людини, що забезпечують індивід. свободу, захист від будь-якого втручання в здійснення прав особи: свобода слова, совісті й релігії; право на життя, свободу та безпеку; рівність перед законом; право на правосуддя тощо. Друге покоління — соц., екон. й культ. права: право на працю та вільний вибір роботи; право на соц. забезпечення; право на відпочинок; право на освіту тощо. Третє покоління — колективні права (почали формуватись після *Другої світової війни*): право на мир, на здорове навколишнє середовище, на ядерну безпеку тощо. Основними джерелами права прав людини є *Загальна декларація прав людини 1948, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966,* Факультативний протокол до Міжнар. пакту про громад. й політ. права 1966, *Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950* тощо. До інституційного механізму захисту прав людини належать створений у рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* інститут *Верховного комісара ООН із прав людини, Комісія ООН із прав людини, Рада Європи, Європейський суд із прав людини* тощо.

О. В. Буткевич

Міжнародне приватне право — система міжнар. та внутр.-держ. прав. норм, що регулюють приватні відносини, обтяжені інозем. елементом. Як інозем. елемент може виступати інозем. особа як учасниця відносин; предмет регулювання, що знаходиться на території іншої д-ви; або юрид. факт, що мав місце на території іншої д-ви. **М. п. п.** відрізняється від *міжнародного публічного права* за об'єктом, оскільки регулює відносини приватного характеру, тобто ті, які виникають між приватними (фізичними та юридичними) особами. Д-ва може бути суб'єктом **М. п. п.**, проте лише як господарюючий суб'єкт, а не носій *суверенітету.* За характером відносини, що регулюються **М. п. п.**, є цивільними, торговельними, сімейними, спадковими, трудовими (частково). Ядро **М. п. п.** складають т. зв. «колізійні норми», тобто норми, які визначають, законодавство якої д-ви має бути застосоване у випадку конкурування двох або більше правопорядків. Крім колізійних норм, до **М. п. п.** входять також міжнар. та внутр.-держ. матеріал. норми, які не відсилають до певного правопорядку, а безпосередньо містять правило, що має бути застосоване в тому чи іншому випадку. **М. п. п.** вважається частиною внутр.-держ. права, крім випадків, коли воно існує у вигляді міжнар. дог-рів або звичаїв, що регулюють відносини між д-вами. Іноді важко провести розмежування між **М. п. п.** і міжнар. публічним правом, оскільки деякі колізійні норми закріплені в міжнар. конвенціях, які традиційно є джерелами міжнар. публічного права (Конвенція ООН про договори міжнар. купівлі-продажу товарів, Конвенція про позовну давність у міжнар. купівлі-продажу товарів, Конвенція про укладення шлюбу та визнання його недійсним).

О. В. Задорожній

Міжнародне публічне право — див.: *Міжнародне право.*

Міжнародне співробітництво з боротьби зі злочинністю — діяльність, врегульована нормами нац. та *міжнародного права,* спрямована на захист прав та законних інтересів особи, суспільства, держави й міжнар. співтовариства в цілому від посягань з боку злочинності та орг-цію б-би з нею. **М. с. б. з.** охоплює наступні напрямки: взаємне визнання міжнар. небезпеки певних злочинів і прийняття д-вами відп. зобов'язань; надання допомоги у справі розшуку та видачі злочинців; надання допомоги в питаннях отримання необхідних матеріалів із кримінальної справи; уніфікація нац. кримінального законодавства; створення органів *міжнародного кримінального правосуддя;* спільне дослідження проблем злочинності та методів б-би з нею; надання практ. допомоги д-вам у зазначених сферах; обмін інформацією про винесені вироки громадянам інших д-в; прийняття законодавства у сферах, які становлять інтерес для інших д-в тощо. **М. с. б. з.** здійснюється на дво- та багатосторонньому рівнях. На двосторонньому рівні д-ви, як правило, укладають дог-ри про надання прав. допомоги. Виділяють наступні види прав. допомоги: отримання свідчень і заяв від окремих осіб; сприяння в наданні затриманих або інших осіб для представлення свідчень; встановлення особи; надання інформації, речових доказів, док-тів; проведення експертиз; пересилання матеріалів прокурорсько-слідчої діяльності; виконання окремих процесуальних дій; здійснення наглядових функцій, пов'язаних із розслідуванням злочинів; сприяння розшуку злочинців; відправлення етапом арештованих і засуджених; обмін інформацією в б-бі з правопорушеннями та щодо злочинців і підозрюваних тощо. На багатосторонньому рівні д-ви укладають відп. конвенції, співробітничають у рамках міжнар. орг-цій, зокрема *Інтерполу, Європейського поліцейського відомства, Європейського Союзу* (Співробітництво у сфері охорони порядку та правосуддя у кримінальних справах), *Організації Об'єднаних Націй* (Конгреси з попередження злочинності та поводження із правопорушниками) тощо. На думку низки фахівців, після виокремлення у межах системи міжнар. права галузі *міжнародного кримінального права,* норми, які регулюють **М. с. б. з.**, стали складовою частиною цієї галузі.

Д. І. Кулеба

Міжнародне судове рішення — акт тлумачення та застосування *міжнародного права,* здійснений міжнар. судовою установою щодо того чи іншого *спору міжнародного,* переданого на її розгляд. Компетенція щодо ухвалення рішень і порядок їх винесення регулюються установчими док-тами кожної міжнар. судової установи та/або прийнятим нею регламентом. У міжнар. судовій практиці утвердилися два типи рішень: а) з преюдиціальних питань, таких як наявність у суду юрисдикції щодо даної справи, перенесення та поновлення провадження, призначення тимчасових заходів захисту прав сторін, встановлення термінів для надання сторонами меморандумів та ін.; б) за суттю справи. Преюдиціальні рішення можуть виноситися у формі наказів чи розпоряджень; рішення за суттю справи — у формі присуджень, постанов тощо. У тексті рішення зазначаються склад суду, початок і розвиток провадження, аргументація сторін, факти, представлені судові, роз'яснюються застосовані судом норми права. Резолютивна частина, в якій розв'язані питання, що склали предмет спору, обов'язково має бути умотивована. Рішення міжнар. судових установ, як правило, виносяться більшістю голосів суддів, присутніх на засіданні, причому у випадку розподілу голосів решти суддів порівну голова суду або його заступник мають право вирішального голосу. Вони виносяться від імені міжнар. судової установи, а не від імені суддів особисто, і це надає права суддям, які не згодні з позицією більшості суду, виступити зі своїми особливими думками, які додаються до рішення і публікуються разом з ним. Рішення набуває чинності тільки після оголошення представникам сторін у спорі, і, якщо установчими док-тами даної міжнар. судової установи не передбачені умови його перегляду або оскарження (напр., у випадку, коли виявиться, що рішення ґрунтувалося на підробленому або такому, що містить помилку, док-ті або на фактичній помилці, якої припустилися при розгляді справи) є остаточним і оскарженню не підлягає. Статути *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії* (ст. 25, 26) та *Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди* (ст. 24, 25), затверджені резолюціями *Ради Безпеки ООН,* а також *Римський Статут Міжнародного кримінального суду* (ч. 8) передбачають підстави апеляції, для чого у структурі цих судів створюються спец. апеляційні камери/палати, а також підстави перегляду. Можливість перегляду судового рішення у випадку відкриття нових фактів, які, коли б вони були відомі раніше, справили вирішальний вплив на розгляд справи, допускається Європ. судом із прав людини. Статут *Міжнародного Суду ООН* (ст. 60) виключає можливість оскарження чи перегляду справи, хоча робилися пропозиції наділити Міжнародний Суд ООН (а раніше — Постійну палату міжнар. правосуддя) апеляційною юрисдикцією відносно інших міжнар. судових установ. Звичайно, суд, який виніс рішення, володіє правом його тлумачення на вимогу сторін. Сумлінне виконання рішень є обов'язком сторін у справі, який випливає з визнання ними юрисдикції суду і додержання якого не може бути проконтрольоване судом безпосередньо, тому що міжнар. суди, здебільшого, не мають у своєму розпорядженні судових виконавців. *Статутом ООН* (ст. 94) передбачене право сторони спору звернутися до *Ради Безпеки ООН,* якщо інша сторона не виконує зобов'язання, покладеного на нього рішенням Міжнародного Суду ООН. Рада може зробити рекомендації або вирішити про застосування заходів для виконання рішення, але тільки якщо визнає це за необхідне. Як правило, міжнар. судові рішення обов'язкові лише для сторін, які беруть участь у справі й лише в даній справі, тому міжнар. суди не створюють прецедентів у власному значенні цього терміну. Втім, Міжнародний Суд ООН може застосовувати судові рішення як додатковий засіб для визначення прав. норм (п. (d) ст. 38 його Статуту).

В. С. Ржевська

Міжнародне торгове право — сукупність норм і принципів, які регулюють міжнар. торг. відносини. Поняття «міжнародне торгове право» з'явилось у сучас. юрид. науці в 1960-ті, є відносно новим, недостатньо сталим і знаходиться в постійному розвитку. Щодо юрид. природи **М. т. п.** у наук. літературі склалося дві основні концепції. Відповідно до першої (А. Тинель, Я. Функ, В. Хвалей) під **М. т. п.** слід розуміти сукупність прав. норм «міжнародного законодавства» і нового *лекс меркаторія,* які регулюють приватні відносини у сфері *міжнародної торгівлі.* У цьому контексті під «міжнародним законодавством» розуміються *договори міжнародні,* а також акти міжнар. міжурядових орг-цій, предметом регулювання яких є відносини в міжнар. торгівлі; а під лекс меркаторія — сукупність звичаїв *міжнародної торгівлі.* Згідно з другою концепцією (Г. Вельямінов, І. Лукашук), **М. т. п.** є підгалуззю *міжнародного економічного права* та сукупністю принципів і норм, які регулюють торг.-екон. відносини між *суб'єктами міжнародного права.* В основі **М. т. п.** лежить право кожної д-ви брати участь у міжнар. торгівлі (jus commercium), а також принципи недискримінації та співробітництва д-в у забезпеченні постійного розширення та лібералізації світової торгівлі. Основними джерелами **М. т. п.**, яке регулює міждерж. торг. відносини, є двосторонні (напр., торг. договори, угоди про товарообіг, клірингові угоди тощо), а також багатосторонні торг. угоди. Характерною рисою сучас. етапу розвитку **М. т. п.** є зростання ролі міжнар. міжурядових орг-цій у сфері лібералізації та регулювання світової торгівлі, у першу чергу таких, як *Світова організація торгівлі, ЮНКТАД, Європейський Союз* тощо. Разом із тим, активну роль в уніфікації норм **М. т. п.** відіграють УНІДРУА, Гаазька конференція з міжнар. приватного права, ЮНСІТРАЛ та *Міжнародна торгова палата* (Париж).

О. О. Мережко

Міжнародне трудове право — система принципів та норм, спрямованих на регулювання співробітництва *суб'єктів міжнародного права* у сфері регулювання трудових відносин, трудової діяльності осіб, забезпечення їхніх інтересів, прав і свобод. Формування **М. т. п.** розпочалось на поч. XIX ст. з ініціативи приватного сектору. Першою міжнар. інституцією в цій сфері була Міжнародна асоціація для прав. захисту трудящих, яка також мала приватноправовий характер. Діяльність цієї орг-ції в 1890–1905 сприяла появі ініціативи уряду Швейцарії щодо скликання міжнар. конференцій для врегулювання трудових питань. На двох таких конференціях у 1905 та 1906 було прийнято перші дві міжнар. конвенції з трудового права. Справжнім проривом у розвитку **М. т. п.** слід вважати створення *Міжнародної організації праці* (1919), статут якої став частиною XIII *Версальського мирного договору 1919.* Виділяють наступні цілі **М. т. п.**: забезпечення рівної конкуренції між працедавцями й трудящими різних країн; забезпечення соц. стабільності, яка є умовою збереження миру; забезпечення соц. справедливості; уніфікація трудового законодавства. Принципи **М. т. п.** були кодифіковані МОП у Декларації основних принципів і прав у сфері праці від 18.06.1998. Відповідно до цього док-та принципами **М. т. п.** слід вважати: свободу асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; скасування всіх форм примусової чи обов'язкової праці; реальна заборона дитячої праці; недопущення дискримінації у сфері праці та занять. Норми **М. т. п.** спрямовані на регулювання наступних питань: тривалість робочого часу; охорона материнства; соц. забезпечення; нічна праця жінок; охорона праці підлітків; міграція в пошуках роботи; інспекція праці; ліквідація примусової праці; реалізація права працівників на об'єднання; рівна оплата жіночої праці; відносини між трудящими та працедавцями; охорона праці моряків та рибаків; оплачуваність відпусток; безробіття; мінім. ставки заробітної плати; виробничий травматизм; професійні захворювання. Окрему частину норм **М. т. п.** складають ті, що спрямовані на регулювання трудових відносин, учасниками яких є міжнар. орг-ції та працівники їхніх органів (персонал). Особливість **М. т. п.** полягає в тому, що воно більшою мірою спрямоване на встановлення в різних держ. уніфікованих норм та стандартів у сфері прав. регулювання трудових відносин. Менша кількість норм **М. т. п.** присвячена безпосередньо регулюванню співробітництва д-в у цій сфері. Основними джерелами **М. т. п.** є *договори міжнародні* та рішення *організацій міжнародних.* Серед міжнар. дог-рів можна виділити конвенції МОП, конвенції, прийняті в рамках інших міжнар. орг-цій, двосторонні дог-ри. МОП приймає конвенції, які надсилаються державам-членам для подальшої ратифікації або вжиття заходів іншого порядку (ст. 19 Статуту МОП). Конвенція набуває чинності після її ратифікації не менш як 2/3 держав-членів МОП. Неформальна ієрархія конвенцій МОП дозволяє виділити т. зв. основоположні конвенції: Конвенція про свобо-

ду асоціацій та захист права на об'єднання 1948 (№ 87), Конвенція про застосування принципів права на орг-цію і на ведення колективних переговорів 1949 (№ 98), Конвенція про примусову чи обов'язкову працю 1930 (№ 29), Конвенція про скасування примусової праці 1957 (№ 105), Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 (№ 111), Конвенція про рівне винагородження чоловіків та жінок за працю рівної цінності 1951 (№ 100), Конвенція про мінім. вік для прийому на роботу 1973 (№ 138). Серед конвенцій, прийнятих у рамках інших міжнар. орг-цій, слід виділити Європ. конвенцію про прав. статус трудящих-мігрантів 1977; Угоду *Співдружності Незалежних Держав* про взаємне визнання прав на відшкодування шкоди, завданої працівникам каліцтвом, професійним захворюванням або іншим ушкодженням трудових обов'язків 1994; Угоду про співробітництво в галузі трудової міграції та соц. захисту трудящих-мігрантів 1994. Україна має численні двосторонні угоди з іншими д-вами, предметом регулювання яких є трудові відносини. Напр., Україна уклала угоди про взаємне працевлаштування громадян із В'єтнамом (1996), Словаччиною (1997). Основна кількість рішень міжнар. орг-цій як джерел МТП припадає на діяльність МОП. Рекомендації МОП не створюють для держави-члена жодних зобов'язань, проте часто використовуються при розробці засад нац. політики в трудовій сфері та прийняття галузевого законодавства. Крім того, частиною «внутрішнього права» кожної міжнар. орг-ції є норми, які регулюють відносини орг-ції (як працедавця) з її працівниками. Більшість таких норм містяться саме в рішеннях міжнар. орг-цій.

Д. І. Кулеба

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (International Bank for Reconstruction and Development), **МБРР** (IBRD) — *спеціалізована установа ООН* фінансового характеру, заснована 22.07.1944 на Міжнар. валютно-фінанс. конференції в Бреттон-Вудсі (США); є головною кредитною установою *Світового банку*, учасниками якої станом на 1.07.2013 є 188 країн. Україна — член МБРР з 1992. Основні цілі МБРР полягають у сприянні країнам-членам у розвитку їхньої економіки за допомогою надання довгострокових позик і кредитів, гарантування приватних інвестицій або участь у них. Вступ до МБРР передбачає виконання державою-претендентом таких вимог, як членство у *Міжнародному валютному фонді*; здатність та готовність до виконання прав і обов'язків, пов'язаних із членством. Голоси учасників визначаються квотою країни в капіталі МБРР. Квота України — 10678 акцій на загальну суму близько 5 млрд. дол., половину голосів у Раді керуючих МБРР мають 7 провідних держав (США, Японія, Велика Британія, Франція, Канада та Італія), які визначають кредитну політику Банку. Визначальною рисою при наданні позик є їх спрямованість на продуктивні цілі. Вищим керівним органом МБРР є Рада керуючих, які представляють усі країни світу, що входять до Банку. Виконавчий і найбільш дієздатний орган МБРР — Директорат, до якого входять 24 виконавчих директори, 5 із яких працюють на постійній основі. Президент *Світового банку* є одночасно головою Ради директорів-виконавців. Переважна маса кредитів спрямовується на розвиток виробничої інфраструктури та галузі первинної сфери, МБРР сприяє довгостроковому збалансованому зростанню *зовнішньої торгівлі*. З моменту вступу до МБРР Україна, в рамках різноманітних стратегій Банку, отримує допомогу в реалізації програм структурних реформ, підготовки і навчання фахівців, подолання бідності та підвищення життєвого рівня, зменшення регіональних диспропорцій, захисту навколишнього середовища, європейської інтеграції і реалізації плану дій Україна—ЄС.

Л. І. Вергун

Міжнародний бізнес — різноманітні госп. операції, ділова активність екон. суб'єктів *світового ринку*, спрямовані на здійснення міжнар. комерційних операцій між контрагентами двох і більше країн. Кінцевою метою **М. б.** є отримання прибутку або підприємницького доходу як результату госп. діяльності, що збільшується в глобальних масштабах. До **М. б.** відносяться також виробниче й наук.-техн. співробітництво контрагентів різних країн і ведення спільної підприємницької діяльності із зарубіжними партнерами. **М. б.** — це водночас і ділові операції між фірмами, що виступають як незалежні, самостійні суб'єкти ринку, а також внутр.-фірмові операції, що здійснюють дочірні компанії в рамках *транснаціональних корпорацій (ТНК)*, підприємства яких розташовані в різних країнах і взаємодіють між собою. Головним суб'єктом **М. б.** виступають окремі фірми в різних орг.-прав. формах (госп., пром. підприємство або окремий бізнесмен, яким надано право юрид. особи). Класифікація фірм здійснюється залежно від видів та сфер діяльності, форм власності й прав. статусу, приналежності капіталу та контролю. Провідною формою **М. б.** виступає ТНК, а основою — міжнар. поділ праці, що спрямований на отримання конкурентних переваг, які зумовлені відмінностями виробничих та інших умов, що існують у різних країнах. **М. б.** включає не лише операції купівлі-продажу товарів у матеріально *зречевленій* формі, але й міжнар. патентно-ліцензійні операції, міжнар. інжиніринг, міжнар. орендні, туристичні, франчайзингові, трансп., фінанс.-розрахункові, інформ. та інші операції. Невід'ємними складовими **М. б.** виступають міжнар. менеджмент (управління ТНК) та маркетинг.

Глобалізація світогосп. зв'язків істотно впливає на динаміку розвитку сучас. **М. б.**, форми й методи його регулювання. Останнє має три рівні: національний, регіональний та глобальний (світовий). Основою регулювання **М. б.** на нац. рівні є госп. право, яке включає в себе норми як цивільного, так і кримінального права, що визначають типові екон. показники та повсякденну госп. діяльність. На регіональному рівні **М. б.** регулюється установчими док-тами певного регіонального інтеграційного об'єднання (напр. *Європейський Союз, Північноамериканська угода про вільну торгівлю, Спільний ринок країн Південного конуса*), постановами, що мають чинність законів. На глобальному рівні бізнес регулюється відп. нормами, які зафіксовані в статутах міжнар. екон. орг-цій, а також правилами, що закріплені в міжнар. угодах (*Світова організація торгівлі, Міжнародний валютний фонд*, Група *Світового банку* та ін.). Характерними ознаками сучас. **М. б.** є постійна спрямованість на підвищення конкурентоспроможності фірм на світовому ринку, вдосконалення традиційних та освоєння нових видів товарів і послуг, мінімізацію витрат вир-ва й обігу на основі досягнень НТР, ефективне використання міжнар. ринків капіталів і робочої сили, використання переваг розміщення підприємств ТНК у різних країнах, пристосування до культ. особливостей та соц. структури приймаючих країн.

В. А. Вергун

Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund), **МВФ** (IMF) — міжурядова фінансово-кредитна організація, яка була заснована з метою регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті. Має статус *спеціалізованої установи ООН*. МВФ було створено у 1945 після *ратифікації* Угоди, розробленої під час міжнародної валютно-фінансової конференції у Бреттон-Вудсі (США) у 1944. Почав функціонувати з 1.03.1947. Штаб-квартира МВФ знаходиться у м. Вашингтон. Директор-розпорядник — Крістін Лагард (Франція, обрано 4.07.2011). Основною валютою МВФ є долар США. Цілі МВФ: забезпечення стабільності міжнародної валютно-фінансової системи, а також системи обмінних курсів і міжнародних розрахунків, сприяння розвитку міжнародного валютно-фінансового співробітництва, розширенню та збалансованому зростанню обсягів міжнародної торгівлі з метою досягнення високого рівня зайнятості та реальних прибутків; зміцнення виробничого потенціалу країн-членів; сприяння стабільності валют та уникнення їх конкурентної девальвації; участь у створенні багатосторонньої системи платежів та усунення валютних обмежень; підтримка рівноваги платіжних балансів країн-членів. Членами МВФ станом на 1.07.2013 є 188 країн, включаючи усі республіки колишнього СРСР.

МВФ — організація, яка є підзвітною урядам держав-членів. Вищий керівний орган МВФ — Рада керуючих, в якій кожна країна-член представлена керуючим і його заступником, які призначаються терміном на 5 років. Як правило, це міністр фінансів або керівник центрального банку разом із заступником. До повноважень Ради належить вирішення ключових питань діяльності Фонду, зокрема, внесення змін до статей Угоди, прийняття і виключення країн-членів, визначення і перегляд їх часток у капіталі, призупинення членства, пе-

регляд квот, зміна валютних паритетів, укладення домовленостей про співробітництво з міжнародними організаціями. Рада керуючих проводить засідання один раз на рік. У МВФ діє принцип «зваженої» кількості голосів: можливість країн-членів впливати на діяльність Фонду через голосування визначається їх часткою в його капіталі. Кожна держава має 250 «базових» голосів незалежно від величини її внеску в капітал і додатково по одному голосу за кожні 100 тис. СПЗ (Спеціальні права запозичення (англ. special drawing rights, SDR, SDRs) — резервний та платіжний засіб, що емітується МВФ. Існує лише у безготівковій формі у вигляді записів на банківських рахунках суми цього внеску). Рішення в Раді керуючих зазвичай приймаються простою більшістю (не менше половини) голосів. Водночас, з важливих питань, які мають оперативне або стратегічне значення, — «спеціальною більшістю» (відповідно 70% або 85% голосів країн-членів).

Виконавча рада — відповідає за поточні справи Фонду. Також до компетенції цього органу належить розподіл кредитів країнам-учасницям, та здійснення нагляду за їх політикою *валютного курсу*. Виконавча рада складається з директора-розпорядника, який є її головою, та 24 виконавчих директорів, які призначаються кожні два роки. П'ятеро з них призначаються країнами-членами, що мають найбільші квоти (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція), решта обираються від груп країн із дотриманням принципів регіонального представництва. Проводить не менше трьох засідань на тиждень. Рішення члени Ради зазвичай приймають консенсусом. Директор-розпорядник не має права голосу, за виключенням випадків, коли голоси інших членів розподіляються порівну і необхідний вирішальний голос. Директор-розпорядник, згідно з традицією представник Європи, призначається Виконавчою радою. Керує поточною діяльністю Фонду та відповідає за організацію роботи, призначення та звільнення персоналу, який налічує близько 2500 чоловік зі 156 країн. Міжнародний валютний і фінансовий комітет (трансформовано у вересні 1999 з Тимчасового комітету), складається з 24 керуючих МВФ і збирається на сесії два рази на рік. Цей комітет є дорадчим органом Ради керуючих і не має повноважень для прийняття директивних рішень. Водночас, Комітет виконує важливі функції: спрямовує діяльність Виконавчої ради; формує стратегічні рішення, які відносяться до світової валютної системи і діяльності МВФ; вносить на розгляд Раді керуючих пропозиції про внесення поправок до статей Угоди МВФ. Взаємодія МВФ з країнами-членами Фонду відбувається через регіональні департаменти: Європейський, Африканський, Близького Сходу та Центральної Азії, Азійатсько-Тихоокеанського регіону, а також департамент Західної півкулі.

Б. І. Гуменюк

Міжнародний демократичний союз (IDU) — міжнародне об'єднання 54-х правоцентристських (консервативних) політичних партій, засноване 1983. До **МДС** в статусі *асоційованого членства* також входять ще 13 партій, у т. ч. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». Біля витоків **МДС** стояли Республіканська партія США, Консервативна партія Великої Британії, німецькі ХДС—ХСС, Ліберально-демократична партія Японії, Консервативна партія Канади тощо. Нині членами **МДС** або так званого Консервативного Інтернаціоналу є партія екс-президента Франції Н. *Саркозі* «Спілка за народний рух» і чинного президента Фінляндії С. Нійністе — Національна коаліційна партія, а також низка політичних партій з країн пострадянського простору: Білоруський Народний Фронт (асоційований член), партія президента Грузії М. *Саакашвілі* «Єдиний національний рух» (повноправний член), російський рух «Союз правих сил» (асоційований член). Очолює **МДС** колишній прем'єр-міністр Австралії Дж. *Говард*.

М. С. Дорошко

Міжнародний інформаційний обмін — передача та отримання інформ. продуктів, а також надання інформ. послуг через держ. кордони. Співробітництво у сфері **М. і. о.** базується на основних принципах та *нормах міжнародного права*, які закріплені в основних док-тах провідних міжнар. орг-цій (*Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* та ін.). Об'єктами **М. і. о.** є: документована інформація, інформ. ресурси, інформ. продукти, інформ. послуги та засоби **М. і. о.** Суб'єктами **М. і. о.** можуть виступати: д-ва, органи держ. влади та органи місцевого самоврядування, фізич. та юрид. особи будь-якої д-ви та особи без громадянства. Обов'язками д-ви у сфері **М. і. о.** є: створення умов для своєчасного та повного забезпечення суб'єктів **М. і. о.** інформ. продуктами та послугами; впровадження сучас. інформ. технологій із метою забезпечення ефективної участі в **М. і. о.**; забезпечення захисту держ. інформ. ресурсів та засобів **М. і. о.**; розширення взаємовигідного **М. і. о.**; створення умов для захисту від неякісної та недостовірної інформації, нечесної конкуренції з боку інозем. д-в в інформ. сфері; сприяння розвитку торг. відносин під час **М. і. о.** Особливу роль у розвитку міжнар. інформ. співробітництва відіграє достовірність інформації, яка передається через держ. кордони. Принцип, що забороняє передачу недостовірної інформації, належить до основних принципів міжнар. співробітництва у сфері інформації. Розширення інформ. зв'язків між д-вами передбачає відповідальність суб'єктів **М. і. о.** за інформацію, яка розповсюджується. Відповідальними, насамперед, є д-ви, оскільки вони є головними суб'єктами прав та обов'язків у сфері інформації. Вони відповідають за виконання *договорів міжнародних* у цій галузі, а також за створення умов для виконання цих дог-рів неурядовими та приватними орг-ціями. Дещо складніше питання щодо визначення критеріїв протиправних дій, за які суб'єкти інформ. обміну мають нести відповідальність. Деякі автори (Р. Пінто, М. Таїшофф) вважають, що міжнар. відповідальність за інформ. діяльність настає у випадку завдання шкоди шляхом дій, які можуть прямо не суперечити нормам міжнар. права.

Міжнар.-прав. док-ти щодо відповідальності у сфері масової інформації звернені здебільшого безпосередньо до ЗМІ. Цей факт вказує на значну роль, яку відіграють ЗМІ в розвитку міжнар. інформ. відносин. Один із док-тів, який заклав основу **М. і. о.** — концепція нового міжнародного інформаційного порядку (НМІП), що є складовою концепції *нового міжнародного економічного порядку*. Адже рівень розвитку інформ. структури впливає на ефективність екон. розвитку д-ви й навпаки. У НМІП приділяється увага питанням нерівності д-в, яка виникає через надання переваг більш розвинутим країнам-учасницям інформ. обміну, що породжує залежність у галузі культури, ідеології, комунікації, та позбавляє можливості інших країн виробляти власну інформацію. Зміст інформації, а також форми та способи її передачі є об'єктом міжнар.-прав. регулювання. Про це свідчать обмеження, накладені *міжнародним правом* на розповсюдження деяких видів інформації. До інформації, яка не має обмежень у користуванні, належать: закони та інші нормативно-прав. акти, які встановлюють прав. статус органів держ. влади, орг-цій, громад. об'єднань, а також права, свободи та обов'язки громадян, порядок їх реалізації; док-ти, які містять дані про надзвичайні ситуації, екологічну, метеорологічну, демографічну та інші ситуації, необхідні для забезпечення безпеки функціонування населених пунктів, виробничих об'єктів, безпеки громадян інозем. д-в; док-ти, які накопичуються у відкритих фондах бібліотек та інших видах інформ. систем; масова інформація та інші види інформації відповідно до нац. законодавства.

Обмеження при здійсненні **М. і. о.** має: держ. таємниця або інша конфіденційна інформація; інформація, що належить до нац., істор. та культ. надбання; інформація архівного фонду; інші категорії інформації, поширення якої обмежено законодавством. Під час ввезення інформ. продуктів, послуг у країну імпортер зобов'язаний мати сертифікат, який повинен гарантувати відповідність даних продуктів та послуг умовам дог-ру. Засоби **М. і. о.**, які обробляють документовану інформацію з обмеженим доступом, а також засоби захисту цієї інформації підлягають обов'язковій сертифікації. Діяльність, пов'язана з **М. і. о.**, підлягає ліцензуванню у випадках, коли в результаті вивозяться за межі території держ. інформ. ресурси або ввозиться на територію документована інформація для поповнення держ. інформ. ресурсів за рахунок бюджетів, якщо це не суперечить міжнар. дог-рам або законодавству.

О. В. Швець

Міжнародний інформаційний простір — сукупність світових інформ. ресурсів, інформ. потоків та інформ. інфраструктури, які дозволяють

на основі *норм міжнародного права* забезпечувати інформ. взаємодію громадян, суспільств та держав у всіх сферах життєдіяльності цивілізації з рівним правом доступу до відкритих джерел інформації. Основні елементи **М. і. п.** такі: а) світові інформ. ресурси — окремі док-ти і масиви док-тів, результати інтелектуальної, творчої та інформ. діяльності, бази даних, всі види архівів, бібліотеки, музейні фонди та ін., які містять дані й знання, зафіксовані на відп. носіях інформації, є об'єктами права власності всіх суб'єктів **М. і. п.** й мають споживчу вартість (політичну, економічну, соціокультурну, оборонну, історичну, інформаційну); б) інформ. інфраструктура — орг. структури, що забезпечують формування, функціонування й розвиток **М. і. п.**, а також збирання, обробку, зберігання, поширення та ефективне використання інформ. ресурсів; інформ.-телекомунікаційні структури (комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі й системи спец. призначення та заг. користування, мережі й канали передачі даних, засоби комутації та управління інформ. потоками; інформ. технології — організована сукупність систем, засобів і методів, яка на базі інформ. інфраструктури забезпечує процеси обробки, зберігання, розвитку, поширення, використання та захисту інформ. ресурсів); система засобів масової інформації (сукупність друкованих й електронних засобів масової інформації: теле-, радіокомпанії, інформ. агентства, комплекси книговидання тощо); в) інформ. потік — переміщення інформації в просторі й часі. Складовими **М. і. п.** є нац. інформ. простори — середовища, в яких здійснюється продукування, зберігання та поширення інформації, й на які розповсюджується юрисдикція країни. Д-ва виступає гарантом *суверенітету* й цілісного функціонування, розвитку та захисту нац. інформ. простору. Відкрите суспільство з власним інформ. простором неминуче тяжіє до виходу у світовий інформ. простір, до проникнення в інформ. простір інших суверенних д-в. Нац. інформ. простір, будучи складовою світового інформ. простору, має зберігати свою повну функціональну автономність і притаманну йому нац. самобутність. Формування та розбудова нац. інформ. простору найчастіше ґрунтується на принципах *Загальної декларації прав людини, Окінавської хартії Глобального інформаційного суспільства 2000,* Європ. концепції побудови інформ. суспільства, угод про співробітництво та взаємопорозуміння між д-вою та міжнар. орг-ціями або іншими д-вами.

С. І. Даниленко, О. М. Флюр

Міжнародний комерційний (торговельний) арбітраж — система розгляду спорів між сторонами міжнар. комерційних (зовнішньоекономічних) угод, що склалась у міжнар. практиці. У більшості країн спори, що виникають у ході виконання зовн.-торг. контрактів, розглядаються в арбітражному (третейському) порядку в міжнар. комерційних арбітражних судах з виключенням підсудності цих спорів держ. судам. Основні переваги **М. к. а.** над держ. судами полягають у можливості сторін обрати за взаємною домовленістю будь-який арбітраж та арбітрів, у спрощеній процедурі розгляду спору, менших судових витратах, можливості запобігання витоку конфіденційної інформації, а також застосуванні обраного сторонами матеріал. права. Крім того, рішення **М. к. а.** є остаточним, оскарженню не підлягає та є обов'язковим для сторін. Вирішення спорів у **М. к. а.** здійснюється на основі регламентів держ. судів. Одними з найважливіших багатосторонніх дог-рів з питань **М. к. а.** є Нью-Йоркська конвенція про визнання і виконання іноземн. арбітражних рішень 1958 і Європейська Конвенція про зовн.-торг. арбітраж 1961. До **М. к. а.**, що відбувається на території України, застосовуються положення Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» 1994. **М. к. а.** існує у двох формах: постійно діючий арбітраж (інституційний), що включає в себе арбітражні суди, колегії арбітрів, арбітражні комісії, які функціонують при торг. палатах, асоціаціях, біржах, й арбітраж *ад гок* (для конкретного випадку), спеціально утворений для розгляду окремих спорів. **М. к. а.** залежно від характеру спорів поділяється на заг. арбітраж, що розглядає всі спори за зовн.-екон. угодами, і спеціалізований арбітраж, напр. арбітражі, що розглядають мор. спори (арбітраж при комітеті Ллойда в Лондоні, Морська арбітражна палата в Парижі, Японський морський арбітраж у Токіо, Морський третейський суд у Гамбурзі), а також арбітражі, що розглядають спори, пов'язані з торгівлею конкретними товарами (арбітраж Лондонської асоціації з торгівлі зерновими, арбітражний суд при Федерації з торгівлі вовною в Гдині, арбітраж при Комітеті з торгівлі зерновими в Роттердамі, арбітраж при Біржі з торгівлі шкірою і шкіряними виробами в Генуї, арбітраж при Нідерландській асоціації з торгівлі кавою тощо). Міжнародні комерційні арбітражні суди отримують компетенцію на розгляд спорів тільки на підставі письмової угоди сторін спору. Арбітражна угода може укладатися щодо вже існуючого спору (третейський запис) або щодо спорів, які можуть виникнути в майбутньому (арбітражне застереження). В арбітражній угоді сторони повинні домовитись: про предмети спорів, що виносяться на розгляд арбітражу; у якому арбітражі розглядатиметься спір і чи використовуватиметься регламент цього суду; матеріал. право якої країни буде використано; про місце й мову арбітражного розгляду; кількість арбітрів і порядок їх вибору (див. також *Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України*).

М. М. Гнатовський

Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України — самостійна постійно діюча арбітражна установа (третейський суд), що здійснює свою діяльність згідно із Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж». До його функцій входить вирішення спорів із договірних та інших цивільно-прав. відносин, які виникають при здійсненні зовн.-торг. та інших видів міжнар. екон. зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін спору знаходиться за кордоном; спорів підприємств з іноземн. інвестиціями і міжнар. об'єднань та орг-цій, створених на території України, між собою; спорів між їхніми учасниками; їхніх спорів з іншими суб'єктами права України. **М. к. а. с.** приймає до свого розгляду також спори, віднесені до його юрисдикції за *договорами міжнародними України.*

О. М. Григоров

Міжнародний комітет з контролю над наркотиками — незалежний квазісудовий контролюючий орган, створений у 1968 на підставі Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 для реалізації положень міжнар. конвенцій у сфері контролю над наркотиками. Комітет є правонаступником органів, створених на підставі конвенцій, які регулювали обіг наркотиків до прийняття Єдиної конвенції 1961; є незалежним від урядів та від *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* органом, що складається з 13 членів, які діють в особистій якості й обираються *Економічною і Соціальною Радою ООН (ЕКОСОР)* зі списку кандидатів, що складається *Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ)* (3 члени), та зі списку кандидатів, що складається урядами держав-членів ООН і держав-учасниць Єдиної конвенції 1961 (10 членів). Завдання Комітету: спільно з урядами держав-учасниць намагатись обмежити культивування, вир-во, виготовлення і використання наркотичних засобів тією кількістю, яка є необхідною для мед. і наук. цілей; попереджати незаконне культивування, вир-во, виготовлення, використання та незаконний обіг наркотичних засобів. Комітет складає, надає ЕКОСОР, публікує та розповсюджує щорічні доповіді, які містять аналіз обчислення потреб держав-учасниць у наркотичних засобах, статистичні дані, пояснення урядів, його заяви та рекомендації. Кожна держава-учасниця Єдиної конвенції 1961 звітує перед Комітетом шляхом подання щорічних обчислень кількості наркотичних засобів, призначених для використання в наук. та мед. цілях; складських запасів наркотичних засобів; кількості підприємств, задіяних у виготовленні синтетичних наркотиків; площі та розташування місць культивування опійного маку тощо; статистичних даних щодо виготовлення, використання, вживання, ввезення-вивезення наркотичних засобів тощо. Секретаріат Комітету знаходиться у Відні (Австрія).

О. В. Задорожній

Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) — міжнар. неурядова орг-ція, яка має власний статус у рамках Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. До складу МКЧХ входять швейцарські громадяни. Заснований у 1863 в Женеві як Міжнародний комітет допомоги пораненим, спочатку складався з 5 чоловік (в їх числі — Анрі Дюнан). Основними завданнями діяльності МКЧХ є: нагляд за дотриманням норм *Женевських конвенцій з міжнародного гумані-*

тарного права, допомога й захист жертв *збройних конфліктів міжнародного характеру* та *збройних конфліктів неміжнародного характеру,* розповсюдження знань про *міжнародне гуманітарне право* та внесення пропозицій про його розвиток. У своїй діяльності керується Женевськими конвенціями, Додатковими протоколами до них, а також власним Статутом. У багатьох країнах діють нац. товариства Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева та Сонця). МКЧХ користується власною емблемою — червоний хрест на білому фоні (мусульманські країни використовують знак червоного півмісяця). Сторони збройного конфлікту зобов'язані надавати МКЧХ будь-які засоби в межах своїх можливостей, що дозволяють йому виконувати гуманітарні функції з метою захисту й допомоги жертвам конфліктів.

О. В. Задорожній

Міжнародний кримінальний суд (МКС) — постійно діючий орган міжнар. правосуддя, уповноважений здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за вчинення *злочинів міжнародних,* визначених у *Римському Статуті Міжнародного кримінального суду.* Місцезнаходження суду — Гаага. Суд було створено у 2002 після набуття чинності його Статутом. МКС є відносно незалежним від *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* Відповідно до положень ст. 2 Суд сам встановлює відносини з ООН шляхом укладення відп. угоди. Важливо, що на роботу МКС *Рада Безпеки ООН* суттєво не впливає. Вона може на підставі глави VII *Статуту ООН* передати на розгляд Суду відп. ситуацію (ст. 13 Статуту Суду), однак не може втручатися у судовий розгляд. Відносини з державами-учасницями Статуту Суду здійснюються на основі принципу комплементарності, відповідно до якого МКС доповнює нац. суди. Зміст цього принципу полягає в тому, що МКС приймає справу до розгляду лише тоді, коли нац. суди не можуть або не бажають розглядати її, хоча й мають відп. юрисдикцію. У відносинах із третіми д-вами Суд може застосувати принцип «обмеженої універсальної юрисдикції». У деяких випадках Суд може поширити свою юрисдикцію на треті країни. Так, відповідно до п. 2 ст. 12 Статуту МКС може здійснювати свою юрисдикцію над громадянами д-в, які не є учасницями Статуту, що підозрюються у вчиненні злочину на території держави-учасниці, та над громадянами держав-учасниць Статуту, які вчинили злочини на території д-ви, що не є учасницею Статуту. У такому випадку справу до Суду передає відп. держава-учасниця Статуту. Крім того, РБ ООН на підставі гл. VII Статуту ООН може передати «ситуацію» прокуророві Суду (параграф (b) ст. 13 Статуту). Нарешті, прокурор може розпочати розслідування proprio motu на основі інформації про злочини, які підпадають під юрисдикцію Суду (п. 1 ст. 15 Статуту). Прийняття справи до розгляду з ініціативи самого МКС стає можливим лише за умови, що д-ва, під юрисдикцією якої перебуває особа, підозрювана у вчиненні злочину, не бажає або не здатна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином (параграф (а) п. 1 ст. 17 Статуту). Будь-яка д-ва може налагодити співробітництво із Судом для сприяння в здійсненні правосуддя, зокрема для надання судової допомоги (частина 9 Статуту). Юрисдикція Суду поширюється на злочини *геноциду, злочини проти людяності, злочини воєнні* та злочин *агресії* (ст. 5 Статуту). Вона здійснюється на основі «потрійного механізму», відповідно до якого ініціювати розгляд справи в МКС може держава-учасниця Суду, РБ ООН або прокурор Суду. Відповідно до процесуальних норм, можуть бути зроблені протести щодо юрисдикції МКС (ст. 19 Статуту). При її здійсненні Суд застосовує принцип ne bis in idem. Юрисдикція суду не поширюється на осіб, які не досягли 18 років. У своїй діяльності МКС використовує: по-перше, Статут Суду, елементи злочинів, Правила процедури і доказування; по-друге, у відп. випадках застосовувані *договори міжнародні, норми міжнародного права, міжнародного права принципи;* по-третє, Суд може застосовувати заг. принципи права, взяті ним із нац. законів прав. систем світу (якщо неможливим є застосування вищезазначених актів), за умови, що такі принципи є сумісними зі Статутом Суду і *міжнародним правом.* МКС складається з Президії; Апеляційного відділу, Судового відділу та Відділу попереднього провадження; Канцелярії прокурора та секретаріату. Судді повинні володіти моральними якостями, визнаною компетентністю в галузі кримінального права та в таких галузях міжнар. права, як *міжнародне гуманітарне*

право й права людини. Судді обираються на основі принципів справедливого представництва основних прав. систем світу, справедливого геогр. та статевого представництва. Застосовується принцип ротації суддів. На території кожної держави-учасниці Суд користується імунітетами й привілеями, необхідними для досягнення його цілей. У випадках, коли вони беруть участь у діяльності МКС, судді, прокурор заступники прокурора та секретар користуються таким ж привілеями та імунітетами, як і голови *дипломатичних представництв.* Заступники секретаря, співробітники Канцелярії прокурора та Секретаріату користуються такими привілеями, імунітетами та пільгами, які необхідні для виконання ними своїх функцій відповідно до угод про привілеї та імунітети МКС. При цьому Статут Суду містить положення, згідно з якими за певних умов у привілеях та імунітетах зазначеним особам може бути відмовлено. Розгляд справи в МКС проводиться на основі Правил процедури Суду. Важливим елементом провадження є захист прав обвинувачуваних у ході процесу. МКС може постановити вирок, засудивши особу на строк до 30 років або довічно за вчинення особливо тяжких злочинів. Суд може також призначити виплату штрафу, але ця санкція застосовується тільки у зв'язку із засудженням. Виконання покарань здійснюється на території тих держав-учасниць МКС, які нададуть свою згоду на утримання засуджених. Суд призначає країну відбування покарання, беручи до уваги думку та національність засудженого, а також заг.-прийняті стандарти утримання засуджених у в'язницях.

Д. І. Кулеба

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (англ. International Criminal Tribunal for Rwanda, франц. Tribunal penale international pour le Rwanda) — міжнародний кримінальний трибунал *ад гок* у структурі *ООН,* створений з метою притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб, що звинувачуються у скоєнні *злочинів міжнародних* під час збройного конфлікту неміжнародного характеру в Руанді 1.01–31.12.1994. Створений на основі резолюції *Ради Безпеки ООН* № 955 від 8.11.1994 як засіб для підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки у відповідності до Глави VII *Статуту ООН.* Заснування трибуналу було реакцією міжнародного співтовариства на *геноцид* у Руанді, який був викликаний конфліктом між двома руандійськими етнічними групами хуту і тутсі, та забрав життя понад 800 тис. людей протягом декількох місяців. Трибунал має статус допоміжного органу Ради Безпеки ООН, діє на основі Статуту, який є додатком до резолюції Ради Безпеки ООН № 955 від 8.11.1994, знаходиться у місті Аруша (Танзанія). Юрисдикція трибуналу охоплює злочин геноциду, *злочини проти людяності* та порушення статті 3, спільної для Женевських конвенцій 1949 про захист жертв війни, і Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій 1949 (тобто, *злочини воєнні* під час збройного конфлікту неміжнародного характеру), скоєні у період 1.01–31.12 1994 *громадянами* Руанди на території Руанди і сусідніх держав та громадянами інших держав на території Руанди. Трибунал має паралельну пріоритетну юрисдикцію щодо національних судів, тобто може витребувати справу у національного суду на будь-якому етапі її розгляду. Трибунал складається з основних органів: судових палат, Апеляційної палати, Канцелярії прокурора, а також Секретаріату. Трибунал діє на основі так званої «completion strategy» («стратегії завершення»), тобто він має припинити свою діяльність та існування по завершенню розгляду всіх справ, що знаходяться у його провадженні та підпадають під його юрисдикцію.

А. О. Кориневич

Міжнародний медіа-моніторинг — складова комплексної системи спостереження, оцінки й прогнозування процесів та явищ у сфері *міжнародних відносин.* Медіа-моніторинг належить до функціональної інформ.-аналітичної діяльності зовн.-політ. відомств д-в — МЗС, *дипломатичних представництв* та *місій,* урядових і неурядових нац., міжнар. структур, а також нац. і міжнар. інформ. агентств. **М. м.-м.** є політично детермінованим конструюванням медіа-реальності для створення відп. зовн.-політ. та міжнар. медіа-приводів із метою привернення уваги мас-медіа до актуальних міжнар. подій, які можуть бути використані для спрямованого психологічно-пропагандистського впливу на ухвалення зовн.-політ. рішень і світову

громад. думку, для прогнозування розвитку ситуацій та вироблення ефективних механізмів досягнення бажаних зовн.-політ. цілей. За окремими повідомленнями мас-медіа про персоналії та події міжнар. життя розглядається ситуація в цілому, передбачаються причини її виникнення і тенденції розвитку, прогнозуються сценарії можливих дій та вчинків різноманітних суб'єктів міжнар. відносин, аналізується акцентована позиція міжнар. медіа. **М. м.-м.** передбачає добір представницьких мас-медіа з точки зору можливостей оцінки ними конкретної ситуації (референтність й релевантність мас-медіа) та наступного формування достатньо представницького друкованого або електронного інформ. масиву. Предметом подібного моніторингу можуть бути інформ. новинні стрічки міжнар. агенцій, медіа-кампанії як елементи *війн інформаційних,* спец. інформ. операцій, політ. пропагандистських акцій. Основні напрями **М. м.-м.**: відстеження політ. позиції, стратегії та засобів її реалізації суб'єктів міжнар. відносин і представницьких політ. еліт; визначення ареалу стратегічного партнерства та моніторингу динаміки міжнар. відносин; визначення рівня інформованості провідних міжнар. та регіональних мас-медіа про зовн.-політ. діяльність визначених *акторів міжнародних* відносин; аналіз негативних інформ. масивів та вироблення пропозицій для їх нейтралізації в міжнар. інформ. потоках і здійснення превентивних акцій; прогнозування та підготовка рекомендацій щодо забезпечення відп. інформ. реальності.

М. А. Ожеван, О. П. Кучмій

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 — універсальний *договір міжнародний,* спрямований на забезпечення громадян. і політ. прав у світі. Пакт прийнято та відкрито для підписання, ратифікації й приєднання 16.12.1966. Він набув чинності, в т. ч. для України, 23.03.1976. Поділяється на шість частин, містить 53 статті. У частині 1 (ст. 1) встановлено право народів на самовизначення, якому кореспондує, серед іншого, обов'язок держав-учасниць Пакту заохочувати здійснення права на самовизначення та поважати це право. У частині 2 (ст. 2–5) передбачені деякі питання захисту прав людини, зокрема встановлено, що права, визнані в Пакті, повинні бути забезпечені для всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією держав-учасниць Пакту, без дискримінації з огляду на расу, колір шкіри, стать, релігію тощо. Також передбачено обов'язок держав-учасниць забезпечувати ефективні засоби захисту для осіб, права та свободи яких визнані в цьому Пакті. У частині 3 (ст. 6–27) міститься перелік прав, визнаних у Пакті, та їх визначення. У частині 4 (ст. 28–45) передбачено створення Комітету з прав людини та встановлено порядок його роботи. У частині 5 (ст. 46, 47), серед іншого, робиться застереження про те, що ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як приниження значення постанов *Статуту ООН* і статутів спеціалізованих установ. У частині 6 (ст. 48–53) встановлено порядок надання згоди на обов'язковість Пакту, а також інші питання, пов'язані з набуттям чинності Пактом. Існує 2 факультативних протоколи до Пакту. Перший протокол (прийнято та відкрито для підписання, ратифікації та приєднання 16.12.1966) складається з 14 статей. Набув чинності 23.03.1976, для України — 25.10.1991. Його метою є надання Комітетові з прав людини права приймати та розглядати відповідно до процедури, передбаченої в Протоколі, повідомлення від окремих осіб, які твердять, що вони є жертвами порушень будь-якого з прав, викладених у Пакті. Другий протокол до Міжнародного пакту про громад. та політ. права спрямований на скасування смертної кари було відкрито для підписання 15.12.1989; складається з 11 статей, набув чинності 11.07.1991. Він передбачає, що жодна особа, яка знаходиться під юрисдикцією держави-учасниці протоколу, не може бути піддана *смертній карі.*

Д. В. Скринька

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 — універсальний *договір міжнародний,* спрямований на забезпечення екон., соц. та культ. прав у світі. Пакт прийнято й відкрито для підписання, ратифікації та приєднання 16.12.1966, набув чинності 3.01.1976. Складається з преамбули та 5 частин, які містять 31 статтю. Частина I (ст. 1) визнає право всіх народів на самовизначення й передбачає, що завдяки цьому праву вони вільно визначають свій екон., соц. та культ. розвиток. Частина II (ст. 2–5) серед іншого забороняє при застосуванні Пакту будь-яку дискримінацію за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, тощо. Частина III (ст. 6–15) містить перелік прав, які визнаються Пактом, та визначення цих прав. Частина IV (ст. 16–25) містить порядок подання доповідей *Генеральному секретарю ООН* щодо виконання положень Пакту. У ній визначено функції *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР)* у реалізації положень пакту. Частина V (ст. 26–31) визначає порядок підписання, ратифікації Пакту та приєднання до нього, а також порядок набуття ним чинності.

Д. В. Скринька

Міжнародний рух за заборону протипіхотних мін (International Campaign to Ban Landmines — ICBL) — об'єднання громадських організацій, що виступають за заборону виробництва і використання протипіхотних мін. Рух було засновано в 1992 спільними зусиллями шести організацій: «Х'юман Райтс Вотч» (Human Rights Watch), «Медико Інтернешнл» (Medico International), «Хендикап Інтернешнл» — Міжнародної організації інвалідів (Handicap International), Консультативної групи по мінах (Mines Advisory Group), Лікарів за права людини (Physicians for Human Rights) і Фонду американських ветеранів В'єтнамської війни (Vietnam Veterans of America Foundation). Будучи свідками жахливого впливу протипіхотних мін на людей в Африці, Азії, на Близькому Сході та в Латинській Америці, члени цих організацій прагнули унеможливити їх використання шляхом ухвалення на міжнародному рівні відповідного політичного рішення про повну заборону цієї зброї. Після п'яти років проведення інтенсивних кампаній та інноваційного співробітництва між урядами, агенціями *ООН, організаціями міжнародними* та громадянським суспільством, в грудні 1997 в Оттаві 122 урядами було підписано *Оттавську конвенцію про повну заборону протипіхотних мін 1997,* тобто заборону їхнього використання, зберігання й виробництва та передачу протипіхотних мін для їхнього знищення (Договір про заборону мін). Оттавський договір про заборону протипіхотних мін вступив у силу в 1999. На даний момент договір ратифікований 156 країнами. Серед країн, які не підписали цей договір — Китай, США і Росія. Міжнародний рух за заборону протипіхотних мін отримав підтримку з боку відомих і впливових людей; помітним прихильником цієї організації свого часу була принцеса Діана. На сьогоднішній день до International Campaign to Ban Landmines входить більше 1400 груп, що діють більш, аніж у 90 країнах світу. Організаційна структура руху включає в себе керівний комітет, що складається з чотирьох членів, консультативну раду (21 особа) та п'ять представників. У 1997 Міжнародний рух за заборону протипіхотних мін (International Campaign to Ban Landmines) і його засновниця-координатор Джоді Вільямс були удостоєні *Нобелівської премії миру* за роботу, спрямовану на заборону та ліквідацію протипіхотних мін. Норвезький Нобелівський комітет підкреслив, що Кампанія змінила поняття заборони на протипіхотні міни «від бачення до здійсненної реальності», і що, працюючи з маленькими і країнами середнього розміру, вона подала «переконливий приклад ефективної політики для світу».

На нинішньому етапі більшість членів ICBL залучені до розмінування, навчання ризикам або допомоги жертвам. Інші члени ICBL працюють у галузі прав людини, гуманітарних, дитячих питань, проблем миру, з інвалідами, з ветеранськими, медичними групами, з групами по розвитку, контролю над озброєннями, з релігійними, екологічними та жіночими групами. Маючи розгалужену організаційну структуру, ICBL вбачає свою основну роль у моніторингу проблеми, захисті громадян та активізації діяльності громадянського суспільства з тим, щоб існуючі у суспільстві проблеми, пов'язані із наслідками використанням протипіхотної зброї, були почуті владними інституціями. Через щорічний звіт Мінного монітора ICBL контролює реакцію міжнародного співтовариства на глобальну проблему мін і вибухових пережитків воєн. Сучасний етап діяльності Міжнародного руху за заборону протипіхотних мін пов'язаний із роботою за всебічним дотриманням та контролем за виконанням умов Договору про заборону мін і Конвенції по касетним боєприпасам; належним рівнем фінансування задля ефективності розмінування та здійснення гуманітарної підтримки, зокрема — проведення програм навчання ризикам, а також надання довгострокової, суттєвої, постійної допомоги тим, хто вижив, їхнім сім'ям та громадам.

Г. І. Калінічева

Міжнародний союз електрозв'язку (International Telecommunication Union), МСЕ (ITU) — міжнар. міжурядова орг-ція, *спеціалізована установа ООН*, створена в 1865 як Міжнародний телеграфний союз. З 1.01.1934, після прийняття в 1932 у Мадриді єдиної Міжнар. конвенції електрозв'язку, має назву Міжнародний союз електрозвязку. У 1947 МСЕ був реорганізований та набув 15.10.1947 статусу спеціалізованої установи ООН. Діяльність МСЕ регулюється конвенцією, що була схвалена в 1992 Повноважною конференцією в Женеві та доповнена в 1994 (Кіото) і 1998 (Міннеаполіс). На 1.01.2013 МСЕ мав 193 держави-члена; Україна набула членства 7.05.1947. Завдання МСЕ — встановлення міжнар. правил у галузі електрозв'язку з метою подальшого його розвитку й ширшого використання. Тому МСЕ здійснює регулювання, координування та планування всіх видів міжнар. зв'язку, т. ч. косм. радіозв'язку; забезпечує міжнар. співробітництво у використанні всіх видів електрозв'язку; сприяє розвитку техн. засобів, підвищенню продуктивності служб електрозв'язку, збільшенню та розширенню їх застосування, встановленню якомога нижчих тарифів, сумісних із високою якістю служби та незалежним фінанс. керуванням електрозв'язком; вживає заходів для забезпечення безпеки життя людини під час користування електрозв'язком; розробляє рекомендації; здійснює інформ. забезпечення галузі. Структура МСЕ: Повноважна конференція; Адміністративна рада; Генеральний секретаріат. Вищим органом союзу є Повноважна конференція, яка скликається раз на 4 роки, до функцій якої належать: визначення основних напрямків політики орг-ції; перегляд міжнар. конвенцій у сфері електрозв'язку, укладання угод з іншими орг-ціями; обрання складу Адміністративної ради та визначення кількості місць у ній; обрання Ген. секретаря, його заступника та директорів 3-х бюро. У період між Повноважними конференціями діяльністю МСЕ керує Адміністративна рада. Вона збирається на свої засідання 1 раз на рік і вирішує питання поточної роботи МСЕ, затверджує річний бюджет та контролює його виконання, координує діяльність МСЕ з іншими міжнар. орг-ціями. Генеральний секретаріат керує адмін. та фінанс. аспектами діяльності Союзу, організовує міжнар. і регіональні конференції тощо. МСЕ має 3 бюро: з радіокомунікацій, зі стандартизації телекомунікацій, з розвитку телекомунікацій. У 1992, згідно з рішеннями Повноважної конференції в Женеві, МСЕ був реорганізований у 3 сектори, відповідно до його трьох головних сфер діяльності: стандартизація телекомунікацій, радіокомунікації та розвиток телекомунікацій. Нова система також впроваджує цикл конференцій (світові/регіональні радіокомунікаційні конференції та асамблеї; світові асамблеї зі стандартизації телекомунікацій; світові/регіональні конференції з розвитку телекомунікацій), які скликаються для того, щоб Союз швидко та адекватно реагував на нові технол. досягнення. Штаб-квартира МСЕ розташована в Женеві (Швейцарія).

Ю. С. Скороход

Міжнародний Суд ООН — головний судовий орган *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, «Світовий суд». Його попередницею була Постійна Палата Міжнародного Правосуддя при *Лізі Націй*, яка не була органом останньої та діяла на підставі самостійного Статуту. Прав. основою діяльності Міжнародного Суду ООН (МС ООН) є глава XIV *Статуту ООН*, Статут Міжнародного Суду ООН, який засновано на Статуті Постійної Палати Міжнародного Правосуддя і складає невід'ємну частину Статуту ООН, а також Регламент Суду. Члени ООН є ipso facto учасниками Статуту Міжнародного Суду ООН. Окрім того, д-ви, що не є членами ООН, можуть стати учасницями Статуту Міжнародного Суду на умовах, що визначаються в кожному окремому випадку *Генеральною Асамблеєю ООН* за рекомендацією *Ради Безпеки ООН* (напр., Ліхтенштейн та Сан-Марино). МС ООН складається з 15 суддів, обраних ГА ООН і РБ ООН терміном на 9 років в особистій якості, тобто вони не є представниками д-в. Судді повинні репрезентувати різні прав. системи й відповідати високим моральним якостям, які дають право в їхніх країнах обіймати вищі судові посади, бути юристами з визнаним авторитетом у сфері *міжнарародного права*. У складі МС ООН не може бути двох громадян однієї д-ви. Рішення приймаються більшістю голосів при кворумі засідання 9 суддів. Місцезнаходження — Гаага. Згідно зі ст. 19 Статуту Суду його члени при здійсненні судових обов'язків користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами*. МС ООН є постійно діючим органом, який засідає, як правило, в повному складі, а за необхідністю може створювати камери (у складі трьох і більше суддів) для вирішення певної категорії справ. За перші 50 років існування (перше засідання відбулось 1.04.1946) Суд розглянув 97 справ (75 спорів і 22 справи про надання консультативних висновків) та виніс 61 рішення. Сторонами в справах, які розглядає суд є лише д-ви, які виступають у суді через представників. Судочинство письмове й усне. Слухання є публічним, якщо сторони не подали клопотання про закрите слухання і суд не задовольнив його. Офіц. мови: англійська та французька (ними готуються матеріали, ведеться судочинство, приймається рішення). На прохання сторони їй дозволяється користуватись неофіц. мовою. Компетенція МС ООН детально розкривається в главі II (ст. 34–38) і главі IV (ст. 65–68) Статуту Суду. Суд може розглядати всі справи, передані сторонами, і питання, спеціально передбачені Статутом ООН або іншими чинними *договорами міжнародними*. Держави-учасниці Статуту можуть заявити про своє визнання юрисдикції Суду з питань: тлумачення дог-ру; міжнар. права (будь-якого питання); наявності факту, який, будучи встановленим, буде становити порушення міжнар. зобов'язання; характеру й розмірів відшкодування, належних за порушення міжнар. зобов'язання. Такі заяви д-в можуть бути безумовними, на умовах взаємності або на певний час. Вони здаються Ген. секретареві, який забезпечує їх копіями всіх учасників Статуту Суду й секретаря Суду. Суд своєю ухвалою вирішує спір про підсудність справ суду. При вирішенні справ Суд застосовує міжнар. дог-ри (загальні та спеціальні), міжнар. звичаї, заг. принципи права, судові рішення й доктрини найкваліфікованіших фахівців з публічного права різних д-в як допоміжний засіб для визначення прав. норм; вирішує справи ex aequo et bono (за справедливістю), якщо сторони на це згідні. Суд може давати *консультативні висновки Міжнародного Суду ООН* з будь-якого юрид. питання на запит установи, яка уповноважена це робити згідно зі Статутом ООН. Прохання про консультативний висновок повинно бути письмовим, з чітко викладеною суттю питання. Потрібно додавати всі док-ти, які мають відношення й допоможуть роз'ясненню питання. Секретар Суду повідомляє про заяву (прохання), яка надійшла, всі д-ви, що мають доступ до Суду; робить запити щодо відомостей з питання, яке надійшло на консультативний висновок. Він висловлює готовність Суду прийняти у визначений головою термін письмові доповіді зі справи, заслухати цінні доповіді на відкритих засіданнях. Консультативні висновки приймаються на відкритих засіданнях. Рішення Суду обов'язкові для учасників спору. У випадку невиконання однією зі сторін рішення Суду РБ ООН на прохання другої сторони може зробити рекомендацію або застосувати заходи приведення рішення до виконання. Втім, РБ ООН не здійснює функцій судового виконавця; вона вдається до таких дій, коли вважає, що невиконання судових рішень може загрожувати міжнар. миру й безпеці. Консультативні висновки Суду мають характер прав. поради, прав. роз'яснення. МС ООН розглянув бл. 50 *міжнародних спорів*, переважно з територ. питань. Важливими в діяльності Суду є його рішення щодо власної компетенції в конкретних справах (франц.-норвезький спір про позики 1957, справа про належність храму Преах Віхеар 1962, справа Півд.-Захід. Африки 1966, справа про Барселонську компанію 1970 тощо). Цікаві консультативні висновки Суд прийняв щодо статуту Півд.-Зах. Африки (1966), про юрид. силу рішень міжнар. адмін. трибуналів (1954 і 1956), про склад Комітету з безпеки на морі (1960), про тлумачення п. 2 ст. 17 Статуту ООН (1962) тощо.

О. В. Задорожній

Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ) створений у травні 1993 на основі резолюції *Ради Безпеки ООН* № 827 (25.05.1993); знаходиться в Гаазі (Нідерланди). Цілі й завдання Трибуналу: притягнення до відповідальності осіб, відповідальних за порушення *міжнародного гуманітарного права*; здійснення справедливості щодо жертв злочинів; запобігання можливим злочинам; сприяння відновленню миру в колишній Югославії шляхом встановлення примирення між народами. Юрисдикція Трибуналу передбачає переслідування в судовому порядку та притягнення до кримінальної відповідальності за серйозні

порушення *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*, порушення *законів і звичаїв війни, геноцид, злочини проти людяності*. У своїй діяльності Трибунал керується Статутом і Правилами процедури й доказів. До складу Трибуналу входить Офіс прокурора, 4 судові палати по 4 постійних судді в кожній і реєстратуру; правочинство здійснюють 16 постійних суддів (голова Трибуналу, віце-голова і судді, що представляють Велику Британію, Китай, Німеччину, Францію, Замбію, Гаяну, Австралію, Ямайку, Туреччину, Єгипет, Мальту, Нідерланди, Південну Корею та Аргентину) і 8 тимчасових суддів, які обираються на 3 роки для ведення конкретної справи та затверджуються РБ ООН (в 2002–05 Україну представляв В. *Василенко*). Офіс прокурора є незалежним від будь-яких міжнар орг-цій та від інших органів МТКЮ. Під керівництвом прокурора працюють слідчі, криміналісти, аналітики, які здійснюють усі заходи для підготовки обвинувального висновку. З часу створення Трибунал висунув звинувачення проти більш ніж 100 осіб, 13 засуджено до різних термінів ув'язнення, 5 осіб виправдано. Судовий процес починається лише тоді, коли звинувачений особисто постає перед Трибуналом. Макс. покарання, яке може винести Трибунал — довічне ув'язнення.

М. С. Каменецький

Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (International Fund for Agricultural Development), **МФСР** (IFAD) — міжнар. міжурядова орг-ція, *спеціалізована установа ООН*. Угода про створення МФСР була прийнята 13.07.1976 і відкрита для підписання з 20.12.1976, після того, як оголошені первинні внески досягли 1 млрд дол. Основні завдання фонду: фінансування проектів та програм із метою збільшення вир-ва продовольства; мобілізація додаткових засобів надання допомоги країнам, що розвиваються, у збільшенні вир-ва продовольства та підвищення рівня харчування; сприяння подоланню голоду та бідності; надання допомоги найбіднішим прошаркам населення. МФСР надає кредити, зазвичай на пільгових умовах і під низькі відсотки; переймається не лише питаннями збільшення с.-г. вир-ва, але й проблемами покращання місцевих перспектив щодо зайнятості, харчування та розподілу прибутків. МФСР співробітничає з низкою установ, таких як Світовий банк, регіональні банки розвитку, інші регіональні фінанс. орг-ції та установи ООН. Станом на 1.07.2013 членами МФСР були 172 д-ви. До сер. 1990-х вони поділялись на три категорії: розвинуті країни-донори (22 індустріальні держави-спонсори), країни-донори, що розвиваються (12 спонсорів з числа країн-експортерів нафти, членів *Організації країн-експортерів нафти*) та країни, що розвиваються, які отримують допомогу (127). У січні 1995 у МФСР було прийнято рішення про доцільність відміни розподілу членів орг-ції на три категорії та введення нової системи голосування після завершення 4-го етапу поповнення ресурсів Фонду (визначено, що країни-члени будуть мати голоси двох типів — первинне право голосу у зв'язку з членством у Фонді та право голосу, що обумовлюється розміром внесків у Фонд).

Вищим органом орг-ції є Рада керуючих, яка керує операціями МФСР, періодично надає інформацію Всесвітній продовольчій раді про виконання своїх програм та враховує її рекомендації. Поточну діяльність орг-ції здійснює Виконавча рада (складається з 18 членів та 17 заступників), яка затверджує позики та субсидії для фінансування проектів. Загальне керівництво діяльністю Фонду під контролем Ради керуючих та Виконавчої ради здійснює президент. У структурі Фонду є 6 департаментів: аналізу і дослідження; екон. політики та стратегії щодо ресурсів; управління програмами; послуг з питань управління та кадрів; внутр. аудиту; юрид. послуг. Фінансування діяльності орг-ції здійснюється за рахунок внесків країн-членів (вступних та поточних), а також — спец. внесків не членів. Фонд надає допомогу лише членам МФСР. На поч. XXI ст. число проектів, у яких брав участь МФСР, становило бл. 500 і розповсюджувались вони на 110 країн, що розвиваються. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Римі (Італія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародний центр вирішення інвестиційних спорів (МЦВІС) — міжнародна міжурядова організація, яка, поряд з *Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК), Багатостороннім агентством з гарантій іноземних інвестицій (БАГІ), Міжнародною асоціацією розвитку (МАР)* і *Міжнародним банком реконструкції і розвитку* входить до Групи організацій *Світового банку*. Метою МЦВІС є забезпечення правових можливостей для примирення сторін та для арбітражного врегулювання в рамках міжнародних інвестиційних спорів. Центр прагне усунути позаекономічні перешкоди на шляху приватних інвестицій. Центр очолюють Голова та Генеральний секретар. МЦВІС заснований відповідно до Вашингтонської конвенції 1965 про порядок вирішення інвестиційних спорів між *державами* та іноземними особами. Конвенція встановила статус МЦВІС, його організаційну структуру та основні функції. Конвенція передбачає два основних шляхи вирішення спорів: примирення сторін і арбітражне врегулювання. Конвенція включає відповідні процедурні правила, але безпосередньо МЦВІС не вирішує спорів. Центр створює організаційні та процедурні рамки для такого вирішення. Сам факт участі держави, що приймає інвестиції, в Конвенції, не є достатньою підставою для розгляду спору в рамках МЦВІС. Для цього необхідна письмова згода обох сторін спору. Згода надається добровільно, але не може бути відкликана в односторонньому порядку. При вирішення спорів застосовується те право, про яке домовились сторони, а за відсутності такої домовленості, право держави, яка є стороною спору, а також відповідні *норми міжнародного права*. За останні десятиліття спостерігається значне зростання кількості справ, які розглядаються в рамках МЦВІС щороку, та пов'язане з цим зростання авторитету Центру.

Д. В. Скринька

Міжнародний центр наукової та технічної інформації (МЦНТІ) — міжнар. орг-ція, створена на основі відп. угоди в 1969. Від 1990 в МЦНТІ діє статус асоційованого учасника, який можуть набути орг-ції чи компанії з метою реалізації довгострокових проектів. Основним завданням орг-ції є надання інформ., аналітичної, консультаційної та орг. підтримки міжнар. співробітництву в галузі науки, технології та бізнесу. Відповідно до статуту МЦНТІ виконує свої завдання разом із зацікавленими органами інформації нац. систем та окремими фахівцями і науковцями. Вищим органом МЦНТІ є Комітет повноважних представників від кожної країни-учасниці орг-ції. Керівництво оперативною діяльністю орг-ції здійснює директор МЦНІ, який обирається Комітетом повноважних представників; він відповідає за виконання рішень Комітету та звітує перед ним. Станом на 1.01.2013 членами орг-ції були 18 д-в. Україна є членом МЦНТІ з 1993. Штаб-квартира орг-ції розташована в Москві (Росія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародний цивільний процес — сукупність процесуальних питань, пов'язаних із провадженням у спорах, що виникають з правовідносин, ускладнених іноземн. елементом. До відп. питань відносять: визначення підсудності в цивільних, сімейних, спадкових, трудових відносинах, ускладнених іноземн. елементом; цивільну процесуальну правоздатність іноземн. осіб у суді; встановлення змісту іноземн. права; виконання судових доручень; розгляд спорів у порядку арбітражу; визнання та примусове виконання рішень іноземн. судів та арбітражів тощо. Норми, які регулюють питання, що входять до **М. ц. п.**, є переважно нормами цивільного процесуального законодавства певної д-ви. Для часткової уніфікації цих норм були прийняті Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954, Гаазька конвенція про вручення за кордоном судових і позасудових док-тів з цивільних і торг. справ 1965, Гаазька конвенція про збір за кордоном доказів у цивільних і торг. справах 1970, Гаазька конвенція про визнання і виконання іноземн. судових рішень з цивільних і торг. справ 1971, Конвенція про полегшення доступу до правосуддя за кордоном 1980 тощо. У рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* норми, що регулюють **М. ц. п.**, містяться в Конвенції про прав. допомогу й прав. відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справ 1993 та Угоді про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням госп. діяльності, 1993. Не існує єдиної думки щодо того, чи є **М. ц. п.** частиною *міжнародного приватного права* (М. Богуславський), чи окремою галуззю права (В. Кисіль). На користь другого підходу свідчить те, що процесуальні відносини не є приватними відносинами, які б ґрунтувались на принципі рівності сторін, що є відмінною особливістю міжнар. приватного

права. У той же час, питання **М. ц. п.** вивчаються в рамках науки міжнар. приватного права та включаються до кодифікаційних актів у цій сфері.

О. В. Задорожній

Міжнародний чорнобильський проект 1989 (МЧП) — акція, ініційована урядом СРСР у жовтні 1989 й реалізована *Міжнародним агентством з атомної енергії* (МАГАТЕ) для оцінки заходів, проведених владою щодо населення, яке мешкало на територіях, радіаційно забруднених унаслідок катастрофи 26.04.1986 на Чорнобильській АЕС. Передбачалася перевірка методологій і технологічних процесів, що реалізовувалися радянськими організаціями під час вирішення проблем ліквідації наслідків катастрофи, а також підтвердження реальності даних, наданих до МАГАТЕ. Для виконання проекту було залучено майже 200 вчених з 25-ти держав світу, а також Комісії *Європейського економічного співтовариства*, продовольчої й сільськогосподарської організацій *ООН*, *Всесвітньої організації охорони здоров'я* й власне МАГАТЕ; було створено й Міжнародний консультативний комітет (МКК), який координував цю роботу. Попереднє засідання МКК відбулося в лютому 1990; в березні того ж року значна група вчених зібрала інформацію в забруднених регіонах УРСР, Білоруської РСР і РРФСР; у квітні 1990 у Києві та Мінську відбулося перше засідання МКК, а в березні 1991 — підсумкове; того ж року у Відні була видана «Технічна доповідь» про історію катастрофи, з даними про забруднення довкілля, рівні радіаційного опромінення та його вплив на здоров'я населення й вжиті захисні заходи. Публікація засвідчила недостатність знань та інформаційну упередженість виконавців МЧП і викривлення ними трагічних наслідків Чорнобильської катастрофи для населення України та інших постраждалих регіонів, що дало підстави на поч. 1990-х сприймати трагедію кількох мільйонів людей лише як наукову проблему.

В. М. Матвієнко

Міжнародних відносин теорія (ТМВ) — наук. дисципліна, що досліджує фундаментальні характеристики та закономірності розвитку *міжнародних відносин* як специфічного сусп.-політ. феномену. Еволюція ТМВ пройшла кілька етапів, починаючи з класич. періоду 1-ї третини XX ст., що був позначений формуванням основних дослідницьких традицій (mainstream theories), — *політичного реалізму* і *політичного ідеалізму* — та їх протистоянням наприкінці 30-х — на поч. 40-х XX ст., яке отримало назву «перших великих дебатів». Протягом наступних двох десятиріч дискусія в академічному співтоваристві дослідників міжнар. відносин точилася навколо проблем методології. Опоненти класич. теорій з їх переважно дедуктивною істор.-дескриптивною методологією пропонували наблизити науку до стандартів наук. верифікації природничих дисциплін через широке застосування емпіричних методів, включаючи математичний і статистичний аналіз, експериментальні методи. Новації прихильників «наукового підходу», хоча і не призвели до рев. змін щодо методології досліджень у теорії міжнар. відносин, проте й не усунули чисельні дефекти епістемології, такі як відсутність єдиної системи наук. категорій, або низький прогностичний потенціал досліджень. Однак вони спричинили широке використання, в т. ч. і прихильниками класич. парадигми, категорій та концепцій з інших сусп. дисциплін (соціології, економіки, психології) й навіть природничих наук (біології, математики, кібернетики). Безпосереднім наслідком цього процесу була поява поряд із домінуючими «загальними теоріями», що намагалися надати вичерпне пояснення феномену міжнар. відносин у всіх їх проявах, так званих «теорій середнього рівня», предмет досліджень яких був обмежений аналізом одного конкретного явища міжнар. сфери: *конфлікту міжнародного*, *інтеграції міжнародної*, теорії зовн. політики та процесу прийняття зовн.-політ. рішень тощо. Нова альтернатива політ. реалізму як заг. теорії з'явилася наприкінці 1960-х з розвитком політ. економії міжнар. відносин, у рамках якої виникли як ліберальна теорія міжнар. режимів, так і ліворадикальні *залежності* теорія та *світової системи теорія*. У цілому, певна «економізація» дисципліни була заг. явищем, оскільки торкнулася і домінуючої школи політ. реалізму, спричинивши, поряд з іншими факторами, його трансформацію в *неореалізм*. Зміни відбулися й в рамках ідеалістичної традиції, яка в цей т. зв. період «постпозитивізму» була оновлена завдяки розвитку *конструктивізму*, який зазнав більшою мірою, ніж його опоненти, вплив з боку соціології та інших нових напрямків. Сучас. стан ТМВ характеризується продовженням процесу виникнення нових парадигм та напрямків досліджень, як, напр., феміністична концепція або інвайроменталістська теорія міжнар. відносин. Незважаючи на продовження та посилення онтологічного і методол. плюралізму, теорет. дослідження міжнар. відносин підлягають певній аналітичній систематизації з погляду їх ставлення до проблеми матеріальності або нематеріальності природи явища, що вони досліджують, з одного боку, та перспективи аналізу, зовн.-політ. або системної, з іншого. Зовн.-політ. перспектива аналізу спрямована на комплексне вивчення джерел зовн. поведінки *акторів міжнародних*, факторів, атрибутів, взаємин, що породжують певні міжнар. проблеми та ситуації. Системний підхід відводить акторам другорядну роль у порівнянні з взаєминами, трансакціями, взаємодією. Діям актора протиставляється процес системи, яка є незмінною у своїх функціях та адаптивна за своєю структурою.

А. А. Суботін

Міжнародних організацій внутрішнє право — сукупність норм, що приймаються міжнар. орг-цією в односторонньому порядку й забезпечуються нею та регулюють функції, структуру й порядок роботи секретаріату міжнар. орг-ції, порядок взаємодії її внутр. підрозділів, призначення, функції та службовий статус посадових осіб і службовців міжнар. орг-ції. Джерелами **М. о. в. п.** є установчі док-ти міжнар. орг-цій, рішення органів міжнар. орг-цій, що приймаються для регулювання внутр.-орг. відносин, правила процедури, регламенти органів міжнар. орг-цій, контракти, що укладає міжнар. орг-ція зі своїми службовцями, внутр. звичаї міжнар. орг-ції. Підставою механізму створення норм внутр. права можуть бути відп. положення їхніх статутів і рішення найвищих органів орг-ції. У кожній міжнар. орг-ції залежно від її цілей і завдань може бути різним обсяг компетенції, в т. ч. і з питань внутр.-орг. регулювання. Положення щодо порядку формування внутр. права, як правило, містяться в тих розділах установчих актів, у яких перераховуються функції та повноваження органів орг-ції. У доктрині *міжнародного права* обґрунтовується концепція про наявність власної (законодавчої) компетенції в міжнар. орг-цій і як результат такої компетенції — поява нового *міжнародного права джерела* — рішень органів міжнар. орг-цій. Окремо стоїть питання про особливості внутр. права тих міжнар. орг-цій, які в літературі з міжнар. права відомі під назвою «наднаціональні організації» (інтеграційні об'єднання). Міжнар. орг-ція може самостійно ухвалити будь-яке рішення, яке необхідне для здійснення її функцій, передбачених в установчому акті, і таке рішення буде актом саме міжнар. орг-ції як самостійного учасника *міжнародних відносин*, а не угодою держав-членів.

О. В. Буткевич

Міжнародних організацій рішення — вольові акти міжнар. орг-цій, які оформляються документами, що відображають волю їхніх членів. **М. о. р.** приймаються відповідно до правил процедури міжнар. орг-ції, зазвичай шляхом подачі за відп. рішення певного числа голосів (проста більшість, 2/3, 3/4, одностайність) членів орг-ції або шляхом досягнення згоди консенсусом. Часто **М. о. р.** приймаються *акламацією*. Голосування в міжнар. орг-ції може здійснюватися шляхом піднесення рук, вставання з місць, натиснення кнопки електронного пристрою, листування тощо. Док-ти, за допомогою яких оформляються **М. о. р.**, можуть носити різні найменування (декларації, постанови, резолюції, хартії, узгоджені заяви голови тощо) і містять зазвичай дві частини: преамбулу і пункти резолютивної частини. Ці рішення, як правило, за своїм характером, за винятком постанов з адмін. і бюджетних питань (визначення розміру внесків, обрання посадових осіб органів і тощо), є рекомендаціями, тобто такими, що не накладають на д-ви юрид. зобов'язань і для реалізації яких не можуть вживатися *примусові заходи*.

О. В. Задорожній

Міжнародних організацій теорії — головні теоретичні підходи у *міжнародних відносинах*, що у різний спосіб трактують сучасну роль *організацій міжнародних* у *світовій політиці*. Впродовж XX ст. і на сучасному етапі найбільшого розвитку та впливу набули такі теоретичні напрями, як *політичний реалізм*, *політичний ідеалізм*, марксизм,

нормативізм, *інституціоналізм*, *функціоналізм* та соціальний конструктивізм. Реалістична теорія розглядає *організації міжнародні* як «інструменти», що використовуються *державами* у суперництві між собою та підтримці рівноваги міжнародної системи. Ідеалізм фіксує увагу на організуючій ролі міжнародних організацій у підтриманні міжнародного порядку і створенні нормативно-юридичної бази міжнародного життя. Марксизм знаходить у міжнародних організаціях відображення класових антагонізмів, боротьбу класів і втілення волі пануючого класу в збереженні status quo на міжнародній арені. Нормативізм розглядає міжнародні організації як установи, що підтримують певний спосіб регулювання міжнародних процесів за допомогою нормотворчих процедур. Інституціоналізм та концепція режимів трактують міжнародні організації як одну з різновидів соціальних інститутів. У конструктивізмі вирішальна роль відводиться діяльності людей у створенні і підтримці функціонування міжнародних організацій. Функціоналізм вбачає в організаціях установи, що здатні внести істотні зміни в різні галузі міжнародного життя, впливаючи на певні сторони суспільств і держав. У цілому в різних теоріях міжнародних відносин проглядаються два головні підходи, що суперечать один одному в поясненні соціальної ролі міжнародних організацій у світовій політиці. Перший полягає в розумінні організацій як цілком самостійних акторів, що сприяють тим чи іншим змінам у міжнародній системі. Особливо чітко такий висновок випливає з ідеалістичної і функціоналістської теорій. Другий підхід полягає в тлумаченні міжнародних організацій як агентів з вкрай обмеженою свободою дій, що використовуються провідними державами в основному для стабілізації ситуації у світі. Найбільш повною мірою така позиція обґрунтовується в рамках реалізму та марксизму.

А. П. Сапсай

Міжнародні відносини — специфічна форма соціальних відносин, участь в яких відтворює міжнародну суб'єктність індивідуального або колективного актора й головне функціональне призначення якої полягає в реалізації цивілізаційної та антропологічної єдності людства. Сучасна теорія не здатна запропонувати вичерпну дефініцію феномену **М. в.**, яку б поділяли більшість дослідників. Конкуруючі теорії **М. в.** пропонують, щонайменше, три макроконцепції: політологічну, що спирається на тезу про примат *держави* як єдиного *актора міжнародного*; соціологічну, яка визнає міжнародний характер певної трансакції залежно від характеру її об'єкта; системну, що виходить із вторинності будь-якого міжнародного актора щодо системи **М. в.**, яка, власне, й формує його як свою підсистему. До найбільш розповсюджених критеріїв диференціації **М. в.** за атрибутивними ознаками відносяться: критерій географічної локалізації (глобальні, регіональні, субрегіональні, локальні), критерій часової локалізації (короткострокові, середньострокові, довгострокові), критерій кількості взаємодіючих акторів (двосторонні, богатосторонні, універсальні), критерій статусної симетрії акторів (симетричні, асиметричні), критерій сфери, що виступає об'єктом взаємин (економічні, наукові, культурні, військові і т. д.), критерій характеру взаємодії інтересів акторів (співробітництво, конфлікт).

Літ.: Aron, Raymond. Peace and War. — Garden City NY: Doubleday, 1966; Nye, Joseph. and Keohane, Robert, eds. Transnational Relations and World Politics. — Cambridge: Harvard University Press, 1971; Rosenau, James. Turbulence in World Politics. — Princeton: Princeton University Press, 1990.

А. А. Суботін

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) — система різноманітних господарських (виробничих, валютно-фінансових, науково-технічних та ін.) зв'язків між нац. економіками різних країн, що базується на міжнар. розподілі праці; МЕВ охоплюють значну територію, яка виходить за межі нац. господарств; характеризуються взаємодією юрид. і фізич. осіб, д-в, інтегрованих суб'єктів та міжнар. орг-цій; характеризуються наявністю спец. орг. форм і структур, у т. ч. міжнародних, за допомогою яких здійснюються екон. зв'язки між країнами; в них діють особливі механізми та інструменти (митні, валютні, фінансові та ін.), що забезпечують світогосподарські зв'язки між суб'єктами системи екон. відносин. МЕВ об'єктивно зумовлені процесом поділу праці, міжнар. спеціалізації та кооперування вир-ва, науки, інтернаціоналізації госп. життя. Об'єктами МЕВ виступають товари й послуги у сфері обігу міжнар. торгівлі. Суб'єктами МЕВ є учасники міжнар. екон. явищ і процесів, які здатні самостійно й ефективно діяти з метою реалізації своїх екон. інтересів. Їх можна класифікувати за різними рівнями: суб'єкти мікрорівня (фірми, *транснаціональні корпорації*, ТНБ, підприємства, фермерські госп-ва тощо); суб'єкти макрорівня (д-ви, групи д-в, міжнар. орг-ції); суб'єкти мегарівня (міжнар. регіони, галузі економіки, які займаються зовн.-екон. діяльністю). На світовому рівні діють такі суб'єкти як світові міжнар. орг-ції, зокрема системи *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*.

Рівні МЕВ також виділяють за ступенем розвитку стосунків між суб'єктами відносин, за ступенем тривалості дії угод та колом охоплення країн, переплетеністю їх економік: міжнар. екон. контакти (прості, епізодичні зв'язки), що більше притаманні юрид. і фізич. особам; міжнар. екон. взаємодія (добре відпрацьовані стійкі екон. зв'язки між суб'єктами МЕВ, які базуються на міжнар. екон. угодах і дог-рах, укладених на тривалий період часу); міжнар. екон. співробітництво (міцні зв'язки кооперативного типу, основою яких є спільні й узгоджені наміри, закріплені в довгострокових екон. дог-рах та угодах); міжнар. екон. інтеграція (вищий рівень розвитку МЕВ, що характеризується взаємним переплетенням та взаємодоповненням економік різних країн, проведенням узгодженої держ. політики як у взаємних екон. відносинах, так й у відносинах з третіми країнами). За функціональними сферами діяльності МЕВ розділяють на: *міжнародну торгівлю*; міжнар. виробниче співробітництво; міжнар. наук.-техн. співробітництво; міжнар. трудові відносини (як світовий ринок трудових ресурсів); міжнар. валютні відносини; міжнар. фінанс.-кредитні відносини; міжнар. торгівлю послугами; міжнар. транспортні та інформаційно-комунікаційні відносини.

Л. І. Вергун

Міжнародні економічні організації — це об'єднання *держав*, створені на основі *договору міжнародного* (конвенції, угоди, протоколу і т. ін.) з метою здійснення співробітництва у сфері *міжнародних економічних відносин*, що мають необхідну для цього систему органів, права й обов'язки, а також автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів. У сучасних міжнародних відносинах міжнародні економічні організації відіграють важливу роль форми співробітництва держав і *дипломатії багатосторонньої*, яка дає можливість оперативно вирішувати питання міжнародного економічного життя. Організації використовуються як форуми для обговорення найважливіших економічних проблем світу загалом та його регіонів. Загальна структура більшості міжнародних економічних організацій складається зі зборів представників усіх держав-членів (що скликаються періодично), виконавчого органу, а також постійного секретаріату. Міжнародні економічні організації мають постійний або регулярний характер діяльності, вони проводять багатосторонні переговори, відкриті обговорення питань та приймають рішення задля координації господарської діяльності та співпраці держав-учасниць у сферах економіки, науки і техніки. До міжнародних економічних організацій відносяться *Організація економічного співробітництва та розвитку 1951 (ОЕСР)*, *Європейська асоціація вільної торгівлі*, Європейський діловий конгрес та ін.

В. А. Крикун

Міжнародні зобов'язання erga omnes — зобов'язання *суб'єктів міжнародного права* щодо всього світу, тобто щодо всіх інших суб'єктів *міжнародного права*, незалежно від згоди будь-кого з цих суб'єктів. Концепція міжнародних зобов'язань erga omnes була запроваджена до міжнародного права *Міжнародним Судом ООН*, який у рішенні у справі Barcelona Traction (1970) проголосив: «Слід суттєво відрізняти зобов'язання держав перед міжнародним співтовариством загалом від зобов'язань держави у відносинах з іншою державою у сфері дипломатичного захисту. У зв'язку з важливістю прав, про які йдеться, всі держави можуть вважатися такими, що мають юридичний інтерес у їхньому захисті; це зобов'язання erga omnes». Право міжнародної відповідальності передбачає, що кожна держава має право посилатися на відповідальність іншої держави, яка порушує такі зобов'язання. Концепція міжнародних зобов'язань erga omnes пов'язана зі спорідненою концепцією

імперативних норм загального міжнародного права jus cogens, оскільки так само виходить з наявності у міжнародному праві універсальних вимог до поведінки його суб'єктів, насамперед — держав. Усі зобов'язання, що встановлюються нормами jus cogens, мають характер erga omnes. Так, Міжнародний Суд наводить такі приклади, як імперативні норми загального міжнародного права, що забороняють *агресію*, *геноцид*, встановлюють основні *права людини*, забороняючи, зокрема, катування, *рабство* та *дискримінацію расову*. Разом з тим, не всі зобов'язання erga omnes встановлюються нормами jus cogens. Наприклад, характер erga omnes можуть мати зобов'язання, що виникають з деяких норм щодо загальної спадщини людства, статусу та режиму території тощо.

М. М. Гнатовський

Міжнародні інформаційні відносини — спеціалізована галузь міжнар. співробітництва, спрямована на вирішення глобальних інформ. і комунікаційних проблем світового співтовариства. Суб'єктами таких відносин виступають *організації міжнародні*, міждержавні об'єднання, держави, транснаціональні корпорації, фізичні та юридичні особи. Актуальність **М. і. в.** визначається прискореною еволюцією цивілізаційних процесів, глобалізацією інформаційного середовища, формуванням ідеології суспільства знань (постіндустріального, інформаційного), що вирішальним чином впливає на міжнар. середовище, радикально змінює міжнар. політику, нац. зовн.-політ. і внутр.-політ. доктрини, зумовлює необхідність з'ясування пріоритетів та розробки оптимальних програм у політ., екон., військ., соц. та культ. сферах міжнар. співробітництва. Інформ. домінанта посилила ефект глобальної політики, визначила значущість країн у світовій ієрархії, стала чинником міжнар. впливів, інструментом дипломатії та глобальної стратегії світового розвитку. Галузь **М. і. в.** набуває значення як системоутворююча домінанта, оскільки визначає зв'язки між державами, взаємовпливи та міжнар. взаємодію, зумовлює нові виклики для глобальної безпеки, виступає чільною складовою світових політ. процесів. Стратегії співробітництва у галузі **М. і. в.** реалізуються через: міжнародні програми інформ. суспільства, наук.-техн. обмін, міжкульт. діалог, транскордонне медіаспівробітництво, використання глобальної інформаційної інфраструктури, електронне урядування; системи управління зовн. і внутр. інформ. потоками (інформ.-аналітичне забезпечення зовн. політики) для позиціонування нац. інтересів на міжнар. арені, застосування інноваційних комунікативних технологій у дип. діяльності. Стратегії міжнар. співробітництва у галузі **М. і. в.** впливають на відносини д-в, формуючи спільну мету цивілізаційного розвитку — реалізацію програми міжнар. інтеграції на засадах нового технол. устрою.

Є. А. Макаренко, О. П. Кучмій

Міжнародні конгреси істориків — всесвітні конгреси дослідників, що скликаються з 1900 кожні 5 років (з перервами під час двох світових війн); з 1928 їх організує Міжнародний комітет історичних наук (МКІН) за участю національного комітету істориків тієї держави, де проводиться черговий конгрес; співорганізаторами є національні комітети країн і асоційовані з МКІН міжнародні об'єднання (комітети, комісії) з різних галузей історичних знань. До 2010 проведено 22 конгреси, останній відбувся в Амстердамі. Документацію конгресів містять Бюлетень МКІН (виходив у 1926–42) та Інформаційний бюлетень МКІН (видається з 1953); архів МКІН за 1926–45 зберігається у Лозанні (Швейцарія), за пізніший час — у Парижі; архівна спадщина організаторів та учасників конгресів є в різних збірках, зокрема в Федеральному архіві ФРН у Кобленці. Ініціаторами проведення Міжнародних конгресів істориків були Р. де Мольд Ла Клав'єр — генеральний секретар Товариства дипломатичної історії, що діяло в Парижі з 1886, і постійний секретар Французької академії — історик Античності Г. Буасьє, що діяв під патронатом уряду Третьої Республіки.

В. М. Матвієнко

Міжнародні неурядові організації (Non-Governmental Organizations), **МНУО** (NGO) — форма багатостороннього міжнар. співробітництва громадськості на постійній основі в різних сферах діяльності. Згідно з рез. *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР)* № 1996/31 від 25.07.1996 МНУО є «будь-яка неурядова організація, заснована не на основі міжурядового договору і яка не переслідує мету отримання комерційного прибутку». Виокремлюють наступні основні ознаки МНУО: створена не на основі міжурядової угоди, а на основі установчих док-тів, зареєстрованих згідно з нац. законодавством однієї д-ви; наявність певних цілей та постійної орг. структури; відсутність отримання прибутку та комерційних цілей; функціонування на території принаймні трьох країн; визнання принаймні однією д-вою чи наявність консультативного статусу в міжурядовій орг-ції; отримання коштів більш ніж з однієї країни; діяльність відповідно до *Статуту ООН* та *норм міжнародного права*. МНУО за своєю природою є приватними орг-ціями, оскільки об'єднують осіб, а не д-ви. У резолюціях ЕКОСОР (№ 1296(44) від 23.05.1968 та № 1996/31 від 25.07.1996) наголошується, що МНУО можуть включати й орг-ції, які мають членів, що призначаються урядами, за умови, що таке членство не перешкоджає вільному вияву поглядів цієї орг-ції. Членами МНОУ можуть бути фізич. особи чи нац. неурядові орг-ції або ж ті й інші (індивід. та колективне членство). Деякі орг-ції не мають фіксованого членства, існують лише їхні реєстраційні центри в різних країнах. МНОУ можуть мати кілька категорій членства: повноправне та асоційоване (з правом дорадчого голосу). Джерелами формування бюджетів МНОУ виступають внески нац. орг-цій, внески приватних осіб, пожертвування фондів, іноді фінансування з боку урядів. Вплив МНУО в *міжнародних відносинах* як виразників думки світової громадськості проявляється в наступних формах: інформаційна, консультативна, правотворча, контрольна (напр., нагляд за дотриманням норм *міжнародного гуманітарного права*) тощо.

Ю. С. Скороход

Міжнародні організації регіональні — міжнар. орг-ції держав одного регіону, які за своїм характером можуть бути політ., військ., екон., наук.-техн. тощо. Формальною ознакою **М. о. р.** вважають приналежність країн-членів орг-ції до одного геогр. регіону. *Статут ООН* виділяє **М. о. р.** політ. характеру, які мають на меті підтримку миру і безпеки, однак жодного визначення таких орг-цій не містить. У п. 1 ст. 52 Статуту ООН прямо говориться, що «Статут жодним чином не перешкоджає існуванню регіональних угод або органів для вирішення таких питань, які стосуються підтримки міжнародного миру та безпеки, які є відповідними для регіональних дій, за умови, що такі угоди або органи та їхня діяльність сумісні з Цілями і Принципами Організації». До такої діяльності Статут відносить мирне вирішення локальних спорів з ініціативи зацікавлених д-в або самої М. о. р. Що ж до колективних примусових дій М. о. р. стосовно певних д-в, то, згідно з п. 1 ст. 53 Статуту, вони можливі тільки за дорученням *Ради Безпеки ООН* і під її безпосереднім керівництвом; остання в такому випадку завжди повинна інформуватися не тільки про ті дії, які вже зроблені **М. о. р.**, але й про наміри **М. о. р.** вчинити їх для підтримки міжнар. миру та безпеки. Це означає, що **М. о. р.** не мають права вдаватися до примусових заходів щодо якоїсь країни на власний розсуд під будь-яким приводом без спеціального на те доручення РБ ООН; крім того, така норма Статуту ООН жодним чином не обмежує невід'ємного права держав-членів **М. о. р.** на *самооборону індивідуальну* або *самооборону колективну* у випадку збройного нападу на члена або членів такої орг-ції.

О. В. Задорожній

Міжнародні розрахунки — являють собою систему організації і регулювання платежів за грошовими вимогами та зобов'язаннями, які з'являються при здійсненні *зовнішньоекономічної діяльності* між *державами*, корпораціями та особами. Міжнародні розрахунки охоплюють *зовнішню торгівлю* товарами та послугами, некомерційні операції, а також кредити та рух капіталу між державами. Загалом міжнародні розрахунки здійснюються через уповноважені банки, тобто ті банки, що одержали спеціальний дозвіл на виконання відповідних валютних операцій. У розрахунках за договорами купівлі-продажу здебільшого використовуються банківський переказ, документарне інкасо, документарний акредитив і банківська гарантія.

О. В. Дикий

Міжнародні стандарти. У *міжнародному праві* відсутнє однозначне розуміння того, що є міжнародні стандарти. Стандарти краще, ніж традицій-

ні джерела, пояснюють процеси міжнародної правотворчості і правозастосування, коли зливаються обов'язкові і необов'язкові норми. Значення цих стандартів полягає в визначенні напрямку майбутнього розвитку, в якому викладені програмні тенденції, прагнення і в цілому забезпечення для створення або реалізації юридично обов'язкових норм. Для стандарту характерна типізація, еталонність правила поведінки, які часто не передбачають альтернативи у діях держави. Вони мають високий ступінь конкретизації, вужчу сферу застосування та найчастіше є диспозитивними, забезпечуючи мінімальний рівень прав у співробітництві держав. Під ним розуміють кілька пов'язаних явищ, створених у рамках міжнародних організацій, які можна об'єднати в кілька груп.

1. Технічні стандарти — документи рекомендаційного або за певних умов обов'язкового характеру, прийняті в рамках міжнародних організацій (*Міжнародної організації стандартизації (ІСО), Міжнародної електротехнічної комісії (МЕК), Міжнародного союзу електрозв'язку, Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО)* (щодо фітосанітарних стандартів у рамках Міжнародної конвенції з карантину і захисту рослин) і т. п.), що визначають спільні технічні характеристики, певних приладів, агрегатів, установок, частот, оформлення звітності і т. п., що відрізняються високим ступенем деталізації, які використовуються і застосовуються у корпоративній практиці та в державах (часто у формі національних стандартів).

2. Політичні стандарти, в рамках яких існують міжнародні трудові стандарти (міжнародних стандартів трудових прав), міжнародні стандарти *прав людини* та стандарти прав членства в *організаціях міжнародних*. На відміну від актів першої категорії, вони містяться як у рішеннях міжнародних організацій, так і в *договорах міжнародних*, звичаях, судових рішеннях. Вони встановлюють мінімальний обов'язковий «поріг» забезпечення прав людини у демократичному суспільстві та визнають їх нормативний зміст на рівні національного законодавства. В той же час, мінімальність міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини зовсім не означає їхньої неповноцінності або крайньої недостатності нормативного регулювання певної сфери міжнародних відносин. Ці стандарти спираються на досвід держав та слугують для них орієнтиром.

3. Економічні стандарти. Використовуються в рамках *міжнародного економічного права*, і є стандартами поведінки або кодексами поведінки (Restrictive Business Practices Code (1980), the International Code of Marketing of Breast-milk Substitutes (Infant Formula Code) (1981); the Transfer of Technology Code ('TOT Code'); and the code of conduct concerning transnational corporations ('TNC Code'); OECD Guidelines for transnational enterprises; the EEC code for South Africa ('Anti Apartheid code')). Вони не сформульовані у повністю обов'язкові норми, не є постулатами ефективних методів здійснення, а натомість спрямовані на застосування на добровільній основі. Вони працюють, тому що держави вдаються до них, або тому, що окремі особи або групи, що беруть участь у *міжнародній торгівлі*, насправді добровільно зв'язують себе ними, фактично дотримуючись навіть за відсутності суворих юридичних зобов'язань. До таких стандартів поведінки будуть вдаватися щоразу, коли виникає гостра економічна необхідність правового регулювання і немає можливості погодити текст конвенції через сильно розбіжні інтереси. Вони є своєрідними «трафаретами», способом правового регулювання відносин, і в підсумку можуть розумітися як аналоги режимів в міжнародному економічному праві.

4. Особливим різновидом стандартів можна вважати регламенти та директиви *Європейського Союзу*. Вони займають проміжне становище між технічними стандартами і політичними стандартами, містять у собі як політичний елемент і механізм свого прийняття, так і технічні параметри (наприклад, Директива 98/70/ЕС про паливні стандарти), що ставляться перед державами-членами і які мають бути досягнуті в конкретний проміжок часу. Вони мають ряд особливостей, так, вони або можуть підлягати особливій імплементації чи трансформації, як директиви, або ж застосовуються безпосередньо в державах-членах, як регламенти.

С. Д. Білоцький

Міжнародного права галузь — комплекс однорідних міжнар.-прав. норм певного функціонального призначення; сукупність юрид. норм і принципів, які регулюють специфічні відносини між *суб'єктами міжнародного права* в певній сфері, що є окремим предметом прав. регулювання, а також встановлюють її прав. режим. Принципи і норми **М. п. г.** не повинні суперечити *міжнародного права принципам основним*. **М. п. г.** є особливою підсистемою *системи міжнародного права*, найбільшим компонентом його структури. У доктрині не існує заг. думки щодо критеріїв поділу *міжнародного права* на галузі. Більшість фахівців погоджуються, що кожна **М. п. г.** має свій предмет прав. регулювання. Не набули достатньої підтримки спроби виділяти також окремі галузеві методи міжнар.-прав. регулювання. На думку В. *Василенка*, головними критеріями **М. п. г.** є: специфічність об'єктно-предметної сфери дії норм, які складають цей нормативний комплекс; подільність нормативного комплексу на інститути і підгалузі; наявність у нормативному комплексі норм erga omnes (з лат. — стосовно всіх) багаторазової дії; наявність серед норм erga omnes спец. галузевих норм і принципів. На практиці існує ціла низка заг.-визнаних **М. п. г.**: *право міжнародних договорів, право міжнародної безпеки, міжнародне морське право, міжнародне повітряне право, міжнародне космічне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, право міжнародних організацій* тощо.

О. В. Задорожній

Міжнародного права джерела — форми зовн. вираження *норм міжнародного права;* фактичний, існуючий в даний час матеріал, з якого спеціаліст із міжнар. права визначає юрид.-обов'язкові правила, що можна застосувати до конкретної ситуації. Основними джерелами сучас. міжнар. права є міжнар.-прав. звичай та *договір міжнародний*. Заг.-визнаним є перелік **М. п. д.**, закріплений у ст. 38 Статуту *Міжнародного Суду ООН*, на підставі яких Суд повинен вирішувати передані йому справи: а) міжнар. конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, явно визнані зацікавленими в спорі д-вами; б) міжнар. звичай як доказ заг. практики, визнаної як прав. норма; в) *загальні принципи права*, визнані цивілізованими націями; г) судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів із публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення прав. норм. Під заг. міжнар. конвенціями в цьому контексті слід розуміти дог-ри, в яких беруть участь або можуть брати участь всі д-ви і які містять норми, що є обов'язковими для всього міжнар. співтовариства як заг. міжнар. право. Під спец. конвенціями слід розуміти міжнар. дог-ри з обмеженим колом учасників, для яких є обов'язковими положення цих дог-рів. Міжнар. звичаєм, що становить *норму міжнародного права*, є таке правило поведінки *суб'єктів міжнародного права* (д-в та міжнар. орг-цій), яке утворилося в результаті повторюваних однакових дій і визнається як прав. норма. Заг. принципи права є спільними прав. поняттями, логічними правилами, техн. принципами, що використовуються при тлумаченні і застосуванні як міжнар., так і нац. права. Свій початок вони беруть у природно-прав. концепціях, рим. цивільному праві, а також в основних положеннях міжнар. та внутр.-держ. права.

М. М. Гнатовський

Міжнародного права джерела допоміжні, згідно з поглядами низки фахівців з *міжнародного права*, — резолюції міжнар. орг-цій, рішення міжнар. судів та арбітражів, внутр.-держ. закони та судова практика, *доктрина міжнародного права*. Стверджується, що **М. п. д. д.** не є безпосередніми *міжнародного права джерелами*, проте відіграють важливу роль у міжнар. правотворчому процесі, або ж допомагають встановити існування чи зміст *норми міжнародного права*.

М. М. Гнатовський

Міжнародного права принцип — основоположне правило поведінки *суб'єктів міжнародного права*. У доктрині існує поділ принципів на основні принципи системи *(міжнародного права принципи основні)*, принципи галузі та інституту, універсальні, регіональні й партикулярні. Регіональні принципи, на відміну від універсальних, застосовуються не в усьому світі, а лише в межах окремого регіону. Партикулярні визначають засади орг-ції двосторонніх відносин. Існують також галузеві принципи та принципи інституту. *Міжнародний Суд ООН* не раз посилався на принципи *міжнародного морського права*, під якими розумілись найбільш заг. норми галузі. Принципи галузі

та інституту базуються, перш за все, на основних принципах міжнар. права, і не можуть їм суперечити. Вони доповнюють основні принципи міжнар. права в складному механізмі міжнар.-прав. регулювання, заповнюють відп. прогалини в міжнар. праві, відіграють роль системоутворюючого фактора на своєму рівні. Ця їхня функція цілковито підпорядкована вимогам і потребам основних принципів міжнар. права як головних систематизуючих засад цієї системи права.

Д. В. Скринька

Міжнародного права принципи основні — система основоположних *норм міжнародного права,* які регулюють відносини між його суб'єктами і є критерієм правомірності міжнар. правотворчого й правозастосовчого процесів, дійсності інших міжнар.-прав. норм. **М. п. п. о.** є заг.-визнаними, оскільки світова співдружність д-в закріпила їх у *Статуті ООН,* Декларації про принципи міжнар. права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва відповідно до Статуту ООН 1970, у *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975,* а також у низці інших міжнар. док-тів. **М. п. п. о.** формулюють права, обов'язки й законні інтереси для всіх *суб'єктів міжнародного права.* **М. п. п. о.** мають перевагу над іншими нормами цієї системи права. Така перевага закріплена в ст. 103 Статуту ООН, ст. 53 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969,* відповідно до яких інші норми міжнар. права не можуть суперечити **М. п. п. о.** Якщо таке трапляється, то норми вважаються недійсними та такими, що не можуть мати прав. наслідків. **М. п. п. о.** може бути змінений чи скасований лише новим принципом. Порушення будь-якого **М. п. п. о.** в більшості випадків кваліфікується серйозніше, ніж порушення звичайної норми. Іншою характерною ознакою **М. п. п. о.** є те, що вони досить часто застосовуються при наявності прогалин у міжнар. праві, зокрема в нових сферах міждерж. співробітництва. **М. п. п. о.** не тільки констатують існуючий стан міжнар. відносин, а й визначають головні напрями їхнього розвитку. Вони мають комплексний характер, обумовлюють один одного, а отже повинні тлумачитись у комплексі. У Декларації про принципи міжнар. права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між д-вами відповідно до Статуту ООН 1970 наголошується, що при тлумаченні й застосуванні ці принципи є взаємопов'язаними, і кожен з них повинен розглядатись в контексті всіх інших принципів.

Д. В. Скринька

Міжнародної організації статут — документ, що визначає мету, принципи, порядок функціонування та орг. принципи діяльності міжнар. орг-ції, умови членства, правила фінансування та ін. Статут міжнар. міжурядової орг-ції — це міжнар. угода; як правило, статут одночасно є і установчим актом даної орг-ції, хоча є приклади, коли він розроблявся та приймався після створення міжнар. орг-ції. Порядок вступу в дію статуту міжнар. орг-ції передбачається саме в ньому. Так, напр., *Статут ООН* вступив у дію після його ратифікації всіма постійними членами *Ради Безпеки ООН* та більшістю інших країн, які його підписали.

В. І. Резніченко

Міжнародно-правове регулювання екологічно орієнтованої (альтернативної) енергетики є комплексом правових норм, що присвячені регулюванню екологічно безпечних видів енергетики в рамках *міжнародного права.* Воно є реалізацією підходу до енергетики, що склався в рамках виконання *Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992* та *Кіотського протоколу* до неї (1997). Її сенс полягає в використанні таких видів енергетичних ресурсів, що завдають найменшої шкоди довкіллю (наприклад, відновлюваних джерел енергії та термоядерного синтезу), зміцнюють енергетичну безпеку, а також таких способів використання вуглецевих енергетичних ресурсів, які є найменш шкідливими (наприклад, енергоефективність та чисте вугілля). Міжнародно-правове регулювання відбувається за допомогою договірних механізмів (наприклад, Протокол до *Договору до Енергетичної хартії* з питань енергетичної ефективності та відповідних екологічних аспектів (1994), Угода про співробітництво держав-учасниць СНД у галузі забезпечення енергоефективності та енергозбереження (2002)), створення міжнародних стандартів у рамках міжнародних організацій (наприклад, Директива 2010/31/ЄС щодо енергетичної ефективності будівель (2010)) та інституційного регулювання. Серед *організацій міжнародних* провідну роль відіграє *Міжнародне агентство з відновлюваних джерел енергії* (ІРЕНА).

С. Д. Білоцький

Міжпарламентська асамблея держав-учасниць СНД (МПА СНД) — орган міжпарл. співробітництва держав-учасниць *Співдружності Незалежних Держав (СНД).* Створена на основі АлмаАтинської угоди керівників парламентів (Верховних Рад) держав-учасниць СНД від 27.03.1992. Компетенція та структура МПА СНД регулюється розділом VII Статуту СНД 1993 в той час, коли інші органи визначені в розділі VI. Конвенція про Міжпарламентську асамблею 1995 надала їй статусу органу СНД, визнавши її міждерж. органом СНД. МПА СНД проводить міжпарл. консультації, обговорює питання співробітництва в рамках СНД, розробляє спільні пропозиції у сфері діяльності нац. парламентів. Свої рекомендації МПА СНД направляє Раді голів д-в (вищий орган), Раді голів урядів або іншим органам СНД. МПА СНД розробляє типові (модельні) законодавчі акти, займається гармонізацією процедур ратифікації міжнар. угод законодавчими органами держав-учасниць СНД, а також робить рекомендації щодо узгодження законодавчих актів держав-учасниць з *договорами міжнародними,* укладеними в рамках орг-ції. МПА СНД складається з парл. делегацій. Орг-цію діяльності МПА СНД здійснює Рада Асамблеї, що формується з керівників парл. делегацій, які почергово головують на сесіях МПА СНД, що скликаються не рідше двох разів на рік. Місцеперебування — Санкт-Петербург. ВР України постановою від 3.03.1999 приєдналась до Алма-Атинської угоди. У зв'язку з цим парл. делегація України набула статусу повноправного члена МПА СНД. Ухвалою Конституційного Суду України від 25.01.2001 зазначена постанова була визнана «по суті політичним актом», що «не породжує для України та самої Верховної Ради України жодних юридичних наслідків».

О. В. Задорожній

Міжпарламентське співробітництво Верховної Ради України з ЄС. У рамках міжпарламентського співробітництва нашої держави з іншими об'єднаннями створюються постійні делегації ВРУ в *організаціях міжнародних.* Їх покликання — це відстоювання національних інтересів України, зміцнення верховенства права і демократії, забезпечення *прав людини,* сприяння підтриманню міжнародного миру та безпеки, розвиток співробітництва у вирішенні різноманітних проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру. Постійні делегації ВРУ представлені у понад десяти міжнародних організаціях, зокрема в *Парламентській асамблеї Ради Європи;* Парламентській асамблеї *ОБСЄ; Міжпарламентському Союзі;* Комітеті з парламентського співробітництва між Україною та ЄС; *Міжпарламентській асамблеї держав-учасниць СНД* та інших міжнародних формуваннях. Двосторонній парламентський діалог між Україною та *Європейським Союзом* здійснюється в рамках Комітету з парламентського співробітництва (КПС). КПС був створений відповідно до статті 90 *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами* (УПС) від 14.06.1994, яка набула чинності 1.03.1998. КПС є форумом для обміну думками між членами Верховної Ради України та *Європейського парламенту.* Відповідно до положень УПС, КПС може запитувати інформацію про виконання УПС від Ради з питань співробітництва. Комітету також надається інформація стосовно рекомендацій Ради. У свою чергу КПС може вносити рекомендації Раді з питань співробітництва. Комітет складається з рівного числа членів від Європейського парламенту і Верховної Ради України. Чинними співголовами КПС є: від Верховної Ради України — народний депутат Б. І. *Тарасюк,* від Європейського парламенту — депутат фракції Європейські консерватори та реформісти П. Коваль. Засідання КПС проводяться двічі на рік: в Україні та по черзі в одному з робочих місць Європейського парламенту (Брюссель/ Страсбург). У 2012 відбулися 18-те (20–22.02.2012, Київ та Івано-Франківськ) та 19-те (13–14.06.2012, Страсбург) засідання КПС. На додаток до регулярних засідань КПС може проводити двосторонні зустрічі для обговорення важливих питань відносин України з ЄС та обміну думками з політичними лідерами, членами парламенту й уряду України, а також представниками громадянського суспільства.

За багатосторонній компонент відносин ЄП з Україною, а також іншими країнами-учасниками *Східного партнерства ЄС* (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова) відповідає Парламентська асамблея Євронест (ПА ЄВРОНЕСТ), яка діє на правах Постійної делегації. Установчий акт ПА ЄВРОНЕСТ прийнято 3.05.2011 шляхом підписання документу представниками від Європейського парламента, Верховної Ради України, Національної асамблеї Республіки Вірменія, Міллі Меджлісу Республіки Азербайджан, Парламенту Грузії, Парламенту Республіки Молдова. В ПА ЄВРОНЕСТ функціонує чотири постійних комітети: Комітет з політичних питань, прав людини та демократії; Комітет з питань економічної інтеграції, зближення правових норм та конвергенції з політиками ЄС; Комітет з енергетичної безпеки; Комітет із соціальних питань, освіти, культури та громадянського суспільства. В кожен із комітетів входить по 30 членів: 15 членів Європейського парламенту та 15 членів від кожного парламенту східноєвропейських партнерів. Співпрезидентами ПА ЄВРОНЕСТ є: від ЄП — депутат від політичної групи «Прогресивний альянс соціалістів і демократів» К. Вігенін; від східноєвропейського компоненту — голова Постійної делегації Верховної Ради України в ПА ЄВРОНЕСТ Б. І. Тарасюк. Після інавгураційного засідання ПА ЄВРОНЕСТ, що відбулося у м. Брюссель 3.05.2011, 14–15.09.2011 у м. Страсбург пройшла перша пленарна сесія, а 2–4.04.2012 у м. Баку — друга пленарна сесія ПА ЄВРОНЕСТ.

В. В. Солошенко

Міжпарламентський союз — міжнар. неурядова орг-ція, яка об'єднує нац. парл. групи. Створена в 1889 з ініціативи двох парламентаріїв: В. Р. Кремера (Велика Британія) та Ф. Пассі (Франція). Основні завдання **М. с.**: сприяти особистим контактам між парламентаріями та об'єднувати їхню спільну діяльність зі зміцнення миру, співробітництва демокр. парл. інститутів. **М. с.** висловлює свою позицію з приводу проблем міжнар. значення з метою заохочення нац. парламентів до вжиття відп. заходів; робить внесок у справу захисту *прав людини* як суттєвого фактора парл. демократії, а також досліджує шляхи вдосконалення функціонування репрезентативних органів. Головним статутним органом **М. с.** є Асамблея (раніше — Міжпарламентська конференція), яка висловлює офіц. позицію **М. с.** із політ. питань. Три постійні комітети допомагають Асамблеї в здійсненні її функцій: Комітет із миру та міжнар. безпеки, Комітет зі сталого розвитку, фінансів і торгівлі, а також Комітет із демократії та прав людини. Делегації на сесії Асамблеї включають членів парламентів всіх держав-учасниць. Керівна рада є пленарним нормотворчим органом **М. с.**; вона затверджує щорічну програму і бюджет, ухвалює тематичні резолюції та політ. заяви. Керівна рада складається з трьох представників від кожного нац. парламенту. Виконавчий комітет, що налічує 17 членів, здійснює керівництво справами **М. с.** і надає поради Керівній раді. **М. с.** очолює президент. У діяльності **М. с.** беруть участь парл. групи 162 країн і 10 регіональних парламентських асамблей в якості асоційованих членів. Більшість парл. груп входять до складу 6 геополіт. груп (Африканська, Арабська, Азіатсько-Тихоокеанська, Євразійська, Латиноамериканська, Група «Дванадцять плюс»). **М. с.** приймає декларації, резолюції, звернення до урядів тощо. У 2002 *Організація Об'єднаних Націй (ООН)* ухвалила спец. резолюцію, відповідно до якої **М. с.** став першою міжнар. парл. організацією-спостерігачем в ООН. Місце знаходження **М. с.** — Женева (Швейцарія).

О. В. Задорожній

Міісс (Miess) Міхаель (24.07.1953, Інсбрук, Австрійська республіка) — австр. *дипломат*. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту; д-р юрид. наук (1976). На дип. службі з 1983: 1983–84 — у федер. МЗС Австрії; 1985–88 — у посольстві Австрії в Москві; 1988–92 — у посольстві Австрії у Стокгольмі; 1992–97 — у МЗС Австрійської Республіки. 1997–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Австрійської Республіки в Естонії; 2001–06 — Надзвичайний і Повноважний Посол Австрії в Україні.

Р. А. Кривонос

Міккелссон (Mikkelsson) Крістер — фінляндський *дипломат*; народився в шведській родині банкіра. Закінчив Гельсінський університет, юрист-міжнародник. Дипломатичну кар'єру розпочав у 1987, в Іспанії, де працював півроку, згодом три роки працював у Москві, куди повернувся ще раз у 2004 знову на три роки. Працював також у Німеччині, КНР. Пройшов всі рівні: *аташе*, другий секретар, перший секретар, радник-посланник, повноважний міністр, *посол*. У 2007–11 — Надзвичайний і Повноважний Посол Фінляндії в Україні.

А. П. Сапсай

Міланович (Milanović) Зоран (30.10.1966, м. Загреб, Соціалістична Республіка Хорватія, СФРЮ) — хорватський громадсько-політичний і державний діяч, 10-й прем'єр-міністр Хорватії, правник-міжнародник; народився в сім'ї начальника Центру економічного розвитку; з відзнакою закінчив юридичний факультет Загребського університету («судове право», 1991); вивчив англійську, російську і французьку мови. Після завершення освіти працював стажистом у Хорватському торговельному суді, а в 1993 влаштувався на роботу в МЗС Хорватії; рік по тому вирушив у Нагірно-Карабаську Республіку в складі миротворчої місії *ООН* і *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*, пробувши там 45 днів. У 1996 працював радником у хорватській місії при *Європейському Союзі й НАТО* в Брюсселі; через два роки закінчив аспірантуру з європейського та порівняльного права при Фламандському університеті Брюсселя; повернувся до МЗС у 1999, наприкінці терміну своїх повноважень. Тоді ж вступив до лівоцентристської Соціал-демократичної партії (СДП) Хорватії, після її перемоги на парламентських виборах 2000, на **М.** було покладено відповідальність за взаємодію з НАТО, а три роки по тому він став помічником міністра закордонних справ Т. Піцули; залишив свій пост після виборів 2003, коли консервативна Християнсько-демократична співдружність повернулась до влади. Наступного року **М.** було обрано в Головний комітет СДП, а 2.06.2007 — головою СДП і лідером опозиції; програвши загальні вибори-2007, **М.** не тільки не подав у відставку (як обіцяв раніше), а й знову вступив у передвиборну боротьбу за посаду голови партії в травні 2008, переміг на виборах і донині очолює СДП Хорватії. 5.08.2011 створив передвиборну коаліцію «Кукуріку» за участю СДП, Хорватської народної партії, Істрійської демократичної асамблеї й Хорватської партії пенсіонерів, а після її впевненої перемоги на парламентських виборах 4.12.2011, очолив уряд 23.12.2011.

В. В. Копійка

Мілітаризація (від лат. militaris — військовий) — підпорядкування екон., політ. та сусп. життя держави цілям нарощення озброєнь і зміцнення військ.-екон. могутності з метою підготовки та здійснення війни або придушення внутр. опозиційних сил. **М.** характеризується гонкою озброєнь, розширенням воєнної промисловості та створенням воєнної економіки в мирний час, перерозподілом нац. багатства на користь воєнного споживання, складанням специфічних утворень — військ.-пром. комплексів, посиленням податкового тягаря, інфляцією тощо. Після *Другої світової війни* **М.** стала складовою політики протистояння двох соц.-політ. систем, що призвело до надзвичайного посилення напруженості в міжнар. відносинах і *«холодної війни»*. У цей період найнебезпечнішим виявом **М.** стало нарощення ракетно-ядерних озброєнь США і СРСР. Підриваючи економіку, **М.** спричиняє деструктивний вплив на д-ву та суспільство. Тривала **М.** економіки, зростання воєнних витрат у СРСР стали важливими чинниками екон. й політ. кризи та його дезінтеграції. Екон. занепад багатьох країн Азії, Африки й Лат. Америки значною мірою є наслідком їх **М.**

Б. М. Гончар

Мілітаризм — державна політика та ідеологія, спрямована на нарощування військової міці *держави* та застосування сили при вирішенні міжнародних і внутрішніх конфліктів. Мілітарізму властива *гонка озброєнь*, зростання військових витрат, військової присутності, військове силове втручання в справи інших суверенних держав, посилення впливу *військово-промислового комплексу* на внутрішню та *зовнішню політику* держави. Мілітаризм орієнтує державне керівництво на розбудову відносин з позицій сили. *Мілітаризація* внутрішньої політики дає військовим можливість здійснювати значний, іноді вирішальний вплив на політичні процеси та формування органів державної влади в країні. Термін «мілітаризм» уперше був застосований у сер. XIX ст. для характеристики режиму *Наполео-*

на III у Франції. Після *Другої світової війни* мілітарізм став складовою політики протистояння двох політичних систем, що призвело до посилення напруженості в міжнародній обстановці і *«холодної війни»*. У цей період найнебезпечнішим проявом мілітаризму стало нарощування ракетно-ядерних озброєнь США і СРСР. Тривала мілітаризація економіки, зростання чисельності військ, бюджетних витрат у СРСР стали важливими чинниками економічної і політичної кризи. Економічна криза багатьох країн Азії, Африки і Латинської Америки також тісно пов'язана з мілітаризмом.

О. С. Пархомчук

Міллер (Miller) Уільм Грін (15.08.1931, Нью-Йорк, США) — амер. *дипломат*. Закінчив Коледж Св. Магдалени Оксфордського ун-ту, має ступінь бакалавра й магістра гуманітарних наук. У 1959–67 — службовець *Державного департаменту США;* 1967–73 — спец. помічник сенатора Дж. Купера з питань зовн. справ та оборони; 1973–75 — дир. персоналу сенатського к-ту з питань надзвичайних повноважень; 1975–76 — дир. персоналу сенатського к-ту з питань вивчення урядових операцій у сфері розвідувальної діяльності; 1976–81 — дир. персоналу сенатського к-ту з питань розвідки. 1981–85 — помічник декана, ад'юнкт-професор, наук. співробітник Школи права й дипломатії ім. Флетчера; водночас 1983–86 — працівник Центру досліджень проблем Бл. Сходу Гарвардського ун-ту. 1986 — наук. співробітник Центру науки і міжнар. справ Гарвардського ун-ту. 1986–92 — президент і чл. ради Міжнар. фонду; одночасно в 1986–93 — президент к-ту рад.-амер. відносин (від 1992 — амер.-рос. відносин). 1993–98 — Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні.

Р. А. Кривонос

Мілюков Павло Миколайович (15.01.1859, Москва, Російська імперія — 31.03.1943, Ексле-Бен, Франція) — рос. громад.-політ. і держ. діяч, вчений-історик. Нар. у сім'ї викладача художнього уч-ща. Закінчив істор.-філол. ф-т Моск. ун-ту (1882). Був залишений на кафедрі рос. історії під керівництвом В. Ключевського. 1892 отримав ступінь магістра за дисертацію «Державне господарство Росії 1-ї чверті XVIII століття і реформа Петра Великого» (премія С. Соловйова), але 1895 звільнений з ун-ту «за дурное влияние на молодежь» й адміністративно висланий до Рязані, а через два роки — до Болгарії, де отримав кафедру історії Софійського ун-ту. Після відсторонення від викладання на вимогу Петербурга в 1903–05 подорожував Великою Британією, Балканами, США, читав лекції, зустрічався з рос. емігрантами, у т. ч. В. *Леніним*. Під час революції 1905–07 повернувся до Росії й очолив об'єднані професійні орг-ції (Союз союзів), став співорганізатором і лідером конституційно-демократичної партії та редактором її центр. друкованого органу — газети «Речь». Депутат 3-ї та 4-ї Державних дум. У 1915 ініціював створення «прогресивного блоку», що вимагав включення своїх представників до уряду для забезпечення перемоги в *Першій світовій війні* та проведення ліберальних реформ. 2.03–3.05.1917 — мін. зак. справ у першому складі Тимчасового уряду. Проводив політику «війни до переможного кінця», за вимоги територ. загарбань отримав прізвисько «Мілюков-Дарданелльський». Виступив одним з організаторів контррев. заколоту під керівництвом генерала Л. Корнилова. Після Жовтневого 1917 більшовицького перевороту виїхав на Дон, де увійшов до складу «Донської громадянської ради» і склав декларацію Добровольчої армії, але її невдалі дії проти більшовиків змусили М. шукати підтримки в нім. армії в Києві. У жовтні 1918 визнав помилковою свою пронім. позицію та вітав інтервенцію д-в *Антанти* проти Рад. Росії. Наприкінці 1918 знаходився в Румунії, Франції, Великій Британії. 1920 поселився в Парижі. Редагував «Последние новости» — найпопулярніший орган рос. еміграції. Вітав *німецько-радянський пакт про ненапад 1939,* а під час *радянсько-фінляндської війни 1939–40* став на бік Кремля. У роки *Другої світової війни* уважно слідкував за перемогами Червоної армії та бажав розгрому нацистської Німеччини.

Твори: «Головні течії російської історичної думки» (1898), «З історії російської інтелігенції» (1903), «Нариси з історії російської культури» (1896–1903), «Історія другої російської революції» (1921–23), «Щоденник» (1932), «Прогресивний блок у 1915–1917» (1932–33), «Росія на переломі» (1927), «Більшовизм — міжнародна загроза» (1920).

Н. Ф. Сербіна

Міндовг (Мендовг, Міндаугас) (? — 1263) — великий князь литовський (1236–63). Під кінець свого правління об'єднав під своєю владою більшість литовських земель (Нальшанську, Делтувську, Жемайтійську та ін.). 1236 завдав поразки нім. лицарям під Сауле (Шауляй). У б-бі проти Лівонського ордену спирався на підтримку куршів, земгалів, лівів, естів. 1244 здійснив похід проти золотоординських військ Курусу. 1251 прийняв католицтво й був коронований з благословення Папи Римського. 1250–53 вів війну з *Данилом Галицьким,* що завершилась укладенням *русько-литовської союзної угоди 1254* і заручинням сина Данила Галицького Шварна з дочкою М. 1255–56 (за іншими даними, 1258). Розірвавши союзницькі відносини з Данилом Галицьким, захопив Чорну Русь із містами Гродно, Волковиськ, Слонім і Новогрудок (у цій війні загинув кн. Роман Данилович). 13.08.1260 розгромив об'єднані сили Лівонського й Тевтонського орденів біля оз. Дурбе. Вбитий разом із двома синами внаслідок змови литовських князів.

Н. Ф. Сербіна

Міністерство закордонних справ України — центр. орган виконавчої влади, який забезпечує проведення *зовнішньої політики* д-ви та координацію діяльності у сфері зовн. зносин України. МЗС здійснює свої повноваження безпосередньо через центр. апарат й інші органи дип. служби — *представництва МЗС України на території України,* закорд. дип. установи. У своїй діяльності МЗС керується Конституцією України, законами д-ви, насамперед *Законом України «Про дипломатичну службу» 2001,* указами й розпорядженнями *Президента України,* іншими нормативно-прав. док-тами, ключовими з яких є «Положення про Міністерство закордонних справ України», затверджене Указом Президента України від 3.04.1999, і постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2006 № 960. Згідно із зазначеними док-тами, до основних завдань МЗС відносяться: участь у забезпеченні нац. інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з членами міжнар. співтовариства; сприяння забезпеченню стабільності міжнар. становища України, піднесенню її міжнар. авторитету, поширенню у світі образу України як надійного та передбачуваного партнера; створення сприятливих умов для зміцнення незалежності, держ. *суверенітету,* екон. самостійності та збереження територ. цілісності України; забезпечення, відповідно до наданих повноважень, цілісності та узгодженості зовн.-політ. курсу України; захист прав та інтересів громадян і юрид. осіб України за кордоном; сприяння розвиткові зв'язків із зарубіжними укр. громадами та надання цим громадам підтримки й захисту відповідно до *норм міжнародного права* та чинного законодавства України (п. 3). МЗС України очолює міністр, якого призначає на посаду та звільняє з неї Президент України в установленому законодавчому порядку. Міністр має заступників, які виконують його доручення, окремі його функції та заміщають міністра в разі його відсутності або неможливості виконувати ним свої повноваження. У Положенні чітко фіксуються основні складові роботи міністра: «здійснює керівництво МЗС, його представництвами на території України, *Дипломатичною академією України при МЗС України,* іншими установами та орг-ціями, що відносяться до сфери його управління, а також забезпечує керівництво *дипломатичними представництвами* України за кордоном, *консульськими установами* України за кордоном, представництвами України при міжнар. орг-ціях; входить до складу Ради нац. безпеки та оборони; представляє МЗС України у відносинах з органами держ. влади інозем. д-в, а також із міжнар. орг-ціями; за власною ініціативою чи за дорученням КМ України або прем'єр-міністра України готує питання на розгляд КМ України; вносить у встановленому порядку пропозиції Президентові України про призначення та звільнення глав дип. представництв України, глав держ. делегацій та про присвоєння вищих дип. рангів України; присвоює *дипломатичні ранги* радника 1-го класу, радника 2-го класу, 1-го секретаря 1-го класу, 1-го секретаря 2-го класу, 2-го секретаря 1-го класу, 2-го секретаря 2-го класу, 3-го секретаря, *аташе;* за посадою без спец. повноважень представляє Україну в зовн. зносинах, на двосторонніх переговорах, підписує *договори міжнародні України;* виступає з офіц. заявами з питань зовн. політики України та з ініціативами міжнар. характеру; є розпорядником коштів МЗС України; в установленому порядку затверджує

кошториси і штатні розписи дип. представництв України за кордоном, представництв України при міжнар. орг-ціях; згідно з чинним законодавством призначає на посади та звільняє з посад працівників центр. апарату МЗС України та дип. установ України за кордоном, конс. установ України за кордоном, представництв України при міжнар. орг-ціях, а також ректора Дипломатичної академії при МЗС України, керівників інших орг-цій, що належать до сфери управління МЗС України; організовує роботу Колегії МЗС України і головує на її засіданнях; представляє в установленому порядку працівників, які особливо відзначалися в роботі, до нагородження держ. нагородами України і відзнаками Президента України; здійснює інші повноваження, передбачені законодавством». Заступники міністра керують роботою відп. підрозділів мін-ва, а також закріпленими за ними дип. представництвами і конс. установами за кордоном. Для погодженого вирішення найважливіших питань роботи МЗС утворюється Колегія у складі міністра, заступників міністра, керівників підрозділів МЗС. Відповідно до конкретних завдань мін-вом сформовано його структуру: керівництво мін-ва (міністр і заступники) та його секретаріати, прес-служба міністра, ген. інспекція, управління: територіальні (регіональні), функціональні, адміністративні та фінансові. У структурі МЗС України станом на 1.01.2013 налічувалось 4 територіальних, 16 функціональних управлінь (політичний департамент; Європейського Союзу; міжнародних організацій; міжнародної безпеки та роззброєння; зв'язків із закордонним українством та культурно-гуманітарного співробітництва; економічного співробітництва; договірно-правовий; консульської служби; персоналу; інформаційної політики; держ. протоколу; управління юридичного забезпечення; управління режиму та захисту інформації; управління інформаційних технологій; відділ державного архіву МЗС; відділ взаємодії з державними органами та координації зовнішніх зносин), 2 адміністративні та фінансові (департамент секретаріату міністра і департамент з фінансово-адміністративних питань та діловодства) (див. також: *Дипломатична служба України*).

М. А. Кулінич

Міністерство закордонних справ Української Держави (квітень — грудень 1918). 29.04.1918 Всеукраїнський хліборобський з'їзд висловився за утворення «міцної форми влади» у вигляді гетьманату й обрав генерала П. *Скоропадського* гетьманом України. У підписаній ним «Грамоті до всього українського народу» проголошувались Українська Держава, відновлення приватної власності, свобода торгівлі, приватного підприємництва й ініціативи. Відповідно Центральна Рада припинила свою діяльність, а вся влада перейшла до гетьмана. Саме в добу гетьманату, на відміну від попереднього періоду, набуває розвитку повномасштабна зовн.-політ. служба України, включно з її центр. апаратом. Розширення кола зовн.-політ. завдань та міжнар. партнерів України вимагали прискореного вдосконалення *відомства закордонних справ* (на чолі якого перебували: 3–20.05.1918 — М. *Василенко,* 20.05–14.11.1918 — Д. *Дорошенко,* 14.11–14.12.1918 — Г. *Афанасьєв*). Головна орг. робота щодо утворення нової структури МЗС припала на період, коли відомство очолював Д. Дорошенко. Саме йому вдалось упродовж двох перших місяців перебування на посаді поновити орг. структуру МЗС і запросити до співпраці кваліфікований персонал. Уже в травні 1918 фахівці МЗС почали розробляти проект нової орг.-штатної структури центр. апарату відомства. Міністерство ставило за мету: ведення політ. зносин із головними міжнар. партнерами України; захист інтересів Української Держави за кордоном у всіх основних напрямках її зарубіжної діяльності; підтримку інтересів укр. громадян та укр. діаспори за кордоном; захист прав інозем. підданих в Україні (див.: *Дипломатична служба Української Держави*).

На чолі відомства мали стояти міністр і два його заступники, які призначались особисто гетьманом. При міністрі несли службу 4 радники та 8 урядовців для особливих доручень, що призначались вже головою МЗС. Дорадчо-колегіальним органом відомства була Рада міністерства, що складалась із заступників міністра, директорів департаментів МЗС і членів Ради, що їх призначав сам міністр. До компетенції цього органу входили: аналіз міжнар. становища України, вироблення рекомендацій щодо конкретних напрямів та акцій *зовнішньої політики;* виконання окремих доручень голови МЗС за кордоном. На канцелярію міністра покладались заг.-відомче діловодство, листування з вищою адміністрацією д-ви, *дипломатичними представництвами* інозем. д-в, нагляд за секретною документацією; при канцелярії було 20 *кур'єрів дипломатичних.* За конкретні напрями поточної діяльності відомства відповідали відп. департаменти МЗС. Питання орг.-кадрової роботи відносились до відома Загального департаменту у складі відділів особового складу, бухгалтерсько-господарського, юридичного та архівного. Безпосереднє керівництво оперативною роботою закорд. закладів та міжнар.-інформ. діяльністю здійснював Політичний департамент. Дип. відділ, що був у його складі, вів листування з дип. установами України за кордоном, готував *ноти дипломатичні* та представницькі док-ти *дипломатів,* зберігав держ. печатку відомства (це був найбільший підрозділ центр. апарату МЗС — 46 співробітників за штатом). Справою зносин із конс. установами України та захисту прав українців за кордоном займався конс. відділ департаменту. Політ. відділ відав зносинами з дип. представництвами інозем. д-в в Україні, налагоджував порозуміння між держ. органами та інозем. громадянами. Відділ преси мав обов'язки керувати міжнар.-інформ. роботою, вести аналітичну обробку ЗМІ інозем. д-в, спростовувати неправдиві відомості щодо зовн.-політ. кроків Української Держави. Загальна штатна чисельність центр. апарату МЗС (разом із допоміжним персоналом) становила 243 особи.

Нова орг.-штатна структура відомства була затверджена Законом від 17.08.1918, хоч була чинною вже з 1.06.1918; Українська Держава мала легітимний у прав. відношенні, побудований за функціональним принципом центр. апарат зовн.-політ. відомства. Запровадження спец. підрозділів (департаментів) дозволило поліпшити управління конкретними напрямами роботи міністерства, чіткіше окреслити компетенцію основних ділянок апарату МЗС. Одразу ж за його участю розпочалось вироблення орг.-правових підвалин дип. представництва за кордоном. За постановою уряду від 27.05.1918 МЗС спільно з відомствами торгу та промисловості, судових справ і держ. контролю було доручено розробку законопроекту про *посольства* й місії України (був підготовлений до 10.06.1918). У ньому визначались завдання для дип. представництв, їхня структура та порядок призначення дипломатів. Голови дип. представництв мали призначатись гетьманом із кандидатур, висунутих МЗС, решта персоналу — наказами міністра. Згаданий законопроект передбачав таку класифікацію та штати представництв: посольство 1-го розряду на чолі з послом або посланником, до складу якого мали входити радник, старший секретар, 2 секретарі, 2 перекладачі й 5 канцелярських працівників; посольство 2-го розряду на чолі з міністром-резидентом у складі секретаря та перекладача. 14.06.1918 Рада міністрів ухвалила, а гетьман затвердив «Закон про посольства і місії Української Держави», що підвело орг.-юрид. базу до створення мережі постійних дип. закладів України, а їхня типова градація дозволяла диференційовано визначати дислокацію дип. установ залежно від пріоритетів зовн. політики гетьманату. Нові представництва були запроваджені насамперед у д-вах Центр. блоку (Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині — посольства 1-го розряду) та Румунії (посольство 2-го розряду). Посольства 2-го розряду були відряджені до д-в, що утворились на території колишньої Російської імп. — на Дон, Кубань, у Польщу та Фінляндію. З метою подолання дип. ізоляції від зах.-європ. д-в у жовтні 1918 запроваджуються посольства 2-го розряду в Швейцарії й до скандинавських країн (Швеція). Дип. представництва доповнюються і військ. дипломатами згідно із законами від 10.08.1918 «Про призначення військових агентів» та від 4.07.1918 «Про призначення військово-морських агентів». У період існування гетьманату МЗС було проведено велику роботу з формування конс. мережі України за кордоном (див.: *Консульські відносини українських національних урядів 1917–23*) та орг-ції відп. підготовки конс. працівників на новостворених *Консульських курсах* при Українському товаристві економістів.

Загалом успішний був досвід кадрової політики МЗС. Ставши до керма відомства, Д. Дорошенко одразу ж вийшов з УПСФ, щоб позбутись вузькопартійного впливу й політ. залежності та зосередитись на суто держ. інтересах. Особистий приклад міністра сприяв департизації кадрової політики

в МЗС, унаслідок чого вдалося залучити до дип. діяльності ширше, ніж за часів УНР, коло здібних фахівців. Оскільки в Україні гостро бракувало «кар'єрних» дипломатів, неабияке практичне значення набувало залучення до роботи в МЗС осіб, що працювали в дип. та інших держ. установах царської Росії. Серед «старих» дипломатів на службі Українській Державі добре зарекомендували себе І. Коростовець (у минулому — посол Росії в Тегерані та Пекіні), дипломати В. Драгомирецький (радник посольства України в Болгарії), О. Іванов (радник представництва в Берліні) та інші. Царські генерали К. Середин і Б. Баженов займали посади послів на Дону й у скандинавських країнах; полковник, барон В. Боржинський був послом України на Кубані; німець за національністю, барон Ф. *Штейнгель* був послом України у Німеччині тощо. Створення в Українській Державі повноцінних зовн.-політ. відомств та *дипломатичної служби* можна віднести до найвідчутніших державотворчих надбань гетьманату, що займає гідне місце в історії укр. дипломатії новітнього часу.

Літ.: Гайдуков Л., Веденеєв Д. Служба повного профілю // Політика і час. — 1998. — № 6; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії XX століття у постатях. — К., 2001.

В. М. Матвієнко

Міністерство закордонних справ УНР доби Директорії. 15.12.1918, після повалення гетьманату П. *Скоропадського,* влада в Україні перейшла до Директорії, створеної з представників опозиційних гетьманській державі політ. партій та орг-цій. 26.12.1918 відбулось призначення Директорією складу уряду відновленої УНР — Ради Народних Міністрів. У ньому передбачалося й МЗС, яке очолив голова уряду В. *Чехівський.* Вже саме це призначення свідчить про те, якої ваги надавалося зазначеному міністерству. Невипадково, при розподілі функцій між членами Директорії, МЗС, разом із деякими іншими найважливішими міністерствами, залишилось у віданні голови Директорії В. *Винниченка.* На першому, колегіальному етапі діяльності Директорії саме її голова відав міжнар. справами, підбором і затвердженням дип. персоналу. Контрольно-законодавчі функції в галузі міжнар. взаємин належали Конгресу трудового народу України (передпарламенту) та його комісії в закорд. справах, однак в умовах перманентного військ. стану республіки парл. засади не справляли помітного впливу на діяльність дип. апарату України. На МЗС у структурі уряду покладалось, насамперед, завдання підготовки проектів держ. рішень щодо дип. інституцій, керівництво їхньою оперативною діяльністю; згодом на МЗС було покладено завдання ведення «всіх політичних зносин уряду УНР з іноземними урядами та інституціями міжнародного характеру», охорони держ. інтересів України і прав її громадян за кордоном; МЗС стало головним органом *дипломатичної служби* УНР. Його послідовно очолювали В. Чехівський (26.12.1918–9.02.1919), К. *Мацієвич* (13.02–9.04.1919, але фактично до 25.04.1919), В. *Темницький* (25.04–27.08.1919), А. *Лівицький* (27.08.1919–26.05.1920) й А. *Ніковський* (26.05.1920–14.01.1922, в екзилі).

Директорія залишила майже без змін структуру центр. апарату *відомства закордонних справ,* що склалась при гетьмані (див.: *Дипломатична служба УНР*). До керівництва відомства входили міністр, 2 його товариша (заступники) та 3 члени Ради МЗС; заг.-відомче діловодство здійснювала канцелярія міністра. Головними робочими підрозділами центр. апарату МЗС були департаменти: Загальний (у складі відділів особового складу, юридичного, архівного, преси, бухгалтерсько-господарського) та Чужоземних зносин (до якого входили дип. та конс. відділи). Новим у розбудові апарату дип. служби України стало запровадження при Раді МЗС Історичного комітету, що складався із 7 членів, метою якого було дослідження історії укр. дипломатії, пошук в інозем. архівах док-тів з історії України, розробка наук. обґрунтування тогочасної *зовнішньої політики* УНР. У структурі центр. ланки МЗС низка відділів займалась безпосередньо поточною діяльністю дип. установ за кордоном, і насамперед — дип. відділ. З розширенням міжнар. контактів УНР на поч. 1920 у відомстві було розроблено проект запровадження у складі дип. відділу територ. діловодств: слов'янських народів Центральних держав, англ.-саксонських народів, бл.-схід. народів, романських народів. Однак цей проект не було втілено в життя через фінанс. та орг. труднощі. Важливою особливістю дип. історії УНР доби Директорії було те, що саме при ній вперше сформувалась заг.-укр. дип. служба, що було пов'язано з появою на політ. карті Європи ще однієї укр. д-ви — Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). 22.01.1919 після *Акта злуки УНР і ЗУНР 1919* Президент Національної Ради ЗУНР Є. *Петрушевич* увійшов до складу Директорії, а керівник її зовн.-політ. відомства став заступником голови МЗС УНР. Крім того, нарада керівників УНР і ЗО УНР ухвалила об'єднати *місії дипломатичні* обох д-в у загальноукраїнські, за винятком тих країн, що утворились на місці Австро-Угорської імп. Проте існування заг.-укр. дип. апарату та системи дип. інституцій за кордоном на практиці виявились суперечливими й нетривалими. Обурений умовами *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920,* диктатор ЗО УНР Є. Петрушевич поновив діяльність самостійних дип. місій Галичини в Австрії, Великій Британії, Німеччині, Франції, США, Чехословаччині, Швейцарії. Відновлена УНР від початку заявила про своє бажання проводити незалежну зовн. політику й будувати міжнар. контакти на цивілізованих засадах. Робота МЗС зі створення закорд. *дипломатичних представництв* УНР розгорталась одночасно з будівництвом головних засад держ. ладу (особливо велика активність відмічена в грудні 1918 — січні 1919). Можна виділити такі типи закорд. установ УНР: тимчасові дип. місії, відряджені для ведення переговорів; постійні дип. представництва; делегації для участі в роботі міжнар. форумів та орг-цій; надзвичайні дип. місії, які направлялись для налагодження стосунків із провідними д-вами світу. Керівники дип. представництв призначались Головою Директорії за пропозицією Ради Міністрів і мали права директорів департаментів МЗС. Проте на практиці часто не лише керівник, а й увесь персонал місії затверджувався Директорією, що призводило до зайвої бюрократизації процесу побудови закорд. представництва. На поч. 1919 МЗС УНР виробило пропозиції щодо класифікації та штатного розкладу постійних дип. установ. Передбачалося створити за кордоном посольства 1-го розряду (17 співробітників), 2-го (14 осіб) і 3-го розряду (4 штатні одиниці). Однак за браком кваліфікованих фахівців та коштів цей проект не було втілено в життя. Найпоширенішим типом представництва стала надзвичайна дип. місія у складі її голови, радника, секретаря, 2 аташе, 2 урядовців для доручень, загалом — 7 штатних одиниць. Щодо кадрового складу дип. служби, то багато дипломатів, особливо відповідальні співробітники МЗС й голови місій були парт. функціонерами, займали керівні посади в держ. управлінні; головним критерієм підбору дип. кадрів часто були не компетентність, а приналежність до правлячих партій та ідейно-політ. лояльність. Кадровий склад дипкорпусу УНР якісно поліпшився після входження до нього колишніх співробітників європ. установ *Союзу Визволення України* (1914–18), які мали значний досвід міжнар. діяльності: проф. Р. *Смаль-Стоцький* (в. о. посла в Берні), А. *Жук* (радник посольства УНР у Відні), М. Данько та О. Семенів (секретарі посольства в Австрії) та інші. Однак професійно підготованих дипломатів дуже не вистачало, що загалом негативно відбивалось на рівні роботи служби. За доби Директорії значно збільшилась заг. кількість дип. представництв України у світі. Упродовж січня 1919 тривала енергійна робота з формування та відрядження за кордон надзвичайних дип. місій: до Великої Британії (керівник — М. Ткаченко), Бельгії та Голландії (А. *Яковлів*), Ватикану (М. *Тишкевич*), Греції (Ф. *Матушевський*), Грузії (І. *Красковський*), Данії (Д. *Левицький*), Дону (П. *Понятенко*), Італії (Д. *Антонович*), Польщі (О. *Карпинський*), Румунії (Ю. Гасенко), Сербії (В. *Прокопович*), США (Є. *Голіцинський*), Туреччини (О. *Лотоцький*), Угорщини (Р. Яросевич), Чехословаччини (М. *Славинський*), Швеції та Норвегії (К. *Лоський*). Заг. чисельність персоналу місій складала 140 осіб. Представництва України в Австрії, Болгарії, Німеччині, Фінляндії та Швейцарії зберігали ранг посольства. Поступово мережа дип. представництв УНР збільшувалась: 23.03.1919 ухвалено рішення про відрядження дип. місії до Кубані та Союзу народів Півн. Кавказу (8 осіб); у вересні 1919 було сформовано місію до Японії (9 штатних одиниць); 12.11.1919 Директорія затвердила постанову про направлення «Надзвичайної дип. місії до Прибалтійських республік Естонії, Латвії та Литви» (у 1920 фактично діяли 2 дип. місії УНР у Балтії — у Латвії на чолі з В. *Кедровським* та в Естонії на чолі з Є. Голіцинським); у 1921 було сформовано дип. місію УНР до Аргентини на чолі

з М. *Шумицьким.* Цим дип. інституціям доводилось діяти у відриві від Державного Центру УНР, в умовах складного міжнар. становища та дезорганізації держ. життя в самій республіці, що дуже ускладнювало роботу укр. дипломатів. Одним із наслідків слабкого управління та контролю з центру стала дезорганізованість усередині деяких місій УНР. За таких умов виникла необхідність посилити держ. контроль та управління поточною роботою дип. установ. Уже у квітні 1919 Рада міністрів ухвалила внесений МЗС УНР законопроект про створення у Відні постійного органу — Експозитури — «для координації діяльності українських представництв і догляду над інформаційною і видавничою діяльністю». Але Директорія відхилила зазначений документ, і він не набрав чинності. Проте саме життя знов і знов вимагало вирішення проблеми координації дип. діяльності. У вересні 1920 при МЗС УНР було засновано «Комісію для закордонного керування і перевірки загальних і грошових справ» у складі представників від МЗС, міністерства фінансів, військ. відомства та Державного контролю. Важливим кроком на шляху координації роботи дип. установ республіки з боку МЗС стали *наради послів і голів дипломатичних місій 1919–20.* Поступово під тиском обставин уряд УНР змушений був вдатись до корегування штатного розкладу й мережі дислокації своїх закорд. представництв (уже на осінь 1920 припинили діяльність дип. місії УНР у Болгарії, Греції, Данії, США). Після переїзду в листопаді 1920 вищих урядових закладів Директорії за кордон певний час ще зберігались дип. установи Державного Центру УНР в екзилі (див.: *Дипломатія Державного Центру УНР в екзилі*). Станом на січень 1922 вони існували в Австрії, Бельгії, Італії, Німеччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Чехословаччині; остання місія УНР припинила свою діяльність у 1924 — місія УНР у Бухаресті.

Т. ч., незважаючи на складні, часом навіть драматичні умови діяльності, доба Директорії була плідним етапом на шляху розбудови дип. служби УНР. Значно збільшилась кількість укр. закорд. представництв; поліпшилась орг-ція системи міжнар. інформування, конс. робота в цілому; вдосконалилась структура держ. інституцій відп. за зовн.-політ. діяльність, насамперед МЗС.

Літ.: Веденєєв Д., Гошуляк А. Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії // Пам'ять століть. — 1998. — № 1; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В. М. Матвієнко

Міністерство закордонних справ УРСР (до 1946 — Народний комісаріат закордонних справ УРСР). Відповідно до прийнятого 10-ю сесією ВР СРСР 1.02.1944 закону «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин і про перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату Закордонних Справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат» 5.02.1944 прийнято постанову Політбюро ЦК КП(б) України і Указ Президії ВР УРСР про утворення НКЗС УРСР. Першим главою новоствореного відомства закорд. справ УРСР Указом Президії ВР УРСР від 5.02.1944 призначено О. *Корнійчука.* Законом ВР СРСР від 1.02.1944 усі союзні республіки отримали право створювати власні наркомати закорд. справ для укладання угод та встановлення *дипломатичних* і *консульських відносин* з інозем. країнами. Орг-ція НКЗС УРСР була позитивним явищем у тому сенсі, що Україна, хоча й формально, стала чинним *суб'єктом міжнародного права,* розпочалося створення кваліфікованого апарату укр. зовн.-політ. відомства (див.: *Дипломатична служба УРСР*). Уже 9.02.1944 наркомом закорд. справ України був представлений главі уряду М. *Хрущову* проект плану орг-ції наркомату. За розробленим О. Корнійчуком штатним розкладом керівну ланку складали нарком та два його заступники: по країнах та по кадрах і господарству. У структурі НКЗС УРСР попередньо передбачалося створити більш як десять відділів. До компетенції 1-го відділу наркомату входили зв'язки із сусідніми д-вами, де мешкала чисельна укр. етнічна меншина, — Польщею, Румунією, Чехословаччиною; 2-го — з Великою Британією та США, 3-го — з Болгарією, Югославією, Угорщиною, Грецією, Туреччиною. 4-й відділ мав вирішувати питання, пов'язані з Німеччиною, зокрема повинен був готувати матеріали для мирної конференції, яку передбачалось провести після перемоги. Планувалось створити протокольний, договірно-прав., конс. та інші відділи. Передбачалась також орг-ція підготовки кадрів для *посольств, місій дипломатичних* та консульств. Із цією метою належало зарахувати до наркомату старшими референтами та референтами по Польщі, відповідно, 2 і 6 чол., по Румунії — 1 і 4, по Чехословаччині — 2 і 6, по Великій Британії і США — 2 і 9 чол. Загалом штат НКЗС УРСР без урахування працівників допоміжних підрозділів мав становити 156 чол., із них 42 — в основних чотирьох відділах. Станом на липень 1944 було утворено лише політ. відділ, який займався складанням етнографічних карт зах. областей України, підготовкою істор. довідок, а також добіркою матеріалів довідкового характеру про окремі країни. Утім, навіть цю роботу за умов відірваності від засобів інформації здійснювати було нелегко, адже навіть про найближчих сусідів — Польщу, Угорщину, Румунію, Чехословаччину, Болгарію, Туреччину, Югославію — НКЗС України, крім матеріалів ТАРС і частково радіозведень НКДБ УРСР, жодними іншими не оперував. Серед решти відділів, які було організовано в цей час, можна назвати секретно-шифрувальний, протокольно-консульський, а також відділ кадрів та управління справами. Із запланованих за штатним розкладом на 1944 75-ти працівників у НКЗС УРСР було лише 40 (з урахуванням допоміжно-техн. персоналу), які виконували окремі доручення союзного НКЗС та уряду республіки. Майже весь 1944 і 1945 пройшли під знаком очікування в Україні встановлення дип. відносин з інозем. країнами. Однак після входження УРСР в ООН і розгортання в ній діяльності укр. делегації подальша розбудова відомства закорд. справ УРСР була знята з порядку денного. Фактично, впродовж 40 наступних років кількісний склад МЗС не на багато збільшився (у 1985 працювало 87 осіб). Лише за часи перебудови відбулось помітне (у півтора рази) зростання кількості працюючих у міністерстві. Однак до проголошення незалежності дип. і техн. персонал МЗС УРСР загалом налічував лише 136 осіб та мав 4 нечисельні дип. місії: *постійні представництва України при ООН* (Нью-Йорк), в *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* в Парижі, при відділенні ООН у Женеві та при міжнар. орг-ціях у Відні. Наприкінці 80-х МЗС УРСР складалось із 8 відділів. У кожному з них працювали від 2 до 5 дипломатів. В орг. схемі мін-ва «почесне» верхнє місце в ієрархічній побудові посідав т. зв. Генеральний секретаріат на чолі з ген. радником — підрозділ, до функцій якого належали, здебільшого, контроль за виконанням док-тів, їх реєстрація та пересилка. Крім того, у структурі мін-ва фігурували: секретаріат міністра, відділ міжнар. екон. відносин, відділ двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва, договірно-прав. відділ, відділ інформації та прес-центр, відділ культ. зв'язків і гуманітарних проблем, конс. управління, відділ кадрів, протокольний відділ та фінанс.-госп. управління. За такої схеми, фактично, за двосторонні відносини з усіма країнами світу відповідали в мін-ві лише 9 дипломатів, включаючи начальника відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва.

Із часу створення на МЗС УРСР покладалися суто формальні функції й мін-во однозначно було приречене існувати на периферії не лише світової, але й рад. *зовнішньої політики.* По суті, його завдання нерідко зводились до того, щоб «бути однією з поштових скриньок радянської дипломатії» та додатковим голосом при голосуванні в міжнар. орг-ціях. Безперечно, участь у роботі керівних органів і спеціалізованих установ ООН та інших міжнар. орг-ціях давало змогу інформувати світову спільноту про життя республіки, брати активну участь в обговоренні глобальних та регіональних міжнар. проблем, а часом вносити свої альтернативні пропозиції. І хоч працівники зовн.-політ. служби УРСР як невід'ємна частина дип. служби СРСР були позбавлені можливості реалізовувати самостійну міжнар. політику, все ж, виховані на кращих традиціях світової дипломатії, вони досить часто виявляли ініціативу (у дозволених межах, звичайно), зокрема під час непостійного членства УРСР у *Раді Безпеки ООН* у 1948–49 і 1984–85 та при обговоренні низки питань щодо країн «третього світу» в 70-х XX ст. Реальне та повномасштабне життя розпочалось для відомства закорд. справ із проголошенням незалежності України.

За роки існування МЗС (НКЗС) УРСР його очолювали: О. Корнійчук (5.02–12.07.1944); Д. *Мануїльський* (12.07.1944–10.06.1952); А. *Барановський* (10.06.1952–17.06.1953); Л. *Паламарчук* (17.06.1953–

13.08.1965); Д. *Білоколос* (16.03.1966–11.06.1970); Г. *Шевель* (10.08.1970–18.10.1980); В. *Мартиненко* (18.10.1980–28.12.1984); В. *Кравець* (29.12.1984–27.07.1990); А. *Зленко* (з 27.07.1991).

Літ.: Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Харків, 2003; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії XX століття у постатях. — К., 2001; Гриневич В. Утворення НКЗС УРСР: проекти і реалії (1944–1945 рр.) // Український історичний журнал. — 1995. — № 3.

В. М. Матвієнко

Міністр без портфеля — член уряду країни, який не очолює міністерство, але виконує окремі доручення глави уряду та має право голосу на засіданнях уряду. Світовий досвід та практика показують, що **М. б. п.**, як правило, називають держ. міністрів урядів, іноді — міністрів, які не очолюють міністерства (напр., в уряді нац. єдності Ізраїлю на чолі з А. *Шароном* у 2002 було три **М. б. п.**). В Україні **М. б. п.** прийнято вважати міністра КМ України (у 2001–03 — держ. секретаря КМ України). Крім того, згідно з Указом Президента України «Про заходи щодо вдосконалення взаємодії органів виконавчої влади з Верховною Радою України» від 25.03.2003 до складу КМ України введено посаду міністра України у зв'язках з ВР України, який фактично є теж **М. б. п.** Основними завданнями міністра України у зв'язках з ВР України є: забезпечення співробітництва та постійних зв'язків КМ України з ВР України, комітетами та іншими її органами, посадовими особами, депутатськими фракціями (групами) ВР України, а також координація заходів із цих питань, здійснюваних центр. органами виконавчої влади; представлення політ. позиції КМ України під час обговорення проектів законів, інших питань на пленарних засіданнях ВР України, засіданнях її комітетів, а також у відносинах із депутатськими фракціями (групами) ВР України; представлення за дорученням Президента України, КМ України проектів законів та інших док-тів, внесених Президентом України, КМ України на пленарні засідання ВР України, під час їх розгляду комітетами, іншими органами; участь у встановленому порядку у формуванні порядку денного сесій, засідань ВР України в частині розгляду проектів законів, інших док-тів, внесених КМ України; інформування КМ України та Прем'єр-міністра України про хід та результати розгляду у ВР України проектів законів та інших питань.

В. І. Резніченко

Мінська група — механізм переговорного процесу з політ. врегулювання *Нагірно-карабахського конфлікту.* Була створена 24.03.1992 під час Гельсінського засідання Ради НБСЄ на базі конференції НБСЄ щодо Нагірного Карабаху, яка проводилась у Мінську того самого року. Мінська конференція, у якій брали участь представники Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Чеської та Словацької Федеративної республіки, Франції, Німеччини, Італії, Росії, Швеції, Туреччини і США, розробила план мирного вирішення Нагірно-карабахського конфлікту, який було покладено в основу переговорів під егідою **М. г.** («Мінський процес»). У 1993 **М. г.** розгорнула активну діяльність з упровадження резолюцій *Ради Безпеки ООН* № 882 і № 853 щодо Нагірного Карабаху, спрямовану на негайне припинення вогню і кровопролиття, повне виведення окуп. сил із території Азербайджану. 9–11.09.1993 відбулись консультації 9-ти країн **М. г.**, у яких взяли участь також представники Азербайджану, Нагірного Карабаху та Вірменії, під час яких було визначено порядок роботи Спільної координаційної комісії, покликаної забезпечити вирішення техн. та військ. аспектів врегулювання конфлікту. 11.02.1995 **М. г.** провела спец. засідання, присвячене проблемам полонених та заручників. Було досягнуто згоди конфліктуючих сторін щодо звільнення полонених — хворих та поранених, а також насильно утримуваних сторонами жінок і дітей. 21–23.02.1996 в Гельсінкі відбулись переговори трьох сторін Нагірно-карабахського конфлікту під керівництвом **М. г.** з метою укладення великої політ. Угоди про припинення збройного конфлікту. Упродовж наступних консультацій членів **М. г.** були обговорені гуманітарні аспекти врегулювання Нагірно-карабахського конфлікту. З 1999 за допомогою **М. г.** було ініційовано бл. 20 зустрічей президентів Вірменії та Азербайджану щодо врегулювання Нагірно-карабахського конфлікту. Але суттєвого прогресу протягом цих зустрічей так і не було досягнуто.

Г. М. Перепелиця

Мінські угоди 1991 — див. *Біловезька угода про створення СНД 1991.*

Мінтофф (Mintoff) Домінік (16.08.1916, Коспікуа, Мальта — 20.08.2012, Таршин, Мальта) — мальтійський громад.-політ. і держ. діяч. Навчався в Ун-ті Мальти й Оксфорді, за фахом — архітектор. З 1944 — ген. секретар, 1949–85 — голова Лейбористської партії Мальти й депутат парламенту; 1947–49 — заст. прем'єр-міністра й міністр громад. робіт та реконструкції Мальти. 11.03.1955–26.04.1958 і 26.06.1971–22.12.1984 — Прем'єр-міністр Мальти та водночас міністр фінансів (1955–58), мін. зак. справ (1971–81) і внутр. справ (1976–81 та 1983–84). Добився перегляду брит.-мальтійської угоди 1964 про військ. бази й укладення 1972 нового договору з Лондоном про їхню *евакуацію.* Брав активну участь у виробленні італ.-мальтійських угод 1980. Був активним прибічником *неприєднання політики* й розвитку взаємовигідних відносин із країнами рад. блоку.

Р. А. Кривонос

Мінчев Красімір (31.01.1953, м. Слівен, Народна Республіка Болгарія) — болгарський *дипломат.* 1977 — закінчив Київське вище військово-інженерне училище (спеціальність — «радіолокація та радіоелектроніка»), 1987 — Військову академію у м. Софія (спеціальність — «управління військовоповітряними силами»), 1977 — армійський коледж командного та загального складу «Форт Лівенворт» у штаті Канзас, США. 1982–98 — асистент, старший асистент кафедри повітряної оборони в Університеті повітряної оборони в м. Шумен, Болгарія; 1999–2003 — військовий, морський та повітряний *аташе* посольства Болгарії в Україні; 2003–06 — співробітник департаменту міжнародного співробітництва та європейської інтеграції міністерства оборони Болгарії. 2007–09 — працював у сфері приватного бізнесу. 2009–12 — депутат парламенту Болгарії. З 23.04.2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Болгарія в Україні.

Р. К. Петюр

Мірза (Mirsa) Тарік Фарук (12.04.1943) — пакистанський *дипломат*, має вчений ступінь магістра природ. наук. На дип. роботі з жовтня 1969. 1972–86 працював на різних дип. посадах в Оттаві, Куала-Лумпурі й Триполі. Після повернення до Пакистану був призначений заст. керівника, а згодом — дир. Протокольного управління МЗС Пакистану. 1994–97 — Ген. консул Пакистану в Нью-Йорку. 1997–2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Пакистану в Україні.

П. М. Ігнатьєв

Мірний Іван Іванович (30.08.1872, слобода Самотоївка Краснопільської волості Охтирського повіту Харківської губернії, Російська імперія — 17.03.1937, Прага, ЧСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат.* На Всеукраїнському нац. конгресі 6–8.04.1917 обраний до Центральної Ради від громад і просвітніх орг-цій Києва, чл. УПСФ, виконував обов'язки губернського комісара Київщини. З 9.10.1917 — товариш ген. писаря Центральної Ради, потім — ген. писар УНР, з 22.01.1918 — держ. писар Ради Народних Міністрів УНР. За гетьманату П. *Скоропадського* й Директорії УНР очолював канцелярію МЗС. 1919–20 входив до складу Надзвичайної дип. місії УНР на Паризьку мирну конференцію. 1920–24 — співробітник посольства УНР у Берліні, з 1924 — дир. канцелярії Українського високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова, управитель канцелярії Українського ін-ту громадознавства.

В. І. Головченко

Місія дипломатична — *дипломатичне представництво*, що очолюється посланником або повіреним у справах. Термін «місія дипломатична» найчастіше вживається щодо представника, який направляється для виконання особливого разового дип. завдання уряду своєї д-ви. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 не розмежовує поняття «місія дипломатична» і *«посольство»* стосовно *дипломатичних привілеїв та імунітетів.*

В. М. Репецький

Місія ОБСЄ в Україні була відкрита 24.11.1994 згідно з рішенням Постійної Ради *Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)* від 15.06.1994. Мала свої офіси в Києві та Сімферополі. Опікувалась питаннями забезпечення суверенітету, територ. цілісності та непорушності кордонів

України відповідно до основоположних принципів ОБСЄ. Місії також було доручене встановлення контактів з органами влади, політ. партіями й угрупованнями, представниками різних громад. орг-цій і співтовариств із метою збору інформації, надання допомоги в запобіганні спорам і суперечкам між ними, сприяння їх взаєморозумінню. Одним із ключових завдань місії був моніторинг ходу подій в Автономній Республіці Крим, факторів, що впливали на політ. ситуацію на півострові, а також практичний пошук оптимальних шляхів вирішення існуючих у цій сфері проблем. Місія сприяла дотриманню принципу свободи інформації, готувала звіти про ситуацію в правозахисній сфері, включно із станом дотримання прав нац. меншин у Криму. З початку свого існування місія значну увагу приділяла питанням, пов'язаним зі статусом Криму як авт. утворення на території України. Важливий внесок у просування конструктивного діалогу з цього приводу між центр. владою та керівництвом АРК був зроблений ОБСЄ завдяки орг-ції та проведенню «круглих столів» (Локарно, травень 1995; Нордвік, березень 1996). Після того як місія виконала основну частину покладених на неї завдань, у грудні 1997 було прийнято рішення про скорочення її чисельності, а в грудні 1999 — про остаточне припинення діяльності й відкликання. 1.06.1999 у Києві було відкрито Офіс координатора проектів ОБСЄ в Україні.

І. О. Мінгазутдінов

Місія ООН на Гаїті (МООНГ) була заснована *Радою Безпеки ООН* відповідно до резолюції 867 від 23.09.1993 з метою надання допомоги для модернізації збройних сил і створення нової поліцейської служби Гаїті. Однак, диктаторський режим, установлений у результаті військового перевороту 29.09.1991, завадив МООНГ розгорнути свою діяльність, а в жовтні 1993 фактично вислав місію з країни. У відповідь Рада Безпеки в черговий раз радила ембарго на постачання зброї та нафти до Гаїті. Резолюція 940 Ради Безпеки ООН від 31.07.1994 санкціонувала створення багатонаціональних сил для того, щоб покласти край існуванню незаконного режиму на Гаїті та гарантувати повернення законно обраного у 1990 президента Ж.-Б. Арістіда (Aristide Jean-Bertrand), усунутого внаслідок перевороту. Резолюція містила положення щодо продовження мандату МООНГ для надання допомоги демократичному уряду Гаїті у встановленні безпечної і стабільної обстановки під час перебування багатонаціональних сил, підвищення професійного рівня збройних сил Гаїті та створення окремої поліцейської служби, підготовки до проведення вільних і незалежних виборів. 19.09.1994 багатонаціональні сили чисельністю 20 тис., керівництво якими здійснювали США, розпочали військову операцію на Гаїті під назвою «Підтримка демократії». Крім американських морських піхотинців до складу багатонаціональних військ входили незначні військові підрозділи Аргентини, Польщі і держав Карибського басейну. 31.03.1995 багатонаціональні сили передали свої повноваження МООНГ. 15.10.1994 президент Арістід повернувся до Гаїті. Влітку 1995 були проведені демократичні вибори до законодавчих органів влади, а на президентських виборах 17.12.1995 переміг Р. Преваль (Preval René), політичний наступник Арістіда. На прохання президента Гаїті мандат МООНГ було продовжено до кінця червня 1996. У період 1996–2000 на Гаїті послідовно діяли кілька миротворчих місій ООН. З 1.06.2004 діє місія ООН зі стабілізації на Гаїті (МООНСГ).

Н. М. Весела

Місія торговельно-економічна — органічна складова *дипломатичного представництва* за кордоном, представляє та захищає в державі перебування інтереси власної країни у сфері зовн.-екон. діяльності. У своїй діяльності **М. т.-е.** керується *договорами міжнародними*, конституцією, законами, іншими законодавчими актами та нормативними док-тами своєї д-ви, враховує особливості законодавства країни перебування. Основними завданнями **М. т.-е.** є захист нац. екон. інтересів та прав суб'єктів підприємницької діяльності в країні перебування, сприяння розвитку двосторонніх і багатосторонніх торг.-екон. зв'язків, залучення інозем. інвестицій у пріоритетні сфери економіки, виконання міжнар. дог-рів, укладених з д-вою перебування, пошук і розвиток нових форм екон. співробітництва з д-вою перебування. **М. т. е.**, відповідно до покладених на неї завдань, вивчає заг. стан економіки, тенденції розвитку зовн.-екон. зв'язків, техн. рівень вир-ва і рівень якості продукції провідних галузей д-ви перебування, кон'юнктуру ринку товарів та послуг, інформує Міністерство економіки та з питань європ. інтеграції й *Міністерство закордонних справ України* з цих питань, а в разі потреби — інші мін-ва, установи та орг-ції. Цю місію очолює керівник, який за посадою є Радником-посланником або радником дип. представництва. Керівник **М. т.-е.** несе персональну відповідальність за виконання покладених на **М. т.-е.** завдань і функцій. Він за посадою може бути водночас і членом Спільної міжурядової комісії з питань екон. співробітництва з д-вою перебування. Він має заступника (заступників), який (які) за посадою є першим секретарем (першими секретарями) дип. представництва. Керівник **М. т.-е.** та його заступник (заступники) є членами дип. персоналу, інші співробітники — членами адмін.-техн. або обслуговуючого персоналу дип. представництва. Виконання функцій **М. т.-е.** може бути покладено на одну особу. За відп. рішенням на співробітників **М. т.-е.** може бути покладено виконання їх службових обов'язків у двох і більше д-вах. Указом *Президента України* від 8.04.2010 торговельно-економічні місії трансформовані у відділи з економічних питань у складі дипломатичних представництв України за кордоном. Таке рішення прийнято з метою забезпечення цілісності й узгодженого проведення зовнішньополітичного курсу України, удосконалення механізму захисту за кордоном інтересів держави в економічній сфері, подальшого розвитку економічних зв'язків з іноземними державами і міжнародними організаціями. Переважна більшість функцій, які виконували **М. т.-е.**, покладені на економічні відділи *посольств*.

В. А. Вергун

Місто-держава — самоврядна територіальна або територіально-племінна громада, яка має своїм політичним і релігійним центром поселення міського типу. Успадкована нею від епохи так званої військової, або примітивної, демократії система громадського самоврядування включала, як правило, три основні елементи: народні збори, раду старійшин і общинні магістрати чи вождів; вона була однаковою мірою характерна для міст-держав як Заходу, так і Сходу на найбільш ранніх етапах їх розвитку. У Месопотамії в першій половині III тис. до н. е. існувала ціла група великих шумерських **М.-д.**: Еріду, Ур, Ларса, Урук, Лагаш, Умма, Шуруппак, Ісин, Ніппур і Кіш. Усюди місто економічно і політично підпорядковувало навколишню сільськогосподарську зону, однак власне було лише придатком храму або в пізнішій час палацу. Саме храм або тісно пов'язаний із храмом палац був у цю епоху головним осередком всього господарського життя громади, що на тривалий час паралізувало закладені в самій природі громади демократичні потенції. У результаті завойовницьких походів царя Кіша — Саргона Давнього [2316–2261], який заснував місто Аккаде й об'єднав під своєю владою народи Межиріччя, було створено першу в світі *імперію*. У Стародавній Греції полісний устрій складається в архаїчний період (VIII—VI ст. до н. е.), коли відбувалося поглинання містами сіл і включення племінних структур до складу полісів. Типовий грецький поліс був крихітною державою, з невеликим числом жителів; хоча на його території розташовувалося декілька сільських поселень, міський центр був один.

Найдавнішим воєнно-політичним союзом давньогрецьких **М.-д.** (*симахія*) була *Пелопоннеська ліга*, яку очолював спочатку Аргос, а незабаром Спарта. Після того як спартанці кілька разів марно намагалися після битви при Платеях зберегти морську гегемонію, остаточно поступившись нею афінянам (477 до н. е.), утворився *Делоський союз*, або 1-й Афінський морський союз. Метою союзу була *війна* проти персів, щоб звільнити ще підвладні їм поліси й помститися за похід на Елладу. У 454 союз об'єднував 208 добровільних і вимушених членів. У міру посилення Афін вони стали втручатися у внутрішні справи союзних **М.-д.**, тримати в них гарнізони, вимагати союзників на суд з більш важливих справ та з апеляцій до Афін і т. ін. Під час *Пелопоннеської війни 431–404 до н. е.* між Делоською і Пелопоннеською симахіями будь-яку воєнну невдачу афінян їхні союзники прагнули використовувати для відновлення своєї незалежності. Перемога Спарти в Пелопоннеській війні перетворила Пелопоннеський союз на загальногрецьке об'єднання на чолі зі Спартою, але після

поразки Спарти у війні з Фівами (362 до н. е.) Пелопоннеський союз розпався. Почалася криза полісної системи, що призвела до втрати незалежності Елладою в результаті македонської *агресії*. Проте поліс залишався своєрідним еталоном держави навіть після втрати ним політичної незалежності в системі елліністичних монархій, а згодом і Римської імперії.

Надалі М.-д. зберігалися в Середньовічній Європі у формі *вільних міст* у складі *Священної Римської імперії* німецької нації. На відміну від імперських міст вони були звільнені від сплати податків імператору, але теж були зобов'язані брати участь у захисті імперії. Вільні міста набули майже всіх прав державної влади (наймання військ, справляння податків, іноді вищого суду). Вільними містами були, наприклад, Кельн, Майнц (до 1462), Аугсбург і Базель. Після розпаду Священної Римської імперії німецької нації кілька міст такого типу (Любек, Гамбург, Бремен і Франкфурт) залишалися суверенними містами-державами аж до утворення Німецької імперії в 1871. Після *Першої світової війни* за *Версальським мирним договором 1919* статус вільного міста був установлений для Данцига, виділеного в самостійне політичне утворення — «вільну державу» — зі своїми конституцією, органами влади та громадянством. За мирним договором 1947 з Італією самостійним політичним утворенням (вільною територією) мав стати Трієст; передбачалися також його демілітаризація та нейтралізація, але практично режим вільного міста в Трієсті не був введений у дію. У сучасному світі нечисленними прикладами міст-держав є Монако, Сан-Марино і Сінгапур.

Є. М. Суліма

Місяця та інших небесних об'єктів статус — проблема сучас. *міжнародного права*, яка виникла у зв'язку з діяльністю людства щодо дослідження й освоєння поверхні та надр Місяця й інших небесних тіл. Статус визначено Договором про принципи діяльності держав з дослідження та використання косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1967 та Угодою про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1978. У цих *договорах міжнародних багатосторонніх* містяться основні положення щодо повної заборони використання Місяця та небесних тіл у військ. цілях, заборони їх нац. присвоєння, оскільки Місяць та інші небесні тіла розглядаються як «загальне надбання людства». Угода 1978 визначає також міжнар.-прав. режим експлуатації природ. ресурсів Місяця та небесних тіл, відповідальність д-в за їхню діяльність на Місяці та інших небесних тілах і справедливий розподіл благ, отриманих від такої діяльності.

О. М. Григоров

Мітрідатові війни (89–84; 83–81; 74–63 до н. е.) — низка *воєн* між Понтійським царством (і в його складі Боспорською державою), де царював Мітрідат VI Євпатор, і Римською республікою за території Малої Азії й Причорномор'я, закінчилися поразкою Мітрідата і загибеллю Понтійського царства. Своє царювання Мітрідат VI Євпатор почав із створення сильної понтійської армії, на чолі якої він мав намір зробити великі завоювання. Першою цар Понта підпорядкував собі сусідню Колхіду, перетворивши її на понтійську сатрапію, і Малу Вірменію. Подальшим завоюванням сприяла політична обстановка в Північному Причорномор'ї: тиск варварських племен, перш за все скіфів та сарматів, на античні держави Північного Причорномор'я. Не сподіваючись на допомогу Боспорського царства, якому загрожували ті ж скіфи, херсонесити звернулися до Понтійського царства. Мітрідат, який побачив у цій пропозиції привід для розповсюдження свого впливу на Північне Причорномор'я, направив у 110 до н. е. на допомогу херсонеситам велику армію на чолі з полководцем Діофантом. Висадившись у Херсонесі, Діофант вирушив проти скіфів, очолюваних царем Палаком, і розбив їх. Укріпивши одне з херсонеських поселень на західному березі Криму, Діофант назвав його Євпаторією і зробив опорним пунктом понтійського панування в цій частині Криму. Потім, мабуть на запрошення боспорського царя Перісада V, який був не в змозі боротися зі скіфами, Діофант вирушив на Боспор і розбив скіфську армію. Відновившись від поразки, скіфи знов почали наступати на Херсонес, тому херсонесити повторно звернулися до Мітрідата, який знову послав на допомогу їм Діофанта. Понтійський полководець прогнав скіфів від Херсонеса і вдерся углиб самої Скіфії та захопив

її столицю Неаполь. Розбиті скіфи склали зброю і визнали над собою владу Мітрідата VI Євпатора. Потім Діофант рушив на Боспор, де Перісад V, останній представник династії Спартокидів, був змушений передати Мітрідату VI Євпатору владу. Вона розповсюдилася й на Тіру та Ольвію.

Мітрідат VI Євпатор мріяв про створення могутньої *держави*, здатної стати наступником династій еллінізму. Проте на шляху до цієї мрії він бачив грізну перешкоду — римську *експансію* на схід. Мітрідат вирішив затвердити своє пануюче положення не тільки в Малій Азії, але і на суміжних з нею територіях, перш за все в Стародавній Греції. Рішення цієї задачі він почав із створення могутніх *збройних сил*, що були найманими, і царська скарбниця мала в своєму розпорядженні великі на те засоби завдяки стабільно збираним податкам. Навесні 88 до н. е. Мітрідат вторгся до римської Азії і без зусиль захопив її, оскільки корінне населення вітало визволення від римського панування. Понтійці рушили через Македонію до Греції. У Римі було зібрано велике військо під командуванням консула Сулли для відбиття вторгнення армії Мітрідата. Проте міжусобна боротьба, що спалахнула у Вічному місті, відстрочила похід римського війська на схід, до Греції. У ході Першої Мітрідатової війни (89–84 до н. е.) понтійці вигнали римлян з Малої Азії і частково Греції, розбивши в декількох битвах таких відомих полководців, як Касій, Маній Аквілій і Оппій. Але з часом, на відміну від Малої Азії, Мітрідата в Греції почали переслідувати військові невдачі. Тут у нього з'явився сильний супротивник в особі честолюбного полководця Луція Корнелія Сулли. Крім того, близькість грецької території до Апеннін дозволяла Риму постійно нарощувати свої військові сили в Греції. Змінилася і обстановка серед численних грецьких островів в Егейському морі. Тут вже неподільно панував сильний військовий флот Риму, що витіснив слабкіший, хоч і численний, понтійський флот через протоки в Чорне море. Мітрідат VI Євпатор запросив миру, який і був укладений в серпні 85 до н. е. у Дардані. Понтійський монарх звільняв усі зайняті його армією території, перш за все області в Малій Азії, і виплачував Риму *контрибуцію* розміром в дві тисячі талантів, але зумів зберегти за собою основні володіння.

Друга Мітрідатова війна (83–81 до н. е.) була спровокована римським проконсулом Ліцинієм Мureною, проте римські війська зазнали поразки від понтійців. Мітрідату Євпатору — блискучому *дипломатові* Давнього світу — вдалося створити проти Риму могутню військову коаліцію, в яку входили скіфи, сармати, фракійці, германці, а також війська Серторія в Іспанії, царя Вірменії Тіграна II і пірати (кілікійці) Середземного моря. Крім того, за деякими даними, цар Мітрідат підтримав повстання рабів у Римі під проводом Спартака. 75 до н. е. Нікомед IV Філопатр, цар Віфінії, заповідав своє царство Риму. Але його володіння на південному чорноморському побережжі Малої Азії граничили з Понтійським царством. Мітрідат прозорливо побачив у цьому перш за все військову загрозу для своїх володінь. У 74 до н. е. його 120-тис. армія за підтримки місцевого населення вторглася в залежну від Риму Віфінію і опанувала її. Одночасно почалася війна проти римлян Каппадокії і Пафлагонії. Ця Третя Мітрідатова війна (74–63 до н. е.) йшла із перемінним успіхом. Головнокомандуючим Риму на Сході був призначений консул Луцій Ліциній Лукулл, з ім'ям якого пов'язані перші значні військові успіхи римської зброї у новій війні проти Понтійського царства. Але спочатку римляни терпіли поразки. Біля міста Нікополя римський воєначальник Доміций Кальвін, маючи під своїм командуванням один легіон і набрані в Малій Азії допоміжні війська, зіткнувся з понтійською армією, очолюваною царським сином Фарнаком. Після першого ж натиску супротивника азіатські союзники римлян бігли з поля бою, і лише стійкість римського легіону не дала поразці прийняти катастрофічні масштаби. Після цих подій консул Лукулл наніс військам царя Мітрідата Євпатора декілька поразок, уміло використовуючи всі переваги сучасної, добре навченої і дисциплінованої римської армії. Мітрідат був витиснений супротивником з Віфінії і Понту. Лукулл примусив його втікати до зятя, Тіграна Вірменського. Відмова останнього видати тестя римському консулові послужила приводом для війни між Римом і Вірменією. На початку 66 до н. е. командування римською армією на Сході перейшло до полководця Гнея Помпея.

Мітрідату довелося втікати спершу до Колхіди, а звідти через Чорне море в столицю Боспорського

царства — Пантикапей (сучасна Керч). Там він вирішив зібратися з силами і знов почати війну проти ненависного йому Риму. Проте підтримки у народу і війська збіглий понтійський цар не отримав. Незабаром проти Мітрідата VI Євпатора повстали грецькі міста Північного Причорномор'я і азовського побережжя. Заколот проти государя підняло і царське військо на чолі з його сином Фарнаком. Тоді в 63 до н. е. цар Мітрідат покінчив життя самогубством, Фарнак став «почесним другом і союзником Риму». Підсумком Третьої Мітрідатової війни стало перетворення Віфінії і Понту на римські провінції. Услід за цим полководець Помпей підійшов на чолі багатотисячної римської армії до вірменської столиці Артаксат і примусив царя Тіграна визнати себе васалом Риму і відмовитися в його користь від усіх своїх завоювань. Загибель Мітрідата VI Євпатора привела до значного розширення володінь Риму в Малій Азії.

С. О. Божко

Міттеран (Mitterrand) Франсуа (26.10.1916, Жарнак, Французька Республіка — 8.01.1996, Париж, Французька Республіка) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї залізничного службовця. Закінчив юрид. і філол. ф-ти Паризького ун-ту та Вільну школу політ. наук. Після нападу Німеччини на Францію добровольцем пішов на фронт. У червні 1940 був поранений та потрапив у полон. Наприкінці 1941 втік з табору для *військовополонених* і до 1943, коли став членом руху Опору, співпрацював з колабораціоністським *Віші урядом*. У 1947 увійшов до коаліційного уряду Четвертої республіки, який очолював П. Рамадьє; у 1948 обраний до Національних зборів Франції. До 1960 займав посади в 11 урядах Четвертої республіки. Переважним чином центрист, почав схилятись до лівих ідей у другій пол. 50-х і з 1958 посів місце в лівій опозиції режиму Ш. де *Голля*. У 1965 був єдиним конкурентом де Голля на президент. виборах, представляючи коаліцію комуністів та соціалістів і набравши 32 % голосів виборців. У 1971 обраний 1-м секр. Соціалістичної партії Франції. Провів її успішну реорганізацію, зробивши привабливою для виборців. Незважаючи на програш на президент. виборах 1974, стратегія соціалістів та комуністів, розроблена **М.**, реалізувалась успішно на президентських і парламентських виборах травня 1981, коли, попри проблеми в стосунках між союзниками, переміг лівий блок, який утворив більшість у парламенті та сформував уряд на чолі з П. Моруа. Нове керівництво почало низку реформ, обіцяних у передвиборчих програмах: *націоналізація* ключових фінанс. та пром. підприємств, підвищення мінім. платні, збільшення соц. дотацій, відміна смертної кари. У *зовнішній політиці* **М.** займав тверду позицію до СРСР та поліпшував стосунки зі США. Соціал. реформи погіршили заг. екон. становище Франції, істотно збільшивши інфляцію, і в 1983 уряд почав скорочувати бюджетні витрати. Упродовж другої пол. 1980-х соціалісти відійшли від лівої політики й перейшли на принципи вільного ринкового лібералізму. Після перемоги на парл. виборах 1986 правих партій **М.** запропонував посаду прем'єра Ж. *Шираку*. Співробітництво лівого президента та правого прем'єра у Франції того часу отримало назву «співжиття». У цей період **М.** зберігав відповідальність за зовн. політику країни. На президент. виборах 1988 він переміг Ж. Ширака та вдруге став Президентом Франції; розпустив Національні збори і на нових виборах забезпечив собі більшість у парламенті. Друге президентство **М.** позначено його енергійними зусиллями розвинути європ. інтеграцію та запобігти нім. екон. домінуванню, залучивши обидві д-ви до євроінтеграційних процесів. **М.** був палким прибічником Угоди про створення *Європейського Союзу (ЄС)*, яка передбачала формування централізованої європ. банківської системи, єдиної валюти, спільної зовн. політики. Менш успішною була внутр. політика, яка призвела до зростання екон. проблем у д-ві. У 1991 доручив сформувати уряд першій в історії Франції на цій посаді жінці — Е. Крессон, але її політика зазнала нищівної поразки, і після виборів до парламенту 1993 **М.** був змушений знову співпрацювати з правим центристом — Е. Баладюром. У період другого президентства **М.** (21.05.1988–17.05.1995) Франція відновила свою участь у військ. структурі *НАТО* та завершила нац. програму ядерних випробувань на полігоні у Франц. Полінезії.

М. С. Каменецький

Мітюков Ігор Олександрович (27.09.1952, Київ) — укр. держ. діяч, науковець. Закінчив ф-т кібернетики Київ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1975); кандидат екон. наук. У 1975–90 — інженер, аспірант, наук. працівник Ін-ту економіки АН УРСР. 1990–92 — екон. радник, нач. відділу, нач. управління міжнар. розрахунків і валютних операцій, заст. голови правління із зовн.-екон. питань, валютного регулювання та контролю АПБ «Україна»; 1993–94 — заст. голови правління із зовн.-екон. питань, інвестицій, валютного регулювання та контролю Нац. банку України. У вересні 1994 — липні 1995 — віце-прем'єр-міністр України з питань фінанс. та банківської діяльності; у липні 1995 — лютому 1997 — спец. представник уряду України при *Європейському Союзі* з повноваженнями віце-прем'єр-міністра; 1997–2001 — міністр фінансів України; одночасно, з лютого 2000 — чл. Урядового к-ту екон. розвитку, Урядового к-ту соц. та гуманітарного розвитку, Урядового к-ту з реформування паливно-енергетичного комплексу, Урядового к-ту з реформування аграрного сектору та з питань екології. З грудня 2001 — радник міністра фінансів України. 2002–05 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Великобританії та Півн. Ірландії, а також з 26.03.2003 — Постійний представник України при *Міжнародній морській організації* за сумісництвом. З березня 2008 очолює українське представництво інвестиційного банку Morgan Stanley.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міф політичний — стійке дух. утворення зі штучно створеним уявленням про реальні соц.-політ. феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними світоглядними висновками, вигадками, фантазією. Сучас. **М. п.** заохочують масову спільноту до політ. активності, спрямовують її за концепцією міфу, ігноруючи, як правило, інтереси конкретних індивідуумів. Розмаїття **М. п.**, їх зіткнення між собою, що супроводжують політ. конкуренцію та ідеолог. б-бу, виявляють різні погляди суспільства щодо міфотворчості. У сучас. ідеології **М. п.** використовується як засіб маніпулювання масовою свідомістю. **М. п.** класифікують на ідеалістичні (світлі міфи), що розкривають доброчинну картину певної ідилії, та есхатологічні (чорні міфи), що пропонують сюжети трагічного протистояння, злої волі та неминучої відплати. Ідеалістичні **М. п.**, напр., соціалізму, тоталітарного суспільства, евроцентризму, *нейтралітету*, плюралізму ЗМІ, відсутності соц. конфліктів, індивідуалізму та свободи вибору, про незмінність природи людини виявляють здатність впливати на значні маси в різних країнах світу, активізувати спільноти на втілення їх у сусп. та політ. практиці. Напр., ідеалістичні **М. п.** структурувались у мета-ідеологію сучас. зах. суспільства, яку заведено називати евроцентризмом, де «Європа» — поняття не географічне, а цивілізаційне. У його рамках розвинулись і локальні конфліктуючі ідеології (напр., лібералізм і марксизм), які виходять із концепції однієї картини світу й одних постулатів щодо істор. розвитку Заходу. Чорні міфи втілюють згубні концепції й тенденції в конкретних персоніфікованих чи узагальнених образах — людини, орг-ції, країни. Напр., актуальним є існування чорних міфів про Центр. Азію як політ. дугу нестабільності, що трактується як природний фактор, хоча вони мають більшою мірою віртуальний характер. Реальними є дуги нестабільності на Бл. Сході, в Африці, Півд.-Схід. Азії та Лат. Америці. **М. п.** постійно еволюціонує та набирає нових рис, зумовлюється особливостями людської свідомості та психіки, обставинами сусп. буття, парадоксальним поєднанням наук. свідомості й містики, міфологізацією політ. цінностей тощо. Модернізуючись, політ. міфологія породжує нові міфи міжнар. рівня, прикладом яких є: демократія як панацея від усіх соц. хвороб, плюралізм як універсальний принцип політ. життя тощо. Критика **М. п.** супроводжується створенням нових міфів, нових зразків міфологічної свідомості.

Є. А. Макаренко, О. П. Кучмій

Мішустін Сергій Васильович (29.08.1946, Київ, УРСР) — український *дипломат*. У 2006 — Радник-посланник Посольства України в Королівстві Бельгія; 12.01.2007–11.11.2011 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Габоні; 1.09.2011–11.11.2011 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Демократичній Республіці Конго за сумісництвом.

В. М. Матвієнко

Міщенко Олександр Павлович (24.08.1964) — український *дипломат*. У 1985 закінчив Донець-

ке Вище військово-політичне училище, у 1995 — юридичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка, кандидат юридичних наук. 1989–93 — начальник відділу міжнародної співпраці Львівського національного університету ім. І. Франка; 1993–96 — 2-й, 1-й секретар відділу консульсько-правових питань Консульського управління МЗС України; радник відділу з питань громадянства КУ МЗС України; начальник відділу аналізу, планування та організації роботи Консульської служби МЗС України; 1996–2000 — Генеральний консул України в Стамбулі (Туреччина); 2000–01 — заступник начальника Консульського управління МЗС, заступник директора Департаменту консульської служби — начальник управління консульсько-правового забезпечення МЗС України; 2001–02 — Радник-посланник Посольства України в Польщі; 2002–03 — Посол з особливих доручень МЗС України; 2003–04 — Тимчасовий Повірений у справах України в Австралії; 2004–05 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австралії; 2005–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці; 2008–11 — директор 4-го територіального Департаменту МЗС України (відносини України з країнами Центральної, Східної, Південно-Східної Європи, Південного Кавказу та Туреччиною). З 24.02.2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Азербайджанській Республіці.

В. М. Матвієнко

Многогрішний Дем'ян Гнатович (бл. 1620, м. Короп, нині — Чернігівська обл., Україна — після 1701, Іркутськ, нині — РФ) — укр. військ. і держ. діяч. Нар. у селянській сім'ї. Активний учасник повстання під проводом Б. *Хмельницького*, за реєстром 1649–50 — військ. осавул. Влітку 1650 добився від короля Речі Посполитої Яна II Казимира грамоти про підтвердження чинності *Зборівського договору 1649*, що нормалізувало політ. ситуацію в Київ. воєводстві. За гетьманування І. *Брюховецького* — чернігівський полковник. Як активний противник *Андрусівського договору 1667* взяв участь в антимоск. повстанні січня 1668, після чого перейшов на бік П. *Дорошенка* і був призначений наказним гетьманом Лівобережної України. Але перед лицем наступу моск. військ під командуванням Г. Ромодановського на Ніжин та Чернігів, не отримавши допомоги від П. Дорошенка, пішов на переговори з царським урядом, що увінчались укладенням *Глухівських статей 1669* і проголошенням його 9.03.1669 на Генеральній Військовій Раді у Глухові гетьманом Лівобережної України. Намагався проводити політику, спрямовану на захист суверенних прав Гетьманщини, зокрема: всупереч умовам *Андрусівського договору 1667* добився залишення в її складі Києва з округою; підтримував таємні контакти з П. Дорошенком щодо можливості переходу Лівобережної України під *протекторат* Османської імп. Позбавлений влади внаслідок промоск. старшинської змови 12–13.03.1672 і вивезений до Москви, де був звинувачений у «державній зраді», підданий тортурам (своєї вини не визнав) і засуджений до страти, що була замінена царем *Олексієм Михайловичем* на довічне заслання до Сибіру. У 1672–88 — в Іркутській в'язниці. Після звільнення був записаний у «діти боярські» й перебував на військ. службі в Селенгінську (Забайкалля). 1696 постригся в ченці. Востаннє згадується в док-тах 1701.

В. І. Головченко

Мобараке (Mobarake) Бахман Тахеріян (1956, Масджед Солеймані, Іран) — іранський *дипломат*, магістр політ. наук. Працював послом Ірану в Нігерії (1993–95) й Бразилії (1995–98). Обіймав посади експерта з політ. питань МЗС, радника міністра оборони (1985–89) й радника мін. зак. справ Ірану (1989–92). 2003–09 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ірану в Україні.

В. І. Головченко

Мобуту Сесе Секо (Mobutu Sese Seko) Куку Нгбенду Ва За Банга (до січня 1972 — Мобуту Жозеф-Дезіре) (14.10.1930, Лісала, Екваторіальна провінція Бельгійського Конго — 7.09.1997, Рабат, Марокко) — конголезький громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї кухаря. Закінчив військ. школу в Лулуабурзі (1953, провінція Катанга), навчався в брюссельських Ін-ті соц. досліджень та Інституті журналістики, де став палким прибічником Ш. де *Голля*. 1949–56 служив у бельгійських колоніальних військах, гол. сержант. З 1956 займався журналістикою, редагував леопольдвільські антиклерикальні газети «L'Avenir» і «Actualites Africaines». 1958 вступив до Нац. руху Конго під керівництвом П. *Лумумби*, представляв його в Брюсселі. У першому уряді незалежної Республіки Конго став держ. секретарем, потім — нач. ген. штабу Конголезької національної армії (КНА) в чині полковника. 14.09.1960 здійснив перший військ. переворот, підпорядкувавши діяльність Колегії ген. комісарів (тимчасового уряду). З 1961 — головнокомандувач КНА, спираючись на яку 25.11.1965 вчинив другий військ. переворот і проголосив себе Президентом країни; запровадив авторитарний режим, який спирався на створену в травні 1967 єдину політ. партію — Народний рух рев-ції. У внутр. політиці керувався офіц. доктриною «справжнього заїрського націоналізму» (Республіка Заїр — офіційна назва країни 27.10.1971–17.05.1997), що передбачала секуляризацію д-ви, досягнення її екон. самостійності через розвиток державно-капіталістичного й приватного секторів економіки та тісну співпрацю з інозем. капіталом. У *зовнішній політиці* твердо дотримувався прозахідної орієнтації, відновив *дипломатичні відносини* з Ізраїлем і виступив з ініціативою створення антиарабської Ліги держав Чорної Африки, що була відкинута більшістю членів *Організації африканської єдності (ОАЄ)*. 1968 і 1972 очолював Союз держав Центр. Африки, 1988 — *Економічне співтовариство держав Центр. Африки* (СЕЕАС). Наприкінці 1970-х отримував майже половину допомоги США д-вам Африки на південь від Сахари. Після невдалих спроб 1975–76 захопити нафтоносний анклав Кабінду виступив посередником у досягненні *Нью-Йоркської угоди про припинення вогню в Анголі 1988*. Надав суттєву допомогу суданському урядові в б-бі з повстанцями Півдня, за якими стояли США й Уганда. Зазнав поразки в громадян. війні з ліворадикальним Альянсом демокр. сил визволення Конго Л.-Д. *Кабіли* та змушений був рятуватися втечею (див.: *Велика африканська континентальна війна (Друга конголезька війна) 1998–2002*).

В. І. Головченко

Мовчазна згода (англ. tacit consent) — згідно з позитивістським підходом є джерелом обов'язкової сили міжнар. звичаєвих норм. Теорія **М. з.** підтримується позитивістами — прибічниками «волюнтаристської» доктрини, відповідно до якої основою міжнар.-прав. норм є воля д-в. Прибічники цієї доктрини вважають, що міжнар.-прав. звичаї є, по суті, усною формою дог-ру, і тому можуть зобов'язувати *треті держави*, які не брали участі в їх формуванні та визнанні, виключно через їх **М. з.** Теорія **М. з.** застосовується і для обґрунтування обов'язкової сили міжнар. звичаїв для нових д-в. Опоненти волюнтаристської доктрини й теорії **М. з.** вважають, що заг. *міжнародне право*, яке містить норми jus cogens (імперативні норми), зобов'язання erga omnes (лат. — перед всіма) та концепцію спільної спадщини людства, є обов'язковим для всіх д-в, незалежно від їх волі та згоди (думка Голови *Міжнародного Суду ООН* М. Беджауї у справі про законність загрози застосування ядерної зброї, 1996). Теорії **М. з.** і волюнтаристської доктрини традиційно дотримувалась рад. школа права.

О. В. Задорожній

Могила Андрій (бл. 1630, м. Мена, нині — райцентр Чернігівської області, Україна — 1689, с. Трахтемирів, нині — Канівського району Черкаської області, Україна) — український козацький військовий і державний діяч; народився в козацькій сім'ї. У 1670-х — на поч. 1680-х — «присяглий товариш» компанійського полку Війська Запорозького на Лівобережній Україні, певний час перебував на Запорозькій Січі; напр. 1683 у чині полковника очолив піхотні козацькі відділи (бл. 3–4 тис. чол.) у війську правобережного гетьмана С. *Куницького* під час походу до Молдови та Північного Причорномор'я; в січні 1684 очолив заколот проти С. Куницького й був проголошений гетьманом після вбивства попередника в Могилеві на Дністрі в березні 1684. Оскільки відтоді козацтво Правобережної України розглядалося як важливий чинник у планах антиосманської *Священної ліги 1684–98*, проводив переговори зі Святим престолом щодо участі козаків у цій коаліції (лист до папи Інокентія IX від 8.05.1684). У подальшому козацьке військо **М.** неодноразово брало участь у боях з турками на Поділлі, гетьман допомагав війську Речі Посполитої влітку 1686 оволодіти Яссами, очолював козаків під час штурмів 1686 та 1687 Кам'янця-Подільського. Визнанням видатної ролі козацтва під керівництвом **М.** в обороні українських земель Речі Посполитої і всієї Центрально-Східної Європи від турецько-татарської агресії стала постанова варшавського сейму від 16.11.1685, де визнавалося, що «всіх козаків низових і українських, як тих, які

побажали признати його, мають осідати в Україні, вернути їм їхні прадавні вольності, свободи і привілеї, що даровані були нашими [королівськими] попередниками». Відразу по цьому на Правобережжі відродилися 4 козацьких полки — Білоцерківський (Фастівський), Брацлавський, Вінницький (Кальницький) та Корсунський; для гетьманської резиденції обрав м. Немирів на Вінниччині. М. зустрічався та активно листувався з королем Речі Посполитої Яном III Собеським, Кримським ханатом, Калмицькою ордою, Молдовським та Волоськими князівствами, а також Запорозькою Січчю; польський король вручив Могилі булаву, хоругву, литаври та печатку «з гербом старожитнім України» — зображенням козака з мушкетом. Титулування М. як гетьмана «обох сторін Дніпра», а не тільки правобережного Війська Запорозького була одним з проблемних питань російсько-польських переговорів щодо укладення та впровадження у життя *Вічного миру 1686*. Похований у Межигірському Спасо-Преображенському монастирі під Києвом.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Могилянський Микола Михайлович (22.11.1873, Чернігів, Російська імперія — 22.03.1942, Прага, нині — Чехія) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат*. Нар. у дворянській сім'ї на Чернігівщині, закінчив Петербурзький ун-т. Службовець дирекції Музею імп. Олександра III, активний чл. Конституційно-демократичної партії, співробітник її друкованого органу — газети «Речь», а також редагованого Д. *Дорошенком* «Украинского Вестника». Після Лютневої рев-ції 1917 переїхав до Києва. За гетьманату П. *Скоропадського* — товариш держ. секретаря, був головою юрид.-редакційної комісії делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918*. 16.10.1918 призначений головою дип. місії до Франції з метою налагодження відносин із країнами *Антанти*. Дотримувався федералістських поглядів в укр. питанні. Співпрацював з «Урядом Півдня Росії» П. Врангеля.

В. І. Головченко

Моделювання міжнародних відносин — побудова штучних, ідеальних, уявних об'єктів (ситуацій), що складають системи, елементи і відношення яких відповідають елементам і відношенням реальних міжнародних феноменів та процесів. При побудові моделей *міжнародних відносин* враховуються соціальні, політичні, культурні, екологічні та інші чинники, що сприяє виявленню і передбаченню можливих тенденцій їх подальшого розвитку. Основні принципи моделювання: 1) принцип об'єктивної відповідності моделі оригіналу — побудова моделі не довільна, вона обумовлена об'єктивною структурою самого об'єкта, що моделюється, та існує незалежно від суб'єкта, який моделює; 2) принцип екстраполяційності модельної інформації — полягає в тому, що після побудови моделі та її дослідження отримана інформація екстраполюється на сам оригінал; 3) принцип верифікації моделі — передбачає можливість зіставлення отриманої за моделлю інформації з властивостями реально існуючої системи. У процесі моделювання у сфері міжнародних відносин дослідник вирішує два типи завдань: оціночні — виявляється специфіка об'єкта моделювання — політичні ситуації, політичні процеси — і рівень інформаційної забезпеченості дослідження; операційні — виявляються характер і форми моделі, які залежать від ступеня схожості з об'єктом моделювання (основні ознаки або узагальнюються, або максимально конкретизуються). Основні етапи моделювання: 1) попередня орієнтація та аналіз системи, формулювання основних припущень та гіпотез, розроблення попередніх сценаріїв і нормативних установок; 2) формалізація гіпотез; 3) відбір і формалізація необхідної інформації; 4) дослідження моделі (перевірка її чутливості, адекватності, стійкості результатів); 5) побудова альтернативних сценаріїв та експерименти з моделлю; 6) якісний аналіз та інтерпретація результатів моделювання. Останнім часом вчені-міжнародники дедалі частіше звертаються до кількісних методів при здійсненні політичних досліджень, що дає їм змогу розширити традиційні методи якісного аналізу і тим самим підвищити точність прогнозних оцінок. Використання кількісних методів виправдане в практиці досліджень міжнародних ситуацій та процесів, оскільки вони, по-перше, дають можливість виокремити раніше непомічені взаємозв'язки між суб'єктами міжнародних відносин; по-друге, виключно важливі при виявленні прихованих ресурсів та можливостей взаємодії на міжнародній арені; по-третє, необхідні для уточнення альтернатив можливих сценаріїв розвитку умов та способів дії. До найпоширеніших кількісних методів, що застосовуються при **М. м. в.**, належать факторний та кластерний аналізи.

Комп'ютерне **М. м. в.** — це сучасний високотехнологічний інструмент аналізу міжн. процесів. Безліч різновидів комп'ютерних моделей, що дозволяють аналізувати міжнародні ситуації, можна розподілити на кілька груп, залежно від завдань, які вирішуються за їх допомогою. До найбільш простих комп'ютерних моделей з міжнародної проблематики належать міжнародні системи антикризового реагування, які використовуються в ситуаційно-кризових центрах, що функціонують у складі національних міністерств з надзвичайних ситуацій, міністерств закордонних справ, радах безпеки. Головне завдання даних систем — найбільш оперативно — в автоматичному режимі — попередити всі компетентні міністерства і відомства у разі виникнення кризових ситуацій, у тому числі за кордоном, до яких виявилися причетними громадяни країни. До більш складних систем комп'ютерного моделювання, пов'язаних з інтерпретацією отриманих первинних даних, відносяться системи аналізу та прогнозування. Як правило, дані моделі використовуються дослідними організаціями, в поодиноких випадках — під егідою державних органів влади, в першу чергу, спеціальних служб. Наприклад, у рамках ЦРУ широко використовується низка комп'ютерних аналітичних моделей, у тому числі «Factions», що дозволяють аналізувати внутрішньополітичну ситуацію у країні з позицій різних груп впливу, виявляти на підставі зіставлення моделей поведінки іноземних агентів. З врахуванням сучасної динаміки міжн. політичних процесів особливої актуальності набуває комп'ютерне моделювання в сфері *конфліктів міжнародних*, глобальної кліматичної проблеми та її політичних наслідків, а також аналізу ймовірності зміни режимів в нестабільних регіонах світу.

М. М. Рижков, Н. Б. Бєлоусова

Модернізації теорія — концепція глобального розвитку цивілізації, що полягає в аналізі характеру та напрямків переходу від традиційного до сучас. суспільства внаслідок наук.-техн. прогресу, соц.-структурних змін, перетворень нормативних та ціннісних систем. З'явилась у 50–60-х XX ст. і спершу розглядала виключно процес вестернізації, тобто поширення зах. типу розвитку в глобальному масштабі. **М. т.** виходить з примату універсальності процесу модернізації в суспільстві, його еволюції від примітивного архаїчного стану до складного й узгодженого системного. У 70–90-х XX ст. розвиток **М. т.** призвів до появи теорії постмодернізації (постмодернізму), яка синтезувала універсалізм і партикуляризм та аналізує модернізацію з урахуванням специфічних істор. і нац. умов окремих суспільств. У теорії постмодернізації виділяють два напрямки: ліберальний, що визначає основними критеріями політ. модернізації ступінь залучення населення до визначення характеру та динаміки модернізації, наявність конкуренції політ. еліт, гарантування взаємної безпеки конкуруючих політ. угруповань тощо; консервативний, для якого головним критерієм модернізації є забезпечення політ. стабільності за допомогою централізованих політ. інститутів, а модернізованість цих інститутів пов'язується не з рівнем демократизації, а з реальною владою та організованістю (авторитарність політ. влади в рамках цього напрямку вбачається необхідною умовою модернізації). Вирізняють такі етапи модернізації: доіндустріальний (XVI — XVII ст., перехід від аграрного й ремісничого до мануфактурного вир-ва); ранньоіндустріальний (перехід до машинного вир-ва); пізньоіндустріальний (1914–29 — США, 1930–50 — Зах. Європа, 1950–60 — Японія; масове конвеєрне вир-во стандартної продукції); постіндустріальний (провідна роль теорет. знання як стрижня розвитку новітніх технологій і нової стратегії суспільства). Паралельно з **М. т.** розвиваються концепції антимодернізації та контрмодернізації, що досліджують процеси протидії модернізації. Критичний підхід до **М. т.** наголошує на тому, що модернізація призводить до знищення нац. культури, гальмує формування специфічних нац. цінностей та принципів, а її позитивні результати поширюються серед меншості населення.

С. В. Андрущенко

Мозиря Лук'ян (? — 8.01.1652) — український козацький військовий і державний діяч, *дипломат*; народився в козацькій сім'ї, ймовірно був сином

майбутнього (1628) запорозького гетьмана Мозиринці. З початком Національної революції 1648–76 перейшов на бік повсталих; наприкінці червня — в липні 1648 супроводжував чигиринського полковника Ф. *Вешняка* до Варшави, де взяв участь у засіданнях вального сейму і представив на ньому «Реєстр кривд», заподіяних козакам. У 1649 став корсунським полковником; під час Білоцерківської битви 1651 супроводжував Б. *Хмельницького* в поїздці до кримського хана *Іслама III Герая*, по поверненні доставив у козацький табір гетьманський універсал і з мінімальними втратами вивів свій полк з облоги; був одним з організаторів оборони Києва й Білої Церкви. У серпні — жовтні 1651 разом із М. Гунашевським, І. *Золотаренком* і С. *Савичем* за дорученням гетьмана відвідав з *місією дипломатичною* Москву; невдовзі став одним із лідерів антигетьманської опозиції, невдоволеної умовами *Білоцерківського договору 1651*, прагнув не допустити повернення польських гарнізонів та польської шляхти на Лівобережну Україну. Був позбавлений Б. Хмельницьким полковництва, але через підставних осіб спровокував збройний виступ у Корсунському й Білоцерківському полках, внаслідок якого загинули тамтешні полковники й дехто із старшини; схоплений поляками, відданий під суд і страчений за наказом гетьмана.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Мокієвський Костянтин (? — бл. 1709) — укр. військ. діяч і *дипломат*. Походив із православного шляхетського роду на Білоцерківщині, двоюрідний брат І. *Мазепи* з материного боку. У 1691–1708 — київ. полковник, активний учасник Азовських походів 1695–96 і *Північної війни 1700–21*. 1708–09 — чигиринський полковник, належав до самостійницького козацько-старшинського угруповання, що підтримало *українсько-шведський союз 1708*. Провів успішні переговори з кошовим Запорозької Січі К. Гордієнком щодо його приєднання до антиморск. коаліції. 1709 з аналогічною місією відвідав Кримський ханат.

В. І. Головченко

Молода Європа — міжнародна революційно-демократична організація, що була створена 15.04.1834 з ініціативи італійського революціонера Дж. Мадзіні в Берні (Швейцарія); після підписання «Акта братерства» її засновниками стали національні товариства «Молода Італія», «Молода Німеччина» й «Молода Польща», до яких невдовзі приєдналася «Молода Швейцарія». Обстоюючи принципи республіканського ладу, висунула гасло «священного союзу народів» на противагу задекларованому *Віденським конгресом 1814–15* «священному союзу монархів»; підтримувала плани «пробудження» слов'янства, сягнувши своєю діяльністю на Сході Європи українських теренів. У Галичині й Наддніпрянській Україні головним знаряддям її впливу стала очолена соратником Дж. Мадзіні — Ш. Конарським — таємна організація «Співдружність польського народу», до якої входили й українці; на Півдні України ЦК **М. Є.** мав «організатора» з місцем перебування в Одесі. Змушена була самоліквідуватися під тиском швейцарських властей.

В. І. Головченко

Молотов (справжнє прізвище — Скрябін) В'ячеслав Михайлович (25.02.1890, с. Кукарка В'ятської губернії, Російська імперія — 8.11.1986, Москва, СРСР) — рад. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Нар. у сім'ї службовця. Закінчив Казанське реальне уч-ще, навчався на екон. відділенні Петербурзького політехнічного ін-ту. З 1906 — чл. РСДРП(б), з 1916 — чл. керівництва партії більшовиків, учасник Жовтневої рев-ції 1917 в Петербурзі. У листопаді 1920 — березні 1921 — 1-й секр. ЦК КП(б)У. У грудні 1930 призначений головою Раднаркому СРСР. Проводив жорстку політику централізації, форсованої колективізації. Один з організаторів голодомору в Україні. Як близький соратник Й. *Сталіна* у 1930-х був причетний до масових репресій, підписував т. зв. «розстрільні списки». У травні 1939 призначений наркомом закорд. справ СРСР. У своїй діяльності виходив з більшовицького переконання в неминучості й потрібності війни з капіталістичними д-вами заради світової перемоги комунізму, зіштовхування між собою капіталістичних д-в. Разом із гітлерівським міністром І. *Ріббентропом* підписав *німецько-радянський пакт 1939* про ненапад, який супроводжувався «таємним протоколом» про поділ Схід. Європи на «сфери інтересів». У результаті до СРСР

були приєднані зах. області України та Білорусії, Бессарабія, країни Прибалтики, частина Фінляндії. Після початку війни з Німеччиною брав участь у нарадах країн *антигітлерівської коаліції*. У лютому 1944 мотивував у Верховній Раді СРСР необхідність розширення прав союзних республік у міжнар. зносинах. На *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* разом зі Сталіним домігся запрошення Україні стати членом-засновником *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* на *Сан-Франциській конференції 1945*. У повоєнний час брав участь у створенні смуги країн-сателітів навколо СРСР; в останні роки життя Сталіна поступово усунутий від відповідальної роботи. Після смерті Сталіна знову став мін. зак. справ СРСР. Залишаючись «сталіністом», чинив опір курсу на мирне співіснування з капіталізмом, примиренню з Югославією, виведенню рад. військ з Австрії, з баз у Фінляндії і КНР, за що був переведений на іншу роботу в 1956, а в 1957 — звільнений з усіх керівних посад за виступи проти політики М. *Хрущова*. Працював спочатку послом СРСР у Монголії, потім — Постійним представником СРСР при *Міжнародному агентстві з атомної енергії (МАГАТЕ)* у Відні. У 1962 виключений з КПРС, у 1963 — відправлений на пенсію. Продовжував захищати від критики *політику* Сталіна, територіальну *експансію* царської Росії. У 1984 був відновлений у лавах КПРС.

М. М. Білоусов

Монгольська імперія — держава, що склалася в XIII ст. у результаті завоювань Чингізхана (бл. 1155–1227) та його наступників і включала найбільшу у світовій історії суміжну територію від Дунаю до Японського моря і від Новгорода до Південно-Східної Азії. Створення Великої монгольської держави було проголошено в березні 1206, коли неподалік від витоків р. Онон зібрався курултай, де Темуджин був обраний великим ханом з титулом Чингізхан («Чингіз» — монгольська вимова тюркського «Тенгіз», що означає «Океан», тим самим Чингізхан — це «Всеосяжний, безмежний государ»). У період розквіту **М. і.** охоплювала великі території Центральної Азії, Південного Сибіру, Східної Європи, Близького Сходу, Китаю і Тибету. Столицею держави став Каракорум. До кінця XIII ст. монголи захопили також Персію, Ірак, Камбоджу, М'янму, Корею і частину В'єтнаму. В 1281 була зроблена невдала спроба монгольського вторгнення в Японію.

М. С. Трубецькой у праці «Спадщина Чингізхана» назвав такі традиції, покладені в основу створення єдиного євразійського геополітичного простору під владою монголів: поділ людей на підлих, егоїстичних, боязких і тих, хто ставить свою честь і гідність вище безпеки і матеріального добробуту (мовою монголів перших називали «чорною кісткою», других — «білою кісткою» або люди з «довжиною волі»); поєднання глибокої релігійності з віротерпимістю до християн, мусульман, буддистів і прихильників інших конфесій, підвищена повага до кочівників, котрі морально переважали підкорені осілі народи. Монголи чітко поділяли людей на кочівників як носіїв можливої соціальної гармонії і в принципі не здатних на неї хліборобів і городян. Формальною ознакою перших було пряме включення до десятирічної військово-адміністративної системи «крил». Вважалося, що осіле життя і створювані ним багатства неминуче породжують настільки велике роз'єднання, чвари, заздрість і розвал, що впоратися з ними неможливо. Тому «Яса» Чингізхана категорично забороняла і правителям, і пересічним монголам коли б то не було, за будь-яких обставин відмовлятися від кочування і переходити до осілого або міського життя.

Держава заохочувала розвиток охорони здоров'я, освіти і науки, сприяла розвитку торгівлі через кредити купцям, низькі мита, будівництво доріг і каналів з інфраструктурою, здавання торгового флоту в оренду, регулярний поштовий зв'язок по всій країні і гарантії безпеки на переміщення всередині **М. і.** Крім того, уперше в історії, в *імперії* стали виплачувати пенсії військовим та їхнім родинам. Незважаючи на номадизм монголів, у **М. і.** було створено величезну кількість великих і малих міст, згідно з даними сучасної археології в одній тільки Золотій Орді їх було 125. Вперше в історії з'явилися міста-мільйонери — столиці улусів і найбільші торгові центри — Тебриз, Бішбалик, Сарай, Ханбалик, Карші, Самарканд (для порівняння: населення Парижа та інших європейських столиць тоді не перевищувало 30 тис. осіб). Усі монгольські міста не мали стін. Вперше було створено єдиний інформаційний простір, що за-

безпечував культурну комунікацію Заходу і Сходу. У способах розширення території **М. і.** можна виокремити: добровільне мирне приєднання — Алтай, Сибір, Онгутські ханства (Південна Монголія), уйгури, Кашгар (Східний Туркестан), тангутська держава, Кілікійська Вірменія; приєднання шляхом запрошення монгольської армії для вирішення внутрішніх етнічних чи релігійних конфліктів однієї зі сторін — імперія Цзінь (Північний Китай), держава Каракитаїв (Джунгарська і Семиріччя); воєнні завоювання та превентивні *війни* проти небезпечних агресивних сусідів, у тому числі з мирним здаванням більшості міст; війни, яких могло й не бути, тобто війни, не ініційовані монголами, а ті, що відбулися або в результаті порушення міждержавного договору другою стороною (держава Хорезмшахів у Центральній Азії та Ірані), тангути (Північно-Західний Китай), імперія Сун (Південний Китай)), або внаслідок конфлікту культур і взаємного нерозуміння, зазвичай супроводжувалися підступним вбивством беззахисних послів, що згідно з «Великою Ясою» було страшним гріхом, що вимагає покарання (Кавказ, руські князівства і держави Східної Європи).

«Велика монгольська держава» (Еке Монгол Улус, офіційна самоназва **М. і.**) була досить складним за структурою утворенням і охоплювала декілька володінь-улусів. Ядром її був Корінний (Іджагурин) улус, що включав власне монгольські й деякі навколишні землі, які Чингізхан передав у спадкове володіння молодшому і улюбленому синові Толую. На території Іджагурин-улусу розташовувалася і «екстериторіальна» імперська столиця — Каракорум. Також існували спадкові улуси трьох інших кланів Чингізидів, що беруть початок від інших синів Чингізхана, тобто улуси Джучі, Чагатая і Угедея. Улус Угедея не мав виходу до зовнішніх кордонів Імперії. Він включав Південний Алтай і Західну Монголію (Тарбагатай, басейни Еміля, Кобука, Урунгу і верхнього (Чорного) Іртиша). Улус Чагатая охоплював насамперед колишню державу каракитаїв і Кучлука найманського (країна Хоміл у монгольських пам'ятках), а в цілому — Маверранахр з півднем Хорезму, більшу частину Семиріччя і Східний Туркестан до Турфана (включно). Улуси Чагатая і Угедея — справжні карлики порівняно з улусами Толуя і особливо улусом Джучі, що охоплював за заповітом Чингізхана всю Західну Євразію («від Іртиша, Каялика і Хорезму до тих меж, яких досягне копито монгольського коня»).

Під безпосередньою владою старшого сина Джучі — Бату перебували простори Західного Сибіру, Дешт-і-Кипчак, Волзької Булгарії, мордва, вису (Перм), Югра і самоядь у басейні Печори (на Печору монголи вчинили набіг у 1242, діставшись звідти й до самого Льодовитого океану, але не закріпившись там, хоча печорські самоїди, принаймні частково, відтоді вважалися підданими монголів) і, нарешті, відірвана в пряме підданство монголів від Русі лісостепова південно-східна смуга російських князівств (Болохівські землі на південному заході Русі, південна частина Київщини з Каневом (там стояв монгольський гарнізон, тоді як Київ вважався вже руським містом), велика частина Переяславщини й області на межі Чернігівського та Рязанського князівств аж до Оки). У васальній залежності від Бату перебували різні держави на захід від цих рубежів. Це були Руська держава (Київська Русь) (з 1242); Болгарія (Тирновське царство) з її балканськими володіннями (з 1242); Грузія з її вірменськими володіннями (з 1231).

Окремо виділялись території, що входили до безпосереднього «посадового управління» хана незалежно від того, яка гілка Чингізидів мала цей титул: Північний Китай, Тибет і тангути, а також спадкові володіння братів Чингізхана, які скріплювали землі на північ від Хуанхе і далі в басейні Амуру. Той з Чингізидів, хто займав престол великого хана, об'єднував під своїм безпосереднім управлінням воєдино Корінний улус, «посадові землі» великого хана і власні спадкові володіння, що давало йому безумовну перевагу перед володарями інших чотирьох улусів (трьох чингізидських і уйгурського). Єдність держави підтримувалася всемонгольськими курултаями — з'їздами всіх Чингізидів, деякими загальноімперськими структурами управління армією, ханськими чиновниками, єдиною системою зв'язку з поштовими станціями і ярликами, що видавали всім місцевим васальним пошукачам від імені хагана.

М. і. захопила два вогнища цивілізації (землеробсько-морської): з одного боку, Китай, з іншого — землі, що входили до Візантійської імперії (Мала Азія, Кавказ, Крим, Балкани). Центр вона мала в кочівницькому світі, а бічні гілки цієї імперії — землеробські (Китай і Мала Азія — Балкани). Вона становила величезний історичний світ від Тихого океану до Середземного моря. **М. і.** була абсолютно єдиною за перших великих ханів, але швидко почала розпадатися на окремі держави. Вся система управління **М. і.** мала авторитарний аристократичний характер і була невід'ємна від військової ієрархії на основі десяткової системи. Найбільшими частинами Великої Монголії стали імперія Юань, улус Джучі (Золота Орда), держава Хулагуїдів і Чагатайський улус. Великий хан Хубілай, який прийняв (1271) титул імператора Юань і переніс столицю до Ханбалика (Пекін), претендував на верховенство над усіма улусами. Аж до падіння влади монголів у Китаї в результаті Повстання червоних пов'язок (1368) підтримувалася, хоч і ослаблена, єдність усієї імперської монгольської системи. Після цього **М. і.** розпалася на декілька держав, більшість з яких злилася з тими старими державами, в рамках яких виникли монгольські новоутворення. В історію цих держав монгольський елемент увійшов у вигляді певної династії: наприклад, період монгольської династії Хубілая і його наступників у Китаї (1260–1368) або період монгольської династії Хулагуїдів у Персії (1256–1334).

М. А. Шепелєв

Монгольсько-тибетський договір 1913 — договір про взаємне визнання та союзні відносини між Монголією та Тибетом; підписаний 11.01.1913. Обидві держави, чия незалежність стала можливою внаслідок політичних змін у Китаї після революції 1911, підтверджували вихід з-під влади Китаю та незалежність одна одної. Сторони наголошували на дружньому характері двосторонніх відносин, підкріпленому єдиною буддійською вірою, та домовлялися про взаємну допомогу в разі виникнення зовнішніх або внутрішніх загроз одній з держав. Також Договір запроваджував між державами режим найбільшого сприяння в торгівлі та іншій економічній діяльності. Договір став першим міжнародним актом, що засвідчував незалежність Монголії та Тибету.

В. Ю. Константинов

Мондіалізм (від франц. monde — світ) — геополіт. концепція, яка стверджує неминучість повної планетарної інтеграції, переходу від сукупності *держав*, народів, націй та культур до «уніфікованого світу». Мондіалістські ідеї вперше були концептуалізовані в теорет. роботах Ради з міжнар. відносин (США), що була створена в 1921 з метою розробки стратегії розвитку в планетарному масштабі в напрямку уніфікації та створення Світового уряду. Основною ідеєю мондіалістських проектів є перехід до єдиної світової системи, організованої під домінуванням Заходу й на «базі прогресивних демократичних цінностей». У рамках **М.** було запропоновано два основні підходи до реалізації ідеї формування «єдиного світу»: теорія *конвергенції*, що передбачала формування нового культ.-ідеолог. типу цивілізації, проміжного між соціалізмом і капіталізмом; неомондіалізм, що будувався на концепції «кінця історії» — формування нового порядку на основі універсалізації сучас. зах. системи. Серед неомондіалістських концепцій особливого поширення набули концепція «геоекономіки» (формування трьох великих екон. просторів на основі існуючих екон.-розвинених регіонів: півн.-амер., європ. та тихоокеанського) і концепція «пост-катастрофічного мондіалізму» (кількісне та якісне зростання значення цивілізаційних загроз підштовхує провідні д-ви світу до визнання необхідності формування Світового уряду, під проводом якого відбудеться остаточне створення планетарної д-ви).

С. В. Андрущенко

Моне (Monnet) Жан (9.11.1888, Коньяк, департамент Шаранта, Французька Республіка — 16.03.1979, Париж, Французька Республіка) — франц. економіст і фінансист, один із творців єдиної Європи. Нар. у сім'ї торговців. У молоді роки багато подорожував у справах сімейного бізнесу, об'їздив майже всю Зах. Європу. У 1919–21 — 1-й заст. Ген. секретаря *Ліги Націй*. У 1934–36 перебував у Китаї, де керував процесом модернізації залізниць країни. Під час перебування в США в 1940 налагодив тісні відносини з Ф. *Рузвельтом* і переконав його розпочати програму широкомасштабного виготовлення озброєнь для союзників у Європі, що стала

основою для *ленд-лізу*. У роки *Другої світової війни* був керівником підрозділу озброєнь, матеріал. забезпечення та відбудови Французького к-ту нац. визволення. Активно виступав за екон. інтеграцію Зах. Європи. У 1955 створив і очолив рух за Сполучені Штати Європи, що лобіював екон. зближення країн Європи. Доклав руку як експерт до більшості інтеграційних ініціатив, що укладались у Зах. Європі в 1950-ті, у т. ч. *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)*.

П. М. Ігнатьєв

Монета (Moneta) Ернесто Теодоро (20.09.1833, Мілан, нині — Італійська Республіка — 10.02.1918, там само) — італійський журналіст, пацифіст, головний редактор газети «Il Secolo» («Століття», 1867–95), засновник товариства «Суспільство міжнародного миру і справедливості» у Мілані (1891), лауреат *Нобелівської премії миру* 1907; народився третім з одинадцяти дітей в аристократичній сім'ї; освіту здобував у ліцеях «Ді Брера» й «Паріні» в Мілані, який з 1713 перебував під австрійським пануванням. У 1848 разом з батьком і братами брав участь у невдалому визвольному повстанні, після придушення якого, побоюючись репресій, втік до незалежного Сардинського Королівства, де вступив до військової академії в Івреа та приєднався до таємного товариства, що підтримувало контакти з італійськими патріотами в Мілані, які ставили за мету незалежність та *Італії об'єднання 1858–70*. З початком у 1859 війни П'ємонту проти Австрії (див.: *Війни за об'єднання Італії 1859–60*), Е. Монета разом з чотирма своїми братами вступив до війська Дж. Гарібальді, брав участь у битві при Вольтурно в Калабрії; після поразки італійської армії під Кустоцце (1866) Е. Монета, розчарований невдачами та безладом в армії, перервав військову кар'єру, подав у відставку і повернувся до цивільного життя, зайнявшись журналістикою в Мілані. Статті Е. Монети 1870-х відображали його зростаючий інтерес до проблем миру, на сторінках «Il Secolo» висловлював авторитетні судження з питань внутрішньодержавної та *міжнародної політики*, здобувши широку популярність як інтелектуал, пацифіст і безкомпромісний патріот; симпатизуючи італійській армії, він водночас виступав за її скорочення та закликав до реформування; за його баченням, національна гвардія дешевше обходиться платникам податків і менш схильна до *мілітаризації*. Хоча його власні націоналістичні ідеї, висловлені на газетних шпальтах, майже межували з шовінізмом, він упродовж багатьох років боровся із суспільною антиавстрійською заангажованістю та галлофобією, що охопила Італію упродовж 1880. Щиро підтримуючи ідеї *націоналізму*, Е. Монета, тим не менш, застерігав читачів від надмірної ненависті до Австрії, хоча сам був прихильником зближення з Францією. При цьому Монета залишався противником космополітизму, чим здобув собі негласний титул «войовничого пацифіста». У 1878 Е. Монета брав участь у роботі Міланської мирної конференції, а у 1887 він став одним із засновників Ломбардского союзу за мир і арбітраж, який виступав за створення *Ліги Націй* та роззброєння. З метою поширення інформації про рух за мир Е. Монета у 1890 розпочав видавництво щорічного альманаху «Друг миру»; в 1895 Монета став італійським представником у Міжнародному бюро миру, а в 1897 заснував «Товариство за міжнародний мир і справедливість»; у 1906 спланував і побудував Павільйон миру для міланської міжнародної виставки, протягом якої головував на XV щорічному Міжнародному конгресі миру. В 1898 заснував нову газету — «Міжнародне життя», що завоювала високу репутацію статтями з питань миру і арбітражу, зокрема, висвітлення у цьому виданні італійсько-французьких відносин, за загальною думкою, створило клімат довіри, який уможливив укладання у 1903 договору про *арбітраж міжнародний* між цими двома державами. Пацифістська робота Е. Монета не обмежувалась лише журналістською діяльністю. Маючи незаперечний авторитет у тогочасному суспільстві та високий соціальний статус, він брав участь у багатьох міжнародних конгресах миру, організовував різноманітні зустрічі миру в Італії, читав лекції в італійських університетах, засновував та фінансово підтримував пацифістські організації в Італії. Останнє тридцятиріччя XIX ст., багате міжнародними подіями, надихнуло Е. Монета на написання монументальної праці «Війни, повстання і мир в XIX столітті», опубліковану в 4-х томах у 1903, 1904, 1906 і 1910; головною ідеєю дослідженння стала неефективність *воєн* і *мілітаризму* в досягненні тих

чи інших цілей. Водночас Е. Монета вітав *італійсько-турецьку війну 1911–12* та вступ Італії у *Першу світову війну* на боці *Антанти*, оскільки протестував проти агресивної політики Німеччини та Австро-Угорщини. За свою невтомну діяльність в ім'я миру Е. Монета отримав Нобелівську премію миру 1907, розділивши її з французьким юристом Луї Рено. Оскільки Монета не вбачав протиріччя між безкомпромісною боротьбою за національне самовизначення і самоврядування та зміцненням стабільності в міжнародних відносинах, вибір його в якості Нобелівського лауреата премії миру в 1907 викликав у певних колах неоднозначну оцінку й відповідну реакцію. Проте, до цього часу він залишається єдиним італійцем, який отримав Нобелівську премію миру.

Г. І. Калінічева

Монетаризм — економічний напрям, який почав застосовуватися у практиці державного регулювання на початку 1980-х. Інтелектуальним лідером монетаристів став професор Чиказького університету М. Фрідман. Теоретичним положенням про неприйнятність жорсткого кейнсіанського підходу до регулювання світової економіки М. пояснював потребу в ліберальних методах управління, сутність яких полягає у широкому застосуванні фінансово-кредитних, антиінфляційних, цінових і грошових інструментів. М. стверджує, що пропозиція грошей є головною детермінантою короткострокових змін валового національного продукту і довгострокових змін у цінах. Звичайно, кейнсіанська теорія макроекономіки також визнає роль грошей у визначенні сукупного попиту (див.: *Кейнсіанство*). Основні ж відмінності між двома течіями полягають: а) у підході до визначення чинників, що впливають на зміну сукупного попиту (кейнсіанці вважають, що сукупний попит формується під впливом багатьох чинників, а монетаристи головним називають пропозицію грошей); б) у трактуванні ролі держави (кейнсіанці виступають за більший ступінь втручання, монетаристи — за менший, за дерегулювання). На початку 1980-х, наприкінці другого за складністю економічних проблем періоду в економічній історії розвинутого капіталізму, монетаристські концепції актуалізувалися під впливом десятирічної структурної кризи у світовій економіці в уже сформованій залежності між країнами. Структурні реформи і макроекономічна адаптація, що відбулися спочатку в США, а потім у Західній Європі, передбачали дерегулювання в макро-і зовнішньоекономічній сферах на національному рівні, зрушення у бік міжнародних механізмів конкуренції й, у зв'язку з цим, перехід до більш ліберальних і демократичних форм регулювання фінансовими і монетарними інструментами, зокрема до координації внутрішньої макроекономічної *політики*. Монетаристська концепція при аналізі платіжного балансу встановлює взаємозалежність між величиною грошової маси в країні, окремими фінансовими агрегатами, обсягом сукупного попиту, з одного боку, і станом *балансу платіжного* — з іншого. Відповідно основну причину неврівноваженості балансу міжнародних розрахунків М. вбачає у наявності надлишкового платоспроможного попиту в країні, викликаного в першу чергу дефіцитом державного бюджету і надмірним розширенням грошової маси. Зазначений принцип лежить в основі стабілізаційних програм *МВФ*, який при визначенні своїх рекомендацій користується саме монетаристською концепцією аналізу платіжного балансу. Монетаристський підхід, застосований на практиці американською адміністрацією президента Р. *Рейгана* на початку 1980-х, а потім і в Західній Європі, дав змогу подолати стагфляційний процес, побудувати нову систему регулювання світових господарських зв'язків монетарними засобами, яка не стримувала зростання, враховувала реалії національних суверенітетів і не створювала надмірної наднаціональної директивності.

Н. В. Резнікова

Монізм (у теорії міжнародного права) — теорія співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного (національного) права, яка передбачає існування примату однієї з цих правових систем над іншою. У широкому значенні слова моністичними є як теорії примату національного права над міжнародним, так і теорії примату *міжнародного права* над національним. Теорії примату національного права над міжнародним виникли у другій половині XIX ст. у Німеччині та переслідували прагматичну мету обґрунтування можливості *держави* відступити від своїх міжнародних

зобов'язань. Відповідно до цієї теорії, що ґрунтувалася значною мірою на вульгарному тлумаченні філософії права Г. В. Ф. Гегеля, міжнародне право розглядалося як частина внутрішньодержавного правопорядку («зовнішньодержавне право»), від положень якого держава могла відступити у разі потреби. Теорія примату внутрішньодержавного права знаходила своїх прибічників у нацистській Німеччині та Радянському Союзі до та під час *Другої світової війни*, проте сьогодні вона є малопопулярною. Значно поширенішою є теорія примату міжнародного права, яка пов'язується з іменем Г. Кельзена. Ця теорія ґрунтується на визнанні необмеженості дії міжнародного права у часі, просторі, за колом осіб (первинним *суб'єктом міжнародного права* для цілей цієї теорії є індивід) та предметом регулювання та фактично заперечує державний *суверенітет*. Моністична теорія Г. Кельзена, що є привабливою конструкцією, суттєво розходиться з практикою держав та має низку практичних та теоретичних недоліків. Разом з тим, положення конституцій та законів багатьох держав, що передбачають пріоритет застосування норм міжнародного права перед нормами національного права, що з ними конфліктують, іноді сприймаються вченими як реалізація моністичних ідей на практиці. Див. також *Дуалізм (у теорії міжнародного права)*.

М. М. Гнатовський

Моніторинговий механізм Ради Європи — механізм контролю за виконанням обов'язків та зобов'язань держав-членів *Ради Європи (РЄ)*, що здійснюється органами РЄ. Розрізняють політичний і юридичний моніторинг РЄ. Моніторинг, що здійснюється у рамках застосування конвенцій РЄ спеціальними конвенційними органами, вважається юридичним моніторингом РЄ. Наприклад, моніторинг, що здійснюється Європейським комітетом із запобігання тортурам та іншому нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню — органом, заснованим відповідно до однойменної Конвенції (1987). У вузькому розумінні під терміном «юридичний моніторинг» розуміють судово-правовий моніторинг, який забезпечується відповідним механізмом судових, юридично обов'язкових для держав рішень. У такому розумінні юридичний моніторинг під егідою РЄ забезпечує лише *Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод* через механізм *Європейського суду з прав людини*. Статут РЄ не містить положень загального характеру, що наділяли б Комітет Міністрів (КМ) чи будь-який інший орган завданням моніторингу імплементації договорів, розроблених та укладених у рамках РЄ. Отже, питання належного виконання та імплементації в національне законодавство *договорів міжнародних*, укладених у рамках РЄ, регулюються загальними принципами *міжнародного права* та/або спеціальними положеннями, що містяться в самих договорах. Переважна більшість конвенцій та договорів РЄ не містить положень щодо моніторингу, і лише незначна кількість Європейських конвенцій передбачає створення і функціонування спеціального моніторингового органу для контролю за їх належним виконанням державами-членами РЄ, наприклад Рамкова конвенція про захист національних меншин, Антидопінгова конвенція тощо.

Політичний моніторинг — контроль, що здійснюється політичними органами РЄ, як статутними, так і органами, заснованими відповідно до рішень самих статутних органів. Значна частина політичного моніторингу стосується контролю за виконанням зобов'язань політичного характеру, пов'язаних зі статутними обов'язками держав-членів РЄ, зокрема, питань імплементації в їх законодавство та правозахисну практику Статуту РЄ та різних міжнародно-правових інструментів РЄ. Відмітною рисою політичного моніторингу є те, що його результати не передбачають юридично обов'язкових для держави-адресата моніторингу дій. КМ у декларації про дотримання зобов'язань, взятих на себе державами-членами РЄ, ухваленій 10.11.1994, взяв на себе функцію розгляду питання виконання зобов'язань стосовно стану *демократії, прав людини* і верховенства закону в країнах-членах РЄ. КМ здійснює процедуру моніторингу в рамках конструктивного діалогу, що ґрунтується на принципах недискримінації та співпраці. Відмітною рисою, що характеризує процес моніторингу з боку КМ, є застосування тематичного підходу. Це означає, що по кожній з визначених для моніторингу проблемних тем КМ вивчає ситуацію у всіх країнах-членах, незалежно від ступеня відповідного прогресу в кожній з них. КМ у 2004 прийняв новий порядок процедури тематичного моніторингу, яка передбачає необхідність узгодження з іншими моніторинговими процедурами і попередження дублювання. Також зменшилась кількість засідань КМ, присвячених моніторингу, вимагався більш прискіпливий вибір тем моніторингу.

Парламентська асамблея Ради Європи була першим органом РЄ, який у 1993 запровадив ефективну процедуру моніторингу. ПАРЄ доручила своїм комітетам з політичних питань і з юридичних питань та прав людини «ретельно контролювати дотримання органами влади нових держав-членів зобов'язань, взятих ними при вступі до організації, та доповідати Бюро кожні шість місяців, доки всі зобов'язання не будуть виконані». У рамках визначеної у 1995 процедури моніторингу доповіді профільних комітетів готувалися по кожній країні окремо і включали проект резолюції Асамблеї, в якому містилися конкретні пропозиції щодо поліпшення ситуації у відповідній країні. Передбачалася можливість застосування санкцій з боку Асамблеї за стале невиконання зобов'язань та брак співробітництва у процесі моніторингу шляхом незатвердження повноважень національної парламентської делегації на початку чергової сесії ПАРЄ. Якщо ж країна не виконуватиме своїх зобов'язань надалі, Асамблея може звернутися до КМ з рекомендацією вжити відповідні заходи, передбачені Статутом РЄ. Від 1997 функції моніторингу здійснюються спеціальним комітетом ПАРЄ з питань дотримання обов'язків та зобов'язань державами-членами РЄ (Комітет з питань моніторингу). Комітет уповноважений проводити верифікацію виконання обов'язків, взятих на себе державами-членами РЄ відповідно до Статуту організації, Європейської конвенції про захист прав людини та всіх інших конвенцій РЄ, а також дотримання органами влади держав-членів зобов'язань, взятих ними при вступі до організації.

Моніторингова процедура була змінена Резолюціями ПАРЄ 1431 (2005), 1515 (2006), 1698 (2009) і 1710 (2010). Моніторингова процедура розпочинається через 6 місяців після вступу держави до РЄ. Для підготовки доповідей по кожній країні Комітет призначає двох доповідачів на термін до п'яти років, враховуючи політичний і географічний баланси. Резолюція 1799 (2011) щодо кодексу поведінки доповідачів ПАРЄ містить такі норми, як принцип нейтральності, неупередженості, об'єктивності, коректності тощо. Комітет надає по кожній країні, яка підлягає моніторингу, доповіді ПАРЄ не рідше одного разу кожні два роки. Після того, як ПАРЄ прийме рішення щодо завершення моніторингової процедури, продовжується постмоніторинговий діалог з урядами держав-членів. Після 2010 Комітет призначає одного доповідача для кожної країни, з якою продовжується постмоніторинговий діалог. Комісія повинна представляти доповіді ПАРЄ по кожній країні мінімум один раз на чотири роки. На кінець 2012 під моніторинговим контролем перебували десять держав-членів РЄ: Албанія, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія, Сербія, Україна, Чорногорія. Постмоніторинговий діалог продовжувався з Болгарією, колишньою югославською Республікою Македонія, Монако, Туреччиною. Моніторингова процедура була завершена щодо Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Латвії, Румунії, Хорватії.

Т. І. Шинкаренко

Монополія зовнішньої торгівлі (МЗТ), фактично державна монополія на всі форми зовнішньоекономічної діяльності, — являє собою виключне право *держави* на здійснення операцій на світовому ринку. Була введена в Радянській Росії в 1918, після *Другої світової війни* за зразком СРСР прийнята всіма тодішніми комуністичними державами та деякими країнами, що розвиваються. Повністю відмежувала внутрішні економічні процеси від впливу основних тенденцій світової економіки, що мало негативний вплив на національну економіку таких держав. МЗТ можлива лише в умовах командно-адміністративної системи господарювання з її одержавленням всього економічного життя країни. В Україні була фактично ліквідована Законом «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991.

В. С. Будкін

Монополярність — структурна характеристика *системи міжнародної*, що визначається наявністю

одного *актора міжнародного,* який за своїми статусними характеристиками переважає решту акторів міжнар. системи. У теорії *міжнародних відносин* можливість існування монополярної міжнар. системи залишається гіпотезою, яка не має реального істор. прототипу. Елементи монополярної конфігурації в системі міжнар. відносин реалізовані Монгольською імп. на теренах Євроазійського материка або США після *СРСР розпаду.* Категорія М. виконує важливу епістемологічну функцію, оскільки може визначати напрямок розвитку конкретної істор. міжнар. системи.

А. А. Суботін

Монреальська конвенція для уніфікації деяких правил міжнародних повітряних перевезень 1999 — результат багаторічної боротьби провідних авіакомпаній світу з безальтернативним пануванням «Варшавської системи» відповідальності повітряного перевізника (див.: *Варшавська конвенція для уніфікації деяких правил щодо міжнародних повітряних перевезень 1929*). Була прийнята 28.05.1999 (Конвенція набрала чинності 04.11.2003, для України — 5.05.2009). На сьогодні учасницями Конвенції є 102 держави, і «Монреальська система» відповідальності повітряних перевізників, що базується на Конвенції для уніфікації деяких правил повітряних перевезень 1999, превалює над «Варшавською системою» відповідальності повітряних перевізників, насамперед тому, що, крім низки новацій в інституті відповідальності у *міжнародному повітряному праві,* ця Конвенція (стаття 25), не обмежує відповідальності повітряного перевізника, тоді як «Варшавська система», як правило, встановлює обмеження у 200 000 доларів США.

О. М. Григоров

Монреальська конвенція (далі — Конвенція) складається з преамбули, 7 розділів і 57 статей. Відповідно до статей 1, 2 Конвенції сфера її дії поширюється на міжнародні повітряні перевезення людей, багажу або вантажу. Крім того, Конвенція регламентує безоплатне перевезення, що здійснюється повітряними суднами. За змістом пункту 3 статті 1 Конвенція поширюється також на послідовні авіаперевезення, які згідно з договорами перевезення розглядаються як одна операція в рамках міжнародних повітряних перевезень. Слід відмітити, що Конвенція не діє у сфері міжнародних повітряних перевезень поштових відправлень, за винятком перевезень поштових відправлень, здійснюваних на підставі спеціальних угод між авіаперевізником і поштовими адміністраціями. Глава II (статті 3–16) Конвенції присвячені вимогам до документації, що оформлюється при перевезенні пасажирів, багажу і вантажів. Глава III (статті 17–37) Конвенції присвячена відповідальності повітряного перевізника та розміру компенсації за заподіяну шкоду. Згідно зі статтею 21, мінімальна компенсація у випадку загибелі або тілесного ушкодження пасажирів складає 100 000 спеціальних прав запозичення (SDR), що застосовуються у практиці *Міжнародного валютного фонду,* на кожного пасажира. Відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок затримки при повітряному перевезенні, складає 4150 спеціальних прав запозичення для кожного пасажира. Пункт 2 статті 22 встановлює межі відповідальності у випадку знищення, втрати, пошкодження або затримки багажу сумою в 1000 спеціальних прав запозичення (за винятком зареєстрованого пасажиром цінного багажу). Додатково стаття 24 Конвенції передбачає можливість перегляду меж відповідальності повітряного перевізника раз на 5 років із урахуванням темпів інфляції, що вираховується на підставі середньо виважених річних ставок збільшення або зменшення індексів споживацьких цін в державах-учасницях. Якщо такий коефіцієнт інфляції перевищив 10%, то депозитарій інформує держави-учасниці про зміну меж відповідальності, які вступають в силу через 6 місяців після цього інформування.

Загальний строк позовної давності, згідно зі статтею 35, встановлюється у 2 роки з дати прибуття за призначенням, або з дати, коли повітряне судно повинно було прибути, чи з дати зупинки перевезення. Строки виставлення претензій за фактом шкоди встановлені Конвенцією стосовно багажу — відповідно негайно за його одержання, або не пізніше 7 днів з дня отримання зареєстрованого багажу; для вантажу — відповідно 14 днів з дня його одержання (пункт 2 статті 31). Дана стаття також визначає строк подання претензії за затримку багажу чи вантажу — не пізніше 21 дня, рахуючи з дня одержання пасажиром або одержувачем. Згідно зі статтями 33, 45, 46 Конвенції, юрисдикція стосовно підсудності спорів, пов'язаних із повітряним перевезенням, визначається: а) за вибором позивача в межах території однієї з держав-учасниць Конвенції; б) за місцем проживання перевізника; в) за місцем знаходження його основного підприємства; г) комерційного підприємства, через яке був укладений договір перевезення; д) суду місця призначення перевезення. Глави IV–V (статті 39–48) регламентують взаємну відповідальність між «перевізником за договором» й «фактичним перевізником». Аналогічна правова формула солідарної відповідальності застосовується до послідовних повітряних перевезень з урахуванням деяких процедурних особливостей, передбачених статтею 36 Конвенції. Глава VI Конвенції встановлює зобов'язання держав-учасниць забезпечити належне страхування відповідальності національних авіаперевізників. Невиконання цих вимог може бути правовою підставою для заборони міжнародних перевезень. Глава VII присвячена загальним питанням (підписання, застереженням, *ратифікації, денонсації* тощо).

О. М. Григоров

Монреальський протокол щодо речовин, які руйнують озоновий шар, 1987, до Віденської конвенції про охорону озонового шару 1985 — укладений під егідою Програми ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП) *договір міжнародний,* спрямований на скорочення виробництва та споживання озоноруйнівних речовин: хлорфторвуглеців (ХФВ), тетрахлориду вуглецю, метилхлороформу, галонів, гідрохлорфторвуглеців (ГХФВ), гідробромфторвуглеців (ГБФВ) і метилброміду. Набув чинності 1.01.1989. Первісна редакція Протоколу передбачала до грудня 1999 лише 50-відсоткове скорочення споживання п'яти ХФВ і заморожування споживання трьох галогенів. Регулярні наукові оцінки стали основою для подальших поправок і доповнень, внесених до Протоколу в 1990 (Лондон), 1992 (Копенгаген), 1995 (Відень), 1997 (Монреаль), 1999 (Пекін) та 2007 (Монреаль). До 2000 обмеження поширювалися загалом на 96 хімічних сполук. Список озоноруйнівних речовин міститься у Додатках А, В, С і Е, список продуктів, що містять регульовані речовини з Додатку А, — в Додатку D. Протокол ґрунтується на принципі спільної, але диференційованої відповідальності: країни, що розвиваються, дістали можливість відстрочити виконання своїх зобов'язань на 10 років (ст. 5), для них же було передбачено спеціальний механізм фінансування у вигляді Багатостороннього фонду (ст. 10), який адмініструється спільно Виконавчим комітетом, ЮНЕП, *Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН)* і *Світовим банком.* Пункт 5 ст. 10 Протоколу — безпрецедентний випадок в історії розвитку *міжнародного права* навколишнього середовища, коли ефективне здійснення державами, що розвиваються, своїх зобов'язань за Протоколом було поставлено в залежність від ефективного здійснення фінансового співробітництва і передачі технологій з боку розвинених держав.

Згідно з Протоколом, кожна сторона зобов'язується забезпечити, щоб за певний період розрахунковий рівень її споживання та виробництва регульованих речовин не перевищував певну кількість відсотків розрахункового рівня споживання та виробництва у певному році. Країни, що розвиваються, як вони визначені у ст. 5, так само як і розвинені країни, повинні виконувати певні зобов'язання відразу ж після набуття чинності Протоколу, наприклад, зобов'язання з надання доповідей щодо виробництва, споживання і торгівлі озоноруйнівними речовинами. Стаття 2 (5) регулює передачу частини квоти розрахункового рівня виробництва іншій Стороні, ст. 2 (8) — механізм спільного виконання зобов'язань для держав — членів регіональних організацій. Стаття 4 присвячена регулюванню торгівлі з державами, які не є Сторонами: вона забороняє *імпорт* до і *експорт* з країн, що не є учасниками Протоколу, регульованих речовин, а також певних продуктів, що містять озоноруйнівні речовини. Стаття 4В запроваджує систему ліцензування імпорту й експорту нових, використаних, рециркульованих і утилізованих регульованих речовин. Монреальський протокол перебуває у процесі постійного розвитку. Шляхом внесення поправок і доповнень щодо прискорених термінів і нових озоноруйнівних речовин Протокол довів свою ефективність у справі регулювання ви-

робництва, споживання і торгівлі такими речовинами: на сьогоднішній день, за оцінками експертів, завдяки функціонуванню документа споживання та виробництво озоноруйнівних речовин скоротилося на 95 %.

М. О. Медведєва

Монро (Monroe) Джеймс (28.04.1758, Вашингтон-Періш, округ Вестморленд, нині — штат Вірджинія, США — 4.07.1831, Нью-Йорк, США) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, 5-й президент США (4.03.1817–4.03.1825). Нар. у сім'ї дрібного плантатора. Навчався в коледжі Вільяма і Мері (Вільямсбург), звідки добровольцем пішов на *Війну за незалежність в Північній Америці 1775–83*. Вийшов у відставку в чині підполковника. У 1782–83 — чл. законодавчих зборів (легіслатури) Вірджинії, у 1783–86 — делегат *Континентального конгресу*. Добивався посилення центр. влади, але до Конституції США поставився з настороною. У 1790–94 — сенатор. У 1794–96 — посланник США у Франції. 15.08.1794 виступив у Конвенті з вітанням Французької республіки, але після *Джея місії* та укладення дог-ру про дружбу й торгівлю з Великою Британією був змушений повернутись до США, де приєднався до джефферсонівських республіканців. У 1799–1802 — губернатор Вірджинії. У 1803–07 — глава дип. місії в Європі: брав участь у переговорах про *Луїзіани купівлю* у Франції; невдало намагався добитись в Іспанії визнання прав США на Флориду; 29.12.1806 підписав у Лондоні англ.-амер. договір, що врегулював майже всі конфліктні питання, але Т. *Джефферсон* не поставив договір на ратифікацію як такий, що містив надмірні поступки Британії. У 1810 — учасник вірджинських законодавчих зборів, у 1811 — губернатор Вірджинії. З березня 1811 до березня 1817 — держ. секретар (з вересня 1814 також в. о. військ. міністра) в адміністрації Дж. *Медісона*, ініціатор жорсткого курсу щодо Британії та планів загарбання Канади. У 1816 обраний Президентом США, у 1820 переобраний на 2-й термін. У президент. посланні 2.12.1823 була проголошена *Монро доктрина* — перше систематичне викладення принципів поведінки США на міжнар. арені. У 1829 був членом конституційного конвенту Вірджинія.

Б. М. Гончар

Монро доктрина — декларація принципів зовн. політики США, вперше систематично викладена в щорічному посланні Президента США Дж. *Монро* Конгресу 2.12.1823. Передумовами прийняття доктрини стали загроза інтервенції *Священного союзу* в Лат. Америку з метою відновлення контролю Іспанії за своїми лат.-амер. *колоніями*, які вже були визнані США як незалежні д-ви, та прийняття 4.09.1821 указу рос. імп. *Олександром I* про заборону заходу інозем. кораблів, у т. ч. американських, до територ. вод рос. Півн.-Зах. Америки. Доктрина формулювала принцип «неколонізації», який наголошував що Півн. та Півд. Америки не можуть у майбутньому розглядатись як об'єкти колонізації будь-якої європ. д-ви. Доктрина обґрунтовувала ідею поділу світу на амер. та європ. системи й формулювала принцип невтручання США у внутр. справи будь-якої європ. д-ви, суто європ. конфлікти, які не зачіпали безпосередньо амер. інтереси та в справи існуючих у Зах. півкулі європ. колоній, а в б-бі колишніх іспан. колоній проти *метрополії* — збереження *нейтралітету*. **М. д.** була виступом проти колоніальної монополії європ. д-в у Зах. півкулі, проти митних бар'єрів для амер. торгівлі та судноплавства в прагненні США зміцнити і розширити свої позиції та вплив у регіоні. Принцип «неколонізації» став інструментом створення сфери впливу самих США. Спираючись на принципи **М. д.**, США обґрунтовували своє право анексувати сусідні території, щоб запобігти їх переходу під контроль інших д-в (приєднання Нової Мексики, Арізони, Орегону, Каліфорнії, *Техасу анексія*). Наприкінці XIX ст. **М. д.** стала обґрунтуванням територ. експансії в Центр. Америці та Карибському басейні (див.: *Американсько-іспанська війна 1898*). На поч. XX ст. на засадах доктрини була сформульована політика, за якою США могли здійснювати будь-які кроки, аж до збройної *інтервенції*, в Півд. Америці, що постійно ускладнювало їх відносини з лат.-амер. країнами.

Б. М. Гончар

Монровійська група 1961 — одна з фракцій панафриканського руху (див.: *Панафриканізм*), що була створена в 1961 та об'єднувала в своїх лавах 20 держав Африки, які вирізнялися поміркованим зовнішньополітичним курсом та відкидали емоційну складову у своїй політичній риториці, концентруючи увагу на інституційних питаннях (Нігерія, Ефіопія, Ліберія, Сьєрра-Леоне). Установча конференція **М. г.** відбулася 8–12.05.1961 в Монровії (Ліберія), в ній взяли участь 15 *глав держав* та 5 *глав урядів* держав Африки, причому в зустрічі взяли участь окремі члени Браззавільської групи, але жодного учасника *Касабланкської групи*. На конференції була схвалена доктрина міжафриканських відносин, яка передбачала взаємну повагу *суверенітету* та територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи інших держав, мирне розв'язання *конфліктів міжнародних*, підтримання гармонічного різноманіття та толерантне ставлення щодо тих відмінностей, які існують між різними африканськими державами та *націями*. Також члени **М. г.** заявили про їхні наміри інтенсифікувати рівень кооперації в сфері торгівлі, комерції, культури, транспорту та комунікацій. Щодо міжнародних проблем, Монровійська доктрина підтвердила підтримку держав **М. г.** зусиллям ООН в Конго (див.: *Конголезька криза 1960–67*), а в алжирському питанні (див.: *Війна за незалежність Алжиру*) держави-учасники групи вимагали від Франції та інших колоніальних сил надати незалежність підконтрольним ним територіям.

Друга зустріч **М. г.** відбулася 25–30.01.1962 в Лагосі (Нігерія) за участю 20 голів держав та урядів. Лівія та Туніс бойкотували зустріч через відмову запросити на неї Тимчасовий уряд Алжиру у вигнанні, проте вакуум, що утворився, заповнили представники Конго (Кіншаса) та Танганьїки. Розкол по лінії Північна арабська Африка — та Африка на південь від Сахари засвідчила відмова ОАР, Марокко та Судану взяти участь у конференції, що надалі розколювало панафриканський рух. На конференції в Лагосі Ліберія запропонувала проект розширення Афро-Малагасійської організації економічної кооперації за рахунок включення до неї нефранкофонних держав Африки. Також на конференції було ухвалене звернення щодо внесення поправок до *Статуту ООН* з вимогою розширити представництво держав Африки в органах ООН, особливо в *Раді Безпеки ООН* та *Економічній і Соціальній Раді ООН*. 20.12.1962 члени **М. г.** підписали Лагоську хартію, яка заснувала Афро-Малагасійську організацію співробітництва. При цьому Постійний секретаріат даної організації при ООН став центром координації дипломатичних активностей держав **М. г.**

Отримання Алжиром незалежності в липні 1962 та створення центрального уряду в Конго сприяли зменшенню розбіжностей у позиціях **М. г.** та Групи Касабланка. Окрім того, стало очевидним, що обидві фракції поділяють більшість цілей, зокрема таких як сприяння набуттю незалежності європейськими колоніями в Африці, курс на неприєднання в *«холодній війні»* та розвиток окремих форм континентального співробітництва в сфері торгівлі та зовнішньої політики. За політичних зусиль впливових африканських лідерів *Туре* Ахмеда Секу (Гвінея) та *Хайле Селассіє I* (Ефіопія) в травні 1963 представники 32 африканських націй провели зустріч в Аддис-Абебі, де було погоджено компромісний план задля досягнення африканської єдності. Результатом стало утворення *Організації африканської єдності*. **М. г.** та Касабланська група припинили своє існування.

С. В. Андрущенко

Монтевідео акт 1979 — угода, підписана міністрами закордонних справ Аргентини та Чилі 8.01.1979 у м. Монтевідео, Уругвай, за посередництва кардинала Антоніо Саморе (Samoré Antonio). Цим документом сторони формалізували свою згоду на посередництво Ватикану у врегулюванні конфлікту щодо каналу Бігля, зобов'язалися не застосовувати силу одна щодо одної і відновити воєнний *статус-кво* початку 1977. Папа Римський *Іван Павло II* оприлюднив рішення відрядити свого спеціального посланця до Аргентини і Чилі 22.12.1978, в розпал двостороннього конфлікту, коли аргентинські війська готувалися до окупації спірних островів у протоці Бігля. Наступного дня спеціальним представником Папи було призначено кардинала Антоніо Саморе, який 25.12.1978 прибув до Буенос-Айреса з місією добрих послуг. Відвідавши столиці обох конфліктуючих сторін, кардинал А. Саморе переконав керівництво Аргентини і Чилі в необхідності прийняти посередництво Папи Римського у їхній суперечці і підписати відповідну угоду на нейтральній території. Успіх місії обумовлювався високим авторитетом католицької церкви в обох країнах на фоні розгортання воєнного протистояння в період Різдвяних свят. Крім того, сторо-

ни були зацікавлені у посереднику, оскільки для Чилі це був шанс на остаточне врегулювання територіальної суперечки, а для Аргентини — можливість «зберегти обличчя» в умовах тиску з боку США і перспективи міжнародної ізоляції, а також складної внутрішньої ситуації. Після підписання Акту Монтевідео Папа Римський прийняв прохання Аргентини та Чилі про посередництво, яке розпочалося у квітні 1979. Остаточне врегулювання конфлікту щодо каналу Бігля відбулося у 1984 з підписанням *аргентинсько-чилійського договору про мир та дружбу*.

Н. М. Весела

Монтевідео договір 1980 — багатостороння угода про створення й регулювання діяльності *Латиноамериканської асоціації інтеграції (ЛААІ)*; підписана 12.08.1980 представниками Аргентини, Болівії, Бразилії, Венесуели, Еквадору, Колумбії, Мексики, Парагваю, Перу, Уругваю, Чилі. Набув чинності 18.03.1981. **М. д.** визначив метою ЛААІ створення спільного лат.-амер. ринку шляхом взаємного надання країнами-учасницями митних преференцій, укладання членами Асоціації заг.-регіональних, багатосторонніх та двосторонніх угод. **М. д.** встановлено структуру ЛААІ, визначено правила набуття членства в Асоціації. Відносини з іншими лат.-амер. країнами ЛААІ має будувати на основі багатосторонніх угод з окремими д-вами чи інтеграційними угрупованнями (ст. 25). Договір передбачив реалізацію горизонтального співробітництва з іншими інтеграційними угрупованнями світу, окремими країнами, що розвиваються, або їх об'єднаннями. Положення Півн.-амер. угоди про вільну торгівлю, що була підписана Мексикою й набула чинності 1.01.1994, суперечили ст. 44 **М. д.**, відповідно до якої Мексика мала автоматично й беззастережно надати членам ЛААІ ті самі торг. преференції, що й США та Канаді. Рада міністрів ЛААІ змушена була 13.06.1994 ухвалити протокол до Договору Монтевідео, що дозволяє тимчасово призупиняти дію ст. 44 відносно членів, які звернуться з таким проханням.

Н. М. Весела

Монті (Monti) Маріо (19.03.1943, м. Варезе, регіон Ломбардія, Королівство Італія) — італійський громадсько-політичний і державний діяч, економіст, 54-й Голова Ради міністрів Італійської Республіки (16.11.2011–24.04.2013); народився в сім'ї бізнесмена-виробника напоїв; закінчив Університет Бокконі (Мілан, 1965), де отримав учений ступінь в галузі економіки, й аспірантуру в Єльському університеті (США). У 1970–85 викладав економіку в Туринському університеті; в 1989 призначений ректором Університету Бокконі, а з 1994 був його президентом; у 2005 став першим президентом Інституту економічних досліджень «Брейгель»; крім цього **М.** є одним з ключових членів Тристоронньої комісії, а також Більдерберзького клубу; виступає міжнародним радником таких компаній як «Goldman Sachs» і «The Coca-Cola Company». Водночас брав активну участь у політичній діяльності: у 1995–2004 був європейським комісаром від Італії; 18.01.1995–15.09.1999 обіймав посаду Європейського комісара з питань внутрішнього ринку, послуг, податків і зборів; 15.09.1999–30.10.2004 — Європейського комісара з питань конкуренції; в 2009 призначений членом комісії з питань майбутнього *Європейського Союзу*. 9.11.2011 призначений президентом Італії Дж. Наполітано довічним сенатором; 16.11.2011 обраний Головою Ради міністрів Італії та міністром економіки і фінансів (до 11.07.2012), створив і очолив урядову комісію з координації економічної та фінансової політики; на початку грудня 2011 ініціював ухвалення антикризового пакету, що передбачав режим «жорсткої економії», скорочення державних видатків і збільшення пенсійного віку до 66 років; особисто відмовився від зарплати прем'єр-міністра і міністра фінансів.

О. О. Рафальський

Монтрьо конференція 1936 — міжнар. зустріч, що відбулась 22.06–21.07.1936 в Монтрьо (Швейцарія) за участю представників Великої Британії, СРСР, Франції, Японії, Австралії, Болгарії, Греції, Румунії, Туреччини та Югославії. Виробила нову конвенцію про режим Чорноморських проток, що замінила Лозаннську конвенцію 1923 (див.: *Лозаннська конференція 1922–23*). Навесні 1936 Туреччина виступила з пропозицією до всіх держав-учасниць Лозаннської конференції 1922–23 провести переговори для врегулювання питання про режим проток, на яку погодились усі зацікавлені держави, окрім Італії. Одразу після відкриття **М. к.** Велика Британія зажадала забезпечення необмеженого доступу військ. кораблів усіх д-в до Чорного моря через протоки; Туреччина погодилась на цю пропозицію. СРСР виступив із застереженнями щодо вільного доступу військ. кораблів нечорноморських д-в у протоки, вимагаючи визначити для них кількісні та якісні обмеження. Після того, як брит. делегація зняла свої пропозиції, було досягнуто принципової згоди, що стала основою нової конвенції. Її було підписано 20.07.1936. Конвенція встановлювала режим проток, що відповідав меті забезпечення свободи *судноплавства міжнародного торговельного* за одночасного гарантування безпеки в Чорному морі для Туреччини та інших причорноморських д-в. За торг. суднами всіх країн зберігалась свобода проходу протоками як у мирний, так і воєнний час. Військ. кораблі нечорноморських д-в при проході протоками в мирний час обмежувались класом (легкі надводні кораблі, малі бойові та допоміжні кораблі) та заг. тоннажем на час проходу (15 тис. т), а щодо входу до Чорного моря — ще й сумарним тоннажем усіх військ. кораблів, що там перебували на той момент (30 тис. т для всіх нечорноморських д-в, із відповідним підвищенням ліміту до максимуму в 45 тис. т у разі збільшення сумарного тоннажу чорноморського флоту найпотужнішої військ.-мор. причорноморської д-ви на 10 тис. т та тритижневим терміном перебування в акваторії Чорного моря. Чорноморські д-ви отримували право на проведення будь-яких військ. надводних і підводних кораблів, незалежно від класу та тоннажу. Встановлювався порядок оповіщення Туреччини про прохід військ. кораблів. У воєнний час, якщо Туреччина залишалася нейтральною стороною, протоки мали бути закритими для всіх воюючих д-в. У разі, якщо воюючою стороною була сама Туреччина або в разі виникнення безпосередньої загрози втягнення Туреччини у війну, режим проток для військ. кораблів установлювався тур. урядом. Міжнар. комісію проток, створену Лозаннською конвенцією 1923, було скасовано. *Суверенітет* Туреччини над зоною проток відновлювався в повному обсязі, вона отримала право ремілітаризувати зону проток. Конвенцію було укладено терміном на 20 років з автоматичною пролонгацією в разі відсутності денонсації за 2 роки до закінчення терміну її дії. Конвенція набула чинності 9.11.1936 і залишається міжнар.-прав. основою режиму чорноморських проток донині.

М. А. Миронова

Мораес (Moraes) Елдер Мартінс де (1937, Мауріті, шт. Сеара, Республіка Сполучених Штатів Бразилії) — бразильський *дипломат*. Закінчив паризьку Вищу школу журналістики, Ін-т «Ріо Бранко» й дип. школу при МЗС Бразилії (1963). 1963–67 — співробітник апарату МЗС Бразилії; 1967–73 — 2-й секр. посольств Бразилії у ЧСР, Японії та Гаяні; 1973–80 — 1-й секр. посольства Бразилії в Гаяні; 1980–81 — радник апарату МЗС Бразилії; 1981–84 — радник посольства Бразилії в США; 1984–86 — радник, Радник-посланник апарату МЗС Бразилії; 1986–88 — Радник-посланник посольства Бразилії в Ірані; 1988–90 — Радник-посланник посольства Бразилії в Ізраїлі; 1990–92 — Радник-посланник посольства Бразилії у Швеції; 1992–94 — Радник-посланник апарату МЗС Бразилії; 1994–2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бразилії в Мозамбіку. 2001–03 — Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Бразилія в Україні.

В. І. Головченко

Моралес (Morales) Ево (26.10.1959, с. Ісаллаві, кантон Оріноко, департамент Оруро, Республіка Болівія) — болівійський громадсько-політичний і державний діяч, 80-й президент Болівії, перший керівник держави з індіанського населення; народився в бідній сім'ї селян аймара, тяжко працював з малого віку на цукрових плантаціях та доглядав за худобою; йому не вдалося закінчити школу, яку залишив в 11 класі. Працюючи на різних роботах, взяв участь у декількох профспілкових об'єднаннях країни; у 1988 був обраний виконавчим секретарем місцевої профспілки виробників коки; за свою діяльність був декілька разів арештований і навіть жорстоко побитий; відзначився організацією маршу фермерів коки до столиці країни — Ла-Паса. Пізніше поширював свої ідеї та погляди в Європі, за пацифістський спротив у 1995 його кандидатура була висунута на *Нобелівську премію миру*; в 1997 було обрано до парламенту від лівої коаліції на чолі з Комуністичною

партією; в грудні 1999 його власна невизнана політична партія злилася з іншою маловідомою партією й перебрала її назву і символи — «Рух до Соціалізму», і як така вона нарешті була зареєстрована урядом та могла брати участь у виборах у країні; основною ціллю партії була спрямованість на потреби індіанського населення, легалізація коки, *націоналізація* промисловості та справедливий перерозподіл природних багатств країни. У відповідь на жорстоке придушення протесту фермерів закликав їх до збройного опору, що викликало жорстку реакцію уряду та парламенту країни — більшістю депутатів парламенту 24.01.2002 його було виключено зі складу депутатів та позбавлено депутатської недоторканності; того ж року висунув свою кандидатуру на посаду президента країни і зайняв друге місце за кількістю отриманих голосів, що зробило його ім'я відомим не тільки у Болівії, але й у багатьох інших країнах континенту. На виборах 18.12.2005 отримав впевнену перемогу над своїм опонентом (53,7 % голосів) і 22.01.2006 вступив на посаду; переобраний 6.12.2009 (64 % голосів); на посаді президента в *зовнішній політиці* виступив з відверто антиамериканських позицій і солідаризувався на міжнародній арені з режимами Ф. *Кастро* та У. *Чавеса*; у внутрішній політиці до кінця осені 2006 провів *націоналізацію* нафтової й газової промисловості країни (за новими правилами, весь обсяг енергоносіїв, що видобуваються в Болівії, проходить через державну енергетичну компанію «Yacimientos Petroliferos Fiscales Bolivianos») й легалізував вирощування коки для потреб медицини; 7.02.2009 впровадив нову «соціалістичну конституцію», що, як і в Еквадорі та Венесуелі, спирається на засади децентралізації державного управління, «референдуму з відкликання» всіх виборних посадовців, збільшення представництва у владних структурах індіанців. 10.06.2009 підписав декрет, за яким країна почала офіційно іменуватися «Багатонаціональна Держава Болівія».

В. І. Головченко

Мораторій: **1.** Відстрочка чи призупинення виконання внутрідержавних чи міждержавних зобов'язань, встановлена *державою*, її органами на певний час унаслідок непередбачених, незвичайних економічних, політичних, екологічних чи інших обставин. **2.** Декларативна заява позичальника про неспроможність виконання майнових зобов'язань за договором унаслідок особливих, непередбачених умов з пропозицією нових умов, або мотивація судовим органам арбітражу про неможливість своєчасної сплати заборгованості з проханням відстрочення платежу чи звільнення від зобов'язань.

М. Ю. Рубцова

Моро (Moro) Альдо (23.09.1916, Малье, Королівство Італія — 9.05.1978, Рим, Італійська Республіка) — італ. громад.-політ. і держ. діяч, правник, проф. кримінального права Римського ун-ту. Політ. діяльність почав у католицьких молодіжних орг-ціях. Після проголошення Італійської Республіки 1946 увійшов до конституційної комісії. 1947 обраний до Установчих зборів, 1948 — до парламенту. 1948–50 — заст. мін. зак. справ. Виступав проти вступу Італії до *НАТО*. У 1953–55 — лідер фракції Християнсько-демократичної партії (ХДП) в парламенті. 1955–57 — міністр юстиції, 1957–59 — міністр освіти; 1959–63 — політ. секретар ХДП і лідер її лівого крила. У 1963–68 і 1974–76 — голова Ради міністрів, 1965–66, 1969–72 і 1973–74 — мін. зак. справ Італії. Був переконаним прибічником політики розрядки, а також співробітництва з СРСР та іншими країнами Організації Варшавського договору. 1976–78 — голова нац. ради ХДП. 16.03.1978 викрадений терористами з ультралівих «червоних бригад» і невдовзі вбитий.

Р. А. Кривонос

Морозов Костянтин Петрович (3.06.1944, Брянка Луганської обл., УРСР) — укр. військ. та держ. діяч. Закінчив Харківське вище військ. авіаційне уч-ще льотчиків (1967), Військ.-повітр. академію (1975) і Військ. академію Ген. штабу Збройних сил СРСР (1986). У 1990–91 — командувач повітр. армії (Одеса). У 1991–94 — міністр оборони України. У 1994–96 — позаштатний консультант Комісії Верховної Ради України з питань оборони й держ. безпеки. У 1996–98 — Радник-посланник, гол. координатор співробітництва України з *НАТО, Радою північноатлантичного співробітництва (РПАС), Західноєвропейським союзом (ЗЄС)* Посольства України в Бельгії. У 1998–2000 — заст. голови Місії України при НАТО в Бельгії. У квітні 2000 — червні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран. 4.11.2005–15.10.2007 — глава Місії України при НАТО.

В. М. Матвієнко

Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України (МАК) — постійно діюча арбітражна установа (третейський суд), що розглядає спори з цивільно-прав. відносин, які виникають у галузі торг. мореплавства. МАК здійснює діяльність відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994, Положення про Морську арбітражну комісію при ТПП України та власного Регламенту. МАК вирішує спори, які випливають з відносин щодо: фрахтування суден, мор. перевезення вантажів; мор. буксирування суден; мор. страхування й перестрахування; купівлі-продажу, застави та ремонту мор. суден; лоцманської та льодової проводки; агентського та іншого обслуговування мор. суден; використання суден для здійснення наук. досліджень, видобування корисних копалин, гідротехн. та інших робіт; рятування суден; піднімання затонулих у морі суден та іншого майна; зв'язаних із зіткненням мор. суден; плавання по *ріках міжнародних*; здійснення суднами внутр. плавання закорд. перевезень тощо. Прийом до розгляду спорів, що віднесено до її компетенції, відбувається за умови письмової угоди (домовленості) між сторонами про передачу МАК усіх або певної категорії спорів, які виникають або можуть виникнути між сторонами у зв'язку з будь-якими правовідносинами, незалежно від їхнього характеру. Арбітражна угода може бути укладена як арбітражне застереження в дог-рі, або як окремий договір. Комісія приймає до розгляду також і спори, віднесені до її компетенції міжнар. угодами. Рішення МАК виконуються сторонами добровільно у встановлені нею терміни. Не виконані в строк рішення виконуються відповідно до закону та *договорів міжнародних*. МАК складається з голови, двох заступників, арбітрів та секретаріату. Справи розглядаються одним або трьома арбітрами. Порядок звернення, розгляду справ та розмір арбітражного збору визначається Регламентом МАК. Рішення МАК є виконавчими док-тами і прирівняні до рішень держ. судів. Місцем знаходження і місцем проведення засідань МАК є Київ.

І. М. Забара

Морське дно за межами континентального шельфу — глибоководне мор. дно, розташоване за межами *континентального шельфу*. Особливості прав. режиму встановлено *Конвенцією ООН із морського права 1982*. Прав. режим **М. д. за м. к. ш.** не поширюється на води та повітр. простір над ним. Конвенція проголосила **М. д. за м. к. ш.** заг. спадщиною людства. Жодна з д-в не може поширити свій *суверенітет* та суверенні права або здійснювати їх щодо дна та його ресурсів. Корисні копалини, що видобуваються в цьому районі, можуть використовуватись лише згідно з положеннями Конвенції, правилами й процедурами, встановленими Міжнар. органом з мор. дна. Розвідку та розробку ресурсів цього району **М. д. за м. к. ш.** може здійснювати Міжнар. орган із мор. дна через своє підприємство, створення якого передбачено Конвенцією, або в асоціації з державами-учасницями Конвенції, держ. підприємствами чи іншими особами. Положеннями Конвенції визначаються й інші види діяльності на **М. д. за м. к. ш.**: проведення наук. досліджень, передача технологій, захист мор. середовища, охорона людського життя, погодження діяльності на мор. дні та в мор. середовищі, збереження і використання істор. об'єктів тощо.

І. М. Забара

Морських ресурсів використання — використання біологічних ресурсів (види тварин і рослин), мінеральних ресурсів (ресурси морських надр, наприклад, нафта, газ, вугілля, природна руда, олово; ресурси морського дна, наприклад, фосфорити, залізо-марганцеві конкреції; ресурси серединно-океанічних хребтів, наприклад, руда, цинк, свинець, мідь), ресурсів, що містяться у морській воді (кухонна сіль, магній, бром, уран, срібло, золото, натрій, магній, хлор, кальцій, бром тощо), а також ресурсів теплової та механічної енергії вод *Світового океану*. Використання морських ресурсів породжує проблеми їх виснаження та забруднення. Забруднення морського середовища означає «привнесення людиною, прямо чи опосередковано, речовин або енергії в морське середовище, включаючи естуарії, яке призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як шкода живим ресурсам і життю в морі, небезпека для здоров'я людини, створення перешкод для діяльності на морі, у тому

числі для рибальства та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використовуваної морської води та погіршення умов відпочинку (стаття 1 *Конвенції ООН з морського права 1982*). Основні джерела забруднення морського середовища: а) з тих джерел, що розташовані на суші, з атмосфери або через неї шляхом захоронення; б) забруднення із суден, зокрема навмисні і ненавмисні скиди; в) забруднення від установок і пристроїв, які використовуються під час розвідки і розробки природних ресурсів морського дна і його надр; г) забруднення від інших установок і пристроїв, що експлуатуються в морському середовищі (стаття 194 Конвенції ООН з морського права). Особливу загрозу несе забруднення морів нафтою і нафтопродуктами, токсичними, радіоактивними, промисловими та побутовими відходами, нітратами тощо. Боротьба із забрудненням вод Світового океану є об'єктом регулювання низки *договорів міжнародних*, зокрема таких, як Конвенція ООН з морського права 1982, Конвенція щодо запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 та Протокол до неї 1996, Міжнародна конвенція із запобігання забрудненню з суден 1973/1978, інші універсальні та регіональні угоди. Основні джерела виснаження та надмірного вилову морських живих ресурсів — це «незаконне, нерегульоване і незареєстроване» рибальство, визнане як таке в багатьох документах ФАО, регіональних риболовних організацій, Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980, Угоді про здійснення положень Конвенції ООН з морського права від 10.12.1982, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними, 1995; надмірне використання державами застережень та винятків, передбачених у міжнародних природоохоронних договорах, таких як Конвенція з регулювання китобійного промислу 1946, Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення, 1973 тощо.

М. О. Медведєва

Морські коридори — шляхи, що встановлюються з метою регулювання проходу іноземн. суден у *територіальних водах* прибережних держав, протоках, що використовуються для міжнар. судноплавства та архіпелажних водах держав-архіпелагів. При встановленні **М. к.** у територ. водах прибережна д-ва бере до уваги шляхи, що звичайно використовуються для міжнар. судноплавства, особливості суден, інтенсивність їхнього руху. Відповідно до ст. 22 *Конвенції ООН із морського права 1982* прибережна д-ва може вимагати від іноземн. суден користуватись мор. коридорами та схемами розподілу руху, що встановлюються з урахуванням рекомендацій компетентної міжнар. орг-ції. При встановленні **М. к.** в протоках, що використовуються для міжнар. судноплавства (ст. 41), або в архіпелажних водах (ст. 53), відп. д-ви надають свої пропозиції компетентній міжнар. орг-ції. Орг-ція для сприяння безпечному проходу суден може затвердити **М. к.**, які погоджені з д-вами, після чого останні встановлюють або змінюють відп. **М. к.** Конвенція ООН із мор. права 1982 вимагає від д-в чіткого позначення на мор. картах усіх встановлених ними **М. к.** і схем розподілу руху в територ. морі та протоках. Установлені в протоках та архіпелажних водах **М. к.** повинні відповідати заг.-визнаним *нормам міжнародного права*. Судна при транзитному проході в протоках, а також в архіпелажному проході повинні дотримуватись встановлених **М. к.** У разі, якщо держава-архіпелаг не встановлює **М. к.**, право проходу по **М. к.** може здійснюватись відповідно до шляхів, що зазвичай використовуються для міжнар. судноплавства. Повітр. простір над **М. к.**, що встановлено в архіпелажних водах, може використовуватись як повітр. коридор для прольоту іноземн. літальних апаратів у порядку здійснення права архіпелажного прольоту.

І. М. Забара

Морські наукові дослідження у Міжнародному районі морського дна (правове регулювання) — визначаються міжнародно-правовим режимом Району (дно морів та океанів та його надра за межами національної юрисдикції). На Міжнародний район морського дна поширюється свобода морських наукових досліджень. Морські наукові дослідження повинні здійснюватись виключно в мирних цілях і на благо всього людства. Міжнародний орган з морського дна може здійснювати морські наукові дослідження щодо Району та його ресурсів самостійно або укладати угоди з цією метою. Орган заохочує і сприяє проведенню морських наукових досліджень в Районі, а також координує і поширює результати таких досліджень.

Всі держави, незалежно від їх географічного положення, та компетентні *організації міжнародні* мають право проводити в Районі морські наукові дослідження. Проводячи дослідження, вони повинні сприяти міжнародному співробітництву у мирних цілях, обміну наукової інформації та даними, об'єднувати зусилля вчених різних *держав* у пізнанні морського середовища, сприяти поширенню наукової інформації і поширенню знань, що є результатом морських наукових досліджень. На науково-дослідні судна та науково-дослідні установки, що досліджують Район і належать, або експлуатуються державами, поширюється імунітет від юрисдикції будь-якої держави, крім держави прапора. В разі заподіяння шкоди, в результаті проведення морських наукових досліджень, держави і міжнародні організації несуть відповідальність за шкоду, завдану морському середовищу внаслідок проведення морських наукових досліджень.

І. М. Забара

Морські ядерні судна — судна, обладнані ядерною енергетичною установкою. Відносяться до об'єктів (джерел) з підвищеною небезпекою. В силу цього, в *міжнародному праві* до **М. я. с.**, крім загальних вимог, застосовуються і спеціальні правила щодо забезпечення безпеки судноплавства. На **М. я. с.** в повній мірі поширюється принцип свободи судноплавства, а також право мирного проходу через іноземні *територіальні води*. *Конвенція ООН з морського права 1982*, підтверджуючи принцип свободи судноплавства і право мирного проходу щодо суден, не пов'язує ці права мореплавців із технічними особливостями суден. На **М. я. с.** поширюються додаткові вимоги тільки щодо забезпечення безпечної експлуатації та незаподіяння ядерної шкоди прибережним державам, навколишньому середовищу та природним ресурсам. Для забезпечення інтересів прибережних держав **М. я. с.**, при здійсненні права мирного проходу в територіальних водах іноземних держав, повинні мати на борту свідоцтво про безпеку ядерного судна (пасажирського або вантажного) і дотримуватися заходів безпеки, передбачених для таких суден міжнародними угодами, а також рухатися *морськими коридорами*, встановленими державами або компетентними міжнародними організаціями.

Спеціальні заходи безпеки щодо експлуатації **М. я. с.** передбачено міжнародними нормами технічного характеру, спрямованими на безпеку судноплавства. *Держава прапору* **М. я. с.** повинна забезпечити дотримання міжнародних стандартів при проектуванні, виготовленні та монтажі судна й реактору, а також здійснення контролю при використанні на судні радіоактивних матеріалів. На забезпечення безпечної експлуатації **М. я. с.** спрямовані і міжнародні рекомендації технічного характеру — «Рекомендації ІМКО/*МАГАТЕ* з безпеки портів при заході в них ядерних торгових суден», Типовий проект (Модель) двосторонніх угод про візити ядерних суден 1972, а також Кодекс з безпеки ядерних торгових суден 1981. Використання державами конвенційних норм у сукупності з рекомендаціями технічного характеру сприяло розробці відповідних національних законодавств. Рядом держав прийнято законодавчі акти щодо дозвільного характеру заходу **М. я. с.** в порти, відкриті для заходу іноземних суден. Міжнародний характер судноплавства й особливі умови експлуатації **М. я. с.** обумовили спеціальне міжнародно-правове регулювання інституту відповідальності. Питання відшкодування шкоди, що може бути заподіяна **М. я. с.**, врегульовано рядом міжнародних конвенцій. Встановлення спеціальних вимог щодо відшкодування ядерної шкоди пов'язано зі специфічними властивостями як самої заподіяної шкоди, так і **М. я. с.** Міжнародна конвенція про відповідальність операторів ядерних суден 1962 встановлює особливий режим цивільно-правової відповідальності. Зміна традиційного режиму відповідальності була викликана необхідністю забезпечення певних гарантій захисту інтересів потерпілих від ядерної шкоди. В основі режиму лежить ряд принципів цивільно-правової відповідальності за ядерну шкоду: абсолютна відповідальність; обмеження відповідальності за розміром; юридичне каналізування відповідальності. Режим цивільно-правової

відповідальності за ядерну шкоду в морському праві розглядається в сукупності із системою фінансового забезпечення (обов'язкове страхування або фінансова гарантія та державне відшкодування). Відповідальність оператора ядерної установки обмежується термінами позовної давності за позовами про відшкодування шкоди. Юрисдикцію здійснюють суди того учасника конвенції, на території якого відбувся ядерний інцидент.

І. М. Забара

Моря забруднення шкідливими речовинами відповідно до *Конвенції ООН із морського права 1982*, привнесення людиною, прямо чи опосередковано, речовин або енергії в морське середовище, включаючи естуарій, яке призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як шкода живим ресурсам і життю в морі, небезпечна для здоров'я людини, утворення перешкод для діяльності на морі, в тому числі для рибальства та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використовуваної мор. води і погіршення умов відпочинку. Міжнар.-прав. нормативну базу у сфері попередження забруднення моря шкідливими речовинами становлять положення Конвенції із запобігання забрудненню моря скиданнями відходів та інших матеріалів 1972, Міжнародної конвенції по запобіганню забруднень з суден 1973 і Протоколу до неї 1978, Конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їхнім знищенням 1989 та Міжнародної конвенції із забезпечення готовності на випадок забруднення нафтою, б-бі з ним та співробітництву 1990, а також низки регіональних багатосторонніх дог-рів: Конвенції про захист мор. середовища Балтійського моря 1974, *Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992* (ратифікована Україною 4.02.1994). На Міжнар. конференції, що була скликана за ініціативою *Міжнародної морської організації* і відбулася у Брюсселі у 1969, було вироблено Міжнар. конвенцію щодо втручання у *відкритому морі* у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою (ратифікована Україною 17.12.1993). Основна мета Конвенції — запобігання забрудненню узбережжя прибережних держав нафтою внаслідок мор. аварій, що сталися у відкритому морі, тобто на значній відстані від узбережжя і за межами дії юрисдикції прибережної д-ви. Цей аспект має важливе значення, оскільки захисні дії прибережної д-ви (включаючи можливість спалення або затоплення аварійного судна) мають бути відп. небезпеці, що загрожує узбережжю. Тому перед вчиненням таких дій прибережна д-ва має консультуватися з іншими зацікавленими д-вами, звертатися до експертів, список яких ведеться в ММО, тощо. Порушення таких вимог може призвести до того, що прибережній д-ві, яка перевищила межі допустимих дій під час таких аварійних ситуацій, доведеться відшкодовувати завдані збитки. Постановою КМ України від 29.03.2002 № 431 затверджено Правила охорони внутр. мор. вод і територ. моря від забруднення та засмічення.

О. В. Задорожній

Мосаддик (Mosaddeq) Мухамад (19.05.1882, Тегеран, Персія — 5.03.1967, Ахмадабад, під Тегераном, Іран) — іранський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у заможній сім'ї держ. службовця. Вищу освіту здобув у Парижі, згодом отримав ступінь д-ра юрид. наук в ун-ті Лозанни. Після повернення до Ірану в 1914 був призначений генералом-губернатором провінції Фарс. 1921 зайняв посаду міністра фінансів; 1923 обраний до меджлісу, але 1925 змушений був залишити велику політику через опозицію до коронації Рези-хана як шаха Ірану. У 1944 знову обраний до парламенту. Як переконаний націоналіст у 1949 став співзасновником Національного фронту, що виступав з антибрит. та антирад. гаслами. У квітні 1951 меджліс прийняв рішення про націоналізацію нафтового багатства Ірану і призначив М., щоб втілити його в життя. 30.04.1951–17.07.1952 і 22.07.1952–19.08.1953 — Прем'єр-міністр Ірану. Бойкот провідних країн Заходу, запроваджений у відповідь на націоналізацію нафтової пром. країни, викликав значні екон. труднощі й підірвав авторитет М. серед населення. М. вступив у відкриту конфронтацію з *Пехлеві Мохаммедом Реза-шахом* щодо низки екон. та політ. питань у країні й улітку 1953 оголосив про свою відставку. Шах був змушений залишити країну, але завдяки підтримці ЦРУ США, невдоволених громадян та військових повернувся до влади 19.08.1953. М. був засуджений до 3-х років ув'язнення за держ. зраду. Доживав свій вік під домашнім арештом.

П. М. Ігнатьєв

Москаленко Віталій Анатолійович (21.10.1955, Київ, УРСР) — український *дипломат*. У 1978 закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював завідувачем відділу МЗС України, начальником Третього територіального управління МЗС України. 3.11.2005–3.06.2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Македонії; потім — начальник Управління технічного забезпечення МЗС України.

В. М. Матвієнко, І. П. Черінько

Московська нарада міністрів закордонних справ СРСР, США та Великої Британії 1945 відбувалась 16–26.12.1945 з метою подолання суперечностей, які виникли в повоєнному переговорному процесі між союзниками по *антигітлерівській коаліції*. Було узгоджено процедуру підготовки мирних дог-рів із союзниками Німеччини в Європі, а також прийнято рішення про проведення спец. багатосторонньої мирної конференції для обговорення узгоджених текстів мирних дог-рів із метою рекомендації їх *Раді міністрів закордонних справ*. На конференцію запрошувались лише країни, що брали активну участь у війні проти гітлерівського блоку в Європі. Таких визначено 21: СРСР, США, Велика Британія, Франція, Китай, Австралія, Бельгія, Білоруська РСР, Бразилія, Греція, Ефіопія, Індія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Південно-Африканський Союз, Польща, Українська РСР, Чехословаччина та Югославія. Керівництву Болгарії та Румунії рекомендувалось включити до складу своїх урядів по 2 представники від опозиційних (некомуністичних) партій, що було умовою їх визнання США та Великою Британією. Було порушено питання про розробку принципів політики щодо Японії та контролю за їх здійсненням. Для цього передбачалось створити Далекосхідну комісію з місцеперебуванням у Вашингтоні у складі 11 країн: СРСР, США, Великої Британії, Франції, Китаю, Австралії, Індії, Канади, Нідерландів, Нової Зеландії та Філіппін. У 1949 до складу комісії були включені Бірма та Пакистан. Робота комісії мала будуватись на принципі одностайності СРСР, США, Великої Британії та Китаю. Було домовлено про створення Союзної ради з Японії з місцеперебуванням у Токіо у складі представників СРСР, США, Великої Британії та Китаю.

І. О. Мінгазутдінов

Московський державний інститут міжнародних відносин (Університет) МЗС Російської Федерації, МДІМВ (у) — державний освітній заклад вищої професійної освіти, має статус університету. Засновник МДІМВ (у) — МЗС РФ. МДІМВ (у) є правонаступником Московського державного інституту міжнародних відносин МЗС СРСР, заснованого 14.10.1944. Переданий у підпорядкування МЗС Росії у 1991. Підготовка фахівців за напрямками й спеціальностями у сфері *міжнародних відносин*, політології, світової економіки, юриспруденції, менеджменту, журналістики й інформації здійснюється на семи факультетах і 68 кафедрах Університеу, викладається 53 іноземні мови. МДІМВ (у) має шість інститутів: Європейського права, Міжнародний інститут енергетичної політики і дипломатії, Міжнародний інститут управління, Інститут зовнішньоекономічних зв'язків, Інститут додаткової професійної освіти, Європейський навчальний інститут. В Університеті навчається близько 6000 студентів, у тому числі іноземці з 64 країн. Університет виконує функції координатора діяльності вузів РФ і країн *СНД* у сфері міжнародних відносин, регіонознавства, зв'язків з громадськістю й реклами. Університет підтримує партнерські наукові зв'язки з університетами США, Франції, Німеччини, Японії, Індії, Китаю, України.

Т. І. Шинкаренко

Московський договір 1920 — *договір мирний* між РРФСР та Литвою; підписаний 12.07.1920 у Москві. Договір гарантував *нейтралітет* Литви у польсько-радянській війні 1920 та визначав *кордону державного лінію* між РРФСР та Литвою. До Литви відходили значна частина Віленського краю та Вілкавішський сектор із містами Вільно, Гродно, Щучіна, Ошмян, Ліда та іншими. Литва також забов'язувалась перешкоджати діяльності антирадянських груп на своїй території. Після поразки РРФСР у війні з Польщею більша частина територій, отриманих Литвою за Договором, була окупована польськими військами; Договір фак-

тично втратив силу. Нова лінія кордону між Литвою та РРФСР була визначена за *Ризьким мирним договором 1921.*

В. Дальський

Московський договір 2002 — див.: *Американсько-російський договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів 2002.*

Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах — див.: *Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою 1963.*

Московський протокол 1929 про дострокове введення в дію *Бріана—Келлога пакт 1928,* підписаний 9.02.1929 в Москві представниками СРСР, Естонії, Латвії, Польщі та Румунії. Через затягування *ратифікації* пакту Бріана—Келлога його учасниками СРСР звернувся до сусідніх країн із пропозицією підписати протокол, за яким передбачалось негайне набуття Пактом чинності для д-в, що підписали **М. п.** Він був відкритим для приєднання інших д-в і набував чинності незалежно від процедури ратифікації Пакту. З д-в, до яких звернувся уряд СРСР, лише Фінляндія відмовилась підписати **М. п.** Згодом до нього приєдналися Туреччина, Іран і Литва.

О. С. Пархомчук

Московський саміт СРСР та США 1988 — офіц. зустріч між Ген. секретарем КПРС М. *Горбачовим* та Президентом США Р. *Рейганом,* яка відбулась 29.05–2.06.1988. Лідери двох країн підписали протокол про обмін грамотами про ратифікацію *американсько-радянського договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987.* Була також укладена Угода між СРСР та США про повідомлення про пуски міжконтинентальних балістичних ракет і балістичних ракет підводних човнів із метою зменшення небезпеки виникнення ядерної війни, зокрема, на випадок помилок під час пусків ракет та аналізу інформації про пуски іншою стороною. Із метою досягнення домовленості про ефективні заходи контролю за виконанням рад.-амер. Договору про обмеження підземних випробувань ядерної зброї 1974 глави д-в підписали Угоду про проведення спільного експерименту з контролю; його було вирішено розробити й провести на випробувальних полігонах один одного. Учасники зустрічі погодились обмежити розташування мобільних міжконтинентальних балістичних ракет окремими районами з правом виходу за встановлені кордони під час окремих обмежених за масштабами операцій або навчань, а також домовились про обов'язкове сповіщення про початок такого виходу. Були укладені також двосторонні угоди про наук. й технол. співробітництво, співробітництво в пошукові та рятуванні на морі, про створення об'єднаної радіонавігаційної системи в районах півн. частини Тихого океану й Берингового моря, а також про взаємні відносини у сфері рибного госп-ва.

В. А. Манжола

Московські англійсько-радянсько-французькі переговори 1939 про укладення договору про взаємодопомогу та військ. конвенцію відбувались у червні — серпні 1939, коли посилилась військ. загроза Європі внаслідок порушення А. *Гітлером* умов *Мюнхенської угоди 1938.* Окупація нім. військами Чехії в березні 1939, проголошення профаш. урядом Словаччини незалежності, нім. претензії до Польщі щодо Данцигського коридору призвели до змін у зовн.-політ. лінії урядів Великої Британії та Франції, що раніше проводили політику замирення Німеччини. 31.03.1939 Н. *Чемберлен* зробив заяву в брит. парламенті про надання гарантій Польщі в разі загрози її незалежності. 6.04.1939, після підписання англ.-польського комюніке, ці гарантії набули двостороннього характеру. Аналогічні гарантії Польщі надала Франція. 14.04.1939 брит. уряд запропонував СРСР зробити заяву про надання допомоги Великій Британії та Франції, якщо вони будуть втягнені у війну неспровокованою *агресією* проти Польщі чи Румунії. 17.04.1939 рад. уряд подав контрпропозиції щодо підписання пакту між трьома д-вами про захист країн, яким загрожує нацистська агресія, що складався з 3-х док-тів: договору про взаємодопомогу між Великою Британією, Францією та СРСР; воєнної конвенції; гарантії для всіх країн, розташованих між Балтійським і Чорним морями, у т. ч. для прибалтійських. Уряд Чемберлена вагався щодо воєнної конвенції та надання гарантій прибалтійським країнам, які відмовлялись від гарантій з боку будь-якої д-ви. Тому Велика Британія наполягала, щоб країни Центр. та Схід. Європи отримували гарантії добровільно.

15.06.1939 політичні переговори між трьома державами, що до цього часу велися по дип. каналах, були перенесені до Москви, де відбувалися до 2.08.1939. На цьому етапі переговорів Велика Британія обрала тактику затягування часу, оскільки паралельно з'ясовувала можливість сепаратного врегулювання з Німеччиною щодо данцигської проблеми. Тим часом СРСР також встановив контакти з Німеччиною, щоб з'ясувати можливості поліпшення екон. та політ. відносин. Незважаючи на труднощі у відносинах між СРСР, Великою Британією та Францією, було домовлено про надання *гарантій міжнародних* країнам від Балтики до Чорного моря, а також про початок переговорів про підписання воєнної конвенції (відкрились 12.08.1939). Під час переговорів з'ясувалось, що глави брит. делегації (адмірал Дракс-Пламкет) і французької (генерал Думенк) не мали повноважень для підписання воєнної конвенції. Це викликало незадоволення глави рад. делегації наркома оборони К. Ворошилова, і було сприйнято рад. урядом як доказ прагнення зах. д-в затягувати переговори. Найскладнішою проблемою переговорів стало питання проходу рад. військ через територію Польщі для надання допомоги у випадку агресії проти останньої. Оскільки уряд Польщі відмовився пропустити рад. війська, а Франція й, особливо, Велика Британія зволікали зі з'ясуванням цього питання, Ворошилов використав цей привід для того, щоб оголосити 17.08.1939 перерву на переговорах до отримання остаточної відповіді Польщі. Причиною такого рішення було те, що успішно завершились таємні нім.-рад. переговори. 19.08.1939 у Берліні було підписано нім.-рад. торг.-кредитну угоду. 21.08.1939 А. *Гітлер* у телеграмі на ім'я Й. *Сталіна* висловив готовність повернутись до «політичної лінії, яка протягом століть була корисною для обох держав», наслідком чого став приїзд мін. зак. справ Німеччини І. *Ріббентропа* до Москви та підписання *німецько-радянського пакту про ненапад 1939.* На пропозицію Сталіна рад. делегація перервала переговори з Великою Британією та Францією, хоча зробила заяву, що укладення нім.-рад. дог-ру не перешкоджає підписанню пакту між Великою Британією, СРСР та Францією. Зрив моск. переговорів був наслідком взаємної недовіри їхніх учасників та подвійної гри, яку вони вели впродовж усього переговорного процесу, чим скористався Гітлер, який, нейтралізувавши СРСР, зміг уникнути війни на два фронти в 1939–40.

І. С. Покровська

Московські конференції 1941, 1943: **1.** Конференція представників СРСР, США і Великої Британії з питань взаємних військ. поставок 29.09–1.10.1941. На ній було розроблено 9-міс. програму (на період 1.10–30.06.1942) амер. та брит. поставок озброєння, пром. устаткування та продовольства до СРСР, а також рад. поставок сировини Великій Британії та США. Таємний протокол, підписаний за результатами конференції, встановлював місячні квоти амер.-брит. поставок СРСР. До кінця жовтня 1941 СРСР сплачував готівкою за придбані у США військ. матеріали, а 30.10.1941 Президент США Ф. *Рузвельт* у своєму посланні Й. *Сталіну* повідомив про рішення надати СРСР безвідсоткову позику в розмірі 1 млрд дол. з виплатою її через 5 років після закінчення війни. З 7.11.1941 уряд США поширив на СРСР дію закону про *ленд-ліз,* згідно з яким країни-союзниці по *антигітлерівській коаліції* отримували необхідні для ведення війни матеріали, озброєння та продовольство. Брит. поставки здійснювались за угодою про взаємні поставки, кредит та порядок платежів від 16.08.1941. Конференція започаткувала практичне співробітництво СРСР, Великої Британії та США, спрямоване на розгром Німеччини та її союзників, прискорила процес оформлення антигітлерівської коаліції.

2. Конференція міністрів закорд. справ СРСР, США та Великої Британії, що відбувалась 19–30.10.1943 на тлі перемог союзників: визволення Червоною армією Кавказу, Лівобережної України, частини Білорусі; успіхів амер.-брит. військ у Середземномор'ї, на півдні Італії, наслідком яких стала капітуляція Італії 3.09.1943 та оголошення нею 13.10.1943 війни Німеччині. На конференції вперше з початку *Другої світової війни* зустрілись керівники зовн.-політ. відомств провідних д-в антигітлерівської коаліції

Е. *Іден* (Велика Британія), К. *Хелл* (США) та В. *Молотов* (СРСР). Основними питаннями конференції стали: координація планів прискорення строків завершення війни проти нацистської Німеччини та її союзників у Європі, узгодження підходів до їх капітуляції та роззброєння; вироблення спільних позицій з питань створення повоєнної системи міжнар. співробітництва й безпеки; підготовка першої конференції голів д-в СРСР, США та Великої Британії (див.: *Тегеранська конференція 1943*). Щодо наближення завершення війни в Європі то представники США та Великої Британії повідомили рад. сторону про рішення Квебекської конференції 1943 відкрити Другий фронт на півночі Франції навесні 1944. З метою вироблення рекомендацій щодо умов капітуляції Німеччини, механізму їх виконання та її післявоєнного устрою учасники конференції погодилися створити Європ. консультативну комісію (ЄКК) у складі представників трьох д-в із місцеперебуванням у Лондоні. Була створена також Консультативна рада з питань Італії, до складу якої увійшли представники Великої Британії, США, СРСР, Франц. к-ту нац. визволення, Греції та Югославії. Її завданням було спостереження за діяльністю контрольного апарату в Італії та вироблення рекомендацій з метою координації політики союзників стосовно Італії. Учасники конференції прийняли такі док-ти: а) «Декларація чотирьох держав з питання загальної безпеки» (за дорученням свого уряду її підписав також посол Китайської Республіки) проголошувала намір сторін продовжувати війну проти Німеччини та її союзників до їх беззастережної капітуляції; визначала основні напрямки повоєнного устрою та співробітництва у створенні заг. міжнар. орг-ції для підтримання миру, безпеки та досягнення угоди щодо контролю над озброєннями; б) «Декларація про Італію» підтверджувала рішення союзників по антигітлерівській коаліції про повне знищення *фашизму* та створення демокр. режиму в цій країні. Була схвалена з огляду на необхідність визначення політики щодо Італії після успішних дій амер.-брит. військ на Апеннінському півострові та визволення частини італ. території; в) «Декларація про Австрію» проголошувала неіснуючим і недійсним *аншлюс* Австрії 1938, визначала метою дій союзників створення вільної й незалежної Австрії, але зазначала, що Австрія несе відповідальність за участь у війні на боці Німеччини; г) «Декларація про відповідальність гітлерівців за заподіяні звірства» вимагала проведення суду й покарання гітлерівських військ. злочинців, відповідальних за звірства й убивства, відповідно до законів тих країн, де вони були скоєні.

І. С. Покровська

Московські статті 1665 — двосторонній договір між Військом Запорозьким і Московським царством, підписаний 11.10.1665 у Москві гетьманом І. *Брюховецьким.* Підтверджуючи права та привілеї козацького стану, встановлені *Переяславсько-Московською угодою 1654* і *Переяславськими статтями 1659,* значною мірою обмежували політ. автономію Гетьманщини й посилювали її військ.-адмін. та фінанс. залежність від царського уряду. Лівобережні укр. міста й землі оголошувались володіннями рос. монархів (ст. 1); збільшувались гарнізони моск. військ у Києві, Чернігові, Переяславі й Ніжині, де вони перебували на підставі попередніх угод (ст. 5); крім того, моск. гарнізони на чолі з воєводами розміщувались у Полтаві, Кременчуці, Новгороді-Сіверському, Острі, Каневі та інших містах, а також у Кодаку на Запорозькій Січі; воєводи зосереджували у своїх руках ряд військ.-поліцейських і фінанс. функцій (збирання з населення, за винятком козаків, мита, яке йшло в царську скарбницю, хліба на утримання гарнізонів, грошових зборів із винних оренд, податків із купців тощо). Гетьманському урядові заборонялося вступати в дип. зносини з іноземн. д-вами; обмежувалось право вільного обрання гетьмана, що мало відбуватись лише з дозволу царя й у присутності моск. послів, причому гетьманські клейноди забирались у Війська Запорозького аж до інвеституры нового гетьмана. Водночас польські королівські грамоти на магдебурзьке право, забрані за наказом *Олексія Михайловича,* повертались укр. містам, зокрема Києву, Переяславу, Ніжину, Каневу, Чернігову, Почепу, Гадячу, Стародубу, Остру та ін. На виконання **М. с.** із метою визначення держ. оподаткування 1666 було проведено майновий перепис населення Гетьманщини, що викликало величезне обурення серед усіх верств укр. суспільства та стало головною причиною антимоск. повстання в січні 1668, а згодом і загибелі І. Брюховецького.

В. І. Головченко

Московського великого князівства дипломатія. Московське князівство виокремилося як удільне з Великого князівства Володимирського 1276 за правління Данила, молодшого сина Олександра Невського. Його спадкоємець Юрій Данилович [1303–25] у конкурентній б-бі з тверським князем Михайлом Ярославичем [1304–18] заручився підтримкою хана Золотої Орди Узбека (одружившись з його сестрою) й одержав у 1317 грамоту-ярлик на велике княжіння. Велике князівство Московське займало вигідне центр. положення щодо інших півн.-схід. руських земель, а річкові й суход. шляхи, які проходили його територією, надавали Москві значення важливого вузла торг. та інших зв'язків між руськими землями. Прикрите з півн. заходу від Литви Тверським князівством, а зі сходу й півд. сходу від Золотої Орди Суздальсько-Нижегородською, Муромською та Рязанською землями, Московське князівство меншою мірою зазнавало руйнівних татарських нападів. Це дозволяло його правителям збирати й накопичувати сили, поступово створювати необхідну перевагу в матеріал. та людських ресурсах і закріпити за Москвою роль політ. центру формування єдиної російської д-ви. В умовах васальної залежності від Золотої Орди (до 1480) Велике князівство Московське дотримувалося сформульованих Олександром Невським принципових засад *зовнішньої політики:* зберігати мир із Золотою Ордою, акумулюючи потенціал для відродження, об'єднання і звільнення Півн.-Схід. Русі; активно протистояти півн.-зах. сусідам (Новгород, Псков, Твер), які спиралися на допомогу Литви. Для ідейно-теорет. обґрунтування такого курсу Іваном Даниловичем Калитою [1325–40] та його нащадками пропагувався принцип «отчини», тобто підпорядкування Москві всіх земель і володінь колишньої Русі (Київської д-ви); за правління *Івана III* [1462–1505] він перетворився в держ. *доктрину зовнішньополітичну.* Але до того, з огляду на незначні розміри підвладної території, імперська дипломатія моск. князів зосереджувалася на частині Прибалтики (землі іжори, воді), Півночі (карели, саами, комі) і Поволжя, де їхня влада поступово поширювалася на землі мордви, удмуртів, чувашів і марійців. Хоча зазначені малі народи й не становили суб'єкта *дипломатії,* вони неодноразово ставали об'єктом міжкнязівських угод, що визначали їхній політ. та екон. статус, а із завершенням об'єднання півн.-руських земель навколо Москви за Василія III [1505–33] повністю потрапили під її юрисдикцію.

Міжкнязівська дипломатія в процесі політ. централізації країни на зразок схід. деспотій зазнала суттєвих змін, її новим і суттєвим елементом став верховний сюзеренітет Орди — необхідність санкції хана та його ярлика на заміщення князівського престолу. Це перетворило ординську столицю Сарай на місце інтенсивної дипломатії та інтриг руських князів (1339 Калиті, що зібрав подвійний податок для хана Узбека, вдалося добитися мученицької страти викликаних до Орди своїх непримиренних ворогів — тверських князів Олександра Михайловича і його сина Федора). Водночас Золота Орда не змогла зламати такі традиційні політ. інститути Русі, як єдність правлячої династії Рюриковичів, колективне владарювання найсильніших (передусім московських, тверських і нижегородських) князів над номінальним центром — Великим князівством Володимирським, князівські з'їзди, церк. собори і вся система світського та церк. васалітету.

Внутр. міжкнязівська дипломатія ускладнювалася втручанням у неї Великого князівства Литовського, що виступало в ролі альтернативного осередку «збирання» схід.-слов. земель і за правління *Гедиміна* [1316–41] та його сина *Ольгерда* [1345–77] поширило свій вплив на Смоленськ, Твер, Рязань і Новгород, інкорпорувало території сучас. Білорусі та Наддніпрянської України. Великий моск. князь Василій I [1389–1425], що був одружений із донькою великого литовського князя *Вітовта* Софією, зберігаючи лідерство в Півн.-Схід. Русі, досить послідовно визнавав провідну роль Вільно в заг.-руських справах, а помираючи, доручив свого малолітнього сина Василія II [1425–62] опіці Вітовта.

За таких умов моск. дипломати прагнули до неухильного обмеження зовн.-політ. функцій інших князів, і в міру того, як моск. князі політично зміцнювали свою владу, вони частіше вносили до договорів умову, що забороняла самостійно зноситися із Золотою Ордою, Лівонським орденом чи Литвою. Те саме відбувалося з виплатою данини: починаючи з Івана Калити, це право швидко перейшло до рук

моск. великого князя. Траплялися дог-ри, в яких єдність у діях проти одного із супротивників супроводжувалася нейтралітетом щодо іншого. Вони передбачали і спільне обговорення («по думі») майбутніх можливих угод, і взаємну інформацію про загрозу небезпеки. Князі вдавалися й до третейського суду, намагалися протистояти ординській політиці нацьковування. Зобов'язання робилися пожиттєво («до живота»), а з послабленням Орди і посиленням спадкової влади князів вони поширились і на спадкоємців. Православна церква, підтримуючи найсильніших, нерідко санкціонувала не лише сам договір, але і його порушення, звільняючи князя від даної ним клятви чи погрожуючи його супротивнику церк. відлученням. Обмежуючи й ліквідуючи зовн.-політ. права інших земель, моск. уряд разом із тим брав на себе зобов'язання захищати їх і від Орди, і від Лівонського ордену, і від Литви. Іван III досить вдало використав конфлікт 1464–71 між Псковом і Великим Новгородом, виступаючи в ролі неупередженого арбітра і захисника колишнього новгородського «пригорода» від лівонців, шведів і литовців.

Складна й розгалужена міжкнязівська дипломатія стала міцною прав. основою для зовн. дипломатії Москви на балт. напрямкові, що мала на меті створення умов для свободи торгівлі. 1302 був оформлений договір із Данією, а 1323 за сприяння Московського князівства Новгород уклав Оріховський мир зі Швецією, що певною мірою забезпечував свободу його торгівлі на Балтиці. Марними виявилися спроби Лівонського ордену використати ускладнення у відносинах Москви з Ордою і Литвою, що засвідчив останній новгородсько-лівонський договір 1481. На півдні Велике князівство Московське підтримувало дружні відносини з Візантійською імп., а нове єпископство у Сараї використовувалося ним для впливу на Орду. Воно прагнуло віднайти шляхи в Італію, щоб отримувати звідти товари, яких її позбавляла блокада *Ганзейського союзу* в Прибалтиці. З метою дип. забезпечення успіху антиординської б-би Велике князівство Московське налагодило контакти з д-вами Кавказу (Ширван, Кахетія), Іраном, а Іван III 1474 пішов на укладення військ.-політ. союзу із сином засновника Кримського ханату — *Менглі I Гераєм.* Василій III у конфлікті з Великим князівством Литовським і Руським та Польським королівством, що розвивався з перемінним успіхом, домігся підписання у 1514 союзного дог-ру з імператором *Священної Римської імперії* Максиміліаном I (перша антипольська моск.-імперська угода була розроблена у 1490 Іваном III і послом Максиміліана I Йоргом фон Турном). Згідно з нею Священна Римська імп. визнавала право Москви на Київ та інші укр. й білоруські землі, а Москва — право імперії на польські (Пруссія) та угорські землі, сторони домовилися про взаємну військ. допомогу, а моск. володаря нім. дипломати вперше титулували цесарем. Задля зміцнення міжнар. престижу своєї д-ви овдовілий Іван III у 1472 одружився з племінницею останнього візантійського імператора з династії Палеологів Зоєю (Софією) і перейняв від неї як держ. герб двоголового орла. Ідеологи православної церкви, висунули *Третього Риму концепцію,* проголосивши великого моск. князя правонаступником візантійського імп. Константина XI. Відповідно князівська дипломатія почала активно популяризувати традицію розглядати моск. правителів як спадкоємців церк. влади Візантії й світської влади Риму.

Літ.: Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Пер. з англ. — К., 2000; История внешней политики России. Конец XV–XVII век (От свержения ордынского ига до Северной войны). — М., 1999; Кромм М. М. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе Руссо-литовских отношений конца XV — первой трети XVI в. — М., 1995; Синицына Н. В. Третий Рим: Истоки и эволюция русской средневековой концепции. — М., 1998; Хорошкевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV — начала XVI в. — М., 1980.

В. П. Крижанівський

Московського царства дипломатія. 1547 *Іван IV* [1533–84] офіційно прийняв царський титул. Під час його правління були захоплені Казанське (1547–52), Астраханське (1556), Сибірське (1558) ханства, приєднано Велику Ногайську Орду, землі мордви (1552), кабардинські і черкеські князівства (1557). У той же період розпочалося включення до складу Московської держави земель, розташованих на південь від Оки та Верхнього Дону, які від Батиєвої навали являли собою безлюдний край (т. зв. Поле, або Дике Поле). Освоєння цих земель, укріплене системою оборонних споруд («засічних ліній»), охороняло д-ву від спустошливих нападів Кримського ханату. Протягом XVI ст. територія Московської держави сягнула 5,5 млн км² з населенням бл. 9–10 млн чол., що було у 10 разів більше, ніж територія власне Московського князівства. Швидке територ. зростання Московії було зумовлене, перш за все, слабкістю її сусідів та віддаленістю від основних центрів європ. політ. життя. Невдала для Московської держави Лівонська війна 1558–83 із Річчю Посполитою і Швецією за вихід до Балтійського моря та непродумана внутр. політика уряду призвели до наростання незадоволення серед населення. Іван IV, відійшовши від курсу реформ, проведених у першій половині його правління, запровадив режим опричнини, який відзначався надзвичайною жорстокістю і репресіями проти опозиції. Гол. виконавцем волі царя стало дворянство, яке винагороджувалося відібраними у князів і бояр землями. Внаслідок опричнини було підірвано екон. й політ. позиції аристократії, зросла політ. роль дворянства. Зі смертю сина Івана IV Федора Івановича [1584–1598] завершилось правління у Московській державі династії Рюриковичів. За Федора Івановича та його наступника царя Б. *Годунова* [1598–1605] Московщина внаслідок б-би за владу між боярством і дворянством пережила глибоку соц.-екон. та політ. кризу. 1605–12 у країні панувала справжня анархія: на престолі перебували підтримувані Річчю Посполитою самозванці *Лжедмитрій I* і Лжедмитрій II, князь Василій Шуйський. Деякий час після Шуйського правили бояри («Семибоярщина»). Нестабільність політ. влади призвела до соц. потрясінь — 1606–07 відбулося велике повстання селян, посадських людей і козаків під керівництвом І. Болотникова. Складним внутр. становищем країни скористались Польща і Швеція, які розпочали неприховану інтервенцію. 1610 польське військо захопило Москву, частина моск. аристократії проголосила царем Владислава — сина польського короля Сигізмунда III Вази. Восени 1612 народне ополчення під керівництвом К. Мініна і Д. Пожарського звільнило Москву від ворожих військ. Царський уряд змушений був 1618 відмовитися на користь Швеції від прибалт. земель, а Смоленська земля і Чернігово-Сіверщина (їх Московська держава відібрала на поч. XVI ст. у Великого князівства Литовського) залишались у складі Речі Посполитої. Спроба царського уряду у війні 1632–34 з Річчю Посполитою повернути Смоленську землю завершилась безуспішно. 1613 на Земському соборі в Москві у присутності представників різних станів суспільства на престол було обрано Михайла Федоровича Романова [1613–1645], що поклало початок царюванню нової династії — Романових (правила до Лютневої рев-ції 1917). У XVII ст. територія Московської держави значно розширилась за рахунок приєднання Сибіру та колонізації цих земель. Рос. землепроходці дістались берегів Північного Льодовитого і Тихого океанів, р. Амур, а 1697 заснували перше поселення на Камчатці. У березні 1654 Московська держава уклала військ.-політ. союз із гетьманом України Б. *Хмельницьким.* 1654–57 Військо Запорозьке і Московське царство спільно вели воєнні дії за звільнення укр. земель з-під влади Речі Посполитої, у ній цар намагався також приєднати Білорусь і повернути собі Смоленську землю. За *Андрусівським договором 1667* до Московської держави відходили Смоленська земля, Лівобережна Україна, Сіверська земля з Черніговом і Стародубом та Київ (на 2 роки) з прилеглою до нього територією на правому березі Дніпра. Остаточно моск.-польські відносини були врегульовані після підписання *Вічного миру 1686,* за яким Лівобережна Україна та Київ мали назавжди залишатись за Московським царством. До кінця XVII ст. Московська держава існувала фактично ізольовано від інших європ. країн, що негативно позначалося на її екон., культ. і політ. розвитку. За правління царя *Петра I* [1682–1725] було зроблено спробу подолати цю відокремленість. Проведені реформи мали на меті підвищення соц.-екон. стану в країні, яка відставала від інших європ. д-в. Внаслідок *Північної війни 1700–21* зі Швецією Росія захопила Естонію, частину Латвії й землі по р. Неві, що дало їй вихід до Балтійського моря та сприяло налагодженню екон. зв'язків із Зах. Європою. Невдачею для Петра I завершилась рос.-тур. війна 1711–13, метою якої було намагання царя закріпитись у Приазов'ї та Півн. Причорномор'ї, що належали Османській імп. Внаслідок цієї війни Московське царство втратило Азов, здобутий наприкінці XVII ст., та вивела свої війська з Правобережної України. Петро I про-

довжував проводити політику своїх попередників, спрямовану на гноблення нерос. народів, зокрема ліквідацію держ. прав Гетьманщини. Після укладення І. *Мазепою* і Карлом XII *українсько-шведського союзу 1708* та поразки шведсько-укр. військ у Полтавській битві 1709 політика Петра І щодо України набула колоніально-репресивного характеру. У листопаді 1708 зруйновано гетьманську столицю Батурин (більшість жителів знищено), у травні 1709 — Запорозьку Січ; для нагляду за гетьманом призначено царського резидента, а після смерті І. Скоропадського не було дозволено обирати його наступника; з 1722 контроль за держ. справами України здійснювала *Малоросійська колегія;* 1720 заборонено друкувати книги укр. мовою; вчинено розправу над наказним гетьманом П. *Полуботком,* іншими представниками козацької старшини. За правління Петра І та його наступників проводилась відверта політ. лінія на ліквідацію Української козацької держави, її повну інкорпорацію, русифікацію й асиміляцію укр. народу. 1721 Московська держава була проголошена Російською імперією. Реформи Петра І та загарбницькі війні перетворили Росію у велику європ. д-ву.

Літ: Греков И. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV—XVI вв.). — М., 1975; Заборовский Л. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе. — М., 1981; Медушевский А. Н. Утверждение абсолютизма в России: Сравнительно-историческое исследование. — М., 1994; Анисимов Е. В. Государственные преобразования и самодержавие Петра Великого в первой четверти XVIII века. — С.-Пб., 1997.

Н. Ф. Сербіна

Мохамед (Mohamed) Омар Ель-Фарук Хасан (1946) — єгипетський *дипломат*, бакалавр з економіки та політики Каїрського ун-ту (1968). 1968–97 — на дип. роботі в посольствах АРЄ в Алжирі, Італії, Зімбабве, Кувейті, Росії. 1997–2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Арабської Республіки Єгипет в Україні.

В. І. Головченко

Моцик Олександр Федорович (3.05.1955, с. Городець Володимирецького р-ну Рівненської обл., УРСР) — укр. професійний *дипломат*. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1981). У 1981–85 — 3-й секр. конс. відділу МЗС УРСР. 1985–87 — 3-й, 2-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1987–90 — 2-й, 1-й секр. відділу кадрів МЗС УРСР. У 1990–92 — 1-й секр. договірно-прав. відділу МЗС України; 1992–95 — 2-й, 1-й секр. Постійного представництва України при ООН; 1995–97 — нач. Договірно-прав. управління МЗС України. У жовтні 1997 — листопаді 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці, одночасно у вересні 1999 — березні 2004 — Представник України при *Організації чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС).* У листопаді 2001 — серпні 2003 — заст. держ. секретаря МЗС України. 2003–04 — заступник міністра закордонних справ України, 2004 — Уповноважений України в *Міжнародному Суді ООН.* 2002–05 — Національний координатор ОЧЕС. 2004–05 — перший заступник міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції; 2005–06 — перший заступник Державного секретаря України, Секретаріат Президента України. 2006–10 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. З червня 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сполучених Штатах Америки.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Мстислав Великий (1.06.1076, м. Турів, нині — Житвицького району Гомельської області Білорусі — 14.04.1132, м. Київ) — новгородський (1088–93, 1095–1117), ростовський (1093–95), білгородський (1117–25) і великий князь київський (1125–32), останній, що утримував державно-політичну єдність Русі; син *Володимира Мономаха* і англійської принцеси Гіти. Співправив з батьком у Києві; в 1096 розбив війська чернігівського князя Олега Святославича і примусив його взяти участь у Любецькому князівському з'їзді 1097; брав участь у переможних воєнних походах на половців 1093, 1107 і 1111; здійснив два успішні походи на естів 1113 і 1116. Після смерті батька (1125) посів київський стіл і продовжував зміцнювати престиж великого князя київського та обороняти державу від зовнішніх ворогів; у 1130 повернув під вплив Києва Полоцьк, посадивши там на княжіння свого сина Ізяслава; в 1130 воював з литовцями; розгромив половців і загнав їх за Волгу та Яїк (сучасна р. Урал). Єдиний з усіх князів Русі, що заслужив у літописах прізвисько Великий; про величезний міжнародний престиж Русі за його правління свідчать численні династичні зв'язки київського князя з західноєвропейськими королівськими дворами, зокрема донька Інгеборга одружилася з данським князем і гольштейнським герцогом Кнуром Лавардом; Мальмфріда — з норвезьким королем Сігурдом І Хрестоносцем, а після його смерті — з данським королем Еріком II; Єфросинія — з угорським королем Гезою II. Похований у збудованому ним же Федорівському монастирі у Києві; після його смерті Русь остаточно розпалася на окремі політично незалежні князівства.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Мубарак (Mubarak) Мухаммед Хосні Сеїд (4.05.1928, с. Кафр ель-Мусайлаха, губернаторство Мінуфія, Королівство Єгипет) — єгипетський державний і військовий діяч, 4-й (1981–2011) президент Єгипту; народився в сім'ї урядовця міністерства юстиції; закінчив Каїрський військовий коледж (1949, бакалавр військових наук), Академію військово-повітряних сил Єгипту (1952, бакалавр авіаційних наук), Військово-повітряну академію імені М. Жуковського в Москві (1966); 1950–59 — інструктор Академії ВПС Єгипту, на поч. 1960-х — командир підрозділу єгипетської бомбардувальної авіації в Ємені, начальник Західної бази ВПС ОАР; 1967–69 — начальник Академії ВПС ОАР, займався відновленням ВПС, знищених ізраїльтянами під час *Арабо-ізраїльської війни 1967*; 1969–72 — начальник штабу ВПС, 1972–75 — командувач ВПС і заступник міністра оборони, забезпечив ліквідацію більше 90 % намічених цілей на території Ізраїлю під час *Арабо-ізраїльської війни 1973*; маршал авіації (1973). З 16.04.1975 — віце-президент Єгипту; 1980 — січень 1982 — генеральний секретар правлячої Націонал-демократичної партії. 07.10.1981–02.01.1982 — прем'єр-міністр, 14.10.1981–11.02.2011 — президент Єгипту і верховний головнокомандувач збройними силами, переобирався 1987, 1993, 1999 і 2005; у відповідь на замах ісламістів на А. *Садата* 6.10.1981 заарештував 2,5 тис. бойовиків, попередивши можливе повстання; активно сприяв відновленню міжнародного іміджу країни через участь у *Мадридській мирній конференції 1991, Війні в Перській затоці 1990–91* та виробленні Рамкової угоди про поетапне введення палестинської автономії 1993 і *«Дорожньої карти»*; 1989–90 і 1993–94 — голова *ОАЄ*. Лауреат міжнародних нагород «Людина миру» (1983), «Особистість року» (1984), «Людина 1984 року» (1985), Демократичних прав людини (1990), «Honoris Causa» (1991), нагороди ООН за вирішення проблем народонаселення. Втратив владу в результаті «Арабської весни» (див.: *«Арабської весни» вплив на міжнародні відносини*), коли 11.02.2011 остаточно склав із себе президентські повноваження, доручивши керувати країною Вищій раді збройних сил; 2.06.2012 засуджений до довічного ув'язнення за звинуваченнями в причетності до загибелі мирних демонстрантів, але 21.08.2013 суд ухвалив звільнити М. з-під варти.

В. І. Головченко

Мугабе (Mugabe) Роберт Габріель (21.02.1924, с. Кутаме, поблизу Солсбері, Південна Родезія) — зімбабвійський громадсько-політичний і державний діяч, 2-й президент Зімбабве; народився в сім'ї емігранта-тесляра з Малаві; закінчив Південноафриканський університет для темношкірих (Форт Харе, 1951, бакалавр мистецтв) і Лондонський університет міжнародних програм; 1956–60 займався викладацькою діяльністю у Південній Родезії та Гані; по поверненні на батьківщину 1960 взяв активну участь у національно-визвольній боротьбі, увійшов до керівництва Національно-демократичної партії і створеного на її основі Союзу африканського народу Зімбабве (ЗАПУ, 1961); 1963 вийшов з останнього і заснував ліворадикальний Африканський національний союз Зімбабве (ЗАНУ), що орієнтувався на КНР і АНДР; 1964–74 — в ув'язненні. З жовтня 1976 — лідер Патріотичного фронту Зімбабве (ПФ), що утворився внаслідок об'єднання ЗАНУ та ЗАПУ і вів партизанську війну проти режиму білої меншини з баз на території Замбії й Мозамбіку; 1976–79 очолював делегацію ПФ на переговорах у Женеві й Лондоні щодо політичного урегулювання південнородезійської проблеми, погодився на компромісний 20-річний перехідний період, протягом котрого за білою меншиною резервувалося 20 % місць у парламенті й недоторканність при-

ватної власності. 18.04.1980–31.12.1987 — прем'єр-міністр і міністр оборони Республіки Зімбабве, з 31.12.1987 — президент, водночас з 1984 — голова і 1-й секретар правлячої марксистської партії ЗАНУ-ПФ. У *зовнішній політиці* до 1990-х дотримувався прорадянського курсу, надавав суттєву військово-політичну і фінансову підтримку визвольним рухам темношкірого населення ПАР і Намібії; потім перейшов на більш поміркованi соціал-демократичні позиції, сприяв перемозі Альянсу демократичних сил визволення Л.-Д. *Кабіли* над диктатурою *Мобуту Сесе Секо* в Заїрі, але після фальсифікації результатів президентських виборів 13.03.2002 зазнав дипломатичної ізоляції у *Співдружності Націй* за звинуваченням у збереженні антидемократичного режиму. Водночас у 2000–02 санкціонував т. зв. «чорний переділ», тобто реквізицію 3041 ферми білих площею в 5 млн га для облаштування більше 500 тис. безземельних селян і ветеранів антиколоніальної війни; у відповідь *Міжнародний валютний фонд* і *Європейський Союз* призупинили фінансову підтримку Зімбабве й запровадили проти неї *санкції міжнародні*. 11.09.2008 за посередництва президента ПАР Т. *Мбекі* була підписана угода про розподіл повноважень між владою й опозицією, за якою президентом країни залишився **М.**, а прем'єр-міністром став лідер опозиції — глава «Руху за демократичні зміни» М. Цвангіраї. На загальних виборах 31.07.2013 переміг, отримавши 61,09 % голосів, ЗАНУ-НФ здобув 2/3 місць у парламенті.

В. І. Головченко

Муданійське перемир'я підписане 11.10.1922 в порту Муданья (Туреччина) військ. представниками Туреччини, з одного боку, та Великої Британії, Франції й Італії — з іншого. 13.10.1922 до угоди приєдналась Греція. Фактичний розвал *Османської імперії* та окупація (з вимушеної згоди султанського уряду) Стамбула й ряду районів Анатолії військами *Антанти* після підписання *Мудроського перемир'я 1918* і *Севрського мирного договору 1920* спричинили розгортання нац.-визв. руху проти інтервентів, на чолі якого в червні 1919 став генерал Мустафа Кемаль *(Ататюрк)*. Він виступив проти укладених із країнами Антанти дог-рів, проти Великої Британії та підтримуваної нею Греції — основної ударної сили Антанти в Туреччині, а також проти султана Мехмеда VI, який прийняв умови Антанти. Військ. перемоги нац.-визв. сил 1920 — на поч. 1921 над інтервентами викликали розлад поміж союзниками: у червні 1921 Італія вивела свої сили з Анталії, залишивши за собою острови Родос і Додеканес; у жовтні того ж року Франція відмовилась від Кілікії, залишивши у складі франц. підмандатної Сирії Александретський (Іскендерунський) санджак. Вирішальними для нац.-визв. сил Туреччини стали серпень—вересень 1922, коли вони розгромили грец. експедиційний корпус, після чого Греція вивела свої війська з Адріанополя (Едірне) та Схід. Фракії. У вересні 1922 спочатку Франція, а за нею Італія евакуювали свої війська зі схід. берега Дарданелл. Втративши підтримку союзників, Велика Британія змушена була піти на підписання перемир'я з кемалістським урядом Туреччини. Воно передбачало: припинення воєнних дій між Туреччиною та Грецією; відведення грец. військ зі Схід. Фракії до лінії, що проходила по лівому березі р. Маріца; окупацію військами Антанти правого берега Маріци та районів, які вони займали на день підписання **М. п.**, на час до укладення мирного дог-ру; передачу представникам Туреччини цивільної влади на всій території Фракії впродовж 30 днів після підписання перемир'я; зобов'язання сторін не збільшувати чисельність їхніх військ, не будувати укріплень і не здійснювати воєнних робіт у районах і пунктах, вказаних у **М. п.**, зобов'язання Туреччини до *ратифікації* мирного дог-ру не вводити війська у Схід. Фракію. Було вирішено також скликати мирну конференцію для остаточного вирішення врегулювання з Туреччиною. **М. п.** завершило нац.-визв. війну Туреччини проти інтервенції, що здійснювалась за рішенням Антанти переважно грец. військами, і дозволило Туреччині добитись відміни Севрського мирного договору 1920.

І. Д. Коміренко

Мудроське перемир'я підписане 30.10.1918 на борту брит. військ. корабля «Агамемнон» у порту Мудрос (о. Лемнос) уповноваженим *Антантою* представником Великої Британії, війська якої окупували територію Туреччини зі Стамбулом і частину її арабських провінцій, та представником султанського уряду Туреччини; визначало умови її капітуляції в *Першій світовій війні*. За умовами перемир'я Туреччина відкривала Чорноморські протоки для військ. флотів країн-переможниць із правом окупації фортів Босфору і Дарданелл, а також Баку й Батумі; виводила війська з Ірану, Закавказзя і Кілікії; демобілізовувала армію та передавала Антанті військ. кораблі. З підписанням **М. п.** обширна *Османська імперія* фактично перестала існувати. **М. п.** втратило чинність після підписання *Муданійського перемир'я 1922*.

І. Д. Коміренко

Мужиловський Силуян Андрійович (? — 1657) — укр. військ. діяч і *дипломат*. Нар. у Слуцьку в сім'ї священика; навчався в Лаврській школі й Києво-Могилянській академії. У 1648–49 — писар *Генеральної військової канцелярії*; виконував найважливіші дип. доручення Б. *Хмельницького*, зокрема на поч. серпня 1648 разом із М. Крисою виїхав до Ясс для встановлення *дипломатичних відносин* між Військом Запорозьким і молдовським господарем В. Лупулом. У січні — березні 1649 в чині полковника очолював перше посольство Б. Хмельницького до Москви, де провів переговори щодо отримання військ. допомоги в б-бі проти Речі Посполитої. У серпні 1649 провів у Вільнюсі переговори з литовським кн. Я. Радзивіллом про умови укладення *перемир'я*. У 1651 очолив посольство до Стамбула, проте по дорозі потрапив у польський полон, де пробув 2 роки. У квітні—травні 1653 разом із К. *Бурляєм* очолював посольства до моск. царя *Олексія Михайловича* та шведської королеви Христини. Восени того ж року спільно з І. *Виговським* вів переговори з Кримським ханатом. У 1654 призначений ніжинським полковим суддею. Востаннє згадується в док-тах 1657 на дип. службі в гетьмана І. Виговського.

В. І. Головченко

Мумм фон Шварценштайн (Mumm von Schwarzenstein) Альфонс (19.03.1859–10.07.1924, Портофіно, нині провінція Генуя, Італійська Республіка) — нім. *дипломат*, барон; перед *Першою світовою війною* — посол *Німецької імперії* в Токіо (1909–11) й Вашингтоні (1899–90), посол у Китайській Республіці; після укладення *Брестського мирного договору УНР із Центральними державами 1918* призначений головою торг. делегації до Києва. Після прибуття отримав повноваження посла. Активно сприяв гетьманському перевороту П. *Скоропадського* 29.04.1918, наполягав на виконанні продовольчих зобов'язань Києва перед Берліном і втручався у внутр. справи Української Держави. Відкликаний після листопадової рев-ції 1918 у Німеччині.

В. І. Головченко

Муравйов Михайло Миколайович (7.04.1845, Петербург, Російська імперія — 8.06.1900, там само) — рос. *дипломат*, граф. Закінчив Гейдельберзький ун-т. З 1864 служив у канцелярії МЗС Російської імп. 1877–78 — радник посольства Росії у Франції, 1884–93 — у Німеччині; 1893–96 — посланник Росії в Данії. Із січня 1897 — керуючий мін-вом, із квітня 1897 — мін. зак. справ. Активізував зовн. політику Росії на Дал. Сході. У 1898 забезпечив підписання в Пекіні рос.-китайської конвенції, а 1899 уклав угоду з Великою Британією у формі обміну нотами про політику в Китаї. У 1898 **М.** звернувся до д-в з нотою, в якій пропонувалось скорочення озброєнь, що призвело до скликання 1-ї Гаазької конференції миру 1899. Відновив прямі (без посередництва Великої Британії) відносини з Афганістаном, зміцнив рос. позиції в Ірані й почасти в Туреччині.

Н. Ф. Сербіна

Мурсі Мухаммед (20.08.1951, с. Ель-Адвах, губернаторство Шаркія, Королівство Єгипет) — єгипетський громадсько-політичний і державний діяч, 5-й президент Єгипту (30.06.2012–3.07.2013); народився в сім'ї землевласника; закінчив інженерний факультет Каїрського університету (1978) і Університет Південної Каліфорнії (США, 1982, доктор матеріалознавства). Працював асистентом професора в Каліфорнійському державному університеті (США); по поверненні на батьківщину в 1985 очолив інженерний департамент Університету Ез-Заказік, де викладав до 2010; водночас у 2000–05 був депутатом парламенту як незалежний кандидат, оскільки братам-мусульманам було заборонено займати державні посади при президентові Х. *Мубараку*; неофіційно залишався одним із керівників братів-мусульман аж до заснування 2011 Партії свободи і справедливості, яку він очолив. Після того як Хайрат ель-Шатер був усунений від участі в президентських виборах 2012, став єдиним кан-

дидатом від братів-мусульман; переміг у 2-му турі виборів 16–17.06.2012, набравши 51,7 % голосів; 30.06.2012 приніс присягу президента в присутності членів колегії Вищого конституційного суду. В серпні 2012 став першим Президентом Єгипту, який відвідав Іран після Ісламської революції 1979 і домовився з М. *Ахмадінежадом* про поновлення *дипломатичних відносин*; у листопаді того ж року відіграв активну роль у досягненні ізраїльсько-палестинського *перемир'я*, зокрема, в Секторі Газа під час військової операції ЦАХАЛ «Хмарний стовп». 22.11.2012 «задля збереження здобутків Арабської весни» вніс зміни до Конституційної декларації країни, що значно розширили повноваження *глави держави*, зокрема, заборонили судам оскаржувати і скасовувати будь-які закони й укази щодо *суверенітету* держави, підписані М. з моменту вступу на посаду президента. Ці заходи спричинили широкомасштабні протести ліберальної опозиції, що звинуватила М. в узурпації влади й поновленні диктатури; зміщений з посади президента внаслідок військового перевороту.

В. І. Головченко

Мурський Василь (1888–1956, Стамбул, Турецька Республіка) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат*. Нар. в Галичині. До *Першої світової війни* працював учителем. 1917–18 редагував разом з І. Липою часопис «Українське слово» (Одеса). У березні—квітні 1918 очолював Департамент преси й пропаганди УНР. За доби Директорії УНР — радник МЗС, потім — дип. представник екзильного уряду УНР у Відні, Варшаві й Стамбулі (див.: *Державний Центр УНР на еміграції*). Займався інформуванням впливових політ. діячів про укр. питання. 1930 видав у Стамбулі тур. мовою книгу «Україна та її боротьба за незалежність».

В. І. Головченко

Мусевені (Museveni) Йовері Кагута (15.08.1944, Нтунгамо, Анкола, Західна Уганда) — угандійський військовий і державний діяч, народився в сім'ї заможного селянина, 1966–70 вивчав філософію, політологію і соціологію в Дар-ес-Саламському університеті; 1970–71 працював у канцелярії президента Уганди М. *Оботе*; після державного перевороту І. *Аміна* емігрував до Танзанії й 1972 заснував Фронт національного порятунку Уганди, неодноразово пробивався на батьківщину для ведення партизанської війни проти диктатури. У березні 1979 став співзасновником Фронту національного визволення Уганди, після повалення диктатури І. Аміна внаслідок *угандійсько-танзанійського конфлікту 1978–79* призначений міністром оборони, у травні 1980 — міністром регіонального співробітництва і віце-президентом Військового комітету. Не визнавши результатів сфальсифікованих загальних виборів у грудні 1980, розпочав успішну збройну боротьбу проти уряду М. Оботе, 1982 створив Національний рух опору і очолив Національну армію опору. З 29.01.1986 — президент Уганди, головнокомандувач збройними силами і міністр оборони, водночас 26.05.1988–21.02.1989 — прем'єр-міністр; генерал-лейтенант; 1989 президентські повноваження були продовжені на 5 років, переобирався президентом на загальних виборах 1996, 2001, 2006 і 2011. У *зовнішній політиці* дотримується принципу «позитивного неприєднання», але восени 1998 втрутився у *Велику африканську континентальну війну (Другу конголезьку війну) 1998–2002* на боці опозиції режиму Л.-Д. *Кабіли*.

В. І. Головченко

Муссоліні (Mussolini) Беніто (29.07.1883, Форлі, Королівство Італія — 28.04.1945, побл. Донго, Королівство Італія) — італ. громад.-політ. і держ. діяч. Політ. діяльність розпочав в Італійській соціалістичній партії (ІСП), редагував її центр. орган — газету «Аванті!», але в листопаді 1914 був виключений з ІСП за заклик вступити в *Першу світову війну* на боці *Антанти*. У вересні 1915 мобілізований до армії. Брав участь у бойових діях до поранення в лютому 1917. У березні 1919 заснував у Мілані орг-цію під назвою «Союз боротьби», що мала фаш. програму та складалась із ветеранів війни. У жовтні 1922 на чолі колони фашистів здійснив «похід на Рим», у результаті чого отримав посади прем'єр-міністра та міністра закорд. справ і став фактичним правителем Італії. Із прийняттям у листопаді 1926 «надзвичайних законів» його влада стала абсолютною, а режим — тоталітарним. У *зовнішній політиці* головні зусилля спрямував на встановлення італ. домінування в Середземномор'ї та створення колоніальної імперії в Півн. і Півн.-Схід. Африці. Через поступки Франції отримав карт-бланш на *італійську агресію проти Ефіопії 1935–36*. Наступним зовн.-політ. кроком стало захоплення сусідньої Албанії в 1939. Активно виступав за створення осі «Берлін — Рим» й ініціював підписання *Потрійного пакту 1940*. Разом із тим, італійські війська з низьким бойових духом, будучи розкиданими по Європі та Африці, постійно зазнавали великих втрат і поразок. 25.07.1943 був зміщений зі своєї посади і заарештований, але завдяки нім. спецоперації звільнений і 23.09.1943 очолив Італійську Соціальну республіку в півн. частині країни, окупованій нім. військами. Після поразки німців в Італії намагався виїхати з країни і сховатися у Швейцарії, але був схоплений і розстріляний партизанами.

П. М. Ігнатьєв

Муссоліні—Грехема угода 1925 — угода про Ефіопію між Великою Британією та Італією, оформлена шляхом обміну нотами між Б. *Муссоліні* та брит. послом в Італії Р. Грехемом. У ноті від 14.12.1925 Грехем зазначив, що, спираючись на «відносини взаємної довіри» між двома країнами, уряд Великої Британії вітав би запропоноване Італією сприяння в наданні урядом Ефіопії англійцям концесії на спорудження греблі на оз. Тана й будівництво та експлуатацію автомобільної дороги від кордону Судану до греблі. Лондон зі свого боку виявив готовність надати Риму допомогу в одержанні від уряду Ефіопії концесії на будівництво й експлуатацію італійцями залізниці на ділянці між кордонами Еритреї й Італійського Сомалі. У разі одержання концесії на оз. Тана уряд Великої Британії був готовий визнати екон. вплив Італії в зах. частині Ефіопії та на всій території проходження майбутньої залізниці. У ноті у відповідь від 20.12.1925 Муссоліні погодився з брит. пропозиціями. Звернення уряду Ефіопії до *Ліги Націй* із протестом щодо дій третіх д-в, спрямованих на фактичний розділ Ефіопії на зони впливу, змусило Велику Британію та Італію виступити в серпні 1926 із заявою, що положення Угоди дійсні лише для її учасників. Надалі Італія за підтримки Великої Британії розпочала безпосередні переговори з Ефіопією, які завершились підписанням *італійсько-ефіопського договору 1928*.

О. С. Пархомчук

Мухаммед VI (21.08.1963, Рабат, Королівство Марокко) — 3-й король незалежного Марокко, 23-й монарх з династії Алауїтів, що правлять Марокко з 1666, нащадок Пророка Мухаммеда в 34-му коліні; старший син і друга дитина короля *Хасана II* та його дружини Лалли Латіфи Хаммам зі знатної берберської родини; закінчив Королівський коледж, Університет Мухаммеда V (1985, бакалавр права), навчався в Імперському коледжі й Університеті Рабата. До 1999 був принцом, а 23.07.1999, через кілька годин після смерті батька, коронований; одними з перших актів М. стала амністія політв'язням і відставка міністра внутрішніх справ Дріса Басрі, що символізував репресії й владу таємної поліції при попередньому правителі; великі амністії були оголошені королем також у 2003 і 2005. У 2005 започаткував програму розвитку людського потенціалу в країні, в першу чергу у вигляді боротьби з бідністю; спочатку на неї було виділено 13 млрд дирхамів на 5 років (2006–10), програма торкнулася близько 5 млн чол. (в т. ч. дозволила створити 40 000 нових робочих місць); з огляду на досягнуті успіхи, вирішено продовжити програму до 2015 із збільшенням її фінансування. 2007 король призначив главою Консультативної ради з прав людини колишнього політв'язня Ахмеда Мерзенні, йому була доручена масштабна програма в галузі інформування підданих по даній темі й реабілітації жертв політичних репресій. За оцінками західних спостерігачів, країна істотно просунулася до значно більш м'якої форми авторитаризму в порівнянні з режимом його батька Хассана II; цивільні права багатьох груп населення, наприклад, жінок, були розширені, помітно покращилася ситуація у сфері дотримання *прав людини* і свободи преси (особливо в порівнянні з іншими країнами африканського та арабо-мусульманського світу), країна досягла великих успіхів в соціально-економічному розвитку. 2011 з ініціативи короля проведена конституційна реформа, відповідно до якої розширені повноваження парламенту і прем'єр-міністра країни, гарантовані незалежність судової системи, основні права та свободи громадян; берберська мо-

ва отримала статус офіційної поряд з арабською; в Основний закон країни включені положення щодо розширення місцевого самоврядування, соціальних питань та боротьби з корупцією.

В. І. Головченко

Мухарремський декрет 1881 — указ тур. султана Абдулгаміда II від 8(20).12.1881 (за мусульм. календарем — 28-го числа місяця мухаррема), який затверджував домовленість європ. д-в із *Османською імперією* щодо врегулювання *зовнішніх боргів* останньої. Після банкрутства Туреччини в 1875 й подальшого поглиблення фінанс. кризи внаслідок рос.-тур. війни 1877–78 держави-кредитори Османської імп. вимагали встановлення контролю за її фінансами. **М. д.** передували дворічні переговори Туреччини з кредиторами. Сторони визначили розмір оттоманського боргу — 2,5 млрд франків, а також порядок його виплати. Для забезпечення платежів за відсотками та погашення боргу було створено Управління оттоманським боргом на чолі з Радою представників країн-кредиторів (Велика Британія, Франція, Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) й Туреччини, керівну роль у якій відігравали франц. та брит. банкіри. Управлінню передавались головні джерела прибутків тур. скарбниці: податки від тютюнової та соляної монополій, шовківництва, рибальства, гербовий збір тощо. **М. д.** встановив фактичну підконтрольність тур. уряду країнам-кредиторам і поглибив внутр. кризу Османської імп.

М. С. Бур'ян

Мушарраф (Musharraf) Первез (11.08.1943, Делі, Брит. Індія) — пакистанський військ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї *дипломата*. У дитинстві мешкав з батьками в Анкарі, де захопився життям *Ататюрка* й ідеєю побудови сильної центр. д-ви. Після поділу Брит. Індії 1947 родина обрала для проживання Пакистан. Закінчив школи Св. Патріка в Карачі (1956) і Христ. коледж Формана в Лахорі (1961). З 1961 — на службі у Збройних силах Пакистану, взяв безпосередню участь в *індійсько-пакистанських війнах 1965* і *1971*. У 1-й пол. 1990-х — командир піхотної дивізії, генерал-лейтенант (1995). У 1998 призначений нач. Ген. штабу. Прем'єр-міністр Пакистану Н. *Шаріф* важав, що непенджабське походження **М.** позбавить його бази підтримки в збройних силах країни, але невдовзі генерал здобув велику популярність серед офіцерського корпусу. У жовтні 1999, після розходження поглядів керівника Генштабу та прем'єр-міністра Пакистану щодо продовження Каргільської операції проти Індії (див.: *Каргільський конфлікт 1999*), **М.** здійснив військ. переворот. 2001–08 — Президент Ісламської Республіки Пакистан. Досить популярний у перші роки свого правління, **М.** втратив підтримку серед багатьох верств населення, коли надав сприяння військам *антитерористичної коаліції* у бойових діях проти руху «Талібан» у сусідньому Афганістані. До березня 2013 мешкав у Лондоні, оскільки уряд Пакистану попросив *Інтерпол* про його арешт у зв'язку зі справою вбивства Б. *Бхутто*; повернувся на батьківщину для участі в парламентських виборах після судової амністії, але був дискваліфікований і 20.08.2013 повторно звинувачений судом у причетності до вбивства Б. Бхутто.

П. М. Ігнатьєв

Мушка Юрій Юрійович (8.09.1964, Берегове Закарпатської обл., УРСР) — укр. *дипломат*. Закінчив Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1991). У 1991–93 — аташе, 3-й, 2-й секр. Консульського управління МЗС України; 1993–97 — 3-й, 2-й секр. Посольства України в Угорській Республіці; 1997–98 — радник, зав. відділом країн Центр. та Схід. Європи Управління Європи та Америки МЗС України; 1998–2000 — виконуючий обов'язки нач. Третього територ. управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України; 2000–03 — радник, Радник-посланник Посольства України в Угорській Республіці. З вересня по листопад 2003 — в. о. начальника Третього територ. управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України. В листопаді 2003 — січні 2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорщині. В травні 2006 — вересні 2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея. З червня 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорщині.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Мюнха місія 1876 — місія спеціального посланця австро-угорського уряду барона Мюнха під час *Східної кризи 1875–78*; була частиною дип. підготовки д-в до рос.-тур. війни 1877–78. Загострення ситуації в балканських володіннях *Османської імперії* призвело до втручання Росії та Австро-Угорщини, яке загрожувало перерости у війну. Оскільки обидві д-ви були членами *Союзу трьох імператорів*, вони розпочали консультації з Німеччиною (третім учасником Союзу) щодо розгортання кризи. Завданням Мюнха місії було з'ясування нім. позиції щодо можливої окупації Болгарії рос. військами. Нім. уряд вказав Австро-Угорщині на можливість домовитись із Великою Британією для протидії Петербургові на Балканах, але відмовився виступити на боці Австро-Угорщини в разі війни останньої з Росією. Крім того, нім. уряд не заперечував проти окупації австр.-угорськими військами Боснії у випадку введення рос. військ до Болгарії. Результати Мюнха місії схилили уряд Австро-Угорщини до мирного вирішення суперечки з Росією.

М. Г. Капітоненко

Мюнхенгрецька конференція 1833 — зустріч австр. імп. Франца I, рос. імп. *Миколи I* та прус. спадкового принца Фрідріха Вільгельма, яка відбулась у вересні 1833 в Мюнхенгреці (сучас. Мніхово-Градиште, Чехія) невдовзі після завершення *Єгипетської кризи 1831–33*. Після підписання *Ункіяр-Іскелесійського договору 1833* Росія фактично опинилась перед загрозою ізоляції з боку інших *великих держав*, що спонукало її піти на зближення з Австрією, запропоноване останньою. Зустріч планувалась як тристороння австрійсько-прусько-російська, але прус. король Фрідріх Вільгельм III відмовився взяти в ній участь і запропонував окремі зустрічі з австр. та рос. монархами; ті прийняли пропозицію. Було узгоджено порядок денний зустрічей, який включав нім., бельгійське, польське та *Східне питання*. Перша зустріч відбулась між Фрідріхом Вільгельмом III та К. *Меттернихом* на поч. серпня 1833 в Тепліце, а в сер. серпня в Терезієнштадті Франц I та Фрідріх Вільгельм III зустрілись для обговорення нім. питання й погодились скликати 1834 у Відні засідання з'їзду нім. д-в для запобігання рев. виступам, спричиненим Французькою рев-цією 1830. На поч. вересня 1833 у Шведті зустрілись Микола I та Фрідріх Вільгельм III, але єдиним результатом їхньої зустрічі стала згода Пруссії на укладення конвенції, що мала узаконити втручання трьох великих д-в у внутр. справи інших країн у разі звернення з відп. проханням від керівництва такої д-ви. Після відносної невдачі прус.-рос. переговорів основні сподівання на зміцнення зовн.-політ. позицій Австрії й Росії їхні монархи покладали на досягнення двостороннього консенсусу з основних питань європ. політики. На **М. к.** Пруссія була присутня лише як *спостерігач*. Основним питанням переговорів стало Східне питання. Росія вважала союз із Австрією необхідним для закріплення результатів Ункіяр-Іскелесійського дог-ру. Австрією ж угода з Росією розглядалась як засіб обмежити вплив останньої в Османській імп., що могло загрожувати австр. інтересам.

6(18).09.1833 було підписано австр.-рос. конвенцію зі Східного питання, в якій підтверджувалась готовність обох сторін зміцнити союз для збереження *Османської імперії* Сторони зобов'язувались вживати заходів, необхідних для гарантування безпеки Османської імп. та власних прикордонних із нею володінь. У таємних статтях конвенції йшлося про те, що в разі падіння існуючого в Туреччині ладу сторони діятимуть узгоджено. Конвенція позбавляла Росію свободи дій у Східному питанні, але суттєво посилювала її міжнар. позиції в протистоянні з Великою Британією та Францією й запобігала створенню австр.-брит. коаліції проти Росії, що було метою політики брит. кабінету Г. *Пальмерстона*. 7(19).09.1833 було підписано австр.-рос. конвенцію з польського питання, яка передбачала взаємні гарантії польських володінь сторін та видачу політ. злочинців. Сторони також зобов'язувались надавати одна одній військ. допомогу в разі виникнення повстання на польських землях. У Мюнхенгреці також було ухвалено рішення трьох д-в щодо бельгійського питання. З метою подолання кризи голландському королеві було рекомендовано піти на поступки Бельгії; підтверджувались рішення *Лондонської конференції 1830–31* про визнання незалежності Бельгії та сприяння політиці *нейтралітету* цієї д-ви. З німецького питання сторони домовились про підтримку дій, спрямованих на відновлення порядку, який існував в нім. д-вах до 1830. Відповідно до ухвалення конференції в 1834 було прийнято постанову з'їзду нім. д-в про фактичну ліквідацію місцевих конституцій та передачу усієї повноти влади Франкфуртському парламенту. Крім того, під час **М. к.** сторони

затвердили розподіл функцій з охорони легітимних інститутів в Європі, що передбачало відповідальність Австрії за порядок на Італійському піво-ві, Австрії та Пруссії — в Німеччині, Росії — в Польщі та Леванті. Сторони зобов'язувались надавати одна одній допомогу для підтримання *статус-кво* в певних регіонах в Європі та в разі *агресії* з боку *третьої держави.* Ці домовленості було закріплено в ухваленій 3(15).10.1833 в Берліні таємній конвенції про право інтервенції, що розглядала її як законний акт будь-якої незалежної д-ви. Згідно з конвенцією сторони визнавали за будь-якою незалежною д-вою право закликати інші незалежні д-ви собі на допомогу в разі внутр. неспокою або зовн. небезпеки. Д-ва, до якої звертались із таким проханням, могла надати допомогу або відмовити в ній відповідно до власних інтересів. Ухвалення Берлінської конвенції мало на меті відновлення *Священного союзу,* але в нових міжнар. умовах значних наслідків не мало.

В. Ю. Константинов

Мюнхенська угода 1938 про розчленування Чехословаччини шляхом передачі Німеччині прикордонної Судетської області, де німецькомовне населення складало бл. 3,2 млн чол. Була підписана 29.09.1938 главами урядів Великої Британії (Н. *Чемберлен),* Франції (Е. *Даладьє),* Німеччини (А. *Гітлер)* та Італії (Б. *Муссоліні)* на конференції, що відбувалась у Мюнхені 29–30.09.1938 в умовах загрози з боку Берліна розпочати воєнні дії в разі відмови чехословацького уряду прийняти його вимоги. Представників Чехословаччини, які не були допущені до обговорення тексту **М. у.**, ознайомили з нею лише 30.09.1938. Уряд Чехословаччини підкорився ухваленому в Мюнхені диктату 4-х держав-учасниць. **М. у.** вимагала від чехословацького уряду забезпечити до 10.10.1938 евакуацію переданих Німеччині територій із збереженням неушкодженими всіх побудованих на них з допомогою франц. спеціалістів військ. укріплень та споруд. Одночасно Чехословаччина також мала задовольнити територ. претензії, які за підтримки Німеччини висунули Польща (Тешинська Сілезія) та Угорщина (Півд. Закарпаття), що дозволило Гітлеру виправдовувати анексію Судет міжнар. характером вимог до Чехословаччини. 1.10.1938 розпочалась окупація Судетської області військами вермахту, внаслідок чого Німеччина збільшила за рахунок Чехословаччини свою територію на 1/5, населення — на 1/4, отримала майже 50 % підприємств чехословацької важкої промисловості. **М. у.** стала апогеєм англ.-франц. «політики умиротворення», завдяки якій в 2-й пол. 1930-х гітлерівський режим під гаслом об'єднання територій проживання німецькомовного населення в єдиному рейху зміг здійснити ревізію *Версальського мирного договору 1919* і встановити нім. гегемонію в Європі. Незважаючи на те, що в Додатку до угоди уряди 4-х держав-учасниць конференції підтвердили свої гарантії новим кордонам Чехословаччини проти неспровокованої агресії, рішення **М. у.** відіграли вирішальну роль в остаточній ліквідації Чехословаччини як незалежної д-ви в березні 1939. Ігнорування країнами Заходу позиції СРСР під час мюнхенських подій, підписання у вересні 1938 англ.-нім. та у грудні 1938 франц.-нім. декларацій, які були сприйняті рад. стороною як пакти про ненапад між ними, переконали *Й. Сталіна* в можливості підготовки Францією та Великою Британією змови з Гітлером за рахунок СРСР, що стало передумовою рад.-нім. зближення напередодні *Другої світової війни* та підписання *німецько-радянського пакту про ненапад 1939.* Остаточне юрид. скасування **М. у.** було здійснене 1973 в дог-рі між ЧССР та ФРН (див.: *«Нова східна політика» ФРН*).

І. С. Покровська

«М'яке право» (англ. soft law) — особливий різновид *норм міжнародного права,* що, на відміну від «твердого права», не породжують чітких прав і обов'язків, а дають лише заг. настанови, яких суб'єкти повинні дотримуватись. Для таких норм характерні слова й вирази на кшталт «домагатись», «прагнути», «вживати необхідні заходи» тощо. У *доктрині міжнародного права* з приводу існування норм **«М. п.»** існують різноманітні погляди: від думки, що норми **«М. п.»** є необхідним елементом міжнар.-прав. системи (І. Лукашук) до закликів визнати зайвість цієї концепції (Я. Клабберс) або навіть її повного неприйняття, тверджень про її шкідливість для міжнар.-прав. системи (П. Вейль, Ю. Колосов). **«М. п.»** інколи називають норми, що містяться в неправ. актах, резолюціях міжнар. орг-цій, спільних заявах, комюніке тощо. Вони хоча й взаємодіють із нормами міжнар. права (інколи навіть визначаючи засади їхнього розвитку, як, зокрема док-ти НБСЄ/*ОБСЄ*), проте є не правовими, а політичними.

М. М. Гнатовський

«М'якої могутності» концепція (Soft Power) — концепція *зовнішньої політики,* що обгрунтовує можливість для *акторів міжнародних* домагатися бажаного політичного результату за допомогою посилення свого авторитету і підвищення привабливості. Термін **«М. м.»** запровадив колишній голова Національної ради з питань розвідки, помічник міністра оборони в адміністрації В. *Клінтона* і керівник гарвардської Школи державного управління імені Дж. Ф. Кеннеді — Дж. Най-молодший, що вперше використав його у праці «Покликання до лідерства: динамічна природа американської сили» (1990). Подальшого розвитку концепція м'якої сили набула в його ж роботі **«М. м.**: засіб досягнення успіху у світовій політиці» (2004). **«М. м.»** розглядається як метод досягнення бажаного на основі добровільної участі союзників, а не за допомогою примушення. Навпаки, «жорстка могутність», — здатність до примушення, обумовлена військовою й економічною потужністю країни». Три джерела **«М. м.»** будь-якої *держави* — це його політичні дії, культура і цінності. *Великі держави* намагаються використовувати культуру, ЗМІ та зв'язки з громадськістю для створення **«М. м.»**, що сприяє розвитку їхніх переваг. Така діяльність становить специфіку *дипломатії публічної.*

Дж. Най-молодший вважає, що сьогодні протистояння на світовій арені відбувається в трьох вимірах: військовому, економічному та в сфері боротьбі за симпатію та прихильність. Основу **«М. м.»** становить привабливість суб'єкта, який справляє вплив. Компонентами **«М. м.»** є військова та економічна допомога, публічна дипломатія, культурні, наукові обміни, міжнародні освітні програми тощо. Завдяки використанню **«М. м.»** держава не тільки здатна досягти поставлених політичних цілей, а й вплинути на втрату самоідентичності населення тієї країни, на яку чиниться вплив. До різновиду **«М. м.»** належить також підтримка опозиційних рухів із подальшим ненасильницьким захопленням влади. Рівень впливу **«М. м.»** на суспільство залежить від рівня соціально-економічного розвитку цього суспільства та його здатності до сприйняття зовнішньої інформації.

«М'яка» і «жорстка» могутності не протистоять одна одній, а тісно взаємопов'язані: **«М. м.»** сприяє нівелюванню негативного ефекту після використання твердої сили, тоді як «жорстка могутність» зменшує привабливість країни. **«М. м.»** придатна для здійснення глобальних цілей, а використання «твердої» сили — для охорони кордонів та *суверенітету* держави. Крім того, **«М. м.»** більш незалежна від держави. Великий потенціал у використання «м'якої сили» і досягненні позитивних результатів є у недержавних суб'єктів *міжнародних відносин,* наприклад, *організацій міжнародних.*

Д. В. Табачник

Мясковський (Miaskowski) Войцех (? — бл. 1654) — польський урядовець і *дипломат*; стольник подільський (з 1625), підкоморій львівський (з 1637). У лютому 1649 разом з А. *Киселем* входив до сеймового посольства, що вело *Переяславські переговори між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою 1649.* Залишив щоденник з описом цих переговорів, який є цінним джерелом із дип. історії Національної рев-ції 1648–76 і вперше був опублікований Ю. Немцевичем у 1822.

В. І. Головченко

Н

Набер (Naber) Тійт (1952) — естонський *дипломат*. Закінчив Талліннський політехн. ін-т (1975). На дип. службі з 1992. 1992–93 — радник Департаменту міжнар. політики МЗС Естонії; 1993–97 — Тимчасовий Повірений Естонії в Норвегії (Осло); 1997–98 — дир. Департаменту міжнар. екон. політики МЗС Естонії. 1999–2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Естонської Республіки в Україні.

Р. А. Кривонос

Набутих прав доктрина — прав. концепція, основний зміст якої полягає в тому, що зміна *суверенітету* не впливає на права, набуті інозем. приватними особами відповідно до законодавства держави-попередниці чи контрактів з державою-попередницею. Посилання на **Н. п. д.** використовується у випадках *правонаступництва держав* для обґрунтування того, що права інозем. осіб, набуті від держави-попередниці, залишаються неушкодженими внаслідок правонаступництва. Зокрема, Постійна палата міжнар. правосуддя у справі щодо нім. поселенців (1923) вирішила, що «приватні права, набуті за чинним законодавством, не припиняються внаслідок зміни суверенітету». Існує дві інтерпретації змісту **Н. п. д.**: деякі зах. вчені вважають, що набуті права взагалі не можуть бути анульовані або змінені новим сувереном, хіба що на умовах, передбачених законодавством держави-попередниці або контрактом з державою-попередницею; поширенішою є думка, що сам факт правонаступництва не припиняє й не змінює набуті права, але це не перешкоджає новому суверену в подальшому прийняти рішення про їх обмеження чи анулювання (оскільки це є прерогативою та суверенним правом кожної д-ви). **Н. п. д.** була розвинута в зах. *доктрині міжнародного права* в період між двома світовими війнами і спочатку мала на меті зберегти присутність та права метрополій на території колишніх колоній. Існування **Н. п. д.** не визнавалось рад. прав. школою, оскільки вважалось, що проблеми т. зв. «набутих прав» не існує, оскільки всі відносини за участю приватних осіб входять до внутр. компетенції д-ви, і спроби покласти на д-ву обов'язок поважати ці права є обмеженням її суверенітету та втручанням у внутр. справи. На поч. XXI ст. **Н. п. д.** здобуває все більшого визнання, адже гарантує стабільність екон. відносин.

Ю. О. Ноговіцина

Нагайчук Віктор Іванович (23.07.1946, Чортків Тернопільської обл., УРСР) — укр. *дипломат*, науковець. Закінчив ф-т романо-германської філології Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1970); кандидат істор. наук. У 1970–72 — військ. перекладач у Єгипті; 1972–83 — наук. співробітник Ін-ту історії АН УРСР, згодом — Ін-ту соц.-екон. проблем зарубіжних країн АН УРСР. 1983–90 — редактор англомовного журналу в департаменті громад. інформації *Секретаріату ООН*. У 1990–92 — радник відділу інформації, керівник прес-центру МЗС України; 1992–93 — зав. відділом країн Бл. і Серед. Сходу та Африки Управління двосторонніх відносин МЗС України. У 1993–96 — Радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Арабській Республіці Єгипет. У березні 1996 — жовтні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет. У листопаді 1997–2002 — нач. Управління інформації, Посол з особливих доручень МЗС України, Повноважний представник України на Бл. та Сер. Сході. У березні 2003 — липні 2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Хашимітському Королівстві Йорданія. З 2006 — на викладацькій роботі в *Дипломатичній академії України при МЗС України*. Автор понад 20 наукових праць.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Нагірно-карабахський конфлікт — територ. конфлікт між Азербайджаном з одного боку та його *автономією* Нагірним Карабахом і Вірменією — з іншого. Предметом конфлікту є територія Нагірного Карабаху, на якій мешкають переважно вірмени. Початком законодавчої війни стало схвалення Радою народних депутатів Нагірно-Карабахської автономної області (НКАО), у якій більшість місць займали етнічні вірмени, рішення від 20.02.1988 про клопотання перед Верховними Радами Вірменської РСР і Азербайджанської РСР щодо передачі області зі складу Азербайджану до складу Вірменії. Незабаром було проголошено Нагірно-Карабахську Республіку. Цей крок був підтриманий масовими демонстраціями у Вірменії й одночасно викликав протест в Азербайджані. Зіткнення поблизу Аскерана між натовпом азербайджанців і місцевою міліцією, під час якого було використано зброю, що призвело до людських жертв, стало початком збройної фази конфронтації. Обидві сторони розпочали формування бойових загонів, придбання озброєнь і військ. техніки. Азербайджан вдався до екон. *блокади* Нагірного Карабаху. У відповідь 1.12.1990 Верховною Радою Вірменської РСР було прийнято рішення про створення єдиної Вірменської Республіки, до складу якої в односторонньому порядку включено Нагірний Карабах. Із *СРСР розпадом* конфлікт фактично перетворився з внутр. міжетнічного у міждержавний — між Азербайджаном та Вірменією. На поч. 1992 азербайджанська армія розгорнула наступ на півночі Нагірного Карабаху, але, незважаючи на чисельну й техн. перевагу, не змогла досягти значних успіхів. У відповідь армія Нагірного Карабаху та з'єднання збройних сил Вірменії розгорнули контрнаступальну операцію на півд. напрямку, головною метою якої було захоплення Лачинського коридору, що з'єднував територію Вірменії з територією Нагірного Карабаху. У результаті успішних дій вірменські збройні формування захопили Лачинський коридор та стратегічно важливий вузол Шуші і 27.03.1993 розгорнули широкомасштабний наступ на схід. та півд. напрямках. Цей наступ було сплановано з метою створення т. зв. «розширеної зони безпеки» навколо Нагірного Карабаху. Наступальні операції вірменських збройних формувань навесні — влітку 1993 принесли значні успіхи. Було відкрито другий коридор між Вірменією та Нагірним Карабахом через Кальбакар, захоплено територію Азербайджану, заг. площею 40 тис. км^2.

Ескалація **Н.-к. к.** спричинила втручання *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, НБСЄ та інших міжнар. орг-цій, які намагались припинити збройну конфронтацію (див.: *Мінська група*); але спроби посередництва в переговорах принесли лише тимчасове зниження інтенсивності бойових дій. У жовтні 1993 на півд.-схід. напрямку було проведено черговий наступ вірменських сил, у результаті якого азербайджанській армії було завдано нищівної поразки. Були захоплені 6 адмін. районів (25 % території Азербайджану) з містами Фізулі та Кельбаджар, 700 тис. азербайджанців стали *біженцями*. У грудні 1993 азербайджанська сторона здійснила спробу контрнаступу в півн. частині Нагірного Карабаху, але безуспішно. 18.02.1994 в Москві міністрами оборони Азербайджану й Вірменії за посередництвом міністра оборони Росії П. Грачова був підписаний Протокол про повне припинення вогню та воєнних дій, а також досягнуті умови розведення військ ворогуючих сторін на узгоджені рубежі. Росія звернулась до членів *Ради Безпеки ООН* та членів Мінської групи з пропозицією підтримати припинення вогню та встановлення миру в зоні конфлікту.

Г. М. Перепелиця

Нагорний Микола Вікторович (15.02.1969, с. Іванівна Ставищенського району Київської області, УРСР) — український *дипломат*. У 1991 закінчив Військовий інститут іноземних мов Міністерства оборони СРСР, факультет східних мов, у 2009 — Національну академію державного управління. 1991–93 — працював у системі Міністерства оборони СРСР, м. Москва; квітень—серпень 1993 — третій секретар відділу країн Близького і Середнього Сходу та Африки Управління двосторонніх відносин МЗС України; серпень 1993 — серпень 1995 — третій секретар відділу країн Близького і Середнього Сходу Першого територіального управління МЗС України; серпень 1995 — квітень 1996 — другий секретар відділу країн Близького і Середнього Сходу Управління Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України; квітень 1996 — травень 2000 — другий секретар Посольства України в Королівстві Саудівська Аравія; травень 2000 — липень 2001 — перший секретар відділу країн АТР П'ятого територіального управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України; липень 2001 — грудень 2005 — перший секретар,

радник Посольства України в Сирійській Арабській Республіці; грудень 2005 — серпень 2010 — радник, начальник відділу країн Близького Сходу, заступник директора Третього територіального департаменту МЗС України. З 16.07.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Лівії.

В. М. Матвієнко

Наддержава — міжнародно-політичний статус *держави*, що відіграє панівну роль у *міжнародних відносинах*; у міжнародній стратифікації посідає найвищий щабель; виступає системоутворюючим чинником для системи міждержавних відносин як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Оскільки системоутворюючі функції держави заходять своє відображення в понятті «полюса» та «полярності», здатність держави виконувати функції полюса в біполярній системі визначає її статус «Н.». У своєму загальному значенні цей термін означає ті держави, що мають атрибути «наддержавного статусу»: наявність військового потенціалу, що здатний спричинити масові руйнування в планетарному масштабі (на сучасному етапі розвитку забезпечується наявністю значного арсеналу *зброї масового знищення*, перш за все термоядерної); здатність впливати на умови існування всього людства; відсутність географічних обмежень проекції сили та наявність артикульованих довгострокових та середньострокових національних інтересів в усіх регіонах світу; неможливість поразки в повномасштабній війні від будь-якої іншої держави чи коаліції держав, за винятком іншої **Н.** або коаліції з її участю. **Н.** активно діє за межами власних кордонів та вирішальним чином впливає на всі інші держави, що перебувають у її системі впливу.

Н. здатна діяти поза межами власної території, а географічний масштаб її діяльності визначається її могутністю; на підставі цього розрізняють три типи **Н.** — універсальні (здатні діяти в глобальному масштабі та в усіх сферах міжнародних відносин); секторні (здатні до діяльності в глобальному масштабі, але лише в певній сфері міжнародних відносин — військовій, економічній, культурній); регіональні (здатні діяти в межах певного регіону). За географічною сферою впливу **Н.** поділяються на глобальні та регіональні (домінують серед групи держав свого регіону). Ці ранги держав відповідають ієрархічним рівням, що структурують глобальну міжнародну систему на підсистеми міжрегіонального, регіонального та субрегіонального рівня. В конкретному значенні цей термін означав дві **Н.** — США та СРСР за часів *«холодної війни»*; кожна з них розглядалась в якості військового та політичного полюсу, який очолював певну групу країн («табір соціалізму» й «табір імперіалізму»). Ці дві **Н.** конкурували між собою за вплив на глобальну політику, саме в такому контексті виникає уява щодо біполярного світу (див.: *Біполярність*); після *СРСР розпаду* США залишались єдиною **Н.**

О. А. Коппель

Надзвичайні палати судів Камбоджі — гібридний кримінальний трибунал (див.: *Гібридні суди і трибунали, Камбоджійсьа пролема*), створений для судового переслідування очільників режиму «червоних кхмерів». Включення Надзвичайних палат до судової системи Камбоджі стало результатом тривалого процесу, розпочатого після звернення уряду Камбоджі до *Організації Об'єднаних Націй* із проханням про допомогу у створенні механізму кримінального переслідування лідерів «червоних кхмерів». Експерти ООН пропонували створення спеціального трибуналу, тоді як Камбоджа наполягала на національному характері кримінального переслідування з деякими міжнародними елементами. Переговори між Камбоджею та ООН тривали протягом 1999–2002, коли *Генеральний секретар ООН* вийшов із переговорів, заявивши про те, що камбоджійський суд не зможе гарантувати необхідні стандарти незалежності, неупередженості та об'єктивності, а також про відмову Камбоджі від регулювання порядку отримання допомоги від ООН спеціальною двосторонньою угодою. Тим не менш, у грудні 2002 *Генеральна Асамблея ООН* ухвалила резолюцію 57/228А, у якій звернулася до Генерального секретаря з проханням продовжити переговори про створення національних судових палат на підставі камбоджійського законодавства. Угода між ООН та Камбоджею була ухвалена Генеральною Асамблеєю в травні 2003 та ратифікована Національною асамблеєю Камбоджі в жовтні 2004. Угода має вищу юридичну силу від національного законодавства Камбоджі. Відповідно до неї Надзвичайні палати є частиною національної судової системи та застосовують внутрішнє законодавство Камбоджі. Разом з тим, Палата попереднього провадження в одному зі своїх рішень заявила, що Надзвичайні палати мають відмінні риси та повністю незалежні у структурі камбоджійських судів.

Надзвичайні палати створені для судового переслідування «головних лідерів Демократичної Кампучії та осіб, які несуть найбільшу відповідальність за злочини та серйозні порушення камбоджійського кримінального права, договірного та звичаєвого *міжнародного гуманітарного права* та міжнародних конвенцій, визнаних Камбоджею» (ст. 1 Угоди між Камбоджею і ООН). Предметна юрисдикція Надзвичайних палат поширюється на *геноцид, злочини проти людяності*, серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 та деякі інші злочини за національним кримінальним правом (ст. 9 Угоди). Юрисдикція Надзвичайних палат не охоплює *злочини воєнні*, вчинені у контексті *збройного конфлікту неміжнародного характеру*. Часова юрисдикція є виключно ретроактивною та обмежується злочинами, вчиненими між 17.04.1975 та 6.01.1979.

Надзвичайні палати мають змішаний склад, причому національні судді кількісно переважають міжнародних і у судовій палаті, і у палаті Верховного суду, проте для ухвалення будь-якого рішення вимагається кваліфікована більшість. За розслідування злочинів відповідають слідчі судді — один місцевий та один міжнародний, розбіжності між якими вирішує Палата попереднього провадження, більшість у якій також складають місцеві судді. Палати мають двох прокурорів — міжнародного та місцевого. Всі судді та прокурори призначаються Вищою радою магістратури Камбоджі, причому кандидатури міжнародних посадових осіб суду номінуються Генеральним секретарем ООН.

Станом на 1.06.2013 п'ять осіб було обвинувачено Надзвичайними палатами у злочині геноциду, злочинах проти людяності та воєнних злочинах. Одна особа (Канг Кек Іеу) була визнана винною та засуджена до довічного ув'язнення, два процеси тривають, один обвинувачений помер (Іенг Сарі), одного було звільнено, а його справу зупинено.

М. М. Гнатовський

Наджиб Тун Разак (Najib bin Tun Haji Abdul Razak) (23.07.1953, м. Куала Ліпіс, нині — штат Паханг, Малайзія) — малайзійський громадсько-політичний і державний діяч, 6-й прем'єр-міністр Малайзії; старший син другого прем'єр-міністра Малайзії *Абдул Разака* і племінник третього — Хусейна Онна; закінчив Малверн Коледж (Ворсестершир, Велика Британія) і Ноттінгемський університет (1974, бакалавр індустріальної економіки). По поверненні на батьківщину в 1974 займався бізнесом; у 1976 став наймолодшим за всю історію парламенту депутатом від Об'єднаної малайської національної організації (ОМНО); з 1978 — заступник міністра енергетики, телекомунікацій і пошт; в 1988 очолив молодіжну організацію ОМНО, в 1993 став одним із її шести заступників голови. В 2004–08 — міністр фінансів, у 2008–09 — міністр оборони; після відставки прем'єр-міністра *Бадаї Абдули Ахмада* 26.03.2009 обраний новим лідером ОМНО і 3.04.2009 очолив уряд; забезпечив успішне здійснення 9-го «малайзійського плану» і в червні 2010 оголосив про початок реалізації 10-го; успішно реалізує ініційовану прем'єр-міністром *Махатхіром бін Мохамадом* концепцію «оборони на далеких підступах», що передбачає закупівлю винищувачів, фрегатів, підводних човнів, оснащення літаків системою дозаправлення у повітрі, це перетворило Малайзію на привабливий об'єкт для військово-технічного співробітництва, у т. ч. й з Україною.

В. І. Головченко

Наднаціональність — верховенство юрисдикції *організації міжнародної* над юрисдикцією її держав-членів у визначених останніми сферах. Вперше ідея наднаціональності була повноцінно сформульована в енцикліці «Quanta Cura» Папи Римського Пія IX [1846–78], який обґрунтував верховенство влади Святого престолу над владою суверенних *держав* (див.: *Ватикан у світовій політиці*). Однак у подальшому концепція наднаціональності розвивалася виключно у зв'язку з розвитком міжнародних організацій. Жоден міжнародно-правовий акт цілісно не розкриває юридичного змісту наднаціональності. Практика *Європейського Союзу* та інших міжнародних організацій дозволяє визначити такі основні критерії

кваліфікації організації як наднаціональної: компетенція організації має пріоритетний характер стосовно компетенції держав-членів; організація має право ухвалювати рішення, обов'язкові для держав-членів; організація має право захищати власні рішення (застосовувати *санкції міжнародні* за порушення відповідних норм); судовий орган організації наділений компетенцією щодо застосування та роз'яснення змісту наднаціональних норм; інститути організації формуються з міжнародних чиновників, які не мають мандатів від своїх урядів; держави передають організації частину своїх повноважень; організація має право регулювати питання, що належать до внутрішньої компетенції держави відповідно до її конституції; організація має право схвалювати норми прямої дії для фізичних та юридичних осіб держав-членів. У доктрині домінує думка, що існує багато міжнародних організацій з елементами наднаціональності, але немає жодної суто наднаціональної організації. Традиційно вважається, що найповніше критеріям наднаціональності відповідає Європейський Союз, хоча її елементи присутні в діяльності інших міжнародних організацій, зокрема в *Організації Об'єднаних Націй* (у зв'язку з повноваженнями *Ради Безпеки ООН*).

Наднаціональність не суперечить *суверенітету* держави. До наднаціональних механізмів взаємодії держави вдаються з метою просування власних інтересів, задля забезпечення інтеграційних процесів та/або належного виконання обов'язкових рішень міжнародних організацій, членом яких вони є. Формально спрямована на зміцнення *міжнародних відносин*, наднаціональність має безпрецедентно високий рівень інтенсивності регулювання внутрідержавних відносин. Саме тому пряма дія норм, прийнятих на наднаціональному рівні, означає безпосереднє регулювання відносин фізичних та юридичних осіб держав-членів, а отже вплив на структуру правової системи держави, який, зрештою, починає визначати зміст і форму національної правової політики.

Розрізняють інституційну (передача державою повноважень міжнародній організації) та неінституційну наднаціональність. Остання полягає у прийнятті сторонами зобов'язань для здійснення ними своєї компетенції в рамках міжнародного договору, що фактично означає відмову держав від своїх повноважень лише на користь одна одній без створення органів з наднаціональними повноваженнями (*Північноамериканська угода про вільну торгівлю, Спільний ринок країн Південного конуса, Європейська асоціація вільної торгівлі* тощо).

Д. І. Кулеба

Надоленко Геннадій Олексійович (7.06.1970, смт Баришівка Київської області, УРСР) — український *дипломат*. У 1994 закінчив Національний аграрний університет, в 1998 — *Дипломатичну академію України при МЗС України*, магістр зовнішньої політики. 1994–96 — аташе відділу США і Канади Управління країн Європи та Америки МЗС України; 1996 — третій секретар відділу країн Західної Європи Управління країн Європи та Америки МЗС України; 1998 — третій секретар Управління міжнародних організацій МЗС України; 1998–2003 — другий, перший секретар Посольства України в США; 2003–04 — головний радник Управління інформаційних технологій МЗС України; 2004–05 — виконуючий обов'язки, начальник Управління інформаційної політики Міністерства закордонних справ України; 2005–06 — заступник керівника Головної інформаційної служби — керівник департаменту забезпечення виконання конституційних повноважень Президента України в інформаційній сфері та іміджевої політики Секретаріату Президента України; 2006–07 — керівник Департаменту інформаційних стратегій Інформаційної служби Секретаріату Президента України; 2007–10 — керівник торгівельно-економічної місії у складі Посольства України в США. 29.06.2010 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Ізраїль.

В. М. Матвієнко, І. П. Черінько

Надь (Nagy) Імре (7.06.1896, Капошвар, Угорщина — 16.06.1958, Будапешт, Угорська Народна Республіка) — угорський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у селянській родині. У роки *Першої світової війни* служив у австр.-угорській армії; перебуваючи у рос. полоні став членом РКП(б), брав участь у рев. подіях та громадян. війні. У 1923 повернувся до Угорщини, але в 1928 був змушений емігрувати до СРСР, де залишався до 1944. Після *Другої світової війни* став одним із лідерів прорад. угорського комуніст. режиму: в 1944–45 — міністр землеробства у Тимчасовому уряді; у 1947–49 — чл. політбюро Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП), міністр заготівель, виступав проти примусової колективізації с. г-ва, за що був виведений зі складу політбюро. 4.07.1953–18.04.1955 — Прем'єр-міністр Угорської Народної Республіки. Розпочав програму реформ, однак був відсторонений від влади. 24.10–4.11.1956 під час народного повстання проти комуніст. режиму очолив рев. коаліційний уряд, програма якого передбачала: свободу господарювання для селян і дрібних власників за умови збереження соціал. д-ви; легалізацію робітничих рад і некомуніст. партій; проведення вільних виборів, виведення рад. військ з Угорщини; вихід країни з Організації Варшавського договору (див. *Варшавський договір 1955)* та *нейтралітет* країни. СРСР здійснив військ. втручання у внутр. справи Угорщини й встановив новий уряд на чолі з Я. *Кадаром*, а Н. і його найближчі прибічники знайшли притулок у посольстві Югославії. 22.11.1956 попри запевнення Я. Кадара про гарантування його особистої безпеки, **Н.** і його товариші були викрадені й інтерновані в Румунії. Таємно страчений у Будапешті й похований у безіменній могилі. У 1989 його прах було перепоховано з почестями.

Р. А. Кривонос

Назарбаєв (Nazarbayev) Нурсултан Абішевич (6.07.1940, с. Чемолган, Каскеленського р-ну Алма-Атинської обл. Казахської РСР) — казахський громад.-політ. і держ. діяч, 1-й президент Республіки Казахстан; має титул «Лідер Нації». Трудовий шлях розпочав у 1960 робітником будуправління тресту «Казметалургбуд» у Теміртау Карагандинської обл. Згодом працював на Карагандинському металургійному заводі, де в 1967 закінчив Вищий техн. навч. заклад; д-р екон. наук (1992). У 1969–73 — зав. відділу Теміртауського міськкому Компартії Казахстану, згодом — 1-й секретар Теміртауського міськкому комсомолу. У 1973–77 — секр. парткому Карагандинського металургійного комбінату; 1977–79 — секр., 2-й секр. Карагандинського обкому Компартії Казахстану; 1979–84 — секретар ЦК Компартії Казахстану. 22.03.1984–27.07.1989 — голова Ради Міністрів Казахської РСР. 22.06.1989–28.08.1991 — 1-й секр. ЦК Компартії Казахстану, водночас чл. ЦК КПРС у 1986–91; чл. Політбюро ЦК КПРС у 1990–91. 22.02–24.04.1990 — Голова Верховної Ради Казахської РСР, депутат Верховної Ради СРСР 10-го та 11-го скликань. 24.04.1990 парламентом обраний Президентом Казахської РСР. 1.12.1991 на загальнонародних виборах переобраний Президентом Казахстану. У 1995 заг.-нац. референдумом його повноваження було продовжено до грудня 2000. 10.01.1999 переобраний Президентом Республіки Казахстан на новий 7-річний термін (отримав 81 % голосів); 4.12.2005 в четвертий раз обраний президентом, здобувши 91,15 % голосів; 3.04.2011 в п'ятий раз здобув президентський мандат із 95,5 % голосів виборців та поверненням 5-річного терміну повноважень. У *зовнішній політиці* проводить курс на зміцнення політ. інтеграції в рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*, запропонував ідею створення *Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС)* за заразком *Європейського Союзу (ЄС)*. У 1992 Казахстан і РФ підписали Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу, в якому юридично зафіксовано принцип недоторканності кордонів. Виступив ініціатором створення в 1994 *єдиного економічного простору* між Казахстаном, Киргизстаном й Узбекистаном. Водночас прагнув створити «пояс безпеки» по периметру держ. кордонів. Досяг практ. делімітації казахсько-китайського кордону. Відмовився від претензій на ядерний статус Казахстану та приєднався до Ташкентського пакту 1992, на базі якого постала *Організація договору колективної безпеки (ОДКБ)*. За ініціативою **Н.**, на кшталт гельсінського процесу, 3–4.06.2002 в Алмати відбулась *Нарада із взаємодії та заходів довіри в Азії (НВЗДА)*. Казахстан активно розвиває відносини з країнами Заходу, зокрема ним було укладено Угоду про партнерство та співробітництво з ЄС та Угоду про співпрацю з *НАТО* за програмою *«Партнерство заради миру» (ПЗМ)*. Домігся на *Будапештському саміті НБСЄ 1994* надання гарантій безпеки Казахстану з боку трьох ядерних д-в — Великої Британії, США та Росії, до яких згодом приєдналася КНР. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого I ст. (1997) і орденом Свободи (2010).

Твори: «Стальний профіль Казахстану» (1984), «Стратегія розвитку Казахстану як суверенної держави» (1992), «Ідейна консолідація суспільства як умова прогресу Казахстану» (1993), «Євразійський простір: інтеграційний потенціал і його реалізація» (1994).

Л. В. Губерський

Назарук Осип Тадейович (31.08.1883, с. Нагірнянці Бучацького повіту, нині — Тернопільська обл., Україна — 31.03.1940, Краків, Польща) — укр. громад.-політ. діяч, журналіст і *дипломат*. Нар. у селянській сім'ї. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1908), д-р права. 1899–1902 брав участь у русі «Молодої України», 1904–05 очолював віденську «Січ», 1905–19 — чл. головної управи Русько-української радикальної партії, співредактор її друкованого органу — часопису «Громадський голос». Під час *Першої світової війни* — голова «Пресової квартири» Легіону Українських січових стрільців; із жовтня 1918 — депутат Української Національної Ради у Львові, взяв активну участь у повстанні проти П. *Скоропадського* під проводом Директорії. У грудні 1918 — червні 1919 керував Головним управлінням преси й пропаганди УНР у ранзі міністра, потім очолював «Пресову квартиру» Галицької армії й редагував її періодичний орган — газету «Стрілець». 23–25.01.1919 разом із С. *Остапенком* вів в Одесі переговори з нач. штабу франц. військ полковником А. Фрайденбергом щодо визнання *Антантою* Директорії, не погодився зі встановленням над УНР франц. *протекторату* й включенням до Республіканської армії інструкторів-денікінців. 1920 входив до складу делегації ЗУНР на Ризькій мирній конференції РСФРР та УСРР із Польщею. 1920–22 — уповноважений із пропаганди екзильного уряду ЗУНР Є. *Петрушевича*, у квітні—травні 1922 входив до складу делегації ЗУНР на *Генуезькій конференції 1922*; у вересні 1922 — листопаді 1923 очолював Дип. місію ЗУНР у Канаді, організував позичку «Національної Оборони». Після переїзду до США став одним із засновників гетьманського руху, редагував тижневик «Січ» (Чикаго) та журнал «Америка» (Філадельфія). У серпні 1927 повернувся до Львова, очолив редакцію газети «Нова зоря», увійшов до керівництва Української християнської організації (з 1930 — Українська народна католицька партія).

Твори: «Формальні проблеми української державності» (1918), «Військо і політика» (1919), «Греко-Католицька церква і українська ліберальна інтелігенція» (1929), «Ідеологічні основи Української католицької народної партії» (1931), «Жінка і суспільність» (1934), «Галичани й Велика Україна» (1936), «Значення партій» (1939), «Рік на Великій Україні» (1920), «Галицька делегація в Ризі 1920 р.» (1931).

В. І. Головченко

Найбільшого сприяння принцип — міжнар.-прав. режим, при якому *держави*, що домовляються, зобов'язуються надати одна одній, фізич. і юрид. особам одна одної права, переваги та пільгові умови в тій чи іншій сфері відносин не менш сприятливі, аніж ті, які вони надають або можуть надати в майбутньому будь-якій *третій державі*. Сфера запровадження як правило визначається конкретними умовами міждерж. угоди про режим найбільшого сприяння. Широкого розповсюдження **Н. с. п.** набув у екон. та торг. сферах. **Н. с. п.** може розповсюджуватись на всю сукупність міждерж. екон. відносин або на їхню певну частину (митні та трансп. режими, податкові права фізич. і юрид. осіб тощо). Виключення з режиму найбільшого сприяння можливі, якщо йдеться про специфічні преференції, які надаються на взаємній основі членами міждерж. інтеграційних об'єднаннь, країнами-донорами у вигляді допомоги країнам, що розвиваються тощо. **Н. с. п.** є одним із ключових у діяльності *Світової організації торгівлі (СОТ)*.

С. П. Галака

Найваська угода 2005 з Південним Суданом — див.: *Друга громадянська війна в Судані 1983–2005*.

Найманці — особи, які були спеціально завербовані для того, щоб боротися у збройному конфлікті на боці однієї зі сторін; не є *громадянами* даної сторони чи особами, що постійно проживають на її території; беруть безпосередню участь у воєнних діях; керуються переважно бажанням отримати матеріал. винагороду, яка істотно перевищує винагороду *комбатантів*, що входять до особового складу *збройних сил* даної воюючої сторони; не входять до особового складу збройних сил воюючої сторони в конфлікті та не направлені іншими д-вами для виконання офіц. обов'язків як особи, що входять до їхніх збройних сил. **Н.** вважаються також особи, які за вищенаведених умов завербовані, щоб брати участь у насильницьких діях, спрямованих на повалення уряду, підрив конституційного порядку чи територ. цілісності д-ви. Визначення **Н.** наведено в Додатковому протоколі 1977 до Женевських конвенцій 1949 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*), що стосується захисту жертв міжнар. збройних конфліктів, та Міжнародній конвенції про б-бу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989. Вербування, використання, фінансування та навчання **Н.**, так само, як і найманство, вважаються *злочинами міжнародними*. **Н.** не мають права на статус комбатантів чи *військовополонених*.

О. В. Задорожній

Найробі мирна угода 1999 підписана 8.12.1992 у Найробі (Кенія) президентами Судану О. *Баширом* та Уганди Й. *Мусевені* в присутності Президента Кенії Д. Мої та амер. екс-президента Дж. *Картера*. На поч. 1990-х відносини між Суданом та Угандою загострились через взаємні звинувачення сторін у підтримці збройних повстанських рухів, що діяли проти іншої сторони, а також у неодноразовому порушенні кордону військами іншої сторони під час переслідування повстанців; Уганда підтримувала збройні формування Суданського руху народного визволення (СРНВ), у відповідь Судан надав підтримку Армії опору Господа (АОГ), що діяла проти уряду Уганди. Активізація у 2-й пол. 1990-х бойових дій на півночі Уганди та на півдні Судану, значне збільшення жертв серед цивільного населення підштовхнули сторони до пошуку мирного вирішення існуючих протиріч. Крім того, після звинувачень Судану з боку США в підтримці *тероризму міжнародного* та бомбардувань американцями в серпні 1998 об'єктів у передмісті Хартуму для Судану постало питання покращення міжнар. іміджу д-ви, зокрема для поліпшення відносин із США. Угандійські урядові війська в цей час були змушені вести бойові дії одразу на трьох фронтах: на півночі проти АОГ, на заході проти збройних формувань Об'єднаних демокр. сил та Фронту зах. берега Нілу, й у конфлікті в Демократичній Республіці Конго (див.: *Лусакська угода 1999*). Відтак для Уганди було важливо досягти швидкого врегулювання бодай на одному з цих фронтів. На поч. 1999 Судан та Уганда звернулись до колишнього Президента США Дж. Картера з проханням виступити посередником у нормалізації двосторонніх відносин між ними. Сторони зобов'язалися поважати *суверенітет* і територ. цілісність одна одної, відмовитись від використання сили для вирішення спорів між собою, запобігати будь-яким ворожим діям проти іншої сторони. Сторони погодились вживати всіх необхідних заходів для роззброєння терористичних угруповань та запобігання здійсненню терористичних актів, спрямовані проти іншої сторони, а також не надавати свою територію для створення баз або для допомоги будь-яким повстанським чи опозиційним угрупованням, що діють проти офіц. влади іншої сторони. Сторони також погодились: здійснити обмін *військовополоненими*; діяти спільно для забезпечення повернення усіх цивільних осіб, перш за все дітей, викрадених під час бойових дій; провести амністію та забезпечити реінтеграцію в суспільство всіх колишніх *комбатантів*, які погодяться скласти зброю. Сторони домовились у разі виконання всіх умов **Н. м. у.**, поновити в повному обсязі дип. відносини між собою до кінця лютого 2000.

С. В. Андрущенко

Накасоне (Nakasone) Ясухіро (27.05.1918, Такасакі, префектура Гунма, Японія) — япон. держ. діяч. Навчався в Токійському ун-ті. Під час *Другої світової війни* служив на флоті молодшим офіцером. Із 1946 — депутат парламенту від ЛДП; у 1959–82 займав низку відповідальних міністерських посад. 26.11.1982–6.11.1987 — прем'єр-міністр Японії. У *зовнішній політиці* виступив одним із гол. ініціаторів «відлиги» й розвитку торгівлі у відносинах з КНР; активно підтримав поновлення Договору про взаємне співробітництво й безпеку між США та Японією від 19.01.1960; великої ваги надавав розбудові япон. сил самозахисту; публічно виступав за перегляд ст. 9 Кон-

ституції Японії, що обмежувала її у праві мати збройні сили. Після виходу у відставку взяв участь у створенні й очолив дослідницький Ін-т глобального світу.

П. М. Ігнатьєв

Намібії проголошення незалежності 21.03.1990 ознаменувало завершення процесу *деколонізації* Тропічної й Півд. Африки. Колишня нім. колонія Півд.-Зах. Африка 17.12.1920 була передана під мандат *Ліги Націй* Південноафриканському Союзу (сучасна ПАР). 27.10.1966 *Генеральна Асамблея ООН* анулювала мандат ПАР, створила Раду з Намібії, а країну оголосила «територією, незаконно окупованою ПАР». У 1968–69 уряд ПАР прийняв «план Одендаля», за яким країна розділялася на територію для білих та «хоумленди» для етнічних груп (див.: *Апартеїд*). У вересні 1975 представники маріонеткових місцевих органів «хоумлендів» були зібрані в столиці Намібії Віндхуці на т. зв. «конференцію Турнхалле» для вироблення конституції країни. Але результати її роботи та проведені в Намібії 1978 вибори не дістали підтримки міжнар. співтовариства, оскільки ще в грудні 1973 ГА ООН визнала створену в 1960 Народну організацію Півд.-Зах. Африки (СВАПО) «єдиним законним представником намібійського народу», із 1966 СВАПО вела партиз. війну проти збройних сил ПАР. 29.09.1978 *Рада Безпеки ООН* прийняла рез. № 435, що затверджувала план ООН з надання Намібії незалежності. Після досягнення в 1988 пакета домовленостей між СРСР, США, Кубою, ПАР, Анголою та СВАПО щодо врегулювання в Півд.-Зах. Африці, 1.04.1989 було розпочато реалізацію плану ООН з переходу до незалежності Намібії. Під наглядом міжнар. контингенту ООН в листопаді 1989 відбулись перші заг. вибори, на яких більшість голосів отримала СВАПО. Після проведення перших президент. виборів у лютому 1990 було проголошено незалежність Намібії.

С. В. Андрущенко

Нанкінський договір 1842 — брит.-китайська мирна угода, підписана 29.08.1842 на борту англ. корабля «Корнуолліс»; завершила 1-шу опіумну війну 1839–42, у якій Цинська імп. зазнала поразки. Став першим нерівноправним договором, нав'язаним Китаю зах. д-вами. Спроба китайської влади припинити нелегальну торгівлю опіумом з Індії, якою займались брит. торговці в Кантоні (Гуанчжоу), призвела в 1839 до конфронтації між китайськими уповноваженими й брит. підданими та знищення партії опіуму, знайденої в Кантоні. Брит. уряд розпочав війну з вимогою до Китаю компенсувати втрати брит. торговців, у т. ч. вартість знищеного опіуму. За **Н. д.** Китай зобов'язувався сплатити брит. підданим компенсації за знищений опіум розміром 6 млн дол., а також Великій Британії — *контрибуцію* розміром 12 млн дол. і відшкодування за військ. витрати розміром 3 млн дол.; відкривав для брит. торгівлі 5 китайських портів (Шанхай, Гуанчжоу, Ніньбо, Фучжоу, Сяминь), у яких брит. піддані мали право вільної торгівлі; підтверджував *екстратериторіальність* брит. підданих; погоджувався із захопленням Великою Британією о-ва Сянган (Гонконг). Брит. піддані також отримували право торгувати на всій території Китаю за умови сплати транзитного мита. В угоді зазначалось, що брит. війська будуть виведені з Нанкіна та деяких інших районів Китаю лише після *ратифікації* **Н. д.** та сплати першого грошового внеску, а з о-вів Гулансу та Чжоушань — після сплати всіх відшкодувань. Додатковий договір, підписаний 8.10.1843, розширював привілеї Великої Британії в Китаї. У 1844 дог-ри, що відкривали для торгівлі порти й визнавали права вільної торгівлі, підписали з Китаєм США та Франція.

М. С. Бур'ян

Нанна (Nanna) Альфред Джон (24.06.1944, Делта, Колонія і Протекторат Нігерія) — нігерійський *дипломат*. Закінчив баптистський коледж, Лагоський ун-т й Ун-т Ломі (Бенін); бакалавр мистецтв. Із 1972 — на дип. службі: працював у посольстві Нігерії в Нігері, постійній місії Нігерії при Європ. відділенні ООН у Женеві, посольстві Нігерії в Малі, постійній місії Нігерії при ООН у Нью-Йорку, представництві Нігерії в Зімбабве. У 2000–04 — Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Нігерія в Україні.

В. І. Головченко

Нанна—Лугара програма («Нанна—Лугара закон») — прийнятий Конгресом США 12.12.1991 закон «Про зменшення радянської військової загрози», що передбачав цільове виділення коштів обсягом 400 млн дол.; ініціаторами ухвалення закону стали сенатори С. Нанн та Р. Лугар. 11.10.1993 його замінив новий «Закон про спільне зменшення загрози», який став складовою бюджету США на 1994 фінанс. рік. Кошти, що виділялись у рамках **Н.—Л. п.**, витрачались на ліквідацію ядерної зброї, її безпечне зберігання, транспортування, зберігання ядерних матеріалів тощо на території пострад. країн. Основний обсяг фінансування припав на 1992–99, коли на підтримання режиму нерозповсюдження ядерної зброї було асигновано 2,6 млрд дол., у т. ч. Росії — 1,7 млрд, Україні — 571 млн, Казахстану — 172,8 млн, Білорусі — 83,5 млн, Грузії — 1,3 млн дол. У січні 1999 Президент США Б. *Клінтон* виступив з ініціативою про надання подальшої фінанс. допомоги цим країнам на суму 888 млн дол. **Н.—Л. п.** регулюється двосторонніми угодами між США та державами-реципієнтами. Угода з Росією була підписана 17.06.1992 терміном на 7 років і продовжена до 15.06.1999. Угода з Білоруссю — 22.10.1992, з Україною — 25.10.1993, з Казахстаном — 12.12.1993. У рамках **Н.—Л. п.** здійснювались виведення ядерних боєзарядів із території України, Білорусі та Казахстану, ліквідація ракет-носіїв, стратегічних бомбардувальників та інфраструктури на території цих країн, а також на території Росії з метою сприяння виконанню *американсько-радянського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991*. Крім того, кошти спрямовувались на посилення безпеки зберігання ядерних боєзарядів, фізич. захисту ядерних матеріалів тощо.

С. П. Галака

Нансен (Nansen) Фрітьйоф (10.10.1861, неподалік м. Християнії, нині — Осло, Королівство Норвегія — 13.05.1930, Люсакер, Берум, губернія Акерсхус, Королівство Норвегія) — норвезький мандрівник, океанограф, біолог, громадський діяч. Лауреат *Нобелівської премії миру* 1922 — «за багаторічні зусилля з надання допомоги беззахисним». Був впливовою людиною не лише у себе на батьківщині — коли 1905 Норвегія вирішила розірвати *унію* зі Швецією, він їздив до Лондона заручитися підтримкою британського уряду у цій справі. Громадськість пропонувала йому висунути свою кандидатуру на пост президента чи, як подейкували, навіть короля, але вчений і дослідник відмовився. **Н.** був одним з тих, хто переконав данського принца Карла стати королем Норвегії Гоканом VII. У 1906–08 працював норвезьким послом у Лондоні, був другом англійського короля Едуарда VII. Після закінчення *Першої світової війни* був верховним комісаром *Ліги Націй* у справах *військовополонених*, одним з організаторів Міжнародної комісії допомоги потерпілій від голоду Росії. Авторитет ученого допоміг йому зібрати величезні кошти на закупівлю продовольства для тих, що голодують; до цього фонду **Н.** вклав і велику частину Нобелівської премії, яку йому присудили. 1925–28 — працював у комісії з *репатріації* вірменських *біженців* до Радянської Вірменії. У кінці січня 1923 приїздив до м. Харкова, щоб погодити з урядом УРСР план боротьби з наслідками голоду і надати допомогу республіці у важкий час; зустрічався з керівниками українського уряду Г. Петровським і Х. *Раковським*. Фонд Нансена становив 250 000 золотих карбованців. До України переводилася велика кількість сільгосптехніки, дієтичних харчових продуктів. Місія Нансена заснувала багато дитячих будинків, зокрема і в Харкові; також на гроші Фонду Нансена в Україні засновані два дослідних господарства.

С. О. Божко

Нансенівська міжнародна організація у справах біженців (Office international Nansen pour les Réfugiés) — заснована *Лігою Націй* у 1930 у Женеві. У 1921 верховним комісаром у справах біженців Ліги Націй був колишній норвежський полярний дослідник і філантроп Ф. *Нансен*. У 1922 він розробив Нансенівський паспорт — міжнародний документ для біженців, який визнавали 52 країни. Всього було видано 450 тис. паспортів подібного типу. Як правило його отримували білі емігранти з Росії та вірмени, що залишили турецькі землі після погромів першої половини XX століття. В 1930 на честь цього діяча була названа Нансенівська міжнародна організація у справах біженців, діяльність

якої переважно була пов'язана з допомогою вигнанцям із гітлерівської Німеччини. В 1938 вона була нагороджена *Нобелівською премією миру* за надання допомоги беззахисним, але в 1939 її розпустили після створення під егідою Ліги Націй Верховної комісії у справах біженців.

П. М. Ігнатьєв

Наполегливий заперечувач (англ. persistent objector) — *держава*, яка послідовно та постійно заперечувала проти застосування до відносин з її участю узвичаєння, що перебувало у стані перетворення на норму загального звичаєвого *міжнародного права*. Доктрина «наполегливого заперечувача» сформувалася у міжнародному праві як компроміс між волюнтаристами, які вважають необхідною для формування норми загального звичаєвого міжнародного права волю кожної держави, нехай і у формі мовчазної згоди, та об'єктивістами, які розглядають вимогу щодо існування мовчазної згоди всіх держав при формуванні норми загального звичаєвого міжнародного права як непотрібну юридичну фікцію. Доктрина «наполегливого заперечувача» передбачає, що норма загального звичаєвого МП не є обов'язковою для тих держав, які послідовно та постійно заперечували проти її застосування до відносин з їхньою участю, проте вимагає, щоб заперечення робилися під час формування норми; після того, як норма сформована як загальна, заперечення не матимуть юридичної сили. Доктрина «наполегливого заперечення» є доволі умоглядною: у новітній історії міжнародного права важко знайти приклади її практичного застосування.

М. М. Гнатовський

Наполеон I, Наполеон Бонапарт (Napoleon Bonaparte) (15.08.1769, Аяччо, о. Корсика, Королівство Франція — 5.05.1821, британський о. Св. Єлени) — франц. полководець і держ. діяч. Походив зі збіднілої корсиканської дворянської родини. Навчався в коледжі Отена, військ. академії у Бріені; у 1784 закінчив Військову школу в Парижі. У 1784–93 перебував на військ. службі на півдні Франції й на Корсиці; у 1793 за успішний штурм Тулона, перетвореного контрреволюціонерами у велику мор. базу, дістав чин бригадного генерала; у ході італ. кампанії 1796–97 здобув низку блискучих перемог у Півн. Італії, забезпечивши підписання *Кампоформійського мирного договору 1797*. У ході єгипетської кампанії 1798 захопив Александрію, дійшов до Каїра й домігся перетворення Єгипту на франц. *протекторат*; у лютому 1799 здійснив похід до Сирії, але створення 2-ї *антифранцузької коаліції* та серія переворотів у Франції змусили його повернутись на батьківщину. Після держ. заколоту 18 брюмера (9.11.1799) був проголошений першим консулом Французької Республіки. 15.07.1801 уклав *конкордат* зі Св. престолом, що відновив у рев. Франції права католицької церкви, але поставив її діяльність під суворий урядовий контроль. Було скасовано відокремлення церкви від д-ви. Після перемог, досягнутих у ході 2-ї італ. кампанії, добився укладення *Люневільського мирного договору 1801*, що залишав за Францією право втручатись у нім. справи, а після невдачі брит. мор. атак на Булонь з Лондоном було укладено формальний мирний договір. Ці досягнення сприяли продовженню терміну консульства **Н.** спочатку на 10 років, а 1.08.1802 — проголошенню його довічним консулом із правом призначення спадкоємця. У лютому 1804 було розкрито підтримуваний Великою Британією роялістський заколот та страчено за вироком військ.-польового суду герцога Енгієнського — принца з дому Бурбонів, захопленого на нейтральній території та звинуваченого у зв'язках із заколотниками. **Н.** скористався цим для подальшого зміцнення своєї влади й після пишної коронації в Парижі за участю Папи Римського Пія VII був проголошений імператором усіх французів. Після відновлення війни з Британією у травні 1803 і повного розгрому франц. флоту в битві за контроль над Ла-Маншем при Трафальгарі 21.10.1805 **Н.** був змушений відмовитись від вторгнення на Британські о-ви й зосередити увагу на війні з Австрією. Завдавши поразки австрійцям при Ульмі (20.10.1805), захопивши Відень (13.11.1805) і розгромивши австр. та рос. війська при Аустерлиці, він продиктував ганебні для Австрії умови *Пресбурзького миру 1805*. Пруссія, після розгрому в битвах при Єні й Ауерштедті (14.10.1806) та захоплення Берліна, мусила вийти з війни. Поразка Росії в битві при Фридланді (14.06.1807) змусила уряд *Олександра I* укласти мир із Францією (див.: *Тільзитські мирні договори 1807*) та фактично піти на створення франц.-рос. союзу, спрямованого проти Великої Британії. Проголошення *Континентальної блокади* викликало невдоволення серед держав-сателітів Франції, а *анексія* Папської держави (1809) спровокувала загострення конфлікту з папством. Невдалий іспан. похід 1808 сприяв розпорошенню сил **Н.** та витісненню французів з Португалії, проте спроба Австрії відновити війну у квітні 1809 завершилась повторним взяттям Відня та поразкою австрійців при Ваграмі (6.07.1809). За умовами миру австр. принцеса ерцгерцогиня Марія-Луїза одружилася з **Н.**, а коли в них народився син, він був офіційно визнаний рим. королем. Спроба змусити Росію підпорядковуватися у своїй *зовнішній політиці* франц. диктату призвела до вторгнення в Росію в червні 1812. У битві під Бородіно 26.08(7.09).1812 росіянам вдалося зірвати військ. плани **Н.** та зберегти дієздатну армію. Початок зими, неможливість забезпечення величезної армії на ворожій території та відмова росіян від пропозиції миру змусили **Н.** до відступу, під час якого французи зазнавали постійних атак рос. армії та партиз. з'єднань. У результаті з 600 тис. вояків лише 24 тис. змогли переправитись через р. Березіна. У «Битві народів» поблизу Лейпцига 16–19.10.1813 франц. армія була остаточно розгромлена, а 31.03.1814 був захоплений Париж. **Н.** зрікся франц. престолу на користь свого сина. За рішенням союзників йому було залишено імпер. титул і право мати двір, маленьку армію у складі 1000 вояків і флот; в управління віддано о. Ельба недалеко від узбережжя Італії. У лютому 1815 **Н.** здійснив спробу повернення до Франції, відому як «сто днів» (1.03–22.06.1815), проте поразка при Ватерлоо (Бельгія, 18.06.1815) змусила його остаточно зректися франц. трону. Після здачі в полон англійцям він був відправлений на довічне заслання на о. Св. Єлени в Атлантичному океані біля африк. узбережжя.

Р. А. Кривонос

Наполеон III (Napoleon III, справжнє ім'я — Шарль Луї Наполеон Бонапарт) (20.04.1808, Париж, Французька імперія — 9.01.1873, Чизлхерст, Велика Британія) — імператор Франції; син Людовика Бонапарта, короля Голландії й молодшого брата *Наполеона I*, та Гортензії Богарне, дочки від першого шлюбу імп. Жозефіни, першої дружини Наполеона I. Після вигнання в 1815 Бонапартів із Франції приватно навчався в Італії, Швейцарії та Німеччині, а також пройшов військ. вишкіл у швейцарській армії. Брав участь у рев-ції 1831 в Папській області, що зазнала поразки. У 1832, після смерті герцога Рейхштадського, сина Наполеона I, став головним претендентом із династії Бонапартів на франц. престол й зосередив зусилля на його завоюванні. Здійснив спробу військ. заколоту проти короля Луї Філіппа у Страсбурзі 31.10.1836, але був заарештований та вигнаний із Франції. Продовжував вести пропагандистську діяльність із Лондона, де видавав газету «Наполеонівські ідеї». 6.08.1840 здійснив повторну спробу захоплення влади, висадившись у Булоні, але війська, на які він розраховував, відмовили в підтримці. Засуджений до довічного ув'язнення у фортеці Гам, де продовжив літературну працю, пропагуючи свою особу. У 1846 втік з ув'язнення й повернувся до Британії. Використав Лютневу рев-цію 1848 у Франції для повернення в політику. У червні 1848 обраний депутатом Законодавчих зборів Франції, у грудні — Президентом Французької республіки терміном на 4 роки. Скориставшись розчаруванням у парл. правлінні серед населення, 2.12.1851 здійснив держ. переворот, арештував бл. 20 тис. опозиціонерів, розпустив законодавчі збори та звернувся до народу з проханням надати йому диктаторські повноваження. Плебісцит 20.12.1851 затвердив його на посаді президента на 10-річний термін. Плебісцит 2.12.1852 проголосив його **Н. III**, імп. Франції (Наполеоном II вважався син Наполеона I, який ніколи не правив). Встановив авторитарний режим, захопив ключові владні позиції, впровадив цензуру, перетворив законодавчі збори на дорадчу інституцію, позбавлену права пропонувати чи відміняти законодавчі акти, активно переслідував будь-яку опозицію. Спирався на заможне селянство, надаючи йому субсидії та пільги, а також створюючи аграрні банки та здійснюючи меліорацію земель. Стимулював будівництво залізниць і шляхів сполучення, заохочував будівництво *Суецького каналу*, підтримував свободу торгівлі, розгорнув широкомасштабні громад. роботи. Провадив активну *зовнішню політику*. У 1854 Франція разом із Вели-

кою Британією вступила в *Кримську війну 1853–56* проти Росії, що завершилась підписанням *Паризького мирного договору 1856.* Підтримував утворення нац. д-в, зокрема в 1859 разом із Королівством обох Сицилій оголосив Австрії війну, що сприяла *Італії об'єднанню 1858–70.* У 1860 підписав торг. договір із Великою Британією, що обмежив доступ англ. товарів на франц. ринок. У 1861–66 скерував війська до Мексики й оголосив її імперією, посадивши на престол австр. ерцгерцога Максиміліана Габсбурга, але ця авантюра завершилась повним провалом, а захопленого в полон Максиміліана мексиканці стратили в 1867. Висловлення досить помірного протесту проти придушення рос. царатом повстання в Польщі 1863–64 налаштувало проти нього і росіян, і поляків. Коли громад. думка у Франції стала висловлювати занепокоєння завоюваннями Пруссії й зростанням її військ. могутності, у 1867–68 Н. почав вимагати територ. компенсації й розширення франц. кордонів аж до Рейну, проте зіграв на руку О. *Бісмарку,* оголосивши війну Пруссії 19.07.1870. Після провалу військ. кампанії у *франко-прусській війні 1870–71* здався разом з армією під Седаном 2.09.1870, а 4.09.1870 був формально позбавлений трону рев-цією в Парижі. Після укладення *Версальського прелімінарного миру 1871* був звільнений з полону та емігрував із дружиною та сином до Великої Британії.

Р. А. Кривонос

Наполеоніда — назва васальної *держави,* яку планувалося створити під *протекторатом* Французької імперії на теренах України й частково етнічної Росії. *Наполеон I* звернув увагу на українську проблему, продовжуючи традиційну французьку *зовнішню політику* на сході Європи, в руслі якої було встановлено таємні контакти з К. *Розумовським* та лунали виступи в 1795 у Конвенті на захист прав козацької нації. Політичні плани французького імператора щодо України в період підготовки російської кампанії 1811–12 передбачали відокремлення українських земель від Росії й поділ їх на три частини: Правобережна Україна мала відійти під управлінням наполеонівського маршала Ю. Понятовського до Великого Герцогства Варшавського (без Волині, яка була обіцяна Австрії за воєнну допомогу у війні проти Росії); а в Лівобережній і Південній Україні планувалося створити дві Н. (план був розроблений графами А.-М. Бланом де ля Нольтом д'Отерівом і Г. М. де Монгейяром). Одна з них мала існувати в межах колишньої Гетьманщини — Чернігівщини і Полтавщини, а також Брянщини; друга — в Південній Україні в межах Катеринославщини, Донеччини, Херсонщини, Таврії і Криму. Але українське дворянство було незадоволене планами Наполеона I стосовно передачі Правобережжя Польщі, це зумовило його лояльне ставлення до російської імперської влади під час Вітчизняної війни 1812; частина українських дворянських кіл, яка притримувалася проросійської орієнтації, сприяла формуванню козацьких кавалерійських частин на допомогу регулярній російській армії (всього було сформовано 22 полки загальною чисельністю бл. 25 тис. чол.); крім того, у складі російської армії воювало бл. 75 тис. українців як ополченці; в Бородінській битві брали участь Охтирський, Одеський, Чернігівський, Київський і Тернопільський полки. Оскільки воєнні формування викликали особливий інтерес українських патріотів, то згодом ці полки були направлені за межі України.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Нарада із взаємодії та заходів довіри в Азії (НВЗДА) — регіональний міждерж. форум для обговорення й вирішення ключових проблем розвитку та співробітництва в Азії. Учасники НВЗДА: Азербайджан, Афганістан, Єгипет, Індія, Іран, Ізраїль, Казахстан, Китай, Киргизія, Монголія, Палестинська автономія, Пакистан, Росія, Таджикистан, Туреччина та Узбекистан; статус спостерігача мають: Австралія, В'єтнам, Індонезія, Республіка Корея, Ліван, Малайзія, США, Таїланд, Японія, а також *Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Ліга арабських держав.* Пропозиція про скликання НВЗДА вперше була представлена Президентом Казахстану Н. *Назарбаєвим* 5.10.1992 на 47-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН.* У вересні 1999 на зустрічі міністрів закорд. справ держав-учасниць була ухвалена Декларація принципів, регулюючих відносини між учасниками НВЗДА. У Декларації закріплені головні принципи, що мають стати основою для подальшого оформлення юрид. бази

азійської системи безпеки та співробітництва: суверенна рівність та взаємна повага *суверенітету* й територ. цілісності; незастосування сили або загрози силою; мирне врегулювання суперечок між д-вами; невтручання у внутр. справи одна одної; сприяння роззброєнню та забезпечення контролю над озброєннями; розвиток екон., соц. й культ. співробітництва; повага прав та основних свобод людини. 1-й саміт глав д-в та урядів учасників НВЗДА відбувся 3–4.06.2002 в Алмати. У ньому взяли участь лідери більшості країн-учасниць. У підписаному учасниками саміту Алматинському акті було визначено мету й напрями співробітництва в рамках Наради, а також названі основні загрози безпеці в Азії: поширення *зброї масового знищення* (ЗМЗ), перш за все — ядерної зброї; *тероризм міжнародний;* незаконний обіг наркотичних речовин; *сепаратизм;* використання релігії терористичними й сепаратистськими рухами та групами як привід для досягнення своїх цілей. Учасники НВЗДА домовились докладати зусилля, спрямовані на: повну ліквідацію ЗМЗ; створення *зон, вільних від ядерної зброї* й інших видів ЗМЗ в Азії; забезпечення безпеки при мінімальному рівні озброєнь і збройних сил. Алматинський акт також затвердив структуру НВЗДА; її головними органами є зустрічі глав д-в та урядів (скликатимуться кожні 4 роки) та міністрів закорд. справ (скликатимуться кожні 2 роки). Поточна робота НВЗДА здійснюватиметься під наглядом Комітету старших посадових осіб, який збиратиметься на засідання щонайменше 1 раз на рік для контролю за виконанням попередніх рішень головних органів НВЗДА. Із метою забезпечення адмін. підтримки регулярних зустрічей, політ. консультацій та інших видів діяльності Наради було створено Секретаріат НВЗДА, що розташований в Алмати. У січні 2003 в Алмати на засіданні Комітету старших посадових осіб держав-учасниць НВЗДА було ухвалено рішення про створення спец. робочих груп з вироблення Каталогу заходів довіри.

В. Ю. Константинов

Наради глав держав та урядів американських країн — регіональні *саміти* за участі 34 амер. країн (окрім Куби), метою яких було визначення заходів заг.-регіональної співпраці й інтеграції та створення *Панамериканської зони вільної торгівлі* в Зах. півкулі, запропонованої Президентом США Дж. Г. В. *Бушем* (див.: «*Ініціатива для Америк*»). Ініціатива проведення нарад виходила від США, що обумовлювалося бажанням зберегти політ. вплив у Лат. Америці та економічний — на лат.-амер. ринках. У свою чергу, лат.-амер. країни потребували екон. підтримки розвинутих країн, тому підтримали ідею спрощення здійснення торг. операцій на просторі «від Аляски до Вогняної Землі». 1-ша зустріч лідерів амер. країн відбувалась 9–11.12.1994 у Маямі (США). Лідери держав-учасниць ухвалили «Пакт розвитку і процвітання: демократія, вільна торгівля і сталий розвиток в Америці», у якому зобов'язались негайно розпочати роботу над проектом створення *зони вільної торгівлі* в Америці, захищати спільноту демокр. д-в Америки, сприяти їх процвітанню шляхом екон. інтеграції та вільної торгівлі, викорінити бідність і дискримінацію у Зах. півкулі, гарантувати сталий розвиток і зберігати навколишнє середовище. У заключному док-ті наради — «Декларації принципів партнерства в ім'я розвитку і процвітання: демократія, вільна торгівля і сталий розвиток в Америці» — стверджувалась готовність д-в поглиблювати багатостороннє співробітництво з метою ефективної орг-ції демокр. процесу, екон. розвитку й міжнар. безпеки в Зах. півкулі. 2-га зустріч лідерів амер. країн відбувалась 18–19.04.1998 у Сантьяго (Чилі). Її формат мав сприяти конкретизації заг. декларацій, прийнятих у Маямі, й укладенню конкретних угод, чим вигідно відрізнявся від попереднього саміту. Декларація Сантьяго визначила принципові підходи і шляхи вирішення проблем, які розглядались. План дій («Консенсус Сантьяго»), що додавався до Декларації, містив перелік 25 конкретних заходів з досягнення спільних цілей міжамер. співробітництва й термінів їх реалізації. У підсумкових доктах учасники наради, незважаючи на протиріччя та різницю нац. стратегій розвитку, одностайно підтвердили свою рішучість дотримуватись курсу Маямі та створити зону вільної торгівлі в Зах. півкулі; інтеграція проголошувалась магістральним шляхом покращення умов життя та участі в процесах *глобалізації,* а консенсус і компроміс — інструментами успішного просування цим шляхом. Міністрам торгівлі було дано доручення роз-

почати переговори з підготовки угоди про зону вільної торгівлі в Америці, які мали завершитись не пізніше 2005. За координацією процесу слідкувала Група перевірки та реалізації рішень нарад глав д-в і урядів, створена в 1993. Для фінансування реалізації проекту було вирішено виділити 40 млрд дол., які асигнувались упродовж 5 років Світовим банком і *Міжамериканським банком розвитку.* У Декларації Сантьяго вперше визнавалась позитивна роль субрегіональних інтеграційних об'єднань і двосторонніх угод про вільну торгівлю в міжамер. процесі, а також знайшла відображення одна з головних вимог лат.-амер. країн про соц. компонент інтеграції. Підтримуючи ідею залучення Куби до інтеграційних процесів у півкулі, лідери лат.-амер. країн висловились за відновлення її членства в *Організації американських держав (ОАД).* 3-я зустріч лідерів амер. країн відбувалась 20–22.04.2001 у Квебеці (Канада). Окрім Венесуели, яка висловила свої зауваження, лідери держав-учасниць цілком ухвалили План дій, спрямований на забезпечення захисту демократії, основних прав і свобод людини, процвітання та соц. справедливості. У Квебекській декларації зазначалось, що зміна або порушення демокр. режиму в будь-якій країні Західної півкулі стане непереборною перешкодою її участі в Нарадах глав держав та урядів амер. країн. Зазначалось, що процес ратифікації угоди про зону вільної торгівлі в Америці, переговори щодо якої триватимуть до січня 2005, повинен завершитись до кінця того-таки року. Лідери д-в схвалили позитивні результати переговорного процесу, в т. ч. завершення розробки тексту попереднього варіанта угоди про *зону вільної торгівлі* в Америці. Більшість лат.-амер. країн висловилась проти ініціативи США, спрямованої на інкорпорування до майбутньої угоди принципів *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА),* що обмежують надання інвестицій. Бразилія наголосила, що не вступить до *зони вільної торгівлі* в Америці, доки США не скоротять субсидії с.-г. сектору й не змінять антидемпінгове законодавство, яке створює бар'єри для *імпорту.* Лідери карибських країн звернулись із проханням передбачити в угоді про зону вільної торгівлі створення механізму фінансування заходів, призначених для підвищення конкурентоздатності економік малих д-в. На зустрічі було прийнято рішення про призначення спец. комісії, яка до листопада 2002 мала запропонувати рекомендації щодо вирішення проблеми нерівномірності торг.-екон. потенціалу країн континенту. Найважливішою темою Декларації була підготовка Міжамериканського демокр. статуту, рішення про розробку якого було ухвалено на спец. сесії ГА ОАД 11.09.2001 у Лімі (Перу). Було продовжено інституціоналізацію інтеграційного процесу в Зах. півкулі та створено Керівний комітет у складі США, Канади, Аргентини й Чилі та Виконавчий комітет, до якого увійшли представники США, Канади, Аргентини, Чилі, Мексики, Бразилії, по одному представнику від країн Центр. Америки, *Карибського співтовариства, Групи трьох й Андського спільного ринку.*

Н. М. Весела

Наради європейські з інформаційної політики — постійний міжнар. форум під егідою *Ради Європи (РЄ)* для забезпечення взаємодії країн-членів РЄ з ключових проблем інформ. *політики.* Основні напрями діяльності **Н. є. і. п.**: підготовка та впровадження міжурядових робочих програм, прийняття стратегічних док-тів з реалізації інформ. політики, організація міжнар. самітів на рівні глав урядів та міністрів з інформ. політики країн-членів РЄ (1 раз на 3 роки). 1-ша **Н. є. і. п.** «Майбутнє телебачення в Європі» відбувалась у Відні (Австрія) 9–10.12.1986 й розглядала перспективи координації європ. інформ. політики, сприяння розвиткові європ. аудіовізуальної продукції, суспільного та приватного телебачення; були ухвалені резолюції «Про сприяння виробництву європейської аудіовізуальної продукції», «Про суспільне і приватне телерадіомовлення», Декларація про транскордонне телебачення в Європі. На 2-й **Н. є. і. п.** «Європейська політика в галузі засобів масової комунікації у міжнародному контексті», що відбулась 23–24.11.1988 в Стокгольмі (Швеція), обговорювались проблеми європ. впливу на розвиток нац. і багатонац. систем інформації й комунікації та міжнар. обігу європ. аудіовізуальної продукції. Основним предметом політ. дискусій став проект Європ. конвенції про транскордонне телебачення, а також спірні питання щодо країн на європ. інформ. ринку, охорони європ. кіноспадщини, реклами на телебаченні. Були

ухвалені резолюція «Про політику щодо аудіовізуальної продукції», Декларація про Європ. конвенцію з транскордонного телебачення. 3-я **Н. є. і. п.** «Європейська медіаполітика в оновленій Європі 90-х» відбулась 9–10.10.1991 в Нікосії (Кіпр) й була присвячена проблемам економіки засобів комунікації, політ. та культ. плюралізму ЗМК, новим каналам та засобам здійснення політики ЗМК у Європі. Були ухвалені резолюції «Про плюралізм ЗМК», «Про нові канали і засоби масової комунікації в Європі», декларація «Про політику ЗМК в оновленій Європі», в яких відображалися зміни в політ. стратегіях розвинутих країн Європи щодо впливу комунікацій на суспільство, регіональну економіку й діяльність транснац. корпорацій, на процеси європ. інтеграції.

На 4-й **Н. є. і. п.** «Політика засобів масової комунікації у демократичному суспільстві», що відбулась 5–7.12.1994 у Празі (Чехія), обговорювались проблеми діяльності ЗМК у демокр. суспільстві, майбутнє суспільного телерадіомовлення, журналістські права та свободи. Ухвалені резолюції «Про майбутнє суспільного телерадіомовлення (вимоги до суспільних телерадіоорганізацій, джерела фінансування, незалежність і підзвітність, нові комунікаційні технології)», «Про журналістські свободи і права людини» та декларація «Про засоби масової комунікації у демократичному суспільстві» засвідчили увагу Ради Європи до проблеми забезпечення міжнар. гарантій вільного вираження поглядів у ЗМК, встановлення інституту відповідальності на основі положень *Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод.* На 5-й **Н. є. і. п.** «Інформаційне суспільство — виклик для Європи», що відбулась 11–12.12.1997 у Салоніках (Греція), було обговорено питання впливу нових комунікаційних технологій на *права людини* та розвиток демократії, запобігання зловживаннями свободою слова та використання нових технологій для порушення прав людини. Результати політ. дискусії втілені в прийнятих резолюціях «Вплив нових комунікаційних технологій на права людини і розвиток демократії», «Ідеологія законодавства в галузі комунікації», «Конвергенція засобів масової комунікації», політичній декларації «Інформаційне суспільство — виклик для Європи», політ. заяві «Про порушення прав людини і прав засобів масової комунікації в Республіці Білорусь» та Протоколі з прав людини в інформ. суспільстві. 6-та **Н. є. і. п.** «Пан'європейська медіаполітика: її майбутнє» відбулась 15–16.06.2000 у Кракові (Польща); обговорювались дві основні теми: еволюція медіа; свобода вираження поглядів та свобода ЗМК, нові виклики, політика і практика ЗМК. У док-тах, ухвалених нарадою — політ. декларації «Інформаційна політика майбутнього століття», програмі дій та резолюції щодо проекту Європ. конвенції про прав. захист інформ. послуг від комп'ютерного піратства — підкреслюється важливість забезпечення свободи слова, підтверджується провідна роль РЄ та її структурних підрозділів у забезпеченні демократії шляхом визначення заг. принципів інформ. права та політики.

Є. А. Макаренко

Наради послів і голів дипломатичних місій УНР 1919–20 — форма орг.-роз'яснювальної роботи керівництва відомства закорд. справ УНР з главами *дипломатичних представництв;* започаткована влітку 1919 і передбачала зустрічі з дип. представниками УНР в європ. країнах, на яких обговорювались актуальні питання міжнар. життя та найважливіші проблеми внутр.- і зовн.-політ. діяльності України. Перша така нарада відбулась у Відні 18–22.06.1919. У роботі наради взяли участь міністр закорд. справ УНР В. *Темницький,* а також посли В. *Липинський,* М. *Василько,* М. *Порш,* Д. *Левицький,* В. *Сінгалевич* (ЗУНР), радник-Посланник М. *Левитський,* радник делегації УНР у Парижі С. *Томашівський,* радник диктатора ЗО УНР Є. *Петрушевича* М. Здерковський, радник В. Темницького А. *Жук.* Нарада розглянула головні засади *зовнішньої політики* УНР у контексті особливостей тогочасної міжнар. ситуації. Було визначено, що, попри тимчасові невдачі, «провідна ідея української міжнародної політики залишається незмінна: державна незалежність усіх українських земель». У тому напрямку й мала проводитись робота всіх укр. дип. представництв. Друга нарада послів та глав дип. представництв УНР була проведена в Карлсбаді (Карлових Варах, Чехословаччина) 6–14.08.1919 за участю В. Темницького, глав і радників 10 представництв УНР у країнах Європи (посли М. Порш, М. *Славинський,* А. *Яков-*

лів, Д. Левицький, К. *Лоський,* М. *Залізняк,* радники укр. місій у Лондоні та Відні Я. *Олесницький* і В. Полетика, колишній голова делегації УНР на *українсько-російських мирних переговорах 1919* у Москві С. *Мазуренко,* радник МЗС УНР А. Жук) та дипломатів ЗУНР (О. Бурачинський, В. *Панейко,* В. Сінгалевич, Я. *Біберович*). На зустрічі було обговорено поточні питання, пов'язані з роботою укр. дип. представництв, орг-цією й координацією їхньої роботи, ставленням різних країн до укр. проблематики, інтересами УНР в окремих д-вах тощо. Мін. зак. справ УНР В. Темницький у своєму виступі, насамперед, дав короткий огляд діяльності закорд. укр. представництв й окремо зупинився на неузгодженості зовн.-політ. курсів уряду УНР та диктатора ЗО УНР Є. Петрушевича, який схилявся до порозуміння з Кремлем. Нарада ухвалила резолюцію, що закликала до тіснішої координації між укр. дип. установами, а головну причину невдач на міжнар. арені вбачала у внутр. негараздах — «наші невдачі на полі міжнародному є плід безсилля внутрішнього». Враховуючи безрезультатність курсу на здобуття визнання з боку країн *Антанти,* дип. нарада наголосила на необхідності змінити акценти в укр. зовн. політиці й приділити першочергову увагу відносинам із найближчими сусідами (Польщею, Румунією, Чехословаччиною), Італією та новими незалежними д-вами, що виникли на території колишньої Російської імп. (Естонією, Латвією, Литвою, Грузією). Остання за доби Директорії нарада глав укр. дип. представництв відбулася 18–20.08.1920 у Відні за участю мін. зак. справ УНР А. *Ніковського,* міністра фінансів Х. Барановського, сенатора С. *Шелухина,* члена укр. делегації на Паризьку мирну конференцію О. *Шульгина,* послів та глав дип. місій УНР в Австрії, Італії, Швейцарії, Чехословаччині, Великій Британії, Голландії та Бельгії, Греції, Угорщині — Г. *Сидоренка,* Д. *Антоновича,* М. Василька, М. Славинського, А. *Марголіна,* А. Яковліва, М. Левитського, М. *Галагана,* виконуючого обов'язки посла в Німеччині В. *Смаль-Стоцького.* На порядку денному були питання: «1. Польсько-український договір; 2. Самостійність України і політична акція у зв'язку з нею; 3. Орієнтація; 4. Верховна влада в Україні; 5. Фінанси; 6. Скорочення дип. місій». На нараді було визначено необхідність зберегти укр. армію як основу для відбудови незалежної України, поставлено завдання якнайширшої пропаганди укр. справи за кордоном силами дип. представництв. Дипломати були ознайомлені зі статтями *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920* й одноголосно підтримали як саму угоду (погодившись із тим, що «Україна може бути зараз не соборною, а лише самостійною»), так і започаткований укр.-польський військ.-політ. союз. Глави дип. представництв були поінформовані про: Балтійську конференцію за участі делегації УНР (див. *Балтійські конференції 1919–20*), переговори з П. Врангелем щодо можливого об'єднання зусиль у б-бі проти більшовиків, облаштування союзницьких відносин із Кубанню, складне фінанс. становище в Україні тощо. У ході наради відбувся обмін думками з нагальних проблем, у т. ч. щодо скорочення укр. дип. місій за кордоном. Головам дип. місій було запропоновано подати проекти скорочення своїх представництв та обрахунки на утримання на 4 місяці вперед з тим, щоб «робота за кордоном не спала». Нарада загалом засвідчила спільну платформу послів із розглядуваних питань та перспективи подальшої діяльності в складних для незалежної України умовах тогочасної дійсності.

В. М. Матвієнко

Нарвський договір 1704 — союзницька угода Московського царства та Речі Посполитої про спільну війну проти Швеції, підписана під час *Північної війни 1700–21* від імені моск. царя *Петра I* й польського короля *Августа II Фрідріха* 19(30).08.1700 у Нарві. Згідно з **Н. д.** Москва й Варшава зобов'язувались воювати спільно проти Швеції на суші й на морі, не укладати з нею ніяких сепаратних дог-рів. **Н. д.** також передбачав, що Московське царство поверне Речі Посполитій укр. території, відвойовані в поляків укр. козаками на чолі з полковником С. Палієм; введе на територію Речі Посполитої 12-тис. контингент рос. військ для допомоги Августу II в його війні проти шведів і їхнього ставленика на польському престолі С. Лещинського; передасть Августу II 200 тис. рублів на утримання польської королівської армії. Петро I пообіцяв у майбутньому до завершення війни зі шведами сплачувати Августу II ще по 200 тис. рублів щорічно. Моск. цар прийняв на себе за **Н. д.** нерівноправні щодо Августа II умови заради союзу з польським королем, який практично не мав у тогочасній Речі Посполитій ані реальної влади, ані грошей, ані війська, а тому тримався на престолі виключно рос. допомогою й не міг надати Москві ніякої реальної підтримки у її війні зі Швецією. У результаті, вже в 1706 Август II уклав зі шведським королем Карлом XII сепаратний Альтранштедтський мир, за яким відмовився від усіх своїх союзницьких обов'язків перед Моск. царством, зрікся польської корони (лишившись саксонським курфюрстом), і навіть видав шведам рос. посла при польському дворі І. Паткуля, якого шведи стратили у 1707.

В. А. Рубель

Наркотиків незаконний обіг — *злочин міжнародного характеру* (конвенційний злочин), який завдає шкоди соц.-екон. розвитку держав; протиправні дії, пов'язані з виробництвом, розповсюдженням, продажем, транспортуванням, імпортом чи експортом наркотичних речовин. Із метою вживання ефективних заходів контролю за **Н. н. о.** д-ви в різні часи розробили низку міжнар.-прав. актів: Міжнар. конвенцію про наркотики 1912, Женевську конвенцію 1925, конвенції про посилення контролю над обігом наркотичних речовин 1931 та 1936. На сьогодні чинними є такі міжнар. дог-ри: Єдина конвенція про наркотичні речовини 1961 з поправками 1972, Конвенція про психотропні речовини 1971, Конвенція ООН про б-бу з незаконним обігом наркотичних речовин і психотропних речовин 1988, Конвенція проти застосування допінгу 1989. Згідно з Конвенцією 1961, міжнар. контроль над **Н. н. о.** здійснюють Комісія щодо наркотичних речовин і Міжнародний комітет з контролю над наркотиками. Конвенція 1988 передбачає можливість для д-в застосовувати такі заходи, які можуть виявитись необхідними для конфіскації прибутків, отриманих у результаті занять наркобізнесом, або власності, вартість якої відповідає таким прибуткам. Кожен з цих дог-рів містить списки наркотичних речовин, щодо яких встановлюється різний режим контролю. Питанню незаконної торгівлі наркотиками та психотропними речовинами присвячена також ст. 108 *Конвенції ООН з морського права 1982.* У рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* склалась своя система міжнар.-прав. контролю над **Н. н. о.**: Угода про співробітництво між міністерствами внутр. справ країн СНД у б-бі з незаконним обігом наркотичних речовин і психотропних речовин 1992 та Угода про взаємодію і співробітництво митних служб у б-бі з незаконним обігом наркотичних речовин і психотропних речовин 1994.

О. В. Задорожній

Народ — населення певної території в його політ. та соц.-екон. вимірі, що відображає однорідність та єдність відп. спільноти осіб. У *міжнародному праві* відсутнє чітке визначення **Н.**, хоча в *доктрині міжнародного права* їх нараховується понад 100. Деякі вчені ототожнюють **Н.** із *нацією,* проте при цьому не враховується, що він може бути поліетнічним та полінаціональним, і його об'єднуючим чинником є не національність, а політ. й соц.-екон. єдність. У конституційному праві **Н.** визначається як громадяни певної д-ви всіх національностей. **Н.** не є традиційним *суб'єктом міжнародного права,* незважаючи на те, що Преамбула *Статуту ООН* розпочинається словами «Ми, Народи Об'єднаних Націй...». Таке формулювання мало підкреслити гуманістичну направленість Статуту, а насправді Статут ООН є міждерж. дог-ром. Водночас обмежена міжнар. правосуб'єктність може бути визнана за **Н.** у рамках права **Н.** на самовизначення, що є одним з *міжнародного права принципів основних.* Право **Н.** на самовизначення було висунуте рад. школою міжнар. права замість концепції нац. *суверенітету,* що ствердилась у Європі в XIX ст. Концепція нац. суверенітету не відповідала маркс. запереченню нац. д-в, а концепція суверенітету **Н.** узгоджувалась з ідеєю диктатури пролетаріату. Право **Н.** на самовизначення передбачає його право вільно встановлювати свій політ. статус і здійснювати свій екон., соц. і культ. розвиток, у т. ч. право на самостійність у досягненні державності й незалежне держ. існування, яке має поважатись усіма країнами. За умов існування певної форми державності право **Н.** на самовизначення означає право на достатній рівень політ., екон. та культ. самостійності в рамках існуючої д-ви. Право **Н.** на самовизначення визнано *Міжнародним Судом ООН* нормою erga omnes (рішення у справі про Схід. Тимор, 1995).

Складовою права Н. на самовизначення вважається суверенітет Н. над природ. ресурсами. Проте і право Н. на самовизначення, і суверенітет Н. над природ. ресурсами втрачає зміст з моменту утворення д-ви, яка володіє суверенітетом над відп. територією та її населенням.

О. В. Задорожній

Народний комісаріат закордонних справ УСРР — *відомство закордонних справ* УСРР. Після проголошення (11–12.12.1917) 1-м Всеукраїнським з'їздом рад Рад. (більшовицької) «Української Народної Республіки» (з 6.01.1919 за аналогією з Рад. Росією стала називатися УСРР), 17 грудня того-таки року в Харкові був створений перший її уряд — Народний секретаріат. У його складі не було відомства зовн. зносин, що, насамперед, можна пояснити уявленнями його фундаторів про Рад. Україну як про складову заг.-рос. рад. федерації. Принципові ж питання міжнар. характеру мали вирішуватись безпосередньо ЦВК Рад. України та урядом, а справи щодо інозем. громадян — Народним секретаріатом міжнац. справ. Перший прояв зовн.-політ. активності Рад. України був пов'язаний із тактикою дипломатії Рад. Росії на *Брестських мирних переговорах 1917–18.* Роль представників легітимного укр. уряду мала відігравати (на противагу делегатам Центральної Ради УНР) створена 30.12.1917 (12.01.1918) ЦВК України місія у складі голови Ю. *Медведєва* та народних секретарів (міністрів) В. *Затонського* й В. *Шахрая,* що входила до складу делегації Рад. Росії. Однак перебування харківської делегації у Бресті звелося лише до невдалого пропагандистського трюку. Після підписання *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918* постало питання про оформлення *суверенітету* «червоної» України. Тому на засіданні її уряду 1.03.1918 у Полтаві було створено перше відомство зовн. зносин Рад. України — Народний секретаріат закорд. справ на чолі з В. Затонським, якого за кілька днів (4.03.1918) змінив М. *Скрипник* (водночас голова Народного секретаріату). Існував він і в складі Тимчасового робітничо-селянського уряду, сформованого в Суджі Курської губернії (Росія) 28.11.1918, напередодні вторгнення рос.-укр. більшовицької «групи військ Курського напряму» на територію УНР. У ході її успішного просування у війні з Директорією та встановлення контролю Кремля над значною частиною України 29.01.1919 у Харкові відбувалась реорганізація Тимчасового уряду в Раду народних комісарів (РНК) УСРР. У її структурі запроваджено Народний комісаріат закордонних справ (НКЗС) на чолі з Х. *Раковським.* Вже в сер. 1919 НКЗС став розгалуженою установою, що складалась із таких відділів, як дип.-конс., прав., інозем. агентств, дипкур'єрів, загального, інформаційного, архівного. Однак у головних своїх рисах розбудова апарату НКЗС УСРР розпочалась із 1920. Тоді було розроблено Положення про Наркомат закорд. справ республіки. Згідно з ним на НКЗС покладались такі головні функції: дип. зносини з інозем. д-вами за завданнями уряду; вироблення проектів міжнар. актів для затвердження їх верховною владою УСРР; керівництво діяльністю *дипломатичних представництв* і *консульських установ* України; захист законних інтересів громадян України за кордоном та іноземців в Україні, контакти з дип. корпусом зарубіжних д-в; збір відомостей про соц.-екон., політ., культ. життя д-в; ведення зовн.-політ. пропаганди. Щодо формування орг.-прав. підвалин функціонування НКЗС, «внутрішнє» законодавство Наркомату розроблялось майже виключно на підставі республіканського й мало керуватись «трафаретами РРСФР». На чолі відомства стояли народний комісар із закорд. справ та Колегія НКЗС. Нарком і його заст. затверджувались вищим законодавчим органом за поданням РНК УСРР. Сформувалась і структура центр. апарату НКЗС, до якого входили основні й допоміжні підрозділи за функціональною ознакою. Відділ дип. зносин відав поточним керівництвом роботою закорд. установ більшовицької України, контактами із зарубіжними представниками, виробленням інформ.-аналітичних док-тів щодо міжнар. становища для вищих органів влади. Екон.-прав. відділ займався оформленням юрид. й господарської сторін міжнар. актів УСРР, вивченням екон. кон'юнктури за кордоном, наданням юрид. допомоги держ. органам та окремим громадянам. Інформаційний (або преси й інформації) відділ готував інформ. зведення щодо закорд. подій або повідомлення для інозем. ЗМІ про події в Україні, випускав «Вісник» НКЗС, бюлетені, документальні видання зовн. політики, довідкову літературу, утримував бібліотеку відомства. До підрозділів забезпечення відносились протокольна частина, секретаріат (заг. діловодство, візовий режим, особові справи та керівництво дипкур'єрами), секретно-директивна частина (шифрований зв'язок, таємне діловодство, збереження архіву), фінанс., техн.-матер. підрозділи. До послуг НКЗС була радіостанція міжнар. зносин у Харкові. Щодо добору та розстановки дип. кадрів, то тут із відомих причин на перший план висувалась їхня лояльність до більшовицького режиму, належність до правлячої партії. Керівники підрозділів центр. апарату та закорд. установ належали до парт. номенклатури. Саме на засіданнях політбюро ЦК КП(б)У вирішувались питання направлення місій за кордон, часто — про їхні штати, кадрові переміщення. Діяльність і кадри НКЗС знаходились під контролем органів держбезпеки. У штаті відомства закорд. справ перебував уповноважений політ. контролю ДПУ, який в адмін. й оперативному відношеннях підлягав виключно органам держбезпеки; інозем. відділ ДПУ (зовн. розвідка) вимагав від НКЗС різнопланової інформації про інозем. представників тощо.

1921 ознаменувався справжнім «проривом» у справі міжнар. визнання УСРР та налагодження міждерж. стосунків. При підписанні *Ризького мирного договору 1921* між РРСФР та УСРР з Польщею Рад. Україна виступила як окрема сторона. Фактом стають угоди між УСРР та д-вами, які виникли на теренах колишньої Російської імп.: з Грузією (31.01.1921), Литвою (14.02.1921), Латвією (3.08.1921) та Естонією (25.11.1921). Поступово до кола країн, що підписали з УСРР угоди, потрапляли помітні європ. д-ви — Австрія (23.04.1921), Німеччина (5.11.1921), Італія (26.12.1921), Туреччина (21.01.1922), Чехословаччина (6.06.1922). Загалом станом на 1.05.1923 урядом УСРР було підписано 45 міждерж. угод, 4 резолюції заг.-європ. *Генуезької конференції 1922* та 7 угод із міжнар. орг-ціями. Упродовж 1921 засновувалась низка дип. представництв УСРР, орг-ція роботи яких була покладена на НКЗС. Першим закорд. дип. представництвом Рад. України, що зазвичай називались повпредствами, стала місія при уряді РСФРР, сформована 12.01.1921. Згодом дип. місії відкрились у Чехословаччині (травень 1921, голова — М. Левицький), Німеччині (вересень, В. *Ауссем*), Польщі (жовтень, О. *Шумський*), Австрії (грудень, Ю. *Коцюбинський*). Поступово їх чисельність збільшувалась, хоча в ряді випадків представником України за сумісництвом виступали голови дип. місій РСФРР. На кінець березня 1922 повпредства та об'єднані представництва УСРР існували в Австрії, Англії, Італії, Німеччині, Польщі, Чехословаччині, Росії. Штатна градація представництв була відсутня й щоразу визначалась рішеннями уряду. У них існували посади радників, секретарів, перекладачів, канцелярських та допоміжних працівників. Важливим напрямом роботи повпредств був консульський: при повпредствах УСРР створювались конс. відділи, а також формувались окремі ген. консульства, консульства й віце-консульства, до компетенції яких належав захист екон. та прав. інтересів д-ви та громадян за кордоном, виконання окремих доручень НКЗС. Однак історія існування НКЗС, як і дипломатії УСРР, виявилась досить короткою. У зв'язку з формуванням союзної д-ви (СРСР) 18.10.1922 ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про згортання апарату НКЗС» і доручив заступнику наркома закорд. справ УСРР В. Яковлєву розпочати переговори з НКЗС РСФРР про об'єднання відп. наркоматів. Протягом серпня 1923 (починаючи з 5.08.1923) дип. та конс. установи України злились із заг.-союзними. Останню крапку поставила постанова ВУЦВК від 20.09.1923 «Про перетворення центральних закладів», згідно з якою НКЗС УСРР ліквідовувався як самостійне відомство, а натомість створювалось Управління *уповноваженого НКЗС СРСР при Раднаркомі УСРР,* яке очолив О. *Шліхтер.*

Літ.: Удовиченко П. П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919–1922 рр.). — К., 1957; Хміль І. С. З прапором миру крізь полум'я війни: Дипломатична діяльність УРСР (1917–1920). — К., 1962; Українська РСР на міжнародній арені. Зб. док. (1917–1923 рр.). — К., 1966; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії XX століття у постатях. — К., 2001; Веденєєв Д. Нігілізм тут недоречний. Історія дипломатичної служби Радянської України 1917–1923 років // Політика і час. — 2001. — № 6.

В. М. Матвієнко

Нартус (Nartus) Вільфрід (4.05.1943, Озель, Бельгія — 13.05.2003 Гасселт, Бельгія) — бельгійський *дипломат.* Доктор права. Держслужбовець II ад-

міністративного класу (1990). На дипломатичній роботі з 1969. Працював помічником посла Королівства Бельгія в Республіці Конго (1970–71), співробітником посольств у Індії (1971–74), Угорщині (1975–78), США (1981–86); був аташе при кабінеті короля бельгійців та обіймав різні посади в центральному апараті бельгійського МЗС (1986–91), в ранзі посла очолював бельгійську делегацію в *ОБСЄ* у Відні (1991–95). Надзвичайний і Повноважний Посол у Соціалістичній Федеративній Республіці Югославія (1979–81); Україні (1995–98); Союзній Республіці Югославія (1998–2003).

Р. А. Кривонос

Насер (Nasser) Гамаль Абдель (15.01.1918, Александрія, Королівство Єгипет — 28.09.1970, Каїр, ОАР) — єгипетський військ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї поштового службовця. Закінчив Каїрську військ. академію (1938) і коледж Ген. штабу (1948), навчався на ф-ті права Каїрського ун-ту (1936–37). 1938–41 — проходив дійсну військ. службу в Єгипті та Судані. 1941–45 — викладач Каїрської військ. академії, заснував осередок антимонархічної орг-ції «Вільні офіцери». У званні майора командував батальйоном в *арабо-ізраїльській війні 1948–49*, очолив виконком «Вільних офіцерів». 1949–52 — викладач Військ.-адмін. школи та проф. коледжу Ген. штабу, підполковник. 23.07.1952 організував успішний військ. переворот. У липні — жовтні 1952 — мін. зак. справ, 25–27.02.1954 і 14.11.1954–25.06.1956 — голова Ради керівництва рев-цією, 25.06.1956–28.09.1970 — Президент Єгипту, водночас 18.04.1954–29.09.1962 і 19.06.1967–28.09.1970 — прем'єр-міністр. Як лідер рев.-демокр. течії «Вільних офіцерів» у внутр. політиці наполегливо здійснював курс на ліквідацію феод. пережитків в економіці, створення потужного держ. сектору й залучення народних мас до управління д-вою під суворим владним контролем; 1963 очолив Арабський соціал. союз. У *зовнішній політиці* виступав із позицій *панарабізму* й антиімперіалізму. 26.07.1956 націоналізував Загальну компанію *Суецького каналу*, що спричинило *Суецьку кризу 1956* й англ.-франц.-ізраїльську *агресію*. 1958–61 здійснив невдалу спробу створення Об'єднаної Арабської Республіки за участі Єгипту та Сирії. 1961 виступив співзасновником *Руху неприєднання*; 1962 втрутився в громадян. війну в Ємені на боці респ. режиму. Спровокував *арабо-ізраїльську війну 1967*, у якій Єгипет зазнав нищівної поразки, внаслідок чого **Н.** змушений був піти на тісніше військ.-політ. зближення з Кремлем і розміщення 20-тис. угруповання рад. ВПС і засобів ППО на території ОАР та виведення єгипетських військ із Ємену в обмін на припинення підтримки Саудівською Аравією монархістів. 30.03.1968 оприлюднив програму радикальної модернізації країни й керував її здійсненням, добився значних успіхів у т. зв. «Війні на виснаження» з Ізраїлем 1967–70. У серпні 1970 прийняв план держ. секретаря США В. *Роджерса* щодо припинення вогню як передумови мирних переговорів з Ізраїлем. Активно сприяв урегулюванню палестинсько-йорданського конфлікту й евакуації формувань ОВП до Лівану у вересні 1970. Помер від серцевого нападу.

Твори: «Філософія революції» (1956, рос. мовою), «Проблеми єгипетської революції» (1979, рос. мовою).

В. І. Головченко

Нассау нарада 1962 — амер.-брит. переговори, що відбулись 18–19.12.1962 в Нассау (Багамські Острови). США представляли президент Дж. *Кеннеді*, міністр оборони Р. Макнамара, заступник держсекретаря Дж. Болл, Велику Британію — прем'єр-міністр Г. *Макміллан*, міністр закорд. справ лорд Хьюм, міністр оборони П. Торникрофт, міністр зі справ Співдружності і колоній Д. Сендіс. Центр. місце на переговорах посіло питання про подальшу співпрацю в ядерній сфері між США та Великою Британією, а також з іншими державами-членами *НАТО*. Воно набуло особливої гостроти внаслідок суперечки 2 д-в навколо проекту ракет «Скайболт». На поч. 1960-х Велика Британія відмовилась від побудови власної стратегічної ракети «Блю страйк» і підписала в 1960 із США угоду, за якою амер. сторона зобов'язувалась поставити балістичні ракети «Скайболт» класу «Повітря—земля», впровадження яких у вир-во відбувалось у той час у США. Але наприкінці 1962 амер. уряд вирішив відмовитись від проекту «Скайболт». Оскільки брит. уряд розглядав «Скайболт» як основну ракету для майбутніх ядерних сил Великої Британії та засіб для подовження терміну служби брит. стратегічних бомбардувальників, таке рішення США, а також наполегливі дії амер. сторони, що мали на меті схилити Велику Британію та Францію відмовитись від власних ядерних сил, викликали незадоволення в Лондоні. Під час **Н. н.** Макміллан відхилив пропозицію Кеннеді розподілити порівну між Великою Британією та США витрати на подальші роботи над ракетою «Скайболт» і, підкресливши твердий намір Великої Британії надалі зберігати статус незалежної ядерної д-ви, попросив про постачання ракет «Поляріс». Результатом переговорів стала угода, яка передбачала постачання до Великої Британії ракет «Поляріс» без боєголовок, побудову Великою Британією атомних підводних човнів з ракетами «Поляріс», передавання під командування НАТО стратегічної бомбардувальної авіації Великої Британії, США та деяких інших держав-членів, а також створення багатосторонніх ядерних сил НАТО та включення в них 4-х брит. атомних підводних човнів із стратегічними ракетами та 4-х амер. підводних човнів аналогічного класу. Брит. уряд залишив за собою право вивести свої човни із складу спільних ядерних сил у разі виникнення загрози нац. інтересам д-ви. США запропонували приєднатись до угоди також і Франції, але франц. уряд відхилив цю пропозицію. Угода, укладена в Нассау, спричинила подальше зростання залежності Великої Британії від США у сфері стратегічних озброєнь, а також сприяла загостренню протиріч між США та Великою Британією з одного боку та Францією — з іншого.

В. А. Манжола

НАТО розширення на Схід — один із напрямків трансформації *НАТО* в умовах пристосування до нового військ.-політ. середовища 1990-х. Метою процесу розширення НАТО за рахунок країн Центр. та Схід. Європи проголошено поширення безпеки на весь євроатлантичний регіон. Із поч. 1990-х НАТО активно розвивала та інституціалізувала відносини з країнами Схід. Європи і СРСР. Створення в 1991 *Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС)* було покликано закріпити партнерські відносини, що почали формуватись між колишніми супротивниками в дип. та військ. сферах. У січні 1994 на Брюссельському саміті НАТО було проголошено про відкритість Альянсу для вступу інших європ. д-в і започатковано ініціативу, спрямовану на поглиблення співробітництва з можливими кандидатами — програму *«Партнерство заради миру» (ПЗМ)*. Вона стала першим механізмом, який забезпечив реалізацію між країнами-членами НАТО та країнами, що бажали приєднатися до Альянсу, співробітництва на засадах, що діють усередині НАТО. 26.09.1995 на розгляд країн-членів НАТО було представлено «Дослідження з питань розширення НАТО», у якому визначались політ. та військ. аспекти розширення НАТО на Схід, а також окреслювались напрямки співпраці з країнами, що не мають планів вступати до НАТО. Велику увагу було приділено розвитку особливих відносин із Росією, що мали здійснюватися паралельно з розширенням Альянсу; водночас наголошувалось, що в питанні розширення Росія не може втручатися в процес прийняття остаточних рішень. Щодо процедури вступу зазначалось, що в НАТО статусу асоційованого членства запроваджуватись не буде, і тому виконання всіх передумов є необхідним для вступу. До таких передумов було, зокрема, віднесено обов'язкове розв'язання усіх міжетнічних і територ. суперечок мирними засобами.

Одночасно із заходами розвитку діалогу з країнами-кандидатами та внутр. адаптації Альянсу до розширення відбувався процес формування політики НАТО, спрямованої на подолання можливих негативних наслідків розширення. Ця політика включала налагодження конструктивних відносин з Росією та непряме забезпечення безпеки для тих країн, які не будуть прийняті до НАТО у числі перших. 10.12.1996 країни-члени НАТО виступили із заявою, що вони не мають намірів, планів та причин розміщувати ядерну зброю на території нових членів Альянсу, а також жодної потреби змінювати будь-які аспекти ядерної політики. США також зобов'язувались продовжувати переговори про скорочення стратегічних ядерних арсеналів. Навесні 1997 було внесено зміни до програми ПЗМ, спрямовані на посилення механізму політ. консультацій з країнами-партнерами, що залишаться за межами розширеного НАТО, того-таки року були підписані *Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю та безпеку між НАТО та РФ 1997* і *Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997*. 30.05.1997 програми співробітництва у РПАС

та ПЗМ було об'єднано в інституційних рамках *Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП)*, яка остаточно визначила новий рівень співробітництва НАТО з країнами-партнерами. Практична реалізація планів розширення НАТО на Схід розпочалась на *Мадридському саміті НАТО 1997*, коли було ухвалено рішення про запрошення Польщі, Чехії та Угорщини розпочати переговорний процес щодо вступу до НАТО. На *Вашингтонському саміті НАТО 1999* ці країни підписали *Вашингтонський договір 1949* і вступили до НАТО. *Празький саміт НАТО 2002* ухвалив рішення про початок другого етапу розширення, на якому 29.03.2004 до Альянсу приєдналися Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія; 1.04.2009 — Албанія й Хорватія.

С. В. Андрущенко

Натуралізація — прийняття до *громадянства* держави на прохання зацікавленої особи. Порядок **Н.** є дозвільним і визначається нац. законодавством д-ви. **Н.** може бути індивідуальною та груповою (колективною). Індивід. **Н.** ґрунтується на принципі добровільності. Примусова **Н.** суперечить *міжнародному праву*. У *доктрині міжнародного права* висловлюються думки, що про повну добровільність **Н.** не можна говорити, оскільки від особи не залежать умови (положення нац. законодавства), на яких **Н.** можлива. **Н.** повинна засновуватись лише на явно вираженому добровільному акті особи, яка просить надати їй громадянство. У доктрині міжнар. права інколи довготривале проживання на території відп. д-ви вважається попередньою умовою набуття нею громадянства. Існують такі різновиди індивід. **Н.**: **Н.** особи, що не поширюється на її подружжя та дітей; **Н.** батьків (одного з батьків), яка поширюється на їхніх неповнолітніх дітей, але не на подружжя. Існує також такий різновид індивід. **Н.**, як автоматична, що полягає в автоматичному наданні громадянства в різних випадках, які передбачені законодавством окремих д-в. Найпоширеніша — у випадку шлюбу громадянство чоловіка автоматично надається дружині. Проте сучас. тенденції міжнар. права (забезпечення рівності чоловіка та жінки, прийняття Конвенції про громадянство одруженої жінки 1957) дещо зменшують можливість автоматичного впливу шлюбу на громадянство сторін. Автоматично громадянство може бути надане дитині у випадку визнання батьківства особою, що має громадянство іншої д-ви; власникові в результаті придбання доміцилію на території іншої д-ви (у сучас. міжнар. праві існує тенденція до підвищення значення доміцилію як умови **Н.**). Групова (колективна) **Н.** — це групове прийняття до громадянства у зв'язку з переселенням або територ. змінами. Відбувається, як правило, внаслідок *правонаступництва держав*, інших змін приналежності (статусу) території. Для групової **Н.** визначальними є пасивні дії особи, що виражаються переважно в продовженні проживання на території відп. д-ви. При груповій **Н.** громадянство надається у спрощеному порядку. Трансферт — це різновид **Н.**, що коригується правом *оптації*. У законодавстві України передбачено принцип 5 «так» і 2 «ні» для іноземців, що бажають набути *громадянство України* в порядку **Н.** Іноземець або особа без громадянства можуть бути за їхніми клопотаннями прийняті до громадянства України за умови: визнання й дотримання Конституції України та законів України; зобов'язання припинити інозем. громадянство; безперервного проживання на законних підставах на території України протягом останніх 5 років; отримання дозволу на постійне проживання в Україні; володіння держ. мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування; наявності законних джерел існування. В Україні забороняється **Н.** осіб: що вчинили *злочин проти людства* чи здійснювали *геноцид*; що засуджені в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину чи вчинили такий злочин на території іншої д-ви.

О. В. Буткевич

Наукові дослідження на континентальному шельфі відповідно до положень *Конвенції ООН з морського права 1982* підлягають юрисдикції прибережної держави, яка має право регулювати, дозволяти та проводити їх на своєму *континентальному шельфі*. Прибережна д-ва за звичайних обставин повинна надати згоду на здійснення іншими д-вами або компетентними міжнар. орг-ціями мор. наук. досліджень виключно в мирних цілях і для поширення наук. знань про мор. середовище на благо всього людства. Відсутність *дипломатичних відносин* не повинна бути підставою для відмови у такій згоді. Прибережна д-ва має право відмовити, якщо заплановані наук. дослідження мають безпосереднє значення для розвідки та розробки живих і неживих ресурсів, включаючи буріння на континентальному шельфі, використання вибухових речовин або забруднення шкідливими речовинами мор. середовища; пов'язані з будівництвом або використанням штучних островів, установок чи споруджень, а також якщо д-ва або *організація міжнародна*, що проводить дослідження, має невиконані зобов'язання перед прибережною д-вою за раніше здійснений дослідницький проект. Прибережна д-ва не може на свій розсуд відмовитись від надання згоди щодо мор. наук.-дослідних проектів, які здійснюються на континентальному шельфі за межами 200 миль від берега, якщо вона не веде або планує вести в цих районах розробку чи розвідку корисних копалин. Д-ва або міжнар. орг-ція дотримуються під час мор. дослідження низки умов щодо забезпечення участі прибережної д-ви в дослідженні в разі, якщо вона висловить на те бажання; інформування прибережної д-ви про результати дослідження; надання їй доступу до даних або зразків, отриманих у результаті дослідження; демонтування наук.-дослідних установок та обладнання після завершення дослідження. Проведення мор. наук. досліджень не повинно створювати перешкод для діяльності прибережної д-ви при розвідці та розробці природ. ресурсів континентального шельфу. Прибережна д-ва має право вимагати припинення наук. досліджень у випадку недотримання умов їх проведення.

І. М. Забара

Наукові дослідження у виключній економічній зоні відповідно до положень *Конвенції ООН з морського права 1982* підлягають юрисдикції прибережної *держави*, яка має право регулювати, дозволяти та проводити їх у своїй *виключній економічній зоні*. Прибережна д-ва за звичайних умов надає згоду на здійснення іншими д-вами або компетентними *організаціями міжнародними* мор. наук.-дослідних проектів у своїй виключній екон. зоні виключно з мирними цілями і для отримання наук. знань про морське середовище. Інозем. д-ва або міжнар. орг-ція не менш ніж за 6 місяців до початку робіт надає повну інформацію про мор. наук. дослідження. Прибережна д-ва має право відмовити в проведенні наук. досліджень, якщо вони: спрямовані на розвідку та розробку живих та неживих природ. ресурсів виключної екон. зони; включають буріння дна екон. зони, використання вибухових речовин у мор. середовищі; пов'язані з будівництвом або використанням штучних островів, установок та споруд. Формально прибережна д-ва також може відмовити в проведенні запланованих наук. досліджень, якщо інформація, надана д-вою або міжнар. орг-цією, що мають вести наук. дослідження, є неточною, або якщо заявники мають невиконані зобов'язання, що випливають з раніше здійсненого проекту. Такі д-ви або міжнар. орг-ція при проведенні мор. наук. дослідження зобов'язані забезпечити участь прибережної д-ви, інформувати її про його результати, надавати доступ до всіх отриманих даних і зразків, прибрати наук.-дослідні установки та обладнання після завершення дослідження. Дослідження не повинні перешкоджати діяльності, що провадиться прибережною д-вою для здійснення нею суверенних прав та юрисдикції в екон. зоні. Прибережна д-ва вправі вимагати припинення наук. досліджень у своїй екон. зоні, якщо вони не проводяться згідно з наданою інформацією або не дотримуються відповідних умов. Порядок та умови здійснення мор. наук. досліджень визначено в Законі України «Про виключну (морську) економічну зону» від 16.05.1995.

І. М. Забара

Наукові дослідження у відкритому морі — здійснення однієї зі свобод *відкритого моря*. Усі д-ви, незалежно від їхнього геогр. розташування, а також компетентні міжнар. орг-ції мають право на проведення таких наук. досліджень. Вони повинні здійснюватись виключно з мирними цілями, належними наук. методами, з дотриманням правил про захист мор. середовища, не створюючи перешкод іншим правомірним видам використання мор. середовища. Проведення мор. наук. досліджень не створює підстав для претензій на мор. середовище або на його ресурси. Використання наук.-дослідних установок та обладнан-

ня не повинно створювати перешкод на шляхах *міжнародного судноплавства*. Д-ви та компетентні міжнар. орг-ції мають сприяти поширенню наук. даних, що є результатом мор. наук. досліджень.

І. М. Забара

НАФТА — див.: *Північноамериканська угода про вільну торгівлю*.

«Нафтодолари» — держ. доходи нафтовидобувних країн (зокрема, членів *Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК)*), що були одержані в результаті швидкого зростання цін на нафту в середині та наприкінці 1970-х і використовуються на міжнар. ринку позичкового капіталу. Основні джерела «Н.» — прибуток нац. нафтових компаній і податкові відрахування інозем. компаній, що видобувають нафту на території країн-членів ОПЕК. За сферами цільового використання вони розміщуються для покриття поточних бюджетних витрат, фінансування нац. інвестиційних програм та проектів, створення соц. фондів, розміщення за кордоном у вигляді фінанс. активів («рециклювання»). Висока прибутковість, ліквідність та анонімність «Н.» зумовлюють їхній високий попит на міжнар. ринку капіталів, серед міжнар. екон. орг-цій та фінанс. інститутів. Напр., низка промислово розвинених країн одержали від країн ОПЕК великі кредити (Велика Британія, ФРН, Франція, Японія), частина «Н.» вкладена в міжнар. орг-ції: *Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)*, *Міжнародний валютний фонд (МВФ)* та ін. У 1974–75 вклади нафтодобувних країн у фінанс. інститути США та Зах. Європи (не враховуючи держ. позик промислово розвиненим та країнам, що розвиваються) сягнули понад 60 млрд дол. Приплив великих мас «Н.» (у вигляді короткострокових внесків) сприяв зростанню інфляційних тенденцій у Зах. Європі. Наприкінці 1970-х — поч. 1980-х стихійні переміщення значних сум короткострокових вкладів нафтодобуваючих країн з однієї країни до іншої в гонитві за вищою відсотковою ставкою неодноразово призводили до різкого погіршення стану платіжних балансів деяких зах.-європ. країн, розорення багатьох, навіть великих, комерційних банків. У подальшому «Н.» стали все більшою мірою зосереджуватись у банках самих нафтовидобувних країн, які почали здійснювати самостійні операції з кредитування пром., комерційних і фінанс. компаній різних країн. Так, у 1980-х монархії Перської затоки одержали від своїх закорд. вкладів доходи, що склали понад 1/4 їх надходжень від *експорту*. Ринок «Н.» перетворився на арену гострої конкурентної б-би між банками промислово розвинених та нафтовидобувних країн (перш за все, банками Бахрейну, Кувейту, Оману, ОАЕ), які хотіли посісти місце рівноправних партнерів у міжнар. валютно-кредитних відносинах. Різке падіння цін на нафту, починаючи з 1986, призвело до суттєвого скорочення валютних надходжень нафтовидобувних країн. Деякі з них були вимушені використовувати свої закорд. активи для підтримки платіжних балансів і завершення фінансування нац. об'єктів, які будувались у цих країнах, що призвело до скорочення обсягу «Н.» на світовому ринку позичкового капіталу.

В. С. Морозов

Нахимовський Федір Іванович (1689–1758, Бахчисарай, Кримський ханат) — укр. військ. діяч і *дипломат*; походив з Лубенського полку. У 1708–09 очолював посольство гетьмана І. *Мазепи* до польського короля С. Лещинського (прибічника шведського короля Карла XII) у справі держ. належності Правобережної України. Після поразки *українсько-шведського союзу 1708* емігрував до Бендер (див.: «*Мазепинська еміграція*»), 1714 разом із гетьманом П. *Орликом* — до Швеції, 1720 — до Варшави. У 1721 привіз на Олешківську Січ гетьманського листа з повідомленням про плани «Віденського союзу» (Австрія, Ганновер, Саксонія) організувати інтервенцію в Російську імп., що викликало схвальну реакцію запорожців. Тоді ж виконав кілька дип. доручень П. Орлика й Г. Орлика до Кримського ханату та *Османської імперії*. З 1754 мешкав у Криму.

В. І. Головченко

Націоналізація — відчуження приватної власності та передача її в руки держави: землі, промислових та інших підприємств, банків, тощо. Н. може здійснюватись у процесі рев. перетворень, безоплатно або на умовах викупу. Н. має різний соц.-екон. і політ. зміст, залежно від того, ким, в інтересах кого та в яку істор. епоху здійснюється. За характером розрізняють Н. прогресивну (зумовлену потребами розвитку продуктивних сил) та Н. реакційну. Прогресивною Н. є в тому разі, якщо колишнім власникам націоналізованих підприємств частково компенсують їхню вартість. У попередні століття Н. здійснювалась для військ. і фіскальних цілей д-ви: у держ. власність переходили арсенали й верфі, підприємства сировинного комплексу та вир-ва стратегічної сировини. Після *Другої світової війни* в умовах зростання впливу лівих сил Н. виробничих галузей у різних формах була проведена в багатьох країнах Зах. Європи. У Великій Британії, напр., до рук д-ви перейшла вугільна промисловість, вир-во електроенергії, залізничний транспорт, на деякий час чорна металургія, Англійський банк та ін. Н. була проведена за викуп: колишні власники одержали від д-ви облігації, за якими виплачуються відсотки. У Франції були націоналізовані вугільна промисловість, електроенергетика, емісійний, 4 депозитних та Алжирський банки, 45 страхових компаній, автомобільна фірма «Рено» та ін. В Австрії до власності д-ви перейшли 3 комерційні банки, 33 акціонерних товариства та пром. компаній. У подальшому в цих та інших країнах була проведена денаціоналізація значної частини держ. власності. Однак спец. акти про Н. приймались і пізніше. У період 1960–70-х унаслідок Н. та будівництва держ. підприємств держ. власність у багатьох розвинутих країнах стала значною за масштабами: в економіці Австрії 75 % сукупного капіталу акціонерних товариств належало д-ві, у Великій Британії та Франції д-ві належало майже 20 % промисловості країни. Із сер. 1980-х розпочався зворотний «обвальний» процес денаціоналізації та приватизації значної частини держ. власності в зах.-європ. країнах. Це відбулося з двох причин. По-перше, інтенсивність інвестиційних потоків у збиткові та капіталомісткі націоналізовані галузі промисловості, швидкість упровадження досягнень науки у вир-во й загалом рівень рентабельності та продуктивності праці поступались відп. показникам приватного сектору. По-друге, використання держ. підприємств, насамперед, для санації недерж. капіталістичних компаній (через механізм монопольних цін) втратило своє значення та вагомість в умовах перманентного екон. зростання. Після завоювання незалежності колоніями в 1960-х у нац. власність д-в перейшла власність колоніальних адміністрацій, і на певному етапі в найрадикальніше налаштованих країнах, що проголосили соціал. орієнтацію, була проведена на різних умовах Н. інозем. власності, за рахунок чого формувався держ. сектор економіки. Навіть у країнах, де при владі була нац. буржуазія (напр., в Індії), були здійснені важливі акти з Н. Після *арабо-ізраїльської війни 1973*, у багатьох арабських країнах на різних умовах були передані до рук нац. капіталу нафтові підприємства, що належали амер. та брит. нафтовим компаніям. У зв'язку з цим позиції останніх в економіці країн арабського світу були суттєво підірвані. Ставлення країн, що розвиваються, до Н. інозем. власності змінюється залежно від конкретних умов: зацікавлені в залученні інозем. капіталу для розвитку нац. економіки, вони не сприяють Н. інозем. власності й приймають закони, що гарантують інозем. власникам володіння всіма придбаними формами нерухомості в цих країнах.

В. С. Морозов

Націоналізм: 1. Політ. рух, в основі якого лежить переконання про виключне право етносу або територ. спільноти на самовизначення та самоврядування в рамках власної д-ви, а також про виключну легітимність нац. уряду. 2. Доктрина, згідно з якою найголовнішим пріоритетом при визначенні належності до групи, здатної відстоювати колективні інтереси, є національність. Поняття «націоналізм» як феномен сусп. життя з'явилось наприкінці XVIII ст. унаслідок соц. потрясінь у Європі та становлення держав-націй із капіталістичним типом господарювання. Н. може бути партикулярним, для якого феномен *нації* є політично значущим лише в межах реалізації політ. програми власної етнічної групи, та універсальним. Для Н. як універсального принципу є притаманним прийняття примату нац. ідентичності над усіма іншими ідентифікаціями: класовою, релігійною тощо. Існує кілька підходів до типології Н. Типологія за громадян.-територ. й етнічно-генеалогічними моделями випливає з т. зв. «права ґрунту» й «права крові», за якими ідентифікація індивідуума здійснюється за належністю — відповідно за правом народження

або тривалого проживання — до певної території або за народженням — до певного етносу. Логічним є застосування часового критерію, відповідно до якого виділяються рухи, що виникли перед здобуттям незалежності, і такі, що виникли після її здобуття. Громадян.-територ. моделі породжують прояви Н. в антиколоніальних рухах за здобуття незалежності та у створенні державотворчої нації на колишніх колоніальних територіях. В умовах незалежності в громадян.-територ. моделях відбувається формування т. зв. «територіальної» або «політичної нації», що інтегрує різні етнічні групи в єдину політ. спільноту. Етнічно-генеалогічні моделі породжують сепаратистські рухи, розвиток діаспор. На стадії б-би за незалежність етнічні групи прагнуть відокремитись від більшої політ. одиниці та створити т. зв. «етнічну націю». Після здобуття незалежності відбувається процес інкорпорування до етнічної нації всього етносу.

Інша типологія Н. базується на особливостях просторової орг-ції націй. У випадку делімітації нац. території Н. виступає у формах: автохтонній (Іспанія, Франція), переселенській (Канада, республіки бурів), реформаторській (Японія, Туреччина, Китай), фашистській (міжвоєнні Німеччина, Румунія), анти- й постколоніальній (В'єтнам, Замбія). За умов територ. реорганізації Н. поділяється на: історично сепаратистський (Ірландія, Норвегія), уніфікаційний (Польща перед *Першою світовою війною*), постколоніальний сепаратистський або постколоніальний уніфікаційний (Індонезія, Бангладеш), традиційний державно-сепаратистський (Шотландія, Каталонія).

С. В. Андрущенко

Національний режим — договірний принцип *міжнародного економічного права,* що полягає в обов'язку держави надавати на своїй території юрид. і фізич. особам іншої держави, а також товарам і послугам інозем. вир-ва ті самі умови в узгодженій сфері діяльності, що й власним (нац.) фізич. та юрид. особам. Принцип надання **Н. р.** пов'язаний із *співробітництва між державами принципом.* Сфера застосування **Н. р.** визначається в *договорах міжнародних* та у внутр. праві (зокрема, доступ у суди, допомога на морі, право володіння, користування та розпорядження фізич. особами власністю, право на здобуття освіти, охорона пром. власності тощо). У сучас. міжнар. торгівлі принцип **Н. р.** тісно пов'язаний із *найбільшого сприяння принципом,* вони доповнюють один одного. Особливої важливості принцип Н. р. набув в інвестиційних відносинах. Принцип **Н. р.** відображено і в укр. законодавстві: ст. 26 Конституції України передбачає, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнар. дог-рами України; ст. 7 Закону України «Про режим іноземного інвестування» 1996 встановлює для інозем. інвесторів на території України **Н. р.** інвестиційної та іншої госп. діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та *договорами міжнародними України.*

М. М. Гнатовський

Національних інтересів концепція. У теорії *політичного реалізму* нац. інтереси є основними детермінантами *зовнішньої політики* держави. Класич. політ. реалізм трактував нац. інтерес як реально існуючий заг.-сусп. інтерес, що формується в рамках певної політ. спільноти, — нац. д-ви, — і який у сфері *міжнародних відносин* надає діям цієї д-ви ознаки індивідуальної суб'єктності. Нац. інтерес є сталим, за своїм змістом може бути зведений до проблеми забезпечення нац. безпеки. Теорія політ. реалізму визнає процес реалізації нац. інтересів переважно в аспекті балансу набуття та втрат матеріал. атрибутів: збільшення або зменшення території; розмір військ. сил та кількість озброєнь; кількісний баланс експортних та імпортних торг. або фінанс. операцій тощо.

А. А. Суботін

Національно-визвольний рух — як правило організований масовий сусп. рух, спрямований на знищення інозем. панування та завоювання нац. незалежності, ліквідацію нац.-колоніального гніту та експлуатації, реалізацію нацією права на самовизначення аж до утворення нац. д-ви. Феномен **Н.-в. р.** народжувався ще в період феодалізму (б-ба півд. слов'ян проти тур. панування, чеського народу проти нім. поневолювачів, вірменів та грузинів з тур. та перськими завойовниками тощо). **Н.-в. р.** відзначався помітною активністю наприкінці XIX ст., тобто в період фактичного завершення процесу створення нац. д-в у Європі та Півн. Америці. У XX ст. він розгорнувся гол. ч. в Азії, Африці та Лат. Америці, які упродовж багатьох століть були об'єктами експансії європ. д-в, частинами європ. колоніальних імперій (див.: *Колоніалізм*). У період після закінчення *Другої світової війни* й до поч. 1990-х унаслідок **Н.-в. р.** виникло понад 70 нових нац. д-в. **Н.-в. р.** набував різних форм: збройної б-би під час *війни за незалежність Алжиру* та *Індокитайської війни 1946–54;* мирного політ. процесу в Індії, Шрі-Ланці, низці африк. д-в. На межі 1980–90-х відбувся останній спалах Н.-в. р., пов'язаний із кардинальною перебудовою *міжнародних відносин,* зникненням *біполярності,* кризою та наступним розпадом т. зв. «соціалістичних федерацій» — СРСР, СФРЮ, ЧССР. Тут **Н.-в. р.** тісно сплівся з іншими соц.-політ. рухами й течіями, спрямованими насамперед на б-бу з тоталітарними режимами, демократизацію суспільства. Його наслідком стало утворення 23-х нових незалежних д-в. Прояви **Н.-в. р.** тривають у різних частинах світу, але мають здебільшого локальний або порізнений характер (баски та каталонці в Іспанії, Абхазія та Півд. Осетія в Грузії, курди на Сер. Сході тощо). Оскільки в сучас. світі більшість випадків Н.-в. р. відбуваються всередині демокр. д-в, постає питання проведення чіткого й однозначного розмежування між поняттями «національно-визвольний рух» та «*сепаратизм*».

І. О. Мінгазутдінов

Нація (від лат. natio — рід, плем'я) — спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей. За античності та Середньовіччя слово вживалося для означення віддалених, «варварських» народів, згодом — для позначення студентських земляцтв і регіональних угруповань церковних еліт. За Пізнього Середньовіччя і Раннього Нового часу слово **Н.** набуло рис етнізації та почало вважатися синонімом «країни» й «народу». В сучасних суспільних науках поняття **Н.** прийнято хронологічно застосовувати до модерної та новітньої доби, пов'язуючи його з поширенням модерного *націоналізму* та сучасної моделі національної *держави,* спочатку — до Європи та США, а потім — до інших регіонів світу. З часу Великої французької революції 1789–99 поняття **Н.** вживається переважно у двох значеннях:

1) політична (громадянська) **Н.** — суверенна спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження; синонім — «держава-нація». Це значення поняття **Н.** сформувалося й усталилося наприкінці XVIII — в сер. XIX ст. у США й тих державах Західної Європи, яким був властивий відносний збіг етнічних і державних кордонів, а поширення ідеології модерного націоналізму хронологічно збігалося з процесами широкої демократизації. Внаслідок *Першої світової війни* і *Другої світової війни* модель політичної **Н.** була закладена як основний елемент сучасної світової політичної системи й *міжнародного права;*

2) етнічна **Н.** (етнонація) — усталена спільнота людей, об'єднана етнокультурним походженням. Це тлумачення **Н.** сформувалося в 1-й пол. XIX ст. в Німеччині та Східній Європі за умов існування багатонаціональних імперій та виникнення національно-визвольних рухів бездержавних народів. За такої моделі **Н.** утворюється єдина «нація-держава» в межах ареалу певного етносу, незважаючи на те, до яких державних утворень цей ареал міг входити. Принцип міждержавного розмежування за етнічною ознакою застосовувався в Європі в 1919–21 і 1945–47 та в інших регіонах світу. Проте в правовому контексті за умов чинності демократичних стандартів у такій національній державі «титульна» етнічна **Н.** все одно перетворюється на складову політичної **Н.** Дискусійним з політико-правового погляду досі залишається питання застосування та підтримки міжнародною спільнотою «права націй на самовизначення», тобто які саме критерії дають підстави вважати **Н.** певну етнічну групу, що прагне суверенізації.

Літ.: Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. — СПб., 1998; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — К. 1999; Шпорлюк Р. Імперія та нація. — К., 2000; Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму. — К., 2001; Балибар Э., Вал-

лерстайн И. Раса, нация, класс: Двусмысленные идентичности. — М., 2003.

В. І. Головченко

Нго Дінь Дьєм (Ngo Dinh Diem) (3.01.1901, Хюе, Французький Індокитай — 1.11.1963, Шолон, Сайгон, Респ. Півд. В'єтнам) — в'єтнамський держ. діяч. Нар. у знатній сім'ї. Закінчив католицьку школу в Хюе та коледж у Ханої. 1933 був призначений міністром внутр. справ імпер. уряду Бао Дая, але невдовзі подав у відставку на знак протесту проти небажання французів надати В'єтнаму більшої *автономії*. 1945 відмовився приєднатися до прокомуністичної Ліги незалежності В'єтнаму *Хо Ші Міна* й емігрував у 1950 до США. За підтримки останніх у 1954 став головою уряду асоційованої з Францією Держави В'єтнам, а після усунення Бао Дая 30.04.1955 очолив її. Узяв курс на зрив рішень *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954* щодо проведення заг.-нац. виборів. Ініціював референдум з прийняття «Тимчасового конституційного акта», який проголошував Республіку В'єтнам на півдні країни. 26.10.1955–2.11.1963 — Президент Республіки В'єтнам. У внутр. політиці відмовився від обіцяних агр. й соц. реформ, зосередивши зусилля на б-бі з буддійською та комуніст. опозицією. У *зовнішній політиці* намагався схилити адміністрацію Президента США Дж. *Кеннеді* до військ. втручання в Індокитайський конфлікт. Загинув під час військ. перевороту.

В. І. Головченко

Нгуабі (Ngouabi) Маріан (31.12.1938, с. Омбеле поблизу Форт-Руссе, Французька Екваторіальна Африка — 18.03.1977, Браззавіль, Народна Республіка Конго) — конголезький громад.-політ., держ. і військ. діяч. Нар. у селянській сім'ї. Закінчив середню військ. школу «Генерал Леклерк» (1957, Браззавіль), Страсбурзьку військ. школу й Сен-Сірське військ. уч-ще (1962) у Франції. 1962–65 — нач. гарнізону Пуент-Нуара, взяв активну участь у демократичній Серпневій рев-ції 1963. 1965–66 — командир десантного батальйону в Браззавілі, капітан; 1966–68 — службовець дослідницького бюро при Ген. штабі армії, майор, водночас — чл. ЦК правлячої партії Національний рев. рух, відстоював курс на соціал. орієнтацію. 31.07.1968 очолив збройний виступ проти авторитарного режиму Президента Народної Республіки Конго А. Массамба-Деби. 4.08.–5.09.1968 і 1.01.1969–3.01.1970 — голова Національної ради рев-ції, 3.01.1970–18.03.1977 — Президент і голова Державної ради Народної Республіки Конго, міністр нац. оборони й безпеки. У грудні 1969 ініціював створення та очолив Конголезьку партію праці. На міжнар. арені виступав з антиімперіалістичних позицій, обстоював зближення із СРСР, який відвідав з офіц. дружнім візитом у березні 1975. 1973–77 — заст. голови *Організації африканської єдності (ОАЄ)*. Загинув у результаті замаху.

Твори: «Шляхи побудови єдиного соціалістичного суспільства в Африці» (1975).

В. І. Головченко

Небесні тіла — будь-які об'єкти природного походження, розташовані у космічному просторі. Сучасне *міжнародне космічне право* визначає правовий статус, режим дослідження й використання Місяця та інших небесних тіл, насамперед розташованих у Сонячній системі. Згідно з Договором про принципи діяльності держав з дослідження й використання космічного простору, зокрема Місяць та інші небесні тіла 1967 («Договір про космос»; набрав чинності 10.10.1967, станом на 1.01.2013 — 101 держава-учасниця, Україна бере участь з 31.10.1967) і Угоди про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 (Угода про Місяць набрала чинності 11.07.1984, станом на 1.01.2012 — 13 держав-учасниць, Україна участі не бере) визначають засади статусу й режиму використання Місяця та інших небесних тіл. Згідно з ними Місяць та інші небесні тіла відкриті для дослідження й використання усіма державами без будь-якої дискримінації (ст. 1 Договору про космос, ст. 4 Угоди про Місяць); вони не підлягають національному присвоєнню (ст. 2 Договору про космос, ст. 11 Угоди про Місяць). Будь-яка діяльність з дослідження Місяця та інших небесних тіл здійснюється відповідно до міжнародного права, включно зі *Статутом ООН* (ст. 3 Договору про космос, ст. 2 Угоди про Місяць). Місяць та інші небесні тіла використовуються усіма державами виключно у мирних цілях. Забороняється здійснення будь-якої військової діяльності на небесних тілах. Водночас не забороняється використання військового персоналу й обладнання для мирних космічних досліджень (ст. 4 Договору про космос, ст. 3 Угоди про Місяць). Держави, а також *організації міжнародні* несуть міжнародну відповідальність за діяльність на Місяці та інших небесних тілах, і за шкоду, завдану їх космічними об'єктами іншій державі-учасниці Договору, її фізичним й юридичним особам (ст. 6 Договору про космос, ст. 14 Угоди про Місяць). Держави-учасниці зберігають юрисдикцію і контроль над будь-якими космічними об'єктами (космічними кораблями, обладнанням, станціями тощо), внесеними до їхнього реєстру, а також їх екіпажами при дослідженні й використанні Місяця та інших небесних тіл (ст. 8 Договору про космос, ст. 12 Угоди про Місяць). При дослідженні та використанні Місяця й інших небесних тіл держави-учасниці вживають усіх заходів для запобігання порушенням формування рівноваги їх довкілля (ст. 9 Договору про космос, ст. 7 Угоди про Місяць). Держави-учасниці зобов'язані вживати усіх заходів для збереження життя й здоров'я космонавтів («право рятування») (ст. 5 Договору про космос, ст. 10 Угоди про Місяць). Дослідження і використання Місяця та інших небесних тіл здійснюються для блага й в інтересах усіх держав, незалежно від їх економічного чи наукового розвитку (ст. 1 Договору про космос).

Положення Угоди про Місяць згідно з пунктом 1 статті 1 цієї Угоди можуть застосовуватися також і до інших небесних тіл Сонячної системи, хоч не виключається розробка окремих міжнародних угод стосовно конкретних небесних тіл. Водночас правовий режим використання насамперед природних ресурсів Місяця містить тільки загальні принципи виходячи з міжнародно-правової кваліфікації, що Місяць та його природні ресурси є загальною спадщиною людства (ст. 11 Угоди про Місяць). Не дивлячись на можливість, передбачену статтею 18 Угоди про Місяць, положення щодо розробки природних ресурсів досі не найшли свого перспективного розвитку. Можливо, причиною такого консервативного підходу до правової регламентації цього питання є той факт, що серед держав-учасниць Угоди про Місяць відсутні провідні космічні держави (зокрема США, Росія, Японія, Китай, Індія тощо).

О. М. Григоров

Не варієтур (з лат. ne varietur — не змінюється) — термін, який вживається в дип. практиці при остаточному узгодженні тексту або *парафуванні міжнародного договору;* означає, що в документ пізніше не можуть бути внесені доповнення та зміни.

А. Т. Грушова

Невід'ємні права (англ. non-derogable rights) — *права людини*, які гарантуються і забезпечуються завжди, які не можуть бути обмежені навіть під час надзвичайного стану у *державі*, під час якого саме існування держави знаходиться під загрозою. Від зобов'язань щодо цих прав держава не може відступати у будь-якому випадку. У англомовній доктрині такі права часто називають «core rights», тобто ядром прав людини. Стаття 4 *Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966* встановлює, що за будь-яких обставин держава не може відступати від своїх зобов'язань щодо права на життя, заборони катувань та іншого нелюдського або такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання, заборони рабства і підневільного стану, заборони позбавлення волі лише на основі неможливості виконання договірного зобов'язання, заборони визнання винним у скоєнні кримінального правопорушення без скоєння встановленого законом або *міжнародним правом* кримінального злочину, права на визнання правосуб'єктності фізичної особи, права на свободу думки, совісті та релігії. Стаття 15 *Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод* 1950 встановлює, що держави — члени *Ради Європи* за будь-яких обставин не можуть відступати від своїх зобов'язань щодо права на життя, крім випадків смерті людей у результаті правомірних воєнних дій, заборони катувань та іншого нелюдського або такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання, заборони рабства і підневільного стану, заборони визнання винним у скоєнні кримінального правопорушення без скоєння встановленого законом або міжнародним правом кримінального злочину.

А. О. Кориневич

Невоююча держава у *міжнародному праві* — держава, яка формально не проголосила себе у стані *війни*, проте яка, на відміну від нейтральної держа-

ви, не пов'язує себе зобов'язаннями щодо рівного ставлення до воюючих сторін. Цей термін використовувався під час *Другої світової війни* державами (Іспанія, Італія у 1939–40), які, проголосивши себе в односторонньому порядку **Н. д.**, формально не брали участі у війні, проте підтримували одну з воюючих сторін. Режим, що застосовується до **Н. д.**, нагадує режим нейтральних д-в: територія **Н. д.** не повинна використовуватись як театр воєнних дій; судна **Н. д.** можуть брати участь у *судноплавстві міжнародному торговельному* в період ведення воєнних дій у районах, де не встановлена *блокада воєнна;* у разі встановлення *блокади морської* **Н. д.** дається строк — індульт — для виведення своїх суден із району блокади.

Ю. О. Ноговіцина

Невтручання принцип — один з *міжнародного права принципів основних,* закріплений у *Статуті ООН,* Декларації про принципи міжнар. права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970 та *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975.* Зміст **Н. п.** полягає в забороні втручання у справи д-ви, що входять до її внутр. компетенції. Жодна д-ва чи група д-в не має права прямо чи непрямо втручатись через будь-яку причину у внутр. та зовн. справи іншої д-ви, незалежно від форми такого втручання — політ., екон., військ. чи будь-якого іншого. Д-вам забороняється організовувати, підбурювати чи фінансувати діяльність, спрямовану на повалення або зміну існуючого ладу в іншій д-ві, а також втручатись у внутр. конфлікти в іншій д-ві. Кожна д-ва може самостійно без зовн. впливу обирати свою політ., екон., соц. та культ. систему. **Н. п.** є логічним продовженням *суверенної рівності держав принципу.* Водночас зловживання **Н. п.** дозволяє ігнорувати певні *норми міжнародного права.* Це обумовлено тим, що коло справ д-ви, які входять до її внутр. компетенції, важко визначити, оскільки воно не є статичним, а постійно змінюється, через те, що певні відносини стають об'єктом міжнар.-прав. регулювання (напр., *права людини,* питання *громадянства*). Разом із тим у сучас. міжнар. практиці зустрічаються приклади ігнорування **Н. п.** (зокрема, у формі *гуманітарної інтервенції*).

О. В. Задорожній

Негативні гарантії безпеки (з англ. negative assurances) — зобов'язання держави, визнаної ядерною за *Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968,* відмовитись від застосування ядерної зброї чи загрози її застосування проти держав, що не володіють такою зброєю. Негативні гарантії не закріплені в жодному міжнар. дог-рі універсального характеру. Упродовж 70–80-х XX ст. на Конференціях із роззброєння та *Генеральній Асамблеї ООН* 5 ядерних д-в (Велика Британія, КНР, СРСР, США, Франція) робили односторонні заяви про відмову від застосування ядерної зброї проти неядерних д-в. **Н. г. б.** юридично закріплені в протоколах та додатках до всіх дог-рів про створення *зон, вільних від ядерної зброї.* Відмовляючись від ядерної зброї в 1994, Україна також отримала **Н. г. б.** від США, Франції, Великої Британії, Китаю та Росії, викладені у відп. меморандумах та деклараціях (див.: *Меморандум про гарантії безпеки України 1994*). Невирішеною залишається проблема застосування **Н. г. б.** до д-в, які володіють іншими видами *зброї масового знищення* (хімічною та бактеріологічною).

С. П. Галака

Негритюд (negritude — французький неологізм) — ідейно-політична й культурно-філософська *доктрина зовнішньополітична,* що спирається на концепцію самобутності, самоцінності й самодостатності чорної раси та випливає з неповторності культури, психологічного складу й світогляду негроїдних народів і, відповідно, унікальності їхнього соціокультурного та антропологічного досвіду. Проголошує єдність і самобутність негроафриканської культури, потребу повернення до її витоків і збереження її культурних цінностей; стверджує расову й історичну спільність темношкірого населення Африки, Антильських островів і континентальної Америки, виступаючи однією з основних версій афроцентризму, що наголошує на особливій ролі негроїдних народів у духовному розвиткові людства, відродженні єдності людини й навколишнього світу. Основоположниками **Н.** виступили сенегалець Л. *Сенгор* (майбутній президент Сенегалу 1960–81 і організатор Африканського соцінтерну 1981), уродженець о. Мартиніка Е. Сезер (йому належить авторство терміну, зафіксованого 1932 і покликаного реабілітувати образливість слова «negre») та гвіанець Л. Дама, що познайомилися 1931 в Парижі й налагодили видання літературно-філософського журналу «Чорний студент» (1934–41), який став організаційно-концептуальним центром руху. Виник як форма «культурного націоналізму» пригнічених народів і засіб *деколонізації* негроїдної раси, тому первісно був спрямований проти європоцентризму й політики насильницької культурної асиміляції як компонента політичного й соціального гноблення, з одного боку, й на расово-етнокультурне (згодом і державно-політичне) самоствердження колонізованих афро-негритянських (потім і всіх негроїдних) народів. До завершення *Другої світової війни* найбільший вплив справив на країни Карибського басейну (породивши рух «антильського культурного ренесансу»), за межами якого тривалий час залишався здобутком вузького кола інтелектуалів; у теоретичному обґрунтуванні **Н.** тоді велику роль відіграли європейські концепції «кризи культури» (екзистенціоналізм А. Камю і Ж.-П. Сартра, психоаналіз З. Фройда, «морфологія культури» О. Шпенглера та ін.), з пізніших впливів слід вказати на культур-психологію К. Юнга і «критичну соціальну теорію» Г. Маркузе. В 2-й пол. 1940-х — на поч. 1960-х відбувся трансформаційний зсув **Н.** від культурного, передусім літературного руху до ідеологічної доктрини, що зазнала впливу ідей Ф. Фанона і стала однією із світоглядних засад національно-визвольного руху; тому осередок розвитку **Н.** перемістився до Африки. Але в практиці деколонізації його ідеологія часом набувала забарвлення «антибілого бунту» кольорових народів проти всієї західної цивілізації, біла раса проголошувалася носієм «раціонально-утилітарної свідомості», а чорна — «цілісно-емоційного світосприйняття», з'явилася теза про «боротьбу цивілізацій», фатальну непримиренність «чорної» й «білої» людини. Починаючи з 1960-х доктрина **Н.** бралася на озброєння лівоекстремістськими течіями «чорного расизму», його навіть намагався зробити своєю ідеологією кривавий режим Ф. Дювальє на Гаїті [1957–71]; але для власне **Н.** ці крайні версії залишилися чужими, провідним напрямом стало формування на основі нього різних варіантів «національного соціалізму» в країнах, що здобули незалежність («соціалізм банту», «африканський синкретичний соціалізм» та ін.).

Літ.: Thompson, Peter. Négritude et nouveaux mondes — poésie noire: africaine, antillaise et malgache. — Concord, Mass.: Wayside Publishing, 1994; Denean Sharpley-Whiting T. Negritude Women. — University of Minnesota Press, 2002; Wilder, Gary. The French Imperial Nation-State: Negritude & Colonial Humanism Between the Two World Wars. — University of Chicago Press, 2005; Ерасов Б. С. Тропическая Африка: Идеология и проблемы культуры. — М.: Мысль, 1972; Антиколониальная борьба и общественная мысль в Тропической и Южной Африке. — М.: Наука, 1983; Корнеев М. Я. Африканские мыслители XX века: эскизы к интеллектуальным портретам. — СПб.: Издательство СПбГУ, 1996.

В. І. Головченко

Недопас Віктор Юрійович (23.07.1962, м. Шпола Черкаської області, УРСР) — український *дипломат.* У 1985 закінчив Київський політехнічний інститут, (інженер), у 1998 — Військову післядипломну школу, Монтерей, Каліфорнія, США: курс з питань управління оборонними ресурсами, у 2003 — Дипломатичну академію України: магістратура з міжнародних відносин, у 2006 — Королівський коледж оборонних досліджень, Національна академія оборони, Велика Британія: післядипломний курс з питань стратегії міжнародних відносин, у 2006 — Королівський коледж Лондон, Лондонський університет: магістратура з міжнародних відносин. 1993–99 — другий секретар, перший секретар, радник, начальник відділу нерозповсюдження, військово-технічного співробітництва та експортного контролю Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України; 1999–2002 — перший секретар Посольства України в США; 2003–04 — начальник відділу США і Канади 4-го територіального Управління МЗС України; 2004–05 — заступник директора 4-го територіального Управління МЗС України; 2006–08 — заступник директора Департаменту НАТО, МЗС України; 2008–09 — Тимчасовий Повірений у справах України в Республіці Ірак. 15.07.2009 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Сербія.

В. М. Матвієнко

Недоторканності державного кордону принцип — один з регіональних *міжнародного права принципів*, закріплений у *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*. У *Статуті ООН* та Декларації про принципи міжнар. права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970 **Н. д. к. п.** окремо не зазначений, проте він може бути виведений з *незастосування сили принципу*. Зміст **Н. д. к. п.** полягає в забороні порушувати існуючі держ. *кордони*. **Н. д. к. п.** має безпосередній зв'язок з *територіальної цілісності принципом*, оскільки передбачає утримання д-в від вимог чи дій, спрямованих на захоплення і узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасниці Заключного акта НБСЄ 1975. **Н. д. к. п.** застосовується щодо існуючих кордонів д-в, у той час як визначення та стабільність кордонів новоутворених д-в забезпечується за допомогою принципу *уті посідетіс*.

О. В. Задорожній

Недружній акт — поведінка *держави*, що завдає шкоди іншій державі, суперечить її інтересам, проте не порушує *норм міжнародного права*, тому не вважається міжнар. правопорушенням і не породжує міжнар.-прав. відповідальності та застосування *санкцій міжнародних*. Оскільки *міжнародне право* не забороняє **Н. а.**, відп. заборони існують лише на морально-політ. рівні. Інші д-ви мають право боротись із **Н. а.** лише заходами морально-політ. характеру й застосовувати *реторсії*. Найтиповішими є такі **Н. а.**: надмірне обмеження прав інозем. фізич. і юрид. осіб на території д-ви, *націоналізація* інозем. власності, підвищення митних податків на товари певної д-ви або групи д-в, відмова у задоволенні обґрунтованих претензій д-ви, яка здійснює дип. захист своїх громадян тощо.

О. В. Задорожній

Незабитовський Василь Андрійович (1824, Радомишль Київської губернії, нині — Житомирської обл., Україна — 14.06.1883, Київ) — укр. юрист-міжнародник. Закінчив Ун-т Св. Володимира (Київ, 1846). 1846–53 — зав. кафедри казенного управління Ніжинського ліцею ім. кн. О. Безбородька; викладав історію рос. права, держ. й фінанс. право; захистив магістерську дисертацію «Про податкову систему в Московській державі з часу встановлення єдиновладдя до запровадження подушного податку Петром Великим». У 1853 очолив кафедру заг.-народного (тобто міжнародного) права Ун-ту Св. Володимира, займав посаду його проректора. Захистив докторську дисертацію «Вчення публіцистів про міждержавне володіння» (1860), у якій, як і в наступних публікаціях, заперечував головну засаду юриспруденції XIX ст. про те, що право виникає в суспільстві, натомість стверджуючи, що воно породжується співіснуванням, у яке люди поставлені природою, в подальшому зберігає свою силу і в суспільстві, але тоді до права приєднується низка нових факторів, сукупність яких складає предмет особливої науки — суспільствознавства (соціології). Шляхом такого розмежування мав на меті захистити *права людини* від свавілля суспільства, яке, заради сусп. блага, вимагає іноді принесення в жертву окремих осіб. У *міжнародному праві* розрізняв право заг.-народне (охороняє права людини незалежно від її *громадянства*) та міждержавне (захищає інтереси певних д-в), вважаючи, що перше має слугувати основою та межею другого. Також висунув оригінальну теорію *суверенітету*, за якою суверенітет володаря не виводиться з його приватної власності на землю, а містить у собі публічно-прав. елементи.

Твори: «Міжнародні звичаї під час війни» (1861), «Нарис системи казенних прибутків у Росії з часу імператора Петра Великого до смерті імператриці Катерини II», «Про новітні проекти міжнародного статуту» (1874).

В. І. Головченко

Незаконні акти проти безпеки цивільної авіації — протиправні дії, пов'язані з посяганням на нормальну й безпечну діяльність авіації та авіаційних об'єктів, які загрожують безпеці осіб та майна, самого *судна повітряного цивільного*. **Н. а.** закріплені в Токійській конвенції про злочини та деякі інші дії, вчинені на борту повітр. судна 1963, Гаазькій конвенції про б-бу з незаконним захопленням повітр. суден 1970, Монреальській конвенції про б-бу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971. До **Н. а.** відносять: захоплення повітр. судна; здійснення акту насилля щодо особи, яка знаходиться на борту повітр. судна в польоті; руйнування повітр. судна, яке знаходиться в експлуатації або завдання йому пошкоджень, що виводять його з ладу; дії з розміщення на повітр. судні приладу або речовини, що може його зруйнувати або завдати йому шкоди; пошкодження аеронавігаційного обладнання або втручання в його експлуатацію; повідомлення запевне неправдивих даних. Токійська конвенція 1963 містить важливі норми, спрямовані на регулювання протидії незаконним актам. У ній детально визначені права й повноваження командира повітр. судна, на якому вчинюється незаконний акт. Учасники Конвенцій 1970 і 1971 домовились уживати невідкладних заходів для притягнення до відповідальності осіб, винних у захопленні повітр. судна або передачі їх країнам, які встановлять свою кримінальну юрисдикцію. Д-ви також взяли на себе зобов'язання не лише розслідувати вчинені злочини, але й застосовувати всі можливі заходи для попередження незаконних актів втручання.

Д. І. Кулеба

Незалежність — відсутність впливу на суб'єкта або здатність суб'єкта приймати рішення та/або діяти, незважаючи на сторонній вплив, контроль, підтримку, допомогу. У сфері *міжнародної політики* вживається найчастіше для позначення якості *держави*, країни або народу, що символізує їхню політико-правову самостійність, можливість вільно реалізовувати свою внутрішню і *зовнішню політику*, відсутність підлеглості, *суверенітет* над своєю територією. У самостійному значенні окремого поняття «незалежність» в юридичній літературі не існує. Незалежна держава в *міжнародному праві* — країна, визнана міжнародним співтовариством як *суб'єкт міжнародного права* (див.: *Визнання міжнародно-правове*). Невизнання незалежності держави міжнародним співтовариством не свідчить про її відсутність. Здобуття і проголошення незалежності державами має відбуватись із додержанням основних принципів міжнародного права. У рамках принципу рівноправності і самовизначення народів передбачається право народу на створення суверенної незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави чи об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу. Незалежність народу або *нації* конкретизується у таких правах: право жити в умовах повної свободи; право визначати, коли захочуть і як захочуть, свій внутрішній і зовнішньополітичний статус; право здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток; право вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами, тощо. Окремими рисами незалежності або відносною незалежністю може володіти окреме національно-територіальне утворення в межах держави, що здійснює самостійне управління внутрішніми справами на правах автономії, яка може базуватись також на культурній чи етнічній відмінності — і часто веде до наступної незалежності. Інколи *автономію* розглядають як перший етап незалежності.

Незалежність може набуватись внаслідок боротьби за незалежність — *громадянської війни* (*Війна за незалежність у Північній Америці 1775–83*); соціальної революції; *деколонізації* (Індія, низка африканських країн); об'єднання держав; переділу держави; виокремлення від держави частини території; передачі частини території однієї держави іншій; поступового здобуття незалежності (наприклад, незалежність Канади від Великої Британії). Також є країни, чия незалежність не має дати проголошення, вони незалежні дуже давно в силу історичних обставин: Японія, Велика Британія, Швеція, Іспанія тощо. Проголошення незалежності та створення самостійної держави може супроводжуватися прийняттям декларації чи акта про незалежність. Однією з найдавніших є Декларація незалежності Шотландії 1320. Дата оголошення незалежності (а рідше — початку боротьби за незалежність), як правило, відзначається як національне свято — День незалежності. Незалежність держави Україна проголошена у таких документах, як Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990; *Акт проголошення незалежності України 1991*, Декларація прав національностей України від 1.11.1991, Конституція України від 28.06.1996.

О. В. Задорожній

Незастосування сили або погрози силою принцип — один з *міжнародного права принципів основних*, закріплений у *Статуті ООН*, Деклара-

ції про принципи міжнар. права, що стосуються відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 та *Заключному акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975.* Зміст **Н. с. п.** полягає в забороні розпочинати, вести, пропагувати агресивну *війну,* застосовувати силу чи погрозу силою проти територ. недоторканності, політ. незалежності, з метою порушення існуючих міжнар. кордонів іншої д-ви або як вирішення спору, в т. ч. *територіального спору.* Д-ви мають утримуватись від: актів репресалій, які пов'язані із застосуванням сили; орг-ції чи заохочення нерегулярних сил або збройних формувань, у т. ч. *найманців,* для вторгнення на територію іншої д-ви; орг-ції, підбурення, допомоги чи участі в актах громадян. війни або терористичних актах в іншій д-ві; потурання відп. орг. діяльності на власній території. **Н. с. п.** передбачає, що територія д-ви не повинна: бути об'єктом *окупації воєнної,* яка є результатом застосування сили в порушення положень Статуту ООН; бути об'єктом набуття іншою д-вою. Будь-які територ. надбання, що є результатом застосування сили чи погрози силою, визнаються неправомірними. Статутом ООН передбачені два винятки з **Н. с. п.**: можливість застосування сили з метою підтримки чи відновлення міжнар. миру та безпеки на підставі *Ради Безпеки ООН резолюції* (ст. 42 Статуту); право держави-члена *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* на *самооборону індивідуальну* чи *самооборону колективну* в разі збройного нападу (ст. 51 Статуту).

О. В. Задорожній

Нейїський мирний договір 1919 підписаний 27.11.1919 у Нейї-сюр-Сен (передмістя Парижа) між США, Великою Британією, Францією, Італією і Японією як головними союзними державами, та союзними з ними Бельгією, Грецією, Китаєм, Кубою, Королівством сербів, хорватів і словенців, Польщею, Португалією, Румунією, Сіамом, Хіджазом, Чехословаччиною з одного боку та Болгарією — з іншого; набув чинності 9.08.1920. Був складовою Версальської системи *договорів мирних* (див.: *Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин*). За **Н. м. д.** від Болгарії відходила територія заг. площею більше 11 тис. км²: до Румунії — Півд. Добруджа й частина території з болгарським населенням, передані їй за *Бухарестським миром 1913;* до Королівства сербів, хорватів і словенців — 4 округи на зах. кордоні Болгарії, населені болгарами. Частина Зах. Фракії тимчасово передавалась під юрисдикцію головних союзних держав і за *Севрським мирним договором 1920* відійшла до Греції. Репараційні зобов'язання Болгарії було визначено розміром 2250 млн зол. франків із терміном виплати 37 років, починаючи з 1.07.1920. Чисельний склад збройних сил Болгарії обмежувався 20 тис. вояків.

О. С. Пархомчук

Нейтралізація території — встановлена в договірному порядку заборона ведення воєнних дій на певній території та використання її як бази для військ. операцій. Метою **Н. т.** є вилучення певної території з театру воєнних дій в разі збройного конфлікту. Прикладом **Н. т.** є архіпелаг Шпіцберген (згідно з *Свальбардським договором* на архіпелазі Шпіцберген 1920, за яким Норвегія зобов'язалась не створювати будь-яких мор. баз і не будувати будь-яких укріплень на архіпелазі, що могли б використовуватись у військ. цілях), *Суецький канал* і *Панамський канал,* Магелланова протока. Деякі території оголошуються одночасно нейтралізованими й демілітаризованими, напр. *Антарктика* (згідно з Договором про Антарктику 1959), Місяць та інші небесні тіла (згідно з Договором про принципи діяльності держав щодо дослідження та використання косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1979, а також Угодою про діяльність д-в на Місяці та інших небесних тілах 1979).

О. В. Задорожній

Нейтралітет (від лат. neuter — ні той, ні інший) — особливий міжнар.-прав. статус *держави,* яка не бере участі у *війні,* зберігає мирні відносини з воюючими сторонами та не надає жодній із них військ. допомоги. Феномен **Н.** проявлявся ще в міждерж. відносинах у Стародавній Греції (**Н.** Дельфійсько-Фермопільської *амфіктіонії*). У XX ст. поняття «нейтралітет» отримало розширене трактування: під ним стали розуміти проведення певного політ. курсу в мирний час, пов'язаного з неучастю у військ.-політ. блоках. Поняття «нейтралітет» з'явилось у міжнар. актах у Середньовіччі. У сучас. *міжнародних відносинах* виділяють *нейтралітет постійний, нейтралітет у воєнний час, нейтралітет збройний, нейтралітету політику.*

В. М. Вдовенко

Нейтралітет постійний — міжнар.-прав. статус держави, характерною ознакою якого є взятий нею на себе обов'язок не вступати у збройні конфлікти, не надавати безпосередньої військ. допомоги державам, які воюють, не дозволяти використання своєї держ. території у воєнних цілях. Включає зобов'язання не брати участі у військ. союзах, як і в будь-яких угодах, несумісних із *нейтралітетом.* Потребує визнання з боку інших д-в, які приймають відп. зобов'язання поважати *суверенітет* постійно нейтральної д-ви й гарантувати її статус, утримуючись від дій, спрямованих на його порушення. Нейтральні д-ви також, як правило, утримуються від: створення і зберігання *зброї масового знищення;* участі в екон. блокадах, проголошених одними д-вами проти інших, окрім зобов'язань, що випливають зі *Статуту ООН;* переховування осіб, що ведуть підривну діяльність проти інших д-в; надання своєї території для ведення пропаганди проти іншої д-ви, а також як бази для терористичних угруповань, для транспортування зброї та боєприпасів, призначених для конфліктуючих сторін у збройному конфлікті. Статус постійно нейтральної д-ви зберігає за нею право на *самооборону індивідуальну* від збройного нападу, лише частково обмежує право на *самооборону колективну,* перешкоджаючи набуттю постійно нейтральною д-вою повного членства в міжнар. орг-ціях *колективної оборони.* За нейтральними д-вами зберігається право надання притулку політ. емігрантам та *біженцям,* на вступ в екон. союзи та укладання дог-рів про екон. інтеграцію. Конкретний зміст статусу постійно нейтральної д-ви розкривається в док-тах, які створюють юрид. основу її **Н. п.** Залежно від їх виду прийнято розрізняти договірний **Н. п.** (оформлений шляхом *договору міжнародного багатостороннього*) й декларативний (у формі одностороннього акта д-ви — декларації або нац. закону). У межах універсальної системи *колективної безпеки* за Статутом ООН інститут **Н. п.** відходить у минуле, бо жодна держава-член ООН, що зобов'язана брати участь у колективних заходах під егідою ООН, які можуть мати в т. ч. воєнний характер, не в змозі повністю реалізувати постійно нейтральний статус. Найвідомішим був **Н. п.** Швейцарії, проголошений *Віденським конгресом 1815,* фактично порушуваний Швейцарією під час *Другої світової війни.* У 2002 Швейцарія відмовилась від свого **Н. п.** і стала 190-м членом ООН, де до того часу мала статус *спостерігача.* У рамках мирного врегулювання після завершення Другої світової війни статусу **Н. п.** набула Австрія (*Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955*). **Н. п.** Конго (за рішеннями *Берлінської конференції 1884–85*) на практиці виявився нездійсненним. Статусом **Н. п.** користувались також Бельгія (за рішеннями *Лондонської конференції 1830–31,* порушений Німеччиною у 1914) та Люксембург (за Лондонським договором 1807); за підсумками *Першої світової війни* їхній **Н. п.** скасований. У XX ст. свій **Н. п.** декларували Лаос (1962), Мальта (1981), Туркменистан (1995, єдиний в історії випадок, коли рішення д-ви про набуття **Н. п.** одержало схвалення *Генеральною Асамблеєю ООН* у формі резолюції). Декларація про державний суверенітет Української РСР від 16.07.1990 містить заяву про намір України стати в майбутньому постійно нейтральною д-вою (розділ IX), але з утвердженням *європейського вибору України* цей намір було відкинуто.

В. М. Вдовенко, В. С. Ржевська

Нейтралітет у воєнний час щодо *держав,* які є учасницями *збройного конфлікту міжнародного характеру* — прав. становище держави, яка не бере в цьому конфлікті участі й не надає безпосередньої допомоги сторонам. Права та обов'язки нейтральної д-ви, як й обов'язки д-ав, що воюють, щодо неї, визначаються 5-ю Гаазькою конвенцією 1907 у випадку війни на суходолі та 13-ю Гаазькою конвенцією 1907 у випадку мор. війни. За цими конвенціями в основі міжнар.-прав. статусу нейтральної д-ви лежить принцип рівного ставлення до сторін конфлікту. Нейтральна д-ва не зобов'язана припиняти торгівлю з ними, у т. ч. військ. матеріалами. Але у випадку запровадження обмежень на торгівлю вони мають рівною мірою стосуватись усіх сторін, які воюють. Історія *міжнародних відносин* знає численні випадки часткового порушення нейтральною д-вою принципу рівного ставлення з політ. міркувань. Тому прийнято розрізняти кілька видів **Н. у в. ч.**: повний (коли відносини д-ви зі сторонами конфлікту ніяк не змінюються у зв'язку

з виникненням цього конфлікту), обмежений (коли мають місце певні обмеження у відносинах з однією зі сторін, напр., на підставі резолюції *Ради Безпеки ООН*), дружній (коли принцип рівного ставлення на практиці не додержується, хоча д-ва, яка оголосила *нейтралітет*, утримується від вступу в конфлікт). Утім, це розрізнення носить історичний, але не юридичний характер; можливість існування кількох видів міжнар.-прав. статусу **Н. у в. ч.** не підтверджується сучас. *міжнародним правом*, і відхилення від принципу рівного ставлення можуть бути визнані порушенням міжнар.-прав. обов'язків нейтральної д-ви. Територія нейтральної д-ви не може бути театром воєнних дій, ані використовуватись з іншими воєнними цілями: на ній не можуть бути розміщені засоби зв'язку чи інші техн. засоби д-в, що воюють (хоча нейтральна д-ва може дозволити їм на рівних засадах користуватися її засобами зв'язку); не можуть відкриватись вербувальні пункти та формуватись військ. загони для д-ав, що воюють; не можуть споряджатись та виходити з її *територіальних вод* судна, якщо є підстави вважати, що вони братимуть участь у бойових діях на боці якоїсь із д-в, що воюють. Нейтральна д-ва, разом із тим, не несе відповідальності, якщо її громадяни за власним рішенням самостійно перетинають кордон і вступають до армії якоїсь із д-в, що воюють. Нейтральна д-ва зобов'язана інтернувати й розмістити далеко від театру воєнних дій війська однієї зі сторін конфлікту, які опинились на її території. Витрати на утримання інтернованих відшкодовуються після завершення конфлікту за угодою зацікавлених сторін. Поранених і хворих можна перевозити по території нейтральної д-ви з її дозволу, за умови відсутності в транспортах зброї та боєприпасів. У територіальних водах нейтральної д-ви забороняються будь-які воєнні дії з боку д-в, що воюють. Військ. кораблі д-в, які воюють, можуть перебувати у водах нейтральної д-ви не більше 24 годин, причому не більше 3 кораблів у одному порту чи на рейді. У випадку перевищення цього терміну (окрім потреби ремонту в межах, необхідних для досягнення кораблем його порту), команда підлягає *інтернуванню*, а корабель позбавляється права виходу до моря. Переслідування військ. корабля супротивника призупиняється після заходу цього судна до вод нейтральної д-ви. Д-ви, що воюють, мають право з метою запобігання провезенню *контрабанди військової* оглядати торг. судна нейтральних д-в у відкритому морі або в територ. водах сторін, що воюють, а також оглядати нейтральні судна при наближенні до зони *блокади морської*. Контрабандний вантаж підлягає конфіскації на основі рішення спец. суду. Нейтральне судно може бути конфісковане, якщо контрабанда перевищує половину вантажу, якщо воно захоплене у випадку порушення мор. блокади. До нейтралітету у повітр. війні ці норми застосовуються за аналогією.

В. С. Ржевська

Нейтралітету політика (політика неприєднання, квазі-нейтралітет) — дії держав, що мають характер рівновіддаленості від ворогуючих держав; є переважно політ. засобом. **Н. п.** проявилась, напр., у політиці неприєднання низки д-в після закінчення *Другої світової війни*, зокрема в курсі на рівновіддалення від двох *наддержав* та неучасті у військ. блоках. **Н. п.** може бути зумовлена як внутр. чинниками (екон. та політ. проблеми, відсутність внутр. політ. згоди в країні тощо), так і зовнішніми (екон. залежністю від *третіх держав*, побоюваннями втратити джерела постачання стратегічної сировини, можливістю зовн.-політ. чи військ. тиску тощо). Успішне проведення **Н. п.** залежить від позитивного сприйняття такого політ. курсу д-вами чи союзами д-в, щодо яких здійснюється така *політика*.

В. М. Вдовенко

«Нейтральна зона» між Українською Державою й РСФРР — умовна назва території завширшки 10–40 км по обидва боки від *Демаркаційної лінії між Українською Державою та РСФРР*, визначеної 4.05.1918 на переговорах про перемир'я між німецько-українською та радянською російською військовими делегаціями на станції Коренево поблизу Курська. Згідно з угодою, з цієї смуги території мали бути виведені військові сили обох сторін, але уряд РСФРР використовував **«Н. з.»** як для *експропріації* збіжжя, так і для підготовки до повернення в Україну. Саме сюди влітку—восени 1918 відступали пробільшовицькі повстанські загони, які зазнали поразки під час

антигетьманського повстання; 22.09.1918 Центральний Військово-революційний комітет віддав наказ про створення на базі цих формувань двох радянських дивізій, що склали ядро Групи військ Курського напрямку (фактично — Українського фронту), що була офіційно створена за наказом РНК РСФРР 17.11.1918. Після підписання Німеччиною *Комп'єнського перемир'я 1918* й анулювання Кремлем *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918* **«Н. з.»** перестала існувати.

В. М. Матвієнко

Некапіталістичний шлях розвитку — дискусійний у марксизмі-ленінізмі варіант політичної модернізації (див.: *Модернізації теорія*) в *«третього світу»* країнах, що випливав із теоретичної можливості їхнього переходу до соціалізму в обхід стадії капіталізму. К. Маркс і Ф. Енгельс пов'язували його реалізацію з більш-менш одночасною перемогою соціалістичних революцій у більшості розвинених *держав* Заходу та їхнім благотворним впливом на докапіталістичні спільноти, зокрема в дореформеній царській Росії; у листуванні з народниками основоположники марксизму також наголошували, що російська демократична революція (котра забезпечить вільний розвиток сільської громади) стане могутнім стимулом для пролетарської в Європі, й тоді ці революції взаємно доповнюватимуть одна одну. Натомість В. *Ленін* у 1912 заперечив сформульовану *Сунь Ятсеном* ідею про можливість Китаю уникнути капіталістичного шляху розвитку, але після взяття влади в Росії й провалу *експорту* більшовицької революції на Захід він кардинально переглянув свої погляди й у доповіді на 2-му конгресі *Комуністичного Інтернаціоналу* в липні 1920 вказав на потребу «встановити й теоретично обґрунтувати те положення, що з допомогою пролетаріату передових країн відсталі країни можуть перейти до радянського ладу й через певні ступені розвитку — до комунізму, минуючи капіталістичну стадію розвитку». А в доповіді на VIII Всеросійському з'їзді рад в грудні 1920 Ленін уже вказував на радянські республіки Кавказу й Центральної Азії як наочне підтвердження того, що «ідеї й принципи Радянської влади доступні й негайно здійснимі не лише в країнах, у промисловому відношенні розвинутих, ... але й з такою основою як селянство». Відповідно, в тезах 6-го конгресу Комінтерну (липень—вересень 1928) зазначалося, що криза світової системи капіталізму й утворення СРСР забезпечують «наявність об'єктивної можливості некапіталістичного шляху розвитку відсталих колоній... за підтримки переможної пролетарської диктатури інших країн»; III з'їзд Монгольської народно-революційної партії (серпень 1924) обґрунтував **Н. ш. р.** країни, за допомоги СРСР, як єдино правильний, що веде до поступового переростання національно-демократичної революції в соціалістичну.

Внаслідок краху колоніальної системи імперіалізму в сер. XX ст. (див.: *Деколонізація*) **Н. ш. р.** був у різний час обраний майже трьома десятками країн Азії, Африки й Латинської Америки, причому керівні кола учасників «першої хвилі» кін. 1950–60-х — Алжиру, Бірми, Гани, Гвінеї, Єгипту, Малі, Сирії та ін. взяли на озброєння немарксистські теорії соціалізму, а «другої хвилі» країн «соціалістичної орієнтації» 1970–80-х — Анголи, Афганістану, Беніну, Ефіопії, Зімбабве, Мозамбіку, Південного Ємену та ін. задекларували відданість «науковому соціалізму» чи «марксизму-ленінізму». Спільними для них критеріями **Н. ш. р.** були: ліквідація панування іноземного капіталу в економіці країни; знищення докапіталістичних відносин і розвиток різних форм кооперації в сільському господарстві; створення й зміцнення державного сектору; обмеження розвитку й діяльності приватного капіталу; відсторонення від державної влади й політична ізоляція традиціоналістських елементів; демократизація суспільно-політичного життя; високий рівень соціальної мобілізації; системне поліпшення матеріального становища трудящих; ліквідація неграмотності населення та формування нової політичної культури; зміцнення політичних та економічних зв'язків із країнами «соціалістичної співдружності». На Заході останні й країни «соціалістичної орієнтації» зазвичай об'єднувалися терміном «комуністичні держави» (англ. Communist states); із завершенням *«холодної війни»* й *СРСР розпадом* **Н. ш. р.** втратив свою актуальність, а його прибічники вдалися до впровадження ринкових реформ і політичного плюралізму.

В. І. Головченко

Некомбатанти — законні учасники збройних конфліктів, які належать до складу *збройних сил* держави, однак не мають права брати безпосередню участь у бойових діях. До **Н.** відноситься мед., інтендантський і дух. персонал, військ. юристи, кореспонденти, репортери. Розмежування учасників збройних конфліктів на *комбатантів* і **Н.** закріплюється в ст. 43 1-го Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1977 (див.: *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*). На відміну від комбатантів, **Н.** не мають права застосовувати до ворога найвищу міру насилля під час збройного конфлікту (знищувати його), а лише обслуговують та забезпечують бойову діяльність збройних сил і вправі застосовувати зброю лише з метою самозахисту. У іншому випадку **Н.** отримає статус комбатанта. **Н.** не можуть бути безпосереднім об'єктом збройного нападу супротивника. На **Н.** розповсюджується режим військ. полону за винятком дух. та мед. персоналу. Згідно зі ст. 33 Женевської конвенції про поводження з *військовополоненими*, у випадку захоплення в полон їм надаються всі можливості, необхідні для надання мед. та дух. допомоги військовополоненим, а також певні пільги. До **Н.** також відноситься екіпаж військ. госпітальних суден, екіпаж санітарних та госпітальних повітр. суден, а також екіпаж госпітальних мор. і повітр. суден *Міжнародного комітету Червоного Хреста*.

О. В. Задорожній

Немирич Юрій Степанович (1612, с. Черняхово побл. Житомира, нині — Україна — 08.1659, побл. Ніжина, нині — Чернігівська область, Україна) — укр. держ. і військ. діяч, *дипломат*. Нар. у шляхетській сім'ї, що походила з новгородського боярства і в XV ст. переселилась до Великого князівства Литовського і Руського. Навчався в аріанській Раківській академії, ун-тах Лейдена, Амстердама, Базеля, Парижа (прослухав курс лекцій Г. *Гроція*), Оксфорда й Падуї, де став прихильником респ. форми правління та федерат. устрою. Після повернення на батьківщину 1634 на чолі власних хоругв брав участь у війнах Речі Посполитої з Московським царством і Швецією, виступив співзасновником аріанської академії в Киселині (Зах. Волинь). 1636 обраний депутатом Люблінського трибуналу, з 1641 — київ. підкоморій. Із початком повстання під проводом Б. *Хмельницького* як «генеральний полковник» шляхти Київського воєводства воював проти козаків, а згодом проти моск. військ, однак підтримка кандидатури союзника Б. Хмельницького трансільванського князя Юрія II Ракоці на польський королівський престол і спроби виступити в ролі посередника між ворогуючими сторонами привели **Н.** 1655 до шведського короля Карла X Густава, а на поч. 1657 — до Чигирина, де він прийняв православ'я, отримав звання полковника та взяв участь у підготовці *Корсунського договору 1657* між Військом Запорозьким і Швецією. Із приходом до влади І. *Виговського* розробив концепцію Великого князівства Руського як рівноправної складової польсько-литовсько-української *конфедерації*; виступив автором первісного проекту *Гадяцького договору 1658* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, після укладення якого став канцлером; підготував маніфест укр. уряду до європ. д-в із поясненням причин денонсації *Переяславсько-Московської угоди 1654* й оголошення війни Московському царству, в якій очолював гетьманські війська на Чернігівщині. Загинув у бою з антигетьманськими повстанцями.

Твори: «Дослідження війни з Московією» (1632), «Panoplia» (1653).

В. І. Головченко

Ненадання допомоги на морі — *злочин міжнародного характеру*, що вчиняється у *відкритому морі*. Вперше обов'язок д-в щодо введення кримінальної відповідальності за цей злочин в нац. законодавстві було передбачено положеннями Конвенції про уніфікацію деяких правил щодо надання допомоги й рятування на морі 1910; у подальшому Міжнародною конвенцією з охорони людського життя на морі 1974, Міжнародною конвенцією з пошуку й рятування на морі 1979 та *Конвенцією ООН з морського права 1982* було розширено коло питань щодо порядку рятування людей, потерпілих унаслідок надзвичайних мор. подій та звільнення відповідальних осіб від обов'язку надання допомоги. Суб'єктами злочину є капітан мор. судна та посадові особи, винні в ненаданні допомоги. Капітан судна, що знаходиться в морі, отримавши з будь-якого джерела повідомлення про аварію, що зумовила необхідність рятування людей, зобов'язаний повним ходом іти на допомогу. У разі, якщо капітан обмежений у такій можливості, вважає за непотрібне або зайве прямувати до місця події, то він повинен зробити в судовому журналі запис про причини такого рішення. Капітан судна, що знаходиться в небезпеці, має право вибрати одне або кілька суден, що відповіли на сигнал про допомогу. При цьому капітани суден, що вибрані для допомоги, повинні підкоритись такому рішенню. Капітан звільняється від відповідальності, якщо його судно не було вибрано, або в разі отримання наступного повідомлення про те, що допомога непотрібна. Конвенція про відкрите море 1958 передбачає, що кожна д-ва повинна зобов'язати капітана будь-якого судна, яке ходить під її прапором, у тій мірі, в якій це можливо, надавати допомогу будь-якій потерпілій особі, якій загрожує небезпека. Обов'язок спасіння судна та майна виникає лише у випадку зіткнення, коли капітан одного із суден зобов'язаний надати допомогу іншому судну. В Україні відповідальність за цей злочин передбачено ст. 284 Кримінального кодексу України.

І. М. Забара

Ненападу принцип: **1.** Один з *міжнародного права принципів*, сформований у період між двома світовими війнами. Означає недопустимість розв'язування *війни* чи іншого застосування *збройних сил* однією державою проти іншої з будь-яких причин екон. чи політ. характеру, однак дозволяє використовувати силу з метою самооборони. Основне призначення **Н. п.** полягає у скасуванні «права на війну» як невід'ємного атрибута держ. *суверенітету*, у визнанні протиправності агресивної війни. **Н. п.** зафіксований у *Бріана—Келлога пакті 1928, Сааведра Ламаса пакті* 1933, *Саадабадському пакті* 1937 тощо. З ухваленням *Статуту ООН* **Н. п.** еволюціонував у *незастосування сили принцип*. Однак у деяких *договорах міжнародних* післявоєнного часу **Н. п.** все ж використовується. **2.** У сучас. *міжнародному гуманітарному праві* **Н. п.** означає, що громадян. населення як таке, а також окремі громадяни не повинні бути об'єктом збройного нападу.

М. О. Медведєва

Ненасилля — ідеологічний, етичний і життєвий принцип заперечення примусу: 1) як спосіб взаємодії людини зі світом, природою, іншими людьми; 2) як спосіб вирішення політичних, етичних, економічних і міжособистісних проблем та конфліктів. В основі принципу лежить визнання цінності всього живого, людини і її життя. **Н.** в політиці є нормативною ідеологічною доктриною, притаманною, більшою мірою, *міжнародним відносинам*, аніж внутрішньодержавним політичним процесам. Це пояснюється складністю співіснування концепції **Н.** та концепції *держави* як інструменту примусу, але анархічний характер міжнародних відносин не є настільки протиставним концепції **Н.** Вона спирається на кілька постулатів, по-перше, — заперечення примушення в процесі взаємодії людини зі світом, з іншими людьми; це заперечення, засноване на терпимості, визнанні права на існування всього того, що внутрішньо відноситься людиною до категорії «чужого». По-друге, — це одночасно ствердження і посилення здатності всього живого до позитивного самопрояву, тобто така система дій людини, що припускає наявність позиції **Н.**, яка сприяє життєствердженню в широкому сенсі. Вперше найвиразніше проблема **Н.** була поставлена в релігійних концепціях Стародавнього Сходу, зокрема в Індії. Так, наприклад, принцип ахімси, який посідає одне з провідних місць в етиці джайнізму, носить цілком певний і конкретний характер: не можна заподіювати шкоду живому, оскільки воно володіє душею і знаходиться на своєму шляху в ланцюзі перевтілень; отже, довільне переривання життя порушує цей хід і негативно позначається на кармі людини, що вчинила насильство. Згідно буддійської концепції, етика **Н.** полягає не в тому, щоб щось змінювати, а в тому, щоб не посилювати страждання, якими пронизане все життя, відмовитися від особистої участі в здійсненні насильства, тиску, примушення. Достатньо повна характеристика **Н.** представлена в християнстві, причому акценти зміщені більше в етичний бік, який, у свою чергу, характерний чітким поділом на добро і зло. Гуманізм християнства в цьому безперечний: всі люди брати, створені одним Богом, і той, хто залучився до нього, увірував в нього, буде слідувати його ученню, де пріоритет віддається добру, а не злу.

15.06.2007 *ООН* запровадила Міжнародний день **Н.**, який відзначається щорічно 2.10, в день народження Махатми Ганді — керівника руху за незалежність Індії й основоположника філософії та стратегії **Н.** в політиці. У резолюції підтверджується «універсальна значущість принципу **Н.**», а також бажання «утвердити культуру миру, терпимості, розуміння і **Н.**». Державний міністр з міжнародних справ Індії Ананд Шарму, вносячи цю резолюцію на розгляд *Генеральної Асамблеї ООН* від імені 140 авторів, навів такий вислів М. Ганді: «**Н.** є найбільшою силою в руках людства. Воно могутніше за наймогутнішу руйнівну зброю, породжену людською винахідливістю». Сам М. Ганді в книзі «Історія моїх експериментів з істиною» (1927) висловлювався з цього приводу таким чином: «"Око за око" — і весь світ може осліпнути... Існує багато такого, за що я готовий померти, але немає нічого такого, за що я був би готовий убити».

М. С. Каменецький

Ненні (Nenni) П'єтро (9.02.1891, Фаенца, Равенна, Королівство Італія — 1.01.1980, Рим, Італійська Республіка) — італ. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. За фахом — журналіст. Політ. діяльність почав у Республіканській партії. За орг-цію страйку протесту проти *італійсько-турецької війни 1911–12* був ув'язнений на 1 рік. У 1915 підтримав вступ Італії в *Першу світову війну* й пішов в армію добровольцем. У 1921 вступив до Італійської соціал. партії (ІСП). У 1931–39 — ген. секретар ІСП, чл. виконавчого к-ту 2-го Інтернаціоналу, прибічник єдності дій з комуністами, представник 2-го Інтернаціоналу та політкомісар інтернац. бригад під час *громадянської війни в Іспанії 1936–39*; інтернований у Франції, де 1940 був заарештований гестапо й виданий фаш. урядові Італії. До серпня 1943 перебував у засланні; потім — політ. комісар партизанської бригади ім. Гарібальді. 1943–44 і 1949–63 — ген. секретар ІСП; 1966–69 — голова Об'єднаної соціал. партії; 1973–80 — голова ІСП; 1969–80 — віце-голова Соцінтерну. У 1946 став депутатом парламенту й залишався ним аж до 1970, коли був обраний довічним сенатором. У 1945–46 і 1963–68 — заст. голови Ради міністрів, у 1946–47 та 1968–69 — мін. зак. справ Італії. У 1950–55 — віце-президент Всесвітньої ради миру.

П. М. Ігнатьєв

Неоглобалізму доктрина (доктрина *Рейгана, Вашингтонський консенсус*) — зовн.-політ. доктрина США сер. 1980-х; розглядала весь світ як зону життєвих інтересів США та була спрямована на забезпечення вирішального впливу США на країни «третього світу». За **Н. д.** США разом з усіма антикомуністичними силами цих країн мали не допустити їх перетворення в зону впливів СРСР. Водночас **Н. д.** передбачала надання допомоги демокр. силам у соціал. країнах із метою їх демократизації та виведення з-під контролю СРСР. У політиці щодо СРСР вона передбачала нав'язування *гонки озброєнь*, що мала підірвати рад. економіку. **Н. д.** стала породженням неоконсервативної хвилі 1970-х, що сприяла відродженню ідей *мондіалізму* та значною мірою вплинула на формування ідеології *глобалізації*. **Н. д.** фактично стверджувала універсальний характер цінностей ліберальної ринкової економіки й демократії та виправдовувала здійснення тиску на нац. *акторів міжнародних* з метою їх просування до лібералізації, відкритого ринку та конкуренції, а також до побудови зах. моделі демократії. У практ. політиці **Н. д.** стала основою амер. допомоги афган. моджахедам, нікарагуанським «контрас» тощо. **Н. д.** фактично виправдовує втручання США у внутр. справи країн, де порушення демокр. норм загрожує життєвим нац. інтересам Америки. Її елементи збереглись у зовн.-політ. стратегії як демокр. адміністрації Б. *Клінтона*, так і республіканської Дж. В. *Буша*.

Є.Є. Камінський

Неокласична економічна теорія — один з основних напрямів сучас. екон. теорії, заснований на обмеженому втручанні держави в економіку. **Н. е. т.**, яка в зах. екон. літературі має назву «суб'єктивна школа», виникла в 70-х XIX ст. та бере свій початок з *маржиналізму*. Основними цілями своїх досліджень представники **Н. е. т.** вважають: визначення найважливіших принципів рівноваги екон. системи через найзагальніші закономірності раціонального господарювання підприємств за вільної конкуренції; обґрунтування природ. законів, покладених в основу цінності, цін, прибутку й заробітної плати. Використання мікроекон. аналізу та математичного апарату, кількісних методів дослідження є методологічною основою **Н. е. т.**

Центральним елементом **Н. е. т.** стала теорія граничної продуктивності, за якою цінність визначається ступенем корисного ефекту конкретного блага, а конкретна корисність має певну кількість цього блага; тобто цінність одиниці конкретного блага визначається ступенем важливості потреби, яка задовольняється за її допомогою. Консервативним варіантом **Н. е. т.** є теорія економіки пропозиції, впровадження основних принципів якої (обмеження держ. втручання в економіку, звуження кейнсіанських методів її антициклічного регулювання, суттєве скорочення соц. виплат, зниження податків на прибутки корпорацій і зменшення прогресивності шкали оподаткування) спостерігається в останнє десятиліття XX ст. та на поч. XXI ст. у більшості індустріально розвинутих країн. Розвиток **Н. е. т.** останніх десятиліть XX ст. знайшов своє відображення в теоріях *посткейнсіанства* та *монетаризму*.

О. І. Ступницький

Неоколоніалізм — система нерівноправних екон. та політ. відносин між *державами*, що виникла в умовах розпаду колоніальної системи (див.: *Колоніалізм*). Спрямований на збереження *залежності* колишніх колоній від розвинених держав світу, перш за все за допомогою екон. контролю; передбачає обмеження вільного вибору напрямів подальшого розвитку країн, що розвиваються, та його узгодження з інтересами сильніших держав. Під час *Бандунзької конференції 1955* Президент Індонезії А. *Сукарно* заявив, що колоніалізм трансформувався у нову форму екон. контролю. Після цього поняття «неоколоніалізм» почало набувати дедалі більшого поширення в політ. риториці та в наук. обігу. Невдовзі під **Н.** стали розуміти не лише контроль колишніх метрополій над д-вами, що визволились, але й такий контроль, який встановлювали над д-вами третього світу інші *великі держави*, а також будь-які інші розвинені країни. Контроль в умовах **Н.** може здійснюватись за допомогою політ. та екон. чинників, а також культ. впливу. Прояви **Н.** призводять до поглиблення розриву в екон. та соц. розвитку між розвиненими д-вами й д-вами, що розвиваються (див.: *Північ—Південь проблема*).

В. Ю. Константинов, О. І. Ступницький

Неоколоніалізм технологічний — наук. теорія, що виникла на підвалинах еволюції ідей *неоколоніалізму*, концепцій зовн. залежності країн, що розвиваються. Ґрунтується на схемі взаємовідносин «Центр—периферія», розглядає зростаючу взаємозалежність країн світу як таку, що притаманна лише колишнім метрополіям та іншим індустріально розвинутим країнам в інформ.-технол. площині. **Н. т.** означає: подальше перетворення транзитивних і країн, що розвиваються, на постачальників дешевої сировини, енергоносіїв, продукції екологічно шкідливих виробництв, ринку збуту надлишків і морально застарілих товарів; відтік до розвинутих країн мінеральних ресурсів та інтелектуальних розробок за принципової позиції ігнорування та обмеження *імпорту* індустріальної продукції, що призводить до подальшого розриву між екон. системами; ініціювання відтоку кваліфікованих кадрів; недопущення в наук.-технол. обміні та кооперації передачі новітніх інформ. розробок індустріальних центрів у промисловість країн, що розвиваються, з метою уникнення досконалого конкурентного середовища. Концепція набула поширення в рос. наук. джерелах у контексті недопущення «тьєрмондіалізації» постсоціал. країн.

В. В. Батрименко

Неолібералізм — напрям в економічній теорії, що, базується на неокласичній методології і відстоює принципи саморегулювання економіки, вільної конкуренції та економічної свободи. **Н.** представлений цілим рядом шкіл, серед яких найбільш значними є лондонська (Ф. Хайек), чиказька (М. Фрідмен), фрейбурзька (В. Ойкен та Л. Ерхард), паризька (М. Алле). **Н.** розглядає ринок як ефективну систему, що більшою мірою сприяє економічному росту і забезпечує пріоритетне положення суб'єктів економічної діяльності. На відміну від консервативного напряму, неолібералізм є напрямом, що претендує на створення повної соціальної картини суспільства, визначення основних принципів його функціонування. Поряд з

декларуванням принципу економічної свободи та невтручання держави в економіку, сучасний неолібералізм проголошує принцип соціальної справедливості, тобто не обмежує роль держави функцією охоронця ринкових відносин, а визнає за нею право організатора соціального життя суспільства, щоправда в межах економічних можливостей суспільства. За державою закріплюється функція забезпечення соціальної стабільності в суспільстві, як умови нормального розвитку економіки. Політичної доктриною неоліберальної теорії стає ідея сильної держави — організатора конкурентно-ринкових відносин та міцної економіки.

Н. В. Резнікова

Неореалізм — напрямок сучас. *міжнародних відносин теорії*; є результатом еволюційного розвитку *політичного реалізму*. Н. зазнав суттєвого впливу системних досліджень, результатом чого стало використання категоріального апарату та концепції системного підходу. У рамках т. зв. «структурного реалізму» була сформульована теза про детермінованість дій кожного *актора міжнародного* існуючою структурою *системи міжнародної*. Н. залишається на позиціях первинності й автономності політики та примату д-ви як унітарного міжнар. актора, але в рамках теорії гегемоністичної стабільності визнає взаємну обумовленість та взаємний вплив екон. та політ. процесів у міжнар. відносинах.

А. А. Суботін

Неорейганізм — зовнішньополітична концепція, основи якої сформульовані провідними ідеологами американського неоконсерватизму В. Крістолом і Р. Коеном у програмній статті «У напрямку неорейганістської зовнішньої політики», опублікованій у журналі «Foreign Affairs» у 1996. В ній доводиться, що у світі, в якому мир і безпека залежать від американської сили і волі її використовувати, головна загроза для США зараз і в майбутньому виникає з їх власної слабкості. Американська *гегемонія міжнародна* є єдино надійна оборона проти розпаду міжнародного порядку. Отже, відповідною метою американської *зовнішньої політики* має бути збереження цієї гегемонії якомога довше на майбутнє. Щоб досягти цієї мети, Сполученим Штатам необхідна неорейганістська зовнішня політика військової переваги і моральної самовпевненості. Тому США покликані здійснювати «гуманну глобальну гегемонію» (Benevolent global hegemony) у всьому світі в силу первісної і абсолютної переваги своїх моральних, культурних, соціальних і політичних цінностей. Ця гегемонія повинна встановлюватися як за допомогою міжнародних інститутів (наприклад, *МВФ* та *Світового банку*), так і за допомогою нарощування військового потенціалу, зміцнення військової переваги і прямих військових втручань. Військова міць США повинна в кілька разів перевищувати будь-яку можливу загрозу з боку інших країн, слід подолати розрив і відчуження між суспільством і армією, а зовнішні вороги США повинні виявлятися і викорінюватись без всіляких дипломатичних вивертів і компромісів. При цьому вони закликають до «моральної ясності» дій: слід, не чекаючи ворожих акцій з боку ворогів, активно впроваджувати в усьому світі демократію, ринкову економіку і повагу до свободи.

Згідно Н., в основу зовнішньої політики мають бути покладені три головні принципи — щорічне збільшення військового бюджету на 60–80 млрд дол. з метою підтримки *гегемонії міжнародної США*; підвищення в суспільстві авторитету армії, військових операцій США, подолання розриву і відчуження між суспільством і армією, збільшення кількості резервістів, пропаганда армійської служби як найбільш почесного обов'язку громадянина; чітке виявлення та викорінення ворогів США. Потенційно небезпечні для США країни повинні піддаватися відповідному тиску, в тому числі із застосуванням військової сили до того, як виходить від них загроза отримає практичне втілення. Доктрина Н. мала значний вплив на зовнішньополітичний курс адміністрації Дж. В. *Буша*.

Є. М. Суліма

«Неофіційний документ» (з англ. Non Paper) — різновид документа, який широко застосовується в сучас. дип. та політ. практиці; є знеособленим *меморандумом*, запискою з викладенням змісту питання. Зазвичай такий документ не має заголовка та підпису, хоча й може містити техн. підзаголовки. Використання «Н. д.» дозволяє в достатньо вільній формі зафіксувати внесені пропозиції, ситуацію, яка склалась під час переговорів, внести нові елементи для розгляду протилежною стороною. Як правило, «Н. д.» не розглядаються як офіційні та слугують робочим матеріалом. Посилатися на положення «Н. д.» можливо лише без зазначення авторства док-та. У багатьох випадках «Н. д.» не призначені для цитування та оприлюднення.

Т. І. Шинкаренко

Неофункціоналізм (Neofunctionalism) — теоретична концепція, що розвиває основні положення *функціоналізму* в контексті аналізу регіональних інтеграційних процесів. На відміну від своїх попередників неофункціоналісти значно більшу увагу приділяли політичним та інституційним аспектам цього процесу в контексті формування владних структур позадержавного характеру. Автори неофункціоналізму, такі як Е. Хаас та Л. Лінденберг, передбачали можливість створення в рамках окремого географічного регіону інтеграційної спільноти шляхом поступової «політизації» процесу міждержавного співробітництва, яке буде еволюціонувати від простих форм, таких як митна унія, до більш складних, — економічний та валютний союз, — а з часом перетвориться у конфедеративне або федеративне утворення зі спільними зовнішньою та безпековою політиками та системою наднаціональних владних інституцій.

А. А. Суботін

НЕПАД — див. *«Нове партнерство для розвитку Африки»*.

Непесов Арслан Саккоєвич (13.08.1962, м. Ашхабад, Туркменська РСР) — туркменський *дипломат*. 1984 — закінчив Туркменський політехнічний інститут за спеціальністю «інженер-будівельник», 1994 — закінчив Туркменський інститут народного господарства за спеціальністю «економіст-менеджер». 1984–86 — співробітник підприємства «Туркменсільгосподопровід»; 1986–89 — головний інженер Туркменського республіканського державного підприємства стандартів; 1989–90 — заступник директора заводу «Червоний молот», м. Ашхабад; 1990–91 — головний інженер підприємства «Туркменагроспецмонтаж»; 1991–96 — директор фірми «Акеар»; 1996–97 — генеральний директор підприємства «Akrap Holding»; 1997–2001 — голова Торгово-промислової палати Туркменістану. 1998–99 — заступник міністра охорони здоров'я і медичної промисловості Туркменістану, голова виробничо-фармацевтичної асоціації; 2000–01 — державний міністр, голова державної акціонерної корпорації «Туркменхали»; 2001–07 — голова Державного комітету Туркменістану з туризму та спорту. 2007–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туркменістану в Україні.

Р. К. Петюр

Неприєднання політика — термін для позначення зовнішньополітичного курсу, обраного в умовах *Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин* абсолютною більшістю *«третього світу»* країн, які прагнули виробити певну колективну ідентичність, що відрізнялася б від двох антагоністичних воєнно-політичних *союзів* Північної півкулі — *НАТО* і *Організації Варшавського договору*. Саме внутрішня слабкість новопосталих держав і їхнє прагнення уникнути ролі полігону *«холодної війни»* змушували остерігатися надто тісної близькості з однією з *великих держав* і спонукала шукати сили в єднанні власних рядів. Економічні мотиви також орієнтували їх на шлях рівновіддаленості, оскільки жодна з молодих *держав* не була настільки значимою для багатих країн світу, аби отримувати від однієї з них всю необхідну допомогу. Тому для афро-азійських країн за краще було не вступати в союз із певною великою державою, якщо він виключить можливість отримання допомоги від інших; щоправда, цей чинник не був незаперечним, оскільки чимало африканських держав, які з'явилися внаслідок ліквідації *Французької колоніальної імперії* (наприклад, Камерун, Нігер, Чад та ін.), були настільки нежиттєздатними, що в них не залишалося іншого вибору, як прийняти від Парижа всю допомогу, що вони могли отримати. Аналогічно складалися справи й у сфері оборони, хоча, на перший погляд, вигідно було приєднатися до певного сильного захисника. Однак тоді великі держави практично намагалися триматися подалі від участі в локальних суперечках, для вирішення яких нові незалежні країни очікували допомоги, — на відміну від локальних аспектів глобальних конфліктів, у яких, у свою чергу, не прагнули брати участі афро-азійські країни.

Концепцію **Н. п.** розробив Дж. *Неру*, який у квітні 1949 на саміті Британської *Співдружності Націй* в Лондоні наполіг на тому, щоб кожна країна-учасник вільно визначала й здійснювала власну *зовнішню політику*; це означало, що ані асоціації в цілому, ані окремим її учасникам не потрібно слідувати прикладу Великої Британії й виступати на боці США в «холодній війні». Принципи **Н. п.** були покладені в основу рішень *Бандунзької конференції 1955*, де йшлося, зокрема, про утримання від використання угод щодо колективної оборони в інтересах якоїсь із великих держав і від тиску на інші країни. **Н. п.** породила *Рух неприєднання* й, на відміну від класичного *нейтралітету*, відбивала підхід до конкретного конфлікту, що полягав, по-перше, у рівновіддаленому ставленні до обох ворогуючих сторін і, по-друге, на етапі «позитивного нейтралізму», — в спробах виступати посередником і пом'якшувати небезпечні суперечки між великими державами, намагатися дипломатичними методами переконати їх припинити *гонку озброєнь*, сприяти мирному і справедливому полагодженню міжнародних конфліктів. Існувала й менш конструктивна форма **Н. п.**, для якої було властиве засудження «холодної війни», переконання в тому, що в світі є й важливіші питання, визнання безсилля нових незалежних держав і відмова виступати арбітром між двома гігантськими *наддержавами*. Водночас занадто послідовна антибіполярність часто призводила до демонізації великодержавності й намагань пояснити все зло тодішніх *міжнародних відносин* політикою наддержав.

В. І. Головченко

Неру (Nehru) Джавахарлал (14.11.1889, Аллахабад, нині — штат Уттар-Прадеш, Індія — 27.05.1964, Делі, Республіка Індія) — інд. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у заможній сім'ї адвоката, що належав до касти кашмірських брахманів. Закінчив аристократичну школу-пансіон у Харроу (Велика Британія), Трініті-коледж Кембриджського ун-ту й курси асоціації адвокатів Іннер Темпл (Лондон, 1912). Після повернення на батьківщину вступив до ІНК, де швидко висунувся на керівні посади: 1923–25 і 1927–28 — ген. секретар; 1929–30, 1936–37, 1946 і 1951–54 — голова партії. Неодноразово був заарештований брит. колоніальною владою, провівши в ув'язненні більше 10 років. У 1927 представляв Індію на Конгресі пригноблених народів у Брюсселі, де була створена Антиімперіалістична ліга, й відвідав СРСР, де взяв участь у святкуванні 10-річчя більшовицької рев-ції. Як лідер лівого крила ІНК ініціював прийняття партійним з'їздом у грудні 1929 вимоги повної незалежності («пурна сварадж») Індії, взяв участь у розробленні першої соц.-екон. програми ІНК (ухвалена 1931 на з'їзді в Карачі), а 1938 очолив Національний плановий комітет ІНК, що опрацював програму екон. розвитку майбутньої незалежної д-ви. У вересні 1946 призначений віце-головою і мін. зак. справ Перехідного уряду Індії. 15.08.1947–27.05.1964 — Прем'єр-міністр Індії і мін. зак. справ, водночас 1953–54 і в листопаді 1962 — міністр оборони Індії. Здійснював побудову «суспільства соціалістичного зразка» на основі запровадження «змішаної економіки» при випереджуючому розвиткові держ. сектору й плановому регулюванні народного госп-ва та обмеженні великого капіталу. На міжнар. арені проводив політику «позитивного *нейтралітету*», взяв участь у розробленні *«панча шила»*, був одним з ініціаторів проведення і керівників *Бандунгської конференції 1955*, що започаткувала *Рух неприєднання*. У 1955 і 1961 відвідав з офіц. візитами СРСР. Але в територ. суперечці з КНР зайняв жорстку позицію й надав у 1959 політ. притулок тибетському далай-ламі, що призвело до *індійсько-китайського прикордонного конфлікту*.

Твори: «Погляд на світову історію» (1934), «Автобіографія» (1936), «Єдність Індії» (1937–40), «До свободи» (1941), «Відкриття Індії» (1946), «Незалежність і після, 1946–1949» (1950).

В. І. Головченко

Неруда (Neruda, справжнє прізвище — Рейес Басоальто Рікардо Еліезер Нефталі) Пабло (12.07.1904, Парраль, Республіка Чилі — 23.09.1973, Сантьяго, Республіка Чилі) — чилійський громад.-політ. діяч, поет і *дипломат*. Навчався на франц. відділенні столичного Педагогічного ін-ту, але не закінчив його, зблизившись з анархістами. З 1927 на дип. службі: 1927–28 — консул Республіки Чилі в Рангуні, 1929–30 — у Коломбо, 1930 — у Джакарті, 1932–33 — у Буенос-Айресі, 1934–37 — у Барселоні й Мадриді, 1938–39 — у Парижі; займався орг-цією допомоги біженцям з франкістської Іспанії; 1939–41 — секретар посольства Чилі у Франції; 1941–44 — Генеральний консул Республіки Чилі у Мехіко. 1945 вступив до Комуністичної партії Чилі, обраний від неї сенатором, публічно звинуватив Президента Чилі Г. Гонсалеса Віделу в держ. зраді за підписання *Ріо-де-Жанейро договору 1947* і змушений був піти в підпілля. 1949–52 — в еміграції, брав активну участь у русі прихильників миру. З 1950 — чл. Всесвітньої ради миру; лауреат Міжнародної премії миру (1950), «Золотої медалі миру» ім. Ф. Жоліо-Кюрі (1961). Після повернення на батьківщину 1952 займався літературною творчістю та парт. діяльністю. З 1958 — чл. ЦК КПЧ; 1971–72 — посол Чилі у Франції, активний прибічник уряду Народної єдності С. *Альєнде*. Лауреат Нобелівської премії в області літератури (1971).

Твори: «Двадцять поем про любов і одна пісня відчаю» (1924), «Місце проживання — Земля» (1933, 1935), «Іспанія в серці» (1937), «Загальна пісня» (1950), «Виноградники і вітри» (1954), «Мандри» (1955), «Пісня про подвиг» (1960), «Ритуальні пісні» (1961), «Меморіал Ісла-Негра» (1964), «Зоря і смерть Хоакіна Мур'єти» (1967).

В. І. Головченко

Нерчинський договір 1689 — рос.-китайська угода про кордон і торгівлю, що була підписана 29.08(8.09).1689 у Нерчинську (поблизу Чити, Росія) главами моск. «великого та повноважного посольства» Ф. *Головіним* та І. Власовим і представниками цинського Китаю Цін Сонготу, Дунгувеганом і Лантанем за участю єзуїтських місіонерів — португальця Т. Перейри й француза Ж. Ф. Жербійона. Ставив за мету розмежування спірних територій Примор'я та Забайкалля, б-ба за які вже призвела до перших збройних сутичок між росіянами та китайцями. За умовами **Н. д.** Москва зберегла за собою Забайкалля та сибірські землі на схід від р. Лени, однак спроби утвердити кордон по р. Амур були категорично відкинуті китайською стороною. Московське царство змушене було полишити Приамур'я, демонтувати всі поселення, засновані в Приамур'ї рос. козаками (у т. ч. Албазин, що на лівому березі Верхнього Амуру) та вивести звідти все рос. населення, за що отримало від маньчжуро-китайського уряду «клятвену обіцянку» не заселяти «албазинські землі» власними підданими. Це перетворило Приамур'я фактично на буферну зону, демаркаційне розмежування якої між Росією та Китаєм завершилось лише наприкінці XIX ст. (див.: *Петербурзький договір 1881*). **Н. д.** регулював також питання прикордонної торгівлі та обопільної видачі перебіжчиків. В окремому пункті **Н. д.** йшлося про відмову Московського царства й імперії Цин від усіх попередніх обопільних претензій.

В. А. Рубель

Нессельроде Карл Васильович (2.12.1780, Лісабон, Португалія — 11.03.1862, Петербург, Російська імперія) — рос. держ. діяч, граф. Нар. у сім'ї *дипломата*. З 1801 — на дип. службі, працював у рос. місіях у Берліні й Парижі. З ненавистю ставився до наполеонівської Франції й підпав під вплив К. *Меттерніха*. У 1812–14 — у діючій армії при *Олександрі I*; учасник *Віденського конгресу 1814–15* і всіх конгресів *Священного союзу*. 1814 призначений доповідачем у справах іноземм. департаменту, 1816 — керуючим *Іноземних справ колегією* (до 1822 — спільно з І. *Каподістрією*). З 1821 — чл. Державної ради, з 1828 — віце-канцлер, з 1845 — держ. канцлер. Був слухняним виконавцем волі Олександра I і *Миколи I*, дотримувався австр.-прус. орієнтації, а головним завданням зовн. політики Російської імп. вважав б-бу з рев.-визв. рухом на Заході й відновлення Священного союзу. Взяв активну участь у виробленні Мюнхенгрецьких конвенцій від 6–7(18–19).09.1833 про спільні рос.-австр. дії з метою збереження Османської імп. під владою існуючої династії та взаємну гарантію польських володінь кожної зі сторін (див.: *Мюнхенгрецька конференція 1833*). Діяльно сприяв укладенню *Лондонської конвенції 1841* про протоки; наполіг на інтервенції Петербурга під час *Угорської революції 1848–49*. Недооцінивши австр.-рос. й переоцінивши англ.-франц. суперечності, не розібрався в політиці Великої Британії та Франції, що штовхали Росію на конфлікт із Туреччиною, внаслідок чого Петербург на початок *Кримської війни 1853–56* опинився в дип. ізоляції. Після поразки Росії у війні й укладення *Паризького мирного договору 1856* звільнений у відставку.

В. І. Головченко

Нестеренко Максим (? — ?) — укр. військ. діяч і *дипломат*, корсунський полковник. За участь у козацько-селянських повстаннях 1637–38 понижений у посаді до сотника (за іншими даними — до полкового осавула) Корсунського реєстрового полку. У 1646 разом із Б. *Хмельницьким* та іншими козацькими старшинами вів таємні переговори з королем Речі Посполитої Владиславом IV про умови участі козаків у поході проти *Османської імперії*; брав активну участь у підготовці повстання проти польсько-шляхетської влади. З його початком очолював облогу Кодака. З літа 1648 — корсунський полковник. У грудні 1649 — березні 1650 вів у Варшаві переговори про затвердження *Зборівського договору 1649* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою. У 1655 разом з І. Богуном обороняв Немирів і Брацлав від кримських татар. Подальша доля невідома.

В. І. Головченко

Нестор-літописець (бл. 1056–1114, м. Київ, Русь) — учений чернець Києво-Печерського монастиря і церковний письменник (агіограф); традиційно вважається одним з авторів «Повісті минулих літ», що поряд із «Чеською хронікою» Кузьми Празького та «Хронікою й діяннями князів чи правителів польських» Галла Аноніма має фундаментальне значення для слов'янської історії й культури. У церковному календарі день вшанування пам'яті Преподобного Нестора-Літописця припадає на 9.11, цього дня в Україні, починаючи з 1997, відзначають День української писемності та мови. Чернецтво прийняв у 17-річному віці, пізніше висвячений в сан диякона; був книжником з широким історичним світоглядом і великим літературним хистом. Автор двох відомих творів — «Житіє Бориса і Гліба» та «Житіє Феодосія Печерського» (кін. XI — поч. XII ст.), в яких утверджував християнські ідеали й сприяв поширенню культу перших християнських святих на Русі. Всесвітню славу **Н.** принесла його участь у літописанні Русі; він переробив зведення Никона (1073) та Іоанна (1093), опрацював низку нових усних і письмових джерел, довів розповідь до 1113, надав їй літературної форми. Так на поч. XII ст. виникла перша редакція «Повісті минулих літ», де обстоювалася політична єдність Русі й засуджувалися міжкнязівські чвари, а історія Київської держави розглядалася як частину історії людства. Завдяки державницькому підходу до розуміння історії та сучасності, широті світогляду й літературному обдаруванню **Н.** «Повість минулих літ», як зазначав академік Д. Ліхачов, є не просто зібранням фактів давньоруської історії і не суто історико-публіцистичним твором, а цілісною, літературно викладеною історією Русі.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Нетаньяху (Netanyahu) Бенджамін (21.10.1949, Тель-Авів, Держава Ізраїль) — ізраїльський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Нар. у сім'ї професора-історика й особистого секретаря лідера ревізіоністського *сіонізму* З. Жаботинського. Отримав бакалаврський ступінь з архітектури (1975) і магістерський з менеджменту (1976) в Бостонському ун-ті, вивчав політологію в Гарварді. У 1967–73 — на дійсній військ. службі в елітному підрозділі командос. З 1976 — працівник Бостонської консалтингової групи, ініціював проведення Єрусалимської (1979) і Вашингтонської (1984) міжнар. конференцій з б-би з *тероризмом міжнародним;* з 1982 — заст. голови ізраїльської дип. місії у Вашингтоні. У 1984–88 — посол і Постійний представник Держави Ізраїль в ООН, відіграв ключову роль у поліпшенні іміджу країни серед амер. громадськості. У 1988 обраний депутатом кнесету від партії «Лікуд» і призначений заст. мін. зак. справ. З 1993 — лідер «Лікуду». На перших прямих виборах прем'єр-міністра 29.03.1996 переміг лівого кандидата Ш. *Переса* і став главою ізраїльського уряду (18.06.1996–6.07.1999). Спочатку відмовився від «політики однобічних поступок» свого попередника І. *Рабина,* виступив проти створення незалежної палестинської д-ви, поділу Єрусалима, залишення Ізраїлем Голанських висот, припинив мирні переговори із Сирією та Ліваном і пообіцяв відновити будівництво євр. поселень на Західному березі Йордану; але невдовзі під тиском США погодився продовжити виконання Рамкової угоди про поетапне введення палестинської автономії 13.09.1993. 17.01.1997 підписав з Я. *Арафатом* Протокол про виведення ізраїльських військ з усіх міст Західного берега, створення «безпечних коридорів» між ним і Газою та поновлення переговорів щодо остаточного статусу палестинських територій, які увінчались укладенням 23.10.1998 за посередництва США проміжної мирної угоди за принципом «мир в обмін на землю». На дострокових парл. виборах 17.05.1999 зазнав поразки від Е. *Барака* й повернувся у велику *політику* в складі уряду А. *Шарона* лише в листопаді 2002, вдруге обійнявши посаду мін. зак. справ (6.11.2002–28.02.2003), а потім — міністра фінансів (28.02.2003–9.08.2005). Напередодні виконання «плану розмежування» з Палестинською національною адміністрацією в секторі Газа на знак протесту вийшов з уряду й очолив опозицію та партію Лікуд; за підсумками парламентських виборів 10.02.2009 створив урядову коаліцію за участю «Нашого дому Ізраїлю», «Аводи» й трьох релігійних партій та став 17-м прем'єр-міністром Ізраїлю (з 31.03.2009); за підсумками парламентських виборів 22.01.2013 втретє сформував уряд держави.

Твори: «Міжнародний тероризм: виклик і відповідь» (1979), «Тероризм: як Захід може його перемогти» (1986); «Наше місце серед інших націй: Ізраїль і світ» (1992), «Боротьба з тероризмом: як демократія може перемогти внутрішній і міжнародний тероризм» (1995); «Міцний мир: Ізраїль і його місце серед націй» (2000).

В. І. Головченко

Нетарифні обмеження — сукупність прямих і побічних (непрямих) обмежень *зовнішньої торгівлі* за допомогою розгалуженої системи екон., політ. й адмін. методів. **Н. о.** майже не регулюються міжнар. угодами. Використовуючи їх у своїй *зовнішній політиці,* уряд почуває себе вільніше, ніж при введенні тарифних обмежень, що регулюються *Світовою організацією торгівлі (СОТ).* У більшості випадків використання Н. о., особливо інтенсивних кількісних, навіть поряд із відносно ліберальним митним режимом, призводить до обмежувального характеру держ. *торгової політики* в цілому.

О. І. Ступницький

Нето (Neto) Антоніу Агостінью (17.09.1922, с. Іколу-і-Бенгу, провінція Бенгу, Португальська Ангола — 10.09.1979, Москва, СРСР) — ангольський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї методистського пастора. Закінчив протестантську школу в Луанді та мед. ф-т Лісабонського ун-ту (1958). У 1944–47 працював у мед. закладах Луанди, водночас виконуючи обов'язки секр. єпископа Американської місії Р. Доджа. Під час навчання в Португалії 1948 виступив співзасновником культ.-просвітницького руху «Ідемо відкривати Анголу». Двічі (1952 і 1955–57) був ув'язнений за активну участь в опозиційному молодіжному рухові. Після повернення на батьківщину 1959 займався лікарською практикою та вступив до ліворадикального Народного руху за визволення Анголи (МПЛА). 1960 був заарештований і засланий на острови Зеленого Мису, згодом — ув'язнений у військ. тюрмі в Алжубі. 1962 під тиском світової громадськості був звільнений і перебрався до Леопольдвіля (нині Кіншаса), пізніше — Браззавіля, звідки безпосередньо керував партиз. б-бою проти португальських колонізаторів в Анголі. 1962–77 — голова МПЛА, 1969–77 — чл. президії Всесвітньої ради миру. 4.02.1975 повернувся в Анголу. Спираючись на підтримку СРСР, переміг у б-бі за владу в країні. 11.11.1975–10.09.1979 — Президент Народної Республіки Ангола. У грудні 1977 ініціював реорганізацію МПЛА у марксистську МПЛА — Партію праці — й очолив її. У *зовнішній політиці* дотримувався тісного союзу із СРСР (відвідував Москву в 1967, 1970, 1971, 1973, 1976, 1977, 1978 і 1979) і Кубою. 8.10.1976 уклав Договір про дружбу і співпрацю між СРСР і НРА.

В. І. Головченко

Нечай Іван (? — після 1669) — укр. військ. діяч і *дипломат*. Зять Б. *Хмельницького* (чоловік його доньки Степаниди). Активний учасник Національно-визвольної рев-ції 1648–76. У 1650–53 — посол-резидент Війська Запорозького в Кримському ханаті. 29.01.1656 призначений білоруським полковником, наказний гетьман Білорусі; дип. заходами домігся збереження півд.-білоруських земель під протекцією Війська Запорозького. Підтримав прихід до влади І. *Виговського* та його антимоск. *зовнішню політику.* 4.12.1659 під Биховим потрапив у полон до моск. військ і був засланий до Тобольська. Звільнений бл. 1663, повернувся до Гетьманщини. У 1669 їздив до П. *Дорошенка* з царською пропозицією про возведення на польський престол Олексія Михайловича. Подальша доля невідома.

В. І. Головченко

Неш (Nash) Волтер (12.02.1882, Ворчестершир, Англія, Велика Британія — 4.06.1968, Окленд, Нова Зеландія) — новозеландський громад.-політ. і держ. діяч. У 1919–37 і 1950–68 — чл. виконкому Лейбористської партії Нової Зеландії. З 1929 — депутат парламенту Нової Зеландії. З 1920 неодноразово очолював делегації Нової Зеландії на міжнар. конференціях і нарадах, з 1935 займав низку урядових посад. 1940–49 — віце-прем'єр-міністр. 1942–44 очолив спец. місію до США у справі захисту Нової Зеландії від наступаючих япон. військ. Представляв Нову Зеландію на Бреттон-Вудській конференції Об'єднаних Націй 1–23.07.1944. У 1950–57 і 1960–63 — лідер лівої опозиції; 12.12.1957–26.11.1960 — Прем'єр-міністр Нової Зеландії й водночас мін. зак. справ та у справах маорі.

П. М. Ігнатьєв

Никоненко Олександр Миколайович (24.10.1953, Київ) — укр. професійний *дипломат*. Закінчив ф-т романо-германської філології Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1976). У 1976–79 — перекладач в Анголі; 1979–85 — співробітник Українського товариства дружби і культ. зв'язків із зарубіжними країнами; 1985–88 — зав. фільмотекою рад. представництва Товариства дружби в Мозамбіку; 1988–92 — заст. зав. відділу, зав. відділу країн Азії, Африки та Лат. Америки Українського товариства дружби та культ. зв'язків із зарубіжними країнами. У 1992–93 — радник, в. о. начальника Управління держ. протоколу, зав. відділу країн Лат. Америки Управління двосторонніх відносин МЗС України. У 1993–94 — радник, Тимчасовий Повірений у справах України в Аргентинській Республіці. 1994–95 — заст. начальника, нач. Управління країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. Із серпня 1995 — Тимчасовий Повірений у справах України у Федеративній Республіці Бразилія. У квітні 1996—березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Бразилія, одночасно в липні 1997—березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Болівія, в Республіці Венесуела, в Республіці Еквадор за сумісництвом. У 2000–01 — нач. Четвертого територ. управління МЗС України. У березні 2002—жовтні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. В лютому 2004 — лютому 2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, Надзвичайний і Повноважний Посол України у Республіці Парагвай, Республіці Чилі, Республіці Уругвай за сумісництвом. З липня 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Португальській Республіці.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Нікіїв мир — афінсько-спартанська угода, підписана в 421 до н. е. під час *Пелопоннеської війни 431–404 до н. е.* Названа за ім'ям Нікія, керівника афінської делегації на переговорах. За **Н. м.** містам, які повертались Афінам, надавалась формальна незалежність. Спарта повертала собі райони, захоплені Афінами на Пелопоннесі, Афіни — захоплені Спартою території у Фракії. Сторони домовились про обмін *військовополоненими*. Окремі статті визначали права Дельфійського храму. Договір було укладено терміном на 50 років; усі його учасники мали щорічно підтверджувати вірність своїм зобов'язанням; передбачалась можливість внесення змін та доповнень до його тексту. **Н. м.** фактично втратив чинність після відновлення Пелопоннеської війни в 415 до н. е.

О. А. Борділовська

Нікітюк Віктор Олегович (06.04.1965, м. Київ) — український *дипломат*. У 1989 закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Кандидат юридичних наук. У 1989–91 — стажист, помічник прокурора району, прокурор відділу з нагляду за дотриманням законів у господарчій діяльності, соціальній сфері Прокуратури міста Києва. В 1991–92 проходив стажування в органах прокуратури та юридичних фірмах Сполучених Штатів Америки. В 1992 працював експертом-головним науковим консультантом апарату Державного радника з питань правової політики Державної Думи України. У 1992–93 — аспірант Українського інституту міжнародних відносин при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. У 1993–94 — начальник відділу законопроектних робіт Міністерства України у справах національностей та міграції, у 1994–97 — перший секретар, радник, начальник відділу ОБСЄ, заступник начальника Управління європейського і регіонального співробітництва МЗС України. Протягом 1997–2000 працював радником Посольства України в Королівстві Бельгія, Місії України при НАТО. У 2000–01 — заступник начальника, в. о. начальника Управління євроатлантичної інтеграції МЗС України. У 2001–03 — докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У 2003–05 — в. о. начальника Управління Європейського Союзу, посол з особливих доручень, начальник Управління євроатлантичного співробітництва, заступник директора Департаменту НАТО МЗС України. Протягом 2005–09 перебував на посаді Радника-посланника Посольства України в Сполучених Штатах Америки. У 2009–12 — в. о. директора, директор Департаменту інформаційної політики, Посол з особливих доручень, в. о. директора, директор Першого територіального департаменту МЗС України. З 2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Таджикистан. Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника першого класу (2007). Вільно володіє англійською мовою, французькою — на оперативному рівні.

Твори: «Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект): монографія» (1996), «Етнічний конфлікт як проблема євроатлантичної безпеки (міжнародно-правовий аспект): монографія» (2006).

М. С. Дорошко, Б. О. Черкас

Ніковський Андрій Васильович (14.10.1885, с. Малий Буялик Херсонської губернії, нині — Одеської області, Україна — 1942, Ленінград) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, публіцист, літературознавець (псевдоніми: А. Василько, А. Яринович та ін.). Закінчив Новоросійський (Одеський) ун-т. У 1910–14 — редактор газети «Рада» (Київ), 1915 — журналу «Основа» (Одеса); був активним членом Товариства українських поступовців і Союзу українських автономістів-федералістів. З червня 1917 — один із керівників (заст. голови проводу) УПСФ. У квітні 1917 обраний до складу Центральної Ради, згодом — Малої ради, а також товаришем голови Центральної Ради. До 1919 був також редактором газети УПСФ «Нова Рада». На поч. листопада 1917 належав до складу Крайового к-ту для охорони рев-ції на Україні. З поч. серпня до 18.09.1918 очолював Український національний союз (УНС), що стояв в опозиції до гетьманської влади й готував повстання проти неї; згодом — чл. УНС, учасник повстання під проводом Директорії. 26.05.1920 призначений мін. зак. справ УНР (у кабінеті В. *Прокоповича*) й продовжував займати цю посаду в складі уряду А. *Лівицького* та екзильного уряду П. *Пилипчука* (до 14.01.1922). Займався реалізацією *Варшавського договору між УНР і Річчю Посполитою 1920*, а також досягненням порозуміння з кримським урядом генерала П. Врангеля, який на поч. червня 1920 розгорнув успішний наступ проти більшовиків у Півн. Таврії. Водночас із 30.08.1920 очолив урядову комісію з вироблення Конституції УНР. З переходом держ. інституцій та Республіканської армії УНР за Збруч зосередився на нейтралізації негативних наслідків *Ризького мирного договору 1921* між Польщею та Рад. Росією й Україною. У 1924 з дозволу рад. влади повернувся в УСРР; працював у ВУАН, очолював Правописно-термінологічну комісію. 1929 заарештований і засуджений у справі «Спілки Визволення України» до 10 років позбавлення волі. Після відбуття покарання 21.04.1940 був звільнений під нагляд до Ленінграда, де й помер під час блокади. Реабілітований 11.08.1989.

Твори: «Нове життя» (1919); «Як повстала Скоропадщина на Україні» (1919); «Словник українсько-російський» (1927).

В. М. Матвієнко

Ніксон (Nixon) Ричард Мілхауз (9.01.1913, Йорба-Лінда, штат Каліфорнія, США — 22.04.1994, Нью-Йорк, США) — 37-й президент США (20.01.1969–9.08.1974); народився в сім'ї крамаря-квакера, закінчив Уіттіер-коледж (1934) і школу права в університеті Дьюка (Дарем, Північна Каліфорнія). Працював у юридичній фірмі Уіттіер-коледжу, позиціонував себе супротивником *«нового курсу»*, під час *Другої світової війни* служив офіцером постачання у ВМФ на Тихому океані; 1946 за підтримки Республіканської партії обраний конгресменом, 1950 — сенатором, брав активну участь у діяльності комітетів з антиамериканської діяльності та розроблення плану Дж. *Маршалла*, рішуче виступав за внутрішньо- і зовнішньополітичне стримування комунізму. 1953–61 — віце-президент США

в адміністрації Д. *Ейзенхауера*, виявив помітну зацікавленість зовнішньополітичними проблемами, відвідавши з офіційними візитами 61 країну, отримав від президента більше повноважень, ніж будь-хто з його попередників, у якості голови президентської комісії з державних контрактів зробив чимало для викорінення системи дискримінаційного найму; 20.07.1960 висунутий національним з'їздом Республіканської партії на посаду президента, але завдяки маніпуляціям конкурентів в Іллінойсі й Техасі поступився на виборах Дж. *Кеннеді* з різницею в 0,17 % голосів; 1961–68 займався юридичною практикою у Каліфорнії й Нью-Йорку; 1.02.1968 заявив про висунення своєї кандидатури на посаду президента, пообіцявши реалізувати план «почесного миру» для виходу з *В'єтнамської війни 1964–75*, 7.08.1968 був підтриманий республіканським національним з'їздом і переміг на виборах з відносною більшістю у 43,4 % голосів, вперше використавши расове питання для залучення голосів білого населення Півдня, налаштованого проти продовження расової інтеграції («стратегія південних штатів»); 1972 переобраний на другий термін з перевагою в 19,791 млн голосів.

У внутрішній політиці залишився поміркованим консерватором (до інаугурації **Н.** постійно стверджував, що президент потрібен США, власне, лише для *зовнішньої політики*) і, незважаючи на серйозну опозицію в Конгресі, де обидві палати контролювалися демократами, скоротив федеральні видатки на соціальні потреби; скасував управління зі створення економічних можливостей, засноване 1964 для вирішення проблем бідних верств населення, а також започаткував програму скорочення субсидій фермерським господарствам; на чотири вакантні місця у Верховному суді призначив консерваторів, що зупинило лібералізацію судової системи. Щоправда, під прапором «нового федералізму» окремим штатам були повернуті повноваження й фінансові кошти, але про обмеження федеральної виконавчої влади не могло бути й мови, навпаки, її безпрецедентна концентрація була використана для подолання спровокованої процвітаючою економікою надмірної інфляції й впровадження монетаристської політики та встановлення державного контролю над зарплатою й цінами.

У міжнародних справах **Н.** став на шлях «політичного реалізму» й подолання конфронтаційних проблем *«холодної війни»* та регіональних конфліктів, оприлюднивши 25.07.1969 *Ніксона доктрину*, що містила рекомендацію союзникам США по боротьбі з комунізмом надалі більшою мірою розраховувати на власні сили, причому Білий дім зобов'язувався дотримуватись договірних зобов'язань, використовуючи всі можливі засоби, в т. ч. воєнні й навіть ядерні (в разі конфлікту з іншими ядерними державами), для захисту тих країн, чия цілісність є життєво необхідною для власної безпеки США. Здійснення доктрини звелося до «в'єтнамізації» війни в Індокитаї, тобто заміни американських військ південнов'єтнамськими, та виведення 1971 однієї дивізії з Республіки Корея; одночасно з цим і ескалацією в квітні—грудні 1972 стратегічних бомбардувань ДРВ, **Н.** спільно з Г. *Кіссінджером* розгорнув «дипломатичний наступ» на Пекін, що увінчався нормалізацією відносин з КНР під час офіційного візиту в лютому 1972 та сприяв укладенню 27.01.1973 *Паризької угоди про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі*. У взаєминах із СРСР дотримувався політики розрядки, що формалізувалася в підписанні Договору про обмеження систем ПРО і Тимчасової угоди про деякі заходи в області ОСО-1 (26.05.1972) (див.: *Обмеження стратегічних озброєнь (ОСО) процес*), «Основ взаємовідносин між СРСР і США» (29.05.1972), *американсько-радянської угоди про запобігання ядерної війни 1973*, Договору про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (3.07.1974); намагався виступити в ролі посередника в урегулюванні Близькосхідного конфлікту після *арабо-ізральської війни 1973*. Пішов у відставку внаслідок Вотергейтського скандалу під загрозою імпічменту, в надії поновити репутацію займався мемуаристикою і дослідженням *міжнародних відносин*.

Твори: «Шість криз» (1962), «Мемуари Ричарда Ніксона» (1978), «На арені: Спогади про перемоги, поразки і відродження» (1992, рос. мовою), «По той бік миру» (1994).

Літ.: Никонов В. А. От Эйзенхауэра к Никсону: Из истории Республиканской партии США. — М., 1984; Фурсенко А. А. Президенты и политика США: 70-е годы. — Л., 1989; Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. — Ростов-на-Дону, 1997; From: The President Richard Nixon's Secret Files / Ed. by B. Oudes. — N. Y., 1989; Parmet H. Richard Nixon and His America. — Boston, 1990; Greene J. R. The Limits of Power. The Nixon and Ford Administrations. — N. Y., 1992.

В. І. Головченко

Ніксона доктрина (Гуамська доктрина) була викладена Президентом США Р. *Ніксоном* 25.07.1969 на прес-конференції під час відвідин бази ВМФ на о. Гуам. США, як і раніше, мали дотримуватись своїх союзницьких зобов'язань, використовуючи всі можливі засоби, у т. ч. військові й навіть ядерні (у разі конфлікту з іншими ядерними д-вами), для захисту тих країн, цілісність яких є життєво необхідною для безпеки Сполучених Штатів. Р. Ніксон наголосив, що хоча США й надалі будуть брати участь в обороні та допомагати розвиткові своїх союзників, усе ж не можуть брати на себе в повному обсязі оборону «вільних країн», які повинні забезпечити «надання живої сили» для б-би з міжнар. комунізмом. Практ. здійснення **Н. д.** звелося до «в'єтнамізації» війни в Індокитаї, тобто заміни амер. військ півд.-в'єтнамськими та виведення в 1971 однієї дивізії США з Республіки Корея.

В. І. Головченко

Німвегенський мир 1678–79 — підписані 1678–79 в Німвегені (Нідерланди) мирні угоди, які завершили війну 1672–78 між Францією та Швецією з одного боку та Нідерландами, Іспанією, *Священною Римською імперією*, Бранденбургом і Данією — з іншого. За франц.-голландським дог-ром 10.08.1678 Франція повертала Голландії окуповані від час війни території Маастрихта, скасувала високе мито, введене в 1667; Голландія визнавала колоніальні права Франції у Гвіані й Сенегалі. За франц.-іспан. дог-ром від 17.09.1678 Іспанія поступилась на користь Франції провінцією Франш-Конте та лінією фортець в Іспан. Нідерландах, а Франція повернула Іспанії низку бельгійських міст та фортець, отриманих за *Аахенським мирним договором 1668*, герцогство і м. Лімбург, а також Пучсерду в Каталонії. За дог-ром між Францією та Священною Римською імп. 5.02.1679 Франція відмовлялась від права мати гарнізон у фортеці Філінсбург на Рейні, але зберігала за собою Старий Брейсгау та Фрейбург. Договір підтвердив умови *Вестфальського миру 1648*. За дог-ром Бранденбурга із Францією та Швецією від 29.06.1679 бранденбурзький курфюрст повернув Швеції частину Померанії та частину гирла р. Одер. За франц.-данським дог-ром 2.09.1679, підписаним у Фонтенбло (Франція), Данія зобов'язалась повернути Швеції захоплені нею землі в Сконе й на узбережжі Балтійського моря, що було підтверджено Лундським дог-ром 26.09.1679 між Данією та Швецією. Шведсько-нідерландський мирний договір 12.10.1679 (без територ. змін) завершив систему **Н. м.**

М. Г. Капітоненко

Німецька імперія (Deutsches Reich) — держава, що була створена внаслідок *Німеччини об'єднання 1848–71* на чолі з Пруссією. Після її перемоги в *франко-прусській війні 1870–71* у Версальському палаці під Парижем у присутності німецьких князів 18.01.1871 О. фон *Бісмарк* зачитав текст проголошення прусського короля німецьким імператором. 21.03.1871 зібралося перше засідання Німецького рейхстагу, а 16.04.1871 була прийнята конституція **Н. і.** Нова *імперія* об'єднала всі держави з німецьким населенням, за винятком Австрії та Люксембургу. Ці 25 держав з 36 млн населення володіли різними правами і неоднаковим впливом усередині імперії. *Франкфуртський мир 1871* з Францією додав 26-й суб'єкт в імперію: «імперську землю» Ельзас-Лотарингія (1,5 млн жителів), безпосередньо підпорядковану імперському уряду. За конституцією **Н. і.**, президентство належало прусському королю, який використовував титул німецького імператора. Імператор мав право призначення і звільнення всіх головних імперських посадових осіб, починаючи з канцлера. Імперський канцлер був головним органом виконавчої влади і водночас єдиною особою, відповідальною перед союзною радою і рейхстагом за всі дії цієї влади.

На відміну від інших європейських держав, які почали політику *колонізації* ще в XV ст., з німецьких держав лише Бранденбург наприкінці XVII ст. володів невеликими колоніальними володіннями. Тому канцлер О. фон Бісмарк оголосив, що колоніальна політика не є пріоритетною для країни, оскільки територіальні придбання на інших континентах забезпечать лише незначні фінансові вигоди, проте будуть пов'язані зі зростанням політичних ризиків. Ще після *австрійсько-прусько-данського*

конфлікту 1864 переможена Данія безуспішно пропонувала Пруссії Данську Вест-Індію, намагаючись уникнути повної втрати Шлезвігу; в 1870 Берліном було відхилено пропозицію Франції про передачу Кохінхіни. Проте вже в 1884 Бісмарк оголосив про те, що численні зарубіжні володіння німецьких комерсантів відтепер перебуватимуть під захистом німецької держави. У квітні 1884 з придбаних бременським комерсантом А. Людерітцем земель на території сучасної Намібії була утворена Німецька Південно-Західна Африка. Під захист Німеччини було передано також землі А. Вермана в Камеруні, належну К. Петерсу і «Товариству за німецьку колонізацію» Німецьку Східну Африку, землі братів Денхардтов — Віту (сучасна Кенія), Німецьку Нову Гвінею і Архіпелаг Бісмарка. Колонії використовувалися тільки як розмінна карта на переговорах. Згідно з Гельголандсько-Занзібарською угодою 1890 африканський *протекторат* Віту був обміняний на стратегічно важливий для Німеччини о. Гельголанд у Північному морі. В Азії у володінні **Н. і.** перебував порт Ціндао (Кайтчоу) на п-ві Шаньдун, захоплений у 1897, а потім «орендований» у китайського уряду на 99 років. В Океанії — Нова Гвінея, Мікронезія (Науру, Палау, Маршаллові, Каролінські, Маріанські о-ви), Західне Самоа.

Але, незважаючи на промисловий потенціал, Німеччина не могла здобути перемогу над супротивником в *Першій світовій війні*, німецькі колонії були окуповані *Антантою* і Японією. Після Листопадової революції 1918 держава продовжувала називатися Німецьким Рейхом — терміном, що охоплював і кайзерівську епоху. У 1943 її було перейменовано у Великонімецький Рейх (Großdeutsches Reich), який припинив існування в травні 1945. Відторгнення після Першої світової війни частини німецьких земель спричинило реваншистські настрої в Німеччині, які зрештою призвели до приходу до влади НСДАП і відкрили шлях *Другій світовій війні*.

М. А. Шепелєв

Німецька рада із зовнішньої політики (DGAP) — це незалежна громадська організація у сфері зовнішньополітичних наукових досліджень та формування громадської думки щодо зовнішньої політики Німеччини. Створена у 1955, DGAP об'єднує понад 2,5 тис. членів і ставить своєю метою інформування громадськості про питання *міжнародної політики* та вносить істотний внесок у відкрите обговорення зовнішньополітичних питань у Німеччині шляхом організації національних дебатів. Серед пріоритетних науково-дослідних програм — дослідження трансатлантичних відносин, європейської інтеграції, Росії/Євразії, міжнародної безпекової політики, енергетичної політики, світової економіки, регіональних процесів на Близькому Сході та політики КНР. У структурі DGAP діє Центр Бертольда Бейтца з питань Росії, України, Білорусі і Центральної Азії, на його базі створено Берлінський Євразійський клуб. У 1999 з метою сприяння стратегічного діалогу з повітряної, космічної та військово-технічної політики засновано Берлінський форум майбутнього. Штаб-квартира DGAP — у Берліні. З метою залучення більшої кількості молодих фахівців у 2008 засновано Молодіжну DGAP.

Д. В. Табачник

Німецько-болгарський союз 1915 визначив вступ Болгарії в *Першу світову війну* на боці держав *Троїстого союзу*. Був оформлений підписанням 6.09.1915 трьох док-тів: а) Договору про дружбу і союз між Болгарією та Німеччиною, за яким остання гарантувала незалежність і територ. цілісність Болгарії проти будь-якого нападу з боку *третіх держав* чи зазіхань, що не були викликані діями болг. уряду; Болгарія, у свою чергу, зобов'язувалась усіма існуючими засобами надати допомогу Німеччині, якщо та без виклику зі свого боку піддасться нападу з боку будь-якої д-ви, що межує з Болгарією; б) Таємної угоди між Болгарією та Німеччиною, за якою Софії за виступ на боці Берліна проти Сербії гарантувалась територія Македонії та частина сербської території по р. Мораві; у разі, якщо на боці *Антанти* виступлять Греція й Румунія, Німеччина погоджувалась на приєднання до Болгарії території Добруджі та частини території Греції в районі Кавалли; Німеччина та Австро-Угорщина також зобов'язувались надати Болгарії позику розміром 2000 млн франків упродовж перших 4 місяців участі Болгарії у війні, а в разі продовження війни й після закінчення цього терміну надати додаткову позику; в) Військової конвенції між Австро-Угорщиною, Болгарією та Німеччиною, що визначала терміни початку Софією воєнних дій проти Сербії та кількість дивізій, які виставить для цього Болгарія. Того-таки дня було підписано болг.-тур. договір, яким завершилось формування Четверного нім.-австр.-болг.-тур. союзу. 14.10.1915 Болгарія вступила в Першу світову війну, здійснивши напад на територію Сербії. **Н.-б с.** припинив існування з виходом Болгарії з війни 29.09.1918 (див.: *Салонікське перемир'я 1918*).

М. Г. Капітоненко

Німецько-польська декларація про незастосування сили 1934 — двостороння угода, підписана 26.01.1934 в Берліні терміном на 10 років; набула чинності 24.02.1934. Сторони заявили про своє прагнення будувати взаємні відносини на принципах обопільної поваги та сприяння міжнар. миру, а також зобов'язались не застосовувати для розв'язання спірних питань силу одна проти одної. Декларацію було офіційно денонсовано Німеччиною 29.04.1939.

О. А. Волошин

Німецько-радянський договір 1926 — двостороння угода про ненапад і нейтралітет, підписана 24.04.1926 у Берліні терміном на 5 років; набула чинності 29.06.1926, була подовжена за протоколом від 24.06.1931 на невизначений термін, із правом кожної із сторін денонсувати його за умови попередження за рік, у будь-який час, але не раніше, ніж 30.06.1933. Договір підтверджував, що основою взаємовідносин між Німеччиною і СРСР залишається *Рапалльський договір 1922*, а сторони й надалі підтримуватимуть дружні відносини з метою узгодження всіх політ. та екон. питань, що становлять взаємний інтерес. У разі нападу *третьої держави* або групи д-в на одну із сторін, інша сторона зобов'язувалась дотримуватись *нейтралітету* впродовж усього конфлікту. **Н.-р. д.** передбачав, що в разі утворення третіми д-вами коаліції з метою екон. або фінанс. *блокади* однієї із сторін інша сторона не приєднається до такої коаліції. Положення **Н. р. д.** було доповнено зобов'язаннями Німеччини в разі її вступу до *Ліги Націй* не вважати для себе обов'язковим участь у санкціях, які Ліга Націй може застосовувати проти СРСР (обмін нотами від 24.04.1926).

О. С. Пархомчук

Німецько-радянський договір про дружбу і кордон 1939 — двостороння угода, підписана 28.09.1939 у Москві В. *Молотовим* та І. *Ріббентропом*. **Н.-р. д.** складався з 5 статей; сторони зобов'язувались розбудовувати дружні відносини між собою, розвивати економічне співробітництво, розглядали здійснене обома сторонами переоблаштування кордонів як «надійний фундамент для подальшого розвитку дружніх відносин між своїми народами». Суть **Н.-р. д.** приховувалася в його конфіденційному протоколі, підписаному В. Молотовим та І. Ріббентропом 28.09.1939, і двох таємних додаткових протоколах, а також спец. карті, що фіксували зміни в кордонах порівняно з узгодженою *німецько-радянським пактом про ненапад 1939* демаркаційною лінією і передачу СРСР Литви, а Німеччині — Люблінського і частини Варшавського воєводств. Таємні протоколи містили обопільні зобов'язання придушувати будь-які прояви опору окуп. режимам або агітацію, спрямовану проти інтересів обох сторін, а також інформувати одна одну «про заходи, що вживаються з цією метою». У виступі В. Молотова 31.10.1939 на сесії Верховної Ради СРСР зазначалось, що **Н.-р. д.** сприяв нормалізації відносин між Радянським Союзом і Німеччиною.

А. Ф. Трубайчук

Німецько-радянський пакт про ненапад 1939 — двостороння угода, підписана 23.08.1939 в Москві В. *Молотовим* та І. *Ріббентропом*; термін дії складав 10 років. **Н.-р. п.** набув чинності з часу підписання. Німеччина, порушивши *Мюнхенську угоду 1938*, окупувала Чехословаччину, а 22.03.1939 — Мемельську область Литви. У квітні 1939 А. *Гітлер* віддав наказ В. Кейтелю розробити план бліцкригу проти Польщі (план «Вайс»). Водночас інтенсифікувались нім.-рад. переговори, ініціатором яких виступив Сталін, під приводом узгодження проблеми з рад. військ. замовленнями на чехословацьких заводах ВПК «Шкода». Але для успішного бліцкригу проти Польщі Гітлерові були потрібні певні гарантії, що йому не доведеться після розгро-

му польської армії зіткнутися з Червоною армією. Тому переговори в Берліні про військ. замовлення СРСР у Чехословаччині швидко трансформувалися на зондаж з боку нім. сторони питання, щодо можливої зміни СРСР свого курсу і відмови від ідеї створення системи *колективної безпеки*, яка була предметом *Московських англійсько-радянсько-французьких переговорів 1939*. На тлі важкого просування цих переговорів Гітлер зі свого боку активізував дії, спрямовані на укладеня **Н.-р. п.** Послу Німеччини в Москві Ф. Шуленбургу було наказано негайно розпочати переговори з В. Молотовим про нім.-рад. зближення на ґрунті взаємної відмови від ідеолог. атак (антинацистських — у рад. пресі, антибільшовицьких — у нім.); 20.05.1939 Шуленбург мав першу розмову з Молотовим, на якій з цього приводу було досягнуто повного взаєморозуміння. Молотов висунув вимогу, що перед тим, як підписувати екон. угоду, слід укласти політ. пакт. Після того, як англ.-рад.-франц. переговори 1939 було фактично провалено, просування нім-рад. переговорів значно прискорилось. **Н.-р. п.** було підписано під час візиту І. Ріббентропа до Москви 23.08.1939; разом із **Н.-р. п.** було підписано таємний протокол, за яким сторони домовились на розділення Польщі по лінії Нарев — Піса — Вісла — Сян; окрім того, СРСР одержав право розпоряджатися в прибалтійських країнах (за винятком Литви) і Фінляндії, а також право вирішити на власний розсуд питання про приєднання Бессарабії (див.: *Радянсько-румунська угода 1940*). Німеччина одержала гарантії, що СРСР в нім.-польському конфлікті виступить на боці Німеччини в момент, коли впаде польська столиця Варшава. **Н.-р. п.** і таємний протокол до нього надали Гітлерові можливість розпочати *агресію* проти Польщі й фактично стали останнім етапом дип. підготовки до *Другої світової війни*.

А. Ф. Трубайчук

Німецько-румунські економічні угоди 1939–40 — комплекс угод торг.-екон. характеру, спрямованих на залучення виробничих сил та ресурсного потенціалу Румунії для потреб гітлерівської Німеччини. Згідно з Договором про розвиток екон. відносин, який було підписано 23.03.1939 у Бухаресті, Румунія зобов'язалася надавати підтримку нім. торг. та пром. компаніям, сприяти діяльності румунсько-нім. нафтових компаній, уживати заходи з метою збільшення видобутку та переробки нафти для її подальшого постачання до Німеччини. Договір закріплював право Німеччини на побудову на території Румунії транспортної інфраструктури для власних військ.-стратегічних потреб. За секретним протоколом до дог-ру Німеччина мала постачати Румунії військ. матеріали на заг. суму до 250 млн марок. Упродовж 1939 договір був доповнений низкою угод, зокрема про участь нім. підприємств в експлуатації лісового госп-ва країни, постачання Німеччині агр. продукції, збільшення обсягів постачання румунської нафти до Німеччини, про скасування обмежень на продаж нафти до Німеччини тощо. У 1940 було укладено нові угоди про обсяги постачання нафти, згідно з якими Румунія зобов'язувалась забезпечити постачання до Німеччини 6 млн. т нафти щороку, відмовляючись від стягнення мита з цих поставок.

Г. О. Музика

Німецько-турецька угода 1913 — двосторонній військ. союзний договір, укладений під час переговорів, які розпочались 28.10.1913; визначала умови направлення в Туреччину нім. військ. місії у складі 42 офіцерів на чолі з генералом Л. фон Сандерсом. Він був наділений широкими правами й повноваженнями для реорганізації тур. армії. У листопаді 1913 тур. султан призначив його командуючим 1-м армійським корпусом, який був розташований у Стамбулі й фактично тримав під контролем Босфор. Голова нім. місії прибув до Стамбула 14.12.1913. Д-ви *Антанти*, перш за все Росія, висловили різкі протести проти призначення Сандерса. Рос. урядові та дип. демарші проти голови нім. місії викликали гострий конфлікт між Росією та Німеччиною. Після тривалих переговорів було досягнуто формального компромісу. Німеччина й Туреччина погодились перевести Сандерса на іншу посаду. У січні 1914 нім. кайзер підвищив його у званні, а тур. султан присвоїв звання фельдмаршала та звільнив його з посади командира корпусу. Одночасно Сандерса було призначено ген. інспектором тур. армії. Нім. місія продовжувала відігравати провідну роль у керівництві тур. сухопутними збройними силами, а Німеччина посилювала свій вплив на урядові та військ. кола Туреччини напередодні *Першої світової війни*.

Б. М. Гончар

Німецько-турецький договір 1914 — двостороння таємна союзна угода, підписана 2.08.1914 у Стамбулі (Туреччина) головою тур. уряду С. Халімпашою та нім. послом Г. Вангенгеймом; стала результатом посилення позицій Німеччини в Туреччині, особливо після розгортання нім. військ. місії Л. фон Сандерса (див.: *Німецько-турецька угода 1913*). За умовами **Н.-т. д.**, текст якого тур. уряд прийняв за попереднім нім. проектом, Німеччина й Туреччина зобов'язувались дотримуватися *нейтралітету* в австр.-сербському конфлікті. У разі, якщо у війну вступала Росія, і Німеччина мала виконувати союзні зобов'язання щодо Австро-Угорщини, Туреччина повинна була виконувати союзні зобов'язання щодо Німеччини; у випадку вступу Туреччини у війну Німеччина мала залишити свою військ. місію на місці, а Туреччина передати їй фактичне командування своєю армією. Німеччина гарантувала Туреччині територ. цілісність і зобов'язувалась захищати її силою зброї проти Росії. Сторони також домовлялись не укладати сепаратних мирних дог-рів. За **Н.-т. д.** Німеччина фактично отримувала контроль над тур. армією та стратегічними ресурсами Туреччини, але не зв'язувала себе зобов'язаннями у випадку війни Туреччини проти Балканських д-в або союзниць Росії — Великої Британії та Франції. Незважаючи на оголошення 2.08.1914 в Туреччині мобілізації, наступного дня тур. уряд опублікував декларацію про нейтралітет *Османської імперії* Щоб відвернути увагу Росії від своїх військ. приготувань, Стамбул розпочав з нею переговори про можливий союз. У цей час нім. середземноморська ескадра у складі дредноута «Гьобен» і крейсера «Бреслау», які прорвались у Дарданелли 10.08.1914, була переведена під тур. прапор, а командир «Гьобена» адмірал В. Сушон був призначений командуючим військ.-мор. силами Туреччини. Не лише тур. армія, якою командував Сандерс, але й флот опинились під нім. контролем. Щоб забезпечити виконання Туреччиною своїх союзницьких зобов'язань за **Н.-т. д.**, ескадра під командуванням адмірала Сушона 29.10.1914 вийшла в Чорне море й здійснила напад на рос. кораблі й рос. чорноморські порти. 2.11.1914 у відповідь на напад тур. флоту війну Туреччині оголосила Росія, а 5.11 і 6.11 — відповідно Велика Британія та Франція.

Б. М. Гончар

Німецько-турецький договір 1941 — двостороння угода про територ. недоторканність і дружбу, підписана 18.06.1941 в Анкарі нім. послом Ф. *Папеном* і тур. мін. зак. справ Ш. *Сараджоглу*. Зовн. політика Туреччини напередодні *Другої світової війни* та в перші її роки була позначена дип. маневрами між Німеччиною й д-вами *антигітлерівської коаліції*; водночас у цей період тур. керівництво остаточно відійшло від політики дружніх рад.-тур. стосунків, започаткованої *Ататюрком*, що було яскраво продемонстровано підписанням за 4 дні до нападу Німеччини на СРСР **Н.-т. д.** Він містив взаємні зобов'язання сторін поважати цілісність і недоторканність нац. території, а також не здійснювати жодних заходів, спрямованих безпосередньо чи опосередковано проти іншої сторони. Одночасно з підписанням **Н.-т. д.** Папен і Сараджоглу обмінялись нотами про сприяння розвитку тур.-нім. екон. відносин. Підписання **Н.-т. д.** надавало військ.-політ. підтримку Берлінові, оскільки забезпечувало правий фланг вермахту при нападі на СРСР, а також полегшувало діяльність нім. розвідки з території Туреччини на Бл. і Сер. Сході. Стратегічне положення Туреччини, яка контролювала чорноморські протоки, а також безпосередньо межувала з рад. Закавказзям, також робило її позицію у війні надзвичайно важливою як для Німеччини, так і для СРСР.

І. Д. Коміренко

Німецько-французька декларація 1938 — двостороння угода, підписана 6.12.1938 в Парижі міністрами закорд. справ Німеччини І. *Ріббентропом* та Франції Ж. *Бонне*. Сторони зобов'язувались докладати всіх зусиль для розвитку мирних і добросусідських відносин між собою, консультуватись щодо питань, що становлять обопільний інтерес; констатували відсутність між Францією та Німеччиною невирішених територ. питань і визнавали існуючий кордон як остаточний.

О. А. Волощин

Німецько-французька угода 1909 про збереження екон. рівноправності в Марокко (Марокканська угода 1909) — двостороння домовленість, підписана 9.02.1909; врегульовувала протиріччя двох держав у Марокко. Після *Альхесіраської конференції 1906* принципи *незалежності* Марокко залишились на папері, а Франція, отримавши переважаючі політ. права, почала поступово захоплювати марокканську територію. У квітні 1907 франц. війська окупували Уджду поблизу алжирського кордону, в серпні 1907 — Касабланку й прилеглі райони. Такі дії Франції викликали протести Німеччини, концерни якої (Круппа, Тіссена та Маннесмана) виявляли зростаючий інтерес до експлуатації залізорудних покладів Марокко. У серпні—вересні 1908 нім.-франц. протистояння в Марокко загострилось унаслідок т. зв. «Касабланського інциденту». Нім. консул у Касабланці організував дезертирство з франц. інозем. легіону кількох солдат, які були затримані франц. місцевою владою при спробі сісти на судно. При затримці зазнав принижень і побиття секретар нім. консульства. Нім. уряд у відповідь зажадав від Франції покарати портову владу в Касабланці, звільнити легіонерів нім. походження та вибачитись за насильство над персоналом консульства. Франція, у свою чергу, вимагала відкликання та покарання нім. консула, який перевищив повноваження. Касабланський інцидент призвів до загострення нім.-франц. відносин. Нім. канцлер Б. *Бюлов* погрожував відкликати свого посла з Парижа, Велика Британія та Росія виступили на підтримку Франції. Німеччина, увага якої в той час була прикута до молодотурецької рев-ції та *Боснійської кризи 1908–09,* в яку було втягнено її союзницю Австро-Угорщину, не наважилась виступити проти Франції, уникаючи конфлікту з Великою Британією та Росією. Німеччина й Франція погодились передати справу на третейський розгляд Гаазького трибуналу, який визнав правоту Франції. За **Н.-ф. у.** Париж, підтверджуючи принцип цілісності й незалежності Марокко, визнав екон. права Берліна в країні й зобов'язався не чинити перешкоди торг. і пром. інтересам Німеччини. Німеччина, у свою чергу, визнала за Францією «особливі політичні інтереси», тісно пов'язані із забезпеченням порядку та внутр. миру в Марокко. **Н.-ф. у.** не змогла послабити протиріччя між двома д-вами, що показала Марокканська криза 1911 (див.: *Німецько-французька угода 1911*).

Б. М. Гончар

Німецько-французька угода 1911 (Агадірська угода) — двосторонній договір, підписаний 4.11.1911; завершив протистояння Франції та Німеччини під час Марокканської кризи 1911. Порушуючи *німецько-французьку угоду 1909,* Франція поступово ліквідовувала незалежність Марокко, розширяючи свій політ. і військ. контроль над країною. Скориставшись повстанням берберських племен у районі марокканської столиці Фес, франц. війська під приводом придушення заворушень і захисту франц. підданих у травні 1911 окупували це місто з прилеглими районами, а також великі міста Мекнес і Марракеш. Півн. частина Марокко була зайнята іспан. військами. У Німеччині розгорнулась кампанія проти встановлення франц. панування в Марокко, одночасно Берлін вдався до силового тиску. 1.07.1911 під приводом захисту життя та майна нім. громадян у марокканський порт Агадір увійшов нім. канонерський човен «Пантера». Укріпившись у цьому порту, Німеччина сподівалась змусити Францію піти на поступки: віддати якщо не частину Марокко, то все Французьке Конго. Про це заявив мін. зак. справ Німеччини Кіндерлен на переговорах із франц. послом у Берліні Ж. *Камбоном.* Франція відхилила нім. претензії; її підтримала Велика Британія, яку непокоїла перспектива створення Німеччиною (військ.-мор. могутність якої продовжувала зростати) військ.-мор. бази в Агадірі, поблизу Гібралтару та важливих брит. торг. шляхів. 21.07.1911 за дорученням брит. Кабінету міністрів канцлер казначейства Д. *Ллойд Джордж* офіційно заявив, що Британія не дозволить вирішити марокканське питання без її участі та не залишиться пасивним спостерігачем у випадку нім. нападу на Францію. Це змусило Німеччину зайняти поступливішу позицію на переговорах із Францією, які тривали кілька місяців і завершились підписанням **Н.-ф. у.** Німеччина визнавала переважаючі права Франції в Марокко, отримавши за це дві смуги території Французького Конго (275 тис. км²), що з'єднували нім. Камерун з р. Конго; для Німеччини встановлювався режим «відкритих дверей» у Марокко терміном на 30 років. Франція відмовилась поступитись Німеччині своїм винятковим правом на придбання бельгійського Конго. За Феським договором 30.03.1912 Марокко стало французьким *протекторатом.* Марокканська криза 1911 сприяла подальшому загостренню відносин між *Антантою* і Німеччиною.

Б. М. Гончар

Німеччини об'єднання 1848–71. За рішенням *Віденського конгресу 1814–15* закріплювалась роздробленість нім. земель на 35 незалежних держав і 4 вільні міста. Усі вони увійшли до складу Німецького Союзу (1815), який мав обмежені завдання і, перш за все, повинен був забезпечувати спільний захист від потенційної загрози з боку Франції. Провідну роль у ньому відігравала Австрія, за ініціативою якої він був створений. Роздробленість Німеччини була головним гальмом екон. розвитку нім. д-в. Намагалась посилити свій вплив на інші нім. д-ви Пруссія — головна суперниця Австрії. У 1834 нею був заснований *митний союз,* який об'єднав 18 найбільших нім. д-в. Під час рев-ції 1848 були обрані заг.-нім. законодавчі збори (Франкфуртський парламент), які намагались встановити заг.-нім. конституційну монархію, але в 1849 прус. король Фрідріх Вільгельм IV відмовився прийняти корону об'єднаної Німеччини, вважаючи заг.-нім. конституцію надто ліберальною. Рев-ція призвела до загострення б-би Пруссії й Австрії за лідерство в об'єднанні Німеччини. Визначились два шляхи до об'єднання: «малонімецький» під проводом Пруссії й «великонімецький» — навколо Австрійської імп. Прус. уряд зробив спробу реорганізувати Німецький Союз, поставивши його під свій контроль. 29.05.1849 Пруссія змусила Саксонію та Ганновер підписати прус. унію («унія трьох королів»), до якої приєднались 28 дрібних і середніх нім. д-в. У березні 1850 ці д-ви скликали в Ерфурті спільний парламент. Австрія розгорнула б-бу проти спроб Пруссії об'єднати д-ви півн. Німеччини під своєю егідою; під її тиском від Пруссії відійшла низка д-в, у т. ч. Саксонія та Ганновер. Відень, якого підтримала Росія, на противагу Ерфуртському парламенту скликав у Франкфурті-на-Майні представників нім. д-в із метою реорганізації Німецького Союзу, у сеймі якого повинні були головувати Австрія та Пруссія поперемінно. Прус. король вирішив відстоювати роль «об'єднувача» Німеччини збройним шляхом й у вересні 1850 оголосив мобілізацію. Австрія та Пруссія опинились перед загрозою військ. зіткнення. У конфлікт втрутилась Росія; цар *Микола I* рішуче підтримав Австрію. 28.11.1850 в Ольмюці на зустрічі австр. і прус. представників Пруссія змушена була капітулювати, тимчасово відмовившись від своїх зазіхань на гегемонію в Німеччині (див. *Ольмюцька угода 1850*).

Послаблення Австрійської імп. через поразку у війні проти Франції та П'ємонту в 1859 й «охолодження» її відносин із Росією внаслідок позиції в *Кримській війні 1853–56* сприяли активізації Пруссії в справі **Н. о.** Рішучим прихильником **Н. о.** за допомогою сили став О. *Бісмарк,* призначений у 1862 міністром-президентом Пруссії. Він здійснив військ. реформу, створивши сильну армію. **Н. о.** силовим шляхом розпочалось 1864 війною Пруссії та Австрії проти Данії, яка завершилась приєднанням Шлезвігу до Пруссії, Гольштейну до Австрії (див.: *Австрійсько-прусько-данський конфлікт 1864*). Бісмарк прагнув відібрати австр. здобутки у війні та одночасно витіснити Австрію з Німецького Союзу й покласти кінець її впливу в Німеччині. Весною 1866 Бісмарк зажадав від Австрії згоди на докорінну реформу Німецького Союзу. Не отримавши бажаної відповіді, у червні 1866 прус. війська зайняли Гольштейн. Переозброєна та мобільна прус. армія завдала австрійцям нищівної поразки (див.: *Австрійсько-прусська війна 1866*). Ця війна стала вирішальним кроком до об'єднання Німеччини під проводом Пруссії. Австр.-прус. мирний договір, підписаний у Празі 23.08.1866, передбачав, що Австрія назавжди виходить із Німецького Союзу, відмовляється від претензій на гегемонію в Німеччині й погоджується на територ. збільшення Пруссії. У серпні 1866 22 нім. д-ви підписали договір про створення Північнонімецького Союзу (замість старого Німецького Союзу). Всі вони зберегли монархічний устрій, свої династії, уряди, армії, суди. Поза союзом залишились півд.-нім. землі й Австрія. Поступово «союз держав» фактично перетворився на «союзну державу». На поч. 1867 Установчий рейхстаг прийняв конституцію, згідно з якою вся повнота влади в Північнонімецькому Союзі переходила до рук прус. короля *Вільгельма I.*

Перешкодою для завершення **Н. о.** стала Франція, під впливом якої знаходились півд.-зах. нім. д-ви. Бісмарк, вирішивши розгромити Францію, спровокував розв'язання війни з боку Франції (див.: *Франко-прусська війна 1870–71*). Перемога Пруссії над Францією ліквідувала останню перешкоду для утворення єдиної нім. д-ви. 18.01.1871 у Версалі було проголошено утворення *Німецької імперії* на чолі з імператором — прус. королем Вільгельмом I. Того самого року було прийнято заг.-нім. конституцію, відповідно до якої Німецька імп. була союзом 22 монархій, у яких зберігались свої правителі, місцеві конституції та представницькі установи, та в компетенції яких залишались місцеві справи. Найважливіші питання внутр. та зовн. політики входили до компетенції імперського уряду. Головою імперського уряду був канцлер, якого призначав імператор. Імперське законодавство визначалось імперським парламентом, що складався з двох палат — союзної ради й рейхстагу. Після **Н. о.** завершилось формування нім. нації, були усунені перешкоди в її екон. розвитку та остаточно сформувався внутр. ринок. Об'єднана Німеччина перетворилась на одну з наймогутніших д-в Європи.

Б. М. Гончар

Німеччини об'єднання 1989–90 — процес відновлення єдності нім. д-ви після завершення *«холодної війни»* шляхом приєднання НДР до ФРН. Упродовж 1989 динамічний розвиток політ. подій у країнах Центр. та Схід. Європи почав змінювати модус вівенді навколо НДР. Заключна декларація Бухарестської зустрічі у верхах країн-членів ОВД (8.06.1989) визнавала права країн регіону на самовизначення та де-факто проголошувала відмову СРСР від втручання в їхні внутр. справи. Відкриття наприкінці червня 1989 угорсько-австр. кордону призвело до масового виїзду громадян НДР до ФРН через Угорщину й Австрію. Загострення політ. кризи в НДР викликало відставку 18.10.1989 Е. *Хонекера* з усіх держ. та парт. посад. Було прийнято новий закон про виїзд із НДР. Ще до завершення законотворчої процедури увечері 9.11.1989 на офіц. рівні було зроблено заяву про наявність у громадян НДР права виїзду до ФРН через усі прикордонні переходи, внаслідок чого фактично був ліквідований режим держ. кордону між двома країнами. Питання про початок процесу **Н. о.** було поставлене у виступі канцлера ФРН Г. *Коля* в бундестазі 28.11.1989 з т. зв. «планом з 10 пунктів», яким розпочалась активна фаза міжнар. врегулювання нім. проблеми. Оскільки позиція 4 держав-переможниць (Великої Британії, США, СРСР, Франції), які за міжнар. угодами мали особливі права в Німеччині, не була достеменно відома, план Коля передбачав поступове **Н. о.** через певний період співіснування двох д-в у рамках єдиної конфедеративної спільноти. Але вже в ході візиту Коля до Дрездена 19–20.12.1989 стратегія уряду ФРН кардинально змінилась і виходила із завдання об'єднання в максимально наближений термін. Усі зацікавлені д-ви, крім США, поставилися до перспективи **Н. о.** негативно. Демонстрацією опозиції зах.-європ. д-в став офіц. візит Президента Франції Ф. *Міттерана* 20–22.12.1989, перший за всю історію існування НДР, здійснений лідером зах. держави-переможниці. Серед країн Центр. та Схід. Європи основними опонентами **Н. о.** були Польща, для якої принципово важливим залишалось визнання ФРН існуючих кордонів, та СРСР, який прагнув максимально зберегти *статус-кво* в Центр. Європі.

8–9.12.1989 на засіданні *Європейської ради* в Страсбурзі ФРН досягла важливого компромісу зі своїми зах.-європ. союзниками. Під тиском Франції та інших членів *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)* делегація ФРН погодилась розпочати третій етап створення Європ. валютного й екон. союзу та скликати у грудні 1990 міжурядову конференцію з метою змін положень *Римських угод 1957*. Крім того, заради підтвердження зах.-європ. вибору своєї зовн. політики, ФРН виступила з ініціативою розпочати паралельно другу конференцію, яка ставила б за мету створення Європ. політ. союзу. Досягнення згоди з принципових питань поміж зах.-європ. д-вами дозволило розпочати офіц. переговори держав-переможниць. Першим етапом діалогу стала зустріч послів Великої Британії, США, СРСР, Франції 11.12.1989 у Берліні. Під час візиту канцлера Коля в Москву 10–12.02.1990 обговорювались умови, за яких СРСР був готовий дати принципову згоду на **Н. о.** Ними були визнання остаточного характеру існуючих зовн. кордонів НДР та ФРН, надання фінанс. допомоги СРСР та позаблоковий статус об'єднаної Німеччини. Саме остання вимога виявилась найбільш суперечливою та нереальною в нових істор. умовах. Проте принципова згода, яку надав СРСР щодо відновлення єдності нім. д-ви, відкрила можливість для офіц. переговорів про міжнар. аспекти об'єднання у форматі «2+4» (обидві нім. д-ви та держави-переможниці). Відп. рішення було прийнято під час зустрічі міністрів закорд. справ країн *НАТО* та ОВД з нагоди обговорення проекту дог-ру про «відкрите небо», яка відбулась 12–14.02.1990 в Оттаві. Вирішальними для формування єдиної позиції зах. країн у ході подальших переговорів були візит Коля до Парижа 15.02.1990, за результатами якого Франція остаточно зняла всі свої застереження, та зустріч Канцлера ФРН 24.02.1990 з Президентом США Дж. Г. В. *Бушем* у Кемп-Девіді, яка остаточно з'ясувала межу можливих компромісів із СРСР з приводу членства майбутньої об'єднаної Німеччини в НАТО. Динаміка переговорного процесу за форматом «2+4», що офіційно розпочався 5.05.1990 на рівні міністрів закорд. справ, визначалась подіями всередині Німеччини. 18.03.1990 в НДР відбулись перші демокр. вибори. Сформований за їхніми результатами коаліційний уряд на чолі з Л. де Мез'єром проголосив про намір здійснити об'єднання на підставі ст. 23 Основного закону ФРН та розпочати негайно переговори про створення валютного, екон. й соц. союзу двох країн. Відп. міжурядові угоди були підписані 18.05.1990 та набули чинності 1.07.1990. Створювалась ситуація дефіциту часу для учасників переговорного процесу, насамперед для делегації СРСР, яка продовжувала обстоювати принцип нейтралізації майбутньої нім. д-ви.

Декларація, що була прийнята на саміті НАТО 5–6.07.1990 в Лондоні, про незастосування сили першими та пропозиція країнам ОВД зробити спільну заяву про відмову розглядати іншу сторону як потенційного противника та про незастосування сили й погрози застосування сили проти територ. цілісності та політ. суверенітету будь-якої д-ви світу створила позитивний контекст для вирішального етапу переговорів Коля з М. *Горбачовим* (відбувались 15–16.07.1990 в ході перебування канцлера на Півн. Кавказі). В обмін на визнання за об'єднаною Німеччиною права самостійно вирішувати питання про членство у військ. союзах, ФРН зобов'язалась зберегти всі існуючі обмеження у військ. сфері, у т. ч. відмову від вир-ва, володіння та розпорядження *зброєю масового знищення*, підтвердження участі в режимі нерозповсюдження ядерної зброї, а також одностороннє зменшення чисельності збройних сил до 370 тис. Крім того, ФРН зобов'язалась підписати окремі угоди про умови виведення рад. військ з нім. території після об'єднання.

Третій раунд переговорів у форматі «2+4» за участю мін. зак. справ Польщі К. *Скубішевського*, що відбувся в Парижі 17.07.1990, підтвердив результати рад.-нім. домовленостей та узгодив деталі майбутнього дог-ру. Підписання *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990* відбулось 12.09.1990 в Москві. 1.10.1990 чотири держави-переможниці передали урядові ФРН декларацію про припинення їхніх прав та обов'язків щодо Берліна та Німеччини в цілому з моменту набуття чинності Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини, що означало остаточне врегулювання «німецького питання» та відновлення в повній мірі *суверенітету* Німеччини. Офіційне **Н. о.** відбулось на урочистій церемонії в Берліні 3.10.1990 на першому пленарному засіданні новообраного парламенту ФРН.

В. А. Манжола

Німфейський договір 1214 (грецькою Συνθήκη του Νυμφαίου) — перший *договір мирний* між Латинською імперією хрестоносців і Нікейською імперією, правонаступницею Візантії (див.: *Візантійської імперії розділення 1204*); укладений в місті Німфей (нині Кемальпаша, Туреччина). Тимчасово завершив період тривалих прикордонно-партизанських воєн між візантійцями і хрестоносцями в Малій Азії, в ході яких хрестоносці намагалися просунутися вглиб нікейської території в бік Пергама і Німфея. Латинську імперію представляв Генріх I Фландрський, Нікейську — Феодор I Ласкаріс. Обидві сторони за договором змушені були офіційно визнати існування один одного як повноцінних *держав*, а також узаконити права на ті території, які вони вже контролювали. Хрестоносці, таким чином, змогли утримати землі на північному заході Малої Азії (Віфінія і Мізія (малоазійська)). З іншого боку, вони відмовилися підтримати Трапезундських монархів, які змагались з Нікейським

владикою, який зміг анексувати чорноморське узбережжя на захід від Синопа з містами Гераклея і Амастрида, зосередивши свої зусилля на стримуванні турецької експансії, що нікейцам успішно вдавалося до 1280-х. Дія Німфейського договору продовжилася до 1224, коли баланс сил був знову порушений Нікейським імператором. Біля Піманіоне греки наголову розбили хрестоносців і позбавили їх усіх малоазійських володінь за винятком півострова Нікомедія.

С. О. Божко

Німфейський договір 1261 — угода, укладена в місті Німфей представниками Нікейської імперії та Генуезької республіки. Договір надавав Генуї найширші торгові привілеї в обмін на допомогу у відвоюванні Константинополя, колишньої столиці Візантії. Ініціатива в укладенні договору виходила від Генуї, яка прагнула помститися венеціанцям за свої поразки в палестинській війні Святого Сави, особливо — за вигнання з Акри в 1258, і, у свою чергу, вигнати власних ворогів з Константинополя. Згідно з генуезькими анналами, «пам'ятаючи венеціанські образи, генуезці не зупинялися ні перед чим для того, щоб створити труднощі для своїх супротивників». Пропозиція Генуї була дуже цікавою для нікейського імператора Михайла VIII Палеолога, якому невдала облога Галати навесні 1260 показала необхідність мати сильний флот для відвоювання Константинополя у латинян. Михайло, стурбований чутками про те, що Папа Римський збирає війська для допомоги Латинській імперії, сподівався знайти в Генуї природного союзника проти венеціанців; останніх Нікейський імператор хотів повністю витіснити за межі держави. Наприкінці 1260 з Генуї на схід відбули посли Гвіллермо і Гварнері, наділені необмеженими повноваженнями. Договір був укладений 13.03.1261 в малоазійському місті Німфей, що належало Нікеї. 28.04 текст договору був підписаний Михайлом VIII, а потім відправлений до Генуї з нікейським посольством, до якого входили паракимомен Ісаак Дука, дядько імператора, Феодор Квірікіот і архідиякон Лев. 10.07 договір був ратифікований генуезькою владою.

Німфейський договір представляв собою аналог хрісовула 1082, яким Олексій I Комнін дарував торгові привілеї венеціанцям. Грецький текст Німфейського договору не зберігся. Умови договору відомі з латинського тексту в генуезьких регістрах (існують також дві латинські копії, пергаментна 1267 і паперова 1285). Генуя отримувала повну свободу торгівлі на всій території імперії, а також у Чорному морі, яке оголошувалося відкритим тільки для грецьких, генуезьких і пізанських суден. Генуя також отримувала право заснувати факторії в Смірні, Алеа, Адрамітії, Фесалоніках, Сосандрах, на Хіосі, Лесбосі, а також на Евбеї та Криті, ще не відвойованих греками. Всі венеціанські володіння у Константинополі та інших регіонах передавалися Генуї, а венеціанські кораблі повинні були бути вигнані з усіх портів. У свою чергу, Генуя зобов'язалася послати флот для захоплення Константинополя, озброїти за рахунок Нікеї 50 кораблів і надати грецьким купцям незначні торгові привілеї в Лігурії. Будь-який генуезець, який проживав в імперії, міг бути зарахований до грецького війська, але залишався підсудний тільки своїм консулам і подесті Константинополя. Зі списку держав, проти яких могли битися генуезці були виключені Кілікійська Вірменія, Кіпрське королівство та Ахейське князівство.

Німфейський договір не приніс грекам жодних практичних результатів. Допомога генуезьких кораблів у Босфорі не знадобилася — нікейці зайняли Константинополь власними силами 25.07.1261. Навпаки, договір негативно вплинув на всю подальшу історію Візантії, став найбільшою помилкою *дипломатії візантійської*. Було покладено початок генуезькому пануванню в Чорному морі й на ринку самого Константинополя. У 1265 Михайло VIII, побоюючись економічного посилення Генуї, повернув венеціанцям частину прав, дозволивши їхнім кораблям доступ у Чорне море.

С. О. Божко

Ніонська угода 1937 про засоби б-би з піратськими діями підводних човнів фашистських держав у Середземному морі — *договір міжнародний багатосторонній*, підписаний 14.09.1937 у Ніоні (Швейцарія) у ході конференції представників Великої Британії, Франції, СРСР, Туреччини, Греції, Югославії, Румунії, Болгарії та Єгипту (10–14.09.1937) у зв'язку з посиленням таких дій влітку та восени 1937, у період *громадянської війни в Іспанії 1936–39*. Н. у. зобов'язувала сторони спільно захищати військ.-мор. силами торг. судна д-в, що не беруть участі у війні в Іспанії. Зацікавлені уряди розподіляли функції з охорони власних *територіальних вод*. На брит. та франц. військ.-мор. флоти покладався обов'язок забезпечити безпеку судноплавства у відкритому морі до Дарданелл.

О. А. Волошин

Ніцци договір 2000 — багатостороння угода, підписана 11.12.2000 в Ніцці (Франція) під час чергового засідання *Європейської ради*; визначила порядок реформування інституцій *Європейського Союзу (ЄС)* для заг. підвищення їх ефективності та адаптації до майбутнього розширення. Згідно з Н. д. до складу *Європейської комісії* мали входити по 1 представнику від кожної країни, внаслідок чого заг. кількість комісарів повинна була сягти макс. кількості 27 осіб. З 1.01.2005 Велика Британія, Італія, Іспанія, Німеччина та Франція скорочують своє представництво в Єврокомісії до 1 представника. Коли кількість членів ЄС сягнула б 27, мав бути прийнятий новий порядок, який зменшить кількість комісарів; після цього представництво в Єврокомісії здійснюватиметься за принципом ротації. Н. д. передбачалося розширення повноважень президента Єврокомісії, зокрема надання йому права визначати структурну орг-цію Єврокомісії та розподіляти обов'язки між комісарами всередині Єврокомісії. Н. д. затвердив новий порядок розподілу голосів у Європ. Раді. Кваліфікованою більшістю після розширення вважатиметься 225 голосів із 345 (приблизно 74 %), замість 62 голосів із 87 (71 %). У майбутньому передбачалося, що для прийняття резолюції крім кваліфікованої більшості також необхідно буде отримати схвалення більшості держав-членів, які мають представляти щонайменше 62 % заг. населення ЄС. Кількість членів Європарламенту збільшувалася з 626 до 732, кількість депутатів від великих країн (Франції, Великої Британії та ін.) зменшувалася. Н. д. передбачав також розширення сфер співробітництва ЄС, з яких рішення прийматимуться більшістю. Спрощено процедуру «посиленої співпраці», яка відтоді дозволяла щонайменше 8 членам ЄС співпрацювати в усіх сферах, окрім військової та оборонної; скасовано право вето будь-якого члена ЄС на започаткування «посиленої співпраці», але в багатьох сферах співробітництва для цього необхідно отримати згоду Європарламенту.

Згідно з Н. д. вилучено з Договору про Європейський Союз (див.: *Маастрихтський договір 1992)* положення, що регулюють відносини ЄС із *Західноєвропейським союзом (ЗЄС)*, оскільки оборонні аспекти *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки* виробляються ЄС самостійно. Н. д. також передбачав, що Європ. рада може надавати право прийняття відп. рішень Комітету з питань політики та безпеки з метою забезпечення політ. контролю та стратегічного керівництва в операціях з управління кризами.

В. В. Копійка

Ніштадтський мирний договір 1721 — рос.-шведська угода, що була підписана 30.08(10.09).1721 в Нюстаді (сучасний Уусікаупункі, Фінляндія) й завершувала *Північну війну 1700–21*. За її умовами впродовж трьох тижнів після підписання припинялись усі бойові дії між сторонами та встановлювався мир. Оголошувалась амністія всіх, хто в період війни став дезертиром або переходив на сторону супротивника (вона не розповсюджувалась лише на І. *Мазепу* та його прибічників). Швеція поступалась Росії Інгерманландією (Іжорські землі), Естляндією та Ліфляндією з містами Рига, Ревель (сучасний Таллінн), Дерпт (сучасний Тарту), Нарва, частиною Карелії з Виборзькою губернією та Кексгольмським округом, о-вами Езель (сучасний Сааремаа), Даго (сучасний Хійумаа) й Моон у Балтійському морі та всіма островами у Фінській затоці. У компенсацію за Виборзьку губернію, яка була шведською коронною землею і не могла передаватись іншій д-ві, Росія сплачувала 2 млн талерів у період з 1722 до вересня 1724. Росія також виводила свої війська зі шведської частини Фінляндії протягом 4 тижнів після *ратифікації* Н. м. д. й зобов'язувалась не втручатись у внутр. справи Швеції, зберегти за мешканцями Естляндії, Ліфляндії та Езеля всі «остзейські» привілеї, як дворянські, так і цехові магістратські, міські тощо. Н. м. д. вніс важливі зміни в співвідношення сил у Європі. Швеція втратила значення *великої держави*, а статус Росії,

що отримала вихід до Балтійського моря, в Європі суттєво зріс.

В. М. Вдовенко

Ніязов (Niyazov, з 22.10.1993 Туркменбаші — «провідник усіх туркменів») Сапармурат (19.02.1940, с. Кипчак, Ашхабадська область, Туркменська РСР — 21.12.2006, Ашхабад, Туркменістан) — туркменський держ. і громад.-політ. діяч. У 1967 закінчив Ленінградський політехн. ін-т, інженер-енергетик; у 1976 — Вищу партійну школу при ЦК КПРС (Москва). Трудовий шлях розпочав у 1959 інструктором Туркменського територ. комітету профспілки працівників геологорозвідувальних робіт. 1967–70 — майстер, старший майстер Безмейської ДРЕС в Ашхабадській обл.; 1970–80 — інструктор, заст. зав. відділу ЦК Компартії Туркменистану; 1980–84 — 1-й секр. Ашхабатського міськкому Компартії Туркменистану. У 1984 — інструктор відділу орг.-парт. роботи ЦК КПРС, 1985 — голова Ради міністрів Туркменської РСР. З грудня 1985 —1-й секр. ЦК Компартії Туркменистану, одночасно із січня 1990 — голова Верховної Ради республіки. З 1986 — чл. ЦК КПРС. 27.10.1990 обраний Президентом Туркменистану. У січні 1994 всенародним референдумом його повноваження були продовжені до 2002. Наприкінці 1999 Халк Маслахали (Народна Рада Туркменистану) урочисто проголосила Н. довічним президентом республіки. Одночасно очолював законодавчу та виконавчу владу в д-ві, був генералом армії та головнокомандувачем збройних сил. Уряд **Н.** проводив ізоляціоністську політику. Добився статусу *нейтралітету постійного* для своєї багатої на природний газ та нафту республіки, проголошеного і закріпленого спец. резолюцією *Генеральної Асамблеї ООН* в грудні 1995. У стратегічному плані орієнтувався, насамперед, на Іран і Туреччину й розвивав двосторонні зв'язки в рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД).*

Твори: «Туркменистан зустрічає XXI століття з надією і вірой в себе і в людство» (1998), «Зовнішня політика нейтрального Туркменистану. Промови, виступи та інтерв'ю Президента Туркменистану Сапармурата Туркменбаші» (1999).

Л. В. Губерський

Нкоматі угода — угода про ненапад та добросусідство між урядами Народної Республіки Мозамбік та Південно-Африканської республіки; підписана 16.03.1984 в м. Коматіпоорт (ПАР). Текст документа складається з преамбули та 11 статей, які передбачали взаємну повагу *суверенітету* один одного та утримання від втручання у внутрішні справи; сторони зобов'язувалися розв'язувати всі розбіжності та спори шляхом переговорів, проведення розслідувань, посередництва, процедур примирення чи арбітражу; країни також зобов'язалися не вдаватися до взаємних ворожих дій, таких, як атак наземних, повітряних чи морських сил, актів саботажу, протизаконної концентрації збройних груп уздовж спільного кордону та порушення міжнародного кордону по суходолу, з повітря чи по воді. Також проголошувалася відмова від будь-якої підтримки збройних груп, держав чи груп держав, які спрямовані проти територіального суверенітету чи політичної *незалежності*. Заборонялося використання території для надання баз чи проходу суб'єктів, які готують акти насильства, тероризму чи *агресії*. Держави повинні були заборонити та запобігати на відповідній території діяльність нерегулярних збройних сил, озброєних банд та *найманців*; ліквідувати бази, тренувальні центри, місця для переховування, перебування та транзиту, сховища боєприпасів, командні пости, засоби комунікації та телекомунікації між ними та військами, установку радіотрансляторів, в тому числі неофіційних і таємних, здійснювати суворий контроль щодо виявлення елементів, які планують підривні акти та запобіганню їх транзиту й рекрутуванню. Сторони угоди брали зобов'язання не використовувати територію *третіх держав* для проведення підривної діяльності. **Н. у.** врегульовувала питання ефективного патрулювання спільного кордону від нелегального перетину та вводила заборону пропаганди війни та агресії. З метою нагляду за виконанням угоди створювалася Спільна безпекова комісія з високопосадових представників. Фактично **Н. у.** означала, що в обмін на депортацію активістів Африканського національного конгресу (АНК) з Мозамбіку, ПАР відмовиться від підтримки Мозамбікського національного спротиву (РЕНАМО). Цілями президента Мозамбіку С. *Машела* виступали сподівання на припинення

громадянської війни в країні, тоді як уряд ПАР на чолі з П. В. *Ботою* вбачав у **Н. у.** спосіб вивести свою країну зі стану міжнародної ізоляції шляхом нормалізації відносин з державами-сусідами. На практиці **Н. у.** сприяла поліпшенню економічних стосунків між країнами, проте в політичній площині прогрес був незначним, оскільки Мозамбік лишався вірним угоді, тоді як ПАР продовжила обмежено надавати зброю та постачання силам РЕНАМО, які знову швидко дестабілізували країну, громадянська війна в якій тривала до укладення Всеохоплюючих мирних угод в Римі в 1992 та введення *миротворчих сил ООН.*

С. В. Андрущенко

Нкрума (Nkrumah, справжнє прізвище — Нвіа Френсіс) Кваме (21.09.1909, с. Нкрофул, Зах. провінція Золотого Берега — 27.04.1972, Бухарест, СРР) — ганський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї ювеліра. Закінчив католицьку школу в Хаф-Асіні (1926), пед. коледж в Ачімоті (1931). Бакалавр економіки, соціології й богослов'я Лінкольнського ун-ту (США, 1945), магістр філософії й педагогіки Пенсільванського ун-ту (США), 1945–47 навчався в Лондонському ун-ті й Лондонській школі економіки та політ. наук. Під час навчання у США створив Асоціацію студентів-африканців США й Канади, познайомився з марксизмом і захопився рухом М. Гарвея «Назад в Африку»; узяв активну участь у підготовці й проведенні 5-го Панафриканського конгресу в Манчестері (жовтень 1945), очолив його Робочий комітет (див.: *Панафриканізм*). Відіграв важливу роль у переході панафриканського руху від просвітництва до орг-ції б-би за *незалежність* у *колоніях*. У грудні 1947 повернувся на батьківщину й очолив поміркований Об'єднаний конвент Золотого Берега. У червні 1949 заснував масову Народну партію Конвента, що вимагала негайного надання незалежності й перемогла на виборах до Законодавчої асамблеї Золотого Берега в лютому 1951. 21.03.1952–6.03.1957 — Прем'єр-міністр, міністр оборони, закорд. і внутр. справ африк. уряду Золотого Берега. 6.03.1957–1.07.1960 — Прем'єр-міністр незалежної Гани, 1.07.1960–24.02.1966 — Президент Республіки Гана (з 1964 — пожиттєвий), 1957–58 і 1962–63 — мін. зак. справ. У *зовнішній політиці* з антиімперіалістичних позицій наполягав на досягненні військ.-політ. й екон. єдності африк. д-в, передусім, «соціалітичної орієнтації»; виступив співзасновником *Руху неприєднання* і *Касабланкської групи;* надавав значну фінанс. допомогу нац.-визв. рухам, але зазнав невдачі з екон. планами розвитку країни. Усунений від влади військовими. Решту життя провів у Гвінеї, де був почесним членом палати представників, співпрезидентом А. Секу *Туре* й ген. секретарем панівної Демократичної партії.

Твори: «До колоніальної свободи. Африка в боротьбі проти світового імперіалізму» (1962), «Філософія свідомості» (1964), «Неоколоніалізм — остання стадія імперіалізму» (1965), «Керівництво з ведення революційної війни» (1969), «Класова боротьба в Африці» (1970), «Революційний шлях» (1973).

В. І. Головченко

Нобелівська премія миру — міжнар. премія, що присуджується щорічно (з 1901) з фонду, заснованого шведським інженером та підприємцем Альфредом Нобелем, за «видатні зусилля у справі б-би за братерство між народами, ліквідацію або скорочення постійних армій, створення та укріплення конгресів миру». Визначає лауреата Норвезький нобелівський комітет, який призначається норвезьким парламентом (Стортингом).

В. Ю. Константинов

«Нова східна політика» ФРН — зовн.-політ. курс коаліційного лівоцентриського уряду ФРН на нормалізацію відносин із схід.-європ. д-вами. Після формування в жовтні 1969 коаліційного уряду Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) та Вільної демокр. партії (ВДП) на чолі з канцлером В. *Брандтом* та мін. зак. справ В. *Шеєлем* дипломатія ФРН повернулась до спроб нормалізації відносин із країнами Схід. Європи, початок яким був покладений ще 25.03.1966 «мирною нотою» канцлера Л. Ерхарда, що містила пропозицію країнам ОВД (див.: *Варшавський договір 1955)* укласти угоди про відмову від застосування сили один до одного. 28.11.1969 ФРН приєдналася до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968,* що сприяло конструктивнішому ставленню СРСР до ініціатив нового уряду ФРН. Неофіц. переговори між держ. секретарем відомства федер. канцлера Е. Баром і

мін. зак. справ СРСР А. *Громико* з питань політ. нормалізації у Схід. Європі розпочались у Москві 30.01.1970. Водночас дип. контакти відбулись і між представниками уряду ФРН та урядами Польщі й НДР. Початок переговорів з політ. проблем нім.-рад. відносин був позначений підписанням 1.02.1970 в Москві перших трьох угод у рамках проекту експорту сибірського газу в Центр. та Зах. Європу в обмін на постачання труб та обладнання консорціумом зах.-нім. фірм та банків за гарантійною підтримкою уряду ФРН. За вимогою СРСР ФРН погодилась розглядати свої майбутні угоди з країнами Схід. Європи та угоду із СРСР у комплексі. Тому предметом моск. переговорів була проблема визнання з боку ФРН результатів *Другої світової війни* у Схід. Європі в цілому й наступні двосторонні угоди ФРН з ПНР, НДР та ЧССР повинні були базуватись на принципах та нормах майбутнього радянсько-західнонімецького договору. Заключний етап переговорів у Москві відбувся в ході візиту В. Шеєля в СРСР 26.07–7.08.1970. Основні положення Московського договору 12.08.1970 затверджували готовність уряду ФРН визнати державність НДР, існуючі європ. кордони, у т. ч. зах. кордон Польщі, та активно брати участь у конструктивному розвитку процесів розрядки в Європі. Ще до підписання тексту угоди, 7.08.1970, уряд ФРН надіслав урядам Великої Британії, СРСР, США, Франції ноту, в якій підтверджувались особливі права й обов'язки держав-переможниць щодо Німеччини в цілому, т. ч. продемонструвавши свою позицію стосовно юрид. інтерпретації тексту дог-ру, який не був повноцінним еквівалентом мирного дог-ру з об'єднаною Німеччиною. Переговори між представниками уряду ФРН та уряду Польщі відбувались із лютого по листопад 1970 кількома етапами у Варшаві та Бонні, а завершились 7.12.1970 підписанням Варшавського договору про основи нормалізації відносин між ПНР та ФРН. За цим док-том ФРН визнавала зах. кордон Польщі, встановлений *Потсдамською (Берлінською) конференцією 1945*, та підтверджувала його недоторканність. Як у випадку з Московським договором, підписання цієї угоди супроводжувалось нотою уряду ФРН урядам країн-переможниць про продовження їх особливих прав щодо Німеччини в цілому. Польська сторона в окремому інформ. док-ті визнала можливість для громадян ПНР нім. походження за певних умов емігрувати в одну з існуючих нім. д-в. Остаточного вирішення еміграційне питання знайшло в серпні 1975, коли після спільної заяви 2.08.1975 й угоди між ПНР і ФРН 9.10.1975 бл. 120 тис. етнічних німців отримали можливість виїзду до ФРН в обмін на надання Польщі фінанс. компенсацій і кредитів урядом ФРН. Підписання *Чотиристоронньої угоди 1971* щодо Західного Берліна позитивно вплинуло на процес ратифікації Московського й Варшавського договорів та переговорний процес між НДР і ФРН, який розпочався в листопаді 1970 після зустрічей канцлера ФРН В. Брандта та голови Ради міністрів НДР В. Штофа (19.03.1970 в Ерфурті й 21.05.1970 в Каселі). Переговори про умови політ. дог-ру між НДР та ФРН відбувались паралельно з переговорами щодо док-тів з реалізації Чотиристоронньої угоди та Угоди про транспортне сполучення між НДР та ФРН, що були підписані 26.05.1972 і стали першими міжнім. міжнар.-прав. угодами. Договір про основи взаємовідносин ФРН та НДР було підписано 21.12.1972. За ним ФРН визнавала НДР на основі принципу рівноправності двох д-в, що означало встановлення *дипломатичних відносин* та закінчення міжнар. ізоляції НДР. Проте, водночас, офіц. позиція ФРН щодо державності НДР продовжувала базуватись на факті особливого характеру нім.-нім. відносин, які для ФРН не були міжнар. за своєю прав. природою.

Центр. темою переговорного процесу між ФРН та ЧССР, що розпочався на рівні міністрів закорд. справ лише 7.05.1973, була проблема прав. оцінки *Мюнхенської угоди 1938*. Чехословацька сторона наполягала на визнанні цієї угоди недійсною від самого початку, тоді як представники ФРН вважали, що за нормами *міжнародного права* міжвоєнного періоду Мюнхенська угода була дійсною до моменту її порушення Німеччиною в березні 1939 своїм вторгненням в Чехословаччину та наступними розподілом і *анексією* цієї країни. У тексті Празького договору 11.12.1973 сторони закріпили компромісне формулювання, яке однозначно вказує на недійсність Мюнхенської угоди лише щодо сучас. взаємин Чехословаччини та ФРН. Як у випадку з Московським та Варшавським договорами, угода між ФРН та ЧССР підтверджувала недоторканність існуючих кордонів та проголошувала відмову від застосування сили. «Нова східна політика» та нормалізація відносин ФРН із країнами Схід. Європи та СРСР зробили можливим початок заг.-європ. процесу та його інституціоналізацію з підписанням Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975, проведення наступних заг.-європ. конференцій, а також призвела до суттєвого зростання міжнар. ролі ФРН.

А. А. Суботін

Новація міжнародного договору — укладання нового *договору міжнародного*, що замінює собою попередній договір з цього ж предмета. По суті є оновленням зобов'язань сторін шляхом їх повної або часткової заміни. Як правило, відбувається внаслідок зміни обставин, суттєвих для дії міжнар. дог-ру. **Н. м. д.** здійснюється за згодою сторін на період його дії або на період встановленого нового строку його дії. **Н. м. д.** може стосуватись дог-ру в цілому або його частини. **Н. м. д.** (в цілому або його частин) може відбуватись лише за згодою всіх його сторін. Процедурою **Н. м. д.** є його перегляд (див.: *Договору міжнародного ревізія*).

О. В. Буткевич

Новгородський договір 1326 — *договір мирний* між Новгородською республікою та Норвегією; підписаний 11.06.1326 у Великому Новгороді, терміном на 10 років. Договір розмежовував між сторонами зони впливу у Карелії та на Кольському півострові. Кольській півострів потрапив у зону впливу Новгородської республіки. Також було досягнуто домовленість про свободу торгівлі для купців обох сторін.

С. П. Галака

«Нове партнерство для розвитку Африки» (New Partnership for Africa Development), **НЕПАД** (NePAD) — ініціатива африк. країн щодо розвитку країн континенту та формування нових взаємин із країнами Заходу; започаткована на зустрічі *Організації африканської єдності (ОАЄ)* в 2001 в Лусаці (Замбія) в межах проекту створення *Африканського Союзу*. У рамках НЕПАД африк. країни беруть на себе зобов'язання: запровадити відкрите й демокр. держ. управління; припинити систематичне порушення *прав людини;* докладати зусиль щодо врегулювання внутр. збройних конфліктів шляхом примирення сторін і запровадження колективних миротворчих заходів. У відповідь країни Заходу закликаються до збільшення допомоги африк. країнам для розвитку інфраструктури, соц.-політ. та екон. розвитку, сприяння освіті, надання інвестицій та скасування торг. бар'єрів, що перешкоджають *експорту* з країн Африки. У жовтні 2001 було створено Імплементаційний комітет НЕПАД у складі Нігерії, Алжиру, ПАР та Єгипту. Лідери цих країн взяли на себе зобов'язання представляти НЕПАД перед д-вами Заходу, зокрема в рамках самітів *Великої вісімки*. Інтереси окремих регіонів Африки мали представляти: Буркіна-Фасо (Зах. Африку), Камерун та Габон (Центр. Африку), Ефіопія та Кенія (Схід. Африку), Маврикій, Мозамбік і Замбія (Півд. Африку). Метою НЕПАД було забезпечення в африк. регіоні 7 % щорічного екон. зростання впродовж наступних 15 років, для чого планувалося залучити бл. 64 млрд дол. інвестицій. Пріоритетними є інвестиції в розбудову енергетичної інфраструктури. Країни Заходу підтримали ідею запровадження плану дій для реалізації НЕПАД. З ініціативи Великої Британії та Франції у вересні 2002 в Котону (Бенін) розпочались переговори щодо розширення безмитного й безквотного експорту африк. товарів на ринки *Європейського Союзу (ЄС)*. Значні кошти на реалізацію НЕПАД були виділені Канадою та США.

С. В. Андрущенко

Нове політичне мислення — філос.-політ. концепція *зовнішньої політики* СРСР у 2-й пол. 1980-х; заснована на тезі про різноманітний, взаємозалежний і цілісний світ; проголошувала відмову від класово-ідеолог. конфронтації. Основні положення концепції були сформульовані в Заяві М. *Горбачова* від 15.01.1986, Делійській декларації (28.11.1986), у книзі М. Горбачова «Перебудова для нашої країни і для всього світу» (1987) та його виступі на сесії *Генеральної Асамблеї ООН* у грудні 1988. Основні принципи **Н. п. м.**: пріоритет заг.-людських цінностей перед класовими; перехід від конфронтації до діалогу як основної форми *міжнародних відносин;* деідеологізація міжнар. відносин; повага права кожного народу на вільний вибір своєї долі; визнання неможливості військ. вирішен-

ня міждерж. суперечок і пошук балансу інтересів. У сфері військ. безпеки планувалось здійснити невідкладні заходи, спрямовані на ліквідацію *зброї масового знищення*, а потім і значне скорочення звичайних озброєнь; наголошувалось, що військ. доктрина СРСР матиме виключно оборонний характер. В екон. сфері проголошувався принцип рівності та справедливості міждерж. відносин як основа успішного розвитку всіх країн і регіонів. На практиці реалізація **Н. п. м.** у рад. зовн. політиці позначалась істотними протиріччями.

В. Ю. Крушинський

Новий міжнародний економічний порядок (НМЕП) — система поглядів на світовий екон. устрій; концепція перебудови *міжнародних економічних відносин* на справедливій і рівноправній основі, передовсім відповідно до вимог країн, що розвиваються, для подолання їхнього нерівномірного становища у сфері зовн.-екон. відносин. Концепція НМЕП розроблялась у часи біполярного світу та склала політ. основу *мондіалізму*, виступала однією з предтеч сучас. ідей *глобалізації*. Комплексну програму НМЕП було затверджено на 6-й спец. сесії *Генеральної Асамблеї ООН* у 1974, а її фундаментальні принципи сформульовано в «Декларації і Програмі дій за встановлення нового міжнародного порядку» й «Хартії міжнародних прав і обов'язків держав», прийнятих на 29-й сесії ГА ООН в 1974. Основні вимоги НМЕП: встановлення повного нац. *суверенітету* над природ. ресурсами та над усіма видами екон. діяльності; здійснення інтегративної програми щодо сировинних товарів; нормалізація міжнар. валютної системи; стимулювання розширення пром. експорту країн, що розвиваються; застосування комплексних заходів щодо скорочення технолог. розриву між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються; полегшення тягаря фінанс. заборгованості та збільшення припливу реальних ресурсів із розвинутих країн у країни, що розвиваються; регламентація й контроль за діяльністю *транснаціональних корпорацій*; зміцнення екон. співпраці. Проте втілення ідей НМЕП не позбавлене суперечностей. Країни Заходу негативно поставились до ідеї встановлення НМЕП; зокрема США відхиляють пропозицію про реалізацію НМЕП у переговорах у рамках ООН і виступають проти підвищення ролі країн, що розвиваються, в управлінні такими міжнар. орг-ціями, як *Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Світова організація торгівлі (СОТ)* тощо.

А. П. Румянцев, Д. В. Кушерець

Новий трансатлантичний порядок денний ЄС–США (EU–USA New Transatlantic Agenda), **НТПД (NTA)** — базовий документ про принципи та напрямки відносин між *Європейським Союзом* та Сполученими Штами Америки; підписаний 3.12.1995 на саміті ЄС—США в Мадриді (Іспанія) президентом США Б. *Клінтоном*, з одного боку, та прем'єр-міністром Іспанії Ф. *Гонсалесом* та президентом Європейської комісії Ж. *Сантером*, з іншого. Документ поглибив та деталізував політичний діалог США та ЄС, запроваджений Трансатлантичною декларацією 1990, перевів його з формату консультацій у координацію дій. Складовою частиною Порядку денного став Спільний план дій ЄС—США, який встановив близько 150 довгострокових цілей двосторонньої співпраці. Згідно з положеннями Порядку денного та Спільного плану дій встановлювалися чотири напрямки співробітництва: 1. Сприяння миру та стабільності, демократії та розвитку у світі: сприяння демократичним та економічним перетворенням у країнах Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, колишнього СРСР, підтримання регулярних контактів між посольствами США та представництвами *Європейської комісії* в цих країнах для координування програм технічної та фінансової допомоги, імплементація *Дейтонських угод 1995* та координація фінансової допомоги у реконструкції в колишній Югославії; проведення спільних дій в процесі близькосхідного врегулювання — підтримка палестинського самоврядування та економічного розвитку регіону, укладання угод про вільну торгівлю ЄС з Ізраїлем, Йорданією, Палестинською автономією, координація програм допомоги США—ЄС; вироблення спільних підходів до гуманітарної допомоги та кризової *дипломатії* — створення Консультативної групи з питань співробітництва у сприянні розвитку та наданні гуманітарної допомоги (Брюссель, Вашингтон) для обміну інформацією та координацією політик, спільна робота в міжнародних гуманітарних інституціях (*Управління Верховного комісара ООН у справах біженців*, Світова продовольча програма, департамент ООН з гуманітарних проблем), проведення регулярних зустрічей між посольствами США та представництвами Європейської комісії в країнах, що розвиваються, для покращення програм гуманітарної допомоги. 2. Відповіді на глобальні виклики: боротьба з міжнародною злочинністю, торгівлею наркотиками та ядерними матеріалами й тероризмом; координація дій уряду США та Європолу; спільні дії у вирішенні гуманітарних проблем — справи *біженців* та переміщених осіб; захист навколишнього середовища. 3. Внесок у розширення світової торгівлі та встановлення тісних економічних зв'язків: побудова Трансатлантичного ринку, зменшення бар'єрів для вільного переміщення товарів, послуг та капіталу через Атлантику, виконання домовленостей Уругвайського раунду ГАТТ, посилення міжнародної інвестиційної лібералізації та скорочення технічних та нетарифних бар'єрів. 4. Будівництво мостів через Атлантику: поглиблення трансатлантичних культурних, наукових та освітніх зв'язків, збільшення кількості програм обміну, співробітництво у спільних наукових та технологічних проектах.

Новий порядок денний та Спільний план дій відображали зміни у статусі ЄС після *Маастрихтського договору 1992*: набуття більшої компетенції Союзу в економічних та політичних питаннях, курс, спрямований на побудову спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Однак через трансатлантичні розбіжності ряд питань залишився поза увагою: монетарна політика, сільське господарство та проблема застосування санкцій щодо таких країн, як Лівія, Іран та Ірак. З метою посилення горизонтального рівня координації зовнішньополітичних кроків були внесені зміни до інституційних механізмів співробітництва: створено «Групу на вищому рівні» (Senior Level Group), яка складалася із заступників міністрів та глав генеральних директоратів Комісії, та групи з виконання завдань НТПД (NTA Task Force) на рівні службовців середнього рангу для підготовки порядку денного самітів ЄС—США; запроваджено багатоструктурові неформальні форуми співпраці для об'єднання суспільств США та ЄС (Трансатлантичний діалог у сфері охорони навколишнього середовища, Трансатлантичний діалог споживачів, Трансатлантичний діалог ділових дій).

М. А. Миронова

Ново-Огарьовський процес 1991 — серія зустрічей М. *Горбачова* з представниками союзних республік у президентській підмосковній резиденції Ново-Огарьово (неподалік Москви) протягом 1991 з метою розроблення й підписання нового союзного договору. Президент СРСР спробував зміцнити центральну владу шляхом певних поступок республікам, прагнучи одночасно з цим посилити Центр, перетворити Союз на *конфедерацію*. Розпочавшись у квітні, переговори в Ново-Огарьово продовжувались з деякими перервами аж до листопада, коли були остаточно розвіяні всі сподівання М. Горбачова утримати вже незалежні держави під своїм контролем. Ідея підписання нового договору між союзними республіками, на базі якого можна було б створити нову Конституцію СРСР, виникла ще в 1989; поступово з'являлись проекти створення замість СРСР конфедерації з різними назвами («співтовариство», «співдружність» тощо); у травні 1990 розпочалась безпосередня робота над концепцією та проектами майбутньої угоди. В грудні того ж року на IV З'їзді народних депутатів СРСР поіменним голосуванням було прийнято рішення про збереження федеративної держави зі старою назвою, але на цьому ж з'їзді Н. *Назарбаєв* висунув ідею укладання республіками союзного договору без участі Центру, що свідчило про рішення рухатись в напрямку до конфедерації. Перший проект Договору про Союз суверенних республік був опублікований в газеті «Правда» 9.03.1991, однак його обговорення відбувалось повільно. Тоді М. Горбачов вирішив апелювати до населення: 17.03.1991, в апогей кризи, був проведений референдум, в якому взяли участь 10 республік; 76,4 % учасників висловились за збереження Союзу, реформованого на демократичній основі, але влада Латвії, Литви, Естонії, Вірменії, Грузії та Молдови відмовилась від проведення референдуму, і в цих республіках він проходив з ініціативи окремих місцевих рад та трудових колективів. Усе ж, користуючись результатами референдуму, після кількох невдалих спроб, М. Горбачов 23.04.1991 розпочав процес розроблення нового союзного договору;

спершу планувалось підписати договір остаточно вже у вересні-жовтні цього ж року.

Перероблений проект союзного договору був підписаний М. Горбачовим 17.06.1991 і вже наступного дня розісланий Верховним Радам дев'яти союзних республік, оскільки держави Балтії, Грузія, Вірменія та Молдова участі в **Н.-О. п.**, як і у попередньому референдумі, не брали. Згідно з документом, визнавались *суверенітет* та незалежність кожної окремої республіки, які повинні були делегувати центральному уряду низку повноважень у сфері оборони, *зовнішньої політики* та координації в економічній сфері. Передбачалось, що запропонований проект буде обговорюватись в процесі його ратифікації та під час розробки нової Конституції СРСР, однак терміни та процедура підписання союзного договору залишались невизначеними. 23.07.1991 в Ново-Огарьово відбулась чергова велика нарада по тексту п'ятого варіанту союзного договору; на ній були присутні керівники СРСР, РРФСР та більшість керівників союзних і автономних республік. На пропозицію М. Горбачова, автономні республіки також мали стати співзасновниками нової Союзної держави, цю ж думку активно підтримав Б. *Єльцин*, виступаючи за розширення прав *автономій*; обговорення документа тривало 12 годин, і пізно ввечері цього ж дня майже всі спірні питання були узгоджені. 24.07.1991 М. Горбачов урочисто оголосив про те, що робота над союзним договором завершена і документ відкритий для підписання (хоча насправді він був поширений ІТАР-ТАРС лише 14.08). У порівнянні з попереднім варіантом, опублікованим наприкінці червня, цей проект був більш поблажливим стосовно республік, що свідчило про відстоювання ними своїх вимог у ході переговорів. Так, російська мова, залишившись «мовою міжнаціонального спілкування», переставала бути державною; керівники республіканського уряду могли брати участь у роботі союзного кабінету міністрів з правом вирішального голосу, а підприємства військово-промислового комплексу переходили під спільне управління Союзу та республік. Водночас остаточний текст майбутнього договору містив чимало неузгоджень, зокрема, невирішеним залишався один із найважливіших його пунктів — про союзні податки та збори, оскільки формування бюджету Союзної держави визначалось в першу чергу рішеннями республік, що мали ввійти до неї, а це не сприяло формуванню загальносоюзної системи оподаткування. Не вирішувалось питання про самостійну зовнішню політику «суверенних держав», як-то можливість їхнього вступу до *ООН* чи відкриття власних *посольств*. Без вирішення залишалося й питання про статус тих 6-ти республік, які не мали наміру підписувати союзний договір (тим часом, республіки Середньої Азії, не ставлячи радянський Центр до відома щодо своїх намірів, уклали між собою двосторонні угоди).

29.07.1991 в другій половині дня до Ново-Огарьова прибув М. Горбачов і запросив туди Б. Єльцина та Н. Назарбаєва для неофіційної зустрічі (по суті, таємної, адже в пресі та на телебаченні про це не повідомлялось нічого). На нараді було вирішено не зволікати і офіційно підписати договір вже 20.08, крім того, президентом Союзу Суверенних Держав пропонувалось залишити Горбачова, а головою союзного уряду мав стати Назарбаєв. 2.08.1991 М. Горбачов виступив по телебаченню зі зверненням до населення країни й оголосив, що союзний договір «відкритий для підписання», а першими його підпишуть делегації Росії, Казахстану та Узбекистану; інші ж республіки можуть визначитись з рішеннями пізніше. М. Горбачов запевняв, що Радянський Союз буде збережений як «світова держава», а з «війною законів» всередині країни буде покінчено (проект союзного договору в останній його редакції не публікувався до 15.08). Поширеною є думка, що саме перенесення дати підписання договору на один-два місяці раніше стало причиною путчу, організованого ДКНС 19.08.1991 в Москві, доки Горбачов перебував у Криму. Крім того, Г. Янаєв, Д. Язов, В. Павлов, В. Крючков, Б. Пуго та інші організатори путчу навіть не приховували, що незадоволені суттєвим розширенням суверенітету республік. У разі успіху історичне значення нового союзного договору прирівнювалось його авторами до значення Декларації незалежності для історії США, але такі сподівання були зруйновані спробою серпневого перевороту, однак ідея нового договору ще продовжувала жити. Згодом був розроблений черговий проект угоди, тепер вже з меншою кількістю учасників.

Н.-О. п., який був відновлений восени 1991, відрізнявся від попереднього етапу зміною деяких політичних орієнтирів: якщо колись М. Горбачов відкрито прагнув утримати в Союзі якомога більше республік (передусім, Україну), що спричинило недоліки попередніх проектів договору, то тепер на порядку денному був вже сам факт укладення угоди. При цьому кількість республік, які пішли б на підписання договору, вже не була визначальною. Такий підхід був реалістичнішим, оскільки він дозволяв стабілізувати становище хоча б локально. 14.11.1991 відбулось чергове засідання Державної Ради в Ново-Огарьові, на якому були присутні представники 7-ми республік; через чотири години переговорів було досягнуто домовленості про створення єдиної «конфедеративно-демократичної держави». У цей час несподівано змінилась позиція Б. Єльцина, який до останнього висловлював підтримку союзному договору, а вже 18.11 заявив, що незадоволений переговорами в Ново-Огарьові, оскільки «довелось піти на більші компроміси, ніж потрібно було б»; 25.11 на зібранні Державної Ради Б. Єльцин відмовився підписати вже узгоджений і підготовлений до розсилки в республіки союзний договір. Через два дні текст договору був опублікований у друкованих ЗМІ, а М. Горбачов до останнього запевняв громадськість, що угоду таки буде підписано, однак це було безрезультатним. Підписання *Біловезької угоди про створення Співдружності Незалежних Держав 1991* поклало край **Н.-О. п.**

В. М. Матвієнко

Новоросія — історична область на розмежованих і слабо заселених землях Дикого поля від Нижнього Дунаю до Кубані, що прилягає до Азовського і Чорного морів та включає землі чотирьох колишніх губерній Росії: Херсонської, Катеринославської і Таврійської (крім Криму), а також Бессарабської. Нерідко до неї відносять також південь європейської частини сучасної Російської Федерації (Кубань, Ставропілля, Дон). Термін широко вживався, починаючи з середини XVIII ст. Простір від Дунаю до Кубані, де проходили кочовища хозар, половців, кримських татар та інших народів, називався «Диким полем», або «Малої Татарією». Від набігів орд з Дикого поля страждали Русь, Велике князівство Литовське і Руське, Річ Посполита. Загальна кількість слов'ян, захоплених і проданих на невільницьких ринках Кримського ханату, оцінюється в 3 млн осіб. Ці землі тривалий час входили до геополітичного простору *Османської імперії* і були для Росії «новими» або «бар'єрними» (буферними). У середині XVIII ст. степ займали переважно ногайські орди — васали кримських ханів і турецьких султанів. Наприкінці XV — на початку XVI ст. на північному сході Дикого поля створюється Запорізька Січ з центром на о-ві Хортиця. З південного сходу сюди просуваються донські козаки. У XVI—XVII ст. донці й запорожці засновують на берегах Дніпра та Азовського моря опорні пункти, вважаючи ці майже неосвоєні землі своїми і називаючи їх Ханською Україною.

У міру входження Північного Причорномор'я до *Російської імперії* почалася колонізація Дикого поля зі створенням невеликих поселень (куренів), заснованих малоросійськими козаками та російськими втікачами. Активна колонізація **Н.** починається за *Петра I*. Зокрема, він запропонував поневоленим Туреччиною слов'янам переселятися в малонаселені райони Росії. Одним з перших почув цей заклик серб Сава Лукич Рагузійський, що став відомим сподвижником російського імператора. У 1727 з південнослов'янських поселенців сформовано Сербський гусарський полк, якому доручалася охорона південних кордонів Росії й виділялися землі навколо Бахмута. Власне, з переселенням балканських слов'ян у Росію пов'язане виникнення Новоросійського краю, який спочатку називався Нова Сербія. У липні 1751 імператриця Єлизавета Петрівна у відповідь на прохання полковника австрійської служби І. Хорвата оголосила, що «скільки б із сербського народу в Російську Імперію перейти не побажало, всі вони як єдиновірні в службу і підданство прийняті будуть». Перший загін переселенців, чисельністю у 218 осіб, прибув до Росії в 1751. Столицею Нової Сербії стало місто Новомиргород. У 1764 Нова Сербія і Слов'яносербія увійшли до складу Новоросійської губернії. *Катерина II* скасувала Запорізьку Січ, і Запоріжжя було приєднано до **Н.**

Адміністративно Новоросійська губернія існувала за Катерини II в 1764–75 (Катеринославське намісництво в 1783–96), і за *Павла I* в 1796–1802,

коли вона була поділена на Катеринославську, Миколаївську і Таврійську губернію. У 1812 разом з Бессарабією ці губернії увійшли до складу єдиного Новоросійсько-Бессарабського генерал-губернаторства зі столицею в Одесі. У заселенні земель брали участь російські козаки і селяни, греки, вірмени, болгари, литовці, молдавани, поляки, серби, німці, швейцарські французи, євреї з Польщі та Білорусі. В результаті природної асиміляції представників різних слов'янських етносів, як з причини їх тривалого спільного проживання, так і внаслідок змішаних шлюбів у декількох поколіннях, склався новий переважно російськомовний субетнос з оригінальним варіантом культури, що ґрунтується на «різноплемінності» та віротерпимості. У менталітеті **Н.** міжетнічна солідарність завжди домінувала над ідеями *націоналізму*. До кінця XIX — початку XX ст. **Н.** перетворилася на потужний аграрно-сировинний регіон, найважливіший центр землеробства, металургійної та гірничопереробної промисловості Росії. На територіях Новоросії з переважно неросійським населенням в 1920–30-ті проводилася політика коренізації, в ході якої просувалися і впроваджувалися елементи мови та культури етносів, що проживають тут (українців, німців, греків, болгар та ін). Із середини XX ст. як заміну назви **Н.** використовувалося географічне визначення «Північне Причорномор'я». У другій половині XX ст. територія **Н.** стала позначатися стійким поняттям «Південна Україна».

Д. В. Табачник

Нода Йосіхіко (20.05.1957, м. Фунабасі, префектура Тіба, Японія) — японський громадсько-політичний і державний діяч, 95-й прем'єр-міністр Японії (2011–12); народився в сім'ї офіцера Сил самооборони; закінчив Школу політичних наук і економіки Університету Васеда (Токіо, 1980) та Інститут Мацушіта. В 1983–93 був депутатом ради префектури Тіба; п'ять разів обирався депутатом Палати представників японського Парламенту від 4-го округу Тіба (1993–96, після 2000); працював віце-міністром фінансів в уряді Хатоями Юкіо (2009–10) та міністром фінансів в уряді *Кана Наото* (8.06.2010–2.09.2011). Член парламентського комітету Демократичної партії (2002–04, 2005–06); 29.08.2011 обраний 9-м головою Демократичної партії, 30.08.2011 затверджений нижньою палатою парламенту на посаді прем'єр-міністра, а 2.09.2011 призначений імператором. Після обрання главою Демократичної партії назвав головними завданнями, що стоять перед країною, ліквідацію наслідків аварії на Першій Фукусімській АЕС, відновлення постраждалих від землетрусу районів і зниження високого курсу єни. Протягом 24 років, починаючи з 1986 й аж до призначення міністром фінансів 2010, він щоранку виходив до станції метро та роз'яснював свою політичну позицію виборцям. У *зовнішній політиці* зайняв досить «войовничі» позиції й відкрито висловив занепокоєність з приводу зростання військової міці Китаю та заявив про те, що підтримуватиме тісні безпекові зв'язки зі США, сприятиме дійсній угоді щодо розміщення американської воєнно-повітряної бази Футемма на острові Окінава. Після поразки Демократичної партії на парламентських виборах 16.12.2012 подав у відставку.

Д. В. Табачник

Ноель-Бейкер (Noel-Baker) Філіпп (1.11.1889, Лондон, Велика Британія — 8.10.1982, там само) — лауреат *Нобелівської премії миру* 1959, британський державний діяч, брав участь у створенні й управлінні *Лігою Націй* та *Організацією Об'єднаних Націй*, поборник миру, міжнародного співробітництва та роззброєння заради миру. Навчався в коледжі Гаверфорд у Пенсільванії, в Королівському коледжі Кембриджу та університетах Мюнхена і Парижа. Член британської делегації на *Паризькій мирній конференції 1919–20*, був особистим помічником лорда Роберта Сесіля, що написав проект договору про створення Ліги Націй; 1920–22 працював у секретаріаті Ліги Націй, головний помічник А. *Гендерсона* (Нобелівська премія миру, 1934), який головував на *Конференції зі скорочення та обмеження озброєнь 1932–34*. 1924–29 — професор *міжнародного права* у Лондонському університеті; 1933–34 — читав лекції в Єльському університеті. 1929–31, 1936–70 — член палати громад від Лейбористської партії; 1945–46 — державний міністр Міністерства закордонних справ, 1946–47 — державний секретар з питань екології повітря, 1947–50 — державний секретар з відносин із країнами *Співдружності Націй*, 1950–51 — міністр палива та енергетики, до 1964 був членом парламентської групи із закордонних справ Лейбористської партії. Брав участь у розробці *Статуту ООН* і був членом британської делегації на I *Генеральній Асамблеї ООН* в 1946–47. 1960–82 — голова Міжнародної ради зі спорту та фізичної реабілітації *ЮНЕСКО*.

О. Л. Хилько

Нойрат (Neurath) Костянтин (2.02.1873, Кляйн-Глаттсбах, Вюртемберг, Німецька імперія — 14.08.1956, Енцвайнген, Вюртемберг, ФРН) — нім. держ. діяч і *дипломат*. 1903–07 — працівник дип. представництва Німеччини у Великій Британії, 1914–16 — у Туреччині. 1908–14 — службовець МЗС Німецької імп.; 1917–18 — особистий секретар Вюртемберзького короля; 1919–21 — посланник Німеччини в Данії; 1921–30 — посол Німеччини в Італії, у 1930–32 — посол Німеччини у Великій Британії. У червні 1932 — лютому 1938 — мін. зак. справ Німеччини, забезпечував дип. підготовку нацистської *агресії* в Європі. 1938–39 — голова таємного кабінету; 1939–43 — «протектор Богемії й Моравії»; 1943–45 — генерал СС. Як один із гол. *злочинців воєнних* на *Нюрнберзькому процесі 1945–46* засуджений до 15 років тюремного ув'язнення. Звільнений у 1954.

Р. А. Кривонос

Норбер (Norbert) Жустен (1947) — Надзвичайний і Повноважний Посол, громадянин Бельгії; магістр фізики Льєзького університету, магістр менеджменту Інституту Сент-Луїс, Брюссель. З 1980 — співробітник зовнішньополітичних органів *Європейського Союзу* в Люксембурзі, Брюсселі, Відні. У 2001–04 — голова Делегації *Європейської комісії* в Україні, Білорусі та Молдові у Києві; в 2004–08 — виконавчий директор Міжнародного науково-технічного центру в Москві; в 2008–11 — голова Делегації Єврокомісії в Казахстані, Киргизстані та Таджикистані; в 2011–12 — голова Представництва ЄС в Узбекистані. Нагороджений орденом України «За заслуги» III ступеня.

Т. І. Шинкаренко

Нордслеттен (Nordsletten) Ойвінд (1.06.1944, Тайм, Норвегія) — норвезький *дипломат*. На дип. службі з 1974. У 1977–79 — аташе, 2-й секр. посольства Норвегії в Туреччині; 1979–82 — 2-й секр., 1-й секр. посольства Норвегії в Москві; 1982–92 — у центр. апараті МЗС Норвегії; 1988–92 — зав. відділу країн Центр. та Схід. Європи МЗС Норвегії, у 1992 — в. о. заст. ген. директора політ. відділу МЗС Норвегії. Супроводжував мін. закорд. справ Т. Столтенберга під час його офіц. візиту до Києва 5.02.1992, у ході якого було встановлено дип. відносини між Україною та Норвегією. 1992–97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Норвегія в Україні.

Р. А. Кривонос

Норма міжнародного права — юридично обов'язкове формально визначене правило, яке регулює міждерж. відносини шляхом встановлення прав й обов'язків для держав та інших суб'єктів міжнар. права. Дотримання **Н. м. п.** забезпечується механізмом охорони, що полягає у відповідних заходах, які вживаються суб'єктами міжнар. права в колективному або індивід. порядку згідно з *міжнародного права принципами основними*. **Н. м. п.** є універсальною формою існування *міжнародного права*, створюються на засадах добровільних угод між його суб'єктами. Внаслідок компромісів, поступок та узгоджень суб'єкти доходять взаємно погодженого рішення про певні правила відносин. **Н. м. п.** закріплені в загальновизнаних юрид. формах — *міжнародного права джерелах*. Упродовж тривалого часу міжнар. право характеризувалось домінуванням індивід. норм, призначених для регулювання конкретних відносин між обмеженою кількістю суб'єктів. Більшість **Н. м. п.** не мають універсального, заг. характеру, оскільки кожна міжнар. угода або звичаєва норма створює обов'язкове правило поведінки лише для д-в, які висловили на те очевидну або мовчазну згоду. Характерною рисою сучас. міжнар. права стала поява найзагальніших норм — комплексу основних принципів міжнар. права. У ході процесів *глобалізації* та поглиблення єдності міжнар. співтовариства кількість та значення заг. норм поступово збільшується. **Н. м. п.** мають особливу внутр. структуру: найчастіше вони містять лише диспозицію (правило належної поведінки), рідше — гіпотезу (опис передумов дії норми) і диспозицію, а санкція (межі відповідальності за порушення диспозиції) як структурний

елемент норми зазвичай відсутня. При цьому санкції містяться в *системі міжнародного права* та визначаються самостійним інститутом міжнар.-прав. санкцій. Існує велика кількість критеріїв, за якими можна класифікувати **Н. м. п.** Найважливішими з них вважаються такі: за змістом та місцем у системі міжнар. права — цілі, принципи та норми; за сферою дії — універсальні, регіональні, партикулярні, локальні; за юрид. чинністю — імперативні та диспозитивні; за функціями в механізмі міжнар.-прав. регулювання — матеріальні та процесуальні; за способом створення та формою існування (джерелом) — звичаєві, договірні, норми рішень міжнар. організацій.

О. В. Задорожній

Носач Тимофій (? — 1671) — укр. військ. діяч і *дипломат.* З 1648 — полковник прилуцький. Влітку 1658 у зв'язку з підготовкою *Гадяцького договору 1658* очолив посольство до Варшави і, виступаючи в Сеймі, рішуче домагався дотримання Річчю Посполитою свободи слова, забезпечення прав України особливим трактатом і ліквідації церк. унії. У березні 1659 за рішенням старшинської ради очолив друге посольство до Варшави, щоб домогтися від польського уряду й Сейму *ратифікації* Гадяцького договору та прийняття «Нових пунктів», які істотно доповнювали його зміст: передбачались приєднання до Руського князівства Волинського, Руського й Подільського воєводств, запровадження спадкоємного гетьманства, скасування наданих без згоди гетьмана володінь і посад, збільшення реєстру до 60 тис. чол., ліквідація *унії.* Але Сейм відмовився затвердити ці вимоги. Коли козацьке військо під проводом Ю. *Хмельницького* потрапило в жовтні 1660 у скрутне становище, Н. разом із П. *Тетерею* схилив гетьмана до мирних переговорів із поляками та укладення *Слободищенського трактату 1660* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою. 4.04.1665, обіймаючи посаду ген. обозного в уряді правобережного гетьмана П. Тетері, під час облоги Корсуня моск. військами потрапив у полон і був засланий. У 1668 повернувся в Гетьманщину. Подальша доля невідома.

В. І. Головченко

Нота вербальна — різновид *ноти дипломатичної.* Листування між зовн.-політ. відомствами та інозем. представництвами, а також між самими представництвами ведеться переважно шляхом направлення **Н. в.** У минулому **Н. в.** визначалась як документ, зміст якого мав бути предметом серйозного розгляду; надзвичайно важливий, але не призначений для опублікування. У сучас. дип. практиці у **Н. в.** викладаються поточні питання різноманітного характеру: політ., екон., наук.-техн., як двосторонніх, так і багатосторонніх відносин. У вигляді **Н. в.** робиться запит на *агреман,* за їхньою допомогою повідомляється про прибуття дипломата у країну перебування або про його від'їзд, інформується про дорожно-трансп. пригоди за участю співробітників *посольств,* доводиться до дип. представництв інформація представницького характеру тощо.

Н. в. складається від третьої особи, друкується на нотному бланку, має вихідний номер. **Н. в.** не підписується, на ній у кінці тексту ставиться печатка органу, який її направляє, і вказується адреса. Вона містить протокольні мовні формули: текст ноти починається та закінчується компліментами, які покликані сприяти налагодженню контактів між кореспондентами. Компліменти не вживаються у нотах, які повідомляють про оголошення трауру в країні, нотах із висловленням співчуття, також у порядку взаємності. Якщо до ноти прикладаються окремі матеріали або док-ти, то вони звичайно перераховуються у лівій нижній частині аркуша на окремому рядку після слова «додаток». Різновидами **Н. в.** є *циркулярна нота,* ідентична нота та нота уряду.

Т. І. Шинкаренко

Нота дипломатична — різновид документів *дипломатичного листування.* **Н. д.** поділяються на особисті (підписні) й *ноти вербальні.* Різновидом вербальної ноти є нота циркулярна, яка надсилається МЗС інозем. *посольствам* і *місіям дипломатичним,* що знаходяться в д-ві, або посольством чи місією іншим посольствам і місіям у країні перебування з метою донесення до адресатів інформації одного змісту. До складання циркулярної ноти ставляться ті самі вимоги, що й до складання вербальної ноти.

Особисті або підписні ноти застосовуються у випадках офіц. інформування про важливу подію в країні відповідно до вимог *протоколу* країни перебування або у відповідь на особисту ноту. В них можуть підніматись важливі та принципові питання двосторонніх або *міжнародних відносин.* Особиста нота має форму листа, складеного від першої особи від імені персони, яка підписала ноту. Друкується на нотному бланку, на ній указується адреса, вихідний номер і печатка не ставляться. Різновидом особистої ноти є колективна нота, яка в дип. практиці зустрічається все рідше. Вона використовується при необхідності викласти певній д-ві узгоджену між кількома д-вами точку зору або повідомити про прийняття відп. заходів. Складається в єдиному екземплярі, який підписують глави відп. *дипломатичних представництв.* Передається під час зустрічі, на якій повинні бути присутніми всі особи, що підписали ноту. Може розглядатись адресатом як демарш, спроба тиску. Будь-якої чіткої регламентації питань, які підлягають викладенню у вербальних або особистих (підписних) нотах, не існує; керуються традицією та практикою, що існує в країні перебування.

Т. І. Шинкаренко

Нота циркулярна — див.: *Нота дипломатична.*

Нотами обмін — одна з форм укладання *договорів міжнародних.* Використовується, як правило, при укладанні між державами угод з таких питань, як встановлення *дипломатичних відносин,* перетворення *місії дипломатичної* в *посольство,* уточнення окремих положень *договору міжнародного,* припинення його дії, передача власності тощо. Ідентичний текст нот, які складають договір, попередньо узгоджується сторонами усно або шляхом *дипломатичного листування.* Подібні ноти прийнято датувати одним і тим самим числом, з якого угода вважається такою, що набула чинності, якщо в нотах не обумовлено іншого. Якщо ноти датовані різними числами і в них не вказано дати набуття чинності угоди, вона вважається діючою з моменту отримання останньої ноти. У таких нотах зазвичай вказується, що вони розглядатимуться як угода між сторонами.

Т. І. Шинкаренко

Нотебурзький договір 1323 — *договір мирний* між Новгородською республікою та Швецією; підписаний 12.08.1323. Договір врегульовував серію збройних конфліктів між сторонами на початку XIV ст. До Швеції відходила західна частина Карельського перешийку, східна — до Новгородської республіки. Між двома сторонами визначалася *кордону державного лінія* — від Фінської затоки по річці Сестрі до Ботнічної затоки. Вздовж кордону заборонялося будувати фортеці та інші укріплення, проголошувався *нейтралітет* сторін у разі *війни* із *третіми державами.*

С. П. Галака

Нотифікація (від лат. notificare — оповіщати, повідомляти) — поширене в дип. і договірній практиці офіц. оповіщення, повідомлення. Проводиться *відомством закордонних справ, дипломатичним представництвом* або *консульською установою* шляхом вручення *ноти дипломатичної* або інших док-тів, у яких викладається позиція д-ви стосовно певних міжнар. питань, висловлюється точка зору щодо певних подій або фактів, повідомляється про підписання, *ратифікацію* міжнародних договорів, приєднання до них або їх *денонсацію* тощо. У деяких випадках необхідність **Н.** передбачена *договорами міжнародними.*

Т. І. Шинкаренко

Нуйома (Nujoma) Сем Чафішуна (12.05.1929, Онганджера, Овамболенд, Півд.-Зах. Африка) — намібійський громад.-політ. і держ. діяч, перший президент незалежної Намібії (21.03.1990–21.03.2005). Нар. у селянській сім'ї. Закінчив фінську місіонерську школу (1948) і середню школу у Віндхуці (1954). Працював службовцем у намібійському відділенні півд.-африк. залізниць. 1958 став одним з ініціаторів створення Народної орг-ції Овамболенду. З 1962 — президент заснованої на її базі Народної орг-ції Півд.-Зах. Африки (СВАПО), що з 1966 розпочала бойові дії проти укріплених пунктів ПАР у Намібії з таборів біженців у Замбії й Анголі. Розгорнув активну діяльність з популяризації намібійської проблеми в ООН, США, СРСР, КНР, д-вах Зах. Європи. 14.09.1989 в ході виконання ПАР резолюції *Ради Безпеки ООН* № 435 повернувся на батьківщину; відіграв ключову роль у процесі *Намібії проголошення незалежності;* 21.03.1990 приведений до присяги як її перший президент; пе-

реобирався 1994 і 1999. Здобув широке міжнар. визнання успішним вирішенням расових проблем у країні та посередницькими місіями в урегулюванні регіональних і міжетнічних конфліктів в Анголі, ДРК, Мозамбіку.

В. І. Головченко

Нунцій (з лат. nuntius — вісник, гонець) — дип. представник Ватикану (папський легат з дип. функціями), який акредитується при *главах держав.* Апостольський **Н.** — найвищий ранг представників закорд. *дипломатичної служби* Ватикану; очолює папське *дипломатичне представництво* — нунціатуру; представляє Папу при місцевій католицькій церкві й при главі д-ви. Канон 364 Кодексу канонічного права 1983, що визначає основні риси сучас. дип. служби Ватикану, одним із головних обов'язків папського **Н.** закріплює «захист спільно з єпископом (у країні перебування) інтересів місії Церкви і Апостольського Престолу у відносинах із главами держав». Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* **Н.** за старшинством належить до 1-го класу дип. представників, що відповідає класові *послів.* Особливістю положення **Н.**, які акредитовані в багатьох католицьких країнах, є те, що вони стають *дуаєнами дипломатичного корпусу,* незалежно від часу вручення своїх *вірчих грамот.* Папська нунціатура на чолі з «апостолічним нунцієм в Україні» функціонує в Києві.

В. М. Матвієнко

Ньєрере (Nyerere) Джуліус Камбарадже (13.04.1922, с. Бутіама, провінція Мусома, Танганьїка, нині — Об'єднана Республіка Танзанія — 14.10.1999, Лондон, Велика Британія) — танзанійський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї племінного вождя. Закінчив католицькі місіонерські школи в Мусомі й Таборі, коледж Макерере (Уганда, 1944), магістр політекономії і права Единбурзького ун-ту (1952). Під час навчання у Великій Британії став переконаним прибічником соціал. ідей. 1946–49 і 1953–55 працював шкільним учителем, 1953 очолив Африканську асоціацію Танганьїки, 1954 — створену на її базі партію Африканський нац. союз Танганьїки (ТАНУ). 2.09.1960–1.05.1961 — гол. міністр авт. уряду Танганьїки; 1.05.1961–22.01.1962 — Прем'єр-міністр незалежної Танганьїки; 9.12.1962–5.11.1985 — Президент Об'єднаної Республіки Танзанія, водночас 1961–63 і 1965–72 — мін. зак. справ. 1977 ініціював створення Революційної партії й очолював її до 1990. Обстоював концепцію опори на власні сили в побудові соціал. суспільства на общинних засадах. У *зовнішній політиці* виступав з позицій континентальної антиімперіалістичної солідарності африк. д-в, був співініціатором заснування *Організації африканської єдності (ОАЄ);* відмовився визнати диктаторський режим І. *Аміна* в Уганді та сприяв його поваленню (див.: *Танзанійсько-угандійський конфлікт 1978–79*); надавав військ.-політ. підтримку Патріотичному фронту Зімбабве Р. *Мугабе;* вирішив проблему трайбалізму в Танзанії, але наприкінці 1960-х визнав сепаратистську *Біафру.* Після добровільної відставки повернувся до рідного села й займався с. г-вом, брав активну участь у процесах мирного врегулювання міжетнічних конфліктів у Бурунді й Кенії. 1963–70 — почесний ректор Ун-ту Схід. Африки, 1970–99 — Ун-ту Дар-ес-Салама.

Твори: «Свобода і єдність» (1967), «Свобода і соціалізм» (1968), «Уджамаа. Нариси соціалізму» (1971), «Свобода і розвиток» (1974), «Людина і розвиток» (1974).

В. І. Головченко

Нью-Йоркська нарада міністрів закордонних справ США, Великої Британії і Франції 1950 відбувалась 12–18.09.1950 з приводу заходів, необхідних для припинення стану війни з Німеччиною та подальшої зміни окуп. статуту. Юрид. основа окупації залишилась без змін, але уряду ФРН було дозволено створити мін-во закорд. справ. Союзники домовились переглянути попередні рішення про обмеження для нім. промисловості, але перспективи збереження обмежень у військ. промисловості не уточнювались. Нарада схвалила участь ФРН в «об'єднаних військових європейських силах», збільшила чисельність військ зах. країн на її території, дозволила ФРН створення «мобільних поліцейських з'єднань».

В. Ю. Крушинський

Нью-Йоркська угода про врегулювання в Сальвадорі 1992 підписана 13.01.1992 у Нью-Йорку (США) представниками Фронту нац. визволення ім. Фарабундо Марті (ФНВФМ) та уряду Сальвадору; засвідчила готовність сторін до підписання остаточної угоди про врегулювання конфлікту. Процес мирного врегулювання, спрямований на припинення громадян. війни 1979–92 в Сальвадорі, породженої тривалим соц. конфліктом та неефективною політ. системою, був однією із важливих складових *Центральноамериканського мирного врегулювання.* «Останній наступ» — воєнний план дій, проголошений ФНВФМ, у якому об'єднали сили 4 ліві військ.-політ. орг-ції та Комуністична партія Сальвадору, — став точкою відліку громадян. війни в Сальвадорі. За період 1981–83 ФНВФМ перетворив свої невеликі військ. формування на потужне партиз. військо, яке 30.12.1983 захопило казарми «Ель Параїсо» — найбільший військ. об'єкт на півночі країни. Ця перемога повстанців призвела до ескалації конфлікту. Збройні сили Сальвадору за допомогою військ. радників США розробили нову стратегію й тактику ведення б-би з партиз. формуваннями, внаслідок застосування якої було зруйновано сотні сільських поселень, а їхні жителі були змушені шукати притулку в таборах для переміщених осіб у Гондурасі та інших центр.-амер. країнах. 27.07.1989 *Рада Безпеки ООН* схвалила рез. № 637, у якій закликала до активізації процесу мирного врегулювання в Центр. Америці. 15.09.1989 ворогуючі сторони зустрілись у Мексиці й домовились про початок діалогу з метою вирішення конфлікту в Сальвадорі політ. методами. Хоча військ. зіткнення продовжувались 1989–91, у квітні 1990 переговорний процес був поновлений і за підтримки *Генерального секретаря ООН* і «групи друзів» у складі представників Венесуели, Іспанії, Колумбії та Мексики тривав упродовж 1990–91. Основними етапами переговорного процесу стали Каракаська угода про заг. план переговорів (21.05.1990), Угода Сан Хосе про права людини (26.07.1990), яка встановлювала місію ООН з верифікації, Мексиканська угода про реформи збройних сил, судової та виборчої систем, а також інститутів захисту прав людини (27.04.1991), Нью-Йоркська угода (25.09.1991), яка передбачала проведення переговорів щодо вирішення низки конкретних проблем, зокрема сусп. інтеграції, екон. та соц. захисту осіб, що брали участь у воєнних діях. 31.12.1991 у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку сторони конфлікту в Сальвадорі дійшли згоди щодо умов врегулювання конфлікту. Остаточно поклала кінець громадян. війні в Сальвадорі *Чапультепекська угода 1992.*

Н. М. Весела

Нью-Йоркська угода про припинення вогню в Анголі 1988 підписана 22.12.1988 на конференції в Нью-Йорку, що відбувалась під головуванням СРСР та США; передбачала припинення вогню між воюючими сторонами — урядом Народної Республіки Анголи під проводом Народного руху за визволення Анголи — Партії праці (МПЛАПП) і опозиційними формуваннями Національного союзу за повну незалежність Анголи (УНІТА). Згідно з **Н. у.** планувалось поетапне виведення кубинських військ (бл. 50 тис. осіб), що перебували на території Анголи з поч. 1976 для надання підтримки урядовим силам проти військ ПАР і Заїру (нині — Демократична Республіка Конго), які діяли на території Анголи на боці УНІТА. Виведення кубинських військ, відповідно до **Н. у.**, мало завершитись до 1.07.1991. Передбачалось направити в Анголу миротворчі сили під егідою *Організації Об'єднаних Націй (ООН);* 70 військ. спостерігачів ООН мали контролювати виведення кубинських військ. Угода стала результатом компромісу між СРСР, Кубою та США; останні пов'язували виведення кубинських військ з Півдня Америки із *Намібії проголошенням незалежності,* яке передбачалось у березні 1990; відп. документ був підписаний того самого дня, що й **Н. у.** Спираючись на **Н. у.**, в червні 1989 уряд Анголи та УНІТА вперше домовились про припинення вогню і розпочали переговори про мирне врегулювання.

С. В. Андрущенко

Нюрнберзький процес 1945–46 — судовий процес над головними нацистськими злочинцями воєнними. У серпні 1945 уряди СРСР, Великої Британії, США та Франції уклали угоду про судове переслідування та покарання головних воєнних злочинців європ. країн «осі». Створений на її основі Міжнародний воєнний трибунал приступив у жовтні 1945 у Нюрнбергу до розгляду справ 24-х головних нацистських воєнних злочинців — членів

гітлерівського уряду, керівників нацистської партії, гестапо, генштабу й головного командування нім. збройних сил, обвинувачуваних у злочинах проти миру та людяності. Відповідно до принципів Статуту Міжнародного воєнного трибуналу підсудним було пред'явлено обвинувачення у плануванні, підготовці, розв'язанні або веденні агресивної війни з метою встановлення світового панування нім. імперіалізму, тобто в злочинах проти миру; в убивствах і катуваннях військовополонених і мирних жителів окупованих країн, викраденні цивільного населення в Німеччину для примусових робіт, убивствах заручників, розграбуванні сусп. та приватної власності, безцільному руйнуванні міст і сіл, у руйнуванні, не виправданому воєнною необхідністю, тобто у злочинах воєнних; у винищуванні, поневоленні, засланнях та інших жорстокостях, вчинених щодо цивільного населення з політ., расових чи реліг. мотивів — у злочинах проти людяності. За ухваленим 1.10.1946 вироком Трибуналу 12 підсудних (Г. Герінг, І. *Ріббентроп*, В. Кейтель, Е. Кальтенбруннер, А. Розенберг, Г. Франк, В. Фрік, Ю. Штрайхер, Ф. Заукель, А. Йодль, А. Зейссінкварт і М. Борман (заочно)) були засуджені до страти через повішення, 3 (Г. Шахт, Г. Фріче та Ф. *Папен*) — виправдані, а інші засуджені на різні терміни тюремного ув'язнення. Трибунал відмовився визнати злочинними гітлерівський уряд, генштаб і верховне командування збройних сил Німеччини.

О. В. Задорожній

Нюрнберзькі принципи (Принципи *міжнародного права*, визнані у Статуті Нюрнберзького трибуналу та відображені у його рішенні) — зведення основоположних принципів, що визначають засади індивідуальної кримінальної відповідальності за злочини проти загального міжнародного права (*злочини міжнародні*). Нюрнберзькі принципи сформульовані *Комісією міжнародного права* ООН у 1950 за дорученням *Генеральної Асамблеї ООН*, що містилося у її резолюції 177/II (1947). Незважаючи на повне зупинення у середині 1950-х процесу створення майбутнього кодексу злочинів проти міжнародного права та статуту постійного *Міжнародного кримінального суду*, Нюрнберзькі принципи, що були покликані стати основою для цих процесів, визначили напрям розвитку *міжнародного кримінального права* та правосуддя, починаючи з 1990-х.

Сім сформульованих Комісією міжнародного права принципів узагальнюють діяльність Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі та закладають загальні засади розвитку міжнародного кримінального права. Вони повною мірою відображені у *Римському Статуті Міжнародного кримінального суду* 1998. Згідно з принципом I, кожна особа, яка вчинила будь-яку дію, що згідно з міжнародним правом визнається злочином, несе за нього відповідальність та підлягає покаранню. Принцип II встановлює, що та обставина, що згідно з внутрішнім правом держави не встановлено покарання за будь-яку дію, що згідно з міжнародним правом визнається злочином, не звільняє особу, яка його вчинила, від відповідальності за міжнародним правом. Принцип III передбачає, що та обставина, що будь-яка особа, яка вчинила дію, що згідно з міжнародним правом визнається злочином, діяла як *глава держави* чи відповідальна посадова особа уряду, не звільняє таку особу від відповідальності за міжнародним правом. Згідно з принципом IV, та обставина, що будь-яка особа діяла на виконання наказу свого уряду або керівника, не звільняє цю особу від відповідальності за міжнародним правом, якщо свідомий вибір був фактично можливим для неї. Принцип V вимагає проводити розгляд справи кожної особи, яка звинувачується у злочині проти міжнародного права, справедливо та на основі фактів і права. Принцип VI визначає перелік злочинів, встановлення відповідальності за які лягло в основу матеріального міжнародного кримінального права: *злочини проти миру*, *злочини воєнні* та *злочини проти людяності*, та дає їм загальні визначення, наслідуючи зміст статті 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі 1945. Нарешті, принцип VII передбачає, що співучасть у вчиненні злочинів проти міжнародного права є злочином проти міжнародного права.

М. М. Гнатовський

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

абс. — абсолютний
австр. — австрійський
авт. — автономний
агр. — аграрний
адмін. — адміністративний
амер. — американський
англ. — англійський
антич. — античний
археол. — археологічний
афган. — афганський
африк. — африканський

балт. — балтійський
бас. — басейн
біогр. — біографічний
біол. — біологічний
бл. — близько
Бл. Схід — Близький Схід
болг. — болгарський
б-ба — боротьба
брит. — британський
бурж. — буржуазний

в т. ч. — в тому числі
ВР України — Верховна Рада України
визв. — визвольний
в. о. — виконуючий обов'язки
вир-во — виробництво
відп. — відповідний
військ. — військовий
вкл. — включно
внутр. — внутрішній

ген. — генеральний
геогр. — географічний
гл. — глава
гол. — головний
гол. ч. — головним чином
госп. — господарчий, господарський
госп-во — господарство
грец. — грецький
громад. — громадський
громадян. — громадянський

Дал. Схід — Далекий Схід
демокр. — демократичний
д-ва — держава
держ. — державний, державницький
див. — дивись
дип. — дипломатичний
дир. — директор
дог-р — договір
док-т — документ
дол. — долар США
д-р — доктор
дух. — духовний

екон. — економічний
етногр.- етнографічний
екз. — екземпляр

євр. — єврейський
європ. — європейський
зав. — завідуючий, завідувач
заг. — загальний
закорд. — закордонний
заст. — заступник
зах. — західний
зем. — земельний
зовн. — зовнішній

ідеолог. — ідеологічний
імпер. — імператорський
ім. — імені
імп. — імператор, імператриця, імперія
ін. ч. — іншим чином
інд. — індійський
індивід. — індивідуальний
інозем. — іноземний
ін-т — інститут
інформ. — інформаційний
іспан. — іспанський
істор. — історичний
італ. — італійський

КМ України — Кабінет Міністрів України
канад. — канадський
київ. — київський
клас. — класовий
класич. — класичний
к-т — комітет
комуніст. — комуністичний
конс. — консульський
конф. — конференція
кн. — князь
косм. — космічний
культ. — культурний

лат. — латинський
літ. — літературний

м. — місто
макс. — максимальний
маркс. — марксистський
матеріал. — матеріальний
мед. — медичний
метод.- методичний
методол. — методологічний
МЗС — Міністерство закордонних справ
міжнар. — міжнародний
мін. зак. справ — міністр закордонних справ
мінім. — мінімальний
мін-во — міністерство
міс. — місяць
млн — мільйон
млрд — мільярд
мор. — морський
моск. — московський
муніц. — муніципальний
мусульм. — мусульманський

н. е. — наша ера
н. ст. — новий стиль
навч. — навчальний
наз. — називається
напр. — наприклад
нар. — народився
наук. — науковий
нац. — національний
нач. — начальник
нім. — німецький

о. — острів
обл. — область
о-ва — острова
оз. — озеро
окуп. — окупаційний
орг. — організаційний
орг-ція — організація
офіц. — офіційний

парл. — парламентський
парт. — партійний
партиз. — партизанський
пед. — педагогічний
петерб. — петербурзький
півд. — південний
півн. — північний
повітр. — повітряний
пол. — половина
політ. — політичний
поч. — початок
практ. — практичний
прав. — правовий
презид. — президентський
природ. — природний
прогрес. — прогресивний
пролет. — пролетарський
пром. — промисловий
просвіт. — просвітницький
проф. — професор
прус.- прусський

р. — рік
рад. — радянський
рев. — революційний
рев-ція — революція
рез. — резолюція
реліг. — релігійний
респ.- республіканський
рим. — римський
р-н — район
рос. — російський
рр. — роки
румун. — румунський
РФ — Російська Федерація

с. г-во — сільське господарство
с. — селище, село
с.-г. — сільськогосподарський
с.-д. — соціал-демократичний
секр. — секретар
сер. — середній
Сер. Схід — Середній Схід
сканд. — скандинавський
слов. — слов'янський
соц. — соціальний
соціал. — соціалістичний
соціол. — соціологічний
спец. — спеціальний
ст. — століття, стаття
студ. — студентський
сусп. — суспільний
суход. — суходільний
сучас. — сучасний
схід. — східний

та ін. — та інший
т. зв. — так званий
т. — том
т. ч. — таким чином
теорет. — теоретичний
територ. — територіальний
техн. — технічний
технол. — технологічний
т. в. о. — тимчасово виконуючий обов'язки
тис. — тисяча
торг. — торговельний, торговий
трансп. — транспортний
трлн — трильйон
тт. — томи
тур. — турецький
укр. — український
ун-т — університет
уч-ще — училище

фаш. — фашистський
федер. — федеральний
федерат. — федеративний
феод. — феодальний
фізич. — фізичний (ант. юридичний)
філол. — філологічний
філос. — філософський
фінанс. — фінансовий
франц. — французький
ф-т — факультет
ф. ст. — фунт стерлінгів

хім. — хімічний
христ. — християнський

центр. — центральний
церк. — церковний

чл.-кор. — член-кореспондент
чл. — член

швейц. — швейцарський
шт. — штат

юрид. — юридичний

япон. — японський

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У 5-ти томах

Том 3

Головний редактор *К. В. Лимаренко*
Відповідальна за випуск *А. М. Гопаченко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *В. А. Мурликін*
Коректор *Л. В. Дмитрієва*

ISBN 978-966-03-6642-8

Підписано до друку 18.10.13. Формат 60x90 1/8.
Умов. друк. арк. 62,00. Облік.-вид. арк. 59,9
Тираж 2500 прим. Замовлення № 3-710.

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

СПИСОК АВТОРІВ

Андрєєва О.М.
Андрущенко С.В.
Анісімова О.Ю.
Балюк Н.В.
Батрименко В.В.
Березовенко С.М.
Бєлоусова Н.Б.
Білоусов М.М.
Білоцький С.Д.
Бовсунівський П.В.
Богданович І.І.
Божко С.О.
Божков А.Д.
Борділовська О.А.
Бруз В.С.
Будкін В.С.
Бульвінський А.Г.
Бур'ян М.С.
Буряк Г.С.
Бусол К.І.
Буткевич О.В.
Валевська І.А.
Вдовенко В.М.
Вербовський В.В.
Вергун В.А.
Вергун Л.І.
Весела Н.М.
Віднянський С.В.
Волошин О.А.
Гайдуков Л.Ф.
Галаган С.О.
Галака С.П.
Глухова Д.А.
Гнатовський М.М.
Головченко В.І.
Гондюл В.П.
Гончар Б.М.
Григоров О.М.
Грищенко К.І.
Грищенко Т.А.
Гріненко О.О.
Громико О.В.
Грушова А.Т.
Губерський Л.В.
Гузенко І.Ю.
Гуменюк А.Г.
Гуменюк Б.І.
Гуцал А.Ф.
Дальський В.Б.
Даниленко С.І.
Денисенко К.Ю.
Дзюба П.В.
Дикий О.В.
Добржанська О.Л.
Дорошко М.С.
Дубов Д.В.
Єделєв Р.С.
Єременко О.К.
Забара І.М.
Заблоцька Р.О.
Задорожній О.В.
Запорожець О.Ю.
Зернецька О.В.
Злочевська К.М.
Знахоренко О.М.
Івлєва І.В.
Ігнатьєв П.М.
Калінічева Г.І.
Каменецький М.С.
Камінський Є.Є.
Капітоненко М.Г.
Карп В.С.
Клочко В.П.
Кобзаренко А.
Ковтун О.Ю.
Кожара Л.О.
Коломієць В.Ф.
Коміренко І.Д.
Кононенко М.Г.
Кононенко С.В.
Константинов В.Ю.
Копиленко О.Л.
Копистира А.М.
Копійка В.В.
Коппель О.А.
Кориневич А.О.
Корюкалов М.Ю.
Котляр М.Ф.
Кравченко І.С.
Кривонос Р.А.
Крижанівський В.П.
Крикун В.А.
Крушинський В.Ю.
Кудряченко А.І.
Кузьменко Л.Р.
Кулеба Д.І.
Кулінич М.А.
Кулініч Т.О.
Кучер О.Б.
Кучмій О.П.
Кушерець Д.В.
Литвиненко О.В.
Лобода К.С.
Луцишин З.О.
Льовін А.В.
Мазуренко В.І.
Мазуренко В.П.
Макаренко Є.А.
Маковський С.О.
Манжола В.А.
Матвєєв В.В.
Матвієнко В.М.
Медведєва М.О.
Мельничук Н.Б.
Мережко О.О.
Метельова Т.
Миклащук І.М.
Миронова М.А.
Михальченко М.І.
Мицик В.В.
Мінгазутдінов І.О.
Мішин О.В.
Морозов В.С.
Музика Г.О.
Намонюк В.Є.
Нанавов А.С.
Негода А.В.
Ноговіцина Ю.О.
Ожеван М.А.

Пазюк А.В.
Панченко Ж.О.
Пархомчук О.С.
Перепелиця Г.М.
Петров В.В.
Петюр Р.К.
Піпченко Н.О.
Піскорська Г.А.
Плахонін А.Г.
Поєдинок О.Р.
Покровська І.С.
Поліщук Л.С.
Полторацький О.С.
Расшивалов Д.П.
Рафальський О.О.
Резнікова Н.В.
Резніченко В.І.
Репецький В.М.
Ржевська В.С.
Рижков М.М.
Рогач О.І.
Романенко Ю.В.
Рубель В.А.
Рубцова М.Ю.
Рудяков П.М.
Румянцев А.П.
Рябчун Н.В.
Сапсай А.П.
Сахаренко О.В.
Серажим В.І.
Сербіна Н.Ф.
Сергійчук В.І.
Серьогін О.Ю.
Скороход Ю.С.
Скринька Д.В.
Смирнова К.В.
Солдатенко В.Ф.
Солошенко В.В.
Стаканов Р.Д.
Ступницький О.І.
Суботін А.А.
Суліма Є.М.
Табачник Д.В.
Тропін З.В.
Трубайчук А.
Улицька І.І.
Фаренюк Н.В.
Федорова А.Л.
Філіпенко А.С.
Філіпенко В.І.
Флюр О.М.
Фролова О.М.
Хилько О.Л.
Хлистун Г.Ю.
Хоменко Г.Д.
Циганов С.А.
Черінько І.П.
Черкас Б.О.
Чорногор Я.О.
Чугаєв О.А.
Швець О.В.
Шевченко О.В.
Шепелєв М.А.
Шинкаренко Т.І.
Шнирков О.І.
Шпакова Н.В.
Яковенко Н.Л.
Яковець А.В.